תוספתא כפשוטה

ספריית אגודת חסדי חב"ד
אהל יצחק
U.S.A.

באור ארוך לתוספתא

מאת

שאול בהר"ר משה ז"ל ליברמן

סדר זרעים חלק א

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

הוצאת מכון מאיר ליב רבינוביץ
ע"י
בית המדרש לרבנים שבאמריקה
נויארק תשט"ו

סדר זרעים

חלק א

הקדמה . . . . . ז

ראשי תיבות וקיצורים . . . . . ח

ספרים וקובצים בלעז שהבאתי את שמותיהם בעברית . . . . . יא

רשימת הדפוסים של המקורות העבריים . . . . . יב

רשימת כתה"י שהשתמשתי בהם . . . . . יג

מבוא . . . . . יד

ברכות 1–125

פאה 126–191

דמיי 192–292

תרומות 293–480

הקדמה

בעה״י.

בשנות תרצ״ז—תרצ״ט פרסמתי את ספרי תוספת ראשונים ח״א—ח״ד על כל התוספתא. לקטתי מכל ספרי הראשונים את פסקאות התוספתא שהביאו ז״ל בחבוריהם. והרי אין דרכם של רבותינו ז״ל להביא מן הברייתות אלא כדי לפרשן או לפרש על פיהן מקורות אחרים, או ללמוד מהן הלכה, או לדחותן מן ההלכה. אבל ראיתי שמ״מ הפרוץ מרובה על העומד, וחלק גדול מן התוספתא לא הובא כלל בספרי הראשונים. הפירוש המובהק ביותר לתוספתא, הפירוש של הגאון ר׳ דוד פארדו, חסדי דוד, אזל כבר מזמן מן השוק, ומעטים הם תלמידי החכמים המשתמשים בו. יתר על כן, הספר נדפס באותיות זעירות ובלי סימני הפסק, והעין לפעמים דולגת על כמה פנינים. כן, לדוגמא, כתבתי בתוספת ראשונים ח״א סוף עמ׳ 106: ולא יכולתי לרדת לסוף פירושה של מליצה זו. ובאמת בפירוש המליצה תלויה כל ההלכה שם, וכל המפרשים הגיהו שם ונכנסו בדוחקי דחוקים. בזמנו עיינתי בחסדי דוד, ולא הרגשתי בפירושו, ורק אחרי עיון רב מצאתי את פירוש התוספתא בלי הגהה. כשפתחתי שוב את ספר ח״ד ראיתי שעוד מעט וייחסתי לעצמי פירוש שכבר עמד עליו בח״ד, עיין מ״ש להלן עמ׳ 735 שורה 41. ולהלן במבוא (עמ׳ י״ז ואילך) נבאר למה התרגנו לעצמנו להוסיף על דברי הרב הנ״ל.

כתב היד של פנים התוספתא העתיק בשבילי הרב ר׳ יהושע העשיל באבד, ואף סידר את שנויי הנוסחאות מדפוס ראשון, כ״י ערפורט והקטעים מן הגניזה. אני השויתי שלש פעמים כל אות ואות שבהעתקה (ופעמיים שבשנויי נוסחאות) עם כתבי היד, ופשיטא שהאחריות נופלת עלי גרידא.

עלינו להזכיר כאן את העזרה הגדולה שקבלנו מספרו הגדול של עמנואל לעף, דיע פלורה דער יודען. החכם הגדול כמעט שלא הניח מקום להתגדר אחריו בבאור שמות הצמחים ומהותם. ואף שהוספנו עליו כמה דברים מן המקורות החיצוניים הקלסיים לא היינו אלא כמוסיפים טיפות לים הגדול. ועכשיו שנתבררו הגירסאות הנכונות ע״פ כתבי יד וראשונים מתבקשים החכמים המכירים את תורת הצמחים לא מן הספרים אלא מן המציאות ללמד אותנו את האמת. כיוצא בו מן הנמנע הוא שלא להזכיר כאן את הרב הגדול ר׳ חיים יהושע קוסובסקי שליט״א, מחבר הקונקורדנציות למשנה, תוספתא, תרגום אונקלוס ותלמוד הבבלי, שהושיט לנו עזרה בחבוריו הנפלאים.

הגב׳ ד״ר יהודית ליברמן לא הסתפקה בזה שעודדה אותי להקדיש ימים ולילות לתורה, אלא טרחה בעצמה לקרוא את שינויי הנוסחאות שבתוספתא ולהשוותם עם ההעתקה של כתב היד שנמסר לדפוס.

ידידיי הרבנים ר׳ זלמן דימיטרובסקי ור׳ יהושע העשיל באבד קראו חלק גדול של עלי ההגהה בעמודים ועזרו לי גם בהשוואת כתב יד ווינה עם פנים הנדפס. מסדרי האותיות של בית הדפוס של ד״ר מאוריס דזשייקובס עשו את מלאכתם, מלאכת שמים, במסירות ובאמונה, והמגיה ד״ר מנחם ג. גלן הגדיל לעשות. יעמדו כולם על הברכה.

ואחרון אחרון ידידי הרב ר׳ אליעזר ארי׳ פינקלשטין, נשיא בית המדרש שלנו, שהיה הגורם העיקרי לכתיבת הספר והופעתו. וזכות גדולה נתגלגלה ע״י ר׳ מאיר ליב רבינוביץ מכאן, שבהוצאותיו גרידא נדפס הספר, וזכינו על ידו לתורת התנאים בהוצאה מדוייקת. יתברכו מן השמים.

ש. ל.

ראשי תיבות וקיצורים

אגה"ת — אגדות התלמוד.
אה"ע — אבן העזר.
אהצו"י — אהבת ציון וירושלים (לר"ד רטנר) לירושלמי זרעים ומועד (מלבד מס' עירובין).
אוה"ג — אוצר הגאונים (לרב"מ לוין).
אוה"כ — אוצר הכבוד.
או"ז — אור זרוע.
או"ש — אור שמח.
או"ח — אורח חיים.
א"ח — ארחות חיים.
אח"כ — אחר כך.
א"י — ארץ ישראל, איני יודע.
איכ"ר — איכה רבה.
א"מ — אנשי מזרח.
אעפ"י — אף על פי.

ב"ב — בבא בתרא.
ב"ד — בית דין, בן דודי.
בד"א — במה דברים אמורים.
בה"ג — בהלכות גדולות, בעל הלכות גדולות.
בה"מ — ברכת המזון.
בהמ"ד — בית המדרש.
בטה"ד — בטעות הדפוס.
בט"ס — בטעות סופר.
ב"י — בית יוסף.
ביה"מ — בית המדרש (מדרשים של יעלליגעק).
בכה"ג — בכהאי גוונא.
ב"מ — בבא מציעא.
במ"ר — במדבר רבה.
ב"נ — בית נתן.
בעה"ב — בעל הבית.
בעה"מ — בעל המאור.
בע"מ — בעל מום.
בע"ק — בעל קרי.
ב"ק — בבא קמא.
ב"ר — בראשית רבה.
ברה"מ — ברכת המזון.
ברכ"י — ברכי יוסף.

גי' — גירסא, גירסת.
גנז"ק — גנזי קדם.
גנז"ש — גנזי שכטר.

ד (בלי סימן קיצור) — תוספתא דפוס ראשון.
ד' (בסימן קיצור) — דפוס, דפוסים.
ד"א — דרך ארץ.
דא"ז — דרך ארץ זוטא.
דא"ר — דרך ארץ רבה.
ד"ב — דפוס ברלין (הלכות גדולות, הוצ' ר"ע הילדיסהיימר).
דב"ר — דברים רבה.
ד"ה — דבור המתחיל, דברי הכל.
דה"א, דה"ב — דברי הימים א', דברי הימים ב'.
דהו"א — דהוה אמינא.
ד"ו — דפוס ויניציאה, ווינה.
ד"ח — דפוסים חדשים.
ד"ל — דפוס ליפסיאה, למברג.
ד"נ — דפוס נפולי.
ד"ק — דפוס קושטא.
דק"ס — דקדוקי סופרים.
ד"ר — דפוס ראשון.
דר"א — דר' אליעזר.
דר"כ — דרב כהנא.
דר"ן — דר' נתן.
ד"ת — דרך תמים.

ה' — הלכה, הלכות.
ה"א, ה"ב וכו' — הלכה א', הלכה ב' וכו'.
ה"ג — הלכות גדולות.
הגר"נ — הגהות כת"י במשנה דפוס נפולי (עיין מ"ש עליהם במבוא להי' הירושלמי להר"מ עמ' ו' הערה 21).
הגה"מ, הג"מ — הגהות מיימוניות.
הגרמ"ש — הגאון ר' מאיר שמחה.
הוס' — הוספה, הוספות.
הוצ' — הוצאת.
הל"פ — הלכות פסוקות.
הע' — הערה.
ה"פ — הכי פירושו.
הצופה ההנגרי — הצופה לחכמת ישראל (בודאפעשט).
ה"ר — הלכות ראו.

וי"ר — ויקרא רבה.
וכ"ה — וכן הוא.
ולפ"ז — ולפי זה.
וע"ז — ועל זה.
וש"ב — ושירי ברכה.

ח"א, ח"ב וכו' — חלק א', חלק ב' וכו'.
ח"ד — חסדי דוד.

חוה"מ — חול המועד.
חו"ל — חוץ לארץ.
חו"מ — חושן משפט.
ח"י — חזון יחזקאל.

טאה"ע — טור אבן העזר.
טאו"ח — טור אורח חיים.
טה"ד — טעות הדפוס.
טו"צ — טומאת צרעת.
טחו"מ — טור חושן משפט.
טיו"ד — טור יורה דעה.
ט"ס — טעות סופר.

יו"ד — יורה דעה.
יו"ט — יום טוב.
יקנבה"ז — יין, קידוש, נר, בשמים, הבדלה, זמן.

כ"א, כ"ב וכו' — כרך א', כרך ב' וכו'.
כאו"א — כל אחד ואחד.
כ"ה — כן הוא.
כה"נ — כהאי גוונא.
כה"י — כתבי היד.
כ"ז — כל זה, כל זמן.
כ"י, כי"י — כתב יד, כתבי יד.
כי"ו — כתב יד ווינה.
כי"ל — כתב יד ליידן (של הירושלמי), כת"י לונדון.
כי"מ — כתב יד מינכען.
כי"ס — כתב יד ר"ש סיריליאו.
כי"ע — כתב יד ערפורט.
כי"פ — כתב יד פרמה.
כי"ק — כתב יד קויפמן.
כי"ר — כתב יד רומי.
כ"מ — כסף משנה, כמה מקומות.
כנה"ג — כנסת הגדולה.
כס"ז — כסיננון זה.
כע"ז — כעין זה.
כפו"פ — כפתור ופרח.

לח"מ — לחם משנה.
לחק"ה, לחקה"ש — לחקר השירה.
לנוה"מ — לנוסח המשנה.
לפ"ז — לפי זה.
לק"ט — לקח טוב.
ל"ת — לא תעשה.

מ"א, מ"ב וכו' — משנה א', משנה ב' וכו'.
מבי"ט — ר' משה בר' יוסף טראני.
מגלס"ת, מגס"ת — מגילת סתרים.
מדרשים הוצ' מאן — The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue.
מה' — מהלכות.
מה"ג — מדרש הגדול.
מהדו"ב — מהדורא בתרא.
מהדו"ק — מהדורא קמא.
מה"פ — מראה הפנים.
מהרי"ט — מורנו הרב יוסף טראני.
מהריט"א — מורנו הרב יום טוב אלגזי.
מהרי"ק — מורנו הרב יוסף קורקוס.
מהריק"ש — מורנו הרב יעקב קאשטרו.
מו"מ — משכב ומושב, משא ומתן.
מו"ק — מועד קטן.
מו"ש — מוצאי שבת (שביעית).
מ"ח — מכתב חדשי (עיין להלן ספרים וקובצים בלעז וכו').
מחז"ו — מחזור וויטרי.
מ"י — מנחת יצחק.
מלא"ש — מלאכת שלמה.
מל"מ — משנה למלך.
מ"מ — מגיד משנה, מראה מקום, מכל מקום.
מנ"ב — מנחת בכורים.
מנוה"מ — מנורת המאור.
מנ"ח — מנחת חינוך.
מס' — מסכת.
מסה"ת — מסורת התוספתא.
מ"ע — מאיר עין, מעשר עני, מצות עשה.
מע"ש — מעשר שני.
מק"נ — מקיצי נרדמים.
מרה"פ — מראה הפנים.
מ"ש — מעשר שני, מאי שנא, מה שכתבתי, מה שכתוב.
משל"מ — משנה למלך.
מש"ש — מה שכתבתי (שכתוב) שם.
מתנ"כ — מתנות כהונה.
מתנ"ע — מתנות עניים.

נ"א, נ"ב וכו' — נתיב א', נתיב ב' וכו'.
נו"א, נו"ב — נוסח א', נוסח ב'.
נוב"י — נודע ביהודה.
נו"כ — נושאי כלים (כליו).
נוע"י — נועם ירושלמי.
נט"י — נטילת ידים.
נ"י — נימוקי יוסף.
נ"ל — נראה לי, נזכר לעיל.

ס' — ספר, סדר.
ס"א — ספרים אחרים.
ס"א, ס"ב וכו' — ספר א', ספר ב' וכו'.

סר"ה — סוף דבור המתחיל.
סה"א, סה"ב וכו' — סוף הלכה א', סוף הלכה ב' וכו'.
סה"ז — ספר הזכרון.
סה"י — ספר היובל.
סה"מ — ספר המצות.
ס"ז — ספרי זוטא, סיגנון זה.
סי' — סימן.
סמ"א, סמ"ב וכו' — סוף משנה א', סוף משנה ב' וכו'.
סמ"נ — ספר מצות נדול.
סמ"ק — ספר מצות קטן.
ס"ע — סדר עולם.
סע"א, סע"ב וכו' — סוף עמוד א', סוף עמוד ב' וכו'.
ספ"א, ספ"ב וכו' — סוף פרק א', סוף פרק ב' וכו'.
סק"א, סק"ב וכו' — סעיף קטן א', ב' וכו'.
סר"ע — סדר רב עמרם.
ס"ת — ספר תורה.
סת"מ — ספרים, תפילין, מזוזות.

ע"ה — עם הארץ.
עה"ש — ערוך השלם.
ע"ז — על זה, עבודה זרה.
ע"י — על ידי, עין יעקב.
עיי"ש — עיין שם.
עכ"ל — עד כאן לשונו.
עמ' — עמוד.
ע"מ — על מנת.

פ' — פרק, פרשה.
פאה"ש — פאת השלחן.
פדר"א — פרקי דר' אליעזר.
פה"ב — פיר הבראישע ביבליאוגרפיע.
פי' — פירוש, פיסקא.
פיה"נ — פירוש הנאונים.
פיה"מ — פירוש המשניות (להר"מ).
פיה"ק — הפירוש הקצר.
פ"מ — פני משה.
פסיז"ו — פסיקתא זוטרתי.
פסי"ר — פסיקתא רבתי.

צוק' — צוקרמנדל.
צפה"ב — צייטשריפט פיר הבראישע ביבליאר גרפיע.
צ"צ — צרכי ציבור.

ק"א — קונטרס אחרון, קרבן אהרן.
קנ"נ — קטעים מן הגניזה.
קה"ז — קהלת זוטא.
קה"ק — קדשי הקדשים.
קה"ר — קהלת רבה.
קה"ת — קריאת התורה.
ק"ע — קרבן העדה.
קצה"ח — קצות החושן.
ק"ש — קריאת שמע.

ר"מ — ר' אליהו מזרחי, ר' אליעזר ממיץ.
ר"פ — ר' אליהו פולדא (פערקאן).
רד"ה — ראש דבור המתחיל.
רד"ל — ר' דוד לוריא.
ר"ה — רשות הרבים, ראש השנה.
רה"א, רה"ב וכו' — ראש הלכה א', ראש הלכה ב' וכו'.
רו"ר — רות רבה.
רז"פ — ר' זכריה פרנקל.
ר"י — רבינו יונה (תלמידי ר"י), רבינו ירוחם.
ר"י בר"נ — ר' יונה בר' נרשון (מפרש לתוספתא).
ריב"ב — ר' יהודה בר' ברכיה.
ריבמ"ץ — ר' יצחק בן מלכי צדק.
ריב"ק — ר' יהודה בר' קלונימוס.
רי"ד — ר' ישעיה דטראני.
רינ"א — ר' יעקב נחום אפשטין.
ריצ"נ — ר' יצחק בן ניאת.
ר"ל — רצונו (רצוני) לומר.
רל"נ — ר' לוי נינצבורג.
רמא"י — ר' מאיר יונה (מפרש ס' העיטור).
רמא"ש — ר' מאיר איש שלום.
רס"א, רס"ב וכו' — ראש סימן א', ראש סימן ב' וכו'.
רס"נ — ר' סעדיה נאון.
ר"ע — רב עמרם.
רע"א, רע"ב וכו' — ראש עמוד א', ראש עמוד ב' וכו'.
רע"א — ר' עקיבא איגר.
רפ"א, רפ"ב וכו' — ראש פרק א', ראש פרק ב' וכו'.
רש"ס — ר' שלמה סירילאו.
רש"ש — ר' שמואל שטרשון.

ש"א, ש"ב וכו' — שנה א', שנה ב' וכו', שער א', שער ב' וכו'.
שבה"ל — שבלי הלקט.
שהש"ר — שיר השירים רבה.
שו' — שורה.
שו"ת — שאלות ותשובות.
שי"ק — שירי קרבן.
שלטה"נ — שלטי הנבורים.

שמו"ר — שמות רבה.
שנו"א — שנות אליהו.
שנו"ס — שנויי נוסחאות.
שנתון של צינצינטי — ראה להלן ספרים וקובצים בלעז וכו'.
שעה"מ — שער המלך.
שרי"ר — שרידי הירושלמי מן הגניזה שבמצרים.
ש"ש — שם שמים.
שתא"י — שערי תורת ארץ ישראל.

תא"י — תורת ארץ ישראל.
תו"א — תנאים ואמוראים.
תוד"ה — תוספות דבור המתחיל.
תוה"א — תורת האדם.
תוה"ב — תורת הבית.
תו"י — תוספות ישנים.
תו"כ — תורת כהנים.
תו"ש — תורה שלמה.
ת"י — תרגום יונתן, תרגום ירושלמי.
תיו"ט — תוספות יום טוב.
תס"ר — תוספת ראשונים.
ת"ק — תנא קמא.
תרו"מ — תרומת מעשר, תרומות ומעשרות.
תשה"נ — תשובות הגאונים.

ספרים וקובצים בלעז שהבאתי את שמותיהם בעברית

אדיקט המחירים של דיקליטיאנוס.
Edictum Diocletiani de Pretiis Rerum Venalium, ed. Mommsen-Blümner, Berlin, 1893.

היליניסמוס בא"י.
Saul Lieberman, Hellenism in Jewish Palestine, New York, 1950.

חכמי המשתה.
Athenaeus, Deipnosophistae, ed. Schweighaeuser, Strassburg, 1801–7.

יאהרבוך הפרנקפורטי.
Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Frankfurt a. M.

יונית בא"י.
Saul Lieberman, Greek in Jewish Palestine, New York, 1942

מ"ח, מכתב חדשי.
Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.

משתאות.
Plutarchus, Symposiaca, ed. Bernadakis.

סעודה של טרימלכיון.
Petronius, Coena Trimalchionis, ed. Loeb Classical Library.

הצופה האנגלי, The Jewish Quarterly Review.

הצופה הצרפתי. Revue des Études Juives.

שנתון של המכון לפילולוגיה ולהיסטוריה מזרחית וסלבית.
Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves.

שנתון של צינצינטי. Hebrew Union College Annual.

תולדות בעלי החיים. Aristoteles, Historia Animalium, ed. Bekker.

תולדות הטבע. Plinius, Naturalis Historia, ed. Sillig.

תולדות הצמחים. Theophrastus, Historia Plantarum, ed. Loeb Classical Library.

רשימת הדפוסים של המקורות העבריים שעל פיהם סימנתי את העמודים

הפיסקאות מן הספרים העבריים שנזכרו בספרי הן על פי דפוס ראשון (אחרי האינקונבלים) או ע"פ ההוצאות המדעיות שנדפסו ע"פ כתי"י, חוץ מן התלמוד הבבלי והנספח אליו (רש"י ותוספות) שהעתקתי מש"ס הוצ' ראם, ובהערות במקומן הבאתי נוסחאות מדפוסים עתיקים וכתי"י. הפיסקאות בספרים של מפרשי התורה, הש"ס, מדרשי הלכה, הר"מ והטורים סומנו ברובן ע"פ המקורות שנתפרשו ע"י הראשונים. ספרי הפוסקים ושאלות ותשובות ע"פ הסימנים המיוחדים להם. אבל הרבה ספרים סומנו גם על פי עמודי הספר עצמו. מכיוון שכמה ספרים אינם מצויים כלל בידי הקורא הרגיל, ובמקצת ספרים אין הדפים מסומנים, ציינתי את הדפים בספרים הבאים להלן ע"פ דפוסים יותר מצויים.

אבודרהם. ויניציאה שכ"ו.
ר' בחיי על התורה. ויניציאה ד"ש.
דרשות ר"י אבן שועיב. קראקא של"נ.
ספר חסידים. הוצ' מקיצי נרדמים.
טורים. וואַרשא תרמ"ב.
יוחסין. הוצ' פיליפובסקי, לונדון תרי"ז.
כד הקמח (לרבינו בחיי). ויניציאה ש"ו.
כפתור ופרח. הוצ' לונץ, ירושלים תרנ"ז–תרנ"ט.
כריתות. קרימונה שי"ח.
מאירי לאבות. ווינה תרי"ד.
מגן אבות להרשב"ץ (פי' על אבות). ליפסיאה תרט"ו.
מנהיג. ברלין תרט"ו.
סמ"ג. ויניציאה ש"ז.
סמ"ק. קרימונה שט"ז.
פיסקי חלה להרשב"א. ירושלים תרל"ו.
שו"ת הרא"ש. ויניציאה שס"ז.
שו"ת מהרי"ק. קרימונה שי"ז.
שלחן ארבע (לרבינו בחיי). ויניציאה ש"ו.
תורת האדם להרמב"ן. ויניציאה שנ"ה.

הוצאות מדעיות שעל פיהן סימנתי את העמודים

אבות דר' נתן. הוצ' רש"ז שכטר, ווינה תרמ"ז.
בראשית רבה. הוצ' תיאודור־אלבק, ברלין תרס"ג–תרפ"ט.
ויקרא רבה. הוצ' ר"מ מרגליות (פרשיות א'–כ'), ירושלים תשי"נ–תשי"ד.
מכילתא. הוצ' רח"ש האראוויטץ, פרנקפורט תרצ"א.
סדר אליהו רבה. הוצ' ר"מ איש שלום, ווינה תרס"ב.
ספרי במדבר. הוצ' רח"ש האראוויטץ, לייפציג תרע"ז.
ספרי דברים. הוצ' ר"א פינקלשטין, ברלין ת"ש.
ספרי זוטא. נספח לספרי במדבר הנ"ל.
פסיקתא רבתי. הוצ' ר"מ איש שלום, ווינה תר"מ.
תורת כהנים. הוצ' ראַ"ה וויים, ווינה תרכ"ב.

ותן דעתך להערות הבאות:

בכל מקום שאינני מזכיר שם המסכת כוונתי למסכת שאנו עוסקים בה באותו עניין.

רשימה מפורטת של הספרים העבריים הנזכרים בספרי (והם כמעט כל מה שנדפס מספרי המחברים שחיו לפני זמן הדפוס), ושל הספרים שנכתבו בלעז, תבוא אי"ה בסוף החיבור.

רשימת כתה"י שהשתמשתי בהם בספרי

בבלי. כת"י מינכען, כת"י המבורג (על שלש הבבות). צילומים בידי.
במדבר רבה. כת"י אוקספורד 147. צילום בידי.
רבינו הלל, פירוש לספרא. כת"י ווינה. צילום בידי הר"א פינקלשטין.
ויקרא רבה. כת"י אוקספורד 147. צילום בידי.
יחוסי תנאים ואמוראים. כת"י ביה"מ של נויארק, HGE Coll. 0925.
ירושלמי. כת"י ליידן. צילום בידי.
ירושלמי סדר זרעים ומס' סוטה. כת"י רומי. צילום בידי.
חידושי הר"ן ב"ב. כת"י ביה"מ של נויארק.
חידושי הרשב"א לע"ז. כת"י הנ"ל.
מרדכי. כת"י הנ"ל, זולצברגר 23.
משנה. כת"י פרמה, קויפמן, קטעים שבקנטבריא (מן הגניזה). צילומים בידי.
סמ"ג על קלף. כת"י ביה"מ של נויארק, 36108.
עיטור. כת"י הנ"ל, זולצברגר 282.
ערוך על קלף. כת"י הנ"ל, EMC 842; ENA 1405; על נייר, 0427; ENA 344–348.
רי"ף על קלף. כת"י הנ"ל, EMC 413.
רמב"ם (משנה תורה) על קלף. כת"י הנ"ל, רבינוביץ 01304; זולצברגר 263/D526; על נייר, (כ"י בוכארא?) ENA 1693; (כ"י פרס?) Stroock-Adler 16; הנ"ל 28; הנ"ל 273; EMC 418/252; הנ"ל, 359.
(פירוש המשניות זרעים) על קלף. כת"י הנ"ל, זולצברגר 141; על נייר, כת"י הנ"ל, 0406–0258; 914/824; EMC 213/119;
שמות רבה. כת"י אוקספורד 147, צילום בידי.
תוספתא. כ"י לונדון על ס' מועד ומס' חולין, צילום בידי. קטעים מן הגניזה שבביה"מ כאן, באוקספורד ובקנטבריא, צילומים בידי.
תורת כהנים. כת"י רומי, צילומים בידי הר"א פינקלשטין.

מבוא

רבינו הגאון רב נטרונאי כותב בתשובה (תשה"ג שערי תשובה סי' נ"ה): כך מנהג בבית רבינו בבבל, לאחר שמתפללין כל התפילה וגומרין אותה עוסקין בתלמוד, ותנאין עוסקין במשנה ובמדרש ובתוספתא עד ד' שעות וכו'. הרי לפנינו עדות מפורשת שבני הישיבה היו עוסקים בכל יום בתלמוד, במשא ומתן של הלכות, בברור הסוגיות, והתנאים, המשנים, שוני הברייתות, היו מציעים את המשנה, את מדרשי הלכה והתוספתא. ונאמנים עלינו דברי ר' שרירא באגרתו (הוצ' לוין עמ' 42, בנוסח הספרדי): ובתר הכי אקבעון ספרא וספרי ותוספתא דגרסי להו רבנן, ועד השתא הכין תקנתא וכו'.[1] ורבותינו הראשונים טרחו וכתבו פירושים למשנה, למכילתא,[2] לספרא,[3] לספרי,[4] ואפילו לירושלמי[5] שלא למדו אותו בקביעות בישיבות גאוני בבל. ברם איתרע מזלה של התוספתא ולא הגיעו לידינו ידיעות על חיבור פירוש לתוספתא ע"י אחד מרבותינו הראשונים.

הפירוש הראשון לתוספתא הוא, כנראה, לר' אברהם היכיני תלמידו של מהרי"ט, שכן כותב החיד"א (שם הגדולים אות א', סי' 58): מהר"ר אברהם היכיני תלמיד מהרימ"ט חיבר ק"ן מזמורים וקרא הספר הוד מלכות ונדפס (קושטא תט"ו) וחיבר וכו' תוספת מרובה באור על התוספתא. הרב הנ"ל עסק בעיקר בקבלה,[6] והיה אחד מראשי השבתאים,[7] וקל להבין למה לא נשתמר פירושו בידינו. בן זמנו הצעיר ממנו הגאון ר' אברהם גומבינר (בעל מגן אברהם) חבר פירוש קצר על תוספתא סדר נזיקין (אמשטרדם תצ"ב). ורק במאה הששית לאלף הנוכחי התחילו לחבר פירושים על כל התוספתא.[8]

הגאון ר' ישעיה ברלין חבר פירוש על התוספתא, שכן הוא כותב בספרו שאילת שלום על השאילתות סי' קמ"ג, אות קל"ח: וכתבתי בתנא תוספאה שחברתי על התוספתא בשינוי הנוסחא דאיתא לפנינו (ברכות פ"ג ה"ו) וכו', והביא שם את גירסת הרשב"א, עיין להלן עמ' 30 ד"ה ולפיכך.

וכן שם סי' פ"ד: וכתבתי בחיבורי תנא תוספאה אשר לי וכו', עיי"ש אריכות דברים בבאור התוספתא תרומות פ"ז הי"א ושיטות הראשונים המביאים אותה. ועיין מ"ש להלן במקומו עמ' 407.

[1] עיין מ"ש על כל זה במבוא לתס"ר ח"ב, עמ' 12 ואילך.

[2] ר' שמואל החסיד, עיין בקובץ הגרן של הארארעצקי ס"ד (תרס"ן), עמ' 90, ומ"ש ר"א אורבך בספרו בעלי התוספות, עמ' 165; ר' מאיר בר' קלונימוס, עיין ס' כריתות להר"ש מקינון, ח"ה, לשון למודים ש"א, סוף אות י"א, ד' קרימונה, ל' ע"א: מפי רבינו מאיר בר קלונימוס במכילתא. ויס"ג (=ויש ספרים גורסים) מתוך פרישת רבינו וכו'. ועיין אורבך הנ"ל, עמ' 302.

[3] רבינו הלל, הראב"ד, המיוחס להר"ש, ר' שמואל החסיד (עיין הגרן הנ"ל, עמ' 91, ואורבך הנ"ל, עמ' 165), ר' אברהם זעירא, או זוטרא (עיין אור החיים של מיכל עמ' 33), ר' שמחה (עיין אורבך הנ"ל, עמ' 346, הע' 44) ועוד. ועיין בפירוש ר"ט איש שלום לספרא, עמ' 44 ואילך.

[4] רבינו הלל, הראב"ד, ר' מאיר בר' קלונימוס (עיין אורבך הנ"ל, עמ' 302) ועוד.

[5] עיין במאמרי משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי, סה"י לכבוד מארכס, עמ' רפ"ט ואילך.

[6] עיין עליו באנציקלופידיא היהודית (באנגלית) ח"א, עמ' 121. ויש להוסיף גם ספרו ווי העמודים על קבלה (כי"א, נויבאוער־קווילי עמ' 178) וס' רזיאל על תהלים (רשימת אדלר, עמ' 82, מספר 2360). ועיין מ"ש ר"ג שלום בסה"י לכבוד מרכס, עמ' תנ"ז, הע' 23–25.

[7] עיין לעיל הע' 6, ועיין בצופה הצרפתי חכ"ו, עמ' 209, וחל"ז, עמ' 110.

[8] על פירושים למסכתות בודדות, עיין לפי שעה בקרית ספר חכ"ט (תשי"ג), עמ' 149 ואילך, ונדון עליהם אי"ה במבוא הכללי.

ובספרו יש סדר למשנה כלאים פ״ט מ״ד: והתנא לא פליג אר׳ שמעון בן אלעזר, ולפיכך מייתי הש״ס בקצרה, וכן שכיחי פעמים אין מספר כאשר בארתי בס״ד בחבורי על התוספתא, ונקרא תנא תוספאה, ובאין ספק כך פירושו, ר״ש בן אלעזר וכו׳, והעתקנו את פירושו להלן כלאים פ״ה עמ׳ 659.

ובפתיחתו לספרו יש סדר למשנה כתב: ובחבורי על התוספתא קראתיו בשם תנא תוספאה כתבתי פירוש תוספתא זו (כלומר, דיני אנדרוגינוס, להלן בכורים פ״ב, עיין מ״ש להלן עמ׳ 837) על נכון.

ובחידושי הש״ס שלו למנחות ס״ד א׳: הנה בתוספתא דפסחים פ״ה (ה״ז) איתא בזה״ל, חטאת ציבור ששחטן בשבת שלא לשמן וכו׳, השוחט שתי חטאות לציבור וכו׳, הנה אותן גדולים שכתבו דמסדרי הש״ס ידעו כל השנוי בתוספתא, כמו שהעתקתי דעתם בחבורי תנא תוספאה, תמה הכא דמייתי לה בשם רבה ואיתימא ר׳ אמי ולא בשם הברייתא וכו׳, עיי״ש.

ובספרו הפלאה שבערכין ערך צרדה כתב: ובחבורי לתוספתא (יומא פ״א ה״ט) כתבתי הא דתני של ימין, הא דשל שמאל לא, משום דבמשנה קתני פרחי כהונה וכו׳.

ובספרו סוף אומר השכחה סי׳ מ״ו כתב: ובחיבורי תנא תוספאה אהא דתניא בתוספתא יבמות פ״ב הארכתי קצת בשינויי נוסחאות שכתבן בשבע שיטות להרשב״א וכו׳, עיין מ״ש בתס״ר ח״ב עמ׳ 18. ועיין בספרו ראשון לציון כלאים ספ״ח ואבות פ״ה סמ״ז.

ובספרו יש סדר למשנה סוף כלאים: ובחבורי על התוספתא בנדרים פ״ב (ה״ז) דתניא המודר הנאה מחבירו ומת מביא לו ארון ותכריכים וכו׳, כתבתי דמשמע מן התוספתא כפירוש הרשב״ם וכו׳. ועיי״ש שבת פכ״א מ״ג, פסחים פ״ט מ״ג, עירובין ספ״ג וסוף יומא.

נמצאנו למדים שרבינו פירש לכל הפחות ג׳ סדרים של התוספתא. ומתוך הפיסקאות שהבאנו אנו למדים שרבינו הרבה להביא את שיטות הראשונים,[9] ופירש בעצמו פירושים מקוריים (עיין להלן עמ׳ 659), ואף לא נמנע מלהגיה את הנוסח (עיין להלן עמ׳ 407). ולא עוד אלא שקבע כמה כללים ביחס הש״ס והפוסקים לתוספתא, עיין מה שהבאנו לעיל בשם ספרו יש סדר למשנה כלאים פ״ט מ״ד וחידושי הש״ס שלו למנחות ס״ד א׳. וכן הוא כותב בשאילת שלום לשאילתות משפטים סי׳ ס׳: כבר בררתי בס״ד בחיבורי תנא תוספאה שחברתי על התוספתא כי כמה וכמה דינים נלמדים מן התוספתא אף שלא הובאו בש״ס דילן. וחלק גדול מדבריו בעניין זה הביא בשם ״חדושי תוספתא״ שלו בספרו יש סדר למשנה ברכות פ״ה מ״ד, עיי״ש. וגדולתו של רבינו מעידה על טיב פירושו, וחבל על הדא מרגניתא טבא דאבדה ולא משתכחה.

ברם קשה מאד להבין כמה העלמות שנעלמו לפי שעה ממחבר פירוש מסודר על התוספתא. וכן כותב רבינו באומר השכחה פסחים פ״ט א׳: ״ומ״ש רש״י ד״ה וניתי במותר וכו׳ והכי תניא בתוספתא דזבחים פ׳ הפסח שנתערב עכ״ל, צריך תיקון, דלא מצאתי פרק אחד ששמו כך״. והדברים תמוהים מאד שהרי הדברים מפורשים בתוספתא פסחים פ״ט ה״ח, כלומר בפרק הפסח שנתערב. וכבר תקנו כן בגליון רש״י בהוצאות הש״ס. וכן בחדושי הש״ס לכתובות צ״ח ב׳: ״רש״י ד״ה הוסיפו לו אחת יתירה בתוספתא דמס׳ דמאי היא. חפשתי בדמאי ולא מצאתי, גם בשאר מקומות יגעתי ולא מצאתי.״ וכ״ה בקיצור בגליון הש״ס. ובספרו הנ״ל נוסף בסוגרים בשורה הבאה: אין זה לקט אלא שכחה. ונראה שכן הוסיף רבינו בעצמו, וכיוון לומר שיש כאן שכחה מצדו, שהרי היא תוספתא ערוכה בדמאי פ״ח ה״ג, אלא שהמדפיס לא הבין את דבריו. וכן בחידושי הש״ס שלו לסוטה ט׳ סע״א: ״דאמר מר משנבנה מקדש ראשון נגנז אוהל מועד וכו׳ לפי שעה לא ידעתי מקומו״. והיא תוספתא מפורשת במקומה, בסוטה פי״ג ה״א. וכן בסוף אומר השכחה סי׳ י״ח: ״היציע ועלייה מטמאין בנגעים, והיא ברייתא שאין חולק עליה

[9] ועיין גם בספרו יש סדר למשנה ברכות פ״ג מ״ג, בכורים פ״א מ״ד, סוף אומר השכחה סי׳ פ״ה.

דהיציע והעלייה מטמאין בנגעים עיי״ש, ולא ידעתי לפי שעה מוזכר לא בהרמב״ם ולא בסמ״ג.״ ומסתבר שהרב כיוון ליציע גרידא, שהרי טומאת עלייה פסקה הר״מ בפט״ו מה׳ טו״צ ה״ו, והיא משנה מפורשת בנגעים פי״ג מ״ג. אבל תמוהים דבריו שכתב שאין חולק על יציע שהוא מטמא בנגעים, והרי בתוספתא נגעים (פ״ו ה״ה) מפורש שר״ש בן אלעזר סובר שיציע אינו מטמא בנגעים, עיין מ״ש בתס״ר ח״ג עמ׳ 192. וכן בספרו הפלאה שבערכין ערך שחף: ״דתניא איזה מרוח אשך הקליטים שנכנס רוח באשכיו וכו׳ אבל לפנינו בכבורות דף מ״ד א׳ איתא במשנה בסיגנון אחר וכו׳ ״, ולא העיר שכן הוא בתוספתא בכורות פ״ה ה״ד, עיין מ״ש בתס״ר ח״ב עמ׳ 272. ואף שיש לשער שרבינו כתב את דבריו לפני שחבר את פירושו לתוספתא מ״מ קשה למה לא תיקן את דבריו, שהרי הוא מביא בספריו הנ״ל את חבורו לתוספתא, וכשם שהוסיף אח״כ פירושים והערות מספרו זה הרי היה יכול לתקן את דבריו על פיו. ומסתבר שטיב הפירוש שלו לתוספתא היה מעין פירושו למשנה (יש סדר למשנה) ופירושו לשאילתות, ולא פירש אלא מקומות בודדים, והניח הלכות מרובות בלי פירוש.

לעומת זה זכה הדור ההוא לפירוש נפלא על כל התוספתא (חסדי דוד) שיצא מידי הגאון הספרדי ר׳ דוד פארדו ז״ל, ונדפסו ממנו שלשה כרכים: כרך א׳ על תוספתא זרעים, מועד ונשים, ליוורנו תקל״ו; כרך ב׳ על נזיקין, שם תק״ן, וכרך ג׳ על קדשים, ירושלים תר״ן, ופירושו לסדר טהרות לא נדפס. המחבר לא הניח דבר קטן וגדול שלא עמד עליו, ופירש את התוספתא בסברות ישרות ובבקיאות עצומה, והוא ישאר לעולם הפירוש המובהק ביותר.[10]

ובסמוך לאחריו פרסם ר׳ יונה בר׳ גרשון (וילנא תקנ״ט) תוספתא סדר זרעים עם פירוש קצר. בשער הספר ובהקדמתו הוא מעיד שהיו לפניו הגהות כת״י שהיו מיוחסות להגר״א. ובסוף ההקדמה הוא חוזר וכותב: ״וגם זאת תדעו הגם אם תמצא בחיבורי איזה נוסחא בתוספתא עצמה שאינה כנוסחת הספרים שלפנינו תדע כי לא מלבי הוצאתיה, רק כך מצאתי בתוספתא כתיבת יד ששמעתי שהוא מהגהת הגאון החסיד ז״ל מקהילתינו כמבואר לעיל״. ובפירושו הוא מביא תכופות ״ה״ג בתוס׳ כ״י״, וכוונתו איפוא להגהות הגר״א. ואין ספק שרובן ככולן יצאו מבית מדרשו של הגר״א. והמחבר ברוב ענוותנותו מיעט את דמות עצמו, אבל לאמיתו של דבר הגה ר׳ יונה תורה מתוך תורה, ופירושי עצמו מיוסדים על אדני השכל הישר בחריפות ובבקיאות, ובהגהות שלו הוא מכוין לפעמים לגירסת כתה״י. נמצאנו למדים שלמעשה יש לנו שני פירושים יסודיים לס׳ זרעים, והוא פירוש הר״ד פארדו בחסדי דוד ופירוש הרב ר׳ יונה בר׳ גרשון הנ״ל. כל שאר הפירושים לסדר זרעים מיוסדים בעיקר על שני הפירושים הנ״ל.

כחמישים שנה אח״כ פרסם הגאון ר׳ שמואל אביגדור תוספתא מסדר זרעים (וילנא תר״א)[11] עם פירוש מנחת בכורים ותוספות עיטור בכורים. הוא הוסיף הגהות הגר״א שהיו לפניו בכת״י, ומראי מקומות למקורות המקבילים לתוספתא בשם מצפה שמואל (והוא היסוד למסורת התוספתא שלנו). ואף למחבר זה זכויות גדולות מאד בבאור התוספתא (ובפרט בחידושיו בעיטור בכורים), ובפירושיו הלך בעיקר בעקבות הפירוש הקצר של ר׳ יונה.

בזמננו נוספו עוד שני מפרשים לתוספתא סדר זרעים. הרב ר׳ יצחק שוואדראן פרסם תוספתא סדר זרעים (ירושלים תר״ע) עם פירוש מנחת יצחק ותוספות שירי מנחה. הרב השתמש בפירוש כת״י לתוספתא מאת הרב ר׳ יצחק אייזיק בר׳ יחיאל מיכל מזלאטשוב בעל ס׳ חיבת הקודש.[12]

[10] בהוצאות החדשות של התוספתא (הוצ׳ ראם) לקטו ממנו פירושים, קיצרו את דבריו, ולפעמים אף שינו את דבריו, עיין מ״ש בהקדמה לתס״ר ח״ב, עמ׳ 4.

[11] ספרו לסדר נשים נדפס כחמש שנים לפני כן, וכן נדפס פירושו עם פנים התוספתא לסדר מועד, וקדשים, וכאן אין אנו עוסקים אלא בפירושים לסדר זרעים, ועיין לעיל הע׳ 8.

[12] חידושים למס׳ תמורה, ערכין, בכורות, כריתות ומעילה (לבוב תר״ט).

כחמש עשרה שנה אח״כ פרסם הרב ר׳ יחזקאל אברמסקי תוספתא זרעים (ווילנא תרפ״ה) עם פירוש חזון יחזקאל. ואעפ״י שהפירושים של שני המחברים הם רובם ככולם בחסדי דוד, בפירוש ר׳ יונה, במנחת בכורים ובעיטור בכורים, הרי אין ביה״מ של ת״ח בלי חידוש,[13] ואף בהם נמצאים לפעמים פירושים נכונים שלא קדמום אחרים (בפרט במנחת יצחק), והבאתים בבאורי בשמם.[14]

פירושי לתוספתא מיוסד בכמה גופי הלכות על שלשת המפרשים הראשונים, ואל נסיח את דעתנו מן העובדא שהם היו החלוצים הראשונים שהעפילו לחבר פירוש מקיף ושלם על התוספתא ולא היה להם על מי להסמך, לא כן אנחנו, על גביהם אנו עומדים ואת מימיהם אנו שותים. את דבריהם הבאתי בשמם, חוץ מפירושים פשוטים מאד הנראים לעין לכל בן תורה. ואם ימצא הקורא בכל פרק ופרק פירושים חדשים שלא עמדו עליהם המפרשים הנ״ל, הרי הסבה היא בעיקר בתנאי הזמן. היו לפנינו כתבי יד התוספתא שלא היו לפניהם, לקטתי כמעט כל דברי הראשונים (ומהם הרבה שעדיין לא נתפרסמו בימיהם), ונקטתי בשיטה לפרש ע״פ שיטת בני א״י, וכפשוטה של תוספתא, כמו שיתברר בפרוטרוט להלן.

כל בן תורה יבין שכת״י, אפילו הגרוע ביותר, מכיל כמה נוסחאות טובות המסלקות קושיים רבים בהבנת המקור. ולפנינו הרי שני כת״י מובחרים של התוספתא ואף מקצת קטעים עתיקים מן הגניזה שבמצרים. ועיין, לדוגמא, מ״ש להלן עמ׳ 169 שו׳ 43; 258 שו׳ 69; 703 שו׳ 28—29; 706 ד״ה וכן בן לוי. כיוצא בו השתמשנו בפירוש פני משה ומראה הפנים לירושלמי שמביא כמה פיסקאות מן התוספתא בשם כת״י על קלף, ואנו נייחד כאן את הדיבור על טיבו של כת״י פני משה. וכן כותב הרב במה״פ לשבועות פ״ז ה״ו ד״ה ר״ח (ד׳ זיטומיר, כ״ז סע״א): וכן מצאתי התוספתא בכ״י על קלף ישן נושן יותר מאלף שנה ומוגה בנוסחא דוקנית, והרבה דברים מצאתי בה מה שחסר בספרי הדפוס. ומכיוון שהרב כתב את דבריו במאה הששית לאלף הנוכחי הרי לפי דבריו נכתב הכ״י שהיה לפניו במאה השמינית לספירה הרגילה. ומתוך הוודאות שבלשונו אפשר אולי לשער שהסופר הזכיר בפירוש את זמן הכתיבה. ואף שיתכן שהרב הפריז בדבריו, מ״מ ברור שהיה לפניו כת״י עתיק מאד, שמוצאו מארץ המזרח, שהרי כן הוא כותב בפירושו לשביעית פ״א ה״ו (ד׳ זיטומיר ב׳ רע״א): וה״ג בתוספתא כתיבת יד אשר לפני אשר הובאה ממצרים וכו׳. והעתיק ממנו כמה פעמים מבלי להזכיר מפורש שהוא מעתיק מכ״י שלו, עיין מ״ש להלן עמ׳ 664, שו׳ 55 ועוד.

כת״י פ״מ מתאים בעיקרו לכי״ו, נגד נוסח הדפוסים וכי״ע,[15] ואפילו במקום טעיות ברורות, בין בכפיליות מוטעות,[16] בין בליקויים[17] ובין בט״ס באות בודדת.[18] ועיין מ״ש להלן עמ׳ 161 שו׳ 8—9. מצד שני אין הכת״י מתאים לכי״ע במקום שכי״ע הוא נגד נוסח ד וכי״ו, חוץ משני

[13] עיין לדוגמא להלן, עמ׳ 660, הע׳ 54.

[14] קיימים עוד שני פירושים לסדר זרעים, והם פירוש חשק שלמה לשלמה ליב פריעדלענדער (פרעסבורג תרמ״ט) ופירוש הגיון אריה לאריה שווארץ, ומקומם הנכון הוא במדור הביבליאוגרפיה.

[15] עיין להלן, עמ׳ 200 ד״ה שלפנים; עמ׳ 251, שו׳ 23—24; עמ׳ 328, שו׳ 42—43 (ועיין הע׳ 31 שם); 343, שו׳ 27; 417, שו׳ 68; 474, שו׳ 42; 475, שו׳ 42—43 ושו׳ 43; 494, שו׳ 39—40; 495, שו׳ 40—41; 522, שו׳ 42—43; 524, שו׳ 48 (אלא שהוא מעתיק: מגרין, במקום מגרר שבכי״ו); 677, שו׳ 7 ד״ה חייב: 683, שו׳ 37—38; 718, שו׳ 19.

וכן מתאים כת״י פ״מ לכי״ו במקום שאף כי״ע מתאים לכי״ו (נגד הדפוסים). עיין להלן, עמ׳ 4, שו׳ 17; 27, שו׳ 4; 62, שו׳ 29; 200, שו׳ 37—38; 484, שו׳ 8—9; 491, שו׳ 33; 492, שו׳ 34—35; 510, שו׳ 69; 523, שו׳ 43—44; 620, שו׳ 62; 678, שו׳ 10; שם, שו׳ 15—16; 756, שו׳ 30.

[16] עיין להלן, עמ׳ 485, שו׳ 10—11; 628, שו׳ 40.

[17] עיין להלן, עמ׳ 372, שו׳ 74 ד״ה כך, ומ״ש בעמ׳ 373, הע׳ 81.

[18] עיין מ״ש להלן, עמ׳ 664, שו׳ 55.

מקומות מפוקפקים, עיין מ״ש להלן עמ׳ 333, שו׳ 60—61, ועמ׳ 439 הע׳ 69, ומסתבר שבעל פ״מ מסר שם את תוכן הדברים, ולא העתיק אות באות ומלה במלה.

ברם בכת״י פ״מ נשתמרו כמה נוסחאות חשובות שאינן בכי״ו, עיין מ״ש להלן עמ׳ 467 שו׳ 17 ועמ׳ 513 שו׳ 8—9.[19] וכן הוא מביא כמה פעמים בשם התוספתא גירסאות שאינן בנוסחאות שלנו לרבות כי״ו, אלא שיש מקום לפקפק אם באמת העתיק מכ״י שלו,[20] ולפעמים מסתבר שט״ס נפלה בדברי הרב.[21] וכן יש לציין שהרב לא העיר על גי׳ כ״י שלו, במקום שגי׳ כי״ו היא הנכונה,[22] או במקום שגירסא זו מתאימה לגירסת הירושלמי.[23] ושמא אף במקומות הללו לא התאימה גירסת כ״י שלו לכי״ו.[24]

ברכה לעצמה קובעות פיסקאות התוספתא שהובאו אצל הראשונים. רבותינו הקדמונים בדקו תכופות בכמה נוסחאות של התוספתא כדי לברר את הנוסח הנכון, וכן כותב בס׳ יחוסי תנאים ואמוראים ערך ר׳ חייא בריה דרב נחמן: ״ומסיק בתוספת׳ וכו׳, כך מצאתי בשלשה ספרים, מפני שהשיטה מחלפת בגמרא דידן כמו שכתבתיה, לא רציתי לסמוך עד שבדקתי בכל אותן שבאו לידי ושורין בגרסתן״.[25] וכן כותב הראב״ד בפ״ז מה׳ פרה אדומה הי״א: א״א זה התוספתא מצאנו אותה בשני ספרים בהפך וכו׳. וכן בפט״ו מה׳ כלים ה״ה. ועיין מ״ש להלן ריש עמ׳ 39; עמ׳ 593 ד״ה ברם; עמ׳ 635 ד״ה ובאו״ז; ריש עמ׳ 654. ולפעמים בדקו בשש תוספתות, עיין להלן עמ׳ 683, הערה 55. ועיין מ״ש בתס״ר ח״ב סוף עמ׳ 215.

הפירוש הראשון לזרעים (שנתפרסם בדפוס) המרבה להעתיק את התוספתא הוא של רבינו יצחק בן מלכי צדק. רבינו אמנם כותב בלשון קצרה מאד,[26] אבל הוא פותר לנו בפשטות כמה סתומות בתוספתא שנתלבטו בהן המפרשים האחרונים. עיין להלן עמ׳ 176 שו׳ 69; עמ׳ 521 שו׳ 40 ד״ה מחפירות ועוד. יותר על כן רבינו נדחק לפעמים בפירוש המשניות, כדי להתאים את המשנה לתוספתא, עיין מ״ש להלן עמ׳ 509 הערה 56 ועמ׳ 521 הע׳ 47 ועוד. ברם עלינו להשתמש בזהירות בנוסחאות שלו, שכן ברוב חכמתו תיקן רבינו לפעמים את הנוסחאות, עיין מ״ש במבוא לתס״ר ח״ד עמ׳ כ׳, ועיין מ״ש להלן עמ׳ 295 הערה 9, עמ׳ 502 הערה 21, עמ׳ 657 הערה 43, עמ׳ 676 הערה 40, עמ׳ 739 הערה 33, עמ׳ 797 שו׳ 18—19, עמ׳ 803 הערה 1 ועמ׳ 835 הערה 2.

השני בזמן הוא פירוש הר״ש משנץ לסדר זרעים, ובו מעתיק רבינו חלק גדול מן התוספתא

[19] ועיין גם מ״ש להלן, עמ׳ 364, שו׳ 42.

[20] עיין מ״ש להלן, עמ׳ 245, הע׳ 2; 326, הע׳ 22; 383 ד״ה ברם; 416, שו׳ 64—65; 428, שו׳ 13.

[21] עיין מ״ש להלן, עמ׳ 432, הע׳ 51.

[22] עיין מ״ש להלן, עמ׳ 698, שו׳ 14—15.

[23] עיין מ״ש להלן, עמ׳ 678, הע׳ 7, ועמ׳ 777, הע׳ 4.

[24] בשם הגדולים, מערכת ספרים ערך תוספתא, כותב החיד״א: תוספתא שבידינו היום שהיא נרפסת אצל הרי״ף וכו׳, והיא מלאה טעיות. וראיתי תוספתא כלה קדמוניות כתובה על קלף כל שיתא סררי מסודרים. ושמא ראה את הכת״י שהיה לפני בעל פ״מ או כת״י ווינה.

[25] והעתקתיו בתס״ר ח״ב, עמ׳ 102.

[26] כנראה שפירוש רבינו לקה בחסר בהוצאות שלנו, כמו שאנו רואים בריבמ״ץ חלה שנרפס מכת״י ע״י הר״ש אליעזרי בתרומת חלה, עיי״ש עמ׳ א׳, עמ׳ ב׳ ד״ה ואם ואילך, עמ׳ ג׳ ד״ה אלו, עמ׳ י״ג, עמ׳ י״ט, עמ׳ כ׳ (עיי״ש הע׳ 8), עמ׳ כ״ג, עמ׳ כ״ד (פיסקאות נדולות החסרות לפנינו) ועוד בכ״מ שם. וכן נראה מהבאות הראשונים. ולהלן עמ׳ 655 הבאנו בשם הר״ש מ״ש בשם פירושים לזרעים. וכנראה שהכוונה להריבמ״ץ (עיין מ״ש להלן הע׳ 28), שכן כינו הקדמונים את פירושו (עיין מ״ש להלן, עמ׳ 648, הערה 2, ומ״ש במבוא להס״ר ח״ד, עמ׳ י״ט). ולפנינו חסר כ״ז בפירוש הריבמ״ץ, ועיין מ״ש בתס״ר ח״ג, עמ׳ 234.

לזרעים.[27] אין צורך להאריך בחשיבות פירושו של רבינו לנוסח התוספתא ולהבנתה. אף הוא בדק בספרים שונים[28] כדי לעמוד על הנוסח הנכון, עיין להלן עמ' 655 שו' 31 ד"ה חוט ומ"ש במבוא לתס"ר ח"ד עמ' י"ז ואילך. אלא שכנראה לפנינו היא מהדורא קמא של פירוש הר"ש, עיין היטב בשו"ת ר"ב אשכנזי סי' א', ד"ו, ט' רע"א, ועיין מ"ש להלן עמ' 593 הערה 55 ומ"ש במבוא לתס"ר ח"ד עמ' י"ז הערה 1. לפני כמה מן המחברים היה ר"ש מוגה (ע"י ר"ב אשכנזי), עיין מ"ש להלן עמ' 229 הע' 17, עמ' 642 ד"ה ברם ועוד. ועיין מ"ש בסה"י לכבוד מרכס עמ' שי"ט ובקרית ספר שי"ג סוף עמ' 111. הפירוש שבידינו בדפוס משובש בכמה מקומות, והר"ש עדני היה לו כת"י של פירוש הר"ש לזרעים (עיין מלא"ש פאה פ"ז מ"ה) ולטהרות „כתיבת יד ישן נושן ביותר משלש מאות ועשרים (או שלשים) שנה", עיין מלא"ש כלים פ"ב מ"ז ופכ"ד מ"ד. ולפעמים מעתיק במלא"ש את פירוש הר"ש מבלי להזכיר שהוא מעתיק מכ"י, עיין מ"ש להלן עמ' 770 ד"ה ומכיוון.

פשוט הדבר שכל המפרשים האחרונים לתוספתא הביאו את רוב פירושי רבינו לברייתות שבסדר זרעים, ולא הוספנו אלא את גירסאות הר"ש דפוס ראשון והר"ש המוגה שמביא בעל מלא"ש, וכדומה. אותם הדברים אמורים אף כלפי הרמב"ם והראב"ד. הר"ד פארדו כמעט לא הניח דבר קטן וגדול מדברי הר"מ ונושאי כליו בחיבורו ובפיה"מ ביחס להלכות שבתוספתא שלא עמד עליהם. אלא שלפני המפרשים לא היה אלא הר"מ בדפוס, ואנו השתמשנו בכמה כתי"י של הר"מ. מספיק להעיף עין על מפתח המקורות, ערך רמב"ם (להלן עמ' 860), כדי להווכח שהר"מ בדפוס והר"מ בכת"י אינו היינו הך, והרי לא הבאנו שם אלא דברים הנוגעים לתוספתא, וברוב המכריע מר"מ כת"י, עיין, לדוגמא, להלן עמ' 299, 324 ועוד בכ"מ. ולעתים קרובות לא יצאנו מידי ספק אם יש לפנינו טעות בספרי הר"מ בדפוס או מהדורא אחרת של דברי רבינו, עיין מ"ש במבואי לה' הירושלמי של הר"מ, ו' ע"א[29] ואילך, ומ"ש להלן עמ' 162 ואילך ועוד בכ"מ.

אבל בראש וראשונה נעזרנו ע"י דברי הראשונים בפירושיהם לש"ס, בשו"ת שלהם, בפוסקים ובפירושים למדרשי הלכה ולתנ"ך, מקורות שברובם הגדול לא הובאו כלל ע"י מפרשי התוספתא. נקטתי בשיטה שנהגתי בילדותי לשים לב לראשונים שהעתיקו אחד מן השני,[30] או שהעתיקו מן הר"מ ופתחו בציון המקור,[31] ולא התעלמנו מיחס כתה"י של מדינות שונות לספרי הראשונים שישבו באותן המדינות.[32] עובדה זו חשובה מאד להבנת דברי הראשונים, שהרי כבר קבענו[33] שכי"ע של התוספתא קרוב יותר לנוסחאות צרפת, וכי"ו והדפוסים לנוסחאות ספרד, וגירסאות הראב"ד מתאימות יותר לכי"ע.[34] מעתה אין להתפלא על דברי הראב"ד שהובאו במאירי פסחים ט' ב', עיין מ"ש להלן, עמ' 436 ד"ה ברם. ועיין מ"ש להלן עמ' 632 ד"ה וכן בהשגות.

[27] הפירוש לתור"כ שנדפס על שם הר"ש אינו להר"ש משנץ, עיין מ"ש להלן, עמ' 819, הע' 20. ועיין עכשיו בס' בעלי התוספות וכו' לר"א אורבך, עמ' 260 ואילך.

[28] רבינו השתמש הרבה בפירוש הריבמ"ץ, עיין מ"ש במבוא לתס"ר ח"ד, עמ' י"ח ואילך, ועיין במקומות שציין ר"א אורבך בספרו בעלי התוספות וכו', עמ' 254, הע' 72. ועיין מ"ש לעיל הע' 26.

[29] בהערה 16 שם העירותי שלאמיתו של דבר אין לפנינו לא מהדו"ק ולא מהדו"ב אלא מהדורא אחת שרבינו הכניס בה שינויים כל ימי חייו, ובפטירת רבינו גרידא הופסקו המהדורות.

[30] עיין מ"ש במבוא לירושלמי כפשוטו, עמ' כ"ד ובהערה 2 שם; מבוא לתס"ר ח"ד, עמ' כ' ועוד בכ"מ.

[31] דוגמת הסמ"ג, עיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 58 (לשורה 25–26), וכן נהגו גם בעל כפו"פ ועוד.

[32] עיין מ"ש במבואי למדרש דברים רבה שהוצאתי לאור, עמ' י"א ואילך.

[33] עיין מ"ש במבוא לתס"ר ח"א, עמ' א' ומ"ש בתס"ר ח"ב, עמ' 36 (לשו' 24); שם, עמ' 55 (לשו' 10); שם, עמ' 69 (לשו' 5) ועוד בכ"מ.

[34] עיין מ"ש לעיל הע' 33, ומ"ש להלן שביעית, עמ' 549, שו' 9 ד"ה אבל.

ויש שטיפוסי כתה"י השונים שמרו לנו את ההבדלים בין הבבלי והירושלמי, עיין מ"ש להלן עמ' 633 ד"ה נמצאנו. אבל פשיטא שאין לקבוע כאן כללים גמורים, וקיימים הרבה יוצאים מן הכלל, ועלינו להשתמש בשיטה זו בזהירות מרובה.[35]

סיוע גדול להבנת התוספתא היא שיטת בני א"י בפירוש המשנה, שלפעמים לא הרגישו המפרשים בה כלל, עיין בדוגמא טיפוסית שהבאנו להלן עמ' 666 שו' 2. והירושלמי לפעמים פירש את התוספתא לפי הלכה שלא נתקבלה כלל בבבלי. וכן הראיתי (מבוא לירושלמי כפשוטו עמ' י"ד) על התוספתא ב"ק ספ"ז (לפי גירסת הירושלמי שם פ"ז ה"ד, ה' ע"ד, ומקבילה שבמכות פ"א) ששנתה: אמר ר' יוסי בד"א בשתי עדיות ובשתי התרעות אבל בעדות אחת ובהתרעה אחת וכו'. ופירושה מוכרח ע"פ העניין שם שהכוונה להתראה בעדים המעידים, וכדברי ר' מנא (ירושלמי כתובות פ"ד ה"ד, כ"ח ע"ג): כמאן דמר עדים זוממים צריכין התרייה. עכשיו ראיתי שאף ר' אבהו סובר בשיטת ר' יוסי שעדים זוממים צריכים התראה.

וכן שנינו במכות פ"א הט"ו (בד"ח ה"ז), ל"א ע"ב: עדים זוממין מהו שיהו צריכין לקבל התרייה. ר' יצחק בר טבליי בשם ר' לעזר עדים זוממין אינן צריכין לקבל התרייה. אמר ר' אבהו לא חששון[36] לון. אמר ר' יעקב בר דסי ואית נבולין סגין מאן אילין חמיין חבריהן נפקין מיקטלה ולא אמרין כלום. וכל המפרשים (שדה יהושע, ק"ע, פ"מ ושערי תורת א"י) נכנסו בדוחקי דחוקים כדי לפרשה. ברם ברור שהדברים עונים על המשנה שם: ר' יוסי (כגירסת הבבלי, עיין שם ו' ב'. וכ"ה בתוספתא סנהדרין רפי"א, ועיי"ש בה"ה. ועיין במשנת מכות פ"ב מ"ו ובתוספתא שם פ"ב ה"י) אומר לעולם אינו נהרג עד שיהו שני עדיו (כגי' רוב הנוסחאות) מתרין בו וכו'. ובה מתחילה ההלכה שלנו,[37] ומתוכה פשט ר' אלעזר שעדים זוממין אינן צריכין לקבל[38] התראה. שאם אתה אומר שעדים זוממין צריכים התראה, הרי לא תתכן שיטת ר' יוסי, מפני שהעדים המעידים יבינו שהמתרים בהם יזומו אותם ויבטלו את עדותם, שהרי הם הם עדיהם שיודעים שהם משקרים. ודחה ר' אבהו שלעולם סובר ר' יוסי שעדים צריכים התראה, אבל העדים המעידים לא חששו להתראתם וסברו שלא אמרו כן אלא לאיים עליהם שיפרשו, כמו כל העבריינים שאינם חוששים להתראת העדים הרואים את המעשה, אעפ"י שיודעים שהעדים המתרים יעידו עליהם בב"ד. ברם ר' יעקב בר דסי החזיק בשיטת ר' אלעזר ובהוכחה שלו, שאם המתרים לא כיוונו כדי לאיים עליהם אלא באמת היו עדיהם, אין לך נבלים יותר מהם, שהרי הם יודעים את האמת, ולמה לא הזימו אותם לפני גמר דין,[39] כדי להציל אותם ממות (שהרי אין העדים חייבים עד שיגמר הדין על פיהם), וכיצד אפשר להאמין לנבלים הללו שרואים חבריהם יוצאים למיתה ואינם אומרים כלום (אינם מזימים אותם). ובעל כרחנו אנו אומרים שעדים זוממים נהרגים אף בלי התראה, ור' יוסי לא אמר את דבריו אלא בשאר העבריינים. ואף שר' יוסי הזכיר (בתוספתא שהבאנו לעיל) "בהתראה אחת", אינו שבלי התראה אינם נענשים, אלא מפני שלמעשה התרו

[35] לא נכנסתי לוויכוחים עם הריוטות וע"ה, ולא השגחתי כלל ברבריהם. ואף שהם טועים ומטעים גם אחרים, הרי אינם מכשילים אלא רכוותהון, ואין אחריותם עלינו. ולא עוד אלא שכמה מהם מתעסקים בעבודות מועילות לחכמים, וברוכים יהיו.

[36] כ"ה בגוף כי"ל, והוגה בגליון ע"י הסופר עצמו: חיישון, וכן הדפיסו בר"ו ואילך.

[37] עיין בנועם ירושלמי, ס"ב ע"ד, ד"ה ול"נ, ותוכן דבריו בגליון אפרים שבירושלמי ד' ראם במקומו ד"ה תני ר' הושעיה.

[38] כלומר, אינם ראויים להתראה, עיין לשון זו בירושלמי פסחים פ"ה ה"ד, ל"ב רע"ג (ובמקבילות ביבמות ובנזיר); נזיר פ"ו ה"ו, נ"ה ע"ב; ב"ק פ"א רה"ב, ב' ע"ג. ועיין ירושלמי נזיר פ"ג ה"ה, נ"ב סע"ג; שם סה"ה, נ"ב ע"ד. ואינו עניין לקבלת התראה שיאמר: על מנת כן אני עושה. והירושלמי דייק בלשונו, מפני שלמעשה היו מתרים בכל העבריינים והחשודים, שמא יפרשו מן העבירה, אבל הנידון הוא אם העבריין נענש בהתראה זו. ו.מקבל התראה' פירושו שהוא בר קבלת התראה ונענש בהתראה זו.

[39] עיין היטב בהגהות הרש"ש לשבועות ל"ז א' ד"ה בא"ד דהא בעדים זוממין.

בהם כדי להודיעם את מצות התורה, שמא יפרשו מעצמם. ור׳ אבהו סובר שהתראה היא כפשוטה, ודלא כמסקנת הבבלי בכתובות ל״ג א׳.

והואיל ואין לפקפק בנכונות פירושי זה הרי למדנו לפי דרכנו שהירושלמי פירש בשיטת ר׳ יוסי שהמתרים צריכים לדעת בשעת ההתראה שהמותרה עובר עבירה, שאם לא כן הרי בית דין (או עדים אחרים) יכולים להתרות בעדים זוממים. ומה בכך שאין הם יודעים שהעדים היו במקום אחר בזמן הפשע שמעידים עליו, והרי עיקר העבירה היא העדות של שקר, ועליה הם נהרגים, והרי הם הם שרואים את עבירת המעידים שקר והם הם המתרים בהם. ובעל כרחינו עלינו לומר שלשיטת ר׳ יוסי אין התראת ב״ד (או עדים אחרים) כלום, משום שהם אינם יודעים שהמעידים הם עדי שקר, ואין עדים זוממים נהרגים אלא ע״פ התראת עדים שיודעים בשעת ההתראה שיש כאן עדות שקר. ועיין ברש״י ותוספות פסחים ס״ג ב׳ ושבועות ל״ז א׳.

ואין צורך לומר שהפירוש הנ״ל אינו לפי ההלכה, אבל כן היא שיטת בני א״י, וזו היא פשוטה של התוספתא שהבאנו לעיל. ועיין להלן עמ׳ 313—315, עמ׳ 380, סוף עמ׳ 582 ואילך, עמ׳ 692 שו׳ 77 ועוד בכ״מ. בדומה לזה לא יכולתי לפרש את מסכת כלאים אלא ע״פ שיטת רש״י (שבת פ״ד ב׳), הר״מ בפיה״מ והרלב״ג (עיין מ״ש להלן עמ׳ 608) שאין איסור בכלאי זרעים מדאורייתא אלא דווקא אם זורע במפולת יד, וכל הרחקה בכלאים אינה אלא מפני מראית העין, ובמקום שיש היכר כל שהוא מותר לסמוך (עיין מ״ש להלן עמ׳ 609 ומ״ש לעיל בסמוך), ואעפ״י שאין הלכה כן, הרי מפשוטה של תוספתא נראה שהיא הלכה בשיטה זו.

כיוצא בו נשתמרו לנו בתוספתא מס׳ ברכות נוסחאות א״י מטופס של ברכות שלא נהגו כלל בבבל. ובכתבי הגניזה שבמצרים נשרדו כמה קטעים של תפלות וברכות שאין להן זכר בבבלי, ולא עוד אלא שבספרות הגאונים נשאר הד של התנגדות לטופסי ברכות הללו; ואף שהמטבעות הללו פסולים הם מצד ההלכה, אבל הם מפיצים אור על כמה סתומות בתוספתא,[40] והשתמשנו בהן רבות בפירוש התוספתא, עיין להלן במפתחות, ברכות ותפלות נוסח א״י, עמ׳ 862.

וכן קבענו כלל גדול לעצמנו שלא להגיה נגד הנוסחאות, אלא שעלינו להקדים כאן כמה מדות בתוספתא המוכיחות שדברים הנראים לפעמים כהגהה הם באמת לא הגהה אלא באור ופירוש.

[40] ולא דווקא בתוספתא, אלא אף במקורות אחרים בספרות א״י, עיין מ״ש להלן ריש עמ׳ 37 ואילך. וכן שנינו בירושלמי פסחים פ״י רה״ה, ל״ז ע״ד: רב אמר מתחילה צריך להתחיל בעבר הנהר ישבו אבותיכם וכו׳. וכבר העיר רטנר (אהצו״י, עמ׳ 133) על גירסת הרשב״ץ ביבין שמועה, מ׳ ע״ב: ב ת ח י ל ה צריך להזכיר בעבר הנהר וכו׳. ונ״ל שגירסא זו נכונה בלי ספק בעיקרה, וצ״ל: רב אמר כתחילה. בעבר הנהר וכו׳ (והמלים ,צריך להתחיל׳ או ,צריך להזכיר״ הן הוספת המסדר או הוספת סופרים), ופירושו שמתחיל באותה גנות שנהגו בה קרמונינו בתחילה. וממש כסיגנון זה לרב בירושלמי שבועות פ״ב רה״ג, ל״ג סע״ד: [שאין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא וכו׳]. ר ב א מ ר ב ת ח י ל ה. ויעל דוד בדבר נד. זה מלך ונביא וכו׳. וכן מעתיק הר״ח בשבועות ט״ו א׳: ירושלמי רב אמר בתחלה. ויעל דוד וכו׳ (וכצ״ל במקבילה בירושלמי סנהדרין פ״א ה״ה, י״ט ע״ב). ואף שם פירושו כמו כאן שנוהגים כשם שנהגו בתחילת בניין הבית הראשון. וכ״ה הסיגנון בירושלמי ברכות פ״ג ה״ד, ו׳ ע״ג (והשוה ירוש׳ ריש שקלים, מ״ה ע״ד, ודק״ס סנהדרין לט״ז רע״א). וכן להלן שם פ״ד ה״ה, ח׳ סע״ב: ב ת ח י ל ה. אחוריהם אל היכל ה׳ ופניהם קדמה וכו׳, ופירושו כלפנינו. ולפ״ז אין ספק שהם דברי רב בירושלמי הם דברי רב בבבלי (שם קט״ז א׳), אלא שבירושלמי נותן טעם למה מתחיל בנגוע זו, מפני שהיא תחילת נגועתם. ומסתבר איפוא שלרב אינו אומר עברים היינו כלל, כשיטת כמה מן הראשונים, עיין מה שהאריך בזה הרמ״מ כשר בספרו הגדה שלמה (ירושלים תשט״ו), עמ׳ 23 ואילך. וכן באמת בכמה קטעים של הגדה של פסח שנמצאו בגניזה לא נזכר כלל עברים היינו וכו׳. עיין בצופה האנגלי סדרא ישנה ח״י (1898), עמ׳ 44, ועמ׳ 49 (ועיי״ש עמ׳ 381, וכנראה שבקטע של קויפמן הוסיפו אח״כ בסוף עברים היינו ע״פ מנהג בבל, ועיין מ״ש רמ״מ כשר הנ״ל, עמ׳ 117). וכבר העיר הרמ״מ כשר הנ״ל, ריש עמ׳ 23, שנוסח זה מתאים לשיטת רב, וכפירוש המפרשים שלדעת רב אינו אומר כלל עברים היינו. ועיין מ״ש להלן, עמ׳ 218, על בתחילה, כתחילה.

וכבר הניח רבינו הגדול רבינו תם את היסוד: דרך התוספתא באלף מקומות ליקח קצת מן המשנה לזכרון דברים.[41] ולפי זה דברי המשנה שבתוספתא הן פיסקאות של המשנה, והסופרים עשו בהן כבשלהן, ברצותם האריכו וברצותם קצרו, כדרכם גם בירושלמי. וע״פ יסוד זה פירשנו כמה ברייתות בתוספתא, עיין להלן עמ׳ 552, 586, 653, 733, 833 ועוד. ועיין מ״ש בתס״ר ח״א עמ׳ 179 לשו׳ 4—5; שם ריש עמ׳ 200 לשו׳ 23; שם ח״ב סוף עמ׳ 19; עמ׳ 34 לשו׳ 1; עמ׳ 35 לשו׳ 3; סוף עמ׳ 128 ועוד בכ״מ.

וכן דרך התוספתא לשנות קבוצות שלמות של הלכות, אעפ״י שמקצתן שייכות לענייניים שונים, והתוספתא חוזרת על כל הקבוצה בכל מקום שרק חלק מן הקבוצה שייך לעניין. וכבר עמדו לפעמים ע״ז מפרשי התוספתא, ועיין להלן עמ׳ 189, 398, 490, 573, 736, 831 ועוד. ונמצאנו למדים שאם אנו מחקים מקבוצה כזאת הלכה שאינה מתייחסת לעניין שלפנינו אלא לעניין אחר, אין כאן הגהה אלא פירוש, כלומר, שהתנא הכניס לכאן הלכה אחרת הנופלת למקום אחר ולעניין אחר, מעין האשגרות המצויות במשנה, בירושלמי ובבבלי.

כיוצא בו אין להתחשב הרבה בחלוקת ההלכות שבתוספתא, שהרי בכי״י שונים לפעמים החלוקה שונה, וחלוקה זו לא יצאה מידי המסדר הראשון, ואינה אלא חלוקה מעשית כדי להקל על הלומד, כמו שהוא אף במשנה, עיין מ״ש הרי״ן אפשטין במבוא לנוסח המשנה עמ׳ 1001 ואילך, ועיין מ״ש להלן עמ׳ 666. ומכ״ש שהדברים אמיתיים כלפי התוספתא, עיין מ״ש להלן סוף עמ׳ 74; 210 שו׳ 4—5; 289 שו׳ 40; 567 שו׳ 48—49; 599 שו׳ 16 ועוד.[42] וישנן לפנינו כמה מלים שאין להן הכרע. ועיין מ״ש בתס״ר ח״א עמ׳ 147 שו׳ 13; שם עמ׳ 154 שו׳ 1; עמ׳ 170 ד״ה וגירסא; ח״ג עמ׳ 25 שו׳ 15—16 ועוד. ולפיכך אם אנו חולקים על סימני ההפסק בהלכות אין כאן הגהה אלא פירוש אחר. אלו הם ראשי פרקים גרידא לשיטת הלימוד בתוספתא, ונדבר ע״ז בפרוטרוט, ברצות ה׳, במבוא הכללי.

ואנו מסיימים בפרדוכסוס שלמרות כל הכללים שהצענו לעיל הרוב המכריע של הפירושים המצויים בספר זה אינו מיוסד לא על נוסחאות והגהות אלא על הבסיס שקבעו רבותינו ז״ל הראשונים והאחרונים, והיינו התאמצות והשתדלות להבין את העניין מתוך הספר עצמו ומתוך שאר ספרי חז״ל, ואף בכמה וכמה מקומות שהמפרשים מגיהים את הנוסח יישבנו אותו בלי שום הגהות, ורק במקומות מועטים מאד הגהנו את הנוסח נגד כל הנוסחאות, עיין לדוגמא להלן עמ׳ 102 שו׳ 6; סוף עמ׳ 561; 581 שו׳ 58 ועוד במקומות מספר.

בעה״י ל״ג בעומר תשט״ו.

תן דעתך: בכל מקום שנאמר בבאורנו להלן ״וכ״ה בד, וכ״ה בכי״ע״ וכדומה, הכוונה היא לעיקר הגירסא שהפירוש תלוי בה. המדקדק באותיות צריך לעיין בשנו״ס שע״י התוספתא עצמה.

[41] עיין מ״ש בתשלום תוספתא, עמ׳ 21, ולהלן ריש עמ׳ 6.

[42] בקטעים מן הגניזה מסומנים לפעמים ההלכות במספרים, עיין בצילום של קטע מן הגניזה שצרפנו לנוסח התוספתא, ובשנו״ס שם לעמ׳ 239 שו׳ 28. ובכ״י לונדון של התוספתא מסכת שבת צויין מספר כל ההלכות שבפרק בסוף כל פרק ופרק משמונת הפרקים הראשונים של מסכת זו.

מסכת ברכות

פ"א

1. **אדן.** כתיב רגיל מאד בכת"י שלנו. ועיין מ"ש הר"ל גינצבורג בגנזי שכטר ח"א סוף עמ' 28 ואילך, הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 1230 ואילך, ומ"ש במבואי לירושלמי כפשוטו עמ' כ"ב. ועיין עכשיו בשו"ת הרמב"ן סי' נ"ד.[1]

2. **זכאין** וכו'. במשנתנו ריש מכילתין: נכנסים לאכול בתרומתן, כלומר עוברים ובאים לאכול.[2] וכבר העיר הר"ש אלבק[3] שנתנו סימן זה מפני שהכהנים היו נוהגים לטבול בכל יום, והיה שיעור זה ידוע לעם, ובירושלמי (פסחים פ"א ה"א, כ"ז ע"ב): כהנת שהיא טובלת בכל יום. ופירש הראב"ה (ח"ב סי' ת"נ עמ' 69): פירוש כהנת טובלת לתרומה בכל יום משום מעלה. ועיין מ"ש בירושלמי כפשוטו, עמ' 372. וכנראה שהכהנים לא היו אוכלים תרומה סמוך לחשיכה והיו ממתינים באכילתה עד אחרי טבילתם והערב שמש. והלשון שלפנינו "זכאין"[4] מורה קצת שבכהנים טבולי יום ממש עסקינן.

ובירושלמי (ריש מכילתין) אמרו שקרובין דבריהן (כלומר, שיעור ר"מ ושיעור החכמים) להיות שוין.

3. **סימן לדבר** וכו', עיין בפירושים לירושלמי להר"ל גינצבורג ח"א עמ' 13.

5. **ר' שמעון** וכו'. באו"ז ה' ק"ש סי' ב' (ח"א, י' ע"ד): תניא בתוספת' פ"ק דמכילתין רשב"י אומר וכו'. ונראה שרבינו העתיק את הבבלי (ח' ב') והוסיף מעצמו את הציון לתוספתא. אבל בתוספתא בכל הנוסחאות "ר' שמעון" סתם (שהוא אמנם רשב"י). וכן בירושלמי פ"א ב' סע"ד (אבל עיין אהצור"י עמ' 12). ובאבות דר"ן ספ"ב: רב"ג אומר וכו'. ובכי"א שם רשב"ג. ועיין בברייתא השניה שבבבלי שם ובדק"ס עמ' 34 הע' ו', ובנוסח כי"מ ט' רע"א.

פעמים שאדם וכו'. כלומר, בשעת הדחק[5] קורא מיד אחרי עלות השחר. אבל בירושלמי (פ"א ה"א, ב' סע"ד): רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. אתיא דרבן גמליאל כר' שמעון, דתני בשם ר' שמעון פעמים שאדם קורא וכו', ולשיטת הירושלמי (עיין לעיל שם בירושלמי) הרי סובר רבן גמליאל שאפילו לכתחילה קורא אחר חצות, וממילא מוכח שלדעתם סובר גם ר' שמעון כן. ועיין במלחמות בסוגיין וברשב"א ט' א'.

6. **עמוד השחר.** פ' הר"מ (בפיה"מ סמ"א): ועמוד השחר הוא האור הנוצץ בפאת מזרח קודם עלות השמש בכדי שעה וחומש שעה מן השעות הזמניות (כלומר כשמחלקין את היום שעומד בו לי"ב חלקים שוים). והגר"א בשנות אליהו פירש שעמוד השחר פירושו האיר פני המזרח.[6]

---

[1] ספרן של ראשונים הוצ' ר"ש אסף עמ' 94.

[2] עיין בקונטרסים של ר"ח ילון ש"ב, עמ' 45.

[3] דוגמא מבבלי מס' ברכות, הוצ' חברת שוחרי תורה, וורשה תרע"ג.

[4] כלומר, רשאין, כלשון המשנה (שבת פכ"ג מ"ג): כל שאני זכאי באמירתו וכו'.

[5] ס' האשכול (ח"א, הוצ' הר"ש אלבק עמ' 13) בשם הגאונים, הרי"ף בסוגיין. ועיין ר"ם פ"א מה' ק"ש הי"ב ובתוספ' כאן ח' סע"ב.

[6] ועיין מ"ש ר' אברהם אליהו קפלן בישורון של וואהלנעמות, ש"ה תרפ"ד, עמ' כ"ז ואילך, ועמ' ל"ד שם, ומ"ש ר"ל גינצבורג בפירושים לירושלמי ח"א עמ' 46 ואילך.

7. ארבע משמרות וכו'. עיין מ"ש יונה וויעזנער בספרו "סכוליען צום באבילונישען תלמוד" ח"א, עמ' 1 ואילך, ומ"ש הר"ל גינצבורג בפירושים לירושלמי ח"א עמ' 57 ואילך.

העונה אחת וכו'. ס' הישר לר"ת סי' תצ"ג, נ"ה ע"א. ועיין תוספ' ר' אלחנן ע"ז ד' א' ד"ה וכמה שהשיג על ר"ת, ועיין בתוספ' שנץ כת"י שהביא בדק"ס ע"ז עמ' 10 הע' ט', ובפיסקי תוספ' שם פ"א סי' ד'. ועיין בגנזי נסתרות של קבק ח"ג, עמ' 193. ובתוספ' ר"י (לפי סיני אייר תשט"ו, עמ' ק"ג) גורס: השעה א' מכ"ד ביום, העונה וכו'.

ובברייתא זו ליתא בבבלי (כאן ז' א' וע"ז הנ"ל), ועיין מ"ש בה' הירושלמי להר"מ עמ' י"ט אות ו' ואות ח'. ובירושלמי מכות פ"ב, ל"א ע"ד (לפי קטע מן הגניזה בתרביץ שי"ז עמ' 133): עת עונה וקצב. ובמס' סופרים פי"ט (הוצ' היגער 330): סודרי עתים . . . קיצי[7] רגעים שבם תיקן אותות חדשים ומועדים. ונקט הירושלמי במכות את החלוקה שלנו, אלא שהקדים עת לעונה ע"פ השיגרא. ועיין מכילתא דרשב"י, י"ב מ"ב, ב"ר פ"י, ט', עמ' 85, פסיקתא דר"כ, ס"ג ע"ב, והע' הורוביץ למכילתא ריש עמ' 43.

10. מאימתי וכו'. כנראה שזו היא פיסקא קטועה ממשנתנו (פ"א מ"ב): "מאימתי קורין את שמע בשחרית" משיכיר בין תכלת ללבן. ר' אליעזר אומר בין תכלת לכרתי. ולמחלוקת זו נסמכה הברייתא שלנו. והברייתא הובאה במלחמות ריש מכילתין.

11. אחרים אומ' וכו'. וכ"ה בירושלמי ובבבלי. אבל בקטע מן הילמדנו (גנזי שכטר ח"א, עמ' 44): ר' אליעזר אומר בין תכלת לכרתן. עד שיכיר אדן בין תכלת לצבע כרתינון בתוך ארבע אמות. וכן העתיק בערוך ערך כרת בשם הילמדנו. והדברים תמוהים, שהרי השיעור בין תכלת ללבן הוא "בין תכלת שבה ללבן שבה" וכו' "מן הסמוך לו",[8] והיכן מצינו מחלוקת בין הת"ק ור' אליעזר בשיעור המרחק? ושמא צ"ל שם כמו שהוא לפנינו בתוספתא ובמקבילות. ואמרו בירושלמי: רב חסדא אמר כהדא דאחרים.[9] וכן בבבלי (ט' ב'): אמר רב הונא הלכה כאחרים.

12. מצותה. כלומר אעפ"י שקורא ק"ש משיעלה עמוד השחר לר"ש, ומשיכיר את חבירו וכו' לאחרים, מ"מ מצות קריאת שמע לכתחילה היא עם הנץ החמה.[10] וכן בירושלמי (פ"א ה"ב, ג' סע"א): אבל אמרו מצותה וכו', ובוודאי לפי פשוטו פירושו מצות קריאת שמע.

אבל מרהיטת הלשון שבבבלי (כ"ו א') משמע שהכוונה למצות תפילה (עיין מ"ש להלן), וכן פירשו הגאונים (עיין בשאילתות לך סי' ח', בה"ג ריש ברכות ובד"ב שם עמ' 19), אלא שרש"י פירש גם שם: "מצותה של ק"ש". ועיין במלחמות הנ"ל ומה שהאריך הנצי"ב בהעמק שאלה לשאילתות הנ"ל אות ט', ועיין להלן. ובמאירי ט' ב' (20 ע"א): ומכל מקום ראיתי בברית (צ"ל בבריתי', כלומר בברייתא, בתוספתא כאן) זו בהדיא מצותה עם הנץ החמה וכו'.

הנץ החמה. וביארו בירושלמי (פ"א ה"ב, ג' רע"ב): כדי שתהא החמה מטפטפת על

[7] כ"ה בכתי"י. ובכי"א שם: קרבי רגעים וכו' וכנראה שצ"ל: קצבי וכו'. ובקידוש ירחים לר' פנחס (הצופה ההגרי ש"ו, עמ' 48): קנצי. ועיין בפרקי דר"א רפ"ח, ובפי' הרד"ל שם.

[8] ירושלמי במקומו, ועיין מאירי ט' ב' ומ"ש בה' הירושלמי להר"ם עמ' כ' אות מ'.

[9] כלומר הלכה כאחרים, כפי' המפרשים. וזהו סיגנון רגיל בירושלמי: סוכה פ"א ה"ו, נ"ב סע"ב: רב כהדא דאחרים. וכן גורס גם בשרי"ר כאן (עמ' 3 שו' 14): רב כהדא (כצ"ל, ולא בהדא) דאחרים (ושמא הוא באשגרה מסוכה הנ"ל); כתובות פי"נ ה"ד, ל"ו ע"א: ר' אבהו כהדא דר' אימי; נזיר פ"ו ה"נ, נ"ה סע"א: ר' אמי כהדא [ד]ר' אלעזר (ואח"כ צ"ל שם: ר' עזרה בעי וכו'. ופי' המפרשים שם צריך תיקון); שבועות ספ"ז, ל"ח ע"א: ר' זירא כהדא דר' יוסי. ובפירושים לירושלמי להר"ל גינצבורג ח"א עמ' 118 הוציא את הדברים מידי פשוטם ונדחק מאד, ודבריו צריכים תיקון רב עיי"ש בהערה 8. וכן מה שתיקן שם "כמה" במקום "כמן" אינו מדוייק, שכן הוא סיגנון הירושלמי. יבמות פט"ו ה"ו, ט"ו ע"א: ולית כמן בר נש דמיי לר' אמי; ע"ז פ"ב ה"ב, מ"א ע"א: כמן קטל וכו' שמונים; ויר"פ י"ט, ו' בכי"י: על חד כמן וכמן. וכ"ה בסורית של א"י, עיין במלונו של שולטהעס ערך כמן, ובחנם פקפק שולטהעס שם בנוסחא.

[10] עיין בב"י טאו"ח סי' נ"ח ובב"ח שם. ועיין מ"ש רח"צ טויבש בלקוטי ריצ"נ, עמ' 22.

ראשי ההרים, כלומר שקרני השמש מתחילים לבצבץ על ראשי ההרים. והגאונים (גיאוניקה, הוצ' הר"ל גינצבורג, ח"ב עמ' 92; אוה"ג עמ' 22) פירשו: בשעה שמאדים העולם, וחמה מלבלבת לצאת, כמות עשבים ואילנות שמבקשים להוציא עלים וכו'. והיא היא.

סומך לה תפל'. וכ"ה במלחמות ובמאירי הנ"ל. וכ"ה בירושלמי בקטעים מן הגניזה (שרי"ר עמ' 3 שו' 22) ולפני הרמב"ן במלחמות הנ"ל (ועיין במאמר מר עוקבן בירושלמי שם). אבל בד ובכי"ע כאן: סומך גאולה (כלומר, ברכת גואל ישראל) לתפלה. וכ"ה בירושלמי בהוצ' שלנו ובכי"ר ובנוסח הרש"ס[11] ובבבלי ט' ב'. ולפי גירסת כי"ו בתוספתא מצוה לסמוך ק"ש לתפלה אפילו לא ברך (כגון שהוא בעל קרי), כדי שיתפלל מתוך מורא של קבלת עול מלכות שמים, כפירש"י (ט' ב' ד"ה דכתיב ייראוך). ועיין בירושלמי פ"ב ה"ג, ד' רע"ג ופ"א ה"א ב' סע"ד. ועיין בהעמק שאלה הנ"ל ומ"ש הר"ל גינצבורג בפירושים לירושלמי ח"א, עמ' 119.

13 ונמצא מתפלל וכו'. מפשט הלשון משמע שכל עיקר המצוה לקרוא שמע עם הנץ החמה הוא כדי שיוכל להתפלל מיד, ולפיכך לא יקרא לפני כן, מפני שאין מתפללין לפני הנץ החמה, ועיין בהעמק שאלה הנ"ל. ועיין בסה"י לכבוד ר"ע הילדיסהיימר עמ' 34 ואילך.

אמר ר' יהודה וכו'. מנהיג ה' ברכות סי' כ"ה עמ' 10, רשב"א ט' ע"א, רשב"ץ אבות פ"ב מ"ב, כ"ב ע"ב, בשם התוספתא.

14. והגיע זמן וכו'. הברייתא אינה מפרשת מהו הזמן של ק"ש לר' יהודה, ועיין בבלי ח' סע"ב וברשב"א הנ"ל. ומתוך העניין כאן (עיין להלן) נראה שהזמן היה סמוך לפני הנץ.

כמדומה וכו'. בכי"ע: וא' כמדומה וכו', כלומר ואמרתי לעצמי: כמדומה וכו'.

שנתיאשו וכו'. פירשתי: ונמנעו. וכבר העיר מנחם זולאי (ענייני לשון של חנוך ילון ח"א עמ' 5 ואילך) על השמוש בדבור יאש בפיוטי א"י הקדמונים. והוא הביא דוגמא מירושלמי ברכות (פ"ט ה"ה, י"ד ע"ד): אם ראית את הבריות שנתיאשו ידיהן מן התורה, וכו', כלומר שנתרפו ידיהם וכו'. ובאמת כבר תרגמו השבעים את התיבה „נואש" בישעיהו נ"ז, י' במובן חדל או דומה לו. וכן בדברים רבה (הוצ' ליברמן עמ' 45): אעפ"כ לא נתייאש מן התפלה, ופירושו לא נמנע ולא נתרפה. וכן פירשו חז"ל בקה"ר (פ"ב, כ') את הפסוק „ליאש את לבי" — ליאש את לבי מליגע, כלומר לרפות את לבי מלעמול (עיי"ש במהרז"ו שנדחק). ועיין מ"ש להלן כלאים פ"ג ה"ג.

15. אלא וכו'. וכ"ה בד ובראשונים הנ"ל. אבל בכי"ע: מפני שהן וכו'. והנכון כלפנינו. והכוונה שר' יהודה אמר שמתחילה דמה שהם נמנעו מלקרות (כדי להוציא מדעת ר' אליעזר במשנתנו שקוראה עד הנץ החמה), אבל אח"כ ראה שהם באמת לא נתרשלו, אלא לא קראו מפני שהיו עסוקין בצרכי צבור.

שהיו עסוקין וכו'. עיין ברשב"ץ הנ"ל. ובמנהיג הנ"ל ציין גם לתוספתא שלהלן פ"ב ה"ו. ועיין מ"ש בה' הירושלמי להר"מ עמ' ל"ה הע' 88.

קריתי ושניתי. בפירוש בע"ס חרדים לירושלמי: שניתי את משנתה, והוא דחוק. ולפי פשוטו פירושו ששנה את קריאתה,[12] ור' יהודה קרא וחזר וקרא[13] כדי לצמצם את הקריאה ולגומרה עם הנץ, כפירוש המפרש ר' יונה. ומכאן שר' יהודה התחיל בסמוך לנץ החמה.

16. וכבר וכו'. וכ"ה בד, בכי"ע ובכת"י על קלף לבעל פ"מ (עיין במה"פ במקומו ד"ה וכבר). וכ"ה במנהיג ובירושלמי הנ"ל בכל הנוסחאות. ופירושו שהתחילו לקרוא בשעה שכבר

[11] בתוספ' הרא"ש ט' ב' גורס בירושלמי: כדי שיסמוך לה גאולה לתפלה. וכנראה שיש כאן „תיקון" או הרכבה של שתי נוסחאות.

[12] עיין ירושלמי מגילה פ"ג ה"ג, ע"ג ע"ב.

[13] ואשר לקושיית האחרונים שאסור לקרוא שמע שמע, עיין מה שהארכתי בפירושי לה' הירושלמי להר"מ עמ' כ' אות כ' ובהערה 19 שם.

נראתה החמה על ראשי ההרים, כלומר הרבה זמן אחרי הנץ החמה.[14] ברם ברשב"א הנ"ל גורס בתוספתא: ואחר נראתה החמה על ראשי ההרים, והוא מעיר שבירושלמי גורס: וכבר נראתה וכו'. וכן במאירי (ט' ב', עמ' 20): "ומכל מקום יש גורסים בה ואחר כך נראתה חמה בראשי ההרים". ולפי גירסא זו נראית החמה אחרי שקראו ר"ע ור"א בן עזריה, כלומר שהם קראו ק"ש לפני הנץ,[15] ור' יהודה קרא באחד מן השעורים הקדומים ("משיכיר וכו' ").

17. ומן התפלה. וכ"ה בס' המנהיג הנ"ל. ועיין להלן פ"ב ה"י ומש"ש.

בביתך, פרט לעסוקים וכו'. וכ"ה גם בכתי"ם פ"מ (מה"פ פ"א ה"ג, ד"ה בשבתך), בס' המנהיג, בירושלמי ובבבלי. אבל בתוספ' (סוכה כ"ה א' ד"ה ובלכתך) גרסו בבבלי ברכות כגי' ד בתוספתא, עיין במה"פ הנ"ל ובדק"ס ברכות עמ' 46 ובהערה ג' שם.

18. ובלכתך וכו'. פירש ר' שרירא גאון (אוה"ג עמ' 24): בשעה שאתה יכול להלך בדרך חייב אתה בקריית שמע, ובשעה שאינך יכול להלך בדרך, בזמן שאתה חתן (כלומר, שאינו יוצא מביתו, עיין מ"ש בתס"ר ח"ב עמ' 28 בהערה) פטירת.

19. ר' ישמעאל מוטה. וכ"ה לפי מסורת הספרי והבבלי, ובק"ש של ערבית היה מעשה. אבל בירושלמי: והיה ר' אלעזר בן עזריה מוטה ור' ישמעאל זקוף וכו'. ולפי מסורת זו מעשה שהיה בשחרית היה. ולפי כל המקורות נהג ר' אלעזר בן עזריה כב"ש. ועיין בעובדא דר' טרפון במשנתנו.

ובספרי גורס: היה מוטה ודורש, כלומר מוטה על צדו ודורש. ובזבחים (ה' א'): רמי ריש לקיש על מעוהי בי מדרשא ומקשי. ובאותיות דר"ע (הוצ' וורטהיימער, עמ' ע"א): מפני שכל המבקש ללמוד תורה צריך שיכפוף את רגליו ויעסוק בה. ופירושו שתלמיד צריך לשבת על הארץ בכפיפת רגלים, כדרכם בימים ההם.[16] וכן מפורש בירושלמי (הוריות פ"ג ה"ו, מ"ח ע"ב): נביא מכפת ידיו ורגליו וישב לו בפני כהן גדול, כלומר כקטן לפני גדול ממנו. ומכאן נראה שחכם בפני חבירו היה נוהג לפעמים לשכב על צדו או על מעיו ולדרוש. וכשהפסיק ר' ישמעאל לק"ש של ערבית ונזקף, היה ניכר שלשם קריאת שמע נזקף. והלשון בבבלי: שהיו מסובין במקום אחד וכו'. ולפ"ז אפשר שר' ישמעאל היה מוטה על המטה אחרי הסעודה "ונתעסק בדידיה" ודרש.

20. והטה וכו'. וכ"ה בד ובספרי הנ"ל. אבל בכי"ע: והיה ר' אלעזר בן עזריה מוטה, כלומר כשזקף ר' ישמעאל כבר היה ר' אלעזר בן עזריה מוטה, והיינו שהטה לפני שזקף ר' ישמעאל. וכן מפורש בבבלי: הטה ר' אלעזר, וזקף ר' ישמעאל, וכן מוכח מן הריכוח שם: כל זמן שאני זקוף אתה מוטה, עכשיו כשאני הטיתי אתה זקפת. וכן מפורש בירושלמי שהשמותי עשה מעשה תחילה, וכן מוכח מכל העניין כאן. וכבר עמד על עיקר הדברים בח"ד שכתב: "צריך לפרש דה"ק ונזקף ר' ישמעאל לפי שהטה ר' אלעזר וכו' ".

[14] בירושלמי פ"ד ה"א, ז' ע"ב: "ושמשא בריש דיקלי תמן אימא הוא הכא. דמר ר' יוחנן האומר לצולה חרבי, זו בבל שהיא זוטו של עולם". כלומר כשהחמה (לעת ערב) היא על ראשי הדקלים בבבל, השרויה בבקעה, הרי במצב כזה בא"י שהיא על ההרים עדיין נראה היום גדול, וכעין שאמרו בבבלי שבת קי"ח ב', וכפירש"י שם. ונם כאן, כנראה, הלכו רבותינו בבקעה, וכשנראית החמה על ההרים, כבר היה היום גדול. ואעפ"י שבירושלמי (פ"א ה"ב, ג' רע"ב) הגדירו את נץ החמה "כדי שתהא החמה מטפטפת על ראשי ההרים", טפטוף אינו אלא בצבוע ראשי הקרנים, אבל כשנראית החמה עצמה על ההרים, כבר עלה השמש מזמן. ועיין מ"ש הר"ל גינצבורג בפירושים לירושלמי ח"א עמ' 122.

[15] ועיין בס' שערי ירושלמי להנר"ד אשכנזי בירושלמי כאן במקומו מה שחמה על דברי הרשב"א.

[16] על ישיבת התלמידים על הקרקע, עיין אבות דר"ן נו"א פ"ו, י"ד ע"א, ובהערת שכטר שם ט"ו ע"ב הערה ט'. ויש להוסיף פרקי דרבי, הוצ' שענבלום י"ז ע"ב.

21—22. **ישמעאל אחי.** רגיל בשיחות התנאים, עיין מ"ש הר"ל גינצבורג בפירושים ח"א עמ' 146 הע' 5.[17]

22. **זקנך מגודל.** בירושלמי ר"ה פ"א ה"ג, נ"ז ע"ב: אדם יודע שיש לי דין וכו' ומגדל זקנו, ועיין מ"ש בצופה האנגלי סדרא חדשה כל"ה, 1944, עמ' 11 הע' 61. ובחי' הרשב"א (י"א א' ד"ה אומרים): וכן היא שנויה בתוספתא ובירושלמי אמרין לאחד מפני מה זקנך מגודל וכו'. ולפנינו בירושלמי: מה לך זקנך מגודל.[18] ור' אלעזר בן עזריה תפס לדוגמא את "גערת החברים" לאבל[19] או בדומה לו.

כנגד המשחיתים. פירשתי ע"פ ליקוטי הגאונים (באוה"ג, חלק הפירושים, עמ' 107), פירוש ר"ח (שם עמ' 10), ערוך ערך זקן וכמה מן הראשונים, שלא כרש"י במקומו.

24. **דבר אחר וכו'.** וכ"ה בספרי, בירושלמי ובבבלי בכתי"י ואצל הגאונים.[20] ולפי מסורת זו לא היה ר' ישמעאל נזקף אלמלא ראה את ר"א בן עזריה שהטה, ומוטב לקיים דברי שניהם (שהרי גם לב"ה אינו צריך לזקוף אם היה מוטה) בשב ואל תעשה מאשר לעשות מעשה ולבטל דברי ב"ש בכדי. ולא נזקף ר' ישמעאל אלא אך ורק מפני שראה את ר"א בן עזריה שהטה ועשה מעשה כדברי ב"ש, וחשש שמא תקבע הלכה לדורות כן. וכן יוצא ברור מסוגיית הבבלי.

26. **קצרה וכו'.** וכ"ה בכי"ע. ובד: **למה אמרו אחת ארוכה ואחת קצרה מקום וכו'.** וכן גרסו כמה מן הראשונים, עיין להלן. ובירושלמי (פ"א רה"ה, ג' רע"ג, לפי לקוטות הרמב"ן מ"ט א'): בערב [מברך] שתים לאחריה, אחת ארוכה ואחת קצרה (כלומר, פיסקא ממשנתנו פ"א מ"ד) ותני עלה למה אמרו אחת קצרה ואחת ארוכה מקום שאמרו להאריך וכו'.[21] והנה כל ההלכה שלנו עד "לשוח" היא לשון משנתנו (הנ"ל), ולא הוסיפה התוספתא אלא את המלים "למה אמרו", ומשמע מתוך לשונה ש"מקום שאמרו" היא תשובה ל"למה אמרו אחת ארוכה ואחת קצרה". וכן משמע מלשון הירושלמי הנ"ל. ולפ"ז פירושו: למה אמרו אחת ארוכה וכו' ולא הזכירו אותן בשמן (עיין מ"ש בפיה"ק), מפני שעיקר החידוש הוא שבברכות הללו אין לנו רשות לשנות, ולהאריך במקום שאמרו לקצר, ולקצר במקום שאמרו להאריך.

ור"ת פירש "אחת ארוכה ואחת קצרה" (שבמשנתנו הנ"ל) בין ארוכה ובין קצרה (דוגמת אחת ארוסות ואחת נשואות וכו', במשנת יבמות פ"ד מ"י), כלומר, שבכל ברכות ק"ש[22] יכול להאריך או לקצר בהם.[23] ואשר לתוספתא כאן כבר ישב על מדוכה זו ר"ת בעצמו

[17] סוף דבריו שם צריכים תיקון, עיין אבות דר"ן פל"ח עמ' 114; ספרי זוטא, הוצ' הורוביץ עמ' 313 שו' 9, בבלי ע"ז י"ח א' ועוד.

[18] השוה לשון המשנה במרות פ"ב מ"ב: מה לך מקיף לשמאל? שאני אבל.

[19] עיין ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ח, פ"ג ע"ד; בבלי שם כ"ב ב', שמחות פ"ט הי"א.

[20] עיין רק"ס ואוה"ג עמ' 25. ובהוצאות שלנו: ולא עוד אלא וכו', ונוסחא משובשת היא.

[21] עיין מ"ש בתס"ד ח"ד עמ' 190.

[22] שבה"ל השלם ועוד כמה מן הראשונים שנביא להלן. ועוד פירש ר"ת שהכוונה לברכת אמת ואמונה שיכול לעשותה בין ארוכה ובין קצרה. עיין בתוספ' י"א א' ד"ה אחת ובכמה מן הראשונים שנביא להלן.

[23] הגר"ל נינצבורג ז"ל העיר (עגזי שכטר ח"ב סוף עמ' 520) שפירוש זה הוא של רב סעדיה גאון. וכל הראשונים מייחסים פירוש זה לר"ת. אבל כבר העירותי בתס"ד ח"א (עמ' 10 הערה 1) שדברי ר"ת שבשבה"ל (עניין תפילה סי' כ"ח, י"ג סע"ב) נתפרסמו בראשונה ע"י ברלינר בכבוד הלבנון ש"ה (פריס תרכ"ח, עמ' 611), ושם לנכון: **ופירוש** משנה וכו' (ולא **ופירש** כמו בשבה"ל הוצ' בובר), כלומר פירוש המשנה הוא דלא כפירש"י, ור"ת אומר כן בשם עצמו ולא בשם רב סעדיה. ועיין בפירושים לירושלמי להר"ל נינצבורג ח"א, עמ' 178.

שוב כתב הרל"נ בגגזי שכטר שם עמ' 521: **,וכפי הנראה חזר ר"ת בסוף ימיו מפירושיו והסכים לפירוש רש"י**, עיין תשובתו בספר הישר הוצ' ראזענטהאל סי' ס"נ י"ב שמפרש שהשכיבנו היא קצרה

וכתב:[24] "והכי פירושא דתוספתא למה אמרו' אחת ארוכה ואחת קצרה, פי' דרך התוספתא באלף מקומות ליקח קצת מן המשנה לזכרון דברים, למה אמרו אחת ארוכה ואחת קצרה, כלומר, בין ארוכה בין קצרה, מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך, פי' והוצרך להוציא רוב ברכות מן הכלל, לפי ששנינו במשנה אחת קצרה וכו' ".[25] פירוש לפירושו: למה אמרו במשנתנו בין ארוכה בין קצרה, כדי להתיר לעשות כן בברכות ק"ש ודכוותהן, אבל מקום שאמרו בפירוש לקצר או להאריך (כגון הברכות המפורשות להלן) אינו רשאי לשנות. וגם ר"ת אומר שהתוספתא מפרשת את משנתנו אלא שתפסה רק את הפיסקא "אחת ארוכה ואחת קצרה", אעפ"י שהיא אינה מובנת כשהיא לעצמה, בלי משנתנו שהזכירה מקודם את ברכות קריאת שמע, מפני שאין כאן אלא פיסקא קטועה מן המשנה לזכרון דברים. והברייתא שואלת למה אמרו אחת ארוכה וכו', והתשובה היא: מקום שאמרו וכו', ולפיכך הוציאה משנתנו ברכות ק"ש מכללן, וכמו שכתבנו לעיל.[26]

ברם בראי"ה (י"א א', עמ' י"ג) גי' אחרת, וז"ל: "בהדיא מוכח בתוספתא דמאי דאמרי' אחת ארוכה ואחת קצרה אדלעיל מינה קאי, ואמאי דתני בערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה, דהתם בתוספתא אמרי' ושתים לאחריה אחת ארוכה ואחת קצרה, ולמה אמרו אחת ארוכה ואחת קצרה מקום ש ג ה ג ו[27] להאריך וכו', הרי כאן מבואר דאחת ארוכה ואחת קצרה אשתים דלאחריה קאי וכו', אבל ודאי פירושה דאחת ארוכה ואחת קצרה בנוסח שלהן קאמר, דנוסח אחת מהם ארוך, והינו אמת ואמונה, ונוסח השנית קצר דהיינו השכיבנו, ומינה קאמר דמקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר וכו' ". וכ"ה בשטמ"ק שם[28] (אלא שכן דרכו של מחבר זה להעתיק מן הרא"ה). ולפי גירסא זו באמת מוכח לכאורה שלא כפי' ר"ת שהרי התוספתא אמרה "ושתים לאחריה אחת ארוכה וכו' ", ולפירוש הראשון של ר"ת "אחת ארוכה וכו' " דבוקה לכל ברכות ק"ש ולאו דווקא לשתים שלאחריה. ברם אין מביאים ראייה מפיסקאות המשנה שבתוספתא, והן מעשה ידי עורכים אחרונים, ויש מהם שהוסיפו ויש מהם שקיצרו, כמו שנהגו בפיסקאות המשנה שבירושלמי ושבבבלי.

והנה כגי' שלנו בתוספתא (כלומר, שאין שם המלים "ושתים לאחריה אחת ארוכה ואחת קצרה" כ"ה גם בלקוטות הרמב"ן מ"ט א' ובמאירי י"א ב' (24 ע"א), אלא שלהלן שם

כמו שפרש"י." גם כאן הוטעה הרב ז"ל ע"י המו"ל של ספר הישר. וכ"ה שם (ועיין גם בר' וויען, פ' רע"ג ד"ה ששאלת): "ששאלת לפרש לך אחת ארוכה ואחת קצרה שאין הדברים לכך (כלומר, שאין הדברים כן, שהרי ברכת השכיבנו אינה קצרה, כקושיית ר"ת על רש"י, עיין בתוספ' י"א א' הנ"ל. והמו"ל של ספר הישר הגיה בחנם נגד כל הנוסחאות, עיי"ש). הכי פירושא ארוכה וקצרה, דתיקנו רבנן השכיבנו לגאולה אריכתא וקיצרוה שלא להפסיק יותר מדאי (כלומר, מתחילה היתה ארוכה וקיצרוה חכמים אח"כ. והמשנה שונה שהרשות בידו לתפוס בארוכה או בקצרה, כרצונו) ואגב הכי תנו מקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך, ומפרשינן לה הכי מקום שאמרו לקבוע בקיצור, אבל לפי שעה כגון חולה בברכת חולים וכו' ". וכאן באמת נוטה ר"ת מפירושו לסיפא (עיין להלן), אבל למעשה אין הברל, וברור גם מפירושו זה שהסיפא של משנתנו הוא עניין בפני עצמו, והיא אינה מדברת בברכות ק"ש שהרשות בידו להאריך או לקצר בהן. וכן מביאים הראשונים (עיין להלן הערה 25) בשמו: "ומה שאמרו מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר אינו חוזר לראש, אלא מילתא באפי נפשא היא". והדברים מתאימים ללשונו בתשובתו הנ"ל: "ואגב הכי תנו מקום שאמרו וכו' ", אעפ"י שפירש את הסיפא אחרת.

[24] שבה"ל השלם, י"ד ע"א, עיין מ"ש לעיל בהערה 23.

[25] והובאו דבריו גם בתוספ' ר' יהודה י"א א' ד"ה אחת, בפי' תלמידי רבינו יונה על הרי"ף פ"א סי' כ"ב, בחי' הרשב"א י"א א', תוספ' הרא"ש שם (ח' ע"א), ספר המחכים עמ' 32, מחז"ו עמ' 365 ובאו"ז ה' ק"ש סי' י"ט, י"ב ע"א ובכמה מן הראשונים שנציין להלן.

[26] ודברי הרל"ג בפירושים על הירושלמי ח"א, עמ' 178, צריכים תיקון.

[27] וכ"ה במאירי 24 ע"א, ובס' המחכים עמ' 32, והוא שיבוש.

[28] י"א א' (ד' ע"א), אלא שמעתיק לנכון: מקום שאמרו וכו' (ולא "מקום שנהגו").

(25 ע"א) כתב המאירי: „ומה שאמרו בברייתא למה אמרו וכו', הם אינם גורסים כן, (כלומר, ר"ת אינו גורס את המלים „למה אמרו") אלא אחת ארוכה ואחת קצרה מקום שאמרו וכו', וראייה אצלי לדבריהם שהרי לא הוזכרו שם ברכות שמע כלל, והיאך יאמר למה אמרו".[29]

שאמרו להאריך וכו'. וכ"ה במשנתנו. ומרהיטת הלשון משמע שאריכות פשוטה כמשמעה, שאדם מאריך ומכניס הרבה עניינות לתוך הברכה. וכן פירשו הגאונים (עיין אוה"ג, חלק התשובות, עמ' 28), רבינו יהונתן על הרי"ף (לפי אהל מועד לר"ש ירונדי ח"א, ל"ז ע"ב). וכן פירש הרמב"ן את התוספתא ואת הירושלמי בלקוטות מ"ט א', וגם הרשב"א הודה שלשון התוספתא והירושלמי מורה כפירוש זה, עיי"ש. אבל כמה מן הראשונים הנ"ל פירשו את התוספתא אחרת, כדי להתאים את באורם בתוספתא להלן לפירושם במשנה, עיין להלן ומש"ש.

27. לשוח וכו'. וכן היה הסדר לפני המאירי (עיי"ש י"א ב', 24 ע"א ד"ה וזה). אבל בפי' קדמון למס' ברכות (ספר הזכרון לרצ"פ חיות עמ' ל"ג) ובתשובת ר"ת (שבה"ל י"ד ע"א הנ"ל) הסדר בתוספתא הוא כמו בד ובכי"ע, וכ"ה הסדר ההגיוני, וכן מוכח מסדר הברייתות להלן בד ובכי"ע. אבל בכי"ו גם להלן הסדר מתאים לגירסתו כאן, כלומר, מקודם מתפרשת הבבא „לשוח" ואח"כ „לפתוח בברוך", וכן, כנראה, היה הסדר גם לפני הירושלמי, עיין מ"ש להלן שו' 36.

28. לפתוח בברוך וכו'. בס' הישר לר"ת (ד' וויען פ' ע"ג; הוצ' מק"נ סי' ס"ג, עמ' 146): לחתום אינו רשאי שלא לחתום (כלומר משנתנו פ"א מ"ד), ולא נקט לפתוח אינו רשאי שלא לפתוח, חדא כי רוכלא (לא) ליחשב וליזל, ועוד עיקר חתימה, הכל הולך אחר החיתום. ולפלא שלא הזכיר את התוספתא. ובשו"ת הרשב"א (ח"א סוף סי' ת"ע): וכמו ששנינו בפר' קמא דברכות מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך, לפתוח אינו רשאי שלא לפתוח, לחתום אינו רשאי שלא לחתום. ולא מצאתי גירסא זו בשום נוסח של המשנה. ועיין ר"מ פ"א מה' ק"ש ה"ז.

30. שמקצרין וכו'. מפתח לר"ן י"ב א' (י"ד רע"א), מחז"ו עמ' 365, פרדס הוצ' רח"י עהרענרייך עמ' רכ"ז, רשב"א י"א א' ריש ד"ה אחת, מאירי י"א ב' (24 ע"ב).

ובתשובת ר"ת (שבה"ל הנ"ל י"ד ע"א): לפי ששנינו במשנה אחת קצרה, לחתום אינו רשאי שלא לחתום, על אלו ברכות שמקצרין בהם שמברכין על הפירות ועל המצוות, ברכת הזימון[30] וברכה אחרונה של זימון (צ"ל: מזון) וכו'. וברור שלפי גירסתו ופירושו הן הן הברכות שמקצרין בהן, הן הן הברכות שאין חותמין בהן בברוך (כפירוש כמה מן הראשונים). וכן בתוספ' ר' יהודה מ"ו ב' (ל"ג ע"ד): ובתוספתא דברכות תניא אלו ברכות שמקצרין בהן ואין חותמין בהן בברוך, ברכת הפירות וכו'. וכן ברשב"א שם מ"ו א' סד"ה תדע, תוספ' הרא"ש שם מ"ו ב' ד"ה הטוב, רא"ה שם סוף עמ' קמ"ז (והובא בשטמ"ק שם כ"ה ע"ב). וכן במנהיג ה' סעודה סי' ט"ז, מ' ע"א: „בתוספתא אלו ברכות שמקצרין בהן וכו' על ברכת המזון (עיין מ"ש להלן ה"ז) וכו'. ומכאן שהראשונים הנ"ל קיצרו וכללו בבא זו עם הברכות שאין חותמין בהן שנשנו בה"ז.

והנה לפי גירסת כי"ו וד והראשונים הנ"ל מונה התוספתא בבבא זו בדיוק אותם הדברים שנשנו בה"ז. ויש לתמוה למה לא כללה אותם הברייתא ושנתה: אלו ברכות שמקצרין

[29] וכנראה שהרב לא ראה את גוף דברי ר"ת, אלא שאב את הדברים מכלי שני.

[30] כ"ה בהעתק ברלינר ובראשונים בשם ר"ת, עיין לעיל הע' 23. ובהוצ' בובר: המזון. ועיין להלן הע' 32.

בהן ואין חותמין בהן בברוך וכו' כמי שניסחו הראשונים הנ"ל.[31] והירושלמי שמעתיק את הברייתות הללו דלג באמת על ה"ז שלהלן. ור' יודן אמר שם (סה"ה, ג' ע"ד): מטבע קצר פותח בהן בברוך ואינו חותם בהן בברוך. מטבע ארוך פותח בו בברוך וחותם בברוך. ובס' המפתח לר"ן הסמיך את דברי ר' יודן לבבא שלנו כאן בתוספתא. ועיין מ"ש ע"ז להלן סד"ה שבברכת המזון.

ברכת הזמון. וכ"ה בד (בד"ח נשתבש: הזמן, ואין לגירסא זו שום יסוד) ובכי"ע ובירושלמי ובראשונים הנ"ל, וכ"ה בראבי"ה ח"א סי' ל"ז, עמ' 23. וברשב"א (י"א א' ריש ד"ה אחת) דתניא בתוספתא וכו' וברכת הזימון פירוש ברוך שאכלנו. וכ"ה במאירי י"א ב' ד"ה זהו, בס' המחכים עמ' 32 (וממנו בארחות חיים ח"א ה' תפילה סי' נ"ז, י"ז ע"א) ובאגודה ברכות סי' כ"ג, קע"ד ע"ג.

אבל בעיטור (ח"ב ש"ב, ברכת חתנים, ד"ל כ"ח ע"ב, הוצ' רמא"י ס"ד ע"ג): כדאמרינן בתוספתא אלו ברכות שמקצרין אותן ברהמ"ז וברכת המצות וברכת הפירות וכו'. וכן בתוספ' ר' יהודה י"א א' ד"ה אחת (ג' ע"ב): "כמו ברכת הפירות וברכת המצות וברכת המזון כמו שמונה אותם בתוספתא דברכות וכו'". וכן באו"ז (ה' ק"ש סי' כ' י"ב ע"ב): "ומתוך ההיא דתוספתא דתניא מקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך וקחשיב ברכת המזון היה אומר ר"ת שאין לומר אות מבראשית הוכתרה (עיין מחז"ו עמ' 602) בברכת הזן, והשיב עליו ר' יצחק בן אחותו וצ"ל דברכת הזן לא הוה ברכת המזון,[32] דאין זה אלא נברך שאכלנו משלו, אבל ברכת המזון (צ"ל: הזן) יכול להאריך" וכו'. וקשה לשבש את כל הנוסחאות (ולא עוד אלא שגירסא זו עדיפה מפני הקושי שבה, ועיין מ"ש הרל"ג בפירושים לירושלמי ח"א עמ' 175). ובס' המנהיג (ה' סעודה, סי' ט"ז, מ' ע"א הנ"ל) מפורש: "בתוספתא אלו ברכות שמקצרין וכו' על ברכת המזון שהוא המוציא", הרי ברור מתוך פירושו שגרס כאן וגם להלן ה"ז: ברכת המזון (ולא: ברכת הזימון). ונראה שהיו לפני רבותינו הראשונים גירסאות שונות בתוך דברי ר"ת עצמו, ובא"י קראו לפעמים לברכת הזימון — ברכת המזון. והטעם הוא מפני שבא"י אמרו בברכת הזימון: נברך על המזון שאכלנו.[33] ובכל אופן מידי ספק לא יצאנו.[34]

31. שבברכת המזון. וכ"ה בד ובירושלמי, בס' הפרדס הנ"ל, בתשובת ר"ת בשבה"ל הנ"ל, ברשב"א ובמאירי הנ"ל, ושם מ"ו סע"א (163 ע"א), וכ"ה בראשונים שהזכרנו לעיל שצרפו את ההלכה שלנו עם ה"ז להלן.[35] ובאמת בזמן התנאים היה הנוסח של ברכת הטוב והמטיב קצר מאד.[36]

אבל בכי"ע כאן: וברכה אחרונה שבקריאת שמע.[37] וכן כותב ר' אליהו מנחם מלונדריש

[31] ואפילו לפירוש הראשונים שהבאנו לעיל שמקצרין פירושו שאין מאריכין בטופס שלהן ואין מכניסין לתוכן עניינות אחרים, אפשר היה לכלול את שתי הבבות, שהרי סוף כל סוף הן הן הברכות שמקצרין בהן ואף אין חותמין בהן.

[32] וכצ"ל גם בתוספ' ר' יהודה הנ"ל, ולפנינו שם: לא הוי ברכת זימון. ועיין לעיל הע' 30. ועיין באו"ז הנ"ל סי' י"ט. ובאו"ז להלן צ"ל: ברכת הזן, כמו שהגהנו בפנים, וכ"ה בתוספ' ר' יהודה.

[33] עיין בחילופי מנהגים בין א"מ ובני א"י הוצ' מרגליות עמ' 138 ובהע' 1, 3, שם. ועיין מ"ש להלן רפ"ו הע' 1.

[34] אבל הגהת הר"ל גינצבורג בפירושים לירושלמי ח"א עמ' 175, "הזן" במקום "הזימון" אין לה שום סמך לא בכתי"י ולא בראשונים.

[35] וכן הראשונים הנ"ל שהביאו את שיטת ר"ת (עיין לעיל הע' 25) כתבו במפורש שברכה אחרונה של ק"ש לא נמנתה בתוספתא בין הקצרות.

[36] עיין מ"ש הר"א פינקלשטין בצופה האנגלי סרירא חרשה חי"ט, 1929, עמ' 233, ומ"ש הרי"ל זלוטניק במחברות מגי קדם עמ' 21.

[37] בתוספתא ד' ראם הביאו את שתי הנוסחאות, כלומר גי' ד וכי"ע, והוי תיקון המו"ל ע"פ כי"ע, ואינה בשום דפוס עתיק.

בפירושו לברכות (כת"י הספריה הלאומית בירושלים 90, דף 78 ע"א): ולפי התוספתא שמנה (=שמונה. ושמא צ"ל: שמנתה) ברכה אחרונה ש ל ק"ש קצרה נפלאת היא בעיני אין הורגלו בה לומ' אור יום הנץ.[38] מיהו בפריש' ר' יהודה אומ' שאינה בתוספת' (עיין בתוספ' ר' יהודה י"א א' ומ"ו א'). ו ב ת ו ס פ ' ש ל נ ו מ צ א ת י ה. וכן היתה גירסא זו גם לפני הראבי"ה, שכ"ה כותב (ה' ברכות סי' ל"ז, ח"א עמ' 23): מפורש בתוספתא ובירושלמי דמכילתין וכו' וברכת הזימון וברכה אחרונה ש ב ק ר י א ת ש מ ע.[39]

והנה גי' כי"ע המקויימת ע"י הראבי"ה ור"א מלונדריש צריכה לפני לפנים, כי אין דרך הסופרים להכניס תיקונים ממין זה לנוסח התוספתא, כדי לקיים פירוש רש"י במשנתנו שאחת קצרה היא ברכת אמת ואמונה, כלומר ברכה אחרונה שבק"ש. ויותר מסתבר שהנוסחאות שלנו תוקנו ע"פ ה"ז להלן או ע"פ הירושלמי. והנכון הוא כגי' כי"ע, וברכה האחרונה שבברכת המזון ל א נמנית בין הקצרות שאסור להאריך בהן ולהכניס בהן עניינות אחרים. ולהלן בה"ז נמנית ברכה אחרונה שבברכת המזון בין הברכות שאין חותמין בהן בברוך, ולפיכך לא יכלה התוספתא לכלול ה"ז שלהלן בבבא זו.[40] ועיין מ"ש לעיל סד"ה שמקצרין.

א ל ו ב ר כ ו ת וכו'. מפתח לר"ן י"ב א' (י"ד רע"א), ס' הפרדס, שבה"ל, רשב"א ומאירי הנ"ל. ובירושלמי הסדר הפוך, והיינו מקודם הבבא שלנו, ואח"כ: אלו ברכות שמקצרין בהן וכו'.

32. מ ב ר כ ו ת וכו'. עיין בפי' הקצר. וכן צריך המברך לכוין את השעה מתי להאריך ומתי לקצר, עיין מכילתא בשלח (ויהי פ"ג עמ' 97, ויסע פ"א עמ' 155) ספרי בהעלותך (סוף פיס' ק"ה, עמ' 104) ובבלי כאן ל"ד א'.

ובבבלי (נ' א') נתנו כמה דוגמאות להיכר חכמת המברך מתוך ברכותיו, ולא נזכרו כלל במקורות א"י. ולא עוד אלא שאמרו שם: אמר ר' יוחנן וכו' על המזון שאכלנו הרי זה בור. ומאמר זה יתכן בשיטת בני בבל גרידא.[41] אבל בא"י הזכירו מזון בברכת הזימון.

33. א ל ו ב ר כ ו ת וכו'. בירושלמי לא נעתקה בבא זו, ועיין מ"ש לעיל ה"ו סד"ה שמקצרין ובהערה 40 שם. ועיין בפיה"מ להר"מ פ"א סמ"ד, וגם מכאן קשה על פירושו המחודש.

34. ה ז י מ ו ן. כ"ה בכל הנוסחאות (בד"ח שבשו: המזון). וכ"ה בתוספ' ר' יהודה מ"ו ב' (ל"ג ע"ד) ובתוספ' הרא"ש שם. וכן בפי' אליהו מלונדריש (כת"י ירושלים 78 סע"א): ומדמני בתו' בברכת הזימון בהדי ברכות שאין חותמין וכו'. וברשב"א (מ"ו א' סד"ה תדע) רא"ה שם (סוף עמ' קמ"ז והובא בשטמ"ק שם כ"ה ע"ב) בטעות: וברכת הזן. ובמנהיג (ה' סעודה סי' ט"ז, מ' ע"א): בתוספתא אלו ברכות שמקצרין בהן וכו' על ברכת המזון שהיא המוציא וכו', עיין מ"ש לעיל ה"ו ד"ה ברכת הזמון.

ש ב ב ר כ ת ה מ ז ו ן. בתוספ' ר' יהודה הנ"ל בט"ס: של ברכת הזימון. אבל בשאר הראשונים הנ"ל כלפנינו. ובמנהיג הנ"ל: ובברכה אחרונה [של ברכת המזון], שהיא הטוב והמטיב.

[38] עיין בס' אוצר השירה והפיוט לר"י דאווידזאן ח"א, עמ' 90 מספר 1958.

[39] נראה שהעתיק ע"פ התוספתא, ובירושלמי בוודאי הגירסא הנכונה היא: וברכה אחרונה של ברכת המזון, כמו שהוא לפנינו בכל הנוסחאות ובראשונים, עיין אהצו"י עמ' 25 ואילך. ועיין להלן הע' 40.

[40] אבל משיטת הירושלמי נראה שהן הברכות שמקצרין בהן הן הן הברכות שאין חותמין בהן. והירושלמי באמת לא הזכיר ה"ז שלהלן, כפי שכתבנו לעיל. וכאן נרסו: ברכה אחרונה של ברכת המזון, עיין מ"ש לעיל הע' 39. ואפשר שהברייתא כאן היא ברייתא בבלית (עיין ברכות מ' א' ופסחים ק"ד ב'), ובכי"ו ובר נוסחה ע"פ שיטת בני א"י, עיין מ"ש במבוא לתס"ד ח"ד עמ' י"ג.

[41] עיין לעיל הע' 33. ובבבלי הנ"ל בכ"י פריס (עיין דק"ס קל"ג ע"א הע' ד'): א"ר וכו' על המזון שאכלנו וכו', ושמא א"ר=אמר רב, ואמר ע"פ מנהג בני בבל.

35. **היה חותם** וכו'. מנהיג הנ"ל, תוספ' מ"ט א' ד"ה מאן, תוספ' ר' יהודה (=פי' ר"א מלונדריש כת"י הנ"ל, 78 ע"ב) מ"ו ב' הנ"ל, שם מ"ט א' ד"ה ומאן (ל"ו ע"ג), רשב"א הנ"ל, שם מ"ט א' סד"ה והא, רא"ה עמ' קמ"ח, תוספ' הרא"ש מ"ו ב' (ונשמטה שם פיסקא זו, ולא נשרדו שם אלא המלים "ומאריך בה", עיי"ש), שם מ"ט א' ד"ה מאן (ל"ד ע"א). ובמאירי מ"ו סע"א (163 ע"א): והוא שאמרו בתלמוד המערב (ליתא בירושלמי) שבפרק ראשון ר' יוסי הגלילי היה מאריך (צ"ל: חותם) בברכה אחרונה של ברכת המזון ומאריך בה.

ובראשונים הנ"ל (עיין בתוספ' ובתוספ' ר"י ועוד) הסיקו מכאן שר' יוסי הגלילי סובר שברכת הטוב והמטיב היא מדאורייתא (עיין בבלי שם מ"ט א'). ובסוף מס' שמחות: המברך בבית האבל אינו מברך רביעית דברי ר' יוסי הגלילי. והגר"א הגיה שם: מה הוא אומר בברכה רביעית הטוב והמטיב. ויפה שער הר"י זלוטניק (מחברות מגי קדם עמ' 18 ואילך) שהגר"א הגיה ע"פ התוספות הנ"ל שהוכיחו מכאן שר"י הגלילי סובר שברכת הטוב והמטיב דאורייתא, והרי מוכח בבבלי כאן (מ"ו ב') שלמ"ד הטוב ומטיב דאורייתא אין עוקרין אותה בבית האבל. אבל עדיין ספק גדול אם אפשר לנו להגיה על סמך הקושי הזה את כל הנוסחאות של מס' שמחות. ועיין מ"ש להלן פ"ו ה"א.

36. **ששוחין** וכו'. הסדר שבנוסח שלנו מתאים לסדר שלנו בה"ה, כלומר, מתחילה: לשוח וכו' ואח"כ לפתוח בברוך וכו', עיין מש"ש. וכן נסדרו הברייתות גם בסוגיית הירושלמי כאן. ועיין מ"ש הרל"ג בפירושים לירושלמי ח"א עמ' 180, ודבריו צריכים תיקון לפי מ"ש לעיל. והברייתא שלנו נוספה למשנתנו פ"ה (בין מ"ד ומ"ה) בנוסחאות הרי"ף (וכן היה כבר ברי"ף לפני הרא"ה, עיי"ש עמ' ק') ובמשנת המאירי (עיי"ש 116 ע"א). ועיין דק"ס עמ' 185 הערה ר'.

מודים וכו'. וכ"ה בירושלמי ובב"ר. ובבבלי: בהודאה תחלה וסוף. וברשב"א (ל"ד ב' ד"ה רבא כרע) ובתוספ' הרא"ש (שם) רצו להגיה את הברייתא שבבבלי ולמחוק משם "תחילה וסוף". וכבר העיר בקונטריס תפלת כל פה (שיח יצחק לחגיגה, ע"ט ע"ד) שכ"ה גם כאן ובירושלמי ובב"ר, ודחק למחוק את כל הגירסאות.

37. **השח** וכו'. וכע"ז גם בירושלמי ובב"ר. ובבבלי: ואם בא לשוח בסוף כל ברכה וברכה ובתחלת כל ברכה וברכה. ובפי' תלמידי ר"י על הרי"ף (פ"ה סי' ק"ל) כתבו: "ומדקאמר בסוף כל ברכה וברכה למדו מקצת המפרשים (ר"י בתוספ' ל"א א' ד"ה ומוצאו ועוד) דדוקא בתחלת ברכה או בסוף ברכה אמרי שלא ישחה אבל באמצע הברכה שוחה וכו'. ברם גם בבבלי בכי"מ (עיין דק"ס שם) גורס: ואם בא לשחות בכל ברכה וברכה וכו'.

מלמדין אותו וכו'. בשו"ת ר"א בן הר"מ סי' ס"ב (הוצ' רא"ח פריימן עמ' 64): כלומר מלמדין אותו שאינו צריך שמא טועה ומדמה שכך היא חובתו, ואינו חייב בזה וכו'. וכמובן שרבינו נדחק לפרש כן מפני שיטתו הכללית בעניין זה, עיין מ"ש נפתלי וידר במחברתו "השפעות אסלאמיות על הפולחן היהודי" עמ' 55, ומ"ש הרל"ג בפירושים ח"א עמ' 181. ועיין מ"ש להלן פ"ג ה"ו.

38. **שפותחין** וכו'. עיין רשב"א י"א א' ד"ה אחת ומאירי מ"ו א' (161 רע"א) ובאהצו"י עמ' 30.

39. **הסמוכה לשמע** וכו'. בירושלמי: ואם היתה ברכה סמוכה לחבירתה, כגון ק"ש ותפילה וכו'. ומלשון זו משמע שהסמיכות גורמת לברכות ק"ש שלא יפתחו בברוך. ובבבלי: וברכה הסמוכה לחברתה וברכה האחרונה שבקריאת שמע. ופירש"י (מ"ו ב'): אעפ"י שק"ש מפסיק בנתים, אברכות דלפניה היא סמוכה, והויא ליה סמוכה לחברתה. ומן הירושלמי סיוע לפירושו. אבל מסדר הלשון בתוספתא כאן משמע שברכה הסמוכה לשמע (בין מלפניה ובין מלאחריה) אינה פותחת בברוך לאו מטעם סמיכות, אלא משום שכ"ה מטבע של ברכה. וכן

ברשב"א הנ"ל: וכ"ש אמת ויציב שהיא אינה סמוכה, וכדעת הגאונים ז"ל (עיין אוה"ג, התשובות, עמ' 108), וכדמשמע בתוספתא וכו'. ולהלן שם כתב: „תניא בתוס' כל הברכות כלן פותחין בהן בברוך וכו' ומשמע מיהא דאמת ויציב ואמת ואמונה אינן סמוכות לברכות שלפני ק"ש אלא כך נתקנו מעיקרא שלא לפתוח בברוך ולחתום בברוך". ועיין גם בשו"ת שלו ח"א סי' שי"ז וסי' שי"ח (וציין להן בח"ד) ובארחות חיים ח"א ה' ברכות סי' ע"א, מ"א ע"ג.

40. **ואין עונין וכו'.** להלן פסחים (פ"י ה"ז): המקרא את בניו קטנים צריך להיות עונה עמהן וכו' עונה עמהם וכו'. והפירוש הוא שבכל מקום הגדולים עונים בהלל אחרי המקריא ומוציאין גם את המקריא (עיין להלן סוטה פ"ו ה"ב ואילך ובמקבילות, ובירושלמי כאן ספ"ח ובמקבילות), אבל אם הגדול מקריא את הקטנים אינו יוצא בענייתם, ולפיכך „עונה עמהם". (ועיין במשנת סוכה פ"ג מ"י, אלא ששם חוזר על כל מלה ומלה שהקטן אומר, ולפיכך עונה אחריהן, עיי"ש). כללו של דבר כל העניות שבברכות ושבתפילה היו עונין אחר המברך (עיין גם ספרי האזינו ש"ו, עמ' 342), כדי להוציא גם את המברך חוץ מעניית קדושה (עיין להלן) שכולם עונים יחד.

ובאבודרהם (סדר תפלות של חול, ד"ו שכ"ו מ"ג ע"ד) הביא את התוספתא ולא פירש אותה, אבל מתוך העניין שם מוכח שהוא פירש המברך — הכהן המברך, והכוונה לפסוקים שעונין אחרי ברכת כהנים. וקשה לפרש כן את הברייתא, ובלשון תנאים ברכות כוללות גם ברכות ק"ש ותפילה. ועיין מ"ש להלן בשם הראבי"ה.

ר' יהודה וכו'. בפרקי דר"א ספ"ד:[42] זה קורא וזה עונה ואומרים קדוש וכו'. ועיין בבלי חולין צ"א סע"ב. וברוקח (ה' ברכות סי' ש"כ): שליח ציבור אומר קק"ק עם הציבור דתניא בתוספתא ר' יהודה היה עונה עם המברך וכו'. הרי לך שפירש שהחידוש הוא שגם הש"צ עונה, כלומר כולם עונים יחד.

ובראבי"ה (ח"א סי' ס"ו סוף עמ' 41): ובתוספתא דמכילתין תניא אין עונין עם המברך, פי' עם שליח ציבור האומר יוצר אור, ומסיים ר' יהודה היה עונה עם השליח ציבור קק"ק וכו'. ונ"ל שהוא מלשון ותען להם מרים וגו' וענו הלוים וגו', דהיינו בקול רם, ור' יהודה היה עונה [עמו] בקול רם קק"ק.[43] ואיכא למימר דלא פליגי (כלומר, שהת"ק לא דבר בקק"ק, ועיין בהערת המו"ל שם). ואי נמי פליגי נהוג עלמא כר' יהודה.[44] והשאר אם חפץ יקרא עמו בלחש, אי נמי מכוון ונפיק דשומע כעונה. אבל בח"ב (סי' תקפ"ד, עמ' 311) כתב רבינו: ובתוספתא דברכות פרק קמא תניא אין עונין עם המברך קק"ק וכו' וברוך ה' ממקומו עיי"ש (והנוסח משובש שם).[45]

[42] כני' כת"י ג', עיין בהוצ' ר"מ הינר במאסף חורב, אלול תש"ד, עמ' 94 הערה 100. וכן הגיה הרד"ל מדעתו, עיי"ש י"א רע"ג, אות נ"ז.

[43] ועיין בהגה"מ סדר תפילות כל השנה אות ג'. ובתס"ר ח"א עמ' 13 העירותי על ש"ע האר"י ז"ל (תיקון על הכעס סי' י"ח): והיה אומר נקדישך ונעריצך ב' תבות אלו בקול רם וגם ק' ק' ק' וכו', והטעם שני תיבות נקדישך ונעריצך כתוב בתוספ' דמסכת פאה וכו'. ופירשתיו ע"פ דברי הראבי"ה, עיי"ש. עכשיו מצאתי שכבר קדמני בכל זה בקונטרים תפלת כל פה (שיח יצחק לחניגה ע"ה ע"ג), ועיי"ש שהעיר גם על המרדש במ"ר פ"ד, כ': כיון שהגיע העובר לפני התיבה לקדושת השם הגביה את קולו ואמר ק' ק' ק' וכו'.

[44] ועיין להלן שהעיר על הבבלי בסוטה ל' ב': ר' נחמיה אמר כסופר הפורס על שמע בבית הכנסת שהוא פותח תחלה והן עונין אחריו, ומפרש התם ויאמרו, דאמור כולהו בהדי הדדי, לאמר, דפתח משה ברישא. והך ענייה לאו בקול רם הוא. אי נמי פליג וקיימא לן כרבנן, שאף ר' יהודה לא הזכיר אלא קק"ק.

[45] ושמא היו קרמונים שפירשו כאן שהיחיד שכבר התפלל אין עונה קדושה עם המברך, עיין בשו"ת הרשב"א ח"א סי' רמ"ט, ובב"י טאו"ח סוף סי' קכ"ה, ומ"ש בתשלום תוספתא עמ' 54.

41. **מזכירין** וכו'. רוב הראשונים פירשו שהכוונה לפרשת ציצית שבק"ש, אבל הגר"א בשנ"א ובשאגת אריה סי' ט' הכריעו שהכוונה לזכירת יציאת מצרים בברכות ק"ש, אבל פרשת ציצית לא קראו אפילו לר"א בן עזריה, וכפשוטה של משנתנו (פ"ב מ"ב. ועיין גם ספרי שלח פי' קט"ו, 126). וכיוונו בפירושם לדעת רבינו הלל בפירושו לספרי (ראה פי' ק"ל, מ"ח סע"א) שכתב: "ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, דהיינו דמזכירין יציאת מצרים בברכה שלאחר ק"ש, עד שדרשה בן זומא". וכל השאלה כאן היתה רק בזכירת יציאת מצרים בברכה, אבל פרשת ציצית לא קראו אפילו בזמן האמוראים, עיין בירושלמי בסוף פירקין ובבבלי י"ד ב'. ועיין מ"ש להלן רפ"ב, ובשו' 5 שם. ונראה שכמה מן הראשונים עמדו על הלשון "מזכירין" שהוא מתייחס לברכות ק"ש[46] אלא שלדעתם הא בהא תליא, ואחרי שהזכירו יציאת מצרים בברכות ק"ש הזכירוה גם בק"ש עצמה. ועיין מה שהאריך בזה הרל"ג בפירושים לירושלמי ח"א, עמ' 207.

42. **אמ' ר' לעזר** וכו'. במשנה שבירושלמי, וכן בפיסקא שבתלמוד שם: אמר להן ר' אלעזר וכו'. וכ"ה בנוסח ההגדה של פסח להר"מ ובכל ההגדות התימניות (ועיין גם בשבה"ל השלם סי' רי"ח, צ"ד ע"א). ולפי גירסא זו משמע שהדברים הללו נאמרו בליל פסח בבני ברק.[47] ברם אין הדבר מתקבל כלל, שהרי לפי פירוש הירושלמי בסוגיין "הריני כבן שבעים שנה" הוא פשוטו כמשמעו, כלומר שר"א בן עזריה היה כבר זקן באותה שעה,[48] ושני התלמודים מודים (עיין במלא"ש למשנתנו) שראב"ע נתמנה לנשיא בילדותו, ולפ"ז עברו כחמישים שנה מיום התמנות ראב"ע לנשיא עד שזכה שתיאמר יציאת מצרים בלילות. ואינו מסתבר כלל שכחמישים שנה אחרי "בו ביום" היה עדיין ר' אליעזר בן הורקנוס חי ומיסב יחד עם ר' אלעזר בן עזריה הזקן בבני ברק. ולפיכך נראה שהמסדר האחרון של ההגדה הכניס לשם את משנתנו, ואח"כ חשבו שהויכוח היה בבני ברק.

43. **ולא זכיתי שאשמע** וכו'. "שאשמע" ליתא בד במשנתנו ובספרי הנ"ל. וכנראה שיש כאן פירוש שנכנס מן הגליון, והפירוש פירוש אמיתי הוא, כפי שמוכח מדברי ר' יהושע במכילתא (בא פט"ז, עמ' 59). ובפיה"מ להר"מ: לא זכיתי לדעת הרמז שנרמז בכתוב בחיוב פרשת ציצית בלילה וכו', ועיין גם בפי' הראב"ד שהובא ברשב"א בסוף פירקין.

ובתיו"ט למשנתנו: "ולא זכיתי פי' הרב ולא נצחתי. גם בערוך [כתב] דיש מפרשים כן". וכבר באר בהפלאה שבערכין (ערך זך) שדברי הערוך בשם יש מפרשים עונים על המאמרים בגמרא בהא זכינהו ר' פלוני לר' פלוני, אבל לא על משנתנו. ולא עוד אלא שבשלשה כתי"י של הערוך חסרה לגמרי הפיסקא "וי"מ עניין ניצוח" (עיין בתוספות ערה"ש ערך זך). ברם עצם הפירוש הוא של כת קודמין, שכן פירש ר' אפרים קלעי[49] וכ"ה בפי' ההגדה של פסח לרש"י[50]

[46] עיין בפי' ר' ישעיה דטראני על ההגדה, שערי נאולה, עמ' 15; שבה"ל השלם בשמו סי' רי"ח, צ"ד ע"א. ועיין גם ברשב"א ובמאירי סוף פירקין.

[47] עיין בהגדה שם ובפירוש מאיר עין לר' מאיר איש שלום עמ' 86. ועל סדר ההיסב, עיי"ש עמ' 23 ועמ' 85.

[48] עיין במלא"ש למשנתנו. וביפה עינים כ"ח א' סד"ה דקאמר ציין למאמר ר' יהושע במכילתא בא פט"ז, עמ' 59: הריני כבן שבעים שנה ולא זכיתי לדבר זה בלתי היום.

[49] לפי שבה"ל הנ"ל צ"ד ע"א. ועיין מ"ש ר"ש אסף על ר' אפרים קלעי בסה"ז לרצ"פ חיות עמ' ל' והרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ עמ' 1304.

[50] סדור רש"י עמ' 191, ובמקבילות, עיין בהערות בובר שם. אבל בפירש"י שבס' הפרדס ד' קושטא י"ג ע"ד חסר פירוש זה. וכן ביבין שמועה להרשב"ץ (מ' ע"א): ולא פי' כן רש"י.

ולר' ישעי' דטראני, במאירי בסוגיין ועוד. אלא שלא מצאנו מובן זה ל"זכה" במשניות ובברייתות.[51]

ולפי פירוש ר' אפרים קלעי ברור שר"א בן עזריה סבר שמזכירין יציאת מצרים בלילות גם לפני שדרשה בן זומא, אבל לפי הפירוש "לא זכיתי שאשמע" הרי אין הוכחה מתוך המשנה והברייתא על דעת ר"א בן עזריה לפני דרשת בן זומא. ור' ישעי' דטראני בפי' ההגדה כתב שראב"ע היה סבור לפני כן שאין מזכירין יציאת מצרים בלילות, כחכמים.[52] ועיין מ"ש להלן בסמוך.

45. ה ל י ל ו ת וכו'. עיין ספרי שופטים פיס' קס"א עמ' 212.

ו ח כ מ י ם וכו'. מגי' ד וכי"ע משמע קצת שהכל הוא מדברי ר"א בן עזריה והוא הביא גם את דעת החכמים, ושמא סבר כמותם לפני כן, עיין בח"ד ומ"ש לעיל בסמוך.

46. ו כ י מ ז כ י ר י ן וכו'. נוסח התוספתא בדברי בן זומא מתאים לבבלי (י"ב ב'), ונוסח המכילתא הנ"ל לירושלמי סוף פירקין.

48. ו ל א י א מ ר וכו'. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי ובבבלי, כלומר הפסוק בירמיה כ"ג, ח'. אבל בד מעתיק רק תחלת הפסוק: "לכן הנה ימים באים נאם ה' וגומר". וכן בירושלמי כי"ר: לכן הנה ימים באים נאם ה' לא יאמר עוד חי ה' אשר העל' וג'. ונראה שזו היא הגירסא הנכונה והכוונה לירמיה ט"ז, י"ד—ט"ו. וזכר לדבר שבכל הנוסחאות בתוספתא ובירושלמי: י א מ ר, וכן בבבלי בכ"י, עיין דק"ס עמ' 57. אבל בירמי' כ"ג: י א מ ר ו. וכן מפורש במכילתא (בא, עמ' 60) שבן זומא הביא ראיה מירמי' ט"ז, ור' נתן הוכיח מיתור הלשון שבירמי' כ"ג שלא כבן זומא. וכבר העיר ע"ז מהר"צ חיות בהגהותיו לבבלי במקומו.

52. ע ו ד ש מ ך י ע ק ב. בשאר הנוסחאות לנכון: שמך עוד יעקב, כמו שהוא במקרא. והנה מלשון הברייתא כאן ובירושלמי ובבבלי מוכח שזהו דרש החכמים, אבל במכילתא הנ"ל (עמ' 59) מפורש שזהו דרש ר"א בן עזריה. (ואין להגיה במכילתא, שכ"ה בכל הנוסחאות שם). והמעיין שם יראה שבפסוק זה סיים ר"א בן עזריה את ראיותיו, וכוונתו שביעקב גרידא לא נעקר לו שמו הראשון, מפני שכן אפשר לדייק מן הכתוב עצמו[53] אבל בשאר מקומות בטל השם הראשון, עיי"ש. וכנראה שיש כאן מסורות חלוקות. ועיין להלן.[54]

54. א ל ת ז כ ר ו וכו'. וכ"ה בירושלמי ובבבלי בכ"י (עיין דק"ס עמ' 58, הע' פ'). וג"ל שכל הברייתות בתוספתא מוסרות בעיקר את דרשות בן זומא ור"א בן עזריה שמשנתנו סתמה כמותם, אלא שלמעלה הפסיקו באמצע בתשובת החכמים. ומכאן ואילך הן הוכחות ר"א בן עזריה. ואעפ"י שפסוק זה לא הובא במכילתא (עמ' 59), אבל המשל ושאר הדרשות הבאות נזכרו שם, ומוכרח מתוכה שהן של ראב"ע, וכן מוכח גם מן העניין כאן.

57. ש ל ג ו ג. עיין בשנו"ס. ובבבלי (י"ג א'): ע ת ה ת צ מ ח. תני רב יוסף זו מלחמת גוג ומגוג. משל וכו'. ובירושלמי: עתה תצמח. זו של גוג. ולפנינו בכי"ו הרכבה של נוסח הבבלי והירושלמי.

מ ש ל ו מ ש ל וכו'. במכילתא (עמ' 59): ר' שמעון בן יוחאי אומר למה הדבר דומה וכו'.

---

[51] עיין בפירושים להר"ל גינצבורג ח"א עמ' 206. ועיין בבבלי סנהדרין ל"ט א' וע"ז י' ב' שהעיר עליהם רש"י.

[52] אמנם הר"י דטראני פירש ולא זכיתי – ולא נצחתי, אבל כבר תמה עליו הר"מ פיזאנטי (חקת הפסח ט"ו ע"ב) שלפי פירושו מה נצחון יש כאן. וצ"ע.

[53] עיין בתורה שלמה להרמ"מ כשר, וישלח עמ' 1351, הערה נ"א.

[54] ועיין בפירושים להרל"ג ח"א עמ' 219.

58–59. מעשה הזאב. בבבלי בהוצ' שלנו חסר, אבל ישנו בכתי"י, עיין דק"ס עמ' 58 ועמ' 390. ואעפ"י שהמשל בבבלי (לפי כתה"י והראשונים) הוא בארי, דוב ונחש (עיין בפתיחה דאסתר רבה סי' ה' ובבלי סנהדרין צ"ח ב'), מ"מ גם לפי גירסת הבבלי הצרה האחרונה משכחת את שלפניה. והכל הוא מדברי ר"א בן עזריה.

67. אע"פ שחזר וכו'. מפתח לר"ן גאון ספ"א (י"ד ע"א).

70. משה משה וכו'. בילקוט שמואל רמז צ"ז בשם התוספתא. ובפי' הר"י ברצלוני לס' יצירה ריש עמ' 55 נעתק סתם בלי הזכרת המקור.

72. כיוצא בו וכו'. ילקוט תלים רמז תתט"ו וירמיה שכ"א, וערוגת הבושם הוצ' אורבך ח"ב עמ' 157 בשם התוספתא. וכל הדרשות מכאן עד סוף הפרק אינן במקבילות, והובאו לכאן ע"י המסדר כהמשך לדרשות ראב"ע, והיינו שהשם שלם לא נתקיים לירושלים, ומפני מה קראה הכתוב אח"כ שלם, כדי ללמדנו שהשכינה היתה בירושלים בשעה שעדיין לא היתה בנויה, שלא היתה אלא הר. ועיין בספרי דברים פיס' שנ"ב עמ' 410. ועיין מ"ש הרחיד"א בספרו ראש דוד, ויצא, כ"ה ע"ג וע"ד.

77. שנ' ויהי בשלם וכו'. עיין גי' ד. אבל גירסתנו מקויימת ע"י כי"ע וערוגת הבושם הנ"ל (ובילקוט הפיסקא מקוצרת), ועיין ספרי ואתחנן פי' כ"ח, עמ' 45.

78. שלם וכו'. הראיה היא מן הפסוק שמביא להלן. ובערוגת הבושם הנ"ל סדר הדברים יותר הגיוני. ועיין ספרי הנ"ל וב"ר פנ"ו, י', עמ' 608.

פ"ב

1. יציאת מצרים וכו'. ברייתא זו לא הובאה בבבלי. ובירושלמי: הקורא את שמע בבוקר צריך וכו', כלשונה כאן. ויפה הרגיש הרל"ג (פירושים ח"א 125) שהסגנון „שמע בבוקר" (במקום „שמע של שחרית") מוכיח שברייתא זו עתיקה היא, מזמנם של ב"ש וב"ה, ובאותו זמן עדיין לא הזכירו יציאת מצרים בלילות (עיין מ"ש לעיל פ"א רה"י). ברם בתוספתא אין „בבוקר" בשום נוסח, ומסתבר שהיא מבארת את משנתנו „מזכירין יציאת מצרים בלילות" (פ"א מ"ה), כלומר צריך שיזכירה באמת ויציב.[1] ועיין מ"ש להלן משמו"ר פכ"ב.

2. מכת בכורים וכו'. בירושלמי: קריעת ים סוף ומכת בכורים.[2] ובנוסח א"י של ברכה זו[3] נזכרו מלכות וקריעת ים סוף, אבל לא מכת בכורות. ועיין גם בבבלי י"ד ב'. ולפ"ז נוסח הירושלמי מדוייק, מפני שלמעשה כבר נהגו להזכיר בברכה זו קריעת ים סוף, אלא שאחרים הצריכו להוסיף בה אף מכת בכורים. ופשיטא שהמוסיף צריך להקדימה לקריעת ים סוף. ובשמו"ר פכ"ב, ג': שנו רבותינו הקורא את שמע צריך להזכיר קריעת ים סוף ומכת בכורים באמת ויציב. ואם לא הזכיר אין מחזירין אותו. אבל אם לא הזכיר יציאת מצרים מחזירין אותו וכו'. ואף מכאן אנו רואים שהזכרת קריעת ים סוף ומכת בכורים באמת ויציב עדיין היתה רופפת בידם. ומסדר המדרש הקדים קריעת ים סוף למכת בכורות ע"פ נוסח הירושלמי, עיין מ"ש לעיל.

[1] כידוע, אמרו בא"י אמת ויציב גם בלילה, עיין ירושלמי פ"א ה"א, ב' ע"ד.

[2] ערות צוק' על גירסת כי"ו כאן אינה נכונה.

[3] קטע מן הגניזה שפרסם שכטר בצופה האנגלי סדרא ישנה ח"י, 1898, עמ' 656. ועיין גם בשנתון של צינציניטי ח"ב עמ' 295.

הפריית אגו ו הסידי חב"ד אהל י... יצחק

3. **הקורא** וכו'. רשב"א י"ג ב' ד"ה שמע, מאירי שם (ויש שם השמטה), שו"ת הרשב"א ח"א סוף סי' שד"מ, ועיין להלן.

שיכוין וכו'. בהשלמה עמ' 6 (וממנו אצל שאר הראשונים) באר שכוונת הלב כאן היא כמשמעה, שיכוין לבו לשם (עיין אהל מועד לר"ש ירונדי כ' ע"א ובראי"ה עמ' י"ט), ואינו עניין לכיוון לבו שבמשנתנו רפ"ב. ועיין בבלי שם י"ג א'.

5. **האחרון** וכו'. בירושלמי: בפרק **שני יצא**. **והיא** היא, שהרי כבר אמרנו לעיל בריש פירקין שבק"ש של ערבית אנן קיימין בתוספתא, ובזמן התנאים עדיין לא קראו בא"י בלילה יותר משתי פרשיות, עיין מ"ש לעיל פ"א רה"י. ובבבלי: כיון שכיוון לבו בפרק ראשון שוב אינו צריך. והסיקו הרשב"א והמאירי הנ"ל שמלשון התוספתא משמע שאם לא כיוון בפרק ראשון לא יצא אפילו בדיעבד, עיי"ש.

למפרע וכו'. רשב"א ל"ד א' ד"ה רב אשי, מאירי שם ד"ה מי שטעה (115 ע"א).

וכן בתפלה. המלים הללו לא היו לפני הירושלמי בתוספתא לא כאן ולא במגילה רפ"ב (עיין בירושלמי כאן ובמגילה רפ"ב), אבל היו לפני הבבלי לכל הפחות בתוספתא מגילה רפ"ב, כפי שמוכח מן הבבלי מגילה י"ז א'. ולכאורה נראה מברייתא זו שגם בתפילה לא יצא אם הקדים ברכה לחברתה שלא ע"פ הסדר. וכבר הוכיחו ממנה (מן הברייתא שבבבלי מגילה י"ז א') הרי"ף (כאן פ"ה סי' קכ"ט. ועיין גם בס' האשכול ח"א, הוצ' הר"ש אלבק עמ' 29) ושאר פוסקים שגם בברכות אמצעיות הסדר מעכב. ואם השמיט ברכה מן האמצעיות חוזר ומתחיל ממנה וקורא ע"פ הסדר עד הסוף (עיין להלן ה"ד ומש"ש). והיא בניגוד לשיטת רב האי (הצופה ההגרי ח"ו עמ' 198, אוה"ג, הפירושים עמ' 47), ר"ח (אוה"ג שם, נספחים עמ' 42), רש"י ובעה"מ שפירשו בדעת רב אסי (בבלי כאן ל"ד א') שאם דלג ברכה מן האמצעיות, ונזכר לפני שהתחיל באחרונות אינו חוזר כלל, אלא אומרה במקום שזוכרה.

ברם הרשב"א והמאירי הנ"ל תירצוה לפי שיטת הגאונים שהקורא למפרע פירושו שהקדים את האמצעיות לראשונות או אחרונות לאמצעיות. ופירוש זה מקביל לתוספתא מנחות פ"ו הי"ב (כגי' ד, עיין מש"ש): הלל ושבח ותפלה מעכבות זו את זו, ופירושה: ברכות ראשונות, שהן הלל (שבחו של מקום), וברכות אחרונות, שהן שבח והודאה, (עיין בח"ד שם), ותפלה, שהן ברכות האמצעיות, מעכבות זו את זו, כלומר, סדרן מעכב, והיינו כפירוש הרשב"א בתוספתא כאן. ולפ"ז אף בק"ש (עיין להלן) ואף בהלל (עיין בבלי י"ד א' ומס' סופרים פ"כ ה"ז, 347) ואף במגילה לא יצא אפילו קרא את הפרקים (ועל הפרקים של מגילה, עיין במשנה שם פ"ב מ"ג) למפרע, ולאו דווקא את הפסוקים. ובהלכה שלהלן מתבאר שאפילו קרא למפרע את הפסוקים שבאותו פרק (והקדים עול מצות לעול מלכות שמים) אף הוא לא יצא.

6. **והשמיט** וכו'. וכ"ה בתוספ' ל"ד א' ד"ה אמצעיות, ובתוספ' ר' יהודה שם, וברוקח סי' ש"כ, בתוספ' הרא"ש ט"ז א' ד"ה הקורא, ל"ד א' ד"ה אמצעיות, ומרדכי פ"ה סי' ק"י. אבל בתוספ' ר' יהודה ט"ז א' ד"ה הקורא: וטעה **והפסיק** בה פסוק אחד וכו'. וכ"ה ברא"ש פ"ב סי' י"ב (בד"ו. ובד"ח תקנו: והשמיט) וכן מעתיקים בשמו באבודרהם סדר שחרית של חול (ד"ו שכ"ו, ל"ג ע"ב) ובשלטה"ג על הרי"ף פ"ב סי' מ"ה (אבל בפ"ה סי' קכ"ח מעתיק בשם הרא"ש כלפנינו).

לא יחזור וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: לא יתחיל ויקרא וכו'. אבל ברא"ש פ"ב סי' י"ב הנ"ל: לא יתחיל מראש הפרק וכו'. וכ"ה בתוספ' הרא"ש הנ"ל. וכן מעתיקים בשמו באבודרהם ובשלטה"ג פ"ב הנ"ל. ובשאר הראשונים כלפנינו. וכ"ה לפי נוסח ס"א אף בפיסקי הרא"ש הנ"ל (בד"ח). ועיין בתוספ' ט"ז א' סד"ה הקורא.

7. **באותו פסוק** וכו'. מכאן הוכיחו הראשונים (שהבאנו לעיל ובתס"ר מגילה עמ' 230) שלא כשיטת הגאונים הנ"ל. ולכאורה תמוה מאד שהרשב"א והמאירי שפירשו

את הבבא שלמעלה (ה"ג) בשיטת הגאונים נתעלמו לגמרי מהלכה שלנו שאי אפשר לפרשה בשיטת הגאונים. ונראה שעיקר הקושיא היא מן הרישא, כלומר מה"ג לעיל, מפני שכן מפורש גם בבבלי מגילה י"ז א', אבל הברייתא המקבילה בתוספתא מגילה פ"ב ה"ב הובאה בבבלי שם (י"ח ב') ולא נזכר כלל שכ"ה אף בתפילה, וממילא אפשר לומר עליה שלאו דסמכא היא.

8. נכנס וכו'. שו"ת הר"א בן הר"מ, ברכת אברהם, סי' ל"ו.

חציה וכו'. כלומר, אפילו בפרקים אם קרא למפרע לא יצא (עיין מ"ש לעיל), ולא עוד אלא אפילו קרא חציה בציבור, והציבור הרי קרא את הפרשיות כסדרן, מ"מ לא ישלים אח"כ עד מקום שקרא, אלא חוזר וקורא את הכל ע"פ הסדר. ובשו"ת ר"א בן הר"מ הנ"ל הקשו מברייתא זו על פסק הר"מ בפ"ב מה' ק"ש הי"א. ועיין בבאורי הגר"א או"ח סי' ס"ד אות ב'.

10. הקורא וכו'. תוספ' ר' יהודה ט"ז א' סד"ה הקורא. ובפיה"מ להר"מ פ"ב סמ"ג: על הדרך שזכרו בתוספתא וכו', והעתיק את לשון הברייתא שבבבלי כגי' הרי"ף (פ"ב סוף סי' מ"ה). וכ"ה בחיבורו פ"ב מה' ק"ש הי"ג והי"ד. אבל בה"ג פ"ב מברכות (ד"ו ב' ע"א, ד"ב עמ' 24) וכן בראב"ן סי' קנ"ג (מ"ג ע"ד, הוצ' אלבק, נ"א ע"ד) גרסו בבבלי כבתוספתא כאן, עיין דק"ס עמ' 72 בהגהות. ועיין בהגהות הב"ח שם ובב"ח טאו"ח סי' ס"ד.

12. כותבי וכו'. כל הברייתא בה' ס"ת לאחד הקדמונים שנתפרסם בצופה האנגלי סדרא ישנה ח"ט, 1897, עמ' 695, ובמנהיג ה' ברכות סי' כ"ה, עמ' 10. וכנראה ששניהם שאבו ממגילת סתרים לר"ן, עיין תרביץ שי"א עמ' 239, ובהערה 15 שם.

13. מפסיקי' לקריאת וכו'. מתוך העניין משמע שהת"ק השוה אותם לעוסקים בתלמוד תורה. ועיין להלן שבת פ"א ה"ז ומש"ש.

ר' או' וכו'. דברי רבי ליתא בברייתא שבירושלמי ושבבבלי. ונראה שרבי דימה אותם לעוסקים בצרכי ציבור, עיין בסיפא להלן. וכן בס' הישר לר"ת, פ"ז ע"ב (הוצ' מק"נ עמ' 208): וכותבי ספרים וכו', משום דרבים צריכין להם. ובשו"ת הריב"ש סי' תקי"א: אם הסופר ההוא בקי וכשר ונאמן במלאכתו ואין מוצאין כמוהו, ורבים צריכין לו וכו' צרכי רבים הוא וכו'. ועיין בראשונים הנ"ל ומ"ש להלן שו' 17.

14. ר' חנניה וכו'. וכ"ה גם לפי מסורת הירושלמי. אבל בבבלי סוכה מבואר בדעתו להפך (ועיין גי' ר"ח שם). וכנראה שכבר עמד על סתירה זו במגילת סתרים לר"ן הנ"ל, עיי"ש.

15. ר' אלעזר וכו'. וכ"ה בראשונים הנ"ל. אבל בריב"ש הנ"ל בטעות: אמר רבי צדוק וכו'. וגם בבא זו ליתא בירושלמי. ויפה שער בח"ד שבבבלי (שבת י"א א') כיוונו לברייתא שלפנינו.

17. שלא להסיע וכו'. במנהיג הנ"ל: כי בצרכי צבור יש לחוש שמא יאחר הדבר ויבא לידי הפסק ותקלה. ומלשון ר"ן במגס"ת הנ"ל משמע קצת שסופרי סת"מ דינם כעוסקים בצרכי ציבור, והוא פירש את הברייתא לעניין הקדמת צרכי ציבור לקריאת שמע אבל לא לעניין בטול הקריאה לגמרי, עיין בה' ס"ת הנ"ל. ועיין לעיל פ"א סה"ב ומש"ש.

הכתף וכו'. מאירי י"ג ב' (סד"ה חכמים 41 ע"א), שם כ"ג ב' (ד"ה בתשיעי 78 ע"א). והר"מ לא העתיק ברייתא זו לא בחיבורו ולא בה' הירושלמי שלו (עיי"ש כ"ה ע"א) אלא פסק (פ"ה מה' תפילה ה"ה) כלשון הברייתא בבבלי ב"מ ק"ה ב' (וכ"ה ברי"ף כאן פ"ג סי' ע"ו). אבל בטאו"ח (סוף סי' ס"ג) הביאה בשם הירושלמי.

18. שפורק וכו'. בירושלמי: אבל לא יתחיל לא בשעה שהוא פורק וכו'. ונוסחא מדוייקת היא, ומוכח מתוכה שהתחלה גרידא (כלומר, פסוק ראשון של שמע) אסורה בשעת עשיית מלאכה, אבל אם כבר התחיל וקרא פסוק ראשון, מותר לו לגמור את כולה אפילו בשעה שהוא פורק. והוא כפירושן של התוספ' ט"ז א' ד"ה הא, תוספ' ר"י שם, ובעה"מ פ"ב

סי' מ"ז. אבל רב עמרם גאון, הר"ח והרי"ף ושאר פוסקים פירשו שהכל מודים בפרק ראשון שכולו אסור בעשיית מלאכה.[4]

19. **ובין כך** וכו'. בקיצור ח"ד שבתוספתא הוצ' ראם: ומיירי במשא גדול, אבל במשא קטן פחות מט' קבין מפשילו לאחוריו ומתפלל. ונגררו אחריו המפרשים החדשים. אבל זהו קלקול המקצר, ובח"ד עצמו לנכון: פחות מד' קבין וכו'. וכ"ה בירושלמי כאן ובבבלי ב"מ ק"ה ב'.

עד שיפרוק. וכ"ה במאירי הנ"ל ובירושלמי. אבל בד בטעות: שעה שיפרק, וצ"ל: [עד] שעה שיפרוק, כגי' כי"ע.

פועלין וכו'. לדעת כמה מן הראשונים ה"ה אף בבעה"ב, עיין בפי' תלמידי ר"י על הרי"ף (פ"ב סי' מ"ו), ברשב"א ט"ז א', במאירי שם ובטאו"ח סי' ס"ג.

20. **בראש התאנה**. בירושלמי מפרש: מפני שטרחותן מרובה, כלומר, ולפיכך לא הטריחו עליהם אפילו בתפלה. ובה"ג (ד"ו ב' ע"א): משום דנפיש ענפייהו. ופשוטו של בה"ג כפירש"י: מפני שענפיהם מרובים וכו' ואין שם פחד ליפול, ושלא כטעם הירושלמי. ותלמידי ר"י הנ"ל ובשטמ"ק ט"ז א' פירשו גם את דברי בה"ג ע"פ הירושלמי, עיי"ש. והר"מ (פ"ה מה' תפילה ה"ח) פסק כטעם הירושלמי, ועיין מ"ש בה' הירושלמי להר"מ עמ' כ"ה, אות ט'. ועיין מ"ש להלן.

21. **בעל הבית** וכו'. כלומר, בין בזית ובתאנה בין בשאר אילנות. והלכה זו מתיישבת יותר לטעם הירושלמי שהקלו על הפועלים שלא יתבטלו ממלאכתם יותר מדאי, ובבע"ה לא חששו לטרחתו. אבל לטעם הבה"ג (כפירש"י) שבזית ובתאנה מתפללים מפני שאין שם פחד נפילה ויכולים להתפלל שם בכוונה, קשה קצת למה החמירו על בעה"ב. והר"מ השמיט הלכה זו אעפ"י שהובאה בין בירושלמי ובין בבבלי. ועיין במה"פ סד"ה בראש.

22. **ומברכין** וכו'. וכ"ה בבבלי בהוצאות שלפנינו. אבל בכי"מ שם חסר "ומברכין לפניה ולאחריה". ולא מצאתי חבר לגירסא זו בכתי"י. אבל במאירי שם (50 ע"א): "ויש אומרים שאין קורין בק"ש ברכות שלפניה ולאחריה. ואין נראה כן. ולא עוד אלא שאנו גורסים בהדיא ומברכין לפניה ולאחריה". ובלח"מ (פ"ב מה' ק"ש ה"ד): אמאי מברכין ברכות ק"ש שהן מדרבנן וכו' וי"ל דשאני הכא דעיקר ק"ש היא מדאורייתא וכו'.

ואוכלין פיתן וכו'. וכ"ה בבבלי לפנינו. אבל בכי"י פריס (עיין דק"ס ל"ז ע"א הע' ג') ובבית נתן (ז' ע"ג) ובפיסקי רי"ד (שם מ"ג ע"ד) חסרה בבא זו בברייתא ראשונה. ולהלן בגמ' שם: **תניא אידך** (כ"ה הגירסא הנכונה, עיין דק"ס, בית נתן ופיסקי רי"ד הנ"ל): הפועלין שהיו עושין מלאכה וכו' ומתפללין וכו' (עיין ברי"ף פ"ב סי' מ"ח ובהגהות הב"ח בגמרא שם). וא"כ לפי מסקנת התלמוד גם הברייתא הראשונה עוסקת בעושין בשכרן עיי"ש (ומ"מ מתפללין כתיקונן, כמו בתניא אידך. ועיין בב"ח טאו"ח סי' ק"י). והברייתא הראשונה שם היא התוספתא שלפנינו, וכאן מפורש שמברכין על הפת לפניה. ואפשר שלברייתא זו כיוונו ברשב"א ובמאירי ט"ז סע"א שהסיקו שמברכין לפניה "וכן היא שנויה בתוספתא". אבל בהגהות הגר"א בבבלי שם מוכח שפירש בדברי הרשב"א שכיוון לתוספתא שלהלן פ"ה הכ"ד (עיין מש"ש) ושהיתה לפני הרשב"א גירסא אחרת שם (עיין מ"ש בתס"ר ח"ד סוף עמ' 190). ברם בדפוסים ובכתי"י להלן שם אין זכר לגירסת הרשב"א. וצ"ע. ועיין ר"מ פ"ב מה' ברכות ה"ב, ונראה שהיתה לפניו בבבלי כגי' הדפוסים.

[4] ולעניין כוונה אף מסקנת הירושלמי היא שפסוק ראשון בלבד צריך כוונה, עיי"ש בריש פ"ב, ד' רע"ב. ועיין בבאור הגר"א או"ח סי' ס"ג אות ז'.

23. אין מורידין וכו'. בבבלי: אין יורדין לפני התיבה (ופרש"י שיש שם ביטול מלאכה יותר מדאי) ואין נושאין כפיהן. ועיין בטאו"ח סי' ק"י ובמפרשים שם.

24. השושבינין וכו'. בבבלי (בכל הנוסחאות): חתן והשושבינין וכו'. ועיין מ"ש להלן. ובמלחמות שם פ"ב הביאה בשם התוספתא.

25. כל שבעת הימים. המלים הללו ליתא בבבלי. ובמלחמות הוכיח מכאן שאף הברייתא שבבבלי אינה מכוונת כלל ללילה הראשון, והפטור הוא לא מחמת טירדא דמצוה אלא משום דשכיחא שכרות וקלות ראש, ותפילה צריכה כוונה, ותפילין אסורין בהיסח הדעת, אבל ק"ש אפשר לכוין בפסוק ראשון. ולפ"ז אין להוכיח מברייתא זו שהיא חולקת על הכלל "העוסק במצוה פטור מן המצוה" כפירש"י שם, אלא כשיטת הרי"ף שהעתיק (סוכה פ"ב סי' אלף י"ד) ברייתא זו להלכה. ועיי"ש בבעה"מ ובהשגות הראב"ד.[5]

בני חופה. וכ"ה בכי"ע, במלחמות הנ"ל ובבבלי שם.

26. קברו וכו'. במשנתנו: קברו את המת וכו' העומדים בשורה, הפנימים פטורין והחצונים חייבים. ופירש"י: שהיו מנחמים את האבל בהיקף שורה סביבותיו בשובו מן הקבר. ובפיה"מ להר"מ: הפנימים הם העם הרואים את האבלים ואין ביניהם אנשים אמצעיים, ואשר אחריהם נקראים חיצונים. ולפי גירסת כי"ו יש לפנינו פיסקא מן המשנה.

שורה הפנימית וכו'. הנכון בכי"ע: שורה הפנימית הרואה את הפנים פטורין, ושאינה רואה את הפנים חייבין. ובתוה"א להרמב"ן (עניין ההתחלה, ד"ו מ"ח ע"ב): לישנא דתוספתא קברו את המת ועמדו בשורה, שורה פנימית הרואה את הפנים פטורה, ושאינה רואה את הפנים חייבת. ובפי' לאחד הקדמונים (סה"ז לכבוד רצ"פ חיות, עמ' מ"ב): ת"ר בתוספתא ובאבל רבתי קברו את המת ועמדו בשורה שורה הרואה את הפנים פטורה, ושאינה רואה את הפנים חייבת, פי' פנים של אבלים. וכיוון לברייתא בבבלי י"ט ב', כגי' כי"י שם (עיין דק"ס).

והמפרשים נתלבטו במהות הדיבור "רואה את הפנים", עיין מ"ש הרל"ג בפירושים לירושלמי ח"ב עמ' 121 ואילך. ברם ברור לי שיש לפנינו דיבור תכני המצוי מאד בספרות א"י, ועל ידו תתחוור לנו גם הבבא שלהלן. אנו למדים מן המקורות שהעם נהג "להראות פנים" לאבל לסימן השתתפות בצערו,[6] ואין בין הראת פנים וראיית פנים (עיין ירושלמי ריש חגיגה ע"ה ע"ד) ולא כלום. ואעפ"י שהביטוי "להראות פנים" בעברית[7] או מחמייה אפין בארמית[8] נראה קבוע בספרות, מ"מ אין הבדל למעשה בין להראות פנים (של הבא מן החוץ) ובין לראות פנים (של האבל או של החתן). ומי שמראה פנים לאבל רואה אותו (עיין נדרים פ"ג מ"ז), ומי שרואהו אף הוא מראה לו פנים. ולפיכך לא פטרו מק"ש אלא את הבאים להראות פנים לאבל, ועיין להלן.

27. שורה אחת וכו'. בבבלי: ר' יהודה אומר הבאים מחמת האבל פטורין. מחמת עצמן חייבין. והביאו תלמידי ר"י (ריי"ף פ"ג סי' ס') בשם אית דמפרשי שר' יהודה מיקל מן הת"ק.

[5] ועיין במהרש"א ובמהר"מ סוכה כ"ו א' לתוספ' ד"ה חתן, ועיין מ"ש בשו"ת חות יאיר סי' ס"ו, ע"ד וע"ה.

[6] כנראה שמנהג זה היה רווח גם במשתאות לסימן השתתפות בשמחת החתן והכלה. ומכאן הביטוי "פנים חדשות" המצוי אצל המשתאות ואף אצל האבלים (עיין ירושלמי כאן רפ"ג, ה' ע"ד ובמקבילות). ופירושו אדם שעד כאן לא הראה פנים לחתן. ועיין בשו"ת ר"א בן הר"מ, עמ' 132 ובהערה 5 שם.

[7] עיין ירוש' מו"ק פ"ג ה"ה, פ"ב ע"ב וע"ג; שם ה"ו, פ"ג ע"א; ב"ר ספ"ח, עמ' 67; דב"ר פ"ב, כ"ד, רות רבה פ"ב, ח', ועוד בכ"מ.

[8] ירושלמי מגילה פ"ד ה"ה, ע"ה ע"ב; מו"ק פ"ג ה"ו, פ"ג ע"א; סנהדרין פ"י ה"ב, כ"ח ע"ב; ועיין ב"ר פ"ק, ז', עמ' 1292 שו' 1 ושו' 3.

וכבר תמה עליהם ר' יונה (מפרש התוספתא) מלשון התוספתא והירושלמי שמבואר מתוכו שר' יהודה מחמיר ומחייב גם את הרואים פנים אם לא באו מחמת אבל.

ה ע ו מ ד י ם וכו'. וכ"ה ("עומדים") גם בירושלמי (בשרי"ר, כי"ר ובה' הירושלמי להר"מ גם לעיל: ע ו מ ד י ן שורה אחת) ובמס' שמחות. ובבבלי: ה כ א י ם וכו'. ופירש ר' יונה הנ"ל שהגירסאות תלויות במנהגים השונים, אם האבלים עומדים והמשפחות עוברות, או להפך.

ל ש ם כ ב ו ד ח י ב י ן. וכ"ה גם בירושלמי, במס' שמחות ובבבלי (לפי כתה"י וראשונים, עיין דק"ס). וכתב בח"ד שמלשון זו מוכח שלא כפירש"י שפירש (לפי גירסתו): מחמת ע צ מ ן. ולא מחמת כבוד, שלא באו לנחם אלא לראות את המאורע. ברם פרוש הדברים מתברר מתוך המקורות שצוינו לעיל, שהרי "ראיית פנים" היא בשתי פנים. שכן אמרו בירושלמי מו"ק פ"ג (ה"ה, פ"ב ע"ג): בשלא הוראו לו רוב פנים, אבל אם הוראו לו רוב פנים נוטלו למרחק, ופירושו שראה את רוב המנחמין (עיין בבלי שם כ"ב א'). ולעיל שם (פ"ב ע"ב) אמרו: מפני מה אמרו להראות לו פנים (כלומר, בשבת), לא מ פ נ י ה כ ב ו ד (כלומר בתמיה). ובב"ר פ"ק, ז' (עמ' 1292): למה מראין פנים בשבת וכו', מפני האיבה. וכן בירושלמי סנהדרין (פ"י ה"ב, כ"ח ע"ב): "גברא רבא הוא, איזיל חמי ליה אפין", ומוכח שם מתוך הענין שלא נצטווה אליהו להראות פנים לחיאל אלא מפני הכבוד, ולא מפני התנחומין, עיי"ש. ולפי דרכנו למדנו ששתי פנים לראיית פנים. אחת היא השתתפות בצער האבל ע"י קרוביו ואוהביו, ויש בראיית פנים זו משום תנחומים לאבל, והשניה היא של זרים שאינם באים אלא מפני הכבוד, כלומר, כדי לכבד את האבל. ולפ"ז נראה ש"לשם כבוד" כאן פירושו לשם כבוד האבלים (כפי' אחד הקדמונים שהבאנו לעיל ד"ה שורה הפנימית), ו"לשם אבל" פירושו לשם ניחום האבלים, כמו שפירשו תלמידי ר' יונה הנ"ל בשם אית דאמרי.

28. י ר ד ו ל ה ס פ ד וכו'. בירושלמי: ירדו לספד וכו'. ובשרי"ר ובכי"ר שם: לספר (ועיין להלן שביעית עמ' 515 הערה 14) וכו'. והברייתא קשה מאד, שהרי בבבא הסמוכה חייבו את המספידים בק"ש. והרמב"ן בתוה"א הנ"ל נדחק לפרש ש"פטורין מתפילה (כ"ה בד"ר שם, עיין תס"ר עמ' 15) קאמר כאן". אבל אף לפי פירושו קשה, מה עניין ראיית פנים להספד, וכי מספידין בפני האבל דווקא?

ולחומר הנושא נ"ל שהברייתא שלנו חוזרת למשנתנו (פ"ג מ"א): מי שמתו מוטל לפניו וכו' נושאי המטה וכו'. והברייתא נסמכה לדברי ר' יהודה (עיין במס' שמחות ובירושלמי) מפני שבה גם ר' יהודה מודה שכל הרואים פנים פטורין. וכנראה שספד (או ספר) הוא שדה בוכין (עיין בבלי מו"ק ה' ב' ובאוה"ג שם), מקום שהיו מפטירין בו את המת. ועל ספד זה אמרו בתוספתא (סוף מו"ק): אי זהו מספד, זה שעל הלב, שנ' על שדים סופדים (ועיין במשנה שם פ"ג מ"ח). ובבבלי כאן (י"ט א') שנינו: העוסקין בהספד בזמן שהמת מוטל לפניהם נשמטין אחד אחד וקוראין וכו'. אבל בתוספתא שיטה אחרת, שלא מחמת כבוד המת אתינן עלה אלא מפני צער האבל. ואעפ"י שאין מנחמין לאדם בשעה שמתו מוטל לפניו, אבל מצוה להראות לו שמצטערין עמו, וסופדין עמו. ופשיטא שגם לר' יהודה כל הרואין פני האבל פטורין, משום שהספד מוכיח שבאו מחמת אבלות ולא משום כבוד, ואין כאן הבדל בין קרובים ובין זרים. ועיין ירושלמי סוטה פ"א ה"י, י"ז סע"ב.

ובמס' שמחות פ"י (בדפוסים ובכי"י), עמ' 182: ירדו ל פ ס ג ן וכו'. ונ"ל קרוב לוודאי שאין פסגן אלא שדה בוכים.[9] ולפ"ז מקיימת הגירסא במס' שמחות את פירושנו בתוספתא כאן.

[9] כלומר, *ψέγον*. ובמלונו של היזיכיאוס הביא: *ψέγος. τάφος. καὶ ἐπιψέγειν ἐπικηδεύειν*:

פטורין וכו'. וכ"ה בירושלמי ובמס' שמחות. אבל בד: פטורין. ויש אומרים ושניים להם. ושאין רואין וכו'. וכ"ה בתוה"א להרמב"ן הנ"ל. וברור שהמלים "ויש אומרים ושניים להם" באו מן הגליון, והכוונה היא, שיש גורסים "ושניים להם" במקום "ושאין רואין את הפנים", כלומר גירסת כי"ע. וכן שער לנכון א' אריה שוואַרץ.

29. הסופד וכו'. הלכה זו היא בהספד אחרי הקבורה. ובירושלמי מפורש עליה: מה דתני תנא ביום השני. ועיין בתוה"א להרמב"ן הנ"ל ובפי' תלמידי ר"י על הרי"ף פ"ג סי' ס', ומ"ש לעיל. ועיין בבאור הגר"א או"ח סי' ע"ב, אות ג'.

מפסיקין וכו'. עיין בגי' הרא"ש בירושלמי אצל רטנר באהצו"י עמ' 73 ואילך, ובפירושים להרל"ג ח"ב עמ' 117, ועמ' 118 הע' 5.

30. שהפסיקו וכו'. עיין בפירושים הנ"ל עמ' 117 הע' 3.

31. שנתן עליו. בירושלמי ובבבלי הנ"ל (בכתי"י): שנפלו עליו וכו', ודווקא בנתינה או בנפילה, אבל לא בטבילה, כמפורש בבבלי שם כ"ב א. ועיין פיה"מ להר"מ מקוואות פ"ג מ"ד, ובטאו"ח סי' פ"ח.

33. הזבין וכו'. וכ"ה בירושלמי. ובבבלי: הזבים והמצורעים ובועלי נדות. ובכי"מ שם: ובועלי נדות ויולדות. וכבר העירותי בתס"ר (ח"א עמ' 15) שגי' כי"מ חשודה בעיני מפני שכנראה "בכוונה הוציאו את הנקבות והכניסו זכרים במקומן,[10] עיין המשך דברי התוספתא". כלומר, שכל אלו מותרים לקרות בתורה וכו' ולשנות במשנה, ואין דרכה של אשה בזה. עכשיו אני רואה שהרש"ס גורס גם בירושלמי: זבין ובועלי נדות וחבות ויולדות וכו', וגם שם פירושו בועלי זבות ובועלי יולדות וכו', כלומר, בזכרים גרידא עסיקינן. והנכון כלפנינו ונשנו זבות ויולדות באשגרה מכמה מקומות אחרים.

35. בהלכות הרגילות. בפירש"י: ברגיליות. במשניות השגורות בפיו, שהוא מוציאן מפיו במרוצה וכו'. ובירושלמי (מו"ק פ"ג ה"ה, פ"ב ע"ד): תני אבל שונה הוא במקום שאינו רגיל, כגון אילין מיליהן דרבנן דבר נש משתאיל בהון וקיים ליה, כמאן דלא רגיל. ומכאן שהלכות רגיליות פירושו הלכות השנונות בפי האדם, והשנשאל בהן הוא אינו מגמגם ועונה מיד.[11]

36. המשנה. בירושלמי שבת ובכי"ר ברכות: משנתו, כלומר שלא יפרש ויבאר את משנתו הרגילה, שהוא מותר לשנותה. וכן גם בבבלי לפי גירסת הערוך (צע): ובלבד שלא יציען, עיין דק"ס עמ' 105 הע' נ'.

37. ואינו משמיע וכו'. וכ"ה בירושלמי. ובמשנתנו: בעל קרי מהרהר בלבו, ואינו מברך לא לפניה ולא לאחריה. ופירשו רוב המפרשים (ע"פ הבבלי, עיין להלן) שהוא מהרהר ק"ש. אבל בירושלמי כאן אמרו: מהו מהרהר? ברכות. מתניתא במקום שאין מים וכר' מאיר דתני וכו' (הברייתא שלפנינו). ברם היתה קיימת מסורת קדומה שפירשה כן גם בבבלי. וכ"ה בשכל טוב שמות (סוף עמ' 105): דתנן בעל קרי מהרהר בלבו וכו' אבל קריאת

ותרגומו: פסגום הוא טקס הקבורה (או מקום הקבורה). והפועל epipsegein פירושו לקונן לפני הקבורה (והשוה ἐπικήδειον בניגוד ל־θρῆνος, הספד אחרי הקבורה).

[10] כלומר, בועלי נדות ובועלי יולדות. ותמהני אם היה מקום לטעות בדברי, שהרי כתבתי מפורש: הוציאו את הנקבות. ועיין מ"ש הרל"ג בפירושים ח"ב עמ' 248.

[11] בירושלמי שבת: רוגליות, כגי' כי"ע כאן, ואין בין רגיליות ורוגליות ולא כלום. וכן בירושלמי עירובין (פ"ו ה"ח, כ"ג ע"ד): חצר רוגלת, ופירושו חצר רגילה, עיי"ש במפרשים. ואני מעיר ע"ז מפני דברי המעיר במלונו של בן יהודה ערך רגלי (עמ' 6429 בהערה). ואין צורך להוסיף שהמעיר שם לא הבין לא את הירושלמי ולא את דברי: הוא קיטע אותם והוסיף במוקפים דברים שאינם שייכים לענין. וכוונתי שם ברורה שבירושלמי מו"ק נתבאר מה הן הלכות שאינן רגילות, ומכאן שהלכות רגילות הן כמו שכתבנו, וכפירש"י בברכות.

שמע מוציא בשפתיו פי' בעל קרי מהרהר בלבו ברכות של ק"ש. וכן פירש הגר"א בשנו"א, עיי"ש שהאריך לבאר את הבבלי. והחכמים האחרונים העירו על דברי הר"ח (אוה"ג עמ' 19) שרמזו לו הראשונים, עיין בפירושים להרל"ג ח"ב עמ' 197 ואילך.[12]

ואשר לעצם השינוי בין התוספתא והמשנה שבתוספתא שנינו: קורא את שמע ואינו משמיע לאזנו, ומסתימת לשון המשנה משמע שקורא ק"ש כדרכה (ובברכות גרידא מהרהר), כבר פירש ר' יונה (מפרש התוספתא) שר"מ לשיטתו, שסובר שהקורא ק"ש ולא השמיע לאזנו יצא (עיין ירוש' פ"ב ה"ג, ד' ע"ד, בבלי ט"ו א' ולהלן בתוספתא), ולפיכך מוטב לו לקרוא בשפתיו ולא להשמיע לאזנו, שהרי כל האיסור של בעל קרי למדנו מסיני, ושם היתה השמעת האוזן (כסברת הבבלי כ' ב' למ"ד הרהור כדבור, עיי"ש בתוספ' ד"ה כדאשכחן). אבל משנתנו כאן סברה שהקורא ק"ש ולא השמיע לאזנו לא יצא,[13] ולפיכך סתמה ולא הזכירה שיקרא ולא ישמיע לאזניו.[14]

38. אמ' ר' מאיר וכו'. ס' חסידים הוצ' מק"נ סי' תתתי"ח, עמ' 395.

39. בבית המדרש. בכי"ע ובס' חסידים ליתא.

40. קסדור. לפי דרכנו למדנו מכאן שבאותו זמן עדיין לא גזרה מלכות הרשעה על לימוד התורה, שהרי ר"ע ותלמידיו ישבו ולמדו. ומלכות הרשעה גזרה על ק"ש שיש בה קבלת עול מלכות שמים והודעה שאין לנו אדון אלא אחד. והארכתי בבאור הגזירות במאמרי בשנתון של המכון לפילולוגי' ולהיסטורי' מזרחית וסלבית שע"י האוניברסיטה בבריסל ח"ז (1939—44) עמ' 425 ואילך.

41. הרי שהיה וכו'. רוקח סי' שמ"ה וראבי"ה ח"א סי' ע"ז, עמ' 54.

ערום וכו'. עיין במשנתנו פ"ג מ"ה ובירושלמי תרומות פ"א סה"ו, מ' ע"ד. אבל עיין באהצו"י שם עמ' 10 ובמאירי כאן כ"ו א' (86 ע"א) ובמגן אבות שלו עמ' כ"ח ובנוסח הר"ש סיריליאו לתרומות (י"ב ע"א). ולפי גירסתם אינו עניין לכאן.

42. בתבן וכו'. רב עמרם גאון (גיאוניקה של גינצבורג ח"ב 328, סדר תר"א הוצ' כהנא עמ' 18) הביא ברייתא זו לדוגמא שהלכה כתוספתא במקום שאין התלמוד חולק עליה, ולא עוד אלא שיש לה סיוע ממימרא של שמואל בסוכה (י' ב'). ולכאורה הדברים תמוהים, שהרי הלכה זו מבוררת במשנתנו כאן: ואם לאו יתכסה במים ויקרא. ואמרו עליה בירושלמי ובבבלי שבמים עכורים שנו. ולפי ההוספה שבתלמוד (כ"ה ב'): דדמו כארעא סמיכתא, ולפ"ז הרי מפורש בתלמוד כאן שמכסה את עצמו בעפר וקורא. ואף לגירסת כתה"י בבבלי קשה, מה לי מים עכורים מה לי תבן וקש, ודברי התוספתא מקויימין מן הסוגייא במקומה, ולמה לו לרבינו להביא דמיון רחוק מבבלי סוכה. ולפיכך נראה שמן הסוגייא שלנו אין ראיה, מפני שאם יצא להתלבש יעבור זמן ק"ש, ומשום זה התירו לו להתכסות במים עכורים. וכן מפורש בה"ג (ג'

[12] אלא שהחכמים הנ"ל לא הרגישו שלרבינו ז"ל פירוש המשנה תלוי במחלוקת רבינא ורב חסדא. ולרבינא הסובר שהרהור כרבור מהרהר ק"ש, אבל רב חסדא שסובר שהרהור לא כדבור קורא ק"ש בשפתיו ומהרהר ברכות, כשיטת הירושלמי, עיין בפי' קרמון לברכות (סה"ז לרצ"פ חיות עמ' מ"נ) בשם הר"ח, ומתוך דבריו אנו עומדים על פירושו בבבלי וגירסתו להלן שם (הוא לא גרס ,רדבר שהצבור עסוקין בו'). וכן מפורש בערונת הבושם (ח"ב עמ' 52) שכתב: עוד תמהתי מה היה צריך להביא מירושלמי דמהרהר דמתנית' היינו מהרהר בברכות אבל ק"ש קורא, הלא בתלמוד שלנו מוכיח כן דאמר בההיא שמעת' תנן היה עומד בתפילה ונזכר וכו'. והדברים יתבארו אי"ה במ"א.

[13] חו היא משנה ראשונה, עיין מ"ש ברב"ד הוצאה שלי עמ' 63 הע' 7.

[14] ועיין נוסח הברייתא בבבלי כ"ב א' (וברק"ס שם עמ' 104 הע' י'), ולפי סברת התלמוד שם אף לר"מ קורא ק"ש כדרכו, מפני שאף בלא השמיע לאזנו יצא, ואין הבדל בין השמיע ללא השמיע. ועיין תס"ד ח"א עמ' 16.

ע"ב, ד"ב עמ' 33): ואסיר ליה לאיניש למקרי ק"ש כי קאי ערום ואפילו קאים במיא וכו' ואם עד דסליק עבר זמן ק"ש יתכסה במים ויקרא וכו'. וכן משמע מפשוטה של משנתנו. אבל בתוספתא לא נזכר זמן ק"ש כלל, ומשום טירחא אתינן עלה, שלא הטריחו עליו ללכת לביתו להתלבש, ואפילו אם יספיק להגיע לביתו ולהתלבש לפני שיעבור זמן ק"ש אין מטריחין עליו. וכן יוצא ברור מתוספתא תרומות (פ"ג ה"ב) שמכסה את עצמו בתבן וכו' ומברך, והרי שם בוודאי אין זמן קבוע לברכה ולתרומה. ומטעם זה הביא ר"ע גאון ראיה מגמ' סוכה שלא הטריחו על אדם להתלבש בבגדיו ולקרוא ק"ש אם יכול לכסות את עצמו בדבר אחר. (וממשנתנו כאן אין ראיה להפך, שהרי האדם לא ישאר במים וצריך לצאת מן המים, וא"כ למה לו לקרוא במים אם יכול להתלבש ולקרוא לפני שיעבור זמן ק"ש).

א י ן ש ב ח ו וכו'. ופי' המפרשים ברישא (וכן משמע מדברי ר"ע גאון שהבאנו לעיל, עיי"ש) שמכסה את ערותו גרידא (עיין הלשון בחלה פ"ב מ"ג), והוא בוודאי מספיק להלכה. ומרהיטת הלשון כאן משמע שאפילו כולו מכוסה בקש אין זה שבחו של אדם להיות קורא כן, וכן משמע מלשון משנתנו (עיין מ"ש לעיל). תדע לך שהוא כן, שהרי ברא הקב"ה את האדם בלבוש ולא הסתפק בזה שהוולד מכוסה רירים ודם, כלשון התוספתא.

46. א ת ל ב ו. מלשון זו משמע קצת שאפילו כסה את כל גופו בקש או את מתניו במטפחת אינו מתפלל עד שיכסה גם את לבו בבגד, מפני שאין זה דרך כבוד לעמוד לפני המלך בלי לבוש. ובברייתא שבבבלי: אבל לתפלה עד שיכסה את לבו. והאיסור של לבו רואה את הערוה לא נזכר לא בתוספתא ולא בירושלמי. ועיין מ"ש החיד"א במחזיק ברכה או"ח סי' ע"ד ובמה"פ פ"ט ה"ב ד"ה היה, ומ"ש הרל"ג בפירושים ח"ב עמ' 284.

47. ל א י כ נ י ס וכו'. אגור לר"ש ג'מע (סה"י לכבוד גרעץ עמ' 18) ערך אובו בשם רב נסים אליף (צ"ל: אלוף), רוקח סי' שמ"ה, מנהיג, דין טבילת בע"ק סי' פ"א, כ"ב ע"א. ועיין מ"ש להלן.

ל ת ו ך א ו ב ו וכו'. בד: לתוך קובו וכו'. ובכי"ע ובס' הרוקח הנ"ל: בתוך חיקו. ובאגור הנ"ל: בתוספ' ברכות לא יכניס את ראשו בתוך אובו ויקרא את שמע וכו' ובנוסחת של רבינו נסים אליף חובו בחית, וכדומה לי שהוא מלשון ל ט מ ו ן ב ח ו ב י (איוב ל"א, ל"ג). וכן פירש בח"ד מדעתו.

ובפי' אבן עזרא לאיוב ל"ב, י"ט (כאבות חדשים יבקע): י"א שהוא כדברי רז"ל לא יכניס אדם ראשו תחת אובו. ובמעין גנים לר"ש מסנות שם (עמ' 105): ויש אומרים שהוא מענין מה שאמרו רז"ל לא יכניס ראשו בתוך אובו ויקרא ק"ש, שלא יכניס ראשו בפי החלוק, שהוא בית הצואר (והשוה לשון רבינו נסים להלן). וכן במנהיג הנ"ל: ובתוספתא לא יכניס ראשו לתוך אזורו (וכ"ה גם בד"ק) ויקרא וכו'. וכנראה שצ"ל: לתוך חובו וכו', שהרי הוא אומר בסמוך שם: "ופי' קובו (צ"ל: חובו) חללא דבי צווארה". ומסתבר שדברי המנהיג לקוחים ממגס"ת הנ"ל (עיין להלן).

וקרוב לוודאי שהנכון כלפנינו, ואין אובו אלא חובו,[15] כלומר חיקו. ובכי"ע ובנוסח בעל ס' הרוקח השמיטו את העיקר והכניסו את הפירוש. ובמשלי (ו', כ"ז): אש בחיקו. ובתרגום שם: נורא בעוביה (=באוביה). נ"א בחוביה. וכ"ה בערוך סוף ערך חב (ב'), עיי"ש בדוגמאות. ובבבלי (כ"ד ב'): היה ישן בטליתו ואינו יכול להוציא את ראשו מפני הצנה חוצץ

[15] כני' ר"נ הנ"ל. וחילוף כזה גם בבבלי ב"ק פ"א סע"א וברש"י שם בשם תשה"ג (עיין אוה"ג שם, עמ' 55). ויפה העיר הר"ש אברמסון (קרית ספר שכ"א, עמ' 241) על השינויים בתוספתא כאן. וכן העיר על מאמרו של שניאור זק"ש בצופה להמניד תרל"ט עמ' 375 שפירש כהונן שהוא אובו הוא חובו הוא עובו.

בטליתו על צוארו וקורא. והעמידוה כמ"ד לבו רואה את הערוה מותר. ובמפתח למגס"ת להר"ן (תרביץ שי"א, עמ' 239): „שאלה מהו שיכניס אדם ראשו לפנים מבית הצואר ויקרא קרית שמע". וברור שבמגס"ת עצמה הביא את התוספתא כאן. וכנראה שעל פיו ניסח במאירי (כ"ד סע"ב, 81 ע"ב). לא יכניס ראשו בחלל בית הצואר של מלבושו ויקרא את שמע, אבל אם חגור באזור מותר. ועיין להלן.

א פ ר ק ס י ת וכו'. בס' הרוקח הנ"ל: אפיקרוסתו וכו'. ובס' המנהיג הנ"ל: אפיקרוסותו. ובספר המכתם למו"ק כת"י (לפי היגר „מסכתות דרך ארץ", עמ' 297): אפרקסותו. ובירושלמי (פ"ב ה"ב, ד' ע"ג): ואינו אסור משום ערוה: א"ר חייא בר אבא אפיקרסין היה לובש מבפנים. ופי' הר"ן במגס"ת הנ"ל (לפי ס' חסידים סי' תתתקמ"ב עמ' 417) שהקושיא היא מן התפילין שהן רואין את הערוה (דרכם היה ללבוש חלוק ארוך בלי מכנסים, ואם הניח תפילין מתחת בית היד אין חציצה ביניהם לערוה), ותירצוה שהיה לבוש אפיקרסין מבפנים, עיין מ"ש בפירושי לה' הירושלמי להר"מ, עמ' כ"ה אות ג'. ומן הלשון „תגורה" כאן, היה אפשר לכאורה לדייק שמחמת „לבו רואה את הערוה" אתינן עלה, כרם אם יש לו חגורה על החלוק הרי מותר גם בלי האפיקרסין. וכבר כתבנו לעיל שבירושלמי ובתוספתא לא נזכרה כלל ההלכה על „לבו רואה את הערוה". ויותר נראה שתגורה כאן פירושו דבוקה (כלשון הפסיקתא דר"כ, ט"ו ע"ב), כלומר שהאפיקרסין דבוקה בבשר, והיו קושרין אותה למעלה מן הכתף (עיין מקואות פ"י מ"ד). וכבר הארכתי במוצאה של מלה זו (הצופה האנגלי, סדרא חדשה כל"ה, 1944, עמ' 2) והסקתי שפירושה כותנת תחתונה דבוקה בבשר.

48. ש נ י ם וכו'. עיין ברוקח הנ"ל. ובס' האסופות כת"י (לפי בובר, מבוא לתנחומא עמ' נ' סי' כ"ז): בתנחומא (כנראה שצ"ל: בתוספתא) שנים שהיו ישנים בטלית אחת אינן רשאין לקרוא וכו' (כלפנינו כאן). ובריייתא זו הובאה בירושלמי סוף קידושין לעניין שינה בקרוב בשר עם עריות. ועיין במשנה שם.

ב ט ל י ת וכו'. כלומר, אעפ"י שכל אחד מוציא את ראשו חוץ מטליתו אסור, מפני שמחמת הרהור אתינן עלה, כפירש"י.[16] ועיין בתוספ' שם ד"ה שנים.

50. ב נ ו ו ב ת ו. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי. ובד ובבבלי: בניו ובני ביתו. ועיין בברכי יוסף או"ח סי' ע"ג ס"ק א' מ"ש על „בני ביתו" אשתו, ועיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו עמ' 31.

51. כ ז י ת ד ג ן וכו'. וכ"ה להלן בתגיגה ובירושלמי ובבבלי. ובד ובכי"ע חסרה המלה דגן. ובירושלמי (שבת פי"ט ה"ד, י"ז ע"ב ובמקבילה ביבמות פ"ח) נשאו ונתנו אם מותר להאכיל לקטן חליבה[17] של תרומה. ובר"ש חלה פ"א מ"ה: קנבקאות וכו' כעין עוגות של יונקי שדים שמחזירין לסולתה לעשות להם ח ל י ב ה. ונראה מן הירושלמי שם שהיו מאכילין חליבה לקטן פחות מבן שמונה ימים. ולפ"ז אם יכול לאכול כזית חליבה אין פורשין מצואתו וכו', עד שיאכל כזית דגן ממש. ואמרו בסוכה הנ"ל: והוא שיכול לאוכלו בכדי אכילת פרס (של גדול). ועיין מ"ש להלן פ"ה הי"ח.

52. ו מ ש ל כ ל ב י ם וכו'. וכ"ה בירושלמי. ובהוצ' שלנו בבבלי (כ"ה א') הוסיפו בברייתא זו גם צואת חזירים, אבל הוספה זו איננה בכתי"י, עיין דק"ס עמ' 124, הערה ט'. ועיין בגליון הש"ס בבבלי שם, במס' כלה רפ"ז, בסוף פרקי שירה, מנהיג בסופו קי"ט ע"א ותס"ר עמ' 16.

[16] כבר כתבנו לעיל שעניין „לבו רואה את הערוה" לא נזכר בתוספתא ובירושלמי.

[17] כ"ה הנירסא בראשונים. ובכי"ל יבמות: חלובה, עיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו, עמ' 211, ויש להוסיף גם רמב"ן יבמות רפ"ח.

53. ושל מימי וכו'. וכ"ה להלן בתוספתא שבת פ"ג הי"ב. וכן בירושלמי: גרף אחד של רעי ואחד של מים. ובד: גרף של רעי ועביט של מי רגלים. וכ"ה בבבלי כאן, כ"ה ב', וביצה ל"ו ב' (נשמטה לפנינו, וישנה בראשונים, עיין תס"ר ח"א עמ' 123). וכאן ברור שפורש מהן אפילו הן ריקים, ודינם כבית הכסא שאין בו צואה. ובבבלי מפורש: ואעפ"י שאין בהן כלום. ועיין בראבי"ה ח"א סי' ס"ט, עמ' 49 ובהערה 1 שם.

עמו בבית. ליתא בירושלמי ובבבלי הנ"ל. ופירש ר' יונה בר"ג שהם עמו בבית מפני שהם ריקים, אי נמי למעוטי שהם חוץ לבית לפני הפתח, ואעפ"י שהוא רואה אותם, מפני שהבית רשות אחרת, וכשיטת הרא"ש בפ"ג סי' מ"ו.

54. המטה וכו'. ברור מן הסגנון כאן ובירושלמי שהדברים הולכים על גרף שהזכירו לעיל. אבל בבבלי מוכח שבגרף ועביט של מימי רגלים לא מהני נתינת מים. ועיין ראבי"ה הנ"ל ובהערה שם. ונראה שלא החזיקו גרף של חרס סמוך למיטה מפני שהוא מסריח, וסתם עביט שלפני המטה היה של נחושת (עיין בבבלי כתובות פ"ב סע"ב). ואמרו באבות דר"ן פמ"א[18] שכלי נחושת אינו בולע, וכ"ה בירושלמי (מעשרות פ"א ה"ו מ"ט ע"ב ובמקבילות). ועביטים של נחושת היו שוטפים במים ולא נשארה בהם זוהמא, ולפיכך התירו לקרוא ק"ש אם נתנו בהם מים. ועיין בתוספ' כ"ה ב' ד"ה גרף ובב"י טאו"ח סי' פ"ז.

ר' או' וכו'. צ"ל: ר' זכאי או' וכו', כמו שהוא בד, בכי"ע, בראבי"ה ובירושלמי ובבבלי. וכן בס' יחוסי תו"א ערך ר' זכאי (עמ' קכ"ד): ר' זכאי אומר רביעית, ובריית זו בתוספתא דברכות.

57. כעשר אמות וכו'. בד: כעשר אמות וגרף של רעי מונח וכו', ומלשון זו משמע קצת שרשב"א חזר לדברי הת"ק ואומר שבגרף לא מהני ד' אמות. אבל בשאר הנוסחאות, וכן בירושלמי ובבבלי חסרות המלים "וגרף של רעי".

עד שיכסנו וכו'. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי. ובד: עד שיכניסנה וכו'. ובבבלי: עד שיוציאם או שיניחם תחת המטה. ובראבי"ה סי' ס"ט, ח"א עמ' 49 הנ"ל: עד שיניחם תחת המטה או שיוציאם (ובחנם הגיה המו"ל של ס' ההשלמה את סדר הדברים שם בעמ' 19), או יניחם כלי בתוך כלי.[19]

58. לא יכנס וכו'. ילקוט המכירי עמוס עמ' 36, בשם התוספתא.

59. עד שיצא וכו'. וכן במכירי הנ"ל: עד שיצא מכל אותו מקום ויקרא. ובבבלי אינו מעתיק בבא זו. ונראה בפירושה שאם נכנס למבוי כשהוא קורא ק"ש אינו מפסיק עד שמגיע למקומות המטונפים ממש (או ד' אמות סמוך להם אם אינם רשות אחרת), אבל אם כבר הפסיק אינו מתחיל עד שיצא כל אותו מקום, ואפילו אם סוף המבוי הסמוך לר"ה הוא נקי (עיין בבלי ב"ב י"ב א'), מ"מ לא יקרא שם מפני שהוא רשות המבוי המטונף. וכן מפורש בירושלמי (לעניין תפילין במרחץ): אבל אינו לובשן עד שיצא מאותה רשות של כל אותה המרחץ, עיין מ"ש ע"ז להלן סה"כ.

60. לא יעמוד וכו'. בבבלי (לפי כתי"י וראשונים, עיין דק"ס עמ' 111 הע' פ'): תניא אידך היה צריך לנקביו וכו'. ובירושלמי הובאה הלכה זו בשם אמוראים, ועיין

[18] לפי גירסת העיטור, הכשר בשר ש"א, הוצ' רמא"י ה' ע"ד, וכן בגליון שבלקוטים מה' אסרכל, הוצ' קורוניל כ"ז ע"ב. ועיין במשנת פרה פי"ב מ"ה. ולפנינו באבות דר"ן גירסא אחרת, עיין בהוצ' שכטר ס"ו ע"ב ובהערה ט"ז שם ובראבי"ה ח"ב פי' תל"א עמ' 91.

[19] ר"א אפטוביצר מחק את "כלי" הראשון, וכתב (הע' 3): "הוספת רבינו". ונעלמו ממנו דברי רש"י במקומו שכתב: או שיניחם תחת המטה גרסינן, ולא גרסינן כלי בתוך כלי. הרי לך שלפני רש"י היתה כן הגירסא בגמרא, אלא שהגיה. ועיין מאירי בסוניין מ"ב סע"ג (מן הספר). ועיין בלקוטים מרי"ץ גיאת לרח"צ טויבש עמ' 49 ובאהל מועד לר"ש ירונדי ח"א, נ"ד ע"א.

בקה"ר. ובירושלמי מבדיל בין גסין לדקין. ובגסין אם יכול לסבול (בבבלי נותן שיעור של מהלך פרסה) יסבול. ועיין שו"ת הרשב"א ח"א סי' קל"א ומאירי כ"ג רע"א. ועיין בברייתא הראשונה שבבבלי שם.

62. **במקום שמתפללל** וכו'. וכ"ה בד. וכנראה שצ"ל: שניתפלל (ונתחברו "ני" ל"מ"). ומלשון התוספתא משמע שצריך להרחיק ממש, ומטעם קדושת המקום אתינן עלה (עיין להלן). ובבבלי: תני תנא קמיה דרב נחמן המתפלל מרחיק ד' אמות ומשתין וכו', ומסיק שם שמרחיק ד' אמות פירושו שישהה כדי הילוך ד' אמות, מפני שפחות משעור זה עדיין דמדומי תפלתו בפיו. ולפ"ז אפילו יצא לרשות אחרת, או שהטיל מים לכלי וסלקו את הכלי (עיין מאירי כאן כ"ב סע"ב, 76 ע"א), ואפילו הטיל מים ממקום גבוה, שהוא עכשיו רחוק ד' אמות מן המים, אל יתפלל (עיין א"ח ה' תפילה סי' ל"ו, ט"ז ע"א. וכ"ה בכלבו שם) אם לא שהה בכדי הילוך ד' אמות.

ונראה שהירושלמי חולק כאן על טעם הבבלי. וכן שנינו (כאן פ"ג ה"ו): הרוקק בבית הכנסת כרוקק בבבת עינו וכו', המתפלל אל ירוק עד שיהלך ארבע אמות וכו'. תני המתפלל אל יטיל את המים עד שיהלך ארבע אמות וכו'. ונראה מתוך המשך הדברים שמחמת קדושת המקום אתינן עלה, ולא מחמת שדמדומי תפלה עדיין בפיו. ואעפ"י שגם בירושלמי שם הסיקו: "לא סוף דבר עד שיהלך ארבע אמות אלא אפילו שהה כדי הילוך ארבע אמות", הרי מוכח מתוך הלשון שבאו להקל עליו, ואפילו לא זז מן המקום ושהה כדי הילוך ד' אמות מותר לו להטיל מים במקום שהתפלל, שהרי ברור שלא אסרו לו לאדם להטיל מים לעולם במקום שהתפלל בו פעם, ונתנו בו שיעור של זמן.[20] ולפי דרכנו למדנו שלשיטת הירושלמי חלה על המקום שהתפלל שם מעין קדושה לשעה, עד כדי הילוך ד' אמות אחרי התפלה. וכן מוכח מתוך לשון הירושלמי במגילה (רפ"ג ע"ג ע"ד): רחובה של עיר יש לה קדושה שכן מוציאין ספר תורה וקורין בו ברבים (כלומר, בתעניות). ברם כרבנין עשו אותו כהרחק ארבע אמות. כלומר שברחוב יש קדושה לשעה. ומוכיח הירושלמי מכאן שבתפלת ארעי לא נתקדש המקום אלא לשעה קלה, כשיעור הרחק ד' אמות. אבל בבבלי (מגילה הנ"ל) אמרו "אבל ד' אמות דלא קביע קדושתייהו לא", ומוכח מתוך המסקנא שם שאין בהן קדושה אלא בשעה שמתפללים בהם ממש.

המטיל וכו'. בבא זו נשמטה בד, אבל ישנה בכי"ע, בירושלמי ובבבלי הנ"ל.

63. **באותו מקום**. בירושלמי ובבבלי חסרות המלים הללו. ומלשון התוספתא משמע לכאורה שצריך הרחק ממש, וכפי שיוצא מן הסיפא, עיין מש"ש. ובירושלמי ובבבלי אמרו גם כאן עד שישהא כדי הילוך ד' אמות, אלא שבבבלי נתנו טעם משום ניצוצות. ופירש"י (ברי"ף כאן פ"ג סי' ע'): שנוטפין לאחר שהטיל מים. ובראי"ה (עמ' מ"ח) מוסיף: כדי שיתיבשו.[21] ברם מלשון התוספתא כאן מוכח לכאורה שהיא מדברת בזמן שעדיין לא יבשו המים למטה, ולפיכך צריך להתרחק מהם, אבל אם יבשו או נבלעו מותר להתפלל מיד, ולא חיישינן לניצוצות, עיין מ"ש להלן בסמוך.

יבשו וכו'. כבר העירונו לעיל שמבבא זו מוכח לכאורה שאם יבשו (ע"ג אבנים) או נבלעו באדמה מתפלל מיד, ולא חיישינן לניצוצות. ברם בירושלמי ובבבלי לא הביאו בבא זו בברייתא שלנו. ונראה שהם פירשו שאין בבא זו דבוקה לרישא אלא משלימה את משנתנו

[20] ועיין גם בירושלמי פ"ד ה"ו, ח' ע"ג ובבלי ל' ב'.

[21] עיין במאירי (בסוגיין, וביתר באור כ"ב סע"ב) שפירש שצריך לשהות ד' אמות אחרי שהרחיק ד' אמות ממש ואו אחרי שסילקו מיד את הכלי שהטיל לתוכו). וכבר השיג עליו ר' יצחק טייב בערך השלחן ארח סוף סי' צ"ב מלשון הירושלמי כאן שמפורש בו שאין צורך בהרחקה ובשהייה.

(פ"ג מ"ה): וכמה ירחיק מהם[22] ומן הצואה ארבע אמות. ומשלימה התוספתא שאם יבשו או נבלעו מותר. ובבבלי (כ"ה א'): מיתיבי מי רגלים כל זמן שמטפיחין אסורין. נבלעו או יבשו מותרין. ולפי פירוש זה אין מכאן סתירה כלל לפירוש הבבלי ברישא (משום ניצוצות).

64. עומדין לבושין וכו'. סדר הבבות כאן מתאים לסדר שבירושלמי, אבל סדר הבבות שבד ובכי"ע מתאים לסדר שבבבלי.

66. עומדין ערומין וכו'. בירושלמי: מקום שרוב בני אדם רגילין להיות עומדין ערומין. וזו היא נוסחא מדוייקת, ואין מדברים כאן כלל בחדר שיש בו ערומים, שהרי אין להניח תפילין לפני ערום ואפילו הוא יחיד, אלא בחדר שאין בו אנשים כלל אנן קיימין, או שכולן לבושים. והאיסור הוא משום שחדר שרוב בני אדם רגילים להיות שם ערומים דינו ככית המרחץ שאין איסורו נפקע ממנו אפילו אם אין רחצין שם בשעת מעשה.[23] וגם כאן פירושו שדרכם של בני אדם להיות עומדים שם ערומין, אעפ"י שעכשיו הם כולם לבושים. ועיין בפרישה טאו"ח סוף סי' מ"ה ובב"ח שם סי' פ"ד. וכן צריך לפרש גם למסקנת הבבלי שם: כי קאמר רב אדא בחדתי.[24]

67. ואין צריך וכו'. וכ"ה בד, בכי"ע, בירושלמי ובבבלי. וצוק' הוריד גירסא זו לשינויי נוסחאות, וציין שכ"ה בכי"ע. ואיני יודע מה פסול מצא בה.

69. לכתחלה. בירושלמי: ואינו נותן. אבל אינו לובשן עד שיצא מאותה רשות של כל אותה מרחץ. והנה הבבא האחרונה חסרה בתוספתא ובבבלי, אבל אין לשבשה בירושלמי, ואף אין למחוק שם את המלים "ואינו נותן". והפי' הנכון הוא בפי' לבע"ס חרדים שהבבא האחרונה חוזרת על הרישא, והיינו אעפ"י שמותר לתת תפילין בחדר שבני אדם עומדים בו לבושים, זהו דווקא אם היה צורך בנתינתן (כגון לק"ש), אבל כשיוצא מבית המרחץ אין ללבוש את התפילין עד שיצא רשות כל המרחץ, ואפילו חדר החיצון. וכן אמרו לעיל שם על ר' יוחנן: כד הוה אזיל מסחי כיון שהיה מגיע אצל האוליירין היה חולצן. א"ר יצחק עד (כלומר, משהגיע עד, ולישנא קטיעא הוא) יעקב תרמוסרה היה לובשן. ומכיון שהתורמסר (כלומר ה־θερμοσάριος, אדם הפורט את המטבעות לתורמוסין, לפרוטות קטנות)[25] היה יותר מרוחק מבית הרחיצה מן האוליירין (ὁλεάριος, שומר הבגדים), הרי אין לפרש את הירושלמי אלא שר' יוחנן כשהיה הולך לבית המרחץ היה מניח תפילין עד שהגיע לאוליירין, אבל כשחזר לא היה לובש אותם אלא משהגיע עד התורמוסר, כלומר כשיצא מרשות כל אותה מרחץ. ולפיכך המשיך הירושלמי אחרי שהביא את הברייתא שלנו: ודא מסייע כיי דמר ר' יצחק בגין ר' יוחנן עד יעקב תורמוסרה (והירושלמי חזר על הלשון הקטוע שלעיל) היה לובשן, כלומר כשהגיע עד יעקב תורמוסרה בחזירתו מן המרחץ היה לובש את התפילין. ועיין מ"ש לעיל בהי"ז.

[22] עיין מ"ש בה' הירושלמי להר"ם עמ' ל"א סוף אות ש'.

[23] ירושלמי פ"ב ה"ג, ד' ע"ג; בבלי כ"ו א' ושבת בסוגיין.

[24] במס' ד"א פ"י, הוצ' היגר, עמ' 302: אין אדם שואל ומשיב במקום שרובן ערומין ולא במקום שרובן לבושים; רובן לבושים ומיעוטן ערומים, רובן ערומים ומיעוטם לבושים ככולן ערומין. ובריייתא זו מדברת במקום שהיו ערומים ממש, ובכגון דא מיעוטן ערומים ככולן ערומים, אפילו אם האנשים הלבושים חוצצים בין הנכנס ובין הערומים. ועיין במס' תפילין הי"ז, עמ' מ"ז.

[25] כמו שפירש לנכון הרי"ן אפשטין בתרביץ ש"א ס"א, עמ' 49 הע' 4. אלא שיש לתקן במקצת את דבריו על מהות התורמסר, עיין מ"ש להלן מע"ש פ"א שו' 12.

פ"ג

1. **תורה קבע** וכו'. וכ"ה בד ובפי' הר"ח מכת"י (תחכמוני של לוין ח"א עמ' 40), ובסה"מ להר"מ מ"ע י' (וממנו במגדל עוז ריש ה' תפילה). וכן בתוספ' ר' יהודה (נ"ג ב'): ובפרק המתחיל כשם שנתנה תורה קבע לק"ש כך וכו'. וכ"ה בשו"ת הרשב"ש סי' קע"ד. ובס' יחוסי תר"א, ערך הלל בריה דר' שמואל (סוף עמ' י"ד): בתוספתא דברכות בס"פ כשם שנתנה התורה **זמן** לק"ש, ועיי"ש סוף ערך ר' ברונא (ב'), עמ' 25. וכ"ה בר"ח הנ"ל בכ"י לונדון, עיין אוה"ג, עמ' 30. ואין לגירסת כי"ע שום סמך.

וכתב בסה"מ להר"מ הנ"ל: ושם (כלומר בברכות כ"א א') התבאר דק"ש דאורייתא, ולשון התוספתא כשם שנתנה תורה קבע וכו', כלומר שזמני התפלה אינם מן התורה וכו'. ועיין בח"ד. ועיין בס' זהר הרקיע להרשב"ץ עשין אות י"ב, והעתיק מסה"מ להר"מ.

לתפילה. כלומר, נתנו חכמים **קבע** לתפילה, וכן מפורש בד. וברי"ח ובסה"מ וברשב"ש הנ"ל כגי' כי"ע: זמן לתפילה. ופירושה כשם שהתורה נתנה קבע לק"ש (בשכבך ובקומך) כך נתנו חכמים קבע, זמן קבוע, לתפילה, ולא יתפלל אדם בכל שעה שירצה.

2. **תפלת השחר** וכו'. בבבלי מביא מברייתא זו ראייה לריב"ל שהתפילות כנגד תמידין תקנום. ועיין ירושלמי פ"ד ה"א, ז' ע"ב, ובסמ"ג עשין י"ט, ק' ע"ג, ובגליון שם.

3. **שעות**. ההוספה שבד אינה מגוף התוספתא אלא ע"פ הבבלי, ואיננה אף בר"ח הנ"ל. ועיין להלן.

4. **הערב**. כלומר, שחיטתו וזריקתו עד הערב, והיינו עד שקיעת החמה, כפי' הגאונים (אוה"ג, הפירושים, עמ' 35) והר"מ (בפיה"מ ובחיבורו פ"ג מה' תפילה סה"ד). ועיין בפירושים להרל"ג ח"ג עמ' 51 ואילך ובהערות לס' העתים, עמ' 7 הע' כ"ה.

עד פלג וכו'. עיין ההוספה בד, ואינה גם בכי"ע ובתוספתא כ"י פ"מ (עיין במה"פ פ"ד ה"א ד"ה לא), וברי"ח הנ"ל, והכל נוסף ע"פ הבבלי. ועיין בשו"ת הרמ"ע מפאנו סי' כ"ב. ואין ספק שעלינו לקבל את פירושי הראשונים (ודלא כמה"פ) שעיקר המחלוקת בין החכמים ור' יהודה הוא בזמן הקרבת התמיד, וזמני התפלה אינם אלא תולדה של מחלוקת זו, עיין רא"ה עמ' ס"ד.

5. **חסר רביע**. פירש בר"ח (אוה"ג עמ' 31) שר' יהודה משוה תמיד של בין הערבים לתמיד של שחר, וכשם שנתנו לתמיד של שחר ד' שעות ועוד (שהיה נשחט קודם הנץ, עיי"ש) כן נתנו לתמיד של בין הערבים (שזמנו מתחיל משש שעות ומחצה). ובס' ההשלמה (עמ' 21) פירש שנתנו ד' שעות לכל אחד מהם, אלא שהוסיפו רבע שעה לתמיד של בין הערבים מפני שני גזרי עצים.

6. **קבע**. בהוס' ב' לפסיקתא רבתי (הוצ' רמא"ש קצ"ה ע"ב): ילמדנו רבינו תפלת הערב עד היכן היא. כך שנו רבותינו תפלת הערב אין לה קבע, אלא כל שעה שאדם מבקש להתפלל יתפלל. ועיין דב"ר ריש נצבים (בהוצ' שלי עמ' 114). ועיין בדברי ר' תנחומא בירושלמי פ"ד ה"א, ז' ע"ב ובב"ר פס"ח—ט', עמ' 780. אבל בבבלי (כ"ז ב') דייקו מלשון זו שעצם התפלה תלויה ברצונו, ותפילת ערבית רשות, עיין בפי' תלמידי ר"י על הרי"ף בסוגיין ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' רס"ט.

נעילת שערים. בח"ד פי' לנכון עם נעילת שערי היכל, דהיינו מבעוד יום, כמו שנוכיח להלן. ועיין בירושלמי בסוגיין פ"ד ה"א ובמקבילה בתענית פ"ד ה"א, ס"ז ע"ג.

6—7. **אמ' ר' לעזר בר' יוסי אבה** וכו'. בבא זו נשמטה בכי"ע, אבל ישנה אף בר"ח הנ"ל (אוה"ג, עמ' 30).

7. **אבה היה** וכו'. וכן מפורש בירושלמי הנ"ל (ב"ר פ"י—ט', עמ' 84, פסי"ר פכ"ג הוצ' לימא"ש, קט"ז ע"א) שר' ישמעאל בר' יוסי העיד על אביו שהתפלל תפלת ע"ש ומו"ש מבעוד יום. ועיין בבלי כ"ז ב'. וכבר פירשו הגאונים[1] שכל החכמים שהעידו עליהם שהתפללו של שבת בערב שבת ושל מוצאי שבת בשבת, התפללו תפלת ערבית בכל יום מפלג המנחה ולמעלה, מפני שהם סוברים כר' יהודה לעיל, ומשנגמר זמן מנחה מתחיל זמנה של ערבית. ולפ"ז זמן נעילת שערים הוא בערך כשעה לפני השקיעה.[2] ופי' בעל ח"ד לעיל שנעילת שערים פירושו נעילת שערי היכל מוכרח.

תפלת המוספין וכו'. רשב"א כ"ח א' סד"ה ת"ר, ר"ש ירונדי משמו באהל מועד ח"א, נ"ח סע"א (ועיין ביריעות האהל שם), מאירי כ"ו א', 89 ע"ב (בשם ברייתא), ריטב"א מגילה כ' ב' ד"ה אמר, א"ח ח"א, ה' תפלה סי' צ"ה י"ט ע"א, פי' ריקנטי סי' ט"ז.

והראשונים הנ"ל הוכיחו מכאן שאם התפלל מוסף לפני שחרית יצא, שכן אף אם הקדימו קרבן מוסף לתמיד של שחר שפיר דמי, כדברי אביי במנחות מ"ט ב'. ועיין בשו"ת הרשב"ש סי' ס"ג ובבאורי הגר"א לאו"ח סי' רפ"ו ס"ק א' (להגהת הרמ"א). ועיין בח"ד כאן. ובירושלמי ספ"ד: לא נתפלל של שחרית ובא ומצאן מתפללין של מוסף וכו'. ומדברי הראשונים (עיין בתוספ' ר"י כ"א ב') משמע שאינו מתפלל עמהם מוסף, אלא מתפלל שחרית. ולפ"ז אסור לנו להקדים לכתחילה תפילת מוסף אפילו אם יפסיד תפילה בציבור.

8. **ר' עקיבא** וכו'. במנהיג דין טבילת בע"ק (סי' פ"א, כ"ב ע"א): ירוש' פרק כיצד מברכין (ליתא לפנינו, ועיין אהצור"י שם עמ' 136) ובתוספתא ר' **יהודה** (כגי' ד) אומר אם שגורה וכו', עיי"ש שמעתיק עד סוף ההלכה.

9. **אם שגורה** וכו'. לפנינו הכללה של מאמר ר' חנינא בן דוסא במשנתנו ספ"ה. וכאן הכוונה שבדרך כלל סימן יפה לו למתפלל אם תפילתו שגורה בפיו. ועיין להלן.

10. **שרוח** וכו'. במשנת אבות הוא בשם ר' חנינא בן דוסא, עיין מ"ש לעיל. ובברייתא זו, וכן המאמרים הבאים להלן נכנסו לכאן דרך אגב מברייתא למשנת אבות.

11. **נוחה בשלו** וכו'. כלומר, השמח בחלקו, כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמחה. ועיין אבות דר"ן רפכ"ה. ובח"ד פירש: נוחה בשלו, שנהנה מעשרו, עיין שבת כ"ה ב', ובחי' אגדות למהרש"א שם. ועיין עירובין נ"ד א'. ובס' זכרון תורת משה (קושטא שי"ב) ערך הנחה: ברכות תוספתא מי שרוח עצמו נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו. ונראה שזהו שיבוש.

13. **שנטרפה** וכו'. המסורות חולקות אם נטרפה דעתו של בן זומא או של בן עזאי (עיין מ"ש בגנזי קדם של לוין ח"ה עמ' 179). ושמא כוונת בן עזאי היא שמי שנטרפה דעתו מעומק העיון בתורה ובחכמה סי' יפה לו, אבל מי שנטרפה דעתו מתחילה מסבות אחרות, ומפני כן נטרפה חכמתו סי' רע הוא לו. ועיין באבות דר"ן ובהערות שם.

15. **את לבו**. בבבלי בהוצ' שלנו: את לבו לשמים, ועיין במשנתנו רפ"ה. אבל בכתי"י ובראשונים חסרה בבבלי המלה „לשמים" (עיין דק"ס סוף עמ' 161 ובהערה ה' שם, ועיין בהעמק שאלה לך לך סי' ח' אות ו'). ולפי זה פירושו שצריך שיפנה לבו מטרדות ומחשבות ויכוין אותו לתפילה, וכן יוצא ממדרש תנחומא ריש חיי שרה. ועיין מ"ש להלן הי"ד. ועיין בבלי ל' ב'.

[1] אוה"ג, הפירושים, עמ' 37, ריי"ן גיאת ה' הברלה, עמ' י"ט, ס' העתים סי' כ"ו, עמ' 37, ראב"ן סי' קע"א ועוד.

[2] עיין מ"ש בזה הרל"ג בפירושים ח"ג, עמ' 75 ואילך, ואעפ"י שבירושלמי בסוגיין משמע שתפלת מעריב מבעוד יום תלויה במחלוקת של ר"ג ור' יהושע אם תפלת ערבית חובה או רשות, מ"מ ברור משני התלמודים שר' יוסי היה מתפלל ערבית מבעוד יום.

סימן לתפלה וכו'. בד: סימן לדבר וכו'. וכ"ה בבבלי בכל הנוסחאות, ואצל הגאונים והראשונים. אבל גירסתנו המקויימת ע"י כי"ע נכונה, ופירושה סימן לתפלה שתתקבל וכו'. ועיין שטמ"ק ל"א א'. וכן מפורש בדב"ר: אבא שאול אומר זה סימן לתפלה אם כוון אדם לבו לתפלה יהא מובטח שתפלתו נשמעת וכו'. ובהוספ' לפסי"ר: אבא שאול אומר מכאן לתפלה וכו', וצ"ל: סימן לתפלה וכו'.

17. בפני כולם. בבבלי: היה מקצר ועולה מפני טורח צבור. וכן מעתיק בה"ג רפ"ה ד"ו ה' ע"א ובסדר רב עמרם ז' ע"א. וכן בפי' רב האי (אוה"ג, הפירושים, סוף עמ' 43): מקצר מפני כובד הצבור. אבל בבבלי כי"מ: מקצר ועולה בפני כולן. ובבית נתן: מפני כולן. וכ"ה בסדר ר"ע השלם קי"ג ע"א, ועיין דק"ס עמ' 162, הע' ו'. ולא נתברר לי פירושו. והמפרש ר' יונה בר"ג באר "בפני כולם", קצרן שבכולם. ושמא בפני=לפני, כלומר קיצר וגמר לפני שגמרו כולם. ודוחק. ועניין הקיצור כבר נתבאר בראשונים שלא היה מאריך באמירת התיבות. ובתנחומא חיי שרה סי' ה': היה מתפלל כדרכו.

18. בזוית זו. עיין בשנר"ס. והנכון כלפנינו, וכ"ה בבבלי בכל הנוסחאות. ודרכם היה להתפלל בקרן זוית. עיין בבלי תענית כ"ג ב', ועל פיו, כנראה, נסח רש"י את המדרש (ב"ר ועוד) בפירושו לבראשית כ"ה כ"א ד"ה לנכח. ובקה"ר פ"ד, ד': לא הניח משה זוית בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפלה וכו'. וכן בדב"ר פ"ג, י"א: לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתחבט בה. (וכמובן, שבמדרשים "זוית" פירושו גם "מקום" כמו בארמית של א"י: זוי).

19. יהא מתפלל וכו'. כבר התלבטו החכמים האחרונים בסדר הדברים כאן ובברייתא שבבבלי (עיין מ"ש הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 4). ברם ברור לי שברייתא זו דבוקה לשלפניה.[3] וכ"ה גם בבבלי, אלא שבהוצאות שלפנינו הכניסו מאמר רחב"א באמצע הברייתא, עיין דק"ס עמ' 162 הע' ח'. ומקור התוספתא כאן הוא מדרש על דניאל ו', י"א, אלא שהברייתא התאימה את הסדר לעניין שלפניה. ופירוש הדברים הוא, מכיון ששבחו את ר"ע שהאריך כ"כ בתפלתו, יכול יאריך אדם בתפלה אחת כל היום כולו, כבר פירש בדניאל זימנין תלתא וכו', כלומר חייב אדם להתפלל ג' תפילות. ולפ"ז אין כאן עניין לדברי ר' יוחנן שיכול אדם להתפלל כל היום כולו, כלומר כמה תפילות שרוצה. ובירושלמי: יכול יהא מתפלל שלשתן כאחת (כלומר שיתפלל שלשתן בבת אחת) פירש בדניאל זימנין תלתא וכו'. ועיין מ"ש להלן ד"ה כוללן.

וזימנין תלתא וכו'. עיין ההוספה בד. וכ"ה בירושלמי ובבבלי. וכסדר התוספתא כ"ה גם בבבלי בכי"י ובראשונים, עיין דק"ס עמ' 162, הע' כ'. ועיין מ"ש הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 6.

20. לגולה. בבבלי: יכול כשבא לגולה הוחלה. וכ"ה הגירסא גם בכתהי"י שם (חרן מכ"י פריס שגורס: התחיל). וכ"ה בבה"ג (ד"ב עמ' 51: החלה), בסר"ע גאון (ז' ע"א) ברי"ף ועוד. ואין ספק שהנכון הוא כפירוש מהרש"ל שהכוונה: נעשה חולה, וחלש, כלומר כשבא דניאל לגולה נחלש, ולא היה יכול להתפלל כל היום כולו. וממש כסיגנון זה בבבלי ל"ב א' (לפי גירסת כתי"י ודפוסים עתיקים, עיין דק"ס עמ' 169, הע' ג'): שעמד משה בתפלה לפני הקב"ה עד שהוחלה. וכן יוצא ברור מגירסת מה"ג (הסגלה ל"ו, סוף עמ' 108) בבבלי כאן: משבא לגולה והוחלה.[4]

[3] שוב מצאתי שכן פירש כבר בשומה הלכות על בה"ג, י"ב ע"א.
[4] והעיר עליו לנכון הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 6, הע' 2.

ברם בכתה"י של התוספתא וגם בד[5] חסרה המלה "החלה". ובירושלמי: יכול משבאו לגולה כן. ופירושה שאחרי שהוגלו התקינו ג' תפלות כנגד הקרבנות, אבל לפני כן לא התפללו אלא תפילה אחת. ובקטע ממכילתא דברים (סה"י לכבוד ר"י לוי עמ' 191): ל ש כ נ ו ת ד ר ש ו. מיכן התקינו הנביאים והזקנים ל[שים] בפיהם של ישראל (דורש את הפסוק "לשום את שמו" בדברים י"ב, ה') להיות מתפללין שלשה פעמים בכל יום, ואומרין השב שכינתך לציון וסדר עבודתך לירושלים עירך.[6] אבל לפי המסקנא בברייתא שלפנינו התפללו ג' פעמים ביום גם לפני שגלו. ובתנחומא ריש כי תבוא: אלא צפה משה ברוה"ק וראה שבית המקדש עתיד ליחרב, שבכורין עתידין ליפסק, עמד והתקין לישראל שיהו מתפללין שלשה פעמים בכל יום. ועיין במכילתא דברים הנ"ל (עמ' 192).

21. מ ש מ י ע ק ו ל ו. וכן בדב"ר: יכול ישמיע קולו. ובבבלי: קולו בתפלתו (כגי' ד כאן). ובירושלמי ובמדרש שמואל: יכול יהא מגביה קולו ומתפלל. ופירושו, מכיון שנתפס דניאל בתפלתו הרי מוכח שרגשו עליו מפני ששמעו את קולו, ומכאן הייתי אומר שחייב אדם להשמיע את קולו בתפלתו. ומוכיחה התוספתא מתפילת חנה שאין הדבר כן. (ודניאל נתפס לא מפני ששמעו את קולו בתפילתו, אלא מפני שנערה קטנה הלשינה עליו, עיין בפי' המיוחס לרב סעדי' בדניאל במקומו ויוסיפון פ"ג).

ברם בכי"ע גורס: יכול יהא משמיע קולו ל א ז נ י ו. וכן מעתיק בשם התוספתא ברשב"א ל"א א' ד"ה וקולה (וכ"ה במאירי, עיין להלן). וכן באגור דיני ברכות סי' קמ"ו, טור או"ח סי' ק"א, אהל מועד לר"ש ירונדי ח"א, ס"ח ע"א (אבל קרוב לוודאי שהראשונים הנ"ל העתיקו מן הרשב"א, ואין לנו אלא עדות אחת). ולפי גירסא זו מצוה לכתחילה בתפילה שלא להשמיע לאזניו, וכן מוכח מתנא דבי אליהו פכ"ח (הוצ' רמא"ש פכ"ו, עמ' 140), כמו שהעיר הגר"א (או"ח סי' ק"א אות ב'). והלכה זו היא בניגוד לבבלי (עי"ש כ"ד ב') ולירושלמי הנ"ל (ועי"ש פ"ב ה"ד, ד' ע"ד), ועיין בערוגת הבושם ח"ב סוף עמ' 30. ועיין ברכי יוסף או"ח סי' ק"א.

ולפיכך נראה שגירסת כי"ו וד נכונה. וכן מעיד במאירי (ל"א א', 109 סע"א): יש אומרים (כלומר, הרשב"א הנ"ל) וכו', בתפלה אין צריך שישמיע לאזנו, והביאוה מברייתא שאמרו בה בפרק ג' יכול יהא משמיע קולו ל א ז נ ו וכו', ומכל מקום בברייתות שלנו [אין] אנו גורסים בה לאזנו, וכן נראה ודאי שלכתחילה צריך להשמיע [ל]אזן. והוא מביא ראייה מירושלמי פ"ב (הנ"ל). וכנראה שהמלה "לאזנו" בכי"ע ובתנא דבי אליהו היא באשגרה ממקומות אחרים העוסקים בק"ש בעניין השמעת האזן. תדע לך שהוא כן, שהרי בתוספ' ר' יהודה (ט"ו ע"ב, ז' ע"א מן הספר) גרס גם בבבלי: יכול ישמיע קולו ל א ז נ ו, ושם הרי בוודאי הוא שיבוש. ועיין בשאילת שלום ובהעמק שאלה לשאילתות סי' קמ"ג, חילופי מנהגים שבין א"מ ובני א"י הוצ' מרגליות עמ' 165 ומ"ש הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 9 ואילך.

22. כ ו ל ל ן כ ו ל ן וכו'. בירושלמי: יכול יהא מתפלל שלשתן בכל שעה שירצה. כבר פירש דוד ערב ובקר וצהרים. ועיין מ"ש לעיל סד"ה יכול. ובדב"ר (בד' קושטא): יכול יהא מתפלל בכל שעה, כבר פירש בדניאל וזימנין תלתא ביומא וכו', יכול יהא אומ' שלשתן כאחת, כבר פירש דוד ערב ובקר וכו'. (במתנ"כ הגיה את המדרש ע"פ הירושלמי, ועל פיו הדפיסו בד"ח). וכע"ז גם במדרש שמואל, והוא מתאים יותר לנוסח התוספתא וסדרה.

24. צ ר כ י ו מ ס ת ל ק. בד: שואל הוא צרכיו ואח"כ מתפלל ויסתלק. ובבבלי: יכול ישאל אדם צרכיו ואח"כ מתפלל. ובדב"ר: יכול יהא אדם תובע צרכיו ויוצא לו. ונראה שגם

[5] ברפוסים המאוחרים של התוספתא הוסיפו: הוחלה, וברפוסים האחרונים: הוחל, ואין להוספה זו שום יסוד.

[6] עיין במדרש תלים פי"ז סוף סי' ד', עמ' 127, ומקורו במכילתא שלנו.

כאן "יכול" מיוסד על הפסוק הנ"ל בדניאל: וזמנין תלתה ביומא הוא ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה. ולפ"ז לא נזכרו בפסוק אלא תפלה והודאה, אבל לא שבח,[7] ומכאן מוכח שהצלותא לכאורה אינה כוללת שבח. ולפיכך אמרה הברייתא: יכול יהא שואל צרכיו ומסתלק כלומר, שהוא יוצא בתפילה גרידא, והביאו ראיה מתפלת שלמה.

25. הרנה זו רנה וכו'. בדב"ר: רנה זו קילוסו של הב"ה, ותפלה לצרכיו של אדם.

26. גאוה תהלה. כלומר, הרי שלמה אמר: ופנית אל תפלת עבדך ואל תחנתו וכו לשמוע אל הרנה והתפלה, ומכאן שתפלה כוללת גם רנה שהיא תהלה (קילוסין והלל). וכן התחיל שלמה את תפלתו (מ"א ח', כ"ג): אין כמוך אלקים בשמים וכו'. ועיין להלן מנחות פ"ו הי"ב (ופירשנוה לעיל פ"ב סה"ב), ספרי וזאת הברכה ריש פי' שמ"ג, עמ' 394, ובבלי כאן ל"ב סע"א. ולעניין הגירסא והראיה מן הפסוק, עיין בבלי ל"א א' ובדק"ס שם עמ' 163 הע' נ', ובירושלמי פ"ד ה"ד, ח' ע"ב, ומ"ש הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 357.

אין אומ' דברים וכו'. וכ"ה בס' הרוקח סוף סי' שכ"א. וביחוסי תר"א סוף ערך ר' ברונא ב' (עמ' 25) בשם התוספתא: דבר (כגי' כי"ע) וכו'.

ואשר לפירושה, כבר הוכחתי (תרביץ ש"ג ס"ד עמ' 453 ובירושלמי כפשוטו ח"א, עמ' 506) שאין דברים אלא קילוסים,[8] עיי"ש כמה דוגמאות.[9] וגם כאן הפירוש כן, שאמנם הסקנו שחייב אדם להתחיל את תפלתו בשבח המקום, אבל אין לפייט ולומר קילוסין לפני תפלת שמונה עשרה אחרי אמת ויציב, מפני שאינו סומך גאולה לתפלה. וכן בבבלי (לפי ב"נ וכת"י פריס, עיין דק"ס עמ' 163, הע' ס'): אין אומרים דברים אחר אמת ויציב, כדי שיסמוך גאולה לתפלה. ואעפ"י שהטעם שם נוסף ע"פ הבה"ג (ד"ו, ו' ע"א, ד"ב, עמ' 52), כרגיל במס' ברכות, מ"מ הפירוש הוא פירוש אמת, כפי שמוכח כאן מן העניין, וכמפורש בירושלמי פ"א ה"א ב' ע"ד.[10]

27. דברים וכו'. "דברים" פירושו כאן קילוסים וגם תחנונים, וכל דבר ודבר לפי ענייניו.

כסדר וידוי וכו'. כלומר, בויתוי של יהו"כ היו כלולים גם שבחים והודאות[11] וגם תחנונים, ומותר לו לאדם להוסיף אחר התפלה שבח והודייה ותחנונים, ואין הוא כמוסיף על המטבע של תפלה, ולא אסרו אלא לפניה. מפני שאינו סומך גאולה לתפלה, כמ"ש לעיל. ועיין בבלי הנ"ל, ע"ז ח' א' ובראשונים שם, ובה"ג ברכות ספ"ה.

28. היה מהלך וכו'. כדי להבין את הברייתא שלנו, עלינו לעמוד בקצרה על דברי המשנה ושיטת בני א"י בפירושה. וכן שנינו (פ"ז מ"ג): "רבן גמליאל אומר בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה. ר' יהושע אומר מעין שמונה עשרה. ר"ע אומר אם שגורה תפילתו בפיו מתפלל שמונה עשרה, ואם לאו מעין שמונה עשרה. ר' אליעזר אומר העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים". ונראה שבדברי ר' אליעזר מסתיימת משנה זו.[12] ברם ברוב הנוסחאות

[7] עיין בבלי פסחים קי"ז ב'. ובמדרש ל"ב מדות הוצ' ענעלאו, עמ' 233: מניין שהתפלה בקשה ואינה שבח וכו'. אבל כנראה שזהו דרש מאוחר, ומכוון כנגד הקראים.

[8] ועיין מ"ש הרל"ג בפירושים ח"ב, עמ' 110 ואילך, ועיי"ש עמ' 112, והשוה מ"ש בתרביץ שם עמ' 454 הע' 1, ובתרביץ ש"ד עמ' 293. ועיין עכשיו מ"ש בה' הירושלמי להר"מ, עמ' כ"ט אות ח'.

[9] וכן בס' המעשיות של נסטר, עמ' 40: בקשו חבריו לומ' עליו דברים. ובמקורו, במס' שמחות ספי"ב: והיו מקלסין לפניו.

[10] ואין צורך להניח שאמוראי א"י לא הכירו את דברי התוספתא בשלמותן, כמו ששער הרל"ג בפירושים ח"א עמ' 68, עיי"ש.

[11] כבר הוכחתי בספרי הילינסמוס בא"י היהודית, עמ' 140 הע' 11 (בעניין הודיית מעשר), שאין בין וידוי והודאה ולא כלום. עיין מ"ש להלן, עמ' 850, הע' 79.

[12] וכ"ה במשנה שבירושלמי ד'ו. ובתלמוד שם ח, ע"ב: מתני'. ר' אליעזר או' העושה תפלתו

מסתיימת משנתנו בדברי ר' עקיבא, ודברי ר' אליעזר הם במשנה הבאה. הסבה לחלוקה זו היא שהסופרים לא הבינו את הסדר: ר"ג, ר"י, ר"ע, ר"א, ולפיכך העבירו את ר"א להלן, והסמיכו אותו לר' יהושע שבמשנה הבאה. אבל אין ספק שהעיקר הוא כמשנה שבירושלמי, ורק ע"פ סדר זה מתבארים הדברים. ר"ג סובר שאין לשנות ממטבע של שמונה עשרה, ר"י סובר שמותר לו להתפלל גם מעין ש"ע, ר"ע סובר שאם שגורה תפלתו בפיו צריך להתפלל ש"ע, וע"ז חולק ר"א וסובר שאין לאדם לעשות תפלתו קבע, כלומר בנוסח קבוע, שאם כן נמצא מתפלל בשיגרא ואין תפלתו תחנונים.[13] ולפיכך סדר רבינו את דברי ר"ע לפני דברי ר"א, מפני שע"י מאמר ר"ע מתבארים דברי ר"א. ואשר לבאור דברי ר"א, הרי ברור שהירושלמי פירש כדברינו לעיל. וכ"ה שם: ר' אבהו בשם ר' אלעזר ובלבד שלא יהא כקורא באיגרת, כלומר "קבע" אין פירושו שצריך לשנות את נוסח התפלה בכל יום, אלא שלא יתפלל באותו נוסח ממש כל הזמן, עד שנמצא כאילו קורא באגרת בלהג בעלמא, בלי עיון וכוונה, וכדברי הירושלמי בסנהדרין (פ"י ה"א, כ"ח ע"א): אבל ספרי המירס וכל ספרים שנכתבו מכן והילך הקורא בהן כקורא באיגרת וכו' להגיין ניתנו (כלומר ללהג בעלמא) ליגיעה לא ניתנו.[14] וכן במאירי כ"ט ב': כקורא באיגרת דרך מצות אנשים מלומדה.[15] ושוב אמרו בירושלמי כאן: ר' אחא בשם ר' יוסי צריך לחדש בה דבר בכל יום (כלומר, וממילא נמצא שאין תפלתו קבע). אחיתופל היה מתפלל שלש תפלות חדשות בכל יום (כלומר, נוסח חדש בכל תפלה ותפלה) וכו'. ר' אלעזר היה מתפלל תפילה חדשה בכל יום (כלומר, מחדש רק את התפילה, שהיא צריכה להיות תחנונים, אבל לא את הברכות של שבח והודאה) ר' אבהו היה מברך ברכה חדשה בכל יום (כלומר, מחדש גם בברכות ולא רק בתפלה). נמצאנו למדים שלשיטת הירושלמי "קבע" פירושו תפילה קבועה במשך של זמן ארוך עד שהתפלה נעשית לו שיגרא ואינו יכול לכוין בה,[16] אלא שכמה מן האמוראים החמירו וחדשו את נוסח התפלה בכל יום, ועל אחיתופל אמרו שחדש בכל תפלה ותפלה. ומכיוון שמן התלמוד נראה שהלכה כר"א, הרי אין להתפלא אם נמצאים בסדרי תפלות הקדמונים כל מיני קיצורים וחדושים בתפלה.[17]

ואשר ל"מעין שמונה עשרה" שבדברי ר' יהושע נחלקו בה רב ושמואל (בירושלמי במקומו ובבבלי כ"ט א'); לשיטת רב הוא אומר סוף כל ברכה וברכה (בבבלי: מעין כל ברכה וברכה)

קבע וכו'. והיא ט"ס, שהרי דברי ר' אליעזר נתבארו למעלה בה"ג שם, וכאן מתבארים דברי ר' יהושע שבמשנה שלהלן.

[13] עיין במדרש שמואל לאבות פ"ב מי"ג (על דברי ר"ש בן נתנאל), ומ"ש הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 333 ועמ' 336, שעמד על עיקר הפירוש, אלא שלדעתו חולק ר' אליעזר על כל התנאים שלמעלה וסובר שחייב אדם לחדש בכל תפילה, והוא משער שלשון הירושלמי "בכל יום" הוא שלא בדיוק, עיי"ש. ברם לדעתנו אין ר' אליעזר חולק אלא על ר"ע, וסובר שחייב לחדש רק אם תפלתו כבר שגורה בפיו. ובמאירי (שבת קי"ח ב'): הקורא הלל בכל יום וכו' ובירושלמי (ליתא לפנינו) פירשו שמתוך שגירותו ורגילותו אינו מכוין בו, והרי הוא קורא ה' עשה עצביהם וכו'. אבל עיין בפי' תלמידי ר' יונה על הרי"ף פ"ה סי' קי"ח סר"ה והאמר. ועיין במאירי כאן ל"א ב' (110 ע"ב) ר"ה בתלמוד שבת.

[14] עיין באור הדברים בספרי (אנגלית) הילינסמום בא"י היהודית, עמ' 109 הע' 61, 62.

[15] בפי' ר"י נחמיאש למשנת אבות הנ"ל ("ט ע"ב): כשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא תחנונים. וכמו שמפורש בפרק תפלת השחר וכו' ובאבות דר"ן (ספי"ז) אל תעש תפילתך שיחה אלא תחנונים. וכן פירשו כמה מן הראשונים את משנת אבות ע"פ הסוגיא בברכות כאן. ודברי הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 333 תמוהים מאד.

[16] לפי ר' הושעיה בבבלי כ"ט ב': כל שתפלתו דומה עליו כמשוי. אלא שבבבלי, כנראה, פירשו את המשנה אחרת, עיי"ש.

[17] עיין בתשה"ג מרמורשטין עמ' י"ג ובאוה"ג, התשובות, עמ' 141. ועיין להלן הע' 18.

ולשמואל מקצר את כל התפילה בברכה אחת, ואומר שלש הראשונות ושלש האחרונות במלואן. ונראה שבא"י נהגו כרב מפני שפסקו הלכה כר"א, וחדשו וקצרו לעתים את נוסח התפלה, ושמרו רק על חותם הברכות, ומכאן הנוסחאות החדשות והקיצורים שנשתמרו לנו בגניזה.[18] ובקטע שפרסם ר"א מרכס בגנזי קדם של לוין ח"ג עמ' 65 (ועיין באשכול ח"א הוצ' אלבק עמ' 105 ובשו"ת הגאונים שבשו"ת הרי"ף הוצ' ביעדנוביץ עמ' 38): מצאתי בהלכתא גברואתא, מר רב צמח גאון ז"ל אמר נוהגין אצלינו החזנין בערבי שבתות ובערבי ימים טובים להתפלל אבות וגבורות ואח"כ אומרים גדלך תקדש בנו, בא"י האל הקדוש. דעה וחכמה למדנו, בא"י חונן הדעת וכו'. ואמרו שקבלו קצור זה מהחזנים הראשונים שקבלו ממר רב יהודאי ז"ל שקבלה מרבו ורבו מרבו עד ר' יהושע דמתניתין דתנן ר' יהושע אומר מעין שמונה עשרה. וכנראה שע"פ קבלה זו פסק הר"מ בפיה"מ מהדו"ק כרב, עיין מ"ש במבואי לה' הירושלמי להר"מ עמ' ז'. ולאמיתו של דבר נראה שלא נחלק אדם מעולם על רב שיוצא בקיצור י"ח מעין י"ח, אלא ששמואל סבר שיכול לקצר את האמצעיות בברכה אחת. וכבר נחלקו בברייתות כמחלוקת רב ושמואל (ירושלמי שם). ומכיוון שאביי קלל למאן דמצלי הביננו במתא (עיין דק"ס 150 הע' מ'. ונראה שהמלה האחרונה נוספה ע"פ בה"ג, ד' ע"ג, ד"ב עמ' 30, כרגיל במס' זו, מ"מ הדין דין אמת), הרי מסתבר שהגאונים קבלו את מסורת א"י בשיטת רב, והשתמשו בה לכל שעת הדחק, ועיין מ"ש במבואי לה' הירושלמי הנ"ל.

עכשיו אנו יכולים לעבור לתפלה קצרה של משנתנו. וכן שנינו שם: ר' יהושע אומר המהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה. אומר הושע וכו'. אבל בכל הנוסחאות מטיפוס א"י:[19] מתפלל תפלה קצרה מעין שמונה עשרה ואומר הושע וכו'. ובוודאי שאין לשבש את כל הנוסחאות, ופירושה לשיטת בני א"י, שאם היה מהלך בדרך אינו מתפלל י"ח מעין י"ח, אלא תפלה קצרה (כלומר, מקצר את כל האמצעיות, מעין הביננו) מעין י"ח ומוסיף הושע וכו', כדי להגן עליו מפני הפורעניות, ומשתף את עצמו עם הצבור (עיין בבלי ל' רע"א ובצל"ח שם). ומכיון שלשיטת הירושלמי כל הדרך בחזקת סכנה, הרי כל המהלך בדרך מתפלל תפלה קצרה, עיין בברייתא שבבבלי ג' א' ובתוספ' שם ד"ה היה.

29. אי זה הוא וכו'. כל התנאים שבתוספתא כאן (ובברייתא בבבלי כ"ט ב') חולקים על ר' יהושע, וסוברים שמתפלל רק ברכה אחת ואינו כולל בה את שאר התפלה, ור' יהושע שנזכר בברייתא שבבבלי הוא ט"ס, עיין דק"ס עמ' 153 הע' ל'.

30. והטוב בעיניך עשה. יפה העיר רצ"ה חיות (בהגהותיו לבבלי שם) לתנחומא (תרומה סי' ט') על תפלת שלמה שבקש (מ"א ח', ל"ט): ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, כלומר דווקא מה שטוב לו, בניגוד לגוי שעליו התפלל (שם מ"ג): ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי. ורעיון זה הולך ונשנה במדרשים. עיין במ"ר פ"א סי' ג'; תנחומא שם סי' ג'; תנחומא הוצ' בובר תרומה סי' ח' (ועיי"ש בהערה נ', ונעלם ממנו שכן נמצא גם בתנחומא הוצ' שלו, תולדות סי' י"ד); לקוטים של גרינהוט ח"ד, במדבר סוף סי' ד' ועוד. אבל במס' שמחות ספ"ו אמרו שגם על הגוי בקש שלמה שיתן לו ה' רק מה שטוב לו.

32. ר' אלעזר וכו'. המוסגר במרובעים נשמט בכי"ו ע"י הדומות וישנו בד, בכי"ע ובבבלי.

[18] עיין, לרונמא, בצופה האנגלי סדרא ישנה ח"י, עמ' 657; בשנתון של צינצינטי ח"ב עמ' 310; שכטר, מחקרים בליטורגיה היהודית (אנגלית) עמ' 98; הברמן תפלות מעין שמנה עשרה, עמ' מ"נ ועוד.

[19] משנה שבירושלמי, פיסקא שם, הוצ' לו, קויפמן, פרמה, קטעים מן הגניזה, משנה ר' נפולי, פיה"מ להר"מ כתי"י. וכן היה לפני תלמידי ר"י והרא"ה אלא שמחקוה.

קול צעקת וכו'. כלומר כנוסח הברכה בתעניות (עיין תענית פ"ב מ"ד), שהרי הוא נתון בסכנה.

33. ודעתן קצרה וכו'. כלומר, טרודים ומרוגזים, עיין ב"ב קמ"ה סע"ב ובפי' המיוחס לר"ג שם. וכן בילמדנו בלק (גרינהוט ליקוטים ח"ד סי' מ', ילקוט שם סי' תשע"א): קצרה דעתו של בן המלך וכו' נתקררה דעתו של בן המלך. ובדב"ר ריש נצבים: פעמים שלא פנה להתפלל או מקוצר רוח שהיה עושה צרכיו, ופירושו שדעתו היתה קצרה מפני שהיה טרוד בצרכיו. ובמקרא רגיל: קצר נפש. ועיין מורה נבוכים להר"מ ח"א פמ"א.

34. שתתן וכו'. במכילתא (עמלק, יתרו פ"א סוף עמ' 195, כגי' כתה"י, עיי"ש בשנר"ס) אמר להן ר' צדוק וכו' הקב"ה שהוא נותן לכל אחד ואחד צורכו ולכל גויה וגויה כדי מחסורה. וכן בשה"ש רבה (פ"ז, ב'): ועורך שלחן לפני כל אחד ואחד צרכיו וכל גויה וגויה כדי מחסורה. ועיין בנוסח של תפלה זו בירושלמי בסוגיין ובבבלי ובדק"ס שם. ובנספחות ל"מדרשי תימן" (עמ' 40) שערתי שנוסח זה לקוח כנראה מברכה עתיקה בברכת המזון, כפי שמוכח מן הקטעים על קלף שנמצאו בחורבות ביה"כ של דורא אוורופוס (נתפרסמו במ"ע "סוריא" כרך כ', ח"א עמ' 25).

35. אמ' ר' לעזר וכו'. ס' העתים ה' קדוש סי' קל"ח, עמ' 174 (והובא בפי' ר"א מלונדריש לזרעים עמ' ל"ז), ראבי"ה ח"א סי' ל"ז, עמ' 23, שבה"ל השלם סי' ס"ו, כ"ו ע"א. ובבא זו היתה אף בירושלמי (פ"א ה"ח, ג' ע"ג) לפני הראבי"ה הנ"ל, עיי"ש. וכן מפורש שם, סוף סי' קצ"ו, עמ' 243.

אבא היה וכו'. מדאורייתא עיקר קדוש היום הוא בתפלה. ואף מי שסובר שתפלת ערבית רשות, מודה הוא בתפלת שבת הכוללת קדוש יום שהיא חובה (עיין בהעמק שאלה ליתרו סי נ"ד אות א', ובהוספה שבדפוס ירושלים שם). ולפיכך אמרו בירושלמי (פ"ח ה"א, י"א ע"ד, ובמקבילה בפסחים): נהיגין תמן במקום שאין יין, שליח ציבור עובר לפני התיבה ואומר ברכה אחת מעין שבע וחותם במקדש ישראל ואת יום השבת. ופירושו, מכיוון שאינו יכול לקדש על הכוס הרי עיקר קדוש היום הוא בתפלה.[20] ור"א בר' צדוק תפס את תפלת אביו בלילי שבת כדוגמא לתפלה קצרה, ור' צדוק סובר שתפלת ערבית רשות, ולפיכך התפלל בכל לילי שבת תפלה קצרה, לשם קדוש היום.

ואשר לברכה מעין שבע, נראה שמתחילה, במקום שהיין מצוי, אמרו קדוש היום על היין והעם לא התפלל כלל ערבית (עיין מ"ש הר"י שור בהגהותיו לס' העתים עמ' 175 הע' י"ח) אלא יצאו בברכה מעין שבע של הש"צ, כשיטת רב נטרונאי,[21] שמי שלא התפלל כלל בליל שבת יוצא בתפלה זו למ"ד תפלת ערבית רשות. ושמא תקנוה לכתחילה לקדוש היום, וחזרו והשתמשו בה בשעת הסכנה (עיין בס' העתים הנ"ל, עמ' 177 הע' כ"ט), בשעה שגזרו על השבת, במקום תפלת ערבית.[22]

36. שאהבת וכו'. וכ"ה בס' העתים הנ"ל. ובשאר הראשונים הנ"ל מקוצר.

[20] צפנת פענח להנר"י ראזין פ"ט מה' תפלה ה"י. ועיין בתוספ' רי"ד מהרו"ת סוף פסחים כ"ב ע"ב וע"ג. ועל הנוסח "מקדש ישראל וכו' " עיין מ"ש להלן הערה 47.

[21] ס' העתים עמ' 176. ועיין סדר רע"ג, עמ' 25, ובהערה 55 שם, "מספרות הגאונים", הוצ' ר"ש אסף עמ' 78, ובהע' 7 שם.

[22] עיין מ"ש גדלי' אלון (תרביץ שי"ד עמ' 70) על נוסח א"י של מגן אבות דברים של טעם. ובמדרשי תימן עמ' 9 העירותי ש"מעון הברכות" בא ממקור א"י. וציינתי למאמרו של ברודי במכתב חרשי חנ"ד עמ' 500. ודברי אלון בראשית מאמרו, וכן בהערה 2 שם, טעונים מחיקה. ובשו"ת הרשב"ש סי' רנ"ו: שמעת במזרח אומרים [ב]ברכה מעין שבע ונודה לך תמיד מעין (צ"ל: מעון) הברכות, בואו, ואנחנו במערב אומרים מעין הברכות, ביו"ד, ואמרת שהם מחזירים זה לקבלה וכו'.

38. **באהבה.** עיין בשנו"ס בהוספה של גליון כי"ע.[23] ואין ספק בעיני שהוספה זו היא ע"פ הנוסח שהיו רגילים לומר בזמן מאוחר בתוך ש"ע במקום "אתה קדשת וכו' ". וכ"ה הנוסח בקטע מן הגניזה (שנתן של צינציניטי ח"ב עמ' 320), אלא ששם חסרות המלים "לאות ולברית" (עיין בכלי כאן מ"ט סע"א). ובקטע מתוך סדור קדמון (מספרות הגאונים הוצ' ר"ש אסף, עמ' 77) הנוסח קרוב לגירסת הגליון בכי"ע. ובסדר רב עמרם גאון (כ"ה סע"א): ומאהבתך ה' אלקינו וכו' נתת לנו ה' אלקינו את יום השביעי הגדול והקדוש הזה באהבה לגדולה ולגבורה לקדושה למנוחה לעבודה ולהודאה לאות ולברית ולתפארת ולתת לנו ברכה ושלום מאתך. וכן בכ"י אחד של סדור רב סעדיה עמ' קי"ב (עיי"ש בשנו"ס): לאהבה לגבורה לקדושה למנוחה לעבודה ולהודאה לתת לנו ברכה ושלום מאתך. ונוסח זה בוודאי כבר מתוקן ומורחב והכניסו בו מעין שבע, ואינו מעניין תפלה קצרה שלנו. מכל מקום ברור שגירסת הגליון בכי"ע אין להכניס בחשבון כלל שהרי הוא מסיים: אלקינו ואלקי אבותינו רצה במנוחתנו, וכבר העיר הרמ"ע בהערותיו כי' (לפי שיורי ברכה בברכי יוסף או"ח סי' רס"ח אות ב'): הנוהגים לומר ומאהבתך כמנהג הלועזים שאומרים אותו אחר תפלה טועים, שלא נתקן אלא כשאין אומרים הג' ברכות ראשונות ואחרונות.[24]

ולפיכך ברור שהגירסא שלנו ושל גוף כי"ע (ועיין גם בראשונים הנ"ל) נכונה, ואין להוסיף עליה (חוץ מן החתימה), והוא נוסח של קדוש היום. וכן אנו אומרים בחזרת הש"ץ של יוה"כ שחרית (אחרי הסליחות): ומאהבתך ה' אלקינו שאהבת את ישראל עמך, ומחמלתך מלכנו שחמלת על בני בריתך, נתת לנו ה' אלקינו את יום צום הכפורים הזה למחילת חטא ולסליחת עון ולכפרת פשע. ועיין בנוסח של תפלה זו במ"ח כנ"ה עמ' 598. וכנראה שבעיקרו יש לפנינו קידוש היום של יוה"כ ערבית, שהרי אין כוס ביוה"כ.

38—39. **אשר קדש את יום השבת.** בראבי"ה סי' קצ"ו הנ"ל (בשם הירושלמי): אשר קידש את השבת משׁשת ימי המעשה.

39. **ואינו חותם.** שהרי הוא סובר שעיקר קדוש היום הוא בתפלה.

כבוד יום וכו'. עיין בשאילתות יתרו סי' נ"ד ובהעמק שאלה שם אות ד'. ובירושלמי ספ"ז הובאה הלכה זו בשם ר' תנחום בן יודן. ולהלן שם מפרש רב (חי כמה דורות לפני ר' תנחום) כבוד היום — בורא פרי הגפן, כלומר ברכה גרידא על היין בלי "מקדש השבת" (עיין שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' קט"ו ובאיי הים שם ומ"ש להלן), והיינו כשאין לו אלא כוס אחד של יין, חוץ מכוס של קידוש. ועיין בס' העתים עמ' 216.

ובמהר"ם חלאוה פסחים (ק"ה ב', נ"ט ע"ד) בתוספתא דמס' ברכות דתניא החם כבוד יו"ט וכבוד לילה כבוד יו"ט [קודם] לכבוד לילה וכו'. וט"ס היא.

40. **לכבוד היום וכו'.** וכ"ה במהר"ם חלאוה ובבבלי הנ"ל. ובירושלמי: קדושת הלילה קודמת לקדושת היום. וכן בבבלי בכ"י ב' (עיין דק"ס 318 הע' ז'): "קידוש לילה קודם לקידוש יום", כלומר לקידושא רבה.[23א] ועיין מ"ש להלן בסוף הלכה זו ד"ה ואין בהן קדושת היום וכו'. ולפי מנהג א"י קדושת היום היינו קדוש ממש שליום.

[23] בתס"ר ח"א עמ' 18 העתקתי את גירסת ס' העתים ודייקתי מן המלה "וכו' " (אחרי "באהבה") שהיה לפניו המשך הברכה בתוספתא. ברם אין מכאן שום ראיה, ואפשר שבעל ספר העתים הוסיף מעצמו את המלה "וכו' ", וכיוון להמשך הברכה, או לחותם שלה, ע"פ הסדורים שהיה רגיל בהם.

[23א] עיין מ"ש להלן, עמ' 351, הערה 57.

[24] ואעפ"י שבירושלמי כאן אמרו שאף בתפילה קצרה אומר ג' ראשונות ואחרונות (בניגוד לבבלי ל' א'), אבל הרי בוודאי שלא אמרו בא"י את הנוסח של רצה במנוחתנו וכו'. ולא עוד אלא שכבר שערנו לעיל שר' צדוק סובר שתפלת ערבית רשות, ומטעם קידוש היום גרידא אתינן עלה, וממילא אין כאן מקום לברכות ראשונות ואחרונות.

42. קדושת היום וכו'. בד: הזכרת היום וכו'. ובכי"ע ובמהר"ם חלאוה הנ"ל: ויש בהם הזכרה וכו'. וכ"ה בבבלי פסחים (ק"ה א') ושבת (כ"ד א') בכל הנוסחאות. ברם מכיון ש"קדושת היום" הולכת וחוזרת בקביעות בכ"י שלנו גם להלן במקום "הזכרה" ובמקום "מעין המאורע" (עיין להלן ה"י והי"א ומש"ש) הרי קרוב לוודאי שיש לנו כאן נוסחא מקורית, ובא"י קראו בין להזכרת שבת (עיין בבלי מ"ח ב') ובין לתפלת יעלה ויבוא — קדושת היום, עיין מ"ש להלן בסיפא ד"ה קדושת היום.

שבת וכו'. במהר"ם חלאוה הנ"ל חסרה המלה "שבת" בתוספתא, והוכיח מכאן שיר"ט, ר"ח וחולו של מועד שוין, וביו"ט אין ביום קידוש על הכוס כלל, כשיטת רוב הפוסקים. אבל בס' העתים (עמ' 193): והיינו קידושא רבא ביומא דשבתא וביומא טבא. והוא בוודאי לקוח מלשון הגאונים, ומכאן מקורו של הר"מ בפכ"ט מה' שבת הכ"א. ועיין תשב"ץ קטן סי' תקס"ו, ובשו"ת מהר"ם ח"א סי' נ"ד. ואף במהר"ם חלאוה הנ"ל מסיק: אלא א"כ נאמר דשבוש יש בגירסא, ושבת ויו"ט גרסינן, ואין בהן קדושה גמורה קאמר, דבורא פרי הגפן לאו קדושת היום מקרי וכו' עי"ש. ועיין בגי' ד כאן.

וחולו וכו'. עיין או"ז ח"א סי' ר' וח"ב סי' תס"א ומ"ש בתשלום תוספתא עמ' 30 סי' 1.

43. קדושת היום וכו'. בד: הזכרת היום. ובכי"ע ובבבלי: הזכרה. ברם וודאי הוא בעיני שבא"י קראו אף לתפלת יעלה ויבוא — קדושת היום, מפני שאין אומרים אותה אלא ביום שיש בו מוסף (ומוסף מסמן את קדושת היום, עיין זבחים צ"א רע"א). ולפיכך קבעוה בימות החול בעבודה, מפני שעיקרה היה בתפלת מוספין, אחרי שהזכיר את הקרבנות של מוסף. וכן בשחרית של יו"ט אמרוה אחרי הזכרת הקרבנות שבפרשת אמור.[25] ומשום זה כששכח להזכיר יעלה ויבוא בברכת המזון של יו"ט ור"ח אמרו במקומה קדושת היום ממש (עיין בבלי כאן מ"ט סע"א ומ"ש להלן). וביתכן שנשתמר לנו הכינוי "קדושת היום" ליעלה ויבוא גם בברייתא שבבבלי, שכן שנינו שם (מ"ח ב'): ת"ר סדר ברכת המזון כך היא וכו' ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע. ובב"נ ובכ"י פריס שם: ובשבת ויו"ט. ובה"ג ברכות ס"ז (ד"ו י' ע"ג, ד"ב עמ' 69): בשבת ובחדשים ובימים טובים וכו'.[26]

ובפסיקתא רבתי בראשה: ילמדנו רבינו, אדם מישראל שבירך על המזון בר"ח ושכח ולא הזכיר של ר"ח כיצד הוא צריך לעשות וכו', אין צריך לחזור לכתחילה, אלא גומרה לאותה (כ"ה ברוקח סי' רכ"ח בד' פאנו ובד' קרימונא) ברכה קטנה בסוף,[27] בא"י אמ"ה אשר נתן וכו' בא"י מקדש ישראל וראשי חדשים. וצריך בחולו של מועד לומר והשיאנו ה' אלקינו וכו'.

[25] לפי נוסח א"י, עיין בקטעים מן הגניזה במ"ח חנ"ה (1911) עמ' 434 ואילך, שם 444 ועוד. ועיין מ"ש הר"ל גינצבורג בצופה ההגרי ח"ג עמ' 181 ואילך.

[26] והכינוי קדושת היום ליעלה ויבוא מובן יותר ע"פ מנהג א"י להזכיר "מקרא קדש" ביעלה ויבוא. עיין במ"ח הנ"ל עמ' 437, 439, 444; מאן בשתון של צינצינטי ח"ב עמ' 336; ידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה עמ' ע'. וכן נראה מתשובת רב האי שבריי"ן גיאת ה' החה"מ עמ' ז' (שאו"ח סי' ת"צ, אוה"ג חגיגה עמ' 35 וברכי יוסף באו"ח שם) שאין אומרים בבבל מקרא קודש ביעלה ויבוא של החה"מ. ומכאן משמע שידעו שבא"י אמרוה ביעלה ויבוא של החה"מ, ומכ"ש שאמרוה ביו"ט. ועיין מ"ש להלן על ראש חודש. ועיין בבלי חגיגה י"ח א' ובמקבילה שבתו"כ אמור ובמכילתא. וברור שלא הזכירו מקרא קודש ביעלה ויבוא של ר"ח.

[27] מלשון הפסיקתא כאן, ובעיקר מלשון הירושלמי (ברכות פ"ז ה"ה, י"א ע"ג), מוכח שיכול לומר ברכה זו אפילו כשגמר כבר את ברכת הטוב והמטיב, אם עדיין לא הסיח את דעתו, שלא כבבלי מ"ט ב'. וכנראה שבא"י סברו שיש לסמוך על ר' אליעזר בשעת הדחק, ויכול לומר קדושת היום בברכת הטוב והמטיב, עיין מ"ש להלן הי"א שו' 54 ר"ה בהודייה.

הרי למדנו שראשי חדשים שקולים כמועדות וכו'. ובזרע אפרים הגיה: וצריך ב ר א ש ח ו ד ש לומר וכו'. וכיוון יפה שכ"ה במחז"ו, עמ' 361: שהרי לדבריהם (כלומר, לבני א"י) אומרים והשיאנו בראשי חדשים כדמפורש בתחילת פסיקתא הגדולה וכו' צריך לומ' והשיאנו בראשי חדשים. ואף חותמים בארץ ישראל בהזמנים, כדמפורש בהרואה ירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג, י"ג ע"ד) אצל ת פ י ל ת ראש חודש וכו', צריך לומר והשיאנו וכו'. ומוכח מלשונו שבפסיקתא לא נאמרה תפילת והשיאנו לעניין תפילה אלא לעניין ברכת המזון, וזהו בוודאי כפשוטה של הפסיקתא. ומכאן נראה שבא"י הוסיפו והשיאנו אף ליעלה ויבוא שבברכת המזון של ר"ח, ופשיטא שהזכרה זו קדושת היום היא, כנוסח כי"ו בתוספתא כאן. ובקטעים מן הגניזה של הגדה של פסח (הצופה האנגלי, סדרא ישנה ח"י, 1898, עמ' 47) אנו קוראים בנוסח מקוצר של ברכת המזון: אינ"ו ואלקי אבותינו יעלה ויבא וכו' כי אל חנון ורחום אתה לבדך נקראת.[28] ו ה ש י א י נ ו ה' אינ"ו את ברכת מועדיך בשלום וכו'. ונראה שאח"כ הסירו את תפלת והשיאנו מיעלה ויבוא של ברכת המזון, כדרך שהסירו את יעלה ויבוא מהשיאנו של מוספים, עיין מ"ש הר"ל גינצבורג בצופה ההגרי ח"ג עמ' 181 ואילך, ח"ד עמ' 97 ואילך.

ו א י ן ב ה ן ק ד ו ש ת וכו'. וכן בבבלי: אין בהן קדושה על הכוס. אבל במס' סופרים (פי"ט ה"ז, עמ' 330): וצריך בברכת היין לומר ברוך אתה ה' וכו' וחותם ברוך אתה ה' מקדש ישראל וראשי חדשים. וכן חותמת ברכה זו גם בקידוש ירחים דר' פנחס (הצופה ההגרי ח"ו עמ' 48. ועיין מ"ש מרדכי מרגליות בארשת תש"ד, עמ' רי"ב ואילך). ועיין ירוש' תענית פ"ד סה"ה, ס"ח ע"ב ומ"ש בתרביץ ש"ג עמ' 103 ואילך. והגאונים מעידים[29] שאמרו במקומות אחדים קדושת היום על הכוס בשבת אף ביום.[30] ועיין מכילתא יתרו בחודש פ"ז, עמ' 229 ובהערות שם, ובפי' הרמב"ן יתרו פ"כ ספ"ח. ועיין מ"ש בתשלום תוספתא עמ' 55 סי' 97, ולהלן ה"י ומש"ש.

44. ל א ה ז כ י ר וכו'. חי' הרשב"א ל"ג א' ד"ה אלא, עי"ש.

45. ל א א מ ר וכו'. רי"ץ גיאת ה' הבדלה, עמ' י"ג.

א ו מ ר ה וכו'. כלומר, יוצא בה כשאומרה על הכוס, עיין בלשון הברייתא בבבלי, ובירושלמי (כאן, על הפיסקא "והבדלה בחונן הדעת"). ומרהיטת הלשון משמע שדווקא אם לא אמר בתפילה אומרה על הכוס, אבל אם אמרה בחונן הדעת שוב אינו זקוק לה. ועיין בבלי ל"ג סע"א ומ"ש בעל דק"ס עמ' 178. ועיין בירושלמי הנ"ל.

46. א ם ל א א מ ר וכו'. וכ"ה ברי"ץ גיאת וברשב"א הנ"ל, אבל בירושלמי ובבבלי ליתא. ואף כאן משמע לפי פשוטו שאם לא הזכיר הבדלה על הכוס מחזירין אותו לתפילה. וכן בבבלי הנ"ל (בכ"י וברא שונים, עיין דק"ס 179): בעא מיניה אביי מרב ששת טעה ולא הזכיר בזה ובזה מהו. א"ל טעה בזה ובזה חוזר לראש. ופירש באו"ז (ח"ב סי' צ"א) בשם רבותיו שברך בפה"ג ועצי בשמים ובורא מאורי האש, אבל לא הזכיר הבדלה, וחוזר לראש התפלה

[28] סיום זה של יעלה ויבוא רגיל מאד בקטעי הגניזה, עיין במ"ח כנ"ה הנ"ל, עמ' 437, 439, 444, 445, 587, ועי"ש עמ' 589.

[29] עיין שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' קט"ו ובאיי הים שם, ס' העתים עמ' 192.

[30] ואף שהגאונים הזהירו שלא להזכיר בקידוש ביום ברוך אתה ה' מקדש השבת, לא עלה בידם לעקור את המנהג לגמרי, עיין באיי הים הנ"ל. וכנראה שהיו מקומות שעשו פשרה ואמרו ברוך מקדש השבת בלי הזכרת השם (עיין מנהיג ה' שבת סי' מ"ו, ל' ע"ב). ובא"ח ה' שבת (רין סעודת ש"ש סוף סי' א' ס"ה ע"ד) מעיד שכן נהגו הקדמונים. ובס' הבתים כת"י (לפי שיורי ברכה להחיד"א או"ח סי' רפ"ט) כותב שאין לומר ברוך מקדש השבת, ולא ברוך שנתן שבתות למנוחה, ולא שום דבר שהוא הפסק בין ברכה לשתיה. ומכאן שהיה מנהג לומר בקידושא רבה ברוך שנתן שבתות למנוחה וכו'. ועיין מ"ש נפתלי וידר בסיני ש"י (תשרי תש"ז) עמ' מ"ו ואילך.

ולברכת הבדלה על הכוס, וכל השאלה בבבלי היתה דווקא אם חוזר אף לתפילה. ועיין בס' ההשלמה עמ' 23. ומסתימת לשון התוספתא כאן משמע שאין מחזירין אותו אלא לתפילה בלבד, עיין מ"ש לעיל.

ובה"ג (ה' קידוש והבדלה, י"ד ע"ג): טעה ולא הזכיר וכו' הבדלה בחונן הדעת אין מחזירין אותו מפני שיכול לומרה על הכוס. ל י ת ל י ה כ ו ס ה ד ר. וכנראה שפירש כאן „אם לא אמר על הכוס" — כגון שאין לו כוס, שאם יש לו כוס למה לא יחזור לכוס, שהרי קי"ל טעם מבדיל (פסחים ק"ז רע"א). ומקצת הקדמונים פירשו כן גם את הבבלי (עיין בסדר רע"ג ח"א, ל"א ע"א ובמאירי ל"ג סע"א ד"ה טעה). ובה"ג מהדורת ר"ע הילדיסהיימר (ד"ב עמ' 50) נתרחבו הדברים ובמקום „ליט ליה כוס הדר" גורס: והני מילי דאית ליה חמרא דמבדיל עליה, אבל לית ליה כסא דחמרא הדר ומצלי. ועיין בריי"ץ גיאת הנ"ל ובהערות שם. ומכאן שאם אין לו יין אינו מבדיל על הפת, ועיין בסדור רב סעדיה עמ' קכ"ו ובהערות שם. ועיין בלקוטי ריצ"ג הוצ' רח"צ טויבש עמ' 56 ובהערות שם, ובאהל מועד לר"ש ירונדי „עבודת המשכן" ס"ד ע"א.

וברשב"א הנ"ל מבאר את החילוק בין הזכרת המאורע שהיא לקיצין, ובין גבורות גשמים, שאלה והבדלה שהן ברכות קבועות.

ר' י ו ס י וכו'. השלמתי ע"פ ד, כי"ע והרשב"א. ובכי"ע צ"ל: שלא הזכיר ב ר י ת בשל ארץ וכו', וכ"ה ברשב"א. ועיין בבלי מ"ח ב' (בתוספ' ר' יהודה שם, ד"ה ר"י וברא"ש פ"ז סי' כ"ב), מ"ט א' ובדק"ס עמ' 258 סוף הע' צ'.

ברם מידי ספק לא יצאנו, שכן בירושלמי ספ"א מובאת הלכה זו כמימרא ולא בשם ברייתא (ועיין במ"ר פכ"ג, ז'; תנחומא מסעי סי' ו', הוצ' בובר סי' ה'). יתר על כן אמרו בבבלי מפורש (מ"ט א', כגי' כת"י וראשונים, עיין דק"ס 260 הע' מ'): „רב לא הוה אמר ברית ולא תורה ולא מלכות" וכן נהג גם רב חסדא, עי"ש. ועיין בלח"מ פ"ב מה' ברכות ה"ג, ועיין ברא"ה פ"ז עמ' קנ"ג—קנ"ד. ובכמה נוסחאות מקוצרות של ברכת המזון שנתגלו בגניזה של מצרים לא נכנס לברכה זו אלא הפסוק שבדברים (ח', י') ואכלת ושבעת וברכת וכו'. ואין שם זכר לא לברית ולא לתורה ולא למלכות.[31]

47. כ ל ש א י ן ב ו וכו'. כל הברייתא בריי"ף שבת פ"ב, סי' שי"ד (=מרדכי שם סי' תס"ו, הוצ' ראם ט"ו ע"א). ועיין תוספ' שבת כ"ד א' סד"ה דתני, ראב"ן סי' קפ"ו, ראבי"ה ח"ב סי' תקס"ג עמ' 284, מנהיג ה' ברכות סי' נ"ז, י"ז ע"א, עיטור סוף ה' מגילה הוצ' רמא"י קי"ד ע"ב (למברג מ"ז ע"א), רשב"א ברכות ל"ג א' סד"ה אלא, שבת כ"ד א' ד"ה ימים, רא"ש ברכות פ"ג סי' י"ח ושבת פ"ב סי' ט"ו, תוספ' הרא"ש כאן כ"א ב' סד"ה עד (י"ד ע"ד), רבינו ירוחם, אדם, נ"י סח"א, שבה"ל השלם עניין ר"ח סי' קע"א עמ' 136, ועניין חנוכה סי' קפ"ז ע"ג ע"א (ועיי"ש בהערה), ליקוטי אמרכל בחמשה קונטריסים של קורוניל כ"ה ע"א, אבודרהם ס' תפלות של חול (ד"ו שכ"ו, מ"א ע"ד), מנוה"מ ח"כ, הוצ' ענעלאו, עמ' 142.

ובתוספ' ר' יהודה (כ"א ב' סד"ה כתוב, י"ב ע"ד): ובתוספתא דברכות היה אומר רבינו יעקב כי יש סמך למנהג שלנו (כלומר, שאנו מתפללים שבע במוסף של ר"ח וחולו של מועד) דקתני כל שאין בו מוסף, כגון חנוכה ופורים, ערבית שחרית ומנחה מתפלל י"ח ואומר מעין המאורע, ואם לא אמר אין מחזירין אותו. ימים שיש בהם מוסף, כגון ר"ח וחול המועד, שחרית ערבית ומנחה מתפלל י"ח, ואומר מעין המאורע בעבודה, ואם לא אמר מחזירין אותו.

[31] עיין מ"ש הברמן בידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה עמ' מ"ה, סוף הערה 2. ובנוסח בה"מ שפרסם ר"ש אסף (סה"י לכבוד דינבורג עמ' 129) לא נזכרו אלא ארץ וברית בלבד, אבל לא תורה ומלכות.

ובמוסף מתפלל שבע ואומר קדושת היום באמצע, וזהו סמך למנהגנו. ויש ספר תוספתא שברייתא זאת כתובה בערבוביא, אבל כן היא כמו שכתבתיה.

כגון חנוכה וכו', בריי"ף הנ"ל: כגון תעניות ומעמדות חנוכה וכו'. ורבינו הוסיף מעצמו "תעניות ומעמדות" ע"פ הבבלי שבת, ואינו בשום נוסח התוספתא בכי"י ובראשונים הנ"ל המעתיקים אותה, ואינו גם בירושלמי פ"ז.

48. בשחרית. וכ"ה בכי"ע. ובד וכן בריי"ף ובכמה מן הראשונים הנ"ל: ערבית שחרית וכו'. וגירסתנו, כגראה, נכונה, ולא הזכירה ערבית אגב סיפא, עיין מ"ש להלן לשו' 50.

תפלה קצרה. שבוש ברור, וגם בכי"י יש עליהם סימן מחיקה, ואינו בשום נוסח.

מעין המורע. כאן הוא המקום היחיד בכת"י שלנו שנזכר בענייניו "מעין המאורע", ולא קדושת היום, וכן נכון, שהרי בחנוכה ובפורים אין קרבן מוסף ואין כאן קדושת היום, עיין מ"ש לעיל לשו' 43 ד"ה יש בהן קדושת היום.[32]

ובד: מעין המאורע בהודא'. "בהודא'" אינה בכי"ע, בראשונים ובירושלמי. והוסיפוה הסופרים בד ע"פ ההלכה (עיין שבת כ"ד א' ובירושלמי כאן פ"ד ה"ג, ח' ע"א; תענית פ"ב ה"ב, ס"ה ע"ג. ועיין מ"ש הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 312 דברים נכונים, אלא שלא הזכיר גי' ד כאן).

49. אין מחזירין וכו'. וכ"ה בכי"ע ובראשונים ובירושלמי. אבל בד: מחזירין אותו. וכן בסדור רב סעדיה עמ' כ"ג: ומי ששכח להזכיר וכו' וחנוכה ופורים במודים וכו' אם כבר גמר את תפלתו ונתן שלום חוזר. ועיין ראבי"ה ח"ב סי' תקס"ג עמ' 284 הנ"ל ובסדור רב סעדיה עמ' ק"ד.

50. בשחרית ובמנחה וכו'. וכן בד ובריי"ף הנ"ל לא נזכרה ערבית. ויפה העיר בח"ד שלא הזכירו כאן ערבית, מפני שמסיים אח"כ: אם לא אמ' מחזירין אותו, והרי בערבית של ר"ח אין מחזירין אותו (בבלי ספ"ד, ל' ב'). אבל בתוספ' כאן כ"א ב', בתוספ' ר' יהודה בפיסקי הרא"ש ובתוספותיו הנ"ל, בסמ"ג עשין י"ט ק"א ע"א, במרדכי כאן פ"ג סי' ס"ו העתיקו בשם התוספתא: ערבית וכו', ואינה אלא אשגרה מן הבבלי שבת (כ"ד א'). ועיין במאירי ובחי' המיוחסים להר"ן בשבת שם ומ"ש להלן בהי"א ד"ה בשחרית.

קדושת היום וכו'. וכ"ה בד, בריי"ף וברא"ש שבת פ"ב סי' ט"ו. אבל בתוספ', בתוספ' ר"י, בפיסקי הרא"ש ובתוספותיו שם, במרדכי ובסמ"ג הנ"ל, וכן בעיטור סוף ה' מגילה הנ"ל העתיקו גם מכאן: ואומר מעין המאורע, וכ"ה בבבלי שבת ובירושלמי פ"ז י"א ע"ג. וכבר הוכחנו לעיל בה"ח שהעיקר כגירסתינו.

51. ר' ליעזר או' וכו'. עיין להלן בהי"א ומש"ש. והראשונים הנ"ל לא העתיקו את דבריו, וקיצרו מפני שאין הלכה כמותו. ובראי"ה ובשטמ"ק ביצה י"ז א': "ר"א אומר בהודאה. פי' דקסבר אף בחול אומרה שם, כמו על הנסים". וכאן מפורש כדבריהם.

מתפלל שבע. בתוספ' ברכות, בתוספ' ר' יהודה, בפי' הרא"ש ועוד הנ"ל, וכן בראבי"ה ח"א סי' ס"ז עמ' 43 ובהגה"מ פ"ב מה' תפילה ה"י אות ה' הוכיחו מכאן שגם בר"ח ובחוה"מ מתפללין במוסף שבע (ולא שמונה עשרה). ועיין מ"ש הרל"ג בפירושים ח"ג עמ' 439. וכבר העתקנו לעיל מתוספות ר' יהודה שהוסיף: ויש ספר תוספתא שברייתא זאת כתובה בערבוביא וכו'. ובכל הנוסחאות שלנו הוא (בערך) כמו שהעתיק ר' יהודה שירליאון,

[32] ועיין במס' סופרים פ"כ ה"ה, עמ' 345, ואינו עניין לכאן, אלא לקדושה ממש שבש"ע, עיין מ"ש הרל"ג בגנזי שכטר ח"ב עמ' 524 ואילך, ג'אוניקא ח"ב עמ' 48. ואין להגיה אותה ע"פ התוספתא שלנו, עיין מ"ש ר"מ היגער במבואו שם עמ' 33.

חוץ מגי' ד שכתוב בה ברישא: מחזירין אותו (במקום: אין מחזירין) וההשמטה של הסיפא בכי"ע.

52. **שבת שחלה** וכו'. וכ"ה בכי"ע, ובד יש כאן השמטה. ועל דיוק לשון התנא ששנה כאן "שבת שחלה להיות בר"ח" ולהלן (הי"ג) אמר להפך "יו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת וכו' יו"ט שחל להיות בשבת", עיין מ"ש מהריק"ש בתולדות יעקב לביצה במקומו בשם "יש מי שכתב". וכן הביא במהרש"א שם בשם תוספ' ישנים. ועיין בדברי מהריק"ש שם ובחי' מס' יו"ט לר"י אבוהב ולהר"י גאלאנטי במקומו.

53. **בשחרית** וכו'. וכן לא נזכרה ערבית גם בכי"ע. אבל בבבלי: **ערבית** ושחרית וכו'. וכבר העירו הראשונים לביצה (הרא"ה, המאירי ובשטמ"ק) שם שהסיום להלן "מחזירין" אינו עונה על תפלת ערבית. ועיין מ"ש לעיל ה"י ד"ה בשחרית. אבל בראבי"ה ה' עירובין סי' שפ"ב (ח"א עמ' 411): ויש שאומר דילמא האי מחזירין לא קאי אלא אמנחה ושחרית. ולא נהירא לי.

קדושת היום וכו'. בכי"ע: ואומ' **מעין המאורע בעבודה**. וכ"ה בבבלי (המאורע) הנ"ל. והנכון כבכי"ו, אלא שצ"ל: בעבודה (במקום: באמצע), כגי' כי"ע והבבלי. וכן תוקן בגליון כי"ו בכ"י מאוחר. ועיין מ"ש לעיל ה"ח וה"י.

54. **בהודיה**. כבר ראינו לעיל בה"י שלר"א אומר יעלה ויבוא בהודאה אף בר"ח וחוה"מ שלא חלו בשבת, עיין מש"ש. ועיין ברש"י ובמאירי בביצה שם. ובתולדות יעקב למהריק"ש כתב על דברי רש"י: "אינו שיאמר **נוסחת יעלה ויבא**, אלא שיאמר כמו שאומר על הנסים בחנוכה". וכוונת הרב ברורה שלר' אליעזר אומר נוסח אחר המתקשר עם ברכת ההודאה שבשמונה עשרה. וכן שער מדעתו הרל"ג בפירושים לירושלמי ח"ג עמ' 311, עיי"ש דברים מחוכמים מאד. וברש"ש ביצה שם העיר שר"א לשיטתיה שסובר (משנתנו כאן פ"ה מ"ב) שאף הבדלה אומר בהודאה. ועיין מ"ש הרל"ג שם עמ' 311 ועמ' 313. ור"א סובר שמודה על הדעה בהודאה כשם שהוא מודה על התורה בהודאה שבברכת המזון.

ויש להוסיף על דברי החכמים הנ"ל, אף את שיטת ר"א בברייתא שבבבלי מ"ח ב', וכ"ה שם: ובשבת[33] מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע. ר' אליעזר אומר רצה לאומרה בנחמה אומרה, בברכת הארץ אומרה, בברכה שתקנו חכמים ביבנה אומרה.[34] ובצל"ח נתקשה למה אינו אומרה לר"א בברכה ראשונה. ולפי דברינו הנ"ל ר' אליעזר לשיטתיה שיכול לומר קדושת היום בהודאה, וכנגדה בברכת המזון היא ברכה שניה או הטוב והמטיב. ומ"מ מודה שיכול לאומרה גם בנחמה, מפני שנוסח הברכה עולה יפה עם ברכת נחם ועם חתימתה, עיין בריי"ף במקומו ובראבי"ה ח"א סי' קכ"ט עמ' 116 ובראשונים שציין אפטוביצר בהע' 15 שם.

ברם עלינו להניח שלר"א משתנה נוסח קדושת היום לפי מקומה בברכה, ואם אומרה בברכת הארץ הוא אומר: על התורה ועל יום פלוני הקדוש הזה וכו' מעין הנוסח שבברכת ההפטרה, עיין מס' סופרים פי"ג הי"ג, עמ' 248. ואם אומרה בברכת הטוב והמטיב שאין לה חתימה צריך לחתום בה כדרך שהוא חותם בקד' היום לשיטת החכמים אם לא הזכירה במקומה. וכן נמצא באמת בנוסח של ברה"מ בקטעים מן הגניזה (ידיעות המכון לחק"ה העברית ח"ה עמ' נ"ז) בברכת הטוב והמטיב: הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו וכולכם ברוכים. ברוך אתה ה' מקדש ישראל[35] ואת יום השבת. ונראה מכאן שהיו מקומות בא"י שנהגו כר' אליעזר,

[33] כבר צויין לעיל הע' 26 (עיי"ש בנוף פירושנו) שבה"ג גרס כאן: בשבת ובחרשים ובימים טובים.

[34] עיין רק"ס עמ' 256, הערה ד', שהביא נירסא אחרת. ונירסא שלישית נמצאת במחז"ו עמ' 33 ואילך. אבל הנכון כלפנינו, וכ"ה בתשה"ג קהלת שלמה סי' נ"ז עמ' צ', באו"ז ח"א סי' קצ"ט. ברשב"א ובתוספ' הרא"ש במקומו.

[35] נוסח א"י, עיין מ"ש להלן סהי"ג, ובהערה 47 שם.

ועיין מ"ש לעיל הערה 27. וכן פסקו כמה מאמוראי א"י (ירוש' ברכות פ"ה, ה"ב ט' ע"ב. ועיין גם בבבלי נדה ח' א') שהלכה כר"א בהבדלה שאומרה בהודאה. ובירושלמי (כאן ספ"ז י"א ע"ד) אמרו: ר' זריקן בר חמוי דר' זריקן הזכיר של חנוכה בארץ וקילסו אותו. ומשמע קצת שבמקומו לא היו נוהגים להזכיר חנוכה בארץ.[36] אבל לא מצאנו מי שפסק כר"א בתפילה, וכן הדין נותן שהרי קדושת היום עיקרה בעבודה, עיין מ"ש לעיל בה"ח.

מחזירין אותו. וכ"ה בד. ובכי"ע בטעות. אין מחזירין וכו'.

55. בשבת וכו'. בבא זו ליתא בבבלי, ולא באה אלא ללמדנו שאינו חוזר ומזכיר קדושת היום בעבודה (או בהודאה לר"א).

56. ור' ישמעאל וכו'. בד: ור' יוחנן בן ברוק' וכו'. ועיין דק"ס ביצה עמ' 37 הע' כ' בשם הרי"ף כ"י.

57. כל זמן וכו'. רשב"ג ור' ישמעאל בריב"ב חולקים להי"א, כלומר לשבת שחלה בר"ח או בחוה"מ, ולדבריהם, מכיוון שהוא אומר קדושת היום באמצע כולל בה גם קדושת ר"ח ויו"ט, ושלא כת"ק שאומרה בעבודה (כגי' כי"ע והבבלי, עיין מש"ש). ובבבלי: כל מקום שהוזקק לשבע מתחיל בשל שבת וכו'. עיין מ"ש ע"ז להלן.

58. ראש השנה וכו'. וכ"ה בבבלי בעירובין מ' סע"א. ולכאורה תמוה למה נחלקו ב"ש וב"ה במוסף, והרי אותה מחלוקת תתקיים גם בשחרית (ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי שבועות). ולפיכך נ"ל ברור שבזמן ב"ש וב"ה לא תקעו במוסף אלא בשחרית, עיין ירושלמי ר"ה פ"ד רה"ח, נ"ט ע"ג, בבלי שם ל"ב ב' ומ"ש במאירי ברכות כ"ט א' 97 ע"א סד"ה מנין. ומחלוקת זו היא באמת בתפילת שחרית. ובירושלמי שבועות (פ"א ה"ה, ל"ג ע"א): אמר ר' אחא בר פפא ותני כן העובר לפני התיבה ביו"ט של ר"ה[37] בשחרית ב"ש אומרים מתפלל שמונה וכו' במוסף בש"א עשר וכו'. ונראה שהכוונה לתוספתא שלפנינו אלא שר' אחא בר פפא שנה אותה לפי הנהג בזמנו שתקעו במוסף ולא בשחרית.[38]

59. עשר. וכ"ה בד, בכי"ע, להלן סוף ר"ה בכל הנוסחאות ובבבלי עירובין הנ"ל. ובכי"ו בטעות: שמנה עשרה. וצוק' הדפיס: מתפלל עשר. ואומר של שבת בפני עצמו ושל יום טוב בפני עצמו ומתחיל בשל שבת. ונוסחא זו בדויה מן הלב, ואינה בשום נוסח לא כאן ולא להלן ר"ה ולא בבבלי.[39] ועיין מ"ש להלן בסמוך.

יו"ט שחל וכו'. בעיטור ה' יו"ט ריש מחלוקת ט"ו (הוצ' רמא"י קמ"ח ע"ג. ד"ל נ"ט ע"ב): בתוספתא יו"ט שחל וכו'. והעתיק את לשון הברייתא בבבלי ביצה י"ז א'.

61. ומתחיל וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן ולהלן ר"ה. אבל בבבלי ובעיטור הנ"ל חסרות המלים "ומתחיל בשל שבת" בדברי ב"ש. ומכיוון שבדברי ב"ש ברור ש"מתחיל בשל שבת" כוונתו שאומר מקודם ברכה של שבת, הרי הדין נותן שגם בדברי ב"ה להלן כאן, ובברייתא שלנו בבבלי ביצה (ובדברי הת"ק בברייתא לעיל לפי נוסח הבבלי בביצה ובעירובין), פירושו שמתחיל בתפילת שבת ואומר קדושת היום באמצע ומסיים בתפילת שבת, ואינו עניין

[36] ועיין בידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה עמ' ע"ח ועמ' פ"ב.

[37] כלומר, שחל להיות בשבת, כפי' הרמב"ן במלחמות סוף ר"ה, ודלא כפירוש המאירי שם עמ' 107.

[38] בא"ח ח"א סדר תפלת ר"ה סוף סי' א', צ"ט רע"ב: "ובירושלמי משמע שבכל התפלות היום מתפללים תשע. וכן דעת הב' המאור ז"ל (בסוף ר"ה, ע"י"ש) וכו' ". ולפנינו בירושלמי שבועות הנ"ל מבואר להפך, כמו שהשיג על בעה"מ במלחמות הנ"ל. ועיין בר"ן שם סי' תתקנ"ג, ובמאירי ברכות שהזכרנו בפנים.

[39] בתיקונים לחלופי גירסאות (עמ' 105) העיר צוק' שבשנ"ס שלו צ"ל שכל הוספה זו ליתא בכי"ע. אבל לאמיתו של דבר אינה בשום נוסח. והתיקון שלו שייך לתיקונים לנוף הנוסח שלו.

כלל לסדר בחתימת הברכה. וכ"ה בר"מ פ"ב מה' תפילה הי"א, וכפירוש מרן בכ"מ שם. וכן מפורש בתשובת רב צמח (אוה"ג עירובין, עמ' 28): בר"ח שחל להיות בשבת, שבת קדשך לעמך נתת וכו' ומוספי שבת ומוספי ר"ה וכו' כאמור. וביום השבת וכו' ובראשי חדשיכם וכו' וישמחו במלכותך שומרי שבת וכו'.[40] וכן יוצא ברור מלשון הר"ח בעירובין (והמגיהים בש"ס ראם בהערה ב' שם לא עמדו על כוונת דבריו) ובביצה.[41] וכן בשטמ"ק ביצה: "לפי הפשט משמע שאומר תפלת שבת ממש אלא שאין המנהג כן". אבל רש"י תוספ' ושאר מפרשים ופוסקים פירשו מסיים בשבת — חותם בשל שבת.

ברם תמוה הוא שברישא, בר"ה שחל להיות בשבת, לא נזכר כלל בשום נוסח (כאן ולהלן ר"ה ולא בבבלי) לא בדברי ב"ש ולא בדברי ב"ה שמתחיל בשבת.[42] ונ"ל ש"מתחיל בשבת" בדברי ב"ה נשנו בעיקרן אגב דברי ב"ש. וכבר אמרנו לעיל ברישא שבזמן ב"ש וב"ה תקעו בשחרית גרידא, וממניין הברכות שהזכירו ב"ש וב"ה מוכח שהמחלוקת שלהן לא נשנית אלא לעניין שחרית. ומכיוון שבשחרית לא הזכירו אלא את הפסוק שבאמור,[43] הרי ברור שמתחיל בשבת משום תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם, ואין צורך כלל ללמדנו שמתחיל בשבת. אבל בשבת שחל ביו"ט ששנו בה מחלוקת ב"ש וב"ה בין בשחרית ובין במוסף, הייתי טועה לחשוב שמזכיר קרבנות מוסף של יו"ט לפני שבת, מפני שמוספי יו"ט מקודשים יותר משל שבת כסברת הבבלי בזבחים (צ"א א', ועי"ש ברש"י ובשטמ"ק אות י"ט). והרי ב"ש סוברים שמקודש ותדיר מקודש קודם,[44] ומלמדת אותנו הברייתא שקדושת יו"ט חלה גם על השבת, והוי לה שבת תדיר ומקודש, כמסקנת הבבלי בזבחים שם.[45] אבל ברישא שמוכח מתוכה שבשחרית גרידא אנן קיימין, אין שום צורך להשמיענו שמתחיל בשבת.[46]

62. ר' או' וכו'. וכ"ה בבבלי. אבל בד ובכי"ע: ר' נתן אומר וכו'. ובעיטור הנ"ל: ר"א אומר וכו'. ומסתבר יותר שהשם "נתן" נשמט לפנינו מאשר להניח שמי שהוא הוסיף מעצמו "נתן". וכנראה, שיש לפנינו מסורת בבלית עתיקה, עיין להלן. ובעיקר הדברים כבר אמרנו לעיל שאין ר' נתן חולק על דברי הת"ק אלא מוסיף על דבריו, והת"ק לא דבר כלל בחתימה, עיין מ"ש לעיל.

[40] ועיין בריב"ף כת"י שהובא ברק"ס ביצה עמ' 37 הע' ח', והלשון שם צריך תיקון.

[41] ואנו רואים איפוא שצדק מרן בבאורו לדברי הר"מ. ואשר להשנת הגר"ח עטר בראשון לציון לביצה שם, הרי דבריו מופרכים מפי' הר"ח לעירובין שפסק כלשון הת"ק ולא הזכיר כלל את החתימה. וגם "ההכרחות רכתיבנא לעיל" אינה מוכרחת כ"כ, עיין תוספ' מנחות ל"ו ב' ד"ה הא ובעיטור הנ"ל.

[42] ומכאן כנראה דייק רש"י שמסיים בשבת (בשבת ור"ח ובשבת ויו"ט) פירושו מסיים בחתימת הברכה. ולפיכך לא הזכירו לעיל "מתחיל בשבת ומסיים בשבת" מפני שבר"ה כ"ע מודים שמסיים בחתימה בר"ה, עיין רש"י עירובין מ' א' ד"ה וב"ה. ברם בירושלמי ר"ה פ"ד ה"ו, נ"ט ע"ג (ואין להגיה שם, שהרי כן מעתיקים משם כמה מן הראשונים, עיין אהצו"י שם עמ' 46) נחלקו תנאים בחתימת הברכה אף בר"ה שחל להיות בשבת. ולא זו בלבד, אלא שלפירוש הגאונים והר"מ הנ"ל אין מדברים כלל בחתימת הברכה אפילו בשבת ור"ח, ובשבת וביו"ט, וממילא אין חילוק בין ר"ה שחל להיות בשבת ובין שבת שחל להיות בר"ח, ונשארת השאלה למה לא הזכירו ברישא "מתחיל בשבת וכו' ".

[43] עיין במ"ח כנ"ה (1911) עמ' 434, והוא מתאים ביחוד לר"ה שחל בשבת שאין בו אלא זכרון תרועה בגבולים.

[44] ירושלמי יומא פ"ז ה"ב, מ"ד ע"ב; נזיר פ"ז סה"א נ"ו ע"ב, וכמו שמניהים המפרשים כפי שמוכח ברור מתוך העניין. ועיין ברכי יוסף או"ח סי' צ' אות ג' ומ"ש להלן פ"ה שו' 56.

[45] עיין בס' נועם ירושלמי ברכות רפ"ח. ובאמת גם לב"ה יש כאן חידוש, שהרי לא שמענו במקום אחר בתוספתא שב"ה סוברים תדיר ומקודש תדיר קודם.

[46] ולעיל הי"א, וכן במחלוקת ב"ש וב"ה בעירובין מ' ב', לא נזכרו לא סיום ולא התחלה, ולא נזקקו שם כלל לעניין הקדם הברכות.

63. ה ש ב ת ו י ש ר א ל וכו'. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא. ונראה שר' נתן מסר לנו כאן סדר בבלי, אבל בא"י אמרו: מקדש ישראל והשבת והזמנים, וכ"ה בבבלי (לפי גירסת השאילתות יתרו סי' נ"ד) בשם רבי. וכן תנא תנא קמיה דרבינא בשם ר ב י (עיין דק"ס שם), אלא שרבינא תירץ את הסדר ותיקן: מקדש השבת וישראל והזמנים. ואעפ"י שכן משמע גם בברכות מ"ט א', אבל הנוסחא שם מעורבבת (עיין דק"ס שם עמ' 259 הערה ה'). ואפשר שבסורא שנו שלוי שאל לרבי גם ממקדש ישראל והשבת, וע"ז אמר לו חוץ מזו, וכפירוש תלמידי ר"י על הרי"ף פ"ז סי' ק"פ, עיי"ש היטב, ועיין גם בפירש"י.

וחילוק זה נמצא בחילופי מנהגים בין א"מ ובני א"י (סי' ל"ב, הוצ' מרגליות עמ' 150): א"מ אומרים מקדש השבת, ובני א"י אומרים מקדש ישראל ויום השבת.[47] וכבר העירו שחילוף זה נמנה בין חילופי מנהגים שבין ישיבות סורא ופומבדיתא (עיין בספרו של מרגליות הנ"ל, עמ' 150 הע' 2), כפי שיוצא ברור מן הבבלי בפסחים קי"ז ב'. ובסורא נהגו כאנשי א"י, ובפומבדיתא כמסורת הבבלית. ויש להוסיף גירסת כת"י פריס בבבלי ברכות מ"ט א' (עיין דק"ס שם עמ' 261 סוף הע' ש') בדברי רב גידל בשם רב: ברוך אתה ה' מקדש ישראל והשבת. ורב הונא לא העיר לו כלום על הזכרת ישראל, מפני שכן נהגו גם בסורא. ולפי גירסת ד' וכי"ע בתוספתא שהלכה זו ר' נתן אמרה, משמע שבפומבדיתא היה רווח הנוהג הבבלי כבר בימי התנאים.

ס ו מ ה וכו'. נראה קצת שבמשנת תנא תוספתאה היתה מ"ו לפני מ"ה (בפ"ד), ולפיכך פירש תחילה מ"ו ואח"כ מ"ה. וכן שנינו במשנה שם: היה יושב בספינה (או בקרון)[48] או באסדא יכוין את לבו כנגד בית קודש הקדשים. וברי"מ פ"ה מה' תפלה סה"ג: סומא ומי שלא יכול לכוין את הרוחות והמהלך בספינה יכוין את לבו כנגד השכינה ויתפלל. ונתבארו דברי רבינו ע"י בנו ר' אברהם (סה"י לכבוד ר"י לוי עמ' 38) שהעתיק את הברייתא שלהלן והמשיך: ומי שהוא סומא בעיניו או שאי אפשר לו להתכון נגד המקדש, כמו מי שהוא עובר דרך הים אשר שם האניה הולכת פעם הנה ופעם הנה, או מי שמהלך במדבר וכו' ויכון בלבו ובמחשבתו בכל הרוחות שיעמוד אל המקום ברוך הוא הרי לך שהרי"מ באר את המשנה ע"פ הברייתא שבבבלי והתוספתא, וסבר שהיושב בספינה שאינה הולכת בכיוון ישר, וכן אסדה התלויה במרוצת הנהר, שלפעמים הולך ומתפתל (משא"כ בחמור שיכול להעמיד אותו בשעה שהוא מתפלל, עיין תר"י ומאירי ל' רע"א), אינו יכול לכוין את הרוחות, ולפיכך מסתפק בזה שמכוין את לבו לשכינה. ואעפ"י שבמשנה הלשון הוא: כנגד בית קודש הקדשים, הרי אין כאן אלא שינוי בלשון ולא בעניין, וכמו שאמרו בירושלמי (פ"ד ה' ע"ג) בשם ר' חייא רבה: כנגד קדשי הקדשים שלמעלן. וממסורת הירושלמי נראה שאלה הם גם דברי ר' חייא בבבלי (יבמות ק"ה ב'): המתפלל צריך שיכוין את לבו (כגי' הרי"ף בברכות פ"ה ועין יעקב במקומו ועוד) למעלה.[49] ולפ"ז משמע שהפי' במשנה ובתוספתא שמי שאינו יכול לכוין את הרוחות מתפלל כדרכו, ומכוין לבו לבית קה"ק ולשכינה, ואלו הם שני פרטים הנוהגים בכל מתפלל שיצייר כאילו תפלתו עוברת דרך קה"ק לשכינה. וכן שנינו בפסיקתא רבתי רפל"ג (=תנחומא בובר וישלח סי' כ"א): "ילמדינו רבינו המתפלל להיכן הוא צריך לכוין את לבו (עיין לעיל ה"ד ומש"ש). כך שנו

[47] עיין בירושלמי ברכות רפ"ח ובמקבילה ובהערות מרגליות (שהזכרנו בפנים), עמ' 151 הערה 7. ועיין בפיסקי ר"א מלונדריש, הוצ' רמ"ל זק"ש, עמ' ל"ב, הע' 12. ועיין בס' הקנה עה"מ, ס"ד סע"ג. ונוסח א"י רווח בקטעי הגניזה, עיין בקטע מהגדה של פסח (צפה"ב חט"ו, עמ' 122) ובקטעים מתפילה לשבת (ר"ש אסף בסה"י לכבוד רינבורג עמ' 126) ומ"ש לעיל הערה 35.

[48] ליתא במשנה שבירושלמי, בפיסקא שם, בהוצ' לו, קויפמן, במשנה שבבבלי ד"ר ועוד.

[49] ועיין בגירסת בה"ג ר"ב, עמ' 33, שהרכיב את הבבלי והירושלמי שם. ובירושלמי כאן בברייתא שלנו: הרי אילו מתפללין כלפי למעלן.

רבותינו יכוין אדם לבו כנגד[50] בית קודשי הקדשים". ומכאן שכיוון הלב כנגד בית קה"ק נוהג בכל מתפלל. ועיין להלן.

64. **ויתפללו אל** וגו'. עיין בשנו"ס, ולפנינו צ"ל: והתפללו וכו', עיין דק"ס עמ' 154 הערה ר', ובראבי"ה ח"א סי' פ"ז, עמ' 64 הע' 20. ונשתבש בכל המקומות, והנכון הוא בד: והתפללו אל ה' (מ"א ח' מ"ד), והכוונה לסוף הפסוק: והבית אשר בנית לשמך.

65. **מכוונין** וכו'. וכן בבבלי: יכוין את לבו כנגד א"י וכו'. וכמה מן הראשונים הגיהו בבבלי (עיין בתוספ', תוספ' ר"י במקומו ועוד) ומחקו את המלים "את לבו" והסתייעו (עיין ראבי"ה הנ"ל) מן הירושלמי כאן, שמפורש בו: הופכין את **פניהן** כלפי א"י. וכן בספרי שנביא להלן: הופכין פניהם כנגד א"י. אבל קשה מאד לשבש את כל הנוסחאות בתוספתא ובבבלי. ובפסיקתא רבתי רפל"ג (וכן בתנחומא) הנ"ל: **ר' אליעזר בן יעקב** אומר חיה מתפלל בחוצה לארץ יכוין לבו לארץ ישראל וכו'.[51] וכנראה שמסדר הפסיקתא סבר שאין ר' אליעזר בן יעקב חולק על הת"ק (של הברייתא שבפסיקתא), אלא מוסיף שלא בלבד המחשבה גרידא אלא גם הלב ממש צריך להיות מכוון כלפי א"י, וכמו שאמרו בסוכה (פ"ה מ"ד): ואנו ליה וליה עינינו, שפירושו במקום זה שאף העינים ממש מכוונות כלפי המקדש. ומכיוון שהת"ק הזכיר שכל המתפלל צריך שיהא לבו מכוון כנגד קה"ק, הוסיף ר"א בן יעקב שאף לבו צריך להיות מכוון כלפי מזרח. אלא שהפריש הוא בין המחשבה שבלב ובין לבו ממש, שבמחשבה שבלב יכול אדם לצייר שהוא מתפלל בקה"ק, אבל כשאדם מכוין את לבו ממש למקום המקדש, הרי הדבר תלוי במקום עמידתו, ואם הוא עומד מחוץ לא"י הרי בוודאי אינו יכול לצמצם את עצמו לכיוון בית המקדש, אלא לצד א"י גרידא. ואם הוא בא"י יכול לכוין לצד ירושלים וכו', כמו שבאר לנכון בפרישה לטאו"ח ריש סי' צ"ד. ועיין בפי' תלמידי ר"י להרי"ף במקומו.

66. **ויתפללו** וכו'. צ"ל: והתפללו וכו', והכוונה לדה"ב ו', ל"ח. ועיין בחידושי אגדות למהרש"א במקומן. ועיין הגי' בד ובכי"ע ובדק"ס עמ' 155 הע' ש'. וכן גם בירושלמי כי"ר: והתפללו אל ה' דרך ארצם וכו'. ובספרי ובבבלי בהוצ' שלנו, וכן בגנזי שכטר ובשהש"ר לנכון: והתפללו אליך דרך ארצם, והכוונה לפסוק במ"א. ועיין בשנו"ס בספרי שם.

67. **ויתפללו** וכו'. צ"ל: והתפללו וכו'. וכ"ה בספרי הנ"ל בכתי"י, ובבבלי בכת"י, ובראשונים (עיין דק"ס עמ' 155 הע' ת') ובגנזי שכטר. והוא קיצור הפסוק בדהי"ב ו', ל"ד. ובשהש"ר (בד"ר): והתפללו אליך דרך העיר הזאת. וכן בירושלמי בכי"ר: והתפלל אל(ה)יך דרך העיר הזאת.

68. **מכוונין** וכו'. וכע"ז בפסיקתא ובבבלי. ובירושלמי: הופכין פניהן כלפי הר הבית. והיא היא.

69. **והתפללו** וכו'. בנכרי הכתוב מדבר (דהי"ב ו', ל"ב), והוא אינו יכול להכנס אל הבית ממש, ולפיכך מתפלל אל הבית. (חידושי אגדות למהרש"א).

במקדש. וכע"ז בפסיקתא ובבבלי. אבל בירושלמי: העומדין ומתפללין בהר הבית.

[50] כ"ה בתנחומא. ובפסיקתא בר"ר בטעות: נגדר.

[51] לכאורה נראה שהפסיקתא לקחה את הברייתא מן הספרי ואתחנן פי' כ"ט כני' כתה"י שם (עיין בהוצ' ר"א פינקלשטין עמ' 47): מיכן היה ר' אליעזר בן יעקב אומר כל העומדים בחוצה לארץ וכו', אלא שהפסיקתא קיצרה והשמיטה את הראיות מן הכתובים. אבל בכל המקורות המקבילים (התוספתא, הירושלמי, הבבלי, מדרש שהש"ד פ"ב, ד', גנזי שכטר ח"א. הוצ' ר"ל גינצבורג עמ' 99, מדרש חדש על התורה במדרשים הוצ' מאן עמ' קע"ח) הברייתא היא סתמית, והוכנסו בה ראיות מתפלת שלמה (חוץ ממדרש חדש הנ"ל שאין בו הראיות). ומסתבר יותר שמסדר הפסיקתא שאב את דבריו ממקור אחר.

70. **ויתפללו** וכו'. צ"ל: יתפללו וכו', כלומר הכתוב במ"א ח' ל'. ובבבלי שם גוסף: היה עומד אחורי בית הכפורת[52] וכו'. ועיין רש"י ובהגהות הרש"ש שם. ובספרי קרח פיס' קט"ז, עמ' 133: מקום היה אחורי בית הפרוכת (כגי' כי"ר ועוד) ששם בודקים יחוסי כהונה (כלומר, הבדיקה הראשונה לפני הבדיקה בלשכת הגזית). וההוספה שבבבלי אינה גם בספרי, בפסיקתא, במדרשות ובירושלמי.

71. **עומדין** וכו'. זהו סיכום המסדר ואינו מדבי ר"א בן יעקב (וליתא בפסיקתא), וכאן מדבר המסדר בלשון עצמו „פניהם" במקום „לבם".

72. **לא יעמד** וכו'. בירושלמי: ר' אידי בר"ש בשם ר' יוחנן (כגי' כי"ר ומקבילה במגילה) לא יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל. מה טעם א"ר אבא בריה דרב פפי ממעמקים קראתיך ה'. ומכאן נראה שהברייתא שלנו לא היתה ידועה להם. וכבר הוכחנו לעיל מפס"ר רפל"ג שההלכה הקודמת בתוספתא היא מדבי ר' אליעזר בן יעקב. וכ"ה גם ההלכה שלנו, וכמו ששנינו בבבלי י' ב' (לפי בה"ג עמ' 40, וכ"ה בשינויים קלים גם בכי"מ, עיין דק"ס 45 הע' ע'): דאמר ר' יוסי ב"ר חנינה משום ר' **אליעזר בן יעקב** לעולם אל יעמד אדם לא על גבי מיטה ולא על גבי ספסל ולא על גבי כסא ולא על מקום גבוה ולא על גבי שרפרף ויתפלל לפי שאין גבהות לפני הקב"ה, ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנ' ממעמקים קראתיך ה' וכו'.

73. **מקום גבוה**. לפי הר"מ (פ"ה מה' תפלה ה"ז), מקום גבוה הוא ג' טפחים ויותר, ועיין ב"י בטוא"ח סי' צ' ובב"ח שם. ולפי א"ח (ה' תפלה סי' נ"ב, ח"א ט"ז ע"ד) מקום גבוה הוא י' טפחים ויותר, ולפי המאירי הוא מג' טפחים ועד י', אבל י' טפחים ויותר היא רשות לעצמה, עיי"ש י' ב'. וכתב במאירי שם: ודווקא במקומות כעין אלו הנזכרים, ר"ל מטה כסא ושרפרף שאין העמידה עליהם מצויה, והעולה עליהם להתפלל בעמידה, נראה כאילו כונתו לקרב את תפלתו לשמים, אבל אם הוא מקום שהעמידה מצויה אין בכך כלום. וכן בקיצור בראי"ה עמ' י"א: פי' בשום מקום שנראה כמתכוין לכך. ועיין באהל מועד לר"ש ירונדי ח"א, ס"ז ע"א, בשם הרי"ץ גיאת, ובב"י טאו"ח ריש סי' צ'.

75. **זקן** וכו'. ילקוט המכירי תהלים פק"ל, א', קכ"ד ע"א, בשם התוספתא. ועיין בב"י הנ"ל. וכן בר"מ (פ"ה מה' תפלה ה"א): ואם היה דחוק או נאנס וכו' אין מעכבין. ואלו הן וכו' ותקון המקום. ותקון המקום הוא שלא יעמוד במקום גבוה, עיי"ש ה"ו וה"ז ועיין להלן.

חולה מותר. כלומר, בין בעמידה ובין בשכיבה על מקום גבוה. ובפסיקתא דר"כ, שובה, קנ"ח ע"א: תני בשם ר' אליעזר בן יעקב (עיי"ש הע' כ"ד, וכ"ה במדרש תלים הוצ' בובר) וכו' ואם אין את יכול להתפלל בתוך ביתך, התפלל על מטתך. ואעפ"י שהעניין שם לא לעניין מקום גבוה נשנה, מ"מ נראה שהכל בא מקובץ הלכות של ר"א בן יעקב בעניין שלנו.

77. **ובלבד שיהא** וכו'. מסגנון הלשון משמע שיש כאן הגבלה, שלא התירו לו אלא דווקא אם יכול לכוין את לבו, אבל אם אינו יכול לכוין כשהוא יושב על החמור, ומכ"ש כשירד ממנו ויפחד שמא יברח, או יגנב, אל יתפלל כלל, וכדברי ר"א בבבלי ל' ב'. אבל בירושלמי גורס: שכך לבו מיושב. וכן בבבלי: לפי שאין דעתו מיושבת עליו. ולפי שני התלמודים יש כאן טעם למה לא הטריחו עליו לרדת. ולפ"ז גם לפנינו הפירוש הוא: לא איכפת לנו אם אינו יורד, ובלבד שיהא לבו מכוון, וכסגנון המשנה בסוף מנחות.

היה משכים וכו'. בירושלמי הוא מאמר רב.

[52] בהוצאות שלפנינו בבבלי נוסף לפני כן: היה עומד בבית קדשי הקדשים וכו'. ואינו בכתי"י ובראשונים, עיין דק"ס. ועיין ראבי"ה ח"א סי' פ"ז, עמ' 65. וכן לא היתה ההוספה לפני הר"מ, עיי"ש פ"ד מה' תפלה ה"ג ובלח"מ שם.

78. וקורא בה. וכ"ה בד. אבל בכי"ע ובבבלי (בכל כתה"י, עיין דק"ס) נוסף: ומתפלל. ואם גירסתנו נכונה, צ"ל שלא הזכיר התנא תפלה, מפני שבהולך למקום קרוב עסיקינן כאן (שהרי נזכר שופר ברישא, כלומר ביו"ט, עיין רשב"א ל' א'), ובוודאי יכול להגיע למקומו לפני שיעבור זמן ק"ש ותפילה. ומשום זה לא הזכירה התוספתא תפלה כלל. וכל עיקר החידוש הוא שאם מוכרח לצאת לפני הנץ החמה, ואינו יכול לקחת עמו את השופר או את הלולב או את המגילה לדרך (מפני שאין לו אלא אחד וצריך לעזוב אותו לב"ב), יכול לצאת ידי חובתו בכל אלו לפני הנץ החמה (עיין מגילה פ"ב מ"ד ומ"ה), אלא שאסור לו לקרות ק"ש לפני הנץ. ובירושלמי הנ"ל מסיים בה: לכשתגיע עונת קרית שמע הרי זה קורא את שמע ומתפלל. ועיין אהצו"י שם עמ' 110. ובבא זו לא הובאה כאן אלא אגב הסיפא. ועיין מ"ש להלן.

79. לישב בקרון וכו'. כלומר לצאת בדרך רחוקה, ומחמת נענוע הקרון והספינה לא יוכל להתפלל מעומד, הרי זה מתפלל מיד לאחר עלות עמוד השחר, כדי שלא יצטרך להתפלל מיושב. ובד יש כאן הכפלה בט"ס מן השורה שלמעלה.

80. קורא. עיין בשנו"ס ההוספה שבד, וכ"ה בבבלי בהוצאות שלנו ובכי"מ (ועיין גי' ב"נ בדק"ס 156 הע' ו'). ולפי גי' זו "בין כך ובין כך" שבדברי רשב"א מתפרשים שאין הבדל בין יוצא לדרך קרובה ובין מפליג בקרון ובספינה (והלשון דחוקה קצת) ובשניהם מתפלל אח"כ. אבל מכיון שגם בכי"ע חסרים דברי רשב"א הרי מסתבר שבד היא הוספה ע"פ הבבלי, כרגיל בו בברכות.

81. עובר וכו'. כלומר, עובר מפני החמור, ועוקר ממקום תפלתו. ובירושלמי: הרי זה מעביר מפני החמור וכו'. ועיין בבלי ל"ב ב' ובדק"ס שם.

פני קדר. צ"ל: פני קרר, כלומר, מנהיג הקרון, וכן מפורש בירושלמי הנ"ל: ומפני הקרון ועיין גם בבלי הנ"ל. ועיין מ"ש בתס"ר ח"א עמ' 212, ח"ג עמ' 73.

עולה וכו'. בבבלי הנ"ל בכתי"י וראשונים (עיין דק"ס 174 הע' מ'): לא יהא מפסיק ועולה. ולפנינו המלה "עולה" מיותרת (ואיננה בד ובכי"ע) ובאה באשגרה ממשנת מו"ק פ"ג מ"ה: שבת עולה ואינה מפסקת.

82. אמרו וכו'. במקורות א"י שציינו הספור מתאים בעיקרו לתוספתא. אבל בבבלי מסורת אחרת עיי"ש. ועיין בציונים במסה"ת.

ערוד. ערוד כאן הוא לא ערוד (חמור בר) אלא ערווד, עיין להלן בגי' כי"ע, ועיין בהערות תיאודור לב"ר פפ"ב עמ' 995, שציין בתוך שאר המקורות גם לרש"ס בירושלמי בסוגיין שגרס בבבלי ערווד. וכן בקטע של בה"ג שפרסם לוי (באן 1937) עמ' 20 גרס בבבלי ערווד (ז' פעמים). וכן מנוקד בשמט"ק חולין קכ"ז, א', אות י"ב, ובמה"ג שציין לו לוי. וכן מנוקד בגליון ספר המעשיות לגסטר עמ' 117 סי' קס"ה, כפירוש לחברבר. ובירושלמי גורס: ובא חברבר והכישו, ואין ערווד אלא חברבר, עיין בב"ר ובבבלי שם, והוא נחש שחור שבא מזווג נחש וצב, עיי"ש. וכן בתנחומא בד"ק ובד"ו: בא חורווד ונשכו וכו' ומצאו חורווד וכו'. וכן במה"ג וישלח, הוצ' מרגליות תרי"ג (בעל מה"ג הרכיב את התנחומא ואת הירושלמי), אלא ששם גורס חברבר במקום חורווד, והוא הוא. ומאן בחלק האנגלי עמ' 390 הע' 420 העיר שהסיפור בילמדנו אינו מתאים לירושלמי, מפני שבירושלמי האגדה היא בחברבר (ולא בערוד) וגם התלמידים לא נזכרו שם, וטעה בתרתי. א. בירושלמי שם להלן: אמרו לו תלמידיו רבי לא הרגשת וכו'. ב'. מאן לא השלים כהוגן את המקומות שלא היה יכול לקרוא בקטע שלו. וכן העתיק: "אילו אדם שנשכו הור[גו. ווי לע]רוד וכו' ". ואין לו כל טעם. אבל אין ספק בעיני שצ"ל: אילו (=אי לו, כגי' כי"ו להלן) [ל]אדם שנשכו חור[ור. ווי לחו]רור וכו'. וכ"ה בתנחומא ד"ק: וי לו לאדם שנשכו חורווד וי לחורווד וכו'.

83. הלכו וכו'. בתנחומא הנ"ל: ברחו התלמידים. אחר שעה באו ומצאו אותו חורוור מת מושלך על חורו.

אילו לאדם וכו'. אילו=אי לו=אוי לו, עיין קהלת ד' י', ברש"י, ברשב"ם שם ועוד. ובכי"ע: אוי לו לאדם שנשכו ערוד אוי לו לערוד וכו', ועיין מ"ש לעיל. ועיין בבבלי הנ"ל וברש"י שם. וכ"ה בה"ג ד"ו ו' ע"ב ובקטע של לוי הנ"ל עמ' 20, אבל בה"ג ד"ב עמ' 52 חסר. ועיין בשמו"ר פ"א, ל"ב ובהגהות הרש"ש שם אות נ"ז.

85. לא מתוך וכו'. וכ"ה בירושלמי. וכן גרסו הקדמונים גם בבבלי, עיין דק"ס 160 הע' ק'. ועיין הגי' בהוצאות שלפנינו.

קלות ראש. בכי"ע ובד מוסיף: ולא מתוך דברים בטילים. וכ"ה בבבלי ובירושלמי. ובירוש' סוטה רפ"א, ט"ז ע"ב: שלא יקנא לה לא מתוך שחוק ולא מתוך שיחה ולא מתו' קלות ראש ולא מתוך מתון, אלא מתוך דבר של אמה. ובכי"ר שם: ולא מתוך מותי, אלא מתוך דבר של אימה. ובמאירי שם ב' א' ד"ה זהו: ולא מתוך מונין. ובתוספות שם ב' ב' ד"ה מאי (בד"ו הראשון): ולא מתוך גאוותן. ובבמ"ר פ"ט, ל' חסרות המלים "ולא מתוך מתון" (בין בד"ר ובין בכי"א). וכנראה שהסופרים השמיטו אותן, כדרכם במלים קשות. ובר"מ פ"ד מה' סוטה הי"ח: ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך מריבה ולא להטיל עליה אימה. ובהגהה שם בד' ראם שערו שהר"מ גרס בירושלמי: ולא מתוך אימה אלא מתוך מתון. ויש ששערו שהר"מ גרס בירושלמי (עיין מה"פ במקומו): ולא מתוך מדון (במקום מתון), ועיין מ"ש בעל הירושלמי, עמ' 55 הע' 1, ובספר היובל לכבוד קרויס עמ' 305. ועכשיו נ"ל שהנכון הוא כבהוצאות שלנו בירושלמי, ומתוך "מתון" פירושו מתוך בטלה (עצלות, עיין הגירסא בברייתא שבבבלי), עיין במלונים הסוריים ערך מתן. וכן בביה"מ של יעלינעק ח"ה עמ' 91: עצל אחד ומתון אחד. ודבר של אימה הוא ההפך מקלות ראש, עיין תנחומא וירא, הוצ' בובר סי' ט'.

86. של חכמה. "חכמה" בספרות התנאים פירושה לעתים קרובות: הלכה, עיין בבלי ב"מ ל"ג א' וירוש' מו"ק פ"ג, ה"ז, פ"ג ע"א ומקבילות. וכן בבבלי נדה ס"ט ב': דברי חכמה, ופירש"י הלכה. ובמקבילה שבירושלמי כאן: אלא מתוך דבר של תורה. ובבבלי (לפי ב"נ): אלא מתוך שמחה של תורה (עיין דק"ס עמ' 160 הע' ר'). ובהוצ' שלפנינו: מתוך שמחה של מצוה. ולהלן בירוש' שם: רב ירמיה אמר לא יעמוד אדם ויתפלל אלא מתוך דין של הלכה. ובמאירי שם (ל"א ע"א) גורס: מתוך סוף דין הלכה, ועיין אהצו"י 119 ומ"ש בבאורי לה' הירושלמי להר"מ עמ' ל"ד, אות ר'. ובבבלי לעיל שם (כגי' כי"מ, עיין דק"ס): ת"ר אין עומדין להתפלל אלא מתוך הלכה פסוקה. ועיין מ"ש הר"ח אלבק בהוספות ותיקונים לבראשית רבתי של ר"מ הדרשן, עמ' 274.

87. של חכמה. עיין לעיל, וכן בירושלמי: אלא מתוך דבר של תורה. ובבבלי (בהוצאות שלפנינו): אלא מתוך דבר הלכה, ועיין דק"ס שם.

88. ותנחומין. וכ"ה בד ובבבלי בדפוסים ובכי"מ, ובעל דק"ס לא העיר על שום גירסא אחרת. וכן בירושלמי: בדברי שבח ובדברי נחמות. אבל בכי"ע גורס: בדברי שבח ותחנונים. וכן גרסו בבבלי בתוספ' ר' יהודה, ברשב"א, בתוספ' הרא"ש במקומם בפי' תלמידי ר"י על הרי"ף פ"ה סי' קי"ג (בד"ק וד"ו: אלא הנכון כגי' הספרים שגורסים וכו' שסיימו דבריהם בדברי שבח ותחנונים'. אבל לעיל שם גרסו: ותנחומי') ובראי"ה עמ' פ"ו. וכן העתיקו תלמידי ר"י גם מירושלמי: בדברי שבח ותחנונים. אבל מדברי הירושלמי להלן שם מוכח שהגי' תנחומין עיקר.

הכותב וכו'. מפתח לר"ן ל"ב ב' (כ' ע"א) בשם התוספתא.

89. לא ישיבנו. בכ"מ פ"א מה' תפילין הט"ו דייק מלשון הר"מ שאינו מפסיק מפני החשש שמא יסיח דעתו וישכח ולא יגמור את השם לשמו. אבל פשוטה של ברייתא הוא שאין

להפסיק באמצע כמו שאין להפסיק בק"ש ובתפילה באמצע התיבה, וצריך לכתוב את השם בבת אחת (עיין מ"ש להלן מס' חסידים סי' תתתקס"ב) ובטבילה אחת של הקולמוס (עיין להלן), והלואי שהיינו יכולים לעשות כבן קמצר (עיין יומא ל"ח ב' וברש"י במשנה שם). אבל בדיעבד אם הפסיק אינו פוסל את השם, שהרי אפילו אם טעה והשמיט אות אחת מן השם, יכול להשלימו אח"כ.[53]

ששה שמות וכו'. וכ"ה גם בס' המפתח להר"ן הנ"ל. וכ"ה במס' ספרים שנאבדה מאתנו (לפי גנזי מצרים הוצ' אדלר עמ' 29, הצופה האנגלי סדרא ישנה ח"ט 697): הכותב את השם ואפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו. היה כותב חמשה וששה שמות, כיון שגומר אחד מהן משיב שאילת שלום וכו', לא יטביל אדם קולמוס שנים שלשה פעמים ויכתוב בו את השם, אלא טובלו פעם אחת וכותב בו את השם. וכן בס' חסידים הוצ' מק"ג סי' תשכ"ב עמ' 186: הכותב את השם וכו' היה כותב חמשה שמות כיון שגמר אחד מהם משיב, וברור שהעתיק מן התוספתא. ועיי"ש סי' תשכ"א וסי' תשכ"ג ועיין להלן. אבל במס' סופרים פ"ה ה"ז (וכמס' ס"ת שם): היה כותב שנים או שלשה שמות כאחת מפסיק ביניהם ומשיב. וכן העתיקו משם בה"ג ושאר קדמונים, עיין בהוצ' היגר עמ' 156 ובציונים שם.

ברם בירושלמי כאן: היה כותב שנים או שלשה שמות כגון אל אלקים ה' הרי זה גומר וכו'. ומכאן הוכיחו האחרונים שבכל השמות שאינם נמחקים אנו מחייבים כתיבה לשמה, ולאו דווקא בשם הויה, עיין בברכי יוסף יו"ד סי' רע"ו שהאריך בזה. וכתב שם בשם היד מלאכי: אשתמיטתיה (כלומר להרדב"ז ז"ל) ירושלמי פ' אין עומדין ופ"ב דמגילה דאמרינן תני היה כותב שנים או שלשה שמות כגון אל אלקים ה' וכו'. וכן מעיד באהצו"י כאן (עמ' 122) על הברייתא שלנו: "וכ"ה בירושלמי מגילה פ"ב ה"ג". וכ"ז אינו נכון, ואין זכר מזה לא במגילה ולא במ"א בירושלמי (חוץ מברכות), ורק המלים: אל אלקים ה' נזכרות בירושל' מגילה פ"א לעניין אחר, עיין להלן. וכנראה שצדק בברכ"י שהמאמר "כגון אל אלקים ה' " הוא גליון שנכנס לפנים ולא היה לפני כמה מן הראשונים. וכנראה שהכותב הוסיף ע"פ הירושלמי ברכות פ"ט ה"א, י"ב סע"ד (השוה גירסת הר"א פולדא בירושלמי פ"ה) ומגילה פ"א הי"א, ע"א ע"ג. ועיין מ"ש להלן בסוף הברייתא.

ולפ"ז אפשר לפרש את התוספתא והירושלמי כפירוש בעל נ"י לה' ס"ת להרי"ף: "כגון שהניח ביריעה שמות רבות שלא רצה לכתבם מפני שלא היה טהור, והניח להם מקום ובא לכתבם עתה בבת אחת". והדברים מתבארים יותר ע"פ מה שכתב הראב"ד באשכול ה' ס"ת, ח"א עמ' 162: ושמיע לן דהאידנא איכא הרבה מן הסופרים דאין כותבין בו השמות, אלא מניחין חלק במקום השמות, וכשמסיימין ספר תורה כולו מטהרין עצמן, וכותבין כל השמות כלן (והר"ח אלבק בהערה שם העיר על דברי נ"י הנ"ל). ואיכא נמי מנהון מאן דמיתי בי עשרה כשכותבין וכו'. ועיין גם בגנזי מצרים הנ"ל סוף עמ' 28 (696). ובס' חסידים סי' תתתקס"ב עמ' 420: כתיב (שמות ל"ט, ל') ויכתבו עליו מכתב פתוחי חותם קדש לה'. ויכתבו. לימד שבפני רבים נכתב השם, כגון בעשרה, וכתיב (ויקרא כ"ב, ל"ב) ונקדשתי בתוך בני ישראל. וכך היו הראשונים עושים כשכותבין ספר התורה היו כותבין השמות בעשרה צדיקים. ויש אומרים הוצרך בפני רבים לכותבו כדי להזהירו שיכתוב לשמה שאם יכתוב שלא לשמה שטעון גניזה. וגם האותיות בפעם אחת כולם היו וכו'. נמצאנו למדים מדבריו שהסופרים הקדמונים היו מניחים את מקומות השם חלק והיו כותבים אותם אח"כ ברבים ונזהרים לכתוב את האותיות בב"א. ברם ספק גדול בעיני

[53] עיין במס' סופרים פ"ה ה"ה. ולא נחלקו אלא בתליה ע"ג השיטין. ולשיטת האחרונים שפוסלים בכתב את השם שלא כסדרו (עיין בפתחי תשובה ליו"ד סי' רע"ו ס"ק י"א אות כ') מירי שהשמיט את האות האחרונה.

אם מנהג זה היה קיים בזמן התוספתא והירושלמי. יתר על כן כל הרבותא שמפסיק בין השמות אינה אלא אם השמות רצופים בפסוק.

90. מ ש י ב וכו'. בס' חסידים סי' תש"כ עמ' 186 (=סי' תתתק"ס עמ' 420): ואם שני שמות או שלשה או יותר, כגון (יהושע כ"ב, כ"ב) ה' אלקים ה' אלקים ה' הוא יודע, לא יקום ו ל א (כ"ה בסימן המקביל, וכאן בטעות: אלא) ינוע ולא יסורו עיניו מלכתוב עד שיסיים את כולם וכו'. וכבר תמה המו"ל שהתוספתא והירושלמי סותרים, וגם המחבר בעצמו סותר את דבריו בסי' תשכ"ב. ואפשר שרבינו חילק בין תשובה בפה, ובין תגועה בגופו, תדע לך שהוא כן שהרי למעלה שם (רק בסי' תתתק"ס) בכותב שם אחד הזכיר "ולא ידבר" ואילו בכותב כמה שמות לא הזכיר דבור כלל.

מ ק ו ם ש נ ה ג ו וכו'. כל הברייתא שלהלן בשם התוספתא בתוה"א להרמב"ן, עניין ההתחלה, ד"ו נ' ע"א ואילך (ואעפ"י שהוא מעתיק שם הכ"ד גרידא, אבל מדבריו שם מתפרשת גם ברייתא זו). ובבא זו לא הובאה כאן אלא אגב הסיפא, עיין להלן. ובתוה"א להרמב"ן הנ"ל באר אותה ע"פ הבבלי כתובות ח' ב' עיי"ש. ואנו למדים מן המקורות שסתם ברכת אבלים כוללת גם תנחומי אבלים (חוץ ממקומות שנזכרו בצדה תנחומי אבלים בפירוש).

ושנינו בירושלמי (פסחים פ"ח ה"ח, ל"ו ע"ב ומקבילות): אלו הן ברכת אבלים מה שהן אומרין ב ב י ת ה כ נ ס ת. אלו הן תנחומי אבלים מה שהם אומרים בשורה.[54] ונראה שבירושלמי כיוונו למנהג הקדום שנהגו לומר ברכת אבלים בבית הכנסת, ואפילו בחול.[55] ובמס' סופרים פי"ט (ה"ט, עמ' 335): "וברכת אבילים בערב לאחר התפילה בפני המתפללים על הכוס. בשבת א י ן (כצ"ל, כמו שהוא במחז"ו עמ' 715) אבילות נוהגת וכו', לאחר שיגמור החזן תפילה (של מוסף)[56] הולך לו אחורי דלת של בית הכנסת וכו' ומוצא שם האבילים וכל קרובים ו א ו מ ר עליהן ברכה". והיו מקומות שנהגו לומר ברכות הללו ברחבה (עיין בבלי כתובות ח' ב' ובמקבילות), ואף שם אמרו אותן בלי שום סעודה, וכפירוש הגאונים, עיין שטמ"ק בכתובות במקומו ובאוה"ג שם עמ' 33.

ואח"כ חזרו על אותן הברכות גם בבית האבל.[57] ולשיטת הבבלי חזרו על הברכות בכל פעם. אבל בירושלמי לא נזכרו כלל פנים חדשות, לא לעניין ברכות חתנים (עיין מ"ש להלן) ולא לעניין ברכת אבלים. ונראה שפסקו כר' יהושע,[58] ולא התחשבו כלל בפנים חדשות,[59] ולפ"ז,

[54] באהצו"י (מו"ק עמ' 85) העיר על נירסת הרי"ף (מו"ק פ"ג סי' אלף רכ"ט), רמב"ם (פי"ב מה' אבל ה"ז) ושבה"ל השלם (ה' שמחות סי' י"ב) שנרסו בירושלמי: אלו הן ברכת אבלים שאומרים ב ב י ת ה א ב ל. ברם קשה להניח את כל הנוסחאות של הירושלמי, וכ"ה גם בשרי"ד עמ' 192 ואצל כמה מן הראשונים, עיין אהצו"י שם. וכנראה שברי"ף והנמשכים אחריו העתיקו מנוסח מתוקן ע"פ המנהג המאוחר.

[55] עיין בפרקי דר"א ספי"ז, וכפי' הריי"ן ניאת והרמב"ן, עיין בבאור הרד"ל שם אות ע"ד.

[56] המוקף ליתא במחז"ו עמ' 715. וכנראה שהוסיפו כן בנוסחאות שלנו ע"פ המנהג המאוחר של בני א"י, שלא הכניסו את האבל לביה"כ אלא בשבת בלבד, עיין בחילופי מנהגים שבין א"מ ובני א"י סי' י"ד, הוצ' מרגליות עמ' 122. וכל המאמר במס' סופרים מן "אין אבלות נוהגת" וכו' עד "ולהלוותן לבתיהם, אבילים [לנחמן]" הוא מאמר המוסגר.

[57] עיין בבבלי כתובות ח' ב' הנ"ל. ועיין וי"ר פכ"ג, ד', ומ"ש להלן.

[58] ירוש' ברכות פ"ג ה"א, ה' ע"ד ומקבילה במו"ק, ועיי"ש בדברי ר' ירמיה בשם רב. אבל בירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה, פ"ב רע"ד: התפילין ל ש נ י ימים, והיינו מפני שתוקפה של אבלות הוא שני ימים, עיין במשנה מו"ק פ"ג מ"ה ובירושלמי שם פ"ב ע"ב. ועיין ב"ר פ"ק, ח', הוצ' אלבק עמ' 1290 ובהערות שם. ועיין במס' שמחות פ"ו הי"א, עמ' 134, ובני' תוה"א להרמב"ן, עניין התחלת האבל, ד"ו ע"א ע"א. והיו מקומות שנהגו כבר קפרא, וסברו שעיקר תוקפה של אבלות הוא ג' ימים, עיין בירושלמי הנ"ל ובמקבילה בבבלי. ועיין נוסח הבבלי במו"ק כ"א א' במחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע.

[59] ועיין תוספתא מגילה פ"ד סה"ד. ונראה שר' יהודה שנה שם משנת ר' אליעזר, עיין תוספתא

לשיטת בני א"י, אמר יהודה בר נחמני את הברכות (בבלי כתובות ח' ב'), מפני שריש לקיש היה ביום שני לאבלותו, ולא מחמת פנים חדשות, ואף לא בסעודה.

91. או' שלש. לא נתברר לנו הנוסח של שלש הברכות. ובתוה"א להרמב"ן הנ"ל העיר על הבבלי בכתובות (ח' ב') שנזכרו שם ד' ברכות: א. האל הגדול וכו' מחיה מתים, ברוך א"י מחיה המתים (כנגד שבחו של הקב"ה). ב. אחינו המיוגעים המדוכאין וכו' ברוך מנחם אבלים (כנגד אבלים). ג. אחינו גומלי חסדים וכו', ברוך אתה משלם הגמול (כנגד מנחמי אבלים). ד. רבון העולמים פדה והצל מלט והושע וכו', ברוך אתה עוצר המגפה (כנגד כל ישראל). ברם לא נתבאר לנו מהו נוסח א"י של ברכת אבלים. ולהלן נראה שנוסח ברכות אבלים היה בכמה דברים מקביל לנוסח ברכת חתנים של א"י. ובחילופי מנהגים שבין א"מ ובני א"י סי' כ"ח (הוצ' מרגליות עמ' 143) אמרו: אנשי מזרח מברכין את החתן בשבע ברכות, ובני א"י בשלש. ואין אנו יודעים מה היה הנוסח שלהם בשלש ברכות של חתן.[60]

ושמא כללה ברכת אבלים ברכה ממש לאבלים מעין "עוצר המגפה" שבבבלי הנ"ל (אלא ששם אמרו שהיא כנגד כל ישראל). וכן אמרו בירושלמי (מו"ק פ"ג ה"ז, פ"ג ע"ג): א"ל התפלל עלינו. א"ל יסוג תורעתך (כלומר, יגדור פרצתך), שכל אותה השנה הדין מתוח כנגד המשפחה. וכמו ששנינו בבבלי (ברכות מ"ו ב', כגי' כתה"י): הטוב והמטיב וכו' גודר פרצות ישראל הוא יגדור הפרצה הזאת.[61]

ומסתבר כי "מקום שנהגו לומר ברכת אבלים שלש" כוונתו לעיקר הברכה שאמרוה בתחילה בבית הכנסת או ברחבה או בשני ימים הראשונים אפילו שלא במקום סעודה, ואח"כ חזרו עליה בברכת המזון, ממש כמו ברכות חתנים שאמרוה בתחילה בתוך החופה (עיין פרקי דר"א ספי"ב) ואח"כ בבית חתנים, אפילו בלא סעודה.[62]

או' אחת. נראה שכללו כל ג' הברכות בברכת אחת ובחתימה אחת.

92. כולל וכו'. הברייתא קשה מאד, מפני שהלשון כולל את הראשונה מוכיח שכולל את הברכה בברכה אחרת (עיין מ"ש להלן בהכ"ה), והרי אמרנו ברישא שברכות אבלים הן לא יותר מג' ברכות. ולא עוד אלא שקשה להבין למה אינו חותם בברכה שלישית. ולפיכך נראה ש"תחיית המתים" "תנחומי אבלים" ו"גומלי חסדים" הם שמות הברכות של ברכת המזון

זבחים ספ"ב ובבלי מנחות י"ח א'. ובח"ד למגילה רצה להגיה כן גם בבבלי כתובות ז' סע"ב (כלומר, שהכוונה שם לר' יהודה התנא). אבל הגאונים (הלכות פסוקות הוצ' ששון ק"ט ע"א ועוד) והראשונים גורסים כלפנינו וכ"ה גם בכי"מ שם. ובה"ג ה' כתובות ר"ו, ס"ז ע"ב, גורס שם: אמר רב יהודה אמר רב והוא שבאו פנים חדשות.

[60] באח"ח ב' עמ' 69 (כלבו ה' אישות סי' ע"ה): הובא נוסח ברכת המזון לאלמנה ואלמון: באי"י אמ"ה המעטירכם עטרת שמחה וכו' באי"י מצליח איש ואשה. וכנראה שזהו נוסח א"י, ועל פיו פייט הפייטן בברה"מ לחתן ואלמנה (ידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה, סי' מ"ה, עמ' צ'): תהיה בידך עטרת, ככ' והיית עטרת (ישעי' ס"ב, נ'), ונ' בונה וכו'. ונראה שהפייטן השריד לנו גם חתימה של בחור ובתולה שכ"ה אומר (שם סי' ס"ב, עמ' ק"ד): ירוענן כעץ בפריו יצליח, ראוים לשמח ולהצליח, ככ' והיה כעץ (תהלים א', ג') וכו' ב' מצליח בחור עם בתולה. ובשבה"ל השלם ח"ב (הסגלה חמ"ט, עמ' 147): "וחותם משמח חתן עם הכלה. ויש שחותמין מצליח חתן עם הכלה". ונשאר אצלם הרבור "מצליח" מן החתימה של א"י.

[61] ועיין אוה"ג כתובות עמ' 34, סדור רב סעריה עמ' ק"ד, ובידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה, עמ' ק"א.

[62] עיין מס' סופרים פי"ט ה"ט, עמ' 334 ואילך, אוה"ג כתובות, עמ' 25 ובהערות שם. ועיין בריטב"א (ובשטמ"ק) שם, ומ"ש בשבה"ל השלם ח"ב (הסגלה ח"נ, עמ' 149 ואילך), עיי"ש שהאריך בזה, (ועיי"ש חנ"א סוף עמ' 152).

לאבלים (עיין מ"ש להלן), וכשאמרו אותן אחר בה"מ לא ברכו אותן במיוחד אלא קבעון בברכת המזון — ברכת המזון של אבלים. ובריית׳א זו באה להשלים את משנתנו (פ"ה מ"ב): והבדלה בחונן הדעת וכו' ר"א אומר בהודאה. (כלומר, אעפ"י שאם אומרה על הכוס היא ברכה בפני עצמה, אבל בתפילה היא כלולה בברכה אחרת, וכ"ה גם בברכת אבלים בברה"מ). וע"פ זה נבין את הברייתא שבבבלי (כתובות ח' ב'): עשרה כוסות תיקנו חכמים בבית האבל וכו' וארבעה לאחר אכילה אחד כנגד הזן, ואחד כנגד ברכת הארץ ואחד כנגד בונה ירושלם ואחד כנגד הטוב והמטיב וכו'. וכבר התקשו: מה עניין ד' כוסות לד' ברכות המזון (עיין ריטב"א במקומו), אבל אם נניח שברכות האבלים היו כלולות בברה"מ, הרי הדברים מובנים שתקנו כוס לכל ברכה (כמו שנהגו אח"כ בשני כוסות, אחד לברה"מ ואחד לברכת אבלים, עיין מס' סופרים פי"ט ה"ח, עמ' 334), מפני שעניינה מיוחד (עיין להלן). וכן אמרו בירוש' כאן (פ"ג ה"א, ו' ע"א): עשרה כוסות וכו' אילו שלשה שלאחר המזון: אחד לברכת המזון, ואחד לגמילות חסדים, ואחד לתנחומי אבלים.[63] ובמס' שמחות (פי"ד הי"ד, עמ' 209) הנוסחא יותר מדוייקת: אחד לברכת אבלים, ואחד לתנחומי אבלים, ואחד לגמילות חסדים. (ומ"ש בברייתא שבבבלי „ד' כוסות" הוא מפני שנתנו כוס מיוחד לברכה על המזון). ושלשה דברים אלו הן ג' ברכות של ברה"מ לאבל. וע"פ זה נבין גם את הברייתא שלנו: כולל את הראשונה בתחיית המתים, והיינו בברכת הזימון[64] לאבלים. וכן אנו מוצאים בנוסח ברכת הזימון לאבל (ידיעות המכון לחקר השירה העברית ח"ה סי' מ"ט עמ' צ"ג): נברך מנחם אבלים שאכלנו משלו וכו' ברוך אתה ה' מעורר ברחמים[65] יצורים אשר יצר את האדם בחסד ובצדקה.[66] ואעפ"י שאין לפנינו נוסח א"י ממש, שהרי בא"י אמרו: נברך מנחם אבלים ע ל ה מ ז ו ן שאכלנו וכו' (עיין לעיל הע' 64), מ"מ מסתבר שתמצית הנוסח הוא ע"פ מנהג א"י, ובמקום החתימה „מעורר ברחמים יצורים" אמרו בארץ ישראל: ברוך אתה ה' מחיה המתים.[67] ובברכה זו של ברכת המזון כולל את הברכה הראשונה של ברכת אבלים.

ובפי' ספר יצירה לר"י הברצלוני עמ' 126: „אבל שאר השלשה ברכות אין אומר בהם שום חידוש אלא כשאר ימות השנה, ואפילו ברוך מנחם אבלים אין אומרים בהם. והאומר שום דבר חדוש ב ש א ר ה ג' ב ר כ ו ת הרי זה טועה, ואינו במטבע של ברכות". ומכאן שנהגו לשנות אף בג' ברכות ראשונות של ברכת המזון.

93. ש נ י ה וכו'. ברכה שלישית שבברה"מ לאבל פתחה: נחם ה' אלקינו את אבילי ציון וכו', עיין אוה"ג כתובות, עמ' 34 סדור רב סעדיה עמ' ק"ה ובהערות שם, ידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה עמ' ק"א, ועיין להלן.

ע מ ו ב ע י ר ו. וכ"ה בד ובתוה"א להרמב"ן הנ"ל. אבל בכי"ע: ועירו.[68] והנה

[63] שוב ראיתי שכבר עמד על עיקר הדברים ר"א ביכלר בסה"ז לרצ"פ חיות עמ' קמ"ד הע' א'.

[64] בא"י קראו תכופות לברכת הזימון, ברכת המזון, מפני שאמרו בברכת הזימון: נברך ע ל ה מ ז ו ן שאכלנו וכו', עיין מ"ש לעיל פ"א ה"ו ובהערה 33 שם.

[65] בנוסח ברכת בית הקברות בירושלמי פ"ט ה"ג, י"נ ע"ד: היודע מספרכם הוא יעורר אתכם וכו' בא"י מחיה המתים.

[66] עיין בנוסח ברכת בית הקברות בבבלי נ"ח ב' ובירושלמי הנ"ל.

[67] אלא שמן הנוסח „אשר יצר את האדם וכו' " נראה שהוא חלק מברכה ראשונה של אבלים, והיא מקבילה לברכה ראשונה של ברכת חתנים, והתאימו אח"כ את החתימה שתהיה מעין הברכה. ולהלן נעמוד שוב על הדמיון בין ברכות אבלים וברכות חתנים.

[68] כבר העירותי בתס"ר ח"א, עמ' 19, שגי' כי"ע מקורה ברפיון של הבי"ת בתיבה „בעירו", וכמו שכתב בס' מתיבות (הוצ' לוין עמ' 13) על חופה וקידושין במקום „חופה בקידושין". וכע"ז גם במשנת טבול יום פ"ב מ"ה, עיין בנמוקי הגרי"ב שם. ועיין במבוא לנוה"מ להרינ"א, עמ' 1225 ואילך.

ברכה שלישית שבברכת המזון פתחה: נחמינו וכו',[69] וחתמה: המנחם עמו בבנין ירושלים.[70] ונראה שהתוספתא שמרה לנו נוסח חתימה עתיקה של ברכת אבלים שהניחוה גם בברכת המזון לאבלים,[71] והיא: מנחם עמו בעירו. ומסתבר שההקבלה בברכת חתנים[72] היתה: משמח עמו בעירו. וכן באמת בנוסח שבע ברכות של רב סעדי' (סדורו עמ' ק"ח): משמח עמו בירושלים (ועיי"ש עמ' תכ"ז).

וע"פ זה יתבאר לנו מקום סתום בירושלמי שנתקשו בו מאד המפרשים. וכן שנינו שם:[73] תני אומרים ברכת חתנים כל שבעה. ר' ירמיה סבר מימר מפקין כלתא כל שבעה.[74] א"ל ר' יוסי והא תני ר' חייה אומרים ברכת אבלים כל שבעה. אית לך מימר מפקין מיתא כל שבעה. מאי כדון. מה כאן מנחם עמו[75] אף כאן משמח עמו. מה כאן מזכירין, אף כאן מזכירין.[76] והסוגיא קשה בין מצד הלשון ובין מצד העניין.

ולפיכך נ"ל שר' ירמיה סבר מימר שמוציאין את הכלה מחדרה (=מחופתה) כל שבעה, כדי שיאמרו כל שלש הברכות (עיין מ"ש לעיל סוף ד"ה או' שלש) כביום ראשון. והשיב לו ר' יוסי: וכי אפשר להוציא את המת כל שבעה, כדי שיאמרו ג' ברכות כל שבעה, אתמה. אלא כשם שאומר בבית האבל בשאר הימים "מנחם עמו" (כלומר, מנחם עמו בעירו), אף כאן, בכלה, אומר "משמח עמו". וברכה זו נהגו לומר כל שבעה (עיין בבלי כתובות ח' א'). וכן מסתבר, שברכת מחיה המתים היא בזמן תוקפו של אבל דוקא, ובברכת גומלי חסדים לא היתה חתימה, וממילא נשארת הברכה של תנחומין, שהיא ברכה כללית. ושוב מחזק ר' יוסי את דבריו: מה כאן מזכירין, (כלומר

[69] עיין בבלי מ"ח ב' וברי"ף שם. וכן בפיסקי ריי"ד הזקן שם, ובשבה"ל השלם (עניין שבת, סי' צ"ד, ל"ד ע"א) בשם בה"ג. וכ"ה בסדר רב עמרם ובכמה מן הראשונים, עיין בהערות ר"א אפטוביצר לראבי"ה ח"א סי' קכ"ט, עמ' 116 הע' 15. ואעפ"י שרוב הראשונים קבלו נוסח זה רק לשבת ויו"ט ור"ח, אבל כבר ידוע שפשרות כאלו מצויות מאד אצלנו, ונוסח א"י נתקבל לשבת ויו"ט ונוסח בבל לחול, עיין בהגהות הרד"ל למדרש שמואל ספל"א אות י"ב. וכן הביא הר"מ (בפ"ב מה' ברכות ה"ה) נוסח זה אף לחול. ועיין גם בתוספ' ובתוספ' ר' יהודה במקומן שהחליטו שאין לחלק בין נוסח שבת וחול. וכן יצא ברור מנוסח כתה"י והראשונים בבבלי מ"ט א', עיין רק"ס שם עמ' 258 הע' ת'.

ברם נראה שהנוסח "רחם וכו' " הוא יותר עתיק, כפי שיוצא מדברי בן סירא פל"ו, י"ז, י"ט, עיין מ"ש הרל"ג בסה"י לכבוד נעלדקה עמ' 624. וכשחרבה ירושלים החליפו ואמרו נחם במקום רחם, עיין חשב"ץ ח"ב סי' קס"א. ואפשר שבזמן הבית חתמו בה: הבוחר בירושלים (עיין ירושלמי יומא פ"ז סה"א, מ"ד ע"ב ובמקבילה בסוטה). ועיין במדרש במ"ר פכ"ג, ז', תנחומא מסעי סי' ו', הוצ' בובר סי' ה', והמסורת שם חלוקה על כל המקורות.

[70] כ"ה בנוסח ברה"מ בקטע שפרסם אסף בסה"י לכבוד דינבורג, עמ' 131. וכ"ה בנוסח ברה"מ לשבת בצופה ההגרי ח"י, עמ' 214, בשנתון של צינציניטי ח"ב עמ' 337.

[71] שוב ראיתי שאף על זה העיר ביכלר, עיין מ"ש לעיל הערה 63.

[72] עיין היטב בשנתון הנ"ל עמ' 277.

[73] כתובות פ"א ה"א, כ"ה ע"א ומקבילה במגילה פ"ד ה"ד, עיי"ש בר"ו.

[74] כ"ה במגילה. וכן מעתיק הרמב"ן בתוה"א, ענין ההתחלה. (ר"ו מ"ט ע"ב), גם מירושלמי כתובות.

[75] וכ"ה הסדר לפני כמה מן הראשונים גם במגילה, עיין אהצו"י שם עמ' 90.

[76] בתוה"א להרמב"ן הנ"ל העתיק: מה כאן משמחין עמו אף כאן מנחמין עמו. וכתב: פירוש מזכירין עמו ומנחמין עמו פנים חדשות לנחם ולהזכיר האבל ומברכין עמהן כל שבעה. ברם הנוסחא שלנו (הסדר שהעתקנו, והגירסא "מנחם ... משמח") מקוימת על ידי ההוצאות שלנו, ע"י העיטור (ברכת חתנים, הוצ' רמא"י ס"ד ע"ב, וכן מעתיק בשמו בתניא רבתי ה' אירוסין סי' צ"א) ומאירי (כתובות 35). והרא"ה והר"ן העתיקו ע"פ הרמב"ן, ואין לנו אלא עדות אחת. יתר על כן כבר אמרנו לעיל שהירושלמי אינו מזכיר כלל בעניין זה פנים חדשות, עיין לעיל הע' 59 ובפנים פירושנו שם.

מזכירין את המת)[77] אף כאן מזכירין (כלומר, את הכלה), ומסתפקים בזכר גרידא, ואין צורך להוציא את הכלה מחופתה.

94. ב ג מ י ל ו ת וכו'. אף כאן הכוונה היא לברכת הטוב והמטיב,[78] שעיקר נוסחתה היתה: גומלנו יגמלנו (עיין מ"ש בתס"ר ח"א עמ' 27 ומ"ש להלן פ"ו ה"א), ובברכת המזון של אבל היא כללה גומלי חסדים.[79] ומשום זה אינו חותם בה משום שאין לברכה זו חתימה (לעיל פ"א ה"ז ומש"ש). ואפשר שהיה חותם בה כשאמרה בפני עצמו ביום ראשון ושני (ולא כללה בברכת המזון, עיין מ"ש בריש הלכה זו), ונוסח החתימה היה מעין: ברוך אתה ה' גומל שכר טוב לגומלי חסדים.[80]

ה מ פ ט י ר וכו'. כלומר, המפטיר את המת בבית הקברות[81] אינו חותם. ושמא מפני שכבר חתמו מחיה מתים בכניסתם לבית הקברות (עיין להלן פ"ז ה"ו ובירושלמי פ"ט ה"ג, י"ג ע"ד ובבלי נ"ח ב').

95. ש מ ו נ ה ע ש ר ה וכו'. במקבילות הובאה דרשה זו בשם אמוראים, ועיין מ"ש הרל"ג בפירושים ח"ג, עמ' 268 ואילך (ועי"ש עמ' 239 ואילך). ובבבלי (כ"ח ב', ומקבילה במגילה י"ז ב') שנינו: ת"ר שמעון הפקולי סדר (כגי' כתי"י) שמנה עשרה לפני ר"ג על הסדר ביבנה וכו'. ובירושלמי (פ"ב ה"ד, ד' ע"ד) אמרו: אמר ר' ירמיה מאה ועשרים זקנים, ומהם שמונים וכמה נביאים, התקינו את התפלה הזאת. וכע"ז שנו גם בבבלי מגילה (י"ז ב', כגי' כתי"י וראשונים, עיין דק"ס שם): א"ר ירמיה ואיתימא ר' חייא בר אבא ואמרי לה במתניתא תנא, מאה ועשרים זקנים, ומהם כמה נביאים, תיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר. (ועיין בפי' תלמידי ר"י כאן פ"ד סי' ק"ב, ובראי"ה ע"ב ע"א, ובדק"ס מגילה י"ח א', עמ' 99 הערה ק'). ולפ"ז נראה "שמתחילה לא היו מתפללים אותה על הסדר אלא כל אחד ואחד הברכה שהיתה צריכה לו" (תלמידי ר"י הנ"ל). ולא עוד אלא שמלשון הגמרא (מגילה י"ח א'): "מכאן ואילך אסור לספר בשבחו של הקב"ה" משמע שדווקא אחרי שקבעו ביבנה את הסדר ואת הנוסח הסופי של שמונה עשרה אסרו להוסיף על הברכות, אבל מקודם לכן היו מוסיפין אף על מניין הברכות. ולפ"ז כל הדרשות על י"ח ברכות סובבות רק על הסידור ביבנה, למה העמידו אותן על י"ח דווקא לא פחות ולא יותר. ועיין מ"ש להלן.

96. כ ו ל ל וכו'. הר"י דטראני בחי' לתענית י"ג א'[82] מעתיק מן התוספתא: וכולל של בייתוסים ושל פושעים במכניע זדים. ובס' יחוסי תנאים ואמוראים (ערך הלל בריה דר' שמואל הוצ' הרי"ל פישמן עמ' ט"ו) מעתיק מכאן: כולל של מינים בשל זידים. וד"ר יוסף דיריינבורג (הצופה הצרפתי כי"ד עמ' 31 הע' 1) תקן ע"פ הירושלמי הנ"ל: של מינין בשל פ ו ש ע י ן.[83] ברם אין ספק שנוסחתנו נכונה, שהרי כ"ה בכל הנוסחאות של התוספתא, ואין להעלות כלל על

[77] וכן אנו מוצאים בנוסח אחר של ברה"מ לאבל (ידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה, סי' מ"ט, עמ' צ'נ) הפותח: זכר כשר, זכר צנוע לברכה, זכרון כל הצדיקים לברכה ונשמתם בגן עדן וכו'. ובסוף ברה"מ: זכר כשר, זכר צנוע לברכה וכו' זכרון כל החסידים לברכה, נשמתם לחיי עולם וכו'.

[78] עיין לעיל הערה 63.

[79] עיין מ"ש לעיל ד"ה כולל, ועיין בבלי כתובות ח' ב'. ושמא היה בה גם רמז לגומלי חסדים שקברו את הרוגי ביתר.

[80] עיין בפרקי דר"א ספי"ז, ובפי' הרד"ל שם אות ע'. ועיין הנוסח בראבי"ה ח"ב סי' תחמ"א, עמ' 550; ס' האשכול ח"ב עמ' 192 (ועיין במאסף חורב, ניריורק, ניסן תש"ו, עמ' 126, הע' 181); תוה"א להרמב"ן, סוף עניין ההתחלה, ע"א ע"ג; תניא רבתי ה' אבל, עניין תפילה סי' ס"ח.

[81] עיין אוה"ג כתובות עמ' 33, בבלי מו"ק ה' ב', ואוה"ג שם ריש עמ' 64; בבלי כאן ס"ד א', וקה"ר פ"ב, ב', בסופו.

[82] ודבריו נעתקו מכת"י בס' שיח יצחק לחנינה ע' סע"ד ואילך.

[83] וכבר תקן כן בספר שיח יצחק הנ"ל ע' ע"ד, ד"ה איתא בתוספתא.

הדעת שמי שהוא יתקן פושעין ל„פרושין" (ועיין מ"ש הר"א פינקלשטין בספרו הפרושים ואנשי כה"ג עמ' ל"ג הע' 119). נמצאנו למדים שברכה זו היתה מתחילתה קללה לפָרוּשין (על משקל מסור), לבני אדם שהיו רגילים לפרוש מן הציבור (כפי' בעל ח"ד) בשעת דחק וצרה.[84] וכן שנינו בסדר עולם ספ"ג: ומי ש פ ו ר ש (כנ' כי"א שם, עיין בהוצ' ר"א מרכס, עמ' 9) מדרכי צבור כ ג ו ן ה מ י נ י ן ו ה מ ש ו מ ד י ן והגודפנין והאפיקורסין וכו' (ועיין רש"י ר"ה י"ז א' ובגי' ריי"ף כת"י שהביא בדק"ס שם עמ' 32 סוף הע' נ'. ועיין בגמרא שם ובתוספתא סנהדרין פי"ג ה"ה). וקללה זו היתה מכוונת כלפי כל הכיתות והיחידים שסכנו את אחדות הציבור. וברכת הפרושין היתה קיימת הרבה זמן לפני שמואל הקטן[85] אלא שהוא ת י ק ן את הברכה להזכיר את המינין במיוחד, מפני שהתחילו להעמיד בסכנה את הציבור. ומכיוון שברכת הפרושים היתה קיימת לפני זמנו של שמואל הקטן כברכה בפני עצמה, לפיכך פסקה התוספתא להלן, שאם אמר אילו לעצמן ואילו לעצמן יצא.

וכנראה שבזמנו של רב הונא (והוא רב הונא חברו של ר' מנא) בטלו ברכה זו בציבור, מפני אימת המלכות שהפכה למינות, ומפני פחד המינים שבקרו בבתי כנסיות, והלשינו על ישראל שמקללים את הזדים, כלומר את מלכות הזדון (עיין הערת דירינבורג שציינו לעיל בהערה 85), את המינים ואת הנוצרים (עיין בנוסח שמו"ע שפרסם הר"ש אסף בסה"י לכבוד דינבורג, עמ' 118). ולפיכך אמרו (ירוש' פ"ד ה"ג, ח' ע"א): אם יאמר לך אדם שבע עשרה אינון. אמור לו של מינין כבר קבעו חכמים ביבנה. כלומר, נוהג היחידים לומר ברכת המינין אינו מנהג חדש, אלא כבר קבוע ועומד מזמן יבנה. ובבבל שהיו להם י"ט ברכות (עיין להלן) פירשו את הדברים באופן אחר, עיין ברכות כ"ח ב'. ברם במדרש תנחומא (ריש פרש' וירא, הוצ' בובר, מ"ב ע"א): משיבין לר' לוי והא בבבל אומרים י"ט, אמר להם אף הוא מן האזכרות, שנאמר אל הכבוד הרעים. ולא הזכיר כלל שברכת המינין מאוחרת, שהרי גם היא תוקנה ביבנה וכל האסמכתות הן רק על תקנת יבנה.

ו ש ל ג ר י ם וכו'. בחי' תענית להרי"ד הנ"ל (לפי שיח יצחק חגיגה ע"א ע"א): ושל זקנים ושל גרים במבטח לצדיקים.[86] ומכאן נראה שבראשונה היתה ברכה מיוחדת לזקנים, ואח"כ כללו בתוכה גם ברכה לגרים, כשעה שהגרות היתה כרוכה בנשיאת עול של עם נרדף. ואעפ"י שבנוסחאות של א"י (עיין בנוסח שפרסם ר"ש אסף הנ"ל ובמקבילות) לא נזכר הדבור „ועל פליטת סופריהם" הרי כנראה נוסח עתיק הוא, ונזכר במגילת תענית (הוצ' ליכטנשטיין עמ' 91): בשובעת עשר ביה (כלומר באדר) קמו עממיא על פ ל ט ת ס פ ר י א במדינת כלכיס בבית זבדי והוה פורקן (ולפי הפירוש שם, היה המעשה בזמן ינאי המלך, עיי"ש), כפי שהעירו לנכון ר"י לוי (מ"ח ח"ד, 1855, עמ' 271 ואילך) ור"ד הופמן (בספרו דאס אובערסטע גערעכטסהוף וכו' עמ' 42 הע' 4). ועיין מ"ש הר"ל גינצבורג בפירושים ח"א עמ' 335.

[84] פרוש, במובן אדם שדרכו לפרוש לים נמצא בכמה מקומות במקורות שלנו, עיין ירוש' מו"ק פ"ב ה"ג, פ"א ע"ב: ר' הושעיה בי ר' שמאי דהוה פ ר ו ש. ועיין מ"ש בירושלמי כפשוטו עמ' 72. וכן בפסיקתא דר"כ (עניה סוערה קל"ו ע"ב, כנ' כתה"י וילקוט ד"ד): „והה חמן חד מינוי פרוש", כלומר היה שם מין שהיה רגיל לפרוש לים. ובצרוף „מינוי פרוש" יש בו גם משום מליצה יפה. ועיין מ"ש בערוגת הבושם ח"א הוצ' אורבך, עמ' 254, הערה 6. ואני מבטל בזה את הנהתי שם, מפני שאין „מינוי" אלא מיניי, מין. עיין ירושלמי סנהדרין פ"ז הי"ט, כ"ה ע"ד; ב"ר פי"ד, ז', עמ' 131. וכן בילקוט ח"ב רמז קכ"ח (בר"ד) בשם אגרת שמואל: דואג הוא מ צ ו י. וצ"ל: מינוי. ובמדרש שמואל רפכ"ב (בר"ו ובהוצ' בובר): דואג מיניי הוא. וכן מעתיק בס' המעשיות, עמ' 136: חד מיני פרוש.

[85] עיין מ"ש יא"ה ווייס במ"ע בכורים ח"א, עמ' 92, דירינבורג בצופה הצרפתי ח"ד עמ' 30 הע' 3, ומ"ש הר"ח אלבק בהוספותיו להדרשות בישראל של צונץ, עמ' 481, הע' 35.

[86] וכ"ה בירושלמי, אבל בתוספתא הנוסח בטוח שכ"ה בכל הנוסחאות כלפנינו, וכ"ה בס' יחוסי תנאים ואמוראים הנ"ל.

97. **ושל דוד וכו'.** וכ"ה בחי' הר"י דטראני לתענית הנ"ל, ובס' שיח יצחק לתגיגה ע' ע"ד (ד"ה איתא) הנ"ל בשם ס"א. (וכי"ע=ס' יחוסי תו"א). וכבר העיר הר"י דטראני שבא"י לא אמרו ברכת מצמיח קרן ישועה, וחתמו בברכת ירושלים: אלקי דוד ובונה ירושלים, והביא ראיה מן הפיוטים ומירושלמי ברכות (פ"ד ה"ה, ח' ע"ג) ור"ה (פ"ד ה"ו, נ"ט ע"ג) שמפורש שם: בתפלה הוא אומר אלהי דוד ובונה ירושלים. וכן בנוסחאות של שמ"ע שנמצאו בגניזה (הצופה האנגלי סדרא ישנה ח"י עמ' 657, וכע"ז בשנתון של צינצינטי ח"ב עמ' 306; סה"י לכבוד דינבורג עמ 118): רחם ה' אלקינו ברחמיך הרבים על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל היכלך ועל מעונך ועל מלכות בית דוד משיח צדקך. ברוך אתה ה' אלקי דוד בונה ירושלם. (ועיין מ"ש ר"ש ראפפורט בתולדות הקליר הע' 28 והע' 33). ועיין מ"ש רז"ו רבינוביץ בשערי תוא"י עמ' 10 ואילך. ועיין מ"ש ביכלר בצופה הנ"ל ח"כ (1908) עמ' 798 ואילך.

אם אמר וכו'. לא נזכר במקבילות. וטעם התוספתא היא שכל הברכות הללו היו קיימות פעם כשהן לעצמן. ועיין מ"ש הר"ל גינצבורג בפירושים ח"א עמ' 337.

98. **ישראל המברך וכו'.** משנתנו ספ"ח, אלא ששם עוסקים בברכות הנהנין וכאן בברכות שבתפילה. ואגב שהזכיר לעיל "מינים" מביא כאן דיני עניית אמן אחר ברכת כותי בתפילה. ובתוספ' ר' יהודה נ"ג ב' (מ"א ע"ג) הביא את התוספתא כאן והשוה אותה לגירסת התוספתא להלן פ"ה הכ"א ולירושלמי שם, עיין מש"ש.

99. **כל הברכה כלה.** בד: כל הברכה כ"ה. וכ"ה במשנה שבבבלי (כולה) נ"א ב', ובמשנה שברי"ף. ומשמע קצת מלשון זו כשיטת ר' יהונתן (עיין בהגהה במלא"ש ספ"ח) ושאר פוסקים שגם בישראל צריך לשמוע את הזכרת השם (עיין מ"ש באליהו רבה או"ח סי' רט"ו, ס"ק ב'), אבל בכותי לא יענה אמן אלא דווקא אם שמע את כל נוסח הברכה.

ובטעם הדבר פירש"י (נ"א ב') מפני שאנו חוששים שמא ברך להר גריזים. ולשיטתו שם נראה שאם הזכיר את השם שוב לא חיישינן לכן. אבל הר"מ בפיה"מ לא פירש כלום בעניין זה. ומלשונו בפ"א מה' ברכות הי"ג משמע שמכותי צריך לשמוע את הברכה מתחילתה ועד סופה, ולפי זה, הטעם הוא שאנו חוששים שמא שינה ממטבע הברכה (עיין בר"מ שם). ואפשר שכאן גם רש"י יודה שצריך לשמוע את כל הברכה, שהרי בתפלה אנן קיימין. והגע עצמך שהכותי התפלל: והכניע קמינו וכו', הרי אין לישראל לענות אמן אפי' על סוף הברכה, והכל תלוי בטיב הברכה. ומכיוון שהפשט הפשוט כאן ובמשנתנו ספ"ח הוא שאין עונין אמן אחר הכותי אפילו שמע ממנו את השם, הרי ממילא אין מקום לפירושם של החכמים האחרונים (עיין מ"ש הר"י לוי בקטעים ממשנת אבא שאול עמ' 129, הערה 3, ובמקור הגרמני עמ' 33 הע' 81. והחזיקו בשיטתו גם חכמים אחרים) שאין עונין אמן אחר הכותי מפני שאנו חוששים שמא הגה את השם באותיותיו. ועיין מ"ש להלן פ"ה הכ"א.

פ"ד

1. **שנ' לה' וכו'.** כלומר, ואסור לאדם ליהנות משל גבוה בלי פדיון, ואם נהנה מעל, כפי שמפרשת התוספתא להלן. ובירושלמי רפ"ו: כתיב לה' הארץ וכו'. ובמדרש תלים: זהו שאמר הכתוב לה' הארץ וכו', מכאן אמרו חכמים כל הנהנה וכו'.

2. **בלא ברכה.** בירושלמי חסר, אבל כ"ה גם במדרש תלים. ולכאורה נראה שיש לנו הרכבה של שני מקורות: א. הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל. ב. הנהנה מן העולם הזה מעל עד שיתירו לו כל המצות. אבל עיין מ"ש להלן.

כל המצות. וכ"ה בד, ועיין בשנו"ס. ובירושלמי ובמדרש הנ"ל: עד שיתירו לו המצות. אבל הרשב"א (ל"ה א') גרס אף בירושלמי „כל המצות", ונראה שזו היא הגירסא הנכונה. וכן אמרו בתו"כ (מכילתא דמלואים צו הכ"ג, מ"ב ע"א): אין לך כל דבר ודבר שאין בו מצוה למקום. פירות יש בהם מצות הרבה וכו'. וכן בירושלמי חלה (ספ"א, נ"ח ע"א): עשר מצות אדם עושה עד שלא יאכל פרוסה וכו'. וכן בילמדנו בלק (ילקוט שם, סוף רמז תשס"ו): אפילו הדיוט שבהדיוטות אינו טועם פרוסה לתוך פיו עד שעושה מצות וכו'. אמר ליה רבוני הרי עשר אצבעות לפניך אינם טועמות עד שיתקיימו עשר מצות וכו' (והשוה לשון ר' יצחק בירושלמי הנ"ל). והיא כעין הודעה לפני האכילה שכל עשר המצות התירו לו את הפרוסה באכילה.[1] ופשיטא שגם ברכה היא בכלל המצות (עיין להלן בסוף מכילתין: שאין עושה מאה מצות וכו'). ולפ"ז אפשר לפרש גם את הגירסא שלפנינו, והיינו שאם נהנה בלא ברכה מעל עד שיתירו לו כל המצות, ואם לא ברך הרי החסיר את המצוה האחרונה, ואין כאן כל המצות.

3. בפניו וכו'. לפי פשוטו משמעו שלא ישתמש אדם בהם להנאתו גרידא אלא לכבוד שמים, ואם הוא עושה כן הרי כבוד שמים מתירן לו בהנאה. ובניגוד לדברי שמאי הזקן שלא התיר הנאת הגוף אלא כאדם שנהנה בעל כרחו, וכן נהג ר' אליעזר אחריו (בבלי נדרים כ' ב'). וכן מפורש באבות דר"ן (נו"ב פ"ל, הוצ' שכטר ל"ג ע"ב): וכל מעשיך יהיו לשם שמים כהלל וכו' לעשות מצוה אני הולך וכו' בשביל לנקות את הגוף וכו' שמאי לא היה אומר כך, אלא יעשה חובותינו עם הגוף הזה. ובפירוש אמרו בוי"ר (פל"ד ג'): גומל נפשו איש חסד זה הלל הזקן וכו' מה מצוה זו, אמר להן לרחוץ בבית המרחץ וכו' לגמול חסד עם הדין אכסניא בגו ביתא וכו'.

ובבבלי שבת נ' ב': אם בשביל ליפות עצמו (כגי' כי"מ) אסור. ואינהו כמאן סברוה דתניא רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונו משום שנא' כל פעל ה' למענהו. וצדקו המפרשים שאמרו שזו היא הברייתא שלפנינו, אבל אין צורך להגיה כאן, מפני ש„רוחץ אדם וכו' " פירושו שמשתמש בהם לא רק להנאתו גרידא אלא לכבוד קונו, וגומל נפשו איש חסד, וכמעשה של הלל הזקן הנ"ל. ועיין כפור"פ פ"ה עמ' ס"ז ומה שהאריך הרי"פ פערלא בבאורו לכפור"פ קצ"א ע"ב ואילך. וכנראה שבזמן האמוראים היתה בבבל גם מסורת אחרת, וגרסו בברייתא שם: רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בשבת (במקום: בכל יום), עיין דק"ס שם עמ' 97 הע' א'. וכן פירשו בבבל גם את מעשה הלל הזקן, וכמ"ש בשאילתות סי' א': כך היה מנהגו של הלל הזקן במעלי שבתא אומר לו אדם להיכן אתה הולך וכו' כדי לנקות את הגוף בשביל כבוד שבת. ויש לפנינו מסורות חולקות.

4. דבש וכו'. רשב"א ל"ח א' ד"ה דבש. ובבבלי שם: ואמר מר בר רב אשי האי דובשא דתמרי מברכין עלויה שהכל נהיה בדברו. ועיין מ"ש ע"ז להלן.

ספוגיות. ברשב"א הנ"ל: סתוניות, ועיין בשנו"ס. והן סתוניות הן ספווניות,[2] והכוונה לענבים (ולתאנים) שנשארות בסתיו, אחרי סוף העונה (סיפות). ורוב המפרשים (לנדרים נ"ג א') פירשו שסתווניות עצמן אינן נאכלות, וחומצן ראוי לאכילה. ופירוש זה קשה שהרי שניהו בתרומות (פי"א מ"ג): אין עושין תמרין דבש וכו' ולא סתוניות חומץ, ושאר כל הפירות אין משנין אותן מברייתן. ואם אין הסתווניות ראויות לאכילה, הרי אין כאן שינוי מברייתן, ודרכן לכך.

[1] עיין מ"ש ר"ח אלבק במחקרים בברייתא ותוספתא, עמ' 95 הע' 4, על רעיון זה בספרות היהודית החיצונית.

[2] עיין להלן שביעית פ"ז הט"ו ובשנו"ס שם; משנה שם פ"ט מ"ד; תרומות פי"א מ"ב ומ"ג ובמלא"ש שם. בבלי כאן ל"ח א' וחולין ק"כ ב' ועוד.

ולולא דברי רבותינו היה נראה לפרש שסתוניות נאכלות כמו שהן (עיין בתוספות נדרים נ"ג א' סד"ה נדר בו, ובפירוש הירושלמי למשנה שם: הנודר מן הענבים), והמיץ שלהן חמוץ מתחילתו (ואינו בא מיין), וכן משמע מפי' הערוך ערך סתו, ומשמיעה לנו הברייתא שמברכין עליו, עיין מ"ש להלן.

5. כ ד ר ך וכו'. הברכה על מוריס ברורה, שהרי אין בו אלא שומן דגים, מלח, שמן ויין, ובוודאי מברכים על תערובת זו שהכל נהיה בדברו. והרשב"א הנ"ל הוכיח מכאן (נגד מסקנתו מדברי הראב"ד. ועיין גם בהגהות אשרי פ"ו סי' י"ב) שמברך שהכל גם על יין תפוחים. וכן משמע מפשטות לשון התוספתא שמברך שהכל אפילו על דבש תמרים שזב כדרכו, בלי שום תערובת. ועיין ברשב"א הנ"ל מ"ש על שיטת רב האי בשם קצת רבואתא (בה"ג ד"ו ח' ע"א; ד"ב עמ' 59. ועיין גם בתוספ' ל"ח א' ד"ה האי). ברם לשון התוספתא קשה, ולמה לא אמרו מפורש שמברך שהכל על המינים הללו. ולא עוד אלא שלפירוש רבותינו עלינו להניח שמר בר רב אשי (עיין מ"ש לעיל ד"ה דבש) לא ידע מתוספתא זו, ואף הגאונים לא הכירוה.

ולולא דברי רבינו הייתי מפרש שאין מדברים כאן בברכת שהכל כלל, אלא הברייתא מלמדת אותנו שאין אוכלין אותם בלי ברכה. ואעפ"י שכולם נשתנו לגריעותא (עיין מ"ש לעיל) מ"מ אינם מין קללה אפילו לר' יהודה (עיין במשנתנו פ"ו מ"ג), ודינם כמורייס שאף הוא אינו אלא ציר דגים בעיקרו.[3] והבבא שלנו דבוקה לה"א, ומשמיעה אותנו שגם ממינים הללו אסור לטעום בלי ברכה, אבל טיב הברכה לא נזכר כאן כלל.

6. ו נ ו ט ל י ן וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות, וכ"ה בתוספתא גם לפני רש"י, וכ"ה בבבלי בכל הנוסחאות ובראשונים. ופירש"י שלפני שנתן בו מים חשוב כמי פירות, ונוטלין לידים במי פירות. וכבר הקשו עלין מחולין ק"ז א', ותירצו (עיין בראש פ"ז סי' ל"א ובתוספותיו כאן) דמים שנשתנו מראיהן גריעי ממי פירות שעומדין במראיתן. ויש מפרשים שמדברים כאן בנטילה לנקיות בעלמא,[4] כגון למים אחרונים, עיין ברשב"א ובמאירי.

אבל בירושלמי גורס: ו א י ן נוטלין ממנו לידים, וכ"ה בה"ג סוף ה' קדוש והבדלה, ד"ו י"ד רע"א, ובקטע מהלכות פסוקות (יאהרבוך הפרנקפורטי חי"ב עמ' 118), וכן הביא רש"י בשם בה"ג. וכתב בה"ג שהטעם הוא שאינו משקה.

6–7. ו א י ן נ ו ט ל י ן וכו'. וכ"ה ברש"י הנ"ל ובבבלי שם. וכ"ה היתה הגירסא לפני הרי"ץ גיאת, ה' קדוש עמ' ד', וברשב"א (בשם ספרים שלנו). וכן מעיד בשטמ"ק שם: ה"ג בכולהו נוסחי. ופירש"י הטעם מפני שאין נוטלים אלא במים (ומי פירות בכלל מים, אבל אין יין בכלל מים), ועיין ברשב"א שם.

אבל בירושלמי גורס: ונוטלין ממנו לידים, וכ"ה בבבלי בכי"מ ובה"ג וה"פ הנ"ל (ופירש מפני שהוא משקה). וכן מביאים הראשונים (עיין רשב"א ורא"ש פ"ז סי' ל"א) בשם הראב"ד שגרס בין ברישא ובין בסיפא: ונוטלין וכו' (כגירסת כי"מ). אבל נראה קצת מלשונם שהראב"ד הגיה כן בסיפא, ולא שהיתה לפניו גירסא זו בספרים. ועיין בהשלמה עמ' 41.

7. מ ב ר כ י ן וכו'. עיין בחילופי מנהגים בין א"מ ובני א"י, הוצ' מרגליות עמ' 129.

8. ו א י ן נ ו ט ל י ן וכו'. ופי' בה"ג והלכות פסוקות הנ"ל: מברכין עליו דמשקה הוא, ואין נוטלין הימנו לידים מפני הפסד אוכלין.

9. ת ר ג ו מ ה וכו'. תרגומה (או טרוגימה), *τράγημα*, הוא מאכל הבא לקינוח סעודה, ובדרך כלל פירות יבשים. ומספרי היונים (עיין במלונו של לידל וסקוט בערך מלה זו) אנו למדים

[3] והברייתא נקטה ברוגמאות של משנת נדרים פ"ו, עי"ש במ"ד, מ"ח ומ"ט.

[4] וכן בסעודה של טרימלכיון (פטרוניוס, סטיריקון, פל"ד) נותנים לאורחים יין לרחוץ בו את ידיהם לנקיותא.

שאכלו בתרגימה אגוזים, תאנים ואפונים יבשים, כלומר כל מיני מתיקה שגירו את תאוות השתיה. ובבבלי יומא (ע"ט ב') אמרו: מאי מיני תרגימא — פירות. ועיין להלן.

מ י נ י כ ס נ י ן. וכ"ה בד. וכ"ה בשם התוספתא בר"ח לברכות (אוה"ג ברכות ח"ג עמ' 51) ולעירובין כ"ט סע"ב. וכצ"ל בר"ח פסחים ק"ז ב', וכ"ה בערוך ערך כסן א' וערך תרגימא, וכן הביא בשמו בס' יחוסי תו"א ערך ביריא (ח' ע"א, הוצ' ריי"ל פישמן, עמ' 29).

אבל בתוספ' פסחים ק"ז ב' ד"ה מיני (ועיין דרשות מהרי"ל ריש ה' יו"ט, ד' קרימונא שי"ח, כ"ט ע"ב), תוספ' ישנים יומא ע"ט ב' ד"ה מיני, סמ"ג עשין ל', קי"ו ע"ד, רא"ש פסחים פ"י, סי' י"ט, וסוכה פ"ב, סי' י"ג, גרסו כאן: בורא מיני מזונות. ובכי"ע הורכבו שתי הנוסחאות.

ואשר למהות הכיסנין נתבאר בהוספה שבה"ג ד"ב עמ' 54: פי' כיסאני, לוקחין חיטין ופולין ומבשלין אותן ונקראין כיסאני. ורב האי השיב (תשה"ג אסף ח"ב, ירושלים תרפ"ט, עמ' 181): וששאלת פת הבאה בכיסנין (ברכות מ"א ב' ומ"ב א') מהו. מביאין פ י ר ו ת ופת נקיה ונותנין בה שמן ודבש ואיגוזין וכו'. (ועיי"ש עמ' 180). ובמלונו הסורי של פיין סמית (עמ' 1787, ד"ה כסנא) מתאר את הכסנין: פירות יבישים, שקדים, אגוזים, צמוקים וכו'. ובר עלי (הובא במלונו של בן יהודה ד"ה כסן, עמ' 2466 סוף הע' 3) מתאר אותן: ח ט ה ק ל ו י ה ומיני פירות ותבלים יבשים. ומכתובות י"ז ב' אנו למדים שתרגמו את המלה קליות שבמשנה (פ"ב מ"א): כיסני, והעירו כבר ע"ז תלמידי ר' יונה (אבל עיין בס' הישר לר"ת סי' ע"ד, י"א ע"ג, ושם משמע להפך). וכן משתמש בה"ג בכיסני במקום קליות, עיין להלן, ועיין במלונות לתרגומים. ומכאן שאין בין תרגימא ובין כסנין ולא כלום, אלא שהראשון יונית והשני כנראה שמית. וכן בירוש' פסחים פ"י ה"א, ל"ז ב': מהו לוכל מיני כיסני'. מהו לוכל מיני תרוגימא, ויש כאן רק הבדל בלשון ולא בעניין.

ומכל הנ"ל ברור שאכלו בקינוח סעודה פירות האדמה ופירות האילן, ובמקומות אחרים גם קליות. והנה על אפונים מברך בורא פרי האדמה, וכן צריך לברך על קליות לשיטת הבבלי ל"ז א' (עיין שו"ע או"ח סי' ר"ח ס"ק ד'). וכן בבה"ג (פ"ו, ד"ו ז' ע"א, ד"ב עמ' 54): כיסאני בורא פרי האדמה. ולפ"ז יש לפנינו בתרוגימא כמה מינין, שעל מקצתם מברך בורא פרי האדמה ועל מקצתם בורא פרי העץ. ולשיטת בה"ג מברך על שניהם ברכות מיוחדות, שהרי כן הוא פוסק (הנ"ל ז' ע"ג, ד"ב עמ' 56): אבל אייתי כיסאני ועינבי, על עינבי מברך ברישא דאחשבינהו קרא, ובתר כן על כיסאני בורא פרי האדמה וכו' והיכא דקדים וברין על פרי האדמה לא מיפטר פרי העץ וכו', ועיין רש"י מ"א א' ד"ה אבל בשאין, ועיין מ"ש בפירושי להלכות הירושלמי להר"מ עמ' מ' סוף אות ל'.

וכמה מן הראשונים ז"ל (עיין מאירי מ"ב א', 144, ע"ב; כפו"פ פט"ו עמ' שע"ג) העירו שפרפרת שלאחר המזון היא גרזימי והיא פת הבאה בכיסנין, עיי"ש. ורמזו למדרש וי"ר פ"ט, ח': הדא גרזמיתא אינה באה אלא באחרונה ויש בה מינין הרבה. וחלק מן המינים הללו נמנו במדרשות (עיין תנחומא במדבר סי' כ"ב, הוצ' בובר סי' כ"ז ומ"ש בפרושי הנ"ל עמ' מ' אות ל') והם: תורמסין, אגוזים ותמרים, כאותם המינים שנמנו בתרוגימא. ומן הירושלמי פ"ו, י' ע"ג, ומן המדרשות הנ"ל אנו יודעים שנהגו בא"י לברך על התורמוסין בורא פרי האדמה. ופטרו את השאר. ועיין חילופי מנהגים שבין א"מ ובני א"י סי' כ', הוצ' מרגליות עמ' 130 ואילך. ומן הרשימה של הברכות לפני המזון בהגדה של פסח מן הגניזה שפרסם גרינסטון (בצייטשריפט פיר הברעאישע ביבליאוגרפיע חט"ו, 1911, עמ' 122) אנו למדים שגם בפרפרת שלפני המזון ברכו ברכות מיוחדות על פירות האדמה והעץ. ולפיכך ברור שצדק בח"ד שפירש שהברייתא היא בשיטת ר' יהודה שמחייב לפעמים ברכה מיוחדת, (והברכה שלנו היא מעין ברכת ר"ש חסידא על אורז טרוף: בורא מיני מעדנים, עיין ירוש' פ"ו ה"א, י' ע"ב, וברשימת הברכות בהגדה של פסח הנ"ל), ולפיו מברך בורא מיני כיסנין ופוטר את הכל. ואשר לגירסא: בורא מיני מזונות

(ועיין בשנו"ס), נראה שיסודה בתיקון ע"פ הבבלי מ"א ב'. והמתקן השוה תרגימה (=כסנין) עם פת הבאה בכסנין, כלומר, מיני מתיקה גרידא, עם מיני מתיקה שיש בהן פת. (עיין בשערי ר' שמואל בן חפני באוה"ג הפירושים עמ' 71, ומ"ש להלן פ"ה הי"ב).

מ י נ י ז ר ע י ם. במשנה רפ"ו שנינו: ועל פירות הארץ אומר בורא פרי האדמה וכו', ועל הירקות אומר בורא פרי האדמה. ר' יהודה אומר בורא מיני דשאים. ומפשטות לשון המשנה מוכח שר' יהודה לא הזכיר את דעתו בברכת פירות הארץ אלא חלק על ברכת ירקות. וכן משמע מן ההוספה (ע"פ הירושלמי) שבה"ג רפ"ו ו' ע"ג. ועיין בלשון רש"י. ובלקוטות הרמב"ן, מ' א', מפרש שפרי האדמה הן קשואים ואבטיחים וכיוצא בהם, וירקות הם אלו שירקן נאכל, וזרעון אינו נאכל, וזרעים הם כמשמען, כגון כוסס חטה ואורז (ופשיטא שגם קטניות בכלל), והביא את התוספתא כאן. ועיין בפי' הרש"ס, ובמלא"ש למשנתנו, ובברכי יוסף או"ח סי' ר"ו ס"ק ב', ובהערת הרמ"ל זק"ש במשנה הוצ' מכון הערי פישעל עמ' 38 הע' 1. ועיין בתוספתא כלאים ספ"ג ומ"ש להלן.

10. ד ש א י ם. עיין מ"ש לעיל בשם הרמב"ן. ועיין בירושלמי פ"ו סה"א, כלאים ספ"ה ל' ע"א, תוספתא שם פ"ג הי"ב ואילך, ומש"ש. וכבר אמרו בירושלמי כלאים הנ"ל: תמן לברכה וכאן לכלאים, כלומר עניין כלאים לחוד ועניין ברכה לחוד. ובפיוט ר' נחמיה (ידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ד, סוף עמ' רכ"ב): והדשיא מי[ני] זרעים אלף ומאתים ותשעים, הוזמנו מגן שרשים מיני אילנות שלשים. וכנראה שחלקו את הזרעים לשלשה מינים: זרעים, דשאים וירקות, כשם שחלקו את האילנות לג' מינים (עיין בהערות שם). ובירושלמי הנ"ל כללו אף את תמרות האתרוג בדשאים לעניין ברכה. ועיין בבלי ל"ו א'.

ו ע ל י ר ק ו ת וכו'. עיין מ"ש לעיל בשם הרמב"ן. ולפ"ז ירקות שבתוספתא כאן פירושו מיני חפירה, כגון קישואים, דילועים, מלפפונות וכדומה (שהרי דשאים כבר נזכרו לעיל. ולשון המשנה לחוד ולשון התוספתא לחוד), ועיין נדרים רפ"ז. ואעפ"י שלהלן כלאים פ"ג סהי"ב (עיין מש"ש) מנו את המינים הללו כמיני זרעים, אבל כבר הבאנו בשם הירושלמי שכלאים לחוד וברכה לחוד. ובפירוש אמרו אף במשנתנו (מעשרות פ"א מ"ד): ובירק הקישואים והדלועים וכו'.

פ ר י ה א ד מ ה. ברמב"ן הנ"ל: מיני האדמה. וכן בגליון כי"ע: מיני. ומסתבר שהכל הוא בשיטת ר' יהודה שמברכין על כל מין ומין. ועיין ברמב"ן הנ"ל.

11. א ד מ ה וכו'. וכ"ה בכי"ע. וברמב"ן הנ"ל לא העתיק את דברי ר' יהודה כאן. והבבא קשה מאד, שהרי שיטת ר' יהודה כבר נשנית ברישא (עיין מ"ש לעיל), ודעתו שעל הירקות (=פירות הארץ) הוא אומר בורא פרי (או: מיני) אדמה. ושמא חולק ר' יהודה על הסיפא של משנה ב'. וכ"ה שם: ברך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא, ועל פירות הארץ בורא פרי העץ לא יצא. ועל כולם אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא. ור' יהודה סובר כאן שדווקא אם אמר על כולם[5] ברוך מצמיח אדמה בדברו יצא (ומכל שכן שיצא בדיעבד, אם אמר בורא פרי האדמה), אבל בברכת שהכל על פירות האילן והאדמה לא יצא, מפני שהיא ברכה כוללת יותר מדאי. ובבבלי (מ' א'): מאן תנא דעיקר אילן ארעא היא וכו' ר' יהודה היא. ועיין מ"ש הר"ח אלבק בספרו מחקרים בברייתא ותוספתא, עמ' 150, ולדעתו חולקת הברייתא על משנתנו, ותרי תנאי אליבא דר' יהודה.

12. א ש ר ב ר א וכו'. וכן בבבלי: ראה פת ואמר כמה נאה פת זו וכו'. ומרהיטת הלשון משמע שבברכת ראיה עסיקינן (עיין להלן פ"ו ה"ד ומש"ש), ואמר ר"מ שאם אוכל מיד יוצא בברכה זו בדיעבד. וכן בירושלמי נדרים (ספ"ו, מ' סע"א): א"ר יוסי כן אורחיה דבר נשא מ י

[5] כלומר, ר' יהודה שנה במשנתנו: ועל כולם אם אמר ברוך מצמיח אדמה בדברו יצא (במקום: ועל כולם אם אמר שהכל וכו'), כסיגנון המשנה בפרה פ"ב מ"ה ועוד.

ח מ י פיתא נקייה ומימר ברוך דברא הדין חיטתא.[6] ומשמע שכן היה דרכן של בני אדם לברך על ראיית פת יפה. אבל בירושלמי כאן: ר' מאיר אומר אפילו אמר ברוך שברא החפץ הזה וכו' (ועיין באהצו"י שם עמ' 151).

והצד השוה בכל המקורות כאן שלא הזכירו את השם בברכה זו. אלא שכן דרכן של המשניות והברייתות (עיין להלן בפ"ט ובתוספתא פ"ו ועוד) להשמיט את תורף הברכות ולנקוט בטופס גרידא. ובבבלי גרסו בברייתא זו: ברוך ה מ ק ו ם שבראה וכו'. ופי' בצל"ח ש"המקום" הוא במקום השם. ולהלן בבבלי שם: בנימין רעיא כרך ריפתא ואמר בריך מריה דהאי פיתא. אמר רב יצא. והאמר רב כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה? דאמר בריך ר ח מ נ א מריה דהאי פיתא. ופירשו הראשונים (עיין בתוה"א להרמב"ן, שער ההודאה, ד"ו ט"ו ע"ב; רא"ש פ"ט סוף סי' ג'. ועיי"ש במעדני יו"ט סי' א' אות ה') שרחמנא בא במקום השם, ויוצא בה כברכה שלפני המזון וכברכה ראשונה שלאחר המזון (עיין בבבלי שם ובחי' הרשב"א במקומו). ברם בירושלמי הנ"ל מביא עובדא מברכת פרסי (מעין זו של בנימין רעיא שבבבלי) ופסקו של רב בה, ואינו מקשה כלל מרב על רב (עיין מ"ש להלן), אעפ"י שמלשון הירושלמי משמע שהפרסי לא הזכיר כלל לא שם ולא מלכות, וכשם שהבינו גם בבבלי בעובדא שלהם.

ולפיכך נראה שבא"י סברו שבדיעבד יצא בברכה, אפילו לא הזכיר את השם במפורש, ובלבד שיהא ברור מתוך לשונו שמברך לשמים. ואם אמר אדם "מי שברא את הפת" או "בורא הפת", הרי כוונתו ברורה מתוך לשונו, ואין בורא פת אלא אחד, ולפיכך לא הקשו כלום על ברכת הפרסי, מפני שהוא אמר ברוך ד ב ר א הדין פסא. ובשיטת בני א"י המברך: בורא פרי אדמה, או: בורא פרי העץ וכדומה יצא בדיעבד,[7] מפני ש"בורא" הוא כינוי לשמים. ודווקא אם אמר: ברוך מריה דהאי פיתא, או ברוך שעקר ע"ז מארצינו וכדומה, לא יצא, שהרי מתוך דבריו אינו מוכח כלל שמתכוין לשמים, ושמא כוונתו לבעל הפת[8] או לאדם שעקר את הע"ז וכדומה.

אמנם אף בירושלמי (פ"ט ה"א, י"ב ע"ד) אמרו: ר' זעירא ור' יהודה בשם רב כל ברכה שאין עמה מלכות אינה ברכה (עיין אהצו"י שם עמ' 195 ובראבי"ה ח"א סי' קי"ד עמ' 95 ואילך) וכו', רב אמר צריך לומר אתה וכו', אבל אפשר שבא"י פירשו אינה ברכה — אינה ברכה כתיקונה.[9] וכן אמרו בכריתות (ו' ב'): כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית. וכן בירושלמי (תענית פ"ב ה"א, ס"ה ע"א וע"ב) אילין תענייתא דאנן (גי' הגאונים: דאינון) עבדין לית אינון תעניין, למה דלית נשייא עמן, ופירושו שאין התענית כתיקונה. ועיין מ"ש ברא"ה כאן פ"ז, ריש עמ' קנ"ד. וכן מה שאמר רב: צריך לומר אתה, פירושו שלכתחילה לא יאמר את הברכה בנסתר, אלא יאמר אתה,[10] אבל בדיעבד יצא אפילו אמר בנסתר (ועיין בדברי חמודות על הרא"ש רפ"ט, אות ד'). וצ"ע. ועיין ריטב"א יומא ל"ז רע"ב מ"ש על הסיגנון "לא יצא", עיי"ש.

[6] עיי"ש ברשב"א, מאירי וריטב"א לבבלי נדרים נ"ג ב'.

[7] עיין במנחת חינוך, מצוה ת"ל.

[8] עיין בבלי נ' א', ובב"ח טאו"ח סי' צ"ב ד"ה וכל המשנה. ועיין בנוסח הר"מ מכת"י הוצ' רי"ל זלוטניק "מחברות מני קדם" עמ' 58, ועיי"ש עמ' 60.

[9] מסוגיית הבבלי (מ' ב') ברור שפירשו שאפילו בדיעבד לא יצא.

[10] בערוגת הבשם ח"א, הוצ' אורבך עמ' 127: ואומ' ב י ר ו ש ל מ י (ליתא לפנינו) כי על כן הוק[ב]ע בברכות ברוך אתה, כאילו מדבר פה לפה לשומע (בירושלמי כאן פ"ט ה"א, י"ב ע"א: כאדם המשיח באוזן חבירו והוא שומע). ועיין מחז"ו, עמ' 56, וס' חסידים הוצ' מק"נ סי' תקמ"ט. ובמנהיג (סי' מ"ו, ט"ו ע"ב): ומזה המקרא ש ו י ת י ה' ל נ ג ד י ת מ י ד מצאתי במדרש טעם לכל מטבע הברכות, שבתחלת הברכות נראה שהמקום עומד לעדנו, ולא משם ואילך וכו'. ועיין בפירושו למס' כלה, עמ' ז'. ועיין במדרש תלים פט"ז, הוצ' בובר עמ' 122, ובהע' ל"ב שם. וטעם אחר בס' הבהיר סי' קפ"ד, ועיי"ש בהערות הר"ד מרגליות. והטעם הפשוט הוא בשבה"ל השלם (סי' קס"ה, ס"ו ע"א) שיש כאן פשרה במחלוקת רב ושמואל, עיי"ש.

13. את התאנים וכו'. זהו שבחו של מקום, שאפילו חטה ואפילו תאנה לא דמיא כל אחת לחברתה, עיין ירושלמי סנהדרין ספ"ד, כ"ב ע"ג. ועיין ירושלמי פסחים פ"י ה"ו, ל"ז ע"ד (לעניין ברכת הזמן).

14. ר' יוסי וכו'. וכ"ה הסדר גם בבבלי. ולפי פשוטו משמע שדברי ר' יוסי דבוקים לדברי ר"מ. אלא שמתחילה רצו לפרש בבבלי (מ' ב') שדברי ר' יוסי כוללים אף שינוי של ברכת המוציא ובורא פרי הגפן לברכת שהכל. והסיקו שם שכוונת ר' יוסי היא דווקא לשינוי מעין הנוסח שהזכיר ר"מ. ובירושלמי הקדימו דברי ר' יוסי לדברי ר"מ. ולכאורה משמע משם שר' יוסי מפרש את משנתנו (וכפי' המפרשים בירושלמי), אבל אין שום הכרח להוציא את הדברים מידי פשוטם. ומסתבר שהירושלמי העתיק את הברייתא שלנו בשינוי סדר, ואף שם הפירוש הוא כמו שהסיקו בבבלי.

15. ושינה וכו'. כ"ה הגירסא בכל הנוסחאות כאן ובכת"י פ"מ (עיין במה"פ פ"ו ה"ב, ד"ה כל. ובדפוס היה לו נוסח משובש). ובבבלי לא הובאו דברי ר' יהודה. ובירושלמי גורס: ולא שינה ברכתו לא יצא. וקשה מאד להגיה את כל נוסחאות התוספתא, כמו שעשו המפרשים.

ומסתבר שהכוונה לשינוי כל המאכלים מברייתן, ולר' יהודה מזכיר בברכה את שם המאכל כפי שקוראים לו בני אדם אחרי השינוי, וכשיטת התוספתא לעיל רה"ד שמברך על מיני תרגימא: בורא מיני כיסנין, עיין מש"ש. והוא הדין שמברך לכתחילה כן, ולא אמר ר' יהודה "יצא" אלא אגב דברי ר' יוסי ששנה "לא יצא", וכרגיל במשנה ובתוספתא. ובירושלמי הרחיקו יותר ואמרו שאפילו בדיעבד לא יצא לר' יהודה אם לא שינה את ברכתו לשם המאכל אחרי שינויו. ועיין בפי' הרש"ס לירושלמי שם.

ולפי פירושנו בתוספתא אין שיטת ר' יהודה תלויה במחלוקת ר"מ ור' יוסי, ור' יהודה אינו מדבר בשינוי מטבע שטבעו חכמים, ולפיכך לא העתיקו את דבריו בבבלי (מ' ב'), מפני שאינם עניין כלל למחלוקת רב הונא ור' יוחנן שם.

16. מיני זרעים. בירושלמי: מיני זרעונים. ובבבלי: בורא פרי האדמה וכו', והתניא בורא מיני זרעים? לא קשיא, הא ר' יהודה והא רבנן. וכבר ראינו לעיל בה"ד שהתוספתא מצריכה ברכה מיוחדת לזרעונים. ונראה שבא"י נהגו ע"פ שיטת ר' יהודה, עיין מ"ש לעיל ה"ד (שו' 9) ד"ה מיני כסנין. וכן אמר ר' חגי בירושלמי (פ"ו ה"א, י' ע"ב) שעל בשר וביצה היו מברכין בורא מיני נפשות, בניגוד למשנתנו פ"ו מ"ג. וכ"ה ברשימת הברכות שלפני המזון בהגדה של פסח.[11]

19. ברכה אחת. וכ"ה בכי"ע. אבל בד: ברכה אחת מעין שלש אחריהן. וכן בירושלמי: ומברך אחריהם (כגי' כי"ר) ברכה אחת מעין שלש. וכע"ז אף בבבלי ל"ז א'. ברם קרוב לוודאי שגירסתנו בתוספתא נכונה, ובמשנה ובתוספתא סתם ברכה אחת לאחר המזון היא ברכה מעין ג'. וכ"ה הגירסא במשנה פ"ו מ"ח ברוב הנוסחאות, ועיין להלן סהט"ו ומש"ש.

20. פרי האדמה. וכ"ה בד. והוא תיקון ע"פ הבבלי (ל"ז א') ומתאים להלכות הבבלי. אבל הנכון הוא בכי"ע: בורא מיני זרעים. וכן בירושלמי: בורא מיני זרעונים. וגירסא זו מתאימה לכל ההלכות שבתוספתא כאן ולשיטת בני א"י: עיין מ"ש לעיל. ואעפ"י שגם בירושלמי שם אמרו שר' ירמיה ברך על אורז ברור בורא פרי האדמה, הרי ר' ירמיה בבלי היה ונהג בשיטתם.

21. אחריהן כולם. וכן בירושלמי: ואינו צריך לברך אחריו. ובבבלי: ולבסוף ברכה אחת מעין שלש. והתניא לבסוף ולא כלום. אמר רב ששת לא קשיא הא ר"ג והא רבנן וכו', אלא לעולם רבנן ותני גבי אורז ולבסוף אינו מברך עליו ולא כלום. ועיין מ"ש להלן סהט"ו.

22. שלש ברכות. עיין מ"ש בה' הירושלמי להר"מ עמ' ל"ט אות ה'.

[11] צפה"ב חט"ו (1911), עמ' 122.

כיצד וכו'. הלכה זו מתארת את מנהגי הסעודה בזמן העתיק אצל נכבדי העם, ונכללו כאן כמה פרטים שאין להוציא מהם מסקנות להלכה, מפני שמקורם נעוץ בנימוסי המקום ולא בהלכה. ובדרך כלל הסדר מתאים למנהגי הרומאים בסעודה וגם של היונים בתקופה המאוחרת. ואין כאן "הלכה בסעודה", עיין להלן רה"א.

23. עד שיתכנסו וכו'. וכן בד: עד שיכנסו כולן ונכנסו כולן ונתנו להם לידים. וערבוב של שתי גירסאות ישנו כאן, והנכון הוא בכי"ע (וצוקרמנדל הוריד גירסא נכונה זו לשנו"ס!): עד שנכנסו כולם. ונטלו ונתנו להם לידים. וגירסא זו מאושרת גם ע"י הירושלמי והבבלי, והדין נותן שכל המעשים הללו נעשו לפני שנתכנסו כל האורחים, שלא יכלו להתחיל בסעודה, ועיין שטמ"ק מ"ג א' ד"ה כיצד ורש"י שם ד"ה שאני. וכן היה גם מנהג הרומאים, ועבדיהם הביאו לפני הסעודה מים לאורחים לרחיצת הידים מפני שאכלו בידיהם, וכל המטרה במנהגים הללו היתה להעסיק את האורחים עד שיתכנסו כולם (ועיין בפי' הגדה של פסח לר' מאיר איש שלום עמ' 20).[12]

והגירסא "נטלו ונתנו" נכונה היא, והפועל "נטל" בא כאן לחיזוק הפעולה של הנתינה. וכן רגיל מאד בבבלי: שקל ואזל, שקלי ואזלי, (ברכות ס' א', ב"ק פ"א ב', ב"מ כ"ד ב', ע"ז י"א א', בכורות מ"ד ב' לפי שטמ"ק שם, דק"ס סנהדרין עמ' 57 הע' ק', בה"ג ד"ב עמ' 528 ועוד ועוד), ובעברית (ע"ז ג' סע"א): נוטל והולך.

24. ידו אחת וכו'. הנטילה היא רק משום נקיות, מפני שהחזיקו את הכוס רק ביד אחת, וכן אכלו את הפרפרת רק ביד אחת,[13] עיין במס' ד"א פ"ז, הוצ' היגער עמ' 216, ובטאו"ח סי' ק"ע. ואין כאן אלא מנהג דרך ארץ, עיין לעיל. ועיין בתוספ' מ"ג א' ד"ה כל, ובגליון שם. ועיין תרביץ שכ"ב עמ' 46.

מזגו להם וכו'. וכן הסדר גם בבבלי, אבל בירושלמי: הביאו להן פרפרת וכו' הביאו להן יין. ועיין במה"פ פ"ו ה"ו ד"ה הביאו.

25. פרפראות וכו'. הפרפראות הללו הם כיסנין שבאו לפני הסעודה, כדי לגרור את המזון (עיין מ"ש לעיל בה"ד) ואין ברכת הפת פוטרת אותן, ועיין ח"ד ובמה"פ הנ"ל.

27. מזגו להם וכו'. בבא זו חסרה בירושלמי.

29. הבא אחר וכו'. וכ"ה בכי"ע ובכת"י פ"מ (פ"ו ה"ו). כדי שלא לבייש את בעה"ב. ובבא זו נשנית גם בירושלמי, אבל אינה בבבלי. ועיין איכ"ר פ"ד, ד', בדפוסים, ובחי' הרד"ל שם אות י"א.

31. פורסין מטפחת וכו'. וכ"ה גם באיכ"ר הנ"ל. אבל בבבלי (ב"ב צ"ג ב'): מפה פרוסה על גבי הפתח וכו'. וכן באיכ"ר הוצ' בובר, עמ' 142: היה תולה מפה על פתחו, כל זמן שהיה מפה פרוסה וכו'. וברשב"ם ב"ב שם פירש שהמפה שמשה סימן לאורחים "שידעו כי שם יאכלו, וילכו שם לאכול". ומשמע מלשונו שבאורחים עניים בלתי קרואים עסיקינן. ולולא דבריו היה נראה שבאורחים קרואים ומוזמנים שאחרו לבוא הענין מדבר, עיין מ"ש לעיל. וכבר אמרו ביקירי ירושלים (איכ"ר שם) שלא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שהיה נקרא (ולפי מסורת אחרת: נקרא ונשנה), ואין אחד מהם נכנס לסעודה אלא א"כ יודע מי מיסב עמו (שם וסנהדרין כ"ג א' ועיין מכילתא משפטים פ"כ עמ' 322). ולפ"ז היתה רשימת המוזמנים מוכנה מראש, ואורחים בלתי קרואים לא באו לסעודה אלא ע"פ טעות (כמו במעשה קמצא ובר קמצא).

ואשר למפה שהיתה פרוסה על גבי הפתח. יתכן שזו היתה המפה שבני ירושלים היו מציירין

[12] ועיין בתאור של סעודת טרימלכיון אצל פטרוניוס, סטיריקון, פל"א ואילך.

[13] מנהג העמים היה להחזיק את הפת ביד שמאל וכל מלפתי הפת בימין (עיין מ"ש פלוטרכוס de fortuna פ"ה). ולפ"ז נראה שבמבוא הסעודה היו נוטלים רק את הימין, מפני שלא אכלו לחם.

עליה את המאכלים. וכן אמרו באיכ"ר שם: בשעה שאחד מהם עושה סעודה היה צר כל מיני סעודה במפה מפני האיסטגנין, שלא יאכל אחד מהם דבר שיינזק. וכן בירוש' ע"ז פ"ג ה"א, מ"ב ע"ג: למלך שעשה סעודה וצר כל מיני סעודה במפה.[14] ולפ"ז כשסילקו את המפה הודיעו שכבר נבחרו המאכלים ע"י האורחים, ואין מקום לאורחים חדשים. וכ"ז היה מנהג יקירי ירושלים שנהגו סלסול בעצמם. ועיין בפרישה טוא"ח סוף סי' ק"ע.

וכן צריך לפרש מ"ש במדרש שם (הוצ' בובר עמ' 141): בשעה שהיה אחד מהם נזמן לסעודה היה הופך אונקלי שלו השמאלית, שאם יבוא אחר לזמנו היה יודע שהוא מזומן לסעודה ולא יטעיננו טענת חנם. וכבר פירש לנכון ריי"ן אפשטיין (תרביץ ש"ה עמ' 271) שפירושו שהיה הופך את זרועו השמאלי, כלומר את שרוולו השמאלי, כדי שיכירו שהוא מוזמן לסעודה. (בד"א רבה פ"ח שהביא אפשטיין שם צ"ל: לניכלא, ונתחברו "ני" ויצא: לטכלא, ושוב תקנו: לטבלא, וכפי' של אפשטיין שם). ובפירוש הדברים נ"ל, שגם זה היה סימן סימבולי. שהרי ידוע לנו מן הציורים העתיקים ומן המקורות שהיו נוהגים בהסיבה להשען בזרוע השמאלית (עיין גם פסחים ק"ח א') על הכר, והיד הימינה בלבד היתה פנויה. והיונים כשדברו בלשון גבוהה אמרו: סעדנו על הזרוע,[15] כלומר, השתתפנו במסיבה. ולפ"ז היתה הפיכת השרוול השמאלי משמש סימן שהזרוע השמאלי כבר תפוס.

33. מוסרין סעודה וכו'. כלומר, מנהג ירושלים היה שהיו מוסרין את הסעודה לטבח אומן, כדי שיתחייב הטבח בבושת אם יקלקל. ובאיכ"ר הנ"ל: מה היתה יקרותן שהיו מוסרין הסעודה לטבח וכו' (ועיין בהוצ' בובר שם הנ"ל). ומכיוון שהטבח ידע שאם יקלקל יצטרך לשלם ממון הרבה הוא נזהר מאד במלאכתו. אבל אין לפרש שהמנהג היה שהטבח ישלם, שהרי לרשב"ג משלם בכל מקום מדינא דגרמי, עיין להלן כ"ק פ"י סה"ט ובבבלי ב"ב צ"ג ב'. ברם בבבלי שם: מנהג גדול היה בירושלים המוסר סעודה לחבירו (כלומר, בטובה ובחנם) וקלקלה וכו'. ולפי גירסא זו לא שלם המקלקל אלא ע"פ המנהג הגדול בירושלים. ועיין בחידושי אגדות למהרש"א שם.

34. הלכה וכו'. כאן מדברים כבר בהלכה, ולא במנהגים גרידא.

35. לסוך וכו'. כל המפרשים הגיהו ע"פ הבבלי (יומא ל' א') היוצא להטיל מים וכו', וטעם הנטילה הוא משום שפשוף ניצוצות, אבל אם יצא להסך את רגליו נוטל שתי ידיו, כמפורש באו"ז ח"א ה' נט"י, סוף סי' ע"ה. ועיין בה"ג פ"ז, ד"ו י' ע"ב, ד"ב עמ' 60.

ברם קשה להגיה את כל הנוסחאות בתוספתא, ושמא שיטתה שלא עשו מסיכה כהפלג. ובירושלמי יומא (פ"ג ה"ב, מ' ע"ב, לפי כי"ל): ומסיכה לא שעה קלה היא? שנייא היא מסיכה שעשו אותה כהפלג. ואפשר שלעניין מקדש גרידא עשו מסיכה כהפלג.

לדבר וכו'. עיין להלן ה"כ ומש"ש. וכס"ז להלן יומא פ"א הט"ז, בכורות פ"ז הי"א, ועיין מש"ש בתס"ר ח"ב עמ' 275.

36. במקומו וכו'. כלומר, השמש מגיש לו את הטפיח, ונוטל במקומו, כדי שיראו שנטל את ידיו.

והטפיח וכו'. וכן ברש"י יומא ל' א' (לפי או"ז ה' נט"י סי' ע"ה, ט"ז רע"ד): ומחזיר הטפיח על כל האורחים, ה"ג לה בתוספתא דברכות. ועיין רש"י שם במקומו וברי"ף כאן ספ"ח. ובה"ג (ספ"ו, ד"ו ט' ע"ג, ד"ב עמ' 68) גרס גם בבבלי שם: והטפיח מחזר על האורחין. וכ"ה באשכול ח"א עמ' 54. ועיין דק"ס שם עמ' 77 הערה ה'. ובכי"ע: והטפיח ומחזיר מפה על

[14] וכן בסעודתו של טרימלכיון (פיטרוניוס, סטיריקון רפ"א) הביאו מקודם מפה מצויירת במחזה ציד, ואח"כ הביאו לאכילה חזיר בר.

[15] וכ"ה אצל לוקיאנוס (Lexiph. 6): ἐπ' ἀγκῶνος ἐδειπνοῦμεν.

האורחים. ויש כאן ערבוביא של שתי נוסחאות, שכ"ה בכ"י ל' בבבלי שם: ומחזיר מפה לפני האורחין. ובפי' ר' אליקים: ומחזיר מפה על האורחין, וכ"ה גם ברוקח ה' סעודה סי' שכ"ט. ברם בכי"ף ברכות ספ"ח גרס בבבלי שם: ומחזיר פניו לאורחין. וכ"ה במפרשיו שם (תלמידי ר"י, רא"ה עמ' קע"ד, ר' יהונתן, לפי כ"מ פ"ז מה' ברכות סה"ח) וכ"ה בר"מ, בתוה"ב להרשב"א, ובמשמרת הבית, בית ו' ש"א, קנ"ז ע"ב, בבית יד למאירי ח"ב, בשלחן ארבע ש"א ברכה ג', י' ע"ב ועוד. וכנראה שכלם העתיקו מן הכי"ף. וקרוב לוודאי שגירסתנו נכונה, ופירושה כפירש"י שהשמש מחזר את הטפיח על כל האורחים. ואין כאן אלא נימוס מקובל להציע גם לשאר האורחים את פך המים, וממילא נודע שהראשון נטל את ידיו.

37. מפני מה אמרו וכו'. כלומר במשנתנו פ"ו מ"ו, ועיין בשנו"ס.

38. פנוי. פירש"י: שאין לב המסובים אל המברך. אבל בפיה"מ להר"מ ובחיבורו ספ"ד מה' ברכות, ובראב"ן ה' ברכות סי' קצ"ה, פירשו שאינו יכול לענות אמן, מפני שמא יקדים קנה לוושט. וכן פירשו כמה מן הראשונים ע"פ הירושלמי כאן פ"ו ה"ו, עיין אהצו"י עמ' 157—158. ועיין מאירי מ"ב רע"ב, עמ' 146, וכנראה ניסח את הירושלמי ע"פ פירוש הרשב"א שם.

39. אורז ויין וכו'. במאירי מ"ד א', 151 ע"א: "וכן כתבו (כלומר, רש"י) בתשובת שאלה[16] על מי ששרה פתו ביין שאינו מברך אלא על הפת, אפי' היה אוכל להשקיט צמאו שמתייראי משתיית היין.[17] ואף בתוספת' אמרו הביאו לפניו אורז ויין, שהיה דרכם למתק פת [האורז] ביין, מברך על האורז ופוטר את היין. כלומ' אעפ"י שברכת היין חשובה יותר, הואיל ופת האורז עיקר וכו' ". ומכאן נראה שהמאירי פירש את הברייתא בשרה את פת האורז ביין.

ברם בירושלמי (מע"ש פ"ב, ה"א, נ"ג ע"ב ובמקבילות): "מניין שהשתייה בכלל אכילה וכו'? מן הכא, ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך.[18] מה נן קיימין אם בנותן טעם יין בתבשיל. והלא טעם בפגם הוא וכו', תיפתר באילין אורזניה וגמזוזיניה. כל הטפל לאכילה כאכילה". ומכאן שהיו אוכלין מעדני אורז ("אורזנייה") ושותין יין אחריו,[19] והיין היה טפל לאורז, מפני שעיקר השתייה באה כדי לבטל את מתיקות האורז, ומשום כך אף כאן מברך על האורז ופוטר את היין, כדין משנתנו (פ"ו מ"ז). ועיין בח"ד שפירש כן מדעתו, ולא הביא את הירושלמי.

צנון ונובלות וכו'. וכ"ה במאירי הנ"ל. ובמשנתנו (פ"ו מ"ג) אמרו: ועל הנובלות וכו' אומר שהכל. ובבבלי (מ' ב') נחלקו במהותן ר' אילעי ור' זירא. ומסקנת התלמוד היא שנובלות סתם הן בושלי כומרא. ופירש"י שרופי חמה. וברי"ש (דמאי פ"א מ"א): בושלי כומרא. כלומר מניחין אותן באילן להצטמק, מלשון עורנו כתנור נכמרו. ועיין בירושלמי שם ובמה"פ שם סד"ה ר' יוחנן. ובפיה"מ להר"מ פירש שהן פירות שנפלו קודם שנתבשלו, והוא נובע מפי' רב האי.[20] וכן משמע בירושלמי ברכות למשנתנו הנ"ל. ואף פירוש זה מתאים לבושלי

[16] עיין שבה"ל השלם, סדר ברכות סוף סי' קמ"ג, נ"ו ע"ב. תשובה זו לא נכנסה לקובץ של שו"ת רש"י שנדפס מחדש.

[17] עיין שירי כנה"ג או"ח סי' קס"ח, ס"ק י"א. ועיין במגן אברהם ובמחצית השקל שם שכיוון לדעת המאירי.

[18] הכוונה לסוף הפסוק: ביין וכו', ומכאן ששתיית יין נקראת אכילה.

[19] שהרי כן מוכח מן הלשון "הטפל לאכילה" (עיין במשנתנו פ"ו מ"ז), מה שאין כן בנותן יין לתוך האורז, שיש כן אכילה ממש, כמו בנותן יין לתבשיל, שהזכיר הירושלמי לעיל, שלא נתן בו טעם של "טפל לאכילה", ועיין בבבות הבאות, ובטאו"ח ריש סי' רי"ב ובב"י שם ד"ה ומ"ש כגון שאכל דג מליח.

[20] עיין תשה"נ אסף (מק"נ, ירושלים תש"ב), עמ' 178. ועיין מורה נבוכים ח"ב פל"ו.

כומרא, מפני שהנושרות לפני בישולן היו נכמרות באדמה עד שיתבשלו היטב.[21] וקרוב לוודאי שנובלות הן הפירות שהיונים קראו להם δρυπετεῖς או δρυπεπεῖς, כלומר פירות שנתבשלו יותר מדאי, עד כדי נשירה מן האילן.[22]

ברם אצל היונים סתם נובלות בלי שם לואי הן זיתים נובלות.[23] וברשימה אחת של מאכלים[24] נזכרו יחד: „צנון, נובלות [של זית]". ולפיכך אפשר שאף בברייתא שלנו צנון ונובלות, הן נובלות של זית שבאו יחד עם צנון בסעודת כיסנין, וחשבו את הצנון לעיקר ואת נובלות הזית לטפל. וכן בבבלי (מ"א א'): היו לפניו צנון וזית, מברך על הצנון ופוטר את הזית וכו', עיי"ש. וזו היא הברייתא שלפנינו כאן. אבל עיין בבבלי ב"ב קמ"ו רע"ב וברשב"ם שם.

40. מ ל י ח וכו'. עיין במשנתנו (פ"ו מ"ז) ובדק"ס עמ' 233 הע' ז'. ובירושלמי (פ"ו ה"ז; י' ע"ד): ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן מתניתא עד שלא למדו סעודת מלכים, ובמקום שעושי' את המליח עיקר וכו'. כלומר בראשונה, כשהיו עניים, לא אכלו לפני הסעודה ולאחריה אלא מלוחין גרידא (עיין קידושין ס"ו א', והמפרשים פירשו שם מלוח — עשב ששמו מלוח), אבל אח"כ כשלמדו סעודת מלכים, כלומר סעודת עשירים,[25] כבר פקעה חשיבות המליחים כממשיכים של תאות האכילה והשתיה, ובמקומם באו כל מיני מתיקה וכיסנין.

ובבבלי (מ"ד א') פירשו את המשנה באוכלי מליחים אחרי פירות גינוסר, שהמליח בא לבטל את המתיקות היתירה שנצטברה אחרי אכילת הפירות. ומכיון שאי אפשר לאכול את המליח לבדו אוכלין אתו פת, ונמצאה הפת טפלה למליח. והביאו שם מעשה בר' יוחנן שאכל הרבה פירות גינוסר ונשבע אח"כ שלא טעם מזונא. ועיין עירובין ל' א'. וברור מן העניין שר' יוחנן אכל אח"כ מליח עם פת, ומ"מ נשבע שלא אכל מזון, מפני שהפת טפל למליח, ולא ברך עליו לא המוציא ולא ברכת המזון, והשמיע לנו את ההלכה שפת עם מליח אינו מזון, מפני שאין מברכין עליו. וכן נ"ל הפירוש גם במקבילה בירושלמי עירובין (פ"ג ה"א, כ' ע"ד ובמקבילות בנדרים ונזיר): אמר ר' חייא בר בא ר' יוחנן אכל ח ל י ט ן ואמ' לא טעמית מזון (כ"ה בנדרים פ"ו ובנזיר פ"ו) בההוא יומא. ובב"ר (פצ"ד, ב', עמ' 1172): ר' יוחנן כד הוה אכיל א ל י ט י ן הוה אמ' לא אכלית מזון יומא דין. ונ"ל שאין „חליטין" אלא אליטין, הליטין, כלומר מלוחים (עיין במלונו של לידל וסקוט עמ' 67 ערך ἁλίτης) ואכל אותם עם הפת, ומ"מ אמר שלא אכל מזון, כמו בבבלי הנ"ל. ולפ"ז מלמדנו הבבלי שאפילו אחרי שלמדו סעודת מלכים, לא בטל דין המשנה, ובכגון דא מברך על המליח ופוטר את הפת.

41. מ ל י ח ה ב א וכו'. בבבלי (מ"א ב'): אמר רב פפא הלכתא דברים הבאים מחמת סעודה וכו'. ונשנו שם ג' מדות בזה. וברשב"א שם: „ועדין יש מדה ד' שלא נתפרשה, והיא דברים הבאים לפני הסעודה ושדעתו לאכול פת אחריה וכו', ונ"ל שהיא במחלוקת בירושלמי וכו' אבל למטה משם אמרו בירושלמי (פ"ו סה"ה, י' ע"ג) ר' בא בריה דרב פפא בעי אהין דאכל סולת

[21] עיין ערוך ערך כמר, ובפי' ר"י קרא לאיכה פ"ה, י', בסה"ז לדוד קויפמן עמ' 26. ועיין במלונו של בן יהודה ערך נבלת עמ' 3491, הערה 2. ועיין להלן שביעית פ"ד שו' 68 ומש"ש.

[22] עיין במלונות ללשון יון בערכים הנ"ל. ואף בה היו מקורות עתיקים שפירשוה: פרי שנשר כשהוא בוסר, עיין בבעיות של שוויינהויזר לאתיאוס ח"א עמ' 376 ואילך. והיא היא, מפני שפירות הללו נכמרים אח"כ באדמה, ומתבשלים ומתכווצים יותר מראי, עיין באתיאוס, חכמי המשתה, ס"ב 56c; ס"ד 133a. ובאמת שני הסוגים נקראים נובלות, עיין מ"ש להלן דמאי פ"א הע' 4.

[23] עיין בספרו של אתיאוס הנ"ל ס"ב 56d (ואצל שוויינהויזר הנ"ל עמ' 376). וראה תולדות הטבע של פליניאוס סט"ו פ"ג, 11.

[24] אתיאוס הנ"ל ס"ב, 57a.

[25] הקריקטורה המפורסמת ביותר לסעודת מלכים היא ס ע ו ד ת ט ר י מ ל כ י ו ן של פטרוניוס.

ובדעתי' מיכל פיתא מהו מברכ' עליה דסולתא בסופה וכו', צריך לברך בסוף, וכן [נ]ראה עיקר". וכן במאירי שם (עמ' 140): "יש מפרשים שאם באו פירות קודם סעודה וברך עליהן **ואחר כך ברך על הפת** (עיין ב"י בטאו"ח סי' קע"ז ד"ה ודע שרש"י) וגמר סעודתו שאין ברכת הסעודה פוטרת של אותן הפירות וממה שאמרו בתלמוד המערב ר' בא בעי אהן דאכל סלת וכו' צריך לברך בסוף". ולפ"ז גם לפנינו אין ברה"מ פוטר את המליח וצריך לברך אחריו במיוחד, ור' חנינא הולך בשיטת ר"ג אביו (להלן סהט"ו) שגם על מאכל שלא ממין שבע ולא ממין דגן מברך אחריו.

42. **לאחר המזון** וכו'. וזו היא מדה ג' שבדברי ר' פפא בבבלי מ"א ב'. ועיין בבלי מ' א', מ"ד א' (ודק"ס שם עמ' 235 הע' צ'), תענית ל' א'. וגם כאן מיירי שהמליח הוא עיקר, והפת באה רק לבטל חריפות המליח.

44. **ככר** וכו'. מכאן נראה שמנהגם היה להביא ככר שלם בסוף הסעודה לפני ברכת המזון. וכבר העירו המפרשים שהבבלי בסנהדרין (צ"ב א') כאילו סותר לכלל זה. ברם ברור שלפני הגאונים היתה גירסא אחרת בבבלי ופרשוה בדיוק להפך מפירושו של המיוחס לרש"י שם. וכן מביא בשבה"ל השלם (ס' ברכות סי' קנ"ה. בתשה"ג הוצ' קורוניל סי' נ"ז הגי' משובשת קצת עיי"ש): שאלו לפני ר' סלטוי ב"ר יעקב גאון וכו' כי קאמר ר' אלעזר כל שאינו משייר פת **שלמה** על שולחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם, לברך קודם סילוק (כלומר, סילוק השלחן) יפה, או יסלק ויברך. והשיב וכו' והא דר' אלעזר הכי גרסינן אמר ר' אלעזר כל שאינו משייר פת (כלומר, ולא גרסינן שלמה) על שולחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם, אם משייר פת שלימה לא מסלק, ואם אינו משייר פת שלימה ומשייר פיתותים יסלק, (ו)אי איכפת ליה. ואעפ"י שהגאון לא גרס "שלמה" בדברי ר' אלעזר, אבל אף הוא פירש את מסקנת הגמרא שצריך להשאיר פת שלמה, ואם עשה כן אינו מסלק את השלחן.[26] נמצאנו למדים שבזמן האמוראים הראשונים היה עדיין קיים המנהג להשאיר פת שלמה לפני ברה"מ לסימן ברכה, וסימן ברכה זה שמש גם סימן גדול לאורחין.

45. **דגה וקטנית**. כ"ה גם בד, ובד"ח העבירו שתי מלים אלו לרהט"ו ותקנו "דגן" במקום "דגה", ואין לכ"ז שום יסוד.

מברכין וכו'. עיין בראשונים שנציין להלן.

46. **גלוסקין** וכו'. גלוסקין, או קלוסקין,[27] פירושה עוגה או **עיגול** (עיין ירוש' חגיגה פ"ב ה"ב ע"ז ע"ד ומקבילות; שבועות פ"ו ה"ו, ל"ז ע"א וע"ב ועוד) של פת חטים מנופות (עיין תנחומא תצוה ה') בניגוד לככר של בעה"ב שהוא גדול יותר מגלוסקא, אבל אינו לבן כמותה, אעפ"י ששניהן משל חטין.

47. (**בעל הבית**). ליתא בד ובכי"ע ובתוספ' ל"ט ב' ד"ה אבל, בתוספ' ר"י שם, באו"ז ח"א, ברכת המוציא סי' קמ"ו, כ"ה ע"ג, בראש פ"ו סי' כ"א, ובאבודרהם סדר ברכות קרוב לראשו (ד"ו קכ"ד ע"ד, בשם הירושלמי והתוספתא). וכן בירושלמי: קלוסקין ושלימה של בעל הבית אומר על הקלוסקין. וגם בכ"י שלנו נוקדו המלים "בעל הבית" לסימן מחיקה. ולפ"ז אין לנו אלא כפירוש הראבי"ה (ח"א סי' קי"א, עמ' 91) על הברייתא בירושלמי: "פי' דכככרות של

[26] עיין הגירסא והפירוש ביד רמה במקומו וברק"ס שם עמ' 258, הע' מ'. ובח"ד העיר על הזוהר פ' יתרו [פ"ז ע"ב] ועל שו"ת הרדב"ז [ח"א, ליוורנו תי"ב] סי' ר"א. ועיין בברכ"י או"ח סי' ק"פ. ועיין גם בשלחן ארבע, ש"א ברכה ג', ד"ו ד' ע"ד, ובבאר שבע לסנהדרין במקומו. ולפלא שהאחרונים לאו"ח הנ"ל לא העירו על התוספתא כאן. ועיין בבאורי הגר"א שם אות ב', ומכאן סיוע לפירושו, שכל זמן שהפרוסות על השלחן אין מביאים פת שלמה.

[27] כלומר, [κολλίκιος] ἄρτος, עיין בחכמי המשתה של אתינאיוס ס"ג 112f.

בעל הבית גדולים מאד וקורא אותה שלימה[28] לגבי גלוסקא, כדתנן (ערלה פ"ג מ"ז) ר"ע מוסיף אף ככרות של בעל הבית, ולכך כיון שהן מין אחד מברך על הגלוסקאות שהם שלימות ונקיות והן מובחרות".

ברם אף כאן אין להשמיט לגמרי את המלים של "בעל הבית" מן הנוסח, מפני שיש לנו כאן שריד של נוסח אחר. וכן מעתיק הרמב"ן בלקוטות (ל"ט א') מן הירושלמי: מברכין על הדגן כשהוא מן המובחר. שלמה של קלוסין ושלמה של בעל הבית אומר על השלמה של ב ע ל ה ב י ת. פרוסה של בעל הבית ושלמה של קלוסין (בירוש' לפנינו הגי' להפך: פרוסה של קלוסקין ושלימה של בעל הבית) אומר על השלמה. פרוסה של קלוסין ושלמה של בעל הבית אומר על השלמה של בעל הבית. הרי לך ברור שיש כאן הרכבה של שתי נוסחאות, כי הבבא האחרונה מיותרת לגמרי, שהרי לפי נוסחתו ברישא, גם בשלימה ושלימה מברך על של בעה"ב. וכן היתה הרכבה זו של שתי הנוסחאות גם בתוספתא לפני הרשב"א שם עיי"ש שלא נזכר שם כלל דין שלימה ושלימה, ולפי המשך העניין צריך להשלים שם את הרישא לפי נוסח הרמב"ן בירושלמי. וכן בתוספ' הרא"ש ל"ט ב' (כ"ה ע"ג): ובתוספת' דברכות תניא וכו' שלימה של גלוסקאות ושלימה של בעל הבית מברך על השלימה של ב ע ל ה ב י ת. פרוסה של חטים וכו'. ואפשר שיש כאן השמטה וצריך להשלימה ע"פ פסקיו של הרא"ש (פ"ו סי' כ"א). אבל מידי ספק לא יצאנו לגמרי, ואפשר שלפ"ז אין צורך למחוק את המלים "בעל הבית" בתוספתא כי"ו, אלא לתקן את המלה "גלוסקין" ולגרוס במקומה: כל שכן.

פ ר ו ס ה ש ל וכו'. עיין בבלי ל"ט ב' ובראשונים הנ"ל.

50. פ ת ש ע ו ר י ן וכו'. שו"ת מהר"מ מרוטנבורג, הוצ' מק"נ עמ' 302, תשב"ץ קטן סי' שכ"ב, מאירי מ"א א', 137 ע"א, והראשונים הנ"ל.

51. א ל א ש ה ש ע ו ר י ן וכו'. בירושלמי שם מוקי לה כר' יהודה שמברך על מין שבעה, אעפ"י שהמין אחר חביב. ובעין משפט בירושלמי בציון לבבא שלנו ציינו לר"מ פ"ב מה' ברכות, וזהו שלא בדיוק, שהרי הר"מ פסק (בפ"ח מה' ברכות הי"ג) שלא כר' יהודה, והשמיט גם הלכה זו שמברך על של שעורין, אבל בטור או"ח סי' קס"ח הביא הלכה זו, מפני שהוא פסק (סי' רי"א) כר' יהודה. ובמאירי הנ"ל הביא ראייה לכך מן התוספתא כאן ומן הירושלמי (עיין בב"י טאר"ח שם). ועיין במה"פ ד"ה קלוסקין.

א י נ ן מ מ י ן ש ב ע ה. בזה מסתיימת הפיסקא מן התוספתא בשו"ת מהר"מ ואבודרהם הנ"ל, והשאר היא מן הירושלמי, עיין מ"ש בתס"ר ח"א סוף עמ' 21 ואילך. וכ"ה בשאר הראשונים הנ"ל.

52. ו מ מ י ן ד ג ן וכו'. וממין דגן פירושו, א ו ממין דגן. וכן בכי"ע ובראבי"ה ח"א סי' ק"ב עמ' 82: א ו מין דגן וכו'. ופירש בראבי"ה שם בשם ר' שמואל בר' נטרונאי שמין דגן פירושו כאן, שלא עשאו פת אלא כמין קדרה. ולפי דבריו צריך לפרש שלא הוסיף ר' יהודה להלן על דברי הת"ק אלא את הסיפא: כל שהוא לא ממין שבע וכו', אבל ברישא חזר ר' יהודה על דברי הת"ק (וספק הוא בעיני אם ר' שמואל הנ"ל אמר את דבריו על התוספתא כאן, או על דברי ר' יהודה שלהלן שהובאו גם בבבלי ל"ז ב', וכמו שפירשו שם כמה מן הראשונים. ואפשר שהראבי"ה בעצמו פירש כאן את הרישא של התוספתא ע"פ פירושו של רשב"ט בבבלי שם. אבל בבבלי ל"ז א' לא גרס שם "או ממין דגן").

54. מ ס ו ב י ן וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן ובבבלי. ומלשון זו משמע שהיו מסובין

[28] לפנינו חסרה בירושלמי המלה "שלמה" אצל קלוסקין, וכן היה גם לפני הראבי"ה, אבל בתוספתא ישנה, וכ"ה בירושלמי לפני כמה מן הראשונים, עיין אהצו'י שם, עמ' 149.

בסעודה קבועה ואכלו פת, עיין בפי' הראב"ד שהובא בס' השלמה עמ' 33 ובחי' הרשב"א ל"ז א'. ועיין בבלי מ"ב ב' (ובחי' הרשב"א שם) ומ"ג א'.

כותבות וכו'. כלומר, הביאו להם כותבות אחר המזון כקינוח סעודה. ולשיטת רבן גמליאל שאף על כותבות מברך שלש ברכות, ברור שברכת המזון פוטרת אותן, שהרי אף הן מזון הן. אבל לשיטת החכמים אין ברה"מ פוטרת אותן לשיטת בה"ג (פ"ו ד"ו, ז' ע"ב. ועיין בד"ב שם עמ' 55), רב עמרם גאון (אוה"ג, התשובות, עמ' 93), ר' שמואל בן חפני (שם, הפירושים, עמ' 68), ר"ח (שם, נספחים, עמ' 50) ועוד.[29] וכן מפורש בירושלמי פ"ו ה"ה, י' ע"ג.[30]

קפץ וכו'. בד: ונתן רשות רבן גמליאל לברך. קפץ ר' עקיבא וכו'. וכע"ז גם בבבלי. ופירשו בתוספות (ל"ז סע"א) שר"ג סבור היה שר"ע יברך ג' ברכות, והוא לא ברך אלא מעין שלש, והקשו שהרי ק"ל אין מזמנין על הפירות. וכן קשה למה אמר לו ר"ג להלן: למה אתה מכניס ראשך לבין המחלקות וכו', והרי צוה לו לברך, ואם יברך ג' ברכות כדעת ר"ג, אף הוא יכניס את עצמו למחלוקת של החכמים. ולפיכך נ"ל שר"ג לא כיוון כלל שיברך על הכותבות, אלא נתן לו רשות לברך ברה"מ על הפת שאכלו לפני הכותבות, ור"ע קפץ וברך מקודם אחת מעין ג', וע"ז כעס ר"ג, עיין להלן. ובזה אזדא לה קושיית הקדמונים, שהרי גם לר"ע מברך ג' ברכות אפילו על שלק, אם הוא מזונו (פ"ו מ"ח), שלא אמר ר"ע כן אלא אם אכל אותו לבדו, אבל כשאכל מקודם פת, הרי בוודאי אין זה מזונו. אבל אף בראב"ד הנ"ל לא פירש כן, עיי"ש בס' ההשלמה הנ"ל.

56. המחלקות וכו'. כלומר, מה ראית להכריע כאן את ההלכה, שהרי גם לשיטתך יכולת לברך עכשיו ברה"מ, ולברך אח"כ אחת מעין שלש לעצמך.

57. וחבירין או' כך וכו'. בבבלי (לפי בית נתן, כ"ג ע"ג): חבירין אומרים כך וכו'. וגירסתנו מתקבלת יותר, שר"ע דבר דרך כבוד, ובהדגשה על "הלכה כדברי המרובין" ולא על "חבירין אומרים כן". ועיין להלן ביצה פ"ב הי"ב ומ"ש בתס"ר שם עמ' 207.

59. ברכה אחת. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי הנ"ל. ובהוצ' שלפנינו בבבלי ל"ז ב'. אבל בד: ברכה אחת מעין שלש, וזהו תיקון ע"פ הבבלי הנ"ל, לפי גירסת כתה"י (עיין דק"ס עמ' 204 הע' פ'). וגם לפנינו הפירוש כן. עיין מ"ש לעיל סה"ו.

60. דגן. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי הנ"ל. אבל בד: ולא ממין דגן כגון פת אורז ופת דוחן. וזו היא הוספה ע"פ הבבלי הנ"ל.

61. ולא כלום. עיין בגליוני הש"ס לר"י ענגיל לבבלי ל"ז א', ועיין ירושלמי הנ"ל. ובסדר אליהו זוטא פ"ב, הוצ' רמא"ש, עמ' 172, מוכח שאינו מברך כלל, עיי"ש בהערה 4. ועיין לעיל ה"ז, שו' 21.

מעשה וכו'. ילקוט שמיני רמז תקכ"ז.

בצלו וכו'. במכילתא: כבר היה ר' טרפון וזקנים יושבין בצלו של שובך של יבנה ונשאלה שאלה זו לפניהם. וגמליהם נושאים וכו' השותה מים לצמאו וכו'. ונראה ששובך כאן הוא מין מגדל, עיין תוספתא ערכין פ"ד הי"ג, עירובין פ"ד ה"ג. ובמה"ג בשלח 146 (מכילתא דרשב"י 51): וכבר היה ר' טרפון ותלמידים יושבין בכרם ביבנה. אמר להם ר' טרפון לתלמידים השותה מים וכו'.

[29] אלא שלשיטת הראשונים הנ"ל אין ברכת המזון פוטרת אותן אפילו באו באמצע המזון, ושיטת התוספתא אינה כן, עיין להלן פ"ה הי"א ומש"ש. אבל אם באו לאחר המזון אף לשיטת התוספתא אין ברכת המזון פוטרת אותן, עיין מש"ש.

[30] אמנם בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' ע"ב, מיוחסות סי' ר"א) פסק שברה"מ פוטרת ברכה מעין שלש של תמרים, אבל בחידושיו (מ"א ב' סר"ה הביאו) העיר שבה"ג פסק אחרת. וכן הביא את הירושלמי, אלא שרחה שהוא בשיטת ר"מ בשם ר' יהודה, כלומר שלא כהלכתא.

63. **וחסרונן.** וכ"ה במשנה ספ"ו בכמה נוסחאות, ובבבלי עירובין י"ד ב' (בכת"י, עיין דק"ס שם עמ' 44 הע' ג') ובדב"ר, עקב ח' (הוצאת ליברמן עמ' 87). וזו היתה ברכה ראשונה שלפני השתיה. ובמכילתא: וחסרונן על כל מה שבראת חי העולמים, וזו היא השלמת הסופרים ע"פ הנוסח של ברכה אחרונה (עיין ירוש' פ"ו ה"א, י' ע"ב וברש"י ובריטב"א עירובין שם), ובאמת בכת"י המשובח ביותר של המכילתא, בכי"א (וכן בילקוט בשלח ובמה"ג) הוספה זו ליתא. ועיין מ"ש בפירושי לה' הירושלמי להר"מ ל"ט רע"ב, אות ה'. ועיין מ"ש בפירוש הקצר.

67. **בשעת כעסן של צדיקים** וכו'. בספרי במדבר פי' ק"ה עמ' 103: והרי דברים ק"ו אם חס המקום על הצדיקים בשעת כעס, ק"ו בשעת רצון וכו'. וכ"ה שם בסוף פי' קל"ז עמ' 184. "ורצון" הוא ניגוד לכעס (עיין אבות פ"ה מי"א), כסיגנון הכתוב בבראשית מ"ט, ו', וכפירושו הנכון של ר"י בכור שור במקומו.

69. **בכתנותם** וכו'. ומכאן שבגדיהם לא נשרפו. וכן בתו"כ, מכילתא דמילואים, (שמיני, הכ"ז מ"ה ע"א): ויקרבום וישאום בכותנותם מלמד שחס המקום עליהם במיתתן יותר מבחייהם, שאילו נשרפו גופן, ואין בגדיהם קיימים היו מפורסמים ומבוזים, אלא נשרף גופם ובגדיהם קיימים, והרי דברים ק"ו ומה אם אילו **שהכעיסו** את המקום וכו' כך עשה להם, ק"ו לשאר צדיקים. ועיי"ש בפי' הראב"ד ולהלן שם הל"ד. ובהמ"א (מ"ו ע"א) שם חולק וסובר שהיה שם רק שריפת נשמה וגוף קיים, ועיין סנהדרין נ"ב א' ובתוספ' שם ד"ה ההוא. ושאלה זו והבאה אחריה לא נזכרו במקבילות.

71. **את הנבלה.** כאן מפורש שהגוף קיים. ועיין רד"ק מ"א י"ג, כ"ח.

74. **שהודה בתמר.** זו היא תשובת התלמידים, וכן מפורש בד: אמרו לו מפני וכו'. ועיין להלן. ואפשר שהפירוש הוא שבזה הוכיח שאינו נושא פנים אפי' לעצמו, וראוי להיות דיין ומלך. וכ"ה בשמר"ר פ"ל, י"ט.

75. **בארבעה זקנים** וכו'. נ"ל שמכאן עד "להם לבדם נתנה הארץ וגו'" הוא מאמר המוסגר של המסדר, שהביא עובדא מעין זו ממקור אחר. ובמדרש הלל (ביה"מ של יעלינעק ח"ה עמ' 95): מעשה בארבעה זקנים שהיו יושבין ועוסקין בתורה בדבר זה, ואלו הן אלעזר בן מתיה וחנינא בן חכינאי ושמעון התימני ושמעון בן (זומא) [עזאי][31] אמרו מאי זה זכות נטל יהודה המלכות ענה הראשון ואמר וכו' ענה השני ואמר וכו' ענה בן עזאי ואמר וכו' ענה השלישי ואמר וכו' ענה בן עזאי ואמר וכו' ענה הרביעי ואמר וכו' ענה בן עזאי ואמר וכו'. ואנו רואים מכאן שזקנים הללו התווכחו באותן השאלות של ר' טרפון ותלמידיו, ולפיכך הכניסן המסדר לכאן.

77. **ר' עקיבא** וכו'. וכ"ה בכי"ע. ובד: במה ששנה להם ר' טרפון. אמר להן ר' עקיבא מפני מה וכו'. ובמאיר איוב לר"מ עראמה פט"ו (ד"ו מ"ו ע"א, וכ"ה גם בד"ר שנדפס בשלוניקי לפני הדפסת התוספתא): וכן נמצא בתוספתא מעשה בארבעה זקנים שהיו יושבים בבית שער של ר' יהושע. אמר להם ר' עקיבא מפני מה זכה יהודה למלכות וכו'. וכנראה שהיתה לפניו גירסת ד' אלא שקיצר.

78. **מעצמן** וכו'. כלומר, שלא יהודה בלבד נטל שכר על ההודייה אלא גם ראובן כן, עיין בפירש"י סוטה ז' ב', ובתוספ' הרא"ש (=תוספ' שנץ שם), ומ"ש בתשלום תוספתא עמ' 18. ועיין בב"ר פנ"ז, ד', עמ' 615, ובפירוש שם. ובזה נגמר המאמר המוסגר.[32]

[31] עיין ירושלמי שקלים פ"ה ה"א, מ"ח ע"ד, ובבלי סנהדרין י"ז ב'.

[32] ועיין ירוש' מגילה פ"ד רהי"א, ע"ה ע"ג, סוטה פ"א ה"ד, ט"ז ע"ד, בבלי שם י' ב', במ"ר פי"נ, ד', שמו"ר פ"ל, י"ט.

79. אמ' להם וכו'. נ"ל שהוא חוזר כאן לדברי ר"ט, עיין מ"ש לעיל. וכן יוצא מן המכילתא בשלח הנ"ל וממדרש תהלים פע"ו, ב'.[33]

81. בצע וגו'. לפי מסורת זו שבחו את יהודה על הפשרה שעשה עם אחיו. ועיין גם פסיקתא רבתי פ"י, הוצ' רמא"ש מ' ע"ב; תנחומא כי תשא ב'. ולפ"ז אמרו שיהודה ראוי למלכות מפני שעשה פשרה (עיין יד רמה סנהדרין ו' ב'), ומשובח הוא המלך שעושה פשרה שהרי כן נהג גם דוד המלך. עיין להלן סנהדרין פ"א ה"ג, ובבלי שם ו' ב'.

להצלה וכו'. כלומר, חוזר לשורש דבריו: וכי נותנין שכר על העבירה, ואעפ"י שיהודה חזר ותקן קצת בפשרה שלו, מ"מ דייה להצלה וכו', עיין ספרי האזינו פי' שמ"ז עמ' 404.

83. עבדך וכו'. כלומר, שלא הציע לו ליוסף ערבים אחרים אלא הציע את עצמו, ולא העדיף את עצמו על השאר, ולא עוד אלא שהשפיל את עצמו לפני אחיו הקטן בשביל אחיו הקטן (עיין פסיקתא רבתי פ"ז, הוצ' רמא"ש כ"ז ע"ב ובבמ"ר פי"ג, ג'), ואדם כזה בוודאי ראוי למלוכה. והביא ראייה משאול.

אף שאול וכו'. ילקוט שמואל רמז ק"ח בשם תוספתא דברכות.

84. שקל וכו'. בילקוט שמואל: "שקל עבדו כיוצא בו". ואדם שעבדו שקול אצלו כמותו, בוודאי ימסור את עצמו על הכלל, וראוי למלוכה. ועיין פסיקתא דר"כ, החודש, מ"ד סע"א; פסיקתא רבתי שם, הוצ' רמא"ש ס"ח ע"א; במ"ר פי"א, ג'.

86. לבני. כלומר, הדגיש שאעפ"י שידאג גם לעבד, אבל יצטער ביחוד על הבן.

כשהוא בורח וכו'. הדגיש שענוה זאת היתה בו רק לפני שנכנס לשררה (עיין אבות דר"ן נו"א פ"י, נו"ב פ"כ, כ"ב ע"א), ולפיכך זכה לשררה, עיין תנחומא פרש' ויקרא סי' ג', הוצ' בובר סי' ד'.

88. ערבותו. במכילתא (לפי כת"י מדרש חכמים): ערב הוא וסופו לצאת, ולישנא קטיעא הוא. ופירושו, שאין כאן ענוה, שהרי לכתחילה חייב יהודה את עצמו, וערב בגופו בשביל בנימין.

מפני מה וכו'. לכאן כיוון במכירי תלים ס"ט, י"א, סוף עמ' 340.

90. אני ארד וכו'. וכ"ה במקבילה שבמכילתא (סוף עמ' 106) לפי כ"י א'. אבל בד: זה אומר אני ירד וזה אומר אני ירד. וכ"ה במכילתא דרשב"י (אפשטין, עמ' 64). וכן בכי"ע: אני ירד תחילה וכו' אני ירד תחילה. ומסורת זו שכל אחד רצה לרדת היא בשיטת ר"מ במכילתא בשלח רפ"ה, עמ' 104, ובבלי סוטה ל"ו סע"ב. ובכל מקום שהלכו בשיטת ר"מ הזכירו אף את בנימין.[34] ברם לדעת ר' יהודה (במכילתא ובבבלי הנ"ל) כל אחד אומר אין אני יורד תחלה לים,[35] ובנימין לא נזכר כלל. וכן במקבילה שבמכילתא (סוף עמ' 106), לפי רוב כתה"י: זה אומר אינו יורד תחלה וכו'. ובדב"ר (הוצאה שלי, עמ' 6): זה אומר אינו יורד וזה אומר אינו יורד וכו'. ושמא גם לפנינו כאן (כגי' ד' וכי"ע) צריך לנקד: אֲנִי (עיין אפשטין מבוא לנוה"מ, עמ' 496 ואילך) יורד וכו'. וכן הגיה הגר"א: איני יורד וכו'.

[33] אלא ששם נתחלפו דברי ר"ט בדברי תלמידיו, ולהפך. אבל בהגהות כת"י שברשותי תוקן כמסורת המכילתא. עיין מ"ש על ההגהות הללו בקרית ספר שי"ג, עמ' 105.

[34] עיין במסה"ת, ובמדרש תלים פע"ו ב' (ובהוצ' בובר קע"א ע"א, הערה י"א. ובובר הוריד את הנוסחא למטה נגד כל כתה"י והדפוסים); שם פקי"ד, ח'; פרקי דר"א פמ"ב הוצ' הרד"ל צ"ט ע"א. ועיין במדרש הלל (ביה"מ של יעלינעק ח"ה) עמ' 95, אבל הנוסחא שם מבולבלת.

[35] וכצ"ל במכילתא דרשב"י (הוצ' אפשטין, עמ' 63): אני (=איני) יורד, כפי שמוכח מן העניין שם. ועיין גם באבות דר"ן נו"א, רפל"ד; נו"ב רפל"ח; ספרי דברים פיס' א', סוף עמ' 4 ובהערות ר"א פינקלשטין שם; שמו"ר פכ"ד, א'.

91. וירד תחלה וכו'. והקופץ לסכנה תחילה ומראה דוגמא לאחרים, ומקדש שם שמים בוודאי ראוי למלכות. ובמכילתא מסיים: והודו לו הזקנים לר' טרפון.

95. את הכלה וכו'. וכ"ה בכי"ע, אבל בד: עקרו להביא את החתן ואת הכלה, והוא תיקון ע"פ הבבלי (פסחים ק"א ב') ששנו שם: בני חבורה שהיו מסובין לשתות יין[36] ועקרו רגליהן לצאת לקראת חתן או לקראת כלה וכו'. והעיקר כלפנינו, מפני שבא"י נהגו להוציא את הכלה מחופתה ביום הראשון לסעודת נישואין,[37] והחתן וכל המסובין היו יוצאים לקראתה. ולפ"ז נראה שהתחילו כבר בסעודה גמורה, ובדברים שטעונים ברכה לאחריהם. עיין בבבלי הנ"ל, וברש"י וברשב"ם שם. ועיין בבעל המאור ובמאירי שם.

96. למפרע. כלומר, ברה"מ על מה שאכלו, ואפילו הפליגו, שהרי אין כאן היסח הדעת, שכל עצמן לא הפליגו אלא כדי להביא את הכלה לסעודה. ואת מקומם לא עקרו שהרי הניחו שם זקן או חולה, ומוכח שכוונתם היתה לחזור למקום שעקרו משם.

97. למפרע וכו'. כלומר, ברה"מ על מה שאכלו מקודם, דמכיוון שעקרו כולם ולא הניחו אדם במקום הראשון, הרי אין הוכחה שיאכלו דווקא במקום הראשון, ולפיכך צריכים לברך מתחילה ברה"מ על מה שאכלו מקודם, ולברך אח"כ מחדש ברכת המוציא. ולפ"ז עיקר הברכה הוא מחמת שינוי מקום. ובתוספות (פסחים שם וחולין פ"ו ב') פירשו שעצה טובה קמ"ל שיברכו ברה"מ לפני שיעקרו, שמא יפסיקו הרבה עד שירעבו, אבל בדיעבד, אם חזרו לפני שרעבו, אינן צריכין לברך ברה"מ, אלא מברכין ברכת המוציא גרידא. ולהלן נראה שהגאונים חולקים.

98. בעל הבית וכו'. כל הברייתא בשם התוספתא בתוספ' פסחים ק"ב א' ד"ה כשהן, חולין פ"ב ב' ד"ה אסור, רשב"א שם ד"ה אמר להו, רא"ש שם פ"ו סי' ה', ר"ן שם פ"ו סי' תתי"ד, סמ"ג עשין כ"ז, ה' ברכות שבסעודה, קי"ב ע"א (ועיין הגה"מ פ"ד מה' ברכות ה"ג אות ה'), רבינו ירוחם, אדם, נתיב ט"ז ח"א.

ובבבלי (פסחים ק"ב א'): תניא כוותיה דרב חסדא חברים שהיו מסובין לשתות יין ועקרו רגליהן וחזרו אין צריכין לברך. ועיין מ"ש על ברייתא זו בבעה"מ במקומו ובמאירי שם ק"א סע"ב. ועיין בה"ג, ה' קידוש והבדלה, ד"ו י"ב ע"ד, ד"ב עמ' 45, ובעיטור ה' מצה ומרור, הוצ' רמא"י קל"א ע"ד, ובראבי"ה סי' תקי"א, ח"ב עמ' 138, ובראשונים שציין המו"ל בהערה 17 שם.

99. הפליג וכו'. אף כאן פירשו בתוספות הנ"ל (וכן הביאו בשמם כמה מן הראשונים הנ"ל) שאין הכוונה כאן שצריך לברך למפרע אם חזר, אלא אם יודע שחברו קראו להפליג, מוטב הוא שיברך מיד על המזון, שמא ישהה עד כדי רעבון, אבל בדיעבד אם לא ברך ברכת המזון, אינו צריך לברך כשחזר. ובעלי התוספות מביאים ראיה לדבריהם מן הברייתא ביומא (ל' א'; לעיל הי"א) ששנינו שם: דיבר עם חבירו והפליג טעון נטילת ידים, ומשמע דה"ה ברכת המוציא, אבל ברה"מ לא קאמר דצריך. (עיין בריטב"א יומא שם שמפרש שהיסח הדעת ששם הוא לענין נטילת ידים גרידא, מפני שסתם ידים משמשניות הן, אבל ברכת המוציא אינו צריך לברך, דכי הדר לקיבעיה הדר, כרב חסדא בפסחים).

ולבסוף הסיקו בתוספות שאין הלכה כאותן ברייתות, אלא אפילו ברכה לכתחילה לא צריך, דקיימא לן כרב חסדא, דאמ' לקיבעא קמא הדר, והנהו ברייתות וההיא דתוספתא אתיא

[36] כנירסא שמחק אותה הרשב"ם. עיין בסמ"ג עשין כ"ז, ה' ברכות שבסעודה, קי"ב ע"א, ועוד.

[37] בירושלמי מגילה פ"ד ה"ד, ע"ה סע"א: תני אומרים ברכת חתנים כל שבעה. ר' ירמיה סבר מימר מפקין כלתה כל שבעה. ואעפ"י שהמסקנא היא שאין מוציאין את הכלה כל שבעה, אבל ביום הראשון היו מוציאין אותה.

כר' יהודה.[38] ברם כבר העיר ברשב"א (חולין פ"ו ב') שכ"ז הוא לשיטת הפוסקים כרב חסדא, אבל הגאונים והרי"ף (עיין אוה"ג פסחים עמ' 150) פסקו כרב ששת שאפילו בדברים הצריכים ברכה לאחריהם אם שנה את מקומו מברך מחדש. ועיין בראשונים שציינו בבבא הסמוכה לעיל. ועיין גם בה"ג ברכות פ"ז ד"ו, י' ע"ב, ד"ב עמ' 60. ולפי דעתם הברייתות שלנו הלכה הן.

והר"מ (בפ"ד מה' ברכות ה"ג) פסק: היה אוכל וקראהו חבירו לדבר עמו, ויצא לו לפתח ביתו וחזר, הואיל ושינה מקומו צריך לברך למפרע על מה שאכל וכו'. ובהשגות שם: "הפליג בזה (קרא על הר"מ את מליצת התוספתא כאן), דכל לפתח ביתו לאו עקירה היא וכו'." ומזה נראה ששניהם פירשו את התוספתא כאן שמחמת הרחק מקום אתינן עלה. ולולא דברייהם היה נראה שהברייתא שלפנינו מדגישה כאן לא את עקירת המקום, אלא את המשך הזמן. והפליג פירושו הפליג בשיחה ארוכה, והפליג את דעתו (אלא שאם לא עקר כלל את מקומו, הרי מקומו נעשה הוכח, ואין כאן היסח הדעת). וכן בירושלמי יומא (פ"ג ה"ב, מ' ע"ב): תני כהן שיצא לדבר עם חבירו אם להפליג טעון טבילה, אם לשעה טעון וכו'. ובבבלי זבחים (כ' ב'): יצא חוץ למחיצת חומת העזרה, אם לשהות טעון טבילה, אם לפי שעה טעון וכו'. ועיין מ"ש לעיל בהי"א. ובירושלמי ספ"ו: שינוי מקום צריך לברך. הסיע דעתו כמי שהוא שינוי מקום.

100. עודרים בתאנים. שיבוש רגיל במקום אורין (עיין מ"ש בתס"ר ח"א עמ' 82, 102, 135) בתאנים, כלומר, מלקטים.

101. שמפסיקים וכו'. כלומר, אעפ"י שהם הולכים מאומן לאומן ואוכלים (עיין ב"מ פ"ז מ"ד) ומפסיקים בין אכילה לאכילה בעבודה, אין כאן היסח הדעת שהרי כל עצמן אינם אוכלים אלא מחמת מלאכתם. ועיין ארחות חיים ח"א ה' ברכות סי' י"ח, ל"ז סע"ד. ועיין להלן.

103. הפליגו וכו'. אף כאן פירושו שיצאו והפליגו את דעתן, עיין מ"ש לעיל. ובא"ח הנ"ל: ונראה דמי שהוא בפרדס או בגן ורוצה לאכול מפירות כל אילן ואילן, כשבירך על האחד אין צריך לברך על האחרים שהם מאותו המין, דהוה ליה כמפנה לפנה, אבל מגן לגן ודאי צריך אפילו היו סמוכין זה לזה ואפילו בדעתו לילך לשני וכו'. ועיין מ"ש בבאורי לה' הירושלמי להר"מ עמ' מ"א אות פ'.

פ"ה

1. בערב שבת וכו'. בבבלי: לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה. ובברייתא שניה שם: לא יאכל אדם בערב שבת וימים טובים מתשע שעות ולמעלה. ועיין בגמרא שם (ולהלן שם ק"ז ב'), ובירושלמי שבת פ"א ה"ב, ג' ע"א. ובירושלמי: דתני ערב שבת מן המנחה ולמעלן לא יטעום אדם כלום עד שתחשך. ועיין בתוספ' פסחים צ"ט ב' ובאהצר"י שם עמ' 118.

2. כשהוא תאוה. וכ"ה בבבלי הנ"ל בשתי הברייתות, וכן גורסים שם בה"ג ה' קדוש והבדלה, ד"ו י"ב רע"ג, ד"ב עמ' 43, וכמה מן הראשונים. ובר"ח שם (וממנו בראבי"ה

[38] מלשון הסמ"ג שהזכרנו משמע שאין הלכה כברייתא שלנו גם ברישא, בברכה למפרע; ומכאן שפירש את הברייתות כפשוטן, ולא כרברי התוספות שעצה טובה קמ"ל, וכן פירשו הגאונים והר"ם, עיין להלן.

ח"ב, עמ' 128): כשהוא תאב. וברי"ף פסחים רפ"י: כשהוא מתאוה. ובירושלמי הנ"ל כגי' ד וכי"ע. ובס' העתים עמ' 208: "כשהוא תאוה וכו' ואית דגרסי בתאוה. בירושלמי לתאוה, אבל כשהוא מתאוה (שכשהא) [שבשתא][1] הוא", כלומר הגירסא כשהוא מתאוה (עיין לעיל) היא משובשת.

ע ד ש ע ה וכו'. בירושלמי: עד שעה שהוא משלים. ועיין ההוספה בד. וכ"ה בירושלמי הנ"ל ובבבלי שם ק' א'. ועיין מ"ש להלן.

3. ו ר' י ה ו ד ה. חסר בירושלמי ובבבלי בכמה דפוסים (עיין דק"ס שם עמ' 307, הע' ל'. ועיין מהר"ם חלאוה שם, ק' רע"א). אבל ישנו בבבלי בכי"מ ובה"ג הנ"ל ובכמה מן הראשונים. וכן נכון, כפי שמוכח מן הענין, עיין בבעה"מ ובתוספ' שם. ולפ"ז ברור שהתחילו בהיתר.

4. ב ר ב י וכו'. וכ"ה בד ובבבלי הנ"ל, וכן גרס הרשב"ם (פסחים הנ"ל) בתוספתא. ובירושלמי חסרה המלה "ברבי". ובה"ג ד"ב עמ' 43: ר' רצונך וכו'. והוא שיבוש, שרשב"ג לא היה קורא לר' יוסי רבי, וצ"ל שם: ברבי, כגי' ד"ו. וכן קרא רשב"ג לר' יוסי בכ"מ.[2]

5. נ פ ס י ק וכו'. כל הראשונים פירשו שהפסקה זו פירושה עקירת השלחן ו ב ר כ ת ה מ ז ו ן. אבל בה"ג (ה' קדוש והבדלה הנ"ל) כתב: ר' יהודה אומר מפסיקין, סבירא ליה דמפסיק מסעודתיה ומקדש וגמר סעודתיה, והדר מברך ברכת המזון. ר' יוסי אומר אין מפסיקין, סבירא ליה דגמר סעודתיה ומברך והדר מקדש. וברור מתוך לשונו שלר' יהודה אינו מברך ברה"מ בהפסקה, ולפיכך אמר "והדר מברך ברכת המזון", כלומר, דווקא אח"כ מברך (וכן מפורש בד"ב עמ' 44: ו א ח ר מברך), אחר גמר הסעודה, אבל לא בהפסקה שאם ברך מקודם, הרי פשיטא שצריך לברך אח"כ.[3] ולפ"ז אין בין ר' יהודה ושמואל (עיין מ"ש בהערה 3), אלא שלר' יהודה צריך עקירת שלחן, ולשמואל אינו עוקר את השלחן, אלא פורס מפה כדי לכסות את הפת,[4] ולשניהם אינו מברך ברכת המזון לפני קידוש.

וכן משמע מרהיטת הלשון של הברייתא בבבלי שם (ק"ב סע"א): בני חבורה שהיו מסובין וקדש עליהן היום, מביאין לו כוס של יין ואומר עליו קדושת היום, ושני אומר עליו ברכת

[1] כצ"ל. ובהערות שם: כוונתו סתומה וכו'. ועיין הסינגון, בבבלי עירובין מ"א א'.

[2] עיין להלן רמאי פ"ג הי"ד ובמקבילה שבירושלמי שם; סוכה פ"ב ה"ב ובמקבילות שבירושלמי ושבבבלי. וכן כינהו גם ר' יהושע בן קרחה בתו"כ שמיני פ"ח ה"ה, נ"ה ע"א. ועיין בס' הישוב ח"א, עמ' 80, בכתובות 3, 9. וכן רגיל תואר זה בזמן האמוראים (לר' אלעזר הקפר, לר' יהודה בר' חייא, לר' סימון ועוד).

[3] בה"ג ד"ב עמ' 44 הנ"ל ממשיך: אמר רב יהודה אמר שמואל אין הלכה לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא פורש מפה ומקדש (פסחים ק' סע"א), ואע"ג דלא בריך ברכת המזון. ולבתר דמקדש שארי המוציא וכו'. ולפי גירסא זו הרי מוכח שדווקא לשמואל אינו מברך ברכת המזון, אבל לר' יהודה מברך מתחילה ברכת המזון, כפירוש הראשונים. ברם בד"ו שם גורס: ל ב ת ר (בלי וי"ו) דמקדש שארי וכו', ולפ"ז מתחיל במלה "ואע"ג" וכו' עניין חדש, והיינו "ואע"ג דלא בריך ברכת המזון, לבתר דמקדש שארי המוציא", כלומר צריך לברך המוציא, אעפ"י שלא ברך מקודם ברכת המזון, עיין בריי"ף פסחים רפ"י ובהשגות הראב"ד על בעה"מ שם. והלכה זו היא בין לשמואל ובין לר' יהודה, אלא שהמתין האון בבאורו, כרי לפרש ע"פ ההלכה.

[4] עיין באוה"ג פסחים עמ' 94 סי' רל"ז מ"ש בשם רב מתתיה. ועיין בראשונים שהביא באהצו"י לפסחים עמ' 119 מ"ש בשם ירושלמי. ויש להוסיף צדה לדרך (מאמר ד' כלל א' פ"ה): ויכסה השלחן במפה לבנה, ובגמרת ארץ ישראל כתוב שלא יבוש הפת שמתחילין לברך ביין, והוא ראשון בפסוק ארץ חטה ושעורה וכו', והוא כנראה ירושלמי של גאונים ע"פ טעמו של רב מתתיה הנ"ל. ועיין בס' והזהיר, ויקהל קכ"ד ע"א, ובריי"ן גיאת ה' קידוש עמ' י', ובהעמק שאלה יתרו סי' נ"ד אות ט"ו, ובתוספ' פסחים ק"י ב' ד"ה שאין.

המזון דברי ר' יהודה.[5] ופירושו כמשמעו שעל השני אומר ברכת המזון כשגומר אח"כ את סעודתו.[6] וכן מוכח מדברי התוספתא להלן, עיין מש"ש.

7. **לא נפסיק.** תוספ' פסחים ק' א' ד"ה שהיו.

8. **אורחין** וכו'. תוספ' פסחים ק"ב ב' ד"ה ראשון, מרדכי תוספת מערבי פסחים. ועיין רשב"ם שם ק"ב סע"א.

9. **ועקרו** וכו'. אבל בעה"ב נשאר בביתו ובמקום סעודה. ולפ"ז אף לר' יהודה אינו צריך לברך ברה"מ למפרע, כמו שמפורש בברייתא שבבבלי פסחים ק"ב רע"א. ועיין לעיל פ"ד הי"ט וה"כ, ומש"ש.

ולפי גירסת כי"ע "עוקרין" פירושו עוקרין לכתחילה, ומפסיקין כר' יהודה. אבל לשון זו מגומגמת, עיין בבבלי הנ"ל ולעיל פ"ד הי"ט. ונראה שהיא "מתוקנת" ע"פ פירוש התוספות בפסחים ק"ב ב' הנ"ל.

10. **קדושת היום** וכו'. אבל כוס של ברה"מ לא נזכר כאן כלל, שהרי פשיטא שצריך כוס אחר כשיגמור את סעודתו, עיין מ"ש לעיל ולהלן.

11. **שתחשך**. וכ"ה בבבלי פסחים ק"ב סע"א. ובהשגות הראב"ד על בעה"מ ריש ערבי פסחים (תמים דעים ע"ז ע"ב) אומר על הבבלי: הנסחא העיקרית אוכל והולך משתחשך. ובמאירי שם (87 ע"א): עד שתחשך פירושה משתחשך, עד שיגמור. ואף במקצת ספרים מדוקים נמצא כן. ועיין גם במהר"ם חלאוה שם.[7] והנה בברייתא שבבבלי הדברים מובנים, שהרי לא נזכר שם שעקרו עם חשיכה לבית המדרש, ולפיכך אוכל והולך לר' יוסי משתחשך, אבל כאן אמרו מפורש שהחברים עקרו עם חשיכה לבית המדרש, והרי לפירוש התוספות (ק"ב ב' הנ"ל) כבר ברכו ברכת המזון לר' יהודה, וכיצד יתכן לומר לר' יוסי אוכל והולך עד שעה שתחשך, והרי אף הוא מודה שלא יתחיל משחשיכה. ועלינו לומר שלר' יוסי מדברים בשלא ברכו ברה"מ מקודם, וא"כ העיקר (כלומר, שר' יוסי מדבר בשלא ברכו, ור' יהודה בשברכו ברה"מ) חסר מן הספר.[8] אבל לפי דברינו הנ"ל הדברים פשוטים שבכולה בלא ברך מקודם ברה"מ עסיקינן. ואף לר' יהודה אינו מברך ברה"מ לפני שגמר את כל סעודתו, אלא מקדש גרידא (כשיטת בה"ג הנ"ל), ור' יוסי חולק עליו וסובר שאינו מקדש אלא אוכל והולך. ולפ"ז אין צורך להזכיר כאן שתי כוסות כלל בדברי ר' יהודה. ועיין מ"ש לעיל הע' 6.

מזגו לו וכו'. בכי"ו אין כאן הפסק כלל, והכל הוא מדברי ר' יוסי, כפירש"י והרשב"ם בפסחים ק"ב רע"ב. ועיין מ"ש להלן בשם הראב"ד. ועיין מאירי ק"ב רע"א בשם יש אומרים.

[5] זו היא הגירסא הנכונה, וכ"ה בה"נ ה' קדוש והברלה הנ"ל. וכן מעתיק בס' העתים (עמ' 209) בשם השאילתות, וכ"ה בריף ועור, ולא כל"א שברשב"ם. ועיי"ש בתוספ' ק"ב ב' ד"ה ראשון שהניחו את הנוסח, מפני שהוקשה להם לגירסא שלנו, מנא לן לעיל דלר"י מפסיקין בעקירת השלחן (כלומר, בברכת המזון, לפירושם). ועיי"ש בתוספות מה שפירשו בתוספתא להלן, ועיין מ"ש בבאורנו להלן.

[6] ובאמת אין כאן שום חידוש לדברי ר' יהודה, ולא אמר כן אלא אגב דברי ר' יוסי, שאנו למדים מהם שאין אומרין על כוס אחד ברה"מ וקידוש. ובתוספתא להלן לא החכרו כלל שתי כוסות בדברי ר' יהודה, מפני שהדברים מובנים מאליהם. וקושיית התלמוד בפסחים שם: "ונימרינה לתרוייהו אחרא כסא" היא לר' יוסי גרידא, כמו שפרשו ברשב"ם ובתוספות שם מטעם אחר.

[7] ובכת"י ובכמה מן הראשונים חסרות שם לגמרי המלים "עד שתחשך", עיי"ש ברק"ס.

[8] וכן יש לתמוה, למה לא השמיעה לנו הברייתא כיצד יעשה לר' יהודה אם לא ברך ברכת המזון. ובע"כ עלינו להניח שלר' יהודה אין שאלה כלל, מפני שלדבריו מקדש בתחילה ואוכל אח"כ, ואין כאן שתי כוסות בבת אחת, בין אם ברך מקודם, בין אם לא ברך.

של שבת וכו'. תוספ' פסחים ק' א' ד"ה ר"י, השגות הראב"ד על בעה"מ ריש ערבי פסחים הנ"ל, תוספ' רי"ד שם, מהדו"ת, ק"ב א' (כ"ב ע"ג) ד"ה ר"י, רא"ש שם פ"י סי' ז', שו"ת שלו כלל כ"ב סי' ו', תוספות שלו לפי נ"י (נדפס ע"ש הריטב"א) פסחים ק"ב סע"א, מאירי שם צ"ט ב' (84 ע"ב) ד"ה ונשוב, ק"ב א' (87 ע"א).

ופירש בהשגות הראב"ד הנ"ל שהלכה זו של התוספתא היא אף לר' יהודה. ברם כאן לא נזכרה ברכת המזון כלל בדברי ר' יהודה. ובין לפירוש התוספות (ק"ב ב') שלר' יהודה כבר ברך ברה"מ לפני קידוש, ובין לשיטת בה"ג הנ"ל שלא ברך, הרי כבר אכל אחרי הקידוש ופשיטא שמזכיר של שבת.[9]

וברא"ש (פסחים פ"י סי' ז') מסתפק במי שגמר את סעודתו עם חשכה, ובנתים קדשה עליו השבת, אם מזכיר של שבת בברה"מ, ומעיר שמן התוספתא כאן אין ראיה, שהרי אכל מקצת סעודה בשבת, אבל רבינו מכריע שהוא מזכיר. וכן בשו"ת שלו הנ"ל פוסק שמזכיר של שבת ומביא את התוספתא שלפנינו. ויפה העיר הר"י שור (בהגהות לס' העתים עמ' 211 הערה ק"מ) לדברי הבה"ג (ה' קידוש והבדלה, ד"ו י"ב ע"ג, ד"ב עמ' 44, והובא בס' העתים שם): והיכי דגמרי סעודתייהו מקמי דקדיש, ועד דמאשו ידיהו קדיש יומא, ליברכו ברישא ברכת המזון ו ל י ד כ ר ו ד ש ב ת א ו ד י ו ם ט ו ב, וליסבון כסא אחרינא וליקדשו עליה.

וברי"ף פסחים פ"י סי' תשע"ב העתיק כנראה מבה"ג הנ"ל, אבל השמיט "ולידכרו דשבתא או דיו"ט". ועיין בשלטה"ג שם. ובמאירי הנ"ל (ק"ב רע"א) העתיק מן הרי"ף (ותרגמו לעברית), והסמיך לו את התוספתא, ונמצא פוסק כבה"ג, אלא שהביא ג"כ דעת יש אומרים שלא נאמרה הלכה זו אלא כשאכל משחשכה (או לר' יהודה שמברך אחרי הקידוש), אבל כשגמר לפני השבת, שאין כאן לר' יוסי לא קידוש ולא אכילת שבת, אינו מזכיר. והמאירי חולק עליהם. וכן פסק לעיל שם (צ"ט ב', 84 ע"ב) והביא ראיה מן התוספתא. ובארחות חיים ח"א (ה' שבת, קדוש היום סי' כ', ס"ג ע"ב): היה אוכל וגמר סעודתו עם הכנסת שבת וכו' כתב הבה"ג דבאותו ברכת מזון מזכיר של שבת, אעפ"י דעל סעודת חול קאתי. ויש אומרים שאין מזכיר בה של שבת כלל עכ"ל.[10]

13. ש ל ר א ש ו נ ה וכו'. בירושלמי תענית: הגדול שבהן עולה מיסב בראש העליונה, והשיני לו למטה ממנו. ובבבלי כאן (כגי' ב"נ וכי"פ): לאו פרסאי ידענא ולאו בבלאה ידענא, מתניתא ידענא, דתניא וכו' גדול מסב בראש ושני לו למטה הימנו. ומגירסת הירושלמי והתוספתא מוכח ש"בראש" פירושו בראש המטה, כפירוש התוספות, תוספ' ר"י ותוספות הרא"ש במקומן. ועיין שמואל א' כ', כ"ה, ובפירש"י שם. ומן הציורים העתיקים של משתאות היונים אנו יודעים שאנשי החבורה היו נשענים בידם השמאלית על הכר ורגליהם על המטה ומסובים פנים כנגד גב, כלומר מראשותיו של השני אחרי מרגלותיו של הראשון, ומראשותיו של השלישי אחרי מרגלותיו של השני. וכשהראשון מדבר לשני נמצא הראשון מיסב כדרכו, והשני עוקם את ראשו כדי לדבר עם הראשון.[11] ומן התוספתא כאן אנו רואים שהיה מנהגם להסב במטה מיוחדת לכל אחד ואחד, כמו שנהגו היונים בזמנו של הומירוס.

[9] וברבי רבותינו ז"ל לא יתכנו אלא אם אנו מכניסים הזכרת שבת שבתוספתא לברייתא שבבבלי, ומפרשים שלר' יהודה מברך ומקדש כאחת, כשיטת רוב הראשונים. ועיין מ"ש במאירי ק"ב רע"א בשם יש אומרים.

[10] כנראה שהעתיק מאיזה מחבר שנשמט שמו, ועליו הולך "עכ"ל".

[11] בבבלי לעיל שם אמרו שלפי מנהג הפרסיים: בזמן שהן שתי מטות גדול מיסב בראש ושני לו ל מ ע ל ה הימנו וכו'. אבל בכי"מ שם: ל מ ט ה הימנו. וכן מעתיק במאירי שם. וכן כנראה היתה גם גירסת הרא"ש בתוספותיו שם, אלא שהגיה. ולפ"ז לא היה שום חילוק בין מנהג הפרסיים ובין מנהג

14. א מ צ ע י ת. כלומר, מראשותיו למעלה, אחרי מרגלותיו של הראשון, וגבו מופנה לראשון (ולא להפך). ובבבלי: גדול מסב בראש, והיא היא, כלומר בראש המטה, עיין מ"ש לעיל. וכן נהגו הפרסיים להושיב את הגדול באמצע, עיין בבבלי שם. וכן מעיד סופר יוני:[12] בפרס המקום הנכבד ביותר הוא באמצע, וזהו המקום שניתן למלך עצמו, אבל בין המקום הנכבד ביותר הוא העליון[13] וכו'. ובמאירי (164 ע"א) גרס בברייתא שלנו שבבבלי שם: [גדול מיסב בראש], שני לו למטה הימנו, ושלישי לו למטה הימנו וכו', עיי"ש. וטכס זה מתאים לסדר היונים. אבל פשוט הוא שאין לקבוע כאן כללים, ואף אצל היונים והרומאים היה האמצעי מכובד. וכן בספרי ריש בהעלתך: מיכן היה ר' נתן אומר האמצעי מכובד. ועיין בב"ר פצ"ב, ה', עמ' 1142; שם פצ"ג, ז', עמ' 1165 ובמקבילות שם. והסדר שם הוא ע"פ טכס אחר: את אצל את, וידיד אצל ידיד.[14]

15. כ ך ה י ו וכו'. ליתא בבבלי. אבל בירושלמי: וכן מסדירין והולכין, ונראה שהפירוש הוא שאם היו יותר משלש מסדירין והולכין ע"פ הטכס הנ"ל, והיינו שהגדול באמצע והשני לו בראש, והשלישי למטה הימנו ע"י הגדול, והרביעי למטה מן הגדול.[15] וכשהיו חמשה, הגדול באמצע ושנים מכאן ושנים מכאן, לפי הסדר הנ"ל, וכפי סדר ההסב בבני ברק בהגדה של פסח.

ובירושלמי תענית הנ"ל מסיק על ברייתא שלנו: אמר רב שמואל בר רב יצחק אבות דרך היסב הן קבורין, ועיין במה"פ שם שנתקשה בזה. ברם הפירוש הפשוט הוא שהירושלמי נתן כאן סימן בעלמא, שאברהם נקבר תחלה, ואח"כ יצחק ואח"כ יעקב, ונמצא יצחק באמצע, וכבר אמרו (בבלי ב"ב ק"כ א'): במסיבה הלך אחר זקנה, ויצחק היה הזקן בין האבות (אברהם חי קע"ה שנה, יצחק ק"פ, ויעקב קמ"ז).

16. ע ד ח מ ש ה וכו'. כ"ה בד, בכי"ע ובירוש'. וגם בכי"ו יש סימן תיקון על ה"מ" (של עם). ובבבלי (מ"ו ב'): מים ראשונים מתחילין מן הגדול. מים אחרונים, בזמן שהם ה' מתחילים מן הגדול וכו'. ועיי"ש הטעם ברש"י.[16] ולפי פשוטה של התוספתא אין מדברים כאן במים אחרונים, אלא בנטילת ידים לסעודה. עיין להלן.

ה ק ט ן . עיין התוספה בד. והוספה זו ליתא גם בכי"ע ובירושלמי, ואין ספק שכ"ז נוסף בד ע"פ הבבלי, וגם הלשון "שמים אחרונים" מוכיח כן, שהרי בתוספתא ובירושלמי לא נזכרו מים ראשונים כלל. ולפיכך ברור שלפי הירושלמי והתוספתא מתחילים מפני הכבוד בגדול, אבל אם היו חמשה ויותר, הרי יצטרך הגדול לחכות בברכה עד שיטלו השאר את ידיהם, ויש כאן הפסק יותר מדאי, ולפיכך מכיוון שהתחילו כבר בקטן ממתין עד הסוף. ובמאירי מ"ו רע"ב (163 רע"ב) כתב: יראה מסוגיא זו שלא בתכיפה גמורה, אלא כל שאין ביניהם שיעור אלא בכדי נטילת ארבעה תכיפה היא (ועיי"ש גם 164 רע"ב). והואיל ולשיטת הירושלמי (פ"א ה"א ב' סע"ד) תיכף לנטילת ידים ברכה, פירושו תיכף למים ראשונים ברכת המוציא (כפי שכבר העירו כמה מן הראשונים, עיין אהצו"י עמ' 12), וכן מוכח מלשון התוספתא להלן (הכ"ו ומקבילות), הרי מסתבר שבנטילת ידים לסעודה עסיקינן בין בתוספתא כאן ובין בירושלמי. ועיין מ"ש להלן.

ישראל. ברם הסוגיא שם מתפרשת ברוחק רב לפי גירסא זו, עיין במאירי שהאריך. וכנראה שהנכון הוא כלפנינו. וכ"ה בבית נתן ובתוספ' ר' יהודה.

[12] פלוטרכוס, משתאות, ס"א ש"נ.

[13] אבל עיין באנרת אריסטיאס סי' 183.

[14] פלוטרכוס הנ"ל ס"א, ש"ב, סי' ה'.

[15] עיין בר"א רבה פ"ה, הוצ' היגער עמ' 186; מס' כלה הוצ' הנ"ל עמ' 317. ועיין גם בספרי ואתחנן פיס' ל"ב עמ' 57, ועוד בכ"מ.

[16] בהשגות הראב"ד פ"ז מה' ברכות הי"ב, ברשב"א ובמאירי שם מ"ו ב', פירשו אחרת.

סדר מזיגת וכו'. כל בבא זו איננה בבבלי. אבל בירושלמי הנ"ל: באמצע המזון מתחילין מן הגדול וכו'. ומכיוון שזהו המשך מן הברייתא שלנו, הרי הדין נותן שיש לפנינו קיצור לשון בירושלמי, ובמזיגת הכוס עסיקינן, כמו שפירש בפ"מ. והסדר של התוספתא הוא סדר הסעודה: מתחילה נטילת ידים, ואח"כ מזיגת הכוס שבתוך המזון וכו'. ומכיוון שעל יין שבתוך המזון כל אחד מברך לעצמו (פ"ו מ"ו), הרי מסתבר שמחלקין כבוד לגדול ומוזגין לו תחלה.

17. מן המברך. במשנה (פ"ו מ"ו) אמרו שבבא להם יין אחר הסעודה אחד מברך לכולן. ולפי הברייתא שלנו נמצא שהמברך על היין צריך לחכות בכוסו המלא עד שימזגו לכולם. ואמרו בירושלמי בטעמו של דבר: "שיתקין עצמו לברכה", כלומר מזיגה תחילה משמשת גם סימן לברכת המזון, ונתנו למברך פנאי להתקין את עצמו לברה"מ, ולפ"ז המברך כאן פירושו מברך על היין ומברך ברה"מ. ונראה שבא"י שהיין היה מצוי, והיו שותין אותו לאחה"מ גם בחול, שימשה מזיגת הכוס סימן למברך, אבל בבבל שלא היה שם היין מצוי (עיין ירושלמי פ"ח ה"א, י"א ע"ד) שימשה ההתחלה במים אחרונים סימן למברך. ועיין מ"ש להלן.

18. רצה לחלוק וכו'. בבא זו איננה גם בירושלמי, אבל הירושלמי לא העתיק שם אלא מה שצריך לענייננו. ובפירושה נראה שהמברך על היין יכול אח"כ לכבד בברה"מ לכל מי שרוצה לחלוק לו כבוד (ולא דברה התוספתא אלא בהווה). ובבבלי (מ"ג א', מ"ו ב') אמרו: רב ור' חייא הוו יתבי קמיה דרבי בסעודתא. א"ל רבי לרב קום משי ידיך. חזייה דהוה מרתת. א"ל ר' חייא, בר פחתי, עיין בברכת מזונא קאמר לך. ולפ"ז נראה שרבי ברך על היין שלאחר המזון, ולפיכך כשאמר לרב ליטול מים אחרונים תחלה, רתת רב, מפני שחשש שרבי הרגיש שידיו מזוהמות יותר מדאי, ומפני כן צוה לו ליטול ידיו תחילה. אבל ר' חייה הבין שרבי רצה לכבד אותו בברכת המזון ולא נטל הוא את ידיו תחילה, אלא נתן רשות לרב, וזה שימש לו סימן שיתקין עצמו לברכה,[17] ולפיכך הסיקו בבבלי שהנוטל ידיו תחילה הוא המברך (ומזיגת הכוס שאחרי המזון לא היה מצוי אצלם, כפי שאמרנו לעיל).

19. בקערה וכו'. ופירשו הרא"ה (עמ' קמ"ט) והמאירי (165 סע"א) שהיו אוכלים בקערה אחת. ותלמידי ר"י (פ"ז סי' קע"ב) והמאירי הנ"ל פירשו שמחמת דרך ארץ אתינן עלה, ואין זה דרך המוסר לאכול כשחבירו שותה (כ"ה גם בפי' תלמידי ר"י. וכן יוצא שם מן העניין, ובחנם הגיהו במאירי), או ממתין לפרוסה. ולולא דבריהם היה אפשר לומר שיש כאן גם אבק גזל, אם שנים אוכלים מקערה אחת, משום שהמנות מכוונות לשניהם, אבל כשהיו ג' אין השנים מחוייבים להמתין לו. ואם עשו סיבולת ביניהם, אמרו בפירוש שאם היו ידי אחד מהם יפות רשאין לומר לו טול חלקך וצא (תוספתא פסחים פ"ז ה"י ובמקבילות בירושלמי ובבבלי).

המברך וכו'. וכן בירושלמי: המברך פושט ידו תחילה. ובבבלי: הבוצע הוא פושט ידו תחילה. ופירש"י (בגיטין) ואפילו הוא קטן. ובמס' ד"א רפ"ז (הוצ' היגער, 214) אמרו: "שנים שהיו יושבין על שלחן אחד הגדול שבהם שולח ידו תחלה ואחר כך הקטן, והשולח ידו בפני מי שגדול ממנו הרי זה גרגרן". אבל המברך מוצא מכלל זה.

20. לחלוק כבוד וכו'. לפי הפשט הפשוט חילוק הכבוד כאן הוא לעניין הטעימה, כלומר, אעפ"י שמותר לו למברך לטעום תחילה אפי' אם הוא קטן, אבל יכול לתת רשות לגדול לפשוט את ידו תחילה, אבל לא לעניין הברכה, כמו שמפורש בירושלמי פ"ח סה"ב, י"ב ע"א, ובבבלי מ"ו א'. ומסתבר הדבר שבבעה"ב ואורחים עסיקינן כאן, שהרי הקטן חולק

[17] ומכאן הוא מקורן של הראשונים שהבאנו לעיל בהערה 16, ולא מן הירושלמי.

כאן כבוד לרבו, ואם הוא ג"כ אורח, כיצד ברך תחילה בלי נטילת רשות. ומטעם זה כתב הר"ח (לפי ראבי"ה ח"א סי' קכ"ד עמ' 109) על הבבלי הנ"ל: והלכתא בעל הבית בוצע וכו', והא דאמרינן הבוצע הוא פושט ידו תחלה, ואם בא לחלוק כבוד לרבו וכו' הרשות בידו, לענין לפשוט ידו תחלה מיירי ולא לבצוע. וכן פירשו גם תלמידי ר"י הנ"ל וברא"ה עמ' ק"נ.

לא ישון וכו'. ס' חסידים סי' תתתרס"ה, עמ' 450, רוקח סי' שכ"ט ד"ה ד"א בסעודה, תשב"ץ קטן סי' תקנ"ט.

21. **לקערה**. וכ"ה בס' הרוקח ובתשב"ץ הנ"ל (בקערה). אבל בס' חסידים הנ"ל: ויחזירנה על השולחן. ובמס' ד"א זוטא פ"ו (מס' ד"א, הוצ' היגער, עמ' 118): לא יהא נוטל את הככר ויתלוש בו בשניו, ויחזירנו על השלחן. וברוקח הנ"ל (לעיל שם, לפני הפיסקא מן התוספתא): ולא יאכל דבר ויתלוש בין שיניו ויחזיר בקערה **ועל השלחן**. וכע"ז גם בטאו"ח סי' ק"ע. ונראה שכ"ז הוא בשנים שאוכלים על שלחן אחד, עיין להלן.

סכנת וכו'. וכ"ה בראשונים הנ"ל בשם התוספתא. ופירושו שלא יאכיל רוקו לחבירו, ונמצא השני מסתכן. ובמס' ד"א (פ"ט הוצ' היגער, עמ' 230): ולא ישוך אדם מפרוסה ויחזירנה לקערה, ולא ישוך מפרוסה ויתננה לחבירו, לפי שאין דעת הבריות שוה. והטעם הוא מפני המיאוס, ולפ"ז היקילו כאן בפרוסה מבכוס. ובס' המוסר לר"י כלץ פ"כ (מנטובה קל"ז ע"ב): ולא יטול המאכל בידיו ויתלוש ממנו בשיניו ויחזירנו על השלחן **מפני המיאוס**. ויש אומרים **אל יאכל ממנו חבירו מפני סכנת נפשות**. ועיין שיירי כנה"ג או"ח, הגהות הטור סי' ק"ע, אות י"א. ועיין בבלי נדרים מ"ט ב', ומ"ש להלן.

22. **שאין דעת** וכו'. וכן מעתיק באגודה (רכ"ה סע"ג) ממס' ד"א. ולפ"ז מקילים בכוס יותר מאשר בפרוסה. אבל בכל הנוסחאות שבמס' ד"א (עיין בהוצ' היגער הנ"ל, עמ' 231): מפני סכנת נפשות. ושמא אמרו כן מפני המעשה שבבבלי (תמיד כ"ז ב') שהתלמיד לא רצה לשתות מכוס ששתה ממנו רבו, ומת בצמא. ולפ"ז הסכנה היא, שמא לא ירצה חבירו לשתות ממנו, ויסתכן. אבל באכילה לא חששו, שאין אדם מת בכגון דא מרעב, מה שאין כן בשתיה, עיין ירוש' יומא פ"ו ה"ד, מ"ג ע"ד.

ובצוואת ר"א הגדול סי' נ"ד: ואל תהי ביישן הרבה אפילו לשתות מים הנשארים מפיו של חבירך (כלומר, אל תתבייש לשפוך מהם), כי ההבל יוצא מבית חללו, ואינך יודע איזהו חולה בגופו. ולפ"ז ברור שהסכנה היא שמא ישתה חבירו. ועיי"ש בפירושו של ר' גרשון הענין מראדזין, נ"ו ע"ב, שפירש שהמקורות שלנו מדברים בחבירים ומכירים שיודעים שהשותה אינו חולה, ורק מחמת איסטנסות אתינן עלה, והחשש הוא שמא לא ירצה לשתות ויסתכן, או שמא יתבייש וישתה ויתבלעס, אבל בצוואת ר"א מדברים באנשים שאינם מכירים יפה אחד את השני, ומשום סכנה ממש אתינן עלה. ועיי"ש מ"ש בשם האחרונים שהאיסור רק על הנותן, אבל אם דעת המקבל יפה יכול לשתות וגם לאכול, אם הוא מכיר את חבירו שאינו חולה. ועיין מ"ש לעיל בשם ס' המוסר. ובמס' כלה הוצ' קורוניל (ה' קונטריסים י"ח ע"א): ולא ישתה אדם מכוסו ויתננו לחברו, ולא ישוך אדם את פתו ויתננו לחברו אלא א"כ מחיש (צ"ל: מחשב) דעתו של חברו. כלומר, אם מחשב את דעתו של חברו ויודע שהלה לא יתבייש לסרב אם דעתו רעה, מותר לתת לו. ועיין במס' כלה הוצ' היגר עמ' 333.

23. **אוכל עמהן**. בס' חסידים הנ"ל: אחד משמש את השנים הרי זה לא אוכל עמהם עד שיתנו לו רשות. ולכאורה נראה שיש כאן השמטה בט"ס, אלא שעלינו לעמוד מקודם על ברורה של הלכה זו. ובבבלי שנינו: השמש שהיה משמש על השנים הרי זה אוכל עמהם, אעפ"י שלא נתנו לו רשות. ופירש"י שאין כאן גאוה. אבל בר"מ (פ"ז מה' ברכות ה"ז): השמש שעומד לפני המסובין אינו אוכל עמהם, ודרך רחמנות הוא ליתן לתוך פיו מכל תבשיל וכו'. ומוכח מלשונו ש"אינו אוכל עמהם" פירושו אינו אוכל משלהם בלי רשות (ואעפ"י שהלכה

זו של הר"מ אינה עניין להלכות זימון, אבל יש בה משם גילוי מילתא בלשון), ועיין גם בשטמ"ק ובמאירי בבבלי שם.

ובמשנתנו (רפ"ז) שנינו: והשמש שאכל כזית וכו' מזמנין עליו. וכבר התקשו האחרונים (עיין בפני יהושע) בבאורה, שהרי לעניין כזית דין השמש כדין כל אדם. ולפי הברייתא כאן, בשמש שאכל משלהם כזית בלי רשות (ודווקא כזית שמועיל להם לזימון, אבל יותר מכאן אסור לו לאכול) אגן קיימין, ומ"מ מזמנים עליו, ואין כאן גזל[18] ואכילת איסור (דוגמת שאר הדברים שנשנו במשנתנו שם), "שהרי מתחדשת להם מצוה באכילתו, והרי הוא מן הסתם כמורשה מהם" (לשון המאירי). אבל הרי"ף והר"מ השמיטו את הברייתא שלנו, אעפ"י שאין עליה חולק. ונראה שסמכו על הסוגיא להלן בברכות (מ"ז ב') שהקשו שם: "והשמש שאכל כזית. פשיטא", ולפי הברייתא שלנו, הרי יש כאן חידוש, שמזמנין עליו, אעפ"י שאכל בלי רשות. ובירושלמי לא הקשו כלום על בבא זו של משנתנו. ושמא פירשו כבתוספתא כאן.

והואיל ובס' חסידים הנ"ל לא ציין בפירוש את מקורו, אלא אסף פסקים ע"פ התוספתא, אפשר שפסק כהרי"ף והר"מ, וקיצר בכוונה את לשון התוספתא, כדי להתאימה להלכה. ומ"מ מיד ספק לא יצאנו לגמרי.

24. מתיקה וכו'. סתם מתיקה, הם פירות מתוקים,[19] או תבלים מתוקים.[20] ולפ"ז אם ברייתא זו הלכה היא, הרי מוכח ממנה כפירוש הראשון של רב האי (אוה"ג כאן, הפירושים, עמ' 58), שאף תאנים וענבים שבאו בתוך הסעודה מחמת הסעודה, אינן טעונות ברכה לאחריהן.[21] וכן מוכח בירושלמי (פ"ו ה"ה, י' ע"ג) שאם אוכל תמרים בתוך המזון אינו מברך עליהם.

על המזון וכו'. כלומר, ברכת המזון, אבל ברכה שלפניה לא נזכרה כאן, ואפשר שלפניה מברך, כשיטת רב הונא ורב נחמן בבבלי מ"א ב'. ומכאן משמע קצת שאין ברכת המזון פוטרת מיני מתיקה (ואפילו תמרים במשמע) אלא כשבאו בתוך המזון, אבל אם באו לאחר המזון, לא נפטרו בברה"מ. ועיין מ"ש לעיל פ"ד הט"ו.

25. ר' יהודה וכו'. בירושלמי: ר' יהודה שאמר משום ר' יוסי הגלילי. ולעיל שם: ר' חלבו רב הונא רב בשם ר' חייא רובה פת הבאה וכו'. ועיין יפה עינים מ"א ב'.

בכיסנין. פירש רב האי (תשה"ג אסף ירושלים תרפ"ט, עמ' 181): פת הבאה בכיסנין מהו. מביאין פירות ופת נקיה, ונותנין בה שמן ודבש ואיגוזין ושומשמין, ולשין אותן בכרכם, ואופין אותם בתנור, ועושין מהם כמה מינין דמות צפ[ר]ים ודמות אילנות וכמה מינין, לאחר שגומרין סעודה ומברכין ברכת המזון, [מביא]ין אותן עם כיסנין ומברך עליהן בורא מיני מזונות.[22] ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי.

[18] עיין ברש"י למשנתנו הנ"ל ד"ה והשמש, ובצל"ח שם. והואיל והמנהג היה להשאיר בשביל השמש משירי המאכל (עיין להלן דמאי פ"ה ה"ז, בבלי עירובין נ"ג סע"ב וברש"י שם סד"ה אין משיירין. ועיין במס' ד"א פ"ט ומ"ש בנחלת יעקב שם בשם הלבוש), הרי התירו לו לאכול כזית משלהם, משום מצות זימון.

[19] עיין תוספתא נדרים פ"ד ה"ג וברש"י יומא ע"ו רע"ב, ובבבלי שם פ"ג ב'. וכן קורא הירושלמי (תענית פ"ד סה"ח, ס"ט ע"ב) לתמרים–מתיקה.

[20] עיין ירושלמי ערלה פ"ב ה"ו, ס"ב ע"ב, ובבלי שבת צ' רע"א. אמנם במשנת ב"מ רפ"ז שנינו: מקום שנהגו לזון יזון. לספק במתיקה, יספק. ופירש"י שם: לפתן. אבל פירוש זה מתאים יותר לגירסא "במתיקה", כלומר לספק את הפת במתיקה. אבל במשנה שבירושלמי שם ובשאר הנוסחאות מטיפוס א"י (לו, קויפמן ועוד) הגירסא היא: מתיקה. וברמ"ם רפ"ט מה' שכירות מנסח: מקום שנהגו לזון, יזון. לספק בגרוגרות או בתמרים וכו'.

[21] והיא חולקת על דברי רב ששת בבבלי מ"א ב'. ולפי תשובת רב עמרם (אוה"ג, התשובות, עמ' 93) אם הביאו תמרים וענבים ורמונים ושאר פירות שאינם נאכלים בפת, טעונים ברכה בין לפניהם ובין לאחריהם, ואפילו שלחן לפניו, מפני שדרכם ברגיל לבוא לאחר סעודה.

[22] ומכאן שאב רש"י בפירושו מ"א ב'. ועיין מ"ש על כיסנין לעיל פ"ד רה"ד.

לפניה וכו'. בבבלי: דתניא ר' מונא אומר בשם ר' יהודה פת הבאה בכיסנין מברכין עליה המוציא. ולפ"ז ברור שבפת הבאה אחר ברכת המזון עסיקינן. אבל מסתימת לשון התוספתא מוכח שעדיין לא ברך ברכת המזון, שאם לא כן פשיטא שצריכה ברכה לפניה וכו', שהרי כאן לא באנו ללמד שהברכה היא ברכת המוציא. וכן מוכח מן הירושלמי, שאמרו שם: ר' חלבו רב הונא רב בשם ר' חייא רובה פת הבאה כיסנין[23] אחר המזון טעונה ברכה לפניה ולאחריה. א"ר אמי ר' יוחנן פליג, א"ר מנא לר' חזקיה במה הוא פליג, בשאכל מאותו המין (כגי' כי"ר, כי"ס וראשונים) באמצע המזון? א"ל אפילו לא אכל מאותו המין באמצע המזון. ומחילוק זה משמע שלאחר המזון פירושו לאחר הסעודה, ולפני ברכת המזון. וכן פירשו התוספות (ד"ה אלא) את פת הבאה בכיסנין בבבלי לעיל שם (מ"א, ב').

ולפ"ז לדברי ר' יהודה פת זו טעונה ברכה לפניה, היינו בורא מיני מזונות (ואם הכיסנין הוא העיקר, אפשר שמברך עליה, בורא מיני כיסנין, כלעיל פ"ד רה"ד), ולאחריה ברכה אחת מעין שבע (וחולקת על הבבלי מ"א ב'), ואין ברכת המזון פוטרת אותה. ולהלן בירושלמי שם: ר' יונה ור' יוסי סלקון למישתיתיה דר' חנינא ענתנייה, אפיק קומיהון פת הבאה כיסנין לאחר המזון וכו', והביאו את הברייתא שלנו. וגם כאן פירשו שהוציאו להם פת זו לאחר הסעודה, ולפני ברה"מ. וכנראה שיש כאן חילוק בין מנהג א"י ומנהג בבל, ושבא"י אכלו במשתה החתונה פת הבאה כיסנין לפני ברה"מ, ובבבל (עיין בבלי מ"ב, א') אכלוה לאחריה. אלא שבין בבבלי ובין בירושלמי הסיקו שאין הלכה כברייתא זו.

26. **רשות** וכו'. וכן בירושלמי: תני מים שלפני המזון רשות ושל אחר המזון חובה. (ועיין בבבלי חולין שציינתי במסורת התוספתא). ובתנחומא בלק **בפרשת וישא משלו** (וכן במ"ר שם): שנו רבותינו נטילת ידים לפני המזון רשות, לאחר המזון חובה. ובראבי"ה סי' אלף ק"ט (לפי אפטוביצר, ח"א עמ' 134, הע' 16): ובמדרש ר' תנחומא **בפ' וישא משלו** איתמר בהדיא דמים אחרונים נמי חייב לברך עליהם מק"ו מה (והק"ו חסר). אבל במרדכי (ברכות רפ"ח סי' קצ"א): ואמר בתנחומא ומה מים ראשונים דאי בעי אכיל [ואי בעי לא אכיל מברך], אחרונים לא כל שכן.[24] ומשום כך קראו בא"י למים ראשונים רשות, מפני שזו היא מצוה שבאה ע"י רשות,[25] שהרי יש בידו שלא לאכול פת. ועיין מ"ש על לשון רשות שהיא מצוה בתרביץ ש"ה עמ' 97 ואילך. ועל ברכת מים אחרונים, עיין להלן.

חובה. בירושלמי לא נזכרה כלל מלה סדומית בטעם מים אחרונים (עיין בבלי עירובין י"ז ב', חולין ק"ה ב') ומסוגיית הירושלמי והמדרשות הנ"ל משמע שמחמת זוהמא אתינן עלה, ולפיכך אמרו שם שעל מים אחרונים יצאה אשה מביתה ונהרגו עליהם ג' נפשות, עיי"ש, (ועיין בבלי חולין ק"ו א') ולא הזכירו סכנה אחרת.

וכבר האריכו בעניין זה הראשונים והאחרונים, עיין בשאילתות יתרו סי' נ"ד ובהעמק שאלה שם ובהוספה שבדפוס ירושלים שנ"ז ע"א; ועיין בהערות אפטוביצר לראבי"ה ח"א עמ' 135, הע' 4. ומסתבר שהמנהג לברך על מים אחרונים על רחיצת ידים (עיין אוה"ג ברכות התשובות עמ' 127 סי' שמ"ז) מנהג א"י הוא, כפי שמפורש בתנחומא הנ"ל. והגאונים התנגדו

[23] וכ"ה להלן שם בברייתא שלנו. ומשמע מן הלשון שהפת עצמה היתה מתובלת בכיסנין, מעין העונה *ἐπίπαστον*, שהיונים אכלוה בקינוח סעודה. וכנראה שפת זו הוגרה ע"י ר' שמואל בן חפני (אוה"ג, הפירושים, עמ' 71): מיני מתיקה שיש בהן מין דגן.

[24] וכנראה שמתנחומא זה שאב גם הראב"ד בתמים דעים סי' ס"ו, עיי"ש הק"ו. אבל בהוצ' שלפנינו של התנחומא אין זכר מזה. וכן, כנראה, לא היה כ"ז גם לפני בעל שבה"ל השלם, עיי"ש בסי' קמ"ט, נ"ט ע"א.

[25] ומה שדייקו בירושלמי שם: נוטל ושונה, ואת אמרת רשות, כוונתו שמכיוון שהחמרת עליו לנטול ולשנות, לא היתה הברייתא צריכה לנקוט בלשון רשות.

לו[26] מפני שהיה לפניהם מפורש בבבלי (חולין ק"ה א'): מים אחרונים חובה **ואינם טעונים ברכה**.[27] אבל הריבמ"ץ פסק (ס' יריאים השלם, סי' תל"ד, עמ' 499, שבה"ל סי' קמ"ט, נ"ח ע"ב. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ד, מבוא עמ' י"ח בהערה) שמברכין על מים אחרונים. וכנראה לא חדש את הדברים אלא שכך נהגו באיטליה הדרומית. וגם אנשי קירואן (עיין אוה"ג ברכות עמ' 128 הנ"ל) ששאלו מרב שרירא למה אין מברכין על מים אחרונים הוא מפני שהגיעו אליהם ההלכות הבבליות, אבל אפשר שלפי מנהגם העתיק היו מברכין.

27. **מפסיק** וכו'. בירושלמי: אלא שבראשונים נוטל ומפסיק ובשניים נוטל ואינו מפסיק.[28] מה הוא נוטל ומפסיק? ר' יעקב בר אחא אמר נוטל ושונה וכו'. וכבר הוכיחו הראשונים מן המשנה והתוספתא שבנטילת ידים היו נוטלים ושונים, כדי שיטהרו המים השניים את הראשונים (עיין רש"י סוטה ד' ב' ומ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 141 ואילך, שם עמ' 151) ובארו גם את הירושלמי (עיין אהצו"י ברכות עמ' 184 ומ"ש בתס"ר הנ"ל) בשיטה זו. והיינו "השניים מטהרין את המים שעל היד, כלומר מדיחין המים המטושטשות ע"י הלכלוך מעל היד, ומפני זה צריך **שיפסיק** במים הראשונים, שאם יתן כל הרביעית בפעם אחת יהיו מעוררין את הלכלוך שעליהן" (ראב"ד, תמים דעים, סי' ס"ז). והנה ברור מן הירושלמי שבמים ראשונים מחוייב להפסיק (אם לא שפך יותר מרביעית בב"א) ולשנות, וכן מוכח מלשון הברייתא עצמה: **אלא** שבראשונים וכו', שמשמעה שאעפ"י שמים ראשונים רשות, מ"מ יש בהם חומרא שאיננה במים שניים.

ולפ"ז אין להשלים את דברי הברייתא שלפנינו עם הירושלמי, שהרי כאן מפורש בכל הנוסחאות: אם רצה להפסיק וכו', כלומר שהכל תלוי ברצונו. ברם פירוש הירושלמי "נוטל ושונה" מגלה על לשון התוספתא "אם רצה להפסיק". ואנו רואים שבירושלמי פירשו "מפסיק", מפסיק בתוך הנטילה[29] (בין נטילה לנטילה) ולא בין נטילה לברכה.[30] ושמא הכוונה שבראשונים אם רצה להפסיק בקידוש מפסיק, כלומר, שנוטל בפעם הראשונה לקידוש על היין מחמת נקיות, ומקדש, ואח"כ נוטל שניה כדי לסמוך נטילת ידים לסעודה.[31] אבל במים האחרונים, שהלכה היא שמכבדין את הבית, ואח"כ נוטלין (עיין בבלי נ"ב ב'), אסור לו להפסיק בין נטילה לנטילה (אם רוצה לצאת ידי ב"ש וב"ה במשנתנו פ"ח) בכיבוד הבית, מפני שבנטילה ראשונה יש חשש לאיבוד אוכלין. ונמצא שההפסקות כאן מכוונות לפ"ח מ"ב[32] ומ"ד (או מ"ב ומ"ג לפי סדר הירושלמי).

[26] עיין אוה"ג ברכות עמ' 128, ופסחים עמ' 121. ואנו רואים מדבריהם שנהגו לברך על מים אחרונים בלילי פסחים. ומסתבר שהמנהג בא להם מן הסרורים והמחזורים שבידם שהיו בו פיוטי א"י לימים טובים, ושם היתה גם ברכה זו. ולפ"ז יש לנו שוב המנהג הידוע של הגולה לנהוג ביו"ט ע"פ טופסי א"י של הברכות. עיין מ"ש לעיל פ"נ, הע' 69.

[27] עיין בס' האשכול, הוצ' ר"ש אלבק, עמ' 73, הע' א'; אוה"ג ברכות ופסחים הנ"ל. ואפשר שהוסיפו כן בגמרא ע"פ הבה"ג ד"ו ט' ע"א, ד"ב עמ' 66. ועיין ר"מ פי"א מה' ברכות ה"ד.

[28] בס' האשכול ח"א, הוצ' אויערבך, עמ' 34: "והא דאמר בתוספתא מים הראשונים מפסיק, אחרונים אינו מפסיק, לאו למימרא דשרי להפסיק בין נטילה לברכת המוציא, אלא כדאי' בירושלמי וכו'". ואין לסמוך על פיסקא זו, ובהוצ' אלבק ליתא.

[29] עיין בס' המנהגות, הוצ' הר"ש אסף, ספרן של ראשונים, עמ' 163.

[30] עיין מ"ש לעיל ה"ו בשיטת הירושלמי בזה, ועיין להלן הכ"ו.

[31] עיין בפיסקי ר' ישעי' דטראני רפ"ח שכתב: ואם היו ידיו מלוכלכות וכו' נוטל ידיו פעם אחת להסיר לכלוך ידיו ומקדש ונוטל ידיו פעמים ובוצע ואוכל וכו'. ועיין גם במחז"ו, עמ' 273. וזהו דווקא אם לא שמר את ידיו, אבל אם שמר את ידיו, סני בנטילה אחת אח"כ (עיין מאירי מ"נ ב', 148 רע"א), כלומר, נוטל, מפסיק בקידוש, ושונה את הנטילה.

[32] עיין בפי' ר' ישעיה הנ"ל.

28. המזון וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות, וכן מעתיק מכאן במאירי כ', ב' (67 ע"ב). וכן, כנראה, היתה הגירסא לפני הראשונים שנציין להלן בהי"ז. ובס' תוספות ירושלים לרי"א איסערלין (או"ח סי' קצ"ט) משער שהברייתא שלנו היא הברייתא שבבבלי ערכין ד', א', והוא מגיה על פיה הנוסח כאן: בברכת הזימון. וכן הגיה כאן באו"ש פ"ה מה' ברכות ה"ז, ע"פ דברי הר"מ שם, אבל קשה להגיה נגד כל הנוסחאות והראשונים.[33]

ועיין בח"ד שהשתדל למצוא טעם לכל המנויים כאן, ולמה היינו יכולים לטעות ולחשוב שהם פטורים מברכת המזון. וכל המנויים כאן נמנו גם להלן במקומות המקבילים. ובה"ג (ד"ב עמ' 147) מנה (מתוספתא ר"ה) את עשרת היוחסין שבמשנת קידושין, כלומר הוציא סריסים פצוע דכה וכרות שפכה. והכניס שתוקי ואסופי במקומם.

גרים. עיין ב"ב פ"א א' תוד"ה למעוטי, ובטאו"ח ס' קצ"ט, בב"ח ובברכי יוסף שם. ולהלן כתוב מפורש: ומוציאין את הרבים, עיין מ"ש להלן בסמוך.

30. ואין מוציאין וכו'. וכ"ה בכי"ע ובמאירי הנ"ל, ועיין מ"ש לעיל בסמוך ד"ה גרים. וט"ס ברורה היא, והנכון הוא בד: ומוציאין וכו'. ועיין בח"ד לעיל ובכנה"ג בהגהות ב"י או"ח סי' קפ"ו. וכתב שם במאירי: וודאי יש בה דברים שאי אפשר ליישבן, ונראה שאין לסמוך עליה ברוב עניינים שבה. ועיין להלן.

31. את הרבים וכו'. וה"ה יחידים, עיין מ"ש להלן.

32. ואינו מוציא וכו'. וכ"ה בכל המקבילות שבתוספתא שהזכרנו לעיל, וגירסת כי"ע היא ט"ס ברורה. ובר"מ (פ"ה ברכות ה"ז): אנדרוגינוס מזמן למינו ואינו מזמן לא לנשים ולא לאנשים. וכבר הבאנו לעיל בשם האו"ש ששער שהר"מ גרס לעיל כמו בערכין הנ"ל: הכל חייבין בברכת הזימון וכו', ולפיכך פסק שאנדרוגינוס אינו מזמן וכו'. אבל הלכה זו מפורשת בירושלמי יבמות (ספ"ח, ט' ע"ד) לשיטת ר"א אם אנדרוגינוס הוא זכר וודאי: מזמנין עליו כזכר. ומכאן שאם הוא ספק, אין מזמנין עליו לא כזכר ולא כנקיבה (עיין מ"ש להלן בכורים פ"ב ה"ז, ד"ה ואין נערך). והלכה זו אמיתית אפילו לשיטת התוספות (יבמות פ"ג א' ד"ה בריה) שבין לת"ק ובין לר' יוסי אנדרוגינוס הוא ספק זכר ספק נקיבה (אלא שהם כולם שוים, כלומר או כולם זכרים או כולם נקיבות, אבל אינם מין בפני עצמם), ולפיכך אינו מזמן לא לזכרים ולא לנקיבות.

ברם לפי הגירסא שלפנינו בתוספתא (והיא, כנראה, הנכונה, עיין מ"ש לעיל) הרי הפירוש כאן שאין אנדרוגינוס מוציא בברכת המזון אפילו נשים, וקשה ליישבה לשיטת התוספות הנ"ל. אבל שיטת הרמב"ן בדברי ר' יוסי (עיין בקונטרס אחרון שלו ליבמות פ"ג א' וכה' בכורות שלו ספ"ו, ומ"ש במהרי"ט אלגזי שם) היא שאנדרוגינוס אינו לא זכר ולא נקיבה, ושיטת הר"ש (סוף בכורים) שהוא ספק זכר, ספק נקיבה, ספק בריה בפני עצמו, וממילא אינו מברך לא לאנשים ולא לנשים. ועיין ר"מ פ"ב מה' שופר ה"ב ובהשגות ובמ"מ שם.

וע"פ דברינו הנ"ל נבין את דברי ר' משולם[34] ליבמות פ"א ב' שהביא מתוספתא בכורים (פ"ב): ואינו מברך לא לאנשים ולא לנשים,[35] וכתב שם שהלכה זו לא נתבררה לא לו, ולא להר"א אב"ד.[36] ולבסוף הסיק: ולדידי נמי משמע אין מברך לאנשים ולא לנשים משום דבריה

[33] להלן שו' [34] נוכיח שאין הכרח מתוך הברייתא שמדברים בברכת הזימון. והרי בתוספ' ירושלים סמך בעיקר על הגירסא המשובשת להלן רהי"ז.

[34] נרפס בש"ס הוצ' ראם ע"ש "תוספ' לחד מן קמאי". וכבר הוכיח הר"י לובעצקי בבדקי בתים שהם לר' משולם בעל ספר ההשלמה.

[35] והביאו הר"י אברמסקי בחזון יחזקאל כאן, אלא שפירש אין מברכין – אין מזמנין.

[36] כצ"ל שם במקום "הראב"ד", כפי שתיקן לנכון הר"ח אלבק בהערות למאירי יבמות עמ' 306, הערה ש"כ, עיי"ש.

בפני עצמה היא. וברור שרבותינו התקשו בברייתא ההיא, למה אינו מברך לנקיבות, והרי הת"ק שם סובר שאנדרוגינוס הוא ספק זכר ספק נקיבה (ואינו בריה בפני עצמה), וא"כ למה לא יוציא את הנשים בברכת המזון. אבל ר' משולם הסיק שלמ"ד אנדרוגינוס היא בריה בפני עצמה ניחא. ובזה ניחא גם התוספתא שלפנינו, והיא נשנית בשיטת ר' יוסי, וכשיטת הרמב"ן והר"ש הנ"ל.

טומטום וכו'. במאירי הנ"ל בטעות: טומטום ואנדרוגינוס מוציא את מינו ולא את שאינו מינו.

33. **מי שחציו** וכו'. הברייתא שבבבלי (ר"ה כ"ט סע"א) שחציו עבד וחציו בן חורין אף לעצמו אינו מוציא (בתקיעת שופר), וכן בה"ג ד"ב עמ' 196 (לעניין מגילה) לא נזכרה כלל בתוספתא. ועיין מ"ש הרדב"ז בשו"ת שלו ח"ב, ד"ו, סי' תת"ח. וכבר האריכו האחרונים בבאורה, אבל מדברי בה"ג הנ"ל אנו רואים שגם לעניין מגילה הדין כן.

34. **פטורין ואין מוציאין** וכו'. וכ"ה גם בד. אבל במאירי ברכות הנ"ל מעתיק מכאן: **חייבי' ואין** מוציאין וכו'. ברם אין ספק שזהו „תיקון חכמים", שכן כותב רבינו במגילה (ה' ע"ב מן הספר) על התוספתא מגילה: ומה שאמרו בברייתא נשים ועבדים וקטנים פטורים ואין מוציאין את הרבים ידי חובתן נראה להם ששיבוש נפל בברייתא ע"י סופרים, שאם פטורין מה הוצרך לומר שאין מוציאין, אלא כך הוא הוא הענין **חייבין** ואין מוציאין, ועיין מ"ש בתס"ר ח"א עמ' 231 ואילך.

וקרוב בעיני שהגירסא הנכונה היא בכי"ע: נשים ועבדים וקטנים **אין** מוציאין וכו'. וכ"ה גם בראבי"ה ח"א עמ' 37, וכן היתה הגירסא לפני התוספ' ותוספ' הרא"ש סוכה ל"ח א' עי"ש. ומסתבר שאין כאן תיקון מגיה, שהמגיהים היו מתקנים ע"פ המשנה (פ"ג מ"ג): חייבים, ולא היו מחקים לגמרי את המלה „פטורין". וכנראה שכל הבבות הנ"ל לא באו לכאן אלא מפני ברייתא זו, שהיא נשנית כהוספה לפ"ז מ"ב: נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם. והנה במשנתנו (פ"ג מ"ג) נשנה בפירוש שנשים עבדים וקטנים חייבים בברה"מ, (ועיין גם במס' סופרים פי"ח ה"ה, הוצ' היגר עמ' 316) ובירושלמי שם משמע שנשים חייבות מדאורייתא, ובבבלי (כ' ב') נסתפקו בדבר עי"ש. אבל מסקנת רוב הפוסקים שגם שיטת הבבלי היא שנשים חייבות בברה"מ מדאורייתא, ולכה"פ מידי ספק דאורייתא לא יצאו, עיין מ"ש בבאורי לה' הירושלמי להר"מ עמ' ל' אות ק'. ולפ"ז הוסיפה התוספתא כאן שנשים ועבדים אעפ"י שהם חייבים בברה"מ אין מוציאין את **הרבים**, ולאו דווקא בברכת הזימון,[37] אלא אפי' בברכת המזון, מפני שזילא בה מילתא שאשה ועבד יוציאו את הרבים. ובשעה שמברכים בזימון (שהם רבים. ועיין גם בירושלמי פ"ז ה"א, י"א ע"ב: לא למדו ברכת התורה מברכת הזימון אלא לרבים), אין האשה מוציאה את הרבים לא בברכת הזימון ולא בברה"מ, וכבאור התוספות בסוכה ל"ח סע"א, עי"ש. ואע"ג שבבבלי כאן (כ' ב') שאלו: נשים בברה"מ דאורייתא או דרבנן למאי נפקא מינה לאפוקי **רבים** ידי חובתן וכו', אין המלה „רבים" בדקדוק מוחלט אלא באשגרה מכמה מקומות אחרים (עיין במלא"ש ר"ה ספ"ג). אבל בתוספתא כאן היא בדקדוק גמור ו„רבים" דווקא. ועיין אוה"ג I, סוף עמ' 49. ועיין להלן.

35. **לאביו**. כבר שאלו ע"ז בירושלמי: ניחא אשה מברכת לבעלה, ועבד מברך לרבו, קטן לאביו? לא כן א"ר אחא וכו' כל שאמרו בקטן כדי לחנכו. תיפתר בעונה אחריתן אמן (בירוש' ר"ה חסרה המלה אמן, וכן לא גרסוה כמה מן הראשונים, עיין אהצו"י כאן עמ' 80.

[37] עיין בתוספ' ערכין ג' א' ד"ה מזמנות. ובאו"ש פ"ה מה' ברכות ה"ז נדחק ליישב את הגירסא המשובשת שברפוסים.

ועיין מאירי כאן כ' ע"ב, 87 ע"ב, שיישב גם את הגירסא שלפנינו). ועיין בבלי כ' ב', ומ"ש בפירושי להלכות עמ' ל' אות ק'.

36. ק ט ן וכו'. רוב המפרשים הגיהו ע"פ הבבלי מ"ז סע"ב: קטן שהביא שתי שערות מזמנין עליו, ושלא הביא שתי שערות אין מזמנין עליו, ואין מדקדקין בקטן וכו'. אבל ברור שאין להגיה נגד שלש נוסחאות של התוספתא, וכבר ציין בח"ד למאמר רב אסי בבבלי: קטן המוטל בעריסה מזמנין עליו. והא תנן נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם? הוא דאמר כר' יהושע בן לוי, דאמר ריב"ל אעפ"י שאמרו קטן (המוטל בעריסה)[38] אין מזמנין עליו, אבל עושין אותו סניף לעשרה. ופי' רש"י: וכי אמר רב אסי נמי לעשרה קאמר. וכן כנראה היא גם מסקנת הירושלמי (פ"ז ה"ב י"א ע"ב). ברם בב"ר (פצ"א, ג', עמ' 1113 מסיק): הדא את אמר עושין אותו סניף בברכת המזון (בג', עי"ש), אבל לקריית שמע ולתפילה אין עושין אותו סניף עד שיביא ב' שערות. עיין להלן.

והנה לעיל (פ"ב הט"ז) שנינו: קטן שיכול לאכול כזית ד ג ן (גם שם חסרה המלה דגן בד וכי"ע) פורשין מצואתו וכו'. ועיין ירושלמי פ"ג ה"ה, ו' ע"ד, ובבלי סוכה מ"ב ב', ובפירושים להר"ל גינצבורג ח"ב עמ' 290. וכבר באר לנכון בחידושי אגדות למהרש"א סנהדרין, ע' ב', שלפיכך תלו הלכה זו בבבלי [ובירושלמי] ביצר הרע ובדעת הילד, מפני שאמרו (בבלי סנהדרין שם, וברכות מ' א'): שאין התינוק יודע לקרות אבא ואמא עד שיטעום טעם דגן. וא"כ עלינו להניח שכל זמן שהתינוק אינו אוכל כזית דגן, אין בו דעת. ולפיכך אמרו בב"ר (פט"ו, ז', עמ' 139): "כד לא הוי בבר נשא דיעה אינון אמרין לא אכל ההוא גברא פיתא דחיטין מן יומוי", כלומר, הוא כתינוק שעדיין אין בו דיעה. ומכיון שאנו עסוקים בברכת המזון, לפיכך נתנה התוספתא סימן במזון הילד. וכן בחגיגה פ"א מ"א נתנו סימן לקטן לעניין ראיה: איזהו קטן כל שאינו יכול לרכוב וכו', ועיין ירושלמי שם. וכן אמרו בתוספתא חגיגה פ"א ה"ב (בבלי סוכה מ"ב ב'): יכול לאכול כזית דגן מרחיקין מצואתו וכו', כזית צלי (עיין בתוספ' סוכה שם ד"ה יכול) שוחטין עליו את הפסח. אבל בספרי זוטא שלח עמ' 288: כל ש י ו ד ע ל ה כ י ר ל א ב י ו שוחטין עליו את הפסח, וכל שהוא אוכל כזית דגן פורשין מצואתו וכו'. הרי לך גם כאן שיודע לאכול כזית צלי, מקביל להכרת אביו.

ולעצם העניין אנו יודעים מן המקורות שהיו נוהגים לגמול את הילד בהיותו בן שנתים, אבל התירו להניק אותו עד חמש שנים (תוספתא נדה פ"ב ה"ג ובמקבילות בירושלמי ובבבלי. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ג עמ' 258—259). ובאיכ"ר פ"א, הוצ' בובר מ"ג ע"א: והניקתהו חלב וכו' בן שש וכו'. ועיין בהערה תכ"ג שם. ולמעשה, מותר לנו להניח שהאכילו אותו ח ל י ב ה (כלומר, פת אפויה שהחזירוה לסולתה, עיין לעיל עמ' 23 שו' 51) עד ג' שנים. ורק אח"כ היו מאכילים אותו דגן ממש, והיה יכול לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס של גדול. וברד"ק בראשית (כ"א, ח') מביא: ו א ר ז "ל בן שלש שנים לאותיות (ועיין בהערה שם). ובתנחומא קדושים (סי' י"ד, ואני מעתיק מהוצ' בובר): מדבר בתינוק. שלש שנים יהיה לכם ערלים שאין יכול לא להשיח ולא לדבר, ובשנה הרביעית יהיה כל פריו [קודש], שאביו מקדישו לתורה, הילולים לה', משעה שמהלל להקב"ה וכו'. הרי לך שתינוק שמלאו לו ג' שנים וגומר את שנתו הרביעית כבר יכול להלל להקב"ה.

והוא מתאים למסקנת הירושלמי (פ"ז ה"ב י' ע"ב): מאימתי עושין אותו סניף (כלומר לעשרה) וכו', חד אמר כדי שיהא יודע טיב ברכה, חד אמר שיהא יודע למי מברך. ובבבלי מ"ח רע"א: ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אלא כי הא דאמר רב נחמן קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו

[38] כנראה ששתי המלים שהקפנו הן באשגרה מלעיל, ואינן בנוף כי"מ, ובפיסקי רי"ד, עיין רק"ס שם עמ' 252. ואינן גם בלקוטות הרמב"ן, מ"ח סע"א.

וכו'. ופירשו הגאונים[39] שרב נחמן מחמיר ופוסק שאף קטן פורח אין מזמנין עליו אלא דווקא אם יודע למי מברכין. אבל יש שפירשו (עיין אוה"ג כאן, עמ' 82) שלרב נחמן מזמנין על קטן כבן תשע, כבן עשר (עיין ברי"ף). וברי"ם (פ"ה ברכות ה"ז) פסק: קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו, ואעפ"י שהוא כבן שבע או בן ח' ומצטרף בין למנין שלש ובין למנין י' לזמן עליו. ובשו"ת הריב"ש, סי' תנ"א, מתיר עד בן שש (עיין בבלי גיטין נ"ט א'), אבל לא פחות.

ברם התוספתא שלנו הפליגה יותר, ושנתה שאם קטן יכול לאכול כזית (כלומר כזית דגן, בכדי אכילת פרס של גדול, כפירוש רב חסדא בסוכה מ"ב ב') מזמנין עליו אפילו אם אכל כזית של ח ל י ב ה (עיין לעיל), או אכל כזית דגן ביותר מכדי אכילת פרס של גדול, והיינו תינוק כבן ארבע,[40] אבל אם אינו יכול לאכול כזית דגן אין מזמנין עליו, אפילו אכל כזית חליבה, או כזית דגן ביותר מכדי אכילת פרס של גדול.[41]

37. ב ק ט ן. וכ"ה בירושלמי פ"ז רה"ב, י"א ע"ב[42] ובבבלי. אבל בירושלמי שם רה"ג: ולא כן תני אין מדקדקין ב ד ב ר בין שאמר נברך וכו'. ולפי גירסא זו הכל מוסב למטה. ברם אין לגירסא זו שום יסוד, כי בשרי"ר (עמ' 295) ובכי"ר גם שם הגירסא: אין מדקדקין ב ק ט ן, והירושלמי התחיל מריש ההלכה, אעפ"י שאיננה שייכת לעניין, עיין מ"ש בתס"ר ח"א עמ' 24.

ואשר לפירושה, הרי הלכה זו אינה תלויה בשלפניה, (עיין לעיל הע' 42) והתוספתא קבעה כאן כלל, שאף בק"ש ובתפילה שאין מצרפין קטן למניין (עיין מ"ש לעיל בשם הב"ר), אין מדקדקין בו, וכל שנראה שהגיע לכלל שנותיו אין בודקין אותו לראות אם הביא שתי שערות. וכן מפורש במס' סופרים (ספט"ז, הוצ' היגר עמ' 295): ואין קטן עולה מן המניין לברכו, קדיש, וקריאת התורה עד שיהא בן שלש עשרה שנה. ו א י נ ן נ ב ד ק י ן ב א י ל ו.

38. ב ר ו ך. בכי"ע: בין שאומ' ברוך ה ו א. וכן בירושלמי (בכי"ר): בין שאמ' נברך, בין שאמ' ברוך הוא. וכן במשנה (פ"ז מ"ד בהוצ' לו): בשלשה אומרין נברך, בשלשה והוא אומ' ברוך הוא וכו', בעשרה והוא אומר ברוך הוא וכו', במאה והוא אומר ברוך הוא.[43] אבל אין לפרש ע"פ גירסא זו את סוגיית הירושלמי שם ואת הבבלי (נ' א'). ולפיכך נראה שהעיקר כמסורת האמוראים, וכגי' ד כאן, וכגירסתנו במשנה שם: ברכו. וכן מעתיק הבבלי נ' א' ובירושלמי בהוצ' שלנו, ובשרי"ר עמ' 295 שו' 13 (ושם: שו=שהו=שהוא).

ה נ ק ד נ י ן וכו'. בירושלמי הנ"ל: ובירך ואמר נברך ולא אמר ברכו. א"ל ר' חייא בר בא ולמה לא אמרת ברכו? א"ל ולא כן תני וכו' בין שאמר ברכו אין תופסין אותו על כך, והנוקדנין תופסין אותו על כך. ובאיש לר' זעירא בגין דצווח ר' יעקב בר אחא לר' חייא בר בא

[39] עיין אוה"ג כאן, הפירושים עמ' 81. ועיין גם בהלכות פסוקות הוצ' ששון, עמ' קנ"ד, ובס' והזהיר בחקותי, ק"כ ע"א, ובהערות שם.

[40] על חינוך תינוקות פחותים מבני ד', עיין מס' סופרים פי"ח ה"ז, הוצ' היגער עמ' 318 (כגירסת כל כתה"י, ולא כמו שהדפיס שם בפנים), ובמלשינותא דהמן בתרגום שני הוצ' קסל עמ' 46, ומ"ש בקרית שט"ו, עמ' 57.

[41] אין כאן עניין למחלוקת האחרונים אם צריך לברך ברה"מ באכל כזית יותר מכדי אכילת פרס (עיין או"ח סי' ר"י ס"ק א' ובמגן אברהם שם), שהרי אם אכל כזית דגן והפסיק באמצע בירקות, ובין כולם שהה יותר מכדי אכילת פרס, מברך ברה"מ לכולי עלמא, וקטן שאינו יכול לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס של גדול, אין מזמנין עליו, אפילו בכהאי גוונא. ועיין בהנהות הרש"ש מ"ז ב' ד"ה והשמש שאכל פחות מכזית; שם מ"ה רע"א.

[42] ושם: אין (בלי וא"ו) מדקדקין וכו', כני' ד וכי"ע. וכ"ה בב"ר.

[43] וכ"ה גם בכי"פ ובכמה כתי"י של פיה"מ להר"מ, אבל שם מקוצר: או', אומ'. ואפשר שצ"ל: אומרין, עיין במלא"ש ובפיה"מ להר"מ. ועיין היטב בטאו"ח סי' קצ"ב ובב"י שם.

נוקדנא. הרי ברור מכאן (כפי שהעיר במה"פ) שהנוקדנים תופסים למי שאמר נברך, וזהו לא כפירש"י נ' א'. ועיין בהגהות הרש"ש נ' רע"א. ועיין עה"ש ערך נוקדן.

39. **בעשרים** וכו'. בכי"ו ט"ס ברורה, וצ"ל: בעשרים, כגי' ד וכי"ע. וכן מעתיק מכאן בשבה"ל השלם סי' קנ"ב, עמ' 118. ובמשנתנו: ועשרה אין בחלקין עד שיהיו עשרים.

אחר שיפטור וכו'. צ"ל אחד (כשאר הנוסחאות) וכו'. ובכי"ע ובשבה"ל הנ"ל: שהפטיר את עצמו מן הזימון. ועיין במה"פ כאן פ"ז ה"ג ד"ה בין, ולא העיר כלום על גירסת התוספתא בכת"י שלו. ובב"י טאו"ח סי' קצ"ג פירש שאם קדם אחד מהם וזימן בג', או כבר ברך (כגי' כי"ע ושבה"ל), אינן נחלקין שוב, שהרי אין לצרף אותו לחבורה האחרת. ועיין מ"ש להלן בשם שבה"ל.

40. **וטובל** וכו'. בשבה"ל הנ"ל: וטיבל עמהן וכו'. ובירושלמי (לפי גנז"ש ח"א עמ' 433): עלה והיסב וטיבל וכו'. וכ"ה בב"ר. ובהלכות על סדר הפרשיות (פרקוי בן באבוי, סה"י לכבוד ר"ד הופמן, עמ' 265): חבורה שהיו מסובין ואוכלין, והיה אחד מהן מבקש לצאת לדרך עד איכן מזמנין? כך שנו חכ' ר' שמע' או' הרי שעלה והיסב עמהן אפילו לא טבל עמהן ול[א] שתה עמהן אלא כוס אחד מזמנין עליו (ועיין במבוא שם עמ' 262). ועיין בבבלי כאן מ"ח סע"א.

ובשבה"ל הנ"ל: בתוספתא משמע שאפי' לא אכל כזית דגן מזמנין עליו בעשרה דקתני התם בעשרים נחלקין וכו'. הרי לך שפירש שדברי רשב"ג דבוקים להלכה שלעיל, ובחבורה של עשרה אנן קיימין. ושמא פירש גם ברישא "שהפטיר את עצמו מן הזימון", כלומר שלא אכל כזית דגן, ואינו מצטרף לזימון, ורשב"ג חולק על הת"ק (אבל הלכה כרשב"ג, כפי שמוכח מן הבבלי מ"ח א'). ועיין מ"ש להלן.

שלא אכל וכו'. בשבה"ל הנ"ל: אע"פ שלא אכל עמהן כזית דגן הרי אלו מזמנין, ושמא יש לדחות דבין הטיבול ובין הדגן היה כזית וכו', עי"ש. ובב"ר: אעפ"י שלא אכל מן הדגן כזית וכו'. ועיין בטאו"ח סי' קצ"ז ובמפרשים שם, ובבאור הגר"א באו"ח שם ס"ק ג'.

41. **מזמנין עליו**. בנוסח הרש"ס של הירושלמי מסיים: דברי רשב"ג, והוא תיקון ע"פ הבבלי. ובכל נוסחאות הירושלמי חסרות המלים "דברי רשב"ג", אלא שאף בירושלמי ידעו שזו היא משנת רשב"ג, כפי שמוכח מן הסוגיא שם. ובב"ר מפורש כגירסת התוספתא.

גוי וכו'. עיין בשנו"ס. ובתוספ' ר' יהודה נ"ג ב' (מ"א ע"ג): בתוספתא גרסינן עונין אמן אחר נכרי המברך, ואין עונין אחר כותי המברך וכו', עי"ש שמעיר לתוספתא לעיל ספ"ג. ועיין גם בתוספ' הרא"ש שם (ל"ח ע"א). ובפי' ר' אליהו מלונדריש (כת"י הספריה בירושלים, 98 ע"ב): ובתוספת' קאמ' עונין אמן אחר גוי שבירך השם (כגי' כי"ע). ובירושלמי ספ"ח:[44] תני גוי שבירך את השם עונין אחריו אמן, בשם אין עונין אחריו אמן. והנה הרישא של הברייתא לפי גי' כי"ע מקויימת ע"י ר' אליהו מלונדריש וע"י הירושלמי הנ"ל. וגי' הסיפא לפי כי"ע מקויימת ע"י ד, תוספ' ר"י ותוספ' הרא"ש הנ"ל. ובטאו"ח סי' רט"ו: וגוי עונין אחריו אעפ"י שלא שמע כל הברכה, והכי איתא בירושלמי גוי שברך השם עונין אחריו אמן, כותי אין עונין אחריו.

ולפיכך נראה קצת שגי' כי"ע נכונה, ופירושה שגוי שאינו מצווה לא על הברכות ולא על הזכרת שם שמים לבטלה, עונין אמן על כל ברכותיו, ובין ששינה ובין שלא שינה

[44] כי"ר, קטע מן הגניזה בתרביץ ש"ג, עמ' 239, ק"א בשרי"ר, עמ' 323, בית נכות ההלכות ח"א, עמ' 57, מקבילות בירושלמי סוכה ומגילה. וכ"ה בהוס' שברפוסים בב"ר סוף פס"ו.

ממטבע של ברכות הרי הוא מברך את השם, ועונין אמן על ברכותיו. אבל כותי שהוא מצווה על הברכות ועל הזכרת שם שמים לבטלה, הרי ברכותיו הן ברכה בשם (ופשיטא שאם הוא מברך את השם שלא לצורך שאין עונין אמן אחריו), ואם שינה ממטבע של ברכות אין עונין אחריו אמן, ולפיכך צריך לשמוע ממנו את כל הברכה, מפני שאנו חוששים שמא שנה ממטבע הברכות, עיין לעיל ספ"ג, ומש"ש. ובדרך זו צריך לפרש גם את הירושלמי, אלא שהירושלמי סובר שאפילו גוי שברך ברכה שטבעו חכמים בשם אין עונין אחריו אמן (עד שישמע כל הברכה. ואעפ"י שבירושלמי חסר הסיום: עד שישמע וכו', זהו מפני שהוא מוסב על המשנה ספ"ח ושם מפורש סיום זה בכותי, וקצר הירושלמי כדרכו, מפני שסמך על משנתנו. ועיין בתלמידי ר"י פ"ח סי' קצ"ט), ודינו ככותי לעניין זה, אבל אם ברך את השם, בלי שום קשר עם ברכה ע"פ תקנת חז"ל, עונין אחריו אמן, שהרי אינו מצווה על הזכרת ש"ש לבטלה, ואין כאן גזירה אטו כותים ומינים.

ואפשר שגם בכי"ו צריך להפך את הגירסא: גוי המברך את השם עונין וכו' בשם אין עונין וכו' וזו היא מסורת הירושלמי. ומכל המקורות כאן נראה שעונין אמן אחר גוי המברך בשם אם שמע את כל הברכה. ובפי' תלמידי ר"י על הרי"ף פ"ח סי' קצ"ט הביאו בשם י"א שאין עונין אמן אחר גוי המברך אפילו שמע כל הברכה. ועיין להלן שם מ"ש בשם רבינו יונה, ומשמע מלשונו שם שחסרה לפניו ברייתא זו בירושלמי. ועיין ר"מ פ"א מה' ברכות הי"ג ומ"ש בטאו"ח סוף סי' רט"ו, ובבאורי הגר"א או"ח שם אות ה'.

42. **היה מקריב** וכו'. בד חסרה בבא זו, ובכי"ע הסדר הוא: היה מקריב זבחים בירושלם וכו', ואח"כ: היה מקריב מנחות וכו'. וכן היה הסדר לפני הר"מ בשו"ת שלו הוצ' פריימן סי' י"א עמ' 12 (בד' ליפסיאה סי' נ"ז, ובפאר הדור סי' מ"ט הנוסח משובש), וכן, כנראה, היה הסדר לפני הרמב"ן, עיין להלן הע' 46. ובבא זו נשנתה גם בבבלי. ועיין בהגהות יעב"ץ למנחות ע"ה ב' שתמה למה הזכירו כאן את ירושלים. ובצל"ח ברכות פירש שהברייתא באה להוציא במה קטנה שזר מקריב בה בכל זמן שירצה (וכר"מ שסובר שיש מנחה בבמה, עיין במשנה סוף זבחים ובגמרא שם ובתוספתא להלן מנחות פ"ז הט"ו), או אפילו במשכן שילה וכו', לפני שנחלקו הכהנים למשמרות שאינו מברך שהחיינו, עיין להלן.

43. **שהגיענו** וכו'. ברש"י ברכות פירש: **היה**. ישראל עומד. **ומקריב מנחות**. ונתנה לכהן להקריבה. אומר ברוך שהחיינו. אם לא הביא מנחות זה ימים רבים. ובמנחות פי' (בנוסח שנדפס בהוצ' ראם מכ"י): היה עומד כהן שלא הביא מנחה בשנה זו. לישנא אחרינא ישראל שלא הביא מנחה מימיו. ובנוסח הדפוס שם: היה עומד וכו'. כגון שלא הקריב כהן זה עדיין מנחה מימיו. או שהקריב מנחה חדשה, כגון מנחת העומר, אומר כהן שהחיינו. ועיין בתוספ' ברכות ומנחות ובתוספ' ר"י ועוד, שפירשו שהכהן צ"ל שהחיינו מפני שהמשמרות לא היו מתחדשות יותר מפעמים בשנה, ולפיכך הוי ליה כזמן קבוע ומברך שהחיינו.

אבל בשו"ת הר"מ הנ"ל: מצוה שאינה תדירה, ואין האדם מתמיד עשייתה בכל עת, ואפי' שלא תהיה מיוחדת בזמן, בזולת זמן אחר, הואיל ואינה תמידית החיוב, תדמה למצוה הבאה מזמן לזמן, ולכן יברך עליה שהחיינו כמו שבארה הברייתא במקריב מנחות וקרבנות (בגוף הברייתא העתיק לעיל שם זבחים ואח"כ מנחות, כגי' כי"ע) וכמו שנתבאר בתלמוד בפדיון הבן וכו'. ועיין לשונו בפי"א מה' ברכות ה"ט. ולפי פירוש זה מברך הכהן שהחיינו אף על מנחה שבאה מן הישן. ובפ"ז מה' תמידין ומוספין הי"ח פסק רבינו: וכל המקריב מנחה מן החדש תחילה מברך שהחיינו. ואפשר שדין זה הוא אפי' בכהן שמתנדב משלו (מלשון הר"מ ברור שלא פירש כרש"י שבמנחת העומר עסקינן, אלא במנחות שבאו מן החדש אחרי העצרת), והוא הרי יכול להקריב בכל שעה שירצה (תמורה פ"ג מ"ד ועוד), ואם מקריב בפעם הראשונה מן החדש מברך שהחיינו אפילו אם מקריב משלו. ובמעשה רוקח שם פירש שדברי

הר"מ מוסבים על ישראל עיי"ש. ועיין מ"ש הנצי"ב בהעמק שאלה סוף ברכה, הוצ' ירושלים, של"ח רע"א.

מקריבן וכו'. מקריבן כאן פירושו, כשהוא קומץ, משא"כ "מקריב" ברישא שפירושו כשהוא יוצק ובולל, ומברך שהחיינו על העשייה כשם שמברך שהחיינו על העשייה בסוכה ובלולב, עיין להלן ס"ו ה"י. ואם נפרש את הרישא בישראל, "מקריב" פירושו כשהכהן מקדשן.[45] וכל בבא זו עד "להקריב מנחות" חסרה בכי"ע ובבבלי. אבל ישנה גם בשו"ת הר"מ הנ"ל. ועיין מ"ש להלן.

44. **קד' במצו'** וכו'. וכ"ה בשו"ת הר"מ הנ"ל. וצ"ע למה אינו אומר, אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו וכו', עיין בר"מ ריש ה' בכורים וסוף ה' תרומות.

המוציא וכו'. וכ"ה בכי"ע ובבבלי הנ"ל. ובפני יהושע לברכות פירש שהכוונה היא שאינו מברך אלא המוציא, למעט שהחיינו. ופירוש זה קשה לפי גירסת התוספתא שהכניסה כאן בבא אחרת בין הרישא והסיפא. ובלקוטות הרמב"ן כאן (ל"ט ב'): מברך בורא פרי האדמה **ולאכול מרור** וכו' וכן באוכל את הפסח ואוכל את הזבח ואוכל מנחות בירושלם,[46] כדקתני בתוס' בפרקין. ומשמע קצת שהיתה לפניו כאן הגירסא: לאכול מנחות. ברם קשה להגיה את כל הנוסחאות, ואפשר שהתוספתא סמכה על הרישא שכבר שנתה ברכת המצות בקרבנות,[47] וכאן הוסיפה שבמנחות מברך המוציא, ולא בורא מיני מזונות, כפי' הבבלי הנ"ל, עיי"ש. ועיין מ"ש להלן.

45. **שהגיע'** וכו'. כנראה שאמרו ברכה זו בשעת שחיטת הקרבן, כלומר בשעת העשייה, עיין מ"ש לעיל ד"ה מקריבן. ועיין ר"מ פי"א מה' ברכות סהי"ב. ומכאן סותרים הראשונים[48] את פירוש ר' שמעי' שבמנחות דווקא מברך שהחיינו. ועיין להלן.

מקריבן וכו'. כלומר, בשעת קבלת הדם, שמתחיל לקיים את מצות הקרבת הקרבן. ועיין בסה"מ להר"מ עשה ס"ד, הוצ' הגר"ח הילר, עמ' נ"ג ובהערה 7 שם. אבל עיין מ"ש הנצי"ב בהעמק שאלה חיי שרה, הוצ' ירושלים, צ"ח ע"א.

47. **לאכל זבחים**. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: לאכול את הזבח הזה. ופירושו, שצריך לפרט את שם הזבח, אם שלמים שלמים, ואם מעשר בהמה, מעשר בהמה. ולהלן סוף פסחים: ברכת הזבח וכו' לאכול את הזבח. ואפשר שצריך לפרט את השם, כמו שפירש"י בפסחים קכ"א א' במשנה. והר"מ פסק בפ"א מה' בכורים ה"ב: וכל האוכל מתנה שיש בה קדושה מברך אשר קדשנו בקדושתו של אהרן[49] וצונו לאכול כך וכך.[50] ועיין מ"ש להלן בסוף דברינו. ואעפ"י שרש"י בברכות (מ"ח ב') ובפירושו לש"א ט', י"ג (וכן ברד"ק שם) העתיק בברכת שלמים: אשר קב"ו לאכול את הזבח, הרי אפשר שלא העתיק אלא נוסח כללי (מפני שכ"ה במקרא שם: כי הוא יברך הזבח) אבל אין להסיק משם שאין צריך לפרט את שם הזבח.

והנה התוספתא לא הזכירה כאן שצריך לברך גם שהכל נהיה בדברו, והטעם הוא משום שהיו רגילים לאכול את הבשר גם בפת, והפת פוטרת אותו מברכה זו, אעפ"י שאכילת

[45] ועיין בהעמק שאלה, סוף ברכה, שהבאנו לעיל בפנים. ועיין במנחת חינוך סי' קט"ז על יציקה ובלילה אם הן כשירות לכתחילה בזר.

[46] ומכאן משמע שאף לפניו היה הסדר כאן כמו בכי"ע והר"מ.

[47] וכבר ראינו לעיל (שו' 42) שהסדר בכי"ע מקויים גם ע"י הראשונים.

[48] תוספ' ר' יהודה ותוספ' הרא"ש כאן ל"ז ב', ותוספ' מנחות ע"ה ב'.

[49] עיין מ"ש לעיל ריש שו' 44. ומכאן אין קושיא, מפני שלאכל זבחים היא ברכה כוללת, ונהגת אף בישראל.

[50] ועיין ר"מ פ"ח מה' חמץ ומצה ה"ז. ואפשר שסתם "הזבח" בלילי פסחים פירושו חגיגה לדעת הר"מ. ועיין מ"ש בח"ד סוף פסחים.

הזבח היא מצוה בפני עצמה, וכמו שהסיקו הראשונים[51] לענין ברכת שהכל על הפסח. ואפשר שמטעם זה הזכירה התוספתא המוציא במנחות, מפני ששם צריך לברך גם המוציא על המנחה עצמה וגם לאכול מנחות, אבל בזבח ברכת הפת פוטרת אותו מברכת שהכל. ועיין היטב ברד"ק לשמואל הנ"ל. ובר"מ פט"ו מה' תרומות הכ"ב: כל האוכל תרומה מברך ברכת אותו מאכל, ואח"כ מברך אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לאכול תרומה.

48. **ישבו לאכל** וכו'. בבבלי דייקו מכאן: ישבו אע"פ שלא הסבו וכו', ותירצו עיי"ש. ברם הרי"ף פ"ו סי' קנ"ו (והסכים לו בלקוטות הרמב"ן רס"ז) פירש את כל הענין בברכת המוציא, אבל לענין זימון אין צורך בהסבה, ועיין מאירי מ"ב סע"א. ומן התלמוד אין סתירה מפורשת לפירוש זה, עיין ראבי"ה סי' קי"ט ח"א עמ' 102, ובהע' 11 שם.

אבל ברור שבירושלמי פירשוה לענין ברכת הזימון וכפשוטה. ודווקא כשהיו מהלכין בדרך אינם מזמנים, אבל אם ישבו, אעפ"י שכל אחד אוכל משלו **בדווקא**, מזמנים. שכן הביאו ברייתא זו והוסיפו מיד: ר' ירמיה **זמן לחמריה** בפונדוק דלוי.[52] ולפ"ז פירושו שר' ירמיה זימן על החמרים בפונדק, אעפ"י שלא היה אוכל משלהם (מפני חשש דמאי, ועיין במשנה רפ"ז).

50. **מברכין שתים**. וכ"ה בכי"ע. ובד: מברכין **לאחריה** שתים. וזהו תיקון ע"פ הבבלי ט"ז א'. ואין צורך בזה, משום שבברכת המזון גרידא אנן קיימין כאן. ומ"ש הרשב"א והמאירי ט"ז א' בשם התוספתא, כנראה שאין הכוונה לתוספתא כאן אלא לפ"ב ה"ט, עיין מש"ש. ותיקוני בתס"ר ח"ד עמ' 190, עדיין צריך ברור.

ברכה הראשונה. בד: ברכה ראשונה **כתקנה**. וזו היא הוספה ע"פ הבבלי. וליתא גם בכי"ע כאן ובירושלמי. ופירושה שאינו כולל את כל הברכות בברכה אחת אלא צריך לברך את הראשונה במיוחד, אבל יכול לקצר גם אותה. ועיין בשירי כנה"ג הגהות ב"י או"ח סי' קצ"ב שהעתיק את נוסח ברה"מ הקצר מן הכלבו (סי' כ"ו), והוסיף: ותימה אפילו פועלים וכו' הצריכו לברך ברכה ראשונה כתקנה כ"ש בעה"ב אעפ"י שיש לו אונס וכו'. ברם נוסחאות בה"מ הקצרות מקורן מא"י, ושם לא אמרו אף בפועלים שצריך לברך כל ברכה ראשונה כתקנה, אלא שצריך להתחיל ולסיים בברכת הזן. ועיין מ"ש לעיל פ"ג רה"י. ועיין מה שהאריך בענין ברכת המזון דאורייתא בראשון לציון כאן מ"ח ב'.

51. **ירושי' בשל ארץ** וכו'. עיין דק"ס עמ' 73 הע' ה', ולהלן שם מ"ו א'. ועיין הנוסח אצל רבינו מנוח שהובא בכ"מ פ"ב מה' ברכות ה"ב.

בסעודן. וכ"ה בירושלמי הנ"ל, וזו היא צורה א"י.[53]

52. **בעל הבית** וכו'. לא דברה התוספתא אלא בהוה, שסתמא בעה"ב בוצע ומברך.[54] ובבבלי מפורש: בעה"ב מיסב עמהם. וכן בירושלמי: אוכל עמהם. ואעפ"י שהפועלים היו מקצרים לא היו אוכלים לבדן, אבל מכיוון שבעה"ב אוכל עמהם, עולים עמו ואינם יורדים. ועיין ירושלמי כתובות פ"ה ה"ו, ל' ע"א.

מברכין ארבע. וכ"ה בכי"ע. ובד: מברכין **כתקנן** ארבע (ואחרי המלה ארבע שתי נקודות לסימן הפסק). והמלה „כתקנן" נוספה ע"פ הבבלי הנ"ל (עיין מ"ש לעיל), ואינה

[51] עיין בפי' הר"ש מפלייש לפיוט אלקי הרוחות, באו"ז ח"ב סי' רנ"ו, ס' רע"א, בשבה"ל השלם סי' רי"ח ק' ע"א, ובמרדכי סוף סדר של פסח.

[52] כ"ה בכי"ר. ובשרי"ר עמ' 28: זמן לחמרייה ברוך דפונדקה דלוי. ושמא צ"ל שם: בהדין פונדקא וכו'. ועיין מ"ש ע"ז בתרביץ ש"ב עמ' 110.

[53] עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ עמ' 1258. ועיין מה"ג שמות סוף עמ' 231.

[54] וטעמו של ר' יוחנן בשם רשב"י בבבלי מ"ו א' אינו שייך לכאן, שהרי בעה"ב חייב במזונותיהם.

גם בירושלמי הנ"ל. אבל המלה „ארבע" היא גם בבבלי בכתי"י (עיין דק"ס עמ' 73 הע' ו') ובירושלמי בשני המקומות הנ"ל, עיין תס"ר ח"ד עמ' 191.

אבל בתוספתא ד' סביוניטה שי"ד: מברכין כתקנן: ארבע דברים שבין בית שמאי ובית הלל. ובכי"ע כאן אחרי המלה ארבע: סליק פירקא. וכנראה שאף לפני בעל האו"ז (סי' קל"ח, ח"א, כ"ד רע"ד) ובעל כפו"פ (פכ"ה עמ' תע"ה) לא היה כאן פרק חדש בתוספתא. ובמפתח הדרשות הוצ' הרי"ל פישמן, פ"ג ע"ב, מוכח שהיו לפניו ז' פרקים בתוספתא.

53. **דברים שבין** וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות, וכ"ה בבבלי כאן ובמקבילות. ועיין דק"ס כאן עמ' 275 הע' ז'. וע"פ הסגנון הרגיל היה צ"ל: **אילו** דברים וכו', כמו שהוא במשנתנו רפ"ח. ובבבלי סיגנון זה מובן, שהרי הוא מפסיק בין הכבות בשקלא וטריא, ופותח בכל אחת בת"ר (כפי שפירש לנכון בדק"ס שם), אבל כאן הסיגנון קצת מוזר.[55] ועיין בירושלמי רפ"ח, ושם נאמרו הטעמים של התוספתא בסיגנון התלמוד ולא בלשון ברייתות, וכ"ה שם גם בכמה כבות שלהלן. ועיין גם להלן דמאי פ"ח, רה"ה ומש"ש, והוא מצוי בתלמודים, וכן להפך (הוספות בברייתות ע"פ התלמודים).

54. **שהיום גורם** וכו'. וכ"ה להלן בפסחים ובבבלי. ופירש"י (בסוכה) שאם לא מפני קידוש, לא היה נזקק לכוס לפני סעודה. ועיין גם בפירש"י בסוגיין. ובירושלמי: שקדושת היום גרמה ליין וכו'. ולכאורה מוכח שאף הירושלמי פירש בדברי ב"ש שאמירת הקידוש גורמת ליין שיבוא, שהרי כן אומר הירושלמי להלן שם: כלום טעמהן דבית שמאי אלא שקדושת היום גרמה ליין שיבוא, וכאן הואיל ולא אבדלה גרמה ליין שיבוא וכו', ומוכח מרהיטת הלשון שקדושת היום היא מקבילה להבדלה, ובשתיהן הכוונה לאמירתן. וכבר בארנו לעיל (פ"ג סה"ז) שלפני שקבלו עליהם תפילת ערבית כחובה, מ"מ בשבת היו אומרים תפילה של קדושת השבת, והוא היה עיקר קידוש היום, ור' צדוק סבר שם, שאם אח"כ אומר הקדוש על הכוס אינו חותם. ולפי זה לא תקנו קידוש גמור (עם חתימה) על הכוס אלא בזמן **שלא** אמר מקודם קדושת היום, אבל אם אמר מקודם, שוב אינו חותם על הכוס לשיטת ר' צדוק. ונראה שזו היא שיטת ב"ש כאן. ולפיכך אמרו שאעפ"י שתקנו קדוש על הכוס, מ"מ עיקר הקדוש היא אמירת קדושת היום בתפילה, ולא בא היין אלא מחמת הקידוש שתיקנוהו על הכוס, והכוס בא מחמת קידוש, ולא להפך. זו היא שיטת הירושלמי.

ברם בפיה"מ להר"מ כאן: ב"ש וכו' שאלולי **כבוד היום** לא נצרכו ליין, וב"ה וכו' לולי היין לא היינו יכולין לעשות **קידוש**. וכן נראה מפשוטה של לשון הבבלי והתוספתא שהיום גורם ליין שיבוא פירושו שקדושת השבת (או יו"ט) גורמת ליין שיבוא, ולאו דווקא אמירת הקידוש על הכוס, שהרי בלילי פסחים ג"כ מקדים לב"ש (פסחים פ"י מ"ב) ברכת היום לברכת היין מפני אותו הטעם (עיין בתוספתא שם הנ"ל, ובירושלמי ובבלי שם). ובלילי פסחים בוודאי לא בא היין מחמת הקידוש, שהרי אפילו לדידן, אם לא הי' לו יין בלילי פסחים וקדש על המצות, ואח"כ בא לו יין, מחוייב לשתות ד' כוסות, ואין אמירת הקידוש גורמת כלל לכוס שיבוא. אלא עיקר הפירוש הוא שקדושת שבת ויו"ט גרמו ליין שיבוא, ואין חילוק בין שבא היין מחמת אמירת הקידוש או מחמת קדושת היום, ובכל מקום לב"ש קדוש היום קודם. ולפ"ז אין הבדל בין שבת ויו"ט לפסח, מפני שאף בארבע כוסות אינו מחוייב אלא רק מפני קדושת היום. וכן לדידן גם אם קדש על הפת שייך אותו הטעם, אעפ"י שבשבת אין חובת הקידוש גורם לפת שיבוא, שהרי אדם חייב לאכול פת בשבת. ועיין בצל"ח בסוגיין נ"א ב' ובערוך לנר סוכה נ"ו א', ושניהם פירשו

[55] אמנם בריש פיאה בכי"ו ובכי"ע: דברים שאין להם שיעור וכו'. אבל בד שם: אילו דברים וכו'. ובזבחים ק"כ א': דברים שבין במה וכו', אבל בתוספתא שם פי"ג הי"ז: אלו וכו'.

אף לב"ש שאמירת הקידוש גורמת ליין שיבוא, ולפיכך הסיקו מה שהסיקו, אבל לפי פירוש הר"מ בדברי ב"ש מתיישבים כל הקושיים.

וכבר קדש וכו'. וכ"ה בבבלי. ועיין ברש"י כאן וברשב"ם פסחים. ובתוספ' ר' יהודה רפ"ח: משעה שקבל עליו שלא לעשות מלאכה, ותוספת שבת דאורייתא. ונראה מלשונו שפירש שקידוש היום בתפילה חל עליו משעת קבלה מיד, אבל קידוש על הכוס אינו חל עליו אלא משחשיכה. ובירושלמי: וכבר נתחייב בקדושת היום עד שלא בא יין. ולפי דברינו לעיל בשיטת הירושלמי שאף לב"ש "קדושת היום" פירושו אמירת הקידוש, צריך לפרש כאן, שאעפ"י שהחכמים תקנו קדוש על היין, הרי עצם חובת הקדוש בתפלה חל עליו מיד כשקדש היום, אלא שהחכמים סמכוהו ליין, כלומר סמכו את החובה שכבר מוטלת עליו שתאמר על היין, וממילא החובה קודמת. והטעם השני מחזק את הראשון.

56. שהיין גורם וכו'. ב"ה חולקים על ב"ש ור' צדוק (עיין מ"ש לעיל), וסוברים שחכמים תקנו אמירת הקדוש, אפילו אם כבר אמר קדושת היום לעצמה, ומכאן רואים שהטילו חיוב מיחד לקדש על היין דווקא, ואם אין לו יין (ולדידן פת בא במקום יין) אינו מקדש שוב, וממילא נמצא שהיין גורר את אמירת הקידוש, ומברך על היין תחלה. ואפילו אם עדיין לא אמר קדושת היום לפני הקדוש אף הוא מברך על היין תחלה לב"ה, מפני שהיין תדיר, וכטעם השני של ב"ה. ועיין צל"ח בסוגיין.

תדירה וכו'. בבבלי זבחים (צ"א א') שנינו: ת"ש ד"א ברכת היין תדירה וכו' אע"ג דברכת היום קדישה. אטו שבת לברכת היום אהנאי לברכת היין לא אהנאי. ועיין בפתח עינים להחיד"א בריש פירקין ובנוע"י כאן וביפה עינים זבחים שם שהעירו שהירושלמי (יומא פ"ז רה"ב, מ"ד ע"ב; נזיר פ"ז סה"א, נ"ו ע"ב, ויש שם ט"ס) סובר שבעניין תדיר ומקודש קיימת מחלוקת ב"ש וב"ה, ולב"ש מקודש קודם, ולב"ה תדיר קודם, וכוונת הירושלמי היא למחלוקת שלנו כאן. ברם אין זה וודאי גמור שהירושלמי כיוון למחלוקת שלנו, ואפשר שהיתה ידועה לו ברייתא אחרת שחלקו בה ב"ש וב"ה בעניין תדיר ומקודש. והר"מ פסק (פ"ט מה' תמידין ומוספין ה"ב) שבתדיר ומקודש יכול להקדים מה שירצה, אעפ"י שדרכו לפסוק כפשיטות הירושלמי במקום ספק שבבבלי. וכנראה שגם הוא פירש את הירושלמי (ביומא ונזיר) שהוא מכוין למחלוקת שלנו, ולפ"ז הבבלי חולק במפורש עליו, וסובר שקדוש היום וברכת היין אינם שייכים כלל לשאלה של תדיר ומקודש, וממילא לא נחלקו ב"ש וב"ה בזה. ועיין מ"ש לעיל פ"ג הע' 44.

57. והלכה וכו'. הירושלמי אינו מביא הלכה זו, ובבבלי הביאוה ופרשוה.

59. אחורי הכוס וכו'. וכן העתיקו בשם התוספתא ברש"י ובאו"ז ח"א ה' נט"י סי' ע"א, ט"ז ע"א. וכ"ה בירושלמי. אבל בבבלי: וב"ה אומרים מוזגין את הכוס ואח"כ נוטלין לידים, שאם אתה אומר נוטלין לידים תחלה, גזרה שמא יטמאו משקין שבידים מחמת הכוס, ויחזרו ויטמאו את הידים. ואח"כ אמרו שם (נ"ב ב') בדרך הסבר: וב"ה סברי שמותר להשתמש בכלי שנטמאו אחוריו במשקין. אמרי נצוצות לא שכיחי. נמצאנו למדים שלפי גירסת הבבלי נתנו ב"ה מיד טעם לדבריהם, למה מוזגין את הכוס תחלה, לפני נטילת ידים. אבל לפי התוספתא והירושלמי דחו ב"ה בתחילה את דברי ב"ש, ואמרו שטעם ב"ש אינו מספיק להצריך נטילת ידים לפני מזיגת הכוס דווקא, מפני שבין כך ובין כך מותר להשתמש בכוס שאחוריו טמאים, וא"כ מה לי אם נטל ידיו לפני המזיגה או אחרי המזיגה. ואם חוששין לניצוצות שעל גבי הכוס, הרי גם הנטילה לפני המזיגה לא תועיל, מפני שהמשקה הטופח שעל הגבים הטמאים של הכוס שוב יטמא את הידים. ולפ"ז עדיין לא שמענו לב"ה שצריך למזוג את הכוס תחילה דווקא.

והנה בירושלמי שם אמרו אח"כ בשם ר' יוחנן: אתיא דב"ש כר' יוסי ודב"ה כר' מאיר, דתנינן תמן (כלים פכ"ה מ"ז) ר' מאיר אמר לידים טמאות וטהורות. אמר ר' יוסה לא אמרו אלא

לידים טהורות בלבד.[56] ולפ"ז אף כאן עדיין לא נתנו ב"ה טעם לדבריהם, למה מוזג את הכוס תחלה בידים טמאות, שהרי אם יטול ידיו לפני המזיגה כ"ש שפיר דמי, שאף ר' יוסי מודה בזה שאין כאן חשש.

60. סמוך לסעודה וכו'. וכ"ה גם בכי"ע. ופירושו, שאם מתחילה דחינו את טעם ב"ש, מפני שאין חשש למזוג בידים טמאות, הרי עכשיו אנו נותנים טעם לדברינו, למה מוזג את הכוס תחילה, לפני נטילת ידים דווקא, מפני שתיכף לנטילה סעודה. ועיין מ"ש לעיל שו' 16. וההוספה שבד היא תוספת סופרים ע"פ הבבלי, שהרי ב"ה אמרו בפירוש להלן וכן בירושלמי שספק משקין לידים טהור, עיין מ"ש להלן.

61. מקנח וכו'. הסדר בתוספתא מתאים כאן לסדר המשנה בהוצאות שלנו. אבל לפני הירושלמי היה כאן סדר אחר, עיין במלא"ש פ"ח מ"ג, ועיין בבבלי נ"ב ב'.

63. ספק משקין וכו'. טעם זה לא נזכר בבבלי,[57] אבל ישנו בירושלמי שלא בלשון ברייתא (כמו בשתי הבבות הראשונות, עיין מ"ש לעיל). ולא עוד אלא שבירושלמי מוקמינן בשלחן של שיש ושל פרקים שאינו מקבל טומאה (עיין בס' ניר, ובירושלמי שבת פי"ב ה"א, י"ג ע"ג ומ"ש בתס"ר ח"ג עמ' 72 הע' 9). ולפ"ז אין כאן חשש כלל לבית הלל אם יניח את המפה על השלחן. וצריך לפרש שב"ה אומרים על הכסת פירושו אף על הכסת, כמו שרצה לפרש במה"פ, וכמו שפירש בס' ניר ד"ה ד"א. ובמבוא לנוסח המשנה לרי"ן אפשטין עמ' 1007 הביא מד' נפולי את הגירסא במשנתנו: וב"ה אומרים אף על הכסת. והעיר: אבל ט"ס הוא, שכן נוסח שלנו מקויים מן התוס' וכו' והירושלמי שם. ודבריו צריכים תיקון, שהרי מן הירושלמי מוכח כנוסח ד"נ. אבל באמת גם בלי "אף" מותר לפרש כן, עיין בדוגמאות שהביא הריי"א שם. ועיין מ"ש להלן ד"ה אלא מקנח.

לחולין. בד מוסיף: מן התורה. וכ"ה בבבלי. אבל גם בירושלמי: אין ידים לחולין (ולא יותר). ובירוש' חגיגה (פ"ב ה"ה, ע"ח ע"ב) שואל על המשנה שם (נוטלין לידים לחולין): ויש ידיים לחולין וכו', דברי הכל היא כדי שיהא בדל מן התרומה. ולפ"ז נראה שגם בירושלמי ובתוספתא פירושו כמו בבבלי, שאין לידים לחולין שום עיקר מן התורה (עיין בס' ניר שלא פירש כן), ולפיכך אין לגזור אפי' על ספק המצוי, עיין מ"ש לעיל.

64. אלא מקנח וכו'. מכאן ועד סוף הברייתא ליתא בירושלמי, אבל ישנו בבבלי ובסדר אחר. והנה ברור שבבא זו לא היתה לפני הירושלמי, שהרי הירושלמי מפרש שבשלחן שאינו מקבל טומאה עסיקינן, וא"כ אי אפשר לומר שיטמאו המשקין מחמת השלחן. ולכאורה נראה שיש לפנינו כאן הוספה ע"פ הבבלי, וצ"ל: אלא מקנח ידיו במפה ומניחה על הכסת (ולא יותר).[58] ופירושו שנוהג כמו שנוח לו, מפני שהיה דרכם להשען על הכסת ולהניח שם את המפה, ולא להניחה על השלחן שמונחים עליו האוכלין, ומחמת נקיות אתינן עלה, אבל מן הדין מותר לו להניח גם על השלחן, עיין מ"ש לעיל.

ברם מכיוון שהוספה זו ישנה בתוספתא בכל הנוסחאות, הרי אין למחקה בודאות, ואפשר שהתוספתא אינה מדברת בשלחן של שיש, אלא בשלחן שמקבל טומאה (וכשיטת הבבלי), ומתחילה

[56] ועיין בנוע"י, בספר ניר, ולהלן בתוספתא כלים ב"ב פ"ג ה"ט וה"י.

[57] ולא שחלקו על ההלכה, שהרי משניות מפורשות הן, אלא שסברו בבבל שאין כאן עניין לספק משקין, שלא נאמרו הדברים אלא לספיקות שבמקרה, אבל כאן הרי אדם נוטל את ידיו בכל שעה ומלחלח את המפה במשקין, אלא שמצויים הם להבלע בה, ולפיכך צריך להזהר שלא יטמאו. וכן בהלכה שלעיל (לפי שיטת הבבלי), הרי מצוי הוא אדם שלא לקנח את ידיו אחרי הנטילה (עיין לעיל הי"ג ובהערה 31 שם), ובוודאי יש משקין על ידיו, ולפיכך סברו בבבלי שיש מקום לחששות ולגזרה. ועיין בס' משנה אחרונה לידים פ"ב מ"ד.

[58] כסינגון הבבא שלפניה, עיין מש"ש.

דחו ב"ה את טעמם של ב"ש, ואמרו שאין לחשוש שמא ייטמאו ידיו מן המשקין שעל המפה, מפני שספק משקין לידים טהור, ולפיכך מותר להניחה על הכסת. ובלשון שניה נתנו טעם לדבריהם למה אינו מניחה על השלחן, והוא שלא יטמאו המשקין שעל המפה את האוכלין שעל השלחן, שלטומאתם יש עיקר מן התורה (עיין טהרות פ"ד מ"י, ירוש' תגיגה פ"ג ה"ב, ע"ט ע"ב ובמקבילה שבסוטה; בבלי פסחים ט"ו ב'. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 67. ועיין במה"פ כאן).

65. מכבדין וכו'. פירשו תלמידי ר"י (פ"ח סי' קצ"ב): מנהגם היה אחר אכילה קודם ברכת המזון לסלק השולחן ולכבד המקום מן העצמות והפירורים שנפלו שם, וב"ש ס"ל שמתחלה יש לו לכבד הבית ואח"כ יטול ידיו וכו'. וכן היה מנהג העמים הקדמונים, שכן כותב אתינאיוס בחכמי המשתה שלו (ס"ט 408E): הנשים גמרו את סעודתן, וכבר הגיע הזמן לסלק את השלחנות[59] ולכבד [את הבית] ולתת מים [אחרונים] לידים לכולם וקצת שמן ערב (ועיי"ש סי"א 462C).

66. מפני אובדן וכו'. וכ"ה באו"ז (ח"א ה' טהרת ק"ש סי' קל"ח כ"ד רע"ד) ובירושלמי (שלא בלשון ברייתא, כבכל הבבות שלעיל). אבל בבבלי הנ"ל: מכבדין את הבית ואחר כך נוטלין לידים, שאם אתה אומר נוטלין לידים תחלה נמצא אתה מפסיד את האוכלין. והנה לא בארו לא בבבלי ולא בירושלמי מה הפסד אוכלין יש כאן. והרשב"א פירש בשם גאון: שמש עם הארץ אם נוטל ידיו תחלה מתעצל מלדקדק בלקט פירורין שיש בהן כזית, ונמצא מפסיד אוכלין וכו'. וכן פירש ר"ח (לפי או"ז הנ"ל, כ"ד סע"ג) והראב"ד בחידושיו (לפי המאירי כאן 183 ע"א). ועיין מ"ש להלן.

67. פרורין וכו'. וכ"ה בד, בכי"ע ובאו"ז הנ"ל. ורש"י (נ"ב ב') מעתיק בשם התוספתא: אם שמש ת"ח הוא, נוטל פירורין שיש בהן כזית ומניח פירורין שאין בהן כזית. וכנראה שלפני רש"י לא היה בבבלי: ומניח פירורין וכו', כשם שאינו בכי"פ (עיין דק"ס עמ' 278, סוף הע' ט'), והשלימה ע"פ התוספתא. ובירושלמי: אם השמש פיקח הרי זה מעביר פירורין פחות מכזית.[60] ובנוסח הרש"ס שם גרס (כפי שיוצא מפירושו): הרי זה מניח פירורין פחות מכזית.

ובדרך יתכן, אולי, ואפשר, נבאר ע"פ זה גם את הברייתות שלנו. מנהג הקדמונים היה לקנח את ידיהם בפירורים הרכים של הפת,[61] שנזרקו אח"כ לכלבים.[62] וכבר הזהירו חז"ל:[63] ואין מקנח ידיו בפת. ולפיכך חששו ב"ש שמא יקנחו האורחים את ידיהם בפירורים שיש בהם כזית,[64] ומשום כך אמרו שמעבירין את הפירורים לפני רחיצת הידים. אבל ב"ה מתירין, וסוברים שהשמש הפקח יניח אוכלים שהן פחותים מכזית (ויעביר את הפירורים הגדולים), והאורחים יכולים לקנח את ידיהם באוכלים שהן פחותים מכזית, שאין בהם משום אובדן אוכלים.

וסמך לזה מצאנו גם במקום אחר, שכן שנינו במשנת שבת (פכ"א מ"ג): מגביהים מן השלחן וכו' מעבירין מלפני השלחן פירורין פחות מכזית ושער של אפונין ושער של עדשים מפני שהוא מאכל בהמה. ובתוספתא שם (פט"ז ה"ו): מגביהין מעל השלחן וכו' מקנחין

[59] היוונים השתמשו בכל אותם הדיבורים שנוהגים אצלינו בעניין זה, כלומר „לסלק את השלחן" (ברכות מ"ב א' ועוד), „לעקור את השולחן" (פסחים קט"ו ב' ועוד), „להגביה את השלחן" (שם וב"מ פ"ו א'). וכנגדם ביוונית: ἀπαίρειν, ἐκφέρειν, βαστάζειν τὴν τραπέζαν.

[60] וכע"ז גם בכי"ר שם. וההסבר שבבבלי במחלוקת ב"ש וב"ה (אם מותר להשתמש בשמש ע"ה) אינו נזכר בירושלמי. ועיי"ש פ"ו ה"א, י' ע"א (בעניין יין חי שנוטלין ממנו לידים): אמר ר' אבא אין בו משום אוברן אוכלין. ואולי הקלו ביין לנטילה. ועיין ירוש' דמאי פ"ז ה"א, כ"ו סע"א.

[61] שרחסו אותם כמין עיסה.

[62] עיין בפרשים של אריסטופנים, 415 ואילך, שם 819 ואילך; אתינאיוס, חכמי המשתה ס"ט, 409d; Pollux המרקדק VI, 93, ובמלונות היונים ערך ἀπομαγδαλία.

[63] דברים שמנו חכמים במניין, במחז"ו כי"א, שנתפרסם במנוה"מ הוצ' ענעלאו ח"ד, עמ' 592.

[64] ובאמצע האכילה, לא חששו לכך, מפני שאין דרך בני אדם לקנח בפירורים שיש בהם כזית, שעומדים עדיין לאכילה באותה סעודה.

בזנב הסוס וכו' ובשיער של שועית,[65] ובלבד שלא יקנח בידו ובמפה, כדרך שעושה בחול.[66] ולפ"ז נראה שהבבא שם בתוספתא מקבילה למשנתנו הנ"ל, ואין שועית אלא שעועית, והוא שער של שעועית הוא שער של אפונים. ומותר לטלטל את כל הדברים הללו אפילו אחרי שמקנחים בהם את הידים, מפני שהם מאכל בהמה,[67] לרבות אף פירורים פחות מכזית שמאכילין אותם לכלבים.[68]

67—68. **ואחר כך וכו'.** לפי השערתנו הנ"ל פירושו שמניחים בכוונה את הפירורים, כדי שיוכלו לקנח בהם את ידיהם יפה יפה, ולא יצטרכו למפה שהיתה כבר מזוהמת מן הקינוח שבאמצע הסעודה. ועיין במהרש"א נ"ב ב' ומ"ש בפני יהושע שם, וכבר הראינו לעיל הי"ג שלפי שיטת הירושלמי מותר להפסיק בין מים אחרונים לברכת המזון.

68. **יין בימינו וכו'.** וכע"ז גם בכי"ע. וכן בירושלמי פ"ח ה"ה (י"ב ע"ב): כוס בימינו ושמן ערב בשמאלו. וברשב"א רפ"ח: אבל ההיא דקתני בבריתא בפ' כיצד מברכין (מ"ג ב') בכוס יין ושמן ערב וכו', דקתני ב"ש אומרי' אוחז כוס יין בימינו ושמן ערב בשמאלו וכו', ובתוספת' דפרקין מני לה בהדי הני דמתני' שיש בין ב"ש וב"ה. וברור שגרס בתוספתא כגי' כי"ו וכי"ע. ואף שמדבריו כאן משמע שגרס כן גם בבבלי, אבל רבינו לא העתיק כאן אלא ע"פ נוסח התוספתא, ובבבלי היתה לפניו הגירסא כמו שהוא לפנינו, עיין בדבריו מ"א א' ד"ה אמר עולא. ועיין מ"ש להלן בשם המאירי.

ברם בתוספתא ד: הביאו לפניו שמן ויין, בית שמאי אומר כוס יין בשמאלו ושמן ערב בימינו וכו'. וקרוב לוודאי שגירסת ד תוקנה ע"פ הבבלי (מ"ג ב'), וסימן לדבר שהתחילו ב"ש בשמאל, מפני שאף לפני המגיה היתה כאן הגירסא: כוס יין בימינו, והחליף "ימינו" ב"שמאלו", כדי שיתאימו הדברים לנוסח הבבלי. ולשון הגמרא שם: ת"ר הביאו לפניו שמן ויין, ב"ש אומרים אוחז השמן בימינו ואת היין בשמאלו וכו'. וכ"ה הנוסחא שם בכל כתה"י והראשונים שבדקתי. ולפ"ז יש לנו כאן מחלוקת בטוחה בין הירושלמי והבבלי בדברי ב"ש וב"ה, ועיין מ"ש להלן בדברי ב"ה בעניין האחיזה בימין.

וכבר הקשו הראשונים (הרשב"א הנ"ל ומאירי רפ"ח) למה לא מנתה משנתנו את החילוק הזה בין ב"ש וב"ה בסעודה. ותירץ במאירי: "ושמא מפני שיין ושמן באין לפעמי' שלא בסעודה או אחר הסעודה. (ומכל) [אבל] הבריתות מנאוה כאן עם אלו". ובאמת ע"פ הסדר בתוספתא כאן נראה שבשמן ויין הבאין אחר מים אחרונים עסקינן (כלומר בכוס יין של ברכה), ובבבלי הנ"ל אפשר לפרש ביין ושמן שלא באו בסעודה, או שבאו אחר הסעודה, מיד לאחר עקירת השלחן (עיין תוספ' פסחים ק"ג א' סד"ה אנא דעבדי ועוד בכ"מ), ולפ"ז אין להתפלא אם הראשונים סברו ששתי ברייתות הן. וכן באמת הביא הר"מ הלכה זו בפ"ז (מה' ברכות הי"ד) ופירשה בכוס יין של ברכה, והביאה בפ"ט (שם ה"ד) בעניין סתם כוס של יין ושמן ערב. עיין בשדה יהושע בירושלמי בסוגיין. ולפ"ז נראה שאף הוא פירש את הבבלי כמו רש"י והראב"ד שכוס של יין שנזכר שם הוא אינו כוס של ברכה, אלא שבפ"ז פסק ע"פ התוספתא כאן. ועיין מ"ש להלן על מנהג שמן ערב בסעודה.

[65] כ"ה בכי"ע ובכ"י לונדון. ובר: ובשיע' של שועי'. ובכי"ו: ובסיער של שועין. ועדות צוק' על נ' ד וכי"ו אינה מרוייקת.

[66] עיין ר"מ פכ"ב מה' שבת הי"ט. ולפ"ז נראה שהפירוש הוא שמקנחין בכל הדברים הללו את הידים אפילו כשהן מזוהמות ביותר, ובלבד שלא יתפוס אותם בידו אחת ויקנח בהם את היד האחרת, אלא מקנח בהם דרך שפשוף. ובמפה אסור לקנח כלל בשבת אם הידים מזוהמות יותר מדאי, שלא יבוא לידי כיבוס המפה.

[67] עיין בתוספ' שבת קל"ג א' ד"ה פירורין, בתוספ' ר' יהודה כאן, נ"ב ב', ובאו"ז הנ"ל סוף סי' קל"ח.

[68] עיין לעיל הערה 62, ועיין בירושלמי פסחים פ"ב ה"א, כ"ח ע"ג, ומ"ש בהירושלמי כפשוטו שם, עמ' 389 ד"ה לא אמר אלא מפרר.

69. **על היין** וכו'. וכ"ה בכי"ע. וכן בירושלמי: אומר על הכוס. ובד ובבבלי: מברך על השמן (עיין מ"ש לעיל).

69—70. **שמן ערב** וכו'. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי. אבל בד: אוחז [כוס יין] בימינו וכוס שמן בשמאלו וכו'. וכ"ה בבבלי: ב"ה אומרים אוחז את היין בימינו וכו'. וברש"י שם (בדברי ב"ש): שמן בימינו מפני שעליו מברך תחילה. ובראבי"ה ח"א סי' ק"כ, עמ' 104: ומינה שמעינן שכל דבר של ברכה ושל מצוה ראוי לו שיאחז בימין וכו', עיי"ש. ובירושלמי הנ"ל מסופר על ר' זעירא ששמש בסעודה וטען את השמן ואת היין ביד אחת. ואם המעשה היה בא"י,[69] מסתבר שר' זעירא הבבלי לא רצה לשנות ממנהג המקום (שאחזו שם שמן בימין), וטען את שניהם ביד אחת. ועיין מ"ש להלן.

70. **על השמן**. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי. ובד: מברך על היין ושותהו. וכ"ה בבבלי לפי כתי"י וראשונים (עיין דק"ס 232 הע' ע'), וכ"ה בר"מ פ"ט מה' ברכות ה"ד. ובהשגות הראב"ד[70] פירש שמברך על היין תחילה, מפני שהוא חביב וחשוב.

והנה העמים הקדמונים נהגו לטבול את ידיהם בשמן ערב אחרי עקירת השלחן, לשם ריח טוב, ואח"כ היו שותים יין.[71] וכן נהגו לטבול את הידים במשח[72] כדי להעביר את הזוהמא. ועיין עמוס ו', ו', יחזקאל כ"ג, מ'. ומלשון הברייתא כאן אינו מוכח לאיזה שמן כיוונו (ועיין להלן). ורש"י כנראה פירש גם כאן (עיי"ש מ"ג ב' ד"ה שמן והדס) שבשמן שבא להעביר את הזוהמא עסיקינן, ומברך עליו (עיין רש"י נ"ג סע"א ד"ה אין מברכין): בורא שמן ערב (לשיטת הבבלי מ"ג א'), או: אשר נתן ריח טוב בשמן ערב (כשיטת הירושלמי פ"ו ה"ו, י' ע"ד). ובתוספ' (מ"ג רע"ב וכ"ה בכמה ראשונים) פירשו שבשמן להריח עסיקינן, ולא בשמן שמעביר את הזוהמא שאין מברכין עליו כלל. ועיין בצל"ח מ"ג ב'.

וטחו וכו'. בשיטת ריב"ב על הרי"ף פ"ו (ל"א ע"ב) ובראי"ה שם (עמ' קל"ד): פי' כדי שיריח הריח. ולפ"ז הטיחה היא כדי לפזר את הריח, אבל מרש"י ושאר מפרשים (עיין מאירי כאן) משמע שהטיחה היא כדי לנגב את ידיו שלא יתבשמו. והצירוף "וטחו בראש . . . וטחו בכותל" מוכיח קצת שמחמת ניגוב אתינן עלה, עיין במשנת ידים פ"ב מ"ג.

71. **מלקט פירורין** וכו'. המלים "מלקט פירורין" הן באשגרה מלמעלה, וט"ס ברורה היא, ואינן בשום נוסח. ועיין בח"ד, ובדק"ס עמ' 278 הערה ט'. ועיין בצל"ח ובמעדני יו"ט על הרא"ש פ"ו סי' ל"ט, ז'—ח'.

73. **ברכת המזון** וכו'. מכאן (וכן מנוסח הירושלמי) דייק הרי"ף פ"ח סי' קצ"ג (ועיין בתלמידי ר' יונה שם ובראי"ה שם עמ' קס"ה) ש"מזון" שבמשנתנו (פ"ח מ"ה) אין פירושו ברכת המוציא (כמו שמפרשים מקצת הגאונים, עיין מאירי כאן 184 ע"א) אלא ברכה שלאחר המזון, והוסיף שאעפ"י שבירושלמי יש כאן מסורות אחרות בהלכה "לא איכפת לן בהכי דלא גמרינן אלא לגלויי דהאי מזון דקתני במתניתין ברהמ"ז היא", כלומר רק פירוש הלשון. ועיין באוה"ג, התשובות, 117 ואילך ובליקוטים ממגילת סתרים לרבינו נסים, הוצ' פוזננסקי סי' מ"ב ובהערות שם, ובראבי"ה ח"ב סי' תקט"ז. ברם כל הגאונים הנ"ל לא פירשו את משנתנו שבברכת המוציא עסיקינן, אלא שמהם אמרו שהיא עוסקת במי שאכל מבעוד יום, ומהם אמרו מסברא בעלמא שביו"ט שחל להיות במו"ש מבדיל על הפת. ועיין היטב בס' הישר לר"ת סי' שמ"ה, ל"ה ע"א.

[69] הדבר תלוי בשמות האמוראים, עיין בהוצ' לונץ מ"ש בשם כי"ר וראשונים. ועיין בס' יחוסי תו"א ערך ר' זירא עמ' קי"ב.

[70] פ"ז מה' ברכות הי"ד. ועיין גם ברשב"א ובמאירי מ"א א' (137 ע"ב), ובראי"ה סוף עמ' קל"ג.

[71] עיין מ"ש אתינאיוס, חכמי המשתה ס"ט 408^{e}; שם ס"א 462^{d}.

[72] *σμῆμα*. ועיין מ"ש אתינאיוס הנ"ל ס"ט 409^{d}, ועוד בכ"מ. ועיין בבבלי כאן נ"ג סע"ב, ומ"ש בס' יחוסי תו"א בערך זוהמאי, עמ' ס"א ואילך.

74. מאור ואחר כך בשמים. כ"ה בכל הנוסחאות כאן ובבבלי. אבל בירושלמי הגירסא מהופכת: בשמים ואח"כ מאור. וכן המסורת הסוכה גם בדברי ב"ה. וכבר העיר בריי"ף הנ"ל על שינוי המסורת בין שני התלמודים (ועיין ביפה עינים נ"ב א' ד"ה אמר ר'"י). ואעפ"י שבתוספתא בכל הנוסחאות מתאימה הגירסא לבבלי, מ"מ נראה שתקנוה בישיבות הבבלי לפי המסורת שלהם. ואפשר שבבבלי הפכו את מהלוקת ב"ש וב"ה מפני שפסקו הלכה כב"ש (עיין בבלי נ"ב ב' על ההלכה של מכבדין את הבית וכו'). וכן אמרו בירושלמי: ר' בא ורב יהודה בשם רב הלכה כדברי מי שאומר בשמים ואחר כך מאור,[73] וזו הלכה בבלית, לפי משנתם בדברי ב"ה.

וכן נקטו בקביעות במ"ו בפירקין נר ואח"כ בשמים,[74] וכ"ה בשאלת הילמדנו (בתנחומא ויחי סי' ד'. ואפשר שנקט את לשון המשנה שבאה שם להלן) וכן בבבא הבאה של התוספתא (אלא שהבבלי, נ"ב א', מוקים לה כב"ש). וכן להלן בהל"ב: האש והבשמים. וכן מעתיק ברוקח סי' שנ"ו: ירושלמי בפרק אלו דברים ר' אבהו בשם ר' יוחנן [ו]ר' יוסי בר' חנינא אין מברכין על הנר ועל הבשמים של מצוה וכו',[75] ולפ"ז גם ר' יוחנן מזכיר נר ואח"כ בשמים.[76]

ובשבה"ל השלם (סי' ריי"ח, צ"ב ע"א): ובשם רבינו גרשום זצ"ל שמעתי שמצריך בשמים כשחל יו"ט במוצאי שבת, ואע"ג דבגמרא שלנו אינו מצריך בשמים, מיהו בירושלמי אמר יום טוב שחל להיות אחר השבת מברך יקבנה"ז,[77] ובכל מקום שיש נר יש בשמים.[78] ולבסוף מסיק: ואם תאמר א"כ נברך על הבשמים במוצאי יו"ט, יש לומר כיון שאין מברכין על האור אין מברכין על הבשמים, הואיל והבשמים מחמת האור הן באין. ולפ"ז האור עיקר, והבשמים טפל.

ובהסבר סדר הדברים לפי הבבלי, עיין הטעם שנתן הרשב"ץ במגן אבות הגדול (ח"ג נ"ר ע"ב) ובמאמר חמץ שלו (יבין שמועה ל"ד רע"ד), ונתן סימן לדבר שהוא ע"פ סדר החושים מלמטה למעלה: הלשון הטועם — תחתון, והחוטם המריח — למעלה ממנו, והעינים לראות — למעלה ממנו, והמוח להשכיל (כלומר, אם אין דעה הבדלה מניין) — למעלה מכלם.

ומתקבל על הדעת הטעם שנתן באו"ש (פ"ט מה' ברכות ה"ג) שבבשמים מברך על הנאתו, ומברך בכל פעם שמריח וברכתם תדירה, מה שאין כן במאור שאינו מברך אלא במו"ש; ועיקר הברכה היא לא על הנאתו אלא רק לזכר שנברא האור במו"ש,[79] ולפיכך יש להקדים בשמים למאור.

76. ועל המאור וכו'. בבבלי (נ"ב א') מוקים בריייתא זו כב"ש, אבל לפי מסורת הירושלמי היא כב"ה, וכן מפורש בירושלמי בה"א שם, עיין מ"ש להלן.

77. לאחר המזון. במגילת סתרים לר"ן (פוזנגסקי, סי' מ"ב) הנ"ל מקים בריייתא זו כשכבר אכל מבעוד יום (עיין תוספ' פסחים ק"ב ב' ד"ה מניחו, תוספ' ר' יהודה כאן ד"ה הנכנס

[73] עיין בפי' תלמידי ר"י על הרי"ף כאן, ולפי הנוסח ברבריהם בר"ק ובר"ו מוכרח שגרסו בירושלמי: מאור ואח"כ בשמים. אבל נראה שנוסח משובש נזדמן להם, וקשה להגיה פעמים בירושלמי נגד כתה"י ונוסח הרי"ף.

[74] ודוחק לומר שאף משנה זו היא בשיטת ר"מ בלבר. ועיין צל"ח נ"ב רע"ב, ותירוצו אינו מחיישב למשנה זו.

[75] וכן מעתיק באו"ז ח"ב, סוף סי' שכ"ח, ובראבי"ה (ושם קיצר והשמיט את השמות) ח"א סי' קמ"ב, עמ' 132, ועוד בכמה מן הראשונים, עיין בהערות ר"א אפטוביצר שם. ואעפ"י שהרברים אינם בירושלמי שלפנינו, מ"מ ברור שהם לקוחים ממקור א"י קדום, שהרי נזכרו שם שמות של אמוראים.

[76] עיין בתוספ' כאן נ"ב ב' ד"ה נהגו, פסחים ק"נ א' ד"ה ואמר. אבל עיין בבבלי שם נ"ד א'.

[77] שיבוש זה כבר בתניא, עיי"ש. אבל הנכון הוא בשבה"ל הקצר סי' ס"ד סר"ה מזנו: יקנבה"ז.

[78] ספק גדול הוא בעיני אם שש המלים האחרונות שייכות לפיסקא מן הירושלמי, עיין ראבי"ה ח"ב, סי' תקכ"ה, עמ' 156, הע' 9, 10; שם סי' תרמ"ה, עמ' 368.

[79] כפי' הרא"ש בפ"ח סוף סי' נ'. ועיין בחידושים שנרפסו על שם הריטב"א פסחים נ"ד רע"א באור נחמר. ועיין במאירי כאן 184 ע"ב ואילך.

ועוד), והביא ראיה מן הירושלמי (פ"ח ה"א), אבל אם לא אכל אסור לו לטעום לפני הבדלה, אבל בראשונים הנ"ל (ועוד, עיין גם בתוספ' כאן נ"ב א' ד"ה מניחו) חולקים עליו וסוברים שאם אין לו אלא כוס אחד מותר לאכול לפני הבדלה, כדי שיברך על הכוס.

ומשלשלין וכו'. כלומר, כסדר ששנינו מקודם, אלא שמקדים מזון לכולם. ובירושלמי פ"ח ה"א: כיצד יעשה על דברי ב"ה. יברך על המזון תחילה, ואח"כ יברך על היין, ואח"כ על הנר (בכי"ס מוסיף: וכו'). והירושלמי בשיטתיה, שלב"ה מברך על הנר תחילה, והברייתא שלנו ב"ה היא.

79. לחולו של מועד. בבבלי מוסיף: אבל לא במוצאי יום טוב לשבת.

הבדלות הרבה. בירושלמי ובבבלי פסקו שהמוסיף לא יוסיף משבע הבדלות. ועיין בנוסח ההבדלה שפרסם זולאי בסה"י לכבוד הר"ש אסף עמ' 303 ואילך, ובהערות שם.

80. אחת או שתים. בפסחים הנ"ל: אומר אחת. ובגליון כי"מ שם (דק"ס עמ' 315): אינו אומר אלא אחת. ולפי לשון זו אפשר לחשוב שלאינו רגיל אחת היא בדווקא (עי"ש בתוספ' ד"ה ומר), אבל מלשון התוספתא ברור שגם האינו רגיל אומר לפי רגילותו. ובח"ד פירש ששתי ההבדלות הן: המבדיל בין קודש לחול בין יום השביעי לששת ימי המעשה ואחת מהן היא לאו ממניינא, מפני שהיא מעין החתימה, עיין בבלי שם ק"ד רע"א. ובבבלי שם (ק"ג ב', ק"ד א', ק"ד ב') מוכח שבא"י נהגו אפילו כמה מן הרגילים לומר רק הבדלה אחת. ובירושלמי כאן (פ"ה ה"ב) משמע שאלה שאמרו הבדלה אחת לא היו חותמים בה (עיין בפי' הרש"ס שם), ועיין בבלי שם ק"ה רע"א.

מברך לכולן וכו'. כ"ה הגירסא בכל הנוסחאות כאן, אבל בבבלי (בהוצ' שלפנינו): ב"ש אומרים כל אחד ואחד מברך לעצמו, ובה"א אחד מברך לכולן משום שנ' ברוב עם הדרת מלך. בשלמא ב"ה מפרשי טעמא. אלא ב"ש מ"ט? קסברי מפני בטול בהמ"ד וכו'. ברם בתשה"ג גיאוניקא (הוצ' הר"ל גינצבורג עמ' 262; אוה"ג ,התשובות עמ' 127) גורס בדברי ב"ש וב"ה כבתוספתא שלפנינו, ומסיים: ודוקא בבית המדרש דאיכא בטל תורה, אבל במסיב, אחד מברך לכולם. ובפיסקי ר' ישעיה האחרון ברכות פ"ח (י"ג סע"ב מן הספר): ברכת האור, אחד מברך לכולן שנ' ברוב עם הדרת מלך. ואם היו יושבין בבית המדרש כל אחד מברך לעצמו מפני ביטול ביהמ"ד. ומקורו מתשה"ג הנ"ל, וגרס כגירסת זקינו בפסקיו לברכות. וכן בריי"ץ גיאת (ה' הבדלה עמ' ט"ו): היו יושבין בביה"מ והביאו לפניהן אור, כל אחד ואחד מברך לעצמו מפני בטול המדרש. ופסק כב"ה לפי גירסת הגאונים. ועיין גם בדק"ס עמ' 281 הע' ו', ובבית נתן ל"ב ע"א ואילך.

ובילקוט המכירי למשלי (ס' הליקוטים לגרינהוט ח"ו, י"ד ע"א) העתיק: ב"ש אומרים כל אחד ואחד מברך לעצמו, משום שנ' ברב עם הדרת מלך. וב"ה אומ' אחד מברך לכלן. מאי טעמא משום בטול תורה. וגירסא זו היתה לפני המאירי בסוגיין, שכן כתב (186 ע"ב): היו יושבין וכו' אחד מברך לכלם, וכלם מתכונין לשמוע ועונין אמן, ואין כלם מברכין לעצמן מפני בטול בית המדרש. ומהמשך דבריו שם נראה ברור שהוא באר את הברייתא (כמו שפירש בראי"ה עמ' קס"ז) שהביאו לפניהם אור בלי יין, וחייבין לברך על האור מיד (כת"ק דר"י בברייתא פסחים נ"ד א'), ולפ"ז מוטב שיברך אחד ויוציא את כלם בבת אחת מאשר שיברך כל אחד ואחד כשיאות לאורו, ויפריע לחבירו בברכה.[80] והר"מ השמיט ברייתא זו, ואפשר שטעמו הוא שאין הלכה כמותה, אלא כר' חייא שמסדר את כל הברכות על הכוס, עיין במאירי שם. ברם רוב הפוסקים נגררו אחרי גירסת הספרים שלנו בבבלי, שהיא גם גירסת הריי"ף ונו"כ, והביאו את הברייתא

[80] ברם לעיל מ"ה א', 155 ע"א, כתב: ואף ב"ה לא נחלקו אלא משום בטול וכו', פירושו משום בטול מצוה להיות אחד מברך. וצ"ע.

להלכה, וכשיטת ב"ה לפי הגירסא שלהם. ועיין בחידושי הרשב"א, ובפי' תלמידי ר"י על הרי"ף, ומ"ש בראשון לציון לעיל מ"ג ד"ה אמר רב.

81. נר טמון וכו'. וכן בבבלי: נר טמונה בחיקו או בפנס וכו'. ובירושלמי: נר בתוך חיקו או בתוך פנס או בתוך ספקלריא וכו'. ובירושלמי אפשר לפרש, נר בתוך חיקו, היינו שהוא או בתוך פנס או בתוך ספקלריא (כלומר בפנס של זכוכית או בפנס שעשוי מאבן שקופה, עיין מ"ש עמנואל לעף בסה"י לכבוד קרויס עמ' 11), והברייתא מבארת כיצד הטמין את הנר בתוך חיקו. ולפ"ז מתפרשת הברייתא כדברי הרשב"א בחידושיו, והיינו שיש לנו ג' חילוקים בדבר. א. נר טמון בתוך חיקו בפנס או בספקלריא, והוא מתהמם בו ונהנה ממנו, אבל אינו רואה את אורו. ב. רואה את השלהבת ואינו משתמש לאורה כגון שהוא רחוק מן האור (כבאור הבבלי לפי ההלכה). ג. משתמש לאורה ואינו רואה אותה, כגון שעומדת בקרן זוית, כבאור הבבלי שם. ולפ"ז אין שם זכר שאסור לברך על אור שרואים אותו דרך זכוכית, עיין ברשב"א, במאירי ובשטמ"ק שם. ועיין במה"פ פ"ח ה"ו ד"ה לעולם. ברם קשה לפרש כן לפי גירסת התוספתא והבבלי, אלא שתמוה הוא כיצד טומן אדם נר בתוך חיקו.[81]

82. ואין משתמש לאורה. בכי"ע מוסיף: מברך עליה. וט"ס היא.

84. ששית וכו'. וכ"ה בירושלמי. ובבבלי (נ"ג א'): ששית שהיתה דולקת והולכת כל היום כולו, למ"ש מברכין עליה. ובגליון שם העירו על גירסת הרי"ף (מ"ש על גירסת הערוך ערך ששית הוא ע"פ השמטה ע"י הדומות בהוצאות הערוך, עיין בעה"ש ערך ששית): מביאין ממנה אור להבדלה (וכ"ה בשיטת ריב"ב שם וברא"ה עמ' קס"ו, עי"ש). ובכ"י בית נתן (ל"א ע"ד): מברכין עליו ומדליקין ממנו להבדלה, ויש כאן ערבוב של שתי נוסחאות. ולפי גירסת הרי"ף משמע שאין מברכין על האור שבתוך הששית אלא צריך להוציאו משם. וע"פ זה פסק בא"ח ה' הבדלה סי' י' (ח"א פ"ח ע"ב): והמברך על אור הששית והפנס צריך להוציא משם האור עד שיראה השלהבת. ועיין מ"ש לעיל.

85. ישראל שהדליק וכו'. בבבלי מבאר שהוא מברך על תוספת ההיתר, אבל גוי שהדליק מגוי אין מברכין, אעפ"י שיש כאן תוספת היתר, גזירה שמא יברך על נר של גוי שאין בו תוספת היתר. ובירושלמי הובאה הברייתא ולא נתבאר טעמה, אבל הירושלמי מביא ברייתא אחרת שמפורש בה שאם גוי הדליק מגוי אין מברכין. וכנראה שטעם בני א"י נשרד לנו בתנחומא וישב סי' ג': ילמדנו רבינו מהו להבדיל על נר של גוי וכו'? אם אתה מבדיל על נרו של גוי, אתה עושה הגוי כאלו הוא ספון לכלום.[82] ולטעם זה אסור להדליק מן הגוי מדינא אפילו יש כאן תוספת היתר אם אין ישראל באמצע.

86. משתחשך. כלומר, אעפ"י שיכול לומר הבדלה מבעוד יום (עיין בבלי כ"ז ב') מ"מ אינו מברך על הנר אלא עד שתחשך. וכן בה"ג (ד"ו י"ב ע"ד, ד"ב סוף עמ' 45): דאמר רב תחליפא וכו' מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת, ואומ' הבדלה על הכוס ואסיר ליה למיעבד עיבידתא, ולאורתא כי חזי נורא מברך וכו'. ועיין בס' העתים עמ' 36 ואילך, ובאוה"ג, התשובות 62 ואילך, הפירושים 36 ואילך. והברייתא שלנו הובאה בשם התוספתא ברוקח ס' שנ"ו, ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' תשל"ט.

86—87. אין מברך מעתה. בירושלמי (פ"ה ה"ב, ט' רע"ג): הדא דאת אמר (כלומר, שמבדיל עד חמישי בשבת) במבדיל בין קודש לחול, אבל בורא מאורי האש אומרה מיד. ומכאן

[81] הגירסא „תיקו" שבירושלמי נוסח הרש"ס, אינו אלא „תיקון" הרב בעצמו. ור"י בראנד בספרו כלי החרס בספרות התלמוד (עמ' ש"ס) משער ש„חיק" הוא בית קבול בעל דפנות משומנות, שאפשר לראות דרכן את השלהבת, אבל לא להשתמש לאורה.

[82] כלומר, בברכה על נרו, הנך נראה כאילו אתה מחשיבו. אבל אם הגוי הדליק מישראל, אתה נראה בעיניו כאילו מברך על העיקר, כלומר, על נרו של ישראל.

משמע קצת שלא היתה לפניהם ברייתא זאת. ובבבלי (פסחים ק"ו א'): מי שלא הבדיל במו"ש מבדיל והולך וכו', א"ר יעקב בר אידי א"ר יוחנן א"ר אושעיא אבל לא על האור. וכן תני שילא מרי אבל לא על המאור (כ"ה בכת"י וראשונים, עיין דק"ס 321, ועיין גם בר"ח). וכנראה שזו היא ברייתא בבלית (עיין גם בבבלי שבת מ"ג ב'). וברשב"ם שם מציין לפסחים נ"ד א': אין מברכין על האור אלא במו"ש, הואיל ותחילת ברייתו הוא, וכיון שרואה מברך מיד (והשוה לשון הירושלמי הנ"ל). אבל פשיטא שאין כוונת רבינו אלא לטעם הברייתא, אבל לא להלכה שלה, שהרי כוונת הברייתא היא להוציא מוצאי יוה"כ (עיי"ש), אבל לא להוציא כל שאר ימי השבוע. ובה"ג (ד"ו י"ג ע"א, ד"ב עמ' 47) מוסיף על הברייתא של שילא מרי: מאי טעמא כיון דלא הוה ליה שביתא לאור לא מברכינן עליה (כלומר, אין מברכין על האור אם עבר זמן ידוע אחרי שבטל ממנו חיוב שביתה). ועיין מאירי פסחים ק"ה א' (89 ע"ב) ד"ה מי שלא הבדיל מ"ש בשם יש אומרים.

87. ח ש ו ב י ן וכו'. בירושלמי: האש והכלאים וכו' ע ל ו ב מ ח ש ב ה להבראות (כ"ה בכי"ר) משׁשת ימי בראשית. וכן בב"ר: תני האש והכלאים וכו' ע ל ו ב מ ח ש ב ה להבראות. ובבבלי פסחים (נ"ד א'): דתניא ר' יוסי אומר שני דברים עלו במחשבה ליבראות מערב שבת ולא נבראו עד מוצאי שבת וכו' (ועיין מ"ש להלן כלאים פ"ה סה"ו). ולפי כל המקורות הנ"ל היו אש וכלאים חשובים (כלומר, עלו במחשבה) משׁשת ימי בראשית אלא שנתן הקב"ה דעה בלב אדם הראשון והקיש שני רעפים (או שני אבנים) זה לזה והביא אש לעולם, והרכיב שתי בהמות ויצא מהן פרד. ולפי מקורות א"י גלגלו חובה ע"י חייב, ובא ענה והעלה סוס על חמורה והביא מזיק לעולם.[83] ויתכן שהברייתא באה לבטל את האגדה האלילית של היונים שהאש באה לעולם ע"י פרומיתיוס[84] שגנב את האש מציאוס. ולפיכך אמרו חז"ל שהאש היתה חשובה עוד משׁשת ימי בראשית ואדם הראשון הביאה לעולם. עיין מ"ש יעלליענק בהקדמתו לבית המדרש ח"ה עמ' מ"ח. ובפרקי דר"א פ"כ (הוצ' הרד"ל מ"ו א') הרחיקו עוד יותר ואמרו שמן השמים נשלח לו לאדם הראשון עמוד של אש, והוא ברך עליו בורא מאורי האש, ולפיכך אמרו להלן שם שאם אי אפשר להשיג אש מותר לברך בורא מאורי האש גם על אור הכוכבים. ועיין רד"ל שם אות כ"א.[85]

89. ה א ש וכו'. כלומר, על האש של מרחץ אין מברכין מפני שאינו עשוי לאורה (עיין בבלי נ"ג א'), ועל הבשמים של מרחץ אין מברכין מפני שאינן עשויין אלא להעביר את הזוהמא (עיין ירושלמי פ"ו ה"ו, י' ע"ד ובבלי הנ"ל). וכן פירש הרשב"א את התוספתא בשו"ת שלו ח"א סי' קס"ח. אבל דעת השואל להרשב"א, וכן פירש במאירי (מ"ג ב', 149 ע"ב), שהטעם הוא מפני שהזונות מתרחצות ומתבשמות שם, ומכאן הוא מקור הר"מ (פ"ט מה' ברכות ה"ח) שפסק שאין מברכין על „בשמים של ערוה מן העריות לפי שאסור להריח בהן". ברם ראינו שהרשב"א דחה באור זה, ופירש את התוספתא כפשוטה. ואשר למקור הר"מ עיין מ"ש הר"מ בפכ"א מה' איסורי ביאה ה"ב, ובפיה"מ סנהדרין פ"ז מ"ד, ומ"ש בסיני (שבט תרצ"ט) עמ' רל"א ואילך, ומ"ש בשמי

[83] בבבלי לעיל שם: עשרה דברים נבראו בערב שבת וכו', ר' נחמיה אומר משם אביו אף האור והפרד. ופירש"י: אין כל חדש תחת השמש, ופרד ראשון נברא מן הארץ ולא מן הכלאים. וכנראה ידע אביו של ר' נחמיה שהיו מיני פרדים שלא באו מן הכלאים, ולא היו עקרים, כשם שהוא רגיל אצל הפרדים הבאים מן הכלאים. ומינים הללו היו מצויים בסוריא (עיין בתולדות בעה"ח לאריסטו ס'ו פל'ו ^{580e}) ובקפודקיא (עיין בתולדות הטבע לפליניאוס ס"ח, פס"ט, סי' 173).

[84] פירוש שם זה ביונית (Προμηθεύς) הוא „חושב מראש".

[85] ועיין סדר ר"ע גאון ל"ב ע"א, השלם ח"ב, נ"ט ע"ב; ריי"ץ גיאת ה' הברלה עמ' ט"ז; המנהיג ה' שבת סי' ס"ה, ל"ד ע"א; הרוקח סי' שנ"ו ועוד. ועיין הגירסא בפרקי דר"א הוצ' היגער בחורב, ניסן תש"ו עמ' 138, ובשנו"ס שם.

הרמ"מ כשר בספרו הרמב"ם ומכילתא דרשב"י עמ' קל"ג ואילך. ועיין במגן אבות להרשב"ץ, חלק יעקב, נ"ו ע"ב.

90. ש ל ב ש מ י ם וכו'. ופירשו בבבלי שאף כאן הבשמים הם לריח, כדי שיריחו העוברים ויקנו. ונראה שהלכה זו היא אפילו בחנות של גוים, וכן מפורש בירושלמי פ"ח ה"ז, י"ב ע"ב. ובבבלי הנ"ל: היה מהלך חוץ לכרך (בבית נתן ובכת"י פריס: היה מהלך בשוק, עיין דק"ס) והריח ריח אם רוב עכו"ם אינו מברך וכו'. וכן להלן שם: תנו רבנן היה מהלך בשוק של עכו"ם (במאירי שם, 187 ע"ב, גרסי' בשוק של ע"ז), נתרצה להריח הרי זה חוטא. ונראה שהכוונה היא בשוק שאין מוכרין שם בשמים אבל אם מוכרין שם בשמים אינו חושש. וכן מפורש בתנחומא ויצא סי' ד': כך שנו רבותינו אין מברכין לא על הבשמים ולא על הריח של עבודה זרה. אבל עבר בשוק על חנויות של בשמים חייב לברך, אבל על ריח של עבודה זרה אסור. ולפי הבבלי (נ"ב ב') דווקא במסיבה של גוים אין מברכין על הבשמים, מפני ששתם מסיבה של גויים היא לע"ז, ולפ"ז צריך לפרש שבשוק של גוים חושש שמא ריח הבשמים הוא מן המסיבות שלהן.

91. נ כ נ ס ו י ו צ א וכו'. בתשובות מהר"ם הוצ' מק"נ סי' אלף כ"ב (סוף עמ' 305): נכנס ויוצא כל היום מברך על כל פעם ופעם. נראה כגון שאין דעתו לחזור מיד, אבל אם דעתו לחזור מיד לא סח דעתיה. ועיין בתשב"ץ קטן סי' שכ"ב (ד' קרימונה כ"ט רע"ב), וטור או"ח סי' רי"ז. ועיין להלן פ"ו שו' 71.

פ"ו

1. ה ז י מ ו ן וכו'. וכ"ה בכי"ע ובד (אלא שבדפוסים מאוחרים הוסיפו: נ"א המזון). וכן באו"ז (ה' ר"ה סי' רס"ב, ח"ב ס"א ע"א): תוספתא דברכות פרק ברכת זימון. ובסה"מ להר"מ עשין י"ט (וממנו בזהר הרקיע להרשב"ץ עשין כ' כ"א): ולשון התוספתא ברכת המזון מן התורה שנאמר ואכלת ושבעת וברכת. ומכיוון שדרך הר"מ לקרוא גם את הברייתות שבבבלי תוספתא (עיין מ"ש בתשלום תוספתא עמ' 7), הרי קרוב הוא שהר"מ כיוון לברייתא שבבבלי מ"ח ב'. ולפ"ז אין לערער כלל את גירסתנו בתוספתא המקויימת ע"י כל הנוסחאות ואו"ז הנ"ל, ומפורש בה שברכת הזימון היא מן התורה, וכן משמע מן הירושלמי והבבלי (עיין להלן).[1] ברם דעת רוב הראשונים היא שברכת הזימון היא מדרבנן, והדרשה היא רק אסמכתא (עיין מאירי רפ"ז, 154 ע"א, רא"ה פ"ז סוף עמ' קל"ט שטמ"ק שם מ"ה א' ועוד. ויש שחילקו בין זימון בג' וזימון בעשרה, עיין בקרית ספר להמבי"ט פ"ה מה' ברכות. ועיין בלבוש או"ח סי' קצ"ט ובא"ר שם). ובראשון לציון (מ"ח סע"ב) מסיק שהדבר תלוי במחלוקת הת"ק ורבי בברייתא שבבבלי שם, ולת"ק שלומד כ"ז מן הפסוק בדברים ברכת הזימון מדאורייתא, אבל לרבי שלומד ברכת הזימון מ"גדלו לה' אתי" היא מדרבנן, והתוספתא שלנו כת"ק.

ולאמתו של דבר צריך לחלק בין ברכת הזימון (כלומר ההזמנה לברך) ובין עצם הזימון, היינו שאחד מברך לכולם והשאר עונים אמן, עיין בבאורי הגר"א או"ח סוף סי' קצ"ה, ועצם הזימון אנו לומדים מ"גדלו לה' אתי", עיין מ"ש בהעמק שאלה, עקב, ריש סי' קמ"ו. ועיין בס' יריאים השלם ריש סי' רנ"ג, עמ' 230, ובתועפות ראם שם. ועיין מ"ש להלן אם מניין הברכות של ברה"מ הוא דאורייתא. ועל חלוקת הפרקים עיין מ"ש לעיל עמ' 90.

[1] ואפילו אם נניח שהר"ם העתיק מן התוספתא, הרי מ"מ יתכן שהכוונה לברכת הזימון, עיין מ"ש לעיל פ"א הע' 33.

2. ב ר כ ה ר א ש נ ה. וכן בירושלמי (בשם ר' ישמעאל, כלומר, המכילתא, עיין להלן) אלא ששם מסיים: זו הזן את הכל (במקום ברכה ראשונה). וכ"ה בבבלי מ"ח ב' (לפי גירסת התוספות מ"ו א' ד"ה היכן, הרא"ש פ"ז סי' י"א ועוד, עיין דק"ס), אבל בהוצ' שלפנינו (וכ"ה אצל כמה מן הראשונים) הגירסא היא להפך, עי"ש. ובמכילתא: ומנין שהן מברכין על המזון שנאמר ואכלת ושבעת וברכת זו ברכה ראשונה. על הארץ, זו ברכה שניה. וברכת הזימון לא הוזכרה. והיא בשיטת רבי עיין בבלי הנ"ל, ועיין להלן במכילתא שם.[2] ועל מניין הברכות בברה"מ אם הוא מדאורייתא, עיין בראשון לציון מ"ח ב', ובפירושו של הרי"פ פערלא למניין המצות לרב סעדיה, עשין ל', קע"ה ע"ג ואילך. ועל נוסח ברה"מ אם הוא מדאורייתא, עיין מ"ש הרי"פ פערלא שם.

4. ה ט ו ב ו ה מ ט י ב. בירושלמי הנ"ל: אשר נתן לך, זה הטוב והמטיב, כגי' ד וכי"ע. והסיק הר"ח אלבק (מ"ח חע"א, 1934, עמ' 434) שהגירסא הנכונה בירושלמי היא במדרש שמואל פי"ג (בד"ר): אשר נתן (לנו) [לך]. אשר גמלנו כל טוב, וכ"ה במכילתא הנ"ל. ומזה מסיק הירושלמי שר' ישמעאל סובר שברכת הטוב והמטיב היא מדאורייתא.

וכנראה שהיתה כאן לפני כמה מן הראשונים נוסח ברכת הטוב והמטיב. שכן כותב הרשב"א בשו"ת ח"א סי' של"ט: אלא שבתוספת שנו שצריך לומר גומלנו יגמלנו, אבל בגמרין לא נזכר כלל. וכן בראי"ה פ"ז עמ' קמ"ז (=שטמ"ק מ"ו א', כ"ה ע"א): ובתוספתא אמרינן הוא גומלינו הוא גמלנו הוא יגמלנו לעד לחן ולחסד ולרחמים והצלחה והרוחה וכל טוב. ונוסח ארוך זה הוא בוודאי השלמת הסופרים ע"פ הנוסח הרגיל (עיין לעיל פ"ג סה"ז ומש"ש). ואפשר שגם בתוספתא היה הנוסח כמו במכילתא ובמדרש שמואל הנ"ל: שגמלנו כל טוב, ובאו הסופרים והשלימו את הברכה.[3] ועיין מ"ש ר"א ביכלר בסה"ז לכבוד רצ"פ חיות עמ' קמ"א וקמ"ג, והוא משער שזו היתה חתימת הברכה לפי ר"י הגלילי (לעיל פ"א סה"ז): ברוך אתה ה' שגמלנו כל טוב (כמו בברכת הגומל ועיין ישעי' ס"ג, ז').

וכבר העירו הראשונים[4] שמתחילה היתה ברכה זו קצרה מאד אלא שאח"כ הוסיפו בה דברים. ובשבה"ל השלם (סוף סי' קנ"ז, ס"ב ע"א) כתב: מצאתי בשם הר"ר שמחה זצ"ל שיש במדרש שצריך לומר בברכת המזון שלש טובות שלש גמולות.[5] ובשלחן ארבע לרבינו בחיי (ד"ו ה' ע"ג): וכן אמרו בירושלמי שלש מלכיות שלש הטבות שלש גמולות. ובפי' תלמידי ר"י פ"ז, סי' קפ"א: רב פפא אמר צריכה שתי מלכיות לבד מדידה (בבלי מ"ט א') וכו', וכן אמר במדרש שצ"ל בה שלש מלכיות וג' הטבות וג' גמולות. וכן מביא בשם המדרש (בסדר זה) גם בכל בו סי' כ"ה, ובעל הכל (הגורן ח"ז) עמ' 92. ובמאירי (מ"ו סע"א, 162 ע"ב) ובראי"ה (עמ' קמ"ז) מביאים בשם המדרש: ג' גמולות, ג' הטבות, ג' מלכיות. ונראה שהמלכיות נוספו ע"פ מאמר רב פפא הנ"ל. ועיין בנוסחאות השונות של הברכה אצל הר"א פינקלשטין בצופה האנגלי (הנ"ל לעיל בהע' 4), עמ' 259 ואילך, ובנוסחאות שפרסם הברמן בידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה עמ' נ"א, נ"ז ס"ז, והר"ש אסף בספר דינבורג עמ' 130 ועמ' 131.

5. מ ש ע ה וכו'. בבבלי מיחסת דרשה זו לרבי, אבל הת"ק לומד ברכה שלפניה מק"ו. ובירושלמי ק"ו זה מיחס לרבי.

[2] ועיין בס' הפרדס לרש"י, הוצ' עהרענרייך עמ' קע"ו, ובכר הקמח לרבינו בחיי אות ב', ברכה (ר"ו י' ע"ג). ועיין בתורה שלמה להרמ"מ כשר, בשלח פט"ז י"ב הע' פ', ולהלן שם עמ' שמ"ו.

[3] וכנראה שלפני הראשונים היו כאן עוד הוספות. עיין ראבי"ה ח"א סי' קנ"ט, עמ' 162, ומ"ש בחשלום תוספתא עמ' 30 ועמ' 42 סי' 35 וסי' 36.

[4] תוספ' מ"ו ב' ד"ה הטוב, רא"ש פ"ז סי' כ"ב, ועוד. עיין מ"ש ר"א פינקלשטיין בצופה האנגלי סדרא חדשה כ"ט (29–1928), עמ' 233, הע' 43.

[5] וכ"ה אף בפי' תלמידי ר"י על הרי"ף פ"ז סי' קע"א, ובראי"ש הנ"ל.

6. **ההרים ועל הגבעות** וכו'. במשנתנו (פ"ט מ"ב) מבואר שמברך על ההרים ועל הגבעות עושה בראשית. ובאבודרהם (ה' ברכות של שחרית. ד"ו שכ"ו, קל"ו ע"ג): וכתב ה"ר שמשון דדוקא בהרים ובגבעות המשונים ונכרת גבורת הבורא בהן וכו'. ברם אי אפשר כלל לפרש את התוספתא כאן ע"פ משנתנו, שהרי היא מביאה ראיה מן הפסוק „על הארץ", ומה ענייני לברכת מעשה בראשית? ולפיכך ברור לי שבברכת המזון אנו קיימין כאן, ותנא זה מחייב שיזכירו בברכת הארץ אף הרים ובקעות (כצ"ל. והמלה „גבעות" כאן היא באשגרה ממשנתנו). ובספרי עקב (ריש פי' ל"ט, עמ' 77): ארץ הרים ובקעות, בשבח א"י הכתוב מדבר, מה בקעות לשבח אף הרים לשבח, שפירות ההר קלים וכו'. וכן באמת ברכו בא"י בברכה אחרונה על הפירות: אשר ברא הרים ובקעות וכו'.[6] ועיין מ"ש להלן.

על התורה וכו'. בירושלמי (פ"ז ה"א, י"א ע"א) משמע שמדברים כאן בברכת התורה ממש וכן בברכת המצות ממש (עיי"ש פ"ו ה"א, י' ע"א, ובאהצו"י שם עמ' 137). ברם מתוך העניין כאן משמע שאף בזה בברכת המזון אנן קיימין, וצריך לכלול בה תורה ומצות. ובברייתא שבבבלי: ואין לי אלא ברכת המזון, ברכת התורה מניין. א"ר ישמעאל ק"ו וכו' ר' חייא בר נחמני וכו'. ואפשר לפרש שהבבלי הביאה אף לעניין ברה"מ, כלומר שצריך להודות בברה"מ אף על התורה. ובמכילתא (בא פט"ו, עמ' 60): ר' חייא בר נחמני אמר משום ר' ישמעאל וכו' וברכת הטובה (כ"ה בכי"מ ובילקוט) מה זה מחוסר. אשר נתן וכו'. וקרוב לוודאי שהנוסח שם חסר, וצ"ל: מה זה מחוסר [טובה. זו תורה]. אשר נתן לך וכו'.[7] ומתוך העניין שם מוכח שבברכת המזון עסיקינן. ולפ"ז מתאימה המכילתא לתוספתא כאן. וכן מפורש להלן בבבלי שם (מ"ח סע"ב): ר' יהודה בן בתירא אומר אינו צריך,[8] הרי הוא אומר טובה הטובה, טובה זו תורה וכו', הטובה זו **בונה**[9] ירושלים וכו'. והעיר בדק"ס שם: ויש לעיין מה עניין בונה ירושלים לכאן. ולפי דברינו הנ"ל כולם בברכת המזון הם מדברים.[10] ושמא היו מקומות שהזכירו תורה ומצות בברכת בונה ירושלים. וכן נמצא בברה"מ לשבת ור"ח (ידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה עמ' ס"ו) בברכת בונה ירושלים: ואת שבת קדשך הודעת להם **ומצות וחוקים ותורה** צויתי להם ביד משה עבדך,[11] ונא' בנה ירושלם[12] וכו'. ובברכת הארץ שם לא נזכרה תורה כלל. ועיין מ"ש לעיל פ"ג רה"י.

8. **על הרעה** וכו'. כל המפרשים פירשוה כמקבילה למשנתנו פ"ט מ"ה, ואינו כן, שהרי המקבילה למשנה ההיא היא הברייתא להלן ה"ז, עיי"ש. ואין ספק בעיני שאף כאן בברה"מ עסיקינן, והכוונה שמברכין דיין האמת בברכה רביעית של ברה"מ. וכן מוכח במכילתא ריש עמ' 61 הנ"ל, וכן משמע ממס' שמחות, עיין מ"ש להלן שו' 10 ד"ה פורענות.

ברם בברייתא זו לא נתבאר אם אומרים הטוב והמטיב ודיין האמת בבית האבל, או דיין האמת גרידא (עיין בבבלי מ"ו ב', וסוף מס' שמחות). ובנוסח הגניזה (ידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ה, עמ' צ"ד) מברה"מ בבית האבל לא נזכר הטוב והמטיב אלא דיין האמת בלבד.

6 צייטשריפט פה"ב חט"ו (1911), עמ' 122; זולאי בסה"י לכבוד אסף, עמ' 302, הע' 2.

7 והסופרים השמיטו את המלים שסגרנו במרובעים, מפני שכן נזכר להלן שם בשם ר"י בן בתירא.

8 הדברים מוסבים על המסורת בשם ר' ישמעאל לעיל, עיי"ש.

9 כ"ה בכת"י, עיין דק"ס שם, עמ' 258, הע' ס'. ועיין בפי' האגרות לר' עזריאל עמ' 21, ויש שם חסרון.

10 ומכיוון שכל הדרשות על ברכת התורה שנזכרו כאן אינן מדברות אלא בהודאה על התורה בברה"מ, הרי מובן מאליו שחיפשו סמוכים אחרים לברכת התורה על לימודה וקריאתה, עיין ברב"ר פ"ח, ב'. וכנראה שאף בדברי ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן היו קיימות שתי מסורות, עיין בירושלמי כאן פ"ז ה"א, י"א ע"א (ובמקבילה במגילה פ"ב ה"א ע"ד סע"ד) וברב"ר הנ"ל.

11 נחמי' ט', י"ד. וההמשך הוא: ולהם משמים נתתה להם לרעבם וכו'.

12 ועיין בסה"ז לכבוד גולדציהר כ"א (החלק העברי) עמ' 35.

וכנראה שבמקום זה נהגו כר"ע (לפי הבבלי הנ"ל) או כחכמים (לפי מס' שמחות). ועיין בירוש' ספ"ז.

9. ה' א ל ה י ך. וכ"ה אף בבבלי בכל הנוסחאות, ויש כאן צרוף של שני פסוקים. ועיין מ"ש רע"צ מלמד בספרו „מדרשי הלכה בתלמודים" ח"א, עמ' 402, סי' מ"ב, הע' 19, ואין צורך, עיין בהגהות הרש"ש, מ"ח סע"ב, ובס' נתיבות עולם, ווילנא תרי"ט ק"ג סע"ב.

א ל י ך ד י י נ ך וכו'. כלומר, אלקיך פירושו דיינך, מדת הדין. עיין במכילתא ובספרי שצוינו במסה"ת, ובהערות ר"א פינקלשטיין לספרי שם. ובמכילתא בשלח, ויהי פ"ד, עמ' 101: אין אלהים בכל מקום אלא דיין.

10. פ ו ר ע נ ו ת. נראה שכל הברייתות עד כאן שייכות למשנתנו פ"ח, ואחרי שנתבארו ההלכות בסעודה (ואגב גררא גם ברכות על שמן ובשמים), נתפרשו כאן הלכות ברה"מ וסיימו בברכה רביעית של ברה"מ בבית האבל. ומכאן ואילך מתחילות הברייתות המקבילות לפ"ט של משנתנו. ומעין ראייה לדבר ישמש לנו הסיום של מס' שמחות. וכ"ה שם: המברך בבית האבל אינו מברך רביעית וכו' ברוך דיין האמת. הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל אומר ברוך ה' שעשה נסים לאבותינו במקום הזה. והמסדר לא רצה לסיים בדיין האמת, ולפיכך הוסיף את ההלכה שהיתה במקור שלו בסמוך לברכת הטוב והמטיב בבית האבל, כלומר משנה ראשונה של משנתנו פ"ט.

א ת ע"ז וכו'. וכ"ה ברו"ר. והתוספתא הובאה בתוספ' נ"ז ב' ד"ה הרואה, בתוספ' ר"י שם (מ"ג ע"א), בתוספ' הרא"ש שם (ל"ח ע"ד) ובאגודה ברכות סי' קצ"ח, קפ"ד ע"ב.

ובירושלמי ובבבלי: ראה מרקוליס וכו', ועיין בתוספ' נ"ז ב' ד"ה הרואה מרקוליס (השני). והראשונים הנ"ל הוכיחו מן התוספתא כאן שחיוב הברכה הוא בכל ע"ז שלא כדברי ר"י בתוספ' הנ"ל. ועיין גם בירוש' פ"ט רה"ב, י"ג ע"ב. וכבר הראינו שמרקוליס היה שם כולל לע"ז בספרות חז"ל.[13] והראשונים נחלקו אם מברך ברכות הללו בראייה ראשונה גרידא, או בכל פעם אם לא ראה ל' יום, עיין תאו"ח סי' רכ"ה, ועיין בתוספ' הנ"ל ובמאירי שם.

ב ר ו ך א ר ך וכו'. בהשגות הראב"ד על בעל המאור בסוף מכילתין כתב שכל הברכות שאינן קבועות שנזכרו בפירקין אינו מברך בשם ומלכות. ועיין ברשב"א מ"ט א' ד"ה ברוך שנתן, ובמאירי בריש פירקין (ועיי"ש 193 ע"א). אבל שיטת רוב הפוסקים שמברך בשם ומלכות, והוכיחו כן מן הירושלמי, עיין אהצו"י עמ' 195. ועיין באוה"ג התשובות, עמ' 129, ובס' האשכול ח"א הוצ' אלבק, עמ' 84 ובהערות שם. ועיין מ"ש להלן בהלכה זו ולהלן ה"ד.

11. מ א ר צ נ ו. ופירש בירושלמי שם: מתניתא (כלומר משנתנו שם) כשנעקרה מכל מקומות ארץ ישראל, אבל אם נעקרה ממקום אחד, אומר ברוך שעקר ע"ז מן המקום הזה. כלומר, ברכה זו היא רק בראה שנעקרה ע"ז מן המקום האחרון בא"י, ולא נשארה עוד ע"ז בתוכה, אבל אם עדיין נשארה ע"ז אינו מברך מארצנו, אלא: ממקום הזה. ולפ"ז לא נזכר שם כלל מה דינה של עקירת ע"ז בחו"ל. אבל כמה מן הראשונים (הרא"ש סי' ז', ועיין גם בר"מ פ"י מה' ברכות ה"ט ובסמ"ג עשין כ"ז. ועיין בשדה יהושע ובאהצו"י 197 ואילך) גרסו בירושלמי: מתניתא כשנעקרה ממקומות א"י אבל אם נעקרה ממקום א ח ר אומר וכו'. ולפ"ז מחלק הירושלמי בין א"י וחו"ל. ועיין מ"ש להלן.

12. י ש ר א ל. ופירושו, מכיוון שכבר ברך על עקירת ע"ז בא"י, מתפלל גם על עקירת ע"ז מכל מקומות ישראל, ואפילו בחו"ל. ובכי"ע: שתיעקר ע"ז מ א ר צ נ ו ומכל מקומות ישראל.[14] ולפ"ז ברור שהתוספתא חולקת על הירושלמי הנ"ל וסוברת שאפילו נשארה עדיין

[13] עיין מ"ש בצופה האנגלי סדרא חדשה חל"ו (1946) עמ' 42 ואילך, ועיי"ש עמ' 44 הע' 19.

[14] ועיין בה"ג ד"ב, עמ' 74. ואעפ"י שיש שם השמטה ע"י הדומות (עיין בר"ו שם, י"א ע"ג), מ"מ ברור שגרס בבבלי כעין גי' כי"ע בתוספתא.

ע"ז בא"י מ"מ מברך מארצנו. אבל בבבלי הנ"ל (לפי ב"נ) גורס: וכשם שעקר ע"ז מ א ר צ י נ ו כן יעקור אותה מכל מקומות ישראל. ועיין מאירי נ"ז רע"ב.

ע ב ד י ך ל ע ב ד ך. צ"ל כמו בשאר הנוסחאות ובמקבילות: עובדיה לעובדך. ובד מוסיף כאן: ובחוצה לארץ אין צריך לומר כן, מפני שרובה גוים. ר' שמעון וכו' (עיין בשנו"ס). וכ"ה הגירסא גם בבבלי בע"י ובכי"פ (עיין דק"ס). ובראי"ה (עמ' קע"ד ועמ' קע"ט) פסק שבחו"ל אינו מברך כלל על עקירת ע"ז, וכן כנראה פסק גם באהל מועד (ח"א צ"ט ע"ב). ובשטמ"ק (נ"ז ב'): "ובחוצה לארץ אין צריך לומר והשב לב עובדיהם וכו'. לכאורה משמע דלא פליג אלא אם צ"ל השב לב עובדיהם, אבל אברכה פשיטא דאף בחו"ל מברך. וי"א דאכולה מילתא פליג". ושמא הטעם הוא, מפני שבחו"ל אין מצוין לרדוף אחריה (עיין ר"מ רפ"ז מה' ע"ז ובמקורות שציין בעבודת המלך שם). אבל בא"י הרי מצווה לרדוף אחריה, אלא שאינו יכול לאבדה מחמת פחד המלכות, ולפיכך מברך על שנתקיימה המצוה מאליה.

13. א כ ל ס י ן וכו'. וכ"ה בירושלמי. ובתנחומא הוצ' בובר: ראה אוכלוסין של בני אדם. ובנדפס מכבר: ראה אוכלוסין הרבה של בני אדם, וכן בבמ"ר: הרבה אוכלוסין של בני אדם. אבל בבבלי: הרואה אוכלוסי י ש ר א ל וכו'. ובהתאם למסורת זו אמרו שם:[15] תנא אין אוכלוסא פחותה ממשים רבוא. ועיין בראי"ה עמ' קע"ט. ועיין בהגהות מהר"ץ חיות בבבלי שם.

ב ר ו ך ח כ ם וכו'. וכ"ה בירושלמי ובבבלי ובתנחומא הנ"ל בשתי המהדורות, אבל בבמ"ר הנ"ל הברכה היא בשם ומלכות, ועיין בהגהות הרד"ל שם. ובפירוש הברכה כתב במאירי (ג"ח רע"א) מפני שכל הסודות והחכמות נודעות בין כלם, ומצד שיש דברים נמנעים מהשגת השכל האנושי אמ' ברוך חכם הרזים. ולפ"ז (עיין לעיל ולהלן שם) מברך חכם הרזים אפילו על ב' ת"ח שלמים (עיין בבלי נ"ח ב'). אבל כבר דחה המאירי טעם זה, והעיקר הוא כמו שפירש הרמב"ן במלחמות בסוף מכילתין: שאין ברכת חכם הרזים אלא מן הטעם המפורש בגמרא, לפי שאין דעותיהם דומות, והקב"ה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי.[16] ועיין מ"ש להלן.

ל פ י ש א י ן וכו'. וכ"ה בבבלי הנ"ל (לפי ב"נ ומאירי נ"ח א', 195 ע"א). אבל בירושלמי ובמדרשות הנ"ל: כשם שאין פרצופיהן דומין זה לזה, כך אין דעתן דומה זה לזה. וכבר העירו, שכן מתרגמים השבעים את הפסוק (משלי כ"ז י"ט): כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם. ובתרגום הארמי שם (שהוא, כידוע, בעיקרו תרגום הסורי): הין מיא והין פרצופי דלא דמין חד לחד, היכנא ליביהיהון (בתרגום השבעים, בכ"י הוטיקן וסיני: דעתן) דבני נשא לא דמין חד לחד.[17] ולפ"ז נ"ל שהברכה כאן אינה אלא "להגיד גדולתו של הקב"ה שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחברו" (משנה סנהדרין ספ"ד). ובתוספתא (שם פ"ה ה"ד ובירושלמי שם ספ"ד ובבבלי שם ל"ח א'): מפני מה אין הפרצופות דומות זו לזו וכו' שינה המקום וכו' פנים ודעת מפני החמסנין והגולנין. ועיין סדר אליהו רבה פ"ב, הוצ' רמא"ש עמ' 10, והשוה בבלי ע"ז כ' א'. ועיין מ"ש להלן.

14. ב ה ר ה ב י ת. וכ"ה בבבלי שם בכת"י (עיין דק"ס 323 הע' ג'). ובירושלמי: כשהיה רואה אוכלוסין בירושלם.

[15] ומ"ש באבודרהם ה' ברכות של חול (ד"ו שכ"ו, קל"ה ע"ד): ואמרינן בתוספתא שאין אכלוסא פחותה מס' רבוא וכו', כוונתו לברייתא שבבבלי, עיין מ"ש בתשלום תוספתא, עמ' 6 ואילך.

[16] ולפיכך השמיט הרי"ף את המעשה בר' חנינא בריה דרב איקא שברך חכם הרזים על רב פפא ורב הונא בריה דר', עי"ש במלחמות ובראי"ה סוף עמ' קע"ט, וברשת הרמב"ן "תורת ה' תמימה", ווינא תרל"ג, עמ' 22.

[17] וכן מעתיק ר"י נחמיאש בפירושו למשלי, עמ' 161, בשם התרגום.

15. ב ר ו ך מ י וכו'. בד ובבבלי הנ"ל (בהוצאות שלנו, בע"י ובכת"י פריס): ברוך חכם הרזים וברוך שברא וכו'. וכבר כתבנו לעיל שהברכה היא ע"פ טעם המשנה בסנהדרין ספ"ד. וכן שנינו שם: "ולהגיד גדולתו של הקב"ה וכו' ואין אחד מהן דומה לחברו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם". ופירשו רוב המפרשים ש"לפיכך" זה מוסב אלמעלה שם: וכל המקיים נפש אחת וכו'. אבל ביד רמה שם פירש: וכיון שכל אחד ואחד חשוב לפני המקום לברוא לו צורה בפני עצמה, חייב לומר בשבילי נברא העולם ולהודות לפני המקום על כך. ולעיל שם כתב ע"ז: כי הא דתניא לקמן (תוספתא פ"ה ה"ט בבלי וירושלמי שם) וכו' מפני מה נברא בע"ש, כדי שיכנס לסעודה מיד וכו'. ועיין גם במאירי שם סוף עמ' 168. ולפ"ז אחרי שהגיד כן זומא את גדולתו של הקב"ה (בברכת חכם הרזים) הודה מיד וברך על ש"בשבילו נברא העולם", וכמו שאומר להלן: כל שעשה לא עשה אלא בשבילי.

ל ו ג מ ה וכו'. וכן בבבלי (לפי ב"נ): עד שטעם לו לוגמא אחת. ובכ"מ שחז"ל מזכירים שיעור זה, הוא לעניין משקין ולא לעניין אוכלין, ושיעורו הוא צד אחד שבפה, ועיין בתוספ' פסחים ק"ז א' ד"ה אם ומ"ש הרי"ן אפשטיין במבוא לנוסח המשנה עמ' 138 ואילך. ובירושלמי: עד שלא אכל פרוסה. ובהוצ' שלנו בבבלי: עד שלא אכל פת.

16. ש ז ר ע ו ח ר ש וכו'. וכ"ה בכי"ע (וצ' לא העתיק כהוגן), וזו היא נוסחא א"י, עיין שבת פ"ז מ"ב ובבבלי שם ע"ג ב', ובמכילתא דרשב"י, ריש עמ' 67 (י"ב י"א). אבל בד: שחרש וזדר (צ"ל: וזרע), וכן במשניות של שבת מטיפוס א"י (ירושלמי לו, קויפמן, פרמה ועוד): החורש והזורע, וכן הוא הסדר בסוגיית הירושלמי שם, וכ"ה בירושלמי כאן ובשקלים פ"ה ה"א, מ"ח סע"ג, ובמדרשות שהבאתי להלן ובבבלי כאן (ומ"ש בדק"ס 324 הע' ד' בשם ע"י הראשון, אינו מדוייק, כי הסדר שם הוא כמו בבבלי שלפנינו). וכנראה שבא"י חרשו פעמים, עיין בתוספתא להלן ב"מ פ"א ה"ט ובבלי מנחות פ"ה א' (ועיין בתוספתא שם פ"ט ה"ג) וב"ב י"ב א' וברש"י שם.

והנה התוספתא והברייתא שבבבלי נקטה את המלאכות ואת סדרן כמו במשנת שבת פ"ז מ"ב, אבל בירושלמי הוסיף אחרי זרע: ניכש וכיסח (כ"ה בכי"ר) עידר, ונקט את סדר המלאכות הרגיל, עיין תו"כ בחוקתי פ"ה ה"ד, ירוש' שקלים הנ"ל, פסיקתא דר"כ, פ' העומר, ס"ט ע"א.

ו ל ש ו א פ ה. בירוש': לש ק י ט ף ואפה, וכ"ה בשקלים הנ"ל, והירושלמי הוסיף גם תולדות לישה (עיין ירושלמי שבת פ"ז ה"ב, י' ע"ב), ועיין להלן ב"מ פ"ח ה"ט ובמקבילות.

18. ו ל ב ן ו נ פ ס וכו'. גם כאן נוקטת הברייתא בעיקר את סדר המשנה בשבת פ"ז מ"ב. ועיין תאור מלאכת הניפוס אצל הרשברג הארג ותעשית הארג עמ' ק"י ואילך.

ו א ר ג ו א ח ר וכו'. בכי"ע: וארג ותפר ואחר וכו'. וכ"ה בבבלי בכת"י, עיין דק"ס 324. ובירושלמי: וארג כבס ותפר. ועיין מ"ש לעיל.

21. ז כ ו ר וכו'. בירושלמי הסדר מהופך (מנהג אורח רע לפני אורח טוב), וגורס שם: ברוך בעל הבית, זכור בעל הבית לטובה. ובכי"ס שם: ברוך יהיה בעל הבית הזה, זכור בעל הבית הזה לטובה. ובמנהיג (ה' סעודה סי' ט"ז ד"ב מ' ע"א): בתוספתא ראיתי הטעם ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך לרבות את בעל הבית. וכן ברוקח סי' שי"ט: מה שנהגו לברך בעל הבית בברכת המזון מפקי' בתוספתא מדכתיב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך את לרבות בעל הבית· ובסמ"ג (עשין כ"ז, ק"ט ע"ד): שמעתי כי יש בברייתא בירושלמי וברכת את לרבות בעל הבית וכו'. ועיין בתשלום תוספתא עמ' 42 שהבאתי עוד כמה מן הראשונים שמביאים דרשה זו בלי הזכרת המקור. ונאמן עלינו רבינו בעל המנהיג שראה כן בתוספתא, ויתכן שהיתה לפניו הוספה בברייתא שלפנינו. ויותר מסתבר שההוספה היתה לעיל בה"א בדרשות על הפסוק הזה, והרי היו שם כמה הוספות (עיין מ"ש לעיל הע' 3). ועיין נוסח הברכה באגרת אריסטיאס סי' קפ"ה.

25. **ואו' זכור** וכו'. בכי"ע: וכן הוא אומ' זכור וכו'. וכ"ה בירושלמי, אלא שכבר אמרנו שבירושלמי הסדר מהופך ופסוק זה בא מיד אחרי: לא טרח אלא בשבילי. ובד: על אורח טוב מהו אומר זכור וכו'. וכ"ה בבבלי. ובתרגום לפסוק זה (איוב ל"ו כ"ד): אדכר ארום תפיש עובדיה די שבחו (פי' שרדו מלשון שירה) גוברין צדיקין, ובפי' הרמב"ן שם מביא את התרגום ומוסיף: יאמר כי תשגיא ותגדל פעלו, כי בכן ישבחו אותו החכמים וכו'. וגם לפי הגירסא שלפנינו חזר למעלה לאורח טוב. ובבבלי מביא ג"כ: על אורח רע כתיב לכן יראוהו אנשים. אבל בכי"ע אין זכר לזה, עיין דק"ס 324.

26. **ואת הבוריק**. ליתא בשום נוסח של התוספתא, ולא בשום נוסח של המקבילות. ובבבלי ב"ב צ"ז ב': יין כושי בורק (בכי"ע ה': בוריק). ופי' ברי"ף גיאת (ה' קדוש, עמ' ב'): כושי. שחור. בורק. לבן.[18] ומכיון שבכי"ו (עיין להלן) מעתיק ע"פ משנת בכורות פ"ז מ"ו, יש לעיין אם לא היתה לפניו גירסא כזו גם במשנתנו שם, ועיין מ"ש להלן ד"ה את הקיטע.

ויותר נראה שצ"ל לפנינו: ואת הבוהק.[19] וכן בתנחומא ריש פנחס (בהוצ' בובר): שנו רבותינו הרואה הכושי וכו' ואת **הבוהקנים** וכו' אומר ברוך משנה את הבריות (ועיין מ"ש ע"ז להלן). ובב"ר (פצ"ח, ה', עמ' 1256): ארור אפם כי עז וכו' ריבה בהן בוהקנין מעלי חמה.[20] ומתוך הדרשה בב"ר משמע שהבוהקנין הם כל כך לבנים שהם נראים כבעלי צרעת (נגעים טהורים, עיין מ"ש להלן). ובנוסח ד כאן נמנו ברקנין (צ"ל: בהקנין) בסיפא בין המומין שמברכין עליהם: ברוך דיין האמת. וזהו תיקון ע"פ הבבלי, עיין מש"ש. אבל גם נוסח כי"ו כאן מקורו, כנראה, במאמר ריב"ל בבבלי, עיין מ"ש להלן שו' 27 סד"ה ברוך.

ואת הגיחור וכו'. בבכורות מ"ה ב': אלא כושי אוכמא. גיחור סומקא וכו', לבקן חיוורא וכו', קפח. תני רב זביד **גבח**[21] וכו', באריכא שמיטא סוניא. ובמיחס לר"ג שם: ארוך ודק, ופרצופו בולט הרבה לחוץ, וסנוי (=שנוא) הוא לראות. ועיין בתשה"ג אסף, הוצ' מק"ג (ירושלים תש"ב), עמ' 185 ואילך.

ואת הננס. בד מוסיף: הדרניקום. וכ"ה בבבלי (הדרניקוס). ורב שרירא והערוך[22] גרסו בבבלי: ברדניקוס, ופירשו איש שקומתו ארוכה יותר משאר בני אדם. ובליקוטי גאונים (אוה"ג, הפירושים, עמ' 106): בדרניקוס וכו' ובדרניקוס. ובתנחומא (פנחס סי' י', בד"ר): ואת דרניקוס.[23] ושמא הכוונה לאדם ענק (*ἀνδρογίγας*), והוא ההפך מננס.

ואת החרש וכו'. המוקף ליתא בשום נוסח של התוספתא ושל המקבילות, וסירכא של משנת בכורות פ"ז מ"ו (תו"כ אמור פ"ג ה"ב—ה"ז) נקט.

27. **ברוך משנה** וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות ובמקבילות (בלי אזכרת השם). ובגנזי שכטר (ח"א סוף עמ' 53): ילמדינו ר' [הרואה] אדם משונה באיזה צד חייב הוא לברך? [כך] שנו רבו' הרואה בריא משונה הרי זה חייב לברך ולקלס וכו'. ובאיזה צד הוא מברך? ברוך **את ה'** משנה בריות (ועיין מ"ש לעיל רה"ב, ד"ה או' ברוך ארך אפים).

---

[18] ועיין במיוחס לר"ג ובתוספ' שם ד"ה חמר. והגירסא בודק' שבשאילתות יתרו סי' נ"ד היא, כנראה, טעות הדפוס. ועיין אוה"ג פסחים עמ' 91, ובהערות לס' העתים עמ' 206, הע' קכ"ג.

[19] השיבוש בין "רי" ובין "ה" רגיל מאד בכת"י, מפני שהיו נוהגים בקצת ארצות לכתוב את היו"ד בתוך הרל"ת או הרי"ש. עיין מ"ש בתס"ר, ח"נ עמ' 74 ועוד.

[20] עיין מ"ש גרשם שלום בסה"י לכבוד אסף, עמ' 463 ואילך.

[21] כ"ה בס' המקח והממכר לרב האי שער מ"ה המ"א ובערוך ערך גבח. ולפנינו: גבוה.

[22] עיין אוה"ג כאן, הפירושים, עמ' 90, ובהערה א' שם. ועיין בתשה"ג אסף שהזכרנו בפנים לעיל, עמ' 186.

[23] בהוצ' בובר: ואת הדרקונוס. ובכי"ר שם: הדריקינוס. ובשני כתי"י שם: הדרקונים, ובה"ג ד"ב, עמ' 75 גורס בבבלי: הדרקינוס. וברי"ף: ובדריקנוס. ובפי' ר' ישעי' הזקן: ואת הדרקינס. ושמא הכוונה לדרקון (*δράκων*), כינוי לאדם גבוה ובעל גוף גדול.

והנה במדרש זה לא פרט את המומין אלא נקט בדרך כלל בריה משונה. ובתשובת הראב"י (ספרן של ראשונים הוצ' הר"ש אסף עמ' 45) תמה למה לא הזכירה הברייתא שאר המומין שמנו המשניות בבכורות ונקטה רק מקצתן, והוא אומר שיש מומין (כלומר, שלא הזכירה הברייתא) שאין בנו כח לפטרן מברכה, אעפ"י שהברייתא לא הזכירה אותן.

ברם כשאנו מדייקים בנוסח התוספתא והירושלמי אנו רואים שהברייתא לא נקטה אלא את קבוצת המומים שמנו במשנת בכורות פ"ז מ"ו ובתו"כ אמור פרש' ג' פ"ג ה"ב—ז' (שש פעמים אותה הקבוצה). אמנם בד ובבבלי ובתנחומא נמנה גם הדרניקוס, אבל כנראה שהוסיפו מום זה כסוג אחר של גיבח, קיפח, עיין מ"ש לעיל. ובתנחומא, ריש פנחס הוצ' בובר הנ"ל, מנו גם בוהקנים. וכן אמר ריב"ל בבבלי שם: הרואה את הבהקנים אומר ברוך משנה הבריות. ונראה שריב"ל השלים מום זה על פי הקבוצה הנ"ל, שהרי הברייתא שלנו (חוץ מכי"ו) השמיטה מקבוצה זו את „בעלי נגעים טהורים". ובתוספתא בכורות פ"ה ה"ג: ובעל בוהקות. וברי"מ פ"ח מה' ביאת מקדש הט"ו: בעלי נגעים טהורים, שנשתנה העור מחמת עצמו כגון הבוהק (ועיין במיוחס לר"ג בכורות מ"ה ב' ד"ה בוהק). ולפ"ז קרוב לוודאי שבהקנים שבתנחומא ושבדברי ריב"ל אינם אלא „בעלי בוהקות" שבתוספתא בכורות, כלומר „בעלי נגעים טהורים" שבקבוצת המומים במשנה ובתו"כ הנ"ל, עיין מ"ש לעיל סד"ה ואת הבוריק בשם ב"ר, ועיין מ"ש להלן ד"ה את הקיטע.

והראב"ד פירש שאין מברך ברכות הללו אלא על בני אדם שמצטער עליהם, ועל ישראל דווקא, עיין דבריו באריכות בר"ה כאן עמ' ק"פ.[24] ובב"י (טאו"ח סי' רכ"ה) השיג עליו מן הברייתא בבבלי[25] שגם על פיל, קוף וקפוף מברך משנה הבריות (ועיין בב"ח שם ובר"ה הנ"ל). ושמא פירש רבינו שפיל, קוף, וקפוף הוא כינוי לאנשים ענקים (בא"י היו אומרים גמל במקום פיל, מפני שהפילים לא היו מצויים שם) ולאנשים מכוערים (עיין מדרש שמואל פ"ב, ז' וספ"ב). וקפוף כאן הוא לא עוף אלא קוף קטן.[26] ובאבודרהם (עיין הע' 24) הביא בשם הר"א אב"ד שאפילו על גוי מברך משנה הבריות.

את הקיטע וכו'. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי (לפי כי"ר) ובתנחומא (אלא שנשמט שם החיגר בטעות). וזו היא קבוצה רגילה לבעלי מומין גדולים, עיין במשנה ב"ק רפ"ח, בבבלי תענית כ"א א', בכתובות ע"ז א', ובמשנה הסמוכה שם, בירושלמי שם פ"ז ה"י, ל"א ע"ד, ועוד בכ"מ.

ברם בד מוסיף: ואת פתויי ראש ואת הברקנין (צ"ל: הבהקנין). ובברייתא שבבבלי: את הקטע ואת הסומא ואת פתויי הראש ואת החגר ואת המוכה שחין ואת הבהקנים. ויש לתמוה על הסדר, שנקטה הברייתא „פתויי הראש" באמצע הקבוצה של מומים גדולים, ובאמת בכי"פ חסר לגמרי „פתויי הראש", וכן ליתא בראב"ן סי' קצ"ט ובפי' רי"ד (אבל אפשר שהם קצרו, שהרי השמיטו ממנה עוד דברים). והגאונים והראשונים (שנביא להלן) גרסו „פתויי הראש" ברישא (בין אלה שמברכים עליהם משנה הבריות), ובתוספתא ד הוא בסוף הקבוצה — בסיפא, ונדידה זו ממקום למקום הוא סימן מובהק להוספה מאוחרת.

והנה פירוש מלה זו לא נתברר. ורש"י פירש ששערו דבוק זה בזה, ופירש כן לפי הגירסא שלו שמנו אותה בסיפא, בין מומין שיכולים להולד אח"כ ושמברכין עליהם דיין האמת (וכפי' התלמוד). אבל בה"ג (ד"ו י"א ע"ג, ד"ב עמ' 75) בר"ח (לפי ראבי"ה ח"א סי' קמ"ו עמ' 137), בריי"ף (בסוגיין), באשכול (ח"א הוצ' הר"ש אלבעק עמ' 85), במאירי (195 סע"ב) ועוד, גרסו מום זה מיד אחרי הקבוצה הראשונה (אחרי ננס), בין אלה שמברכין עליהם משנה הבריות, כלומר

[24] ובקיצור במאירי בסוגיין, באבודרהם ה' ברכות של חול, ד"ו שכ"ו, קל"ו ע"ב ובטאו"ח סי' רכ"ה.

[25] בכת"י שם (עיין דק"ס עמ' 331, הע' ט') ליתא „ת"ר" אלא: א"ר יהודה, והוא כנראה מאמר רב יהודה בר יחזקאל.

[26] כפירוש הגאונים, עיין אוה"ג, הפירושים, עמ' 106. ועיין בכורות ח' א', וברש"י ובשטמ"ק שם.

בין המומים שבאו ממעי אמם. ולפ"ז אפשר לפרש פתויי הראש—רחבי הראש, כמו שפירש בערוך ערך פתי (אעפ"י שהוא בעצמו גורס אותה בסיפא!), ועיין להלן בהערה 28 מ"ש בשם הרוקח.

והנה בה"ג ד"ו ובר"ף הנ"ל גורס: ואת פתי הראש.[27] ובמאירי: הפתירש (במלה אחת).[28] ועיין מ"ש בתס"ר ח"ב עמ' 54 (ועי"ש ח"ג עמ' 105) על ר' יהודה בן פתירוש, בן פתירוס, או כגי' בע"ס יחוסי תנאים ואמוראים: בן פתי הראש, ולפ"ז הוא כינוי, כמו: בן "ננס" (שנשנה כאן יחד אתו).

סוף דבר ודאי גמור הוא שבין "פתי הראש" ובין "בהקנים" שבתוספתא ד כאן הוספה מאוחרת היא, ואינה שייכת לעיקר הברייתא של א"י.[29]

28. ברוך דיין וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות שבתוספתא ובירושלמי ובבבלי ובתנחומא הנדפס מכבר. והקשו בבבלי על מאמר ריב"ל לעיל שאמר שעל בהקנים מברך ברוך משנה הבריות (עיין בהערה 29), ותירצו: לא קשיא הא ממעי אמו, הא בתר דאיתיליד. ומשמע שאם נולדו המומין את"כ אינו מברך אלא דיין האמת, וכן יוצא מסתימת כל הפוסקים. אבל בתנחומא ריש פנחס, הוצ' בובר הנ"ל: אומר ברוך משנה את הבריות דיין האמת. אימתי בזמן שהיו שלימין ונשתנו. אבל אם היו כן ממעי אמן, אומר ברוך משנה הבריות (כלומר, גרידא. וההלכה האחרונה נוסחה ע"פ הירושלמי כאן). ואולי יש שם ט"ס והמלים "משנה את הבריות" נכפלו בטעות משורה שלמעלה.

29. ברוך מי וכו'. בכי"ע: ברוך שככה לו בעולמו בריות נאות. ובד: ברוך שבראי בריות נאות. ובירושלמי: ברוך שכן ברא בריות נאות בעולמו[30] וכו', לא אמר אלא שכך ברא בריות נאות בעולמו, שכן אפי' ראה גמל נאה, סוס נאה, חמור נאה, אומ' ברוך שברא בריות נאות בעולמו. ועיין באהצו"י שם עמ' 198—199. אבל בירוש' ע"ז ספ"א, מ' רע"ב (פעמים): ברוך שכך לו בריות נאות בעולמו. ובבבלי נ"ח ב': ברוך שככה לו בעולמו, וכ"ה בע"ז כ' א' (בכת"י וראשונים, עיין דק"ס שם עמ' 52 הע' ב'). וכ"ה בתנחומא שנדפס מכבר ויצא סי' ו', ופנחס סי' י'. אבל בהוצ' בובר פנחס סי' א': ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם שככה ברא לו בעולמו, וכ"ה בכמה כתי"י שם (עיין בהערות בובר). ועיין מ"ש לעיל רה"ב ד"ה או' ברוך ארך אפים.

30. ברוך נאמן וכו'. וכ"ה בכי"ע. ובד: אומר נאמן בבריתו ברוך זוכר הברית. ובירושלמי: הרואה הקשת בענן אומר בא"י זוכר הברית. ר' חייא בשם ר' יוחנן נאמן בבריתו וזוכר הברית. וע"פ מאמר ר' יוחנן הוסיפו כאן בברייתא: נאמן בבריתו. ובבבלי (נ"ט א'): מאי מברך מברך זוכר הברית. במתניתא תנא ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא אומר נאמן בבריתו וקיים במאמרו. א"ר פפא הלכך נימרינהו לתרוייהו, נאמן בבריתו וקיים בשבועתו וברוך זוכר הברית (כ"ה בכי"מ). וכנראה שעיקר הנוסח היה רק: זוכר הברית. ובתנחומא (בד"ק): כך שנו רבותינו הרואה קשת בענן מברך בא"י זוכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו. הרי מן המשנה וכו'. וכן בהוצ' בובר שם סי' ז': ברוך זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו.

[27] וכ"ה בליקוטי נאותים באוה"נ, הפירושים, עמ' 106. ובה"ג ר"ב, עמ' 75: פאתי הראש. ובא"ח ח"א ה' ברכות (סי' נ' מ' ע"א): "פאתי ראש וכו' והראב"ד ז"ל פי' שוקע ראשו בחציו, וי"מ רוחב הראש". וכנראה שהראב"ד הסמיך פאתי ראש ל"לפתן", עיין בכורות מ"ג ב', וברש"י שם ד"ה באמצע, ובמיוחס לר"ג ד"ה לפתם וד"ה ותנא. ועיין בהשגות הראב"ד רפ"ח מה' ביאת המקדש.

[28] ברוקח סי' שמ"ג, בר' פאנו: ואת הגנס, קצר. ואת הברירוס, ראשו רחב, ואת הברדקינוס וכו'. וברור שצ"ל: ואת הפתירוס (במקום: ואת הברירוס), והיה לפניו הסדר כמו בה"ג ור"ח הנ"ל.

[29] אבל מסוגיית הבבלי מוכח שהם גרסו בהקנים בבבא זו, עיין מ"ש להלן ד"ה ברוך.

[30] עיין בבלי מ"ג ב', ובראבי"ה ח"א סי' קמ"ו, עמ' 137 ובהערות שם. ועיין בתשב"ץ קטן, דיני ברכות, ד' קרימונא כ"ט ע"ב. ועיין באוה"נ, נספחים, עמ' 54 סי' קצ"ה. אבל בתשובות מהר"ם, הוצ' מק"נ, עמ' 306, חסרות המלים "כך היא הברכה כפר"ח".

אבל בקטעים שפרסם שכטר (סה"י לכבוד קויפמן קאהלר עמ' 263) ממדרש זה: ברוך אתה ה' א'לינו מלך הע' זוכר הברית. הרי מן המשנה וכו'. וכן בגנזי שכטר (ח"א, הוצ' הר"ל גינצבורג עמ' 37): כך שנו וכו' ברוך אתה ה' ז[וכר] הברית. ומכ"ז רואים שעיקר הנוסח בברייתא הוא רק: ברוך זוכר הברית, ולא יותר. ועיין להלן.

31. **בין הקברות** וכו'. בד ובכי"ע: היה מהלך **בבית** הקברות וכו'. ובירושלמי: העובר **בין** הקברות וכו'. וכ"ה בפסיקתא רבתי. וכבר הראיתי (קרית ספר שי"ב, עמ' 56 ובהערה שם) ש"בין הקברות" הוא נוסח א"י, ובבבלי אמרו ברגיל במקומו: בית הקברות. ובמקבילה שבבבלי כאן: הרואה קברי ישראל וכו'.

יודע מספרכם. וכן בפסי"ר הנ"ל: ברוך היודע מספר כולכם (כגי' כי"ע וד). ונראה שכן הוא עיקר הברכה, והכונה שהקב"ה בלבד יודע את מתי העולם, כשם שפי' הרדב"ז בשו"ת ח"ג סי' תקס"ט. ולפ"ז היו מברכים בראשונה אף על מתי גוים, כשם שברכו על האוכלסים שלהם (עיין מ"ש לעיל שו' 13 ד"ה אכלסין) ועל הגאים שבהם (עיין מ"ש לעיל ה"ד). אבל בזמן התלמוד שחתמו בברכה זו בתחית המתים (עיין בבלי נ"ח ב', ובירושלמי פ"ט ה"ג, י"ג ע"ד) אמרו על הגוים נוסח אחר (עי"ש בבבלי ובירושלמי). ברם בתוספתא אין זכר לזה. ועיין מ"ש להלן.

לדון וכו'. בכי"ע: לדון אתכם וכו'. ובד: **הוא יודע**, הוא עתיד לדין, הוא עתיד להקימכ'. ונראה שהוסיפו כן, מפני שעשו אותה ברכה ארוכה עם חתימה, עיין להלן. ויש בה כמה נוסחאות, עיין בבלי הנ"ל, ובדק"ס שם עמ' 330 הע' ר'—א'. ועיין בירושלמי הנ"ל. ובפסיקתא הנ"ל "העובר בין הקברות וכו', חייב לברך ברוך היודע מספר כולכם. אעפ"י שיש מרבותינו אומ' כך, הוא חייב לברך, ברוך אשר ברא אתכם בדין והמית אתכם בדין, ועתיד להעמיד אתכם בדין". ולא נזכרה שם שום חתימה.

32. **ברוך נאמן** וכו'. וכ"ה בכי"ע. ובד: ברוך מחיה מתים במאמרו. ובירושלמי הנ"ל: העובר בין הקברות מהו אומר? בא"י מחיה המתים. ר' חייא בשם ר' יוחנן ברוך נאמן בדברו, ומחיה המתים. ר' חייא בשם ר' יוחנן היודע (בכי"ס: הוא יודע) מספרכם הוא יעורר אתכם הוא יגלה את העפר מעל עיניכם בא"י מחיה המתים. ר"א בשם ר' חנינא אשר יצר אתכם בדין וכו', עיי"ש, ועיין בבבלי. ולפ"ז נראה שצרפו כאן את הברכה העתיקה: ברוך היודע מספר כולכם ואת ברכת מחיה המתים (ע"פ ניסחו של ר"ח ב"א בשם ר"י) והכניסו באמצע דברי שבח (או תפלה), ועשו משתי הברכות ברכה אחת ארוכה עם פתיחה וחתימה.

33. **ואת המזלות** וכו'. וכ"ה הגי' בכי"ע. ובד: ואת המזלות **כסדרן** או' ברוך וכו'. ולפ"ז אפשר לפרש שהמלה "כסדרן" מוסבת על כולם. ברם קרוב לוודאי שהמלה "כסדרן" נוספה ע"פ הבבלי (כרגיל בנוסח ד), ואין לתקן את נוסח כי"ו וכי"ע. ובבבלי: ת"ר הרואה חמה בתקופתה ולבנה **בטהרה** (כ"ה נוסח הקדמונים, עיין דק"ס 336 הע' ט') וכוכבים במסילותם ומזלות כסדרן אומר ברוך עושה בראשית. ואימת הוי? אמר אביי כל כ"ח שנין, והדר מחזור וכו'. ועי"ש בפירש"י וברא"מ פ"י מה' ברכות הי"ח.

אבל בירושלמי: הרואה את החמה בתקופתה ואת הלבנה בתקופתה (וכ"ה גם בבבלי הנ"ל לפי גירסת כי"ה) ואת הרקיע בטיהרו אומר ברוך עושה בראשית. אמר ר' חונה הדא דתימר בימות הגשמים, בלבד לאחר שלשה ימים וכו'. והנה בירושלמי אפשר לפרש שדברי רב הונא מוסבים רק על הרקיע בטיהרו, והוא כעין פירוש אביי למאמר ריב"ל בבבלי נ"ט סע"א. אבל בוי"ר שנינו (ואני מעתיק מכי"ר): תני הרואה את החמה בתקופתה, לבנה בתקופתה,[31] כוכבים

[31] כ"ה בכל כתה"י ובילקוט איוב תתקכ"ב. ובד"ק ובר"ו: בסרורה. והגירסא בר"ח "בכרורה" אין לה שום יסוד.

במסילותם ומזלות כסידורן,[32] א' ב' בורא בראשית. אמ' רב הונא הדה דאת אמר בימות הגשמים ובלבד לאחר שלשה ימים וכו'. ולפי גירסא זו ברור שדברי רב הונא הולכים על כל הברייתא, וממילא אין מקום בשיטת בני א"י לפירוש אביי שבבבלי.

וכן באמת פירש הר"ח (אוה"ג נספחות עמ' 65): פיר' זה שאומר חמה בתקופתה וכוכבים ומזלות כסדרן, בימות הגשמים, בעת שהיו שלשה ימים מעוננים, ולא נראתה חמה בהם ולא כוכבים, אותה העת צריכין לברך עליהן בעת שיתראו, וזולתי זאת העת לא. ולעיל שם הביא ראיה מן הירושלמי (והסדר בר"ח שם מסורס, והנכון הוא בבית נכות הלכות שנביא להלן). ומ"ש לפנינו בבבלי: ואימת הוי אמר אביי וכו', הביא בשם י"א. וכן הביא פירוש זה בערוך ערך חמה. ובבית נכות הלכות (ח"א עמ' 58) הביא פירוש זה בשם ר"ח והוסיף: ור' שז"ל (צ"ל: ור"ש ז"ל, כלומר, רש"י) מסוף כ"ח שנה וכו'. ועיין גם במאירי שם 197 רע"א: וי"מ בתקופתה בבהירותה. ופירוש חדש בסדור רב סעדיה עמ' צ': ועל השמש ביום תקופת תמוז מברכים ג"כ עושה בראשית. וכן בשלחן ארבע לרבינו בחיי (בד' מנטואה. ובד"ו ז' ע"א כבר מתוקן ומקוצר, עיי"ש) שער א' (קרוב לסופו): חוש הראות יש בו הרבה ברכות, כגון הרואה השמש בתקופ' תמוז שיש לו לברך עליו ברוך עושה מעשה בראשית, וכן ברכת הלבנה בכל חדש וחדש. בפרק הרואה, הרואה חמה בתקופת תמוז ולבנה בחידושה וככבי' במשמרותם ומזלות בעיתם אומ' ברוך וכו'. ועיין בפירושו לבראשית פ"א ו' ע"ד.[33]

ונראה שהר"ח פירש את התוספתא שלנו כפשוטה, והיינו מי שרואה את החמה ואת הלבנה וכו', אחרי שלא ראה אותם במשך זמן ידוע, מפני העננים, מברך עושה בראשית. וכן פירש גם בוי"ר: הרואה את החמה בתקופתה (כלומר, בגבורתה, בשעה שהיא זורחת בבהירות יתירה) וכו' וכן את הכוכבים במסילותם ומזלות כסידורן, כלומר שהשמים כל כך בהירים שיכול לראות את כולם בסדרם הנכון, ואין ביניהם עננים וערפל, מברך בורא בראשית.[34]

ברם מתוכן הברכה "עושה בראשית" משמע יותר שמדברים כאן בראייה כשעת מצב היצירה, והיינו כשרואה את המאורות כשעת תלייתן (עיין רש"י נ"ט רע"ב). וכבר אמרו בשה"ש רבה (פ"ג, י"א): ברא חמה ולבנה על מלאתן, כוכבים ומזלות על מלאתן (ועיין ב"ר פי"ב, ו', עמ' 104 ובהערות שם). ולפ"ז הכוונה לשעה שרואה את הלבנה במלואה (בתקופתה, בניגוד ל"חידושה", עיין בירושלמי שם) ואת החמה בתקופת תמוז ואת הכוכבים ואת המזלות כסדרן (כהוספה שבבבלי), וכפירוש רבינו יהונתן (לפי שיורי ברכה בברכי יוסף או"ח סוף סי' רכ"ט. ועיין באהל מועד לר"ש ירונדי ח"א, ק"א ע"א, בשם יש מפרשים): בזמן שהם חוזרים למקום שהיו שם בעת בריאת העולם.

ואשר לרקיע בטיהרו, פירושו דווקא כשרואה אותו אחרי גשם וענגים, שבשעה זו הוא מזהיר ביותר כשעת יצירתו (ועיין רש"י נ"ט סע"א). ודברי רב הונא שבירושלמי שהבאנו לעיל עונים על הרקיע בטיהרו גרידא, ובוי"ר הגירסא הנכונה היא בכי"א ב' ובכ"י ירושלים (עיין לעיל הערה 32). ועיין במאמרו של ר"ש גאנדז בצופה האנגלי, סדרא חדשה, כמ"ד (1954), עמ' 320 ואילך.

[32] בכ"י אוקספורד נוסף כאן: ואת הרקיע בטהרתו. וד"ר מרדכי מרגליות הודיע לי לפי בקשתי. שכ"ה גם בכי"א ב', ובכ"י ירושלים. חו היא, כנראה, הגירסא הנכונה, עיין מ"ש להלן בפנים.

[33] ועיין מ"ש בהפלאה שבערכין ערך חמה; הר"ן ברילל בהמניד שי"ג, עמ' 127, 133, 142; רב"ג בכבוד הלבנון ש"ו, עמ' 117; שוח"ה שם עמ' 230, 235; למוד ערוך ברכות ל"נ ע"ב, הע' ל'.

[34] בזוהר חדש בראשית, ט' ע"ד: יהי אור. ר' אלכסנדראי אומ' הרואה הכוכבים במסלותם חייב לברך. מאי מברך. ברוך המסדר את הכוכבים ברקיע. וכנראה מתוך ההמשך שם שאינו עניין לכאן, אלא לתפילת ערבית.

34. **על החמה** וכו'. כלומר, המברך על החמה בכל פעם שרואה אותה, אחרי ימים מעוננים, הרי זו דרך אחרת, מפני שהוא מחקה את החיצוניים שהיו מברכים על החמה בכל יום. ועיין להלן תרומות פ"ז הי"א. נמצאנו למדים שהמברך על החמה, והמסנן את היין ואת החומץ, והפותח בברכה באל"ף למ"ד ומסיים בה באל"ף למ"ד (להלן שו' 98) הרי זו דרך אחרת. ועיין מ"ש על כ"ז בפרוסידינגס של האקדימי' האמריקנית למדעי היהדות, ח"כ (1951), עמ' 396 ואילך.

דרך אחרת. בספרי כי תצא פיס' רי"ח, עמ' 251: מין, שמורה לעצמו דרך אחרת.

תדיר וכו'. במשנתנו (פ"ט מ"ב) אומר ר' יהודה שמברך על הים אם הוא רואהו לפרקים וכו'. ומוסיפה התוספתא שאם נשתנה בו דבר (כגון שעבר על השונית וכדומה) מברך עליו אפילו אם רואהו תדיר. (ח"ד).

35. **ר' מאיר** וכו'. מכירי תלים קי"ט, ח"ב קט"ז ע"א. ובמשנתנו (פ"ט מ"ה) וכן בספרי דברים פי' ל"ב, עמ' 55, בלי שם האומר. ועיין בהערות ר"א פינקלשטין שם ומ"ש לעיל סה"א.

37. **וכן הוא או'** וכו'. ליתא בכי"ע ובמשנתנו, אבל ישנו בד ובמכירי הנ"ל. ועיין בספרי הנ"ל.

38. **נפש ונפש** וכו'. וכ"ה בדב"ר פ"ב, ל"ז, ועיין בפי' מהרז"ו שם, ועיין בב"ר פי"ד, ט', עמ' 133 ובהערות שם. ובמדרש תלים פי"ח, ב': קלסו בכל איבריו בכלל, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. בנפשו. שנ' ברכי נפשי את ה'. בנשמתו. שנאמר כל הנשמה וכו'. ועיין בבלי כאן כ"ה א'. ובמכירי הנ"ל: בכל נפש ונפש שבח (כלומר, שבח את ה') וכו'.

40. **תן נפשך** וכו'. עיין בח"ד, אבל הביטוי „תן נפשך" כאן אינה אלא מליצה (עיין להלן מע"ש פ"ה ה"י). וכן בספרי האזינו פי' ש"ו, עמ' 337: נפשי נתתי עליה, דמי נתתי עליה (כלומר, על התורה), כדרך שלמדתי אותה בצער וכו'. וכן במכילתא בשלח, שירה פ"א, 117: שכל דבר שאדם נותן נפשו עליו נקרא על שמו וכו', נתן נפשו על התורה וכו', נתן נפשו על ישראל וכו'. וכן בכ"מ. והן הן דברי בן עזאי עצמו בספרי ואתחנן פי' ל"ב: בכל נפשך, אהבהו עד מצוי נפש. ובתנחומא כי תבוא ד' (הוצ' בובר 40): **הסכת** וכו' תנו לבבכם ונפשכם לשמוע דברי תורה וכו', ובכל נפשך אפי' נוטל את נפשך. ועיי"ש בהע' י"ד.

41. **תפילת תפלה.** בד: תפילות שוא, וכ"ה במשנתנו. והיא שוא היא תפל (איכה ב', י"ד). ובפיוטי יניי הוצ' זולאי עמ' ל': בטחה בתפילה ולא ט[חה] תיפלה.

כנס וכו'. בבבלי: ת"ר הנכנס למוד את גרנו וכו', מדד ואח"כ בירך הרי זו תפלת שוא, לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול וכו'. ועיין במדרש תנאים, עמ' 84. וברור שברייתא זו מתירה תפילה לפני מדידה ומגנה תפילה לאחריה. אבל מפשט לשון התוספתא כאן נראה שההבדל הוא בנוסח התפילה גרידא, ויכול להתפלל אף לאחרי המדידה, עיין להלן.

43. **שתכניס בהן** וכו'. כלומר שיתברכו מתוכן, וישתבחו וישתפרו ויתקיימו,[35] ותכנס בהם ברכה באוצר, בעיסה ובמעים (עיין ספרי עקב פיס' מ', עמ' 82 ואילך). ויכול לומר תפלה זו אף לאחרי שמדד, והתוספתא מחלקת בין תפילה לתפילה. ולהלן שבת (פ"ז הכ"ב): היה מתחיל במלאכה, נותן שבח והודאה לפני המקום,[36] בחבית או בעיסה מתפלל שתיכנס בהן ברכה

[35] עיין בירושלמי פ"ה ה"א, ח' ע"ד, ובבבלי ל"ב ב'.

[36] כלומר, מברך ברוך השולח ברכה וכו', כברייתא שבבבלי הנ"ל. ועיין דק"ס תענית, עמ' 40, הע' ג'.

ולא תיכנס בהן מאירה[37] (כבספרי עקב הנ"ל). ומותר לו להתפלל כן לפני המדידה, ואין בה משום דרכי האמורי, ומכ"ש שמותר לו להתפלל כן אחריה.[38] ועיין ברכי יוסף וש"ב או"ח סי' ר"ל.

45–46. **הואיל ואין הברכה שורה וכו'.** בספרי ראה פי' קכ"ג עמ' 181: **וברכך ה' אלהיך.** יכול בטל? ת"ל בכל אשר תעשה.

49. **העושה כל וכו'.** וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא. וכ"ה בסמ"ג (עשין קל"ה, קצ"ח ע"ג): תניא בתוספתא העושה כל המצות צריך לברך. לפיכך המסריש וכו' (והעתיק את לשון הר"מ במעשרות ספ"א). ובעיטור ה' ציצית (הוצ' רמא"י ע"ו ע"ד, ד"ל ע"ג): גרסינן בתוספתא העושה כל המצוה מברך עליהן, העושה סוכה וכו'.

אבל בשו"ת הר"מ סי' י"א (הוצ' רא"ח פריימן זצוק"ל, עמ' 12): "נוסח התוספתא סוף ברכות, כל המצות מברך עליהן **שהגיענו** העושה סוכה וכו'". ושמא הוא ניסוח רבינו בעצמו ע"פ שיטתו (פי"א מה' ברכות ה"ט). ועיין להלן. ובאבודרהם (סדר תפילות של חול ריש ש"ג): גרסינן בתוספתא דברכות העושה מצוה צריך לברך לפניה, ובירושלמי (פ"ו ה"א, י' ע"א) מייתי לה מקרא. ובפי' בעל ספר חרדים לירושלמי שם: שכל המצות טעונות ברכה. כן מצאתי לרבינו אליהו שהיה מברך כשהוא נותן צדקה או מלוה לעני, וכן בכל המצות, ולא נהגו כן העולם. ובפיסקי ר' אליהו מלונדריש, עמ' ל"א, כתב: ונ"ל שכל מצות עשה צריך לברך. ולפעמי' אני רגיל לברך אקב"ו לקום מפני שיבה, ואקב"ו להדר פני זקן, וכן לכל שאר מצות עשה.[39] וברוקח סי' שס"ו וברמזיו כת"י (לפי בית תלמוד של ווייס ש"ג עמ' 147) פירש שאין מברכין על הצדקה וכדומה, מפני שאף הגויים מצווים עליה (עיין מנחות מ"ב א'). וכ"ה ברבינו בחיי סוף שלח וכד הקמח ריש ציצית.

סוכה לעצמו וכו'. דווקא לעצמו אבל לאחרים אינו מברך, וזו היא שיטת הבבלי שהביאו שם את התוספתא בנוסח שלנו כאן. אבל בירושלמי: העושה סוכה לעצמו אומ' ברוך אשר קידשנו במצותיו וציונו לעשות סוכה, לאחרים לעשות לו סוכה לשמו, וחולק על התוספתא ועל הבבלי (כפי שהעירו הראשונים, עיין אהצו"י עמ' 206 ואילך), שהרי בבבלי (מנחות מ"ב ב') אמרו בפירוש שאין מברכין על העשייה. ועיין מ"ש בתשלום תוספתא עמ' 33.

והגירסא שלנו בנוסחאות התוספתא מקויימת גם ע"י שו"ת הר"מ והעיטור הנ"ל וע"י או"ז ח"א סי' תקפ"ג, ע"ט ע"ב. ברם בראבי"ה סי' רפ"ט ח"א עמ' 359, וברוקח סי' שע"א, ובאגודה סוכה סי' ל"ג, ק"נ ע"א משמע שהיה לפניהם בתוספתא כעין גירסת הירושלמי. ועיין בהערות ר"א אפטוביצר שם הע' 15. ועיין ראבי"ה סי' תקל"ד ח"ב עמ' 219 ובהערות שם.

51. **שוב אינו וכו'.** וזו היא שיטת הירושלמי בלי שום חולק. ובבבלי (סוכה מ"ה ב') נחלקו בזה שמואל ור' יוחנן, ולשמואל אינו מברך אלא פעם אחת, ולר"י מברך כל שבעה. והבבלי שם (מ"ו א') הביא את התוספתא שלנו, והעמידוה כחכמים, אבל לרבי מברך כל שבעה. וכן פסקו כל הפוסקים. ברם הר"מ בה' הירושלמי עמ' ל' פסק כברייתא שלנו, עיין מש"ש.

54. **כל שבעה.** ופירשו בירושלמי (פ"ג) ובבבלי (סוכה מ"ה ב') שבסוכה אינו מברך אלא אחת, מפני שגם בלילה חייב בסוכה, והלילות אינם מפסיקים, משא"כ בלולב שפטור מלולב בלילה, והלילות מפסיקים.

[37] וכל העניין של חלות הברכה ברבר הסמוי מן העין גרידא (בבלי שם, ב"ר פס"ד, ה', עמ' 706, ובמקבילות שצוינו שם) לא נזכר כלל בתוספתא כאן.

[38] ועיין אבות דר"ן נו"א פל"ח, נ"ז ע"א; נו"ב פמ"א, נ"ח ע"ב. ועיין יומא ל"ט א' וברק"ס שם, עמ' 108 הע' כ' (והעוטר ולחם הפנים וכו' בוודאי היו מרודים). ועיין בבלי שבת ל"ב ב'.

[39] ועיין מ"ש רמ"ל זק"ש בשם רא"י זסלנסקי בקרית ספר ש"כ, עמ' 230. ועיין בתשובת ר"י אבן פלאת בספרן של ראשונים הוצ' הר"ש אסף, עמ' 200 ואילך, ובראשונים שהביא שם בעמ' 199. ועיין מ"ש ר"י רייפמן בבית תלמוד שהזכרנו בפנים.

ה ע ו ש ה צ י צ י ת וכו'. וכן פסק הר"מ בפי"א מה' ברכות ה"ט ובשו"ת שלו עמ' 12 הנ"ל, ובנ"י ה' ציצית סי' רס"ו. ועיין מאירי סוכה מ"ו א' (122 ע"א) ובא"ח ח"א ה' חמץ ומצה סי' ט"ו, ע' ע"ד ומ"ש שם בשם הראב"ד.

ברם בסדר תנאים ואמוראים (הוצ' כהנא סוף עמ' 18): ועקרינן לה מן הלכתא, [כל שכן ברייתא דפליגי עלה בתלמודא דעקרינן לה מן הלכתא], כגון העושה ציצית [לעצמו] אומר ברוך שהחיינו דלאו הילכתא [היא], דליכא לדמויי להא דאמרי העושה לולב לעצמו וכו', דהא לא מברכינן שהחיינו אלא על מה דאתי משתא לשתא וכו'. ועיין הגי' בגיאוניקה של הר"ל גינצבורג ח"ב עמ' 329, ובעיטור ה' ציצית הנ"ל. ועיין אוה"ג סוכה עמ' 18 הע' ב'.[40]

55—56. ו צ ר י ך . . . י ו ם. ליתא בשאר הנוסחאות, אבל הדין דין אמת, שהרי ברייתא זו היא כחכמים ודלא כר' (עיין סוכה מ"ג ומ"ש להלן) ולפיהם אינו מברך אלא אחת, ולא בכל פעם שלובשו. ועיין אוה"ג כאן, הפירושים עמ' 73 ובהערה ט"ז שם. וברייתא זו סוברת שלילה לאו זמן ציצית היא, ולפיכך מברך עליהן בכל יום, ואפילו ישן בטליתו, עיין מנחות מ"ג א'. ועיין ריטב"א סוכה מ"א, ומ"ש בערוך לנר שם.

57. ל ה נ י ח וכו'. עיין רוקח סי' שס"ג וירושלמי כאן ובשרי"ר עמ' 353, ובאהצו"י עמ' 45 ואילך ועמ' 208, ובפירושים לירושלמי להרל"ג ח"א עמ' 272 ואילך. ועיין בערוגת הבשם ח"ב עמ' 65 ועמ' 78 ובהע' ר"א אורבך שם.

ב ש ח ר י ת. כלומר, ובשעה זו מברך עליהן, כמפורש לעיל בסמוך. והתוספתא לשיטתה לעיל שאינו מברך על הסוכה אלא פעם אחת, עיין מ"ש לעיל. וכן בבבלי סוכה (מ"ו א'): אלא סוכה אסוכה קשיא. תנאי היא דתניא תפילין כל זמן שמניחן מברך עליהן דברי רבי. וחכמים אומרים אינו מברך אלא שחרית בלבד. ועיין מנחות ל"ו א'.

59. ע ל ה ש ח י ט ה. וכ"ה בירושלמי: אקב"ו על השחיטה. ועיין בבלי פסחים ז' ב', ובר"מ פי"א מה' ברכות הט"ו, ומה שהאריך במאירי פסחים ז' א', עמ' 14 ואילך.

ה מ כ ס ה וכו'. וכ"ה להלן חולין פ"ו ה"ט. ובה"ג ה' כיסוי הדם (ד"ו קל"ה ע"ד, ד"ב עמ' 569): ו ב ת ר ד מ כ ס י ליה לדמא מיחייב לברוכי וכו'. והסבירה הרמב"ן בחידושיו לחולין פ"ו סע"ב,[41] מפני שברכה זו תלויה בשחיטה, וכבר התחיל במצוה, ולפיכך תקנוה ל א ח ר כ י ס ו י ה ד ם, מפני שהכשר מצוה היא.[42] ומן הירושלמי (ביצה פ"א ה"ג, עיי"ש בגליון הש"ס) משמע כשיטה זו שכיסוי הדם הוא סיום מצות שחיטה.[43] ושמא מטעם זה משמיעה לנו התוספתא שכיסוי צריך ברכה לעצמו, שהרי מ"מ מצוה מיוחדת היא. ובט"ז (יו"ד ריש סי' כ"ח): ואעפ"י שהיא גמר מצות שחיטה וכו', אלא ששייכת אחר מצות שחיטה כמו תפילין של ראש עם של יד. ועיין מ"ש להלן בסמוך. ורוב הפוסקים חולקים על בה"ג וסוברים שמברך לפני כיסוי הדם.

59—60. ע ל כ י ס ו י וכו'. כ"ה בכל נוסחאות התוספתא ובה"ג הנ"ל, וכן מעתיקים בשם התוספתא ברוקח סוף סי' ש"פ ובמורה מקום להר"מ רפי"ד מה' שחיטה (קושטא רס"ט). וכ"ה

[40] ויש להוסיף דברי האגודה מנחות סי' כ"ב, ריו"ד ע"א. ודבריו לקוחים מתוספ' מנחות מ"ב ב' ד"ה ואלו, עיין במהרש"א שם, וכ"ה בשו"ת תרומת הדשן סי' ל"ו (ולפנינו גי' אחרת). ועיין בפיסקי מהרי"ח בסה"י לכבוד שוורץ, עמ' 43, ד"ה רב שרירא גאון.

[41] וכן בתוה"ב להרשב"א, הלכ' שחיטה סוף ב"א, ד"ו כ"ב ע"א. ועיין גם בא"ח ח"ב, עמ' 393, וביבין שמועה להרשב"ץ, ח' סע"ב.

[42] והוא מוסיף שמשום זה תקנו בה ,על' ולא תקנו ,לכסות', אעפ"י שמשעה ששחט לא סניא דלא מכסה.

[43] ועיין בראש חולין פ"ו, סי' ו', ובכנה"ג יו"ד הגהות הטור סי' כ"ח, אות ו' ואילך, ובהגהות ב"י שם.

בירושלמי בהוצאות שלנו. אבל בירושלמי כי"ר: וציונו על מצות כיסוי הדם. וכן מעתיק בשם הירושלמי באו"ז (ח"א ריש סי' שפ"ז. וכן העתיק משמו בנו מהר"ח או"ז בשו"ת שלו סי' קכ"ט, מ"ב ע"א). ועיין מ"ש לעיל בשם הט"ז, ומ"ש בתוספ' ברכות ס' ב' ד"ה אשר. אבל שיטת התוספתא, שאינה מזכירה שתי ברכות בתפילין, היא שאינו מברך על של ראש אלא בשסח בנתים, כשיטת רב האי ועוד, עיין גנזי שכטר, הוצ' הרל"ג ח"ב, עמ' 71 ואילך.

60. בעפר. ליתא בד, בכי"ע ובמורה מקום להר"מ הנ"ל, וכן ליתא בנוסחאות שלנו בירושלמי ובכי"ר שם, וכן אינה בנוסח הברכה של בה"ג והר"מ הנ"ל. אבל ברוקח הנ"ל מעתיק בשם התוספתא: על כיסוי הדם בעפר. וברוקח סי' ש"ג וכן באו"ז (ח"א סי' ת"ד, נ"ה ע"ד) מעתיקים כן אף בשם הירושלמי פרק הרואה. וכ"ה נוסח הברכה בתשב"ץ קטן סוף דיני שחיטה, ד' קרימונא ל"א ע"ב, בטיו"ד סי' כ"ח ובב"י שם. ובס' הארוך להש"ך שם ציין לרוקח ולתשב"ץ הנ"ל, והוסיף שכ"ה גם ברש"ל (יש"ש) כל הבשר סי' י"ב, ובהגהת הר"ץ שוחט מקראקא, והכי נהוג. ובמחזיק ברכה להחיד"א (יו"ד סי' כ"ח ס"ק ב') כותב: ובספרו הארוך מביא כן מהרוקח והגאונים[44] והתשב"ץ ומהרש"ל, וכן מנהג ארץ הצבי ומצרים לומר על כיסוי הדם[45] בעפר.

המוהל וכו'. כלומר, ואפילו האב מוהל אינו כולל שתיהן בברכה אחת. ובבא זו („המוהל . . . לעצמו") ליתא בירושלמי ובבבלי.

על המילה וכו'. בס' הפרדס (הוצ' ר"י עהרענרייך עמ' ר"ג) הוכיח מכאן נגד שיטת חכמי צרפת שנהגו לברך „להכניסו" לפני „על המילה" (עיין בהגהות שם עמ' ר"ב, הע' פ"ט, ובתוספ' שבת קל"ז ב' ד"ה אבי). וכנראה שהיתה לפניו גירסת הרשב"ם בשבת שם (עיין בתוספ' הנ"ל).[46] ובראב"ן (סי' ל"ה) נתן טעם חביב למנהג שלנו, והוא שברכת „להכניסו" אינה על מעשה המצוה אלא על קיום המצוה, על שקיים מה שאמר הקב"ה לאברהם ואתה את בריתי תשמור, והיא מעין ברכת בני מערבא על סילוק תפילין עיי"ש,[47] ומשום זה מברך ברכה זו לאחר המילה.

61. להכניסו בבריתו וכו'. וכ"ה בירושלמי בהוצאות שלנו. ובכי"ר שם: להכניס את הילד הזה לבריתו וכו'. ועיין בעיטור ה' מילה ח"ד, הוצ' רמא"י נ"ב ע"ד ובהערות שם אות ו'.

63. ולמעשים טובים. וכ"ה בד ובבבלי. אבל בכי"ע ובירושלמי (בכל הנוסחאות) ובה"ג (ד"ו כ"ד ע"א) חסרות המלים „ולמעשים טובים" (אבל ישנן בה"ג ד"ב עמ' 106). ועיין בח"ד.

אשר קדש וכו'. הגאונים (ערוך ערך ידיד, א"ח ח"ב, עמ' 10, כללי המילה לר"י הגזור עמ' 89) פירשו שהכוונה היא ליעקב שנא' (מלאכי א' ב') ואוהב את יעקב. ורש"י פירש שהכוונה ליצחק, ויש מפרשים שהכוונה ליעקב (עיין בא"ח ובכללי המלה הנ"ל).

65. אל חי חלקינו וכו'. וכ"ה בירושלמי ובבבלי (בכת"י וראשונים, עיין דק"ס שם 320 הע' צ'). ובה"ג (ד"ו כ"ד ע"א): אל חי יהא חלקינו להציל. וכ"ה בתשובת רב שר שלום גאון בשע"צ (כ"ב ע"א סי' ד'. אוה"ג שבת 135) ובסדור רב סעדיה עמ' צ"ח. והשואלים לרב שר שלום הנ"ל כתבו שהם אומרים צוה (כלומר בעבר) להציל וכו' ויש אומרים צַוֵּה. ורב

[44] הרב כתב ע"פ הזכרון, והש"ך אינו מזכיר את הגאונים, ובסוף הסימן מביא מן הגאונים להפך, שאינו מזכיר בעפר.

[45] בטור ובב"י מעתיקים: כיסוי דם (בלי הי"א) ולא מצאתי להם חבר בגירסא זו. ושמא מפני שפסקו שם „דמו ואפילו מקצת דמו", ולפיכך ניסחו „דם", ולא „הדם".

[46] ולעצם העניין של השיטה הנ"ל, עיין מה שהאריך בזה בשו"ת מהר"ם אלשקר סי' י"ח. ועיין במאמר קדמות ספר הזוהר להרד"ל ריש ענף ב', ז' ע"א. ועיין בכללי המלה לר"י הגזור, עמ' 80 ואילך, ובהערות באר יעקב שם.

[47] ועיין בס' הישר לר"ת, סי' רל"ב, כ"ה ע"א. ועיין ראבי"ה ח"ב סי' תרצ"ג, עמ' 399, ובהע' 13 שם.

האי גאון פסק (לפי העיטור ה' מילה ש"ג, הוצ' רמא"י נ"ג ע"א) שצ"ל: ציוה. ובה"ג ד"ב (עמ' 106): חלקינו וצורינו ציוה בצואת קדושים להציל וכו'. וכבר העיר במפתח לבה"ג שם, עמ' 141, שכ"ה בשו"ת הר"מ (הוצ' רא"ח פריימן עמ' 114): אל חי חלקינו לעד צורנו צוה כצוית לקדושים להציל וכו'. ועיין בהערות לסידור רב סעדיה עמ' צ"ט.

מ ש ח ת. בכי"ע וד מוסיף: למען בריתו אשר שם בבשרינו. וכ"ה בבבלי (עיין עירובין י"ט א'). אבל בירושלמי ליתא כ"ז, וכן ליתא בבה"ג הנ"ל בד"ו ובד"ב, וכן מעידים השואלים לרב שר שלום הנ"ל: ושמענו שאין אומרין במתיבתא למען בריתו אשר שם בבשרנו. וכן ליתא בסידור רב סעדיה ובשו"ת הר"מ הנ"ל.

כ ו ר ת ה ב ר י ת. בד מוסיף כאן ברכת המילה של גרים ועבדים.[48] ונראה שבד הוסיפו ע"פ הבבלי שבת קל"ז ב'. אבל ספק הוא אם הענין לא נוסף גם בבבלי ע"פ הגאונים, עיין באוה"ג עמ' 138 ובהערות שם, ועיין בדק"ס שם עמ' 320. ועיין ברי"ף ובבעה"מ שם ספי"ט.

66—67. א ו ' ב ר ו ך . . . מ פ ר י ש ן. כ"ז ליתא בד ובכי"ע ובירושלמי כאן. וכן מביא הר"מ בשו"ת (הוצ' הרא"ח פריימן עמ' 12) מן התוספתא כאן ברכת שהחיינו על סוכה, לולב, ציצית ותפילין, ומבאר את התנאים שמברכים בהם שהחיינו, ומסיק: ולא באנו באלו הג' חלקים זולתי להוציא מי שמפריש תרומה ומעשרות או חלה, או טמא שטבל, שלא יברך שהחיינו על עשיית אלו המצות ודומיהן. וכן לא היה כ"ז לפני הראשונים שנציין להלן בסמוך ד"ה להפריש.

אבל בכפו"פ פכ"ה (ד"ו ק"ז סע"ב; הוצ' לונץ עמ' תע"ה) מעתיק בשם תוספתא ברכות פ"ו כגירסת כי"ו. וכן באבודרהם (סדר תפלות של חול ש"ג, הוצ' עהרענרייך זצוק"ל עמ' ע"א): והטעם הנכון בעיני הוא מה שכתוב בתשובת הגאונים[49] שאין מברכין שהחיינו אלא על דבר שיש בו שמחה והנאה לגוף, והכי אמרינן בתוספתא דברכות ההולך להפריש תרומות מברך שהחיינו, נראה מפני שהוא שמח ונהנה באסיפת פירותיו. אבל להלן שם (עמ' צ"ז) העתיק כגי' ד וכי"ע.

67. ל ה פ ר י ש וכו'. ברמב"ן בכורות סוף ה' חלה: ותניא בתוספתא היה מהלך להפריש תרומות ומעשרות אומר ברוך אקב"ו להפריש (כג' ד וכי"ע, עיין מ"ש לעיל) תרומות ומעשרות. מאימתי וכו'. ועיין גם בהשגות שלו על סה"מ להר"מ שורש י"ב (ד' וורשא, ע"ט ע"א) ובזוהר הרקיע להרשב"ץ ע"ט ע"א, ובחי' הרמב"ן פסחים ז' א' ד"ה ופי' הסוגיא. וכן נעתקה התוספתא (כגי' ד וכי"ע בערך, עיין מ"ש לעיל) במאירי חלה פ"ב, עמ' 19, פסחים ז' א' סד"ה ולעניין (15 ע"א, ועיי"ש 14 ע"ב). ועיין במגן אבות שלו הוצ' לאסט, עמ' מ"ב ועמ' מ"ה. וכן בר"ן פסחים פ"א סי' ת"ש, ובשו"ת הריב"ש סי' שפ"ד. ועיין רש"י ברכות מ' ב' ד"ה מלברכך.

והראשונים (עיין ראב"ן סי' ל"ה, ובציונים של הר"ש אלבק בריש הסימן שם)[50] נותנים טעמים שונים להתחלת הברכה בלמי"ד עם פועל ולהתחלה ב"על" עם שם הפעולה. וראש המדברים בעניין הוא ר"י אבן פלאת.[51] וכתב הרב (לפי ס' הפרדס הוצ' עהרענרייך סוף עמ'

[48] אבל גם בכי"ע אין זכר לזה. וכן נראה מדברי המאירי שכתב (פסחים ז' א', 14 ע"ב): וכן תרומות ומעשרות נאמר בתוספתא של ברכות שהם בלמ"ד וכו', וכן של זבח ושל פסח מפורש בתוספתא שהם בלמ"ד, וכן במילת גרים ועבדים מפורש ב מ ס כ ת ש ב ת שהיא בלמ"ד. וכיוון שבמילת גרים ועבדים שבק את התוספתא, הרי משמע קצת שהיה לפניו כאן כגי' כי"ו וכי"ע.

[49] הובאו במאור סוף פסחים, אלא שנשמט שם הציון לתשה"ג, עיין בא"ח ח"א ה' ברכות סוף סי' ע"ג, מ"ב ע"א. ועיין בשו"ת הרשב"א ח"א, סי' קכ"ו.

[50] אלבק מציין שם לס' הישר לר"ת סי' קמ"א, וכ"ה בראב"ן הוצ' עהרענרייך (אלא ששם בטה"ד: קע"א). וכ"ה בציונים של הרח"י עהרענרייך לפרדס עמ' קצ"ה הע' ב'. וצ"ל בכולם: סי' רנ"ט. והציון „קמא" הוא „פ' קמא", כלומר פרק קמא דפסחים.

[51] עיין בציונים של אלבק הנ"ל. ועיין בפי' ר' אליהו מלונדריש הוצ' הרמ"ל זק"ש, עמ' כ"ט ואילך, ובערוגת הבושם ח"ב עמ' 67 ואילך. ועיין הסיכום במגן אבות למאירי, עמ' מ"ד–מ"ה.

ר"ח ואילך): וברכת החלה (כלומר, הנוסח שלה) לא הוזכרה בתוספתא. וראיתי בדברי רבינו האי זצ"ל בטבע זה, אשר קדשנו במצותיו וצונו על התרומה[52] וכו', ובתוספתא תניא הנכנס להפריש תרומות ומעשרות אומר ברוך אתה ה' אמ"ה אשר קבמ"ו להפריש תרומות ומעשרות. ושמא טעות סופר הוא (כלומר, וצ"ל: על הפרשת תרו"מ), ואם תימצי לומר עיקר לא קשיא ולא מידי וכו'.

ובראב"ן הנ"ל (סי' ל"ה) כתב: ובכל אילו המצות שעשייתן לפי שעה מברך עליהן וכו' לעשות, דאין עשיית המצוה אלא בנגמרה וכו', וכן להפריש חלה ותרומה לא נגמרה מצותן עד שעת נתינה לכהן.[53]

תרומה ומעשרות. בכפו"פ פכ"ה (עמ' תע"ה) ובשו"ת הריב"ש סי' שפ"ד פירשו שזה הוא נוסח הברכה, כלומר שמברך "להפריש תרומה ומעשרות", והביאו ראייה מכאן[54] שמברכין ברכה אחת על מילת שני תינוקות.[55] וכמובן, שאין זו אלא אסמכתא בעלמא, שהרי אפשר לפרש "תרומה ומעשרות" תרומה או מעשרות, כדרך שאמרנו ברישא: היה הולך להפריש תרומה ומעשרות, ושם הרי אי אפשר להפריש שניהם בבת אחת. וכנראה שרבותינו סמכו בעיקר על הירושלמי דמאי (פ"ה ה"ב, כ"ד ע"ג): תני ר' חייא כוללן בברכה אחת.[56] וכן פסק הר"מ בספ"א מה' מעשר. ועיין ברדב"ז שם.

68. בשעה שמפרישין. לפי הגירסא שלפנינו ברישא, צריך לפרש שברכת שהחייבו מברך כשהוא מפרישן, כלומר, לפני ההפרשה בדווקא, אבל על ההפרשה עצמה מברך בשעת ההפרשה או לאחריה (עיין להלן). ולהלן תרומות (פ"ג ה"ג): היה הולך להפריש תרומה ומעשר ראשון וכו' מברך עליהן משהפרישן (כ"ה בכל הנוסחאות שם). אם עתיד לקרות להם שם וכו'.

וברמב"ן סוף ה' חלה הנ"ל: וכד בעי למשקל חלה מאגנא מבעי לאקדומי ואפרושי (עיין הלשון בשאילתות ריש סי' ע"ג) והוא מברך וכו', והדר לימא תהוי חלה וכו',

[52] כ"ה בשאילתות ריש סי' ע"ג, ועיין בהעמק שאלה שם אות א' ואות ב'. ועיין בהשגות הראב"ד פ"ח מה' בכורים הי"א, בס' המנהגות להרא"ש מלוניל, הוצ' הר"ש אסף בספרן של ראשונים, עמ' 155, ובא"ח ח"ב, עמ' 200. ובמחז"ו, עמ' 264: אקב"ו להפריש תרומה. אבל הר"מ בפ"ח מה' בכורים הי"א פסק שמברך: להפריש חלה. וכבר העיר הר"ש הורוויץ בהערותיו למחז"ו הנ"ל שכ"ה הנוסח גם בה"ג ה' חלה (ר"ו ט"ו ע"ב), עי"ש בשאר הציונים. ועיין בהערות הר"ש טרויב להנ"ג, קמ"ה ע"ב. וכ"ה אף בה' ראו, עמ' 32, ובה' פסוקות, הוצ' ר"ס ששון, עמ' ל"ט, ובסרור רב סעדיה, עמ' ק"א, עי"ש בהערות. ועיין מ"ש ר"ן קורוניל בהערה לפיסקי חלה להרשב"א, כ"א ע"א ואילך. ועיין באו"ז ח"א סי' שס"ו, נ"א ע"א, מ"ש בשם הירושלמי. ועיין בריבמ"ץ מע"ש פ"ה מי"א.

[53] עיין בהערה ט"ז שם שציין לנכון לשו"ת נודע ביהודה מהדו"ת סי' ר"א. ועיין בהשגות הרמב"ן על סה"מ להר"מ הנ"ל, ובמגילת אסתר ובקנאת סופרים שם. ועיין מ"ש הרי"פ פערלא בפירושו לס' המצות לרס"ג ח"א, רע"ח ע"א ואילך. ועיין בשו"ת ר"י אבן פלאת, הוצ' אסף הנ"ל, עמ' 203, ובשאר הראשונים שהבאנו לעיל.

[54] בכפו"פ שם: מפי הר"ב (רבינו ברוך) ז"ל שמעתי שעל זה סומכין בארצו וכו' שימולו את בניהם יחד, שאחד מהם מברך, וכלן יוצאין. ומכיון שהעתיק שם גם הט"ו, הרי אפשר שרבינו ברוך כיוון להט"ו להלן. אבל בעל הכפו"פ עצמו פירש לעיל שם את התוספתא כמו שהבאנו בפנים.

[55] נגד שיטת בעל העיטור סוף ה' מילה (הוצ' רמא"י, נ"ג סע"ג, ועיין בהערה שם) והריטב"א בחידושיו לשבת. ובמיוחסים להריטב"א שלפנינו לא מצאתי שיטה זו.

[56] ואעפ"י שאסור להפריש תרומה ומעשר בבת אחת, מ"מ מברך עליהן אחת, ודינן כמילת שני תינוקות שהם נופין מחולקין ואי אפשר למול אותם בבת אחת, עיין בעיטור שם שחילק בין מילה ובין שחיטה. ואפשר שבעל העיטור והריטב"א החמירו ופסקו כשיטת ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן בירושלמי שם שמחייב לברך חמש ברכות.

כל המצוות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן, ותניא בתוספתא היה מהלך להפריש וכו' (העתקנו את לשונו לעיל), מאימתי מברך עליהן משהפרישן. תניא אידך (להלן תרומות הנ"ל) היה מהלך להפריש תרומות ומעשרות מברך משהפרישן. הפרישן אם עתיד לקרות להם שם אין בהם משום קדושה עד שיקרא להם שם, ואם אין עתיד לקרוא להם שם, כיון שהפרישן נתקדשו. וע"ז מוסיף רבינו: הלכך אם אין עתיד לקרות להם שם, מברך עליהם קודם שיפרשן, כדי שיברך עובר לעשייתן.[57] ועיין גם בפיסקי חלה להרשב"א, בסופו. ומתברר מדברי רבינו[58] שהוא מפריש ואח"כ מברך ואח"כ קורא שם, כנוסח התוספתא בתרומות. וכנראה שגם לפנינו הכוונה היא שהברכה בעצמה היא קריאת שם (וכסברת מהרי"ק בפ"ה מה' בכורים הי"א), ולפיכך אם עתיד לברך, מפריש ואח"כ מברך, כלומר קורא שם בזה (ומ"ש בשאילתות: והדר לימא תיהוי חלה, אינו אלא לרווחא דמילתא), ונמצא מברך בשעת חלות ההפרשה או לאחריה.

69. כל אחד וכו'. באו"ז (ה' ר"ה סי' רס"ב, ח"ב, ס"א ע"ב): וההיא תוספתא דברכות פרק ברכת זימון, דתניא עשרה שהיו עושין עשר מצות כאו"א מברך לעצמו, היו כולן עושין מצוה אחת אחד מברך לכולן, התם ה"פ עשרה שהיו עושין עשר מצות שאין ברכותיהן שוות, כגון זה לובש תפילין זה מתעטף בציצית זה קובע מזוזה וזה שוחט וזה מעשר וזה תורם וכו', הואיל ואין ברכותיהן שוות כל אחד מברך לעצמו אבל היו כולן עושין מצוה אחת שכולן לובשין תפילין או מצוה אחרת הואיל וברכה אחת היא אחד מברך לכולן וכו'.[59] וכן פירש את התוספתא באבודרהם ס' תפלות של חול ש"ג (קרוב לראשו), הוצ' הרח"י עהרענרייך עמ' ס"ב. וכן מוכח מן הסיפא, עיין להלן.

ברם ר' אשר בר' חיים תלמיד הרשב"א (בס' הפרדס כת"י שער ט', כפי שמביאו בשיורי ברכה להרחיד"א או"ח סי' ח) כתב: היכא דבירך ש"ץ לגמור את ההלל אין הקהל צריכין לחזור ולברך, וראיה מהתוספתא עשרה שעשו מצוה א', א' מברך לכלן, עשרה שעשו עשר מצוות כל א' מברך לעצמו, ופירוש התוספתא הכי הוי, עשרה שעשו מצוה אחת כגון עשרה שקורין הלל, או עשרה שעשו מעקה אחת, או עשרה שקובעין מזוזה אחת או כדומה לזה, א' מברך לכלם, ועשרה שעשו עשר' מצוות כגון שמניח כל אחד תפילין בראשו או שמתעטפין בציצית או שמנענעין הלולב כל אחד מברך לעצמו. וראיתי מי שטעה ופירשה עשרה שעשו מצוה אחת, כגון אם עשרה מניחין תפילין אחד מברך לכלן, כיון שכלן עושין מצוה אחת יחד, וכן עשרה שמנענעין לולב יחד, או מתעטפין בציצית וכיוצא, ועשרה שעשו עשר מצוות, כגון שכל אחד ואחד עושה מצותו, כלומר שזה מניח תפילין וזה מתעטף בציצית, וזה מנענע את הלולב כל א' וא' [מברך] לעצמו, וזה טעות גדול דהאיך אפשר שאני מניח תפילין ואחר יברך עלי'. וכן עשרה שעושין עשר מצוות, שר"ל שזה מניח תפילין וזה מתעטף בציצית וכו', ולפ"ז מברך כל א', פשיטא, והיאך יעלה בלב שום אדם שאם אחד מניח תפילין וא' קובע מזוזה ואחד מנענע בלולב, אחד יברך לכלן, שיברך א' על התפילין ויפטור אחר שמנענע לולב וכו'. ופירוש זה נראה לכאורה מוכרח, אבל עיין הסיגנון בסיפא.

וכן הביאו את התוספתא בשו"ת מהר"מ ד' פראג סי' ז', ד' למברג סי' תי"ג, שו"ת הרשב"א ח"א סי' תנ"א (ולה כיוון באהל מועד לר"ש ירונדי, ח"א ק"ט ע"ב), הגה"מ פי"א מה' ברכות ה"י, א"ח ח"א ה' ברכות סי' ב', ל"ז ע"א. כפר"פ פכ"ה עמ' תע"ה.

[57] כלומר, לפי הגירסא משהפרישן צריך לפרש שעדיין לא קרא להם שם, ולפיכך מברך אחר ההפרשה, לפני קריאת שם, אבל אם אין עתיד לקרוא להם שם מברך לפני ההפרשה.

[58] וכנראה שכן היתה לפניו הגירסא בשאילתות ריש סי' ע"ג הנ"ל.

[59] ועיי"ש ח"א סי' שס"ז, נ"א ע"א. ויש שם קיצור בהעתקה מן התוספתא, אעפ"י שכן מעתיק גם בהגהות אשרי חולין פ"א, סי' נ'.

70. יחיד וכו'. בבבלי סוכה מ"ו א': ת"ר היו לפניו מצות הרבה אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות. ר' יהודה אומר מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה.[60] ופירש"י: מצות הרבה. ליטול לולב, לישב בסוכה, להניח תפילין וכו'. ולפ"ז הברייתא שלנו כר' יהודה. והראשונים מסתייעים מכאן שמברכין ברכה אחת על מילת שני תינוקות (עיין לעיל הע' 54—56), וכולם פירשוה כפירש"י בבבלי הנ"ל.

71. מפסיק ועושה וכו'. וכ"ה בד ובאבודרהם ובריב"ש הנ"ל. ובכי"ע ובהגה"מ הנ"ל רק פעם אחת "מפסיק ועושה". ופירש בריב"ש הנ"ל: כגון בנמלך, כדאיתא בגמ' דילן (פסחים ק"ג ב'). ובח"ד כתב שהברייתא כאן כרבי (סוכה מ"ו א'), אבל כבר העירונו לעיל שהברייתות כאן בתוספתא הן בשיטת רבנן ודלא כרבי, והעיקר הוא כפי' הריב"ש. ועיין מ"ש לעיל ספ"ה.

72. מתפללשתים. וכ"ה בכי"ע ובמשנה פ"ט מ"ד. ובדק"ס עמ' 288 מביא מכי"מ: צריך שתים, ולא הביא שום נוסח אחר. אבל בד כאן: מברך שתים, וכ"ה בפיסקא של המשנה בב"נ (ל"ז ע"ג), וכן גרס במשנה במאירי (199 ע"א) ובא"ח (ח"א ה' ברכות סי' ס"א, מ' ע"ג). ובראי"ה עמ' קפ"ג: מברך מתפלל שתים, ונתערבבו בו שתי הנוסחאות. וכן בפיסקא שבירושלמי (פ"ט ה"ו, י"ד ע"ב) בדברי בן עזאי: מברך ארבע וכו', ועיין להלן שו' 78 ומש"ש. וכן צ"ל בכי"מ: [מ]בריך (במקום: צריך), ועיין להלן.

72—73. אחת בכניסתו וכו'. עיין בפירש"י במשנה, ולפי פירושו אין כאן ברכה כלל, אלא מתפלל בשתיהן. ובמאירי פירש (לפי גירסתו: מברך שתים, עיין לעיל): אחת בכניסתו, והוא שמברך לשם שהכניסו לשלום. ואחת ביציאתו שיברך את השם שהוציאו לשלום. ובן עזאי אומר ד'. ב' של תפלה וב' של הודיה. ולפי פירושו הוסיף בן עזאי את שתי התפילות. אבל הפי' הפשוט הוא בפיה"מ להר"מ: בשעת כניסתו הוא מתפלל להקב"ה שישמרהו במדינה, ובשעת צאתו יודה לאל שהוציאו ממנה לשלום. וכבר העיר הרש"ש (נ"ד א'), שכן מפורש בירושלמי: בכניסתו מהו אומר, יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי שתכניסני לכרך זה לשלום.[61] ביציאתו אומר, מודה אני לפניך ה' אלקי וכו'. והראשונה היא תפלה והשניה היא הודאה, כמו בברכת המרחץ להלן.

73. ר' שמעון או' וכו'. בד וכי"ע: בן עזאי או' וכו'. וכ"ה במשנה ובירושלמי. ואולי צ"ל כאן: שמעון [בן עזאי] או' וכו'.

76. יצא לשלום וכו'. בירושלמי ישנה באמצע עוד בבא: כשיצא אומר יהי רצון מלפניך ה' אלקי שתוציאני מכרך זה לשלום. יצא אומר וכו'. וכן בבבלי ס' א': בקש לצאת אומר יהי רצון מלפניך וכו' יצא אומר מודה וכו'. אבל בה"ג ד"ב עמ' 76 ובכל בו סי' פ"ז (ד' אריבינו) מעתיקים רק ג' בבות כמו בתוספתא כאן. (וכנראה שזו היא השמטה בט"ס, עיין בה"ג ד"ו ובא"ח הנ"ל). וכן במאירי (199 ע"ב ד"ה זהו ביאור) מעתיק מן התלמוד רק ג' בבות שלפנינו, אבל מתוך פירושו במשנה משמע שהיו לפניו ד' בבות. ואם אין כאן השמטה בתוספתא צ"ל שהתפלה

[60] שו"ת מהר"ם ושו"ת הרשב"א וכפו"פ הנ"ל (בפנים). וכן במרדכי חולין פ"ז סי' תרנ"ז, שו"ת הרא"ש כלל כ"ו, סוף סי' ד' (ועי"ש כלל י"ד, סי' נ', ובפסקיו לפסחים פ"א סי' י'), רבינו ירוחם, אדם, נתיב ה' ח"א (קרוב לראשו), ושו"ת הריב"ש סי' שפ"ד הנ"ל.

[61] ובהכרח פירושו שתפילה זו כוללת בקשה שישמרהו ה' אף בכרך עצמו, שהרי כל עצם הסכנה היא בהיותו בכרך, ועליה הוא מתפלל, ואם אירע לו אסון בכרך, נמצא שלא נכנס לשלום אלא לצרה. ופירוש זה של הירושלמי והר"מ הוא לת"ק גרידא שלא הוכיר תפילה בתוך הכרך עצמו, אבל לבן עזאי שמתפלל במיוחד אף בתוך הכרך, שיצא משם בשלום, הרי התפלה הראשונה היא כפשוטה על הדרך, שיכנס לכרך בשלום. ולפיכך ניסח הר"מ בחיבורו (פ"י מה' ברכות הכ"ה): הנכנס לכרך אומר יהי רצון וכו' שתכניסני לכרך זה לשלום וכו', מפני שפסק כבן עזאי שמתפלל ארבע, ופירש כפשוטו.

האחרונה כוללת הודאה לשעבר ותפילה להבא שיגיע למקומו בשלום. ומכל מקום צריך לפרש שהסיפא במשנתנו „ונותן הודאה לשעבר וצועק לעתיד לבוא" בן עזאי היא שהלכה כמותו.

77. שהוצאתני וכו'. גי' כי"ע יותר קרובה לנוסח הבבלי.

78. מברך שתים וכו'. בד, בכי"ע ובירושלמי: מתפלל שתים וכו', ועיין מ"ש לעיל שו' 72, ד"ה מתפלל. ובבבלי: הנכנס לבית המרחץ אומר יהי רצון וכו'.

79. שתכניסני וכו'. וכע"ז גם בבבלי לפי כתי"י וראשונים.[62] אבל בירושלמי: שתצילני משריפת האש ומהיזק החמין ומן המפולת וכו'. ועיין במעשה שאירע לו לר' אבהו בבבלי כאן ובכתובות ס"ב א'. אבל עיין בירושלמי ביצה פ"א ה"ו, ס' ע"ג.

80. תהי וכו'. הסדר כאן נראה לכאורה בלתי הגיוני. ובבבלי באה בקשת הכפרה אחרי תפילת ההצלה לעתיד לבוא. ובברכות השחר מן הגניזה:[63] תהי מיתתי עם יציאת נפשי כפרה על כל עוונותי לעתיד לבוא. ובסנהדרין פ"ו מ"ב: ואין אתה עכור לעתיד לבוא (כגי' המשניות מטיפוס א"י) וכו' תהא מיתתי כפרה על כל עונותי. ונראה שהסדר בתוספתא נכון, ובכוונה הציעו לגמור בתפילה להצלה, כדי שלא לסיים במיתה, משום נחשא (עיין בדברי אביי בבבלי שם).

81. יצא וכו'. סיפא זו לא היתה לפני הבבלי, שכ"ה שם: כי נפיק מאי אומר? א"ר אחא מודה אני לפניך ה' אלקי שהצלתני מן האור הזה (כגי' כת"י). ובירושלמי: כשהוא יוצא אומר מודה אני לפניך ה' אלקי שהצלתני [משריפת אש ומחזקת החמים ומן המפולת. כן יהי רצון מלפניך שאגיע לביתי בשלום] (כ"ה בכי"ר). ובירושלמי שם מעמיד לה ר' אבהו דווקא במרחץ שהיא ניסוקת, אבל במרחץ שאינה ניסוקת אינו אומר אלא מהיזק חמין בלבד. ועיי"ש פ"ד ה"ד, ח' ע"ב; קהלת זוטא פ"ג, ב', עמ' 96; מה"ג בראשית מ"ב ל"ח, הוצ' ר"מ מרגליות עמ' תש"ל.

83. ר' יהודה וכו'. וכ"ה בירושלמי ובבבלי (בכת"י ובראשונים). ובהוצ' שלנו: ר' מאיר אומר וכו'. ועיין בשו"ת הר"א בן הר"מ, הוצ' הרח"א פריימן ז"ל עמ' 121 ובהערה 5 שם (=חידושים מהרמב"ם כת"י שבמעשה רוקח ח"א, ב' רע"ד).

84. ברוך וכו'. הסדר בכת"י שלנו הוא: גוי, בור, אשה, וכן היה כאן לפני המאירי (ס' ב', 201 ע"א), וכ"ה הסדר בירושלמי[64] ובבבלי (לפי כת"י וראשונים). אבל בד וכי"ע הסדר הוא: גוי, אשה, בור. וכ"ה בכי"ר של הירושלמי[65] ובבבלי בהוצאות שלנו. ולפי סדר זה מתקשרת הסיפא (משלו משל) עם בור. ובבבלי הוציאו בור והכניסו עבד במקומו, וגם בזה אנו מוצאים שנו"ס בסדר, עיין לדוגמא בסדור רב סעדיה עמ' פ"ט ובשנו"ס שם. ויש בזה נ"מ לדינא, עיין מגן אברהם או"ח סי' מ"ו אות ט'.

וכמה מן הפוסקים הסכימו להשמיט בור מן הברכות. ובמאירי הנ"ל כתב: ומתוך כך (כלומר, מתוך התוספתא. ועיין במפתח למגילת סתרים לר"ן הוצ' הר"ש אסף בתרביץ שי"א סוף עמ' 239) נהגו הרבים בארבעתן. ובפרקי דרבי (הוצ' גרינהוט עמ' ס"ו): ד' דברים חייב אדם לומר בכל יום שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה, שלא עשני בור וכו', שלא עשני עבד שהעבדים נחשבים כבהמה.

ובס' המנהגות לר' אשר מלוניל (הוצ' הר"ש אסף בספרן של ראשונים עמ' 141): שלא עשני גוי כי כשברא הב"ה את עולמו ברא כל הנשמות שבעולם, ותנא ימים יוצרו ולא

[62] עיין דק"ס עמ' 343 הע' נ'. ועיין במס' ד"א רבה פ"י, הוצ' היגער עמ' 296 ובשנו"ס שם.

[63] מאן, בשנתון של צינציניטי ח"ב עמ' 278; אסף, בספר דינבורג, עמ' 121.

[64] בהוצ' שלנו. וכן היה שם הסדר לפני רב עמרם גאון (עיין בס' המנהיג סי' א', ז' ע"ב, ובסידור רש"י עמ' 3 ואילך ובהערות שם) ולפני רב האי (תשה"ג שע"ת, סי' שכ"ז) ולפני הראבי"ה (ח"א סי' קמ"ו, עמ' 140).

[65] וכ"ה בעיטור ה' ציצית הוצ' רמא"י, ע"ז ע"ב, ובילקוט המכירי ישעי' עמ' 112.

א ח ד ב ה ם, מלמד שהראה הב"ה לאדם הראשון וכו', ויש ששואל למה אין מברכין שלא עשני בהמה, מפני שכבר הודה על זה בברכת אלהי נשמה שנתת בי טהורה, וכן אשר יצר את האדם בחכמה, מפני שבשעה שנבראו הנשמות לא נבראו רוחות הבהמות, ובהמה אין לה נשמה. וממש כדברים הללו הביא בדרשות ר' יהושע אבן שועיב (פ' תזריע ומצורע ד' קראקא מ"ח ע"ב) בשם תשובת הרמב"ן לרבינו יונה: וכן דרשו ימים יוצרו מלמד שהראה הקב"ה לאדם וכו' וכל זה רומז לנשמות, ולכן אין אנו מברכין שלא עשני בהמה, שאין לה נשמה. ובס' הריקנטי (משפטים כ"ב סוף י"ז, והביאו בשערי תורת א"י לרזו"ו רבינוביץ, עמ' 20): ושמא כי בזה[66] נחלקו רבותינו ז"ל במנחות אם יש לברך שלא עשני בהמה והבן זה. וקרוב לודאי בעיני שלריקנטי זה כיוון בס' לקט יושר[67] (או"ח עמ' 7) שכתב: "ודכירנא שמצאתי בספר אחד וז"ל, ושמא כי בזה נחלקו רז"ל במנחות אם יש לברך שלא עשני בהמה ודו"ק". ולעיל שם העיר בשם רבו בעל תרומת הדשן: אשה אומרת במקום שלא עשני אשה, שלא עשני בהמה.

ובברכות השחר מן הגניזה:[68] ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר בראת אותי אדם ולא בהמה, איש ולא אשה,[69] ישראל ולא גוי, מל ולא ערל.[70] חפשי ולא עבד.[71]

וכבר העיר איזידור לוי[72] כי שופענהאוער היה הראשון שהסמיך[73] את ג' ברכות השחר שלנו עם הברכות שייחסו לאפלטון (עיין להלן). ואחריו ציין כן גם יואל.[74] אבל כבר העיר וויים[75] לפניו (בלי ציון המקור לספרות היונים) על נוסחא יותר קרובה לענייניגו.[76] והוא שספרו על תליס, ויש אומרים על סוקרטיס, שהיתה מרגלא בפומיה הודאה על ג' דברים: א. שנולדתי אדם ולא בהמה. ב. איש ולא אשה. ג. הילידי ולא ברברי. וזה מתאים בדיוק לג' ברכות הראשונות של הגניזה.[77]

וכנראה שעיקר הנוסח הוא כמו שהוא לפנינו בתוספתא, בירושלמי ובבבלי, ואין שום הכרח לראות כאן השפעות חיצוניות, שהרי הברכות הללו הן על טובות הש"י עם האדם, ומטבע כל אדם להרגיש בהן. וגירסת הריקנטי במנחות (בעניין שלא עשני בהמה, עיין מ"ש לעיל) היא מפוקפקת מאד, ואין לה שום סמך לא בכתי"י, ולא בראשונים. והרי כבר ראינו לעיל שהראשונים התעסקו בשאלה זו, ואפשר שכתב ע"פ השפעת המשא והמתן בין הרמב"ן ורבינו יונה (עיין מ"ש

[66] עי"ש, ונראה שהפירוש הוא, אם אדם הבא על הבהמה ממשיך עליו את רוח הבהמה.

[67] וציין לו דוידסון באוצר השירה והפיוט ח'ב עמ' 72, סי' 1623, והעיר גם על מאמרו של מאן, עיין להלן.

[68] מאן הנ"ל (לעיל הע' 63), עמ' 277 (ועי"ש עמ' 274 הע' 19); אסף הנ"ל.

[69] אצל אסף הנ"ל מוסיף: זכר ולא נקבה.

[70] ברור שברכה זו הוסיפו בארץ האיסלם שהבדילו שם בין גוי (ערבי) ובין ערל (נוצרי), עיין בהערות הר"ש אסף שם.

[71] אצל ר"ש אסף שם מוסיף: טהור ולא טמא. והנה יש לנו במקור זה לא שינוי בסדר הברכות גרידא, אלא ניסוח חדש לגמרי. במקום הברכה על שלילת הרע, יש כאן ברכה על החסר שעשה אתנו בפועל, דוגמת שאר ברכות השחר (עיין ב"ח או"ח סי' מ"ו) יחד עם שלילת הרע, דבר והיפוכו. וכ"ז חשוב בעיני כניסוח מאוחר, ועיין דק"ס מנחות, עמ' 108, הע' ד'.

[72] בספרו בלשון צרפת "האגדה של פיתגרס מיון לא"י", עמ' 261, הע' 5.

[73] דיע וועלט אלס ויילע אונר פארשטעללונג, עמ' 577.

[74] בליקקע אין דיע רעליגיאונסגעשיכטע וכו', ח'א עמ' 119 ואילך.

[75] דור דור ודורשיו ח'ב, ווינה תרל"ו עמ' 29, ועי"ש עמ' 147.

[76] מסורת של דיאוגינים מלאערטיאה, ס'א ל"ג, בשם הרמיפיפוס.

[77] ועיין מ"ש ע"ז קויפמן במ"ח כל"ז, עמ' 15 ואילך (וציינתי לו בחס"ד ח'א, עמ' 30, הע' 1); צ'רלס טיילור בפרקי אבות שהוציא לאור, הוצאה שניה, עמ' 138 ואילך; איזידור לוי בספרו הנ"ל (לעיל הע' 72) עמ' 261 ואילך, ועי"ש עמ' 262, הע' 3.

לעיל). ואשר לניסוח הברכות בברכות השחר של הגניזה, הרי מוכח מתוכן שהן מאוחרות מאד (עיין מ"ש לעיל בהע' 70–71), ואין לסמוך עליהן כלל.

85. כאפס וכו'. עיין שנו"ס. וכנראה שהסופר העתיק ע"פ הזכרון. ובישעי' במגילות גנוזות: וכאפס ותהוו וכו'.

86. ירא חטא. וכ"ה בכי"ע. ובד מוסיף: ולא עם הארץ חסיד. וכ"ה באבות. ופירש ר"י נחמיאש שם (ט"ז ע"א): בור נקרא שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בתלמוד ולא בדרך ארץ, וכ"ה בתוספ' מנחות מ"ד א' ד"ה זיל, ועיין במשנת קידושין סס"א. ועיין בבלי סוטה כ"ב א' ובתוספ' שם ד"ה רבי. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ב עמ' 159 בשם ס' הקנה.

חייבות במצות. במאירי (עמ' 201) מעתיק מכאן: שאין אשה חייבת בכל המצות. וכן העתיק בראבי"ה (סי' קמ"ו) הנ"ל מן הירושלמי: שאינה מצווה בכל המצוות. וכנראה שזהו תיקון רבותינו ז"ל. וכן להלן ריש סוכה (כגי' כי"ל, עיין תס"ר ח"א עמ' 196): ואין אשה חייבת במצות. וכן בירושלמי שם פ"א ה"א, נ"א ע"ד: ואין אשה מצוה על המצות. ופירושו, כמו שהגיהו הראשונים הנ"ל.

88. מקדיח וכו'. אפשר שמכאן הוא הביטוי "להקדיח את התבשיל" במובן מעשים רעים (עיין בבלי כאן י"ז ב' ובערוך ערך קדח ב').

להפוך וכו'. בד: לחפת לו חלוק והוא לא חיפת חלוק מימיו. וכע"ז גם בכי"ע. ועניין החיפות הוא שהיו הופכין את השפה וכופלין אותה (עיין תוספתא כלים ב"ב פ"ו ה"ד), כדי לחזק את החלוק ולהתאימו לקומת האדם, שלא יהא ארוך יותר מדאי ויתלכלך. ובבבלי מו"ק (י' א') הגדירו את התופר ההדיוט (שאינו אומן): כל שאינו יכול לכוין אימרא בחפת חלוקו, ופירושו שהיו נותנים אימרא על החפת לשם נוי (עיין כלים פכ"ז סמ"ו, ותוספתא הנ"ל), ומי שאינו יכול לכוין את האימרא לחפת, הרי הוא הדיוט, ואינו אומן (ועיין ירוש' שם פ"א ה"ח, פ' ע"ד). וכאן נתנו דוגמא יותר קיצונית, לעבד שלא חיפת חלוק מימיו, ואינו מכיר לכוין בדיוק את החפיתה לקומת האדם, ונמצא החלוק משולשל (עיין מדרש שמואל רפכ"א) ונגרר בארץ.

ובפי' רבינו יונה למשלי פי"ט, ב' (עמ' 101): ואז"ל כי מי שלא למד חכמה ותורה לא יצליח בידו קיום המצות על אופניהם ועל תכונתם, והוא דומה לעבד אשר צוה לו המלך לחפות לו חלוק והוא לא חפה (צ"ל: חפת) חלוק מימיו, וכעס המלך על פעולתו כי לא ישרה בעיניו. ונראה שכיוון לתוספתא שלפנינו.

90. לא יכנס וכו'. ילקוט קהלת סי' תתקע"א בשם התוספתא. ועיין להלן.

91. ובאפנדתו וכו'. וכ"ה בקה"ר, וכע"ז גם בירושלמי. ובבבלי: בפונדתו מופשלת לאחוריו. ופירש בפיה"מ להר"מ שאפונדא כאן הוא בגד תחתון, ואסור להכנס בו לבדו, עד שילבש עליו בגד אחר. ומן התוספתא כאן (וכן מכלאים פ"ה הט"ו) משמע כפירש"י שאפונדה שלנו היא כמו בכל מקום — אזור חלול שחוגר בו. ודווקא אם היא מבחוץ אסור, אבל אם היא מתחת לבגד מותר. ובתוספ' שנץ (לפי שטמ"ק ב"מ כ"ו א') הוכיחו מן הירושלמי שאפונדתו מבפנים מותר.[78]

94. קולין וחמורין וכו'. וכ"ה בירושלמי ובקה"ר, ועל פיה בארנו בפיה"ק. אבל גי' ד מתאימה לבבלי, ולפי מסורת זו הק"ו של ר' יוסי בר' יהודה הוא על רקיקה גרידא.

94–95. שאין בו וכו'. וכן בפי' רבינו הלל לספרי (כי תצא פי' רנ"ח, ע"ו ע"ד) בשם התוספתא: ומה מנעל שאין דרך בזיון אמרה תורה של נעליך וכו'. וכ"ה בבבלי בהוצ' שלנו. אבל בירושלמי: מה אם נעילה שהיא של כבוד וכו'. וכן בבבלי בכי"י (עיין דק"ס, עמ' 356 הע' צ'): מה מנעל שהוא דרך כבוד וכו'. ועיין מ"ש הרמ"מ כשר בתו"ש שמות פ"ג סי' צ'. ובכמה

[78] והעיר עליהם רמ"ל זק"ש במשניות הוצ' מכון הערי פישעל, עמ' 76.

נוסחאות של המשניות (הוצ' לו, פרמה, ב"נ וכי"פ, עיין דק"ס עמ' 288 הע' י') נוספה ברייתא זו בתוך המשנה עצמה כגירסת הירושלמי.

96. הפותח ביו"ד ה"י וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות. וכ"ה ברוקח סי' שס"ג בשם התוספתא וכ"ה בירושלמי. אבל בגליון ד שלי הוגה בכת"י עתיק: "נ"א וחותם בא'", כלומר, וחותם באלף למד. ולא מצאתי סמוכין לגירסא זו.

96—97. ביו"ד ה"י וחותם וכו'. וכ"ה בס' הרוקח ובכי"ע (אלא שבכי"ע צ"ל: ולמ"ד, במקום "ולא בדלת"), וכן הוגה בכת"י הנ"ל בגליון ד. ובירושלמי כגי' ד (וכנראה שהגיהו בד ע"פ הירושלמי). ובכל נוסחאות התוספתא, וכן בס' הרוקח, באה הבבא של "בינוני" לפני הבבא של "בור". אבל בירושלמי הסדר הוא כמו שהשלמנו בכי"ו.

97. למ"ד וחותם וכו'. במסורת זו על הבינוני שוים כל נוסחאות התוספתא. וכ"ה ברוקח ובירושלמי.

98. באלף למד וכו'. וכ"ה ברוקח ובכי"ע (אלא שצ"ל שם "ולמד" במקום "ולא בדלת", כלעיל). ובד: ביוד בא' וכו'. וצ"ל: ביוד הי' וכו', וכ"ה בירושלמי (וכנראה שבד הגיהו ע"פ הירושלמי, כבריש).

והגירסא בסיפא של התוספתא כמעט בטוחה לגמרי, שהרי גי' כי"ו מקויימת ע"י כי"ע והרוקח. ואעפ"י שבירושלמי מסורת אחרת, כבר הוכחנו בכ"מ שאין לתקן מקור אחד ע"פ השני, במקום שהגירסאות בשניהם יש להם על מה לסמוך.

ובפירושה נראה שהכוונה כאן לחסידים שוטים שנזהרו להזכיר אפילו אל"ף דלי"ת בברכה והחליפו אותו באל"ף למ"ד. ובמגילות שנתגלו בזמן האחרון ביריחו[79] אנו מוצאים ברכה המתחילה: ברוך אתה אלי וכו'. ולמינים מעין אילו כיוונה הברייתא.[80] ועיין מ"ש להלן סוף שו' 107 (ופשיטא שאין הפירוש כאן תלוי בפירושנו להלן, וכאן הדברים ברורים).

99. כל חותם וכו'. במכירי תלים ספק"ו, ס"ז סע"א בשם התוספתא: אותם ברכות וכו', וצ"ל: חותם וכו'. וכ"ה במשנתנו, ועיין במלא"ש שם.

היו עד העולם. וכ"ה בכי"ע. ובד ובמכירי הנ"ל: היו אומ' עד העולם. וכ"ה במשנתנו בהוצ' שלנו של הבבלי (בעין יעקב ועוד, עיין להלן). ופירש"י: "ואשמעינן הכא, דבמקדש ראשון לא היו אומרים אלא ברוך אלקי ישראל עד העולם."[81] ונמצא שאח"כ הוסיפו "מן העולם".

ובכי"מ בבבלי: לא היו אומרים עד העולם. ובמשנה שבמשניות (בכל הנוסחאות): היו אומרים מן העולם. וכ"ה במשנה שבירושלמי ושבבבלי (לפי ב"נ וכת"י פ', עיין דק"ס), וכ"ה בערוך (ערך חתם וערך עת) ובמאירי (202 סע"ב) ועוד. ולפ"ז לא היו אומרים בביה"מ אלא "מן העולם", ואח"כ הוסיפו "עד העולם".

ברם גירסת התוספתא המקויימת ע"י גירסת רש"י בבבלי[82] יש לה סמוכים חזקים. וכ"ה בפירוש רב האי לברכות[83]: והא [דתנן חותמי בר]כות שבמקדש היו עד העולם, [האי ברכ]ה הכי הויא, ברוך אתה ה' עד העולם שאותך ביראה נעבד, ותקינו הכי בר' אתה ה' מן העולם ועד

[79] סרך היחד, הוצ' מיללר בוררוס עמ' XI.

[80] עיין מה שהארכתי בעניין זה בפרוסידינגס של האקדימיה האמריקנית למדעי היהדות ח"כ, עמ' 395 ואילך.

[81] כ"ה ברש"י שבעין יעקב ד"ר. ולפנינו ברש"י בטעות: מן עד העולם. ועיין בבלי יומא ס"ט ב'. ועיין במשנת ר' נתן (והובא בתוספ' אנשי שם במשנה), ומ"ש להלן בשם רב האי גאון. ועיין מ"ש במאירי (203 ע"א) בשם הראב"ד, ובעשרה מאמרות להרמ"ע מפאנו, הקור דין, ח"ה פ"ה.

[82] וכ"ה בעין יעקב, בילקוט המכירי משלי כ"ג, כ"ב, ל"ח ע"א, ועוד, עיין להלן.

[83] מאן, נוסחאות ומחקרים ח"א, עמ' 604.

העולם. והא מילתא קבלה היא, ומפי שמועה אמרוה, וראיה מן קומו וברכו אסמכתא בעלמא וכו'.

ומכיוון שמתוך הוספה זו על הברכה שבמקדש אנו למדים את קלקלת המינים, הרי עלינו לברר על מה ערערו המינים. וכנראה שכבר ישבו על מדוכה זו קדמוני הקדמונים. וכן אמרו במדרש תהלים (סוף פק"ו, הוצ' בובר, רכ"ט ע"א): ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם. מן עלמא דהוינן ביה[84] עד עלמא דאנן ביה. וברור שהדרשן גרס במשנתנו שהוסיפו אח"כ "מן העולם", ועליו הוא שערערו המינים, ולפיכך היה מוכרח לפרש מן עלמא דהוינן ביה (או: דלא הוינן ביה, עיין הע' 84) וכו'. אבל לפי גירסת המשניות שהוסיפו "עד העולם", הרי היה יכול לפרש כפשוטו: מן עלמא דאנן ביה עד עלמא דנהוי ביה, כמו: יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם (תהלים קי"ג, ב'). וכן בפי' האגדות לר' עזריאל (עמ' 27): היו אומרים עד העולם וכו' הוסיפו בחותם הברכות מן העולם, כדי להכיר למינין שיש עולם הבא שנברא קודם זה, וכדי לחתום הברכה שתמשך מתחלת העולם הבא עד העולם הזה (ועיי"ש עמ' 42). ולפי פירושו "מן העולם" כוונתו מן העולם שנברא קודם, והיינו עולם הבא. וכן באוצר הכבוד לר' תודרוס אבולפיא (ד' וורשא, ט' ע"ג. ובד' נאווידוואר משובש): ובמקדש לא היו חותמי ברכות אומרים מן העולם וכו',[85] לכן התקינו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם, להורות שיש עולם לפנים מעולם וכו', ובמדרש תהלים (הנ"ל) וכו' מן עלמא דהוינן [ביה] עד עלמא דאנן ביה וכו'.[86]

נמצאנו למדים לפי גירסת התוספתא והגי' הנכונה במשנתנו שהמינים חלקו על "מן העולם". ולפי מדרש תהלים פירושו על "עלמא דהוינן ביה",[87] ואותו הוסיפו אח"כ בברכה. ועיין מ"ש הר"מ בספ"ח מה' תשובה, והשוה מ"ש בס' הבהיר סי' נ"ב,[88] הוצ' הר"ר מרגלית סי' ק"ס. ועיין מ"ש הר"א פינקלשטין בספרו "מבוא למס' אבות ואבות דר"ן", עמ' רי"ג ואילך.

100. התקינו וכו'. נוסח הברכה מפורש להלן תענית פ"א הי"ב והי"ד, בבלי שם ט"ז ב', וכמו שפירש"י כאן (ג"ד א'). ועיין בפי' רב האי הנ"ל.

101. כפרוצדור וכו'. עיין רש"י ס"ג א' ד"ה ויברכו, ובאבות פ"ד מט"ז ובמפרשים שם.

אין עונין וכו'. ילקוט המכירי משלי כ"ג, כ"ב, ל"ח ע"ב בשם תוספתא דברכות. ובירושלמי מוסיף: מה היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ועיין להלן תענית פ"א הי"ג. ועיין בפי' רב האי הנ"ל (לעיל הע' 83), עמ' 605.

[84] בובר העיר לנכון על גירסת האבודרהם, ס' תפלות של שבת ד"ה נשמת, ד"ו שכ"ו, ס' ע"נ: מן עלמא דלא הוינן ביה. ויש להוסיף שכן גרס בפי' האגדות לר' עזרא "ליקוטי שכחה ופיאה", ו' ע"א. אבל גירסתנו מקויימת ע"י כל נוסחאות המדרש שבידינו, וכ"ה בילקוט שמעוני ובמכירי במקומו. וכן גרס שם ר' תודרוס אבולפיא (שהבאנו להלן). ולמעשה אין הבדל בין הגירסאות, עיין מ"ש להלן.

[85] ובפיסקא מן התלמוד לעיל שם: היו אומרים מן העולם וכו'. וצ"ל: עד העולם.

[86] והמקובלים שהיתה לפניהם הגירסא במשנתנו "היו אומרים מן העולם", והוסיפו אח"כ "עד העולם", אף הם הלכו בדרך זו. ובפי' נורא תהלות לר' יואל ן' שועיב, רמ"ח ע"ב: מן העולם ועד העולם, ירצה משנברא העולם ועד שנברא העולם. ודבריו ברורים יותר בספרו עולת שבת (פ' מצורע צ"ז סע"ד): ולמה חזרו ותקנו עד העולם, ואמ' כי ג"כ היה ברוך עד בריית העולם, ר"ל קודם בריאתו וכו'. ובפי' ר' עזרא (עיין לעיל הע' 84): היו אומרים מן העולם וכו' ובמדרש תלים וכו' מן עלמא דלא הוינא ביה עד עלמא דאנן ביה. עד העולם הוא רומז לאלף השביעי שתפסק ההמשכה, ולכך במקדש שהיתה השכינה ביניהם לא היו אומרים אותו, ואנו אומרים אותו. ומאי עולם הבא, פי' שכבר בא ממשת ימי בראשית וכו'.

[87] עיין ספרי שלח פי' קי"ב, עמ' 121, ובבלי סנהדרין ס"ד ב' ובמקבילות.

[88] תרגום גרשם שלום, סי' ק"ו, עמ' 114, ובראשונים שציין שם.

102. כבודך. במכירי הנ"ל מוסיף: ומרומם על כל ברכה ותהלה. ועיין גי' כי"ע. ובמהרש"א (סוטה מ' ב'): "ויברכו את שם כבודך, היינו ברוך שם כבודו. ומרומם, היינו מלכותו".

106. מבליעין אותה וכו'. במכירי משלי הנ"ל: מבליעים אותו[89] וכו'. אבל קשה לשבש את כל נוסחאות התוספתא ולעמד על הקשר בין שכחת התורה והבלעת השם (עיין בהע' 89). ולפיכך קרוב לוודאי שהנכון כלפנינו, ופירושו כשהיתה התורה משתכחת מישראל, ולא החשיבו אותה, לא היו הזקנים מלמדים אותה אלא היו מבליעין את התורה ביניהם לבין עצמם בראשי פרקים בעלמא, וכדברי הלל להלן בהכ"ד, ועיין מ"ש להלן בסמוך.

107. שג' והנה בעז וכו'. זו היא פיסקא ממשנתנו בסוף מכילתין, והכוונה לסוף הפיסקא עיין להלן.

108. ואו' אל תבוז וכו'. חסר בד ובכי"ע, אבל אין שם אלא קיצור הפיסקא של משנתנו, והכוונה היא שאם היא עת לעשות לה', כגון בזמנים שאין התורה ספונה כל צורכה אצל הבריות, הפרו תורתך, ומבליעין אותה החכמים בינם לבין עצמם, וכמו שעשה הלל להלן. ומשנתנו הנ"ל אינה מדברת כלל בשם המפורש[90] (וכן משמע ממדרש רות פ"ד, ד'),[91] והכוונה היא לחיצוניים שנמנעו להזכיר אל"ף דלי"ת אפילו בברכה (עיין מ"ש לעיל סה"כ), וכנגדן התקינו שיזכירו את השם אפילו בשאילת שלום,[92] משום עת לעשות לה' — הפרו תורתך (הזכרת השם בשאילת שלום).

109. הלל הזקן וכו'. ר"י נחמיאש למשלי (י"א, כ"ד, עמ' 60) בשם התוספתא. וביר‌ושלמי הברייתא היא בארמית, ובבבלי בעברית. ובמדרש משלי נעתקה התוספתא כגי' שלפנינו. ולעיל שם בסמוך: א"ר אלעזר אם ראית דור שחביבין עליו דברי תורה יפוצו מעינותיך חוצה, ואם לאו, יהיו לך לבדך, ואין לזרים אתך.

בשעת מפזרין וכו'. בספרי זוטא ריש פנחס (עמ' 317): הלל אומר בשעת המפזרין כנס את הרגל,[93] דלית קפיץ קני מיניה וכו'. עיין בבבלי כאן, ובהערות הורוביץ לספרי שם.

בשעה שאתה וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות. ולפ"ז ברור שהסיפא מפרשת את הרישא, כלומר, בשעה שהתלמידים מכנסים ומחשיבים דברי תורה וחוזרים עליהם — פזר, אבל בשעה שהכוסות הן פגומות ומפזרות את רוב התורה ומשכחות אותה — כנס. וכן פירש המאירי גם את הבבלי, אבל ברש"י שם לא פירש כן.

112. מכנס בה. וכ"ה בכי"ע ובמדרש משלי. אבל בפי' ר"י נחמיאש בבבלי וביר‌ושלמי כגי' ד.

[89] וכן הגיה אברהם נייגר מדעתו, בספרו אורשריפט, עמ' 264, הע' 2, ופירש שהכוונה לשם המפורש.

[90] כדעת נייגר הנ"ל וגרעץ, נשיכטע ח"ד, סוף נאטע 15, ועוד.

[91] והעיר עליו רמ"מ פאללאק בבית תלמוד ש"א, עמ' 83. והשוה לשון התנחומא, הוס' לפרשת ואתחנן, הוצ' בובר ז' סע"ב.

[92] רב האי גאון הנ"ל (לעיל הע' 83), עמ' 605, פירש: "וטעמא דמילתא כיון ד[משום] קלקולא דמילתא, חזו רבנן דצריך עלמא למיהוה שם שמים תריר בני (צ"ל: בפי) בני אדם, דהוה אמרין בשאילת שלום בריך מר לאבא ובראי ורוחא דקודשא, ואצריכו רבנן למימר יברכך ה' וכו'". וכן פירשו מרעתם כמה מן החכמים האחרונים, עיין מ"ש מאן שם, עמ' 581 ואילך (ולהם רמזתי בתס"ר ח"א עמ' 31), וכבר הראה מאן על הקושי שבפירוש זה ושבפירושים האחרים. ולא עוד אלא שמדברי מדרש רות רבה משמע שידעו שהכוונה היא לבני אדם שמשכיחים את השם. וכן משמע מהמשך דברי התוספתא כאן (ועיין מ"ש להלן סוף שו' 112). ולפיכך נראה כמו שכתבנו בפנים.

[93] כנראה שהסופר כתב באשגרה מן הבבלי (עיין, לדוגמא, ב"ק ס' ע"ב), הספרי (האזינו פי' שכ"א, עמ' 369) ורות רבה (פ"א, ד' הוצ' ראם נ' סע"ב). וכאן צ"ל: כנס את דבריך, עיין להלן סנהדרין פ"א סה"ח ובמקבילות.

לעשות לה'. בכי"ע ובד מוסיף: הפרו תורתך. ועיין ההוספה בכי"ע, וכ"ה גם במדרש משלי. וכנראה שר"מ חולק וסובר שאדרבה בזמן שהתורה שכוחה ואין הכל משגיחין עליה, באותו זמן מחוייבין להתחזק בה ולחזק אותה, וע"ז נאמר "הפרו תורתך", באותה שעה "עת לעשות לה' ", וכפירושו של רבא בבבלי ס"ג א'. ועיין ברש"י שם ובס"ז ריש פנחס, עמ' 316. ובכמה נוסחאות של המשנה נוספו דברים הללו (של ר"מ) בשמו של ר' נתן (עיין מ"ש הריג"א במבוא לנוה"מ, עמ' 975), ואין כאן מחלוקת אלא באור לתקנת המשנה שבשעת השכחה צריך להזכיר, ודלא כהלל.

113. היה ר' מאיר וכו'. ילקוט המכירי תלים סי' קי"ט, ח"ב עמ' 230, בשם התוספתא.

מאה מצות וכו'. וכ"ה בירושלמי. ועיין במדרש תהלים. ובבבלי: תניא היה ר' מאיר אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנ' ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל ממך. אל תיקרי מה אלא מאה (עיין דק"ס שם עמ' 108 הע' ב'). ועיין בשו"ת הר"א בן הרמב"ם סי' פ"ג (הוצ' ראי"ח פריימן, עמ' 125) ובהע' 25 שם. ובילמדנו בלק (ילקוט שם סוף רמז תשס"ו): א"ר מאיר הפחות מישראל אינו עובר לו יום שאינו עושה את המצות, וחשבון הוא אלא שלא נטריח. ומכאן משמע קצת שהיה החשבון ידוע להם.

116. שאין מצות וכו'. וכ"ה בכי"ע ובמכירי הנ"ל. ובירושלמי: שאין המצות מקיפות אותו. ובספרי סוף ואתחנן: חביבים ישראל שסבבם הקב"ה במצות וכו'. וכ"ה בבבלי. אבל בד כאן: שאין שבע מצות וכו'. וכן יוצא מסוף הברייתא: ועליהן אמ' דוד שבע ביום הללתיך. ועיין מדרש תהלים רפ"ו הנ"ל. ועיין להלן.

117. תפלין בראשו וכו'. הברייתה מונה תפילין של ראש ותפילין של יד לשתי מצוות (כשיטת הר"מ בסה"מ עשין י"ב וי"ג),[94] וציצית לד' מצות (כשיטת ר' ישמעאל במשנת מנחות ספ"ג), ומזוזה מצוה אחת, הרי שבע.

118. נכנס וכו'. עיין גי' כי"ע, ולפי גירסא זו צ"ל שם להלן: אמר למנצח וכו'.

119. על השמינית. בס' ניר לירושלמי סוף מכילתין פירש כפשוטו, שבמרחץ ראה מצוה שמינית. ועיין בפי' לבע"ס חרדים שם, ומש"ש בגליוני הש"ס לר"י ענגעל. ועיין הגירסא במנחות מ"ג ב'.

120. ויחלצם. בתס"ר (עמ' 32) העירותי שלפני המכירי היתה כאן הוספה בתוספתא, וגרס: מלמה"ד למלך שאמר לאשתו תהא מקושטת ומתוקנת לפני. א"ל מפני מה? א"ל שתהא רצויה לפני. כך אמר הקב"ה לישראל, בניי, הוו מתוקנים ומקושטים לפני. א"ל מפני מה? א"ל כדי שתהיו רצויים לפני. ועכשיו נ"ל יותר שלא היה כ"ז לפניו בתוספתא, שהרי הוא הביא שם את המקורות שהוזכר בהם הפסוק שבע ביום הללתיך, ולמה דלג על הספרי בסוף ואתחנן? ולפיכך מסתבר יותר שיש לפנינו השמטה בכת"י המכירי, והושמטה שם (ע"י הדומות) הפיסקא מן הספרי, ונשרדו הדברים שהבאנו, והם שייכים לספרי, ולא לתוספתא. והמשל נמצא אף בסוף מסכת תפילין. ועיין ספרי עקב פי' מ"ג, עמ' 102.

[94] פשיטא שאין למדין מן האנדות. ועיין סוכה ל"ז ב', וזוהר הרקיע להרשב"ץ, עשין י"ג, ותשב"ץ ח"נ סי' קל"ז, ל"ב ע"א.

מסכת פאה

פ"א

2. **הפיאה יש לה שיעור וכו'.** כלומר, אם הפריש פחות משישים (ולא היה בדעתו להשלים) לא עשה כלום וחייב במעשרות (עיין ירוש' פ"א ה"א), ולא קיים כלל מצות פיאה, משום שמדרבנן אין מצוה בפחות משיעור זה. אבל אם הפריש בכורים פחות משישים (עיין ירוש' בכורים רפ"ג) כבר קיים מצות בכורים, אלא שהחכמים חייבוהו להוסיף עד אחת משישים.[1] וכן בראיית פנים בעזרה קיים מצוה אפילו בכל שהוא, וכל מה שמוסיף מוסיף במצוה; וכן בגמילות חסדים בגופו, ומוסיף עד לאין שיעור, וכן בת"ת.

ואין לה שיעור מלמעלה. ריבמ"ץ פ"א מ"א, וממנו כנראה בכפו"פ פנ"ב, עמ' תש"ג.

3. **אינה פיאה.** בסמ"ג לאוין רפ"ד, פ"א ע"ג, הקשה מנדרים (ו' ב') שאמרו שם: אם רוצה לעשות כל שדהו פאה הרשות בידו. ותירץ שכל שדהו לאו דווקא. וכוונתו שצריך לקצור מקודם שבולת אחת כדי לחייב את השדה בפאה, כמו שפירשו הקדמונים בנדרים שם ע"פ הירושלמי כאן. ועיין בכפו"פ הנ"ל.

4. **והקרן קיימת לעולם הבא וכו'.** וכן בירושלמי פ"א ה"א, ט"ו ע"ד. ובאבות דר"ן פ"מ (שכטר 120): ארבעה דברים אדם העושה אותן נפרעין ממנו בעולם הזה ולעולם הבא וכו'. ומשם בפרקי דרבי הוצ' שנבלום, כ"ב ע"ב. ובמגילת סתרים לר"ן (ליקוטי פוזנסקי סי' ב' עמ' 13, ס' חסידים סי' ל' עמ' 28; ד' בולוניה סי' תר"ה): נאמר בתוספתא בראש פיאה אלו (וכן בד: אלו הדברים, בלי „על") דברים נפרעין מן האדם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא על ע"ז וכו', על אלו מהרין לפרוע ממנו בעולם הזה חוץ מפרעונות שנפרעין ממנו עליהם בעולם הבא וכו'.

אבל בפיה"מ להרמב"ם אבות ספ"א (הוצ' בנעט עמ' 12): ונץ אלתוספתא שלשה דברים נפרעים מן האדם בעולם הזה **ואין לו חלק לעולם הבא** עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע כנגד כולם. וכן פסק בפ"ז מה' דעות ה"ג: אמרו חכמים שלש עבירות וכו' ואין לו חלק לעולם הבא וכו'. ועיין בפרקי דר"א ר"פ נ"ג וברד"ל שם. וכן מעתיק בשם הירושלמי והתוספתא בסמ"ג לאוין ט', ח' ע"א. וכן מעתיקים בשם התוספתא במקור חיים לר"ש צרצה סוף תזריע, ס"ח סע"ג, ובמנוה"מ הוצ' ענעלאו ח"ד, סוף עמ' 356. וקרוב לוודאי שכולם העתיקו ע"פ הר"מ ז"ל.

5. **זכות יש לה קרן ויש לה פירות וכו'.** וכ"ה בירושלמי פ"א ה"א, ט"ז רע"ב, בבבלי קידושין מ' א', ובאבות דר"ן הנ"ל. ולפי פשטות הלשון מוכח שמדברים כאן בקרן לעולם הבא ופירות בעולם הזה, כמו במשנתנו. ברם במשנתנו לא נמנו אלא מצוות מיוחדות שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, ולא זכות בדרך כלל. ועיין בבבלי קידושין ל"ט ב'.

ושמא פירושה של זכות כאן הוא במובנה המצומצם של צדקה וחסד,[2] ואין כאן אלא הכללה של משנתנו בריש מכילתין, כפירוש הר"מ בפיה"מ שם.[3] ועיין במדרש תהלים פ"ל, ד'

[1] ולשיטת הגר"א בשנו"א כאן, כל מה שמוסיף אחרי שהפריש מקצת בכורים ע"מ שלא להשלים יש לו דין של תוספת בכורים. ועיין במל"מ פ"א מה' מתנות עניים הט"ו.

[2] עיין במלונות ערך זכי, ומ"ש בהירושלמי כפשוטו, עמ' 114.

[3] ועיין בבבלי שבת קכ"ז רע"ב וברש"י שם ד"ה ה"ג.

ופס"ב, ד'. אבל עיין ספרי האזינו סוף פי' שכ"ד, עמ' 376, ב"ר פל"ג, א', עמ' 300, פסיקתא דר"כ פ"ט, ע"ג ע"ב ובמדרשים שציין בובר שם, והיתה לפניהם מסורת אחרת. אבל כאן אי אפשר לפרש ע"פ המסורת ההיא כפי שמוכח מהמשך הענין להלן. ועיין באבות דר"ן הנ"ל.

9. מחשבה טובה וכו'. עיין בציונים במסה"ת, ועיין בברייתא דמס' כלה פ"א, הוצ' היגר, עמ' 176. ועיין מ"ש להלן עמ' 190.

12. אלא מחשבה שעושה פירות וכו'. כגירסתנו כ"ה בבבלי קידושין, בהוצאות החדשות, וכ"ה בכי"מ, וכן היה לפני רש"י, וכן הגיה הרש"ל ע"פ נ"א. ובכי"ע כאן: אלא מחשבה טובה המקום מצרפה עם המעשה, ושאינה טובה אין המקום מצרפה למעשה (וצוקרמנדל לא העתיק כהוגן גם לפני כן, עיין בשנו"ס). ובד: אלא מחשבה טובה שעושה טובה המקום מצרפה למעשה ושאינה עושה טובה אין הקב"ה וכו'. וצ"ל: אלא מחשבה (טובה) שעושה מעשה המקום מצרפה למעשה, ושאינו עושה מעשה אין הקב"ה וכו'. וכ"ה בקידושין בד' ישנים ובמכירי תהלים פס"ו, י"ח, קס"ג ע"א, וכ"ה לפני המהרש"א והב"ח. ובע"י ובאגדות התלמוד שם: מחשבה שעושה פירות וכו' מחשבה שאין בה מעשה וכו'. ועיין בפי' רש"י ובחי' הרד"ל לבבלי שם.

והנה הגי' "מחשבה שאין בה מעשה" שנשתמרה לנו בע"י ובאגה"ת הנ"ל הוא שריד ממסורת אחרת. וכ"ה במדרש ל"ב מדות פ"ט, עמ' 163: מחשבה שיש עמה מעשה הרי היא כמעשה, ומחשבה שאין עמה מעשה אינה כמעשה. כיצד רוצה שחישב להרוג, נטל את כלי זינו ויצא ולא השיג חבירו, זו מחשבה שיש עמה מעשה, מעלין עליו כאלו הרגו. חשב ולא נטל את הזיין זו מחשבה שאין עמה מעשה ואינה כמעשה וכו' עי"ש. ולפ"ז אפשר לפרש אף את הגי' הישנה שבבבלי, ומוכח שלא כפי' המהרש"א הנ"ל.

13–14. נותן אדם פאה מתחילה ובאמצע ובסוף. בד ובכי"ע: נותן אדם פיאה מתחילת השדה ובאמצע וכו'. וכ"ה בר"ש פ"א מ"ג. ובמשנה ג': נותנין פיאה מתחלת השדה ומאמצעה. ומלשון המשנה משמע שלת"ק נותנין פיאה מתחלת השדה אפילו לכתחילה.[4] והנה כמה מן הראשונים[5] פירשו שעניין תחילה וסוף אינו מתייחס למקום אלא לזמן, ואין הבדל באיזה מקום מניח את הפיאה, ובלבד שיניחנה בסוף הקצירה, ואם עשה כן הרי הניח בסוף. והדברים מנוסחים יפה בפי' הרלב"ג על התורה (קדושים קס"א ע"ב): "והנה הפאה הוא לפי מה שיורה עליו הגדר בסוף השדה, כי הוא מה שתכלה אליו הקצירה, והוא מבואר מצד עצם הענין, שבאיזה מקום שתכלה הקצירה יוכל להניח פאה, אע"פ שהוא באמצע שדהו, כי לא דקדקה התורה אלא שיניח קצת מהקמה לעניים, ואין הבדל לעניים בין היותה באמצע השדה או בסוף השדה". ולפי שיטה זו "מתחילה" פירושה מתחילת הקצירה, ות"ק של משנתנו סובר שמיד אחרי שקצר שבולת ראשונה מותר לו להניח פיאה בתחילת השדה או באמצעה, כלומר לקרוא לה שם פיאה, ולקצור את השאר בכל זמן שירצה. ויש כאן סתירה ברורה בין המשנה והתוספתא, שהרי מן הסיפא להלן מוכח שלא התירה התוספתא לעשות כן אלא בדיעבד.

ברם בפיה"מ להר"מ כאן כתב: דעת תנא קמא שיעזוב הפיאה מאיזה [צד] שירצה, ור' שמעון אומר שהיא פאה בכל מקום שיניחנה, אך לא תעלה לו מצות פיאה עד שיעזוב בקצה השדה על כל פנים כשיעור פיאה הראויה לשדה ההיא, מפני הרמאין שהם קוצרין פיאות השדה, וכשהשתוממנו עליהם, אומרים במקום אחר נניחה וכו'. וכן מנסח הר"מ (פ"ב מה' מתנות עניים הי"ב) את דברי ר"ש שלהלן: אין מניחין את הפיאה אלא בסוף השדה

[4] עיין סמ"ג ל"ת רפ"ד, פ"א ע"ד, שפירש את משנתנו בריעבד.

[5] עיין רש"י שבת כ"ג א'; מאירי שם; ראב"ד ומיוחס להר"ש בפירושיהם לתו"כ שנביא להלן. וכן פירש גם בפירוש רבינו הלל שם.

כדי שיהיו העניים יודעים מקום שיבואו לו וכו'. ובס' החינוך מצוה רי"ג: ואין מניחין את הפיאה אלא בסוף, כדי שידעו העניים מקומה (ולא הזכיר את שאר הטעמים). ולפי שיטה זו תחילה וסוף היא תחילת השדה וסוף השדה, ולא תחילת הקצירה וסוף הקצירה, והמחלוקת של הת"ק ור"ש הוא במקום ולא בזמן. וכן להלן בסה"ו: "ד"א שלא יניח את היפה ויתן מן הרע". ואם נאמר שהעיקר הוא סוף הקצירה, ואין הבדל כלל במקום אפילו לר"ש, הרי יכול הוא לקצור מקודם את היפה, ויניח בסוף הקצירה את הרע לעניים. וכן משמע מרהיטת הלשון שבה"ג (ד"ו י"ד ע"ג; ד"ב עמ' 639): "ולא מיתבעי למישבק פאה אלא בסוף שדה, כי היכי דתתדע דפיאה ניהי", כלומר שיודע ויוכר שזו היא פיאה. ועיין מ"ש להלן שו' 28.

ולפיכך נראה שהר"מ פירש בשיטת ר' שמעון להלן שקיימים שני תנאים בפיאה, והיינו שצריך לקרוא שם פאה בסוף הקצירה וגם להניח בקצה שדהו. וכן שנינו בתו"כ (קדושים פ"א ה"ט, פ"ז ע"ג): "ואין פאה אלא מחמת הכילוי,[6] ואין פיאה אלא שיש לה שם,[7] ואין פאה אלא בסוף (כלומר, בסוף שדהו). מיכן אמרו נתן בין בתחילה בין באמצע הרי זו פיאה, ובלבד שלא יפחות באחרונה אחד מששים",[8] כלומר, לדברי ר"ש אין פיאה אלא בסוף הקצירה ובסוף השדה.[9]

ובשיטה זו מתפרשת גם משנתנו: נותנין פיאה מתחלת השדה ומאמצעה, כלומר לת"ק אין הבדל בכלל במקום שמניח את הפיאה, ואפילו קצר מסביב את כל הקצוות והניח פיאה באמצע, קיים מצות פיאה כדינה, שהרי לא כילה את שדהו והניח פיאה בסוף הקצירה (עיין מ"ש להלן על דברי הירושלמי למשנתנו). וכן אם הניח פיאה באמצע או בראש ולא קרא לה שם, ואח"כ קצר שדהו קיים את המצוה, ובלבד שיקרא שם פיאה אחר הקצירה. וע"ז חולק ר"ש להלן ומצריך סוף קצירה וסוף שדה.

והת"ק של התוספתא מתיר להניח פיאה אחרי כל קצירה, ובלבד שיניח קצת אף בסוף, שהרי מן התורה שיעור פיאה בכל שהוא ויוצא במקצת שהניח בסוף, ותוספת חכמים יכול לקיים אפילו אם יפריש בתחילת הקצירה, ואין על תוספת זו קפידא של זמן, וכן פירש בח"ד את התוספתא.

14. ואם נתן בין בתחילה בין באמצע בין בסוף יצא. וכ"ה בר"ש הנ"ל. ופירושו שבדיעבד יוצא אפילו אם לא נתן בסוף הקצירה כלל, והת"ק חולק על דרשת הספרא הנ"ל, שהיא בשיטת ר"ש, עיין להלן. ובירושלמי (פ"א ה"ג, ט"ז ע"ב) שנינו: "ר' יוסי בשם ר' שמעון בן לקיש ובקצרכם. מה תלמוד לומר לקצורך? אלא אפילו יש לו כמה לקצור". ומכאן שדבר תורה מותר לו להניח פיאה אפילו בתחילת הקצירה (ובלבד שקצר שבולת ראשונה, כדי לחייב את השדה בפיאה), וחכמים הם שתקנו שיתן בסוף הקצירה, וממילא אם לא עשה כן יצא בדיעבד. והנה כל המפרשים פירשו שדברי הירושלמי הולכים על משנתנו, וכבר פירשנו לעיל שהת"ק במשנתנו אינו מדבר על תחילת קצירה ואמצעיתה אלא על המקום בשדה, ולפ"ז אין כאן כלל מקום לדברי רשב"ל שמדבר על תחילת הקצירה. ברם בכי"ל הגירסא היא: נותני' פיאה וכו' (זו היא פיסקא מן המשנה) נותנין מתחילת השדה ומאמצעה. ר' יוסי בשם וכו'. וכן בכי"ר: מתני. נותנים פיאה מתחילת השדה ומאמצעה. נותני' פיאה מתח' הש' ומאמצעה ר' יוסי בשם וכו'. ובכפר"פ פנ"ב (סוף עמ' תש"ו): ובירושלמי גרסינן נתן פאה בין בתחלה

[6] "מחמת הקצירה שקצר כל השדה ולא שבק אלא לפיאה" (פירוש רבינו הלל כת"י).
[7] במיוחס להר"ש שם: "ויש מפרשים שצריך לקרות לה שם". ועיין להלן פ"ב סה"ו.
[8] כ"ה הגירסא בהוצאות שלפנינו ובמה"ג ויקרא, עמ' 475 (אלא שהוסיף ע"פ הר"מ: מכל המשוייר). ואפילו לפי הגירסא שבביא להלן הכוונה היא לדברי ר"ש גרידא.
[9] ועיין בפי' הרש"ס פ"ד, ח' ע"ד, ד"ה ומשום שאמרה.

בין באמצע יצא דכתיב בקוצרכם, מה ת"ל לקצור, אלא אפילו יש לך כמה לקצור. וכעין זה היתה הגירסא גם לפני הריבמ"ץ, עיי"ש. נמצאנו למדים שהגירסא בכי"ל ובכי"ר אינה ט"ס אלא קיצור של התוספתא שלנו, והמעתיקים חשבו שיש כאן כפילות מוטעית של הפיסקא של המשנה והשמיטוה.[10] ודברי רשב"ל אינם עונים על משנתנו אלא על התוספתא שלנו, שמפורש בה שלת"ק יצא בדיעבד, אפילו אם הניח פיאה בתחילת הקצירה. ולפי דרכנו למדנו שפירושנו במשנה מתאשר גם ע"י סוגיית הירושלמי, שלא פירשו את דברי ת"ק שבמשנתנו, מפני שהוא אינו מדבר שם על תחילת קצירה, אלא על המקום בשדה.

ובתו"כ (קדושים פרק א' ה"ט) הנ"ל (לפי גי' כי"ר): "ואין פאה אלא בסוף. מיכן אמרו נתן בין בתחילה בין באמצע בין בסוף יצא. ר' שמע' א' נתן בין בתחילה בין באמצע בין בסוף הרי זו פיאה ובלבד שלא יפחות באחרונה אחד משמים.[11] וברביעו הלל שם: מכאן אמרו בריש פרקא קמא דתוספת פיאה. נתן בין בתחלה בין באמצע בין בסוף וכו'. וא"כ הכונה היא לתוספתא שלנו ולדברי ר"ש, כמו שפירש במיוחס להר"ש.

15. ר' שמעון או' וכו'. דברי ר' שמעון נתבארו לעיל. ועיין בר"ש פ"א מ"ג שפירש אחרת. ועיין בריבמ"ץ שם.

16. שיתן בסוף כשיעור. ר"ש הנ"ל. ובירושלמי הסיקו: כשיעור המשתייר, ונחלקו בו הראשונים. הר"ש וסייעתו סוברים אחד מששים ממה שנשאר אחרי הקצירה האמצעית, והר"מ (בפיה"מ והגר"א בשנר"א) סובר כשיעור כל השדה חוץ מן הפאה שנתן, שעליה אינו מפריש פיאה. ועיי"ש בר"ש וברע"ב עוד פירושים.

אם שייר קלח וכו'. וכ"ה בר"ש הנ"ל ובמשנה ג' פ"א. ובד: אם שייר לו קלח אחד.

16—17. סומך לו משום פאה וכו'. וכ"ה בד ובמשנתנו. אבל בכי"ע: סמוך לו נותן משום פיאה. וכן בר"ש (בד"ר): "סומך לו נותן משום פיאה וכו', סמוך לו נותן משום פיאה. במתניתין קתני סימן (צ"ל: סומן) משום פיאה", אבל גירסתנו היא בוודאי נכונה, ופירושה שאם שייר קלח אחד מן השיעור ועדיין לא יצא ידי חיוב פיאה יכול להוסיף כמה שירצה (עיין תרומות פ"ד מ"ג) ואפילו מן התלוש (עיין בשנות אליה בפי' הערוך ובבאור הגר"א לירושלמי) ופטור מן המעשרות, אבל אם לא שייר כלום מן השיעור חייב במעשרות אם הוסיף.[12] ור"י אינו חולק על הת"ק ור"ש אלא מדבר במילתא אחריתא, עיין ר"ש ורא"ש.

17. אלא משם הפקר. עד כאן היא פיסקא ממשנתנו.

אמר ר' יהודה במה וכו'. וכ"ה בכי"ע ובר"ש. וכן בפי' הרא"ש (פי שנים ב' רע"ב, ובגמרא הוצ' ראם מקוצר ומתוקן): ההכי איתא בתוספתא א"ר יהודה אימתי בזמן שנתן את הפאה וכו'.

[10] דבר רגיל מאד בירושלמי ובתוספתא, עיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו עמ' 272; הרי"ן אפשטין מבוא לנוה"מ עמ' 944 ואילך. ודבריו בעמ' 934 צריכים תיקון לפי מה שכתבנו כאן. ועיין מ"ש להלן שו' 51, הע' 73.

[11] וכ"ה הגירסא לפני הראב"ד שם. ועיין גם בהגהת חמת ישרים ובחזקוני קדושים, ד' קרימתא, צ"ט ע"ד.

[12] בירושלמי (פ"ב ה"ו, י"ו רע"ב) שנינו: כילה את שדהו ושייר בה כדי פיאה, כיון שקצר שיבולת הראשונה חזרה פיאה לעומרין, מפריש מן הקציר וכו'. ולפ"ז אם לקח לעצמו קלח אחד מן הפיאה שהפריש כשיעור, מותר לו להפריש מן התלוש, אבל בוודאי שאסור לו להוסיף, שאין עליו חיוב אלא להשיב את הגזילה מן התלוש, וחזר החיוב לעומרים בכשיעור שקבל עליו במחובר. ופשיטא שאינו עניין לכאן שמדברים על תוספת פיאה וסמיכה לקלח שנרע מן השיעור.

18. לא נתן מן הקמה וכו'. יפה כתב במה"פ (פ"א סה"ג) ד"ה ר' חייא: נראה דברייתא אחרייתא היא וכך הובאה בהגוזל קמא (צ"ד א') ובכמה מקומות בש"ס (סנהדרין פ"ח א', מכות ט"ז ב', תמורה ו' א') ולא בשם דברי ר' יהודה.

20. מעשר ונותן. וכ"ה בד. ובכי"ע וברי"ש הנ"ל: ונותן לו. וברא"ש (פי שנים הנ"ל): ונותן ללוי. וט"ס היא. ובברייתא שבכבלי הנ"ל מוסיף: משום ר' ישמעאל אמרו אף מפריש מן העיסה ונותן לו, ומפרש בב"ק שם שאינו קונה בשינוי משום דכתיב תעזוב יתירא.

אמ' ר' שמעון וכו'. ברייתא זו נשנית בשינויים יסודיים בתו"כ (קדושים פרק א' ה"י) ומעין נוסח התו"כ גם בבבלי שבת כ"ג סע"א. ובירושלמי (פ"ד ה"ג, י"ח ע"ב) כבר הורכבו נוסחאות התו"כ והתוספתא, עיין מ"ש רז"ף בפירושו לירושלמי שם. ובה"ג ה' פיאה (ד"ו י"ד ע"ג, ד"ב עמ' 639) וכן בס' המצות לרב חפץ גאון[13] מעתיקים את הברייתא מן התוספתא כאן, אעפ"י שאינם מציינים את מקורם.

מפני ארבע' דברים לא יתן אדם וכו'. וכ"ה בסה"מ לרב חפץ הנ"ל, בריבמ"ץ וברי"ש פ"א מ"ג, ובכפו"פ פנ"ב, עמ' תש"ו. אבל בד ובכי"ע: מפני ארבעה דברים אמרה תורה לא וכו'. וכ"ה בה"ג הנ"ל ובאו"ז ה' צדקה, סי' כ"ב, ח"א ט' ע"א (=הגהות מרדכי ב"ב פ"א סוף סי' תרנ"ט). וכ"ה בבבלי שבת הנ"ל (ומן הסוגיא שם מוכרח שהיתה לפניהם גירסא זו). ובתו"כ הנ"ל: בשביל ארבעה דברים אמרו לא יתן וכו'. ובירושלמי הנ"ל: מפני חמשה דברים לא יתן (עיין ע"ז להלן) אדם וכו'.[14] ולפי הגירסא "אמרה תורה" ברור שר"ש דורש כאן טעמא דקרא כשיטתו בכ"מ, וכמו שפירש הראב"ד והמיוחס להר"ש בפירושיהם לתו"כ. ואפי' לפי הגירסא "אמרו", שפירושה אמרו חכמים, מוסיף ר' שמעון אח"כ פסוק מן התורה כדי להוכיח שמדאורייתא צריך להשאיר פיאה בסוף הקצירה, ולהוציא מדעת הת"ק לעיל הסובר שהמניח פיאה בתחילה או באמצע גרידא ולא הניח כלום בסוף יוצא בדיעבד.

21. בטול העניים. בכי"ע: בטל עניים. וכ"ה בר"ש הנ"ל (בד"ר) ובתו"כ הנ"ל בכי"ר. ועיין להלן שו' 23.

מראית העין. וכ"ה בתו"כ ובירושלמי. ובבבלי: מפני החשד, והיא היא. ועיין להלן.

21–22. ומפני הרמאין. וכ"ה בה"ג, בר"ש ובכפו"פ הנ"ל. אבל בתו"כ: ומשום שאמרה תורה לא תכלה פאת שדך. וכן בבבלי: ומשום לא תכלה. והואיל ובבבלי גרסו ברישא "בשביל ארבעה דברים אמרה תורה וכו'" לפיכך שאלו שם (כ"ג ב'): אטו כולהו לאו משום בל תכלה נינהו? ותירץ רבא: מפני הרמאין. ונמצאת אומר שלפי מסקנת הבבלי אין הבדל בין הברייתא שבתו"כ ובין התוספתא שלנו. ובירושלמי הנ"ל שנו את שני הטעמים: ומפני הרמאין וכו' ומשום שאמרה תורה לא תכלה וכו', ולפיכך גרסו ברישא: מפני חמשה דברים וכו'.

22. שלא יראה שעה שאין שם אדם וכו'. וכ"ה (בשינויים קלים) בה"ג ד"ך ובראשונים הנ"ל. וברי"מ (פ"ב מה' מתנ"ע הי"ב): שלא ישמור שעה שאין שם אדם וכו'. ובתו"כ, בירושלמי (לפי גירסת כי"ר) ובבבלי: שלא יראה אדם (בעה"ב) שעה פנויה וכו'. ובה"ג ד"ב: שלא יראה אדם שעה מכוונת לו וכו'.

[13] לפי רב נתן אב הישיבה בפירושו למשנה, עיין מ"ש הר"ש אסף בקרית ספר ש"י, עמ' 535.

[14] בפי' ר"י בכור שור לויקרא (הצופה מארץ הגר כ"ח, עמ' 240): מפני שלשה דברים אמרה (צ"ל: אמרו, או אמרה תורה) שמניח אדם פאה בסוף שדהו מפני החשד וכו' ומפני בטול עניים וכו' ומפני הרמאים וכו'.

22—23. לעני מדעתו וכו'. וכ"ה בסה"מ לרב חפץ הנ"ל: מדעתו (כ"ה מנוקד בכת"י). ועיין בירושלמי פ"ד סהי"א, י"ח ע"א; חלה פ"א ה"א, נ"ז רע"ג ובאהצו"י שם עמ' 102.[15] והכתיב שלנו כאן הוא כתיב המקרא (רות ג', ב'). אבל בד חסרה המלה „מדעתו" ובכי"ע: קרובו, וכ"ה בראשונים הנ"ל ובתו"כ ובירושלמי (פ"ב ה"ג) ובבבלי, והיא היא (עיין רות רבה לפ"ב, א').

23. בוא וטול לך וכו'. פי' באו"ז הנ"ל: שלא יאמר לו טול לך כל פאה זו, אבל עד מחצה וכו' שרי. עיין במשנתנו פ"ח מ"ו, ולהלן פ"ד ה"ב ומש"ש.

בטל עניים. בין השורות תלויה וי"ו בכת"י מאוחר, כלומר, קרי „בטול". אבל כגירסתנו כ"ה בכי"ע, בר"ש ד"ר ובה"ג ד"ב הנ"ל. ועיין לעיל שו' 21 ומש"ש. והבבא שלנו הובאה בילקוט קדושים רמז תר"ד בשם התוספתא.

24. עכשיו הוא וכו' עכשיו הוא וכו'. וכ"ה כפול בירושלמי ובבבלי בכת"י. ובה"ג ד"ו: מתי יניח בעל הבית פאה. מתי יניח פלוני פאה. ובד, בילקוט הנ"ל וכן בתו"כ ובירושלמי כי"ר רק פעם אחת: עכשיו וכו'.

26. שלא יהו עוברין ושבין אומ' וכו'. בה"ג ד"ב: שלא יהו עוברי' ושבי' ואומרים וכו'. ולפי גירסא זו פירושו שלא יהו העניים עוברים ושבים משדהו לשדה אחר (ובנתים הוא יתן פאה) ויאמרו ראו היאך פלוני וכו'. וכן מפורש בסה"מ לרב חפץ הנ"ל: שלא יהיו העניים הולכין ושבים ואומ' ראו וכו'. והנכון הוא כלפנינו, וכ"ה בה"ג ד"ו, וברי"ש ובתו"כ ובבבלי, והכונה לעוברים ושבים דעלמא. ועיין ירוש' שביעית רפ"ג, ל"ד ע"ג, ואינו עניין לכאן.

26—27. ראו היאך פלני שקצר את שדהו וכו'. וכ"ה בתו"כ הנ"ל: ראו היאך קצר איש פלוני את שדהו ולא הניח פיאה לעניים. ובבבלי: תבא מארה לפלוני שלא הניח פאה בשדהו. וכ"ה בה"ג הנ"ל.

27. שכח כת' בתורה לא תכלה פאת שדך. בד וכי"ע: שהרי אמרה תורה לא תכלה וכו'. וכ"ה בה"ג ובסה"מ לרב חפץ (אלא ששם: פאת שדך לא תכלה) וברי"ש הנ"ל. ולפי גירסת התוספתא לא הובא פסוק זה אלא בפי העוברים ושבים שיאמרו שבעה"ב עבר עליו. אבל בתו"כ ובירושלמי ובבבלי הגירסא היא: ומשום שאמרה תורה (בבבלי מקוצר: ומשום לא תכלה) לא תכלה, וזהו טעם נוסף, ולפיכך מנו בירושלמי חמשה דברים, ובבבלי פירשו שזהו מפני הרמאים, עיין מ"ש לעיל.

28. שלא יאמרו כבר נתננו. דבר אחר שלא יניח את היפה וכו'. בה"ג ובסה"מ לרב חפץ, וכן בירושלמי חסרות המלים „דבר אחר", וכ"ז הוא פירוש לרמאים ממדרגות שונות, שמהם לא יתנו כלל פאה, ומהם יניחו לעניים את הרע. ונאמנת עלינו עדות קדומה זאת של הגאונים. והפירוש הוא שר"ש דרש טעמא דקרא, שמן התורה צריך לתת פאה בסוף הקצירה (ולזה מודה הת"ק שלכל הפחות צריך לעשות כן מדרבנן), ובסוף הוסיף טעם למה צריך להניח פיאה בקצה השדה, שאם יוכל להניח בסוף הקצירה בכל מקום שירצה יקצור מקודם את היפה ויניחם לעצמו, וישאיר לעניים רק את הרע. ולפיכך חייבוהו לתת במקום אחד ובקצה שדהו, וכמו שבארנו לעיל בה"ה, שו' 13—14.

29. אין מכניסו לקיום. וכ"ה בריבמ"ץ פ"א מ"ד. ובכי"ע: אין מיכנסו לקיום. וכן בתו"כ קדושים פ"א ה"ז: אבל אין מוכנסן לקיום, כלומר אין המיכנס (המוכנס) שלהם לקיום (ועיין מ"ש בתס"ר ח"ג עמ' 23 ובהירושלמי כפשוטו שבת עמ' 118). ועיין בירושלמי שבת שם,

[15] בכ"י שם צ"ל: „ע"י דרב בר (בי) מודעתון דבנוי דר"ח רובא", כלומר, מפני שרב הוא בן דודם של בני ר' חייא הגדול.

ובבבלי שם ס"ח א', פסחים נ"ו ב' ונדה נ' א'. ועיין ריבמ"ץ פ"א מ"ד. ובתו"כ הנ"ל כולל בתוך ירק גם קישואים, דילועים, אבטיחים ומלפפניות מפני שכולם אין מיכנסן לקיום, עיין להלן תרומות פ"ד ה"ה. ועיין שאילתות קדושים סי' צ"ח ובהעמק שאלה שם אות ב'.

29—30. תאנים אעפ"י שמכניסו לקיום וכו'. בריבמ"ץ הנ"ל: ותניא התאנין אע"פ שנכנסין לקיום וכו'. ובכי"ע: והתאינים אף על פי שאין מיכנסן לקיום ואין וכו'. וגי' משובשת היא, וצ"ל: אעפ"י שמיכנסן לקיום, אין וכו'. וכן בתו"כ כי"ר הנ"ל: שאעפ"י שמוכנסן לקיום, אבל אין וכו'. ועיין ב"ר פל"א, י"ד, עמ' 287, שו' 9.

30—31. רטובות תמרה פטורות וכו'. הנכון הוא בכי"ע: רוטבות וכו'. וכ"ה בכפו"פ פנ"ב עמ' תש"ה. ובירושלמי (פ"א ה"ה, ט"ז ע"ג): רוטבי תמרים וכו'. ובכפו"פ הנ"ל: "וכן נקראים בערבי רטוב, גם קורין לו בלח" (כ"ה בד"ר עמ' תל"א. ובהוצ' לונץ: רָטֹב וכו' בָּלַח). והיא תמרה לחה ומלאה, והיו גודרים אותה מיד (כדי שלא תעשה נובלת), והרוטבות מתבשלות לא בזמן אחד. והר"מ פסק[16] כחכמים שחולקים על ר"י בר' יהודה ומחייבים אותן בפיאה, מפני שכולן מטילות שאור כאחת (ירושלמי הנ"ל), כלומר, אעפ"י שאין לקיטתן כאחת, מ"מ כולן באות לעונת המעשרות כאחת (עיין מעשרות פ"א מ"ב), משא"כ בתאנים שעונתן למעשרות הוא ביחולן, כלומר בישולן (עיין מעשרות פ"א מ"ב ובירושלמי שם מ"ח ע"ד), ובישולן ולקיטתן הוא כאחת, אבל אין כולן מתבשלות כאחת (עיין ירוש' ברכות פ"ב ה"ח, ה' ע"ג), ולפיכך כ"ע מודי שהן פטורות מן הפאה. ועיין עוקצין פ"ב מ"ב.

31. שאין ראשון ממתין לאחרון. כלומר, ואינן מתבשלות כאחת אפילו באותו אילן עצמו, ופטורות לגמרי מן הפאה, מה שאין כן בשבת וחרדל. עיין בירוש' פ"ג ה"ב, י"ז ע"ג.

32. השיזפין חייבין בפיאה. לפי הירוש' כלאים (פ"א סה"ד, כ"ז ע"א) אילן זה הוא וולד הרכבת זיתים ודימין (עיין מ"ש על עץ זה בריש דמאי). והוא Zizyphus vulgaris, עיין מ"ש ע"ז ר"ע לעף, פלורה ח"ג, עמ' 138 ואילך, ובלומנר בפירושו לאדיקט המחירים של דיקליטיאנוס, עמ' 94. והפרי שלו דומה לשזיפים שלנו אלא שהוא קטן ממנו. וכנראה שר"א בר' צדוק משמיע לנו שהן באים לעונת המעשרות כאחת, וסובר כחכמים הנ"ל. ואפשר שהתחילו לנטוע שיזפין בא"י בזמנו של ר"א בר' צדוק (עיין לעף הנ"ל), ולפיכך נקראה ההלכה על שמו, אעפ"י שאין החכמים חולקים עליו. ובפי' הראב"ד לתו"כ (קדושים פ"א ה"ח): ואני תמה על כמה מיני פירות שלא נמנו כאן, התפוחים וכו', והשאפים (צ"ל: והשזיפים) וכו'. ועיין להלן.

אף כנות שוח. בר"ש (פ"א מ"ד), בתוספ' ר"ה (ט"ו ב' סד"ה נהגו) ובפי' הרא"ש (פי שנים ב' ע"ג, פ"א מ"ה) כתבו שמשנתנו שיירה בנות שוח דלקיטתן כאחד, כדמוכח בפ"ק דר"ה (ט"ו ב') עיי"ש. ועיין מ"ש הראב"ד בפי' לתו"כ קדושים הנ"ל. ובריבמ"ץ פ"א סמ"ה: נמצאת אומר כל האילנות פטורין מן הפאה חוץ מח' אילנות הללו ששניבו.

ובבבלי (ברכות מ' ע"ב; ע"ז י"ד א') פירש ר' יוחנן שבנות שוח הם תאיני חיוראתא. וכבר הוכחתי בהרבה ראיות (הצופה האנגלי, סדרא חדשה כל"ו עמ' 47 ואילך) שהכונה היא לא לפרי, אלא לאילן עצמו, כלומר, שהאילן נקרא תאנה לבנה.[17] ובקטע הארמי של צוואת י"ב שבטים (הוצ' צ'רלס, 1908, עמ' 248) מונה בין העצים שהשתמשו בהם למזבח: ואט[ר]ו[ב]לא ושוחא, ובמקבילה ביוונית: καὶ στρόβιλον καὶ πίτυν. ולפ"ז שוח הוא πίτυς, כלומר אורן חלבי (ממדינת חלב). ובנות שוח אינן אלא עצי שוח נגטים, ומכיון ששוח הוא

[16] פ"ב מה' מתנ"ע ה"ב: והתמרים בין יבשים בין רכים. ועיין באו"ש שם.
[17] ובזה מתיישבות קושיות הראשונים, עיין מש"ש.

πίτυς, הרי בנות שוח הן *πιτύδια*. וכן מפרש הירושלמי (שביעית רפ"ה ל"ה ע"ד): מהו בנות שוח פיטיריא, וברור שצ"ל: פיטידיא.[18] וכן באמת אמרו בתמיד כ"ט סע"ב שהיו רגילים להשתמש בתאיני חורתא על המזבח. ותאנה לבנה הוא שם עממי לאורן חלבי.[19]

ובירושלמי שביעית הנ"ל מתאר את בישולם של פרות בנות שוח. ור"ח (ר"ה ט"ו ב') מסכם אותו: נמצאו בכל שנה ג' מיני פירות בזה האילן מקצתן צמל, והן שחנטו מקודם לכן כשנתים, ומקצתן בחזל, והן שחנטו מדאשתקד, ומקצתן פגין, והן [שחנטו] בזה השנה.[20] ולפ"ז אין לקיטת כל פירות בנות שוח כאחת, אבל לקיטת הפירות שחנטו בשנה אחת מתבשלות ונלקטות כאחת, וזה נקרא לקיטה כאחת וחייבין בפאה. ועיין ירוש' פ"ב ה"א (לעניין שבת וחרדל) ובפ"מ שם.

וחלחלחין. בכי"ע: וחלחלוחין. ובד חסרה מלה זו. וכנראה שצ"ל: וחלחלין. וכן מביא בר עלי במלונו: חלחלא הוא בערבית גילבאן (לפי לעף פלורה ח"ב עמ' 437). ובירושלמי כלאים (פ"א ה"א, כ"ז ע"א עיי"ש באהצו"י עמ' 2) מפרש את פורקדן שבמשנה שם: גילבונא, והוא Lathyrus Sativus, ממשפחת הקטניות הנאכלות. ועיין כפו"פ פנ"ו עמ' תשמ"א ואילך. והלכה זו כנראה משלימה את המשנה (מ"ד): והקטניות בכלל הזה.

33. **הנחל והשלולית** וכו'. משנה רפ"ב. ופי' הר"מ במשנתנו ע"פ מאמר ר' יוחנן (בבבלי ב"ק ס"א א') ששלולית היא אמת המים. ועיין בפיה"מ אהלות ספט"ז. ובירושלמי כאן: שלולית כל שהיא מושכת, נחל אף על פי שאינו מושך. ובתו"כ שמיני פרש' ג' ה"ב: ובנחלים אילו הנהרות וכו', אין לי אלא ימים ונחלים שמושכים בימות החמה ובימות הגשמים, מנין לרבות שאר ימים ושאר נחָלים שמושכים בימות הגשמים, ואין מושכים בימות החמה וכו'. ובילמדנו בלק (ילקוט שם תשע"א, ס' הליקוטים לגרינהוט ח"ד ע"א ע"ב): בקש לכנותן בדבר שאין בו ממש, כנחל זה שמושך בימות הגשמים ופוסק בימות החמה וכו'. ומכאן שסתם נחל הוא אינו קבוע (עיין בסוף משנתנו הנ"ל), אבל שלולית צריכה להיות קבועה, ואפשר שאם אינה קבועה אינה מפסיקה, אעפ"י שהיא מושכת בימות הגשמים, ואינה מפסיקה אלא אם היא מושכת תמיד. וברי"מ פ"ג מה' מתנ"ע ה"ב: והיה נחל בתוך השדה אעפ"י שאינו מושך, או אמת המים וכו', והוא שתהיה מושכת וקבועה.[21] וכבר ראינו שרבינו מפרש בפיה"מ שהיא שלולית היא אמת המים. ועיין מ"ש להלן שו' 35 ד"ה ואמת המים.

וברי"ש וראי"ש מוכיחים מן התוספתא כאן ששלולית ואמת המים אינן הייבו הך, שהרי כאן שנינו שלולית ולהלן מנו גם אמת המים,[22] אבל עיין מ"ש להלן שם (שו' 35 ד"ה ואמת המים). והחכם עמנואל לעף פירש[23] ששלולית היא אגטרגטא (מים נופלים ממקום גבוה).

דרך היחיד וכו'. הראשונים פירשו ע"פ משנת ב"ב (פ"ו מ"ז) שדרך היחיד הוא ד' אמות, ודרך הרבים ט"ז אמה. וברי"מ (פ"ג מה' מתנ"ע ה"ג) פסק שפחות מד' אמות אצל יחיד ופחות מט"ז אצל רבים הוא שביל. אבל בהשגות שם פירש שההבדל בין דרך ושביל הוא לא

[18] וכן מצאתי עכשיו בערוך על קלף ערך בנות שבע: פיטידיאה.

[19] ועיי"ש במאמרי הנ"ל (בפנים), עמ' 50 הע' 61, מ"ש בשם תיאופרסטוס שהיונים נהגו לקרוא לפרי של אורן ממין זה: תאנים.

[20] וכ"ה כמעט מלה במלה אצל פליניאוס בספרו תולדות הטבע, ספר ט"ז פמ"ד סי' ק"ז, עיי"ש במאמרי הנ"ל, עמ' 49.

[21] ועיין במה"נ ויקרא, עמ' 476, וניסח ע"פ הר"מ.

[22] ועיין בתוספ' אנשי שם שתמהו על רבותינו הנ"ל, מניין להם שאמת המים להלן היא מדברי הת"ק ולא מדברי ר' יהודה, שהרי אפשר שהת"ק קורא לה שלולית ור"י קורא לה אמת המים, והכל הוא מדברי ר' יהודה. וכבר העיר על כ"ז מהר"י קורקוס בפ"ג מה' מתנ"ע ה"ב.

[23] וויענער צייטשריפט פיר דיע קונדע דעס מארגענלאנדעס כ"ה, עמ' 194 ואילך.

ברוחב הדרך אלא במקום הדרך. ושביל הוא מקום רגלי בני אדם בין הכרמים, ואינו דרך של עוברי דרכים, ואפילו רחב ד' אמות ליחיד אינו אלא שביל. ועיין ברדב"ז שם.

33–34. **ושביל היחיד ושביל הרבים הקבוע** וכו'. כ"ה הגירסא בכל נוסחאות התוספתא, וכ"ה במשנה שבירושלמי, וכן במשניות כת"י פרמה, וכן מעתיק בה"ג (ד"ו י"ד ע"ב, ד"ב 638), וכ"ה גם בבבלי ב"ב נ"ה ב' (לפי כמה כתי"י וראשונים, עיין דק"ס שם עמ' 170 הע' צ'), וכן סידר הר"מ בפ"ג מה' מתנ"ע ה"ג. ולפ"ז "הקבוע" הולך גם על שביל הרבים, כמו שמוכח מסוגיית הירושלמי, עיין להלן.

אבל בכל שאר נוסחאות המשנה, ובבבלי הנ"ל בהוצאות שלנו ובמנחות ע"א ב' (גם בכת"י) ובתו"כ קדושים רפ"ב, ואצל כמה מן הראשונים[24] הסדר הוא: ושביל הרבים ושביל היחיד הקבוע[25] וכו'. וכן בריטב"א ב"ב נ"ה ב': ושביל יחיד הקבוע בין בימות החמה בין בימות הגשמים כך עיקר הגירסא וכו', ותנא שביל הרבים אע"ג דשביל בעלמא, **ואינו קבוע**, מפסיק, ותנא שביל היחיד דבעינן ביה קבוע וכו'. ובירושלמי כאן: מכיון דתנינן שביל היחיד, שביל הרבים מה צורכא? להוציא את הקבוע בימות החמה ואינו קבוע בימות הגשמים.[26] ואפשר שהריטב"א פירש: מכיון דתנינן בסיפא שביל היחיד, למה צרך לשנות ברישא שביל הרבים. ותירץ הירושלמי ששביל היחיד בא להוציא שאינו קבוע, מה שא"כ שביל הרבים שאפילו אינו קבוע מפסיק. ופירוש דחוק הוא.

34. **והניר וזרע**. בכי"ע: **וזרע אחר**. וכ"ה במשנתנו. ובד: והזרע והניר אחד, וצ"ל: והניר והזרע (והמלה אחד היא הוספה של מתקן שרצה להוסיף "אחר" אחרי "והזרע", ונשתבש: אחד). וכן חסרה המלה "אחר" גם במשנה שבירושלמי. אבל הקבונה אחת, ופירושו, זרע אחר.

34–35. **וקוצר לשחת**. במשנתנו (פ"ב מ"א): מפסיק דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים אינו מפסיק אלא אם כן חרש. ואמרו בירושלמי (פ"ב ה"א, ט"ז ע"ד): ר' זעירא בשם ר' אלעזר ר' מאיר ור' יהודה שניהם אמרו דבר אחד, כמה דר' מאיר אמר הקוצר לשחת מפסיק, כן ר' יהודה אומר הקוצר לשחת מפסיק. כמה דר' יודה אמר חייוב בפיאה מפסיק כן ר' מאיר אומר חייוב בפאה מפסיק וכו', עיי"ש.[27] ולפ"ז ברור מן הירושלמי שלר' מאיר אינו מפסיק אלא כשהביאה שליש, אבל אם לא הביאה שליש, והיא עדיין פטורה מן הפאה, אף הוא מודה שאינו מפסיק אלא אם כן חרש (עיין להלן שם בירושלמי). וטעמו של ר"מ מפורש להלן בירושלמי (פ"ג ה"ב, י"ז ע"ג): ר' בא ר' חייא בשם ר' יוחנן אתייא דר"מ כשיטת ר' עקיבה רבו, כמו דר' עקיבה אמר לח ויבש שני מינין, כן ר' מאיר אומר לח ויבש שני מינין, ומפריש פיאה על הלח לחוד. ולפ"ז טעם ההפסק לר"מ הוא מפני שחייב בפאה על מה שקצר, ולפיכך מפסיק, אפילו לא חרש. ובבבלי מנחות ע"א ב' שיטה אחרת לגמרי.

ברם ברור שלפני בעל ה"ג היו שם שינויים חשובים מאד בסוגייתנו. וכ"ה כותב (ד"ו י"ד ע"ב; ד"ב עמ' 638) על המשנה כאן: ואף על גב דפליגי רבנן עליה דר' מאיר, הלכתא כר' מאיר,

[24] עיין, לרוגמא, ערוך ערך שביל וערך קבע, מה"נ ויקרא, עמ' 476, יריאים השלם סי' קי"ט ועוד.

[25] בקטעים מן הגניזה הוצ' קאהלע ובמשנה כת"י קויפמן: **והקבוע** וכו'. וכ"ה בתו"כ שבבבא להלן בכי"ר. ואין היא משנה את הענין, והוי"ו אינה אלא וי"ו הפירוש, עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 1080.

[26] והביאהו כמה מן הראשונים, עיין אהצו"י, עמ' 23. ויש להוסיף פי' הראב"ד ב"ק ס"א א'. ויש שם ט"ס כמו בתוספ' ריי"ד שם.

[27] וכ"ה הגירסא גם בכי"ר. ובנוסח הרש"ס: כמה דר' מאיר אמר חיוב בפאה וכו', כן ר' יהודה אומר וכו'. ואין גירסא זו משנה את הענין.

דאמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן ר' מאיר בשיטת ר' שמעון אמרה, דאמר אף יקצור ויאכיל משהביאה שליש.[28] ומסקינן מסקנא דשמעתין ר' מאיר (בד"ב בטעות: ר' שמעון) בשיטת ר' עקיבא אמרה, דתנן המנמר את שדהו ושייר בו קלחים לחים, ר' עקיבא אומר פאה מכל אחד ואחד (כשיטת הירושלמי שהבאנו)[29] וכו', דתניא (צ"ל: ותניא) בברייתא אכלה חגב קרסמוה נמלים שברתה הרוח הכל מודים חרש מפסיק לא חרש אינו מפסיק, ואמרי' מאן הכל מודים ר"מ. ואוקימנה לברייתא[30] ב ש ל א הביא שליש,[31] ואמרי' ר"מ בשיטת ר' יהודה אמרה דאמר אף לאדם נמי,[32] וכיון דהוו להו ר"מ ור' יהודה חדא שיטתא[33] הלכתא כוותיהו. ואמרי' אמר רב יהודה אמר שמואל לא שנו אלא במנמר לקליות[34] אבל במנמר לאוצר לא.[35] ואע"ג דכי אתי רבין אמר ר' יוחנן מחייב היה ר' עקיבה אף במנמר לאוצר,[36] ר"מ סבר לה כר"ע בחדא (כלומר, במנמר

[28] כלומר, התלמוד רצה לומר בתחילה שטעמו של ר"מ הוא משום שאין קצירת שחת התחלת קצירה, ואם קצר לשחת דינה כשדה בור, בין משקצר לפני שהביאה שליש ובין לאחרי שהביאה שליש. ור"ש בשיטתיה (תוספתא מנחות ספ"י, וכנ' כי"ו שם. ולפנינו חסרה המלה ,ובפאה') שפוטר מפאה בקוצר לשחת אפילו אחרי שהביאה שליש.

[29] ואח"כ יש שם ט"ס בפסק שהוכנס לתוך הסוגיא, עיין בהערות הר"ש טרויב, 289 ע"א. ועניין הפסק שם אינו שייך לנידון שלפנינו כאן.

[30] כ"ה בר"ב. ובר"ו: ואוקימנא, והמלה ,לברייתא' חסרה, אבל מתוך הסינון משמע שהכוונה לברייתא, ולא למשנתנו.

[31] כלומר, ודינה כשדה שורעה ולא עשתה תבואה שבוודאי אינה מפסיקה. ומוכח שלוא היתה מביאה שליש היתה מפסיקה אפילו אם אכלה חגב. ואעפ"י שאינה חייבת בפיאה, מ"מ התבואה כבר הגיעה לחיוב פיאה; ואחרי שסולקה ממנה התבואה שהגיעה כבר לחיוב פאה דין השדה כשדה בור, שהרי כבר הוציאה את שלה, וע"פ רוב אינה ראויה יותר לוריעה בלי חרישה מחדש. והוא הדין שאם קצרוה שחת לאדם לפני שהביאה שליש אינה מפסיקה, אלא שרברה הברייתא בהוה, שאין דרך בני אדם לקצור מאכל אדם לשחת. וכ"ז הוא בנינוד נמור לפירוש הירושלמי בברייתא זו שהעמידוה (עיין מ"ש להלן שו' 37–38) בשהביאה שליש, ואף ר"מ מצריך חרישה, משום שאין בקרסום הנמלים ושבירת הרוח חיוב פיאה. ולפנינו בבבלי (מנחות ע"א ב') הגירסא הפוכה, והעמידוה לברייתא זו כשהביאה שליש, ודלא כני' בה"נ.

[32] כ"ה בר"ב. ובר"ו מוסיף בטעות: הויא קצירה, אבל מן הדבור ,לאדם נמי' ברור שהכוונה היא ל א הויא קצירה. וזהו נגד הגירסא בנמרא שלנו, שמסקינן שלר' יהודה דווקא קוצר לבהמה, אבל לא לאדם, עיין ברש"י ובמיוחס לר"ג. ומתוך המשנה עצמה שם אין ראיה, מפני שאפשר לפרש אף דברי הת"ק: קוצר שחת לאדם ומאכיל לבהמה תבואה נמורה (ע"י קיטוף), וכפי שמוכח מרהיטת לשון הסוגיא בפסחים כ"נ א' (ע"ש ברש"י, במאירי ובתוספת שם. ובתוספ' מנחות ר"ה אימור), ור' יהודה לא בא אלא לפרש.

[33] וזהו ממש כמסקנת הירושלמי כאן. ופירושו, כשם שלר' יהודה בפחות משליש לא הויא קצירה, אפילו קוצר לאדם, והוי ליה פטור פיאה, אף לר"מ כן, ולפיכך פסקה הברייתא שלעיל שבפטור פיאה אף לר"מ אינו מפסיק אלא אם כן חרש.

[34] כלומר, ר"ע אינו מחייב פיאה לכל אחת ואחת אלא דווקא במנמר לקליות, והיא תבואה שהביאה שליש, אבל עדיין לא נגמרה. וכן פירש הרש"ס בירושלמי בסוגיין, והוסיף: דהא בלא הביאה שליש לקליות לא חזי וכו' כראיתא בפ"ק דחלה. וכוונתו לירושלמי חלה (פ"א ה"ד נ"ז ע"ד): מהו שחייבין על לחם שלו (כלומר, מתבואה שלא הביאה שליש) משום חרש וכו'? את שחייבין על קלי שלו משום חרש וכו'. ופירש הרש"ס שקלי אינו אלא בשהביאה שליש, אבל לפני כן אינה אלא שחת, ואינה ראויה לקליות. וכן פירש בפ"ס. ועיין בעמודי ירושלים שם, אבל לפי פירושו צריך למחוק את החצי השני של המאמר, כמו שהגיה הגר"א ז"ל. ועיין בה"א שם, נ"ז רע"ב.

[35] כלומר, שהתבואה כבר נגמרה, אלא שהיא עדיין לחה ורכה, נותן מאחר על הכל. ולפ"ז ר"מ הוא בשיטת ר"ע ממש, ודווקא בקוצר אחרי שהביאה שליש לשחת מפסיק, אבל אם כבר נגמרה אלא שהיא עדיין לחה הויא לה התחלת קצירה ואינה מפסיקה.

[36] ולפ"ז אפילו קוצר תבואה לחה שלא לשחת אלא לטחינה ולקמח אף היא היתה צריכה להפסיק.

לקליות) ופליג עליה בחדא (כלומר במנמר לאוצר, שלר"מ היא תחילת קצירה). ולפי סוגיא זו של מנחות שהיתה לפני בה"ג, הבבלי והירושלמי כמעט בחדא שיטתא קיימי, וקרוב לזה פירש הרש"ס בירושלמי בסוגיין, אעפ"י שלא הזכיר את הבה"ג, עיי"ש.

נמצאנו למדים שלשיטת הירושלמי והבה"ג אם קצר תבואה שלא הביאה שליש, כ"ע מודים שאינו מפסיק אלא א"כ חרש, והמחלוקת בין ר"מ וחכמים היא בשהביאה שליש. והבה"ג פסק כר"מ, ואם קצר תבואה שהביאה שליש מפסיק אפילו לא חרש, מפני שר"מ ור' יהודה שניהם סוברים ששחת שהביא שליש חייב בפיאה, וחיוב פאה מפסיק, מפני שהלכה כר"ע. אבל לדעת הר"מ שפסק כחכמים דר"ע, וכחכמים דהכא, ממילא צריך חרישה בין בשהביאה שליש (כחכמים) ובין בשלא הביאה שליש (ככ"ע), ואפילו אם לא הביאה שליש (שגם לר"מ אינו מפסיק) אם חרש מפסיק, כלשונו בפ"ג מה' מתנ"ע ה"ד. ובפאת השלחן סי' ר' ס"ק ה' הביא את שיטת הר"מ הנ"ל ואח"כ הביא את שיטת בה"ג כחולקת על כל הראשונים, עיי"ש. ועיין גם בצפנת פענח להגר"י ראזין על הר"מ הנ"ל במקומו (וכולם סמכו על הגירסא הסתומה שבה"ג בד"ו, אבל כבר ראינו שבד"ב מפורש שהתלמוד הקים את הברייתא בלא הביאה שליש).

35. ושלשה תלמים של פתיח. כלומר, תלמים שעושים בני אדם כשהם מתחילים לפתוח את האדמה,[37] וכדברי המדרש תנחומא (הובא ברש"י ישעי' כ"ח, כ"ד ובפי' ר"י קרו שם): יפתח וישדד. בתחלה הוא עושה תלמים רחבים, ולבסוף הוא עושה תלמים קטנים (הם תלמי הרביעה, עיין כלאים פ"ב מ"ג ותוספתא שם פ"א הי"ז). ושיעורם קרוב לב' אמות רחב,[38] ואורכם, לעניין פיאה, הוא בוודאי לאורך כל השדה.[39] ועיין להלן, שלפי הירושלמי כל רחב השדה כאן אינו אלא ב' אמות, וממילא השיעור כאן הוא בשתים על שתים.

ונראה שהברייתא שנתה בדרך לא זו אף זו, שלאו דוקא שדה בור, שלא נחרשה ולא נזרעה כלל, מפסיקה אלא אפילו שדה ניר[40] מפסיקה, ולא סוף דבר אלו, אלא אפילו ג' תלמים של פתיח שכבר מוכנים לזריעה ג"כ מפסיקין. ועיין בירוש' להלן פ"ג סה"א.

ובירושלמי כאן שנינו: רב אמר בור וניר בית רובע, וזרע אחר אפילו כל שהוא. ר' יוחנן אמר בור וזרע אחר בשלשה תלמים של פתיח וכו'. מה דאמר רב בשדה בינונית, מה דאמר ר' יוחנן בחמשים על שתים (והוא קרוב לבית רובע, שהוא קצת יותר מעשר על עשר). ולפי זה הברייתא שלנו היא בשדה קטנה, ור' יוחנן סובר שאף בור וניר שיעורם כשלשה תלמים של פתיח.

ואמת המים שאינה יכולה להקצר כאחת. אחרי בבא זו יש בד ריוח של הפסק, כלומר, עד כאן הם דברי הת"ק. וכן פירשו את התוספתא הר"ש והרא"ש במשנתנו פ"ב מ"ב. ובמשנה שם: אמת המים שאינה יכולה להקצר כאחת. ר' יהודה אומר מפסקת. ועל פיה פירש מהר"י קורקוס (פ"ג מה' מתנ"ע ה"ב) שאף הבבא שלנו היא מדברי ר' יהודה והיא דבוקה לדבריו שלהלן. ובירושלמי למשנתנו שנינו: הוון בעי מימר ולא פליגין.[41] אשכח תני (תו"כ

[37] עיין בריבמ"ץ וברש"ש כלאים פ"ב מ"ו. אבל בפיה"מ להר"מ שם לא פירש כן. וכנראה שפירוש הר"מ מיוסר על פירוש הר"ח ב"ב ל"ו א' כפי שמעתיקו ברשב"ם שם ד"ה תפתיחא. אבל עיין בתשה"ג אסף הוצ' מק"נ, ירושלים תש"ב, עמ' 216, ובהערה 3 שם.

[38] עיין ירושלמי כלאים פ"ב ה"ו, כ"ז סע"ד, ר"מ פ"ד מה' כלאים ה"ו ובתיו"ט שם פ"ב מ"ו, ובפי' הרש"ס בסוגיין.

[39] עיין בפי' הרא"ש (בפי שנים) למשנתנו וברמ"מ פ"נ מה' מתנ"ע ה"ד.

[40] והיא שדה שנחרשה חרישה ראשונה, כדי להוציא את הקוצים ואת השלפים, עיין ב"מ פ"ט מ"א. ועיין ירושלמי שביעית פ"ד רה"ב, ל"ה ע"א, ובבלי מנחות פ"ה א'.

[41] כלומר, שר' יהודה מפרש את דברי הת"ק בשלולית, וכפירוש הר"מ בפיה"מ שהיינו שלולית היינו אמת המים. אבל אם אמת המים לחוד ושלולית לחוד (עיין מ"ש לעיל שו' 33 ד"ה הנחל והשלולית) עלינו לפרש בירושלמי, ולא פליגין כלומר שאין חולק על ר' יהודה.

קדושים פ"ב ה"ב, פ"ז רע"ד) אמת המים הקבועה הרי זו מפסקת.[42] ולפי פשוטה פירושה שהיא מפסקת בכל שהוא, ובלבד שתהא קבועה, ודינה כשלולית של משנתנו ("כל שהיא מושכת"). וע"ז חולק ר' יהודה ומצריך שלא תוכל להקצר כאחת, ואפשר שאפילו אינה קבועה מפסקת. ועיין מ"ש להלן.

36. **אם עומד באמצע וקוצר מכאן ומכאן מפסיק.** כלומר, אפילו אם אין בה מים, שהיא אינה קבועה (עיין מ"ש לעיל), מ"מ אם אינו יכול לקצור אותה כאחת, אלא אם כן עומד באמצע מפסיק, וביר׳ הנ"ל אמרו: הוון בעיי מימר מה דאמר ר' יודה בעומד מצד זה אחד ואינו יכול לקצור מצד השני (כלומר, שגם ר' יהודה מצריך קבועה, אלא שהוא נותן שיעור גם לרוחבה, אבל באמצע אינו יכול לעמוד מפני המים שבה). אשכח תני ופליג. היה עומד באמצע וקוצר מכאן ומכאן מפסיק. ומכאן שר' יהודה אינו מצריך קבועה, אלא נותן שיעור ברחבה שלא יוכל לעמוד מצד אחד ולקצור מצד השני, ואפילו אין בה מים, והוא יכול לעמוד באמצע ולקצור משני הצדדים, מ"מ מפסיק, מפני ששיעור הרוחב הוא שיוכל לעמוד בצד אחד ולקצור מצד השני, בין אם אין בה מים, בין אם יש בה מים. ועיין במהר"י קורקוס הנ"ל.

ואם לאו אין מפסיק. וכ"ה בר"ש הנ"ל. וביר׳ הנ"ל: מצד אחד אינו מפסיק. ועל פיו העתיק הריבמ"ץ במשנתנו.

37—38. **או בהמה הכל מודים שאם חרש מפסיק** וכו'. בירושלמי (פ"ב ה"א) בטעות: או בהמה **פטורה** (וזו היא אשגרה ממשנתנו פ"ב מ"ז. ובכי"ס ליתא) הכל מודין וכו'. וכן ליתא המלה "פטורה" גם במנחות ע"א ב'. ופירשוה בירושלמי שאף ר"מ מצריך חרישה מפני שאין כאן חיוב פאה, ופטור פאה, אינו מפסיק. ועיין מ"ש לעיל שו' 34—35 ד"ה וקוצר לשחת.

39. **והקדיש את הקצור נותן פאה מן האחד על הכל.** בכי"ע ובד לנכון: מן המשוייר (ד: המשויר) על הכל. וכן הוא בירושלמי פ"א רה"א (והגי' הנכונה שם היא בכי"ס). וכן פסק הר"מ בפ"ב מה' מתנ"ע סוף ה"ה. והר"מ שם לא הזכיר את הדין של קצר חציה ומכר את הקציר, שהרי ק"ו הוא ממשנתנו. אבל בהקדיש יש קצת חידוש, כמו שאמרו בירושלמי הנ"ל "והקדש לאו כשרוף הוא", והייתי אומר שאם נשרפו העומרים שברשותו אינו נותן פאה עליהם, קמ"ל שאם כבר קצר את שדהו אין אנו משגיחים על העומרים אם הם קיימים או לא.

40. **שהן גבוהות עשרה** וכו'. וכ"ה בכי"ע ובירושלמי פ"ב ה"ב, אבל בד בטעות: שגבהן **עשרים** וכו'.

40—41. **ואם היו ראשי שורות מעורבין** וכו'. כלומר, שהמדרגות עולות בשיפוע מסביב להר, ונמצאות ראשי שורות מעורבין, נותן פאה אחת לכל. וביר׳ גורס: ראשי מדריגות מעורבין, והיא היא. ועיין ר"מ פ"ג מה' מתנ"ע ה"ז ובמהרי"ק ורדב"ז שם.

41—42. **המארג חייב בתחלתו וחייב בסופו.** בזכריה (ר, ב'—ג; שם ו'): שחורים וכו' לבנים וכו' ברדים.[43] ובתרגום הפשיטא שם: אורגא (ברדים). ובבבלי סוכה ל"ו א': (לעניין אתרוג) כושי לבן **ומנומר**. ואין אורגא אלא מנומר (ברוד). ולפ"ז הוא מארג הוא מנמר. ולפנינו המליצה של משנתנו (פ"ג מ"ב): המנמר את שדהו וכו'. וביר׳ שם: (למשנה ג': המחליק בצלים לחים וכו': תני **המריג** (כ"ה בכי"ר, ואין המריג אלא המאריג בהבלעת האלי"ף) חייב בתחילתו וחייב בסופו. ואידינו **מריג** (כ"ה בכי"ר)? א"ר ירמיה כהדא דתנינן המחליק בצלים **לחים** (כ"ה בכי"ר) לשוק ומקיים יבישין לגורן וכו'. ולפ"ז הברייתא שלנו

[42] ואין הוא ת"ק של משנתנו שנקט בלשונו "שלולית", ולא הת"ק של התוספתא (לפי פירוש הר"ש והרא"ש) שאינו מזכיר קבועה כלל, אלא תנא אחר.

[43] עיין רש"י בראשית ל"א, י'.

היא ככולי עלמא, מפני ששוק וגורן שני מינין הן (כמפורש בירושלמי בה"ב שם) חזייב בתחילתו כשמחליק לשוק ובסופו כשמחליק לגורן.

ובספרי האזינו פי' ש"ו עמ' 340: זו רוח דרומית שמארגת את הרקיע כרביב. ופירושו שמנמרת את הרקיע הכחול בפורחות (עננים בהירים), הנראים ככבשים. עיי"ש.

42. היו בו ארבעה או חמשה גפנים וכו'. בכי"ע ובד: היו לו וכו'. ובירושלמי פ"ג ה"ג, היו לו חמש גפנים והוא בוצרן (כגי' כי"ר) וכו'.

42–43. בוצרן ומכניסן לתוך ביתו ופטור וכו'. בכי"ע: ובוצרן וכו' פטור וכו'. ובד: בוצרן ומכניסן ניתן לתוך ביתו ופטור וכו'. והמלה "ניתן" הוא כנראה שיבוש מ"ביתו", ונכנס מן הגליון שלא במקומו.

43. מן הפרט מן השכחה ומן הפיאה. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא. ועדות רטנר (באהצו"י פאה עמ' 31): "ובאיזה כתבי יד מהתוספתא ליתא מן השכחה ומן הפיאה" אינה מדוייקת. ובירושלמי הנ"ל: פטור מן הפרט ומן הערלה ומן הרבעי. אבל בכי"ס שם: פטור מן הפרט ומן השכחה ומן הפאה ומן הרבעי. ובירושלמי הנ"ל מעמידה בשבצרן ע"מ לאוכלן ענבים, וכן משמע מלשון הברייתא שמכניסן לתוך ביתו ולא לתוך גיתו, ולפיכך פטור מלקט שכחה ופיאה, מפני שאין זו בצירה, ולא עוד אלא שאינו מתחייב בפאה אלא אם בצר אשכל ראשון, וכבר אין לו אפילו כרם קטן (שהוא ה' גפנים). ואעפ"י שקרקע כל שהוא חייב בפיאה (לדברי ר"ע, פ"ג מ"ו), מ"מ כיון שעיקר כרם הוא לשם יין, אינו מתחייב כאן בפיאה אם בצר לשם ענבים לאכילה. ועיין ר"מ ספ"ד מה' מתנ"ע, בהשגות ובקרית ספר שם, ומ"ש במשנה למלך שם. ועיין מ"ש להלן בסמוך ולהלן ד"ה המקטף.

44. נותן מן המשואר על מה ששייר. כלומר, אבל לא על מה שבצר לשם ענבים לאכילה. ומכאן שאפילו אם לא שייר כלל פטור מן הפאה. ובירושלמי הנ"ל מסיק שאם בצר לעשותן יין אינו פטור אלא אם כן שייר, וזהו מפני שבכרם קטן אם בצר ממנו מקצת לעשותן יין אינו אלא בצירת עראי ופטור מלקט שכחה ופאה. עיין ר"מ פ"ב מה' מתנ"ע ה"ו, וספ"ד הנ"ל.

והמידל נותן מן המשוייר על מה ששייר. וכ"ה בכי"ע. ומרהיטת הלשון משמע שאף בבא זו הולכת על כרם, ופירושו שלאו דווקא אם בצר כרם קטן ליין ושייר נותן על מה ששייר, אלא אפילו הדל אותו (כדי שיתעבו השאר) ע"מ למכור מה שהדל פטור מן הפאה, מפני שזו היא בצירת ארעי, ונותן רק מן המשואר. וכן פירש הר"מ את משנתנו (פ"ג מ"ג): "בכרם המדל (כן גרס שם, עיין בהוצ' הרצאג עמ' 13). וכרם המדל, כרם מדולדל, גזור ממלת דל (עיין כלאים פ"ה מ"א) והוא שיבצור מקצתו וימכור ויעזוב הנשאר לדרוך או ליבש וכו', וזה כשיבצור הענבים מכל צד מצדי הכרם וכו'." ועיין מ"ש בפ"ב מה' מתנ"ע ה"ו.

ברם בד גורס: המודל (צ"ל: המידל) בלי ו"ו, ואפשר לפרשו כעניין בפני עצמו, וזה איבד מוסכ על כרם אלא על בצלים, כלומר, המדל בבצלים, והוא פטור מפני שעיקר הלקיטה היא מפני תקנת הנשארים, ולא חשיבה קצירה. כמו שפרשו הר"ש והרע"ב את משנתנו (ועיין מ"ש להלן), ומידל הוא בניגוד למחליק, ופירושו כמו שמבואר במשנת שביעית פ"ד מ"ד ובירושלמי שם, ולא כמו שבאר הר"מ לשיטתו את המחליק מאחת יד שבמשנתנו כאן. וכן מוכח גם ממסקנת הירושלמי כאן פ"ג סה"ג (על דברי ר' יהודה להלן): הדא דתימא בשעיבה על מנת להדל וכו', וזה יתכן רק בשתילה, ששתל בצפיפות ע"מ להדל אח"כ. ועוד קשה (לפירוש הר"מ הנ"ל) אם מטעם בצירת ארעי אתינן עלה, אפילו עיבה על מנת שלא להדל למה חייב. ועיין בפאת השלחן סי' ה' אות כ"ו, שנדחק לפרש את הירושלמי ע"פ שיטת הר"מ.

45. במה דברים אמורים במידל לשוק וכו'. לפי הריבמ"ץ הסטור במידל הוא מפני שהמידל אינו מוציא אלא בצלים רכים וירוקים שאינו אלא ירק בעלמא (וגרוע מבצלים

לחים ומקיצחא, עיין ירוש' פ"ג רה"ג, עיי"ש מה שתירצו על שיטת ר' ירמיה ור' יוסי) ומוכרן בשוק כדי שיאכלו אותם מיד, ופטורין מן הפיאה מפני שאין מוכנסם לקיום. ועיין בר"ש שם מה שהשיג עליו, אבל לא דחה פירוש זה לגמרי.

אבל המידל לתוך ביתו וכו'. וכ"ה בירושלמי פ"ג סה"ג. אבל בד וכי"ע: בתוך ביתו וכו', והיא היא.

45—46. נותן מן המשואר על הכל. פיר' בר"ש (את הירושלמי), מכיון שמכניסו לביתו, כלומר, לגורן, הרי הן ראויים לכונסן לקיום, וחייבים בפיאה.

46. המקטף ומכניס לתוך ביתו אפי' כל שדהו וכו'. וכן בירושלמי (פ"ג ה"ג): תני לקט קצירך ולא לקט קיטוף. ר' זעירא ר' חייא בשם ר' יחנן המקטף (כ"ה בכי"ר) שיבלין לעיסתו (כלומר, לאוכלן מיד ולא להכניסן לגורן) אפילו כל שדהו (כ"ה בכי"ר וכי"ס) פטור מן הפיאה. ר' אלעזר אמר אפילו במגל. אמר ר' יוסי והוא ששיירו וכו', שאם ביקש לאוכלן מלילות ואפילו לא שייר (והוא חולק על ר' אלעזר שאינו מחלק בזה). נמצאנו למדים לשיטת ר' יוסי שאם בקש לאוכלן מלילות אין צריך שיור אפילו אם קצר כדרכו (כפי שמוכח מן התוספתא לעיל שהביא הירושלמי שם), ואם בקש לעשותן עיסה צריך שיור, אבל לא שמענו מה דינו של קוטף ורוצה להכניס לביתו. ואעפ"י שאמרו: לקט קצירך ולא לקט קיטוף, שאני לקט שאין בו ריבוי (עיין ע"ז להלן), אבל בפיאה חייב אפילו בקיטוף.

והנה מלשון ר' יחנן בירושלמי משמע שדווקא אם מקטף שיבלין לעיסתו פטור מן הפיאה, אבל אם מקטף כל שדהו לגורן חייב בפיאה אפילו אם קיטף. וכן משמע מלשון התוספתא כאן שפרטה "ומכניס לתוך ביתו" ולא אמרה סתם: המקטף אפי' כל שדהו פטור וכו'. ולפ"ז אם כיוון לגורן אף המקטף חייב בפיאה, ועיקר הפטור כאן הוא מפני שמקטף להכניס לביתו לאוכלן מיד ולא לגורן, ואין זו קצירת קבע, והוא הדין אם קצר במגל ע"מ לאכול מיד פטור, כמו שסובר ר' אלעזר בירושלמי הנ"ל. אבל לפי זה קשה למה אמרו "המקטף" ולא אמרו הקוצר שבלין לעיסתו וכו', ואם נאמר שלא דברה התוספתא אלא בהווה, שאין קוצרים מעט שבלים אלא מקטפים אותם (עיין ירוש' מעשרות פ"ד ה"א, נ"א ע"ד, ותוספתא שם פ"ג ה"ב), הרי אין לדייק גם מן הלשון "מכניס לתוך ביתו" שהוא בדווקא, ונוכל לומר שעיקר הפטור הוא מחמת קיטוף, אלא שאין דרך בני אדם לקטף כל השדה לגורן, ולפיכך אמרה התוספתא "מכניס לתוך ביתו".

והנה בתו"כ (פ' קדושים פ"א ה"ז) שנינו (לעניין פיאה): אין לי אלא קוצר, תולש מניין ת"ל לקצור. קוטף מניין, ת"ל קצירך וכו'. ולפי גירסא זו מפורש שאף קוטף חייב בפיאה. אבל גירסא זו אין לה סמך כלל בכת"י הספרא. ובכמה כת"י שם גורס במקום "קוטף": חוצד.[44] ובמיוחס להר"ש מביא בשם ס"א: עוצד. וכן בירושלמי (פ"א ה"ד, ט"ז ע"ג): חוצד[45] מניין וכו'. ובפי' רש"ס שם מגיה בירושלמי: עוקר, ומעיד שכ"ה בתו"כ. ושוב מוסיף: "ואית דגרס עוצד מניין, דהיינו עוקר במעצד, וחדא היא". והנה בבבלי (חולין קל"ז א') גרס בברייתא (אלא שהסדר שם משונה): עוקר במקום עוצד,[46] ואין כאן תיקון אלא פירוש נכון של המלה עוצד, כמו שפירש הרש"ס הנ"ל, וכמו שנוכיח להלן.[47]

[44] עיין מ"ש הר"א פינקלשטיין ב־BASOR (בוליטין של החברה האמריקנית למחקר המזרח) 94, אפריל, 1944, עמ' 29.

[45] כ"ה בכי"ל. וכן מעתיק מן הירושלמי בפי' רבינו הלל לתו"כ, עיין במאמרו של ר"א פינקלשטין הנ"ל. ובירושלמי כי"ל תוקנה החי"ת של "חוצד" לקוף, כלומר, קוצר, קוצר.

[46] וכן, כנראה תקנו הסופרים אף בתו"כ. עיין ספר יראים השלם סי' קי"ט, מ"ז ע"א, ובפי' הרש"ס שהזכרנו בפנים. ועיין מאירי חולין, עמ' 509 (והעתיק בשם התו"כ את לשון הבבלי) ועוד.

[47] עיין על פירושים נכונים ממין זה בדוגמאות שהבאתי בסה"י לכבוד הרי"ן אפשטין (תרביץ ש"כ), עמ' 114.

נמצאנו למדים שהברייתא בתו"כ ובירושלמי מנתה ג' דרכים בסילוק התבואה מן המחובר. קוצר, תולש ועוצד (עוקר). ושלש דרכים הללו נהגו למעשה בא"י. וכן שנינו במשנת ב"מ רפ"ט: מקום שנהגו לקצור יקצור, לעקור יעקור (כ"ה בכל הנוסחאות, ובמשנה שבירושלמי בטעות: לעדור יעדור). ובירושלמי שם: [מקום שנהגו] לתלוש וקצר וכו'. הרי לך שאופן קצירת התבואה תלויה במקום ובמנהג האכר, ויש שנהגו לקצור, ויש שנהגו לעקור, ויש שנהגו לתלוש. (ועיין גם במשנת אהלות פי"ח מ"ב). והנה תלישה היא בידים שאדם אוחז בכמה שבלים בידו ותולש אותם, ואם השרשים אינם חזקים נמצא עוקר את התבואה עם שרשיה, אבל מסתבר שבתלישה רגילה נשארים השרשים בארץ.

ואשר לעקירת התבואה עם השרשים השתמשו בקרדום[48] ובארמית חצינא.[49] ובתרגום (ישעי' מ"ד, י"ג) מתרגם מעצד: חצינא, וכן מפורש בבבלי סוף ב"ק (קי"ט ב') שקורים לחצינא מעצד, ולפ"ז ברור שאין עוצד (או חוצד, בהחלפת חי"ת ועי"ן) אלא עוקר במעצד, כפי' הרש"ס הנ"ל. ובבבלי (מו"ק י"ב ב'): רב יהודה שרא למיעקר כיתנא. ומכאן שבפשתן נהגו לא בקצירה אלא בעקירה (מפני שמכחיש את הקרקע, עיין ב"מ פ"ט מ"ט) ובעצידה,[50] כלומר בעקירה ע"י מעצד. וכן בלוח התקלאי של גזר: ירח עצד פשת, כלומר, חודש עצידת פשתן, והיינו שבו עקרו הפשתן במעצד (עיין ירושלים של לונץ ח"ט, עמ' 242).

והמפרשים ז"ל סברו שהיא תלישה היא קטיפה, אבל כבר ראינו לעיל שלפעמים נהגו לתלוש את התבואה מן השדה, ועני שאין לו כלי אומנות יכול לתלוש בידיו כמה שבלים בבת אחת, והוא לפעמים עוקר אותם ע"י זה עם השורש; ואעפ"י שלעומת קצירה במגל חשיבא תלישה ביד דבר שאינו כ"כ רגיל, מ"מ הרי יש שנהגו לתלוש את כל השדה, מה שאין כן קטיפת מלילות וראשי שבולים (עיין דברים כ"ג, כ"ו; יחזקאל י"ז, י"ד) שאדם צריך לאחז בידו האחת בקש, ובידו השניה לצמצם ולקטוף את ראש השבולת (או חלק קטן מן הקש עמה כדי להחזיק אותה, עיין תוספתא עוקצין פ"א ה"ג), ובוודאי אין אדם עושה כן כשרוצה לקצור את כל שדהו לגורן. ואין קוטפין אלא מעט שבולין כדי לאוכלן מיד, ואין קטיפה כזו נקראת קצירה כלל, לא לעניין פיאה ולא לעניין לקט. ועיין בירוש' פ"א סה"ה, ט"ז ע"ג עיי"ש היטב.

ובתו"כ (קדושים פ"ב ה"ה): ולקט קצירך. ולא לקט קיטוף (והובאה בירושלמי שהעתקבר לעיל בתחילת הדבור) וכו', מכאן אמרו היה קוצר, קצר מלא ידו, תלש מלא קמצו וכו'. הרי לך שקיטוף לחוד (ופטור מלקט) ותלישה לחוד (וחייב בלקט).[51] וכן בירושלמי פ"ד ה"ז, י"ח ע"ג: תני לקט קצירך. לא כל הקוצר בידו וכו'. והקוצר בידו הוא מקטף ולא תולש, שהרא לפעמים עוקר עם השורש, אבל בתולש חייב אף בלקט. וכן מפורש בתוספתא להלן (פ"ב הי"ד): אי זהו לקט זה הנושר בשעת הקציר ובשעת התלישה. ר' יוסה אומ' אין לקט אלא הנושר בשעת הקצירה בלבד וכו'. הרי לך מפורש שלת"ק יש לקט גם בתלישה, ותלישה לחוד וקטיפה לחוד.[52]

[48] עיין פאה פ"ד מ"ד ושביעית פ"ה מ"ד ועוד. ועיין אבות פ"ד מ"ה. ונזכר גם קרדום של ניכוש (כלים פכ"ט מ"ז; ירושלמי מגילה פ"א ה"ט, ע"א ע"ב ובמקבילה בנדרים) שעוקר את העשבים עם השרשים.

[49] עיין פיה"ג לטהרות, הוצ' הרי"ן אפשטין, עמ' 30, הע' 15.

[50] עיין ירושלמי מגילה פ"ד ה"א, ע"ד ע"ד: זרע דכיתן, חרע ליה וחצר (=ועצר) ליה.

[51] והמפרשים פירשו את משנתנו (פ"ד מ"י) בדברים שדרכם בתלישה. אבל מסתימת לשון המשנה והתו"כ משמע שבסתם תבואה אנן קיימין. ועיין להלן.

[52] להלן (מנחות פ"י הכ"ח) שנינו: ר' שמעון בן אלעזר אומר מקטפין לפני העומר. וכן בבבלי (פסחים י"א רע"א; מנחות ס"ח א'): שאני חדש מתוך שלא התרתה לו אלא ע"י קטיפה. ונראה שבעומר אין איסור אלא בקצירה דווקא, ואפילו תלישה מותרת לכתחילה לר"ש בן אלעזר ולר' יהודה. ואף שם לא דברו חכמים אלא בהוה, משום שלפני העומר לא קצרו את כל התבואה אלא מקצתה כדי

ברם בבבלי (חולין קל"ז א') שניגנו: הא רבנן והא ר' יוסי, דתניא לקט קצירך ולא לקט קיטוף, ר' יוסי אומר אין לקט אלא הבא מחמת קציר. ר' יוסי היינו ת"ק, כולה ר' יוסי היא, והכי קתני שר' יוסי אומר אין לקט אלא הבא מחמת קציר וכו'. ולפי שיטת הבבלי מחייבים רבנן קטיפה אפילו בלקט, ור' יוסי פוטר תלישה ועקירה אפילו בפאה בדברים שאין דרכן בכך. (ועיין להלן בבבלי שם). ואין בשום אופן להשוות את הבבלי עם הירושלמי והברייתות בתו"כ (ובתוספתא), כפי שהעיר בצדק בפי' הראב"ד לתו"כ במקומו (הוצ' ווייס פ"ז ע"ד). אבל מ"מ למדנו שהבבלי משוה בפירוש פיאה ללקט, ומן הירושלמי והברייתות אין ראיה להפך, ולפ"ז מי שפוטר קיטוף מן הלקט פוטרו אף מן הפאה, וכפי שאמרנו, ועלינו לחלק בין קיטוף ובין תלישה.

סוף דבר לפי כל הנ"ל נראה לכאורה שהתוספתא שלנו פוטרת את הקוטף שדהו מפאה, משום שקטיפה אינה קצירה כלל, ודינו כמקרסם בפיו את הקש, ואפילו אם קטף כל שדהו ע"מ להכניסו לגורן פטור מן הפאה מדאורייתא. ועיין שיטת הר"מ בפ"ב מה' מתנ"ע סה"ו ופ"ד ה"ב ומה שהאריך לבאר את שיטתו בפאת השלחן סי' ה' אות כ"ז.

47. **וחייב במעשרות.** וכן מפורש בירושלמי (מעשרות פ"ד ה"א, נ"א ע"א. ועיין בתוספתא שם פ"ג ה"ה): המקטף שיבלין לעיסתו לאוכלן מלילות ניטבלו וכו'.

הכותב נכסיו לבניו וכו'. פ"ג מ"ז. ומשנתנו בשכיב מרע, אבל בבריא נסתפקו בבבלי (ב"ב קל"ב ב') והעלו בתיקו. ובפיה"מ כאן העמידה בש"מ, אבל בפ"ו מה' זכיה ומתנה ה"ט חזר בו ופסקה בין בבריא ובין בש"מ, ועיין בהגה"מ שם.

48. **וכתב לאשתו וכו'.** וכן מעתיק מכאן באו"ז ב"ב (פ"ח סי' קכ"א, י"ט ע"ג) וכ"ה במשנתנו הנ"ל בכל הנוסחאות, וכן מעתיקה בירושלמי[53] ובבבלי.[54] ובד: **והניח לאשתו וכו'.** ובכי"ע: **ושייר לאשתו וכו'.** וכ"ה בכמה נוסחאות שבבבלי.[55] אבל מתשובת ר' יוסי במשנתנו (עיין מ"ש להלן שו' 49) ברור שלת"ק צריך כתיבה, ועיין בבבלי ב"ב קל"ב ב', בשטמ"ק ובבעה"מ שם פ"ח סי' תתנ"ז, ובמלחמות שם. ועיין מ"ש להלן סד"ה בזמן שקבלה.

קרקע כל שהו וכו'. בשאילתות סי' ל"ג (מבבלי ב"ב ק"נ ב'): הכותב כל נכסיו לבניו וכתב לאשתו קרקע או מטלטלי כל שהוא וכו', ובכולהו אפילו מטלטלי הוי שיור לבד מכתובת אשה, דמקרקעי תקינו רבנן מטלטלי לא תקינו. הרי לך שרבינו סובר ש"לבד מכתובת אשה" עונה רק על השיור, אבל לעניין "כתב לאשתו" קרקע הוא לאו דווקא, אלא אפילו מטלטלי. וכ"ה בה"ג ה' הלואה (ד"ו ק"י סע"ג, ד"ב 453). וכ"ה בפיה"מ (סס"ג) בהוצאות שלנו, והר"מ פירש ע"פ השאילתות והבה"ג. אבל בפיה"מ הוצ' הרצאג (עמ' 17) חסר "ובכותב נכסיו לבניו", וזו היא מהדורא בתרא, ומתאימה לחיבורו (פ"ו מה' זכיה ומתנה ה"י). וכן בתשובת רב האי (בתשה"ג שערי צדק סוף סי' פ"א, ע' ע"ב): הכותב כל נכסיו לבניו וכתב לאשתו קרקע כל שהוא איבדה כתובתה, הני מילי היכא דכתב לה קרקע ושתקה, אבל כתב לה מטלטלי לא. וכ"ה בתשה"ג אסף, הוצ' מק"נ ירושלים תש"ב עמ' 33, וכן פסקו שאר פוסקים.

איבדה כתובתה. בירושלמי (סס"ג ובמקבילות) ובבבלי (ב"ב קל"ב א') נחלקו אמוראים בטעמה של משנתנו למה אבדה כתובתה, ושמואל מעמידה במחלק לפניה, וכיוון שמחלק

לאוכלה מיד, מחמת חביבות החדש בזמנו, ולא קטפו אלא ראשי שבלים. ובזמן הקצירה הסירו אף את הקשים שנשארו אחרי הקטיפה.

[53] כתובות ספי"ב, ל"ה ע"נ; ניטין פ"ה סה"א, מ"ו ע"ד.

[54] ב"ב קל"ב א' (בהוצאות שלנו ובגאונים ובראשונים); שם ק"נ ב'.

[55] ב"ב קל"ב א' בכתי"י ובראשונים, עיין דק"ס, עמ' 364, הע' ע'. וכ"ה בתשה"ג גיאוניקא ח"ב סוף עמ' 152.

את הנכסים בפניה ממש והיא שותקת הרי סברה וקבלה, ומקולי כתובה שנו כאן. וכן סובר רב נחמן (בבלי שם קל"ב ב'): כיון שעשאה שותף בין הבנים אבדה כתובתה (עיי"ש ברשב"ם מ"ש בשם רש"י). וכן בשאילתות סי' ל"ג הנ"ל: הכותב כל נכסיו לבניו וכו' בפניה ושתקה איבדה כתובתה. וממש כלשון זו בה"ג (ה' הלואות ד"ו ק"י סע"ג; ד"ב 453). וכן בתשה"ג שערי צדק (ס"ה ע"ב סוף סי' נ'): והמחלק נכסיו על פי[56] בפני אשתו ונתן לה מתנה, כיון שעשאה שותף בין הבנים ושתקה אבדה כתובתה.[57]

ובפיה"מ להר"מ כאן: "שכלל אותה בחלוק נכסיו עם בניו כגון שיכתוב להם לפלוני כך ולפלוני כך ולפלונית כך והיא שומעת, או ישנה שם[58] ולא תערער, שתאמר כתובתי אני גובה. וראיה על זה מה שאמרו אבדה כתובתה ולא אמר אבדה,[59] ר"ל כי בשתיקותה כשמשותפת עם הבנים אבדה מה שיש לה לקבל בכתובתה". ועיין גם פי' רבינו ברוך באו"ז ב"ב סי' קכ"א, י"ט ע"ג.

ולפי הפירושים העתיקים הללו שר"נ סובר כשמואל ממש, הרי הפירוש הפשוט הוא שלא נתן לה את הקרקע בכתובתה, אלא עשאה שותף עם הבנים, ולא קבלה את הקרקע לפרעון כתובתה, ולפ"ז מסתבר יותר שלא מחלה על הכתובה, אלא על שעבוד הנכסים גרידא, וכשקנה אח"כ גובה מהם.[60] אבל בר"י מיגש (קל"ב סע"א) פירש כפירוש הגאונים הנ"ל, ומ"מ פסק שאבדה כתובתה לגמרי.

ופירושים אחרים בסוגיין לר"ח,[61] לרבינו יצחק בר שמואל (עיין או"ז הנ"ל), ורשב"ם שם. ועיין עיטור, מתנת שכ"מ, הוצ' רמא"י נ"ט ע"ב, ומ"ש בשו"ת ר"י אבן לב ח"ב סי' פ"ב, ועיין מ"ש להלן.

49. בזמן שקבלה עליה לשם כתובתה וכו'. במשנתנו: ר' יוסי אומר אם קבלה עליה אף על פי שלא כתב לה איבדה כתובתה. ולפ"ז ברור שלר' יוסי קבלה בלי כתיבה מהני. ומן הלשון בתוספתא שלנו מוכח לכאורה שכתיבה בלי קבלה לא מהני, שהרי הרא אומר על דברי הת"ק: במה דברים אמורים (כלומר, שאם כתב אבדה כתובתה) בזמן שקבלה עליה וכו', ומכאן שכתיבה גרידא לא מהני. אבל בבבלי ב"ב[62] שנו: ר' יוסי אומר אם קבלה עליה אעפ"י שלא כתב לה. כתב לה אעפ"י שלא קבלה עליה. ואעפ"י שגירסא זו איבה מתאשרת ע"י הגאונים וכתי"י עתיקים, מ"מ הסוגיא בעצמה מוכיחה שהבבלי סובר שלר' יוסי אחת משתיהן מהני (שהרי הבבלי רוצה לומר: כולה ר' יוסי היא, עיי"ש ברשב"ם ובי"ד

[56] כנראה שהגאון מפרש ששמואל ורב נחמן סוברים כר' יוסי שאינו מצריך כתיבה לשיטת הבבלי, כמו שפירשו כמה מן הראשונים.

[57] ועיין גם בתשה"ג אסף, הוצ' מק"נ ירושלים תש"ב, עמ' 32, ובהערות שם.

[58] כ"ה בכל כתה"י שברקתי. וכ"ה בהוצ' הרצאג, עמ' 16. ולפי גירסא זו אין צורך שיחלק בפניה ממש אלא מספיק אם שמעה ולא מחתה. וכן פסק רבינו בחבורו פ"ו מה' זכיה ומתנה ה"ט. ופירש רבינו שרב נחמן סובר כשמואל אבל לא כשמואל ממש, עיין הבאור החביב בהעמק שאלה סי' ל"ג אות ז', ס"ש בשיטת רבינו.

[59] כ"ה בכתי"י, בהוצ' הרצאג ובפיסקא שבכ"מ פ"ו מה' זכיה ומתנה ה"ט ברפוסים הישנים. ורבינו מביא ראיה מלשון המשנה שאמרה אבדה — בפיעל (ולא אבדה — בקל), ומשמע שהיא מאבדת את כתובתה בידים ע"י שתיקותה.

[60] עיין רשב"ם ושטמ"ק ב"ב שם ור"ם הנ"ל.

[61] או"ז ב"ב הנ"ל (אבל עיין מ"ש הרא"ש שם פ"ח סי' ל"ד בשם הר"ח), עליות של רבינו יונה בשטמ"ק שם.

[62] קל"ב ב', בכי"מ ואצל הראשונים, עיין דק"ס שם, עמ' 364 הע' צ', וכ"ה אף בעיטור שכ"מ, הוצ' רמא"י נ"ט ע"ב.

רמה), ואפילו כתיבה בלי קבלה, וזה סותר לתוספתא שלנו[63] שמצריכה לר' יוסי כתיבה וקבלה.

ברם לפי שיטת הגאונים שכתבנו לעיל קבלת האשה במשנתנו פירושה שקבלה עליה להיות שותפת בין הבנים, ולא שקבלה עליה את הקרקע לשם כתובה, ולפ"ז יתכן לפרש שהברייתא משלימה את דברי ר' יוסי עצמו שבמשנתנו,[64] שאמר שם: אם קבלה עליה וכו'. ומפרשת התוספתא: בד"א בזמן שקבלה לשם כתובתה אבל אם לא קבלה לשם כתובתה (אלא שקיבלה את המתנה) גובה מן השאר. וכע"ז, כנראה, פירש באו"ז ב"ב.[65] ועיין גם בעיטור שכ"מ, הוצ' הרמא"י, נ"ט ע"ב. ובריבמ"ץ פ"ג מ"ז: דייקינן מדברי ר' יוסי כי תנא קמא בעי שיכתוב לה ובעי שתקבל על עצמה שרצתה כמה שעשה זה לבנו, ואמר לו ר' יוסי קבלה בלבד דיו וכו', תניא א"ר יוסי בד"א בזמן שקבלה עליה לשם כתובתה וכו'. וכנראה שאף הוא פירש כן. אבל גם פירוש זה אינו מתיישב יפה לשיטת הבבלי שרצו לומר שם: כולה ר' יוסי היא וכו', ולפי שיטת רב נחמן, הרי ר' יוסי סובר כאן בפירוש שהיא צריכה לקבל לשם כתובה.[66] ברם כ"ז הוא לשיטת רב נחמן בבבלי שכיון שעשאה שותף בין הבנים אבדה כתובתה, ואפשר לפרש שהקבלה היא "שרצתה כמה שעשה זה לבנו", אבל בירושלמי לא נזכרו דברי רב נחמן כלל, ובוודאי פירשו גם בדברי הת"ק שקבלה עליה את הקרקע לשם כתובה, וע"ז חולק ר' יוסי ואומר שקבלה בלבד מהני. ולפ"ז הוסיפה התוספתא כאן שר' יוסי סובר שכתיבה בלא קבלה אינה מועילה.

והר"י שוואדראן בפירושו לתוספתא (קומץ מנחה אות א') מקבל את גירסת ד (עיין מ"ש לעיל שו' 48, ד"ה וכתב לאשתו), והיינו שעיקר הגירסא בדברי הת"ק של התוספתא היא: והניח לאשתו (או כגי' כי"ע: ושייר לאשתו), ולא נזכרה כאן כתיבה כלל, אלא שהאשה לא מחתה כשחלק את הנכסים בפניה. וע"ז חולק ר' יוסי ומצריך קבלה לשם כתובה, אבל אם כתב לה אין צריך קבלה, כשיטת הבבלי (וכן החלטתי גם בתס"ר כאן, ריש עמ' 34). וצ"ע.

50. הכותב נכסיו לעבדו וכו'. וכ"ה גם בד וכי"ע ובכל הנוסחאות של משנתנו. אבל בר"ש (כאן ספ"ג) ובאו"ז (ב"ב פ"ט סי' קפ"ז כ"ח ע"ב) מעתיקים: הכותב כל נכסיו וכו'. וכ"ה בבבלי בכל מקום (גיטין ח' ב'; שם מ"ב א'; ב"ב קמ"ט ב'; שם ק"נ ב'), ועיין גם בירושלמי גיטין פ"א ה"א, מ"ג ע"א. ופירשו הראשונים (רמב"ן גיטין ח' רע"ב, רשב"א שם, מאירי שם סוף עמ' 25 ועוד) שבעבד צריך לכתוב: כל נכסי או עצמך ונכסי.

51. שייר קרקע כל שהוא לא יצא בן חורין. בה"ג ה' הלוואה (ד"ו ק"י סע"ג): "הכותב כל נכסיו לעבדו, יצא לחירות שייר כל שהוא[67] לא יצא דאמרינן האי דשייר דמיו הוא". כלומר, בין אם כתב "חוץ מקרקע כל שהוא". בין אם כתב "חוץ ממטלטלין כל שהן" ולא פירשן, לא יצא העבד לחרות, שאפשר שמכוין לדמי העבד שהן מטלטלין. ובירושלמי ספ"ג:

[63] הגהת בעל ח"ד אינה מתקבלת, שהרי הגירסא ר' יוסי כאן היא בכל נוסחאות התוספתא. וכן מעתיקים הריבמ"ץ, בעל העיטור ובעל או"ז (אלא ששם בט"ס: א"ר אסי) הנ"ל.

[64] והמלים "אמר ר' יוסי" היא פיסקא קטועה מן המשנה, כדרך התוספתא, עיין מ"ש לעיל עמ' 6 בשם ר"ח.

[65] סי' קכ"א, י"ט ע"ג, ועי"ש בסוף הסימן. וכן הבין את דבריו הר"י לובעצקי בהערה ט"ו לספר ההשלמה ב"ב סי' ט', כ"א ע"א.

[66] אם לא שנפרש כשיטה שמביא הרא"ש (ב"ב פ"ח סי' ל"ד) בשם הר"ח, ולפיה לא פירש רב נחמן את המשנה, אלא חידש דין מיוחד. ועיין תשה"ג אסף הוצ' מק"נ, ירושלים תש"ב, עמ' 32.

[67] השמיט "קרקע" ע"פ מסקנת הבבלי (ב"ב ק"נ א') שה"ה אם שייר מטלטלין. וכ"ה בירושלמי שנביא להלן.

שייר מטלטלין לא עשה כלום, אני אומר גופו שייר (ועיין בתוספ' ב"ב קמ"ט ב' ד"ה שייר). ובה"ג ד"ב סוף עמ' 452: שייר כל שהוא לא יצא לחרות, דאמרינן כל שהוא דמיו הוא.

והנה מפירושים אלו משמע שלא נתפרשו בשטר הקרקע או המטלטלין ששייר. ואם נניח שלת"ק לא יצא העבד לחרות משום דלא פלגינן דיבורא (כמו שרצו לומר גיטין ח' ב') הטעם הוא, מפני שהעבד לא קנה נכסים כלל[68] וכיון שלא קנה נכסים לא קנה גם את עצמו, ולא פלגינן דיבורא. ומכאן משמע שאם פירש את השיור יצא לחרות אף לת"ק לפי ה"הוה אמינא" של הבבלי.[69]

ויש מפרשים שאפילו אם פירש את השיור לא יצא לחרות,[70] שמכיוון שאי אפשר לקיים את הדיבור כל נכסי, ולא פלגינן דיבוריה, הרי אין לנו שטר על שחרור העבד. ואעפ"י שמן השיור אפשר להוכיח שאת העבד לא שייר, הרי אין כאן אלא דיוק ואין משחררין ע"פ דיוקים אלא ע"פ נוסח ברור בשטר.[71] אבל ר"ש סובר שפלגינן דיבוריה ויש בכלל כל נכסי: עבד, וגם נכסים, ומשתחרר העבד ע"פ הדבור של "נכסי". אבל אם כתב ליה עצמך ונכסי ושייר בנכסים, לכ"ע משתחרר, שהרי אין אנו צריכים כאן לפלגינן דיבורא.

ברם מסקנת הבבלי היא שלאו מטעם "לא פלגינן דיבורא" אתינן עלה, אלא משום דלאו כרות גיטא הוא, כלומר כל זמן ששייר בעל הבית זכות לעצמו בשטר, ובעה"ב זקוק לשטר לטובתו, אין זה כרות גיטא, ולפ"ז אפילו אם יכתוב בשטר "עצמך ונכסיי קנויין לך חוץ מקרקע פלונית" לא עשה כלום, מפני שאין זה כרות גיטא.[72] ויש חולקים וסוברים שאם כתב "עצמך ונכסי קנויין לך חוץ מקרקע פלוני יצא בן חורין, דהא לא שייר במה שהוא משתחרר וכו', וכרות גיטא הוא". (רשב"א גיטין ט' א'). וזו היא שיטת רש"י (שם) ד"ה התם.

51–52. ר' שמעון או' (הרי) האומר [הרי] כל נכסיי נתונין לפלוני וכו'. וכ"ה (בשינויים קלים) אף בד ולהלן ב"ב (פ"ט הי"א) בכל הנוסחאות. וכן מעתיקים הראשונים משם. אבל בכי"ע: ר' שמעון אומ' לעולם הוא בר חורין עד שיאמר כל נכסי נתתי לפלוני עבדי חוץ מאחד בריבוא שבהם לא אמר כלום. וכן מעתיק בר"ש (ספ"ג) ובאו"ז (ב"ב סי' קפ"ז, הנ"ל. וכנראה שהעתיק מן הר"ש). וברור שהיתה כאן מקודם פיסקא מן המשנה: ר' שמעון אומר לעולם וכו', מריבוא שבהם. [ר' שמעון או' האומר כל נכסי וכו' מריבוא שבהם] לא אמר כלום. והשמיטו הסופרים את הפיסקא מן המשנה, מפני שהיא שוה ללשון הברייתא כרגיל בתוספתא ובירושלמי.[73] ובתוס' גיטין (ט' א' ד"ה לעולם. וכן כנראה בתוספ' הרא"ש בשטמ"ק ב"ב קמ"ט רע"ב) העתיקו כגי' כי"ע והר"ש, אבל השמיטו את המלים "לא אמר כלום", ונשארה אצלם רק הפיסקא מן המשנה.

[68] הר"ח (לפי תוספ' ב"ב קמ"ט ב' הנ"ל) והרי"ף (גיטין פ"א סי' ת"ו) פירשו מפני שאין העבד יכול לבור את ה.כל שהוא' כדי שיקנה את השאר, וממילא לא קנה כלל את הנכסים. ועיין רש"י גיטין ח' סע"ב. ובהשגות הראב"ד על הרי"ף שם הביא בשם יש אומרים שהעבד אינו זוכה בנכסים מפני שהשם כל שהוא' משמע מרובה ומשמע מועט ומשמע נמי כלו, כל שהוא — כל מה שהוא (עיין משנת כלים פי"ט מ"נ; שם ספכ"ט ועוד בכ"מ). ולפי שיטה זו אפילו לא פירש בעל השטר את הקרקע ואת המטלטלים, אלא שסיים את המרה, כגון בית רובע קרקע, יצא לחירות.

[69] כן פירשו הר"ח והרי"ף בגיטין הנ"ל. ועיין בהשגות על הרי"ף ובמאירי שם, עמ' 26, ומ"ש לעיל הערה 68. ועיין בתוספתא להלן.

[70] ר"י מיגש ב"ב קמ"ט ב' ועוד. עיין ביד רמה שם ובהשגות הנ"ל.

[71] והר"י מיגש מסביר אחרת, עי"ש, ועיין בהשגות הנ"ל.

[72] כן משמע מלשון הר"ח (אוה"נ גיטין, עמ' 5), הרי"ף והר"י מיגש הנ"ל. וכן מפורש בר"ם רפ"ק מה' עבדים, ועיין רשב"א גיטין ט' א' ומאירי שם, ריש עמ' 27.

[73] עיין לעיל הערה 10.

52. חוץ מאחד מרובו שבהן לא אמ' כלום. וכ"ה גם להלן ב"ב (פ"ט הי"א) בכי"ו. וכ"ה במשנה כת"י פרמה וקויפמן (אלא שבאחרון תוקן בגליון בכת"י אחר: מריבוא). ובקטעים מן הגניזה: המרובה. וכן בערוך ערך רב ד': יש ששונין חוץ מאחד מרובו, ופי' חוץ מדבר אחד שהוא הרוב.

אבל הנכון הוא בכי"ע: בריבוא (או מרבוא כגי' ד), וכ"ה ברוב נוסחאות המשנה, ולפנינו צ"ל: מריבו (=מריבוא), כמו שהוא במשנה הוצ' לו. והפירוש המחוור הוא בפיה"מ להר"מ, שהיורש יכול לברור את האחד מריבוא בתוך גוף העבד, ונמצא שלא שחרר את כל העבד (עיין גיטין מ"א ב'), ואין הוא כרות גיטא. ובירושלמי ספ"ג: אני אומר גופו שייר. ונראה מלשון הר"ח[74] שהוא פירש שהירושלמי מבאר כאן את דברי ר"ש,[75] ואפשר שאף בירושלמי הכוונה היא ששייר אחד מריבוא [ב]גופו, כפירוש הר"מ.

52—53. חוץ מעיר פלונית ושדה פלונית וכו'. מכאן רצו כמה מן הראשונים[76] להוכיח שלא כשיטות הקדמונים הסוברים (עיין מ"ש לעיל שו' 51, ד"ה שייר קרקע כל שהוא) שאם פרש בעל השטר את השיור יצא לחרות אף לת"ק (לפי ה"הה אמינא" שבבבלי גיטין שהמחלוקת היא בפלגינן דיבורא), שהרי כאן משמע שזו היא שיטת ר' שמעון גרידא. ועיין להלן. ובפיה"מ כאן באר את דברי ר' שמעון ע"פ נוסח התוספתא אעפ"י שלא הזכירה בשמה, עיי"ש. ואפשר שפירש את ה"הה אמינא" שבבבלי כפירוש הר"י מיגש בב"ב,[77] שאעפ"י שהזכיר בפירוש את השיור לא יצא לחרות לת"ק. ועיין להלן.

53—54. זכה עבד זה בנכסים וקנה עצמו בן חורין. וכ"ה גם להלן בב"ב, וכן מעתיקים כל הראשונים,[78] והלשון קשה, שהרי אין כאן אלא הנכסים ששייר לעצמו, ובמה זכה העבד. וברא"ש (וממנו אצל כמה מן הראשונים) הנ"ל: זכה בנכסים. אם יש שם נכסים. וקנה עצמו בן חורין בכל ענין. אבל ברשב"א גיטין הנ"ל: "ואי נמי הכי פירושו[79] זכה בעצמו מכח כל נכסי", כלומר זכה בנכסים פירושו זכה בעצמו שהוא בכלל "כל נכסיי", וכדברי התוספות שם: "ואין מתקיים דבור כל נכסי אלא בעבד לבדו". ולפי הדגשה זו אין ראיה מן התוספתא נגד שיטת הר"ח והרי"ף (שגם הת"ק מודה שאם פירש את השיור יצא העבד לחרות, שהרי מתקיים בדבור "כל נכסיי" חלק מן הנכסים וגם שחרור העבד), משום שאפשר לפרש שר"ש מוסיף שאפילו אין לו לבעל אלא רק הנכסים ששייר, והייתי אומר שמתבטל כל הדבור של "נכסיי", מ"מ יצא העבד לחרות, שהעבד הוא בכלל נכסים וזוכה בעצמו. ועיין בפיה"מ להר"מ ובתוספ' גיטין הנ"ל וברשב"א וברא"ש שם (עיין הע' 76).

ברם ברמב"ן גיטין הנ"ל מעיר: וכתב (צ"ל: ובתוס') במס' בתרא תניא הכי ר"ש אומר כל נכסי וכו' אעפ"י שאין שם אלא אותה עיר ואותה שדה לא קנה שאר נכסים וקנה עצמו בן חורין. וגירסא "מתוקנת" היא, ואינה באה בחשבון כלל.

[74] הובא בתוספ' ב"ב קמ"ט ב' ד"ה שייר (א).

[75] ולא כמו שפירשו בתוספות הנ"ל שהירושלמי מפרש את דברי הת"ק שבמשנה ודברי ר' אלעזר שם.

[76] או"ז ב"ב סי' קפ"ז הנ"ל, תוספ' ב"ב קמ"ט ב' ד"ה שייר ובגליון שם, רמב"ן גיטין ח' ב', רשב"א שם, ריטב"א נדרים נ"ו (אשי ה' ל"ט ע"ד), פי' הרא"ש כאן ספ"ג, גיטין פ"א סי' ז', תוספותיו לב"ב (לפי שטמ"ק) ב"ב קמ"ט רע"ב. ועיין בר"ש כאן ספ"ג ובתוספ' גיטין ט' א'.

[77] ולא כפירושו בגיטין לפני שחזר בו, עיין בחי' הרמב"ן גיטין ח' ב' הנ"ל.

[78] הנ"ל חוץ מן הרמב"ן, עיין להלן.

[79] אפשר שנשמט שם לפני כן פירוש הר"ש, עיין לשון הרא"ש בגיטין פ"א סי' ח' שהביא את שני הפירושים.

54. וכשנאמרו דברים לפני ר' יוסה וכו'. בירושלמי ספ"ג: וכשבא מעשה לפני ר' יוסי אמר וכו'. ובבבלי גיטין ט' א': אעפ"י שקילס ר' יוסי את ר' שמעון הלכה כר' מאיר, דתניא כשנאמרו דברים וכו'. וברשב"א שם: כדאמרי' בירושלמי למדרש קלסו ולא להלכה. וכוונת הרשב"א הוא לא למעשה שלנו, שהרי אין זכר בירושלמי שר' יוסי קילס אותו רק למדרש, ולמעשה אינו סובר כמותו, ולא עוד אלא שמלשון הירושלמי הנ"ל "וכשבא מעשה וכו' " משמע שר' יוסי פסק כר"ש הלכה למעשה. יתר על כן, בנוסחאות כת"י של המשנה עם פיה"מ (וכ"ה גם בהוצ' הרצאג עמ' 16) גורס במשנתנו: שייר קרקע כל שהוא לא יצא בן חורין ר' יוסי אומר יצא. ר' שמעון אומר לעולם וכו'. ובפיה"מ שם (לפי נוסחאות כת"י והוצ' הרצאג): ור' יוסי חולק על זה (כלומר, על דברי הת"ק) וראה את דעת ר' שמעון שהוא אומר שחולקין הדיבור וכו'. לפיכך ברור שכוונת הרשב"א הוא לירושלמי סוטה (פ"ה ה"א, כ' סע"א) וסוף ב"ב שמוכח משם שאין ראיה מקילוס שהלכה כהמקולס, עיי"ש.

פ"ב

1. אין לו בה כלום. משנה פ"ד מ"ג. ופי' הר"ש: אבל מה שליקט לא הפסיד, וכן משמע מלשון פירוש הרא"ש. וסתם משנתנו חולקת על ר"מ להלן. אבל בפיה"מ להר"מ (ובחבורו פ"ב מה' מתנ"ע הי"ח) משמע שדעת רבינו היא שאין ר"מ חולק על סתם משנתנו אלא מפרש. וכן הבין הרשב"א (ב"מ י' א' ד"ה נפל) את דברי הר"מ, וכ"ה בחידושי הר"ן שם (בשם הרשב"א). ועיין להלן.

1–2. ר' מאיר אומ' קונסין אותו ונוטלין הימנו זו וזו. וכ"ה בד ובכי"ע וברשב"א וברי"ן הנ"ל. ובירושלמי (פ"ד ה"ב): תני בשם ר' מאיר קונסין בו ומוציאין ממנו את התלוש ואת המחובר. ועיין בריבמ"ץ וברי"ש פ"ד מ"ג, ובתוספ' המיוחסים לר"י הזקן קדושין נ"ט א'. ובפיה"מ להר"מ: קאלו קונסין אותו ומעבירין ממנו את הכל את התלוש ואת המחובר. וזהו ניסוח רבינו בעצמו ע"פ הירושלמי.

ובצפנת פענח על הר"מ הנ"ל מעיר: עיין בירושלמי דהטעם הוא משום קנס. אך באמת י"ל לפי שיט' הראשונים הובאה בדברי הרב המגיד בה' זכייה ומתנה פ"ב ה"ט, גבי הבונה פלטרין בנכסי הגר דלא קנה רק מי שהעמיד להם דלתות, דגם הפלטרין של הראשון נעשה הפקר, כיון שחיברן לקרקע וזכה בהם השני, וה"נ כן גבי פיאה, ועיין מש"כ בזה בח"ב בה' ערכין [פ"ו ה"ל, מ"ח ע"ד]. ולא זכיתי לרדת לסוף דעת רבינו בזה, שהרי בסוגיית ב"ב (נ"ג ב') הדברים מובנים. והוא מפני שבנה את הפלטרין בלבני הגר, וכשהגביה אותן לא נתכוון לקנותן אלא להפך בהן על מנת לבנות בהן בבניין שעדיין אינו שלו, ואחרי שחבר אותן לקרקע נעשו כשאר נכסי הגר (יד רמה שם. וכן אפשר לפרש גם את דברי הר"י מיגש בחידושיו, עיי"ש). אבל אם כבר זכה בהן לא יצאו מרשותו כלל, אפילו אם בנאן אח"כ, ויכול לטעון אבני אני נוטל. ואפילו לשיטת הרמ"א (חו"מ סי' ער"ה) הסובר שהר"י מיגש חולק על הרמ"ה, והשני זוכה בקרקע אפילו אם בנה בלבנים שלו,[1] מ"מ עדיין לא שמענו שאינו צריך לשלם לו בעד הלבנים, כדין היורד לנכסי חבירו ובונה חורבה העשוייה לבנות.[2] אבל אין

[1] לפני הרמ"א היתה הגירסא בחי' הר"י מיגש: שהרי הוא עצמו הוציאן מרשותו משעה שבנאן וכו'. עיין בשטמ"ק שם ובמ"מ ד"ר, אלא ששם בטעות "יצאו" במקום "הוציאן".

[2] עיין מ"ש בטחו"מ סי' ער"ה בשם ר' ישעיה ובחי' הריטב"א במקומו.

מסתבר כלל לומר כן בפיאה תלושה שזרקה על המחובר שתעשה הפקר מצד ההלכה, שהרי כאן בוודאי לא התכוין להפקיר את התלוש, אלא אדרבה רצה לזכות על ידיה אף במחובר, כמו בפירס טליתו עליה. ולפיכך אין לנו לזוז מפירוש התוספתא והירושלמי שמחמת קנס גרידא אתינן עלה. ועיין להלן סוטה ספ"ד ובבבלי שם ט' סע"א, ויסוד האגדה שם הוא בהלכה שלנו.

ודע שכמה מן האחרונים[3] הבינו בדעת הר"מ שבפירס טליתו עליה מעבירים את הטלית ולוקחים ממנו את הפיאה שכבר זכה בה מתחילה, ולפי זה בזרק מקצת פיאה לוקחים ממנו אף את הפיאה שלא זרק, וזהו דבר שאינו מסתבר כלל וכלל. וכן מוכח ברשב"א ובר"ן הנ"ל שפירשו את הסיפא של משנתנו "מעבירין אותה הימנו" שמותר לעניים להעבירם ממנו, וקמ"ל דאין כאן משום עני המהפך בחררה, וזהו כל החידוש של הסיפא של משנתנו. וכן במהרי"ק סי' קצ"ב (שהעיר עליו במלא"ש, ובד"ח סי' קפ"ז): פשיטא ופשיטא שאם הראשון שפרס טליתו עליה בתחילה יכול לעכב ולהתגבר על הבא להעבירנה ממנו בזרוע, וגם הוא וכו' יקדים ויטלנה בידו ממש, הלא דבר פשוט הוא שזה הוא זריז ונשכר, ומי הוא החסר דעת שיטעה בזה. ולפ"ז הוא ק"ו בן בנו של ק"ו שאין ליטול ממנו את הפאה שזכה בה מכבר, ולא כסה בה את המחובר, וחדוש כזה לא עלה כלל על דעת רבותינו הקדמונים. ועיין מ"ש הרדב"ז בשו"ת ללשונות הרמב"ם סי' רכ"ו, ומ"ש על הרשב"א שם, ולפנינו ברשב"א ובחי' הר"ן הנ"ל מפורש שבסיפא אין ב"ד מעבירין, אלא העניים.

2. בעל הבית שנתן פאה לעניים וכו'. לפי פשוטו משמע שבעה"ב קצר את הפיאה בשביל עניים ידועים ורצה למסור אותה להם, ובא עני אחר ונטלה מאחוריהם זכה, שאין בעה"ב יכול לזכות בשביל העניים מפאת שדהו לכ"ע, שהרי אין ראוי ליטול כלל. ועיין לשון הר"מ להלן.

3. שני עניים שהיו מתכשין על העמור וכו'. בכי"ע חסרה בבא זו (עיין סוף הערה 4). ובד: שהיו מכתשין על העמוד וכו'. וביר ושלמי (פ"ד ה"ב) לנכון: שהיו מתכתשין על העומר, וכצ"ל לפנינו, ופירושו שהיו רבים ומתקוטטים על העומר.[4]

4. הרי זה זכה. נראה שהלכה זו היא אפילו בשניהם מחזיקים בעומר, ואפילו אם שניהם הגביהו אותו כאחת לא קנו, שהרי כאן אנו רואים שהיו מתכתשים בשעת ההגבהה, וכל אחד רצה לזכות לעצמו בלבד. וגילה דעתו במפורש שאינו רוצה לזכות לחברו, והוא נכנס למספק הזה המרובה על מנת ששלישי יוכל להוציא משניהם.[5]

4—5. בשכחה ובפיאה עד שתפול לידו. צ"ל: ובפיאה [ובסלע של מציאה] עד וכו'. כנ"י כי"ע וד. וכן היה לפני הר"מ, עיין להלן. ולפי גירסת כי"ע (עיין סוף הערה 4) פירושו כפשוטו שאין אדם זוכה לחבירו[6] לא במתנות עניים ולא במציאה, וכר"ל (בירושלמי

[3] עיין בתיו"ט במקומו, בשו"ת חיים שאל להחיד"א ח"ב סי' מ' אות ב', בפאת השלחן סי' ה' אות ס"ב. והנכון במים חיים לבעל פר"ח פ"ב מ"ה מתנ"ע הי"ח.

[4] בספרי עקב פי' ל"ז, עמ' 71 ואילך: שהיו ארבע מלכיות מתכתשות עליו וכו', מתכתשות עליה וכו'. ובכי"ל שם (עיין בשנו"ס אצל הר"א פינקלשטין שם): מכתשות (כמו בד כאן), ופירושו כמו מיכתשות, מתכתשות. ובר"ש מעתיק מן הירושלמי: מתכסין, וצ"ל: מתכ[ת]סין, מתכתשין. ובכי"ע חסרה כל הבבא של "שני עניים וכו' " עד "שאין העני וכו' " (עיין בשנו"ס). וצוק' הדפיס ברייתא זו בסיפא והעיר שבד נסדרה לפני כן, אבל האמת היא שבכי"ע היא חסרה לגמרי. ועיין מ"ש להלן בפנים (שו' 4—5 ד"ה בשכחה) בשם הר"מ.

[5] ועיין שיטת הראב"ד ברשב"א ב"מ ח' א'. אבל הרשב"א והרא"ש בתוספותיו (עיין שטמ"ק שם) דחו שיטה זו.

[6] ונקט עני אף בסלע של מציאה, מפני שאין דרכם של בני אדם לזכות במציאה בשביל חביריהם עשירים. ועיין רות רבה פ"ה, ז', ד' ראם י' ע"א: ר' יוחנן היה מבדר סלעים כדי לזכות בהן ר' שמעון בר בא. ועיין ירוש' ב"מ פ"ב ה"ג. ח' ע"ג.

כאן פ"ד ה"ו, י"ח ע"ב ובמקבילות) וכרב נחמן ורב חסדא,[7] ולפיכך לא זכה בעל הבית בשביל העניים לכ"ע, ואף אחר אינו יכול לזכות בסלע של מציאה לחבירו.

והר"מ (ספ"ב מה' מתנ"ע) ניסח: בעל הבית שהניח (עיין מ"ש לעיל שו' 2) פאה לעניים אלו העומדין לפניו, וכא עני אחר מאחוריו ונטלה זכה בה שאין אדם זוכה בלקט שכחה ופאה וסלע של מציאה עד שיגיע לידו. וכנראה שהיתה לפניו גי' כי"ע בתוספתא,[8] והעתיק משם בניסוח שלו. והוא פירש ע"פ ההלכה שאדם זוכה במציאה לחבירו, ולפיכך לא הכניס כאן זוכה ביניי באמצע, אלא כל זמן שהדבר מונח על הקרקע לא זכה עד שיגיע לידו.

ולפי הגירסא שלפנינו פירושו שכל זמן שהם מתכתשים על העומר הרי הוא כמונח בקרקע, עיין מ"ש לעיל שו' 4.

5. פועלין שהיו קוצרין בתוך קופותיהן וכו'. כלומר, שהיו קוצרים ישר לתוך הקופה, וממילא גם השיבולים הנושרות אינן נופלות לארץ אלא לקופה. וכע"ז במשנה פ"ז מ"ג: המניח את הכלכלה תחת הגפן בשעה שהוא בוצר הרי זה גוזל את העניים וכו'. ובירושלמי שם רוצה לפשוט משם את השאלה של חלפי (אילפא) שלקט בנשירתו קדש ונמצא גוזל ממש את העניים, דוגמת גזילת פרט שכבר זכו בהם. ומדחה הירושלמי שמן המשנה אין ראיה, שהגזילה היא משום שהוא גורם שלא ירד לארץ ואינו מניח לעשות פרט. וכן בירוש' תרומות (פ"ו ה"ה, מ"ד ע"ב) ובבבלי תמורה (כ"ה א') השאלה היא לעניין לקט, וסובר אביי בבבלי שבנשירת רובו קדש. ולפיכך אף כאן נמצא גוזל ממש. ועיין בח"ד שתמה למה השמיט הר"מ הלכה זו, ואפשר שסמך על פסקו בפ"ד מה' מתנ"ע הי"ד, ופשיטא שיש כאן גזל.

5—6. הרי אילו מעבירין אותן. כנראה שפירושו שמעבירין אותן מפעולתם ואינם נותנים להם לקצור יותר מפני שמוכיחים שאינם בקיאים בלקט, עיין להלן פ"ג ה"א ומש"ש. ושמא פירושו שמעבירין אותן מן הקופות (עיין פ"ד מ"ג) ולוקחים העניים את כל הקופה, עיין במשנה רפ"ה. ובירושלמי שם: קנס קנסו בו וכו', אפילו גדשו אחרים חוץ מדעתו (ובהלכה שלנו יש ספק לקט בכל הקופה).

6. לא יטול בעל הבית לקט מן העניים וכו'. כלומר, בעה"ב שאינו רוצה שהעניים ידרכו בתוך שדהו לפני העימור, אסור לו להתנות עם העניים שהוא יטול את הלקט שנשר בעת הקצירה, והעניים יטלו את השבלים שנשרו בשעת העימור, שהרי הוא נותן להם דבר שחייב במעשרות, ונוטל מהם דבר שפטור מן המעשרות. ועיין במשנה פ"ה מ"ה ובריבמ"ץ שם שהסמיך לה את התוספתא שלנו. ובמדרש רות פ"ד, ט': כל הנשים מלקטות בין העמרים, וזו מלקטת מן ההפקר. והנער שספר (רות ב', ז') שרות אמרה "ואספתי בעמרים" שיקר, ולפיכך אמר להם בועז (שם ט"ו): גם בין העמרים תלקט, כמו שאמרתם, כפי שפירשו המפרשים שם. ועיין בשמחת הרגל על רות להחיד"א כ"ה ע"א, ומ"ש התוספתא להלן. ולפי פשוטו פירושו שלקטה את השכחה מבין העומרין, ועיין רש"י להלן שם.

7. ר' יהודה אומר וכו'. בירושלמי (מע"ש פ"ה סה"א, נ"ה סע"ד; סוכה פ"ד ה"ב, נ"ד ע"ב) ובבבלי (ב"ק ס"ט א') המחלוקת מהופכת מדברי ר"י לר"ד ומר"ד לר"י. אלא שבבבלי שם רצו לומר: איפוך דר' יהודה לר' דוסא ור' דוסא לר' יהודה, וזהו כגי' שלנו כאן. (ח"ד).

7—8. כל מה שליקטו עניים וכו'. הנכון בכי"ע: שילקטו עניים וכו'. וכ"ה במקבילות, ולר"י מפקיר לפני שילקטו העניים, מפני שאחרי שלקטו כבר אינם ברשותו, ואינו יכול להפקיר.

[7] בבלי ב"מ י' א'. ועיין ביצה ל"ט ב' וברש"י שם.

[8] כלומר, שחסרה לפניו הבבא של שני עניים (עיין לעיל סוף הע' 4). וכן הר"ש לא הביאה מן התוספתא אלא מן הירושלמי.

8. מבין מן העומרין. נוסחא כפולה יש כאן, ובכ"י מחקו את המלה „מבין" והשאירו: מן. וכ"ה בכי"ע ובד ובבבלי ב"ק (בכי"ה, עיין דק"ס שם 155 הע' ס'), ועיין רש"י שם ד"ה ר"ד. אבל אף הגירסא „מבין" יש לה על מה לסמוך, וכ"ה בירושלמי סוכה הנ"ל (ובמע"ש: בין), ופירושו שהעניים נהגו ללקוט גם לקט מבין העומרין (עיין במדרש רות שהעתקנו לעיל), ולפי שאין דין לקט למה שנשר בשעת העימור, וחייב במעשרות, צריך בעה"ב להפקיר את הלקט בשחרית, כדי שיהא פטור מן המעשרות.

9. וחכמים או' הפקר אונסין וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע, וצ"ל: וחכמים אומ' אין[9] הפקר אונסין וכו' (כמו שהוא בירושלמי הנ"ל), כלומר אין הפקר מחמת אונס הפקר, שהרי בעל כרחו הוא מפקיר (עיין בירושלמי סוכה הנ"ל). ולפיכך אין לחייב אותו להפקיר.

שאין אחריות לרמאין. כלומר, לפי שאין אחריות הרמאים עלינו, ואין אנו עוברים על שום איסור אם הם אוכלים טבל, ולפיכך אין לחייב את בעה"ב להפקיר אם אינו רוצה. ובירושלמי: שאין אנו אחראין לרמאין, אבל אף להלן דמאי פ"ז שו' 29 הסיגנון הוא כמו כאן.

10. ונותן להם זו וזו וכו'. ר' יונה בר"ג הגיה ע"פ הבבלי (ב"ק כ"ח סע"א): ובאו עניים ונטלו מצד אחר וכו'. אבל הגירסא שלנו בטוחה, ופירושה שבעה"ב נתן להם מרצונו את שתיהם, ויש להן דין פאה ולא דין הפקר. וכל זמן שלא גמר לקצור, מה שנתן נתן, ויכול להוסיף, עיין לעיל פ"א ה"ה ומש"ש. והר"מ פסק (פ"ב מה' מתנ"ע הי"ג): בעה"ב שנתן פאה לעניים, ואמרו לו תן לנו מצד זה ונתן להם מצד אחר, זו וזו פאה. וכן בעה"ב שהפריש פאה ואמר הרי זו פאה, וגם זו וכו'. ורואים מצרוף ההלכות של הר"מ שפירש שנתן להם מדעתו את שתיהם, ולפ"ז אינה עניין לברייתא שבב"ק. ועיין בפאת השלחן סי' ה' אות מ"ד.

10–11. פועלין שהיו עושין וכו'. כל הברייתא בר"מ פ"ב מה' מתנ"ע הי"ד: אסור לפועלים לקצור את כל השדה וכו'. והאיסור גם על הפועלים ולא רק על בעה"ב.

12. לשם פאה. בתר"כ קדושים פ"א ה"ט: ואין פאה אלא שיש לה שם, ועיין במיוחס להר"ש שם. ובר"מ הנ"ל: ואין לעניים בה כלום עד שיפרישנה בעל הבית מדעתו. כלומר, הפועלים אינם רשאים לכלות את השדה, ומשיירים כדי פיאה, ועדיין אין זו פאה עד שיקרא לה בעה"ב שם. ועיין בבלי נדרים ו' ב'. אבל לקט (עיין ירוש' תרומות פ"ו ה"ה, מ"ד ע"ב ובבלי תמורה כ"ה א') ושכחה מאליהם הם קדושים.

12–13. עני שראה כדי פיאה וכו'. ואין שיעור הפיאה מוכיח כלום שמא שיירוה פועלים, ועדיין לא הפרישה בעה"ב. ובכפר"פ פנ"ב, עמ' תשי"ד: עני שראה כדי פאה בין בתבואה וכו', כל הברייתא כגירסא שלפנינו, ומקורו מכאן. ועיין הלשון בר"מ הנ"ל.

14. גוי שמכר קמתו לישראל וכו'. וכ"ה בכי"ע. ובד בטעות: שמסר וכו'. ועיין להלן פ"ג הי"ב.

חייב בפיאה. שהרי הקמה של ישראל היא, וחובת הפאה בקמה, ובסיפא פטור מן הפאה מפני שהקמה של גוי היא, ועיין פאת השלחן סי' ה' ס"ק ד'.

16. חלקו של ישראל חייב וכו'. השלמתי ע"פ ד וכי"ע. ובירושלמי פ"ד סה"ד הובאה רק דעת הת"ק. ועיין להלן.

ר' שמע' אומר ישראל וגוי וכו'. בד: ר' ישמעאל אומר וכו'. אבל גם בתר"כ קדושים ספ"א: ר' שמעון בן יהודה אומר משום ר' שמעון[10] שדך ולא שותף עם הגוי. ועיין גם להלן פ"ג הי"ב. ובירושלמי הנ"ל: ר' חזקיה בשם רב ירמיה במחלוקת (והכוונה לתוספתא שלנו ולתו"כ הנ"ל, כפי שפירש בפ"מ ובהגהות מהרי"ד לתו"כ הנ"ל), כלומר,

[9] והסופרים טעו וקראו את שתי המלים „אומ' אין" במלה אחת „אומרין", וקיצרו: או'.
[10] וו היא הגירסא הנכונה שם, ודלא כר"ת.

לדברי ר"ש אף חלקו של ישראל פטור, עיין בבלי חולין קל"ה ב' ומ"ש בפאת השלחן סי' ה' ס"ק ג' אות י"ח, ובמנחת חנוך סי' רט"ז, אות ט'. ועיין להלן.

17. אימתי בזמן שהגוי ממחה וכו'. כגראה שהכוונה היא שהגוי ממחה על ישראל שלא יעשה בחלק עצמו כבתוך שלו,[11] וממילא נמצא שכל קלח וקלח של שותפות הוא (עיין ירוש' דמאי פ"ו ה"י, כ"ה ע"ד, ובבלי גיטין מ"ז א'—ב'), אבל אם אין הגוי ממחה על ישראל, והוא יכול לעשות בחלק עצמו כל מה שהוא רוצה, הרי זה כאילו קנו ע"מ לחלוק, ונמצא כל מה שהוא נותן הוא מחלקו המגיע לו משעה ראשונה (עיין ירושלמי דמאי שם), וכע"ז סי' בפ"מ. והלכה זו אינה אלא בפאה, שהחיוב הוא משעת קצירה, וכשקוצר ישראל חלקו, היא קצירה היא חלוקת השותפין (כיון שהגוי אינו ממחה), אבל בעוללות שזכו בהן עניים משעת הווייתן, שותפות הגוי פוטרת אפילו באין הגוי ממחה, מפני שנפטרו משעת גידולן, ולפיכך לא נזכר חילוק זה להלן בפ"ג הי"ב, ועיין בירוש' דמאי הנ"ל. ועיין מ"ש בצפנת פענח פ"ד מה' מתנ"ע סהכ"ה.

18. גוי שמת וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: גר שמת וכו'. וכ"ה בר"ש פ"א מ"ו ובשטמ"ק ב"ק צ"ד א' ובירושלמי שנביא להלן.

18—19. המחזיק במחובר לקרקע חייב בכל. וכ"ה בכל הנוסחאות. אבל בירושלמי קידושין (פ"א ה"ה, ס' ע"ד): המחזיק בקרקע, וגם לפנינו פירושו שהחזיק במחובר לקרקע ע"מ לקנות את כל הקרקע חייב בכל. ובירושלמי מעשרות (פ"א ה"א, מ"ח ע"ד): ר' זעירא ר' יסא בשם ר' לעזר הזורע שדה הפקר חייב במעשרות. ר' יונה מפיק לישנא בזכה בשדה הבקר וגידוליה. ועיין להלן.

19—20. החזיק בקמה פטור מן הלקט מן השכחה ומן הפאה וחייב במעשרות. כ"ה בכל הנוסחאות כאן, וכן העתיק הר"ש הנ"ל (אלא שהגיה), וכן היתה הגירסא לפני ר"י בר' קלונימוס (אלא שגרס: פטור מפרט ועוללות ושכחה ופאה) ורבינו שמחה (לפי שטמ"ק הנ"ל), וקשה מאד להגיה. ובר"ש הנ"ל כתב: ויש ברייתא בתוספתא שאין אדם יכול לישבה, והכי תניא גר שמת ובזבזו וכו' וחייב במעשרות. והך סיפא היא איפכא מיהא דתניא בפר' המניח את הכד (כ"ח א') ובפ' אין בין המודר (מ"ד ב') המפקיר את כרמו, ולשחר עמד ובצרו, חייב בפרט ובעוללות ובשכחה ופטור מן המעשר. והא דמיחייב טפי בשכחה ובפיאה משום דכתיב תעזוב יתירא, כדמפרש בפ"ק דתמורה (ו' א'). ובפ"ק דקידושין כתובה ביושר בירושלמי (ה"ה, ס' ע"ד) והכי איתה התם רב חסדא אמר נכסי הגר החזיק בצפונן על מנת לקנות בדרומן, בדרומן על מנת לקנות בצפונן, ולא נתכוון לקנות באמצעיתן, לא קנה עד שיתכוין לקנות באמצעיתן. מתניתא פליגא על דרב חסדא גר שמת וביזבזו ישראל את נכסיו המחזיק בקרקע חייב בכל, המחזיק בקמה חייב בשכחה ופיאה ופטור מן המעשרות, ואין אויר מפסיק בין שיבולת לשיבולת בתמיה. ועיין במים חיים לבעל פר"ח פ"ב מה' מתנ"ע ה"ט.

והנה פירוש המפרשים בירושלמי שם דחוק. וברור ששיטת הירושלמי שבתלישה קונה את הקרקע לרב חסדא (עיין בשי"ק שם ד"ה לא קנה, ועיין בבלי ב"ב פ"ז א' ובמפרשים שם). וכן מפורש בירושלמי ב"ב פ"ג ה"א: אמר רב חסדא בניכסי הגר ת ל ש צפונה של שדה לקנות דרומה ולא אמצעיתה, צפונה נקנית דרומה לא נקנית. ולפ"ז אם תלש בנכסי הגר בלא כוונה לקנות את כל השדה לא קנה לרב חסדא אלא מקום הקלחים.[12] ולפיכך מקשה הירושלמי למה

[11] ועיין ירוש' תרומות פ"נ ה"נ, מ"ב ע"א; מעשרות פ"ג ה"ו, נ' ע"ד; להלן הי"א. ובכל המקומות הנ"ל הוא מובן מיוחד לשותף ממחה, עיי"ש.

[12] אבל את מקום הקלחים מיהו קנה, וחולק על סברת התלמוד בב"ב נ"ד א', וסובר שמ"מ ניקה בתלישה את הקרקע במקום הקלח, ואעפ"י שאין ראיה שהתכוין לכך, סוף כל סוף עשה פעולה במקום זה בגוף הקרקע.

חייב בפאה אם לא החזיק לקנות את הקרקע אלא רק מקום התבואה: "ואין אויר מפסיק בין שבולת לשבולת"? נמצא שהוא זוכה בכל פעם בשבולים בודדות, ואין כאן חיוב פאה. וכן מקשה בירושלמי (פאה פ"ג רה"ח י"ז ע"ד) על המשנה (פ"ג מ"ו: קרקע כל שהוא חייב בפיאה): הגע עצמך שהיתה שם שיבולת אחת, עד שלא קצר אין כאן חיוב. משקצר אין כאן שיור.

ולפיכך נראה שרב חסדא גרס בברייתא כמו שהיא לפנינו, ומטעם זה הוא פטור מלקט שכחה ופאה, מפני שהוא זוכה בשבלים בודדות. ואשר למעשר, הרי רב חסדא כדעתיה, שכן הוא בירושלמי (מעשרות פ"א ה"א, מ"ח ע"ג): רב חסדא אמר הבקיר קמה וחזר וזכה בו ועבר והפריש מהן תרומה הרי זו תרומה. [הבקיר שבלין וחזר וזכה בהן ועבר והפריש מהן תרומה אינה תרומה][13] מה בין קמה לשיבלין. קמה עד שלא הבקירה עבר והפריש ממנה תרומה אינה תרומה. שבלין עד שלא הבקירן ועבר והפריש מהן תרומה הרי זו תרומה. ופירש הרא"ף: הבקיר קמה וכו' הרי זו תרומה, והא דקאמר עבר והפריש הוא הדין לכתחילה, אלא איידי דאמר בסיפא גבי שבלים דאפילו עבר והפריש אינה תרומה נקט נמי ברישא עבר והפריש.[14] ולפ"ז סובר רב חסדא בהבקיר וחזר וזכה במחובר שחייב במעשרות, וחולק על הבבלי (ב"ק כ"א א' ובמקבילות בבבלי). וע"י זה מתבארת התוספתא שלנו, שהרי כתפס בידו את השבולת והתחיל לקצור כבר קנה אותה בידו אעפ"י שעדיין לא נתלשה לגמרי מן הקרקע,[15] ונמצא שקנה אותה מן ההפקר במחובר (שהרי לעניין הפרשת תרומה התבואה צריכה להיות תלושה ממש), ולשיטת רב חסדא חייב במעשרות אם זכה מן ההפקר במחובר.[16] ולפי דרכנו למדנו שאין הלכה כברייתא זו, אבל אין בה ט"ס אלא שנשנית ע"פ שיטת רב חסדא.

20. **הלקט והשכחה** וכו'. משנה פ"ד מ"ט. **והגירסא** "של נכרי" היא בכל הנוסחאות של התוספתא ושל המשנה (במקרים אחרים רגיל שנו"ס: של גוי).

21. **אבל אין הגוי ממחה הפקר גוי הפקר** וכו'. כלומר, שאין הגוי ממחה ומניח לכל אדם ללקוט, וזהו הפקר גמור. ומכאן ברור שהפירוש במשנה הנ"ל "אלא אם כן הפקיר" עונה על הגוי, ולא על ישראל. ובבבלי (גיטין מ"ז א') רצה לפרש את המשנה (למ"ד יש קנין לגוי להפקיע מידי מעשר) בלקט שו"פ של ישראל שלקט הגוי והפקיר ישראל. (ח"ד). ובירושלמי בסוגיין מוקמינן מתניתין כמ"ד אין קנין לגוי בא"י להפקיע וכו', ומשום הכי חייב במעשרות, אבל יש לו קניין נכסים להפקיר. ועיין ר"מ פ"ב מה' תרומות הי"א ובמשל"מ שם. ועיין ריבמ"ץ פ"ד מ"ט, שהביא את הברייתא שלנו.

23. **טלו זרע ותנו פשתן**. וכ"ה בד ובמלחמות שנביא להלן. אבל בכי"ע בטעות: וטלו פשתן. והפי' הוא שאינו יכול לומר להם כן אפילו השירה אותם הרוח אחרי שהפריש את הפאה, מפני שכבר זכו בהם העניים, כמפורש בתו"כ קדושים סוף פרש' א'. ועיין בירוש' ברפ"ד. וכבר תמה בח"ד למה השמיט הר"מ הלכה זו. ועיין תרומות פ"י מ"ו ובר"ש שם ובבבלי ביצה י"ג א' ובמשל"מ פ"ג מה' תרומות הי"ג, ובראי"ה ביצה שם.

טלו תמרים ותנו מכבדות. כלומר הניחו את כפות התמרים (עיין מ"ש לעיל). ועיין בבבעה"מ פסחים ספ"ד שפירש שם (כ"ו ב') את המלה "מכבדות" באופן אחר. וכבר השיגו במלחמות שם מן התו"כ הנ"ל ומן התוספתא כאן. ועיין הפי' של מכבדות בפיה"ג טהרות עמ' 138 ובהערות שם.

[13] כ"ה בנוסח הרש"ס שם ג' סע"ב, וכן הגיה הרא"ף.

[14] אמנם הראשונים (עיין השגות פ"ב מה' תרומה הי"ב ובר"מ שם) אין מפרשים כן, אבל סיגנון הירושלמי אינו מתנגד כלל לפירוש הרא"ף.

[15] שהרי כשהתחיל לקצור אינה צריכה יותר לקרקע, ודינה לעניין קניין כמטלטלין, עיין ר"מ פ"א מה' מכירה הי"ז.

[16] ועיין מ"ש בתיקונים והוספות למאירי נדה, עמ' 331 ואילך.

24. ארבע מתנות בכרם וכו'. בכת"י חסרה בטעות המלה ארבע, והשלמתיה ע"פ שאר כל הנוסחאות. וברייתא זו הובאה בשם התוספתא בס' המפתח לר"ן גאון נדרים פ"ד ב' (אוה"ג שם עמ' 115), והעיר שהיא מתפרשת במסכת חולין (קל"א א'). וכן הביאוה כמה מן הראשונים בשם התוספתא.[17]

25. שתים באילן וכו'. עיין ירושלמי פ"א ה"ה, ט"ז ע"ג ובבלי חולין הנ"ל. ומכאן שבכל אילן אינן נוהגות אלא שכחה ופאה בלבד. ועיין מ"ש בפאת השלחן סי' ד' ס"ק י"ב אות ל"ה, והארכנו בזה להלן פ"ג ה"ח.

26. אין בהם משום טובה, אפי' עני וכו'. כלומר, אפילו עני שבישראל שרוצה לתת מתנות עניים לעני אחר כדי שהשני יחזיק לו טובה ויתן לו את שלו (עיין במכילתין פ"ה מ"ה ומ"ו) מוציאים ממנו בעל כרחו,[18] ומכל שכן שאינו יכול לעכבן לעצמו.

26–27. מוציאין אותו מידו. וכ"ה בד. אבל בכי"ע מוסיף: מעשר עני אין בה משום טובה. אפילו עני שבישר' מוציא את שלו מתחת ידו. ובחולין הנ"ל: מעשר עני המתחלק בתוך ביתו יש בו טובת הנאה לבעלים, ואפילו עני שבישראל[19] מוציאין אותו מידו. ושם ברור שהכוונה היא שמוציאין מידו אם רוצה לעכבו לעצמו, כפירוש התלמוד שם. והטעם הוא שבמתנות עניים אף העני מוחזר על שלו, עיי"ש קל"א ב' ובתו"כ קדושים ספ"ב ובמקבילות. ועיין גיטין ז' רע"ב ובשאילתות סי' ג'.

ובר"מ פ"ו מה' מתנ"ע ה"י: ומעשר עני המתחלק בגורן אין בו טובת הנאה לבעלים אלא העניים באים ונוטלים על כרחו ואפילו עני שבישראל מוציאין אותו מידו אבל המתחלק בבית יש לו טובת הנאה לבעלים ונותנו לכל עני שירצה. ונראה שהר"מ גריס ע"פ התוספתא כאן (כגי' כי"ע), וצירף לה את גוסח הברייתא שבחולין.[20]

ברם מסתימת לשון התוספתא, שאינה מחלקת כאן בין גורן ובין בית, משמע שבמעשר עני אין טובת הנאה לבעלים כלל. וכן להלן נדרים פ"ז ה"ד: קונם שאני ניהנית לביריות אין יכול להפר, יכולה ליהנות בלקט ובשכחה ובפיאה ובמעשר עני'. ואף שם לא חילקה התוספתא במעשר עני בין גורן לבית (כשם שתירצו בבבלי שם פ"ד ב'). ומשמע שבכולם אין טובת הנאה לבעלים. אבל בירושלמי (נדרים שם פי"א ה"ג, מ"ב ע"ג): תני ובמעשר עני. ליתי כאן מעשר עני. מעשר עני ניתן בזכיה ואילו בעזיבה.[21] ועיין במשנתנו פ"ה מ"ה, ובירוש' שם סה"ד, י"ט ע"א, גיטין פ"ג מ"ז ובירושלמי שם מ"ה ע"א.[22]

[17] ס' יריאים סוף סי' קס"א (ד"ו פ"א ע"ב); יריאים השלם סוף סי' קכ"ג, נ' ע"א; סמ"ג לאוין רפ"ח, פ"ב ע"ב; כפו"פ פנ"ב, עמ' תש"ו, ועיין ריבמ"ץ פ"ו מ"ה.

[18] ועיין בה"ג ד"ו, י"ד ע"ג; ד"ב, עמ' 639.

[19] בכי"ר ב' שם (עיין דק"ס קע"ט ע"א הע' ג') נמחקו המלים "ואפילו עני שבישראל וכו' ", אבל מתוך סוגיית התלמוד שם (קל"א ב') מוכח שגרסו כן בברייתא.

[20] אעפ"י שעצם ההלכה מוכחת אף בבבלי שם ובנדרים פ"ד ב', ועיין להלן.

[21] אמנם אף במשנה להלן פ"ח מ"ו ובתוספתא פ"ד ה"ב משמע שיכול להציל לקרוביו, אבל אין משם סתירה לדברינו, עיין באו"ז ח"א, ה' צדקה סי' כ"ב ט' ע"א, ובס' משנה ראשונה פ"ח מ"ו ר"ה נוטל.

[22] במל"מ פ"ו מה' מעשר סה"ו רצה לומר: והירושלמי אפשר דס"ל דגם במעשר עני המתחלק בבית אין בו טובת הנאה לבעלים, ומשום הכי הקשו ויש מכר לעני וכו'. וכבר ראינו לעיל שבירושלמי מפורש שמע"ש בבית הוא בנתינה. וקושיית הירושלמי בגיטין שם "ויש מכר לעני" כוונתה שעניים תובעים את המעשר בגורן, ושם אי אפשר לזכות להם ע"י אחר, דהוי ליה כמזכה לקט שכחה ופיאה ע"י אחר, שלא קנה.

והראשונים[23] הביאו מן הספרי שבימות החמה מניחו בחרץ, ובימות הגשמים מחלקו בבית.[24] ועיין מ"ש בתשלום התוספתא, עמ' 43 סי' ל"ח.

27. מתנות כהונה. בכי"ע: מתנות כהונה ולויה. וכ"ה במפתח לר"ן (אוה"ג נדרים. עמ' 115) הנ"ל.

28. אין מוציאין לא של כהן וכו'. עיין במשנה ספ"א ובחולין קל"א ב' הנ"ל. ועיין בשיטת מהרי בי רב לקידושין, הוצ' רבינוביץ, עמ' 80 ובשיטה לא נודעה למי שם ספ"ב, ומה שהאריך בשער המלך פ"א מה' מעשר ה"ד.

29. ובשעת החלישה. כלומר, ואפילו אם חלש דבר שדרכו להקצר, עיין להלן.

30. אלא הנושר בשעת הקצירה בלבד. עיין חולין קל"ז א'. וברור שלפני הבבלי לא היתה הברייתא שלפנינו, ולא חילקו שם בין קיטוף לתלישה ובין פאה ללקט, עיין מה שהארכנו בזה לעיל פ"א הי"א, שו' 46.

31. שבולת שבקמה הרי היא של בעל הבית וכו'. בכי"ע: שבולת של קמה וכו', והיא היא (של קמה=שלקמה, בחילוף בי"ת ולמי"ד). וכל המפרשים פירשוה כניסוח אחר לפ"ה מ"ב: שבלת שבקציר וראשה מגיע לקמה, אם נקצרת עם הקמה הרי היא של בעה"ב. ברם אין לשון התוספתא סובל כלל פירוש זה. יתר על כן, רוב המפרשים פירשו את המשנה בשכחה והוכיחו כן מן הירושלמי[25] ומן הספרי,[26] וכאן מפורש: שספק לקט לקט.[27] ואף סדר הבבות בתוספתא אינו מתאים כאן כלל למשנתנו.

ולפיכך נ"ל לפרש ע"פ סדר משנתנו (פ"ד מ"י): איזהו לקט הנושר בשעת הקצירה וכו' (ולה מקבילה הברייתא הקודמת בתוספתא), אחר היד ואחר המגל לבעל הבית. והנה כשהלקט פולט מתוך המגל הוא נופל לתוך הקציר, אבל כשהוא פולט מלאחר המגל הוא נופל לתוך הקמה שעדיין לא נקצרה. ומטעם זה אמרו כאן שאם נמצאת שבולת בודדת בתוך הקמה מוכח שפלטה מלאחרי המגל והיא לבעה"ב, אבל אם נמצאת בתוך הקציר, ואינה מחוברת לקומץ התבואה שנפל מתחת המגל, הרי מוכח שהיא נשרה ופלטה מתוך המגל והיא לעניים.

32. חציה בקמה וחציה בקציר וכו'. כלומר, ויש כאן ספק שקול אם פלטה ונשרה מתוך המגל (והיא לעניים), או מלאחר המגל (והיא לבעה"ב).

נוטלה ומשליכה לאחוריו. שהרי לקט הוא בעזיבה ולא בנתינה, ולפיכך משליכה לאחוריו לתוך הקציר, כדי שיהא ברור לעניים שהיא לקט ויבזוזה. ועיין להלן סה"כ.

33. חורי נמלים אסורין משום גזל. במשנתנו (פ"ד מי"א): חורי הנמלים שבתוך הקמה הרי הן של בעה"ב וכו'. והברייתא שלנו מלמדת שבשעת הקציר אין חורי הנמלים הפקר ואסורין משום גזל של בהע"ב או של עניים. ועיין להלן.

ואם הפקירן בעה"ב מותרי' וכו'. במעשרות פ"ה מ"ז: חורי הנמלים שלנו בצד הערימה החייבת הרי אלו חייבים. והטעם הוא שאנו תולים שגררו מערמה שכבר נתחייבה

[23] תוספ' חולין קל"א א'; רמב"ן יבמות ק' א'; מאירי שם, עמ' 381; כפו"פ פמ"ג, עמ' תקע"א; הראשונים לנדרים פ"ד ב'.

[24] ולפנינו ליתא בספרי, עיין בהערות הר"א פינקלשטין לספרי ראה פי' ק"ט, עמ' 170, ומ"ש להלן מע"ש פ"ה רהכ"ד.

[25] ריבמ"ץ ור"ש פ"ה מ"ב; ראב"ד עדיות פ"ב מ"ד; רבינו הלל לספרי כי תצא פי' רפ"ג, פ"ג ע"ב.

[26] רבינו הלל, ריבמ"ץ ור"ש הנ"ל, הרש"ס למשנה הנ"ל.

[27] ועיין בשנות אליהו פ"ה מ"ב שכתב לתרץ את שיטת הר"מ שפירש את משנתנו בלקט. אבל מירושלמי תרומות ספ"ו משמע שאין לקט במחובר, כפי שהעיר לנכון בצפנת פענח פ"ד מה' מתנ"ע סה"א, עיי"ש שנדחק לפרש את דעת הר"מ.

במעשרות. ופירשו בירושלמי[28] שחורי הנמלים בצד הערימה הפטורה (כלומר שעדיין לא נתמרחה) פטורים מן המעשרות, מפני שהבעלים מתייאשין מהן והוי ליה הפקר לפני המרוח שפטור מן המעשרות (פאה פ"א מ"ו). ולפ"ז מפורש בירושלמי שחורי הנמלים הם בחזקת הפקר,[29] לפי שהבעלים מתייאשים מהם. ומסתבר הדבר שבשעת הקציר שהפועלים מצויים בשדה אין מה שבחורים הפקר, שבקל אפשר ללקט משם, אבל אחרי גמר הקציר, בשעה שהתבואה כבר בערימות, החורים הם בחזקת הפקר, וכדברי הירושלמי במעשרות. וזו היא כוונת הברייתא כאן: ואם הפקירן בעה"ב, כלומר שכבר פינו את התבואה, הרי כל מה שנשאר בחורין הוא בחזקת הפקר (ועיין פאה רפ"ח).

34. **אם היו נזיקין אסורין.** בד: אם היו פיקדון וכו'. ובכי"ע: אם היו נקרקן גזוזין וכו'. ושמא צ"ל: אם היו נקדרין (או נקדדין), כלומר שניכר שהתחילו לקדוד ולנקוב את החורים כדי להוציא מהם את התבואה[30] הרי אלו אסורין משום גזל.

35. **כליבה לעני וכו'.** וכ"ה בד. ובכי"ע: כליכא לעני וכו'. ומתקבלת הגהת הגר"א: כריכה לעני וכו', כלומר אם בעה"ב נתן אלומה קטנה (עיין בפי' הרא"ש ספ"ו) לעני בשכרו, כדי שימלא לו העני מים, אין חוששין שמא נתן לו בעה"ב מלקט שכחה ופאה, שאין בעה"ב חשודים על כך.[31]

וחייב במעשרות. כלומר, העני מפריש את המעשרות, שהרי בעה"ב נתן לו שבלים ועדיין לא נטבלו. ואינו דומה לפ"ה מ"ב, שהרי שם חייב בעה"ב לעני דבר מתוקן, ולפיכך מפריש בעה"ב, מכיון שבדיעבד חלים תרו"מ אף על שבלים, עיין בר"ש שם.

36. **עניים המחזרין בין הגרנות וכו'.** כלומר, כדי לקבל מעשר עני, ובעה"ב אינו רוצה להפריש אפילו מעשר ראשון עד שיגיע לביתו,[32] הרי הדין נותן שבעה"ב חייב לתת לעני מתנה מועטת ומתוקנת מתרו"מ. ושמא פירושו שנותנים לעניים קצת חולין מעושרין מפני שדרכם של העניים לסייע בבית הגרנות, ולפיכך מפייסין אותם בקצת חולין בשכרם, ומכיוון שבעה"ב נותן להם דבר שכבר נתחייב במעשרות, הרי חיוב המעשרות עליו, ואסור לפרוע חובו בטבל. ועיין מ"ש לעיל.

36–37. **הצנועין מוציאין בידן מעות.** כלומר, הצנועים, שאינם מוסרים לידי ע"ה דבר שיכול לבוא לידי קבלת טומאה,[33] נותנים להם מעות.

37. **בדברים הנאכלים ונותנין לו וכו'.** וכ"ה בד. ובכי"ע לנכון: ודברים הנאכלים וכו', כלומר דברים הנאכלים כמות שהם. ובירושלמי דמאי (פ"ו ה"ו, כ"ה ע"ג): שוין שהוא מוכר לו שיבלין לעיסתו, אעפ"י שידוע שאינו עושה אותן בטהרה מפני חייו (כגי' כי"ר וכי"ס). ולפיכך אף כאן נותן לו דברים המקבלים טומאה, כדי שיאכלנו עד שלא יגיע לעיר, מפני חייו, שמא לא ימצא לקנות בין הגרנות.

38. **ושאר כל מתנות עניים וכו'.** חוזר למעלה (להט"ז), לחורי הנמלים וכו', ומוסיף שכל מתנות עניים שאין העניים מקפידים עליהן הרי הן של בעה"ב, וכפירוש הירושלמי

[28] שם נ"ב ע"א וחלה פ"א ה"ח, נ"ח ע"א.

[29] עיין בפ"מ שנדחק מאד בפי' הירושלמי, אבל אין ספק שהפי' הנכון הוא בפי' הרש"ס, הרא"ש והגר"א בשנ"א מעשרות שם.

[30] עיין דב"ד שפטים, ב': ארשב"י מעשה היה ונמצאו בחור שלה שלש מאות כור וכו'.

[31] ואפילו אם בעה"ב שותה מים כדי שיוכל להתעסק בצורכן של העניים. ועיין מ"ש בחס"ד ח"ג עמ' 62, ולפי' גירסת כי"ו וד אין מקום לפירושי שם.

[32] כדי שיוכל לאכול ארעי.

[33] עיין דמאי פ"ו מ"ו: ב"ש אומרים לא ימכור אדם את זיתיו אלא לחבר וכו', **וצנועי** ב"ה היו נוהגין כדברי ב"ש.

(רפ"ח, כ' ע"ד): תני מתנות עניים שבשדה שאין עניים מקפידים עליהם וכו' תני ר' שמעון בן יוחאי לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבין ולעטלפים (ועיין ר"מ פ"א מה' מתנ"ע הי"א וחולין קל"ד ב'). אבל חוררי הגמלים אינם בכלל זה שהרי אגרו מדבר שכבר נקרא שם מתנ"ע עליהם, ורק משום יאוש בעלים אתינן עלה.

39. מאימתי שורפין קשין שבשדות. בכי"ע: הקשין שבשורות. ברייתא זו היא כר"ע להלן בסוף פרקין, שבעה"ב נוהגין בעין יפה, ומניחים את השבלים שבקשים לעניים, ולפיכך אין לשרוף את הקשים כל זמן שאין לבעה"ב הפסד בהנחתן בשדה. אבל כשבעה"ב צריך לחרוש את השדה, הוא שורף את הקשים והם נעשים זבל (עיין ירושלמי שבת פ"ז ה"ב י' רע"א). ואפשר שכל זה הוא לא מצד ההלכה אלא מנהג בעלי בתים שנוהגים בעין יפה. ומ"ש אח"כ "מפני גזל אדם ובהמה" הוא לאו דווקא, אלא מליצה בעלמא.

39—40. בשדה לבן עד הפסח בשדה אילן עד ראש השנה. בד ובכי"ע: בשדה אילן עד עצרת בשדה לבן (ד: הלבן) עד ראש השנה. והנכון הוא כגי' כי"ו (עיין שביעית פ"ב מ"א). והגירסא "עד" היא כנראה אשגרה ממשנת שביעית וצ"ל: מן הפסח וכו'. או שפירושו: בשדה לבן מניחין אותן עד הפסח, אבל בשדה אילן (כלומר, שזורעים בה זרעים, עיין מו"ק ב' א', ובשיטה שם עמ' ב' ובהערות שם) אין צורך לחרוש את האדמה אלא אחרי ר"ה, מפני שצל האילנות מגן על הקרקע שלא תתקשה ותתייבש. ואין זה דומה למשנת שביעית מפני ששם החרישה היא לאילנות (ורוב הליחה קיימת שהרי הם כבר נטועים), וכאן הוא לזרעים שביניהם.

40. בית השלחין מיד. כלומר, שדה ששותה מי שלחים (עיין ספרי עקב פי' ל"ט, עמ' 79 ובפי' רבינו הלל שם י"ד רע"ד), שמשקין אותה בידים ואינה צריכה למי גשמים, מותר לשרוף את הקשין מיד, מפני שחורש אותה מיד אחרי הקצירה, שהרי עושה פירות תדיר (ב"ב פ"ג מ"א), והיזק בעה"ב מרובה משל עניים.

41. וחכמים או' בשדה לבן עד העצרת וכו'. החכמים מחמירים כאן מפני גזל אדם ובהמה, אבל בשביעית אף הם יודו שאין חורשין אלא עד הפסח. ועיין ירוש' שביעית פ"ב ה"א, ויש שם ט"ס. והר"מ השמיט כל הלכה זו, מפני שפסק כחכמים בספ"ב שהשבלים שבקשים הם לבעה"ב, עיין מש"ש.

42—43. המרבץ את שדהו כדי שלא יכנסו עניים וכו'. בד וכי"ע לנכון עד שלא יכנסו (בד: נכנסו) עניים וכו'. ולפנינו בכי"ו היא אשגרה מבבלי ב"מ י"ב א'. ובירושלמי (פ"ה ה"ג, י"ט ע"א) מביא ברייתא זו על משנתנו: אין מגלגלין בטופיח (כ"ה במשנה שבירושלמי ובכי' קויפמן) דברי ר' מאיר וחכמים מתירין מפני שאיפשר.[34] ופירש הר"ש: אין מרביצין את השדה כל כך שיהא בה משקה טופח, משום דמפסיד לעניים. וכבר הראה ר' יעקב גאלדמאן[35] שכן נוהגים הערבים עד היום שמשקים את הפרדיסים ע"י גלגל שתלוים בו טפיחים (כדים) והמלא מתרוקן והריקן מתמלא, וזהו אנטליא.[36] ור' מאיר אסר להשקות באנטליא לפני שנכנסו העניים לתוך השדה, וחכמים התירו מפני שאי אפשר (איפשר=אי אפשר, עיין מלא"ש) אחרת, ושמין לעניים היזקן ומשלם להם. והברייתא שלנו כחכמים. ובר"מ פ"ד מה' מתנ"ע ה"ח: הצריך לרבץ את שדהו קודם שילקטו העניים לקט שבה, אם היזקו מרובה על הפסד הלקט מותר לרבץ, ואם הפסד הלקט מרובה על הפסדו אסור לרבץ. ועיין מה"פ בירושלמי שם ד"ה אין מגלגלין.

[34] כ"ה במשניות מטיפוס א'י: ירושלמי, לו, קויפמן, פרמה. וכן יוצא מסוגיית הירושלמי.
[35] ירושלים של לונץ, ח"ה, עמ' 371.
[36] וי"ר פל"ד, ט'. ועיין תס"ד ח"ד, עמ' 15, ועמ' 115.

44—45. מלקט ומניח על גבי גדר וכו'. שהרי הוא בעזיבה ולא בנתינה. וברי"מ הנ"ל: ואם קבץ את כל הלקט והניחו על הגדר עד שיבא העני ויטלנו הרי זה מדת חסידות. וכמהרי"ק שם: הוא דעת ר' יהודה שם, וכתבה רבינו למדת חסידות, או אולי במקום אחר מצא הדבר מבואר. ועיין במה"ם הנ"ל.

45—46. השובלין שבקשין ושבשדות הרי אילו של בעל הבית. וכ"ה בד ובראב"ד עדיות פ"ב מ"ד. אבל בכי"ע: שובלין שבקשין ושבשורות וכו'. וברי"מ פ"ד מה' מתנ"ע ה"ד: והשבלים שבקש הרי הן של בעל השדה (והשמיט את המלה "ושבשדות"). ונראה שגי' כי"ע נכונה (ועיין לעיל רהי"ט בכי"ע), וסירושה: השבלים הבודדות שנשארו בקשין וכן השבלים שבשורות, והיינו השבלים שנפלטו בשעת העימור ונשארו בין השורות כולם לבעה"ב ואין אנו מחזיקים אותן בספק לקט, לחשוש שמא נשרו בשעת קצירה. ובירושלמי שביעית (פ"ט ה"ז, ל"ט ע"א): תבן של שביעית מהו שיהא אסור משום ספחין וכו', נהגין הוינא (צ"ל: הוינן) כנשין תבן מן ערובת שמיטתא, וכד מחסרין מייתי מן שורי'א.[37] והפירוש הוא שהיו מכינים תבן מערב שביעית, וכשלא היה מספיק להם היו יוצאים לשדה ומביאים מן השורות, כלומר התבן שפלט בתלוש בין השורות בששית.[38]

46. אמ' ר' עקיבה בזו נהגו בעלי בתים עין יפה. וכ"ה בכל הנוסחאות. אבל בראב"ד הנ"ל: ובעלי בתים נהגו עין יפה, וחסרות שם המלים "אמר ר' עקיבה בזו", ואפשר שרבינו קיצר וסבר שר"ע אינו חולק אלא מפרש שמן הדין הם לבעה"ב, אלא שנהגו בעין יפה והשאירום לעניים. ומכאן משמע שאפילו אם השאיר בעה"ב מתנות עניים מעין יפה פטורין מן המעשרות, שהרי למעשה הם הפקר, והעשירים לא יטלו אותן מפני שכל מה שמניח בעה"ב בשדהו בכגון דא תלינן בשכחה, ואעפ"י שבעה"ב בעצמו יודע שלא שכח, הרי הוא יודע ג"כ שהפקיר אותם. ומותר להם לעניים ליטלם מן הדין, ולפיכך פטורים ממעשרות. ובפי' הרש"ס לפ"ה מ"ב (לפי מהדורת מלא"ש שם, ולפנינו גוסח אחר): ור"ע מטעם שכחה והפקר הוא דסליג, ומדמי לה לרישא דתנן כל הנוגע בארץ וכו', מטעם הפקר (עיין בתוס' רע"א שם), וקסבר דהקלו עליהם דכיון ד[ל]שכחה דמיא, לקצרוה עניים ולנהגו בה עין יפה בעלי בתים, ופטורה מן המעשר. ואעפ"י שהוא פירש את העניין אחרת, אבל טעמו בפטור מן המעשרות נוח ומתקבל. והארכנו בזה להלן פ"ג ה"ח.

פ"ג

1. המקבל שדה לקצור לא ילקט בנו אחריו. כלומר, בנו קטן שאינו זוכה לעצמו אלא לאביו, ונמצא שהאב זוכה בלקט של עצמו. והתורה הזהירה את העני על שלו. ובבבלי ב"מ י"ב א': והתניא השוכר את הפועל ילקט בנו אחריו (שהרי לא שכרו ע"מ כן), למחצה לשליש ולרביע, לא ילקט בנו אחריו. וסתם מקבל הוא למחצה לשליש ולרביע (ירוש' דמאי רפ"ו, כ"ה סע"א, ועיין מ"ש להלן דמאי פ"ו ה"ב). והם הם דברי הת"ק שלנו ודברי הת"ק בברייתא שבבבלי.

[37] כנראה שצורת היחיד בארמית כאן הוא שור (ועיין ירושלמי כלאים רפ"ה), או שצ"ל בירושלמי: מן שורתא. ובכי"ר: מושרא, וצ"ל: מן שור[ת]א.

[38] ועיין בפי' ר' יונה בר"ג שפירש שמטעם שכחה אתינן עלה, וציין לירושלמי פ"ה סה"ו. אבל פירושו קרוב יותר לפי' הראב"ד בעריות. אע"פ שהוא פירשה ע"פ פ"ה מ"ב, עיי"ש. ועיין ירוש' פ"ו ה"ז, י"ט רע"ד: עומר שסביבותיו קמה מה שתחתיו קשין, ובפי' הרש"ס שם. וכנראה שאינו עניין לכאן.

1–2. ר' יוסי אומר ילקט בנו אחריו. וכן בב"מ הנ"ל: ר' יוסי אומר בין כך ובין כך (כלומר, בין בפועל ובין במקבל) אשתו ובניו מלקטים אחריו. ופירשו בגמרא שעשו את שאינו זוכה כזוכה, והקטן זוכה לעצמו והרי הוא עני ומותר בלקט, והאב יכול לזכות ממנו. ונתנו טעם למה עשו כאן את הקטן כזוכה, מפני שהעניים עצמם רוצים בזה שיתנו לבניהם ללקט אם יקבלו שדה באריסות. ופי' הר"ח: ועשאוה כשדה שהלכו בה הנמרושות (פאה רפ"ח). ברם ברור שדווקא לבנו התירו אבל לעצמו אסור ללקוט שהרי יש לו חלק בקציר. ועיין להלן.

2. אבל העריסין (והעכורות)[1] והחכורות והמוכר קמתו לחברו וכו'. המלה "אבל" חסרה בד, אבל היא ישנה אף בכי"ע ובר"מ. והמפרשים נדחקו מאד בפירוש הברייתא. ומהם שהגיהו אותה. ברם קרוב לוודאי בעיני שברייתא זו נסמכה למשנתנו, וכן שנינו שם (פ"ה מ"ו): לא ישכור אדם את הפועלים על מנת שילקט בנו אחריו. והאיסור הוא שמא פחות לו הפועל משכרו (שהרי התנה אתו מפורש שבנו ילך אחריו וילקוט), ונמצא פורע חובו ממתנת עניים. וע"ז מוסיפה התוספתא: אבל העריסין וכו', לכולם מותר לבניהם ללקוט אחריהם, שהרי אין להם חלק בגוף השדה ובניהם הן עניים, ועשו כאן שאינו זוכה כזוכה (וכשיטת ר' יוסי לעיל), מפני שהעניים עצמם ניחא להם שילקטו בניהם אחריהם אם יקבלו שדה באריסות או בחכירות,[2] או שיקנו את הקמה ויקצרוה. וכל מי שאין לו בגוף השדה והוא קוצר בעצמו את התבואה הרי הוא כעני לעניין זה שעשו בבנו שאינו זוכה כזוכה,[3] אבל פשיטא שהוא עצמו אסור במתנות עניים. ולפ"ז נסתלקו כל הקושיות של המפרשים, ואין כאן סתירה אף מן הברייתא שבירושלמי (פ"ה ה"ה י"ט ע"א): מתנית' כשמכר לו שדהו וקמתה וכו', שהרי המשנה מדברת באב עצמו, והוא יש לו חלק או בשדה או בקציר, ובוודאי אסור במתנ"ע, אבל כאן בבנו עסקינן.

וברור שכן פירש הר"מ את הברייתא שלנו, שהרי ניסח (פ"ד מה' מתנ"ע הי"א): לא ישכור אדם את הפועל על מנת שילקט בנו אחריו. אבל האריסין והחכורות והמוכר קמתו לחבירו לקצור ילקט בנו אחריו,[4] ויש לפועל להביא אשתו ובניו ללקט אחריו וכו'. הרי ברור שרבינו פירש כמו שפרשנו, ולא הזכיר אשתו אצל אריסין וכו', מפני שאשתו כגופו (ודלא כר' יוסי בברייתא שבבבלי), והם בעצמם אסורין בלקט שכחה ופאה, אבל בפועל גם אשתו מותרת, שהרי גם הוא מותר בהן, לוא היה אפשר לו לזכות בהן בלי בטול מלאכת בעה"ב.[5]

[1] המוקף נמחק בכ"י ע"י נקודות, והוא נוסח אחר ל"חכורות".

[2] כלומר, שהם מקבלים את כל התבואה ונותנים לבעלים סכום קצוב בתבואה, עיין להלן דמאי פ"ו ה"ב, וירוש' שם רפ"ו.

[3] תרע לך שהוא כן, שהרי בב"מ י"ב א' הקשו: אי אמרת קטן לית ליה זכייה לנפשיה, כי קא מלקט לאביו קא מלקט, אבוה עשיר הוא. ופירש ר"ח שכיוון שיש לו חלק בתבואת השדה הוי ליה עשיר, ותנן (פאה פ"ח מ"ח) מי שיש לו מאתים זה לא יטול לקט וכו'. ורבינו פירש כן לרווחא דמילתא שאפילו מחלק בעה"ב אסור לו ליקח (עיין תפארת ישראל פ"ה מ"ה אות כ'), ומכ"ש מחלק המקבל, שהרי הוא מחהר על שלו, ואפילו הוא עני (עיין בתוספ' ב"מ שם ר"ה ואבוה, וברש"י שם). נמצאנו למדים שלעניין הסכמת העניים אין הדבר תלוי בשיעור החכמים, אלא כל מי שעובר בשדה שאינו שלו הרי הוא כעני לעניין זה שעשו את בנו הקטן כזוכה לעצמו.

[4] כ"ה ברוב כתה"י שבדקתי. וכע"ז מעתיק מהרי"ק מספר מוגה, וכע"ז נדפס ברמב"ם בר"ו של"ד ואילך. אבל בכל הדפוסים הישנים (רומי, ד"ק, ד"ו רפ"ד וכו'): אבל האריסין והחבורו' (והחכירי', והחכורות) נותנין (בד"ו רפ"ד מוסיף: קומתו) לחברו לקצור, וילקט בנו אחריו (ובד' שונצינו: אבל האריסין והחבור קומתו לחבירו לקצור ילקט בנו אחריו. והלשון משובשת ולקויה). וכן היתה הגירסא לפני הרדב"ז, עיי"ש. ושמא אין כאן ט"ס אלא מהדו"ק של הר"מ, ורבינו הגיה את התוספתא כאן, ופירשה אחרת, עיין רדב"ז שם.

[5] וברדב"ז שם כתב: "אבל המוכר קומתו לקצור (כלומר, גירסת התוספתא שלא היתה לפניו

3. היו שם עניים שאינן ראויין ללקט. וכ"ה בכי"ע. אבל בד: עניים שאין ראויין (וחסרה המלה ללקט). ואפשר שגירסת ד' נכונה, ופירושה, עניים שאינן הגונים, וכלשון בני א"י.[6] וכן במכתב מירושלים:[7] ואתם אחינו בני בית ישראל הנה יבוא אליכם ראויים ולא ראויים הגונים ולא הגונים ותעשו עמהם כפי חסדכם. ובקה"ר פ"ז, כ': שראוי שלא כראוי וכו', ובקה"ז שם: וכהוגן שלא כהוגן.

וברי"מ (פ"ד מה' מתנ"ע הי"ג): היו שם עניים שאינן ראויין ליטול לקט, אם יכול בעל הבית למחות בידן ממחה, ואם לאו מניחן מפני דרכי שלום. ואין להכריע אם היתה לפניו הגירסא בתוספתא כמו בכי"ע וכי"ו, או שהוא בעצמו פירש אינן ראויין, שאינן ראויין ליטול לקט, מפני שיש להם מאחים זוז.

4. אין שוכרין פועלי גוים וכו'. אבל פועלי ישראל אפי' ע"ה מותר (פאת השלחן סי' ה' ס"ק י"א). ואם נהגו שלא כהוגן מעבירין אותן, עיין לעיל פ"ב ה"ג.

5. לפי שאין פקיעין בלקט. וכן בכי"ע: לפי שאינן פקיעין בלקט. ובד: לפי שאינן בקיאין בלקט. והיא היא. ובפי' לתענית המיוחס לרש"י כת"י:[8] הפקיע את השערים לשון חכמה ובקיאות וכו', פקעינין ובקאינין חד הוא וכו'. וכן ברמב"ן דברים כ"א י"ד: ובלשון חכמים בקיעין פקיעין. ורגיל כתיב זה בתוספתא כי"ו ובבבלי בכת"י, עיין מ"ש בתס"ר ח"א סוף עמ' 35 ואילך.

והנה לפנינו בתוספתא לא נזכר כאן רק לקט, וכן מעתיק מכאן בכפו"פ פנ"ב עמ' תשי"א, וכ"ה בירושלמי פ"ב ה"ז, י"ז סע"א. אבל בראשונים שם בשם הירושלמי (עיין אהצור"י עמ' 27): שאין בקיאין בלקט שכחה ופאה. וכ"ה בכי"ס שם. וברי"מ (פ"ב מה' מתנות עניים ה"ט): מפני שאינן בקיאין בלקט ופאה. ועיין פאת השלחן סי' ה' ס"ק י"א אות ל"ב. ועיין בבלי שבת קי"ג ב' ויבמות מ"ז ב'.

אין נותנין מעשר עני לעניי גוים וכו'. כ"ה בד, בכי"ע ובכפו"פ פמ"ג עמ' תקע"ב. ובכי"ו בטעות: מעשר שני. ואעפ"י שאין ממחין בידי עניי גוים כשמלקטים לקט שכחה ופיאה (גיטין פ"ה מ"ח), הלכה זו אינה אלא במתנות שהן בעזיבה, וכבר עזב בעה"ב את המתנות לכל העניים, אבל מעשר עני הוא בנתינה, ואינו יוצא ידי חובתו אם נותנו בידים לעניי גוים. ובפירוש אמרו בירושלמי כתובות (פ"ב דה"ז, כ"ו רע"ד): מעלין וכו' לישראל ע"פ עד אחד וכו' ליתן לו מעשר עני.

5—6. חולין מתוקנין לשם טובה, כלומר, שיחזיקו עניי הגויים טובה לנותן, ואינו אלא כמוכרו להם (עיין תוספתא ע"ז פ"ג סהי"ד). וחייב לתקן את הטבל, שלא יהא כמוכר טבלים לגוי. ולעצם העניין עיין תוספתא גיטין פ"ה ה"ד ובמקבילות בירושלמי (דמאי פ"ד ה"ו, כ"ד ע"א; גיטין פ"ה ה"ט, מ"ז ע"ג). ובכפו"פ הנ"ל: לשם טובה. פירש בחסד חנם, וכענין שאמרו פרק מי שהפך זיתיו (מו"ק י"ב א') ר' אומר בשבת בטובה וכו'.

6. בעל הבית שהיה עומד בעיר וכו'. לפני שנברר את הנוסח בתוספתא, עלינו לעמוד על שיטות הירושלמי והבבלי בהלכה זו, ובשניהם נזכר הדרש: ושכחת עומר בשדה. בשדה ושכחת ולא בעיר. והנה דרש זה סתום ואפשר לפרשו בשני פנים: א. אין שכחה אלא בשדה, אבל אם שכח בעיר אין זו שכחה, אם לא שכח לפני כן בשדה. ב. השכחה מספיקה

בר"מ, עי"ש) לא ידענא מאי הוא וכו' ". אבל לדבריו הכל פשוט. ובסוף דבריו כתב שם: ומ"מ צריך טעם למה השמיט רבינו משנה של המוכר שדהו וכו'. ודבריו תמוהים, עיין בפ"ו הט"ז וברדב"ז שם.

[6] עיין מ"ש מנחם זולאי בידיעות המכון לחקה"ש העברית ח"ו, עמ' ריד.

[7] משנת ר' אלפים תתקמ"ח, ונתפרסם באוצר טוב של ברלינר, ח"א עמ' 79.

[8] לפי צפה"ב חי"ב, עמ' 62.

בשדה, ואין צורך שישכח אף בעיר, ואם היתה שכחה בשדה, אפילו זכר בעיר הרי זו שכחה. עיין להלן.

ושנינו בבבלי (ב"מ י"א א'): דתניא היה עומד בעיר, ואמר יודע אני שעומר שיש לי בשדה פלוני[9] פועלים שכחוהו לא יהא שכחה (כלומר, שבעה"ב אומר כן), יכול לא יהא שכחה, ת"ל ושכחת עומר בשדה, בשדה ושכחת, ולא בעיר וכו', הכי קאמר בשדה שכוח מעיקרו הוי שכחה, זכור ולבסוף שכוח (כלומר, שבעה"ב זכור והפועלים שכחוהו) לא הוי שכחה. מאי טעמא דכיון דקאי גבה הויא ליה חצירו וזכתה לו,[10] אבל בעיר אפילו זכור ולבסוף שכוח (כלומר, זכור ע"י בעה"ב ושכוח ע"י הפועלים) הויא שכחה מאי טעמא דליתי גביה דלזכי ליה. ממאי דלמא גזירת הכתוב היא דבשדה לא נהוי שכחה, ובעיר נהוי שכחה, דאמר קרא לא תשוב לקחתה, לרבות שכחת העיר.[11]

נמצאנו למדים שהתלמוד דוחה את הטעם של זכייה (עיין בר"ח שם ובשטמ"ק בשם תוס' שנץ), אלא מחמת גזירת הכתוב אתינן עלה ששכחת העיר אינה מעלה ואינה מורידה, ואין צורך שישכח אף בעיר, וממילא גם זכירתו אינה מועילה. וכן נראה ברור מלשון הר"מ (פ"ה מה' מתנ"ע ה"ב) שפסק כלשון הברייתא בבבלי, ומטעם הכתוב ולא הזכיר זכייה כלל. ונראה מלשונו שם שאין צורך בשכחת בעה"ב, אלא דווקא אם היה בשדה, אבל אם היה בעיר מספיקה שכחת האחרים. וכן הבין ברדב"ז על הר"מ שם.[12] וזו היא גם שיטת הר"ש והרא"ש במשנתנו,[13] שאם בעה"ב בעיר מועילה שכחת הפועלים, אעפ"י שלא שכח בעה"ב כלל, וזכירתו אינה מעלה ואינה מורידה.[14] ושיטה זו היא כפנים שניות שכתבנו לעיל בדרש הפסוק.

ברם בירושלמי (פ"ה ה"ו, י"ט ע"א) שנינו: היה עומד בעיר ואומר יודע אני שהפועלין שכיחין עומרין שבמקום פלוני ושכחוהו אינו שכחה. היה עומד בשדה ואמר יודע אני שהפועלין שכיחין עומרין שבמקום פלוני הרי זו שכחה, שנאמר בשדה ושכחת, ולא בעיר ושכחת. והנה גירסא זו בירושלמי מאושרת ומקויימת ע"י כמה וכמה נוסחאות,[15] ואין לנו רשות להגיה אותה. אמנם בפאת השלחן[16] רצה להוכיח מהמשך הירושלמי (אחרי הברייתא שלנו) שהגירסא שלפנינו בברייתא משובשת וצריך להפכה ולגרוס כמו בבבלי. ודבריו מוכרחים לפי

[9] כ"ה בכי"פ. וכן ,פלוני" גם בתוספתא ובירושלמי. ועיין רש"י ובפי' מהר"י אבוהב בשטמ"ק שם. ודברי בעל דק"ס (עמ' 26, הע' ה') המסיק בברי שמלה זו מיותרת צריכים תיקון. אבל עיין בראב"ד המובא בשטמ"ק שם.

[10] כלומר, מכיוון ששכחה מתהוית ע"י שכחת הפועלים ובעה"ב יחד, הרי תיכף כששכחוהו פועלים מתחילה השכחה, ומכירת בעה"ב מבטלת אותה ע"י זכייה בחצירו, ושוב אין יותר שכחה, עיין ההסבר ברמב"ן ב"מ שם ומ"ש להלן.

[11] כ"ה גירסת הר"ח. וכן כנראה היתה גם גירסת הרמב"ם, עיין להלן. ולפנינו הגירסא להפך. וכלל הוא בידינו להעדיף ע"פ רוב את גירסאות הר"ח שברובן הן קבלה מן הגאונים.

[12] ועיין פאת השלחן סי' ט' ס"ק ב' אות נ', ולא ראה את דברי הרדב"ז ביקר תפארת.

[13] פ"ה רמ"ז, אעפ"י שהר"ש פירש את הבבלי לפי גירסת רש"י.

[14] אבל כמה מן הראשונים חולקים, עיין בתוספ' רע"א במשנה שם. ולפלא שלא העיר שהרע"ב מעתיק כאן את לשון הר"ש והרא"ש.

[15] וכן מעתיק הר"ש (אעפ"י שעיין כאן בכמה ספרים), וכן נראה מן הקטעים שבגניזה (שרי"ר עמ' 40), וכן מעתיק הרש"ס (אעפ"י שעיין במקום זה בכמה ספרים, עיין לעיל שם. והוא לא העתיק מן הר"ש, כפי שמוכח מן השנויים שביניהם). וכ"ה במקבילה שבמעשרות פ"נ סה"ח, נ' ע"ד, בהוצ' שלנו, בכי"ל ובכי"ר. ובירושלמי פיאה הוצ' לונץ מהפך את הגירסא ומעיד שכ"ה בכי"ר, אבל אין לסמוך שם כלל על גירסת כי"ר מפני שיש שם השטטה וכפילות מוטעית, ואין הגירסא ההיא באה בחשבון כלל. ובמעשרות הגירסא אף בכי"ר כלפנינו בערך.

[16] סי' ט' ס"ק א', אות ב'.

הגירסא שלפנינו בירושלמי שם. ברם אין לנוסחא שלפנינו יסוד מספיק. וכ"ה בירושלמי כי"ל: ר' זעירא בשם שמואל אף לעניין מציאה כן. מה נן קיימין אם ביכול ליגע בהן בתוך העיר, אפילו בתוך שדהו[17] וכו'. וכן בכי"ר: ר' זעירא רב יהודה בשם שמואל אף לעיניין מציאה כן. מה אנן קיימין אם ביכול ליגיע בהם בתוך העיר, אפילו בתוך שדהו וכו'. וכלל גדול הוא במקום שנוסח גוף כי"ל מתאים לכי"ר הוא ע"פ רובא דרובא נוסח נכון. ועל המגיה של כי"ל אין לסמוך הרבה, עיין מ"ש עליו בתרביץ ש"כ עמ' 107 ואילך.

ולפ"ז הירושלמי מתפרש יפה לפי הגירסא שלפנינו בברייתא. וכן שנינו בב"מ פ"א מ"ד: ראה אותן רצין אחר מציאה. אחר צבי שבור. אחר גוזלות שלא פרחו. ואמר זכתה לי שדי, זכתה לו. וע"ז אמרו בבבלי שם (י"א א'): אמר רב יהודה אמר שמואל (השוה גירסת כי"ר בירושלמי לעיל) והוא שעומד בצד שדהו. ותקני ליה שדהו וכו', הני מילי בחצר המשתמרת, אבל חצר שאינה משתמרת אי עומד בצד שדהו אין, אי לא לא. וזו היא גם כוונת רב יהודה בשם שמואל בירושלמי (אלא בכיוון הפוך, כרגיל בין הירושלמי והבבלי): אף לעניין מציאה כן, כלומר שגם לעניין מציאה (שבמשנת ב"מ הנ"ל) הדין כן, שאם עומד בעיר ואומר זכתה לי שדי בצבי שבור ובגוזלות שלא פרחו זכה בהן. (ובשדה משתמרת עסיקינן עיין להלן). והירושלמי כאן משוה דין זה לשכחת פועלים בשדה וזכירת בעה"ב בעיר שאינה שכחה. והטעם הוא שבשדה אין זכירת בעה"ב מועילה שיזכה בעומרים, שהרי כל זמן שלא שכח העומרים הרי הן שלו, ואין אדם זוכה בדבר שהוא שלו (עיין סברת הרמב"ן בבבלי ב"מ), וממילא אם שכח אח"כ גם הוא הויא שכחה, שהרי עדיין לא זכה בעומרים. אבל אם בעה"ב הוא בעיר, ושכחת הפועלים גרידא מספיקה, הרי מועילה זכירתו ואמירתו שיזכה תיכף בעומרים אחרי שכחת הפועלים.[18] וסוגיית הירושלמי כאן היא כמו ה"הוא אמינא" שבבבלי ב"מ, אלא לפי גירסא אחרת בברייתא, דבר רגיל מאד בירושלמי.

וע"ז שואל הירושלמי: מה אנן קיימין (אם)[19] ביכול ליגע בהן בתוך העיר. אפילו בתוך שדהו? זו היא שאלה, שהרי בשדה משתמרת עסקינן, וצריך שבעה"ב יוכל להגיע בהן (כמפורש בבבלי ב"מ י"ב א' ולהלן בסמוך), וע"ז שואל אם מספיק שיוכל להגיע בהן מחוץ לשדהו (כלומר שהצבי לא ימלט מידו, ואפילו אם יצא מן השדה יגיע בו בעל השדה) או אפילו בתוך שדהו, כלומר שאינו קונה אלא אם יכול להגיע בהן אפילו בתוך שדהו, שהן כ"כ שבורין שאין צורך לרדוף אחריהן לתוך העיר, אלא אפילו בשדה עצמה יגיע בהן, ודווקא בכגון דא היא שדה משתמרת. וע"ז משיב הירושלמי: ר' אבא בר כהנא ר' יסא בשם ר' יוחנן והוא שיכול ליגע בהן אפילו בתוך שדהו, כלומר אין היא שדה משתמרת אלא דווקא אם הוא יכול להגיע בהם אפילו בתוך שדהו, ולא רק מחוץ לשדהו. ולא זו בלבד שאין גירסות כי"ל וכי"ר בירושלמי מבטלות את הנוסח שלנו בברייתא שלעיל אלא אף מקיימות אותה.[20] ועיין מ"ש בס' ניר ספ"ה.

7. ושכחוהו אין שכחה. ר' שמעון בן יהודה וכו'. בכי"ע: ושכחוהו הרי זו שכחה. ר' שמעון בן יהודה וכו'. ובד: ושכחוהו הרי זה שכחה. היה עומ' בשדה ואמר יודע אני שהפועלי' שוכחי' את העומר ושכחוהו אינה שכחה. ר' שמעון בן יהודה וכו'.

17 והמגיה תלה בין השורות ,מה לי', ואח"כ מחק את המלה ,אפילו', וכתב בגליון: מה לי.

18 ודווקא אם אין בעה"ב יודע כלל על מניין העומרים, ואין כאן לא שכחה ולא זכירה, מספיקה שכחת הפועלים.

19 המלה ,אם' היא באשגרה מכמה מקומות אחרים בירושלמי, והיא מיותרת כאן.

20 ולדברי ר' זעירא רב יהודה בשם שמואל מטעם זכיה אתינן עלה, ולא מטעם גזירת הכתוב, עיין מ"ש לעיל הע' 11. ולכל הפירושים חולק הירושלמי על הבבלי הסובר שאם בעה"ב בעיר אין זכירתו כלום. והר"ם פסק כהבבלי, עיין מ"ש לעיל.

והנה גי' ד מתאימה לבבלי ב"מ י"א א', אבל כבר הוכחנו (עיין מ"ש לעיל) שלפני הירושלמי היתה הגירסא להפך, ואפשר שגירסת ד מתוקנת לפי הבבלי. ובכי"ע ישנה השמטה ע"י הדומות, ואולי צ"ל: ושכחוהו [אינה שכחה. היה עומד בשדה וכו' ושכחוהו] הרי זו שכחה. ובכי"ו נשמטה הסיפא: [היה עומד בשדה וכו' הרי זו שכחה], וזה יתאים למסורת הירושלמי. ואפשר שבתוספתא לא הובאה כלל הסיפא אלא הרישא גרידא (עיין בבלי ב"מ הנ"ל) בגירסת הירושלמי, ולפ"ז אין גירסת כי"ו צריכה תיקון כלל, ולפיכך הנחנוה כמו שהיא.

8. אפי' אחרים עוברין בדרך וכו'. וכ"ה בירושלמי (פ"ה ה"ו, י"ט ע"א) בגוף כי"ל (ונמחקה המלה אחרים ע"י המגיה ותלה בין השורות: חמרים), וכן מעתיק משם בר"ש (פ"ה מ"ז) וכ"ה בר"מ (רפ"ה מה' מתנ"ע). ובירושלמי בהוצאות שלפנינו: אפילו חמרים, וכ"ה בכי"ר, וכן, כנראה, היה גם בשרי"ר (עמ' 40), והיא היא.

8–9. וראו את העומר ששכחוהו אין שכחה. בד ובכי"ע: ששכחוהו פועלים. וכ"ה בנוסחא שנכפלה להלן. אבל בפ"מ בירושלמי הנ"ל: "ובתוספתא כתיבת יד אשר לפני כך היא הגי' וכו', וראו את העומר ששכחוהו אינו שכחה, וגירסא זו נכונה היא דר"ש מוסיף אפילו שכחוהו שניהם הפועל ובעה"ב", ועיין גם מה"פ שם ד"ה ר"ש. ובירושלמי שם: ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית אינו שכחה, עד שישכחוהו כל אדם. וברור שדברי ר"ש נסמכו למשנתנו (מ"ז): העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעה"ב, שכחו בעה"ב ולא שכחוהו פועלים וכו', הרי זה אינו שכחה. וע"ז אומר ר' שמעון בן יהודה: אפילו אחרים שהן עוברין בדרך וראו עומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעה"ב (כלומר, שלא שכח אותו מפני שלא היה שם, אבל גם לא זכר אותו) אינו שכחה וכו'. ור' שמעון אינו חולק על משנתנו אלא מפרש אותה, אימתי שכחת הפועלים ובעה"ב מספיקה דווקא אם היה בעה"ב שם ושכחו, אבל אם בעה"ב לא שכחו בפועל (מפני שלא היה שם) אין שכחת הפועלים מספיקה עד שישכחוהו כל אדם. ועיין בפי' הר"ש סיריליאו לירושלמי. וקצת סמך לזה היא גירסת כי"ל של הירושלמי: עד שישכחוהו פועלים (ונמחקה מלה זו) כל אדם, כלומר, בלי בעה"ב צריך שישכחוהו הפועלים וכל אדם שהיו שם בשעת מעשה. אבל בר"מ (רפ"ה ממתנ"ע): שכחוהו אלו ואלו (כלומר, בעה"ב והפועלים), והיו שם אחרים עוברין וראין אותן בעת ששכחוהו, אינה שכחה עד שישכחוהו כל אדם. ונראה שסמך על התוספתא בגי' כי"ו כאן וכת"י של פ"מ, כפירוש בעל מה"פ הנ"ל. והדברים מוסברים ברלב"ג כי תצא, רל"ה ע"ג: וענין השכחה הזאת הוא במה שדרכו לשכח כמו שאין שם בשדה מי שרואה אותו בעת שאתה שוכחו. אבל אם יש שם רואה, אין ראוי לשכחו, כי מדרך האנשים שיזכירו קצתם לקצת מה שהם רואים וכו'.

9. ר' שמעון בן יהודה או' משם ר' שמעון וכו'. זו היא נוסחא אחרת בדברי ר"ש שגרסה: ששכחוהו פועלין, והסופר הכניס כאן שתי הנוסחאות, ואין בידי להכריע מה לרחק ומה לקרב, ולפיכך הנחתי את שתיהן.

11. העושה כל שדהו עומרים וכו'. במשנתנו (ספ"ה) שנינו: המעמר וכו' לחררה ולעמרים אין לו שכחה וכו', המעמר לגדיש יש לו שכחה. ואמרו בירושלמי שם: לחררה. גלגל (כלומר, שהיו אוספים את האלומות בצורה עגולה כגלגל, עיין בפיה"מ כאן ובפיה"מ כלים פי"א מ"ג). לעומרים וכו', מה קציר שאין אחריו קציר, אף עומר שאין אחריו עומר. ובפיה"מ כאן: "ולעמרים הוא שיוליך האלומות הקצורות לעשות מהם עמרים גדולים", וזהו שאמר ר' יהודה כאן שאם עשה כל שדהו עומרים, ואינו עושה ערימות ערימות, כדי לאגוד אח"כ את העומרים הקטנים לעשותם גדולים, הרי המעמר את השבלים לאותן עומרים קטנים, הרי הוא כמעמר לגדיש, ויש להם שכחה.

11–12. חררה בגדיש. בד: לחררה בגדיש. ובכי"ו אפשר לקרוא: כגדיש. ופירושו המעמר לחררה (עיין לעיל) גרידא שאין אחריה עימור, הרי הוא כמעמר לגדיש ויש לו שכחה.

ובכי"ע: וְהַהֲרָה חוֹרֵר לגדיש. וכבר מוכח מן הניקוד שיש כאן תיקון, וצ"ל: וחררה („וזורר" היא כפילות מוטעית מן המלה „וחרר") כגדיש.

12. מודים בית שמאי ובית הלל שאם הפקיר לאדם וכו'. בירושלמי (פ"ו ה"א, י"ט ע"ב) מחלוקת ר"י ור"ל בזה ור' יוחנן בשיטת הברייתא שלנו. ועיין אהצו"י שם עמ' 52. ובפיה"מ להר"מ סמ"א: ואתה צריך לדעת כי לבית שמאי[21] מי שהפקיר לאדם ולא לבהמה, לישראל ולא לגוים, לעניי העיר ולא לעניי עיר אחרת, שכל זה הפקר ואינו מחוייב במעשרות. ומכאן שפירש שהמחלוקת של ר' יוחנן ור"ל בירושלמי היא אליבא דבית שמאי,[22] אבל לב"ה גם בזה אינו הפקר, ולפ"ז הברייתא שלנו לאו דסמכא היא, ולפיכך השמיטה בחיבורו.

13. אמר ר' אלעאי שאלתי את ר' יהושע וכו'. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא והירושלמי (פ"ו ה"ב). אבל בתוספ' הרא"ש (סוטה מ"ה א', לשון חכמים ק"ג ע"ב) בט"ס: שתני בתוספ' אמר ר' יהודה שאלתי את ר' אילעי וכו' (עיי"ש, ויש שם השמטה בפיסקא מן התוספתא). ועיין להלן חלה פ"א ה"ו, בבלי פסחים ל"ח ב'.

על אילו עומרין וכו'. בירושלמי הנ"ל: באילו וכו'. ופירש הרש"ס שם: באילו ביו"ד גרסינן ליה, פירושו באי אילו. וכבר הבין הרב לנכון את פירושה של מלה זו, עיין באוצר לשון המשנה של הרח"י קוסובסקי, עמ' 164, הע' 1. וטעה בזה רא"ה וויס ב„משפט לשון המשנה", עמ' 58 ועמ' 68.

14–15. הסמוך לגפא ולגדיש לבקר ולכלי' ושכחו. וכן מעתיק הר"ש (פ"ו מ"ב) בשם „תניא בתוספתא ובירושלמי". ולפי גירסא זו משנתנו[23] כר' יהושע. אבל בירושלמי הנ"ל מוסיף: בית שמאי אומרים שכחה ובית הלל אומרים אינו שכחה,[24] ולפ"ז משנתנו היא שלא כר' יהושע. ועיין להלן. אבל הר"ש שלא היה לפניו סיום זה בירושלמי פירש שמשנתנו היא כר' יהושע, וכן פירש הרא"ש. אבל בריבמ"ץ לא פירש כלום, אלא בסוף מ"ד העיר שמשנה ג' היא כר' יהושע, ומוכח קצת שהיתה לפניו הגירסא בירושלמי כמו שהיא לפנינו, בכי"ל ובכי"ר.

16. מודים באילו שאין שכחה. כ"ה בכל נוסחאות התוספתא, וכ"ה בתוספתא כת"י פ"מ (עיין במה"פ בירושלמי סד"ה וקשיא) ובפי' רבינו הלל שנביא להלן. אבל בירושלמי: שהוא שכחה. וכן מעתיק בריבמ"ץ (פ"ו מ"ב, ומלשונו משמע שהעתיק מן הירושלמי), וכן בר"ש (שם) בשם „תניא בתוספתא ובירושלמי".[25] ברם בפיה"מ להר"מ כתב על משנתנו (פ"ו מ"ב): וכבר בארו בתלמוד שהם לא נחלקו בנראה מן המשנה הזאת שאינו שכחה (כלומר, בעומר הסמוך לגפה וכו' כולם מודים שאינה שכחה), אבל נחלקו כשיקח העומר להוליכו במדינה ונתנו באחד מן המקומות הנזכרים ושכח אותו, שב"ש אומ' אחר שלקחו זכה בו.

[21] בחד' מניה „לב"ה". אבל הגירסא „לב"ש" מקויימת ע"י כל הנוסחאות. ולא עוד אלא שבהגד"נ (עיין מ"ש במבוא לה' הירושלמי להר"מ, עמ' ו' הערה 21) מסיים: ולבית הלל צריך שיהיה מופקר לכל כשמטה.

[22] כפי שהבין לנכון רז"פ בפירושו לירושלמי פיאה פ' ע"א. ועיי"ש בבאורו הארוך ד"ה על.

[23] פ"ו מ"ב: העומר שהוא סמוך לגפה וכו' ב"ש אומרים אינו שכחה ובית הלל אומרים שכחה. כ"ה הגירסא שלפנינו, וכן היתה הגירסא לפני הירושלמי, עיין מ"ש הרי"ן אפשטין בתרביץ ש"ו (תרצ"ה), עמ' 52 ואילך.

[24] וכ"ה גם בכי"ל ובכי"ר. ובריבמ"ץ שברפוסים מקוצר ע"י „וכו'" (והרש"ס הגיה ע"פ המשנה). ואין ספק שזו היא הגירסא הנכונה בירושלמי. ולפי ברייתא זו סבר ר' יהושע שב"ש לחומרא וב"ה לקולא, עיין מ"ש הרי"ן אפשטין הנ"ל, עמ' 53, דברים נכוחים וישרים.

[25] בכי"ר של הירושלמי נשמטה שורה.

ולהלן במ"ג כתב: ומה שאמרו (כלומר, במ"ג) שאינו שכחה כשלא שכחה סמוך לגפה ולגדיש, כאשר בארנו במה שהקדמנו. ובעדיות (פ"ד מ"ד: העומר שהוא סמוך לגפה וכו') כתב: וכבר באר התלמוד שמחלקתם היא כשלקח העומר לצאת אותו ל ע י ר (כ"ה בד"נ), אחר כן נתנו בצד אלה הנזכרים ושכחו לשם, ב"ש אומרים הואיל ולקחו זכה בו וכו', אבל אם לא לקחו כל עיקר, אין מחלוקת ש א י נ ה שכחה.

הרי לך ברור שהר"מ גרס בירושלמי כמו שהוא לפנינו בתוספתא, ופירש שאם העומר היה מלכתחילה אצל הגפה והגדיש, כ"ע מודים שאינו שכחה, אבל אם לקחו (אפילו להוליכו לעיר, עיין להלן) והניחו בצד הגדיש וכו', בזה נחלקו ב"ש וב"ה. ולפירוש זה כיון הרא"ש (פי שנים, ו' ע"ד): ור"מ ז"ל תפיש ליה שטה אחרת, דיותר הוה שכחה כשהניחו בצד הגפה או בצד הגדר. וטעם דבריו לא נתברר לי.[26]

ולפ"ז מותר להסיק בלי שום פקפוק שאין כאן ט"ס בנוסח הר"מ,[27] אלא יש לפנינו נוסחא מדוייקת של פיה"מ מהדורא קמא. ומכיוון שאנו יודעים שהר"מ סמך במהדו"ק שלו על פירושי הגאונים ביחוד,[28] הרי מסתבר שאף כאן שאב מפירוש עתיק. וכן כותב רבינו הלל בפירושו לספרי כי תצא (פ"ג ע"א): והכי תני התם בתוספ' פאה, על העומר שהחזיק בו להוליכו לעיר ונתנו בצד גפה או בצד גדר הוא דפליגי, אבל אי לא בצד גדר או בצד גפה מודים ש א י נ ו ש כ ח ה. והוא ממש כפירוש הר"מ במ"ג הנ"ל. ומסתבר ששניהם שאבו מאותו פירוש קדמון.

ובאמת לא היתה לרבינו דרך אחרת לבאר את המשנה אלא בשיטה זו לפי גירסתו בירושלמי. שהרי לפי גירסתו (שהיא גם גירסת ההוצאות שלנו, כי"ל וכי"ר) בדברי ר' יהושע בירושלמי, משנה ב' אינה כר' יהושע (עיין לעיל הע' 23, ומ"ש שם בפנים), ולפי פשוטה אף כר' אליעזר אינה, ומשנה ג' אינה כר' אליעזר (ושיטת ר' יהושע לא שמענו בה). ולפיכך חידש ואמר, שאם העומר הוא מלכתחילה אצל דבר מסויים, כ"ע מודי שאינו שכחה,[29] מפני שבעצם מהותם אין בדברים הללו שכחה (עיין פ"ז מ"א, ובפיה"מ שם). וכן אם נטל את העומר להוליכו לעיר, הרי כבר עקר אותו מן השדה, והוי ליה כאילו הוליכו לעיר, ואין שכחה אלא כשהעומר הוא בשדהו. אבל אם נטל את העומר להוליכו לעיר, ואח"כ הניחו על יד דבר מסויים כדי שלא ישכחנו, הרי זו שכחה לדעת ב"ה, מפני שבאו מעשיו והוכיחו על מחשבתו שלא היתה כוונתו להוליכו לעיר, אלא להטיל סימן על העומר שלא ישכחנו,[30] ואין רשות לבעה"ב לעשות כן.[31] ולפיכך פירש שמשנה ב' עוסקת בעומר שעקר אותו על מנת להוליכו ל ע י ר,[32]

[26] ועיין בפי' הרז"ף לירושלמי פיאה (באור הארוך פ"א ע"א, ד"ה ועל). וכל דבריו שם צריכים תיקון. הוא לא הרגיש שלהר"מ היתה גירסא אחרת בירושלמי; העתיק את דברי הרא"ש בנוסח משובש ותקנם לנכון כפי שהם בפי שנים הנ"ל; העתיק מן הר"מ פ"ה ממתנ"ע ה"ג נוסחא שאינה קיימת ("אינו שכחה" במקום "הרי זו שכחה"), והעיר שלה כיוון הרא"ש.

[27] ולא כמו שהחליט רח"ש הורוביץ בבאורו לספרי (הובא בהערות ר"א פינקלשטין לספרי עמ' 300 הע' 4): "וכל המפרשים טעו כאן בפי' הרמב"ם לפי שהיתה להם נוסחא מוטעת".

[28] עיין מ"ש במבואי לה' הירושלמי להר"מ, עמ' י"ג ואילך.

[29] כמו מחובר אצל מחובר, עיין בירושלמי שם וברישׁ ה"ב שם. וסבר שיש שם תירוץ אף על הקושיא הראשונה. וכע"ז פירש בפאת השלחן סי' ט' ס"ק ג' אות ז'.

[30] ועיין בפאת השלחן הנ"ל מ"ש בשם ר"א אזכרי.

[31] עיין מ"ש להלן שו' 17–18, ד"ה מפני שזכה בו.

[32] בירושלמי גורס ברברי ר' אליעזר: ועל מה נחלקו, על העומר שנטלו ונתנו בצד הגפה וכו' (וכ"ה בכי"ר ובריבמ"ץ), ולא נזכר שם כלל שנטלו על מנת להוליכו לעיר. אבל בתוספתא להלן מפורש בכל הנוסחאות: על העומר שהחזיקו בו ל ה ו ל י כ ו ל ע י ר וכו'. ומכיוון שלפני הר"מ היתה גירסת הירושלמי בתחילת דברי ר' אליעזר כני' התוספתא ("אינו שכחה"), הרי באה גם הסיפא

ואח"כ הניחו ע"י הגפה, ובזה היא מחלוקת ב"ש וב"ה, וכשיטת ר' אליעזר ור"א בן עזריה להלן. אבל משנה ג' עוסקת בעומר שעקרו ע"מ להוליכו לעיר ולא הניח אותו על יד דבר מסויים, ובה כ"ע מודי שאינו שכחה.[33]

אבל בפיה"מ להר"מ מהדורא בתרא חזר בו רבינו וכתב (הוצ' הרצאג עמ' 27): וכבר בארו בגמרא שהם לא נחלקו כנראה מן המשנה הזאת שהיא שכחה („אנה שכחה"),[34] אבל נחלקו כשיקח העומר להוליכו ממקום למקום[35] ונתנו וכו'. ובמ"ג כתב (בכתי"י הנ"ל): ומה שאמר ומודים שאינו שכוח, ואפילו לא שכחה סמוך לגפה וכו'. וכ"ז מתאים לחיבורו בפ"ה מה' מתנ"ע ה"ג,[36] ופסק כר' אליעזר לפי הנוסח שלנו בירושלמי. ולפי דרכנו למדנו שהיו לפני הר"מ נוסחאות אחרות בירושלמי בשעה שכתב את פיה"מ מהדו"ק, אבל תיקן את דבריו במהדו"ב ובחיבורו לפי ירושלמי בנוסח יותר מתוקן שהגיע לידו אח"כ.

16—17. על העומר שהחזיק בו להוליכו לעיר וכו'. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא, וכן מעתיק בראי"ש פ"ו מ"ב. אבל בירושלמי (פ"ו ה"ב): על העומר שנטלו. ועיין מ"ש ע"ז לעיל הע' 32 והע' 35.

17. ונתנו בצד גדר. בכי"ע: בצד הגפה ובצד הגדר. ובד ובפי' רבינו הלל הנ"ל: בצד גפה או בצד גדר, וכן בפי' הרא"ש הנ"ל: והניחו בצד הגפה או בצד הגדר. ובירושלמי הנ"ל: „ונתנו בצד הגפה, בצד הגדיש, בצד הבקר, בצד הכלים", ותפסו לשון המשנה.[37] וכלשון שלפנינו גם בב"מ פ"ב מ"ג: מצא אחר הגפה או אחר הגדר. וכן בכלאים פ"ב מ"ח: ולגפה ולדרך ולגדר וכו'. וכן במדרש קה"ר פ"ט, י"ז: נמנו אחר הגפה ואחר הגדר. וכן בדברים רבה כי"מ (עיין בהוצ' ליברמן עמ' 5 הע' 6): ולא אחורי הגפה ולא אחורי הגדר. ופירש"י (ב"מ כ"ה ב'): גפה סתימת כותל של עץ או של קנים. גדר של אבנים. ועיין בתיו"ט למשנתנו.

17—18. מסני שזכה בו. פירש"י (סוטה מ"ה א' בברייתא שלהלן): דבעינן שכוח מעיקרו. וברמב"ן (ב"מ י"א א' סד"ה היה): כיון דיהיב דעתיה להכניסו עמו והגביהו כדי שלא ישכחנו, כמי שנכנס לכלל שכחה וזוכה בו. אבל מדברי הר"מ מפיה"מ מהדו"ק[38] למדנו שהפירוש הוא שמכיון שעקר אותו משאר העומרים שבשדה הוי ליה כאילו הוליכו לעיר, ואין

והוכיחה על הירושלמי שנטלו פירושו נטילה ע"מ להוליכו לעיר (ועיין לשון הירושלמי בה"ג בפיסקא מן הברייתא שלהלן). וכן, כנראה, הבין גם הר"ש שהביא בשם „תניא בתוספתא ובירושלמי": על העומר שהחזיק בו להוליכו לעיר, והעתיק את לשון התוספתא, וסבר שאין בין שני המקורות אלא שינוי בלשון ולא בעניין. וכן בפירוש הרש"ס שם (י"ב ע"ב): על העומר שנטלו. שהחזיק בו להוליכו לעיר. והכי איתא בתוספתא. ועיין מ"ש להלן.

33 ועיין מה שהאריכו בזה בשדה יהושע ובמה"פ במקומו, בתיו"ט למשנתנו, במל"מ פ"ה מה' מתנ"ע ה"ג ובפאת השלחן סי' ט' אות ז' הנ"ל.

34 וכ"ה בכמה כתי"י שברקתי. ועיין בהערות למשנת פאה, הוצ' מכון הערי פישעל, עמ' 60. וכן בהגר"נ: שהיא שכחה. וכן בפיה"מ כת"י לעדיות.

35 וכ"ה בהגר"נ ובשאר כתה"י. ונראה שרבינו נוכח אח"כ שבתוספתא יש מסורת אחרת בדברי ר' אליעזר (כלומר בתוספתא „שאינה שכחה", ובירושלמי „שהיא שכחה"), ולפיכך אין צורך לפרש את הסיפא בירושלמי ע"פ התוספתא להלן, ובאר „העומר שנטלו" ממקום למקום, ואפילו אם הניחו ע"י הגפה סוברים ב"ה שהוא שכחה, אבל אם נטלו ע"מ להוליכו לעיר כ"ע מודי שאינו שכחה, מפני שכבר זכה בו, ומשנה ג' היא כר' אליעזר, ואפשר שאף ר' יהושע יודה בה.

36 כני' ההוצאות שלנו, וכ"ה בכתה"י וברא"ש ר"ו רפ"ד, אבל ברד"ק ישנה טעות הדפוס („אפי'" במקום „אבל"), וכבר תקנה לנכון במל"מ שם.

37 אמנם במשנה כי"מ: ולגדר במקום „ולגדיש", אבל זהו שיבוש ומתנגד לכל הנוסחאות, וכן מוכח מכל הסוגיא שבירושלמי. וכן לעיל בדברי ר' יהושע: לגפא ולגדיש.

38 עיין מ"ש בפנים לשו' 16 ד"ה ובאמת.

שכחה אלא בשדה, וכן פירש מדעתו גם המעיר לחי' הרמב"ן הנ"ל. וממילא אם יעשה כן בכוונה כדי שלא ישכחנו אין מעשיו מועילים, אבל דעת הריטב"א בב"מ שם אינו כן, עיין בהערה לחי' הרמב"ן הנ"ל.

19. העומר שהחזיק בו וכו'. ר"ש ורא"ש פ"ו מ"ג.

21. ר' שמעון או' שניהם וכו'. כ"ה בכל נוסחאות התוספתא, וכן מעתיקים בר"ש ורא"ש הנ"ל, וכ"ה בירושלמי הנ"ל גם בכי"ל ובכי"ר. אבל בבבלי: ר' שמעון בן יהודה בשם ר' שמעון וכו'. וכ"ה בירושלמי בנוסח ר"ש סיריליאו (ואולי תיקן ע"פ הבבלי, כדרכו).

התחתון מפני שמכוסה. ופירשו בירושלמי הנ"ל דווקא בזוכר את העליון. ועיין בהשגות הראב"ד פ"ה מה' מתנ"ע ה"ד, ובר"מ ובכ"מ שם.

22. והעליון מפני שזכה בו. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא והירושלמי, וכן מעתיקים הראשונים הנ"ל. וברדב"ז על הר"מ הנ"ל: מפני שהחזיק בו. ובבבלי סוטה הנ"ל: מפני שהוא צף, ופירשו בגמ' שם כיון דאחזיק ביה זכה ביה והרי הוא כצף, כאילו הוא מחזיק בו ומונח בידו.

שדה שעמריה מעורבין וכו'. בד ובכי"ע שעמריה מעורבבין, וכ"ה בר"ש פ"ו מ"ד, וכ"ה בירושלמי פ"ו סה"ג. וכן ברמב"ם פ"ה מה' מתנ"ע ה"ז: שדה שעומריה[39] מעורבבין ושכח אחד מהן וכו'. ובירושלמי מביא ברייתא זו כפירוש למשנתנו שם: זה הכלל כל שהוא בבל תשוב שכחה וכו'. וכלל זה מבואר בעצמו בעומרים העשויים שורות שורות (עיי"ש בירושלמי לעיל וברי"מ הנ"ל ה"ו), והוסיפו כאן שנוהג אף בעומרים שאינם עשויין שורות שורות, כגון שעומרים אחדים מונחים לאורך השדה ואחרים לרוחב השדה, ונוגעים זה בזה. וכן מבואר בירושלמי:[40] ר' בון בר חייא בשם ר' יוחנן עשאן כמין גם, כלומר כמין דלי"ת שלנו. ולפ"ז אפילו נטל כמה עמרים מצד אחד ושייר עומר בסוף, אינו שכחה כל זמן שעומר אחר המונח לרוחב השדה נוגע בו בקצהו (עיין לשון הר"מ בפ"ה מה' מתנ"ע הי"א מהברייתא שלהלן). ואינה שכחה אלא דווקא אם יטול כל סביבותיו. ועיין בפאת השלחן סי' ט' ס"ק ז' אות י"ז, מ"ש בפירוש דברי הגר"א, ואם הלכה היא נקבל.

ועימר ושכח וכו'. כ"ה גם בכי"ע וברי"ש הנ"ל (ובד בט"ס: ועומד, וצ"ל כלפנינו). ובירושלמי חסרה המלה "ועימר", אבל הגירסא שלנו נכונה, ופירושה הסיר את העומרים (כמו דשן, להסיר את הדשן וכדומה), וכן בבבלי שבת קכ"ז א': ועימר רבי כל השדה כולה וכו'. ושם אין דרך אחרת לפרש אלא כפירש"י: ועימר. פינה את העומרים. וכן בירושלמי פ"ה (ה"ב י"ח ע"ד, ובמקבילה בפ"ו ה"ג): עימר את הראשון ואת השני ואת השלישי ושכח את הרביעי וכו', פירושו שפינה את העומר הראשון וכו'. וכן בסיפא להלן: ועימר אחד מהן לצפון ולדרום פירושו שהיה מפנה את העומרים לגורן מצפון השורה לדרומה (עיין לשון הר"מ בפ"ה מה' מתנ"ע הי"א). וכן להלן בה"ח: המעמר מפני דלוקה וכו' פירושו, המפנה את העמרים; וכן במשנה סמ"ה: המעמר לגדיש פירושו המפנה לגדיש. וכן להלן שם: המעמר למקום שהוא גמר מלאכה, פירושו המפנה וכו', עיין ר"מ פ"ה מה' מתנ"ע הי"ב. ועיין מ"ש להלן בסמוך.

23. עד שיעמר כל סביביו. ברי"ש הנ"ל: עד שיגמור כל סביביו, וט"ס הוא וצ"ל: שיעמיר וכו', כלומר עד שיפנה וכו', עיין מ"ש לעיל בסמוך. ובירושלמי: עד שיטול וכו', והיא היא.

[39] כ"ה בכי"י ובר"ו רפ"ד ובמהרי"ק וברדב"ז. אבל בר"ק ובהוצאות החדשות: שני עמרים.

[40] לפנינו הוא ברה"ד, וצריך למחוק את ציון ההלכה שם, והדברים הולכים על הברייתא שלנו. ועיין מ"ש הרא"ף בשם מהר"ם כת"י ובבאור הגר"א שם.

העומר שכנגדו מוכיח כיצד וכו'. בפ"ו מ"ג: ראשי שורות העומר שכנגדו מוכיח. העומר שהחזיק בו להוליכו אל העיר ושכחו מודים שאינו שכחה. ורבו הפירושים במשנה זו.[41] ולפי פשוטה נראה כשיטת המפרשים שיש לפנינו במשנה ג' דברים, ובכולם מודים ב"ש וב"ה שאינן שכחה מפני שאינם בבל תשוב (או מפני שעדיין עתיד לחזור, או מפני שכבר זכה בו), עיין ספרי תצא פי' רפ"ג, עמ' 300. ומשנה ד' מבארת ראשי שורות בשכחת קציר, והתוספתא מוסיפה ראשי שורות בשכחת עמרים (עיין ירושלמי רה"ג, ואח"כ מביא התלמוד את הברייתא שלנו). ומלשון התוספתא אין הוכחה אם ראשי שורות והעומר שכנגדו הם היינו הך, או שהם שני דברים. ועיין בריבמ"ץ פ"ו מ"ד ומ"ש בפאת השלחן סי' ט' הנ"ל אות ל"א ואות ל"ב.

24. **עשר שדות וכו'.** בד, בכי"ע, ברבינו הלל (לספרי כי תצא, פ"ג ע"א) ובר"ש (פ"ו מ"ד) לנכון: עשר שורות. וכ"ה בירושלמי הנ"ל.

ועימר אחד מהן. צ"ל: אחת מהן, כמו שהוא בירושלמי הנ"ל בנוסח הר"ש סיריליאו.

24–25. **ושכח אין שכחה.** וכ"ה בד, ברבינו הלל הנ"ל ובירושלמי. אבל בכי"ע בטעות: הרי זה שכחה. וכן בר"ש הנ"ל: הרי זה אין שכחה גרסינן בירושלמי, ובתוספתא כתב הרי זה שכחה, וטעות סופר הוא.

25. **שתי כריכות המובדלות זו מזו וכו'.** ריבמ"ץ ור"ש פ"ו סמ"ו, ר"מ פ"ה מה' מתנ"ע הי"ד. וברדב"ז שם: והכריכות הם אגודות קטנות מהעומרים,[42] ודוקא כשהן מובדלות שלשה אינן שכחה, ואם הן מחוברות הרי הן כריכה אחת או עומר אחד והוי שכחה. ועיין במה"פ פ"ו רה"ד ד"ה עשאן, אבל הנכון הוא כפי' הרדב"ז.

26. **שני עמרין וכו'.** ר"ש ור"מ הנ"ל, ריבמ"ץ פ"ו מ"ה, ועיין במשנה שם ובספרי תצא פי' רפ"ג, עמ' 299.

26–27. **שלשה אין שכחה.** וכן בכי"ע: ושלשה אין שכחה. ועדות צוקרמנדל בשנו"ס אינה מדוייקת.

27. **שתי גפנים המובדלות זו מזו וכו'.** בר"מ הנ"ל הט"ז: שתי גפנים וכן בשאר האילנות שנים המובדלין זה מזה שכחה וכו'. וברדב"ז שם: ולפעמים יצאו שתי גפנים מגזע אחד וכו'. וכוונתו שבמקרה זה נחשבות שתיהן כאחת, ואפילו שלש לא הוי שכחה. ומכאן ברור ששכחה נוהגת גם באילנות שלמים, כשיטת הר"מ שם בהכ"ב, ועיי"ש בהשגות וברדב"ז ובכ"מ. ובמהרי"ק שם: והנה עיקר הדין נתבאר בתוספתא שני גפנים שכחה שלשה אינם שכחה, וכבר כתבה רבינו ולא השיגו שום דבר, אלא נראה שכוונת הר"מ ז"ל וכו'. ולפלא על הרדב"ז ומרן שלא הרגישו בזה. ועיין גם במלא"ש פ"ו מ"ה ד"ה והחרובין.

שני גרגרין פרט וכו'. משנה פ"ו מ"ה, ועיין ראב"ד לתו"כ קדושים פ"ג ה"ב, פ"ח ע"א.

28. **שתי שבלין המוטלות כדרכן לקט.** וכן בפי' ר"ש סיריליאו למשנתנו: שתי שבלין לקט. בתוספתא קתני המוטלין כדרכן.[43] אבל בד: המובדלות כדרכן וכו'. ובכי"ע: המובדלות זו מזו כדרכן.

ובפירושה נראה שאין לקט אלא אם נקצרו שתי השבלים כדרכן, והמגל חתך את כל

[41] עיין בריבמ"ץ, רבינו הלל לספרי כי תצא, פ"ב ע"ד ואילך, ר"ש, ר"מ פ"ה מתנ"ע הי"א ובהשגות שם. ועיין בתיו"ט, במלא"ש בשם ר"א אזכרי ובשם מהר"ש סיריליאו מהדו"ק ומהדו"ב ובפאת השלחן סי' ט' ס"ק י"ב.

[42] עיין בפי' הרא"ש ספ"ו. ועיין רש"י ב"מ כ"א א' ד"ה כריכות, שם כ"ב ב' ד"ה והאלומות.

[43] ומנו העתיק במלא"ש למשנתנו.

אחת לחוד, אבל אם חתך מלמטה, ואח"כ נפרדו השבלים, כאחת חשבינן להו. (ע"פ שירי מנחה). ועיין ירוש' פ"ו סה"ד, י"ט ע"ג, ובפי' ר"ש סיריליאו שם.

ואם גי' כי"ו והרש"ס נכונה צריך לפרש, שאם השבלים מוטלות ומונחות כדרכן (עיין להלן מנחות פ"י סהל"א, ובמשנה שם, ובבבלי שם ע"ב א', ובר"ג שם ד"ה צבתים) אין ג' שבלים לקט, מפני שמוכח שכלן נשרו בקצירה אחת, ואינן לקט, אבל אם היו מובדלות אפילו ג' לקט מפני שלא נשרו מקצירה אחת. ואפשר שמוטלות כדרכן פירושו כדרך הלקט, עיין מ"ש להלן בהערה 45.

28—29. אילו דברי בית הלל. במשנה מוסיף: ועל כולן בש"א שלשה לעניים וארבעה לבעה"ב. ועיין בירושלמי בסוגיין. אבל בכי"ע כאן: אילו דברי בית שמאי. ושמא אין זה שיבוש. עיין פ"ו מ"א ומ"ש הרי"ן אפשטין בתרביץ ש"ו עמ' 52. אבל בירושלמי שם: שהוא יכול לחולקו ולעשותו שורה כב"ש.

30. כגון התבואה והכרם אין מצטרפין וכו'. וכ"ה בריבמ"ץ וברי"ש פ"ו מ"ט. ובמשנה שם: סאה תבואה עקורה וסאה שאינה עקורה, וכן באילן וכו' אינן מצטרפין. ר' יוסי אומר אם באת רשות העני באמצע אינן מצטרפין וכו'. ופירש ר"ש סיריליאו שר' יוסי חולק על "וכן באילן", וסובר שדווקא בתבואה ובכרם אין מצטרפין התלוש והמחובר, מפני שרשות העני ראויה לבוא בנתים, אבל באילן מצטרפין. והטעם הוא מפני שתבואה ראויה להוציא לקט, והכרם ראוי להוציא פרט, אבל בשאר אילנות שאין בהם פרט מצטרפין. ופירש בריבמ"ץ הנ"ל: ופאה (כלומר, שאינה מועילה כאן) בסוף הויא, ואנן בעינן שתבוא רשות לעני בין סאה לסאה.

ובירושלמי (ה"ח, י"ח ע"ד): מה עד שתבוא ממש, או אפילו נראית להביא? נשמעינה מן הדא כגון התבואה והכרם.[44] וכרם לא על אתר הוא.[45] הדא אמרה אפילו נראית לבוא. כלומר שאין דרך פרט להיות מונח בין המחובר ובין התלוש, מפני שהעניים נוטלים אותו מיד, לפני שהספיק בעה"ב לשכוח את התלוש. ור' יוסי אומר שאינן מצטרפין מפני שהגפן ראויה להוציא פרט. ומפיה"מ להר"מ נראה שלא כהירושלמי, אלא שלר' יוסי צריך שתבוא שם רשות העני ממש. ועיין בפירוש הרא"ש במשנתנו מ"ש בבאור הירושלמי ומ"ש בתוס' אנשי שם.

32. בזמן שלא ניטלה מבנתים וכו'. ופירשו הר"ש והרא"ש (פ"ו מ"ח) שלא ניטלה בין שכחה לזכירה. וכוונתם שהתוספתא משמיעה לנו ש"מצילה" אין פירושה שהקמה מבטלת את השכחה וזכה בעה"ב בעומר, ושוב אין לו שכחה, אלא כל זמן שלא קצר כל סביבות העומר אינו נכנס לתורת שכחה כלל, והוי ליה כאילו לא שכח אותו כלל. וממילא אם נטל אח"כ את הקמה חל עליו דין שכחה. ועיין ירוש' פ"ה ה"ב, י"ח ע"ד, ופ"ו ה"ח, י"ט ע"ד.

ובמה"פ (ה"ז ד"ה הקמה) פירש שאימתי קמה מצלת את העומר דווקא כשהעומר מוקף וסמוך לקמה, אבל אם נטל מקצת מן הקמה בצד העומר, אין הקמה מצילתו, עיי"ש.

הא אם ניטלה וכו'. בכי"ע: הא אין ניטלה וכו'. והיא היא, עיין ר"ן נדרים ל"א א', ועיין להלן דמאי ספ"ב, הע' 46.

33. מצלת על שלו וכו'. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא, ובירושלמי (פ"ו ה"ז) בכל מקום בברייתא "את" במקום "על", אבל בכי"ר שם כסיגנון התוספתא (על).

[44] כ"ה בר"ש הנ"ל ובכי"ס שם. ולפנינו בט"ס: תבואה שבכרם.

[45] כלומר, שדרך עניים ליטול את הפרט לאלתר, וכן בירושלמי פ"ח ה"א, כ' ע"ד: בפרט ובעוללות וכו' על ידי שהן חביבין הן באין על אתר. ולא עוד אלא שלקט הבא מחמת נשירה מן המגל ניכר הוא, מפני שאינו נופל יחד עם הקציר (ועיין מ"ש לעיל פ"ב הט"ו), אבל הפרט שנופל מן הדלית מתגלגל לשאר הענבים, ומשום כך מסתכלים העניים בבצירה, ונוטלים את הפרט מיד.

34. דברי ר' מאיר. בירושלמי הנ"ל: דברי רבי. ובכי"ס שם: דברי ר' מאיר. אין מצלת אלא על שלו וכו'. ירושלמי הנ"ל. ר"מ פ"ה מה' מתנ"ע הכ"א.

36. מה אם קמה שהורע כח עני בה וכו'. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא, וכן היה גם לפני הר"ש (פ"ו מ"ח) שהעיר: בכל הספרים כתובה היא בשיבוש. וכן כנראה היה גם בכת"י פ"מ (עיין במה"פ פ"ו ה"ו ד"ה תני). אבל אין לפרש נוסח זה אלא בדוחק רב, והר"ש תיקן ע"פ הירושלמי (פ"ו ה"ז): מה אם קמה שיפה כח העני בה וכו'. וק"ו זה גם בספרי תצא פי' רפ"ג, עמ' 299.

אבל לפי האותיות נ"ל יותר להגיה: "מה אם קמה שהורע כח [ב]עב"י[46] (שהרי יש לו לעני בה לקט ופאה) בה", מ"מ מצלת בשבילו, ק"ו לעומר וכו'.

37. עומר שיפה כח עני וכו'. צ"ל: "כח [ב]עב"י" (שהרי אין לעני בו לא לקט ולא פאה) ק"ו שיציל בשבילו.

אמ' לו ר'. בד: אמר לו רבי. וכ"ה בירושלמי וברא"ש הנ"ל. והנכון כלפנינו, וכן מפורש בכי"ע: אמרו לו ר'. וגם בירושלמי כי"ר: א"ל (ובהכפלה שם: אמ' לו). והחכמים הם שהשיבו לו לרשב"ג על הק"ו.

38. שהרי יפה כח עני בו. גם כאן צ"ל: שהרי יפה כח [ב]עב"י בו, כלומר ולפיכך מצילו בשבילו.

38–39. את הקמה שהרי יפה כח עני בה. כאן נשתמרה לנו הגירסא הנכונה של הברייתא, והחכמים השתמשו בסגנון אחר, ולא הקבילו "הורע" ל"יפה", אלא בעה"ב לעני, ואמרו שבעומר יפה כח בעה"ב ובקמה יפה כח העני.

40–41. העומר שיש בו סאתים ושכחו אין זו שכחה עד שיהא בו סאתים. הנכון הוא בכי"ע: והעומר שאין בו סאתים ושכחו הרי זה שכחה עד שיהא בו סאתים, כלומר, אבל בקמה אפילו אין בה סאתים אלא שהיא ראויה לעשות סאתים הרי אין זו שכחה, כמפורש במשנה (פ"ו מ"ז). וכע"ז הגיה הגר"א מדעתו.[47] ועיין במה"פ פ"ו ה"ו ד"ה ובלבד שהעתיק כאן מנוסח הדפוסים, ופירושו דחוק.

41. החותך כריכות ועתיד לעמרן וכו'. וכ"ה בריבמ"ץ ספ"ה. וברא"ש שם: כדתנן בתוספתא האוגד כריכות וכו'. אבל כנראה שהוא ט"ס, שהרי בפ"ו מ"י כתב: ולכך חשיב ליה בתוספתא בהדי חותך כריכות וכו', כדפרישינן בסוף פ"ה. ועיין להלן.

41–42. וכן אגודי השום ואגודות השום והבצלים וכו'. בכי"ע: וכן אוגורי השום ואגודות השום וכו'. ובד: וכן אגידי השום והבצלין וכו'. ובמשנתנו (פ"ו מ"י): תבואה שנתנה לשחת או לאלומה, וכן באגודי השום ואגודות השום והבצלים וכו'. ובפיה"מ

[46] ונשמטה הבי"ת מן התיבה בעב"י (=בעל הבית), ונשארו עב"י, עני. ועיין להלן בסוף הברייתא.

[47] והגר"א בבאורו הארוך (פ"ו מ"ז) פסק שבעומר מספיק סאתים עם התבן והקש, מה שאין כן בקמה שאנו משערים בה בתבואה גרידא. ולכאורה קשה למה לא מנתה התוספתא לעיל יופי כוח זה לעני בקמה מבעומר. ולא עוד אלא שהרי מוכח מבבלי ב"מ (פ' ב', עי"ש ברש"י ד"ה קב) שמשא אדם בינוני הוא חמש סאין ואיך ממעטינן עומר בן ב' סאין (ספרי כי תצא פי' רפ"ג, עמ' 300) מלא חשוב לקחתו, שאינו יכול ליקחו כולו כאחד (עיין בחי' מהרי"ח למשנתנו פ"ו מ"ו). וכן מפורש בספרי (הנ"ל): וכמה יהיה בו (כלומר, בעומר), שיערו חכמים בעושה סאתים. אמנם הגר"א הגיה שם: בפרות מסאתים. אבל הגירסא שלנו מקויימת ע"י כל כתה"י, וכן מעתיקים משם בריבמ"ץ וברא"ש (פאה פ"ו מ"ו). ובפי' הרש"ס למכילתין (י"נ ע"א) מעתיק בשם הספרי: וכמה יהיה בו ולא יהא שכחה שיערו חכמים בעושה סאתים, ואעפ"י שקרוב לוודאי שהמלים "ולא יהא שכחה" הן הוספת הרש"ס, אבל כן הוא בוודאי הפירוש הנכון בספרי, ומוכח שאף בעומר צריך שיעשה סאתים, כלומר שתהא בו סאתים תבואה. ועיין בירוש' פ"ו ה"ו, י"ט ע"ב. וצ"ע.

שם: ואגודי השום הוא השום המחובר חבור הטבע בשרשי צמחיו, ויהיה מהם שורש אחד כולל ראשים רבים, ואגודות השום שיחבוט אותם ביד חביטה קלה קודם שיתקבץ מהם עומרים וכו'. ועיין ר"מ פ"ה מה' מתנ"ע ה"ט וברי"ש וברי"מ"ץ למשנתנו. והטעם כנראה לכולן מפני שעדיין עתיד לעומרן. ועיין מ"ש להלן מעשרות פ"ב הט"ז בהערה.

42. **המעמר מפני דלוקה וכו'.** כלומר, המפנה את העמרים (עיין מ"ש לעיל שו' 22 ד"ה ועימר) מפני הדליקה המתקרבת, או מפני אמת המים שעוברת על גדותיה. ובריבמ"ץ (פ"ה מ"ח) פירש שמעמר מפני הדליקה כוונתו מעמר לחררה כלומר, לאפות עוגה, עיי"ש. אבל צ"ע אין פירש את המשך התוספתא.

43. **מפני שעתיד לבחן.** וכ"ה בכי"ע (וצוקרמנדל לא העתיק כהוגן). ובד בט"ס: לאבדן. ופירושו שאין כאן שכחה מפני שהוא עתיד לבחן, כלומר לבדוק אם לא שכח מחמת הבהלה. וממש כסגנון זה גם בירושלמי ספ"ו (ובמקבילה בפסחים פ"ד): שנייא היא בעריס שדרכו לבחן, כלומר לפיכך אינה שכחה מפני שעתיד לבדוק.[48] וכן שם (פ"ז ה"ב, כ' ע"א): מכיון שדרכן ליבחן. וכן בירושלמי גיטין פ"ה ה"ד, מ"ז ע"א: שאין דרכו לבחן וכו' שדרכו לבחן. וכן שם ב"ק ריש פ"ג: ואין דרכו של אדם להיות מבחן (כגי' כי"ר) ברשות הרבים, עיין מ"ש הרי"ן אפשטין בתרביץ ש"ו עמ' 64 בפי' הירושלמי ב"ק, עיי"ש דברים נכוחים.

מעשה בחסיד אחד וכו'. ילקוט ויקרא סי' תע"ט (קרוב לראשו), ילקוט תצא תתקל"ז (ד"ו רצ"ז סע"ד) בשם התוספתא. מדרש תנאים עמ' 161, ספר המעשיות הרצ' גסטר עמ' 72.

44. **פר לעולה ופר לשלמים.** וכ"ה בד. ובכי"ע: פר לעולה ופר לזבחי שלמים. וכ"ה בכל המקורות הנ"ל, ולפי כולם צוה החסיד להקריב פר של הודיות. אבל ברות זוטא (פ"ב, ט"ז, עמ' 51): מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בשדה ועשה אותו היום **סעודה גדולה** ושמח וכו'.

46. **זו שלא לדעתנו. ברות זוטא הנ"ל: אמר מצוה זו באה לידינו שלא בכוונה**[49] נשמח עליה. ופי' בח"ד: שאפילו יחזר אדם אחריה בכל לבבו לקיימה לא תעלה בידו וכו'. ופירוש זה אינו מדוייק, שהרי אין כאן מצוה לשכח אלא המצוה היא לעזוב את השכחה לעניים, וזו היא מצוה ככל המצות. ואעפ"י שמצוה זו לא תזדמן אלא אם שכח מקודם, הרי כמה מצות לא יוכל לקיים אלא אם כן נזדמנו לו תנאים שאינם תלויים בדעתו. ואפילו המצוה הגדולה ביותר, מסירת נפש על קידוש השם, אינה באה לאדם מדעתו, אלא רק אם התנאים שאינם תלויים בו גרמו לכך. ועיין בשפתי חכמים על רש"י תצא כ"ד, י"ט.

ולפיכך ברור שלוא היתה מצות שכחה בנתינה או בעזיבה לעניים, הרי מצוה זו כשאר כל המצות, ומקיים את המצוה מרצונו ומדעתו. אבל מצות עשה של שכחה היא מן הפסוק לגר ליתום ולאלמנה יהיה, כלומר, השכחה נעשית מאליה קניין העניים, והעניים זוכים

[48] נמצאנו למדים מכאן שבכל מקום שהוא עתיד לבדוק אין כאן שכחה. ובמשנתנו ספ"ו: אם אמר הרי אני קוצר על מנת מה שאני שוכח אני אטול יש לו שכחה. ופירשו בירושלמי שיש לו שכחה, מפני שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה. וכבר התקשו במשנה זו גדולי האחרונים (עיין בתוספ' רע"א במקומו ועוד). ובשנות אליהו שם (בפירוש הארוך): פי' דהו"א כיון שאמר מתחילה כן הוי ליה כאילו לא שכח כלל וכו'. ודבריו מתפרשים ע"פ התוספתא כאן שאמרה שבכל מקום שעתיד לבדוק אין כאן שכחה, והייתי אומר שאם אמר מלכתחילה שכל מה שישכח יטול אח"כ, מפני שאחר כל קצירה ועימור ילך ויבדוק אם לא שכח, אין כאן שכחה שהרי הוא עתיד לבחן, ומלמדת אותנו המשנה שאינו יכול לומר כן, משום שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה.

[49] כ"ה בתשה"נ אסף ח"ב, ירושלים תרפ"ט, עמ' 249. ולפנינו בטעות: שלא בעונה.

בה לפני שנודע לבעה"ב ששכח, ומתקיימת כל המצוה בלי ידיעתו. וכן פירש ר"א מזרחי (כי תצא כ"ד, י"ט): "פירוש כששכח אותו ועדיין לא ידעו בו הבעלים כבר זכו בו העניים שלא בכוונת הבעלים ושלא מדעתו, ואפילו הכי כתיב למען יברכך וכו'."[50] ומכאן למד ר"א בן עזריה (עיין להלן) שאפילו אבדה לו לאדם סלע ומצאה העני זכה בעל הבית, שהרי יש כאן מעין מצות שכחה, שאפילו לא ידע בעל הבית כלל שזכו העניים בעומרי השכחה קיים מצוה. ועיין מ"ש בשפתי חכמים הנ"ל.

46—47. שאילו עשינוה ברצון וכו'. ופי' בח"ד לנכון שאילו עשינוה בכוונה אין זו מצות שכחה, אלא צדקה סתם.

47. אמ' לו הרי הוא או' וכו'. עיין בשנו"ס. ובס' המעשיות הנ"ל: וכן הוא אומ' וכו'. ובמדרש תנאים הנ"ל: וה"א (=והוא אומר) כי תקצר וכו'. ובילקוט הנ"ל: הרי הוא אומר (חסר "אמ' לו") כי וכו'.

48. והלא דברים קל וחומר וכו'. בספרי כי תצא סוף פי' רפ"ג, עמ' 300: אמר ר' אלעזר בן עזריה מנין למאבד סלע מתוך ידו, ומצאה עני והלך ונתפרנס בה, מעלה עליו הכתוב כאילו זכה וכו'. וכבר נתבארו הדברים לעיל (שו' 46). ועיין שם פי' רנ"ב, עמ' 279, תר"כ ויקרא פרש' י"ב פ"כ הי"ג, כ"ז ע"א, ומדרש ל"ב מדות, עמ' 57, עיי"ש הגירסא.[51] ועיין שה"ש זוטא פ"א, ט"ו, הוצ' שכטר (אגדת שה"ש) עמ' 24; הוצ' בובר עמ' 21.

49. שלא נתכוון לזכות וזכה וכו'. כ"ה בד ובכי"ע. ובכי"ו בטעות: שלא נתכוון לחטוא ולא חטא וכו'.

49—50. המתכוין לזכות וזכה על אחת כמה וכמה. במדרש תנאים עמ' 161 (לעיל מן הברייתא שלנו): והלא הדברים קל וחומ' מה אם עומר שכחה שהניחו בלא מתכוין הרי הוא מקבל עליו ברכה, קל וחומ', במניחו במתכוין. וברות זוטא (פ"ב ט"ז, עמ' 51): וגם של תשולו לה מן הצבתים. [אמרו לו אינה מקבלת עליה. אמר להם][52] לא תודיעוה, אלא אתם רואים עומר יחידי עשו אותה שכחה וכו'. ובשמחת הרגל להרחיד"א (כ"ה ע"א) כתב: וגם של תשולו וכו'. פירש"י שיעשו עצמם כשוכחים. ויש לחקור דלקט שכחה ופאה פטורים ממעשר וכו', לכן נראה שכיון שיעשום הפקר וכו', ואם יבוא אחר ליקח יניחוהו וכו'.

ונראה שהדיבור "במניחו במתכוין", ו"עשו אותו שכחה" אינה מליצה בעלמא אלא שריד ממנהגי בעלי בתים. וכן מפורש לעיל בספ"ב שבעה"ב נהגו עין יפה בשבלין שבקשין ושבשורות ואעפ"י שמן הדין הן לבעה"ב, אבל מנהג בעלי בתים הוא להניחן לעניים. והן פטורות ממעשרות מפני שבעה"ב מפקיר אותן לכל, אבל מכיוון שאין שם הפקר חתום עליהן הרי שבלים בודדות בכגון דא הן בחזקת לקט, וממילא נמנעים העשירים מללקטן, ונמצא שבעה"ב כאילו מניח לקט בכוונה.

ובדומה לזה כל עומר שנשאר בשדה אחרי שנאספו סביביו שאר העומרים הרי הוא בחזקת שכחה, ואעפ"י שבעה"ב יודע שאינו שכחה, הרי הוא יודע שהפקיר אותו, ומ"מ מכיוון שאין שם הפקר חתום עליו, הרי ממילא נמנעים העשירים מליטלו, ונמצא שיש כאן כאילו שכחה בכוונה. וע"פ זה נבאר ברייתא קשה מאד בספרי (כי תצא פי' רפ"ד, עמ' 301): "כי תחבט זיתך. הראשונים

[50] ואינו דומה לפאה וללקט שמצותם בעזיבה ולא בנתינה, מפני שבפאה מקיים את המצוה בהפרשה (עיין לעיל פ"ב סה"ז), ובלקט הרי יודע בעה"ב שנשרו השבלים ומקיים את המצוה מרעתו כשעוזב אותן לעניים.

[51] ועיין בס' מעלות המדות, מעלת הצדקה, ד' קרימונא כ"ד ע"ב. והוא רמז שם (בלי הזכרת המקור) לירוש' ב"מ פ"ב סה"ג, ח' ע"ג, ולרות רבה פ"ה, ט"ו, הוצ' ראם י' ע"א, ולבבלי כתובות ס"ו ב'.

[52] כ"ה בתשה"ג אסף, עיין לעיל הע' 49.

היו חובטים זיתיהם והיו נוהגים בהם עין יפה. מיכן אמרו הזית שהוא עומד על שלש שורות של שני מלבנים ושכחו אינו שכחה". והברייתא קשה מאד, וכבר נתקשו בה הראשונים (עיין ר"ש פ"ז מ"ב), והגר"א ז"ל מחק מן "מיכן אמרו" עד "שכחה". ובנוסח הספרי של רבינו הלל (פ"ג ע"ב) גרס: מיכאן אמרו זית שיש בו סאתים וכו', אפילו כזית הנטופה בשעתו ושכחו יש לו שכחה, כלומר הבבא האמצעית של פ"ז מ"ב. ובכ"י ברלין ומדרש חכמים מסיים בפירוש: וכולי מתני'. ולפיכך נראה שכוונת הספרי הוא באמת לסיפא של משנה זו: "כל זמן שיש לו תחתיו יש לו בראשו. ר' מאיר אומר משתלך המחבא". והנה בבא זו סתומה, והגר"א ז"ל בבאורו הארוך חידש שיש בזית מתנה מיוחדת לעניים, והן זיתי ניקוף (ועיין מ"ש בפאת השלחן סי' ד' ס"ק י"ב אות ל"ד), וחידוש גדול זה לא נזכר אף אצל אחד מן הראשונים.[53]

ולפי פשוטה מתפרשת משנתנו, שלת"ק כל זמן שיש לבעה"ב זיתים בענפים התחתונים יש לו גם בראש הזית, ואינן שכחה. אבל ר' מאיר חדש ואמר: משתלך המחבא (והיינו הכרכרה, כלומר שבט המנקף, עיין בירושלמי במקומו), כבר אין לו לבעה"ב בראשו. וזו היא משנה קדומה, וכן אמרו בירושלמי שם: תני משום ב"ש אמרו עד שיניח[54] את הכרכר. ולפ"ז סוברים ב"ש שמשהניח את שבט המנקף כבר אין לבעה"ב בראשו,[55] והזיתים שנשארו שם הם זיתי ניקוף ושייכים לעני.[56]

ולולי דברי הגר"א ז"ל היה נראה שאין כאן מצוה מיוחדת אלא מנהג בע"ב להניח לעניים את הזיתים שנשארו אחרי הליכת המחבא,[57] ומטעם הפקר ושכחה בכוונה אתינן עלה, כמו שכתבנו לעיל. ועיין בפי' ר"ש סיריליאו פאה פ"ח, ט"ז ע"ג, ד"ה זיתי ניקוף.

וע"פ זה יתבאר הספרי הנ"ל, אלא שעלינו לבאר את מנהג הקדמונים באסיפת זיתים. וכן מגנה פליניאוס הזקן[58] את הבעלים שנהגו לחבוט את הזית במקלות וע"י זה היו גורמים נזק רב לאילן. ולפי דבריו היו נוהגים אחרים לנקף את הענפים בשבט, ואף מדה זו היתה מזיקה קצת לאילן. וכ"ז נעשה כדי לחסוך בהוצאות הפועלים (עיי"ש). נמצאנו למדים שהקדמונים שחסו על ממונם ולא חסו על זיתיהם, היו חובטים את הזית במקלות מלמטה, ולפיכך נהגו בעין יפה והשאירו הרבה בראש האילן, כלומר כל מה שלא השיגו המקלות. שוב חזרו לנקף בשבט, ואף כאן עדיין נשארו זיתים בראש הזית מה שלא השיג השבט. אבל באחרונה נהגו למסוק את הזיתים, כלומר הפועלים עלו לראש הזית (עיין לעיל ברכות פ"ב ה"ח) ולקטו את הזיתים בידים, ומכיוון שבעה"ב היה משלם שכר הפועלים, הרי הקפיד שיסירו את כל הזיתים. ולפיכך אמר ר"מ[59] שאלה המנקפים בשבט אין להם בראש האילן אחרי שהניחו את השבט,[60] ומה שנשאר הן זיתי ניקוף, ושייכים לעניים מחמת מנהג בעלי בתים. ופשיטא שהלכה זו לא נהגה אלא בבני אדם שהיו חובטים את הזיתים במקלות, ומשהניחו את המקל, כל מה שנשאר בראש הזית, שלא

[53] ועיין ערוך ערך נקף ב', אבל אף הוא לא אמר שיש כאן מצוה מיוחדת בזית, עיי"ש. ועיין בר"ש סיריליאו פ"ח שנביא להלן.

[54] כ"ה בכי"ס. ולפנינו: משניח, ואין הברל בגירסא, עיין במפרשים שם.

[55] ועיין לעיל בירושלמי שם, והלשון משובשת מאד, ועיין בשנות אליהו שם.

[56] עיין בפאת השלחן סי' ד' ס"ק י"ב, אות ל"ד ובשנות אליהו הנ"ל.

[57] כלומר, הכרכר, שהוא משייר את המחבויין' (ירושלמי שם). ונראה שמשייר פירושו מסיר את השיריים (כמו מרשן, מסקל וכרומה) של הזיתים החבואים והנסתרים. ובראב"ד פ"א מה' מתנ"ע הי"ב גורס בירושלמי המשיר, ולפ"ז מתפרש הירושלמי כפשוטו.

[58] בספרו תולדות הטבע סט"ו פ"ג סי' י"א ואילך.

[59] ולפי הירושלמי הנ"ל שנה כאן משנת בית שמאי.

[60] ומשנתנו דייקה בלשונה, ולא אמרה: הרי אין זו שכחה ... הרי זו שכחה, אלא שנתה: יש לו בראשו, ואין לו בראשו, כלומר, לפי הת"ק יש לו לבעה"ב בראשו, ואסור לעניים לנקפם, ולפי ר"מ אין לו בראשו והעניים מותרים בהם.

השיגו אותו המקלות, הוא לעניים. וזהו שאמרו בספרי הנ"ל: הראשונים היו חובטים זיתיהם והיו נוהגים בהם עין יפה (כלומר, משאירים הרבה זיתים בראש הזית). מיכאן אמרו הזית שהוא עומד וכו' אינו שכחה וכולו מתנה (כ"ה בכת"י ברלין ומדרש חכמים). והכוונה איפוא לסוף המשנה, לדברי ר"מ: משתלך המחבא, כבר אין לו לבעה"ב בראשו.

וע"פ זה תתבאר הסוגיא בגיטין (ס"א א'). וכן שנו שם במשנתנו (ג"ט ב'): עני המנקף בראש הזית, מה שתחתיו גזל מפני דרכי שלום. ופירש הר"מ (פ"ו מה' גזילה הי"ג): עני המנקף בראש הזית זיתים של שכחה. ובתוספ' רי"ד (שם ס"א א'): עני המנקף וכו', פי' עומד בראש הזית וחובט הזית, וחיבט הזיתים של פאה שהניח שם בעה"ב וכו'. ולפי הפירושים הללו קשה כיצד לקט אותם רב כהנא (עיי"ש בגמרא), ומה לו לשכחה ולפאה.[61] אבל לפי דברינו ניחא שרב כהנא ידע שכל מה שמניח בעה"ב בראש האילן הוא באמת הפקר אף לעשירים (ולא חשש כלל שמא הן שכחה), אלא שחזקת עשיר שלא יטפס על ראש האילן כדי לזכות בשיורים, וממילא העניים זוכים בהם.

52. ולא חטא וכו'. צ"ל: וחטא, כנ' ד וכי"ע. ושמא צ"ל: לחטוא [וחטא או שנתכוון לחטוא] ולא חטא. עיין להלן נזיר פ"ג הי"ד ובמקבילות.

54. בזמן שלא התחיל בו וכו'. במשנתנו (פ"ז מ"ב): זית שיש בו פאתים ושכחו אינו שכחה. במה דברים אמורים בזמן שלא התחיל בו, אבל אם התחיל בו, אפי' כזית הנטופה בשעתו ושכחו יש לו שכחה. ולפי פשוטה של משנתנו משמע ש"במה דברים אמורים" דבוק לזית שיש בו פאתים, והמשנה מגבילה את ההלכה ואומרת שאימתי אמרו זית שיש בו פאתים אינו שכחה דווקא בשלא התחיל בו, אבל התחיל בו אפילו יש בו פאתים הרי זה שכחה, ואף בזית נטופה הדין כן. ולפי זה ההבדל בין זית נטופה ובין שאר אילנות הוא דווקא בזית שאין בו פאתים ולא התחיל בו, שבנטופה אינה שכחה, ובשאר אילנות שכחה. וכן פירשו הר"ש והרא"ש (פ"ז מ"ב) בדרך שמא, ואמרו שהתוספתא שלנו חולקת על המשנה (עיין להלן), ועיין גם ראב"ד פ"ה מה' מתנ"ע הכ"ד. ועיין מ"ש בזה בפאת השלחן סי' י"א, ס"ק י"ג אות י"א. ועיין שיטת הר"מ והירושלמי להלן.

55. עד שיהא בו פאתים. כאן מפורש שאם נשאר בזית פאתים אין זו שכחה, אפילו אם התחיל בו, וזו היא בניגוד גמור למשנתנו, כפי שכתבו הר"ש והרא"ש הנ"ל. אבל בירושלמי אמרו (פ"ז ה"ב): אבל אם התחיל בו וכו'.[62] הא אם יש בו פאתים ושכחו אינו שכחה (כלומר והרי במשנתנו מוכח שאם התחילו בו אפילו יש בו פאתים שכחה). לא על הדא איתאמרת, אלא על הדא קדמייתא. כל זית שיש לו שם בשדה כזית נטופה וכו', עליה (כלומר, ה"במה דברים אמורים וכו' " של משנתנו אינו מוסב על זית שיש בו פאתים, אלא על זית נטופה) הא אם יש בו פאתים וכו' (כלומר, ועכשיו מותר לדייק: הא אם יש בו פאתים ושכחו אינו שכחה). ולפי זה מתאימה המשנה שלנו לתוספתא כאן. וכן כתב הר"מ בפיה"מ כאן: וכבר באו בתלמוד ובתוספתא כי מה שאמר במה דברים אמורים חוזר על משנה ראשונה מן הפרק, ויהיה סדור הדברים כן, כל זית שיש לו שם בשדה כזית הנטופה בשעתו ושכחו אינו שכחה, בד"א בזמן שלא התחיל בו אבל אם התחיל בו ושכחו הרי זה שכחה עד שיהיה בו פאתים. ועיין בפ"ה מה' מתנ"ע הכ"ד ובמהרי"ק, ברדב"ז ובכ"מ שם.

ברם מפירושו של רבינו הלל לספרי (כי תצא, פ"ג ע"ג) למדתי שהוא פרש את משנתנו בדרך אחרת לגמרי, שכן הוא כותב שם: "זית שיש בו פאתים, דהיינו דעושה[63] פאתים

[61] עיין במאירי ניטין שם, עמ' 239.

[62] כ"ה בנוסח הרש"ס. וו היא התחלת הברייתא שלנו (והטופרים השמיטוה מפני שחשבוה לפיסקא של המשנה, כרניל בירושלמי), והירושלמי כיוון לסיפא: עד שיהא בו פאתים.

[63] עצם הפירוש "שיש בו" כוונתו "שעושה" אין בו משום דוחק כלל, שהרי כן אמרו במשנתנו

זיתים ושכחו אינו שכחה, דכיון דהוי חשוב כך (צ"ל: כל) כך, דעביד כולי האי, דעתיה עילויה ואינו שכחה. בד"א בזמן שלא התחיל וכו'." ולפ"ז מתפרשת משנתנו כפשוטה, שהרי מנתה (במ"א) זיתים המסויימים במעשיהם ובמקומם, והוסיפו עליה במ"ב זית אחר המסויים במעשיו (כלומר, זית שעושה סאתים).[64] ומעתה זית הראוי לעשות סאתים אין בו שכחה מפני שהוא מסויים, ודעתיה עלוי, ואפילו נשרה הרוח חלק מזיתיו, עדיין הוא מסויים והולכים אחרי רוב שנים, כמפורש בירושלמי (פ"ז ה"א, כ' ע"א). ולפי פירוש זה אין שום סתירה בין המשנה והתוספתא, ושתיהן שונות שכל זית מסויים במעשיו אם התחיל בו בטלה חשיבותיה, ובלבד שלא ישארו סאתים ממש על האילן. והתחלת המסיקה אינה מבטלת אלא את הסתיימות האילן, אבל לא את שיעור הפירות הנשארים, שיעור המונע את השכחה אף בקמה ובעומר. ברם מן הירושלמי שהעתקנו בתחילת דברינו מוכח שבא"י לא פירשו כן.

55—56. **הזית שהוא עוד שלש שורות וכו'.** צ"ל: הזית שהוא עו[מ]ד [על] שלש שורות וכו', עיין בשנו"ס. ובמשנתנו (פ"ז מ"ב): **זית** שנמצא עומד **בין** שלש שורות של שני מלבנים וכו'. ובספרי (כי תצא פי' רפ"ד, עמ' 301): **הזית** שהוא עומד על שלש שורות של שני (בילקוט: שלש) מלבנים וכו'. ופירושו, שמשני צדי הזית נמצאים שני מלבנים (רבועים), ובכל אחד שלש שורות של זיתים, אינו שכחה, מפני שהאילנות שמן הצד הסתירוהו. עיין מ"ש הר"מ בפיה"מ ובפ"ה מה' מתנ"ע הכ"ה, ובר"ש למשנתנו, ובפאת השלחן פי' י"א ס"ק ד', ובמה"פ פ"ז ה"ב ד"ה כיני, ומ"ש בפירוש הקצר.

אבל ר' יוחנן פירש בירושלמי (כצ"ל שם במקום "ר' יוסי", כמו שהגיה הרא"פ ועוד): "בזית נודיין היא מתניתא", ולדבריו אנו עוסקים כאן בזית המסויים ("הזית", כנ' התוספתא והספרי), והחידוש הוא שאינו בטל לגבי הזיתים המקיפים אותו, ולא עוד אלא שהירושלמי מפרש שלשיטה זו אף שאר הזיתים שמסביבו אינן שכחה, עיי"ש. ועיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוסח המשנה, עמ' 92 ואילך, דברים נכוחים.

56. **בזמן שאין מכירו וכו'.** ירוש' פ"ז ה"ב (כנ' כי"ר וכי"ס. ולפנינו בטעות: בשהיה מכירו). ובבא זו מדברת בכל הזיתים, ושונה: במה דברים אמורים שיש שכחה לזית דעלמא, בזמן שאינו מכירו, אבל אם הוא מכירו, והוא מסויים בדעתו, אין לו שכחה, וחוזר לאחוריו אפילו מאה אמה, עיין בירושלמי רפ"ז.

58. **ועניים נוטלין את האשכולות ואת העוללות.** פירש בח"ד שאנו עוסקים כאן כשהפקיר את הכרם כשכבר נודעו העוללות, ואין אדם מפקיר דבר שאינו שלו, עיין במשנתנו ספ"ז ולהלן הי"ג. ושוב הקשה מן הברייתא בב"ק (כ"ח א', שם צ"ד א', נדרים מ"ד ב') שמשמע ממנה שאם זכה בכרם הפקר של אחרים פטור מן העוללות אפילו אם הפקיר כשכבר נודעו בו העוללות, ותירץ שפטור מן הכל (ר"מ ספ"ה מה' מתנ"ע) הוא לאו בדווקא, והכוונה היא רק לפאה ולקט עיי"ש. ועיין מ"ש להלן שו' 62—63.

ובתשה"ג הוצ' ר"ש אסף (ירושלים תרפ"ט עמ' 96) אנו מוצאים תשובה לקויה בחסר בעניין

פ"ו מ"ז: קמה שיש בה סאתים וכו', והוסיפו שאפילו אין בה סאתים והיא ראויה לעשות סאתים אינה שכחה. וכן בספרי (פי' רפ"ג, עמ' 300): בעושה סאתים. מיכן אמרו העומר שיש בו סאתים וכו', ועל פיו פירש רבינו הלל הנ"ל שם.

[64] בירושלמי (פ"ז ה"א, כ' ע"א) פירשו במעשיו, שהוא עושה זיתים הרבה, וכן פירש הר"מ בפיה"מ ובחיבורו (פ"ה מה' מע"ש הכ"ג). וכנראה שאם הזית הוא צעיר וקטן יכול להיות מסויים, אפילו אם עושה פחות מסאתים, אבל כל זית שעושה סאתים הוא מסויים, ומשנה ב' משלימה את משנה א'. ולהלן בירושלמי שם אמרו: עד דיעביד ארבעה כיפליסין? ואין כיפליסין אלא כיפרוסין (בהחלפת ריש ולמי"ד הרגילה מאד במלים זרות), והיא מדה ידועה (κύπρος). וזהו פירוש הירושלמי לזית בישני שעושה פי ארבע משאר הזיתים שבצדו.

זה, ואני משלים בסוגריים את החסר ע"פ השערה גרידא:[65] וששאלתם הא דאמרינן (שבת ס"ח ב') שומר למעוטי הפקר, דאלמא לא מיחייב בפיאה, ואמרינן (ב"ק צ"ד א' ועוד) אילא תעזב יתירא למא לי, למפקיר את כרמו, דאלמא מחייב בפיאה וכו', לא קשיאן אהדאדי, ולא דמיא הא להא, שאם הפקיר אדם את כרמו ובזבזוהו בני אדם לא [מי]חייב בפיאה, דכוליה הוה ליה כפיאה וכו', ותניא בעל הבית ש[הפקיר את] כרמו עשירים נוטלין אשכולות [עניים] נוטלין אשכולות ועוללות,[66] אבל אם הפקירו שכל המחזיק והציל שזכה, [והשכים לבוקר ו]קידם הוא [ובצרן] ל[עצמו, חייב בפיאה דקרינן ביה] שדך,[67] כי מהפקר [הצ]לתיו [אינו אלא משל אחרים], ולהכי אתא תעזב יתירא [כדתניא המפקיר] את כרמו והשכים לשחר ובצר[ו חייב בפרט ובעוללות] ובשכחה ובפיאה ופטור מן המעשר. נמצא נשמר למעוטי הפקר שבזבזוהו עוברים. [א]ונמי[68] עשבים שמנהגן באותו מקום להיות הפקר, כגון החצב וכו'. וכנראה שהגאון לא עמד כלל על הסתירה שבין התוספתא שלנו ובין הברייתא שבבבלי, אלא פירש רק את ההבדל בין זכו אחרים שפטורים מן הפאה ובין זכה בעצמו שחייב בפאה. ומה שכתבתי בעניין זה בתס"ר ח"א עמ' 37 בטל ומבוטל.

59. יש לה כתף ואין לה נטף וכו'. במשנתנו (פ"ז מ"ד): אם יש לה כתף או נטף של בעל הבית. וכל זה חסר בגוסחאות מטיפוס א"י (לו, קויפמן, גניזה ועוד, ועיין מ"ש במלא"ש בשם ר' יוסף אשכנזי), ונוסף ע"פ הברייתות. ובתור"כ ובספרי כנוסח התוספתא. וכ"ה בירושלמי רה"ד.

60. ואם לאו הרי הוא של עניים. וכ"ה בד, ובספרי. אבל בכי"ע: ספק לעניים, וכ"ה במשנתנו ובספרי כי"ר ובתור"כ. ופי' בראב"ד לתור"כ שם (פ"ח סע"א): ספק היא לעניים. נראה לי אם מצא בגתו או בכרם שלו עוללת, ולא ידע מאין היא הרי היא לעניים, ולא אמרינן שמא מן האשכול נשברה ונפלה. אבל בר"ש (פ"ז מ"ד) דוחה פירוש זה ומוכיח מן הירושלמי (וכן מפורש להלן הי"ד) שבכגון דא אין חוששין שמא של עניים הם.[69] והוא פירש שספק, פירושו ספק יש לו כתף ונטף, ספק אין לו וכו'. וכן פירש גם הראב"ד בסוף דבריו שם, וכן במיוחס להר"ש לתור"כ ועוד. ועיין להלן.

60–61. אי זהו כתף וכו'. הפירוש המחוור הוא על פי הר"מ, שמן השדרה של האשכול מתפצלים שריגים סמוכים זה לזה, והעליונים שעל יד העוקץ הם יותר עבים, ואעפ"י שהם מלאים ענבים אינם יורדים למטה, אלא עומדים ברוחב זה על גב זה, ונראים ככתפי האשכול. אבל הנטף הוא הצד התחתון של האשכול והוא מלא ענבים והם נראים כנוטפים זה על גבי זה. ובמיוחס להר"ש לתור"כ מבאר את מהות העוללת: והפסיגים הם בדוחק זה על גב זה ונקרא כתף, שכל אחד סומך ומכתף את חבירו. עוד יש אשכולות והפסגים שלהם ארוכים ואינן מפוצלין בסופן כל כך, אבל מחוברים זה אצל זה, אלא שאין ענבים דחוקים ורצופים יחד, זהו נטף שכל אחד נוטף על חבירו. וגם הוא מאשכולות חשובין, אבל אם יש פסיגין קצרים ורחוקים זה מזה עד שהשדרה של אשכול נראית בנתים, וכן נטף, פסיגין ארוכים מרוחקים זה מזה ושדרה של אשכול נראית בנתים, הנהו הוויין עוללות, שזה אינו נקרא לא כתף ולא נטף, וכו' ואם ספק לעניים. ספק אם נראית שדרה בנתים, כגון נראית ואינה נראית במקצת. ועיין להלן.

[65] לא התחשבתי במלים שהר"ש אסף סימן אותן בקו, כלומר במלים שאינן ברורות בכת"י.

[66] כלומר, אבל פאה ופרט לא נזכרו שם, מפני שהפקר פטור מהם.

[67] עיין בר"מ ספ"ה מה' מתנ"ע. ושמא מקורו מכאן.

[68] כתיב רגיל אצל הגאונים במקום אי נמי.

[69] ועיין בהשגות פ"ד מה' מתנ"ע הכ"ו, ובדרב"ז שם בבאור כוונת הראב"ד. ובלאו הכי אין סתירה משם, והטעם שאין הלוי חושש לעוללות הוא משום שבעה"ב אינו חשוד לתת לו עוללות, ואם הוא ספק ללוי, הרי לבעה"ב וודאי הוא.

61. פסיגין המחוברות בשזרה וכו'. וכן מעתיק מן התוספתא ברבינו הלל לספרי תצא (פ"ג ע"ד),[70] וזהו השם של בני א"י לשדרה. ובכי"ע: בסיגין[71] המחוברות בשדרה. וכ"ה (כלומר "בשדרה") בד, בפיה"ג לטהרות הנ"ל (בהערה), בר"מ פ"ד מה' מתנ"ע הי"ח, בר"ש (פ"ז מ"ד), במיוחס לו לתו"כ, ע"ז ע"א, ובכפו"פ פנ"ב עמ' תשט"ו. ובירושלמי פ"ז ה"ד: אי זו היא כתף, פסיגין זו על גבי זו. ועיין אהצו"י שם עמ' 62.[72] ופירוש התוספתא כתבנו לעיל בסמוך. ובספרי האזינו פ' שנ"ז עמ' 425: מה פסגה זו מופרשת מן האשכול ואינה מופרשת וכו'.

62. גוי שמכר כרמו לישראל וכו'. ר"מ פ"ד מה' מתנ"ע הכ"ה, כפו"פ פנ"ב עמ' תשט"ז.

62–63. וישראל שמכר וכו'. בבא זו ליתא בר"מ ובכפו"פ הנ"ל. ולכאורה צריך לפרשה שמכר אותו לפני שנודעו העוללות. אבל בצפנת פענח פ"ד הכ"ב מפרש שלשיטת הר"מ אין בצירת הגוי מחייבת בעוללות, ומוכיח שלרבינו (עיי"ש בר"מ הכ"ד) "אין לעניים בעוללות קודם הבציר", פירושו קודם הבציר ממש (ולא קודם זמן הבציר, עיין בירושלמי שם), ומפרש כן גם את לשון התוספתא לעיל הי"א, שהיא בדווקא. ואין עניים נוטלין את העוללות לפני שלקחו את האשכולות. וכן כנראה פירש את התוספתא גם במהרי"ק שם בהכ"ה. ומ"ש על הר"מ שם הכ"ד, כן מפורש בר"ש כת"י מביאו במלא"ש (פ"ז מ"ה): דר"י סבר שאין לעניים כלום עד אחר בצירה, ור"מ סבר דיש להם. ובירושלמי (סה"ה) טעם אחר. ועיין מ"ש במשנה ראשונה פ"ז מ"ז, אבל עדיין אינו מיושב למה השמיט הר"מ בבא זו.

63. ישראל וגוי שהיו שותפין וכו'. ר"מ וכפו"פ הנ"ל. ועיין לעיל פ"ב ה"ט ומ"ש.

65. לא יקדיש את העוללות וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: לא הקדיש וכו', וכן הגיה הגר"א. ועיין במשנה ראשונה פ"ז מ"ח.

66. שאין אדם מקדיש וכו'. כלומר, ואפילו הקדישן אינו מוקדשים. ועיין במשנה פ"ז מ"ז ובריבמ"ץ ובר"ש שם. ועיין ירושלמי כאן ה"ח ובמקבילה בפסחים.

שנתמנו לו ענבים וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות. וכן בירושלמי (ה"ד, כ' ע"א): בן לוי שנתמנה לו מעשר טבל וכו'. ועיין מ"ש להלן מעשרות פ"ג שו' 44. ובר"מ פ"ד מה' מתנ"ע הכ"ו: שנתנו לו מעשר טבל וכו'. ועיין להלן.

67. אינו חושש שמא של עניים הן. וכ"ה בהשגות הראב"ד על הר"מ הנ"ל. ובירושלמי שם: הרי זה עושה אותן תרומת מעשר במקום אחר, וזה מתאים לתוספתא, ואין אנו חוששים אפילו לשמא היו של עניים. והקשו בירושלמי שם: ועוללות לא של עני הוא, כלומר, ואעפ"י שאין בעה"ב חשוד לגזול מן העני ולתת ללוי, מ"מ מכיון שאנו רואים שהן עוללות, נחשוש שמא החליף אתם בעה"ב, ועוללות פטורות מן המעשר, וכיצד יכול לעשותו מעשר על מקום אחר. ומתרץ הירושלמי: אני אומר מן (כ"ה בכי"ר ובהשגות הנ"ל) הנקרצות עם האשכולות [הן]. כלומר, אין עוללות כשהן לעצמן מוכיחות שהיו של עניים, שהרי ישנן עוללות שהן נקרצות עם האשכול שהן לבעה"ב (פ"ז מ"ד), ואין אנו חוששים שמא קנה בעה"ב אותם מן

[70] אלא ששם בט"ס: בשורה (במקום "בשזרה"), וכן נשתבש בירושלמי בכי"ר בבבא של נטף.

[71] וכ"ה בפיה"ג לטהרות עמ' 129. ובערוך ערך כתף ד' פיזרו רע"ו: סינין, וכ"ה בכפו"פ פנ"ב, עמ' תשט"ו.

[72] ועיין בפיה"ג לטהרות הנ"ל, עמ' 139 ואילך. ובהערות הריי"ן אפשטין (שם הע' 24) פקפק אם החשובה בבית נכות ההלכות ח"ב, עמ' 41, היא לרב האי. אבל במלא"ש כאן פ"ז מ"ד הובא בפירוש: ובתשובת שאלה בשם רבינו האי גאון ז"ל נמצא כתוב וכו'. ועל פיה צריך לתקן את הלשון בבית נכות ההלכות שם.

העניים, ומכל שכן שאין אנו חוששים שמא נתן להם מתנות עניים בגזל, אלא תולים שהן מן העוללות שבארכובה הנקרצות עם האשכול. ולפי זה אין שום סתירה בין התוספתא והירושלמי, שאף בשיטת הירושלמי הוא דבר פשוט שאין חוששין שמא נתן בעה"ב ללוי מתנות עניים, אלא שכל השאלה היתה שמא נתן לו בהיתר עוללות שקנה מן העניים, ואינו יכול לעשותם תרו"מ.

ברם בר"מ (פ"ד מה' מתנ"ע הכ"ו): בן לוי שנתנו לו מעשר טבל ומצא בו עוללות נותנן לעני. ואם נקרצת עם האשכול יש לו לעשות תרומת מעשר על מקום אחר. ועיין בהשגות שם. וכבר הראינו לעיל שמן הירושלמי אין ראיה שאם אינה נקרצת עם האשכול שהיא של עניים. ומסתברת השערת מרן בכ"מ שהר"מ גרס בתוספתא כאן: חושש וכו', ופסק כתוספתא, והוסיף את ההלכה מן הירושלמי שאם היא נקרצת עם האשכול, אינו חושש, ואפילו לעשותה תרו"מ מותר.

67—68. **הנוטע כרם להקדש פטור מן הערלה וכו'.** בירושלמי פ"ז ה"ח (ובמקבילה בפסחים פ"ד, ע"ש): דתני הנוטע כרם להקדש פטור מן הערלה ומן הרבעי ומן העוללות וכו', ועיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו 442 ולהלן ערלה פ"א ה"ד. וטעם הפטור מפני שכתוב ונטעתם לכם פרט להקדש (הר"ש סיריליאו).

68. **ומן הרבעי.** בירושלמי ערלה, פ"א ה"א, סי ע"ד: כל שאין לו ערלה אין לו רבעי.

וחייב בשביעית. וכ"ה בירושלמי פאה ופסחים הנ"ל, ובארו שם שאין קדושת שביעית מפקיעה את קדושת הקדש, אלא שקדושת שביעית נוהגת גם בהקדש, וצריך לפדות את הפירות, והגזבר היה מחלפן (כלומר, את הדמים) ביד אחר, והפירות והדמים נאכלים בקדושת שביעית, והדמים שבידי הגזבר מותרים לגמרי. וכן בירושלמי שקלים (פ"ד ה"א, מ"ח ע"א): הזן עומר מהו שיזרע לכן מתחילה וכו', לא נמצא כקומץ על השיריים שאינן נאכלין וכו'. ופי' הראב"ד (תו"כ בהר פ"א, ק"ו ע"א) שהשיריים יהיו אסורים מחמת ספחים. ואנו רואים שאעפ"י שמותר לזרוע בשביעית לעומר (מפני שלא נאסרה זריעת מצוה בשביעית, עיין לעיל שם בירושלמי), מ"מ חלה על הזרעים קדושת שביעית. ובירושלמי הנ"ל מרבינן ליה מקרא: ושבתה הארץ שבת לה', אפילו דבר שהוא לה' קדושת שביעית חלה עליו. והר"מ השמיט הלכה זו, עיין במשל"מ ריש ה' שביעית. ועיין תוספ' מנחות פ"ד א' ד"ה שומרי, ובמנחת חינוך מצוה שכ"ט, ובקומץ מנחה בתוספתא כאן.

68—69. **מאימתי אדם רשיי לבצור כרמו משיודע הפרי. בד: לבצור כרמו בשביעית וכו'.** ובכי"ע: מאימתי אין אדם רשאי לקוץ את כרמו בשביעית וכו'. ולפ"ז הברייתא שלנו כב"ש (בשביעית פ"ד מ"י): מאימתי אין קוצצין האילן בשביעית. ב"ש אומרים כל האילן משיוציא. ופירש"י (ברכות ל"ו ב') ור"ש (במשנה שם): משיוציאו את הפרי, אבל ב"ה סוברים שם: והגפנים משיגרעו. ואולי הגירסא הנכונה היא לפנינו, וצ"ל: **משיגרע** הפרי, ופירשו בירושלמי (שביעית שם, ל"ה ע"ד): גפנים משיגריעו. אמר ר' יונה משיזחלו מים. ובפ"ד מ"ז: מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית וכו' הבוסר משהביא מים אוכל בו פתו בשדה (ועיין בבלי ברכות ל"ו ב', ופסחים נ"ג א'). ולפ"ז אסור לבצור את הכרם לפני שנגרע הפרי והביא מים.

69. **שכבר נתחייב הכרם בגדולי עוללות.** בבא זו היא מילתא באפי נפשה, והיא משלימה את משנתנו (ספ"ז): המקדיש את כרמו וכו' משנודעו בו העוללות, העוללות לעניים. ומבארת התוספתא שאין העניים נותנים שכר גידולי התוספת להקדש, מפני שכבר נתחייב הכרם ונשתעבד לעוללות העניים. וכן בריבמ"ץ שם: ות"ק אמר לך אין צריכין לתת [שכר], שכבר נתחייב הכרם לגדל העוללות. וכן מפרש בתוספתא. וכל המפרשים נדחקו מאד.

69—70. **בעריסין גדולים וכו'.** במשנתנו ספ"ז: אי זה היא שכחה בעריס, כל שאינו יכול לפשוט את ידו וליטלה. והוסיפה התוספתא את המלה "גדולים". ופירש הרש"ס "עריס גדול בן ה' גפנים", וכן בוודאי נכון, אבל הוא נדחק בפירוש התוספתא. ונראה לפרש ע"פ שיטת

ר' יחנן בירושלמי ספ"ז שדווקא בעריס גדול דרכו לבחן ולבדוק אם לא שכח כלום, ולפיכך אם יכול לפשוט ידו וליטלו אינה שכחה, אפילו אם כבר עבר עליו, אבל בעריס קטן אין דרכו לבדוק, ומיד כשעבר עליו הרי זו שכחה. ועיין ר"ש ורא"ש ספ"ז ובפי' הרש"ס לירושלמי שם.

71. בדלית ובדקל משירד ממנו. ר"ש, רא"ש ור"מ פ"ה מה' מתנ"ע הכ"ו.

71–72. במה דברים אמורים בזמן שלא התחיל בו וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות, וכן היה אף לפני הר"ש הנ"ל, אלא שהגיה, עיי"ש, וכ"ה בר"מ הנ"ל. אבל ברא"ש הנ"ל: וכשהתחילו בו, אבל אם לא התחיל בו עד שיבצור כל סביביו. וכן בפי' הרש"ס למשנתנו: ותניא בתוספתא במה דברים אמורים בזמן שהתחיל בו וכו', ופירושו שם הוא דחוק מאד. וכנראה שהרא"ש והרש"ס שניהם העתיקו ע"פ הגהת הר"ש. ובכ"מ מעיד שמצא בספר הר"מ מוגה כגירסת הר"ש, אבל בדקתי גם בד' רומי ושונצינו וכן בכמה כת"י עתיקים שבספרית ביה"מ שלנו כאן, ובכולם הגירסא כמו שהיא לפנינו.

ולפיכך קשה מאד לשבש את כל הנוסחאות, וצריך לפרש שאם לא התחיל כלל לבצור ועבר על הגפן, הרי מוכח ששכח אותה, וכבר אין דרכו לבחן. אבל אם התחיל בגפן זו, ואח"כ התחיל בגפן אחר, הרי אפשר שרוצה לבצור מקודם את הצד התחתון של כל האילנות ואח"כ ישוב לצד העליון, או להפך, והוי ליה מעין שדה שעומריה מעורבבין (לעיל ה"ד), ולפיכך אינו שכחה עד שיבצור כל סביביו, כמו בה"ד לעיל. ועיין מנחת בכורים שהגיה ע"פ הר"ש, ומ"מ הסמיך את הסיפא להה"ד הנ"ל.

פ"ד

1. ר' יהודה או' מקום שדורכין וכו'. כפו"פ ספנ"ב, עמ' תשי"ז, בשם התוספתא.[1] ולכאורה נראה שר"י בא לפרש את משנתנו פ"ח מ"ב–ג': "לעולם אינן נאמנין אלא על דבר שבני אדם נוהגין כן וכו'. נאמנין על השמן לומ' של מעשר עני הוא, ואין נאמנין עליו לומ' של זיתי ניקוף הוא". והוא הדין שאין נאמנין לומר שהיין הוא של עוללות. ובא ר' יהודה לפרש שבמקום שדורכין את העוללות נאמנין. ולפ"ז נאמן העני לומר שנתנו לו חטים והוא עשאן קמח, וכן מפורש בירושלמי פ"ח ה"ג בהוצאות שלפנינו. וכן העתיק בריבמ"ץ ובר"ש וברא"ש פ"ח מ"ג. וכן בפיה"מ שם מפורש: אבל אם אמר אני לקטתי זרע הפיאה או השכחה וטחנתי אותו ועשיתי ממנו זה הלחם יהיה נאמן.

ברם בחיבורו (פי"ב מה' מעשר הי"ד) לא הזכיר את התוספתא שלנו, ומוכח מלשונו שם שלדעתו אינו נאמן לומר טחנתיו ועשיתיו קמח, כפי שהוכיח במהרי"ק שם. ולפ"ז חזר בו ממה שכתב בפיה"מ. וקרוב לוודאי בעיני שרבינו מצא אח"כ נוסחא אחרת (יותר מתוקנת) בירושלמי, ועל פיה פסק.

וכ"ה בירושלמי בכי"ל (פ"ח ה"ג): מהו שיהא נאמן לומר חיטים ניתן לי ועשיתי אותן קמח. חיטים ניתן לי ועשיתי אותן פת? כתי[2] פשיטא ליה[3] שהוא[4] נאמן[5] היו הכל יודעין שרוב

[1] ויש שם טה"ד, וצ"ל: את העוללות, כמו שהוא בר"ר שם, תל"ג ע"ב.

[2] כ"ה בכי"ל, ונמחק. וכבר הוכחתי ("על הירושלמי", עמ' 80; תרביץ ש"ב, עמ' 111) שמלה זו היא קיצור מ"כר תי", כר תהי, ופירושה כמו אם תימצי לומר שבבבלי, עיין מ"ש כמה דוגמאות מן הירושלמי.

[3] בכי"ר: לה. בר"ש ד"ר: לו. וקרוב לוודאי שצ"ל: לך, כסיגנון הרגיל בירושלמי.

[4] כ"ה בכל הנוסחאות. וע"פ גירסא זו פירש הר"מ בפיה"מ. אבל המשך הירושלמי אינו מתפרש אלא ברוחק רב לפי גירסא זו. ומסתבר שהנוסחא הנכונה היא: שהוא א' (=שהוא אינו) נאמן וכו'. וכבר שער במהרי"ק במקומו שכן היתה גירסת הר"מ בירושלמי לאחר שחזר בו.

[5] כלומר, אם יהא פשיטא לך שאינו נאמן, יש לשאול את השאלה הבאה.

מכנסו לקט,[6] אפי כן אינו נאמן?[7] תני ר' יודן אומר מקום שנהגו להיות דורכין את העוללות וכו'. ומכאן רוצה הירושלמי לפשוט שאם רוב מכנסו לקט נאמן, ודוחה הירושלמי: ודכוותיה מקום שנהגו להיות מוסקין זיתי ניקוף יהא העני נאמן לומר שמן זה של זיתי ניקוף הוא? כלומר, הרי כל עצמם של זיתי ניקוף הם הזיתים שהעני מנקף,[8] ובעל כרחינו אנו מפרשים את המשנה "ואין נאמנין עליו לומר של זיתי ניקוף הוא", דהיינו שאינם נאמנים לומר שהם בעצמם עצרו את השמן, ולפ"ז מוכח מסתימת לשון המשנה שאינם נאמנים בשום מקום לומר שהם בעצמם עצרו את השמן, ומכאן שאף בעוללות, וברוב מכנסן לקט, אינם נאמנין. ור' יהודה שלנו חולק על המשנה. וע"פ זה פסק הר"מ בפי"ב מה' מעשרות הנ"ל.

2. לקט זה לקטתיו אני ואחי וכו'. מלשון זו משמע שהכל הוא מדברי ר' יהודה, ואפשר שמפני טעם זה השמיטו הר"מ, שהרי הראינו לעיל שר' יהודה חולק על משנתנו. ובירושלמי פ"ח ה"ב: מעשה והאמין רבי לחמשה אחין בחמשה כורין של חטין. ואיפשר כן? אלא מיכא צייבחד ומיכא צייבחד כורא סלק. ואנו למדים מדברי הירושלמי שאדם לפעמים יכול לאסוף ביום אחד כור שלם ממתנות עניים (כלומר, קצת מלקט, קצת משכחה וקצת מפיאה, ודלא כפי' המפרשים), אבל לא שמענו שנאמן לומר שאחיו וקרובו לקטו יחד אתו ולקח מהם את חלקם.

2–3. מפלוני גוי לקחתיו וכו'. כלומר, אעפ"י שנאמן לומר שלקח אותו מעניים אחרים, אבל אינו נאמן לומר שלקח אותו מפלוני הגוי שלקט משדה ישראל (גיטין פ"ה מ"ח) או מפלוני הכותי, מפני שאין אנו סומכין עליו בשתים: א. שלקח מעני גוי או כותי. ב. שהגוי והכותי מכרו לו ממתנות עניים. והכל הוא מדברי ר' יהודה. ולת"ק אפשר שאינו נאמן אפילו אמר מעני ישראל לקחתיו.

3. עניי כותים כעניי ישראל. במס' כותים פ"א ה"ו: נותנין להם לקט שכחה ופאה וכו'. והם נאמנים על הלקט והשכחה והפאה בשעתן, ועל מעשר עני בשעתו. ועיין בבלי גיטין ל' רע"ב וברש"י שם.

3–4. אבל עניי גויים אין מאמינים וכו'. כלומר, אפילו מהגוי עצמו אין מקבלין עד שיעשר, מפני שאפשר שהגוי לקט משדה גוי אחר (עיין פ"ד מ"ט, ולעיל פ"ב ה"א), ועיין להלן.

4. בכל דבר. שמא הכוונה היא שאין מאמינים לו שהוא עני (ואפשר שהוא מוכר לישראל מה שלקח מישראל אחר). ואעפ"י שאין ממחין בידי גוים בלקט שכחה ופאה, אין הטעם שאנו מאמינים להם שהם עניים, אלא שאף זה הוא מדרכי שלום, כמו בעניי ישראל שאינם ראויים ללקט, עיין לעיל פ"ג ה"א ומש"ש.

אין פוחתין לעני וכו'. פ"ח מ"ה, והתוספתא מוסיפה: בשעת מעשר שני. וצ"ל בשנת מעשר עני, כמו שהוא בד ובכי"ע. וכן מעתיקים בריבמ"ץ ובר"ש פ"ח סמ"ה, ובכפר"פ סמ"ד, עמ' תקע"ט. ועיין בתיו"ט רמ"ה.

5–6. אבל מתוך ביתו נותן כל שהוא וכו'. וכ"ה בכי"ע ובריבמ"ץ ובר"ש הנ"ל וברא"ש שם ובכפר"פ הנ"ל ובכת"י פ"מ (מה"פ פ"ח ה"ד ד"ה תני). ובד בט"ס: כל שדהו. ובר"מ (פ"ו מה' מתנ"ע הי"ב): אבל אם היה המעשר בבית, מחלקו אפילו כזית כזית וכו'. ועיין במשל"מ שם. ובסמ"ג עשין קס"א ר"ו ע"ד העתיק את התוספתא, וניסח ע"פ לשון הר"מ, כדרכו. ועיין ביעיר אזן להרחיד"א, עין זוכר, מערכת הכ' אות כ"א, מ"ש על "כל שהוא". ועל

[6] כ"ה בר"ש ובראי"ש הנ"ל, וכ"ה בכי"ל, אלא ששם היה כתוב "שכל", והגיה הסופר בעצמו: שרוב.

[7] זו היא שאלה, והכוונה שאפילו אם כולם יודעים שרוב המוכנס שלו בא מלקט, וממילא יש ידים להאמין לו שהקמח והפת הן מן הלקט. ופושט הירושלמי מן התוספתא שלנו.

[8] שאם בעה"ב מנקף אותם נתחייבו במעשרות, עיין מ"ש ע"ז לעיל פ"ג סה"ח (שו' 49–50).

החילוק בין מ"ע המתחלק בגורן ובין מתחלק בתוך הבית, עיין מ"ש לעיל פ"ב הי"ג. ובפאת השלחן סי' י"ב ס"ק י' אות ט"ז האריך להוכיח שלפי הבבלי והספרי אין חילוק, ובין בגורן ובין בבית צריך ליתן לעני כדי שביעה.

6. ושאר מתנות כהונה ולויה וכו'. מלשון התוספתא ברור שנותן להם כל שהוא בין בביתו ובין בגורן, שהרי בביתו אינן שונות ממעשר עני, ולפיכך קשה לנו לקבל את פירוש הגר"י בפאת השלחן סי' י"ב ס"ק י' אות ט"ז (קרוב לסופו). ובמשנתנו שנינו (מ"ו): מידה זו אמורה בכהנים ובלוים ובישראל. ופי' הר"מ בפיה"מ שכהנים ולויים וכו' חייבים ליתן מ"ע כשיעור המפורש במשנתנו, ועיין באורו בס' משנה ראשונה שם. ובריבמ"ץ ור"ש פירשו שמידה זו נוהגת בנתינת מעשר עני לכהנים לויים וישראלים; ושמא פירושו שאפילו נתן לכהנים ולויים תרומה ומעשר, מ"מ עדיין חייב לתת להם מ"ע כדי שביעה. והגרמ"ש מדוינסק פירש (משך חכמה כי תבא, ר' ע"א) שדברי המשנה מוסבים על מאמר אבא שאול שלמעלה: "ושאר כל הפירות, אמר אבא שאול כדי שימכרם ויקח בהן מזון שתי סעודות". וע"ז אומרת המשנה שלנו שמדה זו נוהגת אף בכהנים ובלויים, ואעפ"י שהם אוכלים תרומה ומעשר (ומשנתנו כמ"ד מעשר אסור לזרים) שעולים יותר בזול מחולין, מ"מ נותן להם כשיעור ב' סעודות של חולין. ולפי כל הפירושים הנ"ל אין התוספתא חולקת על משנתנו.

אבל בתוס' רי"ד (קידושין נ"ח ב') ובפי' הרא"ש (למשנתנו) ובשנות אליהו פירשו שמדה זו נוהגת בכהנים ובלויים, כשנותנים להם תרומה ומעשר וכו', ולפי זה חולקת התוספתא כאן על משנתנו, כפי שהעיר במל"מ בפ"ו מה' מת"ע ה"ז.[9]

7. רצה מציל מחצה ונותן מחצה וכו'. במשנתנו הנ"ל: היה מציל, נוטל מחצה ונותן מחצה. היה לו דבר מועט נותן לפניהם והן מחלקין ביניהן. ולפי פשוטן של המשנה והתוספתא,[10] שתיהן עוסקות בעומד בגורן, ואעפ"י שבגורן אין לו טובת הנאה במעשר עני לכ"ע, מ"מ מותר לו להציל מחצה בשביל קרוביו, עיין באו"ז ח"א ה' צדקה סי' כ"ב, ט' ע"א, ובס' משנה ראשונה ד"ה נוטל. וכן פירש הר"מ בפ"ו מה' מת"ע הי"א.[11] ומה שאמרו במשנה: היה לו דבר מועט וכו', הוא עניין בפני עצמו, כלומר כל השיעורים הללו לא נאמרו אלא בשיש לו לתת לכל אחד כשיעור, אבל אם אין לו אלא דבר מועט נותן לפניהם וכו'. וכן פירש הר"מ בפ"ו מה' מתנ"ע הנ"ל, וכן פירש הרא"ש במשנתנו, ובכפו"פ פמ"ד, עמ' תקע"ט.

ברם בירושלמי (ה"ו) אמרו: ר' יונה פתר מתני' ביותר מכשיעור. היה מציל, נוטל מחצה ונותן מחצה, אבל בכשיעור הוא נותן לפניהם והן מחלקין ביניהן. ר' חזקיה פתר מתניתא וכו'. ובפירושו נ"ל שר' יונה פתר את כל המשניות שלעיל דוקא אם היה לו מעשר עני יותר מכשיעור, כגון שהיה לו הרבה מ"ע בגורן, והיו העניים מועטים, ולפיכך נותן לעניים כשיעור המבואר במשנה, ומצניע את השאר. ומ"מ אומרת המשנה הבאה שאם היה מציל לא יציל יותר ממחצה, אבל אם לא היה לו אלא כשיעור אסור לו להציל, והוא נותן לפניהם והן מחלקין ביניהן. ועיין בפי' הריבמ"ץ. ואפשר שלרבינו כשחבר את ספר היד היתה לו גירסא אחרת בירושלמי, עיין

[9] ועיין המו"מ הארוך בתוספתא זו בפירושו של הרי"פ פערלא לכפו"פ פ"א, ו' ע"ד ואילך. ועיין שם ח' ע"א מה שרצה הרב להגיה בברייתא זו, וקשה להגיה נגד כל הנוסחאות.

[10] כפי שמוכח מן הלשון "מציל". ועיין מ"ש הרי"ן אפשטין בלשוננו כט"ו (ניסן תש"ז), עמ' 103 ואילך. ומכל מקום אין "מציל" יוצא כאן מידי פשוטו.

[11] אבל בפיה"מ פירש רבינו שבבית עסיקינן, ויכול להציל מפני שיש לו טובת הנאה. ואין שם ט"ס כדעת בעל תיו"ט, כפי שכבר הוכיח בחידושי מהרי"ח במקומו. אלא שבס' היד חזר בו מפירושו, כפי שהעיר במהר"י קורקוס על הר"מ במקומו. ובפיה"מ הוצ' הרצאנ עמ' 40, כבר מתוקן ע"פ חזרת רבינו בס' היד, ויש לנו מהדו"ב של פירוש רבינו.

בהגהות הגר"א בשנו"א ובריבמ"ץ הנ"ל.[12] אבל מפירוש ר' חזקיה בירושלמי ברור שהוא פירש את משנתנו אחרת. ועיין מ"ש להלן.

אבא יוסה בן דוסתאי אמ' וכו'. בכי"ע וד: בן דוסאי, וכ"ה בראשונים. ועיין ריבמ"ץ ור"ש פ"ח מ"ו. ודברי הר"ש הובאו באו"ז ח"א ה' צדקה סי' כ"ב, ט' ע"א, ודברי האו"ז הובאו במרדכי ב"ב פ"א סי' תרנ"ט.

8. נותן לפניהם שלישי וכו'. מלשון זו ("לפניהם") משמע כשמניח שני שלישים לקרוביו נותן לפני העניים את השאר, והן מחלקין ביניהם. ועיין פירוש ר' חזקיה בירושלמי הנ"ל. ועיין מ"ש ר"א אזכרי, כפי שהובא במלא"ש פ"ח סמ"ו.

9. ובאו כהנים אחרים וכו'. והטעם הוא כפי' המפרשים, שמכיון שהסכים בעה"ב לתת להם את המתנות, דינם כמכירי כהונה וזכו בהן. ובספרי נשא פי' ו', עמ' 10: ואיש את קדשיו לו יהיו, הרי שמדד להם בארץ וניתוספו אחרים עליהם, יכול קורא אני עליו ואיש את קדשיו לו יהיו ת"ל ואיש אשר יתן לכהן לו יהיה. ועיין בשנו"ס ובהערות הרח"ש הורוביץ שם,[13] אבל מדברי המיוחס לרבינו גרשום סוף ערכין ברור שפירש את הספרי שבמדד על הארץ עדיין לא זכו בהן הכהנים וכולם חולקים בשוה. וכנראה שבגידון הספרי אין לו לבעה"ב אלא ממועט, ולפיכך "מדד להם בארץ" כדין משנתנו ("נותן לפניהם והם מחלקין ביניהן", עיין מ"ש לעיל סוף שו' 6) ודעת בעה"ב מסולקת מכאן לגמרי, מה שאין כן לשיטת התוספתא הסוברת שבמתנות כהונה ולויה בעה"ב מחלק אפילו בכ"ש (עיין מ"ש לעיל) וכבר היה בדעתו לזכות לאלה שבאו בראשונה, ודינם כמכירי כהונה, וכמו שכתבנו לעיל. אבל כשמדד להם בקופה הרי יש כאן נתינה אפילו לשיטת הספרי, עיי"ש בספרי ובמפרשיו שנדחקו מאד והגיהו.

10. שלא להוציא את אחיהם ריקנין. במאירי (כתובות כ"ו סע"א, עמ' 125) מפרש את הכתוב (נחמי' י', ל"ט): "והיה הכהן בן אהרן עם הלויים בעשר הלויים. ר"ל שבזמן שישראל חולק מעשרות היו שם כהנים ולויים והיה נותנם לכהן, והכהן היה נוטלו לעצמו ונותן מהם ללויים מה שהוא רוצה". ושמא רחפו לפני רבינו דברי התוספתא כאן.

11—12. אם באו עד שלא תחזור חלילה וכו'. כלומר, אעפ"י שבמתנות כהונה נותן כל שהוא ואינו חושש (לעיל ה"ב), זהו דווקא לעניין סחות מכשיעור, אבל ביתר מכשיעור מסתבר שלא יתן בב"א, וירבה בכהנים ולא ירבה בשעור (עיין בבלי עירובין ס"ג א'). וסובר ר"ש בן אלעזר שנותן לכל כהן כשיעור, ואם נשארו לו מתנות חוזרים חלילה, ומקבלים שוב כשיעור שקבעו במשנתנו. ולפיכך הכהנים שבאו באמצע, עד שלא חזר המחזור, מקבלים מאותו מחזור שעדיין לא נגמר, אבל לא מאותם מחזורים שכבר עברו.

12. עומדין על העקוב וכו'. כלומר, בעקבות הכהנים שבאו מקודם (עיין זבחים פ"ו סמ"ג ובשנו"ס שם), ולאחריהם. ושמא פירושו על שפת הגורן, עיין במלונות ללשון סורית ערך עוקבא.

12—13. אין חולקים להם על הגורן. עיין מ"ש להלן סוף תרומות.

13. מתנות כהונה ולויה לשם טובה. וכ"ה בד. ובירושלמי (יבמות פ"א ה"ה, י"ב ע"א; כתובות פ"ב ה"י, כ"ו ע"ד): דתני ר' חייה נשים ועבדים אינן חולקין על הגורן, אבל נותנין להן מתנות כהונה ולוייה מתוך הבית. וכ"ה להלן סוף תרומות. אבל בבבלי (יבמות צ"ט סע"ב): וכולן משגרין להם לבתיהם. ולהלן כתבנו (תרומות פ"י רהי"ז) שדווקא בחולקים

[12] ומסתבר שלא היה לו לריבמ"ץ גירסא אחרת בירושלמי, אלא שהוא ניסח את פירוש ר' יונה ע"פ לשון המשנה.

[13] ועיין מ"ש הגרמ"ש באו"ש סוף ה' מע"ש ומ"ש בתרביץ ש"ב ס"ב, עמ' 236.

על הגורן אין הבעלים מטפלין בהולכת התרומה (עיין להלן הי"ז), אבל אם נותנין מבתיהן חייבין להוליכה לכהן לביתו. וכבר פירשו הראשונים[14] ע"פ הספרי (ליתא לפנינו) שאם בעל הבית מחלק בביתו יש לו טובת הנאה. וזהו הפירוש אף כאן: נותנין להם מתנות כהונה ולויה לשם טובה, כלומר מחלקין מבתיהם ושולחים לבית הכהן לשם טובה.

ברם בכי"ע גורס: אבל נותנין להם חולין מתוקנין (ובגליון הוגה: מתנות כהונה ולויה) לשום טובה. וכנראה שזו היא הגירסא הנכונה בתוספתא, ופירושה שאעפ"י שאין חולקין להם מתנות כהונה על הגורן, מ"מ אין מוציאים אותם ריקנין, ונותנין להם חולין מתוקנין לשום טובה, ואינם גרועים מעניי גויים, עיין לעיל פ"ג ה"א. ובב"ר פע"א, ד', עמ' 825: לכהן שירד לגרן, נתן לו אחד כור של מעשר ולא החזיק לו טובה, ונתן לו אחד קומץ של חולין והחזיק לו טובה.[15]

13–14. רבן שמעון בן גמליאל וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן ולהלן כתובות פ"ג ה"א, וכן מעתיק מכאן בכפו"פ פכ"ה, עמ' תע"ב, וכ"ה בירושלמי כתובות (פ"ב ה"ז, כ"ו ע"ד). אבל בבבלי שם כ"ו א': תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר וכו'. ועיין להלן שו' 18 ומש"ש.

14–15. מעשר ראשון חזקה ללוים. וכ"ה בד ולהלן כתובות הנ"ל בד ובכי"ו. אבל בכי"ע כאן ושם ובכפו"פ ובירושלמי ובבבלי הנ"ל: חזקה לכהונה. ופירשו בבבלי שתנא זה סובר כר"א בן עזריה, ובתר דקנסינהו עזרא ללויים אין נותנין להם מעשר, אלא לכהן גרידא. וכנראה שהגירסא שלפנינו נכונה, ובירושלמי תוקן ע"פ הבבלי בכתובות, שהרי בירושלמי אין זכר כלל להלכה זו שאין נותנין מעשר ללויים, וכל השאלה היא אם נותנין מעשר אף לכהן,[16] וכיצד אפשר לומר שמעשר ראשון חזקה לכהונה.

15. החולק בבית דין וכו'. בירושלמי כתובות פ"ב הנ"ל מסיים: אני אומר תרומה נפלה לו מאבי אמו כהן. כלומר הרואה שב"ד נתנו לו תרומה בתור ירושה לא ראה כלום, שהרי אפשר שהיא מבית אבי אמו. ובבבלי שם כ"ו א': אמר רב ששת הכי קאמר החולק תרומה בנכסי אביו עם אחיו וכו'. והוא מעמיד לה שידעו שאביו ואחיו כהנים, אלא שעליו היה חשש חללות, עיין בבבלי לעיל שם, וברי"מ פ"כ מה' אסורי ביאה הי"ב.

15–16. שתי חזקות לכהונה וכו'. כפו"פ פ"י עמ' ק"צ.

16–17. עד מקום ששליח חודש מגיע. בירושלמי הנ"ל מוסיף: עד נמרין. ומכאן שהכוונה לעיר נמרין בסוריא. ובירוש' ר"ה פ"א ה"ד, נ"ז ע"ב: אמר ר' יהושע בן לוי אנא עריב לאילין דאזלין לנמורין[17] דלית חד מינהון מיית מי אזל. ויפה פירש בפ"מ שם שהכוונה לנמורין שבסוריא שהלכו לשם שלוחי החודש. וביוצר לשבת ראשונה של חנוכה (אודך כי אנפת): מעכו לנמרים רדף המחנה, ומקורו הוא בשאילתא לחנוכה.[18] והכוונה לנמרים שלנו, ויהודה המכבי רדף אחרי המחנה מגבול א"י לסוריא, עד מקום שהשלוחים מגיעים.

17. אבל לא לחילוק גרנות. מפני שהתרומה בסוריא היא מדרבנן, ואין מדקדקין בה כ"כ, אבל נשיאות כפים היא ראייה, מפני שבכל מקום ששלחי חודש מגיעים היה שם ב"ד, ודקדקו שזר לא ישא את כפיו.

[14] תוספ' חולין קל"א א' ד"ה מעשר, רמב"ן יבמות ק' א', מאירי שם, עמ' 361 ועוד. ועיין בהערות ר"א פינקלשטין לספרי ראה, עמ' 170 הע' 10.

[15] ועיין להלן דמאי פ"ה הי"ח, אבל שם טובה הוא בניגוד לשכר.

[16] עיין ירוש' מע"ש פ"ה ה"ה, נ"ו ע"ב; שם ה"ו נ"ו ע"ג; שם רה"ט נ"ו ע"ד, ובמקבילות בסוטה פ"ט רה"י, כ"ד ע"א; יבמות פ"ט סה"ו, י' ע"ב; שם פ"י ה"א, י' ע"ד.

[17] בשרי"ר עמ' 153 בטעות: ללמודין.

[18] נתפרסמה מכת"י בתלפיות של ר"ק מידסקי ש"ה, עמ' 442.

18. ר' שמעון בן אלעזר וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן ולהלן כתובות פ"ג ובירושלמי הנ"ל, אבל בבבלי הנ"ל: רבן שמעון בן גמליאל. ועיין לעיל שו' 13—14 ומש"ש.

18—19. בראשונה כשהיה שם בית דין. אפשר שהכוונה היא עד זמנו של טריינוס הרשע, עיין ירוש' סוכה פ"ה ה"א, נ"ה ע"ב. ועיין ירושלמי עירובין ספ"ג, כ"א ע"ג (עיין הנוסחא הנכונה שם בירושלמי כפשוטו עמ' 277).

20. קטנים חולקין בהן. כמפורש להלן סוף תרומות ובמקבילות, עיין מש"ש. אבל בקדשי המקדש אין חולק, כמפורש להלן זבחים פי"א ה"ו, תו"כ צו סוף פרשה ד', ל"ד ע"ב, ירושלמי סוטה פ"ג ה"א, י"ח רע"ד, בבלי קידושין נ"ג א', מנחות ע"ג א'.

וטמאים חולקין בהן. ואעפ"י שאמרו (להלן סוף תרומות) שלטמא אפילו לביתו אין משלחין, לא נאמר כן אלא משום קנס, מפני שלא נזהר,[19] ואינו אלא בטמא מפורסם, שהרי אף אשה היא בכלל אלה שמשלחין להן תרומה לבתיהן, ואין חוששין כלל שמא פשעה ולא טבלה מנדתה, ואין שום חובה על הטמא להודיע למשלח שהוא טמא, אבל בקדשי המקדש אין לטמאים חלק בקדשים כלל, עיין במשנת זבחים פי"ב מ"א, תו"כ צו פט"ז ה"ז, ל"ט ע"ד.

20—21. וחולקין אותן בטומאה. שהרי ראויין להדלקה בביתו של כהן, אבל קדשי מקדש אסורים בהנאה, עיין שבת כ"ה א' ובתוספ' שם כ"ד ב' ד"ה לפי. ועיין מ"ש במהרי"ט אלגזי בכורות פ"ה סי' ל"ז, קכ"ה ע"א.

21. ושוקלין מנה כנגד מנה. וכ"ה בכי"ע (אלא ששם: מנא). ובעניין בכור בעל מום פירש"י בכורות (ל"א א'): שאם יש לו חתיכת בשר חולין שנשקלה בליטרא יכול לשקול בשר בכור כנגדה. וכמובן שבקדשי הגבול מותר לעשות כן לכתחילה, שהרי הם נכסי כהן לכל דבר, אבל בקדשי המקדש אסור מפני בזיון קדשים, עיין בבלי ביצה כ"ח א'. ודבר זה אסור גם במע"ש (עיין מע"ש רפ"א) ובפירות שביעית (ירושלמי ביצה פ"ג ה"ז, ס"ב סע"א). אמנם הר"מ (בפ"א מה' בכורות הי"ח) פסק שגם בבכור תם מותר לשקול מנה כנגד מנה, אבל הוא פירש (פיה"מ בכורות פ"ה מ"א) מנה כנגד מנה בחלוקת כהנים בבשר, שמותר לחלק ולשקול את המנות כדי שהיו כולן שוות, ואף זה אינו אלא בבכור, אבל לא במעשר (שם פ"ו מה' בכורות ה"ו), ועיין מ"ש להלן. וכנראה שכבא זו אינה מחלקת אלא בין קדשי הגבול וקדשי המקדש, אבל קדשי ירושלים (עיין להלן חלה פ"ב ה"ז ואילך ובמקבילות) אינם בכלל שניהם.

אבל בד גורס: וחולקין מנה כנגד מנה. ופירושו שבקדשי הגבול מותר להם לכהנים להחליף מין במינו ומין בשאינו מינו (ועיין בר"מ פי"ב מה' תרומות סהכ"א ובמהרי"ק שם), אבל בקדשי המקדש אסור, עיין להלן זבחים פי"א ה"ה, ובמקבילות שהבאנו בריש הלכה זו. ועיין סוכה פ"ה מ"ז ובבלי ב"ק ק"י ב'. ואשר לחלוקה בקדשי המקדש במין אחד, עיין תוספ' שבת קמ"ט ב' ד"ה מטילין, קידושין נ"ג א' ד"ה מאי, ומאירי שם, עמ' 264. ועיין פ"א מה' בכורות הי"ח הנ"ל ומ"ש במהרי"ט אלגזי בכורות פ"ה סי' ל"ו (ד' ליוורנו קכ"ז ע"א).

חייבין באחריותם ליטפל בהן וכו'. כלומר, חייב באחריות טיפולם.[20] אבל בקדשי הגבול אין חייב ליטפל בהם, כמפורש להלן תרומות פי"ד הי"ז ובמקבילות, עיין מש"ש.

22. לבית הבחירה. וכ"ה בד, ובספרי ראה פי' ע"ז, 142, וברא"מ הנ"ל (לעניין קדשי חו"ל). ובכי"ע: לבית הבירה, וכ"ה בספרי ראה בכי"ל וכי"ר, עיין בשנו"ס שם. ועיין בפי' רביגו הלל שם ל"ב ע"ב, ובהע' כ"ג, כ"ו שם. ועיין ירושלמי פסחים פ"ז ה"ח, ל"ה ע"א, בבלי יומא ב' א', זבחים ק"ד ב'.

[19] עיין בבלי יבמות ק' א' ומ"ש להלן.

[20] עיין בציונים שלנו במסורת התוספתא, ור"מ רפי"ח מה' מעשה הקרבנות. והארכנו בזה להלן בכורים פ"א רה"ה, עיין מש"ש.

נותנין לכל חבר. כלומר חבר דוקא, כמפורש בספרי קרח פי' קכ"א עמ' 148: אין נותנין מתנות אלא לחבר. ועיין ירושלמי חלה פ"ד הי"א ס' ע"ב,[21] בבלי סנהדרין צ' ב', חולין ק"ל ב'[22] ובראשונים שם. ועיין ר"מ פ"ו מה' תרומות ה"ב וברדב"ז ובמהרי"ק שם.

קדשי מקדש אין נותנין וכו'. בירושלמי חלה הנ"ל: הבכורות והבכורים לאנשי משמר. ובנוסח הרש"ס שם (פ' ע"א): החרמים והבכורות וקדשי המקדש והבכורים לאנשי משמר, וזהו בוודאי תיקון הר"ש סיריליאו בעצמו, והירושלמי לא הזכיר אלא קדשי ירושלים, אבל קדשי המקדש ברור שהם לאנשי המשמר.

23. אין פותחין לעני וכו'. כל הברייתא עד "פרנסת לינה" היא פיסקא מן המשנה (פ"ח מ"ז). ועיין שאילתות וירא ריש סי' י"א ובהעמק שאלה שם.

23—24. מכר בפונדיון וכו'. הסלע הוא ד' דינרין, או כ"ד מעין, או מ"ח פונדיונות. וסאה היא בת ו' קבין, או י"ב חצאי קבין, נמצאו ד' סאין הן מ"ח חצאי קבין — חצי קב בפונדיון. ופירשו בירושלמי שהכסר הנמכר בפונדיון הוא פחות מחצי קב מפני שהחנווני מנכה שליש ליציאה. ועיין בבלי עירובין פ"ב ב' וכתובות ס"ד ב'. ושיעור זה הוא רק כדי קיום הנפש. עיין אוה"ג כתובות חלק התשובות עמ' 197.

24. פרנסת לינה שמן וקטנית. כל הברייתא באשכול ח"ב, הוצ' הר"ח אלבק, עמ' 173, עיי"ש. ומדברי הר"ש והרא"ש פ"ח מ"ז, וכפו"פ פמ"ד עמ' תקע"ט, משמע שהם פירשו שכוונת התוספתא היא דשמן וקיטנית הם פרנסת לינה, ובבבלי שבת וב"ב מפורש שפרנסת לינה הם מצע וכסת. וברור שכל הברייתא עד "פרנסת לינה" אינה אלא פיסקא מן המשנה, והתוספתא מוסיפה: שמן וקטנית, כלומר שמחוץ לכסר נותנים גם שמן וקטנית, עיין כתובות פ"ה מ"ח. וכן כנראה פירש הר"מ בפ"ז מה' מתנ"ע ה"ח. ועיין ברדב"ז שם. ובאשכול הנ"ל נמצאת פיסקא זו אחרי: שבת נותנין לו מזון שלש סעודות, ולפ"ז בוודאי אי אפשר לפרשה על פרנסת לינה.

24—25. שבת נותנין לו מזון שלש סעודות. גם זו היא פיסקא מן המשנה הנ"ל. ועיין הסדר באשכול הנ"ל.

25. דג. וכ"ה בד ובר"מ הנ"ל. אבל בכי"ע ובאשכול הנ"ל הנוסחא היא: דגה. וזו היא גירסא יותר מתוקנת, מפני ש"דגה" בלשון בני אדם הוא דג קטן.[23] ובפירוש אמרו בירושלמי ביצה (פ"ב ה"א, ס"א ע"ב): לא עירב ולא עירבו לו אחרים. ר' יצחק אומר צולה לו דגה. ובבבלי שם (כ"ב א'): משום ר' יצחק אמרו אף צולה לו דג קטן. ועיין בבלי נדרים ל"ח ב' ובאהצור"י ביצה עמ' 18. וכן להלן סוכה (פ"ד סהי"א): ויצלה לו דגה.[24] ובבבלי שבת ל"ה ב': כדי צליית דג קטן. וכן בקה"ר פ"ז י"ב ופ"ט י': ומדליק לו את הנר וצולה לו דג וממלא לו חבית של מים. ובד"ר שם (בפ"ט): וצולה לו דגו, וצ"ל: דגה. ומכאן שבכ"מ שמדברים בצליית דג בערב שבת ע"י הדחק אינו אלא בדגה או בדג קטן, וממילא שאין סתם עני עדיף מעשיר שבישראל ע"י הדחק, ונותנין לו דבר מועט בשביל כסא דהרסנא, עיין בבלי פסחים קי"ב א'.

26. אבל בזמן שמכירין אותו וכו'. אשכול הנ"ל וכפו"פ פמ"ד עמ' תקע"ו. ובפיה"מ להר"מ פ"ח מ"ז: ואם יהיה העני ידוע נותנין לו מה שיכסה.[25] והברייתא שלנו גם בירושלמי כאן (ה"ז כ"א ע"א) אלא שנוסף שם: והכל לפי כבודו. ועיין בבלי ב"ב ט' א' ובר"מ

[21] ובאהצור"י שם, עמ' 157; מאירי חלה, עמ' 44; הנ"ל חולין, עמ' 486.

[22] עיין תוספ' שם ד"ה מנין, והיתה להם הגירסא בירושלמי כני' כי"ר וחסרו לפניהם בסוף ה"י המלים "בין לכהן חבר בין לכהן עם הארץ".

[23] עיין להלן נדרים פ"ג ה"ה; ירושלמי שם פ"ו ה"ו, ל"ט רע"ד; בבלי שם נ"א ב'.

[24] כ"ה בכי"ו, בכי"ל ובר. ובכי"ע ובשו"ת הרשב"א ח"ד סי' קי"ט בטעות: דג.

[25] כ"ה בר"ן, בר"ו ובהוצ' הרצאג. ובהגר"ן הוגה לנכון: שיתכסה.

פ"ז מה' מתנ"ע ה"ו ובמהרי"ק שם. וכנראה שהפירוש הוא שאנו מכירים אותו שהוא עני, ואין חוששים שמא כבר קבל כסות מאחרים.

26–27. היה מסבב על הפתחים וכו'. ואמרו בירושלמי: ובלחוד דלא יפחות ליה מן ארגרון דיליה (צ"ל: דידיה, כמו שהוא בכי"ר), כלומר ובלבד שלא יפחות לו ממטבע קטנה שהיו רגילים לתת לעניים המחזרים על הפתחים. וכן אמרו בבבלי ב"ב שנותנים לו מתנה מועטת. ופירשו ברש"י ותוספ' שם שהכוונה היא שנותנים לו מן הקופה. אבל מלשון הר"מ הנ"ל (פ"ז ה"ז) משמע שהכוונה לכל אדם. ועיין כפו"פ פמ"ד ריש עמ' תקע"ח, והיתה לפניו בבא זו להלן בסה"י, או בריש הי"א.

27. תמחוי כל היום וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע ואשכול הנ"ל: תמחוי בכל יום, וכ"ה בירושלמי פ"ח ה"ז ובבבלי ב"ב ח' ב'; ובכת"י שם (עיין דק"ס עמ' 33 הע' ה'): תמחוי נגבית בכל יום. ולפי הגירסא שלנו בתוספתא פירושו שמחלקין מן הקערה בכל היום, ועיין ר"מ פ"ט מה' מתנ"ע ה"ב. ובירושלמי הנ"ל אמרו שמחלקין מן הקערה לאלתר אחר הגבייה. ועיין מ"ש להלן רה"י על תמחוי וקופה.

28–29. אם שהא שם שלשים יום וכו'. ירוש' ב"ב (פ"א ה"ו, י"ב ע"ד) כלשונה כאן. ובירושלמי כאן פ"ח ה"ז: למזונות שלשים יום, ולא נתבאר אם "למזונות" פירושו לתמחוי או לקופה, ועיין להלן רה"י ומש"ש. ובבבלי (ב"ב ח' א'): שלשים יום לתמחוי שלשה חדשים לקופה. וכן היתה הגירסא לפני רב נחשון גאון, עיין תשה"ג הרכבי סי' תקל"ז עמ' 264. אבל בכתי"י וראשונים הגירסא בבבלי שם (עיין דק"ס 31 הע' מ'): שלשים יום לקופה שלשה חדשים לתמחוי. וכן פסק הר"מ בפ"ט מה' מתנ"ע הי"ב. ועיין בכפו"פ פמ"ד עמ' תקפ"ב. ומהר"י קולון שרש י"ז כתב: מצאתי בשני ספרים דגרסינן ל' יום לקופה ג' חדשים לתמחוי וכו', כדברי רבינו משה, ועי"ש שהביא גם את הירושלמי ב"ב ונתן הסבר לגירסת הבבלי, ועיין גם ברדב"ז על הר"מ הנ"ל ובמה"פ כאן וב"ב שם. וכמה צריך לשהות כדי לתת לתמחוי לא נזכר לא בתוספתא ולא בירושלמי.

29. ולכסות ששה חדשים. וכ"ה במקורות המקבילים, אבל בבבלי הנ"ל מוסיף: תשעה לקבורה.

29–30. לעניי העיר שנים עשר חדש. וכ"ה בד, וכן כנראה היה גם בתוספתא כת"י פ"מ שלא העיר על גירסא אחרת. ובכי"ע ובבבלי: לפסי העיר וכו'. ובירושלמי ב"ב: לפסים ולזימיות וכו', כלומר למטים. ובירושלמי כאן: לפסין ולצדקות שנים עשר חדש וכו', מהו לפסין ולצדקות שנים עשר חדש, בשכר סופרים ומשנים. ועיין בבלי ב"ב ח' א' וביד רמה שם ד"ה ולכל מילי.

30. פרוטה לקופה ופרוסה לתמחוי. וכ"ה בד. ובאשכול הנ"ל: עני שנתן פרוסה לתמחוי וכו'. ומכאן משמע שלקופה נותנים כסף, אבל לתמחוי נותנים מאכל, וכן פירשו כמה מן הראשונים, עיין ערוך ערך תמחוי ובערוך השלם שם, במיוחס לר"ג וברש"י ב"ב ח' א' ועוד. וכן פירש הר"מ בפיה"מ כאן פ"ח מ"ז. אבל בכי"ע כאן: פרוטה לתמחוי ופרוטה לקופה, וכן מעתיק הר"מ ספ"ט מה' מתנ"ע. ומכאן, כנראה, חזר בו מפירושו בפיה"מ ופירש (בס' היד שם ה"ב) שנותנים גם מעות לתמחוי.[20] אבל קרוב לוודאי שגירסתנו נכונה, שהרי לפי גירסת כי"ע והר"מ קשה למה לא ערב ותנא: פרוטה לתמחוי ולקופה. והחילוף בין פרוסה ופרוטה הוא רגיל, עיין לדוגמא מ"ש בהירושלמי כפשוטו לעירובין, עמ' 320 ואילך.

מקבלין אותן ממנו. עיין ש"ך יו"ד סוף סי' רנ"ג.

[20] ומירושלמי דמאי (פ"ג ה"א, כ"ג ע"ב) משמע שלקופה נותנים גם מאכל. ועיין בר"ם ספ"ח מה' שמיטה ויובל. אבל בתוספתא שם ספ"ג גורס: גבאי צדקה במקום "גבאי קופה" שבירושלמי.

31. נתנו לו חדשים וכו'. ר"מ הנ"ל, טיו"ד סי' רנ"ג. וברלב"ג ראה, רכ"א סע"ב: ואם היה לבוש בגדים חדשים לא נלבישהו שחוקות.

32. היה משתמש בכלי מילת וכו'. "מילת" הוא כנראה צמר דק מאד, עיין בתוספות עה"ש של קרויס ערך מל (י"ד).

33. מעה נותנין לו מעה. עיסה וכו'. וכ"ה בד (אלא ששם: כלי עיסה). ובכי"ע ובס' האשכול הנ"ל: פת נותנין לו פת. מעה נותנין לו מעה. עיסה וכו'. ובספרי (ראה פי' קי"ח, עמ' 177): הראוי ליתן לו פת נותנין לו פת. עיסה נותנין לו עיסה. מעה נותנין לו מעה וכו'.[27] ובסמ"ג עשין קס"ב, ר"ז ע"ב: ותניא בספרי ובתוספתא דפאה די מחסורו אשר יחסר לו, למה נאמרו כולם, ללמדך הראוי לתת לו פת חמין, נותנין לו פת חמין,[28] מ צ ה מ צ ה, להאכילו לתוך פיו מאכילו.[29] וברלב"ג ראה, רכ"א סע"ב: היה רגיל בפת חטים לא נאכילו שעורים (ועיין גי' סמ"ג כת"י לעיל הע' 28).

ובפי' רבינו הלל לספרי ראה (מ"ג ע"ב) פירש: עיסה נותנין לו עיסה, משום דמתבייש ליטול פת. וכנראה שהעיסה שהיו עושים בבית היתה יותר נקיה מפת שנמכרת בחנות. ובמכשירין פ"ב מ"ח שנינו: ואם הית פת עיסה וכו' אם היתה פת קיבר. ובפי' הרא"ש שם: פת עיסה. פת נקיה, ואין הנחתומין עושין אותה, אלא הרגילים לאוכלה אופין אותה בביתם וכו'. ועיין בפיה"מ להר"מ שם.

35. אפי' עבד אפי' סוס. כפו"פ פמ"ד עמ' תקע"ז בשם התוספתא. ועיין בציונים במסורת התוספתא ובר"מ פ"ז מה' מתנ"ע ה"ג.

35–36. לו זו אשה שנ' אעשה לו עזר כנגדו. וכ"ה בד ובכפו"פ הנ"ל. אבל בכי"ע חסר כ"ז, ועיין בציונים הנ"ל. ובירושלמי (כתובות פ"ד ה"ח, כ"ח ע"ד): כתב לבניו ומכר לאחרים? מהו מסבתיה אתה (כלומר, מהו להשיאו אשה)? אמר ר' חנינא אנא לית אנא מסב ליה אתא. א' ר' מנא[30] לא מסתברא אגרין ליה שמשא ומסבין ליה איתא, כמה (דו) דהיא שמשא. ולפי הירושלמי אשה בכלל שמש היא, וכן רגיל בירושלמי:[31] מה בין הקונה אשה. מה בין הקונה שפחה.

37. באנשי הגליל. וכ"ה בירושלמי. אבל בספרי: בגליל העליון. ובבבלי: באנשי גליל העליון.

37–38. ליטרא בשר בציפורי בכל יום. וכ"ה בכפו"פ הנ"ל. וכן בכי"ע: ליטרא אחת בשר בציפורי בכל יום. ובד: בשר צפורי, וצ"ל: [ב]צפורי. והפירוש הנכון הוא בח"ד, בצפורי במשקל ציפורי, כמו באיטלקי במשקל איטלקי.[32] וכן פירש מהרי"ן אפשטין בתרביץ ש"ה עמ' 270, וציין לספרי האזינו פי' שי"ז, עמ' 360: ארבעה ליטרים בצפרי וכו' שלשים ליטרים בצפרי. ויש להוסיף גם ירושלמי כאן פ"ז ה"ד, כ' ע"א: שבע ליטריות בציפורי.

[27] ועיי"ש בשנו"ס ובהערות הר"א פינקלשטין. ועיין בס' מעלות המרות לר' יחיאל בר' יקותיאל, מעלת הצדקה, ד' קרימונא, כ"ד ע"א, ובמנוה"מ ח"א, עמ' 78. ונראה שהעתיק מטיו"ד סי' ר"ן.

[28] באינקונבל מרפוס בלתי ידוע גורס: פת חמץ נותנין לו חמץ. ובד' נפולי: פת חמץ נותנין לו פת חמץ. וכן תקנתי בסמ"ג מרעתי (בתס"ר ח"א, עמ' 39). אבל בסמ"ג כת"י על קלף (מן המאה הי"ג) גורס: פת חטין נותנין לו. מצה נותנין לו.

[29] ובספרי שלפנינו גורס: הראוי ליתן לו פת יתן לו פת, ליתן לו עיסה יתן לו עיסה, מעה יתן לו מעה.

[30] כ"ה הגירסא בשטמ"ק כתובות מ"ט ב' בשם הריטב"א, ולפנינו בירושלמי משובש. ועיין מ"ש במחברתי "על הירושלמי", עמ' 7.

[31] שביעית פ"ח ה"ח, ל"ח ע"ב; מע"ש פ"א ה"א, נ"ב ע"ב; כתובות פ"ה ה"ד, כ"ט ע"ד.

[32] עיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 166, וח"ד, עמ' 193.

וביר׳ליטרא בשר צפרים בכל יום. ובכי״ל שם חסרה המלה „בשר״ והרשלמה ע״י הסופר בין השורות. ובכי״ר: ליטרא[33] פי׳ ציפורין. והרי״ן אפשטין הגיה: בי ציפורין, כלומר בצפורין (כגי׳ מה״ג בספרי האזינו הנ״ל), במשקל צפורי. ואין ספק שצדק מהרי״ן אפשטין ז״ל בהגהתו, שהרי כן יוצא מהמשך הירושלמי ששאל: ואפשר כן? אלא דלא הוה אכל עם חורנין (עם חורנין) לא הוה אכל.[34] ופירושו: שאם לא היה אוכל עם אנשים אחרים לא היה אוכל (כמו שפירש בס׳ ניר מדעתו ע״פ הגירסא שלנו עיי״ש). ומתירוץ הירושלמי אנו למדים על הקושיא, שהשאלה היתה על הכמות, ולא על האיכות. ובספרי הנ״ל בדפוסים: ליטרא בשר של ציפור (וזה תיקון ע״פ הבבלי, עיין להלן), אבל בשני כת״י המובחרים (רומי ולונדון): של צ י פ ו ר י, ופירושו כמו: [ב]של ציפורי.

ובבבלי הנ״ל: שלקחו לעני בן טובים אחד מצפורי ליטרא בשר בכל יום. ליטרא בשר מאי רבותא? אמר רב הונא ליטרא בשר משל[35] עופות.[36] ובבבל, שהיה שם בשר בזול, שאלו ליטרא בשר מאי רבותא? אבל בא״י שהיה בשר ביוקר שאלו: ואיפשר כן?

ובכפו״פ הנ״ל מסיים כאן: היה מסבב על הפתחים אין נזקקין לו לכל דבר. וזה נמצא לפנינו לעיל בסוף ה״ח.

38. ה י ה מ ש ת מ ש ב כ ל י ז ה ב מ ו כ ר ן וכו׳. ופירשו בבבלי שדווקא בכלים שאינו משתמש בהם בגופו (כגון מגרדת של כסף) אבל בכלים שמשתמש בהם בגופו (כגון כוסות ושלחן) אין מחייבין אותו למכור, ועיין ר״מ פ״ט מה׳ מתנ״ע הי״ד, (עיי״ש עוד חילוק ע״פ הבבלי, ופירש כשיטת הרי״ף). וכ״ז הוא דווקא בעני שמפורסם לבן טובים, אבל סתם עני שמשתמש בכלי כסף וזהב חזקתו שהוא רמאי, עיין ירושלמי כאן פ״ח ה״ט כ״א ע״ב, ובבבלי כתובות ס״ח רע״א, ובתוספ׳ שם ד״ה בטלי, ובמאירי שם עמ׳ 289.

40. א מ ר ו מ ש פ ח ת ב י ת נ ב ט ל ה וכו׳. וכ״ה בכמה כת״י בספרי ראה פי׳ ק״י עמ׳ 171, ובהוצאות שם כי חבא פי׳ ש״ג. אבל בכי״ע כאן: בית נבלטא, וכן בד: גבלטא (וצ״ל: נבלטא). ובכפו״פ פמ״ד עמ׳ תקע״ח מעתיק מכאן: בית נבלטה. וכ״ה בספרי הנ״ל פי׳ ק״י בדפוסים ובכי״ר, וברוב כתה״י בפי׳ ש״ג שם. ובירושלמי: משפחת אנטבילא וכו׳. ועיין מ״ש בפירוש שם זה הר״ש קליין במ״ח חע״ז (1933) עמ׳ 189 ואילך. ורוב הגוסחאות מכריעות לצד נבלטה, ומסתבר פירוש ר״ע לעף שמוצא המשפחה הוא מנבלט שביהודה (עיין נחמיה י״א, ל״ד).

40—41. ו ה י ת ה מ ת י ח ס ת ע ם ב נ י א ר נ ו ן ה י ב ו ס י. בכי״ע: עם ארונן היבוסי, ובד: ע ל בני ארנן היבוסי. ובכפו״פ הנ״ל: מתייחסת כ ב נ י ב נ י ארונה היבוסי. ובירושלמי: מתייחסת של (צ״ל: על. ובכי״ר שם: משל) ארנן היבוסי.

41. ש ל ש מ א ו ת ש ק ל י ז ה ב. וכ״ה בד ובכפו״פ הנ״ל. ובכי״ע: ש ש מאות שקלי זהב. וכן מעתיק מכאן רבינו הלל לספרי ראה, מ״א סע״ד. ובספרי ראה פי׳ ק״י (בכל הנוסחאות): ש ש מאות כ כ ר י זהב. וכ״ה בפי׳ ש״ג שם (ברוב הנוסחאות). וכ״ה בירושלמי כאן.[37] אבל

[33] ואח״כ נמצא שם ריוח כמקום שתי מלים.

[34] כ״ה בכי״ל שם. ונמחקו חמש מלים האחרונות, ושעה המוחק, ולא היה צריך למחוק אלא את המלים שהקפתי.

[35] במדרש הגדול ראה (הסגלה חנ״ב, עמ׳ קס״ג) גורס: ליטרא מ ו ח של עופות. וכ״ה במאירי כתובות עמ׳ 288. וכ״ה במנוה״מ ח״א, הוצ׳ ענאלאו, עמ׳ 78 (וציין לו הר״א סופר בהערותיו שם) ובס׳ המוסר לר״י כלץ פ״א, ד׳ מנטובא, י׳ סע״ב. ובאיכ״ר פ״נ (הוצ׳ בובר, עמ׳ 130): תמנן תבשילין דמוחין דעוף וכו׳ דהוה כל תבשילה מוחין דעוף.

[36] כלומר, ציפורים, עיין בספרי דבי רב לרד״ף, רכ״ה ע״א.

[37] בנוסח הרש״ס: דנרי (במקום ‚ככרי׳). ושמא הניה כן הרב בעצמו ע״פ התוספתא כאן.

בספרי כי תבוא בכת"י מדרש חכמים ובמה"ג שם: שש מאות ככרי כסף. ובירוש' כי"ר: כשש מאות ככרי כסף זהב. ויש כאן עירבוביא של שתי נוסחאות.

41—42. ולא רצו להוציאן חוץ מירושלם. וכ"ה בכל הנוסחאות ובכפו"פ הנ"ל. וכ"ה בכמה כת"י בספרי פי' ק"י, ובכל הנוסחאות ("להוציאם") בפי' ש"ג שם. ובירושלמי כאן (בהוצאות שלנו): שלא להוציאן וכו'. ובדפוסים ובשני כת"י בספרי פי' ק"י: להוציא. ולפ"ז אפשר לפרש שלא רצו להוציא את בני המשפחה. אבל בירושלמי כי"ר: שלא להוציאו, וזה מתאים לתחילת דברי הספרי בשני המקומות: מלמד שאין מוציאים אותו (בגירסת רוב הנוסחאות) מן הארץ לחוץ לארץ, ולפ"ז הכל מוסב על מעשר העני. וכן משמע מפסק הר"מ ספ"ז מה' מתנ"ע. אבל רבינו הלל בספרי שם (מ"א סע"ד) פירש שהכל מוסב על העני, ואין מוציאין את העניים לחו"ל כדי שיתפרנסו שם בריוח, וכן לא רצו חכמים להוציא את בני משפחת בית נבלטא מירושלים. ועיין ירושלמי שביעית רפ"ג, ל"ד ע"ג, מע"ש פ"ה ה"ה, נ"ו ע"ב (לעניין מעשר ראשון).

42. שוקדין עליו וכו'. כלומר משדלין אותו ופותחים לו בדברים ואומרים לו בשביל ששמענו שנפלה לך ירושה ממקום אחר טול ואתה פורע, עיין ירושלמי פ"ח ה"ט, כ"א ע"ב, וי"ר פל"ד, א'. ועיין ספרי ראה פי' קט"ז עמ' 175.

44. וחכמים או' נותנין לו וכו'. פירשו בבבלי כתובות (ס"ז ב') שפותחין לו לשום מתנה, ואם לא רצה, נותנין לו לשום מלוה. ועיין ר"מ פ"ז מה' מתנ"ע ה"ט.

45. הבא משכון, כדי לגוס את דעתו. וכ"ה בספרי הנ"ל בכמה כת"י. ובבבלי הנ"ל: כדי שתזוח דעתו עליו. ופירש"י: יגבה לבו לומר דעתם לחזור ולגבות וכו' שיאמר אין לי משכון, והם יאמרו טול בלי משכון. ובספרי הנ"ל (בדפוסים ובנוסח רבינו הלל): כדי להפיס דעתו, ופירושו כדי להוכיח לו,[38] שמתכוונים לשם הלואה ולא לשם מתנה.

46—47. וחוזרין ונותנין לו לשם מלוה. בבבלי הנ"ל: יש לו ואינו רוצה להתפרנס וכו', תעביטנו, זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנין לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין הימנו לאחר מיתה דברי ר' יהודה. ובספרי (ראה פי' קט"ז עמ' 175): תעביטנו. נותנים לו וחוזרים וממשכנים אותו דברי ר' יהודה. ופי' רבינו הלל (מ"ג ע"ב) שם, "דהיינו לאחר מיתה", וכן פירש רב פפא (בבבלי לעיל שם) את הברייתא שלנו. אבל ר"ש והחכמים (בבבלי שם) חולקים על ר"י וסוברים שאין נזקקין לו, וכן פסק הר"מ בפ"ז מה' מתנ"ע סה"ט.

47. והמעבה את שוקיו. וכ"ה בד'. וכן מעתיק בה"ג (ד"ב עמ' 640), מבבלי כתובות ס"ח א'. ויש שגרסו שם והמקפה (עיין בפי' תלמידי ר' יונה בשטמ"ק שם), ופירשו הגאונים (עיין בשטמ"ק להלן שם): "והמקפה את שוקו פי' מלשון להקפות, כדגרסי' בבמה מדליקין (שבת כ"א א') מאי לאו להדליק, לא להקפות, שפירושו להעבות את הפתילה, וזהו שאמרנו המקפה את שוקו, כלומר המעבה את שוקו כדי להראות שיש בו חולי וכו'". ובירושלמי כאן רה"ט: "והמנפח את שוקיו", והיא היא.

ובמדה"ג ראה (הסגלה חנ"ב, עמ' 162): והמקבה את שוקיו. וכן בערוך (סוף ערך קב א'): המקבה את רגליו ואת שוקו, ופירש: משים קב בשוקו להתראות שהוא חגר.

ובכי"ע כאן: והמקפח את שוקיו. וכ"ה בבבלי בהוצאות שלפנינו (שוקו), בכי"מ, בשאילתות שמות סי' ל"ט, בה"ג (ה' הספד, ד"ו קמ"ג ע"ד), ברי"ף (ד"ק וד"ו), באגדות התלמוד, (אלא שברי"ף ובאגה"ת בטעות: והמפקח), בע"י ואצל כמה מן הראשונים, ופירושו שמראה את

[38] וכ"ה פירוש המלה פיים אף ביונית ובסורית. ועיין מ"ש הר"א פינקלשטין בסה"י לכבוד מהרי"ן אפשטין עמ' 103 ובהערה 6 שם.

שוקו שבור (כפי' תלמידי ר' יונה בשטמ"ק שם), ועיין סוטה פ"ח מ"ו. והר"ש סיריליאו גרס גם בירושלמי: והמקפה, וכן, כנראה, היה גם לפני הריבמ"ץ, עיי"ש בסוף מכילתין.

48. עד שיהא לו כך. וכן בד ובירושלמי (אלא שבשניהם: כן). אבל בכי"ע: עד שיחלה כך. ובבבלי: עד שיבוא לידי כך. ובמשנה (פ"ח מ"ט): עד שיהיה כאחד מהם. ועיין במלא"ש שם ובשאילתות שמות סי' ל"ט, ובהעמק שאלה שם.

48—49. אין רשאין לפרוש זה מזה. וכ"ה בכי"ע ובילקוט סוף מטות (בשם התוספתא) ובבבלי ב"ב ח' ב'. ופירש"י שלא יחשדו ביחיד שהוא גובה לעצמו. ועיין מ"ש ע"ז להלן. אבל בד: אין רשאין לפרוט זה מזה, ואפשר שאין כאן ט"ס, והגבאין אין רשאין לעשות כן, מפני שנראה כאילו הם חולקים לעצמם כסף צדקה, וזה נותן שקלים וזה נותן מעות. ואין זה עניין לפריטה שבברייתא השניה בבבלי שם, מפני שהיא עוסקת בפריטה בשכר (ואפילו בצינעא אסור), שלא יחשדהו שהרויח לעצמו מן הצדקה.

49. אפי' נתן לו חבירו מעות וכו'. וכ"ה גם בד. וכן בבבלי שם: כיוצא בו היה נושה בחברו מנה ופרעו בשוק, לא יתננו לתוך כיסו וכו'. ברם בכי"ע גורס: אבל נותן לו חבירו וכו'. וכ"ה גם בילקוט הנ"ל, ולפ"ז חולק על הבבלי. ואם הגירסא "לפרוט" (עיין לעיל) נכונה, פירושו שדווקא בפריטה אסור, מפני שזה נותן לזה וזה נותן לזה, ויש כאן חשד שחולקים במעות של צדקה. אבל נתינה גרידא מותרת.

אפילו מצא מעות בדרך וכו'. התוספתא מוסיפה כאן שלכיסו אסור לקחת אפילו מצא מעות בדרך, שלא יראו אותו נותן מעות לכיסו, אבל מותר לו לקחת ולתתם בקופה של צדקה, ואח"כ יגבה אותם לעצמו. אבל ברישא מותר לו (לפי גירסת כי"ע) לקבלם לעצמו, מפני שחבירו מעיד עליו שנטלם בחובו.

50—51. אבל פורשין זה מזה לתוך חצר וכו'. וכ"ה בכי"ע (אלא ששם: בתוך, והיא היא). ובבבלי ב"ב הנ"ל: גבאי צדקה אינן רשאין לפרוש זה מזה, אבל פורש זה לשער וזה לחנות. ופירש"י: ובלבד שיראו שניהן כאחד. ובכתי"י שם (עיין דק"ס שם עמ' 34): אינן רשאין לפרוש זה מזה בשוק. אבל זה פורש לשער וזה פורש לחנות וגובין. ועיין בשאילתות כי תשא סי' ס"ד ובהעמק שאלה שם. ובר"מ פ"ט מה' מתנ"ע ה"ח: גבאי צדקה אין רשאין לפרוש זה מזה בשוק אלא כדי שיהיה זה פורש לשער וזה פורש לחנות וגובין.

ובד: אבל פורטין זה מזה לתוך חצר וכו'. ואם נוסחא זו נכונה (עיין מ"ש לעיל) פירושה שבצינעא מותר לפרוט זה מזה ולגבות מה שהלוה אחד לשני לקופה של צדקה.

51. מעשר שני אין גובין ממנו מלוה וחוב. בד: מעשר שני אין פורעין וכו'. ואעפ"י שהדין דין אמת כמפורש להלן שביעית פ"ז ה"ט, אבל ברור שלפנינו ט"ס וצ"ל: מעשר עני אין פורעין וכו', כמו שהוא בכי"ע. וכן מעתיקים מכאן כל הראשונים שנציין להלן. וכ"ה בר"מ ספ"ו מה' מתנ"ע. ובאו"ז ח"א (ה' צדקה סי' י"א ח' ע"א) הביא את התוספתא שלפנינו, וכתב שראבי"ה פירשה שאין בעל חוב נפרע ממ"ע שביד העני, מפני שלצורך העני ניתן ולא לפריעת חוב. ורבינו שמחה שם חלק עליו ופירשה שבמ"ע ביד בעה"ב עסקינן, ואסור לבעה"ב לפרוע חובו לעני ממנו (לא מלוה ולא חוב אחר, כגון שכר שכיר). ודעת בעל האו"ז עצמו שאין חילוק, ובשניהם אסור (ותשובת בעל האו"ז הובאה גם בשו"ת מהר"מ ד' פרג, סי' תשנ"ג, ובריקנטי סי' נ"ז, ועיין גם בהגה"מ ה' מלוה ולוה פ"ב ה"א אות א'). ועיין בהשמטות מציון ירושלים לירוש' דמאי פ"ג ה"א.

ובכפו"פ פמ"ד עמ' תקע"ט (ד"ר ת"ב סע"א): תוספת מעשר עני אין פורעין הימנו מלוה וחוב וכו', זהו במעשר עני שהיגע לידו, אבל בשלא הגיע, הא אמרינן לעיל (גיטין פ"ג מ"ז) המלוה את העני מפריש עליהם מחלקן וכו'. ואנו רואים שהוא פירש כראבי"ה, אלא שחילק בין פריעת

חוב ממ"ע שבידו ובין מ"ע שעדיין לא הגיע לידו.[39] ועיין בשו"ת הרדב"ז ח"ד (ליוורנו תי"ב) סי' קנ"ט שהביא את שיטת הראבי"ה והאו"ז, והעיר: וראיתי מי שכתב שאם לא הגיע ליד העני מלוה גובה ממנו, וראייתו מהא דתנן פרק כל הגט המלוה את הכהן וכו', ולדידי אין משם ראיה וכו' עיי"ש. ועיין להלן תרומות פ"א הי"ד ומש"ש.

ובסמ"ג עשין קס"א, ר"ז ע"א, מעתיק את הברייתא בלי שום פירוש, ועיין להלן.

52. **ואין משלמין ממנו את הגמולין.** וכ"ה בד. ובכי"ע: אין משלמין הימנו גמולין. ובאו"ז הנ"ל: ממנו גמולין, וכ"ה להלן שביעית פ"ז ה"ו. ובכפו"פ הנ"ל: גומלין. ובר"מ ספ"ו הנ"ל: ואין משלמין ממנו את התגמולין, וכ"ה בסמ"ג הנ"ל (עיין להלן) ובירושלמי דמאי פ"ג ה"א, בנוסח הר"ש סיריליאו.

ונ"ל שאין "גמולין" אלא **תשלומי** טובה, והכוונה היא לתשלומי טובה מעין משנת ב"ב פ"ט מ"ד: "אבל השולח לחברו כדי יין וכדי שמן אין נגבין בב"ד, מפני שהן גמילות חסדים". ומלמדת אותנו הברייתא, שאעפ"י שמותר לשלוח לחברו עני מ"ע כגון דא (עיין להלן), אבל לשלם את הטובה אסור, שהרי הוא מראה בתשלומיו שהוא מקפיד, ורוצה לשלם את גמילות החסד, וזה אסור במ"ע, אפילו אם חברו עני, שאין מ"ע ניתן לשום תשלומין. ועיין מ"ש להלן.

ואין פודין בו שבויין. אעפ"י שהיא מצוה רבה (עיין בבלי ב"ב ח' רע"ב), ואסור לעשות כן משום שאין אדם פודה שבויים בדבר שאינו שלו. ועיין מ"ש להלן בתוספתא שביעית הנ"ל.

ואין עושין בו שושבינות. וכ"ה בכל הנוסחאות, וכ"ה בר"מ,[40] בסמ"ג ובכפו"פ הנ"ל, וכ"ה במקבילה להלן שביעית וירושלמי דמאי הנ"ל. והברייתא דייקה בלשונה, ואמרה שאפילו לשלוח שושבינות בתחילה אסור וגם אריסותא אסורה מפני שהיא נגבית בב"ד (ב"ב פ"ט מ"ד), והוי ליה כאילו מלוה מעשר עני ע"מ להפרע אח"כ. אבל לשלם שושבינות (פורענותא) פשיטא שאסור, שהרי הוא בכלל פורע חובו, ואפילו תגמולין אסור לשלם, עיין מ"ש לעיל.

53. **ואין נותנין הימנו דבר לצדקה.** וכ"ה בד (ממנו) ובר"מ הנ"ל. אבל בכי"ע: ואין פוסקין הימנו צדקה. וגירסא זו היא באשגרה מתוספתא שביעית, והנכון הוא כלפנינו. ואסור לתת צדקה לעני מ"ע, משום שמ"ע הוא קניין העני, ואם הוא מודיע לו שזהו מ"ע, הרי אין כאן נתינת צדקה אלא נתינת מ"ע. אבל להלן בתוספתא שביעית אנו עוסקים במע"ש ובפירות שביעית שבעה"ב יכול לאוכלם, וברור שיכול לתתם לצדקה, שהרי אף במתנה מותרים. אבל אסור לפסוק צדקה ממע"ש ופירות שביעית, שהרי פסיקת צדקה היא על מנת לשלם מנכסיו חולין ממש. ובירושלמי דמאי שם גורס: ואין פוסקין מהן צדקה לעניים בבית הכנסת. וכ"ה בר"מ פ"ג מה' מע"ש הכ"א ופ"ו מה' שמיטה ה"י. והיא היא.

אבל משלחין הימנו דבר של גמילות חסדים וכו'. וכ"ה הגירסא "משלחין" בכל הנוסחאות כאן ותוספתא שביעית. ברם בר"מ ספ"ו הנ"ל: אבל **משלמין** ממנו וכו'. וכ"ה בר"מ פ"ג מה' מע"ש הכ"א ובירושלמי דמאי הנ"ל. אבל בסמ"ג הנ"ל[41] לנכון: אבל

[39] ועיין בירושלמי ניטין פ"נ ה"ז, מ"ה ע"א. והשאלה היא שם לעניין חזרה, אם יכול העני לחזור בו, ומשמע משם שמותר לעני לפרוע חוב ממעשר עני, אפילו לא הלהו ע"מ כן, עיי"ש.

[40] צ"ע קצת לשיטת הר"מ ספ"ז מה' זכיה ומתנה (ועיי"ש בהשגות וברפ"ז שם) שאין שושבינות אלא במעות בלבד. ומסתימת לשונו כאן משמע שיש שושבינות אף בפירות. ושמא פירושו שאסור למכור מעשר עני כדי לעשות שושבינות במעות שקיבל. והוא הדין בפדיון מעשר שני ובכסף שביעית.

[41] שהעתיק את לשון הר"מ, כמו שנראה מסיום דבריו: ואין מוציאין ממנו מן הארץ לחו"ל. וכבר הראינו בכ"מ שכן דרכו להעתיק את לשון הר"מ ולפתוח בשם המקור, עיין מ"ש בתס"ד ח"א, עמ' 58. ואעפ"י שהסדר בסמ"ג הוא משונה מסדר ההלכות שבר"מ שלפנינו, אבל בר"מ כת"י על קלף (כת"י רבינוביץ) הסדר הוא כמו בסמ"ג.

משלחין[42] לדבר של גמילות חסדים. וכ"ה בר"מ עצמו בפ"ו מה' שמיטה ה"י (בכל הנוסחאות). ודווקא לשלח בתחילה לעני דבר של גמילות חסד מותר, שהרי אין העני מחוייב לשלם לו, אבל לשלם את הגמולין אסור, כמפורש לעיל.

54. **וצריך להודיע.** כלומר הוא מודיע לו ששולח את המתנה ממעשר עני, שהרי בידו לתת את המעשר לכל עני שירצה, והוא שולח לו לעני משל עני לכבוד המשתה. ועיין דמאי פ"ד מ"ד ובפיה"מ שם. ובשביעית ובמע"ש בוודאי צריך להודיע, כדי שינהגו בהם בקדושה.

ונותנין אותו לחבר עיר בטובה. באו"ז ח"א (ה' צדקה סי' כ"ו, ט' ע"ב) פירש: חבר עיר היינו חכם המתעסק בצרכי צבור, כדפירש"י וצ"ל בפ' בני העיר (מגילה כ"ז ב'), שמחמת כן בני העיר מפרנסין אותו מחמת טובה שעושה להם שמתעסק בצרכיהם, נותנין לו מעשר עני בטובה, שולחין לו בחזקת דורון בכבוד, אבל אין שולחין לו צדקה מן הכיס, כי גבאי הוא לו, וגם לבני העיר, לפרנס חכם המתעסק בצרכיהם מן הצדקה, אבל מעשר עני ששולחין לו מן הגורן (עיין מ"ש לעיל ה"ב) לא מנכרא דמעשר עני הוא, אלא מיחזי כמנחה וכו'. ודברי האו"ז הובאו בהגהות מרדכי ב"ב פ"א סי' תרנ"ח. ועיין מ"ש בתס"ד ח"ג, עמ' 276. ובר"מ הנ"ל: ונותנין אותו לחבר עיר בטובת הנאה. אבל במקבילות בה' מע"ש ושמיטה לא העתיק הלכה זו.

ברם עדיין לא נתברר טיבו המדוייק של חבר עיר אם הכוונה היא ליחיד (כפירש"י הנ"ל) או למין ועד העיר[43] ואפשר שחבר עיר פירושו כאן ועד העיר, שהיו מכניסים תבואה לאוצר שיתפרנסו ממנו עניים בשנות בצורת. ולפיכך אמרה התוספתא שמותר למסור מ"ע לחבר עיר בטובה, והיינו כשאינו נתבע לשלם לאוצר, מפני שכבר שלם חלקו משלו, ואין כאן איסור לא במ"ע ולא במע"ש ולא בשביעית, אעפ"י שהוא מתהדר בזה שהוא נתן לאוצר יותר מן הראוי לו. ועדיין צ"ע בזה. ועיין מ"ש על "אוצר" להלן עמ' 788.

54–55. **אמ' ליתן ונתן נותנין לו וכו'.** באשכול ח"ב הוצ' הר"ח אלבק עמ' 173: אמר ועשה נותנין וכו'. ועיין ספרי ראה סוף פיס' קי"ז, עמ' 176, ולעיל פ"א ה"ד ומש"ש.

55–56. **נותנין לו שכר אמירה כשכר מעשה.** וכ"ה באשכול ובספרי הנ"ל. אבל מאבות דר"ן (פ"ח, הוצ' שכטר י"ט רע"א) מוכח שהיתה קיימת שיטה שאם אמר ליתן ולא הספיק בידו הרי מוכח שלא התנדב בגזרה מוחלטת, משום שאחרת אי אפשר שהקב"ה לא יספיק בידו. ולפיכך הוא נענש אם לא נתן. ובפסיו"ו ראה (ט"ו ט', ע"ד ע"ג): אמר ליתן ולא הספיק בידו ליתן, שכר דיבור נותנין לו, ולא שכר מעשה. ונראה מסיגנונו ששכר דיבור הוא פחות משכר מעשה. ויש כאן שיטה אמצעית.

56. **אבל אמ' לאחרים תנו וכו'.** וכ"ה באשכול ובספרי הנ"ל. ובבבלי (ב"ב ט' א'): גדול המעשה יותר מן העושה וכו'. ובר"מ פ"י מה' מתנ"ע ה"ו: הכופה אחרים ליתן צדקה ומעשה אותן שכרו גדול משכר הנותן וכו'. ונראה שיש הבדל בין מעשה אחרים ובין אמר לאחרים. ועיין אבות פ"ה מי"ג, אבות דר"ן נו"ב פמ"ה, ס"ג ע"ב.

57–58. **לא אמ' לאחרים תנו וכו'.** וכ"ה בד ובאשכול הנ"ל. אבל בכי"ע חסר עד סוף הברייתא. ובספרי הנ"ל: לא אמר ליתן ולא אמר לאחרים תנו.

---

[42] וכ"ה הגירסא בר"מ ה' מתנ"ע בכל כתי"י תימן שבדקתי (אבל בה' מע"ש: משלמין!). וכן בר"מ כת"י על קלף הנ"ל (אלא ששם בטעות: ואין משלחין, במקום: אבל משלחין).

[43] עיין במאמרים שציין להם הר"ל נינצבורג בפירושים לירושלמי ח"ג, עמ' 411 ואילך. והוא העיר שם (עמ' 426): "ומעניין הוא שבארמית של הנוצרים בא"י וכו' חבר מדינא משמעו אזרח הארץ וכו', עיין מש"ש. וכבר הראיתי במקום אחר שד"ר שולטהעס (שעליו סמך ר"ל נינצבורג) טעה במלתו (ערך חבר). ובמקור הסורי שהוא מביא צ"ל: כבר מדינה (ולא: חבר מדינה), כלומר, כבן מדינה, כבעל נימוסים, כפי שמפורש במקור היוני שנתרגם ע"י הסורי. ואינו עניין כלל לחבר עיר שלנו.

58. אבל מניח לו בדברים טובים. וכ"ה בד ובספרי בכת"י ברלין. ובאשכול הנ"ל: אבל נוח לו וכו'. וכ"ה בספרי בשאר הנוסחאות. ובמה"ג שם (מדרש תנאים עמ' 84): אבל מנחמו בדברים טובים. ופירושו כמאמר ר"ל בוי"ר (פל"ד, ט"ו): אם אין לך ליתן לו, נחמו בדברים, אמור לו תצא נפשי עליך שאין לי מה ליתן לך. ומכאן הוא מקור הר"מ בפ"י מה' מתנ"ע ה"ה, ועיין בבלי ב"ב ט' ב' ובתוספ' שם ד"ה והמפייסו. ועיין בכ"מ על הר"מ הנ"ל (ויש שם ט"ס בדברי מרן, עיין להלן). ועיין ב"ר פכ"ה, ב', עמ' 239 ובמנחת יהודה שם.

ובפסיז"ו הנ"ל: לא אמר ולא נתן, יצא כל שכרו בהפסדו. והדברים תמוהים מאד. וקרוב לוודאי שיש שם השמטה וצ"ל: לא אמר ולא נתן [אבל הניחו בדברים נותנים לו שכר. אמר ונתן ופניו כבושים בקרקע] יצא כל שכרו בהפסדו. עיין ר"מ פ"י מה' מתנ"ע ה"ד ובאבות דר"ן נו"א ספי"ג, נו"ב ספכ"ג, ובמדרש משלי רפט"ו שציין לו מרן בה"ה.[44]

59. מעשה במונבז המלך וכו'. נוסח התוספתא יותר קרוב לנוסח הבבלי. ובפי' ר"י נחמיאש למשלי י"א, ל', עמ' 62, מביא חלק מן התוספתא, וכנראה שהעתיק את תוכנה ולא את לשונה. ועיין להלן.

59–60. שעמד וביזבז אוצרותיו בשני בצרות. בד: את כל אוצרותיו וכו'. ובבבלי הנ"ל: שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת. ובכי"ע: שעמד וביזבז כל אוצרותיו לעניים שהיו לו בשני בצרות. והלשון מסורסת ובבבלי בכת"י (עיין דק"ס שם עמ' 49 הע' ח'): בשני בצורת לעניים. ובירושלמי: עמד וביזבז את כל נכסיו לעניים, ולא נזכר כלל שהמעשה היה בשני בצורת. ויוסף הכהן מספר (קדמניות ס"כ פ"ב, ה', סי' 51 ואילך) שהילני המלכה (אמו של מונבז) עלתה לירושלם בשנת רעב והיא בזבזה הון רב והביאה תבואה מאלכסנדריה ודבילה מקיפרוס, וחלקה אותן לעניים. ובנה זויטוס (אחי מונבז. ועיין ב"ר פמ"ו, י' עמ' 467 ובהערות שם) אף הוא שלח באותו זמן הרבה כסף לראשוני (גדולי) ירושלים. והוא מוסיף שם שבמ"א יספר על הטובות שעשו מלכי הדייב לירושלים.

68–69. ואני גנזתי לעצמי לעולם הבא שנ' והלך וכו'. עיין המשל הנחמד בפרקי דר"א פל"ד (הוצ' הרד"ל פ' ע"א) בג' אוהבים שיש לו לאדם בחייו. ומשל זה גם בספרות העמים, עיין מ"ש ר"י לוי בצופה הצרפתי חי"ח (1889) עמ' 83 ואילך.

69–70. שקולין כנגד כל מצות שבתורה. בר"מ רפ"י מה' מתנ"ע: חייבין אנו להזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה וכו'. ובמנוה"מ ח"א (עמ' 25): גדולה צדקה שכל המצות כלולין בה. שנא' וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת. ובתדב"א זוטא פ"א עמ' 170: גדולה צדקה ששוותה לתורה וכו'.

70. בחיים ובמתים. עיין ר"מ פי"ד מה' אבל ה"ז. ולפ"ז גם בגמילות חסדים גופא יש הבדל. ועיין בקה"ר פ"ז, ב'. והתוספתא נזכרה בפי' משקין לר"ש בן היתום, עמ' 107.

73. כאילו עובד ע"ז וכו'. ר"מ פ"י מה' מתנ"ע ה"ג.

75–76. ר' לעזר בי ר' יוסה מניין וכו'. וכ"ה בבבלי ב"ב י' א', בהוצאות שלנו. אבל בילקוט כת"י מעתיק משם: תניא היה ר' מאיר אומר וכו', עיין דק"ס שם עמ' 42 הע' ת'.

[44] וכנראה שהציון שייך להה"ד. ואח"כ צ"ל: ב"ב פ"א הנותן וכו'.

מסכת דמיי

פ"א

1. **שבדמיי**. פירוש המלה לא נתברר בוודאות. עיין עה"ש ערך דמאי. ועיין בצופה האנגלי סדרא חדשה ככ"ג (1932), עמ' 209. וכבר עמד על עיקר מוצא המלה בכתר כהונה ובציון ירושלים סוף מע"ש (בהשמטות).

השיתין. בבבלי (ברכות מ' ב'): שיתין וכו'. מין תאנים. ובירושלמי רפ"א כאן: אלו שהן יוצאות מתחת העלין. ועיין מ"ש ר"ע לעף בפלורא ח"א, עמ' 236. אבל ספק גדול בעיני אם הכוונה היא לתאנים המכונות grossi[1] ודרך התאנה הרגילה להוציא פרי מעל לעלים, מפני שעלי תאנה רחבים הם, והם היו מסתירים את השמש מעל גבי הפרי שתחתיהם.[2] והתאנים שיוצאות מתחת העלים אינן מתבשלות יפה ואינן מתקיימות, ונקראות שיתין=שחיתין (כמו ששערו כמה מן החכמים, עיין מ"ש לעף שם). ועיין להלן שביעית פ"ד ה"כ ומש"ש.

והרימין. וכ"ה בכי"ע. אבל בד: והדימין, וכ"ה בבבלי הנ"ל בכי"פ (עיין דק"ס שם), וכן במלא"ש למשנתנו: והרימין. אית דגרסי והדימין בדלית, וכ"ה בתוספתא והוא דום בערבי. וכן מעתיק במלא"ש (סמ"א) מן הירושלמי כאן סה"א: כל **הדימין** וכו' על **דימי** שקמונה. וכן בערלה (פ"א ה"א, ס' ע"ג) בכי"ר: **דימין** ושקמין וצלף. ובבבלי ברכות הנ"ל (בכ"י פריס): הדימין. כינרי. ועיין בעה"ש ערך כנר א', וכ"ה גם בסוריה, ועיין לעף פלורה ח"ג, עמ' 136. והוא סנה ממין lotus המגדל פרי גרוע. ועיין פיה"מ להר"מ כאן וכפר"פ פל"ז, עמ' תקכ"ו ובהערות שם.

והחוזרדין. וכ"ה בד. ובכי"ע: והעוזרדין, וכ"ה במשנתנו. ובכמה נוסחאות שם: והעוזררין, וכן הגיה ר' יוסף אשכנזי. ובמשנה הוצ' לו: החוזררין. ועיין כלאים פ"א מ"ד ובמלא"ש שם ד"ה והעוזרדין וד"ה והחזרר.

ובבבלי ברכות הנ"ל: העוזרדין. טולשי. ועיין מ"ש בזה לעף פלורה ח"ג, עמ' 244, ואילך. ובפיה"מ כאן: ועזררין פי' אלזערור, Mespilus Azarolus, עיין לעף הנ"ל, עמ' 244,[3] והוא עץ ממשפחת הורדניים. ועיין תשה"ג הוצ' ר"ש אסף (ירושלים תרפ"ט), ריש עמ' 181, ולעף פלורה ח"ג, עמ' 249.

חזקתן בכל מקום פטורין. כלומר, אין חילוק בין יהודה וגליל במינים הללו (עיין במשנתנו ובירושלמי ה"א ובאהצו"י שם סוף עמ' 82). ובירושלמי נחלקו בה ר"י ור"ל. ולר"ל אינם פטורין אלא מן הדמאי, מפני שיש בהם ספק ספיקא, ספק נשמרים, ספק אינם נשמרים, ואפילו נשמרים שמא מעושרים הם, וכן פירש בפיה"מ, וכן מוכח בבבלי ברכות מ' סע"ב. ועיין פסחים מ"ב, ב' ובשנר"א כאן. אבל שיטת ר' יחנן בירושלמי כאן שאף מן הוודאי פטורים, מפני שחזקתם מן ההפקר, ו"מן הדמאי" לאו דוקא, אלא מכיון

[1] עיין מ"ש תיאופרסטוס בתולדות הצמחים ס"ב פ"ב, סי' ג', ופליניאוס בתולדות הטבע סט"ז פמ"ט, סי' קי"ג, עיי"ש.

[2] עיין בספרו של פליניאוס הנ"ל.

[3] ובפיה"ג לורעים (תשה"ג אסף הוצ' מק"נ, ירושלים חש"ב, עמ' 179): מרוין אלסבסתאן (ועיין בה' 4 שם). אבל ברור שמרוין אינו שיבוש מ.עחרדין", אלא מ.נופנין", כפי שרואים מן הפירוש. עיין אוה"ג ברכות, לקוטי נאונים, סוף עמ' 112, ופיה"מ להר"מ כאן בנוסח הערבי הוצ' ציפי, עמ' 4.

שאנו שונים במכילתין חיובי ופטורי דמאי, הזכירו אף כאן דמאי. וכן פסק הר"מ ברפי"ג מה' מעשר. ועיין להלן. ועיין בהשמטות מציון ירושלים ריש מכילתין.

2. ואם היו משתמרין חייבין. בירושלמי מפרש לה אליבא דר"ל הנ"ל שרוב בני המקום דרכן לשמרן, אבל אם ראה אותו מלקט ממשומר מן המחובר אינו עניין לדמאי, שהרי ראה שלא עישר. ובמקום שרוב בני אדם משמרים אם לקח פירות תלושים סתם חייבים בדמאי (ע"פ פירוש הגר"א בירושלמי). ועיין ההמשך שם בירושלמי, ובירושלמי ערלה פ"א ה"א, ס' ע"ד, ועיין בשדה יהושע שם ק"ד סע"ד ואילך.

אם כחס על שדהו וכו'. עיין להלן מעשרות פ"ג הי"ב. ודייקו משם (ירושלמי כאן פ"א ה"א, ובבלי פסחים ו' ב') שאין הפירות בחזקת משומרים אלא כששומר אותם מחמת עצמם, ולא אגב דבר אחר. ולפיכך אף לפנינו אם אינו שומר את הפירות אלא מחמת השדה, מפני שחס עליה שלא ידרכו בה בני אדם, אין הפירות שבתוכה משומרים לעניין מעשר. ובבבלי פסחים (הנ"ל): דמינטר להו אגב שדהו לא חשיבי (כ"ה בכי"מ).

ר' יוסה אומ' וכו'. כפר"פ פל"ז, עמ' תקכ"ח. ובירושלמי כאן (פ"א ה"א): ר' יוסי בן חלפותא אמר השיתין שבציפרין וכו', מפני שהן בחזקת משתמרות, כלומר, שרובם משמרים אותן.

3–4. הגובלות שנמכרות עם התמרים חייבות. וכ"ה ("חייבות") בכל נוסחאות התוספתא. ובירושלמי כאן (ה"א) בט"ס: פטורות, אבל בכי"ס שם לנכון: חייבות, וכן הגיהו המפרשים. ואמרו בירושלמי שם שנמכרות עם התמרים, פירושו במעורבות עם התמרים. ובבאור הירושלמי נ"ל, שנובלות כאן הם תמרים לכל סוגיהן ומיניהן שדרכן לישור מן האילן,[4] ובעה"ב אינו מקפיד עליהן, אפילו הטילו שאור, לשיטת ר' מנא בירושלמי שם. אבל אם ישנם באותו אילן פירות יפים וקצת נובלות, מותר לו לבעה"ב לערב אותן דרך מכנסו[5] ולמכור את הכל כתמרים יפות, וממילא נמצא שבעה"ב מקפיד עליהן מלכתחילה, ודינן כתמרים טובות. ור' חנינא שם חולק על ר"מ וסובר שאם הטילו שאור (עיין מ"ש לעיל פאה פ"א ה"ז) אף בפני עצמן חייבות, אלא דווקא בשלא הטילו שאור אנן קיימין, ולפיכך בפני עצמן פטורות, מפני שלא הגיעו לעונת המעשרות. אבל אם הם מעורבות עם תמרות שהטילו שאור הרי אף הללו נחשבות כאילו הגיעו לעונת המעשרות (כשיטת ר' ישמעאל בר' יוסי בשם אביו), וכמו שהורה ר' פנחס בירוש' מעשרות פ"א סה"ד, מ"ט ע"א.

4. עד שלא יטילו שאור פטורות וכו'. בירושלמי הנ"ל: וחכמים אומ' לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא את שהטילו שאור חייבות וכו'. ועיין במפרשים שם. אבל מסתבר יותר הפירוש שבעיטור בכורים כאן, והיינו שלפי התנא של משנתנו נובלות פטורות אפילו הטילו שאור, ואפילו מעורבות, ולפי ר' יוסי בר' יהודה חייבות כשהן מעורבות, וחכ"א לא כדברי התנא של משנתנו ולא כדברי ר' יוסי בר"י, אלא מחייבין כשהטילו שאור אפילו אינן מעורבות ופוטרים שלא הטילו שאור אפילו כשהן מעורבות, והכל תלוי בהטלת שאור גרידא. וכן פסק הר"מ ברפי"ג מה' מעשרות.

5. בראשונה היה חומץ שביהודה וכו'. עיין ריבמ"ץ ור"ש פ"א מ"א. והעיר בר"ש שמלשון התוספתא והירושלמי כאן משמע קצת שאפילו מוודאי פטור, והחומץ

[4] עיין מ"ש על כ"ז לעיל ברכות פ"ד שו' 40. ואם הטילו שאור הן נובלות שנתבשלו יותר מדאי (עיין היטב בירושלמי מעשרות פ"א סה"ב, מ"ח ע"ד), ואם לא הטילו שאור הן נובלות שלא נתבשלו. ור' מנא ור' חנינא חולקים באילו נובלות אנן קיימין כאן.

[5] עיין בירוש' כלאים פ"ב ה"א, כ"ז ע"ג, וב"ב פ"ו ה"א, ובבלי ביצה ל"ח ב'. ועיין מ"ש במחברתי "תלמודה של קיסרין", עמ' 68.

שביהודה שנזכר במשנתנו פטור לפ"ז אפילו מן הוודאי, וכשיטת ר' יוחנן בירושלמי בריש מכילתין. ומן הלשון שבבבלי (פסחים מ"ב ב') משמע שאינו פטור אלא מדמאי, וכרשב"ל בירושלמי שם.

5—6. מפני שחזקתו מן התמד. כנראה שהמלה תמד היתה כבר בשימוש בימי הבית השני.[6] ומן המקורות[7] נראה שהיו מייצרים תמד ע"י נתינת מים על החרצנים והזגים. ובבבלי (הנ"ל) נזכר גם תמד שהיה נעשה ע"י נתינת מים ע"ג שמרים של יין, עיי"ש.

6. הבכורות והסייפות בגינה וכו'. ר"מ פי"ג מה' מעשרות ה"ב. ובירושלמי (פ"א ה"א): הבכורות והמסוייפות הרי אילו פטורות. ולא נזכר החילוק בין גינה ובין בקעה. וכנראה שהכונה שאפילו בגינה חייבות, ואין דינן כפירות הפטורים אפילו נשמרים בגינה.[8] ובפסיקתא רבתי (י' הדברות, פ"ק, הוצ' רמא"ש ק"ח סע"א): תני ר' חייא הנשמר בגינה אסור משום גזל, ושאינו נשמר בגינה מותר משום גזל, והפי' הוא שכל הפירות החשובים שהם בגינה המשמרת פירותיה (עיין בבלי נדה נ"א א') אסורים משום גזל (וממילא חייבים במעשרות) והפירות שבגינה שאינה משמרת פירותיה מותרים משום גזל (וממילא פטורין מן המעשרות). וכמובן שבפירות שאין עליהם שומר עסקינן. (ועיין ההוספה בס"ע פ"ה, הוצ' רטנר, י"ג ע"א ובהערה כ"ט שם). ועיין להלן טהרות פ"ז סהי"א, ומ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 79. ועיין להלן.

7. אלו הן הבכורות עד שלא ישיבו שומר. פירשו בירושלמי (הנ"ל) בשאין בהן כדי טפלת שומר, כלומר, שהתאנים שנתבכרו הן כ"כ מעטות, שעדיין אינן שוות שכר שמירה. ועיין בר"מ הנ"ל. ועיין ירוש' ערלה פ"א ה"א, ס' רע"ד, לעניין גפן הנטועה בחורש.

8. משיקפלו המקצועות. רוב הראשונים מפרשים (עיין נדרים פ"ח מ"ד, בבלי שם ס"א ב') שמקצוע הוא סכין מתקפלת (כעין תער) שקוצצים בה את עוקצי התאנים, כדי לעשותן דבלה (עיין להלן שבת רפט"ו (פי"ד) ובמקבילות ועוד). אבל מסתבר יותר פי' הר"מ (בפיה"מ שם ובפ"י מה' נדרים ה"ט) שהן מחצלאות שמייבשין עליהם תאנים וענבים (עיין בירושלמי נדרים פ"ח רה"ה, מ"א ע"א). וכן משמע במנחות (נ"ד א', נ"ה ב'). ובמקבילות (תוספתא תרומות פ"ד ה"ב, ירושלמי שם פ"ב ה"ד, מ"א ע"ד) מפורש: שבמוקצה. ועיין שביעית פ"ח מ"ו, במלא"ש שם ובפי' מהר"ש סיריליאו שם קל"א סע"ד ואילך.

ובבבלי נדרים ס"ב רע"א: תנא הוקפלו רוב המקצועות מותרות משום גזל, ופטורות מן המעשר. ולעיל שם שנינו על המשנה: תנא עד שיכפילו רוב המקצועות, וכן פסק הר"מ הנ"ל (לעניין נדר). אבל כאן לא נזכרו "רוב" המקצועות. ומשמע מן הירושלמי (כאן ה"א) ומן הבבלי (נדרים ס"ב א') שמטעם יאוש בעלים אתינן עלה. ואעפ"י שהתאנים הבאים בסוף הקיץ (הסיפות) הן גרועות (עיין ב"ר פכ"ב, ה', עמ' 207), מ"מ כ"ז שלא נכפלו המקצועות חייבות במעשרות.

9. מפני שהן משתמרות. בירושלמי (פ"א ה"א): מפני שהן בחזקת משתמרות. ופירושו שהבכירות, מפני חשיבותן בעה"ב מקפיד עליהן, אפילו אם עדיין אין בהן כדי שכר שומר.

[6] והיא טבועה על חותם של שפאי יהודי מסביבות ירושלים, עיין מ"ש סוקניק ב.קדם' ח"א (ירושלים תש"ב), עמ' 20 ואילך.

[7] עיין במשנת ערלה פ"א מ"ח, ירושלמי ובבלי הנ"ל. ועיין מ"ש ר"ע לעף בפלורה ח"א, עמ' 94 ואילך.

[8] עיין בירושלמי כאן פ"א ה"א ושביעית רפ"ט, ל"ח ע"נ (לעניין סיאה איזוב וקורנית).

כזיב עצמה פטורה מן דמיי. וכ"ה בירושלמי (פ"א ה"ג כ"ב ע"א), ועיין להלן שו' 28 ואילך. ובכפו"פ פי"א, עמ' רע"ז, מביא את התוספתא, (עיין גם בריבמ"ץ כאן) ומוכיח מכמה מקומות שכזיב כלחוץ. ובמשנתנו (פ"א מ"ג): מכזיב ולהלן פטור מן הדמאי. ובהוצ' לו שם: חייב בדמאי. וכ"ה במשניות כתי"י עם פי' הר"מ (בכמה נוסחאות), וכן הוגה בהגד"נ,[9] וכן מפורש בפיה"מ עצמו להלן רפ"ב (בד"נ): כבר הקדמנו בפרק הקודם לזה שמכזיב ולהלן חייב בדמאי.[10] ולפ"ז ברור שהר"מ פירש שמשנתנו סימנה את א"י שהחזיקו בה עולי בבל שהיא חייבת בדמאי, והיינו מכזיב ולדרום (ומן הירושלמי מוכח לכאורה שלא כגירסת הר"מ, עיין להלן). וכזיב עצמה כלחוץ (עיין ר"מ פ"א מה' תרומות סה"ח ופי"ג מה' מעשר ה"ג).

ולעצם העניין הרי מפורש להלן בסמוך ובמשנה (פ"ו מי"א) שהלוקח מע"ה בסוריא (וידוע שרוב מכנסו משדהו) חייב בדמאי. אלא שבמשנתנו פ"א כאן מדברים בלוקח מן עם הארץ סתם, ואינו ידוע לנו שהוא מוכר ממכנסו, ולפיכך פירות הללו פטורים ממעשר, ואפילו אם אומר ע"ה בפירוש שלא עישר אותם, מפני שחזקתם ממקומם (שהוא רובו בידי גויים), ואין אנו חוששים שמא באו הפירות מא"י. וכן מפורש בירושלמי (רפ"א): מגזיב ולהלן פטור מן הדמאי. שניא היא מגזיב ולהלן בין דמאי ובין ודאי, כלומר, בתמיה, והרי אפילו אמר ע"ה שלא עישר אותם ג"כ פטורין, ומכאן מוכיח הירושלמי שהקלים שבדמאי פטורין, אפי' אמר בפירוש שלא עישר אותם (ע"פ פירוש הגר"א בירושלמי), וכשיטת ר' יוחנן שם.[11]

9—10. חזקת ארץ ישראל חייב עד שיודע וכו'. בפיה"מ להר"מ (פ"א מ"ג): "והעיקר שיש אצלינו חזקת ארץ ישראל חייב עד שיודע שהוא פטור, ועל כן יתחייב בה הדמאי בדינין אשר זכרנו, וחזקת חוצה לארץ פטור עד שיודע שהוא חייב, לפיכך לא נחייב פירות הבאים מחוצה לארץ חיובי הדמאי, ולא נאמר שמא פירות ארץ ישראל הם והוציאם לחוצה לארץ". וברור שהוא פירש את התוספתא שלנו לעניין פירות שנמכרו בא"י או בסוריא (ועיין בחיבורו פי"ג מה' מעשרות סהי"ג). ולפ"ז עלינו לפרש שאין מדברים כאן אלא בפירות שכבר נקבעו למעשרות, שאם לא כן חייבין בא"י אפילו באו בוודאי מחו"ל (עיין ר"מ פ"א מה' תרומות סהכ"ב, ובשו"ת שלו הוצ' רא"ח פריימן ז"ל סי' קל"ב, עמ' 128).

ברם בכפו"פ פי"א, עמ' רע"ב, הביא את התוספתא שלנו, ומתוך דבריו בכל העניין שם משמע שהוא פירש שהמדובר הוא במקומות עצמם, כלומר כל מקום בתוך גבולי א"י הוא בחזקת א"י, וכן להפך. והעניין עצמו מבואר גם מתוספתא אהלות:[12] הדרך טהורה משום ארץ העמים וחייב במעשר ובשביעית עד שתיודע שהיא פטורה וכו', ופטורה מן המעשרות ומן השביעית עד שיודע שהיא חייבת.[13] ולשון הר"מ (פ"א מה' תרומות ה"ז): הרי היא בחזקת ח"ל וכו' עד

[9] ובפיה"מ הוצ' ציפי: פטור בדמאי. והעיר המו"ל (שם במבוא, עמ' 13 הע' 31) שבמקור היה כתוב "חייב", והוגה אח"כ "פטור", ושכחו לתקן "מן הדמאי" (במקום "בדמאי"). ועיין להלן הע' 10.

[10] ובר"ו כבר הוגה פטור בדמאי. והמלה "בדמאי" (במקום "מן הדמאי") עדיין מעידה על הנוסח הקדום: חייב בדמאי. עיין לעיל הערה 9.

[11] ועיין מה שהאריך בר"ש פ"א מ"ג. ועיין בתיו"ט רפ"ב ומ"ש בשושנים לדוד שם. והנוסחא המתוקנת בפיה"מ להר"מ רפ"ב היא בכתי"י, בהגד"נ ובהוצ' ציפי: "שאלו הדברים הנזכרים מחוייבים דיני דמאי בכל מקום, אחד שיהיו בארץ ישראל שהחזיקו בה עולי בבל או בשאר ארצות", וכוונתו לארץ שהחזיקו בה עולי מצרים וסוריא וכו', אבל לא לחו"ל ממש. ועיין היטב בירושלמי חלה פ"ד ה"ז, ס' ע"א.

[12] פי"ח הי"ד, והובאה בירושלמי שביעית פ"ו ה"א, ל"ו ע"ב. ובבבלי גיטין ז' ב' נשנית בגירסא הפוכה, עיין מ"ש בתס"ר ח"ג, עמ' 158.

[13] וכן הלשון בתוספתא שם ה"ג: חזקת דרכים של עולי בבל אעפ"י שמובלעות בארץ העמים טהורות, עיין מ"ש בתס"ר ח"ג, עמ' 154.

שיודע לך שאותו המקום מא"י וכו', הרי היא בחזקת א"י וטהורה משום ארץ העמים וחייבת במעשר ובשביעית עד שיודע לך שאותו מקום חוץ לארץ. ומכאן אנו רואים ברור שהיו מקומות מסופקים על יד גבולות א"י, והתוספתא באהלות קובעת אותו הכלל כמו שהוא לפנינו כאן, לעניין קדושת המקומות עצמם וחיובם במעשרות.

11—12. חזקת בעלי בתי ישראל שבסוריא וכו'. מפני שחזקתן משדות הגוים, וכמו שפרשנו לעיל, ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי חלה.

12. שרוב הפירות שלהן וכו'. במשנתנו (פ"ו מי"א): ואם ידוע שיש לו שדה בסוריא חייב לעשר. ובירושלמי שם: א"ר בון בר חייא והוא שיהא רוב מכנסו משלו. והוא ע"פ התוספתא שלנו. ומכאן הוא מקור הר"מ (בפי"ב מה' מעשר הי"א): והיה רוב ממכרו משדהו. וביר' חלה (פ"ד ה"ז, ס' ע"א): חזקת בעלי בתים בסוריא אינו צריך להפריש חלת דמאי. אם יודע שרוב מכנסו משלו צריך להפריש חלת דמאי.[14]

13. אמ' שלי הן וכו'. משנה ור"מ הנ"ל.

14. ואמ' של מעשר שני הן נאמן. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: אמר משנת מעשר שיני הן נאמן. (ואצל צוקרמנדל נשמטה כאן המלה „משנת"). ובפירושה נ"ל שבע"ה מוכר טבלים עסיקינן. ולזה אומרת התוספתא שאם ע"ה אמר בשנת מע"ש (כלומר בשנה ראשונה ושניה לשמיטה) שהטבל שהוא מוכר הוא משנת מע"ש נאמן. ואפילו עמד בשנה רביעית לשמיטה ואמר שהפירות הם משנה שניה, נאמן ואינו צריך להפריש מעשר עני, שהרי חזקת השנים מסייעת לו, ויש לו מיגו דאי בעי שתיק.

15. ואמ' של מעשר שני הן אין נאמן. בכי"ע: ואמ' משנת מעשר שיני וכו'. כלומר, אם ע"ה אמר בשנת מעשר עני (כלומר, בשנה שלישית וששית לשמיטה) שהטבלים הם משנת מעשר שני אינו נאמן, שהרי הוא מקל, עיין להלן מע"ש פ"ג הט"ז ומש"ש. ולפיכך צריך להפריש מע"ש, לפדות אותו, לחלק את המחולל לעניים, ולאכול את הכסף בירושלים. מפני שע"ה אינו נאמן להקל, אבל נאמן להחמיר, כפי שמפורש להלן בה"ז ובה"ח. ועיין להלן פ"ד הי"ט ומש"ש.

16. כשנת מעשר שני ואמ' מעושרין הן נאמן שהפה שאסר וכו'. וכ"ה בכי"ע. אבל בד: ואמר מעשר עני נאמ' שהפ' שאסר וכו'. ונראה שאפשר לצרף את הגירסא הנכונה משתי הנוסחאות וצ"ל: ואמר מעשר עני [הן ומעושרין הן] נאמן וכו'. ופירושה שכאן נאמן על מעשר עני, שהרי הוא עומד בשנת מע"ש ושתיקותו היא לפטור, לפיכך פירושו להקל נאמן, ומפריש מע"ש ופטור ממעשר עני. וכל הברייתות באו לכאן אגב הסיפא שבה"ד: שהפה שאסר הוא הפה שהתיר.

17—18. חייב במעשר וחייב בביעור. כלומר, חייב במעשר מפני שנאמן להחמיר, והרי הוא טוען שהפירות הן מערב שביעית, וחייב בבעור מפני שהוא עומד בשביעית ושתיקתו מחייבת, ולפיכך אינו נאמן להקל.[15]

18—19. בערב שביעית. ואמ' של מוצאי שביעית הן וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: במוצאי שביעית ואמ' של שביעית הן וכו'. וכן מעתיק בשם התוספתא בפי' הרש"ס כאן, ק"ד ע"א, עיי"ש.

19. פטור מן המעשר ופטור מן הביעור. וכ"ה בד, וכע"ז אף בכי"ע, אבל בפי' הרש"ס הנ"ל („מתוקן"?): אינן פטורין ממעשר ומביעור.

[14] עיין לפ"ש בס' ניר שם ד"ה א"ל רב מנא, ויתבאר אי"ה במקומו.

[15] ושיטת התוספתא היא שע"ה חשוד על השביעית, עיין ט"ש להלן פ"ד שו' 51. ואפילו לשיטת הראשונים שע"ה אינו חשוד על השביעית (עיין תוספ' כתובות כ"ד א' ד"ה שלי), זהו דווקא באומר שבאו מן המופקר, אבל אם אומר בשביעית שאינן של שביעית אינו נאמן, מפני שמעיד נגד חוקת השנים.

19—20. נאמן להחמיר וכו׳. כלומר, בכל מקום ששתיקת המוכר אינה מחייבת פשיטא שנאמן להחמיר, ולפיכך אף להקל נאמן, שהרי היה יכול לשתוק. ומשום זה אם מכר פירות בשביעית ואמר של ערב שביעית הן (ה״ז) נאמן להחמיר וחייב במעשרות. ואם מכר פירות בשנת מעשר שני ואמר שהן משנת מעשר עני אלא שעישר מעשר עני (ה״ו) פירושו להקל נאמן. ועיין ירושלמי כאן פ״ו הי״א, כ״ה ע״ד.

20. פירושו להקל פטור. וכ״ה בכל הנוסחאות. ובירושלמי הנ״ל: פירושו להקל נאמן.

20—21. פירות ארץ ישראל שרבו על פירות חוצה לארץ וכו׳. כלומר, שרבו במקום זה פירות הארץ על פירות שהוכנסו מחו״ל, חייבין כל הפירות במעשרות, מפני שהולכין אחר הרוב. ועיין להלן פ״ד הט״ו ואילך. ובמשנת מכשירין ספ״ב שנינו: פירות שניה שרבו על של שלישית, ושל שלישית על של רביעית וכו׳, הולכין אחר הרוב. ופירשו המפרשים שלעניין תערובות עסקינן. ועיין במלא״ש שם בשם ר״ס אוחנא שנתקשה שהרי שביעית אוסרת בכל שהוא במינה, ועיין גם בס׳ משנה אחרונה שם. ברם מדברי הרשב״ם[16] משמע שפירש את משנתנו ע״פ סיגנון התוספתא (להלן פ״ד הט״ו ואילך), ולאו בתערובות עסיקינן, אלא בפירות הנלקחים בשלישית, ועדיין לא בכרו רוב פירות השלישית, ושל שניה רבו עליהם וכו׳. ולפיכך הולכין אחר הרוב ומאמינים למוכר, אם הרוב מסייע לו, עיין לעיל ה״ה ואילך ומש״ש. ועיין באבני מלואים לטורי אבן ר״ה י״ד ד״ה ויצבור גרנו שכיוון מדעתו לפירוש הרשב״ם. ועיין במשל״מ פ״ו מה׳ מעילה ה״ו. והברייתא שלנו הובאה כולה בכפו״פ פי״ג עמ׳ ש״מ, והוא העתיק שם גם את לשון הר״מ בפי״ג מה׳ מעשרות ה״י.

22—23. כגון האגוזין ודורמסקניות ופסיליה ופסלקאות וכו׳. וכ״ה בכי״ע (אלא ששם: ודורמסקיות ופסליא). ובד: האגוזים והורמסקיניו׳ ופסלקאות. וברי״מ הנ״ל לא העתיק אלא: כגון אגוזים ודרמסקעות.[17] ובכפו״פ הנ״ל: כגון האגוזים והדורמסקינות והפסדקאות. ומכאן נראה שרוב האגוזים היו מכניסים מחו״ל. והדורמסקניות (δαμασκηνά) נזכרות כמה פעמים במקורות שלנו (עיין במלונות), והוא מין שזיף שמקורו מסביבות דמשק (damson). ופסיליה היא לכאורה מין פול, φάσηλος. אבל לפ״ז עלינו להניח שרובה בא מחו״ל. ופסלקאות, אפשר שנשתבש מפסדקאות (כמו שהוא בכפו״פ) והכוונה לפסטקאות (כמו ששער בח״ד), אפסטקין. ועיין מ״ש להלן מעשרות פ״א שו׳ 6.

24. בדבר שאינו קבוע וכו׳. כלומר, בדבר שאין מביאין אותו בכל שנה ובקביעות מחו״ל, וישנן שנים שאינו כדאי להביאם מחו״ל, ולפיכך הולכין אחרי הרוב. אבל בדבר שמביאין אותו בקביעות מחו״ל בכל שנה, הרי פירות הללו תמיד בחזקת פירות חו״ל.

25. מן החמרת בצור ומן המוגירות בצידן פטור. כלומר, הלוקח תבואה משיירא של חמרים בצור (שהיא קרובה לא״י יותר מצידון), וכן הלוקח מן המגרות, והיינו אוצרות של תבואה, בצידן (שהיא רחוקה מא״י יותר מצור) פטור. ופירש בכפו״פ (פט״ו, עמ׳ שס״ד): וסתם חמרת מביאה מרחוק, והמגרת אוצרת מקרוב. ולפ״ז ההלכה מובנת, שאין לחשוש בצור שמא מפירות א״י הן, שהרי אינם רגילים להביא פירות בשיירות מא״י לצור, ובוודאי באו הפירות מחו״ל. וכן הלוקח מן האוצר בצידן, שהיא רחוקה מא״י, סתמו מפירות המקום, ופטורין מן הדמאי.

והנה הגירסא בתוספתא בטוחה, שכ״ה בכל הנוסחאות וכ״ה בכפו״פ הנ״ל, ובפי״א שם, עמ׳ רע״ח—רע״ט. אבל בירושלמי (פ״א ה״ג) גרס בברייתא זו: חייב . . . פטור. והר״מ

[16] הובא בחי׳ הרשב״א לחולין ו׳ א׳.

[17] בכי״י תימן: ודרמסקניות. בכ״י על קלף: ודרמסקיות. ובכפו״פ הנ״ל מעתיק מן הר״מ: ודורמסקנית.

(פ"ג מה' מעשר ה"ה ואילך) פסק ע"פ גירסת הירושלמי. וכנראה שט"ס הוא בירושלמי, וצריך להגיה שם כמו שהוא לפנינו בתוספתא. ועיין בשו"ת מהרי"ט ח"א סי' פ"ד שהעיר על הסתירה בין הירושלמי והתוספתא, ועל דברי הר"מ. ומכיון שהרב היה בא"י וידע שצידון יותר רחוקה מגבול א"י מאשר צור (והוכיח כן גם ע"פ מקורות התלמוד) הגיה בדברי הר"מ: הלוקח מבעלי אוצר בצידון חייב בדמאי [לא] מפני שהיא קרובה יותר מצור [אלא] שחזקתה שאוצרין מפירות הארץ וכו'.[18] אבל לא מצאתי כן בנוסחאות הר"מ שלפנינו (לא בדפוסים ולא בכי"י), וגם לפני בעל כפו"פ הנ"ל היתה הגירסא בר"מ כמו שהיא לפנינו. וצ"ע.

25—26. מן המוגירות בצור ומן החמרת בצידן חייב. וכ"ה בכל הנוסחאות ובכפו"פ הנ"ל. ופירושו כנ"ל, שאוצרות צור הקרובה לא"י חזקתם אוגרים מן הסמוך, ויש לחשוש שמא מפירות א"י הן, וכן הלוקח מן השיירא בצידון, הואיל והשיירא באה ממקום רחוק, חוששים שמא הביאו את הפירות מא"י. ובירושלמי גורס: פטור. וכן פסק הר"מ, עיין מ"ש לעיל.

26—27. מן המוגירות בצור פטור ואין צריך לומר וכו'. וכ"ה בד (אלא ששם חסרה המלה "פטור"), ובכי"ע: מן המוגרות בצידון פטור, וט"ס היא, וצ"ל: בצור. וסובר ר"י בר' יהודה שהולכים אחר מעמדן, וחזקתן ממקום שנמצאים בו באותה שעה. ועיין ירושלמי פ"ב סה"א ובמה"פ שם ד"ה ר' יחנן.

27. מחמר אחד בצור חייב. וכ"ה בכל הנוסחאות. וכ"ה בירושלמי פ"א ה"ג, בנוסח הר"ש סריליאו. ולפנינו בירושלמי (וכן גם בכי"ר) חסרה המלה "חייב". והר"מ (פי"ג מה' מעשרות ה"ו) גרס שם: פטור. וכבר הראינו לעיל שאין להגיה בתוספתא, והעיקר כלפנינו, ובבא זו מדברי הת"ק היא, ודווקא הלוקח מן החמרת בצור פטור, מפני שחזקתן ממקום רחוק, אבל הלוקח מחמר יחידי מוכח שבאו ממקום קרוב, ולפיכך חוששים שמא מא"י באו.

28. חמרת היורדת לכזיב חייבת מפני שחזקתה מן הגליל. וכ"ה בכפו"פ פי"א, עמ' רע"ג ועמ' רע"ט, ופירושה שראו אותה יורדת מא"י לחו"ל, ולפיכך חייבת. ועיין ירושלמי פ"א ה"ג. וצ"ע.

28—29. הרי היא בחזקתה, פטורה עד שתיודע, וכו'. וכ"ה בכפו"פ, עמ' רע"ג הנ"ל. ובד: הרי היא בחזקות פטורה וכו'. ובכי"ע: הרי היא בחזקתה עד שתיוודע וכו'. ונראה שצ"ל לפנינו: ופטורה וכו'. וכנראה שהחכמים חולקים על הכל, וסוברים שאפילו על גבול א"י היא במקום פטור, פטורה, והולכים אחרי מעמדה. עיין בירושלמי פ"ב סה"א, ומ"ש לעיל. ועיין לעיל שו' 9 ומש"ש.

30. ומן הספינה בקסרי חייב. וכ"ה בד ובכפו"פ פי"א, עמ' רנ"ו ועמ' רע"ג. ובכי"ע בטעות: ומן הספינה בציפורי. ונראה שבספינה העומדת בנמל עסיקינן, ואינו ידוע אם היא טעונה פירות חו"ל או פירות א"י, ואנו הולכים אחרי מעמדה, ונמלה של קיסרין כקיסרין (ירושלמי גיטין פ"א סה"א, מ"ג ע"ב). והברייתא שלנו נשנתה לפני שהתיר רבי את קסרי. ועיין ירושלמי פ"ב ה"א, כ"ב ע"ג.

כופת הישוב וכופת אנטיפטרס וכו'. בד: כיפת חיישוב וכיפת אנטיפרס וכו', והיא היא. והכוונה לאוצר[19] התבואה שבעיר הישוב או אנטיפטרוס. והנה אנטיפטרוס ידועה גם מן המשנה (גיטין פ"ז, ז' ובמקבילות), והיא על הגבול הצפוני של יהודה סמוך

[18] ועי"ש ח"ב סי' נ"ב, ובפאת השלחן סי' י"ח ס"ק ו'.

[19] בית הבנוי כמין כיפה, עיין איכ"ר פ"ב, ט"ו, הוצ' בובר ס' ע"א: כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וכרומה.

לארץ הכותים,[20] ושוק של פטרוס היה כנראה בסמוך לה. ובכרוניקון שומרוני נזכרת עיר בשם ישוב, ואולי הוא הישוב הוא ישוב, עיין מ"ש ר"ש קליין בירושלים של לונץ ח"י עמ' 160.

31. מפני שחזקתן מהר המלך. כלומר מן ההרים שבצפון ערי יהודה.[21] וכן בירושלמי פ"ב ה"א, כ"ב ע"ג: כולכסין הנמכרין בקיסרין הרי אלו אסורין, מפני שרובן באין מהר המלך, ולפיכך הפירות דמאי, מפני שאפשר שכבר עשרו אותם.

עכשיו רבותינו אמרו וכו'. כלומר, בזמנו של רבן גמליאל, עיין להלן פ"ה הכ"ד ומש"ש.

32. כל עיירות הכותיים שעל יד הדרך וכו'. כלומר, הדרך ההולכת מיהודה לגליל על יד עיירות הכותים. ועיין להלן פ"ה הכ"ד ומש"ש.

כגון התבואה והקטנית. אולי צ"ל כגון [אלו], התבואה, וכו', כלומר כגון הערים שנמנו לעיל. (שירי מנחה).

33. ושאר כל פירותיהן ודאי. מפני שחזקתן משדות כותים, והם ודאי אינם מעשרין מה שהם מוכרין. וכותי כישראל הוא לעניין חיוב מעשרות.

34. אוצר שישראל וגוים מטילין לתוכו וכו'. וכ"ה בתוספתא כת"י פ"מ[22] (פ"ג ה"ד ד' זיטומיר י"ב ע"א), וכן מעתיק מכאן ר' בצלאל אשכנזי (שו"ת שלו סי' א', ד"ו י"ג ע"ב) וכ"ה במשנת מכשירין פ"ב מ"י. אבל בד וכי"ע: אוצר של ישראל וכו'.

אם רוב גוים ודאי וכו'. שהרי ר"מ סובר[23] שאין קניין לגוי באי"י להפקיע מידי מעשר (פיה"מ להר"מ במכשירין הנ"ל). ולדברי הר"ש והרא"ש אפילו למי שסובר שיש קניין הוא ג"כ ודאי מפני שחייב מדרבנן (אם נגמרו בידי ישראל).

35–36. אפילו כולו גוים וישראל אחד מטיל לתוכו דמיי. בפיה"מ הנ"ל פירש שחכמים סוברים שיש קניין,[24] ובאוצר שכולו של גוי פטור לגמרי, אבל מכיוון שישראל אחד מטיל לתוכו חייב לעשר דמיי. ופי' בח"ד כאן שפירות ישראל אצורין לעצמן והוי ליה קבוע. ובירושלמי (פ"ב ה"א, כ"ב רע"ג ובמקבילה בכתובות פ"א): כהדא סירקי (כגי' כי"ס) שהיא מסתפקת יום אחד מן האסור, נעשה אותו היום הוכיח לכל הימים, עיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו עמ' 266. ועיין מ"ש בספר משנה אחרונה במכשירין שם.

ברם מפירוש הרא"ש במכשירין שם מוכח שהוא פרש שאף לדברי חכמים היה ודאי, לוא היה כולו גוים, והטלת היהודי היא לקולא והיא עושה את פירות הגוי דמאי.[25] וכן מוכרח מן התוספתא להלן הי"ד ומן הירושלמי הנ"ל (בהערה 25). וכבר העירו המפרשים שהר"מ לא הזכיר כלל את הברייתא שלנו, שהיא כולה במשנת מכשירין הנ"ל.

37. באוצר של יחיד. בפי' הרש"ס כאן, נ' ע"א: באוצר יבנה.

אבל באוצר של מלכים הולכין אחר הרוב. כלומר, דוקא באוצר של יחיד שמטילין שם למכירה, וידוע שישראל מטיל שם, הרי הטלת ישראל נעשית הוכיח ואינו מעשר אלא דמאי, אבל באוצר של מלכים, שביד ישראל להמלט בתשלומי טבל בלי הפסד

[20] וכן בתוספתא ניטין פ"ה (כי"ע פ"ו) ה"ט: כפר עותני בגליל ואנטיפרוס ביהודה, ועיין במשנה שם פ"ו מ"ז. ועיין מ"ש ריז"ו הורוביץ בספרו א"י ושכנותיה, עמ' 60 ואילך.

[21] עיין מ"ש ר"ש קליין בספרו ארץ יהודה (תל אביב תרצ"ט), עמ' 240 ואילך.

[22] והוא מעתיק: אוצר שישראל ונכרים וכו'.

[23] להלן פ"ה הכ"א; ירושלמי כאן פ"ה רה"ט ובמקבילות.

[24] בקטעים מן הגניזה (יאהרבוך הפרנקפורטי חי"ח, עמ' 284) הנירסא במשנת מכשירין היא: ור' שמעון אומר אפילו כולו גוי וכו'. ועיין להלן פ"ד הכ"ה ופ"ה הכ"א וירושלמי הנ"ל.

[25] עיין ירוש' פ"ג ה"ד, כ"ג ע"ג, ולהלן פ"ד הע' 24.

ממון, ויכול לשקול ע"י גוי ולשלם לגוי את מעותיו (עיין להלן פ"ד ה"ו ומש"ש) הולכין אחר הרוב, ואם רוב תושבי הסביבה הם גוים מעשר ודאי (כלומר, מדרבנן, עיין מ"ש לעיל. והרי ר' יוסי סובר שיש קנין לגוי וכו', עיין להלן פ"ה הכ"א ומש"ש).

37—38. אמר ר' יהודה בד"א וכו'. ליתא בכי"ע ובפי' הרש"ס הנ"ל. וכן לא היה בכת"י פ"מ כפי שמוכח שם (פ"ג ה"ד) מדבריו ("והורה ר' יוסי כחכמים"). אבל ישנה בד ובשו"ת רב"א הנ"ל, וקשה להניח שמי שהוא הוסיף ברייתא שלמה, ומסתבר לתלות את החסרון אצלינו ובכי"ע בהשמטה ע"י הדומות. ועיין להלן.

38. אבל אוצ' ישראל וכותין הולכי' אחר הרוב. לכאורה אין לברייתא זו שום מובן, שהרי להלן (פ"ה הכ"א) משוה ר' יהודה בפירוש כותים לגויים, וא"כ מה בין רוב גויים לרוב כותים. אבל דוקא ברייתא זו תפתור לנו את סבת ההבדל בין הבבלי ובין הירושלמי. שכן מוכח מן הירושלמי (פ"ה רה"ט כ"ד ע"ד) שגרסו בברייתא להלן פ"ה: ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון (כמו שהוא לפנינו בתוספתא) אומרים וכו'. אבל בבבלי מנחות (ס"ו ב') גרסו: דברי ר' מאיר ור' יהודה. ר' יוסי ור' שמעון אומרים וכו', וכן מוכח מתוך הסוגיא עצמה שם (ס"ז ב'), כפי שהוכיחו הראשונים.[26] נמצאנו למדים שנחלקו שני התלמודים בשיטת ר' יהודה: לפי הירושלמי סובר ר' יהודה שכותי כגוי ממש, אבל לפי הבבלי הנ"ל סובר ר' יהודה שהוא כישראל לעניין חיוב מעשרות. ברם מן התוספתא להלן בסמוך אנו רואים שתלמידיו אמרו לר' יהודה שהוא הורה להם אחרת, כלומר שהוא חזר בו. ולפ"ז מסורת הבבלי היא כר' יהודה עד שלא חזר בו, ושיטת הירושלמי בדבריו משחזר בו.

ובבבא זו סבר ר' יהודה שכותי כישראל וחייב במעשרות מדאורייתא, והוא בודאי אינו מעשר מה שהוא מוכר, ולפיכך אם רובו כותים מעשר וודאי, ואין "הוכח" ישראל מועיל להתיר איסור תורה.

39. אחר שהוריתה לנו וכו'. וכ"ה בכי"ע ובשו"ת ר"ב אשכנזי.[27] אבל בד: אחרי שהוריתה וכו'. ושמא צ"ל: אחר' וכו', כלומר, אחריך [אנו הולכים רבי,] שהורית לנו וכו'. וכן במכילתא בא פט"ז (סוף עמ' 58): מה דברים היה לכם ביבנה. אמרו לו אחריך רבי. ובמקבילות (בתוספתא, בירושלמי ובבבלי, עיין הערות שם) נאמר במקום "אחריך": תלמידיך אנו ומימיך אנו שותים. וגם כאן אמרו לו דרך כבוד שהורה להם אחרת. והגר"א ז"ל מגיה: אתה שהוריתה וכו'.

שלפנים מן החומה. וכ"ה בכת"י פ"מ הנ"ל. ובכי"ע: שלפני, וברש"ס הנ"ל: שלפנינו (וחסרות המלים מן החומה). ובד: שלפני מלחמה, וצ"ל: שלפני' מלח[ו]מה. וכנראה ששם היה אוצר של יחיד (בניגוד לאוצר מחוץ לעיר) שהיו ישראל וכותים מטילין לתוכו.

שהוא דמאי. מפני שר' יהודה הורה כשיטתו (להלן פ"ה הכ"א הנ"ל) שכותי דינו כגוי, ולפיכך אפילו רובו כותים ומיעוט ישראל דמאי, וכשיטת החכמים במשנת מכשירין הנ"ל.

40—41. כגון אוצרה של רגב. וכ"ה בשו"ת ר"ב אשכנזי הנ"ל. אבל בד וכי"ע: דנב, וט"ס היא, והנכון כלפנינו, והכוונה לרגב שבעבר הירדן, מקום מפורסם בשמניו המובחרים (עיין מנחות פ"ח מ"ג ותוספתא שם פ"ט ה"ה). ובזמן ינאי המלך היה מקום מבצר.[28]

[26] עיין ר"ש להלן פ"ה מ"ט, ומ"ש באהצו"י כאן, עמ' 116. וגירסת כי"מ בבבלי שם מבוטלת מעצמה.

[27] סי' א', ד"ו י"ג ע"ב (אלא ששם בטעות: שהוריתה, וכן בפי' הרש"ס: שהודית).

[28] עיין קרמוניות היהודים ליוסף הכהן סי"ג פט"ו, ה', סי' 398 ואילך. ועיין מ"ש ר"ש קליין במחברתו עבר הירדן היהודי, עמ' 14.

41. חייב לפי חשבון. כנראה שהיו יהודים וכותים מטילין לתוכו מפירות חו"ל ומפירות הארץ. ופירות חו"ל פטורים ממעשרות אפילו מדרבנן, ולפיכך הקלו בהם ועשו אותם כטבל דמאי וחולין שנתערבו (עיין חלה פ"ג מ"ח ואילך), ואינו מפריש דמאי על הכל אלא לפי חשבון.

42. והזה הטהור על הטמא. בירושלמי (פ"ג ה"ד) מוסיף: טהור אחד מזה על טמא אחד, כלומר לכאורה משמע מן הכתוב שטהור אחד אינו מטהר אלא טמא אחד, אבל האמת היא שטהור אחד מזה אפילו על מאה טמאים, כמפורש במשנת פרה פי"ב מ"ב. ועיין להלן.

42—43. ולא מצאתיו אלא באוצר של יבנה. בד ובכי"ע מוסיף: בלבד. ובירושלמי הנ"ל: עד שלמדתיה מאוצר של יבנה. וחכמים אומרים אפילו כולו גוי[29] וישראל אחד מטיל לתוכו דמאי. הדא אמרה שטהור אחד מזה על כמה טמאין. ועיין להלן.

43. שטהור אחד מזה אפי' על מאה טמאים. הדמיון לאוצר של יבנה תמוה מאד, ולא עוד אלא שהברייתא שלנו בסוף מכשירין אינה מעניין הדברים שם כלל. וכבר העיר הר"ש (מכשירין פ"ו סמ"ז): והזה הטהור. דבר תימא מה שייכא מילתא זו הכא. ועיין מה שהאריך בזה הר"ב אשכנזי בשו"ת שלו הנ"ל (לעיל הע' 27).

ולפיכך נ"ל שר' יהושע בן קבוסאי אמר את דבריו באגדה, בדרך מוסר ודרש, שטהור אחד יכול לטהר כמה טמאים (רשעים).[30] ובכל מקום דבר איסור אוסר את כל התערובות, אבל באוצר של יבנה (שהטילו שם רוב כותים, ור"י בן קבוסאי סובר שכותי כגוי לעניין מעשרות והפירות שהוא מוכר הם ודאי מדרבנן) ישראל ("טהור") אחד עושה את כל הפירות שהם ודאי ("מאה טמאים") דמאי.[31] והברייתא בסוף מכשירין שייכת באמת לפ"ב מ"י שם, אלא שהמסדר העבירה לסוף המסכת כדי לסיים באגדה ובדבר טוב, ועניינו כסוף מסכת יומא ור"מ סוף ה' מקוואות.

44. הלוקח פירות לאכילה וכו'. וכ"ה הסדר בד. אבל בכי"ע הסדר אחר, ושנו כאן: הלוקח לבהמה ולחיה וכו' (לפנינו להלן הי"ט). והסדר בכי"ע הוא יותר הגיוני, ומתחילה משמיעה לנו התוספתא שהלוקח לבהמה פטור מן הדמאי, ואח"כ היא מלמדת אותנו שזהו דווקא בלוקח בתחילה לבהמה. ובמשנתנו (פ"א מ"ג): הלוקח לזרע ולבהמה וכו' פטור מן הדמאי. ובירושלמי שם: א"ר יוחנן ותני כן (עיין בבלי חולין ז' ב') וכו' לקחן לאכילה וחישב עליהן לזרע לא הכל ממנו.

ונמלך למכרן. בברייתא שבחולין (ז' ב'): ונמלך עליהן לבהמה. ובס' המפתח לר' נסים, כתובות כ"ח ב' (תשה"ג אסף, הוצ' מק"נ, ירושלים תש"ב, עמ' 198): ונמלך עליהן לזריעה.

לא ימכרם לגוי. שהרי כשקנה לעצמו נתחייב בדמאי, ואסור למכור טבל לגוי (מ"ב). ובח"ד פירש דחיישינן שמא ימכרם הגוי לישראל, והוא מפי' הרדב"ז לפי"ג מה' מעשרות הט"ו. ולא זכיתי לרדת לסוף דעתם בזה, למה לא פירשו כפשוטו, שהרי ברור שאסור להאכיל לגוי טבל של דמאי בחובו,[32] ומכ"ש שאסור למכור לו טבל. ולא עוד אלא שמלשון הר"מ

[29] וכ"ה הגירסא במשנת מכשירין פ"ב מ"י בהוצ' לו, קויפמן ועור. ובחנם הניהו בירושלמי בהוצ' לונץ.

[30] ומליצות כאילו של העברת לשון הלכות לעניין מדות ומוסר מצויות ברברי חז"ל, עיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו סוף שבת, עמ' 216, ובהערה שם.

[31] עיין מ"ש לעיל שו' 35—36 בשם פי' הרא"ש. והשוה לשון הירושלמי שהעתקנו לעיל והסוגייא בירושלמי לעיל שם.

[32] ועיין במשנתנו רפ"ג ובירושלמי שם, וברש"י ברכות מ"ז א' ד"ה אכסניא ולהלן הכ"ב.

שם "הלוקח פירות לאכילה ונמלך עליהם לבהמה[33] הרי זה לא ימכרם לגוי" משמע שאם מתחילה לקחם לבהמה מותר למכור אותם לגוי, ולא חיישינן שמא ימכור אותם הגוי לישראל לאכילה, והקונה לא ידע שהיו כבר ביד ישראל.[34] וכן משמע מלשון התוספתא כאן שאם קנה מלכתחילה ע"מ למכרם לגוי מותר לעשות כן ולא חיישינן למכשול.

44—45. ולא יאכילם לבהמת אחרים ולא לבהמת עצמו. כלומר, לא יאכילנו לבהמת אחרים בשכר, שהרי הוא מוכר טבל, ולא לבהמת עצמו שהוא נהנה בטבל בהנאה של כילוי.[35] ודווקא אם לוקח מתחילה לבהמה ולנר מותר, כמפורש במשנתנו. ובבלי חולין ז' ב' גורס: לא יתן לא לפני בהמתו ולא לפני בהמת חברו. ועיין הלשון בר"מ הנ"ל.

45—46. כיוצא בו מי שנפל לו פירות בירושה וכו'. כלומר, סתם פירות חזקתן לאכילה, ואינו יכול לשנותן במחשבתו לבהמה או למכירה לגוי. ועיין במשנתנו פ"ו מ"ט. וכבר תמה בח"ד למה השמיט הר"מ הלכה זו.

47—48. לוקחין שדה זרועה וכו'. כלומר, ואפילו בדבר שאין זרעו כלה, ומותר לאכול ממנו עראי (עיין תרומות פ"ט מ"ו), ואין חוששין שמא זרע טבל ודאי שקנה מישראל.

48. וכן מישראל במוצאי שביעית. וכ"ה בד. ובכי"ע: מיש'[36] למוצאי שביעית. ולהלן שביעית פ"ג הי"א: אין חוכרין נירין מישראל החשוד על השביעית, אבל לוקחין הימנו שדה זרועה וכו'. אלא שלהלן בשדה שזרעה בשביעית בזרע של היתר עסיקינן, וכל האיסור הוא רק שעבר וזרע בשביעית, ולשיטת התוספתא התבואה מותרת בדיעבד, אם מכר את השדה לאחרים, עיין מ"ש שם. אבל כאן במו"ש אנן קיימין, ויש לחשוש שמא זרע את השדה בפירות שביעית, ובדבר שאין זרעו כלה אפילו גידולי גידולין אסורין וצריכים ביעור (עיין בירושלמי שביעית פ"ו ה"ג ל"ו ע"ד), קמ"ל שאין אנו חוששים שמא זרע מפירות שביעית.

49. משצמחה ובין עד לא צמחה. כ"ז ליתא בד ובכי"ע. ולא מצאתי חילוק זה בישראל שזרע פירות שביעית במזיד. ואולי קונסים אותו שתבטל שדהו ע"ג פירות שביעית אם אין זרעו כלה.[37]

49—50. אחד דבר שזרעו כלה וכו'. ר"ש ורא"ש פ"א רמ"ג.

50. אין זורעין את הטבל וכו'. ר"מ פ"ו מה' מעשר ה"ג. ועיין במשנה פיאה פ"א מ"ו, ובירושלמי כאן פ"א רה"ג.

ואין מחפין את הטבל. ירושלמי (כגי' כי"ר וכי"ס) ור"מ הנ"ל, כפו"פ פמ"ג עמ' תקי"ב. ואם מחפהו בעפר הרי הוא כזורע או כמקיים ע"י מעשה, עיין להלן כלאים פ"א רהט"ו ומש"ש. ועיין להלן.

51. ואין עושין עם הגוי בטבל. מסתימת הלשון משמע שאין מחפין אותו אף עם הגוי. אבל בירושלמי הנ"ל מפורש: אבל מחפין עם הגוי טבל. והטעם הוא שאפילו אם נאמר שחיפוי הוא כוריעה, מ"מ אין זו זריעה ממש ולא גזרו בה בסיוע הגוי. והתבא שלנו סובר שאין קנין לגוי באי' להפקיע מידי מעשר, ופירותיו הם טבל גמור. ועיין במה"פ רה"ג ד"ה אין.

51—52. עד שלא צמחה חייב וכו'. בכפו"פ הנ"ל וכן בכי"ע: עד שלא צימחה חייב וכו'. אבל בד: עד שלא צימחה פטור שכבר אבדה, וכן העתיק בפ"מ בירושלמי שם. ואפשר שהעדיף את נוסח הדפוס מפני שהוא מתאים לירושלמי הנ"ל, שכן שניגו שם: השכח וזרע טבל

[33] כלשון הברייתא בחולין ז' ב'.

[34] ומסתבר שמחשבת המוכר היהודי (בשעת קנייתו) אינה מבטלת את מחשבת הקונה השני מיד הגוי.

[35] עיין במשנת פאה פ"א מ"ו, להלן ה"כ, ובבלי שבת כ"ו א' ובתוספ' שם ד"ה אין.

[36] קרי: מישראל. ובגליון שם תוקן בכ"י מאוחר: משביע'. וטעה המתקן.

[37] עיין ירושלמי תרומות רפ"ט מ"ו ע"ג לעניין תרומה.

פטור שכבר אבד. בדבר שאין דרכו להתלקט (כלומר, כגון זרע תבואה), אבל בדבר שדרכו להתלקט (כלומר, בשתילי לפת וצונן, עיין ר"מ פ"ו מה' מעשר סה"ג) קונסין אותו שילקט אותו. בלא צמח. אבל אם צמח נעשה כדבר שאין דרכו להתלקט. ומכאן שלשיטת הירושלמי בדבר שאין דרכו להתלקט, אפילו אם לא צמח אין קונסין אותו ללקט. והר"מ פ"ו מה' מעשר ה"ו פסק כירושלמי.

52. הלוקח לבהמה לחיה וכו'. עיין ריבמ"ץ פ"א מ"ג, ועיין הלשון בפאה פ"א מ"ו.

53. לא יקשור ישראל בהמתו וכו'. תנא זה סובר שאין קניין לגוי וכו' (עיין מ"ש לעיל הי"ח סד"ה ואין עושין עם הגוי), ולפיכך כשקושר את בהמתו הוי ליה כאילו מאכילה טבל בידים.

53–54. אם הלכה בהמתו מאליה וכו'. בד: שאם אכלה בהמתו וכו'. ועיין להלן שביעית פ"ה ה"כ. וההלכה פשוטה שאין טבל אסור בהנאה, ואין היהודי מוזהר על ושמרו את משמרתי בטבל של הגוי.

56. גוי שאמ' לישראל תן שמן וכו'. ר"מ פי"ג מה' מעשר הי"ז. ובירושלמי (פ"ג ה"א, כ"ג ע"ב): רופא חבר שהיה מאכיל לחולה וכו', בבני נח אפי' בודאי מותר, משל חולה, אבל משל רופא אסור. והטעם הוא שטבל אסור בהנאה של כילוי (עיין לעיל הט"ו), ואסור לישראל להאכיל טבל לגוי. וכן אסור לאבד את השמן בסיכה.

57. ובדמיי מותר. נראה ששמן על גבי מכה הוא בדווקא, מפני שהגוי חולה ובדמאי מותר אפילו להאכיל לגוי חולה (כמו שמותר להאכיל לאכסניא, עיין במשנה רפ"ג, אבל לישראל ע"ה חולה אסור. עיין בירושלמי שם), ולאו דווקא סיכה, ולא אסר הירושלמי לעיל להאכיל לגוי חולה משל רופא אלא בוודאי. ומה שנקטה התוספתא כאן סיכה הוא משום הריישא, שבוודאי אפילו סיכה אסורה. ועיין להלן תרומות פ"ט הי"ג.

נפל על גבי בשרו וכו'. כלומר ע"ג בשרו של ישראל, ואעפ"י שהמשנה (ספ"א) אוסרת שמן של דמאי בסיכה, מ"מ אם כבר נפל השמן מאליו על גבי בשרו אינו חושש. ומהמשך דברי התוספתא נראה לפרש שהכוונה היא שאם ישראל נתן שמן של דמאי על גבי מכת הגוי, ובשעת הנתינה נפל קצת שמן על גבי בשרו של ישראל משפשף ואינו חושש. אבל עצם הדין אינו משתנה, עיין להלן תרומות פ"י הי"א ומש"ש, ועיין ר"מ פי"ג הנ"ל הי"ח.

58. גוי שנתן שמן על גבי טבלה וכו'. כלומר, שנתן שמן טבל וודאי של ישראל (עיין ר"מ הנ"ל הי"ז) על גבי טבלה של שיש מותר לו לישראל לישב אחריו, שהרי גם בתרומה מותר, עיין להלן תרומות פ"י ה"י ומש"ש.

59. הלוקח יין וכו'. ר"מ פי"ג מה' מעשר הי"ח. ועיין ערוך ערך אלונתית.

לתוך המוריים. מורייס (muries) הוא ציר שהיו מכינים אותו מקרבים של דגים שהיו מטילים יין לתוכו. וברש"י שבועות (כ"ג רע"א): אניגרון ואכסיגרון וכו' ורגילין לתת לתוכו יין כדתניא בתוספתא דדמאי או תרומ' (כ"ה בד' פיזרו) יין לתוך אניגרון ואכסיגרון.[38] ושמא היה לפניו כאן בתוספתא: יין ליתן לתוך המורייס ולתוך אניגרון ואכסיגרון.[39]

59–60. ויין לעשות אילנתית. לפי המקורות שלנו הוא יין שנותנין בו שמן,[40] והוא, כנראה, *οἰνάνθινον* שהיה לו אותו מובן כמו *οἰνάνθις*. ועיין בהוספות לעף אצל קרויס LW עמ' 52.

[38] וכנראה שממנו שאב הר"ש סיריליאו (שביעית קכ"ג ע"ב) שכתב: אניגרון, דדרך ליתן בו יין כדתניא בתוספתא דמס' דמאי.

[39] ועיין רש"י יומא ע"ו סע"א וברכות ל"ה ב' ומ"ש להלן תרומות פ"ט סה"ו וסה"י.

[40] עיין בבלי שבת ק"מ א', ע"ז ל' א', ולהלן בתוספתא תרומות פ"ט ה"ז ומש"ש.

60. וכרשנין לעשותן טחינין. כ"ה בכל נוסחאות התוספתא והבבלי. ובירושלמי: קטניות לעשותן טחינין, וכן העתיק בר"מ הנ"ל. ומשניהם היו נוהגים לעשות טחינין. וכן להלן תרומות פ"י ה"ה: קטניות של תרומה אין עושין אותה טחינין. ר' שמעון מתיר בכרשינין (ועיין מש"ש). וכרשינין הם כמין פולין שחורים (Vicia Ervilia),[41] וטחינין הם קטניות או כרשינין טחונים כקמח, ששמים בהם תבלין ודבש. ובבבלי שם מוסיף: עדשים לעשות מהם רסיסין. והיא היא. וכן בירושלמי נדרים ספ"ו, מ' סע"א: [הנודר] מן העדשים אסור באשישים וכו', טלופחין מקליין וטחינן ומגבלן בדבש וכו', אילין אינון אשישין שאמרו חכמים. ובכפו"פ פכ"א עמ' תנ"ד: גם נמצאים אתנו בארץ כנען שני מיני משקים שהם מתוך גסותם לא יתערבו זה בזה אלא לזמן מרובה, כגון דבש תמרים, ואוכל עשוי מהשומשמים ונקרא טחינה, והוא מין ממיני מתיקה. ושמא אין ענייננו לכאן, עיין מ"ש דלמן בספרו ארבייט אונד זיטטע אין פאלאסטינא, ח"ג סוף עמ' 302 ואילך. ור"ש מתיר בכרשינין מפני שעיקרן מאכל בהמה.[42] ומכאן למדנו שכרשינין חייבין גם בדמאי.

חייב בדמיי וכו'. כלומר, אעפ"י שמשנה את האוכל מברייתו, מ"מ נהנה ממנו אח"כ באכילתו, ואין הוא דומה ללוקח שמן לסוך בו את הכלים.

60—61. הן עצמן פטורין מן הדמיי. בירושלמי (פ"א ה"ג, כ"ב ע"א) מוקים לה כרבי שסובר (עיין להלן תרומות פ"ט ה"ו ומש"ש) שאם נפל יין של תרומה לתוך המורייס, המורייס אסור לזרים, מפני שהיין בעינו הוא, ומן הדין אם קונה מורייס מן עם הארץ היה צריך לעשר דמאי, מחמת היין שבתוכו, אלא שזו היא מן הקולות שבדמאי. אבל לר"א בר"ש הסובר שאם נפל יין של תרומה למורייס בטל ומותר לזרים, הרי הקונה מורייס מע"ה אפילו וודאי פטור מלעשר. ועיין להלן. ובבבלי חולין: מפני שהם תערובת, ולא גזרו על תערובת דמאי. וכ"ה בר"מ הנ"ל.

61. יין ושמן ליתן על גבי חטטין. להלן תרומות פ"ט ה"ד (ובמקבילות): ומי שעלו בו חטטין סך את השמן, ואינו סך יין וחומץ, ששמן דרכו לסוך ויין וחומץ אין דרכו לסוך. כלומר, אין דרכו של אדם בריא לסוך יין, אלא רק לחולה, ולפיכך אסור בתרומה. וכאן חייב בדמאי, שהרי מכל מקום גופו נהנה. והר"מ לא העתיק הלכה זו.

62. ור' שמעון בן לעזר פוטר. רשב"א סובר שלא גזרו בקונה לסיכה למכה, מכיוון שעצם ההלכה ששתייה כסיכה אינה מחוורת (עיין ירוש' מע"ש פ"ב ה"א, נ"ג ע"ב ובמקבילות), ואפילו ביוה"כ מותר (לפי הברייתא בבבלי יומא ע"ז ב') לסוך שמן ע"ג חטטין, לא גזרו עליה בדמאי. ואפשר שרשב"א חולק גם על שמן שהגרדי סך באצבעותיו (עיין במשנה בסוף פירקין, ובתוספתא להלן). ואפשר שבגרדי מ"מ נהנה, אבל שמן ע"ג חטטין אינו נהנה כלל מן הסיכה, אלא רק מונע את הצער.

63. הלוקח כרשינין לעשותן טחינין וכו'. אולי צ"ל: ועשאן טחינין, כלומר, אם לקח את הכרשינין לאכילה כמות שהן, ואח"כ נמלך לעשותן טחינין ג"כ פטור מן הדמאי, אעפ"י שכבר נתחייב, מפני שרשב"א סובר שלא גזרו על תערובת הדמאי כשנשתנה מברייתו, אבל בודאי חייב. ודווקא במורייס שנתן בו יין פוטר ר' שמעון בן אלעזר מן הוודאי מפני שכבר בטל, אבל לא בטחינין.

63—64. יין ליתן לתוך הקילור. ירושלמי הנ"ל (והגי' הנכונה היא בכי"ס שם). ובהלכה זו, שנותן היין לתוך משחת העינים (κολλύριον), כולם מודים שהיין בטל לגמרי, והוה ליה כאילו קונה שמן לסוך בו את הכלים. ועיין ר"מ פי"ג מה' מעשר הי"ד. ובסמ"ג עשין

[41] עיין מ"ש ר"ע לעף בספרו פלורה ח"ב, עמ' 483 ואילך.
[42] עיין ר"מ פ"א מה' טומאת אוכלין ה"ט ופ"ב מה' תרומות ה"ב וברדב"ז שם.

סוף קל"ה, קצ"ט ע"ד, העתיק את לשון הר"מ בשם התוספתא, כדרכו. עיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 58.

64. **וקמח לעשותו מלוגמא ורטייה.** והקמח נמאס בתוך המלוגמא (μάλαγμα). והיא מלוגמא היא רטיה, אלא שהראשון יונית והשני עברית. ועיין ר"מ הנ"ל.

וחייב בודיי. שהרי טבל ודאי אסור בהנאה של כילוי (עיין לעיל ה"כ ומש"ש).

65. **פטורין מן הודיי.** כלומר, לכ"ע, שהרי כבר נמאסו ובטלן. ובירושלמי הנ"ל מקשה: הכא את אמר פטורין מן הודאי, והכא (כלומר, ביין למורייס) את אמר פטורין מן הדמאי. ומתרץ: כאן על גב גופו הוא בטל[43] וכאן (כלומר, ביין לקילור) כיון שהוא נותנו הוא בטל.

66. **ושל ודיי שנתן לתוכו עורות וכו'.** דינו כמלוגמא הנ"ל, שכבר נמאס הקמח ובטל.

שמן ערב וכו'. וכ"ה בד ובכל נוסחאות המשנה (פ"א מ"ג). ובכי"ע: שמן טוב, וזהו השם העתיק של שמן ערב. ופירושו שמן הנותן ריח טוב, עיין במלונו של גיזיניאוס ערך טוב I, וכן מתרגם סומכוס שמן טוב (קהלת ז', א'): שמן בעל ריח טוב. והיו משתמשים בשמן טוב לסיכה (תהלים קל"ג, ב'). והביטוי שמן טוב הוא בלתי מצוי בספרות התלמודית, ובמקומו בא: שמן ערב, והוא הוא, ועיין להלן. ושמן ערב שאנו עוסקים בו כאן הוא שמן שהיה מקודם ראוי לאכילה, אלא שפטמו אותו בבשמים ועשבים לריח טוב.[44] סוף דבר כל שמן הנותן ריח טוב נקרא שמן ערב (טוב), ובכללו גם שמן אפרסמון (עיין בבלי ברכות מ"ג א'), אלא שבכל מקום הוא לפי ענייננו. ובאבות דר"ן פי"ח (שכטר ל"ד א'): שמן טוב יש עמך, פולייטין יש עמך, אפרסמון יש עמך. וכן שם ספי"ט (ל"ה ע"ב): מעיין של שמן טוב אפרסמון ופלייטון. וכולם בכלל שמן טוב. וכאן שאנו עוסקים בחיוב מעשרות פירושו שמן שהיה מקודם ראוי לאכילה, וע"י פיטום בסממנין נפסדה אכילתו. ובירושלמי שביעית (פ"ח ה"ב, ל"ח ע"א): אין מפטמין שמן של שביעית. אבל לוקח הוא שמן ערב [ב]שביעית ואינו חושש. ועיין להלן.

67. **וביה הלל פוטרין.** וכ"ה במשנתנו הנ"ל. ולפ"ז פוטרין ב"ה כל שמן טוב מדמאי. והטעם הוא מפני שאין חזקתו לאכילה ועיקרו לסיכה, ולפיכך לא גזרו עליו חכמים בשעה שגזרו על הדמאי (ר"מ פי"ג מה' מעשר הט"ז. ועיין בתוספ' רע"א למשנתנו).

אמ' ר' נתן וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: א' ר' יהודה וכו'. וכ"ה בירושלמי פ"א סה"ג, כ"ב ע"ב.

68. **אלא בשל פליטון בלבד.** והטעם הוא שבמשחת עלי הנרד, [unguentum foliatum, היו שמים הרבה סממנים[45] ובטל השמן לגבי הסממנין, ולפיכך פטור מדמאי (עיין ריבמ"ץ ור"ש), אבל בשאר מינין של שמן ערב אף ב"ה מחייבין בדמאי.

69. **ודנין.** וכ"ה בד. ובכי"ע חסרה מלה זו. ובירושלמי הנ"ל: ווירינון. ובכי"ר שם: ווי דנין. ומתקבלת השערת ר' בנימין מוספיה (ערך ירינון) שהגירסא הנכונה היא בירושלמי, ואין ווירינון אלא ואירינון, כלומר, ושמן אירינן, ἴρινον, שמן ששמים בו את פרח האירוס (עיין להלן כלאים פ"ג רהי"ג ומש"ש) — משחת האירוס. ולפ"ז פוטרין ב"ה כל שמן ערב מן הדמאי, חוץ משמן ורד ושמן האירוס. ומכאן משמע שהורד והאירוס לא היו

[43] כלומר, היין אינו נמאס בתוך המורייס, שהרי הוא שותהו, ואינו בטל אלא על גב גופו. והסיגנון הוא באשגרה מסוף פירקין שם.

[44] עיין ירוש' ברכות פ"ו ה"ו, י' ע"ד. ועיין בכפו"פ פל"ה סוף עמ' תקט"ו וברדב"ז פי"ג מה' מעשר הט"ז סר"ה שמן ערב. והיתה להם הגירסא בפיה"מ להר"ם כאן (פ"א סמ"ג): ושמן ערב הוא שמן המור (וכ"ה בהוצ' שלפנינו). אבל בהוצ' ציפי, עמ' 7: ושמן ערב הוא שמן זית המבושם בבשמים.

[45] עיין מ"ש פליניאוס בספרו תולדות הטבע, סי"נ פ"ב, סי' ט"ו; לעף פלורה ח"נ, עמ' 485 ואילך.

מפסידין לגמרי את השמן מאכילה.[46] ולפיכך מחייבין אותו ב"ה בדמאי, אעפ"י שמשתמש בו לסיכה, ודינו כשמן שהגרדי סך באצבעותיו.

תשלומי תרומה וחומשה וכו'. הר"מ השמיט כ"ז, מפני שהביא (פי"ג מה' מעשר הי"ד) את דין משנתנו (פ"א מ"ג) שהמדומע פטור מן הדמאי, וק"ו הוא לתשלומי תרומה שדינם כתרומה לכל דבר.[47] ובירושלמי (פ"א ה"ג, כ"ב ע"א): אמר ר' יוחנן בשעה שגזרו על הדמאי לא גזרו על הדברים הללו. אמר ר' הושעיה אימת קדשים עליו ואינו נותן לכהן דבר שאינו מתוקן. ואנו למדים ממסקנת הירושלמי שם שלדעת ר' הושעיה אנו עוסקים כאן בע"ה שאכל תרומה בשוגג והפריש אח"כ חולין לתשלומי תרומה. ומפני שאימת קדשים על ע"ה, לא נחשד להיות מפריש טבל לתשלומי תרומה, והן פטורין מן הדמאי. אבל חבר שאכל תרומה בשוגג אסור לו להפריש תשלומי תרומה מטבל של דמאי. אבל לר' יוחנן אין הבדל, ומותר לו לחבר להפריש תשלומי תרומה מטבל של דמאי, מפני שלא גזרו דמאי על דברים הללו.

69—70. מותר העומר. וכן בריבמ"ץ (פ"א סמ"ג): דתניא מותר העומר ושתי הלחם וכו'. ופירש בשירי מנחה בשם פירוש כת"י שברייתא זו היא בשיטת ר"ע (מנחות פ"י מ"ד, בבלי שם ס"ו א') שמחייב מותר העומר במעשרות, ומשום זה משמיעה לנו הברייתא שהמותר פטור מן הדמאי. והר"מ פסק כחכמים ופטור גם מן הודאי, ולפיכך השמיטה. ברם פירוש זה אינו מחוור כלל, שהרי אם נתלה הלכה זו במחלוקת ר"ע וחכמים, נצטרך לפרש שהגזבר מרח את התבואה, ולפ"ז אין כאן דמאי כלל אלא ודאי.

לפיכך נ"ל ברור שבקבוצה שמנו כאן אין הכונה כלל למותר העומר שבמשנת מנחות הנ"ל, אלא הוא מותר העומר הוא שיירי העומר, כמו במשנת זבחים פ"ט מ"ה ופי"ד מ"ג.[48] ואנו עוסקים בעומר שבא מתבואה שנגמרה מלאכתה בידי ע"ה.[49] והברייתא שלנו אינה מונה אלא דברים של אכילת אדם, ובזה מחייבין ב"ש בדמאי, אבל באכילת מזבח, כלומר בקומץ העומר עצמו, אף ב"ש מודים שלא גזרו עליו דמאי. ועיין בס' משנה ראשונה פאה ספ"א.

70. ושתי הלחם ולחם הפנים. כלומר, אם קנו תבואה ממורחת מע"ה בשביל שתי הלחם ולחם הפנים, אין חוששין שמא טבל הוא שאין מביאין ממנו מנחות,[50] ואעפ"י שכולן לאכילת כהנים. ואין לפרש ש"מותר" הולך אף על שתי הלחם וכו', כלומר, מותר העומר ומותר שתי הלחם וכו', שהרי ראינו לעיל שמותר העומר פירושו כאן שיירי העומר, ובשתי הלחם ולחם הפנים אין שיריים שהרי אין מהן לגבוה, כמשנת מנחות פ"ו מ"ב.[51]

[46] ועיין שביעית ספ"ז ובירושלמי שם. ועיין מ"ש לעיל, שו' 66 סוף ד"ה שמן ערב.

[47] עיין להלן תרומות פ"ה ה"ח ומש"ש, וכן פסק הר"מ בפ"י מה' תרומות הט"ו.

[48] ועיין בבלי ב"ק ק"י ב' וברש"י שם ד"ה מותר העומר; דק"ס חולין קל"ג ב' הע' ו'; ספרי קרח פי' קי"ט, עמ' 142; ערוך ערך עשר (עסר), ר"מ פ"א מה' בכורים סהי"נ; רש"י מנחות נ"ז ב' ד"ה מותר העומר ועוד.

[49] עיין מ"ש להלן תרומות פ"ה ה"ז ד"ה ותרומת הקדש.

[50] עיין תוספתא שקלים פ"א הי"א ובמקבילות, עיין מש"ש.

[51] בבבלי מנחות נ"ז ב': וממותר העומר ומ מו תר שתי הלחם ולחם הפנים ומשירי מנחות. חו היא ט"ס ברורה, וצ"ל: וממותר העומר ומשתי הלחם וכו'. וכ"ה בכל כתה"י שם (עיין דק"ס, עמ' 142, הע' ת'). וכ"ה בתוספתא מכות (הוצ' צוקרמנדל, עמ' 443, שו' 32), בתו"כ נדבה פי"ב ה"ו, הוצ' רמא"ש, עמ' 113, ובירושלמי שבת פ"ז ה"ב, ט' ע"ג. ואעפ"י שהרין רין אמת, שמותר שתי הלחם ולחם הפנים שה למותר העומר לעניין מעשרות (עיין ר"מ פ"ו מה' בכורים ה"ג ופ"ח מה' תמידים ומוספים סה"ג. ודברי בעל משנה ראשונה בחלה פ"א מ"ג תמוהים מאד), מ"מ יניד עליו רעו שבכל המקומות שהזכרנו לעיל הכוונה לשירי העומר ולא למותר שנפרה, ובשתי הלחם ובלחם הפנים אין שירים, והכוונה להן עצמן.

ושירי מנחות. הלכה זו נזכרה אף במשנתנו (פ"א מ"ג), ופסקה הר"מ בפי"ג מה' מעשרות הי"ד, אלא שהוסיף: וכולן שאמר לו ע"ה מתוקנין הן, אינו צריך לעשר. וכבר תמהו ברדב"ז ובח"ד כאן, מניין לו לרבינו שצריך לשאול את הע"ה. ובמעשה רוקח במקומו העיר שרבינו סמך על הירושלמי רפ"ד שאמרו שם: אם מפני כבוד שבת למה לי שואלו? ומתרץ: ע"י עילי עילה (כלומר, ע"י עילות שבעילה, תואנות שבתואנה להתלות בהן). ורואים משם שאעפ"י שעיקר הפטור הוא מפני שמשום כבוד שבת לא גזרו שם על הדמאי, מ"מ צריך שאלה. ועיין בח"ד ומ"ש בס' משנה ראשונה פ"א מ"ג ד"ה והמדומע. ועיין בפיה"מ פ"ב רמ"ב ובחיבורו פ"י מה' מעשרות סה"א.

ותוספת הבכורין. בכורים פ"ג מ"י, ופסקה הר"מ בפי"ג מה' מעשרות הי"ד. ובתוספתא להלן (בכורים פ"ב הי"ג) מפורש שאף מן הוודאי פטור. וכ"ה בירושלמי שם פ"ג, לפי נוסח הרש"ס, נ"ב ע"א. ועיין בתוספ' רע"א, בהגהות הרש"ש ובתפארת ישראל למשנתנו, בועז אות ד'. ונתבארו הדברים להלן בתוספתא בכורים הנ"ל, עיי"ש.

70–71. ר' שמעון בן יהודה או' משם ר' שמעון בית שמיי מחייבין וכו'. וכ"ה גם בד ובכי"ע, ואין לשבש את כל הנוסחאות. ולפיכך נראה שלר' שמעון נחלקו ב"ש בכל הדברים שנזכרו במשנתנו (פ"א מ"ג) מחלת ע"ה ואילך, ושנה: חלת ע"ה והמדומע והלקח בכסף מעשר שני ושירי המנחות ושמן ערב ב"ש מחייבין וכו'.[52] אמנם לפי פירוש בעל פ"מ בירושלמי כאן רפ"ה מסקנת הירושלמי היא שלא נחלקו ב"ש בזה, אבל פירושו בירושלמי דחוק מאד, ואינו מסתבר כלל. וכן שנינו שם: אף על החלה.[53] וחלה חייבת בדמאי? ולא כן תנינן חלת עם הארץ והמדומע פטורין מן הדמאי. ר' אחא וכו' דבית שמאי היא.[54] ותני כן ר' שמעון בן יהודה אמר משום ר' שמעון חלה בית שמאי מחייבין ובית הלל פוטרין.[55] וע"ז שואל הירושלמי: כלום אמרו בית שמאי (אלא) [אף][56] דבר שהוא לזריעה? אילו הלוקח לזרע ולבהמה, קמח לעורות, שמן לגר, שמא אינו פטור מן הדמאי? כלומר, הרי לא נחלקו ב"ש וב"ה ברישא, בלוקח לזריעה שהוא פטור מן הדמאי, מפני שאין כאן אכילה כלל, ולפ"ז אף במשנתנו שלוקח עיסה מנחתום ע"ה, הרי העיסה כבר הוכשרה, ובחזקת טומאה היא, וחלתה טעונה שריפה, ולמה יפריש דמאי על החלה הנשרפת אפילו לב"ש?[57] וע"ז מתרץ הירושלמי שבנחתום שגיבל במי פירות עסקינן, או שעשה בטהרה, ולפ"ז החלה נאכלת, וצריך להפריש עליה דמאי לשיטת ב"ש. ונמצאנו למדים שגם למסקנת הירושלמי הברייתא שלנו קיימת.[58]

71–72. וכולם שקרא שם למעשר שני שלהן מה שעשה עשוי. כלומר, אעפ"י שבכל הדברים שנמנו פטור מלהפריש דמאי, מ"מ אם הפריש דמאי, וקרא שם למע"ש מה שעשה עשוי (עיין להלן). ובירושלמי פ"א ה"ג (ובמקבילה בקידושין פ"ב ה"ח, ס"ג ע"א): וכולן שקרא שם לתרומת מעשר או למעשר שני שלהן מה שעשה עשוי.

[52] והתנא שחלק עליו, הוסיף במשנתו "פטורין מן הדמאי" אחרי "ושירי מנחות". ועדיין נשאר לנו שריד במשנה מטיפוס א' (משנה שבירושלמי, הוצ' לו, פרמה): ושמן ערב במקום "שמן ערב".

[53] כלומר, וכי צריך להפריש מעשרות אף על החלה, כפי שמוכח ממשנתנו שם רפ"ה.

[54] כלומר, משנתנו רפ"ה, שמחייבת לעשר אף על החלה בלוקח מן הנחתום, היא משנת ב"ש.

[55] וכנראה שגרסו כן בפירוש בברייתא שלנו. ובכל אופן הדין רין אמת, שהרי לשיטת ר"ש מחייבין ב"ש לעשר דמאי אף על שתי הלחם ולחם הפנים, ומכ"ש שמחייבין לעשר על חלה.

[56] כנ"ל להגיה, שהרי הסופרים רגילים לקצר "אלא" ו"אף", וכותבים תכופות "א" גרידא.

[57] כן פירש הגר"א ז"ל, אלא שהגיה בירושלמי "לאכילה" במקום "לזריעה", ולפי הגהתנו הקלה לעיל, אין צורך בזה.

[58] ובהמשך הסוגיא שם אין צורך בשום הגהה, והכל מתפרש כדלעיל, ויתפרש אי"ה במקומו.

וכ"ה בר"מ פי"ג מה' מעשרות הי"ט. ולכאורה תמוה מאד למה לא הזכירה התוספתא "תרומת מעשר". והמפרשים הוסיפו כן ע"פ הירושלמי, אבל "תרומת מעשר" לא נזכרה בשום נוסח של התוספתא, וכבר הראינו בכ"מ שאין להגיה מקור אחד ע"פ מקור שני בשעה שכל הנוסחאות במקור האחד הן שוות.

ולפיכך נ"ל שהנוסח שלנו הוא בדווקא, ובריייתא זו הולכת על מה שנשנה למעלה בתוספתא גרידא, וכל הדברים שנמנו שם אינם נאכלים אלא לכהנים,[59] ומשום זה אם הפריש מהם תרומת מעשר אינו מעלה ואינו מוריד, שהרי בין כך ובין כך אסורים לזרים.[60] אבל מעשר שני שייך בכולם: בתשלומי תרומה, שצריך לאוכלן בירושלים, ובתוספת בכורים שמפקיע מהן דין נכסי כהן.[61] ואם הפריש מע"ש מלחם הפנים ומשתי הלחם נראה שצריך לפדותו, כדי שלא יראה כאילו מביא מנחות מחטי מע"ש.[62] ואעפ"י שאין פודין מע"ש בירושלים, דינו כמע"ש שנטמא, ומה לי נטמא שאינו יכול לאוכלו בטהרה, ומה לי קדושת מנחות שמוכרח לאוכלו חולין. ולא עוד אלא שמכיוון שאין פדייתו מתירתו להוציאו מחוץ לירושלים (משום קדושת מנחות) אפשר שאין כאן איסור פדיון כלל.[63]

ובירושלמי כאן (פ"א ה"ג וקידושין פ"ב ה"ח ס"ג ע"א) אמר ר' יוסי שלשיטת ר' יהודה אף בשיירי מנחות נוהג דין הברייתא שלנו. ולכאורה הדבר תמוה, למאי נפקא מינה, שהרי בין כך ובין כך אינם נאכלים אלא לכהנים, ובעזרה דווקא. ולפיכך נראה שהכוונה היא לעניין שאם הפריש מע"ש שצריך פדיון, וכמו שכתבנו.[64]

ברם בירושלמי (הנ"ל) פירשו שהברייתא שלנו הולכת על משנתנו, ושם שנו גם הלקוח בכסף מעשר, ולפיכך הזכירו גם תרומת מעשר שאוסרת לזרים את הלקוח בכסף מעשר.

72. כפת המרחץ וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע לנכון: כפת המרחץ וכו'. וכן בכפו"פ פ"ב עמ' ט"ז: כפת המרחץ פטורה מן הודאי וכו', כפת המרחץ עשב, שכן פירש"י ז"ל מסכת כריתות (ו' א') כפת הירדן. ועיין רש"י ב"ק פ"ב ב' ד"ה גינת ורדין. ומכיון שכיפת הירדן נמנית בין סממני הקטורת מוכח שהיא נותנת ריח טוב והיא מין בשמים. ולפיכך נראה שגם כאן מדברים בשמן שפטמו בכפה, וסכין בו במרחץ.[65] וכנראה שהשמן בטל לגמרי לגבי הכפה, ודינו כיין בקילור שהוא פטור מן הודאי (לעיל הכ"ה). וכאן עוסקים בלוקח מע"ה שמן שכבר פטמו בכפת מרחץ, ולא שמן לעשותו כפה של מרחץ.

73—74. אף אין מטמא טומאת משקה. ודינו כשמן שנסרח ונפסל מאכילת כלב.

---

[59] עיין מ"ש לעיל בבאור מותר העומר.

[60] ועיין מ"ש בס' טל תורה לירושלמי כאן, ובוודאי שקשה לפרש את התוספתא ע"פ השיטה התמוהה שהביא. ועיין מ"ש להלן הע' 61.

[61] עיין מע"ש פ"א מ"ז ובכורים פ"ג מי"ב. ובס' משנה ראשונה לבכורים פ"ג מ"י (ד"ה נאכלת) הסיק שתוספת בכורים נאכלת לזרים, ולפ"ז אם הפריש ממנה תרומת מעשר נאסרת לזרים. אבל דבריו שם אינם מוכרחים כלל, ומסתבר שתוספת בכורים אסורה לזרים מדרבנן. ותוספתא זו סוברת כמשנתנו כאן שבתרומת מעשר של דמאי אין חומש (וחולקת על משנת מעילה פ"ד מ"ב, עיין בבלי ב"מ נ"ה ב', וירושלמי כאן פ"א ה"ב, כ"א ע"ד), וממילא אין הבדל בין תרומת מעשר של דמאי ובין תוספת בכורים, ושתיהן אסורות לזרים מדרבנן.

[62] עיין מנחות פ"ז מ"ה; ירוש' מע"ש פ"א ה"ג, נ"ב ע"ד; ועיין להלן שקלים פ"א הי"א ובמקבילות.

[63] ובפרט שאנו עוסקים כאן במע"ש של דמאי. עיין פיה"מ להר"מ כאן פ"א מ"ב. אבל עיין במלא"ש שם.

[64] ולר"א שם אין דין הברייתא נוהג בשירי מנחות. ועיין במה"פ ה"ג ד"ה כולן.

[65] חהו אחד ממיני הבשמים של מרחץ שנזכרו לעיל ברכות ספ"ה.

74. שמן שהגרדי סך וכו'. וכ"ה בד ובר"ש ספ"א, וכ"ה במשנה ספ"א. וביארו בירושלמי: מה בין זה לזה? זה על גב גופו בטל (כלומר וסיכה כשתיה), וזה על גב צמר הוא בטל. ופירש בריבמ"ץ (ספ"א) שדינו כלוקח שמן לסוך בו את הכלים שפטור מן הדמאי (כמפורש במשנה פ"א מ"ג). ועיין ר"מ פי"ג מה' מעשר הט"ז.

75. לפיכך שמן של שביעית נותנין וכו'. פירש בר"ש הנ"ל שמותר לתת ממנו לגרדי, שהרי שמן של שביעית ניתן לסיכת אדם (שביעית פ"ח מ"ב) ולא ניתן לסיכת כלים (שם סמ"ח). ועיין ברא"ש בסוף פירקין, ומ"ש ע"ז ידידי הגר"א חסקין ז"ל בכלכלת שביעית, עמ' תכ"ב, הע' ל"ב. והר"מ השמיט הלכה זו, והביאה להלכה בפי' הר"ש סיריליאו לשביעית פ"ט קנ"ו רע"ג.

פ"ב

1. אורז במקומו מותר בחולת אנטוכיה. וכן ברש"י בכורות ל"א רע"א: בתוספתא דמסכת דמאי פרק האורז במקומו מותר בחלת אנטוכיא. ובד בטעות: שבתחילת אנטכיא. ובירושלמי (פ"ב ה"א, כ"ב ע"ד): תני האורז שבחולת אנטוכיא מותר במקומו. וכנראה שכן צ"ל גם בתוספתא, ועיין בפ"מ בירושלמי שם. ובמשנתנו (פ"ב מ"א) שנינו: האורז שבחוצה לארץ כל המשתמש ממנו פטור. ולפי פשוטו פירושו שמין האורז הגדל בחו"ל פטור מן הדמאי בכל מקום שמשתמשים ממנו,[1] ואפילו בא"י.[2] וע"ז הוסיפה הברייתא שהאורז של חילת אנטוכיא[3] הדומה לאורז שבא"י אינו מותר אלא במקומו.

2. מותר הוא עד בורו. וכ"ה בד ובכי"ע ובכפר"פ פי"א, עמ' רע"ט. ובירושלמי הנ"ל: עד כדון (וכ"ה בכי"ר שם). ובר"ש מעתיק מן הירושלמי: עד בורו. ובגוסח ר"ש סיריליאו (לפי ירוש' הוצ' לונץ): עד בירות. ועיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו עמ' 418. והכונה כאן למקום שבדרום לחולת אנטוכיא, וממנו ואילך אסור. ועיין מ"ש הורוביץ בספרו א"י ושכנותיה, עמ' 108, ערך בורו. ובירושלמי שם ממשיך: ר' יונה בעי וכמידתה לכל רוחז? ומכאן שבורו עצמה אינה בחילת אנטוכיא, ולפיכך שואל אם ר' אלעזר בר' יוסי מתיר בכל המקומות מסביב חילת אנטוכיא במדת המרחק של חילת אנטוכיא מבורו.

2–3. המקבל עליו ארבעה דברים מקבלים אותו להיות חבר וכו'. במשנתנו (פ"ב מ"ג): המקבל עליו להיות חבר אינו מוכר לעם הארץ לח ויבש, ואינו לוקח ממנו לח,[4] ואינו מתארח אצל ע"ה וכו', ולא הזכירו במשנה זו נאמנות על המעשרות, שהרי כבר נשנו הלכות נאמנות על המעשרות במ"ב לעיל שם. אבל התוספתא שנתה בתחילה הלכות חברות ואח"כ הלכות נאמנות על המעשרות. ומתקבל הסברו של ר' יונה בר"ג שיש הבדל בין המשנה והתוספתא, והיינו שבמשנתנו נמנו מנהגי החברים אחרי שכבר קבלו עליהם חברות, וכאן מנו את התנאים שמקבל עליו ת"ח וע"ה לפני שמכניסים אותו לחבורה (עיין להלן ה"י), ונאמנות על המעשרות היא בכלל התנאים. ועיין מ"ש להלן.

[1] עיין לעיל פ"א הי"א, שו' 33: שהן משתמשין ביהודה.
[2] ועיין בפאת השלחן סי' י"ח ס"ק ה' שהביא את הפירושים האחרים.
[3] כלומר, בקעת אנטוכיא – Κοίλη Συρία.
[4] כלומר, לח דווקא, אבל יבש מותר, שאין מחזיקין תבואה ופירות בטומאה, עיין להלן ע"ז הוצ' צוקרמנדל פ"ד הי"א ומכשירין פ"ג ה"ז. ואפילו דברים שדרכם להיות מוכשרים ע"ה נאמן עליהם, כמפורש במשנת מכשירין פ"ו מ"ג. ועיין ירוש' בסוגיין ובשבת פ"ב ה"ז, ה' ע"ב; בבלי חגיגה כ"ב ב'. ועיין בס' הקנה הארוך ד' קארעץ ע"א ע"ג ואילך.

3. שלא יתן תרומה ומעשרות לעם הארץ. רש"י בכורות ל' ב'. ובספרי קרח (פי' קכ"א, עמ' 148): ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן, מה אהרן חבר אף בניו חברים. מכאן אמרו אין נותנין מתנות אלא לחבר. ולפ"ז אף מעשר אינו ניתן אלא לחבר[5] מפני תרומת מעשר שבו.[6] ולשיטת הראב"ד אף תרומה טמאה אינה ניתנת אלא לחבר.[7] ומדבריו למדנו שלאו דווקא משום הכשר טומאה אתינן עלה, אלא שהלכה היא במתנות. וכל מי שלא קיבל עליו הלכה זו אינו נכנס לחבורה. ובמשנתנו כאן השמיטו תנאי זה מפני שכבר קבל אותו לפני שנכנס לחבורה. ועיין להלן.

3—4. ושלא יעשה טהרות לעם הארץ. בד וכן ברש"י הנ"ל: אצל עם הארץ. וכ"ה באבות דר"ן שנביא להלן. וכן בכי"ע: טהרותיו אצל עם הארץ. והגי' שבכי"ו היא באשגרה מלהלן רפ"ג (ולפנינו עדיין לא הוחזק בחברות, ולא הגיע למדרגת החבר שעושה חולין בטהרה לע"ה, כדי להפריש חלה בטהרה, עיין להלן רפ"ג). וכאן החשש הוא שלא יטמא את הטהרות. ולהלן ע"ז פ"ג ה"י: שאין כופין את החבר (כלומר, אשה חברה אשת ע"ה) שיעשה טהרות על גב עם הארץ. ועיין מ"ש להלן.

4. ושיהא אוכל חולין בטהרה. כלומר, שלא יטמא באכילת אוכלין טמאין. וברי"מ פ"י מה' מטמאי מר"מ ה"א: ומה הן דברי חבירות, שיקבל עליו שיהא נזהר בטומאות שלא יטמא בהן, ובטהרות שלא יטמא אותם. ובמשנתנו לא נמנו שני דברים הללו, מפני שכבר קבל אותם לפני כן, ועיין בס' משנה ראשונה פ"ב מ"ג ד"ה ואינו לוקח.

4—5. המקבל עליו להיות נאמן. בכי"ו ובד נמצא ריוח לפני בבא זו, לסימן שמכאן ואילך היא הלכה חדשה. אבל בכי"ע אין כאן שום ריוח. וברש"י בכורות הנ"ל: ושיאכל חולין בטהרה ושיעשר את שהוא אוכל ואת שהוא מוכר ואת שהוא לוקח. ולפ"ז נראה שצ"ל לפנינו: ומקבל[8] עליו להיות נאמן. וזהו תנאי רביעי של קבלת חבירות.[9] ובאבות דר"ן פמ"א (הוצ' שכטר עמ' 132) שנינו (לפי כי"ע, וכע"ז גם בהגהת תמת ישרים): כל המקבל עליו ארבעה דברים מקבלים אותו להיות חבר, אינו הולך לבית הקברות, ואינו מגדל בהמה דקה (דעת ר"י במ"ג), ואינו נותן תרומה ומעשר (בתמת ישרים חסרה המלה "ומעשר") לכהן עם הארץ, ואינו עושה טהרות אצל עם הארץ, ואוכל חולין בטהרה. והנה שלשת הדברים האחרונים הם כמו בתוספתא, אבל נוספו עוד שני תנאים; וכנראה שתנא זה לא הכניס גידול בהמה דקה לכלל המניין, מפני שהוא סוג מיוחד לגמרי, עיין במשנתנו פ"ב סמ"ג ובמפרשים שם. אבל עצם המניין ארבעה דברים היה מקובל בחבורה (עיין מנחות פ"ט מ"ב). ועיין להלן ע"ז פ"ג סה"י, בבלי ברכות מ"ז ב' ומ"ש במסורת התוספתא לשו' 4.

5. מעשר את שהוא אוכל וכו'. פיסקא ממשנה ב' פרק ב'.

[5] עיין להלן מעשרות פ"ג הי"ג ד"ה וכן בן לוי ומש"ש.

[6] ועיין להלן פ"ג סה"א וירושלמי כאן פ"ד סה"ח, כ"ד ע"ב; בבלי סנהדרין צ' ב'; חולין ק"ל ב' (ובתוספ' שם); ר"ם פ"ו מה' תרומות ה"ב, בכ"מ וברדב"ז שם, ובשו"ת שלו, לשונות הר"מ, סי' רצ"ג. ועיין מה שהאריך ר' חיים פאלאג'י בהערותיו לשו"ת הרשב"א ח"ה (שהוציא לאור) סי' רל"ט, נ"ז ע"ב ואילך.

[7] עיין בפ"ו מה' תרומות ה"ב הנ"ל. וע"פ שיטת הראב"ד נ"ל לפרש את דברי התחומא (ריש תרומה): כל כהן שאינו בן תורה מותר לשרוף (כגי' הרשב"ץ לאבות פ"ד מי"ג. ולפנינו בטעות: לאכול) תרומה על קברו. ופירושו, מותר לו לישראל לשרוף את התרומה הטמאה (מבלי שיהנה ממנה) ולא ימסרה לעם הארץ ("על קברו" היא מליצה וקללה). ועיין שמו"ר פל"ח, ג'. ועיין בנספח לסוף משנת חלה (כי"מ, קויפמן, גליון פרמה), ומ"ש להלן חלה פ"ב סוף שו' 36.

[8] והוי"ו של "ומקבל" נשתבשה להי"א ("המקבל") בהשפעת המשנה, או בהשפעת ההי"א שבסוף המלה "בטהרה".

[9] ועיין בתוספ' ריי"ד נדה נ"א סע"א. ובירושלמי (פ"ב ה"ב ובמקבילות): תני הנאמן על הטהרות נאמן על המעשרות. ועיין במשנת בכורות ספ"ד.

6. דברי ר' מאיר. במשנה הנ"ל חסרות מלים אלו, וסתם רבי כר' מאיר. וחכמים או' המתארח וכו'. במשנה: ר' יהודה אומר המתארח וכו'. והר"מ (פ"י מה' מעשר ה"א) פסק כר"מ וסמך על משנתנו ששנתה דעת חכמים של התוספתא בשם יחיד. ועיין כפו"פ רפל"ו עמ' תקי"ז.

7. יהא נאמן עלי. בד: יהא נאמן על. וצ"ל: על[י]. ובכי"ע: על עצמו אינו נאמן, עלי הוא נאמן. ועיין הלשון במשנה. ועיין מ"ש להלן.

אמ' לו מימיהם וכו'. בכי"ע: אמרו לו מימיהם וכו'. וכן בד: אלו (צ"ל: א' לו, עיין להלן פ"ד שו' 55 ובשנו"ס שם) כלומר החכמים אמרו לר"מ. ובכי"ו בטעות: אמ' להם וכו'. ובירושלמי פ"ב ה"ב: תני א"ר יודה מימיהם וכו'. וזה מתאים למשנתנו, שהחכמים של התוספתא הם ר' יהודה.

7–8. מימיהם של בעלי בתים לא נמנעו מלהיות אוכלין זה אצל זה וכו'. תשובת ר' יהודה יכולה להתפרש בשתי פנים. א. שאעפ"י שלא נמנע מלאכול אצל בעה"ב ע"ה, מ"מ לא הפסיד את נאמנותו, שהרי אנו רואים שהעושים כן זהירים לתקן את פירותיהם בתוך בתיהם, ומי שנחשד בדבר אחד לא נחשד על הכל, כמפורש להלן ה"ג. ב. שמכיון שאנו רואים שהעושים כן מתקנים את פירותיהם בתוך בתיהם, הרי מוכח שאף על עצמם לא נחשדו, והם מתקנים מה שהם אוכלים. עיין להלן פ"ג ה"ז, וירושלמי פ"ז ה"א, כ"ו רע"ב.

ובירוש' פ"ב הנ"ל: תני אמר ר' יודה מימיהן של בעלי בתים לא נמנעו להיות מתארחין אצל בעלי בתים חביריהם, אעפ"כ נוהגין היו בפירותיהן מתוקנין לתוך בתיהן. א"ר יונה חבירין אינן חשודין לא לאכול ולא להאכיל (כלומר, תשובת ר' יהודה היא שהמקבל עליו חבירות אינו חשוד אף לאכול, וממילא אם הוא מתארח אצל ע"ה אנו תולים שתיקן מה שהוא אוכל וכמ"ש לעיל). ר' יוסי אומר חבירין חשודין לאכל ואינן חשודין להאכיל (כלומר, ר' יהודה הוכיח ממנהג בע"ב שאעפ"י שהוא נחשד לאכול מ"מ אינו חשוד להאכיל. והרי כל עניין הנאמנות הוא חשש שמא יכשיל אחרים, ואם נחשד לאכול, עדיין לא יצא ידי נאמנותו לאחרים. עיין להלן). מתניתא פליגא על ר' יוסי. אמרו לו על עצמו אינו נאמן. כיצד יהא נאמן על של אחרים (כלומר, לפירוש ר' יוסי בדברי ר' יהודה הרי אין תשובתו מסלקת את טענת החכמים במשנתנו, הואיל ואף ר' יהודה מודה שהוא חשוד לאכול, כיצד נאמן על אחרים, והרי קי"ל (משנת בכורות ספ"ד): כל החשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו).[10] מיליהן דרבנן מסייעין על ר' יוסי, דא"ר חנינא ר' יסא בשם ר' יוחנן לא אמר ר' יודה אלא בסוף (כלומר, כשכבר התחזק לנאמן, לא הפסיד את נאמנותו כשהתארח אצל ע"ה) אבל בתחילה (כלומר, כשמקבל עליו בתחילה) אוף ר' יודה מודי (כלומר, שצריך לקבל עליו שלא יתארח אצל ע"ה). אין תימר חבירים אין חשודין לא לוכל ולא להאכיל (כלומר, שר' יהודה הוכיח ממנהג בע"ב שחזקתם מתקנים אף מה שהם אוכלים)? מה בין בתחילה מה בין בסוף. ודחתה הירושלמי: דתני (להלן ה"ה) המקבל עליו להיות נאמן חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו וכו'. כלומר, דווקא מי שהחזק בחברות אנו תולים שהוא מתקן מה שהוא אוכל, אבל כשבא לקבל חבירות צריך לקבל את הכל, ואם לאו אין מקבלין אותו.

9. עם הארץ שקבל עליו וכו'. בירושלמי הנ"ל: החשוד על דבר אחד חשוד הוא על הכל. ובבבלי (בכורות ל' ב') כלפנינו. ועיין בס' המפתח לרבינו נסים עירובין ס"ט א' (ס' ע"א מן הספר); תוספ' בכורות ל"א א' ד"ה וכולן.

[10] ואעפ"י שר' יהודה סובר (עיין להלן שו' 10 ומש"ש) שהחשוד על דבר אחד אינו חשוד אלא על אותו דבר בלבד, ברם כאן הרי הוא חשוד על אותו דבר.

10. וחכמים אומ' אין חשוד וכו'. וכ"ה בבכורות הנ"ל. אבל בירושלמי הנ"ל: ר' יודה אומר אינו חשוד וכו'. ועיין מ"ש לעיל שו' 7 ד"ה אמ' לו וד"ה מימיהם. והר"מ (פ"י מה' מטמאי מר"מ ה"ט) פסק כאן כחכמים. אבל לעיל בה"ב (עיין מ"ש לעיל שו' 6 ד"ה וחכמים) פסק כר"מ. ולאו מטעם שהחשוד לדבר אחד נחשד על כולן, אלא מפני שאם על עצמו אינו נאמן, כיצד יהא נאמן על אחרים, עיין מ"ש לעיל הע' 10.

11. גר שקבל עליו וכו'. וכ"ה בד ובבבלי בכורות הנ"ל. אבל בכי"ע: גוי שקיבל וכו'. וכן בתוספ' בכורות ל"א א' (בשם התוספתא): גוי שקבל עליו דברי חבירו' כו' גוי[11] שקבל עליו דברי תורה כו'. וכנראה שיש כאן כפילות מלמעלה שם. ועיין בשטמ"ק שם אות י"ג. וכן מעתיק אף מן הבבלי בה' בכורות להרמב"ן (פ"ד, ק"ז ע"ב): וגוי שקבל עליו וכו'.

11—12. ונחשד על דבר אחד אפי' על כל התורה כולה וכו'. וכן בד: אפילו על התורה כולה וכו'. ובכי"ע: אפילו ... כל התורה כולה וכו'. וצ"ל שם: אפילו [נחשד על] כל התורה וכו'. וכן בבכורות הנ"ל (לפי שטמ"ק אות ד'): וגר שקבל עליו דברי תורה ונחשד לדבר אחד, ואפי' חשוד לכל התורה כולה הרי הוא כישראל מומר. ובכי"מ שם: הגר שקבל עליו דברי תורה, אפי' נחשד לכל התורה כולה הרי הוא כישר'. ובה' בכורות להרמב"ן הנ"ל: וגוי שקבל עליו דברי חורה ונחשד לדבר א', ואפי' לכל התורה כולה הרי הוא כישראל. וכן הפירוש גם לפנינו, שמבדילים בין ע"ה שנחשד ובין גר שנחשד: ע"ה שנחשד מסולק מחבירות, אבל גר שנחשד, ואפי' נחשד על כל התורה כולה, אין הוא מסולק מיהדותו, והרי הוא כישראל משומד, וקידושיו קידושין, כמו שמפרש בבכורות שם, ועיין יבמות מ"ז ב'.

12. עם הארץ שקבל עליו וכו'. בירושלמי (פ"ב ה"ב): המקבל עליו להיות נאמן חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו. ובבבלי הנ"ל: הבא לקבל דברי חבירות וכו'. ובתוספ' ר' אלחנן (ע"ז ז' א' ד"ה וכולן): ובתוספ' דדמאי איתני בתר ההיא דע"ה הבא לקבל עליו וכו' (=וכולן) שחזרו בהן (להלן ה"ט) וכו'. ועיין ר"מ פ"י מה' מטמאי מר"מ ה"ב.

13. גר שקיבל עליו וכו'. בבא זו נשמטה בכי"ו ע"י הדומות וישנה בכי"ע ובד. וכן בתר"כ קדושים פרק ח' ה"ג (צ"א ע"א): מיכן אמרו גר שקיבל עליו את כל דברי התורה וכו'. ובמיוחס להר"ש שם (פ"א ע"ב): מכאן אמרו בתוספתא דדמאי ומייתי לה בפ' עד כמה (בכורות ל' ב'). ולפנינו בגמרא שם: גוי שבא לקבל דברי תורה וכו'. ובתנחומא ויקרא (הוצ' בובר סי' ג'): אמר ר' יוסי[12] גר שקיבל עליו דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו ולא עוד אלא דקדוק אחד מדקדוקי תורה או מדקדוקי סופרים.

15. אפי' דבר קטן מדקדוקי סופרים. וכ"ה בד ובתר"כ הנ"ל. ובכי"ע אפילו דבר אחד מדיקדוקי סופרים וכ"ה במכילתא דרשב"י, וכן מעתיק בילקוט מן התר"כ. ובבבלי בכורות הנ"ל: אפי' דקדוק אחד מדברי (בשטמ"ק: מדקדוקי, וכ"ה ברש"י) סופרים. ועיין בתנחומא הנ"ל. ובבלי יבמות מ"ז ב': ומודיעים אותו מקצת מצות קלות וכו', אסיר לן תחום שבת וכו'. ועיין בחי' אגדות למהרש"א שם ובהגהות מהר"ץ חיות במקומו. ועיין בר"מ פי"ד מה' איסורי ביאה ה"ב.

כהן שקבל עליו וכו'. בכורות הנ"ל בשינוי סדר (לוי לפני כהן). רש"י שם ל"א ע"א ד"ה וכולן, ר"מ ריש ה' בכורים, מדרש תנאים עמ' 108. ועיין במקבילות שנביא להלן. ועיין מ"ש להלן חלה פ"ב סה"י.

[11] כ"ה ברפוסים ראשונים. ובר"ח תקנו: גר.
[12] עיין הגירסא בתנחומא שנדפס מכבר, שם סי' ב'.

16. בן לוי שקבל עליו וכו'. בספרי סוף קרח פי' קכ"ב: מיכן אמרו בן לוי שקבל עליו כל עבודת לויה חוץ מדבר אחד אין לו חלק בלויה. וברבינו הלל שם (ג' ע"ד): מכאן. בתוספת' דמאי פרק ב' בן לוי שקבל(ו) וכ'. ועיין בתו"כ שנציין להלן ור"מ רפ"ג מה' כלי המקדש.

18—19. מניין ליציקות ובלולות וכו'. בתו"כ ובבבלי הנ"ל נשנה כ"ז בשם ר' שמעון, והוא חולק (לפי התלמוד שם) על המשנה שם שסוברת שיציקה ובלילה כשרה בזר. ובמקבילות מוסיף כאן: והפתיתות והמליחות, ועיין בשטמ"ק מנחות י"ח ב' אות ג'; כ' א' אות א'; בריטב"א קידושין ל"ו א' סד"ה מתניתין.

19. המליקות והקבלות וההזאות. וכ"ה בד ובמקבילות. ובכי"ע חסרה המלה "המליקות" בט"ס. וברש"י חולין (קל"ג רע"א): ההזאות היא זריקות דם הנזרקין במזבח, בין הניתזין בפנים על הפרוכת ועל מזבח הזהב, בין הניתזין בחוץ. וכוונת רש"י על הניתזין בחוץ בשאר קרבנות חוץ משלמים, שכבר הזכיר בריש, עיין בשטמ"ק מנחות י"ח ב' אות ב'. ואולי הכוונה כאן להזאת בן עוף, כמו במשנת קדושין פ"א מ"ח, וכפירוש הבבלי שם ל"ו ב',[13] ואינם מדברים כאן בהזאות הפנימיות שהן רק בכה"ג (עיין בבלי קידושין שם), ואינן שייכות לקבלת כהן הדיוט, ולא בהזאות על מזבח החיצון, שכבר נכללו למעלה בכלל "זריקות דם".

20. ועריפת עגלה. עיין ספרי זוטא קרח, עמ' 293, ובהערה 25 שם. וכנראה שלא נשנו כאן כל הדברים, ומניינא דבבלי לאו דוקא, עיין בתוספ' מנחות י"ח ב' ד"ה מניין.

21. אמ' ר' שמעון וכו'. מן המקורות המקבילים שהבאנו לעיל (שו' 18—19) אנו למדים שאף הרישא ר' שמעון.

23. כי בו בחר ה' וכו'. במדרש תנאים לדברים (עמ' 108): כי בו בחר ה' אלקיך. בזמן שהוא מקבל עליו כל עסקי כהונה את נותן לו (כלומ', ראשית דגנך וכו'), ואם אינו מקבל עליו וכו'.

24. כל המקבל עליו שירות וכו'. וכ"ה בד ובילקוט המכירי מלאכי עמ' 15. ובכי"ע: עליו לשרת וכו'.

26. משלהן הן נוטלין ואין נוטלין משלי. וכ"ה בד. אבל בכי"ע ובמכירי הנ"ל: ואין נוטלין משלו. ויפה פירש בחשק שלמה: משלו. משל כהן המקריב. והכוונה היא שהכל הוא משל הקב"ה, וחלקם הוא שכר קבלת העבודה בכלל, ולא שכר ההקרבה של אותה מנחה, ואינם נוטלים כלום משל כהן המקריב. ולהלן מנחות פ"ז ה"ט: בזמן שישראל ברצון לפני המקום, מה נאמר בהם את קרבני לחמי (במדבר כ"ח ב'), כבנים שמתפרנסים מאביהם, כלומר, כל מה שמקבלים משל הקב"ה מקבלים, וממילא כל מה שנותנים לכהן משלו נותנים לו.

27. ויסגר דלתים וגו'. וכ"ה בד. ובמכירי: ויסגור דלתים ולא תאירו מזבחי חנם. ולפ"ז אין הכהן עושה שום דבר בחנם (אפילו דבר שאין בני אדם נמנעים לעשותם בחנם), ומקבל את חלקו בעד ההקרבה של אותה מנחה, ושאר הכהנים אוכלים משלו. ועיין בתו"כ צו פט"ז ה"י, מ' ע"א הנ"ל.

[13] הסדר הנכון במשנה שם הוא: והמליקות והקבלות וההזאות. וכ"ה ברוב הנוסחאות, וכן מוכח מסוגיית הבבלי. ועיין גם במשנת מגילה ספ"ב, תו"כ שמיני פ"א ה"ח, מ"ו ע"ד ועוד. ונוסח המשניות (בקידושין) "והמליקות וההזאות והקבלות" הוא תיקון ע"פ הבבלי, כדי להסמיך הזאה למליקה, ששתיהן בבן עוף, אבל קבלה אינה שייכת בבן עוף, עיין רש"י מנחות ב' סע"ב.

28. וכולן שחזרו בהן וכו'. בבלי ע"ז ז' א'; בכורות ל"א א'. וברי"ח וברי"ף ע"ז שם: ת"ר כל הפושעים שחזרו אין מקבלין אותם וכו'.[14] וע"פ מסורת עתיקה זו פירש"י שם: וכולן שחזרו. אגזלנין ועמי הארץ קאי. אבל בבכורות חזר בו, והראה לתוספתא שלנו, וכאן מוכח מהמשך העניין שהדברים הולכים על ע"ה שחזרו לסורם, ורוצים לקבל חברות מחדש. וכן הוכיחו מן התוספתא בתוספ' בכורות שם ד"ה וכולן, בתוספ' ריי"ד ע"ז מהדו"ק ז' א' ובתוספ' ר' אלחנן שם. וכן פירשו כמה מן הראשונים (עיין ריטב"א, ר"ן מאירי ועוד) מבלי להזכיר את התוספתא. ובמיוחס לרבינו גרשם בכורות פירש ע"פ המשך הברייתות בבבלי בכורות שם.

29. חזרו בפרהסיא וכו'. הראשונים הנ"ל פירשו שאם חזרו לסורן בפרהסיא הרי אין לחשוש שמא צבועין הן, ויש להאמין להם אם חזרו בתשובה, אבל אם חזרו לסורם במטמוניות, ובפרהסיא נהגו כחברים, אין מקבלין אותם, מפני שאין אמונה בצבועים. ובבבלי שם מוסיף: איכא דאמרי עשו דבריהם במטמוניות מקבלין אותן בפרהסיא אין מקבלין אותן.[15] ופירשו הראשונים הנ"ל, שאם התנהגו בחבירות אפילו במטמוניות לפני שחזרו לסורן, וכבר נשתרשו בחבירות, מקבלין אותם וכו'. וקשה מאד לפרש שעשו דבריהם כוונתו: התנהגו בחבירות. ומדברי רש"י והמיוחס לר"ג בבכורות שם מוכח שפירשו שחזרו בהן במטמוניות ועשו דבריהם במטמוניות הוא היינו הך, כלומר שהתנהגו כע"ה במטמוניות. ולפי האיכא דאמרי המסורת היא להפך, שאם חזרו לסורן במטמוניות, והודיעו בעצמם שחזרו לסורן, מקבלים אותם בחזרה, אבל אם עשו דבריהם המכוערים בפרהסיא, ולא מפיהם אנו חיים, אין מקבלים אותם.

30. ור' יהושע בן קרחא או' מדין בין כך וכו'. צ"ל: אומרין (במלה אחת) בין כך וכו'. ובבבלי שם: אמר ר' יצחק איש כפר עיטוש[16] א"ר יוחנן הלכתא כאותו הזוג. וכן פסק הר"מ בספ"ג מה' תשובה.[17]

31. הבא לקבל עליו וכו'. בבלי בכורות ל' ב', כגי' כי"ו וד (בערך). ובכי"ע משובש.

33. ר' שמעון אומר לעולם מקבלין אותו. וכ"ה בכי"ע. ובד נשמט כ"ז. ובבבלי הנ"ל: ר' שמעון בן יחי אומר בין כך ובין כך מקבלין וכו'. ובה' בכורות להרמב"ן פ"ד קי"ז ע"ב: ר"ש בן יהודה משום רשב"י אומר וכו'. והסגנון חשוד מאד בעיני, מפני שבכל מקום הסגנון הוא: ר"ש בן יהודה בשם ר"ש (בלי שם אביו). ועיין הפירוש להלן.

ומלמדין אותו והולכין. כלומר, אפילו לא נהג מקודם בצינעא בכל דברי חבירות מקבלין אותו מיד ומלמדין אותו והולכין. ובבבלי הנ"ל גורס: מקבלין אותו והוא למד כדרכו והולך. ובכי"ע נמצא ריוח בין "אותו" ובין "והולכין". וכן התחיל צוקרמנדל בהלכה חדשה: והולכין ומקבלין לכנפים וכו'. אבל הנכון כלפנינו, וכן פירש בח"ד, וכן יוצא ברור מן הבבלי הנ"ל עיי"ש. וכן בירושלמי שנצין להלן.

34. ומקבלין לכנפים ואחר כך מקבלין וכו'. וכן בבבלי בכורות ל' ב': ת"ר מקבלין לכנפים, ואח"כ מקבלין לטהרות וכו'. וכן פסק הר"מ בפ"י מה' מו"מ ה"ב.

14 וכן פירש ברייתא זו גם הר"מ בספ"ג מה' תשובה.

15 בה"נ ד"ב, עמ' 585, גורס שם: ר' אלעזר ור' שמעון אמרי עשו דבריהן. וברי"ף ע"ז לא העתיק את הוספת האיכא דאמרי. ועיין בר"ח שם.

16 כגי' הר"ח והריי"ף בע"ז שם. וכ"ה בה"נ ד"ו, קכ"נ ע"א, ד"ב, עמ' 585. והוא ר' יצחק עטושיא, שנזכר כמה פעמים בירושלמי. עיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו, עמ' 258.

17 לפי פירושו בברייתא, עיין מ"ש לעיל הע' 14.

ואשר לפירוש המלה „כנפים" יש בידינו מסורת עתיקה (המיוחס לר"ג בכורות ל' ב', ערוך ערך כנף א' שציין גם לתוספתא שלנו, ר"מ הנ"ל) שכוונתה נטילת ידים, כלומר ידים טהורות. וג"ל שרמזו בזה להלכה שכל הכנפים (כלומר, כל הנעשה מכנפי עוף) טהורות.[18] ולפיכך אמרו (ירושלמי נזיר פ"ד סה"י, נ"ה ע"ג): תורת הנזיר בין שיש לו כנפים בין שאין לו כנפים (במקבילה בבבלי שם מ"ו ב': כפים. עיין עה"ש ערך כנף א'). והטעם הוא שבמקדש ובקדשים אנן קיימין, ובידים טהורות עסיקינן. וצדקו החכמים (עיין עה"ש ערך כנף א') ששערו שבעל כנפים פירושו בעל ידים טהורות, והפירוש שבבבלי שבת מ"ט א' אינו אלא טעם אגדתי.

ובירושלמי פ"ב ה"ג שנינו (לפי גי' כי"ר וכי"ס): תני מקריבין[19] לכנפים ואחר כך מלמדין לטהרות. אמר ר' יצחק בר' אלעזר כנפים מדפות. טהרות היסטות. ר' מנא אמר כנפים מדפות הסטות. טהרות מעשרות.[20] וכן שנינו בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב, ט' ע"ד): תולדות השרץ אי זהו. ר' יודה בשם ר' תנחום מדפות. מהו מדפות? מגעות.[21] אב הטומאה מטמא את הכל. וולד הטומאה אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין וכלי חרס.[22] וכן הפירוש אף לפנינו. ור"י בר' אלעזר מבאר שכנפים הן מדפות, כלומר צריך לקבל עליו נטילת ידים אם יגע במדפות, והיינו במגעות שנגעו באב הטומאה, וכשיטת החכמים במשנת ידים פ"ג מ"א. ובתוספתא ידים פ"ב ה"ט: אלו פוסלין לידים אוכל ראשון והמדפות והמשקין.[23] ואחרי שקבל עליו לכנפים מקבלין אותו לטהרות, כלומר להיסטות, והיינו ההיסטות שנשנו בזבים פ"ג מ"ב, שאמרו עליהן: וכולן טהורין לבני הכנסת. ופירש"י (נדה ז' א'): לבני הכנסת. אוכלין חוליהן בטהרה, שאין זה היסט גמור וכו'.[24] וכנראה שהחברים החמירו יותר מבני הכנסת, וטהור לבני הכנסת טמא לחברים.

ור' מנא חולק על ר"י בר' אלעזר, וסובר שאף היסטות בכלל כנפים הן, והמקבל לכנפים מקבל גם להיסטות, אבל טהרות פירושו טהרת מעשרות, עיין חגיגה פ"ב מ"ו ובירושלמי ובבבלי שם. ולפי כ"ז מובנת יפה הבבא שלהלן.

34–35. אינו מקבל עלי אלא לכנפים בלבד וכו'. שהרי בין לפירוש ר"י בר' אלעזר ובין לפירוש ר' מנא הנ"ל בעניין כנפים, כבר קבל עליו לאכול חולין בטהרת חולין. והשאר אינן אלא חומרות יתירות. ועיין להלן חגיגה פ"ג סה"ב.

35. קבל עליו לטהרות וכו'. לדברי ר"י בר' אלעזר הנ"ל פירושו שקיבל עליו להחמיר בהיסטות הקלות של הזב, אבל לא קבל עליו להחמיר בתולדות השרץ. ולדברי ר' מנא פירושו שקבל עליו לאכול חולין בטהרת מעשרות, אבל לא קבל עליו היסטות הקלות.

36. עד מתי מקבלין וכו'. בכורות ל' ב'. ועי"ש במיוחס לר"ג וברש"י. וברי"מ פ"י מה' מו"מ ה"ב: כשמקבלין אותו חוששין לו כל שלשים יום עד שילמד ויהיה רגיל בטהרות וכו'. ומכאן שפירש שאינו נעשה חבר גמור אלא אחרי נסיון של זמן ידוע.

[18] כלים פי"ז מי"ד; תוספתא שם ב"מ פ"ז ה"ה. וכחכמים שחולקים על ר' יוחנן בן נורי.

[19] עיין מ"ש על „קרב" ב*Journal of Biblical Literature* כרך ע"א (1952), עמ' 202, ובהערה 37 שם.

[20] ובפי' הירושלמי אני מקבל בעיקרו את פירוש הרז"פ במקומו, בשינויים ובהוספות משלי.

[21] עיין בבלי נדה ד' ב'.

[22] עיין ידים פ"ג סמ"א.

[23] ועיין מ"ש בתס"ר שם ח"ד, עמ' 134.

[24] ועיין היטב בירושלמי חגיגה פ"ב ה"ז, ע"ח ע"ג, וברי"ש טהרות פ"ז מ"ה.

37. **למשקין שלשים יום** וכו'. כלומר, אחרי ל' יום של נסיון מאמינים לו בטהרת משקין שטומאתן קלה (רש"י בכורות).

לכסות שנים עשר חדש. כלומר להחזיק כסותו כחבר, כמשנת חגיגה ספ"ב (רש"י הנ"ל). והנה לכל הדעות אינו נעשה חבר גמור לב"ש אלא אחרי נסיון של י"ב חדש.

נמצאנו למדים שע"ה שבא לקבל דברי חברות אינו מתקבל בב"א לחבר גמור. בראשונה צריך להתנהג בחברות מחוץ לחבורה (לעיל ה"י), אח"כ מקבלין אותו לכנפים ואח"כ לטהרות (לעיל הי"א). ואחרי שכבר קבלו אותו אינו נעשה חבר למשקין אלא לאחר ל' יום, וחבר גמור אלא לאחר י"ב חודש, לשיטת ב"ש. כ"ז מזכיר לנו את הסדר של הקבלה לחבורת האיסיים כפי המתואר אצל יוסף הכהן במלחמות (ספר ב' פ"ו סי' ז' ס"ק 137 ואילך). לפי דבריו (שם סי' ח', 143 ואילך) היו האיסיים מחמירים מאד בחברייהם שחזרו לסורם, מעין שיטת ר"מ לעיל ה"ט.[25]

37—38. **ובית הלל או' זה וזה לשלשים יום**. בבכורות ל' ב': "אחד זה ואחד זה לשנים עשר חודש. א"כ הוה ליה מקולי ב"ש ומחומרי ב"ה? אלא אימא ב"ה אומרים אחד זה ואחד זה לשלשים יום". וכתוספתא בכל הנוסחאות כתיקון הבבלי.

38. **אפי' תלמיד חכם** וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: אפילו חכם וכו'. ובין השורות תלוי (כנראה בכת"י הסופר עצמו): תלמיד, כלומר, קרי תלמיד חכם. ובירושלמי פ"ב ה"ג: תני כל הבא צריך לקבל עליו, אפילו חבר,[26] אפילו תלמיד חכם. ועיין בבבלי הנ"ל, ומ"ש להלן שו' 41.

38—39. **אבל חכם היושב בישיבה** וכו'. וכן בירושלמי הנ"ל: חכם שישב בישיבה. ובבבלי: זקן ויושב בישיבה וכו'. ופירושו חכם שנתמנה ונסמך.[27]

40. **אף תלמיד חכם אין צריך לקבל** וכו'. וכ"ה בד ובבבלי הנ"ל. אבל בכי"ע ובירושלמי חסר מאמר אבא שאול. ולפי מסורת הבבלי מוסר לנו אבא שאול הלכה עתיקה, אבל אח"כ משחרב בית המקדש התחילו לנהוג סלסול שלא להאמין אפילו לתלמיד חכם. ועיין ר"מ פ"י מה' מטמאי מו"מ ה"ג.

40—41. **אף אחרים מקבלין בפניו**. מרהיטת הלשון משמע שלאבא שאול מקבלים בפניו ביחידות. ושמא הפירוש הוא שאעפ"י שהוא בעצמו לא קבל מ"מ הוא מוחזק בחברות ומקבל אחרים בצרוף שני חברים אחרים. ועיין להלן.

41. **המקבל בפני חבורה** וכו'. בבכורות ל' ב': הבא לקבל דברי חבירות צריך לקבל בפני שלשה חברים[28] וכו'. וכן גרס הבבלי שם גם בתוספתא לעיל רהי"ג. ובירושלמי כאן ה"ג: תני הוא נענה (כלומר, נכנע) לחבורה. ולא נזכרו ג' חברים.[29] ובבבלי ע"ז (ס"ד ב'):

[25] ועיין מ"ש על תקנות אנשי הכת שנמצאו במערת יריחו במאמרי הנ"ל (לעיל הע' 19), עמ' 201, ואילך.

[26] כלומר, חבר שמותר להתארח אצלו, אבל אינו נאמן לרבים, עיין ירושלמי שם ה"ב: אבל ברבים אינו נאמן עד שיקבל עליו ברבים. וכן שם פ"ה ה"א, כ"ד ע"ג.

[27] עיין יוסא ע"ח א' ומ"ש בקרית ספר ש"ד, עמ' 331, ובתס"ד ח"ב, עמ' 184. ובירושלמי בכורים (פ"ג ה"ג, ס"ה ע"ד): שאין ממנין זקנים בחוצה לארץ וכו', כל **ישיבה** שלך לא יהא אלא על אדמתך.

[28] וכן פסק הר"ם בפ"י מה' מטמאי מו"ם ה"ה. ובמעשה רוקח שם חמה למה שינה הר"ם את לשונו ברפ"י מה' מעשרות שכתב: וצריך שיקבל עליו דברים אילו **ברבים**. אבל הדברים פשוטים, שדברי אין כאן הבדל בעניין אלא שינוי לשון גרידא, ובה' מעשרות העתיק רבינו את לשון הירושלמי (עיין לעיל הע' 26) המדבר בקבלה למעשרות, וכאן העתיק את לשון הברייתא המדברת בקבלה לטהרות.

[29] עיין לעיל הערה 28.

ת"ר איזהו גר תושב, כל שקיבל עליו בפני ג' חברים שלא לעבוד ע"ז דברי ר"מ וכו'. ונראה שהקבלה שלפנינו מעין נדר ושבועה היא, עיין בבלי נדרים ח' א', ר"מ פ"א מה' נדרים הכ"ט, וכריטב"א שם בסוגיין.

42. אלא מקבלין בפניו. חסר בבבלי הנ"ל. וברי"מ פ"י מה' מטמאי מו"מ ה"ה: ובניו ובני ביתו אינן צריכין לקבל בפני שלשה, מפני שהוא מלמדן ומרגילן בדרך טהרה. ובירושלמי הנ"ל: "ובניו ובני ביתו נענין לו. אית תניי תני הוא ובניו ובני ביתו נענין לחבורה. ולא פליג. כאן בטפולין לאביהן, וכאן בשאינן טפולין לאביהן". ולפ"ז מדברים כאן בע"ה שמקבל חבירות יחד עם משפחתו. אבל אם נולד לו בן לחבר אינו צריך לקבל אח"כ חברות. ועיין להלן.

42—43. רבן שמעון בן גמליאל אומ' אין דומה חבר שקלקל וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות של התוספתא. וכן ברש"י בכורות (ל' ב'): ובתוספתא שאין דומה חבר שקלקל וכו'. ובירושלמי חסר מאמר רשב"ג.[30] ובה' בכורות להרמב"ן (פ"ד, קי"ז ע"ב) מעתיק מן הבבלי שם: רשב"ג אומר אף בניו וב"ב צריכים לקבל בפני ג' חבירים, שאינו דומה חבר שקלקל לבן חבר שקלקל. ולפנינו בבבלי: ר' שמעון בן גמליאל אומר אף בניו ובני ביתו צריכין לקבל בפני שלשה חברים, לפי שאינו דומה חבר שקיבל לבן חבר שקיבל. ולפום רהיטא משמע כלשון ראשון שברש"י שהכל הוא מדברי רשב"ג, ואינו דומה חבר שמקבל מחמת עצמו לבן חבר שמקבל מחמת אביו, ולפיכך מוטב שיקבל מחמת עצמו בפני שלשה. וכן, כנראה, צריך לפרש אף לפי הגירסא שלפנינו, ופירושה שאינו דומה חבר שקלקל שהתנו תנאים בחזרתו (עיין לעיל ה"ט), לבן חבר שקלקל שדינו כמתקבל מחדש אם חזר בו. ולפיכך מוטב שאף בן חבר יקבל מעצמו בפני ג', כדי שיזהר שלא יקלקל. וצ"ע.

43. בן חבר וכו'. ריבמ"ץ ור"ש פ"ב סמ"ג; ס' הקנה הארוך, ד' קארעץ, ע"א ע"ג, וע"ד, ע"ב ע"ב, עי"ש דברים תמוהים מאד.

44. אין אביו חושש וכו'. וכ"ה בראשונים הנ"ל. ובכי"ע בטעות: אין אבי אמו חושש.

שמא מאכילו בטהרות וכו'. "טהרות" הוא כינוי ולשון נקיה לטומאות. ולהלן פ"ג ה"ה (בבלי יבמות קי"ד א'): בן חבר שהיה הולך אצל אבי אמו ע"ה אין אביו חושש שמא מאכילו דברים שאינן מתוקנין. היו בידו פירות אינו חושש שמא אין מתוקנין הן. ואינו ענין לברייתא כאן, ושם בחבר הנאמן למעשרות, ובבנו קטן עסיקינן, וכל החשש הוא לקטן אוכל גבילות. אבל כאן עוסקים בחבר לטהרות, והחשש הוא שלא יאכילנו אוכלים טמאים, ויטמא הבן (עיין טהרות פ"ב מ"ב), ויטמא טהרות של אביו. ולפיכך מספק אין אנו חוששים שמא מאכילו אוכלים טמאים, אבל אם ידוע הוא שאבי אמו מאכילו, אסור לאביו להרשות לו ללכת לאבי אמו ע"ה. ואם הלך בגדיו טמאין מדרס, כדין ע"ה ממש. ובס' הקנה הנ"ל ע"ב ע"ב: ומ"ש בעל הברייתא אם ידוע שיאכיל אותו זקנו, שהוא ע"ה, טהרות, בגדיו של תינוק[31] מדרס לפרושים, הדין נותן שהמאכיל טהרות לטמא גם הוא טמא,[32] ומה שלא חשש כשנתארח אצל זקנו הכי הוא, מדקתני אסור ובגדיו מדרס אם ידוע שהאכילו, מכלל דלענין דין קתני, והכי קתני,

[30] כלומר, המאמר "אין דומה וכו' ". ועיין מ"ש בפנים, לשו' 42, בשם הירושלמי.

[31] המלים "של תינוק" הן הוספת פירוש של בעל ספר הקנה, שהרי לעיל שם (ע"א סע"ג) העתיק בשם התוספתא: ואם יודע שיאכילנו טהרו' הרי הוא טמא ובגדיו טמאים מדרס. ולהלן שם (ע"א ע"ד): הרי זה אסור.

[32] הכוונה לאביו של תינוק שטמאהו זקנו ע"ה, ואם אביו מאכילו אח"כ טהרות אף הוא נחשב לע"ה, שהרי הוא מארח אצלו ע"ה בכסותו, עיין במשנתנו פ"ב מ"ג.

ההולך אצל אבי אמו מונעו מללכת, ואם הלך לא נענש בשמא האכילו, אבל אם ידע שהאכילו נענש ובגדיו מדרס לפרושים אע"פ שאין חשש מדרס נדה.[33]

45. בת עם הארץ שנשאת לחבר וכו'. ר"מ פ"י מה' מו"מ ה"ו; ה' מעשרות פ"י ה"ג. ולהלן ע"ז פ"ג ה"ט: וחכמ' או' גדולה ומקבלת עליה.

46–47. לקבל עליהן כתחילה. כלומר, אעפ"י שע"ה שנכנס לחבורה אין אשתו צריכה לקבל בפני החבורה, אלא מקבלת לפניו (כלעיל הי"ד), אבל בת ע"ה או אשתו שנישאת לישראל שהיה חבר מכבר צריכה לקבל חבירות בתחילה לפני חבורה. ובר"מ ה' מעשרות הנ"ל העתיק: בתחילה, אבל בה' מו"מ הנ"ל העתיק (פעמיים): כבתחילה, ופירושו כאילו באו בתחילה. ובמעשה רוקח שם: "י"א לכתחילה, וכן עיקר". וכ"ה הגירסא בבכורות בכי"מ (פעמיים: לכתחלה), ועיין בבבלי בע"ז ובבכורות בסיפא בדברי ר"מ. וברש"י בכורות (ל' סע"ב): צריכין לקבל דברי חבירות בתחילה גרס', ולא גרס' כבתחילה (כגי' הר"מ הנ"ל), ובתוספת' גרס' הכי כתחילה (כ"ה בדפוסים ישנים. ובד"ח בטעות: בבתחלה) כלומר מתחלה קודם שנחזיקנה בחבירות. ועיין מ"ש הרי"ן אפשטין ז"ל במבוא לנוסח המשנה, עמ' 1260 ואילך.

48. הרי זה בחזקתן עד שיחשדו. לפי פשוטו משמע שאפילו כשהן תחת יד ע"ה נאמנין. וכן משמע מסתימת לשון הר"מ (פ"י מה' מעשרות ה"ג). ובבבלי (ע"ז ל"ט א', בכורות ל' ב'): אינן צריכין לקבל דברי חבירות בתחילה.[34] ופירש"י (בבכורות) שאין צריכין לקבל אם חזרו תחת יד חבר. ומכאן שכל זמן שהן תחת יד ע"ה אינם נאמנים. ומדברי הבבא שלהלן משמע יותר כפירש"י, עיין מש"ש.

49. ר' שמעון בן אלעזר אומר צריכין וכו'. כ"ה בד ובכי"ע. ובכי"ו השמטה ברורה ע"י הדומות. וכן בבכורות הנ"ל (לפי שטמ"ק שם אות י"ג): רשב"א (בכי"מ שם: ר' שמעון) אומר אף הן צריכין לקבל עליהן וכו'. ולפנינו שם: ר"מ אומר אף הן[35] וכו'. ובע"ז (הנ"ל): ר' יהודה אומר אף הן וכו'. ולתגא זה הכוונה היא שבת חבר שנישאת לע"ה צריכה להתנות שלא תעשה טהרות ע"ג בעלה,[36] עיין להלן ע"ז פ"ג סה"ט וה"י. ולפי פירש"י הנ"ל הפירוש כפשוטו, שצריכין לקבל כשיוצאים מרשות ע"ה.

49–50. וכן היה ר' שמעון בן לעזר וכו'. וכ"ה בע"ז הנ"ל. ובבכורות חסרות המלים "וכן היה". והמלים "משם ר' מאיר" חסרות בע"ז, אבל ישנן בר"ח שם ובבכורות. ובברייתא זו (בלי שם האומר) הובא בברייתא דמס' כלה פ"א, הוצ' היגר, עמ' 175.

50–51. והיתה קומעת על ידו תפלין. וכ"ה בד. ובכי"ע: על ידיו. ובבכורות: והיתה קומעת לו תפילין על ידו. ובע"ז והיתה קושרת לו תפילין על ידו. והנה הגירסא "על ידו" (על ידיו) של התוספתא מקויימת ומתאשרת ע"י כל נוסחאות הבבלי ע"ז ובכורות בדפוסים ובכי"מ. ולפי פשוטו "על ידו" פירושו "בשבילו",[37] כלומר, שהיתה קומעת,[38] או קושרת את הקשרים, בתפילין שהחבר היה מכין לאחרים. ופירוש זה מתאים לגמרי-

[33] עיין חולין ל"ה רע"ב ובתוספ' שם ד"ה שמא.

[34] בע"ז מוסיף: דברי ר' מאיר. ועיין מ"ש להלן.

[35] עיין לעיל הע' 34. ולהלן בע"ז (פ"ג ה"ט) אמר ר' מאיר שאין נותנין לע"ה בנות לא קטנות ולא גדולות, עיי"ש. ועיין שיטת ר"מ בברייתא שבבבלי פסחים מ"ט ב'. ולפירש"י שכל זמן שהן תחת ידי ע"ה אינם נאמנים כלל, צריך לפרש שר"מ אינו דן אותם כחברים לסורם כשהיו ברשות ע"ה, עיין שיטתו לעיל ה"ט.

[36] אבל קשה לפרש כן אצל עבד. ושמא יכול לעשות כן ברשות בעליו.

[37] עיין לרונמא במשנת שביעית פ"ז מ"נ; שקלים פ"א מ"ג, מ"ו, ועוד בכ"מ.

[38] עיין אוצר הגאונים ניטין, חלק התשובות, עמ' 12, סי' כ"ו.

להקבלה של הסיפא: והיתה קושרת על ידו קשורין (עיין להלן). ואח"כ מצאתי שכבר קדמני בזה הר"י שור בספרו משנת ר' יעקב, י"ד ע"ד.

ברם הראשונים ז"ל למדו מן הברייתא כאן שתי הלכות. א. שאשה מותר לה לקשור לבעלה תפילין בידו.[39] ב. הכרעה לשיטת ר' אליהו מפריס שבתפילין של יד צריך בכל יום לקשור מחדש את הקשר של תפילין,[40] שהרי מכאן משמע שאשה זו היתה עושה כן בקביעות (במס' כלה הוצ' היגר הנ"ל מפורש: והיתה קושרת לו קשר תפלין על ידו בכל יום. אבל בהוצ' קורוניל חסרות המלים "בכל יום"). והנה בתוספ' מנחות, באו"ז וברא"ש הנ"ל (בהערה 40) העתיקו מן הבבלי בע"ז: והיתה קושרת לו תפילין בזרועו (וכן הגירסא גם בר"ח ע"ז שם), ולפי זה הוכרחו לפרש כמו שפירשו,[41] אבל בתוספ' גיטין הנ"ל (עיין הע' 39) העתיקו כגירסא שלפנינו, ומ"מ פירשו שקשרה לו תפילין על ידו ממש. ואפשר שדייקו מן הלשון שבבבלי: קומעת לו . . . על ידו, אבל גם בסיפא הלשון כן, ושם בוודאי פירושו בשבילו. ועיין מ"ש להלן.

51. והיתה קושרת על ידו קשורין. בכי"ע: וקשרה על ידיו קשרים. ובמקבילות שבבבלי: והיתה קושרת לו קשרי מוכס על ידו. והיא היא, עיין שבת פ"ח מ"ב ובמפרשים שם. ובמקור שלנו השתמש הדרשן בדברים רבה:[42] "וקשרתם לאות על ידך וכו'. אדם יוצא לדרך ובידו פרגמטיא, אם אין בידו סימן ואות מן המלך הוא ירא מן המוכסין שיטלו כל מה שבידו, ואם בידו סימן ואות מן המלך אינו מתירא מן המוכסין, לפי' אמר הב"ה לישראל, בני, קשרו אות שלי על ידיכם ואין אתם מתיראים, למה שקשרו של מלך עליך". ופשיטא שאין מכאן ראיה לפירוש הראשונים הנ"ל בברייתא שלנו, מפני שהדרשן התאים את המשל לעניין הפסוק.

52. שהיה למד אצל עם הארץ וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: שלמד אצל ע"ה וכו'. ולכאורה פירושו שלמדו אומנות אצלו. ודין עבד שלמד אצל ע"ה, כעבד שנמכר לע"ה שהוא בחזקתו, עיין לעיל הי"ז. וכן פסק הר"מ בפ"י מה' מעשרות ה"ג ובפ"י מה' מטמאי מו"מ סה"ו, אבל בה' מעשרות שם בסמוך פסק: בנו או עבדו של חבר שהיו למודין אצל ע"ה צריכין לקבל. וזה סותר לתוספתא שלנו ולפסק הר"מ עצמו לעיל שם ובה' מטמאי מו"מ. ועיין במהרי"ק במקומו שמגיה בר"מ כנוסח התוספתא כאן. ומלשון הר"מ משמע שהיו רגילין[43] מרצונם הטוב לבקר אצל ע"ה. ועיין מ"ש בפאת השלחן סי' ט"ו ס"ק ג' אות י"ד.

53—54. בנו של עם הארץ שלמד וכו' צריכין לקבל עליהן. בבא זו חסרה בד ובכי"ע, ולכאורה הכפלה מוטעית היא. ואולי יש כאן נוסח אחר מוטעה לרישא, וצ"ל: בנו של חבר שהיה למוד אצל ע"ה וכו'. עיין מ"ש לעיל בשם הר"מ. ושמא פירושו שהם צריכים לקבל עליהם, כדי שישארו בחזקתם אף אחרי שיצאו מרשותו, וכפי שמפורש בסיפא. ועיין לעיל הט"ז ומש"ש.

[39] תוספות גיטין, כפי שהובאו בהגה"מ פ"א מה' ציצית הי"ב, עיין מ"ש הר"י ענגיל בגליוני הש"ס לע"ז שם. ועיין בברכי יוסף או"ח ריש סי' י"ד. והם מפרשים שהאשה היתה קושרת לו על ידו ממש.

[40] תוספ' מנחות ל"ו א' ד"ה משעת; או"ז ח"א סי' תקע"ט, ע"ח ע"ד; רא"ש חולין פ"א, סי' י"ב.

[41] ועי"ש שהוסיפו: ואפילו לספרים שכתוב בהם קומעת (כנראה, שהיה כתוב בספרים הללו: קומעת לו בזרועו), מכל מקום רוצה לומר שהיתה קושרת לו כעין קמיע וכו'. ועיין בבלי סנהדרין כ"א ב', כ"ב א', ומ"ש בספרי ההילינסמום בא"י העברית, עמ' 108, הע' 50.

[42] הוצאה שלי, עמ' 70, עי"ש בהערה 8. אלא שהנוסח שם מקוטע קצת, ואני מעתיק כאן מילקוט סיקילי לדברים כת'.

[43] עיין להלן, עמ' 305, הע' 35. ובמשנה סוף תרומות: למודה אצל אביה. ובירושלמי יבמות ספ"ט: מחלמרתה של כהן, כלומר, שאוכלת אצלו.

54–55. בנו של עם הארץ שהיה למד אצל חבר וכו'. וכן פסק בר"מ ה' מעשרות הנ"ל, אלא שאף שם גרס: שהיו למודים אצל חבר וכו'. עיין מ"ש לעיל.

56–57. לא יאמר חבר לעם הארץ הילך ככר זו וכו'. ריבמ"ץ פ"ב מ"ג, ופירש שהתוספתא משלימה את משנתנו שם, שלא זו בלבד שאין מוכרין טהרות לע"ה, אלא שאף אין משלחין לחבר ע"י ע"ה. ובח"ד פירש שאפילו אם הככר הוא בכלי טהור לא ישלח לו. וכל הבבות עד סוף הפרק נעתקו בס' חסידים הוצ' מק"נ סי' תתתרס"ה, עמ' 450.

58. לא יתן לו וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות ובס' חסידים הנ"ל. ומשמע מלשון זו שאם קבל את הטהרות מע"ה אסור לו לקיים שליחותו, ואפשר שצריך לפייסו בממון, עיין להלן בפ"ג ה"ב.

59–60. תן לי ככר זה ואוכלנו וכו'. בריבמ"ץ פ"ב מ"ג: תן לי דבר (צ"ל: ככר) ואוכלנו, יין ואשתנו וכו'. וכן בר"ש שם: תן לי ככר ואכלנו, תן לי יין ואשתנו וכו'. ובר"ש שם: תן לי ככר ואוכלנו, יין זה ואשתנו וכו'. וצ"ל "זה" בשתיהן כמו שהוא לפנינו, וכן מעתיקים בס' חסידים הנ"ל, ברמב"ן ברכות מ"ה א' סד"ה זו ששנינו ובס' הקנה הארוך ע"א ע"ג (אלא ששם בט"ס: ע"ה שאמר להבירו). ופירושו שאעפ"י שככר ויין טהורים אלו (עיין לעיל) של ע"ה הן, והוא יכול לקחת אותם בעצמו, מ"מ אסור, שאין מאכילין טהרות לע"ה, ולא מחמת לפני עור לא תתן מכשול אתינן עלה. ועיין מ"ש להלן.

61. היה נדור מן הככר וכו'. ס' חסידים ורמב"ן הנ"ל, מאירי ברכות מ"ז א' (פ"ג ע"ד). ועיין מ"ש להלן.

62–63. שאין מאכילין את האדם וכו'. כצ"ל, וכ"ה בד, בכי"ע וברמב"ן הנ"ל. וכ"ה להלן בסמוך. ובס' חסידים ובמאירי: לאדם. ואעפ"י שיכול לקחתם בעצמו, מ"מ אסור לסייע בידי עוברי עבירה, אעפ"י שאינו עובר משום לפני עור לא תתן מכשול. עיין תוספ' שבת ג' א' ד"ה בבא, בראש"ש שם, בריטב"א ע"ז ו' ב' ד"ה ת"ל ועוד. וכן מוכח מלשון הירושלמי פ"ג ה"א, כ"ג ע"ב: אם היה אבר מן החי אפילו משל חולה אסור, שלא יבוא (צ"ל: יביא) לידי תקלה. ובע"כ שיכול ליטול בעצמו, שאם לא כן הרי יש כאן לאו של לפני עור לא תתן מכשול.

63. כיוצא בו לא יושיט ישראל אבר מן החי וכו'. וכ"ה הסדר בד ובמאירי הנ"ל. ובכי"ע: כיוצא בו לא יושיט אדם כוס יין לנזיר וכו'. וכ"ה הסדר הגירסא בערוך ערך שט ד', ברמב"ן ובס' חסידים (אלא שבס' חסידים חסרה המלה אדם) הנ"ל, וכ"ה הסדר הגירסא במדרש הלכה שבבבלי.[44] ובבאור הגר"א או"ח סוף סי' תרי"ב (והעיר עליו בעיטור בכורים כאן) דייק מלשון התוספתא כאן שלא נקטו בבבא זו "ואוכלנו, ואשתנו", שדווקא באבר מן החי לבני נח (שאינו מקיים דברי תורה) וביין לנזיר שסתם כוס יין הוא לשתיה, ולפיכך אסור, אבל בשאר איסורים, אם לא אמר לו בפירוש שהוא רוצה לאוכלם, מותר, מפני שאין אנו חושדים בו שרוצה לאכלם, כשיטת התוספ' בע"ז ו' ב' ד"ה מנין. וצ"ע בככר לע"ה למה צריך לומר שאוכלנו, שהרי ע"ה חושב את עצמו לטהור ממנו ובוודאי יאכלנו.

64–65. וכולן אין מברכין עליהן וכו'. וכ"ה במאירי הנ"ל. ובד, בכי"ע ובס' חסידים הנ"ל: ועל כולן וכו'. וברמב"ן הנ"ל: אכל כולן וכו'. והוכיחו מכאן ברמב"ן ובמאירי הנ"ל כשיטת הר"מ (פ"א מה' ברכות הי"ט) שאין מברכין ברה"מ על האיסורין. ובריבמ"ץ (דמאי פ"א מ"ד. וממנו בר"ש שם) פירש ומברכין עליו שבמשנתנו שם: אומר

[44] פסחים כ"ב ב'; ע"ז ו' ב'. וכ"ה בכל הנוסחאות שם, וכן מעתיקים משם בשאילתות נח ריש סי' ו', בה"ג ד"ו, קל"ה ע"ג; ד"ב, עמ' 567.

על כוס יין של דמאי ברכת המזון. וכבר פירשתי במ"א שהריבמ"ץ נדחק לפרש כן, מפני שהוא כנראה סובר כשיטת הראב"ד שאפילו אכל טבל וודאי מברכין ברכת המזון, אבל פשיטא שאין לברך ברכת המזון על הכוס של וודאי. וכאן אי אפשר לפרש כן שהרי נזכרו לפנינו אף אוכלים אחרים. ובר"ש בדמאי שם: ועוד יש לומר דמברכין עליו מיירי בברכה שלפניה, כגון ברכת המוציא, ומזמנין עליו מיירי בברכה שלאחריה, כגון ברכת המזון, ולפטור אחרים וכו' עיי"ש. ולפ"ז אפשר לפרש אף כאן שבאיסורי תורה אין מברכין ברכה שלפניהם, ואין פוטרים אחרים בבה"מ על איסורי תורה.

ועיין בכ"מ על הר"מ ברכות הנ"ל ובמאירי ב"ק צ"ד א' (והובא גם בשטמ"ק), עמ' 266, ובה"ג ברכות[45] רפ"ז ד"ו, ט' ע"ג, ד"ב, עמ' 61, ומה שהאריך בשונה הלכות שם, ל' ע"ג ואילך. ועיין בברכי יוסף או"ח סי' קצ"ו ס"ק ד' ובשיורי ברכה שם.

65. **ואין מזמנין עליהן** וכו'. מן הלשון "ועל כולן" משמע שגם על ככר הנדור אין מזמנין. ועיין בתוספ' ברכות מ"ה א' סד"ה אכל טבל ובב"י טוא"ח סי' קצ"ו.

65–66. **נשאלין לעם הארץ** וכו'. וכ"ה בד. ופירושו שמותר להשאל לע"ה ולענות לו, ובלבד שלא יאמר צא אכול וכו', אלא אומר לו בדרך מפשטת כאילו הוא מלמד הלכה. ובכי"ע גורס: ואין נשאלין לעם הארץ על טהרותיו לא יאמר לו וכו'. ופירושו: ואם[46] נשאלין לע"ה, כל יאמר לו צא אכול וכו'. ברם בס' חסידים הנ"ל גורס: ואין נשאלין לעם הארץ על טהרותיו **ולא** יאמר לו וכו'. וכנראה שט"ס הוא, וצ"ל: לא[47] יאמר לו, כגי' כי"ע.

66. **צא שרוף**. כנראה שבתרומה עסיקינן, ולא ראינו שנגע בה ע"ה בבגדיו (עיין טהרות פ"ד מ"ה), או שיש כאן ספק אם הוכשרו אם לאו, אבל בחולין מה איכפת לנו אם ישרוף בידים טהרותיו של ע"ה, עיין להלן פ"ו ה"ח. ושמא אם יש כאן ספק שמא לא הוכשרו אסור לומר לו: צא שרוף, עיין ירושלמי תרומות ספ"ה ובמקבילות.

פ"ג

1. **משם ר' נתן אחיו** וכו'. במקבילה בבבלי גיטין ס"ב א': משום ר' יחנן אחיו וכו'. ובכי"מ שם: משום ר' יונתן שאמר משום וכו'. וכן ביחסין השלם, 70 ע"ב, בערך ר' יוסף בן משולם: והוא העיד הלכה משום יונתן אחיו שאמר משום ר' אלעזר חסמא בסוף פ' הניזקין וכן בפ' ה' דדמאי (עיין להלן פ"ו ה"ז) בתוספת'. ובפתיחת המאירי לאבות (ד"ר כ' ע"א, ד' וינה י"ב ע"א) מונה בין התנאים של מס' דמאי: ר' נתן אחיו ש"ר יוסי ן' המשולם. והנה ברוב המקומות נזכר תנא זה בשם בן **המשולם**, ומכאן משמע שמשולם הוא שם תואר. ובמשניות שלפנינו (תרומות פ"ד מ"ז, בכורות פ"ג מ"ג ופ"ו מ"א): ר' יוסי בן משולם, אבל בבכורות שם במשנה שבבבלי ועוד: המשולם. ואשר ליונתן (עיין לעיל) בן משולם, הרי נזכר תנא בשם זה בספרי זוטא חקת עמ' 302. ברם בפרשת מטות סוף עמ' 327: אמר ר' אליעזר בן יעקב פעם אחת שאלתי את יונתן בן משולם ואת יהושע בן גמלא וכו', אמר ר' אליעזר בן יעקב פעם אחת שאלתי את יונתן בן משולם ואת יהושע בן ממל וכו'. ור' יוסי בן המשולם

[45] ובה"ג פירש שאף שם "בוצע" פירושו מפשר, שעושה פשרה במצוותיו של הקב"ה ואומר שמל מותר, אבל שאר מצות צריך לקיים.

[46] עיין מ"ש לעיל סוף עמ' 167 ולהלן חלה פ"ב הערה 28.

[47] והו"ו של "ולא" נכפלה מסוף המלה טהרותיו.

שמסר כאן הלכה בשם ר"א חסמא היה בן זמנו של ר"ש בן אלעזר ור"ש בן מנסיא,[1] ולפ"ז ברור שר' יונתן בן המשולם שלפנינו אינו אותו התנא שנזכר בס"ז הנ"ל.

2. שאין עושין טהרות לעם הארץ. בבבלי הנ"ל חסרה בבא זו. וכנראה שבבא זו מתפרשת בדברים הבאים להלן, והיינו: לא יעשה לו וכו'.

לא יעשה לו עיסתו של תרומה בטהרה. בגיטין הנ"ל: אין עושין חלת ע"ה בטהרה. ופירש"י: עם הארץ שאמר לגבל חבר, הפרש חלה מעיסתי, ועשה אותה בטהרה, לא ישמע לו, שהרי כבר נטמאה כל העיסה ביד ע"ה וכו'. אבל רוב הראשונים (הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, המאירי ותוספ' הרא"ש) השיגו על רש"י וקבלו את פירוש הר"ח ש"אין עושין חלת ע"ה בטהרה" כוונתו שאסור לגבל עיסה שלמה בשביל ע"ה, כדי שיוכל לעשות את כולה חלה, כלומר שע"ה יפריש ממנה חלה בטהרה על שאר העיסות שלו.[2] וכנראה שהלשון "תרומה" כאן הוא באשגרה מלהלן שו' 4, וכאן הכוונה שלא יעשה לו עיסה כדי להרים ממנה חלה על שאר עיסות (ואחרת אין להבין למה שבק התנא "חלה" שעוסק בה ונקט "תרומה"), כפירוש רוב הראשונים בבבלי. ועיין להלן.

2—3. אבל עושה לו עיסתו של חולין בטהרה וכו'. כלומר, לצורך הפרשת חלה התירו לו לחבר לגבל עיסת חולין בטהרה, כדי להפריש חלה מתוכה בטהרה. ופירשו בבבלי גיטין שם: משום חייו דגבל. ועיין ר"מ פ"ח מה' בכורים הי"ב ופי"ב מה' תרומות ה"ט. וכאן החבר בעצמו מפריש מן המוקף ומן הטהור על הטהור.

3. ונותן לתוך כפישה. בבבלי שם: ומניחה בכפישה או באנחותא. וזהו ע"פ לשון המשנה טבול יום פ"ד מ"ב, עיין במלאכת שלמה שם. והם כלים שאינם מקבלים טומאה, ועיין בפיה"ג אהלות עמ' 84 ובהערות שם, ועיין בספר כלי חרס בספרות התלמוד, עמ' רמ"ו ואילך. ופירשו בגמרא גיטין שם שמזהירין את הע"ה שלא יגע בה ומאיימין עליו שאם יגע בה תחזור העיסה לטבלה.

5. ונותן לתוך כליו של חבר. פירשו בבבלי הנ"ל: כלים שהחברים ראויים להשתמש בהם, והיינו כלי גללים וכו'. ובתוספ' שם ד"ה ומניחה העירו שלא נקטו כאן את לשון הרישא, מפני שכפישה ואנחותא אינם ראויים לזיתים. ולולא דבריהם, היה נראה לפרש להפך, שאם מניח חלה בכפישה יש כאן היכר שמפני מעלת הטהרה הניחה שם, אבל זיתים רגילים להניח בכפישה[3] ואין היכר בזה, ולפיכך הטילו עליו להטילם בכלי חבר. ועיין טהרות פ"ט מ"ד ובבלי חגיגה כ"ה א' ובמפרשים שם.

6. כשם שאין נותנין תרומה וכו'. כפו"פ פי"ט עמ' תמ"ב. ועיין להלן תרומות פ"ז ה"ד. ועיין מ"ש לעיל פ"ב ה"ב.

7. האוכל תרומת עם הארץ וכו'. ר"מ פ"י מה' תרומות הכ"א. ולהלן תרומות פ"ז ה"ה פירשתי שמדברים בתרומה שלא הוכשרה, עי"ש.

8. וחבר נוטל דמים וכו'. כלומר, החבר שאכל נוטל את הדמים מן הכהן החבר ומפייס לע"ה, וכן פסק בר"מ הנ"ל, וכן מוכח מן הירושלמי (תרומות פ"ו סה"א), וכן משמע מן הלשון נוטל דמים. ובירושלמי שם פירשו שלמ"ד מתנתו מקדשתה, אינה נעשית תרומה לפני שמשלם לבעלים, ולפיכך צריך לזכות לו ע"י אחר. ועיין במה"פ שם ד"ה אכל. ועיין בח"ד תרומות הנ"ל. ופיוס זה אינו אלא בקרן אבל את החומש מעכב לעצמו, שהרי ביד הבעלים לתתו לכל כהן שירצה, כמפורש בתרומות פ"ו מ"ב. ברם מלשון הברייתא בתרומות פ"ז סה"ז משמע

[1] עיין בתולדות תנאים ואמוראים ערך ר' יוסי בן משולם.
[2] עיין גם בתוספ' גיטין שם ד"ה אין עושין ובמהרש"א שם.
[3] עיין טהרות פ"ט מ"ה, ובהערות לפיה"ג אהלות, עמ' 84, הע' 23 והע' 27.

שהחבר הוא הכהן, כמו שפרש בח"ד. ואפשר שהר"מ גרס כאן: נותן דמים. ועיין מ"ש בתרומות שם.

9. למכור את חלקו. שהרי אי אפשר לחלק, שמא יפול לו מחלקו של חבר, ואין מוסרין תרומה לע"ה.[4] ובכי"ע כאן: בטעות: ליטול חלקו, אבל להלן בתרומות גם בכי"ע: למכור חלקו.

10. חולק כהן עם ישראל ישראל עם כהן כותי וכו'. וכ"ה בד (אלא ששם בט"ס: וחולק). אבל הנכון הוא בכי"ע: חולק כהן ישראל עם כהן כותי וכו', וכן הגיהו בח"ד ובהגהות הגר"א. וכן במס' כותים פ"ב (הוצ' היגר עמ' ס"ה): חולקים כהני ישראל עם כהני כותים במקומם, מפני שהם כמצילם מידם. והטעם שבמקום כותים אין לחשוש שמא יחזיקו את הכותי שחולק עמו לכהן, שהרי כולם יודעים שגם בעל הגורן הוא כותי, ואם לא יחלוק כהן ישראל אתו יתן את כולו לכותי.

11. אבל לא בארץ ישראל וכו'. במס' כותים הנ"ל: אבל לא במקום ישראל שלא יחזיקנו בכהונה, כלומר, בארץ ישראל[5] אסור לו לחלוק עם כהן כותי בגורן של כותי, מפני שאפשר שלא ידעו שהוא גורן של כותי ויסברו שהוא גורן של ישראל, ומכיון שכהן מחזק לכהונה חולק עמו, יחזיקו לכהונה אף את הכהן הכותי.

12. במקום שמכירין בו וכו'. מהמשך הלשון משמע שמכירין אותו, פירושו כהן הכותי, ואעפ"י שאין מכירין את בעל הגורן. עיין להלן.

לחלוק הימנו, כ"ה בכל הנוסחאות. ופירושו חולק ומציל ממנו, מכהן הכותי, שאם לא ירצה לחלוק יתן בעל הגורן הכותי את הכל לכהן הכותי.

12–13. אוכל כהן ישראל עם כהן כותי.[6] כלומר, בזמן שהכותי אוכל יחד אתו, ולפיכך אין לחשוש שמא מאכילהו דברים אסורים, שהרי אף הכותי אוכל אותם הדברים. וכן מפורש במס' כותים הנ"ל: כהן כותי שהוא אוכל ומאכיל לישראל בטומאה מותר, כלומר שהוא אוכל בעצמו ומאכיל אותם הדברים לישראל. אבל כשאינו אוכל עם ישראל אינו נאמן, שכותי חשוד הוא לעבור על לפני עור לא תתן מכשול ולהאכיל לישראל דברים אסורים. עיין חולין ג' ב', ד' א', ה' ב'. ועיין נדה נ"ז א'.

13. בזמן שעושה בטומאה. ולפיכך אין לחשוש שיאכילנו קדשים (עיין להלן), שהרי הכותי לא יאכל קדשים בטומאה. ועל שאר איסורים לא נחשדו, לפי התנא של הברייתא.

14. מפני שמאכילו בשר בכור טהור. וכ"ה בד. פירשו המפרשים שהחשש הוא שמא יאכילנו בשר בכור שנשחט שלא ע"פ מומחה, והכותים סברו שיש כאן מום, והם אינם בקיאים במומין. וקשה שאם כן אף כשהכותי טמא יש לחשוש לכך (עיין דברים ט"ו, כ"ב). ושמא החמירו הכותים על דברי תורה כדרכם, ולא אכלו בטומאה אפילו בכור בעל מום, ולפיכך אין כאן חשש שיאכילנו בשר בכור. ונראה שהכותים נהגו כב"ש (בכורות פ"ה מ"ב) ואסרו בכור בעל מום לזרים, ולכהנים טמאים אפילו בטומאה שאינה יוצאה מגופם, עיין להלן בכורות פ"ג הט"ז ובבלי שם ל"ג א'.

. ומשקה אותו יין רביעי. צ"ל: יין רבעי, כמו שהוא בכי"ע ובד (עיין פרה פ"א מ"א), אלא שבד מוסיף באשגרה מלעיל "טהור". ומכאן ברור שלפי הלכות הכותים פירות

[4] ואם היא תרומה שהוכשרה, כל התרומה אסורה באכילה כדין תרומה טמאה וטהורה שנתערבו ותרקב, וכמו שפסק הר"מ בפי"ד מה' תרומות הי"ד (ח"ד בתרומות).

[5] בנינוד לארץ הכותים, עיין ירוש' ע"ז פ"ה ה"ד, מ"ד ע"ד. וצירפו שם את משנת מקואות פ"ח מ"א ותוספתא שם רפ"ו.

[6] וכ"ה בר. אבל בכי"ע בטעות: אבל כהן חבר עם כהן עם הארץ שעושה בטומאה.

רבעי לכהן, ולפיכך אסרו לאכול עם כהן כותי גרידא, אבל מותר לאכול עם כותי זר, מפני שהוא בעצמו לא ישתה יין רבעי. וכן מפורש בספר יהושע שלהם (כרמי שומרון, עמ' 76): לא אכלו את פרים לפני שנה הרביעית, ואז (כלומר, בשנה הרביעית) אכל אותם הכהן הגדול. וכן מונה יהודה הדסי (אשכל הכופר אות ר"ה, פ"א ע"ג) בין מתנות כהונה: וקדש הלולים הוא ערלת פרי עץ האדמה, ועיין בת"י ויקרא י"ט כ"ד ובאבן עזרא שם.[7] וכמובן שהכותים לא אכלו פירות רבעי בהר גריזים, שהרי בכתוב אינו מפורש שצריך לאכול אותו לפני ה', והם לא קבלו את דרשות חז"ל שלמדו רבעי ממע"ש. ומה שלא הזכירו כאן חשש של יין מע"ש, הוא מפני שמפורש בתורה שהוא נפדה ברחוק מקום, ולפיכך לא נחשדו הכותים לאכול אותו מחוץ לשכם בלי פדיון, ואשר לחשש של יין בכורים, נראה שגם הכותים לא עשו את בכוריהם משקים, עיין בס' יהושע שלהם פל"ח הנ"ל.

15. שנעשה גבוי. בגליון תוקן בכ"י אחר: גבאי. ואין צורך, כי גבוי הוא על משקל תנוי (=תניי, תנא. עיין פסיקתא דר"כ פסי' כ"ח, קע"ט ע"א), מינוי (=מיניי, שם קל"ו סע"ב, עיין מ"ש לעיל, עמ' 54, הערה 84), כלומר, גביי, גבאי.

דוחין אותו מחבורתו. בבבלי (בכורות ל"א א') מוסיף: פירש אין מקבלין אותו ולפ"ז הדחייה היא לעולם, וכשיטת ר"מ לעיל פ"ב ה"י.

15—16. כל זמן שהוא גביי אין נאמן. בירושלמי (פ"ב ה"ג): כל זמן שהוא גביי דוחין אותו מחבורתו.

16. פירש מגבייתו הרי זה נאמן. לכאורה משמע מכאן שהוא נאמן בלי קרוב מחדש וכן מפורש בירושלמי: יצא מגבייתו הרי הוא כחבר. אבל בבבלי הנ"ל: פירש הרי הוא ככל אדם. ומכאן משמע שצריך קבלה מחדש. וכן פסק הר"מ בפ"י מה' מטמאי משכב ומושב ה"ח (ח"ד ומה"פ ד"ה בראשונה). ועיין בח"ד שהעיר על המעשה ברב הונא בר חייא בבבלי שם שלא קבל מחדש. ותירץ שרב הונא בר חייא זקן ויושב בישיבה היה, ולא היה זקוק לקבלה.

חבר שחכר מעם הארץ וכו'. במשנתנו רפ"ו שנינו: החוכר שדה מישראל תורם ונותן לו. ופי' בח"ד שכאן מחמת חברות המקבל אתינן עלה, שאסור לו למסור טבלים לע"ה, ולפיכך מעשר ומנכה לו מדמי חכירותו (עיין להלן). אבל במשנתנו בישראל נאמן עסיקינן שלא קבל עליו דברי חבירות, וסומך ע"ז שרוב ע"ה מעשרין הן. ואין הוא דומה למוכר טבלים לע"ה, שהרי משדהו הוא נותן לו (ר"ש פ"ו מ"א). ומה שתמה בח"ד על הר"ש שפירש שאין מנכה לו את התרומה, וכאן מנכה לו את המעשר (לפי פירוש הח"ד), אין הוא קשה כלל, שבתרומה מדינא עליו לתרום, שאי אפשר לגורן שתיעקר בלי תרומה גדולה (כפי' המהרי"ק בפ"ו מה' מעשר הי"א. ועיין הפירוש בריבמ"ץ שם במקומו), מה שאין כן במעשרות שאינו מעשר אלא בשביל ע"ה.

ור' יונה פירש שכאן חכר עיקרי תאנים ודליות גפנים ע"מ לשתלן בתוך שדהו, ונמצא שחייב לעשר מדינא, מפני שגדלו בתוך שדהו. אבל פירוש זה קשה מאד, שהרי לפי זה אפילו חכר מחבר חייב לעשר, שהרי שלו הם, וכיצד יכול לפרע חובו בטבל, וכאן מפורש: חבר שחכר מע"ה. ולא עוד אלא שלפי פירושו אין דין התוספתא עניין כלל לדברי חבירות. ולפיכך נראה עיקר כפירוש בעל ח"ד.

[7] ועיין ספרי נשא פי' ו', עמ' 9, וירוש' פאה פ"ז ה"ו, כ' ע"ג (ובמקבילה במע"ש). ושמא נאמרו דברי ר' יוסי הגלילי בעיקרם, כדי להוציא מדעת הכותים. ור' זעירא שם פירש ע"פ ההלכה. והתוספתא שלנו נעלמה מאברהם נייגר באורשריפט שלו, עמ' 182. ועיין מ"ש ר"ד רעוועל בצופה האנגלי סדרא חדשה כ"ב (1912), עמ' 533.

17. ואין נותן לו אלא משלו. ר' יונה פירש שנותן לו משל עצמו, ואינו מנכה לו מחכירותו. ובח"ד פירש "משלו" משל ע"ה, כלומר, שמנכה לו מחכירותו, ושני הפירושים דחוקים.

ולפיכך נראה לפרש ע"פ בעל מנחת יצחק שאין החבר נותן לע"ה את פירות החכירות אלא משדה ע"ה שחכר ממנו, ונמצא שאינו מוכר לו כלום אלא נותן לו טהרות משלו,[8] אלא שבטבל אסור לו לחבר למסור לע"ה בידים אפי' הן שלו. אבל כשנותן לו משדה אחר חייב לעשר מדינא, שלא יהא כפורע חובו בטבל. ומכיוון שהוא חבר הרי אסור למכור לו (והוא הדין לפרוע חובו) אפילו יבש כמפורש במשנתנו פ"ב מ"ג. ואם נניח מסברא שהחבר מנכה מן החכירות את המעשר, הרי בוודאי שאינו נותן לו את הפירות אלא משלו (כלומר, משדה ע"ה), שהרי אחרת לא יוכל לנכות לו דמי המעשר. עיין דעת ר"י במשנתנו רפ"ו, ומ"ש במהרי"ק פ"ו מה' מעשר הי"א.

17–18. בן חבר שהיה הולך וכו'. מן הבבלי יבמות (קי"ד א') מוכח שבבן קטן עסיקינן. ועיין לעיל פ"ב הט"ו. ומכאן ואילך בחבר נאמן למעשרות עסיקינן ולא בחבר לטהרות.

19. אם אמ' לו האכילני וכו'. כלומ' אם התינוק אמ' לו תן את הפירות שבידי לתוך פי (עיין ירוש' פ"ג ה"א, כ"ג ע"א) אסור, שהרי אף לבהמה אסור להאכיל דמאי, עיין לעיל פ"א הט"ו והכ"ג ומש"ש.

20. לא ישתמש חבר במשתאו וכו'. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא, ובירושלמי פ"ב סה"ב: תני לא ישמש וכו'. וכן פסק הר"מ בפ"י מה' מעשר ה"ו. ובחבר למעשרות ולא לטהרות עסיקינן. ועיין להלן שר' 30 ומש"ש.

21. אלא מניקות אחת. בכי"ע: מניקית. ובד: מינקת (והמלה "אלא" חסרה שם בט"ס). והיא, כנראה, כף שיש לה יד ארוכה לקדוח בה משקין.[9]

23. חבר שהיה יושב במשתאו של עם הארץ וכו'. וכ"ה בד ובכפו"פ פל"ט עמ' תקמ"ה. ובירושלמי פ"ב ה"ב הנ"ל: ראו אותו מיסב אינו חזקה. ועיין ר"מ פ"י מה' מעשרות ה"ו. וכאן מדברים בחבר אורח שאינו שמש, ואין אחריות של תקון הסעודה עליו.

25. שמא עישר בלבו. וכ"ה בכל הנוסחאות ובכפו"פ הנ"ל. ובירוש' הנ"ל: על התנאים שבלבו הוא מיסב. כלומר אפילו מיסב בשבת, אני אומר שמא התנה מאתמול "מה שאני עתיד להפריש למחר הרי הוא מעשר וכו' ", כמפורש במשנתנו רפ"ז. ובירושלמי פ"ז שם: וצריך להלחיש בשפתיו. ועיין ר"מ הנ"ל ופ"ט ה"ט שם.

היה בנו מוסב אצלו וכו'. כנראה שבבנו גדול עסיקינן אלא שהוא טפול לו וסמוך על שלחנו, ולפיכך חייב לעשר עליו. ועיין בר"מ פ"י מה' מעשר ה"ז שפסק שהאב חייב להתנות על בנו (ולעשר על ידו). ומסתימת לשונו משמע שבבנו גדול עסיקינן. ועיין להלן.

26. אחר אין מעשר עליו. ואינו חושש שמא סומך עליו וחושב שהסעודה מתוקנת, ונמצא מכשילו, שהרי ע"פ ההלכה אין השתתפותו בסעודה מוכיחה על תיקונה. אעפ"י שאמרו להלן שכל אילו הם תקלה לאחרים.

[8] עיין לעיל פ"ב הכ"ב והכ"ד ומש"ש. אבל כאן עדיין לא הוכשרו הפירות.

[9] השבעים מתרגמים את המלה מנקית שבמקרא *κύαθος*. ועיין תיאורו של אפיפניוס בספרו על המשקלים והמדות, נוסח הסורי 66 ע"א (הוצ' ספרים ע"י האוניברסיטה בשיקגו, 1935). וכן פירש בס' השרשים לר' יונה בן ג'נאח (סוף ערך נקה): ואת המנקיות כפות. ועיין מ"ש ד"ר יהושע בראנד בספרו כלי החרס בספרות התלמוד, עמ' שט"ו, ואילך. ועיין מ"ש בתרביץ ש"ג, עמ' 209.

כנו במקום אחר וכו'. וכן פסק בר"מ הנ"ל, ועיין ברדב"ז שם. ובמהרי"ק שם ציין לתוספתא שלנו. ובירושלמי פ"ב סה"ב חסרה בבא זו.

26—27. בן חבר שהיה יושב במשתאו של עם הארץ וכו'. בבא זו חסרה בירושלמי. והר"מ הנ"ל הביאה, ועיין במהרי"ק שם. ובח"ד פירש שהחידוש הוא בזה שאעפ"י שאין לו לבן פירות משלו שיתנה עליהם מתחילה, מ"מ חיישינן שמא התנה ועישר בלבו, ואין כאן חזקה לסעודה מתוקנת. ולפ"ז ברור שבבן גדול ובר דעת עסיקינן. ועיין להלן.

28. שמא עישר בלבו. בר"מ הנ"ל: שמא אביו התנה עליו. ואולי היתה לו גירסא אחרת כאן.

29. כל אילו תקלה לאחרים הן. בכפו"פ פל"ט, עמ' תקנ"ה הנ"ל: כלומר, שיחשבו שתהיה הסעודה מתוקנת.

אם היה שותף עמו בחנות וכו'. ההלכה פשוטה שהרי החבר מעשר על הכל, וכל זמן שלא חלקו הם שלוחים זה לזה.[10] וכבר תמה בח"ד למה השמיט הר"מ הלכה זו.

30. שהיה משתמש בחנות. בכי"ע: בחנות חבר. ובד: בחנות של חבר. וכן בר"מ פי"א מה' מעשר הי"ד: ע"ה שהיה משתמש בחנותו של חבר וכו'. ואין משתמש אלא משמש עיין לעיל שו' 20 ומש"ש. ובס' חסידים סי' תתתרסה, עמ' 450: עם הארץ שהיה משמש וכו'. ואפשר שמדברים כאן בחנות שאוכלים ושותים בה,[11] וע"ה זה משמש את האורחים. ועיין בבלי ברכות נ"ב ב'.

30—31. אעפ"י שחבר יוצא ונכנס וכו'. כלומר, אעפ"י שמתעסק באומנותו, ואין עיניו על החנות. והגי' שלנו בטוחה, וכ"ה גם בס' חסידים ובר"מ הנ"ל, ועיין בכ"מ שם. ועיין להלן, ועיין במשנת ע"ז פ"ד מי"א; שם פ"ה מ"ד ועוד.

31. ואינו חושש שמא החליף. ומכאן משמע שאם החבר אינו נכנס כלל לחנות אנו חוששים שמא החליף. ואעפ"י שע"ה אינו חשוד להחליף את הפקדון (עיין במשנתנו פ"ג מ"ד ובמקבילות), היינו משום שאם יחליף הוא שולח יד בפקדון, אבל בחנות אנו חוששים שמא יתן ללקוחות את שלו ויקח מן החנות את חלקו, שהרי כל מה שבחנות למכירה ניתן (ע"פ פאת השלחן סי' ט"ז ס"ק ט"ו).

היה הוא נאמן וכו'. ר"מ פ"י מה' מעשר ה"ה, ס' חסידים הנ"ל.

32. ואע"פ שאמרו הרי הוא כשרוי עם הנחש וכו'. רומז לברייתא שבבבלי כתובות ע"ב א': תניא היה ר' יהודה אומר כל היודע באשתו שאינה קוצה לו חלה יחזור ויפריש אחריה. אמרו לו אין אדם דר עם נחש בכפיסה. ולפ"ז דעת החכמים הם שצריך לגרשה מפני שעוברת על דת יהודית, וזימנין דמקרי ואכיל, מ"מ אם לא גירש לא הפסיד בזה את נאמנותו, ולוקחין ממנו. ובירושלמי (פ"ב ה"ב) גורס: אבל אמרו הרי הוא כדר עם הנחש וכו'.

33. בכפיפה, כ"ה גם בכי"ע ובד, ובירושלמי הנ"ל ובבבלי כתובות ע"ב א', ע"ז א', פ"ו ב'. וצוקרמנדל הוסיף מדעתו: אחת. וכן הוא בס' חסידים הנ"ל, ובבבלי יבמות קי"ב סע"ב.

מתארחין אצלו וכו'. כלומר מאמינים לאשתו שהיא מתקנת כל מה שמוציאה מתחת ידה. וכן בר"מ פ"י מה' מעשר ה"ה (בכל כתה"י שבדקתי): היתה אשתו נאמנת והוא אינו

[10] עיין רש"י ע"ז כ"ב א', ד"ה אסור.

[11] עיין במ"ד פ"כ, כ"א; קה"ר פ"א, י"ח; שם פי"א, ט; איכ"ר פ"א הוצ' בובר, כ"ד ע"ב. ועיין בבלי פסחים ק"י ב' ועוד בכ"מ.

נאמן מתארחין אצלו,[12] ואין לוקחין ממנו. ותבוא מארה למי שאשתו נאמנת והוא אינו נאמן. ועיין להלן בסמוך.

ואין לוקחין הימנו. בירושלמי הנ"ל מוסיף: אבל אמרו תבוא מאירה למי שאשתו נאמנת והוא אינו נאמן. ועיין במשנה סוכה פ"ג, י', ירושלמי ברכות פ"ג סה"ג, ו' ע"ב (ובמקבילות) בבלי שם כ' ב'. ובמקבילה בתוספתא (ברכות פ"ה סהי"ז) חסרה הקללה.

34. הוא אין נאמן וכו'. וכן בכי"ע, ובס' חסידים הנ"ל. ובד בט"ס: הוא נאמן. ובירושלמי חסרה בבא זו.

ואחד ממשפחותיו נאמנת. בד: ואחת משפחתו נאמנת. ובכי"ע ובס' חסידים הנ"ל: אחד מעבדיו ומשפחותיו נאמן. וכצ"ל גם בכי"ו וד: אחת משפחותיו נאמנת. אבל לפני הר"מ (פ"י מה' מעשר ה"ד) היתה הגירסא: אחד ממשפחתו נאמן (וכ"ה בכל כתי"י הר"מ שבדקתי).

35. ועושין לו ואוכל. כלומר, מותר גם להתארח אצלו, אם הבן, העבד, או השפחה מכינים לו את המאכל. (ח"ד). ועיין להלן.

35—36. בשביעית ובטהרות אינן רשאין לעשות כן. וכ"ה בד. ובכי"ע ובס' חסידים הנ"ל: אינו רשאי וכו'. ופי' בח"ד שדוקא בדמאי שהקלו בו סומכים עליהם, אבל לא בשביעית וטהרות. ומכאן משמע כשיטת הראשונים (עיין רשב"א חולין ו' א') שע"ה חשודין אף על השביעית. ובמנחת בכורים פירש שהמלה בשביעית נמשכת למעלה: ואוכל בשביעית. וגם לפירוש זה משמע שע"ה חשודין על השביעית, אלא שסומכין כאן על בנו וכו' הנאמנים. ואפשר שר"ת (עיין גם בתוס' כתובות כ"ד א' ד"ה שלי) יפרש שבוודאי חשוד עסיקינן כאן. ועיין בכורות פ"ד מ"י.

36—37. אלא כדי תרומת מעשר וחלה. וכ"ה בכל נוסחאות המשנה (פ"ב מ"ד) והתוספתא. ואפשר שהמלה „כדי" היא באשגרה ממשנתנו רפ"ה. ור' יהוסף אשכנזי מחק מלה זו, ואיננה גם בבבלי יומא ח' ב'. ובריבמ"ץ פירש שלפיכך נקטו כאן „כדי", מפני שהוא צריך להפריש ולתת לכהן מעשר כדי תרומת מעשר, והשאר הוא שלו. ועיין בלשון הר"מ פ"ט מה' מעשר הי"ב ובירושלמי בסוגיין ובתוספ' יומא ח' ב' ד"ה תנן. ולפ"ז מפריש הגבל תרו"מ וחלה כאחת. ועיין להלן.

37. פטורין מן השני. שלא חייבו אותו אלא בתרו"מ וחלה שאינן אלא כשלשה אחוז, אבל לא הטריחו עליו לעשר מע"ש ולהביאו לירושלים. ופירשו בבבלי (יומא ט' א') מפני שהפרהדרין חובטין אותו ומכריחין אותו למכור בזול. ולפיכך התירו לו כאן למכור לחבר (כפי' הר"ש) טבל הטבול למע"ש, והלוקח יחוש לעצמו. וכע"ז פירשו בירושלמי (פ"ב ה"א, כ"ב ע"ג) בעניין הלוקח מן התגר: „תיפתר שהיה אגרונימוס[13] גוי" (כגי' כי"ר), ודחק עליו להיות מוכר בזול, והתירו לו להיות מוכר טבלים, והלוקח יחוש לעצמו. ועיין בירושלמי בסוגיין.

במי דברים אמורים וכו'. עיין מ"ש על צורה זו[14] הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 1262.

[12] כ"ז נשמט בכל הדפוסים, לרבות האינקונבלים. אבל השאר ישנו בכל הדפוסים העתיקים. ובהוצאות החדשות של הר"מ השליטו בסוגרים אף את השאר.

[13] כלומר, החשבן הממונה על השוק.

[14] והיא רגילה מאד בכ"י שלנו, עיין לעיל פ"א רהי"ג; להלן פ"ד הי"ו וה' ל"א; פ"ה ה"ה; תרומות פ"ד הי"ב; פ"ה ה"ו; פ"ו ה"ה; פ"ז ה"כ; פ"ט ה"א; פ"י ה"ו והי"ג; שביעית פ"ב ה"ד, ה"ה והט"ו; פ"ג ה"א; פ"ד הי"ב והי"כ; פ"ו ה"כ; ספ"ז; כלאים פ"א הט"ו, פ"ה הי"ב; מעשרות פ"א ה"ח; פ"ב ה"ה והי"ב; מע"ש פ"א הט"ו; פ"ב ה"ז והי"ח; רפ"ג; פ"ד הי"ג; פ"ה הי"ד והי"ז; ערלה רפ"א ועוד.

37–38. במוכר בחנותו על פתח חנותו. וכ"ה בד. ובכי"ע: בחנותו על פתח ביתו. וכ"ה בראי"ש פ"ב מ"ד, וכצ"ל בר"ש שם. ובירושלמי (פ"ב ה"ב): בחנותו או על פתח חנותו, וכ"ה בר"מ פ"ט מה' מעשר הי"ב. ובירושלמי הנ"ל בכי"ס: בחנותו או על פתח ביתו. ועיין ברדב"ז על הר"מ הנ"ל. והנכון כלפנינו, ופירושו: או על פתח חנותו, ובשתיהן מוכר הרבה, ובזול.

38. המוכר בפלטיר. כלומר, בחנות שקונים בה קימעא קימעא (πωλητήριον), ואף התינוקות מצויין לקנות בה. ועיין להלן.

או בחנות הסמוכה לחנותו וכו'. בר"ש הנ"ל בד"ר: הסמוכה לחנות. ובראי"ש שם: הסמוכה לר"ה. ובירושלמי הנ"ל: או בחנותו שהיא סמוכה לפלטר. ונ"ל שפירושו הוא: חנותו שהיא מסתפקת מן הפלטר. וכלשון הירושלמי (שבת פ"ח ה"א, י"א סע"א ומקבילות): ולא תאמין בחייך זה הלוקח מן הפלטר. ואנא סמיך לפלטירא. כלומר, אני לוקח מן הפלטר (השוה הביטוי: סמוך על שולחנו). וכן הפירוש אף לפי גירסת התוספתא, שאם הוא מוכר בחנות שהיא מסתפקת מחנותו האחרת צריך להפריש גם מע"ש, מפני שמשתכר משתיהן יחד. ובירושלמי הנ"ל פירשו: פלטר מידה דקה, וחנות מידה גסה וכו' מידה דקה, הואיל והמוכר משתכר, המוכר מפריש וכו'.

38–39. את שדרכו לימדד וכו'. וכן בירושלמי שנעתיק להלן (להימדד). וכן במשנתנו (פ"ב מ"ה): את שדרכו להמדד (כגי' ד' נפולי, לו, קריפמן) וכו'. ולפ"ז מדברים בדבר הנמכר, ולא במוכר, עיין להלן. אבל בד, בכי"ע ובר"ש (פ"ב מ"ה) גורס כאן: את שדרכו למוד וכו'. וכן במשנה בכמה נוסחאות עם פירוש הר"מ: את שדרכו למדוד. ולפ"ז מדברים כאן במוכר. וכנראה ששניהם אמת, עיין להלן הי"א והי"ג.

39. טפילה דקה לגסה. וכן במשנה הנ"ל בד"נ: ר' מאיר אומר את שדרכו להמדד בגסה ומדדו בדקה טפלה דקה לגסה. וכן הוגה בגליון בהוצ' קריפמן, והסיפא של משנתנו חסירה שם. והואיל ומסתבר ש"דברי ר' מאיר" שלהלן מוסבים אף על בבא זו, הרי התוספתא והמשנה מתאימים בדיוק. עיין שו"ת רמ"ע מפאנו ס' כ"ח.

ובכי"ע, נוסף כאן: את שדרכו למוד בדקה מודדו בין בדקה בין בגסה טפילה גסה לדקה. וכ"ה בד (אלא ששם: לימדד) ובר"ש הנ"ל.[15] ונוסחא זו מתאימה לגירסת המשנה בהוצאות שלפנינו, והכל הולך אחרי הדבר הנמדד.

ברם בכמה נוסחאות (לו, גוף כ"י קריפמן, כי"מ, ר"ש) גרסו במשנה: ר"מ אומר את שדרכו להמדד בדקה ומדדו בגסה, טפילה דקה לגסה. ולפ"ז הכל הולך אחרי המעשה ואחרי המדה של עכשיו, ועלינו לומר שהמשנה והברייתא חולקות. עיין במלא"ש ובשו"ת רמ"ע מפאנו סי' כ"ח ובגירסת המשנה שבירושלמי (והשוה מ"ש לעיל הע' 15) ובפי' הריבמ"ץ.

40. אילו מיני תבואות. ריבמ"ץ פ"ב מ"ה. ועיין במשנה פ"ב סמ"ד, ומ"ש ר' סולימאן אחנא (מובא במלא"ש) בפ"ב מ"ה.

וקטניות דרכן לימדד בדקה. כלומר, אבל קיטניות וכו'. והכל הולך אחרי דרכו של הנמכר. ובריבמ"ץ הנ"ל: קטנית דרכו וכו'.

41. ומדדן בגסה. וכ"ה בד ובר"ש (אלא ששם: ומדדו). ובכי"ע: מודדן בגסה, כלומר, מותר לו לכתחילה למדוד בגסה ולהשפיע על המדה, כדי למכרן דמאי.

[15] וכן בנוסח הירושלמי של הרש"ס (פ"ב ה"ד): תני ר' חייא כן. את שדרכו להימדד בגסה, ומדדו בדקה טפילה דקה לגסה. את שדרכו למדוד בדקה, ומדדו בגסה טפילה גסה לדקה דברי ר"מ. והכוונה לתוספתא כאן. ואעפ"י שבירושלמי שלפנינו (וכן בכי"ר) חסרה הסיפא הנ"ל, מ"מ מוכח מתוך הסוגייא שם שגירסת הרש"ס נכונה, עיי"ש בפ"מ. ומסתבר שאף בכי"ו צ"ל כמו בר ובכי"ע, אלא מכיוון שאף במשנה הנוסחאות חולקות לא הנהתי כלום בפנים.

41—42. משפיעה ומוכרן וכו'. וכ"ה בד, כלומר, משפיע את המדה, ומוסיף עליה. עיין פיה"מ פ"ב מ"ד, ופי"א מה' מעשר ה"ב. ובכי"ע: משפען ומוכרן וכו', כלומר משפיע את המדות. ולפ"ז לדברי חכמים הכל הולך אחר המדה שמודד בה. ועיין בפיה"מ להר"מ פ"ב מ"ה ובחיבורו הנ"ל.

42. אם מדדן בדקה הרי זה חייב. וכ"ה בד. ובר"ש הנ"ל: ומודדו בדקה וכו'. ונראה שהגירסא הנכונה היא בכי"ע: מכרן בדקה וכו'. ופירושו שאם מדד בגסה, אבל מכר ע"פ המחירים של הדקה חייב. וכן בירושלמי פ"ב סה"ד: מדד לו סאה לעניין רבעין, הואיל והמוכר משתכר, המוכר מפריש וכו'. ולפי הגירסא שלפנינו שמא צריך לפרש שאם מדד בדקה חייב אע"פ שהשפיע על המדה, שאינו דומה שיפוע על מידה גסה שהיא רחבה למדה דקה שהיא צרה. ועיין במשנת ב"ב פ"ה ובספרי דברים פי' רצ"ד עמ' 313, ובבבלי ב"ב פ"ט א' ובשאילתות קדושים סי' ק"ב ובהעמק שאלה שם.

42—43. הנמכר בדקה הרי הוא כדקה וכו'. כלומר, אין הדבר תלוי לא בריוח המוכר ולא בדרך הרגילה של המדידה, אלא בכלים שהוא מודד בהם, וכל הנמכר בכלי דק חייב לעשר אפילו הוסיף במיוחד על המדה, וכל הנמכר בכלי גס אפילו לא השפיע על המדה פטור מלעשר. ובירושלמי הנ"ל: חברייא בשם ר' יוחנן מפני התינוקות דלא ייכלון טבל (כלומר, לפיכך אסור לחנוונים למכור דמאי) וכו'. מתני' מסייעא לחברייא. ר' נחמיה אמר את שהוא טפל (בכי"ר: נופל) לדקה כדקה, ואת שהוא טפל (בכי"ר: נופל) לגסה כגסה. ואפשר ש"טפל לדקה" פירושו שהוסיף קצת במיוחד על הדקה בלי מעות, וטפל לגסה פירושו שהוסיף על הגסה בכלי דק. ולפ"ז חייב לעשר אם מכר בדקה אפילו לא הרויח הרבה, מפני התינוקות שדרכן לקנות בדקה.

44. אפי' לא מכר לו אלא סאה ורובע וכו'. כלומר, אפילו לא הוסיף על הסאה אלא אחד מכ"ד שבה שהיא המדה הקטנה ביותר שהקונה מקפיד עליה (עיין בבלי ב"ב צ"ד א'), מ"מ צריך לעשר את הרובע, שהרי לוקח כסף בעדה. ואעפ"י שאין דרך התינוקות לקנות סאה ורובע (שהרי אמרו במשנתנו ספ"ב שחצי סאה היא מדה גסה) חייב לעשר את הרובע. ומכאן הביאו ראיה בירושלמי הנ"ל לר' אילא שמחמת ריח אתינן עלה ולא משום חשש תקלת התינוקות.

45—46. סלי תאנים וכו'. כלומר, כל אילו אם מכרן כמות שהן דינן כנמכר בגסה, ופטור. והתוספתא לא הוסיפה על משנתנו ספ"ב אלא שרשב"ג הוא שאמר כן בשם ר' יוסי. ומעולם לא נחלק רשב"ג על משנתנו, כשיטת הראב"ד בפי"א מה' מעשר הי"ד. והר"מ שם שלא פסק כמשנתנו סובר, שר' יוסי יחידאה הוא, וחכמים חולקים עליו, כפי' מהרי"ק, רדב"ז ומרן בכ"מ. אבל הר"ש בספ"ב סובר שהתוספתא חולקת על משנתנו. ועיין בח"ד. והמלים שהקפתי בפנים אינן בכי"ע ובר"ש הנ"ל, ובאו באשגרה מלהלן שו' 48, עיי"ש. וכן מחקן בח"ד.

46. לימין במדה גסה מלימין וכו'. בכי"ע ובר"ש הנ"ל: לימון וכו' מלימון וכו'. וצ"ל: לומין וכו' מלומין וכו'. ואין לומין אלא נומין (בהחלפת למי"ד ונו"ן, דוגמת אנטונינוס אנטולינוס, וכדומה), כלומר νουμμίον[16] מטבע שבזמן ידוע היה שוה איסר. ובירושלמי ספ"ב: תני ר' חייא הין מדה גסה. מן ההין ולמטן מידה דקה. נומן[17] מידה דקה, מנומן (כ"ה בכי"ל ובכי"ר) ולמעלן מדה גסה. ואין להגיה את המקורות אחד ע"פ השני, ובזמן התנא של

[16] כפירושו של קרויס במלונו למלים שאולות מיונית, ערך לומין, עמ' 311. ועיין בספרו של הולטש *Metrologicorum Scriptorum Reliquiae*, מפתח היוני, עמ' 200, ערך νουμμίον.

[17] כ"ה בכי"ל ובכי"ר. ולפנינו בטה"ד: טמן. ועיין בהגהה שבמלא"ש בסוף פ"ב. וכנראה שיש שם ט"ס בהגהת ר"ב אשכנזי, וצ"ל שם: נומן.

הברייתא שלנו היו הפירות יותר בזול. ועיין להלן פ"ה שו' 50 ומש"ש. ומדברי הירושלמי למדנו שהבבא לימין במדה וכו', אינה מדברי רשב"ג, אלא הלכה בפני עצמה.

47. ובלח הין במדה גסה וכו'. וכ"ה בירושלמי הנ"ל. ואמרו שם שלשיטת התנא של התוספתא נתנו שיעור ללח ולא נתנו שיעור ליבש. נתנו דמים ליבש ולא נתנו דמים ללח.

48. קליעה של שום וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע וברי"ש בטעות: קליפה של שום. וכן להלן עוקצין פ"א ה"ז: קליעה של שום, ובד שם בטעות: קליפה של שום. ועיין להלן מעשרות פ"א ה"ו, מכשירין פ"ג ה"ג.

הרי היא כמדת גסה. בכי"ע וברי"ש: הרי זו (בר"ש: זה) מידה גסה (ועיין בשנו"ס), ופירושה שסתמה כמדה גסה, ודינה כסלי תאנים שנשנו לעיל.

48–49. לא התירו למכור דמיי וכו'. כל הברייתא בבבלי ב"מ נ"ו א', והרישא בירוש' כאן פ"ב ה"ד כ"ג ע"א (ובמקבילות). ורוב הראשונים פירשו שלא התירו אלא למכור לחבר, עיין בתוספ' ובשטמ"ק ב"מ שם. אבל עיין בפי' הראב"ד שבשטמ"ק שם, ועיין להלן פ"ו סה"י ומש"ש.

49. בין כך ובין כך וכו'. פירש"י בב"מ בין מוכר במדה גסה ובין מוכר במדה דקה. ור"מ לטעמיה דסבירא ליה (לעיל ה"י) שאנו הולכים אחרי הנוהג הרגיל, והרי בעה"ב רגיל למכור במדה דקה. ועיין מ"ש בסה"י לכבוד מרכס ח"א עמ' שי"ד.

50–51. מותר למכור ולשלח לחבירו וכו'. כלומר, החכמים לדעתם שסוברים (לעיל הי"א) שאנו הולכים אחרי המדה שמודד בה עכשיו, ומדברים כאן שמוכר או שולח במדה גסה. ובירושלמי פ"ג ה"ג: מידה גסה שאדם רשאי למוכרה דמאי ישלח לחבירו דמאי. ועיין במשנה שם.

51. המשלח בין לעם הארץ וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: המשלח ביד עם הארץ וביד חבר וכו'. וצ"ל: המשלח ודאי וכו', כגי' הגר"א. ועיין במשנתנו פ"ג מ"ג. וברי"מ פ"ו מה' מעשר ה"ו: אין מוכרין את הטבל אלא לצורך, ולחבר (דמאי פ"ה מ"ח). ואסור לשלח את הטבל ואפילו חבר לחבר שמא יסמכו זה על זה ויאכל הטבל. ועיין ברדב"ז, מהרי"ק וכ"מ שם. ולפ"ז אסור לשלח טבל ע"י שליח אפילו לצורך.

53. לחבר צריך להודיע. כ"ה בד. ובכי"ו בטעות: לעם הארץ צריך להודיע. ובכי"ע חסר מאמר זה של רשב"ג. ולפ"ז אף כאן מוסר רשב"ג הלכה של ר' יוסי. עיין במשנה פ"ג סמ"ג. ועיין להלן.

אמ' רבן שמעון בן גמליאל מעשה וכו'. כפי"פ פ"ה, נ"ה ע"א, בשם התוספתא.

54. אתרוג גדול. וכ"ה בד ובכפו"פ הנ"ל. אבל בכי"ע ובירושלמי (פ"ג ה"ג) חסרה המלה „גדול". ובח"ד מעיר שר' יוסי עשה כשיטתו (סוכה פ"ג סמ"ז) ושלח לו לרשב"ג אתרוג גדול לחג הסוכות. ועיין להלן. ובירושלמי הקשו: ויעשר ממנו עליו וכו' ומכאן שידעו שהיה בו יותר משעור מצומצם. ובריטב"א (ר"ה י"ד א' ד"ה ת"ר): מעשה בר"ע וכו', פי' אילן של אתרוגין דאילו אתרוג א' לא מחייב במעשרות.[18]

מציפורי'. וכ"ה בד ובכפו"פ הנ"ל. ובכי"ע: בציפורי, ובירושלמי חסר שם המקום. ואנו הולכים אחרי רוב הנוסחאות, והיינו שר' יוסי שלח את האתרוג ממקום ישיבתו, כלומר מציפורי, לרשב"ג שהיה באושא או ביבנה.

[18] וכוונתו שאין שם ספק מע"ש, מכיוון שאין במעשר שה פרוטה. ועיין בריטב"א ב"מ נ"ג ב' מ"ש בשם הראב"ד. ואף כאן תירוצו כתירוץ הראב"ד שר"ע לקט הרבה אתרוגים. וסתם אתרוג באחד בשבט

55. שהיה ודיי. מפרש בירושלמי: שפירות קיסרין ודאי וכו'. ולא רבי התיר קיסרין? ורשב"ג קודם לרבי היה.

ושהיה טמא. בירושלמי הנ"ל: שהוא טמא. מרביצין עליו מים. ולהלן מכשירין פ"ג ה"י: ואתרוגי קיסרי הרי אלו בחזקת טהרה. ובתוספ' ע"ז נ"ט רע"א: דאמרינן בירושלמי במסכת דמאי וכו', שהוא טמא. שמרביצין עליו מים, והוכשר. וא"ת הא תנן בשילהי תוספתא דטהרות דאתרוגים אינן מזלפין עליהם מים, הני מילי באותם שמוכרים בעיר, אבל לא מדרך רחוקה מסברא זלף עליו מים, כדי שלא יכמש. עוד י"ל דהני מילי בשאר ימות השנה, אבל בחג מרביצין עליו מים, כדי שיהא הדר, כדתנן בסוכה (מ"ב א'). ועיין בתוספ' ר' יהודה ברכות ל"ו א' ד"ה הוה, ומ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 117. ועיין להלן.

55–56. ושלא היה בידו אלא זה בלבד. בכי"ו חסרה המלה "זה". ובד ובכי"ע: זו בלבד, והוא באשגרה מן המליצה "ולא זו בלבד". ומכאן שבשנה זו היו האתרוגים מצפצפים, ולא היה בידי ר' יוסי אלא אתרוג אחד. אבל רשב"ג היה יכול לקבוע מעשר מיניה וביה, לקנות את המעשר מן הלוי, לפדות מע"ש ולקבוע תרו"מ בתוך פנים האתרוג (חרץ מקליפתו) ולקנות את התרו"מ מן הכהן. ונמצא שיכול לצאת באתרוג זה אפילו ביום ראשון לכתחילה, עיין בבלי סוכה ל"ה ב' ובתוספ' שם ד"ה מפני (וכאן הרי כבר הוכשר). וכשיטת רוב הראשונים שאפי' ישראל יוצא בתרומה.[19] ור' יוסי לא עשה כן, מפני שאם מוכרחים לסמוך על השליח שיודיענו שיש כאן תרומה באתרוג, הרי כבר אפשר לסמוך עליו שיודיענו שהוא טבל. ובירושלמי שם מפרש שבדרך כלל לא רצה ר' יוסי לעשות מעשה כדעתו (שמותר לשלוח טבלים לחבר), אלא דווקא כאן שלא היה לו אתרוג אחר להפריש ממנו על המתנה, סמך על דעתו. ובתוספות ע"ז שם פירשו שהמעשה היה בחוה"מ,[20] ולפ"ז יכול היה רשב"ג לצאת באתרוג של טבל לכ"ע.

56. שאילו היה בידו אחר היה מעשר וכו'. וכתבו בתוספ' ע"ז הנ"ל: וא"ת ואימא דהכי נמי הוה, שבא לידו אחר, ומה שהודיעו שבא מקיסרין זהו לפי שהוכשר. וי"ל שאם לא שלח לו אלא בשביל דבר אחד היה לו לפרש, ולפי ששני דברים תלויים בו שלח לו סתמא. ועיין בבלי גיטין ג' א'.

56–57. הלוקח מן התגר וכו'. כלומר מע"ה שאינו מוכר ממכנסו, אלא מע"ה שקונה מאחרים, והוא אומר שיש בידו תבואה שהיא וודאי (כלומר, שקנה מן הגוי או מן הכותי), אינו נאמן אף על המתוקן, ואנו מאמינים לו שהוא קנה ודאי, ואין אנו מאמינים לו שקנה דמאי. עיין להלן פ"ד ה"כ ומש"ש.

57–58. את שדרכו לימכר דמיי נאמן. מפני ששתיקתו פטורה, עיין לעיל פ"א ה"ח. ובכי"ע בטעות: את שדרכו לימנות דמיי נאמן. איתמר וכו'. וצ"ל כלפנינו. וכבר שערתי בתס"ר, עמ' 66, שהסופר כתב בחפזון: את שדרכו לימנות איתמר,[21] ומכיוון שאין לזה שום מובן, העבירו אח"כ את האיתמר אחרי המלים "דמיי נאמן".

אינו שוה יותר משתי פרוטות (עיין מעילה פ"ו מ"ד ומ"ש בתוספ' סוכה ל"ט א' ד"ה יותר), ואין במעשר שלו שוה פרוטה.

[19] ואפשר שהיה לו לרשב"ג אתרוג אחר פסול, והיה יכול להפריש ממנו על אתרוג כשר זה. ולשיטת הרמב"ן (מובא בריטב"א סוכה ל"ד ב' וברי"ן במקומו) יוצא באתרוג של טבל אפילו ביום הראשון. ולפ"ז לא היה צריך רשב"ג לעשרו לפני החג.

[20] ולפיכך שאלו בירושלמי: ויעשר ממנו עליו, כלומר, שיחתוך ממנו קצת וכו', ואינו נפסל בחסר. ולוא היה עושה כן, לא היה עובר על דעת החכמים. ותירצו: אין דרך בני אדם להיות משלחין לחביריהן דברים חסירין.

[21] ע"פ הבבלי ביצה ג' ב' ומקבילות: את שדרכו לימנות שנינו.

58. חבר שהיה מוכר משפיע ומתוקן וכו'. וכ"ה גם בד, ופירושו שהיה מוכר משפיע שפטור מן הדמאי, אלא שהחמיר על עצמו לקנות ולמכור מתוקן, אם נתמנה לו דמאי צריך להודיע, כדי שלא יסמכו על מנהגו למכור מתוקן.

59. שכל דבר שהוא דמיי וכו'. כל מקום שהתירו למכור או לשלוח או להאכיל דמאי צריך להודיע שהוא דמאי. וכן בירושלמי פ"ג ה"א: תני צריך להודיע.

59—60. רבן גמליאל היה מאכיל וכו'. משנה פ"ג מ"א, ועיין במלא"ש שם. ובירושלמי שם הקשו: תמן תנינן (פ"ז מ"ג) פועל שאינו מאמין לבעל הבית [וכו']. תמן את אמר (כלומר, במשנתנו) הפועל מפריש[22] וכה[23] את אמר בעל הבית מפריש?[24] אמר ר' יונה תמן (כלומר, בפ"ז) במאכילו מן המנויין.[25] ברם הכא במאכילו מן האבוס.[26] ולפ"ז אין להאכיל את הפועלים דמאי אלא במאכילם מן האבוס בלבד.

60. ומודיע. שלא יסברו הפועלים שממכנסו הוא, והוא מתוקן.

ואם בידוע של בעל הבית מאותו המין וכו'. כ"ה בד, ובכי"ו בטעות: ואמ' בידוע וכו'. ובכי"ע: אם בידוע שאותו המין בעל הבית וכו'. וכנראה שצ"ל לפנינו: אם בידוע שלבעל הבית [אין] מאותו המין וכו' (מעין הגהת הגר"א), כלומר שהפועלים יודעים שאין אותו המין במכנסו של בעה"ב, וממילא חזקתו לקוח מן השוק, ובחזקת דמאי הוא.

61. גבאי קופה אין גובין וכו'. בכי"ע וכס' חסידים (סי' תתתרפ"ה עמ' 450): גבאי קופה ביום טוב לא היו גובין ומכריזין וכו'. ובד: אין גובין ומכריזין ביום טוב. ובירוש' פ"ג ה"א: גבאי צדקה ביו"ט לא היו (כגי' כי"ר) מכריזין וכו'. וברי"מ ספ"ד מה' שביתת יו"ט: וגבאי צדקה גובין מן החצרות ביו"ט ולא היו מכריזין כדרך שמכריזין בחול וכו'. ועיין במ"מ שם. והכוונה כאן לגביית אוכלין בשביל העניים.

62—63. על כל שכונה ושכונה. בירושלמי וברי"מ הנ"ל: לכל שכונה ושכונה בפני עצמה. אבל לא לכל עניי העיר בב"א, כדי שלא לעשות כעובדין דחול.

63. מדלגין על פתחיהן של אוכלי שביעית וכו'. כלומר, אין מקבלין מהן צדקה בשביעית, מפני שנחשדו לתת פירות שביעית לצדקה.

[22] שהרי ר"נ האכיל את הפועלים דמאי, והודיע להם, כדי שהמתקנים יפרישו.

[23] כלומר, בפ"ז מ"נ (שאמרו שם שפועל שאינו מאמין לבעה"ב הפועל מפריש). ודניל הוא מאד בירושלמי לפתוח ב,תמן' למשנה במקומה ולסיים ב,הכא' למשנה במקום אחר. ובמשך המשא והמתן מקבלים ,תמן' ו,הכא' את מובנם הרגיל. וכבר עמדו ע"ז הראשונים, עיין בראשונים שהביא באהצו"י שביעית, עמ' 66, ועיין בחי' הרמב"ן שבועות מ"נ א', ד"ה ומצאתי בירושלמי, ובמה"פ שבועות ספ"ו ד"ה רב הונא.

[24] שהרי דווקא אם א"נו מאמין לבעה"ב מפריש הפועל, אבל אם בעה"ב נאמן חזקה שהפריש בעה"ב דמאי, כפירוש הגר"א.

[25] כלומר, שבעה"ב מאכיל את הפועל מניין קבוע של תאנים, ולפיכך מוכרח לספק לו חולין, שלא יהא פורע חובו בדמאי. ועיין להלן מעשרות פ"ב ה"י. ומפי' בעל מלא"ש במשנתנו (נראה שהעתיק מפי' הרש"ס) משמע שגרס כאן: במאכילו מן התנויין, כלומר, מחמת התנאים (עיין במפתח לתשה"נ הרכבי, עמ' 416, ערך תנוי) שהתנה עמו, ולפי גירסא זו בוודאי מוכרח להאכילו חולין, ועיין רמב"ן ב"מ פ"ח ב' ד"ה ואני, ובמגיד משנה לפי"ב מה' שכירות ה"י.

[26] כלומר, שאינו מצמצם את מזונותיו, ומאכיל את הפועלים בשפע. ולפיכך אם יפריש הפועל אחוז אחד לתרו"מ עדיין ישאר לו די הותר לאכילה, ומשום זה פטרו את בעה"ב מהפרשת דמאי, כשם שפטרו את המשפיעים במרה גסה. ואם הפועל רעבתן ורוצה לאכול הרבה, דינו כעני שמאכילין אותו דמאי. ואעפ"י שאמרו (נדרים פ"ד מ"ד): לא יאכל עמו מן האבוס שלפני הפועלים, אין הטעם משום צמצום, אלא אנו חוששים שמא יאכל מעט ונמצא מהנה את חבירו שיוכל לאכול יותר מן המדה.

64. אין צריכין לדקדק באוכלי שביעית וכו'. וכן בירושלמי פ"ג ה"א: גבאי קופה בשביעית לא יהו מדקדקין בחצירות של אוכלי שביעית וכו'. ונזכרה רק דעת החכמים. ובירושלמי שם העמידה ר' פנחס במקום שחשודין רק על הזריעה ולא על האכילה. ומסתימת לשון התוספתא משמע שאפילו במקום שחשודין על האכילה מותר לקבל מהם. ואפשר שהטעם הוא כמפורש בירושלמי (פאה פ"ח ה"ב כ' ע"ד): שאין אדם עושה בדבר מצוה (כ"ה בכי"ל, ונמחק בטעות) ערוה. וכן סתם הר"מ בספ"ח מה' שמיטה ויובל.

65. שלא נחשדו נותנות אלא מעות ובצים בלבד. בכי"ע ובד: שלא נחשדו מתנות וכו'. והנכון כלפנינו, והכוונה שלא נחשדו הנשים אלא לתת מעות וכו'. ובירושלמי הנ"ל: שלא נחשדו ישראל להיות נותנין וכו'. ובר"מ הנ"ל: שלא נחשדו ישראל להיות נותנין אלא מעות שביעית או ביצים הנלקחות מדמי שביעית. ופי' ברדב"ז שע"ה אינם סוברים ששביעית תופסת את דמיה.

66. אם היתה עיר כולה וכו'. חוזר לדברי ר"מ, ובזה אף ר"מ מודה שאין מדקדקין מפני חיי נפשות (ח"ד). והר"מ השמיטה מפני שפסק כחכמים. ועיין מ"ש להלן תרומות פ"ו ה"ג.

67. הכהנים גובין בטהרה וכו'. בירושלמי הנ"ל: כהנים המגבלין בטהרה לא יהו מדקדקין בחצירות של אוכלי שביעית. אית תניי תני מדקדקין. וכצ"ל לפנינו: הכהנים [ה]גוב[ל]ין בטהרה וכו', כמו שהגיהו המפרשים. ופירשו בירושלמי שם: מאן דאמר מדקדקין. מפני חלתן. כלומר, שלא ימצאו אוכלי שביעית גבלים להפריש להם חלה בטהרה, וע"י זה יגדרו מאכילת פירות שביעית. ועיין ירוש' שביעית ספ"ט, ל"ט ע"א.

פ"ד

1. ואינו חושש. עיין במשנתנו פ"ג סמ"ב. ומעין ברייתא שלנו הובאה בבבלי ב"ב פ"ח א'.

1–2. משגמר בלבו אסור. כלומר, אסור להחזיר, וכפי שמפרש להלן. ובבבלי הנ"ל: קנה ונתחייב במעשר.

2–3. ולעשר אין יכול מפני שמחוסר מניין. בכי"ע חסרה המלה "מניין". ובד: מפני שמחסר מניין. ובבבלי הנ"ל (כגי' כתי"י): מפני שמפחיתו בדמים. ולכאורה נראה שגי' כי"ע נכונה, ופירושה, שאינו יכול לעשר מפני שמחסר את המוכר. אבל במשנתנו (פ"ג מ"ב) שנינו: לא יחזיר עד שיעשר שאינו מחוסר אלא מניין. ובפיה"מ שם: "כי אחרי שבאו לידו כבר זכה בהם, ואעפ"י שלא מנה האגודות, לא חסר לו אלא הספירה, ודבר זה אינו מפסיד המכירה והקניין, וזהו מה שאמר שאינו מחוסר אלא מנין". ברם בירושלמי נחלקו חזקיה ור' יוחנן בפי' המשנה, וכ"ה שם: חזקיה אמר אינו מחוסר לבעלין אלא מניין, כיצד הוא עושה נוטל מן העליון[1] ומתקן. ואינו אסור משום גזל וכו'? ר' אבהו בשם ר' יוחנן כיון שמשך קנה, לא היה חסר אלא ממני ליה. ואין לנו לפי פשט הלשון אלא פירוש הגר"א, שלחזקיה "אין מחוסר אלא מניין", פירושו "אין הירק נקרא מחוסר לבעליו, אלא א"כ מחוסר במניין הקלחים", אבל אם מפריש מן העלים אחת ממאה שבירק אין הבעלים מחוסרים ע"י זה. ולר' יוחנן

[1] כגי' נוף כי"ל, כי"ס וראשונים.
[2] מן העלין, מן העלים.

"שאין מחוסר אלא מניין" פירושו כמו שהבאנו לעיל בשם הר"מ.[3] ולפי דברי חזקיה צריכים לפרש את התוספתא שאינו יכול לעשר מפני שמחסר את המניין.[4] והתוספתא שלנו חולקת על המשנה לפי כל הפירושים, כמו שהעיר לנכון בח"ד. ועיין מה שהאריך בעטור בכורים ועיין להלן.

3. שמא יבוא אחר ויטול וכו'. ובירושלמי הנ"ל: כיצד הוא עושה נותן לו (כגי' כי"ר) דמי אחת מהן ומתקן. ולא נמצא עושה תקלה לבאים אחריו? עושה אותו ציבור לפניו. כלומר, המוכר מניח אותם באופן מיוחד, ומזהיר את הקונה שחבר תיקן אותם. וכמובן שאף התוספתא לא תחלוק ע"ז, שהרי אין איסור למכור לע"ה חולין מתוקנים. ובבבלי הנ"ל: מעשרו ונותן לו דמי מעשר. ושאלו שם: אטו משום דגמר בלבו לקנות קנה וכו'? הכא בירא שמים עסקינן וכו'.

4. הרוצה להחזיר עלי ירק וכו'. הגי' הנכונה היא בכפו"פ פל"ו, עמ' תקי"ח בשם התוספתא: הרוצה להחזים עלי ירק וכו'. ובמשנתנו (פ"ג מ"ב): הרוצה לחזום עלי ירק וכו'. ובפיה"מ שם: לחזום לכרות עלי הירקות וישליכם כדי להקל ממשאו וכו', ולא נמצא לה שורש בלשון סורסי. וכבר העיר הר"ש סיריליאו (עיין במלא"ש): ותרגום ירוש' ומלק את ראשו. ויעזים ית רישיה. ובתרגום יונתן לבראשית ל"א, י"ט: וחזמין רישיה, כלומר וכורתים את ראשו. וכן תרגם ומלק את ראשו (ויקרא א', ט"ו; שם ה', ח'): ויחזום ית רישיה. ואין ספק שזהו הפירוש הנכון.

ולהקל ממשאו. וכ"ה בד ובכפו"פ הנ"ל ובמשנה הוצ' לו.[5] ובכי"ע: ולהשליך ממשאו.

4–5. לא ישליך עד שיעשר. משנה הנ"ל. ופי' הר"מ (פי"א מה' מעשר ה"ז): כדי שלא תהא תקלה לעמי הארץ שאוכלין אותו בדמאי. ועיין בירושלמי בסוגיין.[6]

5. ר' יוסה או' בודיי אסור וכו'. כפו"פ הנ"ל. ומשנתנו היא כת"ק.

5–6. המוצא פירות בדרך וכו'. וכ"ה בד ובמשנתנו פ"ג מ"ג. ובכי"ע: בשוק. ונראה שזו היא הגירסא הנכונה בתוספתא, ועיין מ"ש להלן בסמוך ד"ה ובדמיי מותר.

6. לא יצניע עד שיעשר. בפירות שכבר נגמרו מלאכתם עסיקינן, שאם לא כן פטורין מן המעשרות (עיין מ"ש לעיל הערה 6). ופירש הר"מ (פי"א מה' מעשר ה"י): לא ישהא אותן עד שיעשר, כדי שלא יהיה תקלה לאחרים.

7. בודיי אסור. כגון במקום שרוב מכניסים לבתיהם, שאין מפרישין מעשר עד שיכניסו לבית, והפירות הם וודאי לעניין אכילת קבע, עיין במשנת מכשירין פ"ב מ"י, ובס' משנה אחרונה שם. ועיין ר"מ פ"ג מה' מעשר הכ"ב (ומ"ש להלן מעשרות פ"ב הי"ז), פי"א ה"ט ובמשל"מ שם. ואעפ"י שעדיין לא ראו פני הבית מ"מ אין ההפקר מפקיען מידי מעשרות, עיין ר"מ הנ"ל פ"ג ה"כ. ולפי מ"ש להלן עמ' 856 במכניסין לשוק עסיקינן, ו"בודיי" פירושו מקום כותים.

ובדמיי מותר. כגון במקום שרוב מכניסין לשוק, והפירות של החברים הם בחזקת מעושרין, ושל ע"ה הם דמיי. עיין במקורות שהבאנו לעיל בסמוך. אבל ת"ק סובר שגם בדמאי, כלומר גם במקום שמכניסים לשוק, צריך לעשר. ועיין גירסת כי"ע בתחילת ההלכה.

[3] ועיין במשנה הוצ' מכון הערי פישעל מ"ש בשם הריבמ"ץ כת"י שפירש את דברי חזקיה כנ"ל, אבל נדחק בפירוש דברי ר' יוחנן.

[4] ולפי גי' כי"ע פירושו שמחוסר (=שמחסר) את המוכר.

[5] ובשאר נוסחאות המשנה: להקל. ועיין במבוא לנוה"מ להרי"ן אפשטין ז"ל, עמ' 1077, ואילך.

[6] ואף מכאן מוכח שהפקר לאחר גמר מלאכה חייב במעשרות, עיין בשעה"מ פ"ח מה' לולב ה"ב ר"ה של דמאי כשר. ועיין מ"ש להלן מע"ש פ"ב סה"א. ועיין מ"ש להלן שו' 6.

קנובת ירק שבגנה וכו'. ר"מ פי"א מה' מעשר הי"א. ובתו"כ אמור (פ"ד הי"א, צ"ז רע"א): ומקנב את הירק כל שהוא רוצה. יכול תהיה קניבת ירק חול? ת"ל היא, הרי הוא בקדושה. ולפ"ז עצם הקניבה אינה מפקיעה את התרומה מקדושתה. אבל אם הוא מקנב את החלקים שנתעפשו, אינם בכלל קדושה, והרי הם בכלל פסולת תרומה, שהיא מותרת, כמפורש בתו"כ שמיני פרק ד' סה"ב, מ"ח ע"ד, ועיין בפי' הראב"ד שם. ועיין להלן תרומות פ"ט ה"י ומש"ש.

ובעטור בכורים העיר על הירושלמי (תרומות פי"א ה"ד, מ"ח רע"א): תמן תנינן? מעי אבטיח וקנובת ירק של תרומה, ר' דוסא מתיר לזרים. וחכמים אוסרין. ר' אבהו בשם ר' יוחנן לא שנו אלא בקנובת ירק של גננים אבל בקנובת ירק של בעלי בתים אף רבנין מודיין. ברם בר"ש סיריליאו שם (ק"ו סע"א) גורס: לא שנו אלא בקניבת ירק של בעלי בתים אבל בקניבת ירק של גננין אפי' רבנן מודו. וכן מסתבר, שהרי בעלי בתים מקפידים יותר לאכול ירק נקי, וממילא קניבתם עדיין אינה פסולת גמורה,[8] אבל גננים שמוכרים את הירק אינם מקנבים אלא את הפסולת הגמורה. וכן פוסק הר"מ בפי"א מה' תרומות ה"י. ויפה העיר בעטור בכורים שגירסת התוספתא כאן מסייעת לגירסת הר"מ בירושלמי הנ"ל. ועיין להלן. אבל עיין מ"ש להלן חלה פ"א שו' 18—19.

7—8. של בעל הבית ושבתוך ביתו וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: ושבתוך הבית וכו'. ובר"מ פי"א מה' מעשרות הנ"ל: ושל בעל הבית הנמצאת בבית חייבת. והיא היא, והוי"ו של "ושבתוך" אינה מעלה ואינה מורידה, עיין מ"ש הרי"ן אפשטיין במבוא לנוסח המשנה עמ' 1076 ואילך. ועיין להלן.

8. שעל גבי אשפה בכל מקום וכו'. כלומר בין בגנה ובין בביתו. ומכאן שבביתו אסורה אפילו השליכה בעה"ב. וכן בר"מ פי"א מה' תרומות ה"י: וקניבת ירק שמשליכין בעלי בתים הרי אלו אסורים לזרים. וכנראה שהטעם הוא שטופם לאספם. ובפי' הראב"ד לעדיות פ"ג מ"ב כתב על הירושלמי תרומות הנ"ל (וגרס שם כגירסתנו בירושלמי): ונ"ל דוקא כשהוא משליכם. אבל אם מכנסם אסור, דלא גרעי מגלעיני תרומה וכו'. ועיין להלן ה"ה.

9. כרוב שלקטו לקנב את האספרגוס שבו וכו'. במשנת נדרים פ"ו מ"י: [הנודר] מן הכרוב אסור באיספרגוס. מן האיספרגוס מותר בכרוב. ופירש רב סעדיה (עיין אוה"ג שם עמ' 50) יש בכרוב דבר עגול והוא הנקרא אספרגס וכו'. והח' עמנואל לעף (בספרו פלורה ח"ב עמ' 484) העיר לנכון שהכוונה היא לחלק הכרוב שהיונים קוראים לו *κραμβοσπάραγον*, קלחים רכים שיוצאים משרשי הכרוב. ולפי דברי הסופר היוני דיפילוס[9] איספרגוס הכרוב טעמו מר והוא מזיק לעינים, לכליות ועוד.

10. לקטו לאכלו ונמלך וכו'. עיין לעיל פ"א הט"ו, שו' 44, ומש"ש. והר"מ השמיט כל הלכה זו. ושמא סובר רבינו שהחכמים חולקים על ר' יוסה ומחייבים את האיספרגוס אפילו לקטו ע"מ לקנבו. ואפשר שרבינו גרס ברישא: ר' דוסא אומר (במקום: ר' יוסה אומר) וכו', עיין במשנת עדיות פ"ג מ"ג, ואין הלכה כמותו.

10—11. ודיי שתיקנו דמיי וכו'. בהשגות הראב"ד פי"ג מה' מעשר הי"ט: ובתוספתא אמרו דמאי שתקנו ודאי, ודאי שתקנו דמאי לא עשה כלום וכו'. וכסדר זה מנסח אף

[7] עדיות פ"ג מ"ג; תוספתא תרומות פ"י ה"ב.

[8] והיא ראויה לאכילה, וכדברי הירושלמי (פסחים פ"ג ה"ג, ל' ע"א): מה בינה לבין קניבת ירק (של תרומה)? זו ראויה לאכילה וכו'.

[9] הובא אצל אתיאוס, חכמי המשתה, ס"ב 62F.

הר"מ שם: אם תיקן את הדמאי כ ו ד א י וכו' או שתיקן את הודאי כ ד מ א י[10] לא עשה כלום. ופירש במהרי"ק שם שכוונת הר"מ היא שאם הפריש תרומה ומעשרות מן הדמאי, על מנת ליתנם לכהן, ללוי ולעני כדין ודאי ואח"כ נודע לו שהוא דמאי, הרי התרומה אינה כלום והמעשרות מעכבם לעצמו. ואם לא תיקן את הוודאי אלא כדמאי, וקבע מקום למעשרותיו (עיין ר"מ פ"ט מה' מעשר ה"ג וה"ה), הרי מכ"ש שלא עשה כלום, וצריך להפריש תרומה ומעשרות ונותנם לכהן, ללוי ולעני.[11] ובהשגות הנ"ל פירש שהכוונה היא שתיקן את הדמאי מפירות ודאי, ולא עשה כלום, מפני שרוב ע"ה מעשרין הן, והוי ליה מפריש מן החיוב על הפטור. וכן, להפך, אם תיקן את הוודאי מפירות דמאי לא עשה כלום, מפני שמפריש מן הפטור על החיוב. והתוספתא חולקת על משנתנו ספ"ה דמכילתין.

ולולא דברי רבותינו ז"ל היה נ"ל לפרש ע"פ הירושלמי תרומות (פ"כ ה"ב, מ"א ע"ג) שאמרו שם: "היה תורם תרומה ותרומת מעשר כאחת (כלומר, בכלי אחד) אינה שלום (כלומר, בטל הכל אם נשבר הכלי). יהודה בר' אומר לא עלתה על דעתו של זה לעבור על דברי תורה להקדים תרומת מעשר לתרומה גדולה.[12] מתיב ר' בא בר ממל והא תנינן אין תורמין מן הטמא על הטהור. הגע עצמך שתרם (כלומר, בשוגג), ואמר לא עלת על דעתו לעבור על דברי תורה וכו'? נמצאת מבריחו מן הקלה ומכניסו לחמורה. טבל בעון מיתה. טמא (שאכל את)[13] הטהור בעשה". נמצאנו למדים שדווקא בתורם מן הטמא על הטהור בשוגג תרומתו תרומה, מפני שאין כאן אלא איסור עשה, ומוטב להכניסו לשגגת עשה ולהבריחו מחשש טבל. אבל בהקדים בשוגג מעשרות לתרומה (שיש כאן איסור לאו) הוית ליה הפרשה בטעות ולא עשה כלום.[14]

ולפ"ז מתפרשת התוספתא כאן כפשוטה: ודיי שתיקנו דמאי לא עשה ולא כלום, מפני שהפריש מעשרות ולא הפריש תרומה, כדין דמאי, ועכשיו שנודע לו שהוא ודאי הרי נמצא שעבר על לאו, שהקדים מעשרות לפני תרומה, ולפיכך הפרשתו היא בטעות, ולא עשה כלום.[15] ודמאי שתיקנו וודאי לא עשה כלום, מפני שאין תרומה אחר תרומה, ותרומתו חייבת במעשרות דמאי, ומפריש מעשרות ומעכבם לעצמו. ואפשר שאפילו אם כבר נתנם ללוי מוציא מידו, מפני שכל חיוב המעשרות בדמאי אינה אלא להפרשה בעלמא, ונמצא שיש כאן נתינה בטעות. וצ"ע. ועיין להלן בדברי ר' יוסי.

11. ד ב ר י ר' י ע ק ב. וכ"ה בד. ובהשגות הראב"ד הנ"ל בט"ס: דברי ר' עקיבה, אבל במהרי"ק העתיק משם: דברי ר' יעקב, וכן בסוף ההשגה (בד"ק ובד"ו רפ"ד): אין הלכה לא כר' י ע ק ב ולא כר' יוסי. ולפני בעל כפו"פ (פ"ח עמ' תל"ז) היתה, כנראה, הגירסא כאן: דברי ר' אליעזר בן יעקב, עיין בהערה שם. ובכי"ע גורס כאן: דברי ר' מאיר.

10 כ"ה בכתי"י הר"מ. ולפנינו: בודאי וכו' בדמאי וכו'.

11 ועיין בח"ד כאן, ולא זכיתי לעמוד על כוונת דבריו, עיין תרומות פ"ג מ"ו.

12 כלומר, מכיון שתרומה גדולה בטלה מחמת התנאי ממילא בטלה אף תרומת מעשר, מפני שלא עלתה על דעתו להפריש תרומת מעשר לפני תרומה גדולה, ולעבור על לאו. כן פירשו הרא"ף והרידב"ז. שאר הפירושים הם דוחקי דוחקים.

13 צ"ל שהפר' על, כלומר, שהפרישו על, כעין הנהת הגר"א.

14 וכן ראיתי בהלכות קטנות להרי"ח חאניז ח"א סי' קל"ט שהסיק שאם אדם אחר הפריש בעצמו מעשר ראשון ומעשר שני ונשאל על הראשון אף השני בטל, מפני שלא עלת על דעתו לעבור על בל תאחר, ועיין ר"מ פ"א מה' איסורי מזבח ה"ג ובהשגות שם.

15 שוב ראיתי שכבר קדמני בעיקר הפירוש בישועות מלכו להגר"י מקוטנא, על הר"מ כאן במקומו. ועיין מ"ש בפ"ה מה' תרומות ה"ח ד"ה בר"א.

ר' יוסה או' וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות. ובהשגות הנ"ל העתיק: ר' יוסי אומר משום ר' יצחק וכו'. ועיין מ"ש בתס"ר ח"א עמ' 67.

12. לא עשה כלום. כפירוש שפירשנו לעיל, שו' 10—11.

13. מעשרותיו מעשרות וכו'. שמכיוון שחייבו חכמים דמאי במעשרות, הרי בדיעבד אם הפרישם כודאי צריך ליתנם ללוי ולעני ומכ"ש שאם נתנם ללוי שאינו מוציאם מידו. ולשיטת הראב"ד הנ"ל צריך לפרש שר' יוסי סובר שהמעשרות חלות מדרבנן, אבל יצטרך להפריש תרומה עליהם.

13—14. שאין תרומה אחר תרומה. כ"ה בכל הנוסחאות, וכן העתיק בהשגות הנ"ל.

14. כל העיר מוכרין ודאי וכו'. ר"מ פ"ג מה' מעשר ה"כ. ועיין מכשירין פ"ב מ"י.

15. מפריש תרומה ומעשר וכו'. כלומר תרומה ותרומת מעשר וכו', וכ"ה בר"מ הנ"ל. וכנראה שצריך להפריש מעשר גם על התרומה, שהרי אפשר שקנה דמאי שכבר הופרשה ממנה תרומה גדולה. ועיין בירושלמי מעשרות פ"ג ה"ג ובפ"מ שם ד"ה א"ר מתנייה בקורא שם וכו'. וכמובן שצריך להפריש גם מע"ש בשנת מע"ש, כמפורש בר"מ הנ"ל.

ונותנן לכהן וכו'. וכ"ה בר"מ הנ"ל. ועיין בירושלמי ערלה פ"ב ה"א, וברידב"ז שם. ועיין במל"מ פ"ט מה' מעשר ה"ב ובתוספ' רע"א דמאי פ"ד סמ"ד. ועיין יבמות פי"א מ"ה ובתוספתא שם פי"ב סה"ו ובה"ג ה' חלה, ד"ו ט"ו רע"ג, בריטב"א יבמות שם ובמאירי שם הוצ' ר"ח אלבק, סוף עמ' 359 ובהערה מ"ג שם.

16. הטבל והמתוקן שנתערבו וכו'. כלומר קופה של טבל וקופה של מתוקן שנתערבו ואינו יודע איזו קופה של טבל ואיזו של מתוקן. וכן העתיק הר"מ בפי"ג מה' מעשר הכ"א.

17. ונותנן לכל כהן שירצה. וכן העתיק בר"מ הנ"ל. וצ"ע למה שינתה התוספתא בלשונה ולא שנתה כמו ברישא. ושמא יש כאן אשגרה מלהלן פ"ז סה"ג.

כל העיר מוכרין מתוקן וכו'. ס' חסידים סי' תתתרס"ה עמ' 450.

18. הרי זה אסור. אעפ"י שיש כאן ספק ספיקא, כלומר ספק דמאי. עיין ר"מ פי"א מה' מעשר הי"ג, בהשגות ובכ"מ שם. ועיין בתוספ' רע"א דמאי פ"ג מ"ד אות כ"ט.

19. כל העיר מוכרין בשר שחוטה וכו'. ס' חסידים הנ"ל. ובכל המקורות המקבילים הלשון הוא תשע חנויות מוכרות (או: כולן מוכרות) בשר שחוטה וכו'. ופסקה הר"מ בפ"ח מה' מאכלות אסורות הי"א. ובס' המפתח לר' נסים לכתובות (תשה"ג אסף הוצ' מק"נ ירושלם תש"ב, עמ' 195) ציין שמקור הברייתא הוא בתוספתא דמאי פ"ד.

20. הרי זה אסור. בירושלמי שקלים: תשע חנויות מוכרות בשר נבילה ואחת מוכרת בשר שחוטה. נתחלפו לו חושש. ולנמצאת הולכין אחר הרוב. תשע חנויות מוכרות בשר שחוטה וכו'. והנה הרישא של הברייתא אינה נמצאת בתוספתא, ואף הבבלי לא ידעה (עיין בגליון הש"ס בשקלים שם), והיא אינה גם בשרי"ר, עמ' 138, ובכי"מ שקלים ובד"ו שם, ובנוסחאות ובפירושים שהו"ל הר"א סופר, עמ' 83.

כל העיר מוכרין יין טהור וכו'. כלומר יין של ישראל (עיין ע"ז פ"ד מי"א). והברייתא נשמטה לפנינו ע"י הדומות, וישנה בד ובכי"ע ובס' חסידים הנ"ל.

21. במי דברים אמורים וכו'. עיין מ"ש לעיל פ"ג הע' 14.

22. אבל בלוקח מן השוק וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות ובס' חסידים הנ"ל. ובמקבילות: ובנמצא הלך (בשקלים: ולנמצאת הולכין) אחר הרוב. ובר"מ פ"ח מה' מא"ס הי"א הנ"ל: אבל בשר הנמצא מושלך בשוק הלך אחר הרוב. וגם לפנינו הפירוש הוא שהשוק

בעצמו מסתפק מרוב כשרין. ובזה מתורצת קושייתו של הגר"י מקוטנא בישועות מלכו ספי"ג מה' מעשרות. ועיין להלן הי"ב ואילך.

23. פירות לא הלכו חכמים בהן וכו'. ר"מ פי"ג מה' מעשר הי"ב. ובמקבילות ברור מתוך העניין שמדברים בפירות שספיקן מן הארץ ספיקן מחו"ל. ואפשר שהדין דין אמת אף לעניין חנויות שמוכרין פירות ידועים ובמחיר קבוע, וגם לעניין שנים, עיין מ"ש להלן שו' 35 בשם הירושלמי.

24. לא אחר המראה. כלומר, המראה הניכר בטביעת עין גרידא, אבל פשיטא שהולכין אחר הצבע, עיין בירוש' פ"ב ה"א, כ"ב ע"ג: ר' חייא בר אדא אמר בלבנין וכו' באדומין.

ולא אחר הדמים. וכ"ה במקבילות. אבל הר"מ השמיטה, וכבר תמה ע"ז בח"ד הג"ל. ועיין במשנת ב"כ פ"ה סמ"א.

25. זתים משיחסום בבד ובבודידה וכו'. ברייתא קשה מאד, וברי"מ הנ"ל דלג עליה. ואולי אין משיחסום אלא משיעסום, כלומר, משיעסה את הזיתים בבד ובבודידה, ואז ניכר מקום גידולם לפי התכונות שלהם בשעת העשייה. ובמשנת שביעית פ"ח מ"ו: ואין עושין זיתים בבד ובקוטב, אבל כותש הוא ומכניס לכודידה, כלומר לבד קטן. ובתיו"ט שם: ואין עושין זיתים וכו', עניין מיעוך וסחיטה,[16] ועיין ערוך השלם ערך עסה (האחרון).

25—26. אין הבד והבודידה שוין וכו'. כלומר, אין להכיר כלל את מקום הזיתים מתוך תכונותיהם בשעת העשייה, מפני שהדבר תלוי אף בבד ובבודידה, והם אינם שוים לא בעיר ולא במדינה, ואם זיתים ממקום ידוע עשייתם קשה וממושכת בבד אחד, עשייתם קלה ומהירה בבד אחר.

26. לא בעיר ולא במדינה. כנראה שעיר פירושו כאן העיר שבה נמצאת הסחורה שאנו דנים עליה, ומדינה פירושה כל המקומות מחוץ לעיר, כפירוש ראשון שבח"ד. וכן הפירוש גם בב"ר ספ"נ, עמ' 531 (ועיין מע"ש פ"ג מ"ד ועוד).

רבו בעיר לא רבו במדינה וכו'. ר"מ פי"ג מה' מעשר הי"ב. והוא מעתיק את כל הברייתא לעניין פירות חו"ל, וכבר אמרנו לעיל שהדין דין אמת אף לגבי פירות משנים שונות, כלומר חדש וישן, עיין להלן.

35. הנחתומין מותרין מפני שרצין אחר החדש. נראה שהכוונה היא למוצאי שביעית, ואם נכנסה גורן אחת מן התבואה החדשה הותרו כל הנחתומין מפני שחזקתם רצין אחר החדש, ואין לחשוש יותר לפירות שביעית. ובירושלמי כאן פ"ב ה"א, כ"ב ע"ג: אם היה יין, כגון יין חדש ויין ישן, הלכו בו אחר הטעם. וגם שם הכוונה לעניין שנים אם הוא משנה שעברה או משנה החדשה. עיין להלן.

35—36. מצרפין מפירות חוצה לארץ. על פירות הארץ וכו'. כלומר על פירות הארץ שהן וודאי מתוקנים וכו'. ובהוצ' צוקרמנדל נשמטה כאן בבא שלמה, והיא ישנה בכי"ע ובד. והובאה גם בסמ"ג עשין סוף קל"ה, קצ"ט ע"ד, ובכפו"פ ספכ"ב, עמ' תס"ד. ועיין לעיל פ"א ה"ט.

37—38. על פירות שנייה כדי שירבו על פירות שלישית וכו'. עיין במשנת מכשירין ספ"ב, בר"מ פ"א מה' מע"ש הי"א ובמל"מ שם, ועיין מ"ש לעיל פ"א ה"ט.

38. לפוטרן מן מעשר עני. כלומר, אם פירות הארץ[17] מרובין על פירות חו"ל ופירות שלישית מרובין על שניה, הרי בלי צרוף פירות חו"ל עליו להפריש מעשר עני ולתתו

[16] לפי פליניאוס (תולדות הטבע סט"ו פ"ו סי' ו', סעיף כ"ג) היו קוראים לגוש הזיתים (מאה מודיות) שנעצר בבית הבר: עשוי (factus).

[17] במקום גוים, וכמ"ד שאין קניין לגוי בא"י להפקיע מידי מעשרות, והפירות הן ודאי. ואעפ"י

לעניים, אלא שיכול לצרף פירות חו"ל לפירות שניה והם רבים על פירות שלישית ונפטר ממעשר עני, ומפריש מע"ש ופודהו ואוכלו בירושלים. ובד כאן בטעות: מעשר שני, וכבר הגיהו בח"ד ובהגהות הגר"א כמו שהוא לפנינו בכת"י. ובכי"ע: לפוטרן מן המעשר.

39. על פירות רביעית לפוטרן מן מעשר עני. וכ"ה בד ובכי"ע. אבל ברור שצ"ל: ממעשר שני, כמו שהגיהו בח"ד ובהגהות הגר"א. ועיין מ"ש לעיל, ולפעמים נוח לו יותר להפריש מעשר עני, כגון שפירות הארץ הן דמאי, ואם מפריש מעשר עני הוא מעכבו לעצמו, אבל אם יפריש מע"ש צריך לטרוח להביאו לירושלים, ולפיכך נוח לו לצרף פירות חו"ל לפירות שלישית (שאין בה מע"ש) והן רבים על פירות רביעית ויש לו רוב שאין בו מע"ש, ומפריש מעשר עני ומעכבו לעצמו.

39—40. מצרפין פירות חוצה לארץ על פירות ערב שביעית וכו'. עיין מכשירין ספ"ב ומ"ש לעיל פ"א ה"ט.

41. על פירות שביעית וכו'. עיין שו"ת מבי"ט ח"ב סי' כ"א, ד"ר ח' ע"ב, ומל"מ פ"ו מה' מעילה ה"ו.

42. לפוטרן מן המעשרות. אבל בלי פירות חו"ל חייבין. עיין להלן שביעית פ"ד סהי"ד.

43. אמ' לו של אשתקד הוא נאמן להחמיר. וכן שנינו לעיל פ"א ה"ו (כגי' הנכונה שבכי"ע): היה מוכר בשנת מעשר עני, ואמר משנת מעשר שיני הן, אינו נאמן. ומה"ז וה"ח שם מוכח שנאמן להחמיר, עיין מש"ש. וכאן מלמדת אותנו הברייתא שאפילו אם בקש ממנו יין ישן ואמר לו המוכר יש לי יין כדבריך, וכדברי המשנה (ב"ב פ"ו סמ"ג): וישן משל אשתקד, מ"מ נאמן להחמיר. כלומר אם הוא עומד בשלישית מפריש מע"ש ומחללו, ומתנה שאם המוכר משקר והוא משנה זו הרי הוא מעשר עני ומעכבו לעצמו.

43—44. של ארבע ושל חמש שנים הוא וכו'. כלומר, שהקונה מבקש יין ישן, והמוכר משבח את מקחו ואומר לו שיינו הוא מירושן (עיין במשנת ב"ב הנ"ל) אינו נאמן כלל, והיין הוא בחזקת השנה שעומד בה. והדברים מתבארים ע"פ שיטת הרשב"ם (מובא בחי' הרשב"א חולין ו' א'): "דכל שהוא קרוב לשביעית, כגון שנייה ושלישית, חוששין שמא נשתיירו להם מפירות שביעית, וכל שהוא רחוק משביעית, כגון רביעית וחמישית, אין חוששין שמא נשתייר בידן מפירות שביעית עד עתה". והוא הדין אף לפנינו. ותולים שהע"ה רצה להשביח את מקחו.

44—45. חזקת תגר בכל מקום דמיי וכו'. כפו"פ פ"ד, עמ' ל"ג, בשם התוספתא. ובירושלמי (פ"ב ה"א, כ"ב ע"ג) העמידוה לחד מ"ד ברוב א"י נתונה ביד ישראל, וממילא אף תגר גוי וכותי חזקתם קנו מישראל. ועיין ר"מ פי"ג מה' מעשר ה"ח.

45. במי דברים אמורים וכו'. עיין לעיל פ"ג הע' 14. ועיין בכפו"פ הנ"ל.

46—47. אי זהו תגר וכו'. ירושלמי הנ"ל, ר"מ פי"ג מה' מעשר ה"ט, כפו"פ הנ"ל. אבל אם לא שילש חיישינן שמא הביא ממכנסו, ואם הוא גוי או כותי פירותיו ודאי, ומפריש תרומה גדולה.

47—48. וזה אין מתוקן דמיי. וכ"ה בכי"ע. ובד נשמטה שורה. ובתגר שדרכו מוכר דמיי עסיקינן ומה שאמר מתוקן כוונתו היתה שהן חולין מתוקנים (שהרי לתרומה גדולה לא נחשוש אף בלי אמירתו). ולפ"ז "אינו מתוקן" פירושו שלא הפריש מהם מעשרות, וממילא הכל הוא דמאי. אבל לעיל בפ"ג הט"ו בתגר מוכר טבלים עסיקינן (שהרי בסיפא מפורש: את שדרכו לימכור דמאי), ולפיכך לפי העניין שם "אינו מתוקן" פירושו טבל וודאי.

שאין הולכין בממון אחר הרוב, מסתבר שמכיוון שהוא וודאי לעניין טבל, אינו יכול לעכב את המעשר לעצמו.

48. מבעל הבית ואמ' זה מעושר וכו'. וכ"ה בכי"ע. כלומר שלוקח מבעה"ב מגרנו, הרי יש לחשוש שאינו מעושר פירושו טבל גמור, שלא הפריש ממנה אף תרומה גדולה, כדי שיוכל לאכול ממנה עראי. ובד יש כאן השמטה. ולהלן הכ"ה השם „מעשרות" כולל גם תרומה גדולה.

49. זה אינו מתוקן ודיי וכו'. רשב"ג מדייק בלשון בעה"ב, שאם אמר שהוא אינו מתוקן יש להניח שלא תקן אותו כלל, ולא הפריש ממנו תרומה גדולה, וכמו שכתבנו לעיל. אבל אם אמר אינו מעושר, פירושו כפשוטו שלא הוציא ממנו מעשרות, אבל כבר תקנו מתרומה גדולה.

51. המפקיד פירות אצל עם הארץ וכו'. רשב"א חולין ו' א' ד"ה הנותן, שו"ת הרשב"ץ ח"א סי' ס"ו ל"ד ע"כ.

ולשביעית. בברייתא זו (בניגוד למשנתנו, פ"ג מ"ד) לא נזכר כותי אלא ע"ה גרידא, ומוכח מכאן שאף ע"ה חשודים על השביעית.[18] וכבר ישב על מדוכה זו הרמב"ן ז"ל, שכן כותב הרשב"א הנ"ל: „וההיא תוספתא דקתני בעם הארץ בחזקתן למעשר ולשביעית, ולא קתני בה כותי וכו' (כלומר, בבבא זו), תירץ הוא ז"ל דדילמא לישנא קלילא תניא שביעית — לאוכלי שביעית,[19] ושמא משבשתא היא, וזה כמעט דחוק".

55. אמ' לו נטלתים וכו'. רשב"א חולין ו' א' ורשב"ץ ח"א סי' ס"ו הנ"ל. ובירושלמי פ"ג ה"ד (לפי כי"ס, עיין בהוצ' לונץ י"ז ע"א, אות כ"ה): „מהו שיהא נאמן (כלומר, כותי) לומר נטלתים והנחתי אחרים מתוקנים תחתיהן? תני אמר לו נטלתים והנחתי אלו ישנים תחתיהן, אלו מתוקנין תחתיהן, אם את מאמינו שנטל האמינו שנתן. אם אין את מאמינו שנתן אל תאמינו שנטל. כותי את מאמינו שנטל, ואין את מאמינו שנתן". ועיין להלן בבבא של כותי.

56. מתוקנין תחתיהם וכו'. בירושלמי הנ"ל מעמידה באומר פלוני עישר לי, אבל אם אומר משלי הן (כלומר, ותיקנתי בעצמי) אינו נאמן.

57. כמי דברים וכו'. עיין מ"ש על צורה זו לעיל פ"ג, הע' 14.

58–59. עגרון ומצא קסרי. קיסרי ומצא עגרון וכו'. בכי"ע „אגרי" (במקום עגרון). וברשב"א הנ"ל (בד"ר): קיסרי ומצאו אגדו. הניח אגדו ומצאו קיסרי (הגירסא והסדר כעין כי"ע). והנה המקורות שלנו מזכירים תכופות שני מיני חטים: אגרו (אגדו, אגרון) בניגוד לשמתית (שחמתית), עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 93. ובפירוש הדברים כאן נראה שהפקיד אצלו קמח לבן ומנופה[20] ומצא קסרי,[21] כלומר קמח קיבר עשוי מחטים יבשות שלא ליתתו אותן.[22]

59–60. המפקיד פירות אצל כותי וכו'. התוספתא חוזרת כאן על הדברים שנשנו לעיל אצל ע"ה. וקצת קשה למה לא כללה יחד ע"ה וכותי, כשם שעשו במשנתנו. ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי.

62. עושה אותן תרומה ומעשר וכו'. כנראה שאף כאן צ"ל: תרומת מעשר, כלעיל שו' 53. ושמא הכוונה שיכול לעשותן תרומה גדולה למקום אחר, וכן מעשר (כלומר,

[18] עיין תוספ' כתובות כ"ד א' ד"ה שלי. ועיין היטב להלן עירובין פ"ה (פ"ו) ה"י.

[19] כלומר, בחזקתן לשביעית פירושו שאין חוששין שמא החליפום ע"ה אוכלי שביעית, והיינו ע"ה שחשוד על השביעית בפירוש, אבל בסתם ע"ה אפילו ודאי החליף אין חוששין לשביעית.

[20] γύρια. וצורה זו נמצאת ברשימות הצמחים של היונים עיין *Anecdota Atheniensia etc.* הוצ' Delatte ח"ב, עמ' 362, בשנו"ס.

[21] ξηρά, כלומר, ξηρά [ἄλευρα].

[22] עיין להלן ב"ק פ"י ה"ט, ירוש' שביעית פ"ו ה"א, ל"ו סע"ב–רע"ג ועוד בכ"מ. והיונים קראו ללחם אפוי מחטים הללו ξηροπυρίτας, עיין בחכמי המשתה של אתינאוס ס"ג, 114°.

מעשר מן המעשר, תרומת מעשר) על מקום אחר, וכשיטת ספרי זוטא שמובא בריבמ"ץ ובר"ש תרומות פ"א מ"ה. ועיין ר"מ פ"ג מה' תרומות הכ"א.

64—65. הרי זה אינו חושש להן וכו'. כנראה שבירושלמי גרסו כאן: הרי זה חושש, שכן אמרו שם (עיין מ"ש לעיל שו' 55): כותי את מאמינו שנטל, ואין את מאמינו שנתן (כגי' כי"ס). ר' יונה בעי מה נן קיימין, אם באומר משלי הן? אפי' עם הארץ לא יהא נאמן. אם באומר פלוני עישר לי, אפילו כותי יהא נאמן? א"ר בא תיפתר כמאן דאמר כותי כגוי וכו'. ולפ"ז הברייתא שלנו היא כמ"ד כותי כישראל, כמו שפירש בעטור בכורים. ואפשר שאף לפנינו צ"ל: הרי זה חושש וכו', ולפיכך שנתה התוספתא בבא מיוחדת לכותי, ולא חזרה על הטעם שלעיל: אם את מאמינו שנטל וכו', ולא הזכירה את ההבדל בין מין אחד ושני מינים.

65—66. אצל הגוי הרי זה חושש וכו'. במשנתנו פ"ג סמ"ד: אצל הנכרי כפירותיו. ופי' הר"מ בפיה"מ: כפירותיו, ר"ל כפירות הנכרי, ואינם מחוייבין כלום. אבל בריבמ"ץ פירש כפירותיו שהן ודאי טבל, וכן פירש"י (בכורות י"א ב'): דודאי חלפינהו וצריך להפריש מהן מעשר. האי תנא סבר דאין מירוח הגוי פוטר וכו'.[23] וכן מוכח מסוגיית הירושלמי פ"ג ה"ד ובבלי בכורות י"א. וכן מוכח מן התוספתא כאן, עיין כפר"פ פ"ד עמ' ל"ד ושו"ת מהרי"ט ח"א סי' מ"ג. ועיין ר"מ ספי"א מה' מעשרות, ומ"ש ר"ב אשכנזי בשו"ת שלו סי' א' ד"ו י' ע"ד, ובמלא"ש למשנתנו. ועיין מה שהאריך בס' פאת השלחן סי' ט"ז ס"ק ט"ז אות מ' בבאור שיטות הראשונים בדין מרוח עכו"ם.

66. ומשם שביעית. עיין בשו"ת מהרי"ט הנ"ל. ועיין להלן שורה 69.

67. עשו פירות ישראל את פירות הגוי וכו'.[24] במשנתנו הנ"ל: ר' שמעון אומר דמאי. ופירש הר"מ: "אולי ישראל אחר הפקיד אצלו והחליפם בהם ויהיו גם כן דמאי". ועיין בכורות י"א ב' ובשטמ"ק שם אות א'. ובירושלמי הנ"ל העמידוה דווקא אלא בכדי קופה אחת, אבל אם הפקיד אצלו שתים אחת דמאי ואחת ודאי.

68. אינו חושש לא משם מעשרות ולא משם שביעית. בתוה"ב להרשב"א (בית ד' ש"ב, קי"ט סע"ב) ובחידושיו לחולין (ו' א' ד"ה הנותן) גרס כאן: הרי זה חושש. ובחידושיו הנ"ל הביא ראייה מכאן שע"ה חשודים על השביעית. ונוסחא משובשת נזדמנה לו לרבינו ז"ל, שהרי אמרנו לעיל בפירוש שע"ה וכותי לא נחשדו על הפקדון.[25] ולא עוד אלא שלפי גירסת רבינו קשה למה לא כללה הברייתא גוי עם כותי וע"ה. ועיין מ"ש להלן בהערה 27.

68—69. המשלח ביד הגוי וכו'. מאירי ע"ז ל"א ב', עמ' 85; חולין צ"ה א', עמ' 354.

69. ומשם שביעית. עיין מ"ש לעיל שו' 66. ועיין שו"ת המבי"ט ח"ב סי' כ"א.[26]

[23] ועיין בשטמ"ק שם אות י'. וכן מעיד ר"ב אשכנזי (בשו"ת שלו סי' א', ד"ו י' סע"נ): כן כתוב בפירש"י ז"ל עתיקי ודוקני, וכן הביא לשונו בעל כפתור ופרח ז"ל וכו'.

[24] כ"ה בר. ובכי"ו בטעות: או פירות הגוי. ובכי"ע: לפירות הגוי. ובירושלמי (פ"ג ה"ד, כ"נ ע"נ): והתני ר"ש בשם ר"ט אומר עשו פירות ישראל זה לפירות הגוי דמאי (כ"ה בכי"ס, וכ"ה בשינויים קלים אף בשו"ת ר"א אשכנזי שהזכרנו בפנים). ועיין מ"ש לעיל פ"א הע' 25.

[25] בירושלמי פ"ג ה"ד, כ"נ ע"נ: כותין נאמנין על הפקדון וכו' אפילו משנחשדו (כלומר, אפילו משקלקלו מעשיהם).

[26] ובתשובתו שבס' אבקת רוכל סי' כ"נ (ד"ד י"ח ע"ב–ע"נ) לקה נוסח התוספתא בחסרון, ויש לתקנו ע"פ תשובתו בספרו.

69—70. אבל חמרי גוים המודדים מן הגרן וכו'. בד: המודרי' וכו'. ובכי"ע: שהן מדיירין בעיר וכו'. וברשב"א חולין הנ"ל: אבל חרמי (כ"ה בד"ר) גוים המודרים (כגי' ד) מן הגורן לעיר אינו חושש וכו'. ובתוה"ב שלו (בית ד', ש"ב, קי"ט ע"ב): אבל חמרי נכרי' המדודין מן הגורן וכו'. ולהלן שם (בית ה' ש"ד, קמ"ו סע"ב): חמרין (ולא הזכיר גוים, עיין להלן בהערה) המדודין מן הגורן לעיר אין חוששין להם לא משום דמאי[27] ולא משום שביעית. ובשו"ת שלו (ד' בולוניא) ח"א סי' ק"ז: ותניא בתוספתא של מסכת דמאי חמרי גוים המדודין מן הגורן לעיר אינו חושש משום מעשרות וכו'. ובמאירי (ע"ז, עמ' 85 הנ"ל): חמרי גוים המדדין (צ"ל: המדרין)[28] מן הגורן לעיר וכו'. ובחולין (עמ' 354 הנ"ל) מעתיק: אבל אמרו (צ"ל: חמרי) גוים המדרים מן הגורן לעיר, ר"ל הנושאים משאותיהם, מלשון דרי טונא (ב"ב ק' א' ועוד) וכו'. והגירסא הנכונה היא: חמרי גוים המידדים[29] מן הגורן לעיר, כלומר חמרים שהטעינו משא על חמוריהם, ומתנהלים בכבידות, עיין רש"י ב"מ ל"ג א'.[30] ועיין מ"ש להלן.

70—71. מפני שהן בחזקת המשתמר. בשו"ת הרשב"א המיוחסות להרמב"ן סי' קע"ז (שו"ת הרשב"א ח"ו, ד' ירושלים, סי' ק"ד): גדולה מזו אמרו המביאי' מן הגורן לעיר שאין חוששין להם, מפני שהן מתייראין להחליף וליגע מפני עוברי דרכים, שמא יראו ויגלו, כדאי' בתוס'. ועיין גם בשו"ת הרשב"א ח"ג סי' רנ"ד, וכוונתו לתוספתא שלנו, עיין מ"ש בתס"ר ח"ב, סוף עמ' 198. ועיין במאירי ע"ז וחולין הנ"ל. ועיין בירושלמי ע"ז פ"ה ה"ה, מ"ד ע"ד.

71—72. אינו חושש משום טומאה. לפי הסוגיא בבבלי (גיטין ס"א ב') צריך להעמיד ברייתא זו בטוחן פירות שלא הוכשרו, ובלא לתיתה, עיין מ"ש להלן הכ"ט. ועיין במשנתנו פ"ג מ"ד, ובמלא"ש שם בשם הרש"ס.

72. אצל הגוי הרי זה חושש וכו'. כלומר, שמא החליפם בפירותיו או בפירות ישראל אחר,[31] וחושש אף למעשרות ולשביעית.

72—73. מפקידין תרומה אצל ישראל ע"ה וכו'. בבבלי גיטין (ס"א ב') נשאו ונתנו בברייתא זו, והעמידוה (לפירש"י) בפירות שהוכשרו, ואימת תרומה על ע"ה, והוא מפחד לנגוע בה, מה שאין כן בכהן ע"ה שלבו גס בה. ורוב המפרשים פירשוה שכל הסוגיא שם היא אליבא דרבא גרידא. ולולא דבריהם היה נראה מפשט המשנה (בגיטין שם ובשביעית ספ"ה) אף כאביי (שם ס"א א'), ולפיו אנו קיימים כאן אף בפירות שלא הוכשרו, ובכהן חיישינן שמא יגע בידים לחות.[32] ובבבלי נדה ל' סע"ב: משל לכהן

[27] רבינו גרס ברישא (שו' 68) שאף במשלח ע"י ע"ה חושש משום מעשרות (עיין מ"ש לעיל), ולפיכך העתיק כאן חמרים סתם (שהרי דין זה נוהג אף בע"ה) וכתב שאין חוששין משום דמאי כשהן מדדין מן הגורן לעיר. ברם וודאי הוא שאין כאן העתקה מן התוספתא אלא ניסוח רבינו בעצמו. ועיין מ"ש להלן שורה 70—71.

[28] כפי שיוצא ברור מתוך פירושו, וכמו שמעתיק בחולין, וגרס כעין גי' ד והרשב"א בחידושיו, עיין לעיל.

[29] כצ"ל לפנינו במקום "המודדים". וכן במגילת תענית (הוצ' ליכטנשטין, עמ' 335 [79]): ובית דין מודרין והולכין אחריהן. אבל בר"ק ובכי"ק שם: מידדין והולכין. ובבאור הגר"א יו"ד סי' קי"ח אות כ"א מעתיק בשם התוספתא כאן: מדרין.

[30] עיין עה"ש ערך דד א'. ויש להוסיף אף את הבבלי בב"מ שהבאנו בפנים ומגילת תענית הנ"ל. וכן בספרי נשא פי' מ"ד, סוף עמ' 49: המלאך מרדן מתים עד שיצאו וכו'. ובמקבילה במכילתא דמילואים (הלכה ל"ה, מ"ה ע"ד): נגפן המלאך ודחפן לחוץ וכו'. ועיין במלונות ללשון המקרא.

[31] עיין במשנתנו פ"נ מ"ד, וברי"ם פי"א מה' מעשרות הי"ג ובהשגות שם. ובכי"ע בטעות: אינו חושש.

[32] ואפילו לשיטת הר"ם רפי"ב מה' טומאת אוכלין שבהכשר צריך רצון בעלים, שאני כאן שהמשקין

חבר[33] שמסר תרומה לע"ה ואמר לו אם אתה משמרה[34] בטהרה מוטב, ואם לאו הריני שורפה לפניך. ועיין בתוספתא עירובין שציינתי לעיל הערה 18. ועיין מ"ש להלן.

74. טוחנין ומרקדין אצל אוכלי שביעית וכו'. ברשב"א חולין (ו' א' סד"ה הנותן): בתוס' דמאי, טוחנין ומדקדק (ברור שצ"ל: ומרקדין) אצל אוכלי שביעית וכו'. ובבבלי גיטין ס"א רע"ב: טוחנין ומפקידין[35] אצל אוכלי שביעית ואצל אוכלי פירותיהן בטומאה וכו'. ושאלו שם ממשנתנו (פ"ג מ"ד) המוליך חטים לטחון וכו', בחזקתן למעשר ולשביעית אבל לא לטומאה,[36] והסיקו שהברייתא שלנו בפירות שלא הוכשרו. וכבר אמרנו לעיל שרוב הראשונים מפרשים שהסוגיא היא רק אליבא דרבא, אבל אביי עצמו מעמיד את הברייתא כפשטה (עיין בתוספ' שם ד"ה אמר אביי) שלטומאת חולין לא חיישינן, ולפיכך מפקידין אצל אוכלי פירותיהן בטומאה. ועיין ר"מ פי"ב מה' תרומות, ברדב"ז ובמהרי"ק שם ובשו"ת הרדב"ז ח"ב, לשונות הר"מ סי' קע"ה.

ואצל עושי בטומאה. במאירי (גיטין, עמ' 243) פירש שלפי ההוה אמינא שבבבלי (אליבא דרבא) לא התירה הברייתא אלא בעושי בטומאה דווקא, שהן מחזיקין את עצמן טמאים ונזהרים מליגע, אבל בסתם ע"ה חיישינן לנגיעה. אבל ברמב"ן פירש שגם לפי ההוה אמינא "עושים בטומאה" הם לאו דווקא, אלא אפי' בסתם ע"ה לא חיישינן שמא יגע (ועיין גם בתוספ' ס"א ב' ד"ה רישא), אלא אגב דאמר אוכלי שביעית אמר נמי אוכלים בטומאה. וכבר אמרנו לעיל שלפי מסקנת התלמוד בפירות שלא הוכשרו עסיקינן כאן, וממילא אפילו ודאי נגע לית לן בה. אבל עיין מ"ש להלן.

75. אבל אין טוחנין לא לאוכלי שביעית ולא לעושין בטומאה. וכ"ה בד. ובכי"ע משובש. וברשב"א חולין הנ"ל חסרות המלים "אין טוחנין", וכ"ה בבבלי הנ"ל, וכנראה שלא היו גם לפני המעתיק של כי"ע. ופירושו שאין טוחנין ומרקידין לאוכלי שביעית בפירותיהם שלהם משום מסייע בידים לעוברי עברה. וכן הדין שאסור לטחון ולהרקיד לעושין בטומאה, שהרי אפשר שפירותיהן כבר הוכשרו,[37] ונמצא גורם להפרשת חלה בטומאה. ועיין בתוספ' שם ד"ה רישא, ובירושלמי שהביאו שם.

ובריבמ"ץ שביעית פ"ה מ"ט: אבל לא תבור ותטחון עמה דחיישינן לחלופי, דתניא אין טוחנין עם אוכלי שביעית. ולכאורה כוונתו לברייתא שלפנינו. ודבריו צריכים עיון גדול.

76. פירות לחבירו וכו'. כ"ה בכי"ע. ובד: לחבר, ובחבר למעשרות ולא לטהרות עסיקינן.

נהג בהן כמות שהוא. ואעפ"י שהפירות יצאו לרגע מידי השליח, והייתי סובר שאינו מפחד להחליף, שהרי אינו נתפס על מעשיו שיאמר שהמקבל הוא שהחליף, מ"מ לא חיישינן, שאין הוא חשוד להחליף.

חושש אני וכו'. כלומר, מכיון שיצאו לרגע מידיו, ואף בטלה שליחותו הראשונה, והוא מביאן בחזרה בחנם למשלח, יש לחשוש שמא מורה היתר ומחליפם בגרועים מהם,

נתלשו ברצון, ועוד שמשקין טמאין מטמאין לרצון ושלא לרצון, עיין מכשירין פ"א מ"א, ועיין בחזון נחום ובס' משנה אחרונה שם.

[33] כ"ה בכי"מ, בעין יעקב ובאגדות התלמוד שם. וכן מעתיק בעקידה, ריש שער ס"ח (ר"ו ש"ז ר' ע"ד).

[34] כ"ה לפנינו ובכל הנוסחאות הנ"ל. אבל בעקידה הנ"ל בט"ס: אוכלה.

[35] הנירסא "ומפקידין" היא בטוחה, כפי שיוצא מתוך הסוגיא עצמה שם.

[36] עיין במלא"ש פ"נ מ"ד מ"ש בשם הרש"ס.

[37] ואעפ"י שע"ה נאמן על ההכשירות (עיין לעיל פ"ב, הע' 4), מ"מ בוודאי עושה בטומאה חיישינן שמא הוכשרו ולאו אדעתיה, אבל אין אנו חושדים בו שיגע בשל חבר.

משום שכר טרחותו (עיין פירוש ר' מנחם בתוספ' גיטין ס"א ב' ד"ה התם). אבל לעיל בהכ"ו מודה אבא שאול. (ר' יונה בר"ג).

77. היה לו עריס שיודע לתקן וכו'. כלומר, שהיה בקי בהלכות תרומות ומעשרות,[38] ועיין להלן תרומות פ"א ה"ז, והפי' הנכון בח"ד שם. ועיין מהרי"ט אלגזי בכורות פ"ד סי' ל"ב, ד"ו ק"ח ע"ד וק"כ ע"א.

78. שלך הן מתוקנין הן נאמן. ורשב"ג לשיטתו שסובר שאין אדם חוטא ולא לו, ונאמן על אחרים, עיין בכורות פ"ה מ"ד, להלן פ"ה סה"ד ומש"ש, ועיין ירושלמי פ"ד ה"ח, ומהרי"ט אלגזי הנ"ל.

78—79. ר' או' אין נאמן וכו'. עיין בתוספתא ובירושלמי הנ"ל. ובירושלמי (פ"ו הי"א) שנינו: ישראל שהיה לו אריס בסוריא ושילח לו פירות, ואמר [לי' מעושרין הן],[39] הרי אילו מעושרין, אבי אומר מן השוק לקח וכו', אפי' יש לו מאותו המין לתוך שדהו, מכיון שאותו המין מצוי בשוק מותר. ולפי רהיטת הלשון משמע ששלח לו משל בעה"ב, ומ"מ אינו נאמן אלא בסוריא, וכשיטת רבי. ועיין ר"מ פ"א מה' תרומות הי"ט ובכ"מ שם, והיתה לפניו הגירסא בירושלמי כמו שהיא לפנינו, אלא שחסרה לפניו המלה "ואמר", ולפ"ז בסוריא אפילו בסתם פטורין, והברייתא יכולה להיות אפילו בשיטת רשב"ג שפסק כמותו (פי"ב מה' מעשר הי"ז).

79. נותן אדם לשכנתו וכו'. ירושלמי ספ"ג ובבלי חולין ו' א', ובשניהם: הנותן לשכנתו וכו' אינו חושש וכו'. ר"מ פי"א מה' מעשר הי"ב. ועיין להלן מעשרות פ"ג הי"ג ומש"ש.

80. ותבלין שבהן וכו'. עיין בפאת השלחן סי' י"ב ס"ק ו' אות י' שהאריך להוכיח שיש תבלין שחייבין במעשרות.

81. במי דברים אמורים וכו'. עיין מ"ש לעיל פ"ג הע' 14.

83—84. ומנחת את הקדירה בפניו. במשנתנו פ"ג מ"ה שנינו שפונדקית חשודה להחליף, ולפיכך אמרו כאן, שאם מנחת את הקדירה על הכירה בפניו אינו חושש לכלום.

84. ומנערת בה וכו'. בד: אם מנערת אפי' בין הגוים אינו חושש. וכן בכי"ע: ואם מנערת בו (צ"ל: בה) אפילו בין הגוים אינו חושש. ובפירושה נראה שאם הפונדקית הסירה את הקדירה מן הכירה כדי לנער בה, אינו חושש שמא החליפה אחרי שהסירה, ואפילו היא בין הגוים אינו חושש שמא ניערה הגוי או שמא החזירה הגוי. וכן שנינו בירושלמי (ע"ז פ"ב ה"י, מ"ב ע"א): "ישראל וגוי שהן שותפין בקדירה, ישראל שופת והגוי מנער. מי מחזיר? סברין מימר ישראל מחזיר". וכן שם פ"א ה"ד, ל"ט ע"ד: "ישראל וגוי שהן שותפין בקדירה ואינו חושש שמא ניער הגוי בקדירה", ופירושו שהמנער דרכו להסירו מן האור ולהחזירו, ובסתם אינו חושש שמא ניער והחזיר ויאסור משום בשולי עכו"ם.[40] ואף כאן מותר, שחזקתה מחזירה בעצמה, ואפילו נערה בשלא נתבשל כמאכל בן דרוסאי מותר.

[38] בה' א"י לרבינו יעקב בעל הטורים (דין קדושת הארץ ב', סעיף ה', עמ' 13) פסק: ואם לקח תבואה מישראל, אם יודע שהוא בקי בהלכות תרו"מ, ואמר שהוא תיקן את התבואה נאמן וכו', ואם אינו בקי או שהוא אצלו חשוד וכו'. ומכאן שאין מאמינים אלא לבקי בה' תרו"מ, או לכשר שאמר שחכם תיקן לו את הכרי, עיין מ"ש להלן מע"ש פ"ג שו' 61 ד"ה אצל, ועיין ירוש' פ"ג ה"ד, כ"ג ע"ג, ובבלי כתובות ע"ב א' ועוד.

[39] כ"ה בכי"ס שם.

[40] ועיין במה"פ ע"ז שם ומה שהשיג עליו ביפה עינים ע"ז י"א סע"ב, ולפי פירושנו ניחא.

פ"ה

1. ממי שאין נאמן על המעשרות וכו'. וכ"ה במשנתנו רפ"ד. ועיין בשושנים לדוד ובתוספ' רע"א שהסיקו שאין נאמן פירושו סתם ע"ה, אבל מי שחשוד ממש אין סומכין עליו אפילו בשבת. ועיין להלן ה"ב.

1—2. שואלו בשבת ואוכל ביום טוב ואוכל. וכ"ה בד. וכן בכפו"פ פל"ט (עמ' תקל"ח, ד"ר ש"ב ע"ב): וכן הוא בתוספות שאלו בשבת אוכל ביום טוב אוכל. אבל בכי"ע חסרה המלה האחרונה (עיין מ"ש להלן). ובטעמה נחלקו בירושלמי רפ"ד. ר' יוחנן סובר שמפני כבוד סעודת שבת התיר לו לסמוך על ע"ה. ור' חנינא סובר שמפני שאימת שבת על ע"ה, והוא אומר אמת. ופירש הר"מ שע"ה מפחד לשקר בשבת. ומלשון הר"מ בפי"ב מה' מעשר (ה"א וה"ב) משמע שצריך לצירוף שני הטעמים. ועיין בס' פאת השלחן סי' י"ז ס"ק א', ועיין מ"ש להלן.

2. ביום טוב ואוכל בשבת. כ"ה בכי"ע.[1] ולפנינו וכן בד נשמט המוסגר ע"י הדומות. וכן בירושלמי (פ"ד ה"ב, כ"ד רע"א): ותני כן שואלו ביום טוב אוכל בשבת. בשבת אוכל ביום טוב. ופירשו שם שאפילו למ"ד שבת ויו"ט שתי קדושות הן מותר, מפני שלא נראה לעשר בנתים. ועיין ר"מ פי"ב מה' מעשר ה"ב. והתוספתא משמיעה לנו שאפילו לא שאלו ביו"ט אלא על סעודת יו"ט גרידא סומך על שאלה זו אף בשבת. ועיין מ"ש להלן.

2—3. שאלו בחול למוצאי שבת לא יאכל וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע.[2] ומכאן ברור שבשבת עצמה אוכל על שאלתו בחול. וקשה להגיה נגד כל הנוסחאות. ואפשר שהתוספתא סוברת שאימת שבת על ע"ה פירושו שע"ה מפחד לשקר ולהאכיל טבלים בשבת, כדברי הרמב"ן (חולין ע"ה ב'): "והוא סבור [שאסור] לאכול טבל בשבת יותר מבחול". ולפ"ז אפילו שאלו בחול ואמר לו לע"ה בפירוש שהוא קונה את הפירות לסעודת שבת, ושכח לעשר בערב שבת, סומך על שאלתו ואוכל בשבת. ועיין מ"ש להלן שו' 4 ד"ה בערב שבת.

אבל בירושלמי רפ"ד מפורש: "תני שואלו בחול לא יאכל בשבת. מאן דאמר אימת שבת עליו ניחא. מאן דאמר מפני כבוד שבת, אפילו שואלו בחול יאכל בשבת?" ולפי פירוש הרמב"ן הנ"ל ב"אימת שבת על ע"ה", הרי מוכח מתוך הירושלמי שלא אמר לו לע"ה שהפירות הן לצורך השבת (שהרי אמרו שם שלמ"ד אימת שבת עליו ניחא שאינו אוכל בשבת). ולפ"ז אין הירושלמי חולק על התוספתא. ועיין בהערות למשנתנו (פ"ד מ"א) במשנה הוצ' מכון הערי פישעל, ל"ו ע"א.

3. עד שיעשר. במשנתנו רפ"ד: ושואלו בשבת יאכל על פיו. חשכה מוצאי שבת לא יאכל עד שיעשר. וברי"ף (פי"ב מה' מעשר ה"ב) פסק: עד שיעשר דמאי על שאכל בשבת ועל הנשאר. ובמהרי"ק שם הראה לירושלמי פ"ד ה"ב: חשיכה מוצאי שבת מעשר מזה על זה. וכנראה שפירש שמעשר ממה שנשאר על מה שאכל בשבת.[3] ועיין במה"פ שם ה"א ד"ה חשיכה.

[1] בכי"ע חסרה המלה "ואוכל" לפני המוסגר. ולכאורה פירושו שם: שואלו בשבת ואוכל ביום טוב, ביום טוב ואוכל בשבת. וזו היא הבריתא שמביא הירושלמי. אלא שקשה להניח שהתוספתא רלגה לגמרי על ההלכה של שאלה לשבת בלבד.

[2] בפ"מ רפ"ד: תנ'. בתוספתא ריש פרק ה' אם שואלו בחול ואמר שתיקנן, לא יסמוך עליו לאכול בשבת. ואינני מאמין שהיה לו כן בתוספתא כת"י שלו, שלא היה נמנע מלהעיר כן בפירוש. וכנראה שאין כאן אלא ציון בעלמא, וכוונתו שכן היתה הגירסא בתוספתא לפני הירושלמי.

[3] וכנראה שלא התירו לו בשבת אלא את האיסור של חשש טבל, אבל לא את הממון של תרומת מעשר שצריך ליתנו לכהן (עיין מ"ש לעיל פ"ד שו' 15 ד"ה ונותנן), ועשאוהו בשבת כתרומת חו"ל שאוכל

שאלו בשבת לשבת הבאה וכו'. בירושלמי (פ"ד ה"ב, כ"ד ע"א): שאלו שבת הראשונה (ולא בא) [לשבת] השנייה לא יאכל עד שיעשר, או עד שישאלנו וכו', עי"ש. ובנוסח הרש"ס שם: תניא (צ"ל: תני) שאלו שבת הראשונה, שבת השניה לא יאכל וכו'. והכוונה לתוספתא כאן.

4. בערב שבת עם חשיכה ואמ' וכו'. כל הברייתא בכפו"פ פל"ט, עמ' תק"מ. ופירושה שאעפ"י שלא שאלו, אלא אמר בעצמו "מתוקנין הן", סומך עליו, שהרי כשהוא קונה בע"ש עם חשיכה מוכח שהפירות הם לשבת, ואימת שבת על ע"ה, והוא מפחד להאכילו טבלים. ברם הייתי אומר שע"ה המוכר בפירוש לצורך שבת סומך עליו למו"ש, קמ"ל שבמו"ש צריך לעשר. וזהו דווקא לשיטת התוספתא שמאמינו לשבת אפילו שאלו בחול (לעיל ברישא), אבל הר"מ פירש שאימת שבת פירושו שע"ה מפחד לשקר בשבת, וצריך לשאול אותו בשבת או ביו"ט דווקא, ולפיכך השמיט ברייתא זו.[4]

ואמ' מתוקנין הן וכו'. ואעפ"י שמוכח שהוא מוכר לצורך שבת, מ"מ צריך לומר בפירוש שהן מתוקנין, כמפורש במשנתנו פ"ד מ"ב.

6. שחזרה למקומה וכו'. כלומר, שנפלה לאותו כרי עצמו שהפריש ממנו תרו"מ. ובירושלמי (פ"ד ה"ג) מעמידה בשיטת ר' אליעזר הסובר (להלן תרומות פ"ה הי"ב) בתרו"מ של דמאי שחזרה למקומה שהיא מדמעת, אבל נפלה שלא במקומה אינה מדמעת. ופירשה ר' חגי שם שבמקומה מדמעת "שהיא מתרת את השירים לאכילה", כלומר שהרי כל עצמו הפריש תרו"מ כדי להתיר את הכרי, ואם חזר לתוכו הרי נהיה כמתמיהים אם נתירנו באכילה, אבל אם נפל למקום אחר אינו מדמע שהקלו בדמאי והעמידוהו על דברי תורה ובטל ברוב. ועיין ירושלמי ערלה רפ"ב. ועיין מ"ש להלן.

אף בחול שאלו וכו'. כלומר שואל את עם הארץ אם הפריש מעשרות בתחילה ואוכל על פיו, שאימת דימוע על עם הארץ, וכמו שמפרש לקמן. ועיין במשנת דמאי פ"א מ"ב. ברם הר"מ בפיה"מ מפרש את משנתנו לגמרי אחרת, וז"ל: "אם הפריש ע"ה תרומת מעשר של דמאי לפנינו ואח"כ חזרה למקומה ונתערב הכל נעשה הכל מדומע, וכשנשאלהו אח"כ ואמר חזרתי והפרשתי אותו והוצאתיהו והתקנתי זה שהיה מדומע אומר ר' שמעון שזורי שהוא נאמן אפילו בחול וכו' ". ועל פיו ניסח בכפו"פ פל"ט עמ' תק"מ. ועיין בהשגות פי"ב מה' מעשרות ה"ד ובפאת השלחן סי' י"ז ס"ק ד' ובאות כ"ב שם. ובמהרי"ק פירש שהר"מ אינו מעמידה בתערובת ממש, אלא בנפלה ע"פ מגורה או על פי קופה, שהדין הוא שיקפיאנה, והע"ה טוען שהקפיא את התרומה, והוא מדייק מלשון הר"מ בפיה"מ שע"ה אומר "חזרתי והפרשתי" וכ"ה גם בכמה ספרי היד (וכ"ה בכת"י עתיק שבדקתי), דהיינו שהפריש מה שנפל. ועיין גם במלא"ש מ"ש בשם הר"ס אותנא. ונראה שהר"מ פירש כן, מפני שהירושלמי הנ"ל העמידה בשיטת ר"א בתוספתא תרומות פ"ה הי"ב, וסבר רבינו שדברי ר"א דבוקים לרישא שם: סאה תרומה שנפלה על פי המגורה וכו' יקלפנה וכו' תרומת מעשר של דמיי שחזרה למקומה וכו'.

6–7. יתר על כן וכו'. ערוך ערך דמאי.

7. הפורש תרומה ומעשרות ונגנבו פירות וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: הפריש תרומה ומעשר, והמלים "ונגנבו פירות" חסרות שם בט"ס. ובערוך הנ"ל: "הפריש תרומה

ואח"כ מפריש (ירוש' חלה פ"ד ה"י, ס' סע"א; בבלי בכורות כ"ז א'). ועיין מ"ש הגר"י מקוטנא בישועות מלכו על הר"מ שם.

[4] ואעפ"י שבע"ש עם חשיכה יש עריין פנאי לעשר את הדמאי (עיין במשנת שבת ספ"ב), אפשר שהיה טרוד ולא נפנה לעשר.

ומעשר וכו' ", וקיצר את לשון התוספתא. ופירשו רוב המפרשים שהתרומה נגנבה, והוא מסתפק אם הפריש לפני הגניבה או אחריה, כמשנת גיטין ספ"ג. ברם מן הלשון "ונגנבו פירות" מוכח שהשיריים נגנבו ולא התרומה והמעשרות. ולא עוד אלא שלפי פירושם העיקר חסר מן הספר. ולפיכך אין ספק בעיני שהכוונה היא לשיריים, וכפי שמתברר מן הירושלמי. וכ"ה שם (פ"ד ה"ג): יותר מיכן היה ר' שמעון השזורי אומר הפריש תרומת מעשר ונשרפה[5] הרי זה שואלו ואוכל על פיו. ור' אבין מנסח את אופן השאלה: בגין דחשדתך ותקינתין ואיתוקדין (כ"ה בכי"ר, ולפנינו בט"ס: ואיתקרין), כלומר, מפני שחשדתי אותך ותקנתי אותם ונשרפו, הרי ברור שהפירות המתוקנים נשרפו. וכן פירש בס' ניר שם: שנשרפו החולין ונשאר התרומה, דכה"ג מפני הפסדו התירו לו לשאול על התרומת מעשר ולאכלה. וכן הפירוש אף לפנינו, שנגנבו הפירות ונשארו בידו רק התרומה ומע"ש, ולפיכך שואלו ומאמינו מפני שאימת תרומה ומע"ש על עם הארץ ואינו חשוד להאכיל תרומה לזר ומע"ש בגבולין. עיין במשנתנו לעיל פ"א מ"ג ובירושלמי שם ובירושלמי פ"ד ה"ה, כ"ד ע"א ובהשגות פי"ב מה' מעשר ה"ה.

8. שכשם שאימת שבת וכו'. ערוך הנ"ל, שם ערך דמע, ר"מ, ריבמ"ץ ור"ש פ"ד מ"א, כפר"פ פל"ט עמ' תק"מ. וכל זה עונה על הרישא.

8–9. כך אימת דמוע עליו. כ"ה בפיה"מ להר"מ ובכפר"פ הנ"ל. וכן בירושלמי פ"ד סה"ג: ר' שמואל בריה דר' יוסי בי ר' בון אמר תני בר קפרא כן אימת הדימוע עליו והוא אמר אמת. ועיין רמב"ן חולין ע"ה ב'. אבל בד, בכי"ע, בערוך ובר"ש הנ"ל: כך אימת דימוע על עם הארץ. ועיין מ"ש להלן.

9. עם הארץ שאמר זה טבל וכו'. בד חסרה המלה "הארץ" ובכי"ע חסרות המלים "עם הארץ שאמר", ובכפר"פ הנ"ל חסרות המלים "עם הארץ". ועיין מ"ש לעיל. ובר"מ פי"ב מה' מעשר הי"ז: חשוד שהעיד על של אחרים נאמן, חזקה אין אדם חוטא ולא לו, ואין צריך לומר ע"ה. לפיכך עם הארץ שאמר זה טבל וזה תרומה, זה ודאי וזה דמאי, אפילו בשלו נאמן וכו'. כלומר, מכיוון שאינו מעיד לטובתו הוי ליה כמעיד על של אחרים. ומקורו מן התוספתא כאן, כפי שהעיר לנכון בכפר"פ פל"ט עמ' תקל"ט: ומיהו בתוספות שאפילו בשלו נאמן, כמו שתראה מההיא שאימת שבת על עם הארץ.[6] ועיין בהשגות על הר"מ הנ"ל ועיין מ"ש מהרי"ט אלגזי בכורות פ"ד סי' ל"ב, קי"ט ע"ג ואילך, ובפאת השלחן סי' י"ז ס"ק י"ח, אות ע"ג.

10–11. גוי שהיה ציוח וכו'. ירושלמי פ"ו הי"א, כ"ה ע"ד, והרישא גם בבבלי יבמות קכ"ב א'. ועיין פיסקי ריקנטי סי' קמ"ד ובראשונים שנציין להלן.

11. פירות עזקה הן. וכ"ה בד ובירושלמי הנ"ל בכי"ר[7] ובכי"ס.[8] אבל בכי"ע כאן: עזקה הם. וכן בבבלי הנ"ל: של עזקה הם.[9] ופירש"י (ד"ה לא אמר כלום): וכמדומה לי דהאי עזיקה שם העיר שבא"י (עיין יהושע פ"י, י', י"א ועוד בכ"מ) ופירותיה משובחים. ואם היה נכרי זה בחוצה לארץ ומשבחם וכו'. אבל לעיל שם פירש: של עזיקה מפרדס מעזק וגדר סביב לו לשומרו והיא שנת שביעית וכו'. וכבר השיגו על הפירוש הראשון בתוספ' מנחות פ"ד א'

[5] צ"ל: ונשרפ' (ונשרפו) כלומר, הפירות, עיין להלן.
[6] עיי"ש בעמ' תק"מ. והמעיר בהוצ' לונץ לא עמד על כונת רבינו.
[7] עזקהם, במלה אחת. וכן בעיטור ח"ב, הכשר בשר, ד' למברג ד' ע"ג, הוצ' רמא"י ט' ע"ד: פירות חזקתן, וצ"ל: חזק הן.
[8] ולפנינו בירושלמי נשמטו שלש מלים הללו.
[9] וכן מעתיקים הגאונים, עיין אוה"ג ביבמות שם, עמ' 241, וכ"ה בערוך ערך עזק ובראשונים.

ד"ה שומרי: ובתוספתא נמי גרסינן עזק, כלומר פירות משומרים ואסורין בשביעית וכו'. וכן מוכיח ר"ת אצל ר"י בר טובי:[10] ובתוספתא פרק הלוקח פירות (גם) [גרס'] פירות עזיק הם, סייג, לפרושי שאינן (עור) [בור]. ועיין פי' הראב"ד בכפו"פ פמ"ח עמ' תרנ"ח, ועיין רמב"ן, רשב"א ומאירי יבמות שם, ובפי' הרמב"ן על התורה ויקרא כ"ה, ה'.

פירות ערלה הן. וכ"ה בירושלמי (אלא שבכי"ר נשמט בט"ס) ובבבלי הנ"ל. והגוי משבח את מקחו שהפירות הן מנטיעה ילדה ולא מאילן זקן. והגאונים (עיין אוה"ג יבמות עמ' 241) הביאו ראיה מברייתא זו שבבבלי הנ"ל שפירות ערלה נוהגים בשל גוי. ובס' הישר לר"ת (ח"א סי' י"ז, ו' ע"ג) כתב: של ערלה הן וכו', של עזיקה הן, הכי פירושו גוי תגר שלקח פירות מישראל וכו'. ומלשון זו משמע לכאורה שדוקא בלקח מישראל חייב בערלה, אבל בלקח מגוי פטורין.[11] ברם אין להטיל ספק במסורת התוספות (ע"ז ס"ג ב' ד"ה אין) שר"ת אוסר ערלה של גוים. וכ"ה כותב בעצמו:[12] ואם תאמר בשלקחה מישראל כמנהגם, הא ליתא, דהא בסופא דהך מתניתא קא תני, אבל אמר וכו' משלי נאמן להחמיר. ופירוש הדברים הוא שאין להעמיד את הרישא בשלקחה מישראל דוקא, שהרי בסיפא מפורש שאם הגוי אמר משלי הן נאמן להחמיר, ומוכח שפירות הגוי חייבים בערלה.[13]

ובראי"ש (קידושין פ"א סי' ס"ב) הביא שר"ת הוכיח מן הברייתא שלנו שפירות הגוי חייבין בערלה, והוסיף: ואין לומר דמיירי כשלקחו מישראל, מדקתני סיפא דהך מתניתא, אבל אמר מאיש פלוני לקחתיה נאמן להחמיר דברי רבי, מכלל דרישא איירי כשגדלו משלו. ועיין בקרבן נתנאל שם. וברור שאין זה מדברי ר"ת אלא של מפרש מאוחר, והיתה לפניו הברייתא בקיצור.[14] ולא עוד אלא שאין להבין כלל את הראיה שלו (לפי גירסתו), שהרי החילוק בין הרישא ובין הסיפא הוא שבסיפא הזכיר את שם המוכר ואפשר לברר, וברישא לא הזכיר את השם, אבל שתיהם בלקח מישראל. ועיין מ"ש להלן.

12. אבל אמר לו מאיש פלוני גוי לקחתים וכו'. וכ"ה בד (וכס"ז לעיל פאה רפ"ד). וכן בירושלמי הנ"ל: אם אמר מגוי פלוני הבאתים. ובכי"ע: מאיש פלוני לקחתיו. ורבינו תם[15] מעתיק: מאיש פלוני זה (ואולי ט"ס הוא, וצ"ל: גוי) לקחתים. ולפני הראבי"ה (ח"ב סי' תשט"ו עמ' 416) חסרו המלים „מאיש פלוני גוי לקחתים".[16]

13. משלי הבאתים וכו'. וכן בירושלמי הנ"ל בכי"ר: מתוך כרמי הבאתים (ובהוצ' שלפנינו נשמט) וכו'. ולעיל (שו' 11, ד"ה פירות ערלה) הבאנו בשם ר"ת והרא"ש שהוכיחו מכאן שפירות ערלה נוהגים בשל גוים. ולא זכיתי להבין את דבריהם, שהרי אפשר לומר שברישא שאינו אומר ממי לקחם תלינן שלקח מישראל, ובתגר גוי שרוב מקחו מישראל עסיקינן (עיין לעיל פ"ד ה"כ), ולפיכך הולכין אחר הרוב, ואינו אסור משום ערלה (והרי

[10] נבול מנשה לר"מ גראסבערג, סוף עמ' 26.

[11] וכן מביא בשיטה לא נודע למי קידושין ל"ו ב' (כ"ג ע"ד) בשם ר"ת שאין ערלה נוהגת אלא בנטיעות ישראל. וכן השתדל להוכיח מלשון ס' הישר בפאת השלחן סי' כ"ג ס"ק י"ב, אות כ"ט.

[12] אצל ר"י בר טובי הנ"ל (לעיל הערה 10). ובעמ' 27 שם מפורש: ע"כ לשון ר"ת הוא.

[13] ומ"ש ר"ת בס' הישר שהרישא מדברת בלקח מישראל הוא מפני שהברייתא מוכירה פירות עזיקה, שהן לפי פירושו פירות שביעית שבאו מפרדס מעחק, אבל אם הן של גוי מה איכפת לנו אם אמת כדבריו. ועיין בשיטה לא נודע למי הנ"ל ובמאירי קידושין, עמ' 194, ובנימוקי יוסף סוף יבמות. ועיין מ"ש להלן בשם הרא"ש, ועיין בשו"ת אבקת רוכל סי' כ"ד.

[14] וכ"ה הלשון אף באו"ז ה' אבלות, סי' תכ"ח, ח"ב פ"ח ע"ב, בשם הראבי"ה. ועיין מ"ש להלן.

[15] נבול מנשה הנ"ל (לעיל בהע' 10).

[16] וברבי הראבי"ה הובאו באו"ז הנ"ל (וכן בה' יו"ט שם, סי' של"ב, ע"א ע"ב); במרדכי מו"ק פ"ג סי' תחקכ"ה, בריא"ש מו"ק פ"ג סי' ל"ב ובהגה"מ פ"ז מה' אבלות ה"ה אות ו'.

ישראל לא ימכור פירות ערלה, האסורין בהנאה, לגוי), ואינו מעשר אלא דמאי, אבל אם אמר ממי לקחם, או שאמר שהן משלו, אעפ"י שהוא משבח את מקחו נאמן להחמיר ומעשר ודאי (לכה"פ מדרבנן). ובאומר שלקחו מפלוני כותי אסור אף משום ערלה.[17]

ובפאת השלחן (סי' כ"ג ס"ק י"ב, אות כ"ט) פירש: אבל אמר לו מאיש פלוני גוי וכו', כלומר, ולא שבח את מקחו אלא אמר שלקח מאיש פלוני גוי סתם וכו' נאמן להחמיר, ומעשר ודאי. ועיין גם בח"ד ובעיטור בכורים. ולפירוש זה קצת קשה למה צריך להזכיר איש פלוני גוי, ולמה לא יהא נאמן להחמיר לרבי אפילו אם אמר סתם: מגוי, מכותי לקחתים או משלי הם, שהרי לא שבח מקחו, והפירות הם בידו.

נאמן להחמיר. לשיטת הפוסקים שנטיעות גוי חייבות בערלה נאמן להחמיר, ואסורות משום ערלה, אפי' אמר משל פלוני גוי, או משלי הבאתים. ולשיטת הפוסקים שנטיעות גוי פטורות מן הערלה, נאמן להחמיר לעניין שצריך לעשר וודאי. עיין מ"ש לעיל.

13—14. דברי ר'. רבן שמעון בן גמליאל או' וכו'. וכ"ה בכי"ע. וכן בד: דברי רבי וכו'. ובירושלמי: דברי רבי. וחכמים אומרי' וכו'. ובר"ת הנ"ל: נאמן להחמיר כדברי ר'. רבן גמליאל אומר אינו נאמן וכו', וכן בראבי"ה הנ"ל: רבן גמליאל אומר אינו נאמן וכו', ושמע מינה דרבן גמליאל זה אינו בנו (כלומר, של רבי), ומיהו נראה לכאורה דבנו הוא, דאילו זקינו הוא הוה מקדים מילתיה למילתיה דרבי וכו'. וכן באו"ז הנ"ל סי' של"ב: ר"ג אומר וכו', אבל בה' אבלות מעתיק משמו: רשב"ג אומר וכו'.

ובמרדכי מו"ק הנ"ל (בהע' 16) מעתיק בשם מהר"ם ב"ב: ושאלו לראבי"ה וכו', והביא לו ראיה מהא דאמרינן בתוספתא דדמאי, ומייתי לה סוף מסכת יבמות, גוי שהיה מוכר פירות בשוק וכו', לא נתכוון אלא להשביח מקחו. ומסיק עלה דברי ר', רשב"ג אומר נאמן הגוי להחמיר אבל לא להקל, וקי"ל הלכה כר' מחבירו ולא מרבו, ורשב"ג אביו הוה ורבו הוה, ומתוך כך היה רוצה לומר דנאמן נמי לענין אבילות וכו'. וכ"ה בהגה"מ הנ"ל, ועיין בשו"ת הרשב"א, ח"א סי' קי"ח ובשו"ת תרומת הדשן סי' ר"ב. וכנראה שיש כאן קיצור, שהרי ברישא כ"ע מודי שאין נאמן, ונתחלפו לפניו דברי רבי בדברי רשב"ג. ובראב"ש מו"ק הנ"ל: ומסיים בתוספתא דברי רבן שמעון בן גמליאל. ר' אומר נאמן הגוי להחמיר אבל לא להקל, וזה מתאים לגירסא שלפנינו, אלא שיש כאן שינוי סדר בדברי התנאים ומקדים דברי רשב"ג לדברי רבי.[18]

15. וממי שהוא נאמן. בכי"ע בשינוי סדר: ממי שהוא נאמן וממי שהוא מעשר, וכ"ה במשנתנו. ופירש רש"י: ממי שהוא נאמן שאינו לוקח מע"ה, וממי שהוא מעשר דמאי קודם שימכרם. ועיין בריבמ"ץ פ"ד מ"ה. ובפיה"מ להר"מ פירש ממי שהוא נאמן על טומאה וטהרה שאינו מאכיל אסור (עיין בהשגות פי"א מה' מאכלות אסורות הכ"ה) ולא טמא. והלשון במשנה מתאימה יותר לפירוש רש"י והריבמ"ץ. ועיין מ"ש להלן שו' 26—27 ד"ה לא יטול אלא מן המומחה.

אין נאמן. ואעפ"י שאמרנו לעיל (ה"ב, עיין מש"ש) שאין אדם חשוד על של אחרים, הכא שאני, שהרי יש לו הנאה, שאינו רוצה לטרוח, ולוקח מן המצוי לו ביותר. ועיין בשו"ת הרשב"ש סי' תקנ"ג.

16. מאיש פלוני וכו'. שהוא מתיירא שמא ישאלנו. ועיין בתוה"ב להרשב"א בית ד' ש"ב, קי"ט ע"ב, בבדק הבית שם ק"כ ע"א ובמשמרת הבית ק"כ ע"ג.

[17] הכותים לא קבלו את מסורת חז"ל שפירות ערלה אסורים בהנאה, ולא אסרום אלא באכילה (עיין כרמי שומרון, ריש עמ' 76), ומכרום לגוים.

[18] ברוב המקומות מקדים דברי רבי לדברי רשב"ג. ועיין בהגהות מהר"ץ חיות לב"מ ז' א'.

שמא מצא אחר וכו'. בירושלמי: מה טעמא דר' יוסי? אני אומר אחד קרוב מצא ולקח ממנו. ומוקים ליה שם בשיטת ר"א במשנת גיטין פ"ו מ"ג ומ"ד. וע"ה יכול להשתמט ולומר סבור הייתי שאינך אלא מראה לי מקום לטובתי, שלא אטרח לחפש, ואינו נתפש על דבורו. ומדברי הירושלמי (ועיין להלן) מוכח שלא גרסו בברייתא עצמה את הטעם של ר' יוסי.

17. באומ' צא אכול את הככר וכו'. כלומר, ואינו חושש שמא יקח בשליחותו ממי שאינו נאמן, והוי ליה כמאכיל טבלים לע"ה (מנ"ב). ועיין להלן הי"ד ומש"ש. ובירושלמי גורס: אפילו אמר לו מפלוני אינו נאמן, עד שיאמר לו קח ואני נותן מעות.

18. הנכנס לעיר והיתה תרומה מתוך ידו וכו'. בד: בתוך ידו. ובכי"ע בידו. ובירושלמי (פ"ד ה"ח, כ"ד ע"ב): תני נכנס לעיר ואינו מכיר אדם וכו'. והמלים "והיתה תרומה בתוך ידו" חסרות שם, אבל מתוך לשון רבי שם מוכח שברוצה לחלק תרומה עסיקינן (עיין גם מ"ש להלן). וכן בפי' ר"ש סיריליאו (לפי מהרי"ט אלגזי בכורות פ"ד סי' ל"ב, קי"ח ע"ד): נכנס לעיר ואינו מכיר אדם שם, ובתוספתא קתני והיה בידו תרומה, ומפרש לקמן דרוצה לחלקה לכהני העיר, ואין ידוע אם אוכלין בטומאה או בטהרה וכו'.

19. וכן מי שעמד וכו'. כ"ה בד, וכע"ז אף בכי"ע ובירושלמי. ובכת"י שלנו נשמט ע"י הדומות.

20. נשאל לחבירים וכו'. בכי"ע: משאיל לחבירים, וצ"ל: נישאל וכו'.

20—21. דברי רבן שמעון בן גמליאל. ר' או' אין נשאלין וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: דברי ר'. רבן שמע' בן גמליאל אומ' וכו', והנכון כלפנינו, עיין לעיל פ"ד סה"ל ולהלן בכורות פ"ג סהי"ט. וכ"ה בירושלמי הנ"ל, ואומר שם בירושלמי: אתיא דר' כר' מאיר, ודרשב"ג בשיטתיה וכו'.

22—23. אמ' לו אחד אני, אין נאמן. וכ"ה בכי"ע: ואמ' לו אחד אני, אינו נאמן, וכן בר"ש פ"ד סמ"ו (בד"ר): ואמ' לו אחד אינו נאמן, וצ"ל: [אני], אינו נאמן. וכ"ה במשנה (פ"ד מ"ו) בהוצ' שלפנינו, בהוצ' לו, קויפמן ועוד. וכן גרס שם בס' המקח והממכר לרב האי סוף שער נ"ה. וכן גרס הר"מ בפי"ב מה' מעשר ה"ז עיי"ש. וכן גרס בברייתא שלפנינו בירושלמי ספ"ד בכי"ל (ונמחקה המלה "אינו" ע"י אחר). ולפי גירסא זו מתחילה אח"כ חלוקה אחרת.

ברם בפי' הרא"ש למשנתנו הנ"ל גורס בתוספתא: ואמר לו אחד אני אינני נאמן, איש פלוני מעשר הוא וכו'. ולפי זה יש לנו כאן המשך אחד עם הבא להלן. וכן במשנה שבירושלמי: אמר לו אחד אני איני נאמן, איש פלוני נאמן הרי זה נאמן. וכע"ז גרס גם הראב"ד בהשגות פי"א מה' עדות ה"ח ובתוספ' כתובות כ"ד א' ד"ה שלי,[19] ובבדק הבית להרא"ה בית ד' ש"ב, ק"כ ע"א, ועוד. ולפ"ז הכל המשך אחד הוא, ופירושו שאעפ"י שאמר על עצמו בפירוש שאינו נאמן, מ"מ נאמן על אחרים.[20]

ובד כאן גורס: אמר לו אחד אני נאמן, מעשר הוא וכו'. וצריך לפרש לפי גירסא זו שאם אמר אחד אני נאמן, והעיד עליו אחר שהוא מעשר, הרי זה נאמן. וכן בירושלמי

ולכאורה בקושיית הרב תירוצו, והקרימו את הבן, כדי שיראה שהאב חולק על הבן, ולא להפך. ובמאירי (גיטין, עמ' 216): "שמסררי הברייתא, שהם ר' חייא ובר קפרא, היו מקרימים את דבריו לרוב מעלתו". ועיין להלן מעשרות פ"ב שו' 25 ומש"ש.

[19] ובס' הישר לר"ת סי' ס', י' ע"ב גרס: ואמר לו אני אינו נאמן וכו'. וצ"ל: אני אינני וכו', כפי שמוכח מתוך דבריו להלן שם, ובתוספ' כתובות שהבאנו בפנים.

[20] ועיין במהרי"ק פי"ב מה' מעשר סה"ת, בכ"מ ובלח"מ פי"א מה' עדות, ובפני יהושע כתובות כ"ד א'.

בהוצאות שלפנינו (וכ"ה גם בכי"ר): אמר לו אחד אני נאמן, אם אמרו לו שהוא נאמן הרי זה נאמן. ומסתבר שבד נשמטה המלה „אינו" ע"י הדומות, וצ"ל: אני, [אינו] נאמן, כגי' רוב הנוסחאות.

23. מעשר הוא הרי זה נאמן. וכ"ה בד ובכי"ע, ופירושו שאם אחר העיד עליו, ואמר מעשר הוא, הרי זה נאמן. ובר"ש ובראב"ש הנ"ל גרסו כאן בפירוש: איש פלוני (בר"ש ד"ר: פלני) מעשר הוא וכו'. ועיין בירושלמי הנ"ל ובגי' כי"ל שהעתקנו לעיל.

והנה מתברר מתוך בבא זו ומתוך המשנה הנ"ל שע"ה אעפ"י שהוא חשוד על עצמו נאמן על חברו. ובירושלמי (פ"ד רה"ח) שאלו: ועד אחד נאמן? אמר ר' יוחנן קל היקלו באכסנאי, מפני חיי נפש. וכן פירש הר"מ בפיה"מ שם. ובהשגות פי"ב מה' מעשר ה"ז הקשה מכאן על הר"מ שפסק: חשוד שהעיד על של אחרים נאמן. חזקה אין אדם חוטא ולא לו, ולפ"ז למה האמינוהו באכסניא גרידא, ומפני חיי נפש דווקא. ובאו"ש שם העיר לבדק הבית להרא"ה (בית ד' ש"ב, ק"כ ע"א): „ומקשינן בירושלמי ועד אחד נאמן בתמיהה, כלומר כיון שעל גופו הוא בא להעיד, אם כשר אם לאו, היאך עד אחד נאמן וכו' ". והדברים יותר מבוררים בריטב"א ע"ז ל"ט ב': ובמשניות זרעים מוכיח דכל שהוא בחזקת חשוד צריך שני עדים להכשירו, או עד אחד שיעיד על החתיכה, שלא אמרו עד אחד נאמן באיסורין אלא במעיד על החתיכה מ"ר ז"ל.[21] וזהו כעין תירוץ האחרונים להשגת הראב"ד הנ"ל, עיין באו"ש שם ומה שהאריך במהרי"ט אלגזי בכורות פ"ד סי' ל"ב, קי"ח ע"ד ואילך.

23–24. בפניו אין נאמן. שלא בפניו נאמן. וכ"ה בר"ש ובראב"ש פ"ד סמ"ו. וכן בבדק הבית להרא"ה (בית ד' ש"ב ק"כ ע"א): איש פלוני נאמן הרי זה נאמן, ואמרי' עלה בברייתא דדוקא שלא בפניו. וכן כנראה היתה הגירסא בתוספ' כת"י פ"מ, עיין במה"פ ספ"ד. וכ"ה בירושלמי ספ"ד בגי' כי"ס. ובכי"ע כאן: בפניו נאמן שלא בפניו נאמן,[22] וצ"ל כלפנינו. ובד בטעות: בפניו נאמן שלא בפניו אינו נאמן, וצ"ל להפך, וכן הדין נותן, שבפניו אינו מעיז להעיד שהוא אינו נאמן. ועיין במהרי"ק פי"ב מה' מעשר ה"ז.

24. בבית דין נאמן. ליתא בד, בכי"ע ובראשונים הנ"ל. ואם אין כאן ט"ס פירושו שבב"ד נאמן להעיד אפילו בפניו, וחזקה שלא ישקר בב"ד רק מפני שרוצה להחניף לו. ואנו עוסקים ברוצה ליקח מאדם שאין ב"ד מכירין אותו.[23]

במי דברים וכו'. עיין מ"ש לעיל פ"ג הערה 14.

25. אבל אם היה מכיר שם אדם וכו'. ר"ש, רא"ש ובדק הבית הנ"ל. ר"מ פי"ב מה' מעשר ה"ח ובהשגות שם. ונראה שאם היה מכיר אדם לא הקלו בו כאכסנאי, ומכירו עוזר לו למצוא מומחה שכלם מכירים אותו.

לא יטול אלא מן המומחה. כלומר מאדם שהוא נאמן לרבים. ומלשון התוספתא משמע קצת שלאו דוקא ברוצה ליקח דמאי עסיקינן, אלא הוא הדין בשאר מאכלים,[24] כמו שפירש הר"מ בפיה"מ פ"ד מ"ה, עיין מ"ש לעיל רה"ג, ומ"ש להלן ד"ה בתרומות ובמעשרות.

26. בזמן שלא שהה שם וכו'. בבא זו נשמטה בכי"ע, אבל ישנה גם בד, בר"ש, בראב"ש, בראב"ה וברמב"ם הנ"ל.

[21] קרוב לוודאי בעיני שכיון להרא"ה ז"ל, שהרי בחידושי הרשב"א לע"ז שם (בכת"י) אין זכר מזה. ומה שהביא להלן בסמוך שם: ומורי הרא"ה ז"ל פירש בעניין אחר, אף הוא נמצא בבדק הבית הנ"ל, קי"ט ע"ד, עיי"ש פירוש מחודש ל„מאי דאכיל' שבע"ז שם. וכבר השיג עליו בתשב"ץ ח"ג סי' פ"ג.

[22] צוקרמנדל העתיק בטעות: שלא בפניו אינו נאמן.

[23] ושמא פירושו שבב"ד נאמן להעיד שהוא חבר ליתן לו מעשרות, עיין ספרי שופטים ריש פיס' קס"ה, עמ' 214, ובבלי חולין ק"ל ב'.

[24] עיין בתוספתא ע"ז ספ"ה (כי"ע ספ"ד); ירוש' שם פ"ב ה"י, מ"ב ע"א; בבלי שם ל"ט א'.

27. במה דברים אמורים בתרומות ובמעשרות וכו'. הראשונים הנ"ל, סמ"ג עשין קל"ה, קצ"ט סע"ג. וסיגנון הברייתא קשה, שהרי לפי העניין כאן היה צריך לומר: במה דברים אמורים בדמאי, אבל בשביעית ובטהרות לא יטול אלא מן המומחה. וכן ניסח הר"מ (פי"ב מה' מעשרות ה"ט) הנ"ל: אבל לעניין פירות שביעית או לעניין טהרות לא יקח אלא מן המומחה. ברם הגירסא "אין (אינו) נאמן" מאושר ע"י כל נוסחאות התוספתא ומקויימת, ע"י הר"ש, הרא"ש, הרא"ה והסמ"ג הנ"ל. יתר על כן לפירוש הרשב"ם[25] במשנה כאן ספ"ד, הרי התוספתא כאן סותרת את משנתנו, כמו שהקשה עליו הר"ש בפ"ד מ"ו.

ולולא דברי רבותינו הנ"ל הייתי מפרש שהדברים חוזרים להה"ד, למחלוקת רשב"ג ורבי, ולאו ברוצה ליקח אנן קיימין, אלא ברוצה ליתן. ודווקא אם היו בידו תרומה ומעשרות שאינו רשאי ליתנם לע"ה,[26] והוא אינו מכיר שם אדם, סומך על עד אחד, מפני שקול יוצא לחילוק,[27] אבל אם רוצה למכור שביעית וטהרות, הרי אסור למסור פירות שביעית[28] וטהרות[29] לעם הארץ, ואין עד אחד נאמן לעשות את הקונה חבר לשביעית ולטהרות.

28. הרוצה להפריש וכו'. נתבאר בפירוש הקצר, ע"פ הירושלמי פ"ה ה"ב. ובירושלמי רה"ב מביא את הברייתא שלנו,[30] והעמידוה בכהן ולוי שיכולים להפריש תרומת מעשר (שהרי בטבל וודאי אנן קיימין שמפריש ממנו אף תרומה). וכר"ש פ"א מ"ב העמידה בשיטת אבא אלעזר בן גמלא (בבלי גיטין ל"א א') שאף לישראל יש רשות להפריש תרומת מעשר. ועיין מ"ש להלן תרומות פ"א ה"ט. ועיין בהשמטות ציון ירושלים לירוש' הנ"ל.

29—30. האומ' אחד ממאה וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע, וצ"ל: הוא אומר, ובירושלמי בכי"ר, בכי"ס ובר"ש: ואומר וכו'.

30. הרי זה בצד זה מעשר. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא. ובירושלמי: הרי הן בצד זה חולין טבל.[31] ואף כאן הפירוש הוא שקבע מקום ולא קרא שם, שאם לא כן נמצא מקדים. וכן יוצא מהמשך העניין להלן.

31. הרי זה בצד זה חולין. כ"ה בד ובכי"ע. ובכי"ו בטעות: חולק. ובירושלמי כת"י ור"ש מוגה (עיין הע' 31): הרי הוא בצד זה חולין טבל. ונמצא עכשיו קובע מקום לתרומת מעשר ולחלה במדה מצומצמת.

33. והשאר חלה. וכ"ה במשנתנו פ"ה מ"ב. אבל ברוב נוסחאות המשנה[32] ליתא. ולברייתא שלנו כיוון הירושלמי (פ"ה ה"א, כ"ד ע"ג): תני ר' חייה אף בודאי (שהרי כאן מפורש תרומה) עליה וכו', חלה אין בה משום כל תאחר.

34. ר' שמעון אוסר בתרומת מעשר וכו'. וכ"ה במשנתנו פ"ה סמ"ג. ובירושלמי שם: ור' יודה אוסר בחלה, ולא אצלו היא נטבלת וכו'? אוף ר' יודה מודה בה. ותני

[25] הובא בתוספ' כתובות כ"ד א' ד"ה שלי (ולפנינו שם בט"ס: רשב"א) ובכורות ל' א' ד"ה מתני'.

[26] עיין לעיל פ"ב ה"ב, ומש"ש.

[27] כירושלמי כאן פ"ד סה"ח, וכגירסת הרש"ס לעיל שם וכפירושו. עיין מ"ש מהרי"ט אלמי בכורות פ"ד סי' ל"ב, קי"ח ע"ד ואילך, קי"ט רע"ב.

[28] להלן שביעית פ"ו ה"כ, עיין משנ"ש. ועיין סוכה פ"ג מי"א, שביעית פ"ח מ"ז. ואין מדברים כאן כלל ברוצה לקנות מע"ה. וסרה בזה קושיית הר"ש על הרשב"ם שהבאנו בפנים.

[29] דמאי פ"ב מ"ג ומקבילות.

[30] הנוסח הנכון הוא בפ"מ לר"מ בן חביב כת"י ששון, והעתקתיו בסה"י לכבוד ר"א מרכס ח"א, עמ' שי"ח.

[31] המלה "טבלי ליתא בירושלמי כת"י הר"מ בן חביב ובר"ש מוגה, לפי עדות הנ"ל. עיין לעיל הערה 30.

[32] לו, נוף כת"י פרמה וקויפמן, כי"מ, משניות כי"י עם פידוש הר"מ. ועיין בתיו"ט ובמלא"ש.

כן ר' יודה ור' שמעון אוסרין בתרומת מעשר ומתירין בחלה.[33] ועיין מ"ש בפירוש הקצר, והוא מעין פירוש בעל ח"ד והגהות הגר"א.

35. נוטל חלה מכולן. בכי"ע חסר, וכנראה שכן נכון.

36–37. פועלין שהיו יושבין וכו'. וכ"ה בד, והתוספתא דיקה בלשונה וחילקה בין פועלים ואורחים, ונקטה לשון יושבין בפועלים ומסובין באורחין. ובכי"ע: פועלים שהיו מסובין וכו'. והר"מ ספי"ד מה' מעשרות כלל שניהם בבבא אחת: פועלים או אורחים שהיו מסובין ואוכלין וכו'. ופירש בח"ד: פועלים של שני בע"ב, ואין צורך בזה, שאפילו בפועלים של בעה"ב אחד יש לחשוש שמא פועל אחד עישר והשני לא עישר (עיין במשנתנו פ"ז מ"ג), כמו שפירש לנכון ר' יונה בר"ג. וכן נראה מסתימת לשון הר"מ הנ"ל שלא הזכיר שני בעלי בתים.

39. עני שנתנו לו פרוסות פת וכו'. וכע"ז אף בכי"ע, אבל בד חסר. ובמשנתנו פ"ה מ"ה: הלוקח מן העני, וכן העני שנתנו לו פרוסות פת או פלחי דבילה מעשר מכל אחד ואחד. כלומר ממתנת כל נותן ונותן, מפני שאנו חוששים שמא אחד עישר והשני לא עישר. ופשיטא שבצדקה עסיקינן, ולא במתנות עניים שהן פטורות מן המעשרות.

39–40. שחק את הפת ועשאה פירורין וכו'. ובמשנתנו הנ"ל: ובתמרים ובגרוגרות בולל ונוטל. והטעם הוא שמכיון שנתערבו כולן, מקילים בדמאי, ואנו תולים שנבללו בשוה, ונמצא מעשר על כל חלק וחלק מיניה וביה. ולכאורה אין הבדל בין המשנה והתוספתא, והיא בלילה, היא שחיקה, היא עשיית דבילה. ברם הר"מ בפי"ד מה' מעשר ה"ח העתיק את לשון המשנה, ובה"ט הביא את התוספתא שלנו, ומשמע מלשונו שבשחיקה ועשיית דבילה מותר אפילו במתנה מועטת, מה שאין כן בבלילה. ועיין במל"מ במקומו, ומ"ש להלן.

40. גרוגרות ועשאן דבילה. בדרך כלל היו עושים דבילה מתאנים לחים.[34] ושמא ע"י שחיקה היו מתדבקות הגרוגרות בדבש היוצא מהם. עיין לשון הר"מ הנ"ל.

41. אמ' ר' יהודה במה דברים אמורים בשנת שבוע וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע בטעות: א' ר' יוסי וכו'. ובמשנתנו (פ"ה מ"ה) הנ"ל: אמר ר' יהודה אימתי, בזמן שמתנה מרובה, אבל בזמן שמתנה מועטת מעשר מכל אחד ואחד. ופירשו הראשונים (עיין ר"ש ורא"ש) ע"פ הירושלמי במקומו שבמתנה מרובה אנו תולים שכל אחד נתן כמנהג, במדה שוה, וכשהוא בוללם יחד נמצא שלכל הנותנים יש חלק שוה בכל מנה ומנה, אבל במתנה מועטת, כלומר בזמן שנותנים מתנות מועטות, הרי כל אחד נותן לפי יכולתו, ואין נתינתם שוה, וכשהוא בוללן יחד הרי חלקים גדולים של אחד מתערבים עם חלקים קטנים של אחר, ואנו חוששים שמא מפריש מן הרוב על המיעוט. וכן פירש הר"ש פ"ה סמ"ה גם את התוספתא, שבשנת שובע[35] נותנין מתנה מרובה, ובשנים מצומצמות נותנין מתנה מועטת. ולפי פירוש זה הם דברי ר' יהודה במשנה הם דבריו בתוספתא.

ברם הר"מ בפיה"מ פירש שמתנה מרובה מוכיחה על נדיבות הלב ואנו תולים שהנותן עישר ונתן ביד רחבה, ולפיכך הקלו כשעירב ובלל. אבל במתנה מועטת יש לחשוש יותר שהנותן לא

[33] בכי"ע כאן: ור' שמע' וכו'. ולפ"ז שמא אפשר להגיה: [ר' יהודה] ור' שמעון אוסר' בתרו"ט ומתיר' בחלה. ועיין בשנות אליהו שהעביר את דברי ר' שמעון ממשנה ג' למשנה ד'. ותמה עליו בס' ניר מן הירושלמי הנ"ל שמוכח ממנו שמקום דברי ר"ש הוא במ"ג. ברם הגר"א גורס בירושלמי שם: אמר ר' מתניא בפלטר היא מתניתא, ואצלו היא נטבלת. ואף ר' יודה מודה בה. ותני כן וכו'. ולפי גירסא זו הרי הירושלמי בעצמו מעביר את הבבא למשנה ד'. ועיין מה שהאריך בזה בפאת השלחן סי' י"ט ס"ק ו', אות ט"ו.

[34] עיין מ"ש להלן שביעית פ"ו הכ"ט.

[35] כן היא גירסתו בתוספתא. ואף לפנינו צריך לקרוא בשין שמאלית ובחולם על הוי"ו.

עישר, מכיון שהוא עצרן וכילי, וככגון דא לא מהני עירוב, ויש לחשוש שמא מעשר מן הפטור על החיוב. ולפי פירוש זה אין הדבר תלוי בזמן שוכע ובצורת, אלא בנדיבות הלב של הנותן, ומשנתנו לכאורה חולקת על התוספתא. והר"מ פסק כמשנתנו, אלא שנקט לדינא את הבבא שלעיל. ומשמע לפי פשוטו שבשחיקה ובעשיית דבילה יש בילה, ואפילו במתנה מועטת מעשר מאחד על הכל, עיין מ"ש לעיל.

42. הלוקח מן העני וכן עני שנתנו לו וכו'. בכי"ע חסרות המלים "וכן עני", וגירסא נכונה היא, ולפנינו היא אשגרה מן המשנה (פ"ה מ"ה). ובד גורס: ובן עני וכו', ולפי זה אפשר אולי לפרש: הלוקח מן העני ומבן עני שנתנו לו וכו' (אבל מחוורתא שהוא ט"ס). ועיין מ"ש להלן.

43. מעשר מכל אחד ואחד. נראה שצ"ל: מכל אח' ואח', כלומר מכל אחת ואחת (כפי שגורס לפנינו בסוף הלכה זו), והיינו מכל פרוסה ופרוסה ומכל גרוגרת וגרוגרת. ודוקא בעני עצמו שיודע מה שבא לו מכל אחד ואחד יכול לעשר מכל מתנה ומתנה, אבל הלוקח מן העני צריך לעשר מכל פרוסה וכו'. עיין מ"ש בתוספ' אנשי שם למשנתנו פ"ה רמ"ה.

בתמרים בעמקים וכו'. וכ"ה הסדר גם בד, אבל בכי"ע הסדר יותר הגיוני: בגרוגרות (צוקרמנדל השמיט מלה זו) ובשנת השבוע מעשר מאחד על הכל, ובשאר שנים מעשר מכל אחד ואחד, בתמרים ובעמקים (כלומר, שבעמקים) מעשר וכו'. ולפ"ז הדברים דבוקים לברייתא שלעיל, והכוונה שבשנת השובע בולל ומעשר מאחד על הכל, וכן בתמרים שבעמקים שהם מובחרים (עיין בכורים פ"א מ"י) דינם כמתנה מרובה.

45. הלוקח מן הפלטר מעשר וכו'. משנתנו פ"ה מ"ד. וכנראה שבתוספתא הבינו שהפלטר אינו מוכר פת גרידא, אלא אף שאר דברים, וכמובנה של המלה במקור היוני.

46. מעשר מכל קישות וקישות וכו'. בד: נוטל מעשר מכל קישות וקישות. ובכי"ע: נוטל מכל קישות וקישות. ובר"מ פי"ד מה' מעשר ה"ב: היה מוכר כשות או ירק וחן מביאים וצוברין לפניו, הלוקח ממנו מעשר מכל כשות וכשות ומכל אגודה ואגודה וכו'. אבל בר"מ כת"י: היה מוכר קישות או ירק וכו' מעשר מכל קשות וקשות וכו'. וכן נכון, עיין עוקצין פ"ב מ"א ובפיה"ג מקואות פ"ט סוף עמ' 123.

47. ומכל אגודה ואגודה. עיין ירושלמי פ"ה ה"ז ובמלא"ש פ"ה מ"ח.

47—48. הלוקח מן חנוני וחזר ולקח ממנו וכו'. במשנתנו פ"ה מ"ו: הלוקח מן הסיטון וחזר ולקח וכו'. ודין החנוני לא נזכר במשנה. אבל בירושלמי שם: תני הלוקח מן החנוני וחזר ולקח ממנו שנייה וכו'. עיין להלן.

48. אע"פ שמכיר את החבית שהיא היא לא יעשר מזה על זה. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: אם מכיר את החבית וכו'. ונראה שיש שם השמטה ע"י הדומות, וצ"ל: אם מכיר את החבית שהיא היא [מעשר מזה על זה, ואם אינו מכיר את החבית שהיא היא] לא יעשר מזה על זה. וכן בירושלמי הנ"ל: אם מכיר הוא את החבית שהיא היא מעשר ממנו עליו. הא אם אינו מכיר אותה חבית לא בדא. והוא כמו שהשלמנו. ובירושלמי שם ממשיך: הדא דתימ' באילין אידתיקרימ', ברם באילין שפייא (בכי"ר: שפייה) אורח' (בכי"ר: אורחה) מפנתון אילין לגו אילין. והנה כל המפרשים פירשו שאידתיקרימ' ושפייא הם המוכרים ונדחקו מאד בפירוש המלה אידתיקרימ', והגיהו הרבה. אבל מלשון הירושלמי "אורחה מפנתון", הדרך היא לפנות אותם (כנראה צ"ל: מפנתין, לפנות אותן), מוכח שהכוונה לכלים, כלומר לכלים שהזכירו אותם מקודם. ואפיפניוס בספרו על המשקלים והמדות מביא (הנוסח הסורי, הוצ' ספרים ע"י האוניברסיטה משיקגו, 66c): "שפיתא הוא שם סורי ונוהגת כמדה אצל האשקלונים, העזיים ובשאר ספר ימא דמתקריא סאפאלא (שפלה). ומשתמשים בה לקדוח

בה יין מן הגת ואף נושאים בה יין (וסבלין לחמרא)". ולפיכך קרוב שצריך לומר בירושלמי: ברם באילין שפייתי (במקום שפייה שבכי"ר), כלומר אפילו אם מכיר את השפיתא אינו מעשר מזו על זו, מפני שדרכם לפנות אותן מאילו לאילו, שהרי משתמשים בהן כמדה וככלי שאיבה. ואשר למלה אידתיקרימ' היא בוודאי משובשת, ובכי"ר גורס: אורתי (סוף שורה) קדמיתא, ובכי"ס (לפי ירוש' הוצ' לונץ): אולותוקרימא. ונראה שצ"ל: אינוקרמיא,[36] כלומר כדי יין. ולפ"ז אפשר שכוונת התוספתא לכד שקודחין בו, ודינו כשפיתה שאין מעשרין מזו על זו. ועיין ר"מ רפי"ד מה' מעשר ובמה"פ פ"ה ה"ו ד"ה תני ובגליון הש"ס שם.

49—50. אבל בשל ודיי הרי זה אסור. שהרי אסור למכור ודאי אפילו לחבר אלא לצורך, עיין במשנתנו פ"ה מ"ח ובירושלמי שם.

50. באיסר ירק וכו'. שמא אין זה איסר האיטלקי, אלא מטבע קטן ששויו נומין.[37] וכבר שנינו בירושלמי ספ"ב: תני ר' חייא וכו' נומן מידה דקה וכו'. ועיין מ"ש לעיל פ"ג שו' 46.

51. לא יחזיר וכו'. שהרי לקח במדה דקה ומחזיר במדה דקה, ואסור למכור דמאי במדה דקה. ועיין לעיל פ"ד ה"א.

52. הרי זה אוסר כל שהוא. משנת חלה ספ"ג. ועיין להלן תרומות פ"ה הט"ו ומש"ש. והתוספתא שלנו הובאה ברש"י חולין קל"ו ב' ד"ה טבל, בר"ש חלה פ"ג סמ"ט, בשו"ת מהר"מ ב"ב הוצ' מק"ג, ריש עמ' 125. והברייתא היא בשיטת ר' יוחנן בירושלמי תרומות רפ"ד ובמקבילות שטבל אינו בטל ברוב מדאורייתא, עיין בנועם ירושלמי תרומות רפ"ד וחלה פ"ג מה שהאריך בזה.

53—54. את החולין כדי תרומה ומעשרות שבטבל. בכי"ע: כדי תרומת מעשר שבטבל. ובד: נוטל את כל החולין כדי תרומת מעשר שבטבל. ועיין להלן פ"ח הי"ז ומש"ש. וברש"י חולין הנ"ל: "ואם לאו נוטל מן החולין כפי תרומת מעשר שבטבל.[38] ואיני יודע מהו". ובר"ש חלה הנ"ל: ואם לאו נוטל את החולין כדי תרומות מעשר שבטבל. אבל תרומה גדולה לא תני וכו', משום דהתם מיירי בטבל של דמיי וכו', דבדמיי אייריי, מדתניא במסכת דמאי. ועל פיו ניסח בשו"ת מהר"ם ב"ב הנ"ל: ומשכחן נמי בתוספתא דמס' דמאי גבי דמאי שנתערב בחולין שהוא אוסר וכו'. נמצאנו למדים שרוב הנוסחאות גרסו כאן "תרומת מעשר", ומוכח שבדמאי אנן קיימין. ועיין להלן פ"ח הי"ז הנ"ל.

ברם בפי' הרש"ס כאן (קכ"א ע"א) מעתיק: נוטל מן החולין כדי תרומה ותרומת מעשר שבטבל וכו'.[39] ולפ"ז בודאי אנן קיימין, וכן מוכח מגי' כי"ו. ולפי רהיטת הלשון של רוב הנוסחאות: נוטל את החולין (את כל החולין) משמע שיש לפנינו הלכה דומה לזו ששנינו במשנתנו פ"ז מ"ז. והיינו אם נתערבו מאה סאה טבל במאה סאה חולין נוטל מן התערובת מאה ושלש סאין, ונמצא שיש בתערובת לכל הפחות ג' סאין טבל, שתים כדי תרומה ואחת כדי תרומת מעשר, והוא קורא שם לתרומה ולמעשר (ועושה את המעשר תרומת מעשר על השאר) ונעשות כל הק"ג סאין מדומע (ודלא כהכמים בתרומות פ"ג מ"ה), ושאר צ"ז סאין הם חולין מתוקנין.[40]

[36] עיין מ"ש U. Willken בספרו Griechische Ostraka ח"א, עמ' 758, *οἴνου κεράμια* ואילך.

[37] עיין בספרו של הולטש (שהזכרנו לעיל פ"ג הע' 16) ח"א, עמ' 253, וח"ב, עמ' 166.

[38] וכ"ה בכל הדפוסים העתיקים שברקתי.

[39] וכן מעתיק בפירושו לחלה, ס"ב ע"א, עי"ש שפירש ע"פ משנת חלה שם פ"ג מ"ט.

[40] ועיין ר"מ פ"ח מה' מעשר סה"ג, ומקורו מכאן. ולהלן תרומות פ"ה ה"ה הזכירו בנידון זה את

55. נוטל את כל חולין וכו'. בד ובכי"ע: נוטל את החולין וכו'. ובפי' ר"ש סיריליאו הנ"ל: נוטל מן החולין וכו'. ופירושו כמו ברישא, שלוקח מן התערובות כנגד כל החולין ועשרה אחרו מן השאר, ונמצא יש כאן לכה"פ מעשר טבל בשיעור תרו"מ, וכמשנת דמאי הנ"ל.

56. ירק של חולין שבשלו בשמן וכו'. כלומר, מכיון שהשמן בא לתקן את הקדירה נידון כמין במינו עם הירק, ואוסר בכל שהוא בדבר שיש לו מתירין, עיין תוספ' ביצה ל"ט א' סד"ה משום, בשו"ע יו"ד סי' ק"ב ס"ק א', ובש"ך ובט"ז שם.

58. נוטל מן הקלח. שהרי מסתבר שהשמן נבלע באופן שוה בכל הקלח.

59. ומן החתיכה ומן הביצה. בירושלמי כאן פ"א רה"ג, כ"א ע"ד: ר' יוחנן כד הוה אכל אפילו קופד, אפילו ביעה, הוה מתקן וכו', דו חשש למשקין שיש בהן.

לחבירו ולפועליו. וכ"ה להלן ע"ז בכי"ו. ובד: לחברו וכו', וכ"ה להלן ע"ז שם. ובכי"ע כאן וע"ז: לחמריו וכו'. וכ"ה בבבלי ע"ז שם.

62. הרי זה חושש משם שביעית וכו'. ופירש ר' זעירא בירושלמי שהחנווני נעשה שלוחו של בעה"ב, והוי ליה כאילו בעה"ב נותן להם שביעית, או טבל, או יין נסך, בשכרם. ור' הילא סובר שהפועל זכה לבעה"ב משל חנוני וחוזר וזוכה לעצמו. ונפקא מיניה אם היה החנוני או הפועל חרש, כלומר, שלא היה בר שליחות. ולכאורה משמע מן הירושלמי שהפועלים והחנוני הם יהודים, אלא שחשודים לשתות או למכור יין נסך. אבל עיין מ"ש להלן שו' 63. ובבבלי הנ"ל נחתו יותר לכל דיני שליחות, והעמידוה כגון שהקדים לו דינר או שנשא ונתן ביד. ועיין ברש"י ובתוספ' שם, בתוה"ב להרשב"א בית ה' ש"ב, קל"ח ע"ב ואילך, בתוספ' כתובות ע' ב' ד"ה ופרנס, ובמאירי ע"ז עמ' 251.

63. יין נסך. אפשר שכאן מדברים בגוי דווקא. ואעפ"י שאין שליחות לגוי, מ"מ אסור, שהרי הוא מגלה את דעתו שנוח לו בקנייה זו, ונהנה מיין נסך. ועיין מ"ש לעיל.

63–64. שמא צבעו בחומץ של יין נסך. וכ"ה בד ולהלן ע"ז. אבל בכי"ע כאן: שמא צבעו ביין נסך. ופליניאוס הזקן מספר[41] שהיו נוהגים לשרות אבן פרוגיאה ביין, ללבן אותה באש ולחסם אותה ביין מתוק, ואח"כ היו צובעים בה בגדים. ואפילו צבעו באבן שנשרית ביין נסך הוי ליה זה וזה גורם, ולא עוד אלא שהיין בטל על גבי האבן. ועיין בבלי ע"ז ל"ג א' ובתוספ' שם ד"ה האי.

64. אם בא לבית החשבון וכו'. כלומר, שהגוי מחשב אתו כמה הוציא בעד הסממנין וכמה בעד היין אסור, מפני שנראה כאילו ניחא לו בקניית היין, ורוצה בקיומו, ועיין רש"י ע"ז כ"ב א' ד"ה ואם באו לחשבון.

64–65. לשומר גיתו וכו'. עיין בשנר"ס. ובר"מ פי"ב מה' תרומות ה"כ: לא יתן אדם תרומה לשומר גתו ובכור לשומר עדרו. ובטיו"ד סי' של"א: לשומר שדהו.[42] ופי' ר' יונה דעתו של ר"א בן ערך, אבל כאן לא נזכרה כלל דעתו של ר"א בן ערך. והוא מסייע לפירושנו שבבא זו היא מעין משנתנו פ"ז מ"ז. וכבר אמרו עליה בירושלמי (פ"ז ה"ח, כ"ז ע"ג) שהיא חולקת על ר"א בן ערך. ואעפ"י שאמרו בירושלמי שם: תיפתר ברברים שאין להם עלייה, אינו אלא ריחוי בעלמא.

[41] תולדות הטבע סל"ו, פל"ו סי' קמ"ג.

[42] מסרר הרברים בר"מ ובטור משמע שמחמת כהן המסייע בבית הגרנות אתינן עלה. ולכאורה הרברים קשים, שכהן המסייע הוא כהן שמהנה את בעה"ב, כרי שיתן לו מתנות כהונה בחנם, אבל כשבעה"ב נותן מתנות כהונה בחובו אין כאן נתינה כלל, ואינו עניין לחילול קדשים נרידא. ולפיכך נראה שלשיטת הר"מ אסור לתת להם מתנות כהונה אפילו הוא משלם להם אח"כ שכרם, מפני שיש לחשוש שמא יפחיתו לו בשביל זה משכרם. ולא התירו בסיפא אלא אם כבר נתן להם (או קבע להם) שכרן מתחילה, וכבר אין לחשוש לשום דבר. ועיין להלן הע' 43.

בר"ג דאפילו לשומר גיתו ישראל, וכן לרועה עדרו ישראל, אסור למסור מתנות כהונה בשביל בני בנותיהם כהנים, מפני שאסור לתת מתנו"כ בטובת הנאה.

65. נתן להן שכרן וכו'. בר"מ הנ"ל: ואם נתן חילל (עיין להלן ה"כ), אלא אם כן נתן להם שכר שמירתן תחילה. ופשיטא שהוא הדין אם קבע להם שכר בתחילה.[43]

66. לטבח כהן לשחוט. כלומר, שיתן לו זרוע ולחיים וקיבה, אף שהן שוות הרבה יותר משכר שחיטה. ואעפ"י שנראה כאילו הכהן שוחט לעצמו, כדי להתיר לעצמו את המתנות בשחיטה, מ"מ אסור משום כהן המסייע בבית הגרנות.

ולפ"ז נראה שאסור לכהן לתקן את הכרי בחנם כדי שיתן לו את המעשרות אעפ"י שנראה שהוא מתקן לעצמו, כדי להוציאו מאיסור טבל. ובספרי זוטא סוף קרח: ומניין אתה אומר שכל כהן או לוי שאמר לישראל תן לי סאה אחת ואני מחלל על גרנך שהוא חייב מיתה וכו'. ונ"ל שהכוונה היא שהוא מקבל את הסאה של מעשר בעד ההפרשה גרידא, והוא אסור משום מסייע, אעפ"י שנראה שהוא מתקן לעצמו. וע"פ שיטה זו מתבאר הירושלמי פ"ה ה"ט, כ"ד סע"ד: אבא אנטולי זבין פירי מן דארמאי וכו' שלח למנחם בריה דיתקן ליה ויהב ליה מעשריה. מי אתי קם עמיה ר' יהושע בן לוי אמר ליה מאן יעביד דא אלא אבוך (כלומר, אביך גרידא, דרב חיליה וסומך על עצמו, שסובר שהלוקח פירות תלושין מן הגוי נוטל דמים מן השבט, וממילא מותר לתקן לו בשכר. ועיין הסיגנון בירושלמי יבמות פי"ב ה"א, י"ב ע"ג: מאן יעביד דא אלא אחוי וכו'). וע"ז שואל הירושלמי מחלפה שיטתיה דריב"ל וכו' ונוטל דמים מן השבט וכו', וא"כ שפיר עשה. וכן פירש בספר ניר שם.

לרעות לו. כלומר, שירעה לו את הבכורות הנולדים בחנם ויעכבם הרועה לעצמו. והוא אסור, שהרי ישראל צריך לטפל בבכורותיו חמשים יום בבהמה גסה, ול' יום בבהמה דקה, ואם הכהן רועה אותם בחנם נמצא מסייע, כמפורש במשנת בכורות רפ"ד, ועיי"ש כ"ו ב'. אבל אם נותן לו את הבכורות בשכר רעיית אמם אין כאן נתינה כלל, אלא מכירה ממש.

67. ר שאי ישראל שיאמר לכהן וכו'. צ"ל: ישראל שיאמר לחברו וכו'. ובירושלמי:[44] אמ' הוא ישראל לישראל הילך סלע זה וכו'. ובבבלי בכורות כ"ז רע"א: ישראל שהפריש תרומה מכריו, ומצאו ישראל אחר, ואמר לו הא לך סלע זה וכו'. ומעמידה בירושלמי (לשיטת ר' יוחנן שסובר שאין נותנין מעשרות בטובת הנאה, אפילו לישראל) ברוצה ליתן לשני כהנים ובן בתו אחד מהם, והוא נותן לו סלע, כדי שיתנו כולו לבן בתו כהן. וכע"ז פסק הר"מ בפי"ב מה' תרומות הכ"א.

68. ותן בכור לבן בתי כהן וכו'. וכ"ה בירושלמי. אבל בבכורות הנ"ל מסיק (לפי גירסת רש"י) שלא התירו אלא בתרומה, אבל לא בשאר מתנות, עיי"ש הטעם. וכבר הקשו בתוספ' חיצוניות שם (מזבח כפרה, מ"ב ע"ב מן הספר) ממשנת ערכין (פ"ח מ"ז) שמוכח משם שאף בבכור מותר לעשות כן. וכן פסק הר"מ בפי"ב מה' תרומות ה"כ. ובנו"כ שם תמהו עליו מן הבבלי בבכורות. ברם אין ספק שצדק הרי"ט אלגזי (ה' בכורות רפ"ד, ס"ב ע"ב) שהעיר שהר"מ היתה לו גירסת המיוחס לרבינו גרשום בסוגיין, והמפרש שם מבאר את הסוגייא

[43] והרי דרכם היה לתת בכורות לרועיהם, ודחק להעמידו בשנתנו שכרם בתחילה, עיין בכורות ל"ה סע"א. ועיין בכורות כ"ז א' ובמיוחס לר"ג שם ד"ה יהיב ליה לשמעיה, ובמהרי"ט אלמי ה' בכורות פ"ד סי' מ"ה, ס"ה ע"ג. ושמא הכוונה שם שנתן תרומת חו"ל לשמעיה, אעפ"י שעדיין לא קבע ליה שכרו, אבל לשלם לו שכר בתרומת חו"ל, היא מכירה ממש. וצ"ע. ובירושלמי פ"ג סה"ז, כ"ג ע"ד, מבואר שבתרומת חו"ל נוטל דמים מן השבט, אבל מלשון הבבלי בבכורות שם מוכח שהוא חולק על הירושלמי. ועיין מ"ש להלן בפנים.

[44] כאן פ"ו ה"ג, כ"ה ע"ב. ועיין במקבילות בנדרים פי"א ה"ג, מ"ב ע"ג, ובקידושין ספ"ב.

באופן אחר לגמרי, והיינו ששאלת הגמרא היא לא על הברייתא שלנו, אלא על הרישא,[45] כלומר, למה לא הזכיר ת"ק לעניין חילול אלא תרומות ומעשרות ולא שאר מתנות כהונה.[46] וע"ז תירצו שתרומה לעולם אינה מתחללת, ואינה יוצאת מקדושתה, ואין לחשוש שמא יזלזלו בה, אבל שאר מתנות כהונה דקדושת דמים נינהו (עיין בפירש"י שם), לא רצו לומר שהן מחוללין שמא יזלזלו בהן. ולפ"ז אין שום סתירה בין הבבלי ובין התוספתא והירושלמי.

69. אף בכתנות מקדש כן וכו'. גירסת הכת"י מאירת עינים, וכבר נדחקו בפירוש הברייתא הראשונים והאחרונים (עיין להלן). אבל לפי הגירסא שלנו הדברים פשוטים, והיינו שישראל התנדב מאתים זוז לכתנות כהונה, שכן נהגו בישראל,[47] מותר לו לישראל לומר למנדב שימסור את הכותנות לבן בתו כהן והוא ימסרם לציבור, ויעבוד בהם עבודת יחיד, כמפורש בבבלי יומא ל"ה ב'. ועיין הפירוש במאירי שם, ומ"ש בשיח יצחק במקומו. ועיין ר"מ פ"ח מה' כלי המקדש ה"ז וביפה עינים ביומא שם. ופשיטא ש"כתנות כהונה" לאו דוקא, אלא הוא הדין שאר בגדי כהונה. ועיין בבלי קידושין נ"ד א', ובס' המקנה שם.

ברם בכי"ע גורס: אף במתנות מקדש כן. כיצד א' הרי עלי מאתים זו[ז] מתנות כהונה וכו'. ובד: אף במתנות מקודש בכהנים כן. כיצד הרי עלי מאתים זוז כל מתנות כהונה וכו'. וכן מביא ר"ב אשכנזי בהגהותיו לבכורות הנ"ל:[48] "בקצת ספרים ישנים כתוב כאן ר"ש ן' אלעזר אומר אף במתנות כהונה כן. כיצד? ישראל שהפריש מאתים זוז למתנות כהונה, ומצאו ישראל אחר ואמר לו הילך סלע זה ותנם לבן בתי כהן, ואם היה כהן לכהן אסור. ותנא קמא מ"ט וכו' . . . ואינה ה' לידי אח"כ תוספי הרא"ש ז"ל, ומצאתי שכתב וז"ל, רשב"א אף מתנות כהונה, כיצד ישראל שהפריש ר' זוז למתנות כהונה ומצאו ישראל אחר וכו', כך מצאתי בספרי ספרד. ונראה דהכי פירושו שהפריש מאתים זוז להלוותן לכהן להיות מפריש עליהן מתנות כהונה, בכורות וזרוע ולחיים וקיבה, כההיא דפ' כל הגט (ל' א') המלה מעות את הכהן וכו' ". עיי"ש שנדחק מאד. וברור שנוסחא משובשת נזדמנה לו לרבינו, והסופר טעה וקרא מי"ם (במקום "כו"), ויצא לו "מתנות" במקום "כותנות". וכצ"ל אף בכי"ע: כותנות, במקום "מתנות".[49]

70. ותנם לבן בתי כהן. בכי"ע: והנח לבן בתי כהן. וצוקרמנדל הדפיס בטעות: והנח טבלים ואמר לו כהן תנם לי בששים לוג לבן בתי כהן. והיא טעות הדפוס, עיי"ש בעמ' 104.

שמכר את זיתיו וכו'. בירושלמי (פ"ו ה"ה, כ"ה ע"ג): ישראל שהיה מוכר זתים בששים לוג טבולים וכו'. כלומר, שכן נהג בקביעות, ואין כאן חשש שמא הוא מוזיל לכהן. ועיין מ"ש בפירוש הקצר.

71. בששים לוג מתוקנין מותר. וכ"ה בירושלמי הנ"ל. ובד ובכי"ע יש כאן השמטה. ובפ"מ העתיק בשם התוספתא כגי' הדפוס (מפני שהיא יותר נוחה). ועיין להלן פ"ו ה"ו.

72. משם שביעית. כלומר, אין השביעית משמטתו,[50] מפני שאין כאן מלוה (מנחת יצחק). ויגיד עליו רעו: ולא משום רבית, עיין בבלי גיטין ל' א' וב"ב קמ"ה סע"א—רע"ב.

[45] לפנינו הוא להלן ה"כ, אבל לפני הבבלי היתה, כנראה, בבא זו לעיל, כשם שהוא בכי"ע.
[46] עיין מ"ש להלן שו' 85 ד"ה ומעשרותן.
[47] עיין להלן יומא ספ"א ובמקבילות.
[48] מזבח כפרה מ"ב ע"ב. ואני מעתיק ממהרי"ט אלגזי ה' בכורות רפ"ד הנ"ל, ס"א סע"ב, שהיתה לפניו נוסחא יותר מרוייקת.
[49] כנראה שבר נשרד נסיון לתקן את הגירסא: בכהנים (בכתנות?) . . . כל מתנות (לכותנות?).
[50] ותנא זה סובר ששביעית משמטת הלואת פירות, עיין להלן שביעית פ"ח ה"נ ומש"ש.

ונקטו כאן הלשון „ואינו חושש" אגב רבית וחילול קדשים. ופי' בעל פ"מ בירושלמי דחוק מאד.

ולא משום רבית. בירושלמי הנ"ל מסיים: ואם היה מרויח לו, אסור משום רבית ומשום בזיון קדשים. כלומר, אם מרויח לו את הזמן, ואומר לו, אם אתה נותן לי את השמן בזמנו, תן לי טבלים, ואם אתה נותן לי לאחר זמן, תן לי מתוקנין, ונמצא שיש כאן רבית ובזיון קדשים (משלם רבית בתרומות ומעשרות). ופשיטא שלעניין השמטת שביעית אין הבדל, ובין כך ובין כך אינה משמטת.

74. ממקום הזול למקום היוקר. ואף במע"ש מותר לעשות כן. וכן מפורש בירושלמי (מע"ש רפ"ד): והוה קבע מעשרא דהכא תמן,[51] ומפרק לון כשער' דתמן. כלומר, [רבי] היה קובע את מעשר הפירות של כאן (כלומר, שבגליל) שם (כלומר, בבותניין), והיה פודה אותם כשער של שם, כלומר כמקום שהיו יותר בזול.[52]

74–75. תשעת כורין ביהודה ואחד בגליל וכו'. וכן בירושלמי תרומות (פ"ב ה"א, מ"א ע"ב): שתרומת מעשר ניטלת שלא מן המוקף וכו' אחד ביהודה ואחד בגליל. ועיין במשנת בכורים פ"ב מ"ה ובתוספתא סוף טבול יום, ובתס"ר שם ח"ד, עמ' 170. וכבר נתקשו הראשונים ושאלו מן הסוגיא שבבבלי גיטין ל' ב' שמשם מוכח שאפילו בתרומת מעשר צריך מוקף, וחילקו בין דאורייתא לדרבנן, או בין ת"ח לסתם אדם מישראל ועוד.[53]

80. אין פודין מעשר שני וכו'. ואפילו דמאי דינו כן. ודווקא אם הביאו ממקום הזול למקום היוקר נפדה כמקום הזול, מפני שכבר נראה להפדות בזול, כירושלמי מע"ש רפ"ד. ואינו עניין למשנת מע"ש רפ"ד ומקבילות. ועיין מ"ש להלן עמ' 750 ד"ה ועיין.

81. במקום היוקר כשער הזול. מפני שנראה כמסייע בבית הגרנות שמחזיר לו את המעשר בזול, כדי שיתן לו מעשרות. ועיין בבלי קידושין ו' ב'. ולא התירו אלא ברישא, מפני שהמעשר עצמו הוא במקום הזול, ולא איכפת לנו אם הוא והלוי הם במקום היוקר.

כהנים ולוים שהיו מסייעין וכו'. ילקוט המכירי מיכה, עמ' 20, ומלאכי, עמ' 33, בשם התוספתא. וכ"ה בספרי זוטא סוף קרח, עמ' 299, בירושלמי כאן פ"ו ה"ג ובמקבילות. ובבבלי בכורות כ"ו ב': הכהנים והלויים והעניים המסייעים בבית הרועים ובבית הגרנות ובבית המטבחים וכו'. ואע"פ שהסיוע שלהם שוה הרבה פחות מן המעשרות שהם מקבלים.

81–82. בין הגרנות. בד: מן הגרנות, וצ"ל: בין הגרנות. ובכי"ע ובמכירי הנ"ל: בבית הגרנות, וכ"ה בירושלמי דמאי הנ"ל. אבל בכי"ר שם וכן במקבילות: בגרנות, וכ"ה בספרי זוטא הנ"ל. ועיין מ"ש על „בין" ו„בית" לעיל עמ' 109 שו' 31 ובתס"ר ח"ג, סוף עמ' 53. ועיין משלי ח', ב', ובתרגום שם, ולהלן עמ' 558 הע' 50.

82. ואם נתנן הרי אילו חולין. בבבלי הנ"ל: ואם עשו כן חללו. ופירש המיוחס לר"ג: „חיללו. הוציאו התרומה והמעשר לחולין, שאין בהן דין קדושה, ולא יפה עשו, ולא יצאו חובתן, ויש בדבר עון מיתה". ונראה שחולין לאו דווקא, ובוודאי שלא הפקיעו ממנה דין תרומה לעניין אכילת זר וטומאה. ועיין בתוספ' שם ד"ה וכי תימא. ועיין להלן.

[51] עיין ר"מ פ"א מה' תרומות ה"ו.

[52] ולא ירדתי לסוף דעת בעל פ"מ ז"ל שפירש שרבי הביא אח"כ את הפירות עצמם לשם, שהרי הדברים מתפרשים כפשוטם, וכן פירש הרא"ף שם. ומה שאמר הירושלמי שם „כהרא' כוונתו שאפילו בלי הולכת הפירות מותר להפריש במקום הזול, ומכ"ש שמותר לכתחילה להוביל את הפירות עצמם למקום הזול, ולהפריש שם את המעשר.

[53] עיין בתוספ' גיטין ל' ב' ד"ה וכי, בס' הישר לר"ת סי' צ"ג, י"ג ע"א, וסי' תפ"ח, מ"ו ע"ג, בריבמ"ץ בר"ש ובראב"ש בכורים פ"ב מ"ה, בשו"ת הרשב"א ח"א סי' ר"צ, בר"מ פ"ג מה' תרומות ה"כ ובהשגות שם.

83–84. ואו' שתתם ברית הלוי וכו'. בכפו"פ ספי"ח, עמ' תל"ט, מעתיק את לשון הברייתא בבכורות הנ"ל, ומסיים: "וטעמא דמילתא דרחמנא אמר חלף עבודתכם ולא חלף שכרם. וכ"ה בתוספתא מסכת דמאי פרק ה'". וכן בעליות דרבינו יונה[54] לב"ב ס"ג א': גבי מעשר כתיב חלף עבודתכם, ודרשינן ולא חלף שכרן. וכן בריטב"א ב"ב שם: דאמרינן חלף עבודתם ולא חלף שכרם. וכן במאירי קידושין, עמ' 35: והתורה אמרה חלף עבודתכם, ולא חלף שכרכם. וקרוב לוודאי שכוונת בעל כפו"פ במלים "וכ"ה בתוספתא" היא לעיקר הברייתא, ולא לטעם שנתן.

85. ומעשרותן אין מעשרות. בירושלמי מוסיף: והקדישן אינן הקדש. ועיין מ"ש לעיל, שו' 68 (ד"ה ותן בכור) בשם המיוחס לר"ג, ומ"ש לעיל, שו' 69, ד"ה אף בכתנות. ועיין בתוספ' קידושין ג"ד א' ד"ה בכתנות. ובכל נוסחאות התוספתא, וכן בכפו"פ ובילקוט המכירי מיכה, עמ' 20, חסרות המלים "והקדישן אינן הקדש".

85–86. להיות פירותיהן צריכין להפריש תרומה. בד ובמכירי הנ"ל: תרומה משלהן. ובכי"ע: להיות פירותיהן צריכין משלם. וכן בבבלי בכורות: ולהיות מפרישין עליהן תרומה משלם. וכ"ה בילקוט שמעוני סוף קרח. אבל בשטמ"ק בכורות שם, וכן בה' הרמב"ן רפ"ד: משלהם. ואין הבדל בין הגירסאות למעשה, והכוונה שבקשו חכמים לגזור על הכהנים שיפרישו על הכל מושלם (או משלהם), כלומר אף על התרומה עצמה, מפני שהיא חוזרת לטבלה. ובארו בבבלי שם שלא קיימו חכמים מה שבקשו לעשות, מפני שחששו שמא יסבור בעה"ב שאין הראשונה תרומה כלל, ופירותיו טבולים מדאורייתא, ויבוא להפריש מפירות הללו על טבל וודאי, ונמצא מפריש מן הפטור על החיוב, ואתה מכניסו לאיסור דאורייתא. ומפני מה לא אמרו כאן: תרומה ויחזור ויתרום, משום שחז"ל לא רצו לקרא שם תרומה עליה. ועיין מ"ש בתוספ' בכורות שם ד"ה דלמא.

88–89. מעשרין משל ישראל על של גוים וכו'. כל הברייתא בר"ש פ"ה מ"ט. ועיין במשנה שם.

90–91. דברי ר' מאיר. ר' יהודה ור' יוסי ור' שמע' אומ' מעשרין וכו'. בר"ש (ד"ר) הנ"ל גורס כאן: דברי ר' מאיר ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון אומ' וכו'. ויש כאן ט"ס ברורה, שהרי הוא ממשיך שם: "ולפי גירסא זו ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון כולהו בחדא שיטתא, מדגריס ר' יהודה בלא ויו"ו ור' יוסי בויו"ו, והייגו כסוגיא דירושלמי". וכוונתו לירושלמי למשנתנו, שהעתיק לעיל שם: מתני' דר' מאיר, דר' מאיר אמר אין קניין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר. ר' יודה ור' שמעון אומר יש קניין לגוי וכו'.[55] וכן בבבלי מנחות (ס"ו ב') בכי"מ גורס כגירסת התוספתא כאן. אבל כגראה שהיא ט"ס שם.[56]

אבל בבבלי מנחות הנ"ל בהוצאות שלנו (ועיי"ש ס"ז א'): דברי ר' מאיר ור' יהודה. ר' יוסי ור' שמעון אומרי' וכו'. ובתוספ' רי"ד קידושין (מ"א ב'): ואע"ג דפליג עליה דתנא קמא ר' שמעון, ומפרש בתוספות דמאי דתנא קמא הוא ר' מאיר וכו', ואע"ג דבתוספתא לא מיתניא בסתמא וכו'. ולא העיר שבתוספתא רבים חולקים על ר"מ. ומ"מ ברור שלשיטת הבבלי ר"מ ור' יהודה בחדא שיטתא קיימי, ואף ר' יהודה סובר שאין קניין לגוי וכו',[57] מה שאין כן לשיטת הירושלמי

[54] לפי שטמ"ק שם, אלא שנסדרו שם הדברים בטעות לס"ב ב'.

[55] ומשאלת הירושלמי להלן שם: דלא כן מה נן אמרין, ר' מאיר ור' שמעון אין הלכה כר' שמעון (כלומר, אחמה) ברור שלא שנו כאן דעת ר' יוסי. ועיין במשנת תרומות פ"נ מ"ט, בירושלמי ובמלא"ש שם.

[56] עיין דק"ס מנחות, עמ' 164, הע' צ'.

[57] ועיין בבלי ב"מ ק"א א'. ועיין מ"ש ר"ב אשכנזי בשו"ת שלו סי' א', ד"ו ד' ע"א. ובפידוש ר'

הנ"ל סובר ר' יהודה כר' שמעון שיש קניין, כגירסא שלנו בתוספתא כאן, כפי שהעיר בר"ש הנ"ל. וכבר הראינו לעיל פ"א הי"ג על הגורם של המחלוקת בין הירושלמי והבבלי במסורת שיטת ר' יהודה.

92. אבל לא מישראל על של גוים ועל של כותי וכו'. לפי גירסא זו משמע שהתנאים הללו סוברים שכותים גרי אריות הם, ולפיכך אין מעשרין משל ישראל עליהם. ואין לומר שהחשש הוא שמא חשב הכותי מתחילה לאכול את הפירות (והכותים מעשרים מה שהם אוכלים), ונמלך למכרם,[58] שאם כן למה מעשרין משל כותי על של כותי, לפי שיטתם. ובמנחות הנ"ל בכי"מ מפורש: ומשל כותים על של כותים וכו', ולא משל כותים על של גוים וכו'. הרי לך שאין כותים כגוים לעניין מעשרות. ברם בהוצאות שלפנינו שם: ומשל גוים על של כותים, ומשל כותים על של גוים.[59]

93. א' ר' שמע' שזורי וכו'. כפר"פ פ"ד, עמ' כ"ב, בשם התוספתא.

פירות טבלים. לפי פשוטו פירושו טבל ודאי שנתערב ברוב חולין, ולא היו לו פירות אחרים שיעשר מהם.[60] וכן מוכח מן הירושלמי (פ"ה ה"ט, כ"ד ע"ד). וכן פירש"י בלשון שני במנחות ל"א א'.

94. וקח לך פירות מן השוק וכו'. וכ"ה במנחות הנ"ל. ופירשו שם שלוקח מפירות ע"ה, ואעפ"י שחיוב דמאי דרבנן, הרי אף טבל וודאי בטל ברוב מדאורייתא, ונמצא מעשר מחיוב דרבנן על חיוב דרבנן. ועיין להלן חלה פ"ב ה"ב ומש"ש. ועיין בכפר"פ הנ"ל ובמה שהאריך בזה במל"מ פ"ה מה' תרומות הי"ז.

אבל בירושלמי הנ"ל גורס: צא ולוקחם מן הגוי וכו'. והוא סובר שאין קנין ביד גוי, ונמצא שיש לו פרנסה ממקום אחר, ומפריש מן הודאי על הודאי, כשיטת התוספתא לעיל הי"ב. ובבבלי הנ"ל: איכא דאמרי אמר ליה לך קח מן הגוי. קסבר יש קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מיד מעשר, והה ליה מן הפטור על הפטור (כלומר, שבטל ברוב מדאורייתא). אבל הירושלמי סובר שטבל אינו בטל ברוב מדאורייתא (עיין מ"ש לעיל הי"ב), והוי ליה מן החיוב על החיוב. ועיין מ"ש בנוע"י בסוגיית הירושלמי כאן.

94–95. ר' אליעזר אומ' בשל כותים כשם וכו'. בד: ר' אליעזר אוסר אף בשל כותי. כשם וכו'. ולפי גירסת ד יש לפנינו מעין פיסקא של משנתנו (פ"ה סמ"ט): ר' אליעזר אוסר משל כותים על של כותים. ואח"כ בא באור הדברים, ולפי גי' כי"ע דברי ר"א נסמכים לפיסקא של משנתנו, והוא נותן כאן טעם לדבריו. ובירושלמי כאן פ"ה ה"ט: אמר ר' יוחנן טעמא דר' לעזר כשם שעשו וכו'. ומשמע שכ"ז לא היה לפניהם בברייתא.

95. דמאי אחר רובן אין מעשרין וכו'. כלומר, כשם שעשו פירות ע"ה דמאי אעפ"י שרובן מעשרין, ואין מעשרין מזה על זה, משום שחרשין שאחד הוא מן הרוב ואחד הוא מן המעוט אף בפירות כותים כן. ועיין בירושלמי הנ"ל וברי"ש ובריבמ"ץ למשנתנו.

97. אף במקום שעשו פירות כותי דמאי כגון ירק של כפר עותני וכו'. לעיל פ"א הי"א שנינו: ר' יהודה אומ' כופת הישוב וכופת אנטיפטרס ושוק של פטרוס

משולם לשקלים פ"א, עמ' 11, הביא את המחלוקת בברייתא שבמנחות כנ' שלנו, והוסיף: ועיקר הברייתא זו בתוספתא דמאי פ' הלוקח פירות.

[58] כעין שיטת ר' אליעזר במשנתנו ולהלן הכ"ב.

[59] ועיין בתוספ' שם ד"ה ר"י ור"ש. ועיין במשנת כלים פי"ז סמ"ה, בתוספתא שם ב"מ פ"ו ה"י, ירוש' ערלה פ"ג ה"ה, ס"ג סע"א, ומ"ש בתס"ד ח"נ, עמ' 53.

[60] והוא לא רצה לעשות כרין התוספתא לעיל הי"ב, כרי שלא להפסיד פירות חולין הרבה.

בראשונה היו דמיי מפני שחזקתן מהר המלך וכו', ועיין מש"ש. ולהלן בתוספתא גיטין פ"ה (פ"ז) מפורש: כפר עותני בגליל, ואנטיפרוס ביהודה (ועיין במשנה שם פ"ז ז'). ולפ"ז ברור שגירסתנו ("דמאי") נכונה, ועשו ירק כותים דמאי בכפר עותני, מפני שחזקתן מן הגליל, ואינו מפריש תרומה עליהן.

97–98. מעשר מהן על הטבל. נ"ל שצ"ל: מעשר מהן עליהם (ובכ"י נתפרדה התיבה ונשתבש: על הט, ופתר הסופר על הט, על הטבל), כלומר, אעפ"י שהפירות הן דמאי, מ"מ אמרו שמעשרים מפירות כותים על פירות כותים (כשיטת סתם משנתנו וכברייתא לעיל הכ"א), והלכו אחר רובם, ואנו מניחים ששניהם מן הרוב או שניהם מן המיעוט, כדי שלא לחלק בפירות כותים. ורשב"ג שינה בפירות כותים, אפילו במקום שעשו אותם דמאי. ועיין מ"ש להלן סהכ"ד.

98. אבל לא מן הטבל עליהן. והוא הדין שאין מעשרין מהן על הטבל, וחדא מינייהו נקט. וסובר רשב"ג שאין מעשרין מפירות כותים הללו שהן דמאי לא על של ישראל ולא על של גוים.

במה דברים אמור' בלוקח מן השוק. חוזר על עיקר הדין, כלומר אימתי עשו פירות כותי ודאי דוקא בלוקח מן הכותי ממה שמוכר בשוק, מפני שחזקתם שאינם מעשרים מה שהם מוכרים.

99. אבל במוצא פירות לתוך ביתו וכו'. בד: אבל המוציא פי' בתוך ביתו וכו'. וצ"ל: מתוך ביתו. וכ"ה הסיגנון להלן שביעית פ"ד הי"ב (בכי"ע): במה דברים אמורים במוציא פירות מתוך ביתו, או ששילח לחבירו פירות, אבל בלוקח מן השוק וכו'. ובכי"ז שם: במוצא פירות בתוך ביתו וכו'.[61] והפירוש ברור שאם הכותי הוציא את הפירות מתוך ביתו, דינו כישראל ע"ה שהרי הכותים מעשרים מה שהם אוכלים.

או ששילח לו חבירו פירות וכו'. עיין מ"ש לעיל. וגם כאן הפירוש פשוט שאם הכותי חבירו שילח לו פירות דינו כישראל ע"ה, מפני שחזקתו "ממאי דאכיל משגר ליה" (עיין בבלי ע"ז ל"ט ב').

100. מעשה שנכנסו רבותינו לעיירות של כותים וכו'. וכ"ה בכפו"פ פ"ה נ"ג ע"א ופ"ב עמ' ט"ז.[62] ובד: מעשה שנתכנסו וכו'.

101. שעל יד הדרך. וכ"ה בכפו"פ פ"ב ופ"ה הנ"ל. ובד בט"ס: שעל יד הירדן. והפירוש ברור שהכוונה היא לדרך מיהודה לגליל. עיין לעיל פ"א הי"א ומש"ש.

הביאו לפניהם ירק. להלן מעשרות פ"ב ה"א: מעשה שהלך ר' יהושע וכו', והיו בני עיירות מוציאין להן תאנין וכו'. ובירושלמי שם (פ"ב ה"ג, מ"ט ע"ד; דמאי רפ"ג): והיו בני אותן העיירות מביאין להן פירות וכו'. והכוונה שהוציאו (שהביאו) להם פירות מבתיהם (עיין ירוש' דמאי הנ"ל). ואף כאן הפירוש כן. וכבר אמרנו לעיל שהפירות שהכותי מוציא מביתו, ומה שמשלח לחבירו ישראל, אינם ודאי אלא דמאי.

קפץ ר' עקיבא ועישרן ודאי. ואעפ"י שאמרנו לעיל[63] (שו' 97) שעיירות שעל יד הדרך לוקחים ירק מישראל, מ"מ הרי כאן הוציאו מבתיהם, וסובר ר"ע שכותים אינם מעשרים אפי' מה שהם אוכלים, ולפיכך עישרם ודאי, והפריש גם תרומה. ואפשר שעשה כן רק להפגנה בעלמא, כדי להראות את יחסו לכותים. ועיין במשנת שביעית ספ"ח, בר"ש ובר"ש סיריליאו שם.[64]

[61] ועיין גם להלן תרומות פ"ד הי"ג ובמקבילה שבירושלמי שם.
[62] אלא שבפ"ב שם חסרות המלים "של כותים" בטעות.
[63] עיין לעיל פ"א שו' 32. ומתחילה היה אף ירק שלהם דמאי. עיין להלן.
[64] ועל קפיצת ר"ע, עיין גם לעיל ברכות פ"ד הט"ו, ולהלן ביצה פ"ב הי"ב ובמקבילות.

103. א' לו ירק שלי וכו'. המלים "א' לו" חסרות בד ובכפו"פ הנ"ל, ואולי צ"ל לפניו: והלוא ירק שלי וכו'.

104. וכשבא רבן גמליאל ביניהם. בד: כשהלך רבן גמליאל לביניהן. וכן בכפו"פ פ"ב (ד"ר ו' ע"ב. ובהוצ' לונץ תיקנו ע"פ התוספתא, ולא העתיקו את נוסח ד"ר): כשחזר ר"ג לביניהן. והכוונה לעיירות שבין הכותים (עיין תס"ר ח"ג סוף עמ' 53) שעל יד הדרך.

104—105. עשה תבואה וקיטנית שלהן דמאי, ושאר כל פירותיהם ודאי. זו היא גזירה אמצעית. והטעם נתבאר לעיל פ"א הי"א: עכשיו רבותינו אמרו כל עיירות הכותיים שעל יד הדרך כגון [אלו] התבואה והקטנית שלהן דמיי מפני שחזקתן מהר המלך ושאר כל פירותיהן ודאי. והפירוש הוא שהתבואה והקטנית שהכותים היו מוכרים בשוק חזקתם מהר המלך, אבל פשיטא שאף להם היו פירות וקיטנית משלהם אלא שלא היה להם מספיק למכירה, ולפיכך כל התבואה והקטנית היא בחזקת דמאי, מפני שאם אנו חוששים שמא הוא מוכר מפירות מכנסו, אנו תולים שהוא מוכר אותם עכשיו ע"פ הדחק, ומתחילה חשב לאכול אותם, והן כפירות ישראל ע"ה. ואם הוא מוכר לסחורה ממה שלקח, הרי חזקתן שבאו מישראל, ולפיכך כולן דמאי. ועיין גירסת כפו"פ שנעתיק להלן.

105—106. וכשחזר רבן שמעון בן גמל' ביניהם ראה שנתקלקלו וכו'. בד: כשחזר ר"ג לביניהן וראה שנתקלקלו וכו'. ובכפו"פ הנ"ל (בד"ר): כשחזר ר"ג לביניהן וראה אותן שנתקלקלו עשה כל פירותיהן ודאי. כשהלך רשב"ג לביניהן וראה אותן שנתקלקלו עשה תבואות וקטניות שלהן דמאי, ושאר כל פירותיהן ודאי. וכנראה שיש כאן עירבוביא של שני נוסחאות. ולהלן שם פ"ה עמ' נ"ג (ד"ר ט"ז ע"א): קפץ ר' עקיבא ועשאו ודאי. ואף ר"ג שהיה עמו עשה לבסוף כל פירותיהן ודאי. ולהלן תרומות פ"ד סהי"ב מפורש שרשב"ג סובר שכותי כישראל. ועיין מש"ש. ועיין לעיל רהכ"ג.

106. ועשו כל פירותיהן ודאי. בד: עשה וכו'. ומכיוון שהטעם תלוי בקלקול, נראה שעשו את פירותיהן ודאי, אפילו אלה שמוציאים מתוך בתיהם, ומה שמשלחים לחביריהם ישראל, מפני שאינם מעשרין אפילו מה שהן אוכלים. ולפיכך עשו את כל פירותיהן ודאי, ואפילו בעיירות של כותים שעל יד הדרך, מפני שאנו חוששים שמא הוא מוכר ממכנסו, וממה שחשב להכניס לביתו לאכילה. ועיין מס' כותים פ"א ה"ו, הוצ' היגר עמ' ס"ב.

עציץ נקוב חייב וכו'. וכ"ה בד. אבל בכפו"פ פל"ו (עמ' תקכ"ב, ד"ר ר"ח ע"ב): תוספת ספ"ה עציץ שאינו נקוב חייב במעשרות, תרומתו אין מדמעת, ואין חייבין עליהם חומש, וכן מפורש בירושלמי:[65] תני עציץ שאינו נקוב מעשרותיו מהלכה, ותרומתו אינה מדמעת, ואין חייבין עליה חומש. ועיין במשנתנו פ"ה מ"י. ובירושלמי שם: עציץ עשו אותו ספק. והתנינן עציץ נקוב מקדש בכרם, ושאינו נקוב אינו מקדש. ויקדש (כ"ה בכי"ר) בכרם מספק? והנה משאלת הירושלמי: ויקדש בכרם מספק, מוכרח שהשאלה היא על עציץ שאינו נקוב, ומכאן שאף תחילת המאמר "עציץ עשו אותו ספק" פירושו עציץ שאינו נקוב. וכן פירש בפ"מ כאן במקומו. אבל במה"פ כלאים ספ"ז הנ"ל ד"ה תני פירש את הירושלמי כאן ע"פ הגירסא המשובשת של התוספתא בדפוסים ובכי"ע, והיינו שהדברים הולכים על עציץ נקוב. וזהו מפני שהיתה לפניו בירושלמי דמאי רק נוסח הדפוס, אבל ע"פ הגירסא הנכונה של כי"ר, אין לפרש אלא בעציץ שאינו נקוב, וכגי' הברייתא בירושלמי כלאים וחלה וגי' בעל כפו"פ בתוספתא כאן. ועיין מ"ש להלן.

[65] כלאים ספ"ז, ל"א ע"א; חלה פ"ב סה"ב, נ"ח ע"ג.

107. ותרומתו אינה מדמעת ואין חייבין עליה חומש. בד: תרומתן ואין מדמעות ואין חייבין עליהן חומש. וצ"ל: תרומתן אין מדמעת וכו'. ופירש בשירי מנחה בשם פי' כת"י שכ"ז חוזר על הכותים, אחרי שעשאום כגוים, ופי' שתרומת הכותים אין מדמעת, ורצה לסרס את הנוסח ולגרוס בסוף: עציץ נקוב חייב במעשר, כלומר מדאורייתא. וכ"ז דחוק מאד, ועיין במשנת תרומות ספ"ג, והנכון כלפנינו, עיין מ"ש לעיל. ובגיטין ס"ה א' מבואר שבמע"ש של עציץ שאינו נקוב חייב בחומש. ושמא היא בשיטת ר"מ, ועיין בר"ש דמאי פ"א מ"ב.

פ"ו

1. המקבל שדה מן הגוי מעשר ונותן לו. וכ"ה בד. וסובר תנא זה שמקבל כחוכר (עיין בבלי ב"מ ק"א א'), והמקבל קונה את כל הפירות, ותבואת זרעך קרינן ביה. ובירוש' גרס בברייתא זו: תורם ונותן לו (עיין להלן). ואמרו שם (פ"ו ה"א, כ"ה ע"ב): א"ר חיננא תקנה תיקנו במקבל שלא תבור א"י. והתנא שלנו לא קיבל תקנה זו, ועיין בפי' הרא"ש פ"ו מ"א.

1–2. מה אם ירצה הגוי שלא לעשר וכו'. כלומר, רשב"ג סובר שהמקבל אינו זוכה בכל הפירות אלא רק בחלקו, וכשנותן לגוי, משלו הוא נותן לו, ואין הגוי מצווה על מצות מעשרות. ובמשנתנו רפ"ו שנינו: המקבל שדה וכו' מן הנכרי, מן הכותי, יחלק לפניהם. ובירושלמי שם: אמר ר' יוחנן זו דברי רבן שמעון בן גמליאל. אבל דברי חכמים מישראל חולק, מן הגוי תורם. ותני כן החוכר (בכי"ס: המקבל, וכן הגיה הגר"א) שדה מן הגוי תורם ונותן לו. אמר רבן שמעון בן גמליאל מה אם ירצה הגוי שלא לתרום פירותיו אינו רשאי, כלומר אתמה.

2. אלא חולק ונותן לו בפניו. בירושלמי הנ"ל: אלא חולק ומניח לפניו. ובמשנתנו הנ"ל: יחלק לפניהם. וכתב הר"מ בפיה"מ: "ועל תנאי שיהיה החלוקה לפני בעל השדה שידע שמה שנתן לו הוא טבל", וכן פסק בפ"ו מה' מעשר הי"א. אבל לפי פשט הלשון אין "בפניו" אלא "לפניו". ועיין להלן ה"ב.

2–3. החולק שדה מן הגוי מעשר ונותן לו. וכ"ה גם בד וקשה להגיה. ופירושו שנטל חלקו המגיע לו משדה של שותפות. וכן הסיגנון להלן הי"ג: אונקלוס הגר חלק מאחיו (בירושלמי פ"ו ה"ט: חילק עם אחיו). ועיין מ"ש לעיל פ"ג, שו' 12 ד"ה לחלוק הימנו. ותנא זה סובר שאין ברירה, ואפשר שחלקו הוא ביד הגוי, ולפיכך מעשר ונותן לו מדינא. ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי.

3. ר' שמעון או' תורם ונותן לו. אפשר שר' שמעון זה הוא ר"ש בן גמליאל, ומכיוון שנזכר כבר בהלכה זו לא חזרו על שם אביו, כסיגנון המשנה.[1] ורשב"ג סובר יש ברירה,[2] אלא שבא"י קנסו את הישראל שלכל הפחות יתרום ויתן לו, כדי שיטרח ויקנה את חלק הגוי. וכנראה שרשב"ג קנס יותר בשותפות מאשר בקבלה, ובקבלה אנו מקילים, כדי שלא תבור א"י, וכירושלמי הנ"ל.

3–4. לפיכך אם חזר הגוי ונתגייר וכו'. כלומר, מכיון שהישראל אינו אלא תורם, הרי חזקה שלא עישר, וצריך הגר והקונה לעשר. ומכאן משמע קצת שלא כפירוש הר"מ הנ"ל שצריך להודיעו שנותן לו טבל, שא"כ מאי קמ"ל הכא.

[1] אבות פ"ב מ"ט, מ"נ ומי"ד. וכן מצוי בירושלמי. אבל עיין מ"ש להלן שו' 5–6.
[2] להלן תרומות פ"ב סה"י; ירוש' דמאי פ"ו ה"ח, כ"ה ע"ד. ועיין בבלי גיטין מ"ז ב'; חולין קל"ה ב'.

4. שכר ממנו שדה מעשר וכו'. נראה שכבא זו כ"ע מודים בה, שהרי השוכר צריך לשלם ממעותיו, ואם נותן לו טבל טבול למעשרות נמצא פורע חובו בטבל. ועיין ב"מ פ"ט מ"ו.

5. מה בין שוכר לחוכר וכו'. עיין ב"מ ק"ד א'. וברי"ף שם (פ"ט סי' תקמ"ב) תניא במסכת דמאי מה בין שוכר לחוכר (ועיי"ש בנ"י וברבינו יהונתן מובא בשטמ"ק שם ק"ד רע"א) וכו'. וכ"ה בס' השטרות לר"י הברצלוני, עמ' 95 שו' 2; גנזי קדם הוצ' לוין ס"ה, עמ' 99; ערוך ערך חכר; עיטור קבלנות, הוצ' רמא"י ס"ב ע"ג; חי' הר"ן ב"מ ק"ד רע"א; מ"מ פ"ח מה' שכירות ה"א, ופירוש הגליון לבתי הנפש והלחשים (הוצ' דוידסון בידיעות המכון לחקר השירה העברית ח"ה עמ' כ'). ועיין בירושלמי כאן רפ"ו. ובאו"ז ב"מ סי' של"ח מ"ו סע"ד: תניא בתוספתא דדמאי וכו'. ועיין ב"מ פ"ט מ"ו ובפיה"מ להר"מ שם שפי' את דברי הת"ק (בניגוד לר"י) ע"פ התוספתא כאן, וכמו שפסק ברפ"ח מה' שכירות ובפ"ו מה' מעשר הי"ג.

חוכר בפירות. בירושלמי הנ"ל: החוכר בפירות, השוכר במעות, המקבל למחצה לשליש ולרביע.

5–6. החוכר שדה מן הנכרי מעשר וכו'. תנא זה סובר שאף בחוכר (ולא רק בשוכר), זרע ישראל קרינן ביה. ועיין מ"ש לעיל בריש פירקין. ובירושלמי פ"ו ה"ב מוסיף אף כאן: ר' שמעון אומר תורם ונותן לו. ומדברי הירושלמי מוכח שר"ש כאן הוא רשב"י, ולא רשב"ג (עיין מ"ש לעיל). והתלמוד שם מפרש שטעם הת"ק הוא שקונסין לחוכר מן הגוי שיעשר (כדי שלא ימצא הגוי חוכרים, וימכור שדהו), ור"ש סובר שלא קנסו. ועיין מ"ש להלן.

6. לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו וכו'. כלומר שהוא קנה מן הגוי בחזרה את תבואת החכירה שנתן לו, מעשר דמאי, מפני החשש שמא החליפה. ותנא זה סובר כר"ש במשנתנו פ"ג סמ"ד, ודינו כמפקיד פירות אצל הגוי. ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי.

6–7. או שמכרו של ישראל חוזר וכו'. בד לנכון: או שמכרה לישראל אחר נוהג בה דמאי. ופירושו שמכר את תבואת החכירה לישראל אחר, וכמו שפירשנו לעיל. ובירושלמי (פ"ו ה"ב, כ"ה ע"ב): לפיכך אם חזר הגוי ונתגייר, או שמכרן (בכי"ר: שמכרם) לישראל אחר מותר.[3] ואף בירושלמי צריך לפרש שמכר את פירות החכירה. אלא שבירושלמי היתה להם מסורת אחרת, וגרסו בראש ה"ב: החוכר שדה מן הגוי וכו'. ומדברים בחוכר ע"ה. ולפיכך פירשו שאם נתגייר הגוי או שמכר הגר את אותם הפירות עצמם שקבל בעד החכירה הרי הם דמאי, מפני שחוששין שמא לא עשרם החוכר.

7. החוכר שדה מן הכותי וכו'. תנא זה סובר שמדינא מעשר אפילו בחוכר מישראל (עיין מ"ש בריש פירקין), אלא שבחוכר מישראל הקילו החכמים, וכשיטת חברייא בשם ר' יוחנן בירושלמי פ"ו רה"ב.

ושוקל לאוצר. כלומר, השוקל לאוצר המלך חייב לעשר, שלא יפרע חובו בטבל, עיין להלן מע"ש פ"ג ה"ח וחלה פ"א ה"ד ומש"ש.

8. שוקל לקיטרון. בד: לקטרון. ובפירושו נ"ל שהוא מחלק האוספניא לצבא,[4] שהיו בני העיירות מספקים לו צרכי אוכל.

[3] צ"ל: [ר]מאי, ונשמטה הרלי"ת. וקרא הסופר מתר. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ג, ריש עמ' 154, על החילוף הרגיל בין ר"ש ויו"ד. ואפשר שצ"ל: תורם, כהנהת המפרשים, עיין מ"ש בפנים.

[4] נ"ל שקטרון הוא שעניינו הוא כמו ἀκτουαρίων (עיין פרייסינקע, פאכוואָרטער וכו', עמ' 8). ובמכילתא בשלח מצויה כמה פעמים המלה „אקטור" במובן שומר הנהר, שהיה ממונה אף על המכס. אבל שם מדברים בעיקר במוסר מצרי, עיין מ"ש שמואל קרויס במ"ח חמ"ט, 1905, עמ' 689.

לא יאמר ישראל לגוי ולכותי וכו'. בירושלמי כאן ספ"ו: תני לא יאמר אדם לחבירו וכו'. ועיין בבלי שבת ק"נ א'. ובסמוך נעתיק את לשון הבבלי בע"ז ע"א א'. אבל כמה מן הראשונים גרסו אף בירושלמי: לא יאמר אדם לגוי וכו', עיין אהצו"י שם, עמ' 128. וכן גרס במאירי ע"ז, עמ' 290. ועיין מ"ש להלן.

9. הילך מאתים זוז ושקול תחתיי מן האוצר. בירושלמי הנ"ל: הילך מאתים דינר ושקול על ידי לאוצר. והנה מלשון התוספתא שאמר כן לגוי, לכותי או לשאינו נאמן על המעשרות, משמע שחוששין שמא פרע הגוי ביין נסך, והכותי והע"ה בטבל. ומכיוון שעל הישראל מוטל החוב לשלם ביין או בתבואה, הרי אין לו לתת מעות לחשודים, שהם יקנו בשבילו את האוכלים, שנראה כאילו פורעים בשליחותו בטבל. ואם הגוי משלם ביין נסך נראה שניחא לו בזה, ורוצה בקיומו של היין.

ובתשובת הרמב"ן לר' שמואל הסרדי (ספרן של ראשונים הוצ' הר"ש אסף עמ' 86): ועוד מצינו בתוספתא לא יאמר אדם לגוי ולכותי וכו' ושקול על ידי לאוצר וכו', והעתיקה ר' שמואל הנ"ל בספר התרומות שער מ"ו ח"ד סי' י"ח, ד"ר פ"ד ע"א. ועיין שו"ת הרשב"א ח"א סי' תרפ"ו. ובבבלי ע"ז ע"א א': אמר רב יהודה אמר רב מותר לאדם לומר לגוי צא והפס עלי מנת המלך. מיתיבי אל יאמר אדם לגוי עול תחתי לאוצר (כ"ה בכי"מ ובראשונים) וכו'. וברור שהכוונה לתוספתא שלפנינו, ועיין בראשונים שם שהקשו מן הברייתא שלעיל,[5] והמחוור הוא כדברי הראשונים שבחמריו ופועליו אין עליו כלל חיוב לתת להם יין ופירות דוקא, ואם הוא נותן להם מעות יכולים לקנות מה שהם רוצים,[6] מה שאין כן כאן שחייב לפרוע יין ופירות. והגאונים[7] הסיעו את פירוש הברייתא למכירת יין ע"י הרשות. וכן פסק הר"מ בפי"ג מה' מאכלות אסורות הכ"ז, עיי"ש.

9—10. אלא אומר לו פטריני מן האוצר. בד: פוטרני וכו'. ובירושלמי הנ"ל: פרשיני מן האוצר. וכן מעתיק מן התוספתא ברמב"ן ובס' התרומות הנ"ל. וכן גורסים הראשונים[8] בירושלמי שם. ברם בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תרפ"ו (בד"ר) מעתיק מן הירושלמי: פשרני מן האוצר. וכ"ה מעתיק (פשרני) בסיפא כאן. וכן בירושלמי ב"מ (פ"ו ה"ג, י"א ע"א):[9] באותו שיכול לפשר וכו', באותו שאינו יכול לפשר. ואין ספק שהגירסא הנכונה היא: פשרני, ופירושה: חלצני ומלטני.[10] וכן בבבלי ע"ז הנ"ל:[11] הא לא דמיא אלא לסיפא אבל אומר לו מלטיני מן האוצר, כלומר, מכיוון שביקש אותו שיציל אותו מן האוצר ולא אמר לו שיכנס במקומו, הרי כוונתו היתה שיפייס אותם בדברים ע"י השפעתו, או שיתן להם ממון. ואם הגוי נתן להם יין נסך, או טבל, אדעתיה דנפשיה קעבד.

ובמדרש הגדול בשלח, עמ' 136 ועמ' 139, הכתיב הוא קטרין, במקום אקטורין. ופירוש המלונות שהכוונה כאן לקטרון, centurio, בעל הזמורה, אינו מסתבר, מפני שאין עניינו לכאן, ובפקיד על המסים אנן קיימין.

[5] פ"ה הי"ד, לפי פירוש הבבלי בע"ז ס"ג ב'.

[6] עיין בתוה"ב להרשב"א בית ה' ש"ב, קל"ט ע"א ואילך, ובמאירי ע"ז, עמ' 290, וכ"ה בחי' הרשב"א ע"ז בכת"י.

[7] עיין במאירי וברשב"א הנ"ל, ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' תרפ"ו.

[8] עיין באהצו"י דמאי, עמ' 128. ויש להוסיף עליו מאירי ע"ז, עמ' 290, וחי' הרשב"א כת"י שם.

[9] לעניין אנגריא.

[10] עיין מ"ש ר"ח ילון בקונטריסים כ"א, עמ' 86. ובספרי במדבר פי' צ"ה, 95: פשרה היא זו, אין בו כח וכו'. ופירושו: השתמטות והתחמקות היא זו. וכן יוצא ברור מתוך המקבילה שבמה"ג (ספרי זוטא של הורוביץ, עמ' 272): פטורת היא, שאין בו כח וכו'.

[11] כגי' תוספ' שם ר"ה ה"א, ספר השלמה ע"ז פ"ה סי' ד', י"ז ע"ג ועוד.

10. וכן לא יאמר אדם לחבירו וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות, וכ"ה בירושלמי ספ"ו הנ"ל. אלא שבירושלמי (בהוצ' שלפנינו בכל הנוסחאות) גרס אף ברישא: לחבירו (עיין מ"ש לעיל, סוף שו' 8). ולכאורה הכוונה היא לחבירו גוי (עיין בבלי שבת ק"נ א'). אבל לפנינו הגירסא בטוחה ברישא, ומכיוון שהברייתא שנתה ברישא: גוי, כותי וחשוד הרי משמע שכאן מדברים בישראל חשוד. והכוונה, כנראה, שלא יפרע טבל בשליחותו. ובשו"ת הרמב"ן הנ"ל (בשו' 9): "וכן לא יאמר לחברו וכו', ולעניין רבית היא שנויה, ופירושה שהוא נותן לו מאתים זוז מעכשיו שיפול תחתיו לאומנות המלך שהיא בשוה שלש מאות, ומשום דמקדים ליה דינר פרע במקומו יותר". ועיין בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תרפ"ו הנ"ל.

ופול תחתיי לאומנות. בירושלמי הנ"ל: ושקול על ידי לאומנות. וכן מעתיק הרמב"ן הנ"ל מכאן. והנכון כלפנינו.[12] וכן במשנת ב"ב (פ"ט מ"ד): שנפל אחד מהם לאומנות. ובבבלי שם (קמ"ד ב'): תנא האי אומנות. לאומנות המלך. וכן מפורש בירושלמי שם. ועיין בשטמ"ק ב"ב שם, ברמב"ן ובחי' הרשב"א כת"י (והביאו במלא"ש למשנה שם) שם. ורבותינו כבר ראו לנכון שהכוונה היא לליטורגיות שהיתה המלכות מטילה על בעלי הנכסים. וכן בפירוש הרמב"ן לתוספתא כאן שהעתקנו לעיל: שיפול תחתיו לאומנות המלך.

11. אלא אומ' לו פוטריני מן האומנות. בשו"ת הרמב"ן הנ"ל: פרשני מן האומנות. וכ"ה בירושלמי הנ"ל. אבל בשו"ת הרשב"א הנ"ל מעתיק בשם התוספתא והירושלמי: פשרני וכו', וכן נכון, עיין מ"ש לעיל, שו' 9–10.

11–12. המקבל שדה מישראל תורם ונותן לו וכו'. וכ"ה בד, בר"ש ובראי"ש פ"ו מ"א. וכן בירושלמי ב"מ (פ"ט ה"ז, י"ב ע"א): תני המקבל שדה מישראל מעשר ונותן לו דברי ר' מאיר (ונשמטה שם דעת הת"ק בטעות). אבל במשנתנו רפ"ו: המקבל שדה מישראל, מן הנכרי, מן הכותי, יחלק לפניהם, וכתבו בר"ש ובראי"ש על התוספתא כאן: על כרחין מקבל לאו דווקא, אלא חוכר, דלא מיסתבר דלימא שום תנא במקבל מישראל תורם ונותן לו, מעשר ונותן לו, ובראי"ש שם: וכן יש בב"מ פ' המקבל טובא מקבל דמפרש בגמרא דהיינו חוכר.[13] ובירושלמי כאן (פ"ו ה"ב, כ"ה ע"ב): החוכר שדה מישראל[14] תורם ונותן לו. ר' מאיר אומר מעשר ונותן לו. ולפי גירסא זו סובר הת"ק כאן כמשנתנו פ"ו מ"א, עיין בפי' הרא"ש הנ"ל. אבל עיין מ"ש לעיל בריש פירקין. וצ"ע.

12. מעשר ונותן לו. פירשו בירושלמי הנ"ל (אליבא דחד מ"ד) שר"מ סובר שתפסה מדת הדין אף בחוכר מישראל, ואין אדם רשאי לפרוע בטבל בעד החכירה שלו.

13. וממין אחר. וכ"ה בד ובר"ש ובראי"ש הנ"ל, והוא וי"ו המחלק. ובמשנתנו (פ"ו מ"א): או ממין אחר.

13–14. וחכמ' אומ' אם מאותה שדה נתן לו וכו'. ר"ש הנ"ל. ובירושלמי (פ"ו ה"א): תני ר' חייא מאותה השדה, בין מאותו המין וכו'. ועיין ירוש' ב"מ פ"ט ה"ז, והנוסחא שם משובשת.

14. בין ממין אחר בין מאותו המין וכו'. בד, בר"ש ובירושלמי הנ"ל הסדר הוא: בין מאותו המין בין ממין אחר. ופירשו בירושלמי שר"י סובר כרשב"ג (ב"מ פ"ט

[12] בתוה"ב להרשב"א בית ה' ש"ב, קל"ט סע"א מעתיק (בשם הראב"ד) אף מבבלי ע"ז הנ"ל: דתניא פול תחתי לאוצר. והוא מפרש שם: רכיוון שזה חייב ליתן יין למלך, ואמ' לו פול אתה תחתיי הרי זה כאילו קנה ממנו היין נסך, וממצותו נתנו לאוצר המלך. וכ"ה בהשגות פי"ג מה' מאכלות אסורות הכ"ז, בר"ק ובר"ו רפ"ד (ובר"ח תקנו שם "עול' במקום "פול').

[13] עיין ב"מ ק"ד ע"א.

[14] כ"ה בנוסח הרש"ס ובירוש' ב"מ הנ"ל, וכן מוכח מהמשך הסוגיא. ולפנינו בטעות: החוכר שדה מן הגוי.

מ"ח), שבעה"ב מקפיד שלא יזרענה מין אחר, ולפיכך אם נתן לו מין אחר הוי ליה כפורע חובו מן הטבל, אבל החכמים סוברים כחכמים שם, שבמקום שאין הפסד לבעה"ב יכול לשנות ולזרוע מין אחר, ולפיכך אם נתן לו משדהו מין אחר, משלו נתן לו ואינו מעשר.[15] ועיי"ש פירוש אחר.

15. מעשר ונותן לו. כ"ה בד, בר"ש ובירושלמי. ובכי"ע בטעות: תורם ונותן לו.

15–16. קיבל הימנו זרע לתת לו פירות בגורן וכו'. בח"ד פירש שקיבל זרע כדי לזרוע בשדה של עצמו. ולדבריו צ"ל שלא קיבל עליו אחריות בעד הזרע, שאם לא כן הרי אסור משום רבית, וכ"ז דחוק מאד. ונראה לפרש את הברייתא ע"פ משנת ב"מ פ"ה מ"ח: מלוה אדם את אריסיו חטין בחטין לזרע, כלומר, אעפ"י שאפשר שיתייקרו בשעת הגורן. ועיין בבלי שם ע"ד ב'.

והנה היתר זה אפשר לפרשו בשתי פנים: א. שהנותן בקבלה יכול להתנות שהמקבל ישלם לו משדהו שליש ורביע ועוד דינר, ואין כאן חשש רבית, שהרי מותר לו לבעל השדה לקבל דמי אריסות כרצונו, ואפילו זקפו עליו במלוה מותר (עיין בפי' הראב"ד בשטמ"ק ב"מ ע"ד סע"ב). ולפי היתר זה חייב האריס לשלם לו פירות הזרע מחוץ לאריסותו, ואם לוה ממנו בעיר מחזיר לו בעיר ולא בגורן (עיין ב"ק פ"י מ"ו), כדין הלואה. ומטעם זה עליו לשלם חולין גמורים כעין שלוה ממנו. ב. שהאריס אינו מחזיר לו אח"כ את הזרע כפרעון החוב, אלא כשבעה"ב מקדים לו זרע, מוריד האריס מדמי אריסותו, כלומר "לבציר מהכי קא נחית", ונמצא שאין בעה"ב מקבל בחזרה את דמי הזרע, אלא מקבל יותר מפירות שדהו. וההבדל בין שני הטעמים הוא, שלטעם ראשון צריך האריס לטרוח ולהביא את פירות הזרע לעיר, כפרעון הלואה, אבל לטעם השני "חולק [בגורן] ונותן לו, זה מכניס חלקו לעיר, וזה מכניס חלקו לעיר" (תוספת' ב"מ פ"ט הי"ט). נמצאנו למדים שבמקום שחולק לו את הזרע על הגורן (ואינו טורח להביאו לעיר), אין כאן פרעון הלואה, אלא תשלומי האריסות, וחולק לו בפניו, כדין מקבל מישראל.

וזו היא אף כוונת הברייתא שלנו: קיבל הימנו זרע ליתן לו פירות בגורן, כלומר שהאריס קבל מבעה"ב פירות לזרע, ע"מ להחזירם לו בזמן הגורן (ואין כאן האיסור של משנת ב"מ פ"ה מ"ט), מעשר ונותן לו, כדין פרעון הלואה שמשלם כעין שלוה.

16. ממקום שחולקין על הגורן וכו'. בד: מקום שחולקין וכו'. כלומר, במקום שאף בעד הזרע חולק לו על הגורן (ולא בעיר), אינו צריך לעשר, עיין מ"ש לעיל בפירושה.

17. חולק לו בפניו שיויו. המלה "שיויו" ליתא בד, וצוקרמנדל השמיטה. והכוונה שנותן לו טבל כשווי זרע החולין שקיבל, שהרי למה יותר לו בעה"ב על העודף שנתן לו, ובוודאי צריך להוסיף על תשלומי אריסותו זרע טבל כשווי החולין שהוא קבל, אלא שאין טרחת התיקון עליו, אלא על בעה"ב. ועיין מ"ש לעיל סה"א על "בפניו".

קיבל ממנו מעות ליתן לו וכו'. כלומר, מעות לקנות בעדן זרע וכו'. ואף זה מותר ואין כאן משום רבית, מפני הטעמים שכתבנו לעיל, אלא שבמקבל מעות הרי זו הלואה גמורה, וחייב לפרוע חולין מתוקנין.

17–18. הכל מודים שמעשר ונותן וכו'. נראה שצ"ל: בכל מקום מעשר וכו', כלומר ואפילו במקום שחולקין בגורן צריך לעשר, שאין כאן אלא ויתור מצד בעה"ב שמקבל

[15] ומה שהוא תורם הוא מפני שאי אפשר לגורן שתעקר בלא תרומה גדולה.

גם בעד הזרע בגורן (מכיון שבין כך ובין כך צריך לטרוח ולהביא את השאר לעיר), אבל מ"מ לא נפקע כח ההלואה שיהא מותר לשלם לו טבל.

18. ישראל שקיבל מחבירו שדהו לקצור כשהוא שבלין וכו'. רוב המפרשים פירשו בישראל שקיבל מישראל חבירו, ולפי פירוש זה קשה לפרש את הסיפא: זיתיו למסוק בשמן מעשר ונותן לו, והרי בפ"ו מ"ה שנינו: המקבל זתים לשמן, כשם שחולקין בחולין כך חולקין בתרומה, ועיין בירושלמי שם. ואם במקבל במחובר ("למסוק") מעשר ונותן, מכ"ש כשקבל בתלוש ("זתים לשמן"), וממילא אין כאן שאלה למי הן המעשרות, שהרי המקבל פורע לו חולין מתוקנין. ולפיכך נראה כפירוש בעל מגחת בכורים שפירש ע"פ הירושלמי (פ"ו ה"א, כ"ה ע"ב) שבמקבל מגוי עסיקינן,[16] ועיין מ"ש להלן.

19. נותן לו כמות שהן. וכן בירושלמי הנ"ל: מניח כמות שהן. והטעם הוא שמכיוון שמשלם בפירות שלא נגמרה מלאכתן למעשרות כ"ע מודים בה, שהקלו על המקבל מן הגוי, שמניח לפניו כמות שהן.

שדהו לקצור בחיטין וכו'. כלומר שיתן לו מפירות שנגמרו מלאכתן, מעשר ונותן לו. ואפילו לשיטת משנתנו (פ"ו מ"א, ועיין מ"ש בריש פירקין) שהמקבל מן הגוי נותן לו טבל, שאני כאן שקבל ממנו שדה שהיתה כבר זרועה, ואין כאן חשש שמא תבור א"י, ולפיכך מעשר ונותן לו, כמו שבארו בירושלמי הנ"ל.

20. ר' יוסי וכו'. עיין מ"ש לעיל רפ"ג.

21. שהמקבל שדה אבותיו מן הגוי וכו'. לפי פשוטה חולקת הברייתא על ר' יהודה במשנתנו (פ"ו סמ"ב), והיא סוברת שאף במקבל שדה אבותיו מן הגוי נותן לו כמות שהן, אם משלם לו מן הפירות שלא נגמרו מלאכתן למעשרות. אבל בפיה"מ להר"מ שם כתב: ואיני רואה חולק על ר' יהודה.

23. אינו רשאי לומר לו טול אתה חיטים שבמקום פלוני וכו'. וכ"ה בד. אבל במשנתנו (פ"ו מ"ט): יכול הוא לומר לו טול אתה חטים וכו'. ברם כבר פירשו הקדמונים[17] בבא זו של משנתנו שלעניין מעשרות נשנית. ומה שאמרו שם בסיפא: אבל לא יאמר לו וכו' טול אתה הלת, ואני אטול את היבש, הוא לא מחמת טומאה וטהרה,[18] אלא מחמת שהם שני מינין, ונמצא מחליף עם עם הארץ, ומוכר לו דמאי. וכן במאירי לתגיגה (כ"ה רע"ב, עמ' 53): "וי"מ לח ויבש ממש, ואפילו במין אחד הרי הוא כשני מינין,[19] וצריך שומא בחלוקתם, שהיבש משתמר ביותר". ולפ"ז מה שהחבר רוצה חטים שבמקום פלוני, אינו אלא משום שמקום פלוני יותר קרוב לביתו, כפירוש הר"מ במשנה ח',[20] אבל אינו מדבר שם כלל בחבר לטהרות, אלא בחבר למעשרות.[21]

אבל בתוספתא כאן ברור מן העניין שבחבר לטהרות עסיקינן, ומה שהוא רוצה חטים שבמקום פלוני הוא מפני שהוא יודע שהחטים הללו לא הוכשרו (כפירש"י בתגיגה שם למשנתנו

[16] ועל חבירו שפירושו "גוי", עיין מ"ש לעיל שו' 10.

[17] ר' שמואל בן חפני בס' השותפות ענזי קדם של לוין ס"ו, עמ' 58), הר"מ ועוד. וכן מוכח מן הירושלמי.

[18] עיין בר"מ פי"א מה' מעשר ה"ו.

[19] בירושלמי פיאה פ"נ ה"ב, י"ז ע"נ: כמו דר' עקיבה אמר לח ויבש שני מינין, כן ר' מאיר אומר לח ויבש שני מינין.

[20] במהרו"ב. אבל במהרו"ב חזר בו והשמיט כ"ז, עיין בהוצ' ציפי, עמ' 30, וכ"ה בהגר"נ. ואעפ"י שרבינו חזר בו, לא חזר אלא מפירושו שהרברים נשנו לעניין דיני ממונות גרידא, ולא לעניין איסור והיתר. אבל עצם הטעם למה מעריף החבר את החטים שבמקום פלוני נשאר בתוקפו.

[21] ומה שהביאו משנה זו בבבלי חגיגה כ"ה ב' לעניין טהרות, עיקר הכוונה לתוספתא שהעתיקו שם, עיי"ש.

הנ"ל). וכן ביין שבמקום פלוני הוא מפני "שהוברר טהרתו לחבר ע"י שמירה".[22] ולפ"ז יש כאן חליפין של מוכשר ושאינו מוכשר,[23] של טמא וטהור, וכשני מינין הן אצל חבר לטהרות, ואין סתירה בין המשנה והתוספתא. וכן בס' השותפות לר' שמואל בן חפני הנ"ל (לעיל הע' 17) הסמיך למשנתנו לא את הברייתא שלנו כאן, אלא את הברייתא שלהלן ה"י.

24. אלא חולקין בשוה. ובמין אחד אמרינן ברירה, והוברר הדבר למפרע שזהו חלקו משעה ראשונה.[24] ועיין תוספ' רי"ד ורשב"א קידושין י"ז ב' ומאירי חגיגה הנ"ל. אבל עיין מ"ש במאירי קידושין, עמ' 109.

24–25. אפלו חבר חולק לו בפניו. כלומר, אפילו החבר חולק לפניו מותר. ואינו כמוסר טהרות לע"ה, שהרי הוברר הדבר שזהו חלקו של ע"ה משעה ראשונה. ועיין מ"ש על המליצה "בפניו" לעיל שו' 2.

25–26. מפני שאמרו כל טהרותיו וכו'. לפי פשט הלשון משמע שבכל טהרות עסיקינן ואפילו בחולין. אבל מן הבבלי הנ"ל משמע שבתרומה עסיקינן. ועיי"ש בשיח יצחק במקומו. ועיין במאירי חגיגה הנ"ל.

26. ירשו את אביהן חבר רשאי שיאמר וכו'. כלומר, אפילו אם החטים שבמקום אחד לא הוכשרו, ושבמקום שני הוכשרו, וכן היין שבמקום אחד הוא בכלי גללים ואבנים, והיין שבמקום שני הוא בכלי חרס, מ"מ מכיון ששניהם טהורים הוי ליה כמין אחד. ואמרינן יש ברירה.[25]

29–30. היניח מעשר שיני אינו רשאי וכו'. הלכה זו היא אף בחולין (ביין כנגד שמן) ולא נשנית אלא אגב סיפא, והוכנסה לכאן, משום שאף כאן מחלקים בין שני מינין ומין אחד. ועיין באו"ש פ"ג מה' שקלים ה"ד שפירש אחרת את כל הברייתא.

30. טול אתה חיטים ואני שעורים וכו'. כלומר, מכיוון שהם שני מינין הרי הם כחליפין ומכירה, ואסור במע"ש, ואפילו בשניהם חברים. ועיין מ"ש להלן בשם הראב"ד ומ"ש להלן הי"ב והי"ג. ובירושלמי מע"ש (פ"א ה"א, נ"ב ע"ג): האחין שחלקו מהו שישקלו זה כנגד זה. וברי"מ פ"ג מה' מע"ש ה"כ: האחים שחלקו מע"ש אין שוקלין זה כנגד זה. ועיין בהשגות שם. ואיסור זה הוא דוקא בשוקלים או חולקים מנה כנגד מנה, אבל באומדנא בוודאי מותר לחלוק במין אחד, אבל בשני מינין אסור מפני שהוא כמוכרו.

31. טול אתה מעות של חיטין וכו'. כלומר, אין אנו הולכים אחרי פירות מע"ש שהיו שני מינין, אלא אחר המעות והם מין אחד, ובאופן כזה מותר לחלוק במע"ש, מפני שהוא מין אחד, ונמצא שהוא חלקו משעה ראשונה, ואין כאן מכירה אלא ירושה. ולפי זה אפילו אחד חבר ואחד ע"ה גם כן מותר, ואינו כמוסר מעות מע"ש לע"ה. ועיין בפי' הראב"ד לתו"כ בחוקתי (ספי"ב, קט"ו ע"ב) שרצה לומר שלמ"ד מע"ש ממון גבוה אינו מוריש לבניו, מ"מ גם לשיטה זו יהא מותר במין אחד, מפני שזה זוכה בשלו וזה זוכה בשלו.

32. חבר ומי שאינו נאמן על המעשרות וכו'. בבא זו עוסקת לא בחבר לטהרות אלא בחבר למעשרות, וכל החשש הוא שלא ימסור דמאי לע"ה. וכל הברייתות הובאו בס' השותפות לר' שמואל בן חפני (גנזי קדם של לוין ח"ו עמ' 58).

[22] כפירוש המאירי בחגיגה שם, עמ' 52. ועיין בטורי אבן שם מה שהקשה על רש"י, ולפי פירוש המאירי ניחא.

[23] בירושלמי פ"ו ה"ט, כ"ה ע"ד: א"ר זעירא ויאות, אילו חבר ועם הארץ שירשו את אביהם עם הארץ והיו שם פירות מוכשרין ופירות שאינן מוכשרין, שמא או' לו, טול אתה את המוכשרי', ואני נוטל את שאינן מוכשרין.

[24] עיין ירוש' שקלים ספ"א ובמקבילות; בבלי בכורות נ"ו ב'.

[25] אבל ביין כנגד שמן אסור, מפני שאין מוסרין טהרות לע"ה.

33. רשאי שיאמר לו טול אתה חיטין וכו'. מפני שהתירו למכור דמאי במדה גסה בין לסיטון ובין לבעה"ב, עיין לעיל פ"ג הי"ג ומש"ש. אבל משנתנו (פ"ו מ"ח) חולקת וסוברת שלא התירו למכור דמאי אלא לסיטון בלבד,[26] ולפיכך היא אוסרת לו לומר טול אתה חטין ואני שעורין.

34—35. לקחו גדיש של תבואה ועביט של ענבים וכו'. כלומר, לקחו ביחד גדיש של תבואה וכו' (מפני שהמוכר רצה למכור את הכל בב"א), וכוונתם היתה שיזכה כל אחד בחלקו, ולפיכך אנו תולים שכל אחד זכה בחלקו, ומעשר עליו בלבד. ובירושלמי (פ"ו ה"י, כ"ה ע"ד): א"ר הושעיא וכו' אם קנו ע"מ לחלוק אף ר' מודה לרשב"ג שזה חלק המגיע לו משעה ראשונה. ועיין להלן ע"ז פ"ג הי"ז (הוצ' צוקרמנדל).

36. אם לקחו ואחר כך שיתפו וכו'. בד: אם לקח וכו'. וכ"ה בס' השותפות הנ"ל. ולפי גירסא זו הפירוש פשוט, שכבר נתחייב לעשר את כלו. ולפי הגירסא שלנו פירושו שלקחו את הגדיש ביחד ואח"כ שיתפו, ומכיוון ששיתפו אחרי שקנו הרי מוכח שלא קנו ע"מ לחלוק שיזכה כל אחד בחלקו בלבד, ונמצא שהן שותפין בכל שבולת ושבולת, ונתחייב החבר לעשר את הכל. ואפילו אם חלקו אח"כ אין לומר כאן ברירה, שהרי לא קנו ע"מ לחלוק. ועיין במשנתנו פ"ו מ"ה ובירושלמי שם סה"י.

36—37. זה שהביא שחרי שבלים משלו וזה שהביא שחרי וכו'. בד: זה הביא שהרי וכו' הביא שהרי וכו'. ובס' השותפות הנ"ל: זה הביא שחרי שבלים משלו וזה הביא סלי זיתין וכו', כלומר כל אחד הביא את חלקו ונתערבו. ובירושלמי פ"ו ה"א, כ"ה ע"ב: קבל ממנו שדה לקצור בשחרי[27] שיבולים,[28] ענבים לבצור בסלי ענבים, זתים למסוק בסלי זתים וכו'. ולפ"ז משמע ששהר (שחר) הוא כלי שמניחים בו את השבלים, וכל אלו עדיין לא נגמרה מלאכתן למעשרות, כפי שמוכח מן הירושלמי הנ"ל.

38—39. או שבצרו כרמיהן לתוך גת אחת וכו'. כלומר, אף כאן אין שותפות בכוונה, אלא כל אחד הביא את חלקו ונתערבו. עיין במשנה פ"ו מ"ז.

39—40. המעשר מעשר את שלו ודאי וחצי חלק חבירו וכו'. כלומר מעשר דמאי את חצי חלק חבירו. ובמשנתנו הנ"ל: שנים שבצרו את כרמיהם לתוך גת אחת וכו', המעשר מעשר את שלו וחלקו בכל מקום שהוא. ובירושלמי שם: המעשר מעשר את שלו ודאי, חלקו בכל מקום שהוא דמאי, וחצי חלקו שביד חבירו משלו דמאי. כלומר, חציו שלו הרי הוא בלי ספק ודאי וצריך לעשר, ומכיוון שאין ברירה הרי אפשר שחלקו הוא ביד חברו, ונמצא שחלקו המגיע לו הוא דמאי, ומספק החמירו עליו שיעשר דמאי חצי חלקו שביד חבירו, וזהו כתוספתא כאן. ובח"ד כאן כתב: בכה"ג שמתחלה כבר הוברר חלקו של כל אחד, ושוב נתערבו לכ"ע אין ברירא בכה"ג אפי' בדרבנן, שאין הדעת נותנת שמה שיחזור ויקח כל אחד ואחד יתרמי שיבוא לחלקו אותו החלק עצמו שנתן בדיוק. ועיין בהשגות הראב"ד ספ"ט מה' מעשרות.

40. גר וגוי שירשו וכו'. ס' השותפות לר' שמואל בן חפני הנ"ל (גנזי קדם של לוין ח"ו, עמ' 59). ועיין במשנתנו פ"ו מ"י.

40—41. טול אתה צלמים ואני כלים. עיין להלן הי"ב ומש"ש.

41. אתה יין ואני פירות. וכ"ה במשנתנו. ובארו בבבלי שירושת הגר אינה אלא מדרבנן, ומן התורה לא ירש כלום, ונמצא שהוא זוכה במה שלוקח, ולא נתן

[26] עיין ירוש' פ"ב ה"ד כ"ג ע"א, ופ"ו ה"ז, כ"ה ע"ד.

[27] כני' כי"ע וס' השותפות בתוספתא.

[28] בכי"ר: בשיחרי שיבולים. ובנוסח הרש"ס: בסהרי שבלים. ובהוצאות שלפנינו של הירושלמי חסרה המלה „שיבולים".

כנגדו כלום. וזהו דוקא עד שלא באו לרשות הגר, עיין במשנתנו הנ"ל, ולהלן ע"ז פ"ג סהט"ז (הוצ' צוקרמנדל). ועיין ר"מ פי"ג מה' מאכלות אסורות הכ"ב ופ"ז מה' ע"ז ה"ה.

אונקלוס הגר חלק מאחיו וכו'. וכ"ה בד. ובס' השותפות הנ"ל: אונקלוס הגר נטל[29] חלק מאחיו. ובירושלמי פ"ו סהי"א: עקילס הגר חילק עם אחיו וכו'. ועיין מ"ש לעיל שו' 2–3.

42. והוליך חלקו לים המלח. בירושלמי הנ"ל: והוליך הנייה לים המלח. ולחד מ"ד הוליך דמי כל הע"ז (אפי' כנגד חלק אחיו) לים המלח, ולחד מ"ד הוליך דמי חלקו בלבד לים המלח (כני' התוספתא), ולחד מ"ד הוליך עבודה זרה עצמה לים המלח, בשביל לעקור ע"ז מבית אביו.

ירשו מרחץ רשאי שיאמר וכו'. וכן בס' השותפות הנ"ל: ירשו את המרחץ רשאי לומר לו וכו'. וכ"ה בשינויים קלים בר"ש פ"ו מ"י. אבל ברשב"א ע"ז ספ"א: גר וגוי שירשו מרחץ מאביהם לא יאמר לגוי טול אתה וכו'. וכ"ה ברא"ש שם סי' כ"ד. ונשמטה אצלם הרישא וצ"ל: [רשאי שיאמר וכו' לקחו מרחץ] לא יאמר לגוי וכו'. וגם כאן הפירוש הוא מכיוון שירושת הגר אינה תורה, הוי ליה כמתנה עד שלא באו לרשותו, ונמצא שאין לו חלק כלל בשבת. עיין בר"ש הנ"ל.

43. ואני בחול בחלקי. בד: וחול בחלקי, ובר"ש: חול בחלקי. ובס' השותפות הנ"ל: ובחול חלקי.

ישראל וגוי שלקחו בית גוי וכו'. בכי"ע בטעות: שירשו, אבל בד לנכון: שלקחו ביתו של גוי. ובס' השותפות הנ"ל: שקנו ביתו של גוי וכו'. וכ"ה בירושלמי פ"ו רה"ש[30] ובר"ש נשמטה ע"י הדומות כל ההלכה עד: ואם היתגה וכו'.

43–44. אינו רשאי שיאמר לו טול אתה צלמים וכו'. בירושלמי הנ"ל: אפי' היו לו שני צלמין, אחד עשוי כמין דלופקי[31] (שחזקתו אינו נעבד),[32] ואחד שאינו עשוי כמין דלופקי (ויש חשש שמא נעבד), לא יאמר טול אתה את שאינו עשוי וכו'. ונראה שבע"ז לא יתכן מין אחד, שאם מין אחד נעבד ונעשה ע"ז, והשני לא נעבד, הרי יש כאן שני מינין. ונראה שזהו דוקא אם קנו בשותפות ולא התנו בתחילה ע"מ לחלק, עיין מ"ש להלן בסוף הלכה זו. ועיין במה"ס כאן ד"ה ישראל.

44–45. לקחו מרחץ אינו רשאי שיאמר לו וכו'. ס' השותפות הנ"ל. ובבבלי ע"ז כ"ב א': ישראל וגוי שקיבלו שדה בשותפות, לא יאמר ישראל לגוי טול חלקך בשבת ואני בחול וכו'. והר"י רצה לומר שהלכה זו היא בשדה גרידא, מפני שחלק הישראל משביח אף בחול במה שהגוי טורח בו בשבת, אבל אם קבלו תגור בשותפות מותר, שהרי חלק הישראל אינו משביח כלל בחול במה שהגוי אופה בשבת. והראשונים הביאו תוספתא זו לראיה שהלכה זו היא לאו דוקא בשדה.[33] ועיין ר"מ פ"ו מה' שבת הי"ז.

[29] נראה שהמלה „נטל" היא הוספה ותיקון.

[30] ועיין בבלי קידושין י"ז ב' וע"ז ס"ד ר"ע ב.

[31] כלומר, שלחן בעל שלש רגלים, שמניחים עליו את הכלים, ושהשמש אוכל עליו, עיין ירוש' שבת פי"ז ה"ב, ט"ז ע"ב, ופיה"נ כלים פכ"ב, עמ' 61.

[32] עיין ירוש' ע"ז פ"ג רה"ב, מ"ב סע"ג.

[33] עיין בס' התרומה ה' ע"ז סי' קמ"ז, תוספות, תוספות ר' אלחנן, ואגודה (בשם ס' התרומה) ע"ז ספ"א; ר"ש פ"ו מ"י הנ"ל; או"ז ע"ז סי' קמ"ב, כ' ע"ד; סמ"ג לאוין ס"ה, כ"א ע"ד; הגהות מרדכי שבת סוף סי' תס"ב. אבל עיין בר"ן על הרי"ף ע"ז פ"א סי' אלף ריי"ח, ויש שם ט"ס וצ"ל: שלקחו מרחץ בשותפות.

45—46. ואם היתנה עמו במנת כן[34] מותר. וכ"ה בר"ש פ"ו מ"י הנ"ל. ובד: ואם התנה עמו מתחלה על מנת לעשות כן מותר. ובס' השותפות הנ"ל: ואם התנה עמו על מנת כן מתחילה מותר. ובבבלי הנ"ל: ואם התנו מתחלה מותר. ופי' בח"ד כאן שבבא זו הולכת על מרחץ בלבד, אבל בקנו בית אף תנאי אינו מועיל, שהרי הישראל רוצה בקיום ע"ז, כשיטת הבבלי בע"ז ס"ד א', עיי"ש. ברם בתוספתא ע"ז פ"ג הי"ז (הוצ' צוקרמנדל) שנינו: ישראל וגוי שלקחו מקח בשותפות וחזרו ולקחו מקח אחר, לא יאמר לו טול אתה דברים שבמקום פלוני במקח ראשון, ואני אקח דברים שבמקום פל' במקח שיני, אלא אומ' לו טול אתה דברים שבמקום פלוני, ואני דברים שבמקום פלוני במקח ראשון, טול אתה וכו' במקח שיני. ולכאורה הדברים מוסבים גם על יין כשר ויין נסך (עיין בסהט"ז שם). ולפיכך נראה שאם התנו מתחלה אף בצלמים וכלים מותר, מפני שהישראל לא זכה כלל בע"ז, ואפילו אם תשרף הע"ז יטול הוא את חלקו, ואינו דומה לנידון שבברייתא שמביא בבבלי הנ"ל,[35] שהרי שם הוא רוצה בקיומה של ע"ז, מפני שחושש שמא יפסיד את חובו. עיין בתוסס' שם ד"ה אבל ובמאירי שם, עמ' 253. ועיין בבלי שם ס"ד ב' ובתוספ' ד"ה תניא, אלא שבהתנו מתחילה אין כאן נשתתפו כלל, אלא קנייה ביחד ע"מ שכל אחד יזכה בחלקו. ועיין ירוש' ע"ז פ"ג ה"ח, מ"ג ע"ב, ויתבארו אי"ה הדברים במקומם.

47. שומרין מתוקנין וכו'. בד: שומרין מתקנין וכו', והיא היא, וצריך לנקד את התי"ו בקבוץ, כלומר מהם ששומרין את הפירות המתוקנים ומהם ששומרים את הפירות שאינם מתוקנים, וכשמשלמים לכלם ביחד, נמצא שהחבר והע"ה שותפין בפירות שאינם מתוקנים, וצריך החבר לעשר על חלקו של ע"ה, וכסתם משנתנו פ"ו מ"ח, וחולקת על הברייתא שלעיל ה"י, עיין מ"ש שם. ואפשר שכאן מדברים בשאינם מתוקנים ודאי, ואתיא ככ"ע.

47—48. רשאין לומר זה לזה צפון העיר וכו'. כלומר, מותר להם להתנות בתחילה, כלעיל סהי"ג.

48. אם באו לבית חשבון אסור. לפי פשוטו פירושו שאפילו אם התנו בתחילה, אלא שאח"כ עשו חשבון ביניהן, שאחדים מהם שמרו ביותר ואחדים שמרו פחות, ומשלמים זה לזה, אסור, מפני שהחשבון כאילו מבטל את התנאי. ועיין הסיגנון לעיל פ"ה שו' 64. ובח"ד והנגררים אחריו נדחקו לפרש שבבא זו מיירי בלא התנו מתחלה, אלא שמרו סתם, ואח"כ באו לבית החשבון. והוא פירש כן ע"פ דברי רש"י בע"ז כ"ב א' ד"ה ואם באו ותוספ' שם סד"ה ואם. ברם הגאונים והקדמונים פירשו שלא כרש"י. וכן בתשה"ג ליק סי' ס"ז: כך ראינו שצריך ישראל להתנות עם הגוי מתחילת השותפות שיטול גוי של שבת וכו', ואם באו לחשבון נמי לאחר שהתנו אסור. וכן בשו"ת גאוני מזרח ומערב סי' נ"ג: ואם התנו מעיקרא [ו]מחשבין ומחזירין זה לזה אסור, שכך אמרו חכמים ואם באו לחשבון אסור. וכן שם סוף סי' נ"ה: אם התנה עליו בתחלה וכו' ועיקר שלא יחזור ויעשו חשבון וכו'. וכן בתשה"ג גיאוניקה ח"ב עמ' 194. וכן כנראה פירש גם הר"ח במקומו, וכן פירש הראב"ד (עיין ברמב"ן, בריטב"א ובר"ן שם), וכן כנראה פירש גם הר"מ, עיין מה שהאריך במעשה רוקח על הר"מ פ"ו מה' שבת הי"ז (נגד הרב המגיד). ועיין גם מאירי ע"ז עמ' 50 ובהערות שם.[36]

[34] עיין מ"ש על הביטוי "במנת כן" בתלמודה של קיסרין, עמ' 1, ועיין הע' 3 שם.

[35] תוספתא ע"ז פ"ז הט"ז בכי"ע, ספ"ח בהוצ' הרפוסים.

[36] ואשר לקושיא שהקשה הרמב"ן והריטב"א על פירוש זה, עיין בר"ן שהזכרנו בפנים, דברים נחמדים.

פ"ז

1. ישראל שקיבל שדהו מישראל וכו'. בד לנכון: שדה מישראל. ובירושלמי פ"ו ה"ג, כ"ה ע"ב: תני כהן מכהן, לוי מלוי, ישראל מישראל, חולקי' למעשרות.

חולקין ביניהן. פירשו בירושלמי שם שהרבותא היא לר"א שסובר (במשנתנו פ"ו מ"ג) בכהן ולוי שקיבלו מישראל שהמעשרות שלהן, שע"מ כן באו, מודה כאן שחולקין, שהרי שניהם שוין. ודברי הירושלמי קשים מאד, שהרי יש כאן רבותא לכולי עלמא, כלומר, אעפ"י שאמרו (פ"ו מ"ד) שישראל שקיבל שדה מכהן, המעשרות לכהן, מ"מ כהן שקיבל מכהן יחלוקו. וכבר עמד ע"ז בספר ניר, אבל לא הבינותי את תירוצו ואת שאר דבריו שם.

2—3. רשאין לומר ולהתנות ביניהן וכו'. כלומר, שהרי בלי התנאי המעשרות של כל השדה הם של הלוי הנותן בקבלה, והתרומה היא של הכהן הנותן בקבלה מדינא, והם יכולים לעשות בהם מה שירצו, עיין מ"ש להלן שו' 8 ושו' 9. ועיין בירושלמי פ"ו רה"ג, ובגירסת הר"ש שם.

3—4. ישראל שקיבל שדה מכהן תרומה לכהן וכו'. במשנתנו פ"ו מ"ד: ישראל שקבל מכהן ומלוי המעשרות לבעלים. ופירשו הראשונים (עיין בר"ש ובריבמ"ץ) ע"פ הירושלמי שהכהן והלוי שהם בעלי השדה שיירו לעצמם את התרומה או את המעשרות, והם עדיפים ממכירי כהונה (עיין בס' משנה ראשונה). ולפי פשוטה של משנתנו משמע שאף המעשרות של כהן, שהרי מפורש בספרי (קרח פי' קכ"א, עמ' 148): ישראל נותנים מעשר ללוים, אבל כהנים אין נותנים מעשר ללוים. וכן מפורש בירושלמי מע"ש פ"ה, והעתקנו אותו להלן שו' 13. וכן פסק הר"מ בפ"א מה' מעשר ה"ד. ולפ"ז כשהכהן נותן את שדהו בקבלה משייר לעצמו אף את המעשרות. אבל כאן מפורש שבמעשר חולקין, ובזה דין המקבל מכהן כמקבל מישראל. וכן משמע קצת מלשון הר"מ בפ"ו מה' מעשר סהי"ז. ויפה העיר הר"י אברמסקי (בחידושיו כאן) שמכאן נראה שלמ"ד אין נותנין מעשר לכהונה אין הכהן יכול לשייר לעצמו את המעשרות שמתירים את פירות האריס. ודווקא בתרומה שהוא זוכה בה אפילו משל אחרים סתמה כמשיירה לעצמו, והוא משאילה לאריס שיתיר בה את פירותיו ויחזירנה לו,[1] אבל המעשרות שהם מתירים את פירות האריס אינם שלו, וצריך ליתנם ללוי, ולפיכך אינו משיירם לעצמו.

ועיין בשעה"מ פ"א מה' מעשר ה"ד שהוכיח שלשיטת רש"י והריטב"א אף כהן מחייב לתת את המעשרות שלו ללוי, עיי"ש ולפי שיטה זו הברייתא שלנו היא כפשוטה.

ברם ברש"ס, פ"ח ע"ב: תרומה ומעשר ראשון לכהן ומע"ש חולקין בשוה.

4—5. קבל שדה מלוי מעשר ראשון תרומה וכו'. צ"ל: מעשר ראשון [ללוי]. תרומה וכו', כמו שהגיה הגר"א. וכן מעתיק מן התוספתא במהרי"ק פ"ו מה' מעשר הי"ז, וממנו, כנראה, אף בכ"מ שם. ועיין בפירוש הרש"ס הנ"ל, וכנראה שאף לפניו[2] נשמטה בבא זו, כמו בכי"ע.[3]

5. חולקין ביניהן. בנוסח הקדום שממנו נעתק כי"ע, היה כנראה: חולקין בשוה, עיין מ"ש בהע' 3.

---

[1] עיין בעליות דר' יונה ב"ב ס"ג א', בשטמ"ק שם ס"ב ב', ובריטב"א שם. ועיין שטמ"ק שם, ס"ג א'.

[2] ועיין במלא"ש פ"ו מ"ד.

[3] וטעם ההשמטה, משום שבכי"ע גרס בכל הבבא "חולקין בשוה" במקום "חולקין ביניהן" שברפוסים. וכן בפיסקא שבפי' הרש"ס גורס בכל מקום "חולקין בשוה", עיי"ש.

6. מעשר ראשון ללוי וכו'. כלומר, אפילו מחלקו של כהן. והטעם הוא שמכיון שאין נותנין מעשר לכהונה, סתמו כהתנה שהמעשרות ישארו שלו, הואיל וגוף השדה היא שלו, ויש לו זכות במעשרות יותר מן הכהן. ועיין מ"ש לעיל, שו' 3–4.

7. חולקין ביניהן. ברש"ס הנ"ל: חולקין בשוה.[4] ועיין מ"ש לעיל שו' 5.

8. ואמ' לו וכו'. כלומר, ישראל המקבל.

שהמעשרות שלי וכו'. כלומר, של הישראל. ומכיוון שהמעשרות הם של הכהן מדינא (מזכות שדהו ששייר לעצמו), הרי יכול לעשות בהם מה שהוא רוצה. ועיין להלן שו' 37 ומש"ש.

שהמעשרות שלך וכו'. מעשרות כאן (וכן בכ"מ להלן) פירושו תרומה ותרומת מעשר, ולא נקטו כאן תנאי זה אלא אגב התנאים שלהלן, שהרי אף בלי התנאי המעשרות הן של הכהן בעל השדה.

9. שלי ושלך אסור. בירושלמי (פ"ו ה"ג, כ"ה ע"ב): מותר, וכן הגיה הגר"א בתוספתא כאן, וכצ"ל. וטעם ההיתר הוא שהמעשרות הם של הכהן מדינא, והוא יכול לעשות בהם מה שהוא רוצה, למכרם וליתנם במתנה.

9–10. על מנת שהמעשר שלי מותר. שהרי לר' אליעזר (פ"ו מ"ג) המעשרות של הכהן מדינא, ואפילו בלא תנאי. ובירושלמי שם (רה"ג): מתיבין רבנין לר' אליעזר במה קנו? אמר להן אין אתם מודים לי שאם התנו ביניהן שהמעשרות שלהן.[5] והכוונה לתוספתא כאן. ולפ"ז אף לרבנן מותר להתנות (ואין חוששין שמא יוסיף לו הכהן על האריסות), מפני שכן דרך העולם (עיין בבלי בכורות ל"ה סע"א), אלא שהם סוברים שאין סתמו כהתנה (עיין בירושלמי שם).

10. שהמעשר שלך או. צ"ל: שהמעשר שלך א[ס]ור'. וכ"ה ("אסור") בד ובירושלמי הנ"ל. ובפי' הרש"ס (פ"ט סע"ב): שלך אסור א"ל וכו'. ועיין מ"ש להלן.

שלי ושלך וכו'. והקשו בירושלמי הנ"ל: בלא כך אין המעשרות שלהן? כלומר, למה להם להתנות והרי מן הדין חולקין, ולמה יהא אסור אם הוזיל לו. ותירצו: "אלא הכני שלי שלי. שלך, שלי ושלך", כלומר, מחלקך אני מקבל את החצי והחצי השני הוא שלך (קניינך), ותוכל למכור אותם, ופירושו כמו ברישא "שהמעשר שלך", שכוונתו שאני מחזיר לך את המעשרות. ולפיכך אם לא קבל כדרך המקבלים אסור, מפני שחוששים שמא הוזיל לכהן מאריסותו, כדי שיחזיר לו את המעשרות. ואם הכהן אומר לו "שהמעשר שלך", אפילו קבל כדרך המקבלים יש לחשוש שהוא נתן לכהן בקבלה, כדי שהכהן יחזיר לו את המעשרות, והוי ליה ככהן המסייע בבית הגרנות.

11. ישראל שקיבל שדה מכהן וכו'. בירושלמי (פ"ו ה"ג, כ"ה ע"ב): ישראל שקבל שדה מישראל וכו'. וכצ"ל לפנינו, כמו שהגיהו בח"ד והגר"א.

ואמ' לו וכו'. כלומר, המקבל, אבל הנותן בקבלה הרי יכול לשייר לעצמו את כל המעשרות בהסכם המקבל.

12. ויטלם לפלוני אסור וכו'. כלומר, שיתנו את כל המעשרות לכהן פלוני אסור, מפני שאסור לישראל ליתן מעות לישראל אחר, כדי שיתן את כל המעשרות לקרובו של בעל הממון.[6]

---

[4] אלא ששם בט"ס: תרומה ותרומת מעשר חולקין בשוה.

[5] כן היתה הגירסא שם לפני הריבמ"ץ והר"ש, ולפנינו בט"ס: שהן חולקין במעשרות.

[6] ומה שאמרו לעיל (פ"ה, שו' 67. ועיין במשנת ערכין ספ"ח): רשאי ישראל שיאמר לכהן הילך סלע זו, ותן תרומה לבן בתי כהן וכו', כבר העמידה ר' יוחנן (ירוש' כאן פ"ו ה"ג, כ"ה ע"ב, ובמקבילות

13. ששכרו או שחכרו וכו'. פי' בח"ד: והכי ודאי מסתברא, שהרי החוכר אינו חייב ליתן לו מאותה שדה וכו'. ברם אין הדבר כל כך פשוט, והוא לכאורה נגד משנתנו (ב"מ פ"ט מ"ז). אבל כך פסק אף הרי"ף שם פ"ט, סי' תקמ"ב, ובעיטור קבלנות.[7] וכנראה שהר"ן חולק, עיין בחידושי הר"ן ב"מ ק"ה א'. אלא שכאן צדק הרב בפירושו, ויגיד עליו רעו "ששכרו", שהוא במעות (עיין לעיל פ"ו, שו' 5), ובוודאי יכול לתת לו מפירות שדה אחרת (אם אין לו מעות), ועליו לתת לו חולין (עיין לעיל פ"ו ה"ה), והמעשרות הן של השוכר והחוכר.

ברם בירושלמי (מע"ש פ"ה ה"ה, ג"ו ע"ב) שנינו: ר' יצאי מפקד לקריבוי כד תהויין חברן (צ"ל: הכרין) ארע לא תחברון (צ"ל: תחכרון) אלא מן דחלונייא, ואף על גב דאת אמר אין נותנין מעשר לכהונה, מודה שאין מוציאין שלו מידו וכו'. ופירשו לנכון בהגהות שבכבר לאדן (קס"ז ע"א): כשתהיו חוכרים קרקע, בל תחכרו אלא מן הזרים וכו', ומכאן שאין המעשרות לחוכר כשקבל מכהן. ונראה שהקרובים של ר' יניי היו לויים, והיו חוכרים שדות ומשלמים מאותו המין ומאותה השדה, והיו תורמים ונותנים להם (עיין במשנתנו פ"ו מ"א ולעיל פ"ו ה"ה). ולפיכך יעץ להם ר' יניי שלא יחכרו אלא מן הזרים, כדי שיתנו להם את המעשרות מחלקם מפני שמסתבר שבעלי השדות לא ישבקו לדידהו ויהיבי לאחריני (עיין בכורות ל"ה סע"ב). אבל אם יחכרו מן הכהנים הרי יעכבו את המעשרות לעצמם. עיין מ"ש לעיל רה"ב.

14. למחצית שכר. וכ"ה בירושלמי. ולמחצית שכר הוא לאו דוקא, אלא שיקבל חלק מן הפירות אם יהיו קיימים, עיין להלן.

14—15. אמ' לו אם הותירו וכו'. בד: אמר לו פחתו או הותירו וכו'. וכן בירושלמי: אמר לו הותירו או פחתו וכו'. כלומר, הכהן אמר לו לישראל שהוא מקבל עליו את כל האחריות, ואין כאן מלוה כלל אלא שליחות בעלמא.

15. ומעשרות שלך אסור. בירושלמי גורס: מותר, וכן הגיה הגר"א בתוספתא. ופירושו, שהכהן נותן לו כמחצית שכר את המעשרות (וכאן הכוונה לא רק לתרומה ותרו"מ אלא אף למעשרות, שהרי הפירות הם של הכהן, והוא מעכב את המעשרות לעצמו, עיין מ"ש לעיל רה"ב), וזה מותר, שהרי המעשרות הם של הכהן מדינא, והם נכסיו ויכול לפרוע בהן חוב.

17. ומעשרות שלך. כלומר, התרומה והתרומת מעשר נותן לכהן בשכרו, והמעשרות נותן לו שיתן לכל לוי שירצה.[8] וכאן המעשרות הן של ישראל, שהרי הכהן אינו אלא שלוחו, ולפיכך אם לא נתן לו שכרו אסור, שהוא פורע חובו בתרומה ובתרומת מעשר, והכהן הוא מסייע בין הגרנות.

17—18. ישראל שקיבל שדה מכהן וכו'. לעיל רה"ב ומש"ש. ולא נשנית כאן אלא כפתיחה לסיפא.

18. מכרה לישראל וכו'. כלומר, שמכרה הכהן אחרי שנתן בקבלה לישראל, חולק המקבל עם הקונה, מפני שמסתבר שלא שייר את המעשרות לקונה, אלא כשיוכל הקונה לזכות בהם בעצמו. ועיין להלן.

19. מכרה לכהן חולקין וכו'. שהרי בשעת הקבלה לא היה ביד הנותן לשייר לעצמו במעשרות. ומכאן לכאורה משמע שדוקא אם מכר ישראל לכהן חולקין, אבל אם מכר כהן לכהן המעשרות לכהן.

בקידושין פ"ב ובגרדים פי"א): "ברוצה ליתנו לשני כהנים, ובן בתו אחר מהם, והוא אומר לו הילך סלע זו ותן כולו לבן בתי כהן". אבל אם אין בעה"ב רוצה ליתן את מתנות הכהונה לקרובו כלל, אסור ליתן לו ממון, כדי שיתנן לקרובו. ועיי"ש בירושלמי ומוכח משם שכן העמידו אף את הברייתא שלנו.

[7] הוצ' רמא"י, ס"ב ע"ג. ועיין מ"ש בשער החדש שם, אות ד'.

[8] אני מעדיף לפרש את כל הברייתות כאן כמ"ד שאין נותנין מעשר לכהונה, עיין מ"ש לעיל שו' 3—4.

קיבל שדה מבת ישראל וכו'. ואעפ"י שבדעתה להנשא לכהן, מ"מ כ"ז שלא נישאת לכהן דינה כישראל.

21. חזרה לתחילתה. וכ"ה בירושלמי. ופירשו שם שכל זמן שהשדה לא יצאה מרשותה, והיא היתה כהנת בשעת הנתינה בקבלה ובשעת התשלומין, לא נתבטלה זכותה.

21—22. פרת כהן שהיית שומה אצל ישראל וכו'. פירושה כמשנת ב"מ פ"ה מ"ה: שמין פרה וחמור וכל דבר שהוא עושה ואוכל,[9] מקום שנהגו לחלוק את הולדות מיד חולקין וכו'. ואף לפנינו סתם שומא היא ששניהם קבלו עליהם אחריות זולא ויוקרא, והם חולקים בשבח ובוולדות. ואין זו השומא שנזכרה במשנת תרומות פי"א סמ"ט, עיין רש"י יבמות ס"ו ב', ור"מ פ"ט מה' תרומות ה"ח.

22. בכור לכהן דברי ר' יהודה. ודינו כישראל שמקבל מכהן. ועיין במשנתנו פ"ו מ"ה.

24. אם פרה היתה גופה וכו'. בד: אף פרה אם היתה וכו'. וכן בירושלמי הנ"ל: אף הפרה אם היתה גופה לכהן הבכור לכהן. ותני כן, השם באחריות שניהן, והמוכר[10] באחריות הנותן. ולפ"ז אם קבל פרה מכהן למחצית שכר הבכור לכהן לכולי עלמא.

25. הנותן שדה קבלה לגוי וכו'. ירושלמי פ"ו ה"א, כ"ה סע"א, כגי' ר"ש סיריליאו, בירוש' הוצ' לונץ כ"ח סע"א. וכל ההלכה הובאה בר"מ ספ"ו מה' מעשר.

ולכותי ולמי שאינו נאמן וכו'. בר"מ הנ"ל חסרה המלה "ולכותי", ורבינו כללה במי שאינו נאמן וכו'. ובהשגות שם באר: "שאינו נאמן על המעשרות פירוש שהוא חשוד". ובמהרי"ק שם: ויפה פירש, דהא ע"ה (כלומר, שנזכר להלן) נמי אינו נאמן ויגיד עליו רעו וכו', דבחשוד מירי דומיא דגוי.

25—26. אף על פי שאין ישראל רשאי לעשות כן. כלומר, שלא יתרגל לתת את שדהו לאריסים חשודים ולהפקיע את השדה מידי מעשרות. ועל נתינה בקבלה לגוי ולכותי, עיין להלן ע"ז פ"ב ה"ח ובמקבילות. ובד מוסיף כאן: אף על פי שלא בא לעונת המעשרות. וכ"ה בירושלמי בכי"ס הנ"ל ובר"מ הנ"ל.

26. צריך לעשר על ידן. בד מוסיף: משבאו לעונת המעשר. ומילתא דפשיטא היא, שאינו מעשר מקודם, ואינה בירושלמי ובר"מ הנ"ל. ועיין להלן מעשרות פ"ג הי"ג ומש"ש.

26—27. הנותן שדהו קבלה לעמי הארץ וכו'. כלומר, שאינם חשודים ודאי, ורובם מעשרים.

27. עד שלא באו לעונת המעשרות צריך וכו'. כאן נתחלפו השורות וצ"ל להפך: עד שלא באו לעונת המעשרות אינו צריך לעשר על ידן משבאו לעונת המעשרות צריך לעשר וכו'. וכ"ה בירושלמי ובר"מ הנ"ל, וכן הגיהו המפרשים.

28. כיצד עומד על הגורן ומעשר וכו'. בד: כיצד הוא עוש', עומד על הגורן ונוטל וכו'. וכ"ה בר"מ הנ"ל. ופירושו במקום שצריך לעשר אין בעל השדה מחכה עד שיגיע חלקו לידו, אלא מעשר מיד על הגורן. אבל אינו מחוייב לשמור שלא יאכל מהם האריס אכילת קבע לפני הגורן.

29. שאין אחריות לרמאין. כלומר, שהרי אסור להם לאכול אכילת קבע מחמת איסור גזל. ובר"מ הנ"ל: שאין אנו אחראין להם.

[9] כ"ה ברוב הנוסחאות, עיין דק"ס שם, עמ' 196, הערה מ'. וכ"ה בהוצ' לו, קויפמן ועוד. ולפנינו: למחצה.

[10] הגר"א מגיה: והשוכר, עיין במשנת תרומות פי"א מ"ט. ובפ"מ מגיה: והמקבל.

שמכרו פירות שדה לישראל וכו'. בד: שהכרו פירות שדה לישראל וכו', וזו היא ט"ס. וכן בר"מ פ"ו מה' מעשר הט"ז: כהן או לוי שמכרו פירות וכו' (עיין להלן). וכן בהשגות הראב"ד שם הט"ו: ומזה הטעם עצמו כשמכר הלוי לישראל וכו'.

30. במחובר לקרקע וכו'. בר"מ הנ"ל כלל את שתי הבבות: שמכרו פירות תלושין לישראל קודם שתגמר מלאכתן, ואין צריך לומר אם מכרו במחובר הרי התרומה או המעשר שלהם. והטעם הוא כבמשנתנו פ"ו מ"ד, שמכיוון שגוף השדה לכהן או ללוי הרי הם משיירים לעצמם את התרומה והמעשרות, ואעפ"י שלא התנו כהתנו דמי. ועיין מ"ש לעיל רה"ב.

עד שלא מירחו וכו'. עיין לעיל פאה פ"א סה"ה ומש"ש.

31. הפריש תרומה ומעשר נותנן לכהן והשאר שלו. בד: מפריש תרומה ומעשר וכו'. וגירסא זו אינה מובנת כלל, שאם נותן תרומה ומעשר, כיצד אפשר לומר "והשאר שלו". ובר"מ הנ"ל: הרי התרומה והמעשר של הלוקח, ומפריש ונותן לכל כהן או לוי שירצה. וכנראה שלא היתה לפניו הגירסא: והשאר שלו. ובתס"ר ח"א, עמ' 72, פירשתי ע"פ הרי"ט אלגזי (בכורות פ"ח, קע"ח ע"ד), שצ"ל לפנינו: מפריש תרומה ותרומת מעשר והשאר שלו, כלומר ישראל שקנה מן הלוי תבואה שנגמרה מלאכתה וכבר נתחייבה במעשרות, הרי הוא כירש טבלים ממורחים מבית אבי אמו כהן שהוא מעשרם והם שלו (קידושין נ"ח ב', בכורות י"א א'), ואף כאן המעשרות הם שלו, ותרומה ותרו"מ נותן לכהן, מפני שאף הלוי צריך ליתנן לכהן. וצ"ל שכן גרס גם הראב"ד בתוספתא, שכ"ה כותב בפ"ו מה' מעשר הט"ו: "ומזה הטעם עצמו כשמכר הלוי לישראל עד שלא מירח, המעשר של לוי, שלא היה לו בה עדיין זכות כדי שימכור זכותו לישראל, אבל משמירח כבר היה לו בו זכות, וכל זכות שיש לו באותה תבואה מכר לישראל, לפיכך נותנו לכל כהן שירצה". ומכיוון שרבינו שבק כהן, ונקט רק לוי, ובאר שהלוי מכר לו כל זכות שיש לו, הרי ברור שפירש שהסיפא עונה על לוי גרידא וכמו שפירש במהרי"ט אלגזי. ולפנינו נתחלפו השורות, וצ"ל כאן כמו בסיפא (שו' 33): מפריש תרומה ותרומת מעשר, ובסיפא צ"ל: מפריש תרומה ומעשר, כמו שהוא לפנינו כאן.

32. עד שלא מירחו מעשרות שלו. בד: עד שלא מיריחו מעשרות הרי אלו שלו. וזה ט"ס וצ"ל: עד שלא מירח, מעשרות שלהן, וכ"ה במשנה סוף פאה, וכן פסק הר"מ בפ"ו מה' מעשר סה"ו: ואם קנו קודם שתגמר מלאכתן כגון שלקחו תבואה קודם מירוח (כ"ה בשלשה כת"י עתיקים שבדקתי) אין מוציאים מידם.

משמרחו מעשרות שלהן. צ"ל: משמרח, מעשרות שלו, וכ"ה במשנה ובר"מ הנ"ל. וביארו בירושלמי (פאה פ"א ה"ו, ט"ז ע"ג) שקנסו את הכהנים והלויים שלא יקפצו לגרנות ויקנו טבלים כדי להפקיע מתנות אחיהם הכהנים והלויים.

33. מפריש תרומה ותרומת מעשר וכו'. כאן צריך לגרוס את גירסת הרישא: מפריש תרומה ומעשר וכו', עיין מ"ש לעיל שו' 31.

33—34. כהן שמכר שדה לישראל נאמן על מנת שהמעשרות שלי וכו'. בד: כהן שמכר שדה לישראל על מנת שהמעשרות שלו וכו'. ובכי"ע צ"ל: לישראל ואמר על מנת וכו'. וכ"ה בירושלמי פ"ו ה"ג, כ"ה ע"ג, ובר"מ פ"ו מה' מעשר הי"ט. ובבבלי ב"ב ס"ג א': ת"ר בן לוי שמכר שדה לישראל, ואמר לו על מנת שמעשר ראשון שלי מעשר ראשון שלו וכו', כיון דאמר ליה על מנת שמעשר ראשון שלי שיוריה למקום מעשר. ועיין ביד רמה ובשטמ"ק שם. ועיין להלן ב"מ פ"ד ה"ד ובירוש' שם פ"ה ה"ב, י' ע"ב ובמה"פ שם. ועיין מ"ש בתשלום תוספתא, עמ' 50—51.

34. מת אין לו מעשרות. וכן בירושלמי הנ"ל: מת אין לבניו במעשרות. והר"מ הנ"ל ניסח: ואם מת הכהן הרי בנו כשאר הכהנים. ופירשו הרמ"ה. הרמב"ן והריטב"א

שלמעשה אין כאן שיור ממש (שאם לא כן כיצד מעשר בפירותיו של זה), אלא שיש כאן מעין התחייבות ושעבוד הלוקח להחזיר את המעשרות למוכר, ובכגון דא אין אדם מורישו לבניו אלא אם כן התנה בפירוש שהלוקח יתנם לבניו, עיי"ש.

35. מת מעשרות לבניו. בבבלי הנ"ל:[11] יחזיר ליורשיו. ועיי"ש בשטמ"ק ובריטב"א מה שדייקו מלשון "יחזיר".

36. אף על פי שחזר ולקחן ממנו אין לו מעשרות. וכ"ה בבבלי ובר"מ הנ"ל. ועיין בס' המקח והממכר לרב האי שער י"ט, ומ"ש במחנה אפרים ה' מוכר דבר שלא בא לעולם, סי' ה'. ובירושלמי הנ"ל: תני ר' חייא אין לו במעשרות. תני ר' הושעיא יש לו במעשרות. אתיין אילין פלוגוותא כאילין פלגוותא, דתנינן תמן שהמגרש את האשה וכו', חד אמר לכתובה אבל לא לתנאין, וחרנא אמר בין לכתובה ובין לתנאין. וביד רמה לב"ב הנ"ל: כיון דא"ל כל זמן ששדה זו בידך, מכי נפקא מרשותיה פקע ליה שעבודיה, ואע"ג דהדר האי לוקח וזבין ליה זימנא אחריתא, זביני אחריני אינון וכו', שמעינן מינה להא דתנן כתובות (פי"ב מ"ב) הפקחין היו כותבין על מנת שאזון את בתך חמש שנים כל זמן שאת עמי, דאי גרשה והחזירה, אין לה עליו כלום. וכן למד מכאן הלכה זו אף הרשב"א בכתובות רפי"ב,[12] אלא שהביא את הירושלמי שם (פי"ב ה"ב, ל"ד ע"ד) שאומר בפירוש שהלכה זו תלויה במחלוקת שהזכרנו לעיל. ועיין בנועם ירושלמי בסוגיין, וכבר קדמוהו קדמאי. ועיין מה שהאריך בהגהות הרדב"ש (ר' דוד מקרלין) בירושלמי ד' ווילנא בהשמטה ממס' דמאי פ"ו ה"ב.

36–37. ישראל שמכר שדה לכהן וכו'. וכ"ה בירושלמי פ"ו סה"ג, כ"ה ע"ג. אבל בד: ישראל שקבל שדה מכהן וכו'. וכ"ה בר"מ פ"ו מה' מעשר ה"כ. ובהשגות שם: נוסחא דתוספתא, ישראל שמכר לכהן, וזה עיקר, וכ"ה בירושלמי. ופירשו במהרי"ק ובכ"מ שנוסח הדפוסים והר"מ עיקר, ודוקא בישראל שקיבל שדה מכהן, ואמר לו ישראל לכהן שהמעשרות יהיו לעולם למקבל אסור, משום שנדמה כאילו הכהן עושה את הישראל כהן, כלומר שממנה אותו במקומו שיקבל את המעשרות. אבל בישראל שמכר לכהן, ואמר שהמעשרות יהיו שלו (כלומר, של המוכר, כנוסח כי"ע והירושלמי) לעולם, למה יהא אסור, והרי יש לו רשות לשייר לעצמו את המעשרות, ולא מחמת נתינת הכהן אתינן עלה, ומה שייך לומר ע"ז אין כהן עושה כהן. ועיין להלן ב"מ פ"ד ה"ד.

38. שאין כהן עושה כהן. בר"מ הנ"ל כת"י (עיין מהרי"ק): שאין כהן עושה ישראל כהן. וכן הפירוש גם לפנינו.

39. לא יהא גובה לאחרים ומפריש וכו'. בד: לא יהא גובה מאחרים וכו'. וברי"מ הנ"ל מנסח: לא יהא ישראל זה גובה מאחרים עד שיפרע כנגד חובו, שאין לוי עושה בעל חוב שלו כלוי אחר, שיגבה מעשר מאחרים. ובירושלמי גיטין פ"ג ה"ז, מ"ה ע"א: וכן בן לוי שהיה חייב לישראל מעות, אמר להן (צ"ל: ליה) הפרש עלי(הן) מחלקי, (ו)לא יהא גובה ומפריש וכו'. ובאו"ז (ה' צדקה סי' י"א, ח"א ח' סע"א) הביא את הירושלמי, והוסיף: שנוי' בתוספתא דדמאי.

39–40. מפריש ישראל ברשות לוי וברשות עני וכו'. בד: בין ברשות לוי בין ברשות עני וכו'. ופירשו המפרשים שזהו מעין המשך של הרישא, ופירשו שאם הלוי או העני חייבים מעות לישראל אין הישראל גובה מאחרים ומפריש, אבל מחלקן מפריש ברשותם, אע"פ שלא הלום מתחילה ע"מ כן. ופירוש זה דחוק, ומאי קמ"ל להלן שעושה חשבון באחרונה. יתר על כן בירושלמי גיטין הנ"ל נשנית מחלוקת אמוראים אם יכול להפריש בלא הלוהו מתחילה

[11] בכתבי"י ובראשונים, עיין דק"ס שם, עמ' 194, הע' ד'.
[12] מובא בריטב"א ובר"ן שם.

ע"מ כן, והביאו ראיה מן הרישא, וצריך להניח שלא ידעו מן הסיפא שיש בזה מחלוקת התנאים. ועיין שו"ת משיב דבר ח"א סי' מ"ט, ומ"ש על הנו"ב מהדו"ת יו"ד סי' קצ"ט.

לפיכך נראה לפרש שאנו עוסקים כאן בבעה"ב שרוצה לקנות את המעשרות מן הלוי ומן העני,[13] על מנת שישלם להם אח"כ, ור' מאיר מתיר להפריש עליהם ברשותם. ומזכה להם ע"י אחר, או במכרי כהונה. ועיין מ"ש להלן.

40. ועושה חשבון באחרונה. כלומר, מותר להפריש ברשותם ע"מ לשלם להם אעפ"י שאינו עושה את החשבון אלא באחרונה.

40–41. ר' יהודה ור' יוסי ור' שמע' או'. בד: אוסרין, וכן צריך לפתור לפנינו. ועיין להלן תרומות פ"א הי"ד ומש"ש.

41. אלא אם כן נתן לו עישור. וכהן וכו'. בד עישור: כהן וכו'. ובכי"ע יש קצת ריוח בין הוי"ו והמלה "כהן". וקרוב לוודאי שצ"ל: עישורו. כהן וכו', והיינו שכל התנאים הללו אוסרים להפריש ברשות הלוי או העני ולזכות בעישורו, ולעשות חשבון באחרונה, ואינו מותר לקנות ממנו אלא אם כן נתן לו עישורו, כלומר, עישורו ממש, או דמיו. עיין מ"ש להלן תרומות פ"א הי"ד הנ"ל, ומ"ש להלן שביעית פ"ו שו' 48—49.

וכהן שמכר שדה לישראל וכו'. בד: כהן שמכר וכו', וכ"ה בירושלמי פ"ו ה"ג, וכצ"ל לפנינו, עיין מ"ש לעיל.

42–43. ולזורעה סטיס. בד בטעות: חטים. ובירושלמי הנ"ל: איסטיס. והוא מין ממיני הצבעים (משנת שביעית פ"ז מ"א ועוד), Isatis tinctoria,[14] ואין מלקטים אותו אלא אחר ד' וה' שנים, עיין רש"י שבת ס"ח א' ד"ה למעוטי. (גליון אפרים לירושלמי). ובספרי ראה פי' ק"ה עמ' 164: יכול וכו' סטים וקוצה יהא חייב במעשר וכו'. ומכאן שסטים פטור מן המעשר. ועיין להלן סוף מעשרות.

43. לעולם רשאי ליטעה וכו'. בירושלמי מוסיף: אתא עובדא קומי ר' אחא בר עולא וחייבה מיתן ליה חד מן עשרתי[15] דקניא.

פ"ח

1. עם הארץ שאמ' לחבר תן וכו'. בד: קח וכו', וכ"ה בס' המפתח לר"ן שנביא להלן. ובמשנתנו ספ"ו: עם הארץ שאמר לחבר קח לי אגודת ירק וכו' לוקח סתם ופטור וכו'. ומוכח מן הירושלמי (ספ"ו) שבלוקח אגודה אחת עסיקינן, ואין הקונה חייב לפרש שהוא לוקח לחבירו, אלא אפילו בסתם אין המוכר מזכה אלא לבעל המעות, וכשיטת ר' יוסי כאן, ונמצא שהחבר מעולם לא זכה בה. ובפיה"מ להר"מ שיטה אחרת, עיי"ש, ועיין בפאת השלחן סי' ט"ו ס"ק ח', אות י"ט.

[13] ולפיכך לא נקט כאן כהן כמו במשנת גיטין (פ"ג מ"ז), מפני ששם הכהן והלוי והעני הם שבאו ללוות, ומה יעשה כהן עני שאין לו כסף? ולפיכך בעה"ב עושה לו טובה וקונה ממנו את התרומה, על מנת למכרה לכהנים אחרים. אבל כאן בעה"ב הוא שרוצה לקנות את המעשרות, ומה יעשה בתרומה? אבל מעשר ראשון ומעשר עני מותר לזרים (ואפילו לר"מ כאן שאוסר מעשר ראשון לזרים, מכל מקום לוקחיו מצויים).

[14] עיין תשה"ג אסף, ירושלים תרפ"ט, עמ' 162. ועיין מ"ש קרויס, קרמוניות התלמוד כ"ב ח"ב (עברית), עמ' 91 ואילך, ובהערה 3 שם.

[15] עיין מ"ש על צורה זו בירושלמי כפשוטו שבת, עמ' 39.

2. ר' יוסי אומ' אינו צריך לעשר. וכן בירושלמי הנ"ל:[1] דתני הלוקח סתם ר' יוסי פוטר, ור' יהודה אומר צריך לעשר וכו'. ר' יוסי אומר לא נתכוון המוכר לזכות אלא לבעל המעות. ובבבלי עירובין (ל"ז ב') פירשו שבלקח שתי אגודות עסיקינן, והיינו אחת בשבילו ואחת בשביל ע"ה, ומטעם ברירא אתינן עלה. ומכיוון שאמרו שם שר' יוסי בעלמא לית ליה ברירא הפכו את דברי הברייתא כאן וגרסו: צריך לעשר דברי ר' יוסי, וחכ"א אינו צריך לעשר.[2] ברם בירושלמי ובתוספתא כאן גרסו כגירסת המסורת הראשונה שבבבלי. ועיין בגאון יעקב לעירובין שם, ובמה"פ כאן פ"ו ה"ח ד"ה ע"ה, ומ"ש בפאת השלחן הנ"ל.

וברור שמקור הברייתא בבבלי עירובין היא התוספתא כאן. ובס' המפתח לר"נ בעירובין שם קיצר ולא העיר על מקור הברייתא כמנהגו הרגיל. אבל בפירושו לחולין[3] ציין למקור הברייתא שבעירובין הנ"ל: היא השניה בתוספתא דדמאי בפרק עם הארץ שאמר לחבר קח (כגי' ד לעיל) לי אגודת ירק, והוא בפרק שמיני. ובתוספ' רי"ד מהדו"ת לעירובין שם העיר: "פי' אמתני' דתנן בפ"ו דדמאי קיימא וכו' ", ולא ציין שמקורה בתוספתא כאן. ואנו מעירים ע"ז מפני שלפני כמה מן הקדמונים היתה שם גירסא אחרת בברייתא. וכן הוא בגמרא ד' שלוניקי (עיין דק"ס שם עמ' 138 הע' ל'): ע"ה שאמר לחבר קח לי אגודת ירק אחת אוכל ואין צריך לעשר דברי ר' יוסי, וחכ"א לא יאכל עד שיעשר. וכן היתה הגירסא לפני הר"ח, וכן מעיד בתוספ' רי"ד הנ"ל שכן כתוב בספרים. ולפי פשוטו משמע ש"אוכל" ו"לא יאכל" עונים על החבר, ואנו עוסקים כשהחבר עשר מביתו על אחת האגודות סתם, ואנו תולים שעשר על שלו (ויש ברירה). ולפיכך מותר לו לאכול את שלו, אעפ"י שנתן לע"ה אחת של דמאי, וחכמים אוסרים לו לאכול את שלו עד שיעשר אף עליה, מפני שאנו חוששים שמא עשר על האגודה שנתן לע"ה, ואין ברירה. ועיין בחי' הרשב"א והריטב"א שם, והם פירשו את דברי הר"ח בלא נתן עדיין לע"ה את חלקו, עי"ש. ועיין בירושלמי כאן ובר"ש ספ"ו. אבל בתוספ' רי"ד מפרש גירסא זו: אוכל עם הארץ, כלומר מניחו החבר לוכל, וא"צ החבר לעשר בעבורו.

ר' יהודה או' צריך לעשר. לפי פי' הבבלי הנ"ל הטעם הוא מפני שאין ברירה. ובירושלמי כאן פירשו: ר' יודה אומר לא נתכוון המוכר לזכות אלא ללוקח. ועיין בירושלמי ב"ק פ"ט ה"ה, ז' ע"א,[4] ומ"ש בתלמודה של קיסרין, עמ' 39, הע' 42. ועיין מ"ש להלן שו' 7.

3. אם החליף את המעה וכו'. ר"מ פ"י מה' מעשר ה"ח. ובירושלמי מסיק עליה: הדא אמרה הנותן מעות לחבירו והחליפן חייב באחריותן, ועיין במה"פ פ"ו ה"ח סד"ה תני, בר"ש וברא"ש ספ"ו, ומ"ש בפאת השלחן סי' ט"ו, ס"ק ח', אות י"ט.

חמשה שאמרו לאחד וכו'. ר"מ הנ"ל ה"ט.

4. עשר גלוסקין ועשר אגודות וכו'. בר"מ הנ"ל העתיק: חמש אגודות של ירק.

והביא כל אחד וכו'. בד ובר"מ הנ"ל: לכל אחד וכו'.

5. הביא להן מעורבין וכו'. כלומר, שלקח לכל אחד בפני עצמו ונתערבו אצלו. ועיין במשנה ספ"ו ובר"מ הנ"ל.

[1] כגירסת הריבמ"ץ, הר"ש והרא"ש.
[2] ועיין בהמשך הסוגיא שם ומ"ש להלן מע"ש פ"ד הי"ב.
[3] לפי הפיסקא בקטע מפירוש קדמון שפרסם רב"מ לוין בגנזי קדם ח"ג, עמ' 28.
[4] כגי' הנכונה שבאו"ז ב"ק סי' תי"ג.

6. נתנו לו אחת יתירה וכו'. בירושלמי כאן ספ"ו: לפיכך אם נתן וכו' (ועיין מ"ש על "לפיכך" להלן סוף שו' 7). ובבבלי כתובות צ"ח ב': כדתניא הוסיפו לו אחת יתירה וכו'. וברש"י שם: בתוספתא דמסכת דמאי היא. וכ"ה בר"ן שם פי"א ריש סי' שע"ד.

7. ר' יוסי או' לאמצע. בכתובות הנ"ל הקשו: והתניא ר' יוסי אומר הכל לבעל המעות. והעמידו את הברייתא שלנו בדבר שיש לו קצבה.[5] ופירש"י שבדבר שיש לו קצבה חולקים מספק, מפני שאינו ידוע למי נתכוין המוכר לתת מתנה. ובירושלמי כאן: ע"י מעותיו של זה וע"י רגליו של זה שניהן חולקין. ובח"ד נדחק לפרש אף את הירושלמי כאן כפירש"י. אבל לפי פשוטו ברור, שלאו מטעם מתנה אתינן עלה.

ובירושלמי ב"ק (פ"ט ה"ה, ז' ע"א) מפורש: שלא נתכוון המוכר לזכות אלא לבעל המעות. ולמה (אין) [הוא] חולק עמו, שאסור ליהנות מחבירו. והר"ח (לפי או"ז ב"ק סוף סי' תי"ג) פירש את הבבלי בכתובות שבדבר שאין לו קצבה כל אחד מוכר כפי מה שיזדמן לו, ולפעמים הוא מוזיל ונותן יותר כדי למשוך את הקונים, ולפיכך הכל לבעל המעות, אבל בדבר שיש לו קצבה, הרי כבר נטל בעל המעות את שלו לפי השער הידוע, והיתר היה צריך להיות לשליח גרידא, אלא שאנו אומרים "הואיל ובא לו הנייה לשליח שלו על ידו של בעל המעות חולק עמו". וכ"ה בר"ף כתובות פי"א סי' שע"ד. וזהו כעין סברת ר' נסא בירושלמי ב"ק שם: לא קיים שליחותו נתכוין לזכות ללוקח. ולמה חולק עמו, אמר הואיל ובאת לו הנייה מתחת ידו אף הוא חולק עמו.[6] ונמצאנו למדים שלכל הפירושים היא המחלוקת כאן היא המחלוקת שבריש פירקין. ודווקא בהוסיף לו אחת יתירה[7] סובר ר' יוסי שחולקין, מפני שבעל המעות נהנה כאן מרגליו של השליח (והוא לא שלחו אלא שיקנה בשבילו במחיר הקבוע), ומן הדין הכל לבעל המעות,[8] ומשום זה שנה הירושלמי בברייתא כאן (עיין לעיל שו' 6): לפיכך אם נתן וכו'. ועיין מ"ש לעיל שו' 2 בשיטת הבבלי.

המזמן לחבירו וכו'. משנתנו רפ"ז. ועיין במלא"ש שם.

8. מה שאני עתיד לאכל וכו'. בד: מה שאני עתיד להפריש וכו'. וכ"ה במשנתנו בכל הנוסחאות. ושמא גירסתנו נכונה, ופירושה שמתנה מערב שבת שכל מה שהוא עתיד לאכול הוא מעשר (=מעושר), כלומר, שאינו מתנה אלא על מה שעתיד לאכול גרידא (ועיין ר"ש פ"ד מ"ד), ולמחר מפריש. ועיין מ"ש להלן בפיסקא הבאה.

8—9. זה מעשר עשוי עליו. בבא זו חסרה במשנתנו והמפרשים מחקוה אף כאן, אבל היא ישנה גם בד, וקשה לשבש את כל הנוסחאות. ולפי פירושנו לעיל הדברים מתבארים כפשוטם, שמתחילה מדובר על התנאי מע"ש, וכאן אנו למדים כיצד יעשה בשבת, וכדברי הירושלמי בריש פרקין שצריך להלחיש בשפתיו, ולומר זה מעשר עשוי על התנאי שהתניתי.

ובתוספות רי"ד שבת (קמ"ב א') טרח רבינו ישעי' להסביר למה מותר להפריש דמאי בשבת על סמך התנאי, והסיק שמכיון שאינו צריך להפריש ממש אלא תרו"מ והיא "לוגמא הראשונה שבוצע, וכל שאר המעשרות מסומנים מאליהם אחריה מותר לבוצעה, ומניחה ואינה אוכלה והשאר ניתקן מעליו[9] וכו', ונראה כי הוא נוטלה לאוכלה, ואח"כ נמלך עליה ומניחה".

[5] כלומר, בדבר שיש לו מחיר קבוע. ואין מקום לומר שהמוכר החיל לבעל המעות, אלא שיש כאן מתנה בעלמא.

[6] ועיין אוה"ג כתובות, עמ' 346 ואילך, ובתוספ' כתובות צ"ח ב' ד"ה אמר. ועיין בציונים של רי"ז כהנא בשו"ת מהר"ם שהו"ל סי' שכ"ב ומ"ש בש"ך חו"מ סי' קפ"נ ס"ק ו', אות י"ב.

[7] ומסתבר שאף הירושלמי מדבר בדבר שיש לו קצבה, כפירוש הבבלי, שהרי בדבר שאין לו קצבה אין כאן "אחת יתירה" אלא מכירה בשער זול. ועיין בתוספ' כתובות צ"ח ב' ד"ה כאן (הראשון).

[8] ולא חלק ר' נסא הנ"ל, אלא בשלא קיים שליחותו.

[9] צ"ל: מאליו, או מעצמו.

ולפי דבריו מתפרשת אף הרישא שלנו שמקודם אומר „מה שאני עתיד לאכל הוא מעשר", כלומר האכילה הראשונה הוא מעשר, ואח"כ נמלך ומניחה ואומר „זה מעשר עשוי עליו", כלומר על כל מה שאני אוכל, וסומך לה שאר מעשרות, ועושה את האכילה הראשונה תרו"מ ומניחה.

10–11. אמ' ר' יהודה היאך זה מעשר וכו'. בירושלמי (פ"ז ה"א, כ"ו רע"ב): תני ר' יודה אוסר. מה טעמא דר' יודה. ויש אדם מתנה על דבר שאינו ברשותו. ומשמע שלפני הירושלמי לא היה טעם ר' יודה בגוף הברייתא. ועיין לעיל ברכות פ"ה רהכ"ה, סד"ה דברים שבין ב"ש ומש"ש.

ובכפו"פ פל"ח, עמ' תקל"ה, העיר על תוספתא זו: לא מצאתי מי שהשגיח על ר' יהודה בזו מפני שחולק על המשנה. כלומר, שלפיה מתנה אדם על דמאי אפי' בדבר שאינו ברשותו.

11. ומודה ר' יהודה שחוזר ולוקח וכו'. בירושלמי הנ"ל הקשו שהרי אף כאן מפריש על דבר שאינו שלו, ותירצו שעשו אותו כמוכר טבלים לחבירו שמפריש עליהם משלו, כמפורש להלן מע"ש פ"ג ה"ז.

12. מזגו לו את הכוס וכו'. משנתנו פ"ז מ"ב. ולכאורה משמע מן הלשון שאם מזגו לו את הכוס בשבת והוא אינו מאמינו אומר וכו', וזה לא יתכן שהרי אסור להפריש דמאי בשבת בלי תנאי, ולפיכך העירו בירושלמי: „כיני מתניתא לעניין מזיגת הכוס", כלומר שביבש מתנהג כאמור במשנה א', אבל לעניין מזיגת הכוס, שהוא לח, משייר בשוליו ואומר שהוא מעשר מכבר לכשישתה, והכל דבוק לתנאי המבואר במשנה א'. וכן משמע קצת מלשון התוספתא כאן: מזגו לו את הכוס ואמ' (וכן גם בד: ואמר) וכו', ויש לפנינו תיאור הסעודה של חבר קרוי אצל ע"ה שהתנה מע"ש, כסיגנון המשנה (פסחים פ"י מ"ז): מזגו לו כוס שלישי וברך[10] וכו'. ובכפו"פ פל"ח, ריש עמ' תקל"ב כתב: „ויש אומרים שמשנת מזגו לו את הכוס היא שמעתא באפיה נפשה, ומשתעי אפילו בחול וכל זמן", וכן משמע מפסק הר"מ בפ"ט מה' מעשר ה"י והי"א שהביא הלכה זו אף לעניין חול ואף לעניין שבת, כפי שהעיר בח"ד ובמה"פ בה"ב, וכן פירש בפ"מ שהירושלמי הנ"ל בא לבאר שמשנתנו בחול. וכבר הראינו לעיל שמלשון התוספתא משמע שבשבת עסיקינן, ולפ"ז פסק הר"מ בה"י כמשנתנו ובהי"א כתוספתא כאן, כהשערת בעל ח"ד. ועיין במהרי"ק במקומו ובח"ד כאן.

13–14. מעשר שיני בצפונו או בדרומו. במשנתנו הנ"ל: ומעשר שני בפיו. ועיין בתיו"ט, במלא"ש ובתוספ' אנשי שם. ובאהצו"י (עמ' 130) העיר על תוספ' ריי"ד (שבת קמ"ב א') שהעתיק אף ממשנתנו: ומעשר שני בצפונו או בדרומו.

15. והוא אינו מאמינו על המעשר. פיסקא מן המשנה פ"ז מ"ג, ושם מפורש כיצד יעשה, וסבר שם הת"ק שהפועל חוסך גרוגרת אחת, כלומר חוסך מסעודתו גרוגרת אחת, כדי שלא יגזול את בעה"ב ונותנה לכהן כתרו"מ. ור' יוסי סובר שם: לא יחסוך מפני שהוא תנאי ב"ד.

15–16. שתהא תרומת מעשר משל בעל הבית וכו'. וכן מעתיקים מכאן בפיה"מ להר"מ (וכן פסק בפ"ט מה' מעשר סהי"א), בר"ש ובברא"ש פ"ז מ"ג, ובכפו"פ פל"ט, עמ' תק"מ. ובירושלמי פ"ז סה"ד גורס להפך, אבל בכי"ס שם וכן לפני הר"ש היתה הגירסא אף שם כלפנינו. ועיין בפאת השלחן סי' י"ד ס"ק י"א אות ל"ד.

16. ותרומת מעשר שיני וכו'. וכ"ה בד. אבל בכל הראשונים הנ"ל: ומעשר שיני וכו'.

[10] כ"ה בהוצ' לו. וכן בכי' קויפמן: ובירך. ואפשר שיש לפנינו אשגרה ממשנת נזיר פ"ב מ"ג.

16—17. הלוקח יין מבין הכותים וכו'. משנתנו פ"ז מ"ד בסתם, ולא נזכרה שם שיטת החולקים. ועיין מ"ש להלן.

17. מערב שבת ושכח ולא הפריש. וכ"ה בד. וכן מעתיק מכאן בר"ש ובראב"ש פ"ז מ"ד. וכ"ה בתוספ' סוכה כ"ג ב' ד"ה שני, ובתוספ' ר' פרץ ב"ק ס"ט ב' (אלא שבג' המקורות האחרונים: בערב שבת), וכן היתה הגירסא בבבלי סוכה הנ"ל בכמה נוסחאות,[11] וכן גרס הר"ח בב"ק הנ"ל.[12] ובבבלי יומא נ"ה ב' (בהוצאות שלנו): הלוקח יין מבין הכותים ערב שבת עם חשכה. אבל המלים "ערב שבת עם חשכה" אינן בכת"י שם ובשאר המקבילות שבבבלי, ואינן בשום נוסח שבמשנתנו. והראשונים[13] הסתייעו מן התוספתא שבלוקח בע"ש עסיקינן.[14] ופירשו רובם שהלוקח לא הספיק להפריש מבעוד יום, והתירו לו להתנות בין השמשות, שהרי כאן בודאי עסיקינן (שהכותים חשודים על לפני עור), ואין מפרישין את הודאי בין השמשות (דמאי ספ"א, שבת ספ"ב), אבל מותר להתנות עליו בין השמשות, מכיון שהטבל הוא ברשותו.

ברם קשה מאד לפרש כן בלשון התוספתא,[15] ומרהיטת לשונה משמע ששכח להפריש עד שקדש עליו היום. ובפי' רב נסים גאון לחולין[16] מעיר שהברייתא שבבבלי "היא השנויה בתוספתא דדמאי וכו', ולפיכך מי שקנה מהן מאה לוגין יין ורצה לשתות מהן, ואין לו כלים להפריש בהן תרומה ומעשרות אומ' וכו' ". וכן פירש"י בעירובין ל"ו סע"ב, יומא נ"ה סע"ב וגיטין כ"ה א'. ומשמע שמפרשים את הברייתא בחול, ועיין רש"י יומא נ"ו א' ד"ה ומיחל. אבל ברש"י חולין י"ד א': אם אין לו כלים להפריש כו', או שהיתה חשיכה בליל שבת. ונראה שאף הפירוש הראשון מכוון לע"ש, והוא מבאר למה אינו מפריש בע"ש מיד. וכן מפורש ברש"י (בכל הדפוסים הישנים, לרבות ד' פיזרו רע"ה) סוכה כ"ג ב': וכגון שהגיע לילי שבת ואין עמו כלים וכו'.[17] ומכ"ז משמע שיכול להתנות אפילו בשבת. ואשר לסוגיות הש"ס המוכיחות שאין תנאי בשבת, הרי הן כר"י וכר"ש שאוסרין לאכול ע"פ התנאי, וממילא אסור להתנות בשבת. עיין בתוספות סוכה הנ"ל ובערוך לנר שם.

17—18. הרי הן תרומה. שהרי כותים חשודים אף על תרומה גדולה.

18. עשרה הבאים אחריהם וכו'. "עשרה" לאו דוקא, כפירוש הר"מ בפיה"מ פ"ז מ"ד ועוד, ועיין בתוספ' סוכה כ"ג ב', ד"ה עשרה, מ"ש בשם י"א. ועיין בתוספ' יומא נ"ו א' סד"ה הלוקח, וגיטין כ"ה ב' סד"ה ומיחל, ובר"ש הנ"ל.

19. ומיחל ושותה מיד. וכ"ה ברוב נוסחאות המשנה ובברייתא שבבבלי, וכן מעתיקים רוב הראשונים הנ"ל מן התוספתא. ופירש"י ומיחל, ומחלל על המעות, דמה שיש בידו לתקן יתקן. וכבר השיגו עליו הראשונים ושאלו כיצד אפשר לחלל את המעשר לפני שקבע לו מקום, עיין בתוספ' יומא הנ"ל ובמקבילות. ורוב הראשונים (הנ"ל, ערוך ערך חל א') קבלו את פירוש רב האי מיחל, מוחל, מוהל, כלומר מרגז במים ושותה מיד. ויש מפרשים מתחיל, וכ"ה בערוך הנ"ל בשם ס"א (של התוספתא?), וכ"ה בכפר"פ פ"ה עמ' נ"ב ובפי"ח

[11] עיין בריטב"א שם וברק"ס, עמ' 67, הערה ש'.
[12] עיין אוה"ג שם, עמ' 71. אבל בר"ח סוכה: פ"י בע"ש.
[13] הנ"ל. וכן רש"י ב"ק ס"ט רע"ב; תוספ' עירובין ל"ז א' ד"ה מיחל, יומא נ"ו א' ד"ה הלוקח, גיטין כ"ה ב' ד"ה ומיחל.
[14] ודברי הגליון לתוספ' יומא נ"ו א' צריכים תיקון, עיין מ"ש בתס"ר, עמ' 72. ובתוספ' גיטין צריך למחוק את המלה "וקתני".
[15] ובפרט לנוסח הדפוסים העתיקים שבבבלי סוכה הנ"ל, עיין דק"ס שם, עמ' 67, הערה ש'.
[16] עיין גנזי קדם של לוין ח"ג, עמ' 28.
[17] אבל עיין ברש"י סוף מעילה.

עמ' תקל"ג, ועיי"ש בסוף עמ' תקל"ד. ופירש רבינו נסים[18] שמותר לו לשתות בלי הפרשה, ואינו חושש לתערובת התרומה, מפני שלר' מאיר יש ברירה, ולכשיפריש אמרינן הוברר הדבר למפרע שחולין שתה. ואפשר שלגאון זה כיון הרמב"ן שהובא ברשב"א חולין י"ד. ועיין ברשב"א שם ובריטב"א סוכה הנ"ל שציינו לירושלמי כאן ה"ב, שכוונת התנאי הוא שהתרומה תחול למפרע אחרי שישתה. ולפ"ז "מיחל" פירושו שעושה את הטבל חולין למפרע אחרי שישתה.

ר' יהודה ור' יוסי ור' שמע' אוסרין. וכן מעתיקים מכאן הראשונים (רבינו נסים גאון הר"ש הנ"ל ועוד). וכ"ה בכל המקומות בבבלי, אבל עולא (הנחותא) שנה כאן זוזי זוזי (עירובין ל"ז א'), כלומר, ר' מאיר ור' יהודה מצד אחד, ור' יוסי ור' שמעון מצד שני. וכן בירושלמי (כאן ה"ב וה"ה, גיטין פ"ג ה"ח, מ"ה סע"א): תני ר' יוסי ור' שמעון אוסרין.

20. אי אתה מודה שאם יבקע גודו וכו'. מדברי הירושלמי משמע שבשיטתו השיבוהו, אבל הם אוסרים מטעם אחר. וכ"ה שם: לא כטעמיה דהדין טעמא דהדין, טעמא דר' יוסי שמא יסיים,[19] טעמא דר' שמעון שמא ישכח וישתה את השאר.[20] ועיין בבלי עירובין ל"ז סע"ב, ל"ח רע"א.

21. היו לו תאינים של טבל בתוך ביתו וכו'. משנתנו פ"ז מ"ה. וגם כאן מדברים בע"ש, ובשאינו יכול להפריש מבעוד יום, וכפי' המפרשים במשנה.

22. שאני עתיד להפריש. כאן, וכן ברוב נוסחאות המשנה, לא נזכר "למחר" אצל טבל ודאי, מה שאין כן בדמאי שזכרו להלן "למחר", וכ"ה ברוב נוסחאות המשנה. ומכאן יש להסיק שבטבל וודאי לא התירו לסמוך על התנאי אלא לאכילה, אבל לא להפרשה בשבת.[21] ברם בכתי"י עם פיה"מ להר"מ גרסו במשנה גם בטבל "למחר", ולאידך גיסא בגוף כי"מ וכי"י קויפמן לא גרסו לא בטבל ולא בדמאי "למחר", וממילא אין הוכחה מכאן שיש חילוק בין וודאי לדמאי לענין הפרשה בשבת, וכל החילוק הוא בהפרשת תרומה ותרו"מ. וכן מפורש בירושלמי רפ"ז שאם התנה על דבר שברשותו מתקן בשבת אפילו בודאי. ועיין ר"מ פ"ט מה' מעשר ה"ח, בר"ש פ"ד מ"ד, בתיר"ט ובמלא"ש כאן ובהערות שבמשנה הוצ' מכון הערי פישעל. ועיין מ"ש להלן בה"ט.

26. נוטל תרומה ותרומת מעשר ומניחה וכו'. וכ"ה בד. ומוכח מכאן ("תרומה") שאף בוודאי מפריש בשבת, שהרי מניח לפי שעה את התרומה במקום המוצנע, מפני שאי אפשר לתתה לכהן (עיין מ"ש לעיל). אבל בכפו"פ פל"ח (עמ' תקל"א ד"ר ש' סע"ב) מעתיק מכאן: נוטל תרומת מעשר וכו'. ולפי גירסא זו משמע שאנו מדברים בדמאי דוקא, אבל בודאי אסור להפריש בשבת, כשיטת תוספ' ריי"ד לעיל (עיין הערה 21). ועיין מ"ש בפירוש הבבא להלן בסמוך.

26—27. אחד תרומה טהורה ואחד תרומה טמאה. פי' המפרשים תמוה מאד, שהרי אסור לטלטל תרומה טמאה בשבת.[22] ולפיכך נראה קרוב לודאי שמה ששנינו

[18] גנזי קדם הנ"ל (בהע' 16), עמ' 29.

[19] כ"ה בכי"ר, וצ"ל: שלא סיים, כהגהת רזו"ו רבינוביץ בשתא"י, עיי"ש.

[20] אבל על משנה ב' ועל ה"ה כאן לא חלקו, שהרי סיים ואמר, מה שאני עתיד לשייר. וכן אין לחשוש לשמא ישכח וישתה או לשמא יבקע הנור, מפני שהשתייה וההפרשה הן על אתר, כפירוש הירושלמי בסה"ב שם.

[21] עיין תוספ' ריי"ד שבת קמ"ב א'.

[22] עיין במשנת שבת רפכ"א ורפי"ח ובמלא"ש שם ד"ה ומפנין תרומה טהורה מ"ש בשם ר"י אשכנזי. ועיין ירושלמי פסחים פ"ג ה"ג, ל' ע"א.

ברישא „נוטל תרומה וכו' " אין פירושו שנוטל את התרומה לאחר שהפרישה, אלא נוטל את הטבל שבדעתו לעשותו תרומה ותרו"מ ומניחו במקום המוצנע, כדי שלא ישכח ויאכל. וכל זמן שלא קרא עליו שם תרומה מותר לטלטלו בין טהור ובין טמא, שהרי הוא טבל שיש עליו תנאי והוא ראוי לאכילה ע"י שיפריש מחלק אחר, ונוטלו ע"מ לאכול, ומעריס עליו ומניחו במקום המוצנע ומפרישו לשם תרומה. ורק ע"פ זה נוכל לפרש את הירושלמי (בפ"ז כאן ה"ה ומקבילה בשבת פי"ח, ט"ז ע"ג): מיי כדון? מכבר לכשאפרישנה (כלומר, הוא מתנה לכשיפריש את התרומה תהיה קדשה למפרע, ולפיכך מותר להפרישה בשבת ולטלטלה). הגע עצמך שהיתה תרומה טהורה מכבר לכשאוכלנה,[23] הגע עצמך שהיתה תרומה טמאה (כלומר, שהטבל טמא, והתרומה תהיה טמאה, כיצד יטלטלה אחרי ההפרשה)? מכבר לכשאניחנה בזוית (כלומר, מניח את מה שעתיד להיות תרומה בקרן זוית, ואח"כ מפריש למפרע). תני מטלטלה אחד תרומה טהורה ואחד תרומה טמאה. אמר ר' זעירא הדא אמרה טבל שיש עליו תניי מותר לטלטלו בשבת. וקרוב לודאי שהירושלמי כיוון לכרייתא שלפנינו, וכמו שפירשנו.

27. לא יטיף אדם שמן וכו'. מן הלשון שלהלן „קורא שם לתרו"מ שבה" משמע קצת שמדברים בדמאי שאינו מפריש ממנו אלא תרו"מ בלבד (בשנת מ"ע), ואנו עוסקים כאן בלקח שמן לאכילה ולסיכה ונמלך לתת אותו לנר (עיין לעיל פ"א הט"ו ומש"ש), ואסור לאבד טבל של דמאי.

לא לתוך נר חדש. מפני שהשמן נבלע מיד בחרס והולך לאיבוד, אבל לנר ישן מותר להטיף, שיכול להפריש אפילו כשהוא בנר. עיין מ"ש להלן.

ולא לתוך המדורה. מפני שהשמן נאבד מיד, ואפשר שאסור להטיף גם לנר דולק אפילו ישן, ולא נקט מדורה אלא משום הסיפא, שבלא הגיע למדורה מפריש.

28. אלא אם כן קורא שם לתרומת מעשר שבה וכו'. בד: אבל קורא שם וכו'. ולפי גי' כי"ע נראה לפרש שצריך לקרוא שם לתרומת מעשר שבטיפה לפני שהטיפה תגיע לארץ, מפני שמותר לאבד תרומת מעשר של דמאי בדבר מועט.[24] והמסדר שנה כאן ברייתא זו אגב הלשון בסוף ה"ט. ולפי גירסת ד: „אבל קורא שם וכו' ", צריך לפרש כפי' ח"ד שאם נפל מאליו מותר להפריש, שהרי בין כך ובין כך הולך לאיבוד, אבל כשהגיע לארץ לא חלה ההפרשה ולא קיים המצוה כלל, עיין בבלי ב"ק קט"ו ב'. ועיין מ"ש להלן.

29–30. ושל מעשר טבל טהור. וכ"ה בד, אבל בבבלי (ב"ק קט"ו ב') ליתא, ואין לה פתרון. ואולי פירושו שאחת מהן היתה של מעשר טבל טהור, והיא היא שנשפכה.

30. וראה אחת מהן שנשפכה. וכ"ה בד. ובבבלי הנ"ל: שנשברה, ופירושו שהתחילה להשתפך, אבל עדיין לא נשפכה. ועיין להלן מע"ש פ"א ה"ח ומ"ש להלן.

או שנתגלתה. בבבלי הנ"ל מבאר שעדיין לא נפסדה לגמרי, שהרי אפשר לסננה, וכר' נחמיה, עיי"ש.

אומ' הרי זו תרומת מעשר וכו'. שהרי אפי' אם יפריש מן הקיימות אין תרומת יין טמא ראוי לשתיה,[25] ונמצא שהכהן לא הפסיד הרבה ולפיכך מותר לו להפריש מן העומד לאבוד. ובבבלי הנ"ל העמידוה בשיכול להציל ע"י הדחק, אבל אם אינו יכול

[23] צ"ל: לכשאפרשנה, כהנהת הגר"א, כלומר, התינח כשהיה הטבל טהור, וממילא אף התרומה תהיה טהורה, ומותר לטלטלה אחר ההפרשה שהרי היא ראויה לאכילה לכהנים.

[24] עיין במשנתנו פ"א מ"ג וברש"ש שם ד"ה ומאברין מ"ש בשם הירושלמי. ועיין להלן תרומות פ"י ה"ו וברמ"פ פ"ג מה' תרומות הט"ז. ועיין בירושלמי כאן פ"ז ה"א, כ"ו ע"א, וברש"ש ובראש"ש שם סמ"א.

[25] ואם הוא יין חדש אינו ראוי אף לזילוף, עיין בב"ק שם.

להציל כלל הרי זה הפקר.[26] אבל מסתימת לשון התוספתא משמע שאפילו אם אינו יכול להציל, כל זמן שלא נעשה מעשה בגוף היין תרומתו תרומה (עיין להלן מע"ש פ"א ה"ח), ובטמא שאין הפסד לכהן, אפילו לכתחילה מותר. ועיין מ"ש באו"ש פ"ד מה' תרומות ה"ב.

31. בשמן אסור וכו'. בבבלי הנ"ל גורס: מפני הפסד כהן, והיא היא, שהרי יכול ליהנות מהדלקת השמן הטמא. ועיין בבבלי שם שמעמידה בדמאי, וגם מכאן מוכח שבתרו"מ של דמאי אינו נוטל דמים מן הכהן. כמו שהעיר בתוספ' רע"א דמאי פ"א מ"א.

אם אמ' הרי זו וכו'. וכ"ה בד, ואולי צ"ל: אם [משהגיע לארץ] אמ' הרי זו וכו'. עיין לעיל סה"י.

32. ראה אחד שהפריש תרומת ומעשר וכו'. בד: תרומה ומעשרות וכו'. ונראה שגירסת כי"ע נכונה, וצ"ל: תרומת מעשר וכו'. ונ"ל שהדברים הולכים על ה"ד שלעיל, והיינו אם שנים היו מזמנים בשבת אצל ע"ה, והראשון הלחיש בשפתיו והפריש תרומת מעשר על תנאי שהיה בידו, והשני אמר הריני כמה שאמ' זה דבריו קיימין (עיין בירושלמי פ"ז ה"א).

33. ר' יוסי או' בסמוך תנאי בית דין הוא. כלומר, ולא זו בלבד שעצם ההפרשה קיימת (עיין נזיר רפ"ד), אלא שהוא גם סומך על תנאי ב"ד שיהיה המעשר בצפונו, ומע"ש בדרומו, ותרו"מ בצפון צפונו. ואעפ"י שבשעה שהוא מוזמן אצל אחר אינו יכול למדוד את המעשר, ונמצא לפעמים מרבה במעשרות ולפעמים מפחית, מ"מ תנאי ב"ד הוא. וכן מפורש בירושלמי פ"ה ה"ב, כ"ד ע"ג: א"ר יוסי בסמוך לתניי ב"ד הוא. מהו תניי בית דין? עד מקום שהדעת טועה. מהו תניי ב"ד? א"ר יוחנן כדי שיהא קובע מע"ר בצפונו, ומע"ש לדרומו, ותרו"מ בצפון צפונו. מהו תניי ב"ד הוא? לכשיפדה מע"ש שבעודף פדוי. וכן בירושלמי ערלה פ"ב ה"א, ס"א ע"ד: א"ר יוסי בר בון תניי בית דין שתהא חלתו בצפון צפונו.[27]

33—34. המרבה במעשרות מעשרותיו מתוקנין וכו'. צ"ל להפך: הממעט במעשרות וכו', המרבה במעשרות מעשרותיו מקולקלין וכו'. שהרי כשממעט במעשרות אין חשש על המעשרות שהפריש, אבל לא תקן את כל הפירות, וכשהרבה במעשרות הפירות מתוקנין, אבל העודף של המעשר ראשון טבול למע"ש או למעשר עני, וכן הניהו המפרשים, וכן מפורש בירושלמי הנ"ל ובבלי עירובין נ' א', קידושין נ"א א', מנחות נ"ד ב'. ועיין אבות פ"א מט"ז.

35. קרא[28] שם לשולי חבית וכו'. ר"מ פ"ז מה' מעשר ה"ב, השגות הראב"ד פי"ב מה' מאכלות אסורות ה"י, והובאו דבריו בתוה"ב להרשב"א בית ה' ש"ב, קל"ה א' ובחידושיו כת"י לע"ז ס' א'. וכן הובאה הברייתא שלנו בתוספ' רי"ד שבת קמ"ב א' (ר' סע"ב מן הספר), רשב"א חולין י"ד א', ריטב"א סוכה כ"ד א' (ובשניהם בשם מס' תרומות), מאירי גיטין, עמ' 94, וסוכה כ"ג ב' (60 ע"ב), כפו"פ פכ"א, עמ' תנ"ג, ופל"ה, עמ' תקל"ד.

35—36. לא ישתה משוליה מפני שהמשקין מעורבין. ברשב"א חולין, בריטב"א, במאירי ובכפו"פ פל"ה הנ"ל שאלו כיצד מותר לו לשתות במזיגת הכוס שבמשנתנו פ"ז מ"ב ולעיל ה"ה. ותירצו שלעיל לא קבע מקום מסויים לפני האכילה, אלא מפריש מה

[26] ועיין במ"מ, פי"ב מה' גזילה ה"ה, שרצה לפרש בדברי הר"מ שכל זמן שלא נשפך אינו כאבוד, עיי"ש. אבל כבר השיג עליו בלח"מ שם, ועיין בר"מ פ"ג מה' תרומות סה"י.

[27] ועיין במשנה סוף טבול יום ובתוספתא שם, ולהלן תרומות פ"נ סה"ו ובבלי זבחים ב' ב' מ"ש בטעם משנת זבחים ספ"ד.

[28] אצל צוקרמנדל בטעות: קראו.

שישייר, ומטעם ברירה אתינן עלה,[29] אבל כאן הרי קבע מקום מסויים לפני ששתה, וממילא נמצאו המשקים מעורבים.

ואף כאן הדברים נסמכים יפה להי"ה, והיינו אם המוזמן אצל ע"ה שמזגו לו את הכוס (עיין מ"ש לעיל ריש הי"ב), רצה לתקן את כל הכד וקרא שם לשולי החבית (ולא אמר מה שאני עתיד לשייר בשולי הכוס) אסור לו לשתות. וכן משמע קצת מן הירושלמי פ"ה ה"ב שהביא שם את הברייתות שלנו (הי"ב והי"ג, עיין מ"ש לעיל), והעיר: עד כדון ביבש. בלח? כלומר, ביבש יכול להפריש ולקבוע מקום (כסיפא של הברייתא שלנו), אבל בלח אי אפשר לעשות כן.

36. אבל קורא שם לשולי מגורה וכו'. כלומר, ביבש. וכן מעתיק בר"מ, בתוספ' רי"ד ובכפו"פ פכ"א הנ"ל. אבל בכי"ע בטעות: לשולי קדירה.

38. נטלה תרומתן. בר"ש פ"ז מ"ו מעתיק מכאן: ניטלה תרומתן, וכן פירשו את משנתנו בריבמ"ץ שם ובר"מ פ"ז מה' מעשר הי"א. ועיין במה"פ כאן פ"ז סה"ו ד"ה בזו. ועיין בתוספ' תמורה ד' א' ד"ה היו ובתיו"ט כאן, וכבר השיג עליו בקול הרמ"ז מן התוספתא כאן. ובכי"ע כאן בטעות: בטלה תרומתן.

הראשונה מעושרת. וכ"ה במשנתנו, והוא פשוט, שהרי אין כאן אחרת, ולא נקטיה אלא משום סיפא, ועיין ברש"י תמורה ד' א', ובשטמ"ק שם.

39. אין הראשונה מעושרת. וכ"ה בד. וכן מעיד בר"ש הנ"ל: "אין הראשונה מעושרת כן כתוב בכל הספרים". וקשה מאד להגיה נגד כל הספרים, ונראה שצ"ל: אין הראשונה מעשרת (בלי ו"ו), כלומר, אין הראשונה נותנת מעשרות לשניה, שהרי כבר נפטרה בכלכלה שניה, ואין מעשרין מן הפטור על החיוב. ומכיוון שהסיגנון "מעשרת" אינו מצוי ביחס לדומם[30] כתבו הסופרים "מעושרת" כמו בכל מקום. ובמשנתנו (פ"ז מ"ו): הראשונה מעושרת. ובמלא"ש שם: ובנוסחת משנה כתיבת יד מדוייקת מצאתי וכו' הראשונה מעושרת והשנייה אינה מעושרת, ועיין הגירסא בבבלי תמורה ד' א'. ועיין מ"ש בפי' הרש"ס, כ"א ע"ב וקי"ז ע"ב.

39–40. נוטל שתי תאינים ושני עישורין ועישורו של עישור. וכ"ה בר"ש הנ"ל. אבל בריבמ"ץ (פ"ז מ"ו) מעתיק בשם התוספתא: נוטל משניה וכו'. וכן בירושלמי (כאן ספ"א ופ"ז רה"ו, כ"ו ע"ב): ותני עלה נוטל מן השנייה שתי תאנים ושתי עישורין וכו'. ולפ"ז משמע שהברייתא מלמדת אותנו כיצד מפרישין את כל המעשרות של הראשונה מן השניה. ושנינו להלן (רהי"ז, שו' 45) שהנוטל מעשרות ממקום אחר נוטל שני תישועין ותישוע של תישוע, שהרי כל תאנה פוטרת תשע תאנים, ושני תישועין הם מעשר ראשון ומעשר שני. ומכיוון שמע"ש חייב גם במעשר ראשון מפריש תישוע של תישוע מעשר ראשון על התישוע של מע"ש.

והברייתא שלנו כאן לא ירדה לדיוק המתימטי, ונקטה את הלשון הרגיל "עישור", ולפיכך מפריש מתחילה שתי תאנים שהן מהוות את ההבדל בין שני תשועין לשני עישורין של מאה תאנים,[31] ואח"כ מפריש עישור של עישור מעשר ראשון על מע"ש שהפריש,[32] ונמצא מפריש כ"ג תאנים מן השניה על הראשונה. ועיין החשבון להלן רהי"ז.

[29] ועיין ברשב"א ובריטב"א שהביאו את הירושלמי שפירש שהוא מתנה מכבר לכשאשתה.

[30] אבל באמת הסינגון הוא נכון ויפה, מפני שכלול בו הטעם בקיצור. ובירושלמי מעשרות פ"ד סה"ב, נ"א ע"ב: כלכלת שבת אינה מזבנה, כלומר, כלכלת שבת אינה מוכרת תאנים (אבל עיין בריבמ"ץ למשנה שם פ"ד סמ"ב). וכן שם פסחים פ"ח ה"ח, ל"ו ע"ב: וקבורה אוכלת בקדשים.

[31] שני עישורים של מאה תאנים הן עשרים תאנים, ושני תישועין של מאה תאנים הם עשרים ושתים תאנים ושני תישועין של תאנה. והברייתא לא נקטה כאן אלא את התאנים השלמות.

[32] ביתר דיוק: תישוע של תישוע, אבל מכיוון שההברל ביניהם הוא פחות מרבע תאנה לא נקטה הברייתא כאן אלא את לשונה הרגיל.

40. מעשרותיהם מעשרות כלכלה בחברתה. וכו'. בכי"ע יש כאן ריוח ונקודה בין „מעשרות" ובין „כלכלה", וצוקרמנדל התחיל הלכה חדשה במלים „כלכלה בחברתה וכו' ", והיא ט"ס בכי"ע, וצ"ל כמו שהדפסנו, וכ"ה במשנתנו פ"ז מ"ו.

40—41. נוטל עשרים תאינים מאיזו שירצה. וכן מעתיקים בריבמ"ץ, בר"ש ובראי"ש (פ"ז מ"ו). ופירושו שאינו יכול להפריש ממקום אחר, אלא נוטל עשרים תאנים מאחת מהם בבת אחת, או עשר מכל אחת. וכן מפרש בפיה"מ להר"מ ובחיבורו ספ"ז מה' מעשר. וכן משמע בירושלמי פ"ז רה"ז. אבל הר"ש בתחילת דבריו רצה לפרש אחרת. ועיין במלא"ש סמ"ו מ"ש בשם ר"י אשכנזי, וצ"ע שלא שמו לב לתוספתא. ועיין בירושלמי הנ"ל ה"ו ובתוספות תמורה ד' א' ד"ה ואתמר.

41. בזו מאה ובזו מאתים וכו'. כ"ה בד ובירושלמי רה"ז הנ"ל. ובכי"ע בטעות: בזו מאתים ובזו מאתים וכו'.

אם מן הקטנה הוא נוטל וכו'. כל הברייתא משובשת, וקשה לפרשה. ונראה שלא אמרו שנוטל עשרים מאיזו שירצה[33] אלא בששתיהם שוות, שאינו יכול להפריש מזו על זו, שהרי אם מפריש מן הראשונה על השניה, כבר אינו יכול להפריש מן השניה על הראשונה, מפני שהוא מן הפטור על החיוב. אבל אם היו בראשונה מאה תאנים ובשניה מאתים, מוטב להפריש מן הקטנה על מאה תאנים שבגדולה, ומן המאה הנשארת של הגדולה שהוא טבל מפריש על הקטנה. אבל אם מפריש מן הגדולה תחילה, הרי נפטרה כל הקטנה, ושוב אינו יכול להפריש ממנה על הגדולה. ולפיכך מפריש ממנה על שתיהן כאחת. וכן בר"מ ספ"ז מה' מעשר: מוציא מעשר שתיהן מאחת מהן, או מעשר כל אחת מהן ממנה אם היו שוות (שהרי אינו יכול כאן להפריש מאחת על חברתה) ואם היתה אחת גדולה מחברתה מפריש מן הקטנה מעשר הגדולה (כלומר, כנגד הקטנה) ומן הגדולה (כלומר, מן הטבל המשואר) מעשר הקטנה. וע"פ זה אפשר לפרש את הברייתא שלנו בדרך מתקבלת על הדעת.

41—42. נוטל אחת עשרה. כ"ה בכי"ע ובד ובירושלמי הנ"ל. ומכאן שאינו מפריש על כל הגדולה אלא על מאה שבה בלבד, וכמו שפירשנו לעיל.

42. ואם מן הגדולה נוטל את כולה ולא השלים. אין לזה ביאור, ומן הירושלמי מוכח שנסתרסו כאן הבבות, וצריך לגרוס כאן את הסיפא (שו' 43—44): „נוטל את כל הש[ל]שים. מכאן ואילך לפי חשבון", כלומר אם נוטל מן הגדולה תחילה הרי שוב לא יוכל להפריש מן הקטנה ולפיכך נוטל את כל הש[ל]שים, והיינו מעשר בעד הקטנה והגדולה יחד. ומכאן ואילך לפי חשבון: כגון אם היו מאתים ושש מאות כשנוטל מן הקטנה תחלה, נוטל ממנה עשרים ושתים, ואם נוטל מן הגדולה תחילה נוטל שמנים כנגד שתיהן וכו'.

42—43. אם מן הקטנה נוטל נוטל שש עשרה. בד: חמש עשר, וצ"ל: אחת עשרה, כמו ברישא.

43. ואם מן הגדולה נוטל נוטל את כל הששים וכו'. כבר אמרנו לעיל שהוא שייך לרישא, ושכן מוכח מן הירושלמי, וכאן צריך לגרוס את הרישא בתיקון קטן (כפי שמוכח מן הירושלמי, עיין להלן): ואם [ל]שן (=לשם) הגדולה, נוטל את כולה ולא השלים. כלומר, מכאן מוכיחה הברייתא שאם ישנה קטנה וגדולה והוא נוטל מן הקטנה לשם כל הגדולה, פעמים שאפילו נוטל את כולה אינו משלים, ולפיכך כשנוטל מן הקטנה על הגדולה אינו נוטל אלא כנגד הקטנה. וכן בירושלמי ה"ז: נוטל עשרים תאנים מאי זו מהן שירצה וכו', עד כדון בשוות (כלומר, דין זה הוא רק בששתי הכלכלות שוות). היו בזו מאה ובזו מאתים? אם לשם מאה (כלומר, שנוטל מן הקטנה לשם מאה שבגדולה) הוא נוטל אחת עשרה, אם לשם מאתים

[33] וכפירוש שכתבנו לעיל שו' 40—41.

(כלומר, אבל אם רוצה לתרום על כל המאתים שבגדולה) הוא נוטל ש[ל]שים תאנים (כלומר מפריש על שתיהם בבת אחת, שהרי אם יפריש על המאתים שוב לא יוכל להפריש מן הגדולה על הקטנה). בזו מאה ובזו אלף וכו', אם לשם אלף הוא נוטל, אפילו הוא נוטל את כולה אינו משלים.

45. נוטל שתי תשיעיה ותשיעיה תשע. עיין גי' ד ומ"ש לעיל סהט"ו. ובירושלמי (פ"ז ה"ז, כ"ו ע"ג): מי שיש לו כלכלה והוא מבקש לעשרה נוטל שני תישועין ותישוע של תישוע, שהן עשר מעשר [ראשון] ותשע מעשר שני.[34] ויאמר תשע עשרה?[35] א"ר זעירא דברי חכמים וחידותם.[36] הרוצה להכניס מאה תאנים מתוקנות לתוך ביתו הרי זה נוטל על כל תאינה ותאינה שני תישועין ותישוע על של תישוע, שהן עשרים ושלש תאינה ארבעה תישועין[37] [ו]תישועו של תישוע.[38] ועיין בהשמטות לשטמ"ק תמורה (נדפסו אחרי המסכת) ד' א' סוף אות ט'. וצ"ע.

בין שהטבל מרובה על החולין וכו'. בפ"ז מ"ז שנינו: מאה טבל מאה חולין נוטל מאה ואחד, כלומר, אם נתערבו לו מאה טבל למעשרות ומאה חולין, ואין לו תבואה להפריש ממנה על התערובת, נוטל מן התערובת מאה ואחד, ונמצא שיש לו במה שנטל לכל הפחות אחת טבל ודאי. והוא קובע תשע מעשרות בכל התערובת,[39] ואחת במה שנטל, ועושה אותה תרומת מעשר על הכל, ומוכר מה שנטל לכהן (חוץ מאחת שנותן לו בחנם), ושאר הצ"ט מותרות. ומוסיפה כאן התוספתא שבזה אין הבדל, בין שהטבל מרובה על החולין ובין שהחולין מרובין על הטבל, נוהג כדלהלן. ועיין בס' משנה ראשונה למשנתנו, ופירושו קשה מאד.

46. נוטל את כלה חולין וכו'. צ"ל: את כל החולין וכו'. ובירושלמי למשנתנו:[40] "א"ר יוסי אם אומ' את נוטל מאה, אני אומר כל החולין עלו בידו, ונמצאו אילו בטיבלן, אלא נוטל מאה ואחת כדי להפריש (תרומה ו)תרומת מעשר מן הטבל". ועיין לעיל פ"ה הי"ב ומש"ש. ולפיכך אמרה הברייתא כאן שנוטל כשיעור כל החולין ומוסיף כדי תרומת מעשר שבטבל, ונמצא שיש במה שנטל לכה"פ שיעור טבל ודאי כדי לעשותו תרומת מעשר על כל התערובת. ואין הבדל בין טבל מרובה על החולין ובין חולין מרובין על הטבל, ובלבד שינהוג כנ"ל. ועיין הגירסא והפירוש אצל הרש"ס, קכ"ב סע"ב.

46—47. בין שהמעשר טבל מרוב' וכו'. במשנתנו הנ"ל: מאה חולין מתוקנין מאה מעשר (כלומר, מעשר טבל טבול לתרומת מעשר) [שנתערבו] נוטל מאה ועשר וכו'. והברייתא שלנו שנתה את ההלכה הכללית והמופשטת, וכמבואר להלן.

47—48. כדי תרומת מעשר שבמעשר טבל. כלומר, מוסיף על שיעור החולין שנטל כדי תרומת מעשר שבמעשר, כדי שיהא בטוח שיש בחלק שנטל טבל וודאי כשיעור תרומת מעשר על כל המעשר, וכדלעיל.

[34] כלומר, שהרי ממאה תאנים הוא נוטל חשע עשרה תאנים, נמצא שעל 81 תאנה מפריש $18+1$, דהיינו $\frac{2}{9}+\frac{1}{81}$ של 81.

[35] כלומר, ולמה נקטה הברייתא לשון מופשט.

[36] כלומר, הברייתא לא כיוונה לעישור של מאה תאנים מהם ובהם, אלא כיצד מעשר מאה תאנים מלבר, וכמו שמפרש הירושלמי בעצמו.

[37] כ"ה בנוסח הרש"ס, ולפנינו בטעות: אמר.

[38] שני תישועין של מאה תאנים הן עשרים ושתים תאנים ושני תישועין של תאנה. ותישוע של תישוע למאה תאנים הוא $\frac{100}{81}$, כלומר תאנה שלמה ועוד $\frac{19}{81}$ של תאנה. נמצא שיש לנו ביחד כ"ג תאנים ושני תישועין ($\frac{18}{81}$) ועוד $\frac{19}{81}$ ($\frac{1}{81}+\frac{18}{81}$) של תאנה, דהיינו ארבע תישועין ותישוע של תישוע.

[39] עיין בתוספ' אנשי שם למשנתנו.

[40] נשמט לפנינו, וישנו בב"מ רפ"י, וחלק ממנו מעתיק הר"מ בפיה"מ למשנתנו ובנוסח הרש"ס.

48. מאה מעשר ושמונים טבל נוטל וכו'. בירושלמי פ"ז סה"ט: מאה טבל ותשעים מעשר וכו'. והנכון כגי' הרש"ס (קכ"ד ע"ב) בתוספתא: ק' מעשר וצ' טבל וכו', ותערובת זו חייבת באחת עשרה חסר עישור אחד תרו"מ, והיינו עשר למאה מעשר, ואחת חסר עישור לתשעים טבל. ונמצא כשנוטל תשעים שיש בידו לכל הפחות תשע מעשר (ואפשר שאין בידו יותר מזה, שמא כל הטבל עלה בידו) ואם יפריש אותם לתרו"מ יחסרו לו עוד שתים פחות עישור, ולפיכך מוסיף אותן על התשעים, כדי שיהא בטוח שיש בידו לכל הפחות אחת עשרה פחות עישור מעשרות, כדי לעשותן תרו"מ על הכל. (ע"פ הרא"ף לירושלמי).

49. מאה מעשר תשעים טבל נוטל תשעים ושלשה וכו'. בירושלמי הנ"ל: מאה טבל ושמונים מעשר נוטל שמונים ושלש וכו' וע"פ זה צריך להגיה גם לפנינו (עיין מ"ש לעיל): מאה מעשר שמונים טבל, נוטל שמונים ושלשה וכו'. וכאן צריך להפריש תרו"מ מכל התערובת אחת עשרה פחות שני עישורין, דהיינו עשר למאה מעשר, ואחת פחות שני עישורין לשמונים טבל. אבל כשנוטל שמונים הוא בטוח רק בשמונה מעשר (שמא כל הטבל עלה בידו), ואם יקבע את כולם לתרו"מ עדיין יחסרו לו שלש פחות שני עישורין, ולפיכך נוטל שמונים ושלש פחות שני עישורין. (ע"פ הרא"ף לירושלמי שם).

50. המפקיד לוג טבל אוכל עליו וכו'. ברייתא קשה מאד, ואי אפשר לפרשה בלי הגהות, ונגסה לפרשה בדרך אולי ואפשר. ונראה שברייתא זו נסמכה למשנה ח' פ"ז,[41] ואנו עוסקים כאן באדם שקבע לוג אחד טבל לתרו"מ בחבית גדולה של דמאי, ואינו יכול להפריש ממקום אחר, ושנינו כאן כיצד יעשה, כלהלן.

50–51. תשעים ותשע והוא. וכ"ה להלן בסמוך. ונראה בפירושה, שאוכל צ"ט אם הוא ישראל, ואוכל תשעים ותשע והוא, אם הוא כהן. והיינו כשאמר „מכבר ולכשאשתה", עיין לעיל ה"ה ומש"ש. ועיין גי' ד, והיא משובשת, שהרי התוספתא שלנו שונה בקביעות „אומר" בלי „הוא".

52. הרי הוא חולין. כלומר ישאר בטבלו כמו שהוא, כסגנון המשנה בפ"ה מ"ב.

52–53. והשאר תרומה וכו'. המלים שהקפתי הן באשגרה מן המשנה הנ"ל.

54. הרי זו תרומה על מיגין שבתוך חבית. בד: עשוי תרומת מעשר על מניין שבחבית. ואולי צ"ל: עשוי מעשר על מניין שבתוך חבית, כלומר, על שאר מניין הלוגין שבחבית.

ושאר המעשר סמוך לו וכו'. כלומר מפריש עוד שמונה עשר לוגין על השמונים ואחד, ונמצא שיכול לאכול צ"ט לוגין, או צ"ט לוגין והוא, כמו שכתבנו לעיל.

56–57. הרי הוא חולין. כלומר, הרי הוא מעשר כמו שהיה, כסיגנון שברישא, עיין מ"ש לעיל.

57. ושאר תרומה וכו'. המוקף הוא באשגרה מן המשנה, כמו ברישא.

57–58. מעשרן בדרומן ותרומת מעשרן מיגין שבחבית. בד לנכון: מעשר בדרומו עשוי תרומת מעשר על מניין שבחבית. ופירושו, על שאר מניין הלוגין שבחבית כדלעיל. ולפ"ז נמצא אוכל תשעים לוגין מע"ר.

58. גמרן ודאי וכו'. כלומר, אם הוא בטוח שעישר על צ"ח לוגין מן הטבל או צ' לוגין מן המעשר ששתה, ונשארו כאן רק כשיעור תרו"מ נותן את השאר לכהן.

[41] עי"ש במפרשים. ועיין בתשה"ג אסף הוצ' מק"נ, ירושלים תש"ב, עמ' 14.

ספק גמרן וכו'. כלומר, אם יש כאן ספק שהיו בחבית יותר ממאה לוגין, ונמצא שלא עישר על כל החבית, והשיריים הם טבל מעורב בתרו"מ, אומר וכו'.

60. מעשרן בדרומן וכו'. כלומר אם החבית היתה טבולה אף למעשרות.

61. מי שהיו לו שתי חביות וכו'. ירושלמי ספ"ז, והובא בתשה"ג אסף (הוצ' מק"נ תש"ב), סוף עמ' 14, כגירסתנו בירושלמי, ואין להגיה.

62. ואחת של מעשר טבל טהור. כלומר, ונתערבו, והוא אינו רוצה להפריש מכל אחת מינה ובה, שהרי יהא בידו תרומת מעשר תלוי, ולא יוכל לאכול אותו. ולפיכך מלמדת אותנו הברייתא שיפריש מן הטהור על הטמא. ועיין ירושלמי חלה פ"ד ה"ה ובפ"מ שם, ואינו עניין לכאן, ויתבאר אי"ה במקומו. ועיין להלן תרומות ספ"ג ומש"ש.

69–70. מי שהיו לו שתי חביות וכו'. אף ברייתא זו קשה מאד. ומתוך העניין למטה נראה שהיה לו ברור שהמעשר היה טמא והטבל היה טהור, אלא שנתערבו החביות ולא ידע איזו היא של מעשר ואיזו היא של טבל, ולפי זה צריך להניח שהחביות היו שוות (שאם לא כן כיצד נתערבו). ברם מצד שני נראה להלן שהוא יכול להפריש מן הטבל על כל המעשר וזה לא יתכן בשוות, שהרי אם חבית המעשר היא בת מאה לוג, כשמפרישים עליה מלבר צריך לתת לכהן יותר מאחד עשר לוג, ובחבית של טבל בת מאה לוג אין יותר מעשרה לוגין מעשר, ואי אפשר לתרום ממנה אלא על תשעים לוגין שבחבית מעשר. ולפיכך נ"ל שבחבית מעשר לא היו אלא תשעים לוג מעשר טבל טמא ועשרה לוגין חולין, וממילא היתה יכולה להתערב בין חבית של טבל בת מאה לוג.

71. מזה כדי תרומת מעשר על זה וכו'. כלומר לוקח מכל אחת עשרה לוגין, שהרי כאן אין כוונתו אלא להפריש מן הטבל שהוא טהור על המעשר שהוא טמא, ומן הטבל אינו צריך להפריש תרו"מ כלל, אלא מפריש מעשר ועושהו תרו"מ על החבית הראשונה. וממילא לא איכפת לנו כלל אם חולין מעורבין בעשרת הלוגין שלקח מטבל מעשר (עיין מ"ש בתחילת הברייתא), שהרי ממנה לא יפריש כלל, ואינו לוקח עשרת לוגין מכל חבית אלא מחמת שהוא אינו יודע איזו היא של טבל טהור. והלשון "מזה על זה" "ומזה על זה" פירושו שבכל פעם מתכוין להפריש על האחרת מספק שמא האחרת היא של מעשר טבל.

75. נמצאו חביות מתוקנות. שהרי הפריש מן הטבל הטהור עשרה לוגין מעשרות כהלכה ועשאן תרו"מ על תשעים לוגין של מעשר טבל טמא.

76–77. ושותה משניהם כאחת וכו'. גם כאן השלימו המפרשים כמו בסהכ"ג שלעיל, עיין מש"ש בפירוש הקצר לשו' 69. ועיין בספר טל תורה לירושלמי סוף דמאי.

מסכת תרומות

פ"א

1. ר' יהודה או' חרש וכו'. עיין במשנתנו (פ"א מ"א) ובירושלמי רפ"א. ועיין בריבמ"ץ פ"א מ"א, וכנראה גרס אף בבא זו בירוש' פ"א ה"א, מ' ע"ב. ועיין בר"ש שם. ולפנינו (פ"א ה"א, מ' ע"ב): מאן תנא חרש דלא כר' יודה, דתני אמר ר' יודה מעשה וכו'.

1—2. מעשה בבניו של ר' יוחנן וכו'. וכ"ה בירושלמי הנ"ל. וביוחסין השלם ערך ר' יוחנן בן גודגדא, 41 ע"ב: ובני בתו של ר' יוחנן בן גודגדה או בני אחותו היו בישיבת רבי והיו אלמים ושומעין וכו' כדאיתא בתחילת חגיגה (ג' א), ובירושלמי בריש תרומות תניא וכו' שהיו כלן חרשים, ר"ל אלמים, והיו כל טהרות שבירושלם וכו', וכן בתוספתא ריש תרומות אמר ר' יהודה וכו'. וכנראה שרצה להשוות את המעשה בבבלי עם מסורת התוספתא והירושלמי. ברם כאן חרשים פירושו חרשים ממש (אינו שומע ואינו מדבר), כפי שיוצא מן העניין, ולא היו אלמים בלבד כמסורת הבבלי. ולא עוד אלא שכאן מדברים בבניו ממש שהיו בזמן הבית („טהרות ירושלם", ועיין משנת חגיגה ספ"ב), ובבבלי מסופר על נכדיו שהיו בזמנו של רבי.

3. שהטהרות אין צריכות מחשבה. ר"ש פ"א מ"א, עיי"ש. ופירשו בירושלמי: „אין כתוב בהן מחשבה, שמירה כתוב בהן", ואף חרש יכול לשמור (בענייני איסור והיתר) אם מכירים שיש בו קצת דעת.

4. תרומה ומעשרות. וכ"ה בד ובירושלמי. וכן בר"ש הנ"ל: תרומות ומעשרות. והעיר ה"ר יונה בר"ג: מעשרות לאו דווקא אלא ר"ל תרומת מעשר, עיין ברש"י ותוספ' ביצה י"ג ב'. ועיין בתיו"ט דמאי פ"ו מ"ג ובמלא"ש שם ועוד.

צריכין מחשבה. בירושלמי ריש פירקין: וכאן הואיל וכתוב בו מחשבה אין מעשה שלו מוכיח על מחשבתו.

ר' יצחק אומ' משום ר' אלעזר. וכ"ה בד ובבבלי יבמות קי"ג א'. אבל בשבת קנ"ג א' בשם ר' אליעזר. ברם ביבמות שם: והתניא ר' אלעזר אומר כוי חייבין על חלבו אשם תלוי וכו'. ומכאן שהבבלי סובר שהוא ר' אלעזר שלנו הוא ר' אלעזר שמחייב על כוי אשם תלוי. עיין כריתות י"ז ב', י"ח א', ובשטמ"ק שם ובתוספ' שם י"ח א' ד"ה באנו ומ"ש להלן בכורים פ"ב ה"א.

5. מפני שספק. עד כאן מובא בבבלי הנ"ל.

ספק יש בו דעת ספק אין בו דעת. בבבלי יבמות הנ"ל מסתפק רב אשי במהות הספק, אם אנו מניחים שלחרש יש דעת קבועה אלא שהיא קלושה כל הזמן, ויש להסתפק אם היא מספיקה למחשבת תרומה, או שחרש הוא בבחינת עתים חלים ועתים שוטה, והספק הוא שמא תרם בשעה שהיה שוטה. ומלשון התוספתא כאן אין לפשוט את השאלה לא לכאן ולא לכאן.

6. והן מקיימין אותו על ידיו. בד ליתא המלה „אותו", וכנראה שלפנינו צ"ל: אותה, כלומר את התרומה. ופירוש הדברים הוא שמן הראוי שיפריש החרש בפני האפוטרופין והם יקיימו על ידו ויאמרו מה שהפריש החרש תהא תרומה.[1] ובמעשה זה

[1] עיין מעילה כ"א א' תוד"ה נתנו וריטב"א עירובין ל"א ב' ד"ה נתנו ומ"ש בנתיבות המשפט חו"מ סי' קפ"ב ס"ק ב' ומה שהאריך בשירי מנחה בסוף פרקין.

מתקדשת התרומה ממה נפשך, שאם דעת החרש צלולה הרי קדשה התרומה בהפרשתו הוא, ואם דעתו טרופה הרי הוא כיתום קטן שב"ד מעמידין לו אפוטרופוס,[2] ויש להם לאפוטרופסין רשות לקרוא שם להפרשת החרש. אבל החכמים שחולקים על ר' יצחק סוברים שחרש דעתו טרופה וודאי, ואין צורך כלל בהפרשתו הוא. והאפטרופסין גרידא מפרישין.

8. הוא כותב והן מקיימין על ידיו. בד: הוא תורם והן וכו'. ובירושלמי כאן:[3] כותב ואחרים מקיימין כתב ידו.[4] ובבבלי (גיטין ע"א א'): הוא כותב והן חותמין. ומשני התלמודים מוכח שהפירוש הוא שהוא כותב את הגט בכתב ידו והעדים חותמים על הגט (או מקיימים כתב ידו, והיא היא), והברייתא הסמיכה את משנת רשב"ג בגיטין לעניין תרומה. ופירושה שהוא כותב שיתרמו, ובכתיבתו הוא מוכיח שדעתו צלולה, ולפיכך אחרים יכולים לקיים על ידו, כלומר בשבילו, אבל אם הוא מפריש בעצמו אין הוכחה שדעתו צלולה. ואעפ"י שבירושלמי רצו לחלק בין "כך וכך עשיתי"[5] ובין הציווי "כך וכך עשו" (כלומר, להבא), הרי מסקנת הירושלמי שם שאין לחלק ביניהם אפילו לעניין גיטין, וכ"ה בבבלי שם ע"א רע"א. וסתם משנת יבמות רפי"ד חולקת ופוסקת שאפילו פקח ונתחרש הרי הוא כחרש מתחילתו, ואינו מוציא עולמית. ואעפ"י שפתרוה בירושלמי בשאינו יודע לכתוב אינו אלא דיחוי בעלמא, עיין בבלי הנ"ל ע"א ב'. ולפ"ז אף סתם משנתנו בתרומות כשיטת החכמים, ואינה מחלקת בין חרש מעיקרו ובין חרש ונתפקח.

ואשר לגירסת ד (הוא "תורם") אפשר לפרשה שאם אינו יודע לכתוב הרי הוא כפקח חרש,[6] מכיוון שהיה פקח בתחילתו, ולפיכך נוהגים בו כשיטת ר' יצחק בשם ר' אלעזר, לעיל שו' 6.

שומע ואינו מדבר וכו'. עיין בציונים במסה"ת. ועיין בנוסח הרש"ס כאן ב' ע"ב. ועיין במשנה פ"א מ"ב ובירושלמי שם (עיין גירסת האו"ז באהצו"י עמ' 6) ובמקבילות. ועיין בבלי ברכות ט"ו א'.

9. וזה הרי הוא כפיקח וכו'. עיין במקבילות, ועיין בדרישה טחו"מ סוף סי' רל"ה, וכבר השיג עליו החיד"א בפתח עינים (ריש תרומות כ"ד ע"ג) מתוספתא זו.

9—10. איזה הוא שוטה וכו'. ברייתא זו מפרשת את "השוטה" של משנתנו פ"א מ"א.[7] ועיין בהגה"מ רפכ"ט מה' מכירה שהביא את הברייתא בשם הירושלמי והתוספתא.

[2] עיין בירושלמי כאן פ"א ה"א, מ' ע"ב, ובבבלי גיטין נ"ב א' וברשב"א שם.

[3] וכ"ה בכי"ס, ובשינויי כתיב אף בכי"ר.

[4] בירושלמי גיטין פ"ז ה"א, בכי"ל: ואחרים מקיימים על ידו, ובגליון הגיה הסופר: כתב, ועל פי הגהה זו הרפיסו בהוצאות שלנו. ובשדה יהושע שם גורס כגי' כי"ל, אבל זו היא הגהת הרב בעצמו ע"פ נוסח התוספתא כאן ברפוסים.

[5] כלומר שכתב בעצמו את הגט, וכפי' הגר"א. ועיין בש"ק גיטין הנ"ל סד"ה באומר, וכנראה שיש שם ט"ס.

[6] ועיין בשירי מנחה כאן ד"ה פקח, ודבריו אינם נראים כלל, שאם הוא חרש ודאי אין תועלת בהפרשתו, ואם הוא פקח וראי אין צורך בקיום ע"י אחרים. ומן הירושלמי אין ראיה כלל, שהרי בירושלמי הגירסא היא "כותב", ואין כאן אלא הוכחה שהוא בר דעת, ומכיוון שהוא צריך בין ובין כך לכתוב לאחרים לעשות (כדי להוכיח את צלילות דעתו) הרי הם מקיימין על ידו. ומ"ש שם בשם פיה"מ להר"ם פ"א מ"ב לא עמד על כוונת רבינו, והכוונה שם לפקח שנתחרש גרידא ולא נשתתק.

[7] לכאורה משמע קצת מכאן שסדר זרעים הוא הראשון בש"ס, ולפיכך מגרירה כאן הברייתא את השוטה מפני שנזכר כאן בפעם הראשונה במשנה. אבל כבר העירו שממדרשי א"י (במ"ר פי"ג, ט"ז, מדרש תלים פי"ט, י"ד, הוצ' בובר, פ"ו ע"א) משמע שסדר נשים היה הראשון בש"ס. ואפשר שהברייתא נשנתה כאן מפני שהמשנה בעצמה (פ"א מ"ב) ירדה להגדרת החרש.

10–11. והמאבד מה שנותנין לו. בבבלי (חגיגה ג' ב') חסרה בבא זו בברייתא שלנו, אבל היתה לפניה (שם ד' א') ברייתא מיוחדת: איזהו שוטה המאבד וכו'. וממנה הוכיחו שם כשיטת ר' יוחנן שאפילו אחד מן הסימנים הללו מעיד על שוטה (או לכל הפחות המקרע את כסותו הוא שוטה). ואף בירושלמי נחלקו רב הונא ור' יוחנן אם זקוקים לכל הסימנים או שמספיק אחד מהם,[8] ואמרו שם שמסתבר מה דא"ר יוחנן במאבד מה שנותנין לו, שאפי' שוטה בשוטים אינו עושה כן, ועיין בתוספ' בחגיגה ג' ב' ד"ה דרך.

11. פעמים שוטה פעמים חלום וכו'. בסמ"ג עשין פ"ב, ה' מקח וממכר, ק"ס ע"ג: תניא בתוספתא דתרומות מי שהיה לעתים שוטה ולעתים שפוי כל מעשיו קיימין וכו'. והעתיק את לשון הר"מ בפכ"ט מ' מכירה ה"ה אלא שהוסיף את ציון המקור.

12. ר' יהודה או' וכו'. עיין במשנתנו פ"א מ"ג ובר"ש שם.

12–13. קטן שהיניחו אביו במקשה וכו'. כלומר שעזר לאביו בשדה קישואים, ואביו רוצה שלא תעקר הגורן עד שיתרמו ממנו תרו"ג.

13. הוא תורם ואביו מדבר על ידיו. בד: ואביו מקיים על ידו. אבל אף בירושלמי (פ"א ה"א, מ' ע"ב): ואביו מוכר על ידו וכו'. וברור שצ"ל כמו לפנינו: ואביו מדבר על ידו,[9] ופירושו ואביו מרשה על ידו, וכסיגנון המשנה בפ"ג מ"ד: בד"א בשלא דבר, אבל הרשה את בן ביתו וכו'. ואין מדבר אלא מרשה, וכמו שרגיל בבבלי "אדבריה פלוני לפלוני" שפירושו הנהיגו ונתן לו רשות, עיין מ"ש על כ"ז מהרי"ן אפשטין ז"ל במ"ח חס"ג עמ' 253 ואילך. ולא דברה הברייתא אלא בהוה בקטן שעזר לאביו בשדה קישואין של אביו, ואביו מרשה לו לתרום.

13–14. אמרו לא הוא שתרם וכו'. בד: אמרו לו לא הוא וכו'. ובירושלמי חסרות המלים "אמרו לר', וכבר העיר הר"ש בפ"א סמ"א: בתוספתא גרסינן אמרו לו, לא הוא שתרם ויש טעות סופר בירושלמי.

14. אלא אביו שאומן אחריו. בד: שאימן אחריו. ובירושלמי הנ"ל: אביו הוא שאימן על ידו. וכן בירושלמי דמאי פ"ו ה"א, כ"ה ע"א (תרומות פ"א ה"א, מ' ע"ג): במאמין על ידו. ובסוף פירקין כאן: והבעלים מקיימין על ידיו. והיא היא, ואין לאמן אלא לקיים, וכן בבבלי שבועות ל"ו א': [אמן], בו האמנת דברים דכתיב וכו' יקם ה' את דבריך. ותשובת החכמים היא שאין תרומת הקטן תרומה מחמת הדבור, כלומר מחמת ההרשאה שהרשה לו לתרום, אלא מחמת זה שאביו בעצמו קיים ואימן אחריו, וקבע שם לתרומה.[10] אבל ר' יהודה סובר שקטן תורם, ואף נעשה שליח לתרום. ובירושלמי (פ"א ה"ג, מ' ע"ג): התיב ר' יודן הרי יש לו טבל דבר תורה, אינו פוטר טבלו דבר תורה. וזהו רק לשיטת החכמים, אבל לשיטת ר' יודה נעשה גם שליח, כמו שפירש בספר ניר כאן ד"ה והיה תורם, עיי"ש שנדחק מאד בפירוש הברייתא.[11] ועיין בירושלמי בה"ג שם מחלוקת אם קטן מקדיש.

[8] עיין גם בבבלי יבמות פ' ב', והעיר עליו בגליוני הש"ס לר"י ענגיל בחגיגה.

[9] בריבמ"ן (פ"א מ"א) גורס בירושלמי: ואביו אימן על ידו, וזהו תיקון רבינו ז"ל ע"פ המשך העניין, עיין מ"ש במבוא לתס"ר ח"ד, עמ' כ'.

[10] עיין לעיל הע' 1.

[11] ועיין בירוש' ה"א שם ששאלו: בא אביו ואמן על ידו, למפרע נעשית תרומה או מכאן ולבא? נישמעינה מן הדא הרי שבא בעל הבית וכו'. ועיי"ש בס' ניר שתמה על השאלה ועל התשובה. ברם נראה שהשאלה היא אליבא דר' יהודה נרידא הסובר שקטן תורם, והשאלה היא אם תרם על הכל שלא ברשות, ואח"כ בא אביו וקיים על ידו. ופשט הירושלמי מן הברייתא שאין התרומה אלא מכאן ולהבא, כלומר משעת הקיום, עיין מ"ש בפנים להלן שו' 15 ד"ה ירד.

כיצד צד תורם את שאינו שלו וכו'. מוסב על משנתנו פ"א מ"א "והתורם את שאינו שלו", ומבארת הברייתא אימתי אין תרומתו תרומה ואימתי תרומתו תרומה. ובבבלי (קידושין נ"ב ב' ובמ"כ א') מעתיקים ברייתא זו: כיצד אמרו התורם שלא מדעת תרומתו תרומה הרי שירד וכו'. ובס' המפתח לר"ן עירובין ע"א א' (ס' ע"ב): בירור זה בתוספת תרומות כיצד אמרו תורם שלא מדעת תרומתו תרומה הרי שירד וכו', וציין לבבלי הנ"ל. ומניסוחה של ברייתא זו משמע שעיקר החידוש היה כאן בכיצד תרומתו תרומה, ועיין להלן.

15. ירד לתוך שדה חבירו וליקט ותרם וכו'. מדברי הבבלי מוכח שפירשו את הברייתא שליקט ותרם לצורך בעל הבית, שהרי פירשוה שעשאו שליח לתרום, ואפילו אם נניח שלפי המסקנא נדחה פירוש זה,[12] מ"מ עצם ההנחה שבתרומה לצורך בעה"ב עסיקינן לא נדחתה. ברם מן הירושלמי משמע שלא פירש כן, וכ"ה שם (פ"א ה"א, מ' ע"ב): הרי שבא בעל הבית ומצאו עומד בתוך שלו, אומר לו לקוט לך מן היפים האילו, אם היו יפים אינו חושש משום גזל וכו', אית לך מימר למפרע נעשית תרומה? לא מיכן ולבא. והירושלמי פושט מכאן את השאלה שאם הבן תרם שלא ברשות, ובא אביו וקיים על ידו, התרומה היא מכאן ולהבא. והדברים תמוהים, שהרי אם נניח שקיום האב מהני למפרע למה לא יועיל קיום בעה"ב למפרע, ומאי אולמה של הברייתא יותר מן השאלה. ולפיכך ברור שלפי הנוסח בירושלמי הפירוש הוא שהיורד שלא ברשות לקט לעצמו לאכילה, ובא בעה"ב והציע לו ללקוט מן היפות אינו חושש משום גזל ומותר לו להפריש תרומה. וכאן הרי בוודאי התרומה היא מכאן ולהבא, שהרי הפריש אחרי נתינת הרשות, ומזה מוכיח הירושלמי שכל זמן שלא נתן לו רשות אין הטבל שלו, ואין הוא רשאי להפריש, ורק אחרי נתינת הרשות מועילה ההפרשה.

וכע"ז צריך לפרש בשיטת בני א"י גם את התוספתא כאן: ירד לתוך שדה חבירו וליקט ותרם וכו', כלומר ליקט לאכילה ותרם על שלו, הרי אם בעה"ב הוכיח שלא הקפיד אינו חושש משום גזל, והוי ליה כתורם את שלו (ואפילו תרם מפירות הללו על של בעה"ב תרומתו תרומה דהוי ליה כתורם משלו על של חבירו שתרומתו תרומה, כמפורש בירושלמי נדרים פ"ד ה"ג, ל"ח ע"ג, ובבבלי שם ל"ו ב'), ואם לאו חושש משום גזל ואסור לו לאכל את הפירות, וממילא אין תרומתו תרומה. ומכל סיגנון הברייתא כאן ברור שעיקר השאלה היא אם יש כאן חשש גזל. והתרומה אינה אלא תוצאה מזה.[13] ונראה שכן פירש גם הר"מ את הירושלמי והתוספתא, שהרי כ"ה פוסק (פ"ד מה' תרומות ה"ג): התורם שלא ברשות, או שירד לתוך שדה וליקט פירות שלא ברשות כדי שיקחם ותרם וכו'. הרי לך ברור שרבינו הביא כאן שתי בבות: התורם שלא ברשות בעה"ב על פירות בעה"ב, והמלקט פירות "כדי שיקחם" ותרמן וכו'. וכבר תמהו במהרי"ק במקומו ובב"י טיו"ד סי' של"א מניין לקח את הבבא השניה. ולפי דברינו שאב את דבריו מן הירושלמי והתוספתא. ועיין יו"ד סי' של"א ס"ק ל"א ובבאורי הגר"א שם אות ע"ו.

18. ואם לאו הרי זה חושש וכו'. כלומר, מכיוון שאין כאן יפות מאלה שליקט, הרי משמע שבדרך מיחזי והיתול (אירוניה) אמר לו כן, וכי לא מצאת יותר יפים כדי לגוזלן.

19. בין כך ובין כך אינו חושש וכו'. אפילו אין כאן יפות מהם אינו חושש, מפני שמעשיו של בעה"ב מוכיחים ששלח אותו אצל יפות כמצטער ואומר: הלואי שהיית מלקט יפות יותר.

[12] עיין בכ"מ פ"ד מה' תרומות ה"ג ובטיו"ד סי' של"א ובמפרשים שם.

[13] וכן מפורש להלן מעשרות פ"ב ה"ו: אמ' לו צא ולקט לך תאנים מן התאנה אוכל ואינו חושש משום גזל וכו' מוציא עליהן תרומה ומעשרות משל בעל הבית ואינו חושש. ועיין מש"ש.

הגנב והאנס והגזלן וכו'. ר"מ פ"ד מה' תרומות הי"א, סמ"ג עשין קל"ד, קצ"ז ע"ד.

20. תרומתן תרומה וכו'. כ"ז חסר בירושלמי בכורים, ומתחיל מיד: בזמן שהבעלים מרדפין וכו'. עיין להלן.[14]

20—21. אם היו בעלים מרדפין אחריהם וכו'. בירושלמי בכורים מוסיף: אם אין הבעלים מרדפים אחריהם תרומתן תרומה ומעשרותן מעשר והקדישן הקדש. וכן מעתיק בריבמ"ץ בכורים פ"ב מ"ג (בלי ציון המקור). ומשמע לכאורה שאם אין הבעלים מרדפים אחריהם סתמא מתייאשי, והרישא שלנו בסתם. ובבבלי ב"ק חסרה כל בבא זו, והעמידו את הברייתא אליבא דעולא בידוע שנתייאשו (או בלסטים מזויין, או אליבא דרבי שאינו מחלק בין גנב לגזלן). ועיין בכ"מ פ"ד מה' תרומות הי"א ובמאירי ב"ק עמ' 195. אבל עיין להלן כתובות פ"ח סה"ג, ב"ק פ"י סהכ"ד, ומה שפירשו בבבלי ב"מ כ"ב א'. ועיין בדברי שמואל בבבלי ב"ק קי"ד ב' (לעניין אחר).

21—22. בעלי בתי סיקריקון וכו'. בד: בעלי בתים סיקרקון וכו'. והואיל וסופר כי"ע רגיל להשמיט את סימן הקיצור בכגון דא, הרי קרוב לוודאי שגם לפנינו צ"ל בעלי בתי' וכו'. ומוכח מכאן שבבעלי בתים סיקריקון אפילו הבעלים מרדפים אחריהם תרומתן תרומה. ואין ספק שצדק בח"ד שפירש שאנו עוסקים בבעלי בתים שקנו מן הסיקריקון, ונשנתה לפי המשנה האמצעית (עיין להלן גיטין פ"ה ה"א בהוצ' צוקרמנדל) שלפיה: לוקח ואין נמנע וכו', אם יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם (ועיין במשנה שם פ"ה מ"ו ובירושלמי ובבבלי שם). וע"פ משנה זו מותר לו לקנות מן הסיקריקון אלא שמחוייב להחזיר לבעלים אם יש בידם ליקח. נמצאנו למדים שאפילו הבעלים מרדפין אחריהם, כל זמן שלא החזירו תרומתן תרומה (שהרי קנו בהיתר) אעפ"י שמחוייבים להחזיר לבעלים. אבל אחרי שהושיב רבי ב"ד (עיין במשנה הנ"ל), אסור לישראל לקנות לפני י"ב חדש, ואם קנה לפני כן הרי דינו ככל הגזלנים, וכמו ששנינו ברישא. ואם קנה אחרי י"ב חודש הרי השדה שלו ותורם לכתחילה. ומכיון שהר"מ פסק (פ"י מה' גזלה ואבדה ה"ג) כמשנה אחרונה, הרי ממילא אין מקום להלכה שלנו, ולפיכך השמיטה. וברי"מ פ"ב מה' בכורים הי"ב כתב במקום סיקריקון שבמשנה (בכורים פ"א מ"ב): בעלי זרוע שאונסים את הבעלים ולוקחין מהן ארצותם בפחות. ועיין במהרי"ק שם שהבין בדברי הר"מ שהכוונה לבעלי זרוע שהם לוקחים מן הבעלים את השדות בפחות. ועיי"ש שנדחק. ואעפ"י שפשטות הלשון מורה כדברי המהרי"ק, אבל יתכן שהר"מ הגדיר כאן את הסיקריקון, ולפ"ז הפירוש הוא: ולוקחין מהן, כלומר קונים מבעלי הזרוע את הארצות שאנסו בפחות משויים. עיין במשנת גיטין הנ"ל, בפיה"מ להר"מ שם ובפ"י מה' גזו"א ה"ג. ועיין בפיה"מ למשנת בכורים הנ"ל שפירש אחרת. ומוצא המלה סיקריקון עדיין לא נתברר בוודאות, עיין מ"ש ר"א גולאק בתרביץ ש"ה (תרצ"ד) עמ' 23 ואילך.

22—23. הבן והשכיר העבד והאשה וכו'. כל הברייתא הובאה בתשובה לגאון[15] (גנז"ש ח"ב עמ' 56—57). ולכאורה יש כאן סתירה בגוף הברייתא, שהרי כאן מפורש שאין הבן תורם אלא על מה שהוא אוכל, ובסיפא שנינו שהבן תורם בשל אביו. וכן יש כפילות בדין האשה ברישא ובסיפא. ואפשר שברישא אנו עוסקין בבן הבית ובאשה שנושאת ונותנת בתוך הבית (עיין במשנתנו שבועות ספ"ז) ויגידו עליהם רעיהם, ובסיפא אנו מדברים בבן ממש ובאשה אצל בעלה. ועיין במשנתנו פ"ג מ"ד ובגירסת הגאון בגנז"ש הנ"ל עמ' 57.

[14] בבבלי ב"ק קי"ד א' בכי"ד נזכר כאן: והפקירן הפקר, אבל במקבילות ליתא אף בכי"ר, עיין דק"ס ב"ק, עמ' 284, הע' י'.

[15] רב האי? עיין תשה"נ אסף, הוצ' מק"נ ירושלים תש"ב, עמ' 181, סי' י"ח.

ובר"מ פ"ד מה' תרומות הי"ב (ועל פיו ניסח בסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ז ע"ד) פסק כתוספתא שלנו והעתיק: הבן והשכיר והעבד והאשה תורמין על מה שהן אוכלין, אבל לא יתרמו על הכל שאין אדם תורם דבר שאינו שלו. הבן כשאוכל עם אביו והאשה בעיסתה תורמין מפני שהן ברשות. ובניסוח זה יישב רבינו את הסתירה, והיינו כשהבן אינו סמוך על שלחן אביו בקביעות אינו תורם אלא על מה שהוא אוכל בלבד, אבל אם אוכל עם אביו תורם (על כל הסעודה?), וכן אשה תורמת את כל העיסה, אעפ"י שאינה אוכלת אלא מקצתה. ועיין להלן ב"ק פי"א ה"ד, ועיין ירוש' כתובות פ"ז ה"ז, ל"א ע"ב, בבלי שם ע"ב א'.

ובמל"מ פ"ד מה' תרומות הנ"ל העיר על הברייתא בבבלי יבמות פ"ו א', שמבואר שם שנשואה בת ישראל (כלומר הנשואה ללוי) נותנת רשות לתרום. ופי' המפרשים שנותנת רשות לתרום את הכרי של בעלה, ומכאן שאשה יכולה לתרום על של בעלה, וכן פסק בשו"ת תרומת הדשן ס' קפ"ח. והנה כבר ישב על מדוכה זו במאירי יבמות במקומו (הוצ' הר"ח אלבק עמ' 314), וכתב: בת ישראל הנשואה ללוי נותנת רשות שלא מדעת בעלה וכו', וכ"ש שהיא בעצמה תורמת. ומ"מ דוקא על מה שהיא אוכלת אבל לא על הכל, אלא אם כן לעיסתה. ברם מפי' רבינו הלל לספרי קרח פי' קכ"ב (ג' ע"ד) משמע שפירש את הברייתא שם שנותנת רשות, פירושו שהיא נותנת רשות לישראל להפריש תרו"מ מן המעשר טבל שלו, מפני שדינה כלויה, וצריך ישראל לקבל רשות מן הלוי כדי לתרום תרו"מ (ודלא כר' אלעזר בן גמלא ור' יוסי להלן סה"ט, עיין מש"ש). וכן פירש באו"ש על הר"מ שם במקומו מדעתו, עיי"ש שהאריך בטו"ט, וא"כ אין זה ענין כלל לברייתא שלנו.

ובאו"ז ה' חלה (סוף סי' רכ"ה, ל"ד ע"ג) כתב: מצות הפרשת חלה על האשה רמיא, הלכך אעפ"י שהעיסה היא של בעלה היא משוויא שליח להפריש חלה אפילו שלא מדעת בעלה, דהא מצוה דידה היא (עיין בבלי שבת ל"ב א'). ולפי פירש"י הרי מפורש ביבמות שמותרת להפריש שלא מדעת בעלה, אפילו בדבר שאין המצוה דידה, אבל לפי פירוש רבינו הלל והגרמ"ש הנ"ל ניחא. מ"מ בתוספתא שלנו מפורש שאשה תורמת על עיסתה שלא מדעת בעלה, אעפ"י שאין המצוה שלה, וכן משמע בירוש' כתובות פ"ז ה"ז, ל"א ע"ב ובבבלי שם ע"ב א'. ושמא "תורמת" ביחס לעיסה פירושו מפרישה חלה. עיין לעיל דמאי רפ"ג שו' 2. ועיין בה"ג ה' חלה ד"ו ט"ו ע"ב ומ"ש לעיל עמ' 116.

25. ארים שתרם וכו'. ופסקה הר"מ בפ"ד מה' תרומות ה"י, וכ"ה בסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ז ע"ד, בשם התוספתא. ועיין במהרי"ק ובכ"מ על הר"מ שם. ובבבלי (קידושין מ"א ב', גיטין נ"ב א') שנינו: אתם ולא שותפין, אתם ולא אריסין.[16] וכתב במאירי גיטין שם (עמ' 216): אין הלכה כן, אלא השותפין תורמין אחד בלא רשות חברו, וכן אריס שלא מדעת בעליו, אלא אם כן מיחו הבעלים בידו קודם שיתרום, וזהו ע"פ הר"מ הנ"ל והתוספתא כאן. ובירושלמי (הנ"ל בהערה 16) הקשו ממשנת תרומות (פ"ג מ"ג) שמפורש שם (לדברי חכמים ור' יוסי) ששותף שתרם תרומתו תרומה, ותירצו: כאן להלכה כאן למעשה, ופירשו הראשונים (עיין בר"ש רפ"א) שלכתחילה אין שותף תורם, אבל בדיעבד תרומתו תרומה.[17]

ובתוספ' רי"ד לגיטין הנ"ל כתב לחלק שדווקא בשותף עמו בקרקעות אינו תורם, אבל בשותף בפירות תורם, וכוונתו ששותפו של אדם אינו כשלוחו לתרום את הפירות שאינו שותף בהם, אבל באותם הפירות שהוא שותף בהם תורם, ולפ"ז יפרש גם את הברייתא שלנו כן, שאריסו של אדם אינו מורשה לתרום הפירות של בעה"ב בדרך כלל, אבל אותם הפירות שמשלם

[16] במקבילה שבירושלמי כאן פ"א ה"א, מ' ע"ב, ובגיטין פ"ה ה"ד, מ"ז ע"א, לא נזכרו אריסין.

[17] ודווקא בסתם, אבל בממחין כולם מודים שאין תרומתו תרומה, כמפורש בירושלמי כאן פ"ג ה"ג, מ"ב ע"א.

לו משדהו תורם. והדין נותן כן, שהרי האריס מתחייב לזרות ולהעמיד את הכרי לפני בע"ה (בבלי ב"מ ק"ה א') ומכיוון שמחייב את הגורן במעשרות, אי אפשר לה לגורן שתעקר בלי תרומה ותורם מיד (עיין להלן בסיפא ומש"ש). ועיין בכ"מ ובמהרי"ק הנ"ל חילוק אחר.

26–27. אבל אין רשאי להוציא מעשר וכו'. הר"מ והסמ"ג הנ"ל השמיטוה. ובח"ד דייק מן הלשון "להוציא" מעשר שהכוונה היא לנתינה, כלומר שהאריס אינו אלא מפריש בלבד, אבל אינו נותן את התרומה לכהן והמעשר ללוי, שהרי כשם שהם חולקין בחולין כך חולקין בתרומה, כמפורש במשנתנו (דמאי פ"ו מ"ג). ומטעם זה השמיט הר"מ את הסיפא מפני שסמך על פסקו בפ"ו מה' מעשר הי"ז. אבל קצת קשה שפתח בתרומה וסיים במעשרות. ועיין מ"ש לעיל בסמוך על החילוק בין תרומה ומעשר.[18] ובמנחת יצחק פירש שהדברים מוסבים על הסיפא: ואם משתרם עכב תרומתו תרומה, ועליה אומרת התוספתא שאעפ"י שתרומתו תרומה, מ"מ אם עכב על התרומה שוב אינו רשאי להפריש מעשר על חלקו של בעה"ב.

27. פועל שתרם את הגורן וכו'. במשנתנו פ"ג מ"ד: הפועלים אין להן רשות לתרום וכו'.

28. כנוס לי גרני וכו'. כ"ה בד ובהשגות הראב"ד פ"ד מה' תרומות הי"ד. ובכי"ע בט"ס: כנוס לי גתי (הרי"ש והגר"ן נתחברו לתי"ו). וברי"מ שם: פועל שאמר לו בע"ה כנוס לי גורני ותרום, ותרם ואחר כך כנס תרומתו תרומה. והראב"ד העתיק שם את התוספתא כגירסא שלפנינו. ונוסחת הר"מ קשה, ועיין במהרי"ק ובמל"מ במקומו ומ"ש באו"ש שם. ברם בשבעה כתי"י של הר"מ שבדקתי (וביניהם שתי נוסחאות עתיקות על קלף) חסרה המלה "ותרום",[19] ולפ"ז משתנה כל העניין, ואין להסיק שהיתה לרבינו גירסא אחרת בתוספתא, אלא שרבינו מוסיף שאין תרומתו תרומה אלא דווקא אם קיים את שליחות בעה"ב וכנס את הגורן, אבל אם לא כנס את הגורן אין תרומתו תרומה, מפני שאין בציווי "כנוס את גרני" רשות מפורשת לתרום, אלא שליחות לכנוס את הגורן, ומכיון שאין גורן נכנס בלי תרומה, הרי ממילא כלולה בשליחות אף רשות לתרום. אבל אם לא כנס את הגורן, לא קיים שליחותו, והוא ככל הפועלים שאין תרומתם תרומה.

שאין הגורן נכנס וכו'. וכ"ה בהשגות הנ"ל. ובירושלמי מעשרות פ"ג ה"ג, ג' ע"ג: שאי איפשר לגורן שתיעקר אלא אם כן נתרמה (ועיין גירסאות הראשונים באהצו"י שם עמ' 111). ועיין ר"מ פ"ג מה' מעשר סהכ"ב. ולהלן פ"ג הי"א: מאימתי תורמין את הגורן משתעקר האלה. ועיין מש"ש.

29. פועלים שתרמו את הבור אין תרומתן תרומה. במשנתנו (פ"ג מ"ד) שנינו: הפועלים אין להן רשות לתרום, חוץ מן הדרוכות שהן מטמאין את הגת מיד. ועיין בריבמ"ץ ור"ש ובפיה"מ לרבינו שם. ולכאורה משמע שהמשנה חולקת על התוספתא, אבל בירושלמי (פ"ג ה"ד, מ"ב ע"א) העמידו את הברייתא שלנו בבור של שמן שאין טומאתו כ"כ מצויה, ולפיכך אין להם רשות לתרום. אבל הר"מ והר"ש לא הביאו את התוספתא והירושלמי

[18] ועיין בבלי יבמות צ"ג א' וברש"י שם ד"ה עלוייהו ובריטב"א ובס' ערוך לנר שם. ועיין ירושלמי דמאי רפ"ו, כ"ו ע"א, ובמה"פ שם ד"ה ר' יאי. וברור שיש לפנינו אותה העובדא שבבבלי, ותנאי וודאי שהיה לר' יאי הוא שהאריס תרם את פירותיו אבל לא עישר אותם, כדברי התוספתא כאן.

[19] אמנם בכת"י פרמי שבביה"מ כאן, אדלר 1693, (והוא אינו בכלל שבעת כתי"י שהזכרתי בפנים), גורס: כנוש לי גרני ותרום ואחר כך כנש תרומתו תרומה, אבל קרוב לוודאי שבמקום "ותרום" צ"ל ותרם. ואפשר שבזה מתבאר נוסח הרפוסים, והיינו שמי שהוא תיקן "ותרם" במקום "ותרום", והכניסו אח"כ את התיקון לפנים הספר, ולא מחקו את המלה "ותרום".

(כפי שהעיר במהרי"ק פ"ד מה' תרומות סהי"ג), ואפשר שטברו שתירוץ הירושלמי הוא רק דיחוי בעלמא. ועיין להלן.

29—30. ואם היה בור קטן ואחרים משתמשין בו וכו'. בירושלמי הנ"ל: ואם היה הבור קטן או שהיו (הבעלין)[20] אחרים משכשכין בהן תרומתן תרומה.[21] ואולי צ"ל בתוספתא: ואחרים ממשמשין[22] בו וכו'. כלומר בבור קטן שממלאים אותו על גדותיו, או שאחרים ממשמשים (ויש לפנינו וי"ו החילוק) אפילו בבור גדול, הרי הטומאה מצויה ולפיכך תורמים מיד בטהרה.

30. תרומתן תרומה. מכאן משמע שאינם רשאים אלא להוציא תרומה בלבד, אבל לא תרו"מ אעפ"י שיש לחשוש לטומאה, וזהו מפני שאין בעה"ב רשאי לתרום תרו"מ, וחולקת על הברייתא להלן פ"ג הי"ב שהיא כר' יוסי להלן. עיין מ"ש בסמוך.

30—31. רשאי בעל הבית להפקיד מעשר טבל וכו'. כנראה שהכוונה היא שבעה"ב רשאי להפקיד ולהניח מעשר טבל כשיעור תרו"מ, כדי שישמור עליו שלא יטמא, והלוי יוכל אח"כ להפריש מן הטהור על הטמא. וכס"ז לעיל דמאי פ"ח הי"ט: המפקיד לוג טבל וכו', המפקיד לוג מעשר וכו'. ויש לפנינו המשך מן הברייתא הקודמת, והיינו שאין בעה"ב רשאי להפריש שלא ברשות הלוי, אפילו במקום שחושש שמא יטמא המעשר, אלא רשאי להפקיד בכדי תרו"מ, והלוי יפריש אח"כ בעצמו (או שיפריש ברשותו), שהרי תרו"מ ניטלת שלא מן המוקף מן הטהור על הטמא.[23] ולפועלים לא התירו לעיל אלא להפריש אבל לא להפקיד, שהרי בבעה"ב ע"ה עסיקינן שם, ומה יועיל הפקדון אצל ע"ה.

31. ר' יוסי אומ' בעל הבית שתרם וכו'. כלומר, ר' יוסי חולק על הת"ק וסובר שאין צורך להפקיד את מעשר טבל אלא מפריש מיד בעצמו בלא רשות הלוי. ולדעתו יכולים הפועלים להפריש תרו"מ, כשיטת התוספתא להלן פ"ג שו' 46. ואעפ"י שמלשון ר' יוסי משמע שאינו מפריש לכתחילה, מ"מ במקום שיש חשש טומאה מפריש אפילו לכתחילה. וכן בירושלמי (פ"א סה"א, מ' ע"ג): כהדא אילופוסה יהב לר' שמעון בר אבא מעשר. אמר ליה מתוקן הוא. אתא שאל לר' יחנן, אמר ליה אילופוסה אחינו נאמן הוא וכו', כר' יוסי, דר' יוסי אמר בעל הבית שתרם את המעשרות מה שעשה עשוי. ומכאן משמע קצת שאף לכתחילה מותר לעשות כן, שהרי אילופוסה היה חבר והפריש את המעשר בלי רשות הלוי, ואפשר שעשה כן מפני החשש שלא יטמא הטבל, ועיין לעיל שם בירושלמי. ובבבלי גיטין ל"א א' הובאה דעת ר"א בן גמלא שישראל מפריש לכתחילה תרו"מ, וכן פסק הר"מ בפ"ג מה' תרומות הי"ב, ובבבלי מנחות נ"ד ב' מסיק שאף ר' יוסי סובר כמותו, ועי"ש שלפי פירושם הפריש ר' יוסי תרו"מ.

32. אפיטרופין תורמין ומעשרין וכו'. בבבלי (גיטין נ"ב א') הקשו על המשנה שם (ששנתה: יתומין וכו' אפוטרופוס חייב לעשר פירותיהם): ורמינהו וכו' אתם ולא אפוטרופין, ותירצו שמשנתנו עוסקת בתורם להאכיל. והסתייעו שם בברייתא שלנו: האפוטרופין תורמין

[20] מלה זו ליתא בכי"ד ובכי"ס. וכנראה שיש כאן הרכבה של שתי נוסחאות. והגירסא "הבעלין" היא ע"פ הריבמ"ץ והר"ש פ"ג מ"ד.

[21] כ"ה בכי"ר ובכי"ס, וכן הגיה בפ"מ. ולפנינו בטעות: אין תרומתן תרומה.

[22] וממנו נשתבש "משתמשין" שיבוש רגיל, עיין לרונמא מ"ש מהרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 95 ובהערה 6 שם. וכן בספרי האזינו פי' ש"ו ברפוסים: בני אדם משתמשים, אבל בכתה"י לנכון: ממשמשים, עיין בהוצ' הר"א פינקלשטין, עמ' 333 ובשנו"ס לשו' 6 שם. ברם "שכשך" מצוי אצל יין, עיין ערוך ערך שכשך.

[23] כמשנת בכורים פ"ב מ"ה ועוד. אבל לא יעשה כן בתרומה, שהרי אינה ניטלת מן הטהור על הטמא, ואם יטמא הכרי לא יוכל להפריש עליו מן המופקד הטהור (עיין במשנתנו כאן פ"ב מ"ב ובירושלמי שם), ולפיכך מפריש תרומה מיד בטהרה.

ומעשרין להאכיל ולא להניח[24] ועיין ר"מ פי"א מה' נחלות ה"ט ובהשגות שם. ובירושלמי הקשו את אותה הקושיא, ותירצו: כאן ביתום גדול כאן ביתום קטן. ומסתבר שאף לפי הירושלמי לא התירו ביתום קטן אלא בתורם להאכיל (עיין מ"ש להלן), כדי שלא יספה לו איסור. ועיין בתוספ' רי"ד ובחי' הרשב"א בגיטין שם.

33. מוכרין בתים שדות וכרמים וכו'. וכ"ה הסדר להלן ב"ב פ"ח, וזהו סדר נוסחאות א"י, עיין להלן מר"ק ספ"א (בכי"ע רפ"ב), ע"ז פ"א ה"ח. אבל בבבלי גיטין הנ"ל: ומוכרין להן בהמה ועבדים ושפחות בתים וכו'.[25]

עבדים ושפחות להאכיל ליתומים. בירושלמי גיטין פ"ה ה"ד, מ"ז ע"א (וכן גרס הרש"ס אף בתרומות): דתני מוכר הוא עבדים ולא קרקעות. ובתרומות (פ"א ה"א, מ' ע"ב): אם באפיטרופוס לעולם, בהדא (ד)תני מוכר מטלטלין וזנן, אבל לא קרקעות. ולשיטת הרמ"ה (לפי טור חו"מ סי' ר"צ) הלכה זו היא בסמוכין אצל בעה"ב, אבל לא באפיטרופוס. ועיין להלן שו' 42.

33—34. לעשות להם סוכה לולב וכו'. עיין הגירסא בבבלי גיטין נ"ב א', בה"ג ד"ו, פ"ז ע"א, ד"ב עמ' 344, ובריי"ף וברא"ש שם.

34—35. ספר תורה ונביאים. וכ"ה להלן ב"ב פ"ח בכל הנוסחאות. ובד כאן מוסיף: וכתובין, ועיין מ"ש להלן שו' 35. ובבבלי הנ"ל: ולוקחין להן ספר תורה תפילין ומזוזות וכו'. ועיין בעיטור ה' תפילין ח"ז (הוצ' רמא"י ס"א ע"ג) שפסק שקטן אינו בחינוך תפילין. וכבר השיגו עליו האחרונים מן הברייתא שבבבלי הנ"ל. ועיין מ"ש הרז"ו לייטר בספרו מתורתן של ראשונים לגיטין שם.

35. דבר הקצוב מן התורה. מלשון זו משמע שמן התורה דווקא, עיין להלן שקלים פ"א רה"ח ומש"ש. אבל בבבלי הנ"ל: וכל דבר שיש לו קצבה. לאתויי מגילה (עיין גי' ד שהבאנו לעיל שו' 34—35), כלומר מגילה הכשרה[26] לקרוא בה, שלא נכתבה מפה, ואעפ"י שיש לו כתובים.

36. בבית הכנסת. בבבלי הנ"ל חסר, ועיין מ"ש ע"ז בח"ד. ואין צורך והיא מליצה רגילה.[27]

36—37. ואין רשאין להוציא עבדים וכו'. פירש"י בגיטין שאין גופם קנוי להם לשחררם. ועיין בהשגות הראב"ד פי"א מה' נחלות ה"ח. ובס' הזכות להרמב"ן גיטין פ"ד סי' נ"א (מ"ד ע"ג) כתב: מדברי הגאונים נלמוד שאין הטעם וכו' מפני שאין כסף גומר בה, כמו שאמרו קצת המפרשים, אלא חשש חכמים הוא, שמא לא דקדקו בדמים עמהם וכו'. ועיין גם בחידושיו לגיטין ל"ח ב' ובתוספ' שם ד"ה אין.

[24] צדק בעל ח"ד בפירושו ש.להאכיל ליתומים' שלהלן בסמוך עונה אף על תורמין. ומה שהקשה שם מהי"ב להלן, אינה קושיא, מפני שר"ש בן מנסיא משמיע לנו שרין סמיכות אצל בעה"ב כדין אפיטרופוס, וכמשנת גיטין פ"ה מ"ד, ואינו חולק על הברייתא שלפנינו כאן.

[25] וכתב בטור חו"מ סי' ר"צ: וימכור הפחות פחות קודם, כגון בהמה קודם לעברים, ועברים קודם לבתים וכו'. ובבאור הגר"א לחו"מ שם ס"ק י"א אות כ"ב: כמ"ש בברייתא הקודם קודם. ברם סדר זה רגיל בברייתות שבבבלי, עיין עירובין מ"ז א', מו"ק י"א רע"א, ע"ז י"ג א'. ועיין להלן ערכין פ"ה ה"ו ומ"ש בתס"ר ח"ב, עמ' 283. ועיין מ"ש להלן בסמוך בפנים.

[26] עיין ר"מ פי"א מה' נחלות ה"י, וברור מדבריו שהכוונה למגילה כפשוטה, ולא למגילה לתינוק להתלמד בה (עיין גיטין ס' א'; ילמדנו מובא באו"ז א"ב אות י"ט, ד' ע"ב; אבות דר"ן נו"א פ"ח, י"ט ע"א ועוד. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ד, עמ' 156). ועיין הגירסא בס' המקח והממכר לרב האי ריש ש"ו, וכנראה שיש שם ט"ס.

[27] עיין להלן שבת פט"ז (ברפוסים פי"ז) הכ"ב ובבבלי שם ק"נ א'; ירושלמי דמאי פ"ג ה"א, כ"ג ע"ב (אבל במקבילות שבתוספתא נשמטו המלים ,לעניים בבית הכנסת').

38. ר' או' או' אני שנותן וכו'. עיין בבבלי הנ"ל, שם ל"ט ב'. ועל הסיגנון של רבי „אומר אני", עיין במלאכת שלמה ערכין פ"ד מ"ב. ועיין דק"ס ב"ק עמ' 284 הערה י'.

38—39. אין מוכרין ברחוק ליקח בקרוב וכו'. וכ"ה להלן ב"ב פ"ח. וכ"ה בראשונים שנציין להלן (ובחי' הר"ן שם יש ט"ס). אבל בבבלי גיטין הנ"ל (בכל הנוסחאות והקדמונים): ואין אפוטרופין רשאין למכור ברחוק ולגאול בקרוב ולגאול ביפה וכו'. ועיין בח"ד מה שדייק מלשון זו, ואין צורך, מפני שהברייתא בבבלי נקטה את לשון המשנה בערכין (פ"ט מ"ב), ועיין גם בבלי ב"מ ק"ח ב'. והתוספתא הובאה ברשב"א, ריטב"א, וחי' הר"ן גיטין נ"ב א' ובמרדכי שם פ"ד סי' שפ"ב.

39. ברעה ליקח ביפה. ופירשו בבבלי הנ"ל: דילמא משתדפין. ובה' פסוקות (הוצ' ששון עמ' נ"ה) גרס: זמנין דלא משפיא (ולהלן בסמוך שם גרס: זימנין דמשתדפא), וכן בס' המקח והממכר לרב האי ריש ש"ו: דלמא לא משפיין, כלומר, שמא יש עליהם ערעור. ובה' ראו עמ' 44: פעמים שאינה מיפה. ועיין מ"ש להלן שו' 43.

אין דנין לחוב ולזכות וכו'. בבבלי גיטין הנ"ל שאלו: לזכות אמאי לא? ותירצו: אלא לחוב על מנת לזכות. ופירש"י: אם דנו כדי לזכות ונתחייבו אין היתומים נפסדין. ועיין בהשגות פי"א מה' נחלות ה"ז. אבל בר"מ שם: ואין רשאין לדון ולחוב על מנת לזכות ליתומים, שמא לא יזכו ונמצא החוב קיים. ועיין במ"מ שם. ובירושלמי (גיטין פ"ה ה"ד, מ"ז ע"א; ב"ק פ"ד ה"ה, ד' ע"ב) שנינו: אמר ר' יוחנן בתחילה אין מעמידין אפיטרופוס ליתומים לחוב להן אלא לזכות להן, ואם חבו חבו. ר' יוסי בר' חנינה אמר בין בתחילה בין בסוף אין מעמידין להן, בין בזכות בין לחובה. ובבבלי קידושין מ"ב א': מניין ליתומים שבאו לחלוק בנכסי אביהן שבית דין מעמידין להם אפוטרופוס לחוב ולזכות. לחוב אמאי? אלא לחוב ע"מ לזכות. וכבר נתקשו הראשונים (עיין בתוספ' שם ד"ה אלא ובראשונים שנציין להלן) בסתירה מן הסוגיא בגיטין. ומהם[28] שחלקו בין אפוטרופוס שמינהו ב"ד ובין אפוטרופוס שמינהו אבי יתומים. והקשו עליהם שהרי מוכח מסוגיית גיטין שאף באפוטרופוס שמינהו ב"ד אין דנין לחוב על מנת לזכות, ותירצו שהסוגיא בקידושין היא בהרשוהו באופן מיוחד לדון דין זה, וכמו שמפורש בתוספתא להלן בסמוך, עיין מש"ש.

להכניס ולהוציא ליתומים. וכ"ה להלן ב"ב פ"ח. אבל בבבלי חסר. ובעיטור (ריש אות פ"א, אפיטרופוס): ואפיטרופוס וכו' ומינהו על כל צרכי היתומים לשמור הנכסים ולהאכיל היתומים ולהכניס להם פועלים ולהוציא. וכן בבבלי שבועות מ"ח ב': בן בית וכו' מכניס לו פועלין ומוציא לו פועלין, מכניס לו פירות ומוציא לו פירות. ועיין להלן כתובות פ"ט סה"ג ור"מ פי"א מה' נחלות ה"ד. ברם כאן הפירוש הוא שאין דנין לא להכניס ולא להוציא, כלומר לא לתבוע ולא להתבע אלא ברשות ב"ד (עיין להלן). ועיין בשטר אפטרופא שפרסם אפטוביצר בצופה האנגלי סדרא חדשה ח"ד עמ' 29. ועיין בתוספ' קידושין מ"ב א' ד"ה אלא.

40. אלא אם כן נטלו רשות מבית דין. מכאן מוכיחים הראשונים[29] שהאפטרופסים רשאים לעשות כל מה שאסרו למעלה אם קבלו רשות מב"ד. ובעיטור, אפיטרופוס, הוצ' רמא"י ע"ח ע"ב: אין רשאין למכור אלא להאכיל וכו' אלא ברשות ב"ד וצוואת אביהן, ואם יארע בו אונס אין היתומין מפסידין.

[28] בעל העיטור (חלוקת שותפין, הוצ' רמא"י, כ"ח ע"ג) וסייעתו.

[29] הנ"ל (לעיל בפירושנו לסוף שו' 38—39); הרמב"ן בחידושיו לגיטין נ"ב א' ובס' הזכות שם פ"ד (מ"ד ע"ד); הרשב"א ב"מ ע' סע"א; הרב המניר בשמו פי"א מה' נחלות ה"י; שו"ת הרשב"א ח"ה סי' ק"ב; ח"ו סי' רמ"ט (בשם תוספתא פ' הניזקין!); מאירי קידושין מ"ב א', עמ' 211; רבינו ירוחם, משרים, נתיב כ"ו ח"א; ר"ן מגילה פ"ג סי' אלף פ"ד.

ובתוספ' המיוחסים לר"י הזקן (קידושין מ"ב א') כתב: "ובתוספתא דפ"ק דתרומות תני אין אפוטרופין רשאין לזכות ולחוב אלא ברשות ב"ד. ובירושלמי פ' הניזקין גרסינן אמר ר' יוחנן וכו' (כמו שהעתקנו לעיל שו' 39 ד"ה אין דנין). ומסתבר דהלכה כר' יוסי בר' חנינא וכברייתא דהניזקין שאין מעמידין אפוטרופוס לחוב ע"מ לזכות ואפי' ברשות ב"ד, ואין כח לב"ד לעשות אפוטרופוס לזה וכו', ולית הלכתא כתוספתא, דההיא כר' יוחנן שייכא, דאמר שיש רשות למנות אפוטרופוס לחוב ע"מ לזכות, ולית הלכתא הכי, אלא כרב נחמן, וכן דעת הר"מ שלא הביא אלא הא דרב נחמן ובברייתא דהנזקי' כמו שתמצא בנחלות".

ובר"ן גיטין פ"ה סי' תפ"ז: וה"ג בתוספתא וכולם אם נטלו רשות מבית דין מותר שאין לך בדברים אלא מקומן ושעתן (עיין משנת ערכין ספ"ו). ונראה שרבינו הוסיף כן מעצמו כדי לבאר שב"ד יכולים להרשות לאפוטרופוס למכור ברע ולקנות ביפה או לחוב ע"מ לזכות אם נראה להם שהכל הוא לטובת היתומים. אבל אין להם רשות לדון לחוב שלא ע"מ לזכות, במקום שברור שהכל הוא לחובת היתומים, וכתשובת הרשב"א ח"ה סי' ק"ב הנ"ל (בהערה 29).

לחשב עם יתומים באחרונה. בבלי גיטין הנ"ל. ועי"ש בפירש"י וברא"ש שם סי' ה'.

41. דברי ר'. בבבלי הנ"ל חסר בהוצאות שלנו. אבל ישנו בכי"מ; בה"ג ד"ו, פ"ז ע"א, ד"ב 344; בהלכות פסוקות, ששון עמ' נ"ה, ה' ראו 44; ברי"ף, בתוספ' רי"ד ועוד.

אין לי יתומים אלא מה שהניחו וכו'. בבבלי הנ"ל: רשב"ג אומר אינו צריך. ובר"מ פי"א מה' נחלות ה"ה: ואינו צריך לעשות להן חשבונות מה שהכניס והוציא, אלא אומר להן זה הנשאר. ובעיטור (אפיטרופוס, הוצ' רמא"י ע"ח ע"ג): ודוקא באחרונה, אבל בראשונה צריכין ב"ד לחשב עמהן ולכתוב חשבון המטלטלין והקרקעות וכל דבר שבא לידן וכו' והוא נקרא שטר שימוש. ועיין בס' השטרות לר"י הברצלוני עמ' 91 ועמ' 7.

42. אבל לא קרקעות וכו'. כ"ז ודברי רשב"ג נשמטו בד בטעות. וישנן להלן ב"ב פ"ח ובבבלי גיטין הנ"ל. ועיין לעיל שו' 33 ד"ה עבדים ומש"ש.

43. אף לא עבדים וכו'. פירשו בבבלי שם: דלמא לא משפיין, כלומר שמא אין הקרקעות משוקטים ונקיים מן ערעורים. ובה' פסוקות (הוצ' ששון עמ' נ"ה) גרס שם: זמנין דמשתדפא. וכ"ה בה' ראו עמ' 44. ונוסחא יפה היא, ובהחלפת קרקעות יש לחשוש שמא השניה יש עליה ערעור (עיין מ"ש לעיל שו' 39), אבל לעניין שדפון שתיהן שוות, ובחילוף עבדים בקרקעות יש מעלה בעבדים שאינה בקרקעות.

44. נשים ועבדים וכו'. וכ"ה להלן ב"ב פ"ח. וכן מעתיק הרשב"א גיטין נ"ב א', וכן מעתיקים בשמו בריטב"א ובחי' הר"ן שם, בשו"ת הרשב"ץ ח"ב סי' קפ"ט ובשו"ת יכין ובועז ח"ב סי' מ"ז.[30] וקטן לא נזכר כאן כלל, דאטו בשופטני עסיקינן. אבל עבדים היו מתמנים למעשה לאפוטרופסים,[31] ומכ"ש נשים (כתובות פ"ט מ"ד ואילך), ולפיכך מלמדת אותנו הברייתא שב"ד אין ממנים אותם: עבדים מפני שאינם נאמנים, ונשים שאינן בקיאות במשא ומתן. ברם בבבלי (גיטין נ"ב א') גורס: אין עושין אפוטרופין נשים ועבדים וקטנים. וכ"ה בכל נוסחאות הבבלי שבדקתי, וכן הביאו כל הפוסקים.[32] היוצא מן הכלל היחידי שראיתי היא תשה"ג שבעיטור (סוף הרשאה, הוצ' רמא"י ע"ה ע"א) שהעתיקה: כדתניא אין עושין

[30] ובר"ן על הרי"ף גיטין פ"ה סי' תפ"ז העתיק את לשון הברייתא שבבבלי בשם התוספתא. ועיין גם בריטב"א קידושין מ"ב א' ד"ה וקשיא.

[31] בבלי גיטין מ' א'. ועיין מ"ש ר"א גולאק בתרביץ ש"א ס"ד, עמ' 12 ואילך; ש"ב, עמ' 242.

[32] בה"ג ד"ו, פ"ז ע"א, ד"ב, עמ' 344; ה' פסוקות הוצ' ששון, עמ' נ"ה, ה' ראו, עמ' 44; הרי"ף במקומו והר"ם פ"י מה' נחלות ה"ו ועוד.

אפיטרופין נשים ועבדים ואם מינהו וכו'. ובמאירי (גיטין שם עמ' 217): ואין עושין בית דין אפטרופוס נשים ועבדים ואין צריך לומר קטנים, אבל מינהו אבי יתומים באשה ועבד מיהא הרייהו אפטרופוס גמור.

44—45. ואם מינה אותן אביהם בחייו עושין אותן אפיטרופין. וכ"ה להלן ב"ב פ"ח. ובבבלי הנ"ל: ואם מינן אבי יתומים הרשות בידו. וכ"ה בכל הנוסחאות והפוסקים (עיין לעיל הערה 32). ומלשון זו משמע שאם אבי היתומין מינה אותם כאפוטרופוס ליורשיו, הרשות בידו, ואין ב"ד מסלקין אותן. אבל הרשב"א והבאים אחריו[33] הביאו ראייה מכאן שאפילו לא מינה אותם לאפוטרופסים ליורשיו, אלא שהיו אפוטרופסים בחייו על נכסיו הוא, הרשות בידי ב"ד למנות אותם לאחר מותו, שהרי רואים שהאמין להם. ומשום כך הגיה הרשב"א גם בבבלי: הרשות בידן, כלומר, בידי ב"ד למנות אותם אח"כ.

46. מעשר ומאכילן מפני תיקון העולם. בגיטין פ"ה מ"ד שנינו: יתומים שסמכו אצל בעל הבית או שמינה להן אביהן אפטרופוס חייב לעשר פירותיהן. ברם כאן לא נזכרו "פירותיהם", וגם אינו מובן יפה מה "תיקון העולם יש כאן". וטעם המשנה הוא שאין מאכילין ליתומים דברים אסורים, ואין הוא דומה כלל לתיקוני העולם שנזכרו במשנת גיטין פ"ד ופ"ה. ואולי הפירוש הוא כפשוטו ביתומים עניים שסמכו אצל בע"ה והוא זן אותם משלו. ולהלן נראה שהברייתא סוברת שאסור לזון אותם ממתנות עניים. ולפיכך אמר כאן ר"ש בן מנסיא שמפריש מעשר ומאכילן את הכל, כלומר את החולין ואת מעשר העני,[34] ואעפ"י שאינו רשאי להאכילם מעשר עני משלו אם הם סמוכים על שלחנו (עיין להלן), שאני הכא שהוא נותן להם את כל הטבל ומפריש על ידם, ומאכילם את הכל מפני תיקון העולם, כדי שלא ימנעו מלסמוך אצלם יתומים עניים.

47. יתום בן לוי שהיה גדל אצל בעל הבית וכו'. אף כאן הפירוש שמעשר ונותן לו את הכל מפני תיקון העולם, אעפ"י שאינו רשאי לפרנס אותו במעשר גרידא, עיין להלן.

48. מפני תיקון העולם. בד מוסיף: היה למד אצל לוי וכו', כלומר הכבא שלהלן שו' 49—50, עיין מש"ש.

הרי זה מאכילו. צריך להוסיף: מחלקו, כמו שהוא בד (מחלקן) ולהלן שו' 51 בכי"ע. כלומר, מחלק הכהן, הלוי [או העני], ממתנות כהונה או לויה או ממתנות עניים. והטעם הוא משום שבן אשתו אין דינו כיתום הסמוך על שולחנו, ומותר לתת לו המתנות הנ"ל, שהרי אפילו בבנו ממש, אם אינו סמוך על שלחנו, מותר לתת לו מעשר עני, כמפורש להלן (מע"ש פ"ד ה"ד, עיין מש"ש). ולפיכך יכול לתת לו את כל מזונותיו ממתנות כהונה ועניים.

49. שאמ' לאחד בשוק האכילני מעשר, מאכילו וכו'. כלומר, מאכילו מעשר. ואעפ"י שאין דרך לחלק מעשר עני בשוק, וחייב לתת לו צדקה, מ"מ מפני תיקון העולם, שלא ימנעו מלפרנס קטנים שמבקשים אוכל, התירו לו לתת לו מעשר עני בשוק, ואין דינו כפוסק צדקה ממ"ע (עיין לעיל פאה פ"ד הט"ז). ושמא נסתרסו לפניהו התיבות וצ"ל: האכילני, מאכילו מעשר וכו'. כלומר, שהקטן תבע ממנו בשוק מאכל סתם בתורת צדקה, מותר להאכילו מעשר בתור צדקה מפני תיקון העולם. אבל מגירסת ד: "האכילני מעשר מחלקו (צ"ל: מחלקי) מאכילו וכו' " משמע שהקטן תבע ממנו מעשר. ושמא צ"ל אף שם: האכילני, מאכילו מעשר מחלקו וכו', וכמו שפירשנו.

[33] ציינתים לעיל שו' 44 רד"ה נשים.

[34] ושמא מותר להאכילן אף מעשר ראשון, כמנהג הקדום שבירושלים, עיין ירוש' סוף מע"ש ובמקבילה בסוטה פ"ט הי"א, כ"ד ע"א. ועיין ירוש' מע"ש פ"ה ה"ה, נ"ו ע"ב, ובתרגום שה"ש פ"ז, ג'.

49—50. אם היה לגדל אצלו כהן או לוי וכו'. ברור שצ"ל: אם היה מגדל וכו'. ובד: היה למד אצל[ו] לוי או כהן או עני הרי זה מאכילו משלו, כלומר, חולין מתוקנין משל עצמו. ובמשנת דמאי (פ"ד מ"ד) שנינו: מי שקרא שם לתרו"מ של דמאי ולמעשר עני של ודאי לא יטלם בשבת. ואם היה כהן או עני למודים לאכול[35] אצלו יבואו ויאכלו ובלבד שיודיעם. ובפיה"מ להר"מ שם (ורמז לו במצפה שמואל כאן): "ופי' למודין רגילים, ומה שאמר ובלבד שיודיעם, שיאמר להם זה שאני מאכיל אתכם הוא תרומת מעשר, או מעשר עני, שאם לא יודיעם יחשבו שמאכילם דרך נדבה, ויהיה כמי שמאכיל תרומה ומעשרות לאורחיו, או עושה מהן צרכיו". ולפ"ז נראה שאסור להאכיל מעשר עני לאורחים עניים הרגילים לאכול אצלו משלו. ודווקא במקום ששכח ליטול את המתנות בשבת, ואין לו פירות אחרים, הרי זה נותן להם משלהם, ומודיעם שאין אוכלים עכשיו משלו. ולפ"ז אף במקום שמגדל מרצונו יתום כהן או לוי או עני, והוא סמוך על שולחנו, מאכילם חולין משלו, ואין כאן תיקון העולם בגדולים, או בקטנים שאין להם אב ואם.

50. אם היה בן אשתו וכו'. בבא זו ליתא בד, ולכאורה נראית מיותרת, שהרי כבר נשנית לעיל. אבל נראה שחזר עליה כאן כדי ללמד שבן אשתו אינו נחשב כלמוד אצלו, מפני שאין אדם רגיל לזון את בן אשתו (וכמו שפירשנו לעיל סהי"ב), וכדי להסמיך לה את הבבא הבאה.

51. אם חייב לו מזונות וכו'. לפי גירסת ד הדברים הולכים על קטן שאמ' לאחד בשוק האכילני, וזה אינו רגיל שיהא חייב במזונות של קטן שפגעו בשוק או שיתחייב לעשות לו סגולה (שהרי יכול לתת את המעשר לאחר). אבל לפי גירסתנו הדברים עונים על בן אשתו, והוסיפה הברייתא שאם חייב לו מזונות (כגון שפסק עם אשתו שיזון את בנה, עיין כתובות פי"ב מ"א), או שהיה עושה עמו, הרי זה מאכילו משל עצמו חולין מתוקנין, ואינו רשאי לפרוע חובו במתנות כהונה ועניים.

52. ועושה לו בחלקו סגולה. כלומר, אם דואג לבן אשתו ורוצה לתת לו מתנ"כ או מת"ע, הרי עושה לו בחלקו אוצר המשתמר. ובבבלי (ב"ק פ"ז ב', ב"ב נ"ב א') נחלקו בה: רב חסדא אמר ספר תורה. רבה בר רב הונא אמר דיקלא דאכל מיניה תמרי.

52—53. לא יתרום בעל הבית את המעשר וכו'. רשב"א גיטין ל' ב' סד"ה הא דתניא ומאירי שם עמ' 120. והנה בברייתא כאן לא נזכרו אלא מעשר וזרוע ולחיים וקיבה, כלומר, דברים המותרים לזרים. וכן במקבילה לעיל דמאי פ"ז הט"ו (שו' 40) לא נזכרו אלא לוי ועני דהיינו מע"ר ומעשר עני שמותרים לזרים, אבל תרומה ותרו"מ של כהן לא נזכרו כלל. וכבר כתבנו שם שלפנינו בעה"ב הוא שרוצה לקנות את המתנות לעצמו ולשלם אח"כ את דמיהם, ולפיכך לא הזכירו מתנות האסורות לזרים, מה שאין כן במשנת גיטין (פ"ג מ"ז) שהכהן הוא שבא ללוות לצורכו. ובברייתא זו אוסרת להפריש מעשרות לעצמו ע"מ לקחת אח"כ רשות מן הלוי והכהן. והיא בשיטת ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון בתוספתא דמאי ספ"ז. עיין מ"ש לעיל עמ' 280. והבבא שלנו דבוקה להי"ג, והיינו אעפ"י שמותר לעכב את התרומה ואת המעשר על חשבון בן אשתו כהן או לוי ולעשות לו סגולה בדמיהם, אבל לא יתרום וכו'.

53—54. אבל מלוה אותן להיות מפרישין וכו'. כמשנת גיטין פ"ג מ"ז. והעמידוה שם בירושלמי ובבבלי כר' יוסי שעשו בה שאינו זוכה כזוכה (כלומר, כאילו זכה בהן הכהן, הלוי, או העני, והחזירן לבעה"ב) או במכירי כהונה ולויה (שזוכים בלי קניין. והעמידוה שם עוד: במזכה להם ע"י אחר). ועיין מ"ש להלן בסמוך.

[35] בפיה"מ כת"י תימן חסרה המלה ,לאכול". וכן בירושלמי שם בנוסח הרש"ם: בלמודין אצלו, אבל בשאין למודין אצלו. ועיין מ"ש לעיל, עמ' 219, הערה 43.

54–55. מכרי כהונה ולויה אינן רשאין לעשות כן. כלומר, סתם כהנים ולויים רשאין ללוות על חלקם, שהרי ע"י ההלואה הם מבטיחים לעצמם את המתנות, ולפיכך התירו להם ללוות באקראי לכתחילה מפני תיקון העולם, כדי שימצאו ללוות. אבל מכרי כהונה ולויה שבין כך ובין כך בטוחים בקבלת המתנות, ואם נתיר להם ללוות יעשו כן בקביעות, אינם רשאים לעשות כן. ולכאורה סותרת ברייתא זו את משנת גיטין הנ"ל, לפי פתרון שני התלמודים.

ברם נראה שאין כאן איסור על בעה"ב, אלא אזהרה למכרי כהונה ולויה. וכן שנינו בדרך ארץ רבה פ"ב (הוצ' היגר עמ' 280): ואילו שאין מורישין לבניהם, ואם מורישין לבניהם, אין מורישין לבני בניהם, המשחק בקוביא ומלוה ברבית וכו' וכהן ולוי שלוו על חלקם.[36] וכתב בנחלת יעקב שם: "והטעם, דנראה ככהן המסייע בבית הגרנות". וטעם זה שייך יותר במכרי כהונה ולויה המצויים בקביעות אצל הגרנות של אותו בעל הבית, ואין כאן אלא חשש של מראית העין וחשד שהם מוכרים בזול.

55. ודברים האובדים מותר. נראה שבדברים האובדים אין מכירי כהונה, מפני שמחוייב ליתנם מיד לכל כהן שמזדמן לידו, כדי שלא יתקלקלו המתנות, והוא כמשיב אבדה להם. ושמא חוזר כאן על הרישא, כלומר בדברים האובדים מותר להפריש מעשר וזרוע ולחיים וכו' ולעכבם לעצמו ע"מ לשלם את הדמים, מפני שהוא כמשיב אבדה, ועשו בה שאינו זוכה כזוכה (עיין בירושלמי גיטין הנ"ל, וכאן הרי הדברים קיימים כשזוכה בשבילם). ועיין פסחים י"ג א' ובמקבילות, ובתוספ' שם ד"ה מאי (וכאן, שאין אחרים, מעכבן לעצמו ומשלם את דמיהן).

55–56. מי שבא בדרך והיו בידו תאינים וכו'. בכי"ע: מפני שבא וכו' וחסרה המלה, "בידו" והושלמה בגליון. ובד: מי שבא בדרך ובידו וכו'. ואגב דבר האבד שלעיל נשנית כאן בבא זו. ונקטה פירות שאין דרכם להשתמר, עיין להלן פ"ד ה"ה.

56–57. משליכן לתוך הנקע וכו'. מכיוון שברור לו שבין כך ובין כך תלך התרומה לאבוד מותר לו להקל ממשאו ולהצניע את התרומה בתוך הנקע או בתוך הקוצים. עיין בבלי פסחים י"ג א' ובתוספ' שם ד"ה ושורפין. והמפרשים מסמיכים לכאן את משנת תרומות פ"ח מ"ח. ונראה שבגידון שלנו שלא נולדה שום ריעותא בגוף התרומה, לכ"ע אסור להניחה במקום התורפה.

57. היה עובר בין הגוים ובין הכותיים וכו'. וכ"ה בד. ופירושו, שהוא יודע שהגויים יכריחו אותו למסור להם את התרומה (עיין מ"ש בפירוש הקצר) ויטמאו אותה בידים, ואין לו מקום להצניע אותה, וגם לא יוכל להגיע לעיר לפני שיפגוש בהם.

58. מניחן על גב הסלע. כלומר, ולא ימסור אותה בידיו. ובתרומות פ"ח מי"א שנינו: אמר לו גוי תן לי אחת מהן ואטמאה וכו', ר' יהושע אומר יניח לפניו אחת מהן על הסלע.

ר' יוסי או' נותנן בפונדתו וכו'. ר' יוסי חולק על הרישא וסובר שחייב לטפל בתרומה אעפ"י שאין כהן,[37] וחייב לשומרה, ולפיכך נותנה בפונדתו (כלומר, במקום המשתמר, ואפילו על גופו) עד שתסריח. ואם נסרחה ונפסלה מאכילה מותר לו להשליכה, עיין בבלי פסחים ט"ו ב' וברש"י שם ד"ה ונשרפת. ועיין להלן פ"י ה"ו.

[36] וכן הביא ברוקח סי' כ"ט. וכל הברייתא אף בסדר אליהו רבה פט"ו, הוצ' רמא"ש פט"ז, עמ' 77. ובפרקי דרבי, הוצ' שענבלום י"ט ע"ב: חמשה אין מורישין לבניהם וכו' ונהנין ולוין המלוין על המעשרות, וברור שצ"ל: וכהנין ולוין הלוין על המעשרות.

[37] עיין בשיטתו להלן פסחים פ"א ה"ו ובבלי שם ט"ו סע"א.

59. גוי שתרם וכו'. חוזר למשנתנו פ"א מ"א. ואחרי ששנו דיני חרש וקטן והזכירו שמעמידין להם אפוטרופוס, והוא תורם מפני תיקון העולם, האריכו בענייני אפוטרופוס ובשאר תקנות מפני תיקון העולם (ובתוכן אף הלואות לכהן ולוי ודבר האבד). ועיין מ"ש להלן רפ"ב.

של ישר' אפילו ברשות וכו'. וכ"ה במשנתנו פ"א מ"א, וכן כנראה מעתיק מן התוספתא בכפו"פ פי"ח עמ' תל"ח. אבל בד: גוי שתרם של חברים ושל ישראל וכו', וברור שצ"ל: של חברו וכו', כמו שהגיהו המפרשים. והוסיפה התוספתא שאף בשל חבירו אינו נעשה שליח לתרום. ועיין ירושלמי דמאי רפ"ו ותרומות פ"א ה"א ובמה"פ שם ד"ה ודכוותה.

60. מעשה בפיגא וכו'. בד: מעשה בפינא וכו'. וכנראה שהנכון כלפנינו, עיין להלן יבמות פ"ו, הוצ' צוקרמנדל עמ' 248 שו' 6. והכוונה כנראה לכפר פג'ה שבקרבת פתח תקוה, עיין מ"ש הר"ש קליין בספרו ארץ יהודה וכו' (הוצ' דביר תרצ"ט) עמ' 78. ובשה"ש זוטא פ"ה, ב' (אגדת שה"ש, הוצ' שכטר סוף עמ' 38): והן מתכנסות ובאות על פוגה ועל עכו. ובכ"י פרמה שם (הוצ' שכטר עמ' 85): על פוגה של עכו. וכנראה שזהו מקום אחר.

61. ר' יצחק אומ' וכו'. כפו"פ פי"ח עמ' תל"ח.

62. והבעלים מקיימין וכו'. עיין בדברי ר' אבא בירושלמי דמאי רפ"ו. כ"ה ע"א, וכאן פ"א ה"א, מ' רע"ג. ועיין מ"ש לעיל שו' 14 ד"ה אלא אביו.

פ"ב

1. פירות שמכרתי לך טבלים הם וכו'. ר"מ ספי"ב מה' מעשר. ופירושו שהמוכר טוען שמכר לו בטעות, ולא נתכוין למכור לו פירות הללו, ורוצה לחזור ממכירתו, שאם במזיד הטעה אותו והוא מודה שהלוקח לקח את הפירות בחזקת חולין, הרי חייב הוא לתקן אותם (עיין להלן מע"ש פ"ג ה"ח ומש"ש), ולא עוד אלא שר' יהודה אומר להלן לא נחשדו ישראל וכו', ואם טוען שמכר במזיד, הרי נחשד ונחשד. ואנו עוסקים בדברים שעדיין קיימים ביד הלוקח, שאם כבר אכל אותם הרי מה דהוה הוה, והמוכר יחזיר לו את הדמים, עיין להלן מע"ש פ"ג הי"ב ומש"ש. אבל עיין מה שהאריך בזה במהרי"ט אלגזי בכורות פ"ה סי' נ"א, קנ"ב ע"א ואילך. ועיין להלן.

2. שורת הדין אינו נאמן. ואעפ"י שעד אחד נאמן באיסורין ואף שאינן בידו, מ"מ כאן אינו נאמן, שהרי מעיד על עצמו שפשע, ולא דייק יפה, ומכר לו דברים אסורים, וכסברת תוס' רי"ד גיטין נ"ה א' ורמב"ן שם נ"ד ב'. ועיין בראשונים שנציין להלן. ובח"ד הקשה למה לא יהא נאמן, והרי הוא צריך לשלם לו, ולמה לא נאמר מתוך שנאמן להפסיד נאמן גם על האיסור (עיין בבלי גיטין נ"ד ב'). ותירץ שכאן הוא טוען שהמקח טעות ורוצה לחזור בו, ואנו חושדים בו שהוא מערים ורוצה להשתמש בהם, שהרי הוא יודע את האמת, ואינו מפסיד כלום. וכנראה שהמוכר דורש שהלוקח יחזיר לו את המקח כדי שיקיים מצות הפרשת מעשר בטבל וביעור ע"ז ביין נסך וקבורה בבשר בכור.

והנה מן הלשון "שורת הדין" מוכח שדווקא משורת הדין אינו נאמן, ובא למעט שאם הלוקח חושש לדבריו נאמן. ובמשנתנו (גיטין פ"ד מ"ד): שורת הדין אין העבד חייב כלום אלא מפני תיקון העולם וכו'. ועיין בריטב"א ובחידושי הר"ן גיטין נ"ד ב', שפירשו לשון זו בדברי ר' אמי שם שאחרי תקנת חכמים שמשלם נאמן, אבל כאן אי אפשר לפרש כן. ובר"מ הנ"ל דייק מלשון זו שאם הלוקח זריז יחמיר על עצמו. ובתשובת ר' משלם (אוה"ג גיטין, עמ' 113): ואם יודע בו שהוא נאמן צריך לחוש. והברייתות הללו באו מתוך קובץ המשניות שעסקו בהלכות

שמפני תיקון העולם בטלו בהן את שורת הדין (או שיש להחמיר על שורת הדין). ויש כאן המשך של פ"א, עיין מש"ש לעיל פ"א שו' 59.

2–3. לא נחשדו ישר' על כך. כלומר, לא נחשדו ישראל להעיד על חולין שהוא טבל ועל יין כשר שהוא נסך וכו' מפני הנאה מועטת (עיין מ"ש לעיל, ועיין לעיל דמאי פ"ה שו' 10), ואעפ"י שאינן בידו ראוי להאמין לו.

3–4. ואמ' לו נתפגלו וכו'. בבבלי גיטין נ"ד ב': ת"ר היה עושה עמו בטהרות, ואמר לו טהרות שעשיתי עמך נטמאו, היה עושה עמו בזבחים, וא"ל זבחים שעשיתי עמך נתפגלו, נאמן. וכתב במאירי בגיטין שם עמ' 224: דוקא בשאמר שבשוגג נעשה וכפשוטו של לשון, ר"ל ניטמאו ונתפגלו, ולא אמר טמאתי ופגלתי. ובתוספ' רי"ד שם נ"ה א': דהא לא מייתי ראיה אלא מכ"ג ביום הכפורים וכו', וכשאמר פגלתי עושה עצמו קצת רשע. ולכאורה הלשון "קצת רשע" תמוה, שהרי רשע גמור הוא,[1] וכוודאי כוונתו שפיגל בשוגג. ומן הלשון להלן (שו' 7) "שלא לשמו שחטתיו" היה נראה לפרש שכאן לא הוא שטימא ושפיגל, אלא אומר שאחר טימא אותן בשוגג, וכהן אחר פיגל אח"כ בשוגג בזריקה, ואעפ"י שהוא פשע קצת שלא שמר את הטהרות כראוי ושמסר את הזריקה לאחר שאינו בקי וזריז,[2] מ"מ לא נחשדו ישראל לשקר שישרפו טהרות וכו' (עיין להלן), ואעפ"י שעושה את עצמו "קצת רשע", כדברי בעל תוספ' רי"ד הנ"ל,[3] מ"מ נאמן, ככל עד אחד שנאמן באיסורים. ועיין מ"ש להלן.

4. לא נחשדו ישר' על כן. בבבלי הנ"ל: נאמן (ולא יותר). וברי"מ סוף ה' פסוה"מ: נאמן. לא נחשדו ישראל על כך. וצרף את לשון הבבלי עם התוספתא. ואף כאן הפירוש הוא שלא נחשדו ישראל שישרפו טהרות על פיהם ושיקרבו על פיהם חולין בעזרה. ומלשון התוספתא ברור שלא טימא ופיגל במזיד, שאם הוא אומר כן הרי נחשד ונחשד.

5. באותו היום נטמאו שורת הדין אינו נאמן. וכ"ה בד. וקרוב לוודאי שיש כאן השמטה, וצ"ל: באותו היום [נתפגלו. טהרות שעשיתי עמך באותו היום] נטמאו וכו'. וכן מעתיק בר"מ הנ"ל,[4] וכן מוכח בבבלי הנ"ל. ופירש רבא בבבלי: כגון דאשכחיה ולא אמר ליה מידי, ולבתר הכי אשכחיה ואמר ליה. ובאור התוספתא הוא שלא אמר לו מיד כשמסר לו את הטהרות, אלא לאחר זמן אמר לו טהרות שעשיתי עמך באותו היום נטמאו וכו', ומכאן רואים שנחשד ונחשד, שהרי היה צריך להודיע לו מיד על הטומאה ועל הפיגול.[5]

6. לא נחשדו ישראל וכו'. ר' יהודה סובר, שאעפ"י שלא אמר לו מיד, עדיין לא נשברה חזקתו, ומה שלא אמר לו מיד משום כיסופא הוא, עיין ברמב"ן גיטין בשם הראב"ד.

---

[1] עיין זבחים כ"ט ב'. ואפילו לשיטת הסמ"ג (לאוין של"ז, פ"ח ע"ב) שאין למנותו בין הלאוין מ"מ בודאי יש כאן איסור גמור, עיין בר"מ פי"ח מה' פסולי המוקדשין ה"א וה"ב.

[2] עיין היטב בתוספ' רי"ד גיטין נ"ה א' וברמב"ן שם נ"ד ב'.

[3] ועיין היטב באו"ז ח"ב סוף סי' רכ"ג, נ"ד ע"ב, שלפי מסקנת הש"ס בגיטין כה"ג אינו נאמן לומר שפיגל, ולא הזכיר כלל את הברייתא שלנו. ולפי דברינו ניחא שרווקא בכה"ג בעבודת פנים של יוה"כ שעובד בעצמו אינו נאמן, עיי"ש. ועיין מ"ש הגרי"ש נאטהנזאהן בהסכמתו לאו"ז ח"א, עמ' 4.

[4] ומלשונו ברור שהעתיק מן התוספתא. ועיין במעשה רוקח שם מ"ש ליישב את הסתירה מפסקו בסוף פי"ג מה' מטמאי משכב ומושב. וצ"ע.

[5] בגמרא שם: מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? אמר אביי כל שבידו נאמן. רבא אמר כגון דאשכחיה וכו' (כמו שהעתקנו בפנים). ולולא דברי רבותינו הראשונים היה נראה שרבא סובר שברישא נאמן מפני שלא עשה את עצמו רשע גמור, ונאמן ככל עד אחד שהוא נאמן באיסורים, ולאו מחמת שהוא בידו אתינן עלה. ואביי חולק וסובר שאינו נאמן, משום שהוא מודה שפשע, ורק מחמת שהוא בידו נאמן,

6—7. השוחט את הפסח על בני חבורה וכו'. להלן פסחים פ"ד (פ"ג) ה"ז, והובאה משם באור"ז ה' פסחים סי' רכ"ג, ח"ב, נ"ד ע"א, ופסקה הר"מ בפ"ד מה' ק"פ ה"א.[6]

7. ואמ' שלא לשמו שחטתיו. בניגוד לסיגנון לעיל „נתפגלו", „נטמאו" הוא אומר כאן מפורש: שלא לשמו שחטתיו, כלומר שבעצמו פשע, ועושה עצמו רשע.

שורת הדין אין נאמן.[7] שהרי כאן אומר מפורש שפסלו בעצמו ועבר על לאו. ואפילו אם אמר ששגג, הרי יש כאן פשיעה גמורה, ואין לומר כאן: לא נחשדו ישראל על כך. ואף כאן דייק בר"מ הנ"ל שאם בני החבורה מאמינים לו נאמן. ועיין בהשגות שם.

8. עד שלא יתחילו בו נאמן. כלומר, כל זמן שלא התחילו בני החבורה לאכול נאמן, והוא סובר כאביי בגיטין הנ"ל שכל שבידו נאמן, ואעפ"י שאינו יכול לפגל (שהרי משחיטה ואילך מצות כהונה), וכסברת הראב"ד (שהביאו ברמב"ן וברשב"א גיטין שם) שכל זמן שנמצא ברשותו נאמן.

משיתחילו בו אינו נאמן. כלומר, ועכשיו הוא מעיד שבני החבורה אכלו מפסח פסול, הרי כבר יצא הפסח מרשותו, ואינו נאמן אף לשיריים, ויכולים לגמור. ובד"ח: עד שלא יתחיל (וכ"ה אף בד"ר) וכו' משהתחיל וכו'. ואינו אלא טה"ד, שהרי בסיפא אף בד"ר: משהתחילו, וברישא צ"ל: שלא יתחילו וכו', כפי שמוכח מכי"ע ומן המקבילה בפסחים בכל הנוסחאות. ונוסחת ד"ח הטעתה כמה מן המפרשים.

8—9. אין תורמין ממין על שאינו מינו. במשנה פ"ב מ"ד: אין תורמין ממין על שאינו מינו, ואם תרם אין תרומתו תרומה.[8] ולמדו הטעם (בירושלמי שם וכן בבבלי בכורות נ"ג סע"ב ותמורה ה' א') מן הכתוב (במדבר י"ח, י"ב): כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' וכו', שנותנים חלב מכל אחד לחוד. וכן בס"ז קרח שם (עמ' 295): חלב יצהר יצהר. חלב תירוש תירוש, וחלב דגן דגן. ובספרי (קרח פי' ק"כ, עמ' 147, לעניין תרו"מ) והרמותם ממנו. ממין על מינו, ולא ממין על שאינו מינו. ועיין גם ס"ז שם עמ' 298 ועמ' 299.

9. אבל אמרו כל מיני חיטים אחד. במשנה הנ"ל סתם: כל מין חטים אחד. והתוספתא הובאה בכפור"פ ספ"כ עמ' ת"ן. ועיין להלן.

כל מין איפולין ואגוזין וכו'. בכפור"פ הנ"ל: כל מיני אופילין (וכ"ה בד) ואגוזים וכו'. ובמשנתנו ספ"ב קבעו את הכלל: כל שהוא כלאים בחבירו לא יתרום מזה על זה, אפילו מן היפה על הרע. וכל שאינו כלאים בחברו תורם מן היפה על הרע וכו'. ועיין גם להלן כלאים פ"א ה"א. ובמשנה ריש כלאים שנינו: הפול והספיר הפורקדן והטופח ופול הלבן והשעועים אינם כלאים זה בזה. ומכיוון שבמשנה זו כ"ע מודי שזוגי זוגי קתני (עיין בתוספתא שם רפ"א ובירושלמי שם ובבבלי פסחים ל"ט א') הרי הפול והטופח, והפול הלבן כלאים

וחולק על הברייתא כאן, ולפי דבריו אפילו אמר שפיגל וטמא במזיד נאמן כל זמן שהוא בידו, וכסברת ר' יהודה להלן שו' 8.

[6] במאירי ניטין סוף עמ' 224 הביא כלשון הר"מ הנ"ל בשם ברייתא בפסחים. ולא היתה לפניו שום גירסא אחרת, אלא העתיק את לשון הר"מ ופתח בשם המקור, כרגיל אצלו, וכמו שנוהג הסמ"ג (עיין תס"ר ח"א, עמ' 58), ולפעמים גם בעל כפו"פ.

[7] בכי"ע כאן בטעות: שורת הדין נאמן, וו היא ט"ס, וצ"ל: אין נאמן, וכ"ה בר ולהלן פסחים בכל הנוסחאות, וכ"ה באו"ז וברי"ם הנ"ל.

[8] מסדר ההלכות שבתוספתא נראה שהמשנה שאליה נסמכה התוספתא שנתה (בפ"א מ"ה): אין תורמין ממין על שאינו מינו ולא מן החדש על הישן וכו' ולא מן התלוש על המחובר וכו' ולא מפירות הארץ וכו' ולא מן החיוב על הפטור וכו'. ועיין במשנת מע"ש פ"ה מי"א ובספרי קרח פי' ק"כ, עמ' 147, ולהלן בסוף פרקין.

זה בזה,[9] ועיין להלן פ"ו הי"א שו' 47 ומש"ש. ולכאורה משמע שבבא זו חולקת על הכלל של משנתנו. וגדולה מזו כתב רש"י (פסחים ל"ה א') שגם חטין וכוסמין הם מין אחד לעניין תרומה. אבל הראשונים (עיין מאירי ר"ן ומהר"ם חלאוה שם) חלקו עליו ופירשו את הברייתא לעניין חלה, עיי"ש.

ואגוזין שקדים ורימונים וכו'. לפי משנתנו הנ"ל דוקא באלה שאינם כלאים זה בזה. ובמשנה ראשונה תרומות ספ"ב כתב: "תימא הא יצהר ותירוש אינם כלאים זה בזה וכו', וכן איתא בגמ' (בכורות נ"ד רע"א) בהדיא דתירוש ויצהר אינם כלאים וכו', וצ"ל דכלאים לאו דוקא אלא כלומר כל שאינו מינו וכו' ". ברם ברור שקשה לומר כן, וכוונת המשנה היא באילנות שהם כלאים לעניין הרכבה, אבל בגמרא שם דרשו ק"ו מכלאים בנטיעה. ועיין מ"ש להלן.

10. היו תאינים שחורות ולבנות וכו'. וכ"ה בכפו"פ ספ"כ הנ"ל. וכן בירושלמי כאן פ"ב מפרש את משנתנו הנ"ל ("כל מין חטים אחד"): לכן צריכה, אפילו מאגדון על שמתית, ומן שמתית על אגדון (עיין מ"ש לעיל דמאי פ"ד הכ"ג, שו' 58), כלומר, שתורמין ומעשרין מזה על זה. ברם בכבלי חולין (קל"ו ב') שנינו: דתניא היו לו שני מיני תאנים שחורות ולבנות, וכן שני מיני חטים, אין תורמין ומעשרין זה על זה וכו'. וכ"ה הגירסא בכל כתה"י ובראשונים.[10] וברור שהגירסא בכבלי בטוחה,[11] והיא בהפך למסורת התוספתא והמשנה.[12]

ושמא סברא הברייתא כדרשת הספרי שהבאנו לעיל (שו' 8—9): ממנו. ממין על מינו וכו', כלומר, שהתרומה צריכה להיות ממנו דווקא, מתוך אותו המין ממש. ובס"ז סוף קרח עמ' 299 דרשו: ממנו. שלא יפריש תרומה ממין על שאינו מינו, שלא יטול מן הרע על היפה. ולפי רהיטת הסיגנון משמע שאין כאן שתי דרשות מהמלה "ממנו" (עיין בבלי יבמות פ"ט ב' ובמקבילות), אלא נתינת טעם שאפילו בשני מינין מאותו המין (שהרי בשני מינין ממש כבר עסקנו לעיל שם) לא יפריש, שלא יטול מן הרע על היפה, ותאנים שחורות ולבנות הן שני מינים מאותו המין.[13]

11—12. ר' יצחק אומ' משום ר' אלעזר בית שמאי אומ' וכו'. בכבלי חולין הנ"ל: ר' יצחק אומר משום ר' אלעאי ב"ש אומרים וכו'. אבל בכת"י אף שם הגירסא: משום ר' אלעזר וכו'.[14] ולעצם העניין בשיטת ב"ש, עיין להלן כלאים פ"א סה"ד ומש"ש.

[9] אמנם בירושלמי שם סה"א: כיני מתניתא הלבן והשעועית (ועיין בפ"מ שם), ברם מפי' הר"ש והריבמ"ץ והערוך מוכח שהיתה לפניהם הגירסא: כיני מתניתא פול הלבן והשעועית. והנכון בשנות אליהו שם.

[10] עיין דק"ס שם, ועיין שם בחידושים לאחד הראשונים שנדפסו יחד עם חידושי הר"ן לחולין (עיי"ש בד"ר בסוף פרק כל הבשר).

[11] והקושיא היא מדברי הת"ק, כמ"ש בחידושין הנ"ל שם. ועיין מ"ש להלן.

[12] ובפי' הרש"ס לירושלמי כאן (כ"ב ע"ב): "ומ"מ אני רואה מתני' דפרק אמרו לו, דתנן נתכוין ללקט תאנים ולקט ענבים, תאנים שחורות ולקט לבנות, שייכא כת"ק דר' יצחק דשני מינין חשיב ליה". ועיי"ש בכריתות י"ט ב' וברש"י שם כ' א' ד"ה ור' יהודה סבר (אבל עיי"ש בהשמטות וחידושין משטמ"ק כ' א' סוף אות נ' מ"ש בשם פירוש אשכנז). ולא ירדתי לסוף דעתו בזה, שהרי ברור ששחורה ולבנה שני מינים בחיטה הם (כמפורש במשנתנו פאה פ"ב מ"ה, ועיין בירוש' שם), אלא מה עניין מחשבת שבת לתרומה, והרי בשבת בדעתו הרבר תלוי, ואם כיוון לשחורות ולקט לבנות נמצא מין אחר אצלו, לעניין דמים. וכן מפורש במשנת ב"ב (פ"ה מ"ו): מכר לו חטים יפות וכו', שחמתית ונמצאת לבנה. לבנה ונמצאת שחמתית וכו' שניהם יכולים לחזור בהן.

[13] ועיין בספר חסידים הוצ' מק"נ סי' תקנ"ו, עמ' 155 ובהערות שם, במלא"ש תרומות פ"ד מ"ט, בשו"ת תרומת הדשן סי' ל"ג ובבאור הגר"א או"ח סי' רכ"ה ס"ק ד'.

[14] עיין בדק"ס שם ובחידושים שבסוף חידושי הר"ן הנ"ל (לעיל הע' 10).

12–13. כיצד אין תורמין מחדש על הישן וכו'. במשנתנו פ"א מ"ה: אין תורמין וכו' ולא מחדש על הישן ולא מן הישן על החדש. וסתמה המשנה ולא פירשה מה זה חדש וישן, ואם תבואה שהתירתה העומר היא ישנה, ותבואה שלא התירתה העומר היא חדשה,[15] אעפ"י ששתיהם משנה אחת (ואחת השרישה לפני העומר ואחת לאחריו), ומה דינן של תבואות שנזרעות ונקצרות פעמיים בשנה. וכל הברייתא שלנו הובאה בר"ש פ"א מ"ה, ועיין גם בריבמ"ץ שם.

13. מפירות שנה זו על פירות שנה שעברה וכו'. בספרי ראה ריש פי' ק"ה (עמ' 164): היוצא השדה שנה שנה מלמד שאין מעשרין אותו משנה לחברתה (ועיין בהערות שם). ועיין להלן בכורות פ"ז ה"א, בבלי שם נ"ג ב' ותו"כ בחוקתי ספי"ב, קט"ו ע"ב.[16]

14. אבל שדה. ע"כ חסר בכי"ו, ומכאן ואילך ההעתק הוא מכי"ו.

שתי בריכות בשנה. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: שני גרנות בשנה. וכ"ה בר"ש פ"א מ"ה. ולפי גירסתנו הפירוש הוא: אבל שדה אילן שעושה שתי בריכות בשנה תורמין מבריכה על חברתה, ובלבד שיהו שתיהן משנה אחת, וכדין פירות האילן. ועיין מ"ש להלן שביעית פ"ד שו' 64–65.

14–15. וכן שדה בית השלחין וכו'. וכ"ה בד, אבל בכי"ע ובר"ש הנ"ל: כגון בית השלחין. והגירסאות תלויות בגירסא שברישא, ואם אנו גורסים ברישא "גרנות" הרי בשדה עסיקינן, ולפיכך אמרו: כגון בית וכו', אבל אם אנו גורסים "בריכות" הרי באילן עסיקינן, ולפיכך אמרו: וכן בית השלחין, כלומר, וכן שדה תבואה שעושה פירות תדיר (עיין ב"ב פ"ג מ"א) תורמין ומעשרין מגורן על גורן של אותה שנה. ועיין מ"ש על בית השלחין לעיל פאה פ"ב עמ' 155.

15–16. ליקט ירק בערב ראש השנה וכו'. בפירות האילן ובתבואה אין אנו הולכים אחר לקיטה, אלא אחר חנטה והבאת שליש (כל אחד כדינו), ולפיכך לא האריכה התוספתא בלשונה (ובאילן היתה צריכה לתפוס ט"ו בשבט), אבל בירק שבשעת לקיטתו עישורו, הרי אפשר לתפוס דוגמא פשוטה. וכ"ה להלן ר"ה פ"א ה"ט, ובבבלי שם י"ב א'. ובירושלמי שם פ"א ה"ב, נ"ז ע"א: לקט ממנו ישראל ערב ר"ה עד שלא חשיכה, וגוי משחשיכה וכו'. ועיין מ"ש להלן.

16. וחזר ולקט משבא השמש וכו'. וכ"ה בד ובר"ש הנ"ל, וכ"ה להלן ר"ה בד, כי"ו וכי"ע, וכ"ה בבבלי הנ"ל. אבל בכי"ע כאן: וחוזר ולוקט וכו', כלומר, לוקט ע"י אחר. ובכ"י לונדון להלן ר"ה: וחזר ולקט אחר וכו'. ואין אחר אלא גוי (עיין בבלי סנהדרין נ"ב ב' ועוד), וזהו פירוש ע"פ הירושלמי שהבאנו לעיל.[17] ועיין מ"ש להלן בסיפא גבי אתרוג.

18–19. ליקט אתרוג בערב חמשה עשר בשבט וכו'. וכן בבבלי ר"ה י"ד ב'.[18] ונקט אתרוג, מפני שדינו כירק לעניין מעשר, וכר"ג בבכורים פ"ב מ"ו.

19. וחזר ולקט אחר משבא השמש וכו'. וכ"ה בכי"ע ובד כאן ולהלן ר"ה. ובר"מ הנ"ל: וחזר וליקט אתרוג אחר משבאה השמש.[19] אבל בר"ש ובבבלי הנ"ל, וכן

[15] עיין ירוש' בכורים פ"א סה"ח, ס"ד ע"ב. והוא דוקא בבכורים, אבל חדש מותר לתרום, עיין להלן פ"ו שו' 7 ומש"ש.

[16] ומשם בפסיקתא דר"כ סוף עשר תעשר, ק' ע"א, ועיין בפי' הראב"ד לתו"כ שם.

[17] ובר"מ פ"ה מה' תרומות הי"א: וחזר וליקט אחר שבאה השמש, אבל בר"מ בשני כתי"י על קלף: וחזר ולקט משבא השמש.

[18] בשם ר' שמעון בן אלעזר, אבל בגוף כי"מ שם סתם.

[19] אבל בכת"י על קלף (כת"י רבינוביץ): אחר שבא השמש.

בכי"ו ובכ"י לונדון להלן ר"ה ליתא המלה „אחר". וקרוב לוודאי שמלה זו נכנסה מן הגליון שלא במקומה, ומקומה לעיל ברישא אצל ירק, כמו ששער בעטור בכורים ועיין מ"ש לעיל. ולפני הר"מ הנ"ל היתה הגירסא כאן כמו בכי"ע ובד, והוא פירש „אחר": אתרוג אחר.

20—21. הראשון מתעשר מעשר עני והשני מתעשר מעשר שני. וכ"ה בד ובכי"ע (ואצל צוקרמנדל הוא טה"ד). ובבבלי הנ"ל (ט"ו א') שאלו: מאי שנא התם דקתני אם היתה שניה נכנסת לשלישית ומאי שנא הכא דקתני אם היתה שלישית נכנסת לרביעית וכו'? ותירצו שאין אתרוגים מצויים בשניה מפני שיד הכל ממשמשים בו בשביעית, ועץ האתרוג קשיא ליה ידא, והוא נשחת ואינו טוען פירות אלא עד ג' שנים. ועיין תשה"ג הרכבי סי' רמ"ג עמ' 119, וציין הגאון ששתי הברייתות שבבבלי בהדי הדדי נשנו בתוספתא.

21—22. כיצד אין תורמין מן התלוש וכו'. בא לפרש את משנתנו פ"א מ"ה. ועיין ר"ש וריבמ"ץ שם.

22. אמר פירות תלושין אלו וכו'. בר"ש הנ"ל: ובברייתא כיוצא בזו בקידושין בפרק האומר (ס"ב ב'). ועיין ר"מ פ"ה מה' תרומות ה"ט ובכ"מ שם.

25. על פירות מחוברין אלו לכשיתלשו. עיין להלן חלה פ"ב ה"ה וכירושלמי שם פ"ד ה"ה, נ"ט ע"ד (ויתבאר אי"ה במקומו); שם פ"ג ה"א נ"ט ע"א, וכפירושו הנכון של מהרי"ט אלגזי בפ"ד מה' חלה (סי' ט', פ"ו סע"ג ואילך) והגר"א. ועיין מה שפלפל בזה בדברים חריפים הגאון ר' מרדכי סאוויצקי בספרו בית מרדכי (הדרן לסדר זרעים), י"ג סע"ד ואילך.

25—26. הרי זה אוכל ... שיתלשו. בקידושין חסר כ"ז. והתוספתא מלמדת אותנו שאין התרומה חלה למפרע, אלא מזמן התלישה בלבד, וממילא כל זמן שלא נתלשו הרי התרומה טבל גמור. ועיין רש"י קידושין ס"ב א' ד"ה ונתלשו מהו ובהגהות הרש"ש שם. ועיין תוספ' יבמות צ"ג א' ד"ה קנויה.

26—27. נתלשו דבריו קיימין. ופירשו בגמרא שם מפני שבידו לתלוש, וכל שבידו לאו כמחוסר מעשה.

27. כיוצא בו מי שהיה בא בדרך וכו'. עיין במשנת טבו"י פ"ד מ"ד, ובר"ש שם הסמיך לה את התוספתא שלנו.

28. שאינן מתוקנין. בכי"ע: שאינה מתוקנת, וכ"ה בר"ש טבו"י הנ"ל.

29. לכשיגיע לעיר. בכי"ע ובר"ש הנ"ל: לכשאגיע לעיר.

הרי זה אוכל ממנה עראי. כלומר, אעפ"י שתרם מן הכלכלה,[20] מ"מ מותר לאכול ממנה עראי (עיין מעשרות פ"ב מ"ד) כל זמן שלא חל על הפירות שם תרומה. ועיין להלן תמורה פ"ג ה"ב ובח"ד שם.

31. כלכלה בסבלה. עיין ירושלמי תרומות פ"ד ה"ב ובר"ש סיריליאו שם.

32. יתר על כן אמ' ר' אלעזר בן יעקב וכו'. פירש"י: יתר על כן. אפילו מה שאין בידו, דקסבר אדם מקדיש ומקנה דבר שלא בא לעולם.

32—33. פירות ערוגה זו לכשתביא שליש וכו' וכ"ה בכי"ע.[21] ובד חסרות המלים „לכשתביא שליש ותעקר". ובבבלי הנ"ל הדוגמא היא מפירות התלושין על מחוברין שלא הביאו שליש, וממחוברין שלא הביאו שליש על תלושין. והתוספתא (לפי גירסת כי"ו וכי"ע) נקטה בפירוש אפילו שניהם מחוברין. ועיין מ"ש רע"א בגליון הש"ס קידושין ס"ב א', וכאן מפורש כדעתו.[22]

[20] סתם כלכלה היא של תאנים כמ"ש בס' חרדים פ"ז, הקרמה על מצות התלויות בא"י, נ' ע"ב.
[21] עיין מ"ש לעיל שו' 25 ד"ה על פירות.
[22] ובזמנו לא היתה לפניו אלא גי' ד.

34. כיצד אין תורמין מפירות הארץ וכו'. מפרש את משנתנו פ"א מ"ה. ובכפו"פ פי"ג עמ' של"ט הביא בשם התוספתא: אין תורמין מפירות הארץ על פירות חוץ לארץ. וזה מפורש במשנתנו. וכנראה שצ"ל שם: על פירות חוץ לארץ [וכו']. ובספרי קרח (פי' ק"כ עמ' 147): ומנין שלא יתרום מפירות הארץ על פירות חו"ל ולא מפירות חו"ל על פירות הארץ, ת"ל וכל מעשר הארץ מזרע הארץ וכו'. ועיין בפי' רש"ס לירושלמי כאן, י"א ע"ב. וצריך לפרש שאנו למדים מן הפסוק שבפירות חו"ל אין חיוב כלל, וממילא יש כאן מן הפטור על החיוב ומן החיוב על הפטור. ועיין מ"ש הגרמ"ש בספרו משך חכמה פרש' קרח, קמ"ו ע"ג.

35. אין תורמין מפירות ארץ ישראל על פירות סוריא וכו'. ריבמ"ץ, ר"ש ורא"ש פ"א סמ"ה, כפו"פ פי"ג עמ' של"ז, ר"מ פ"ה מה' תרומות הי"ב.[23] ובריייתא זו קשה קצת, שהרי מתוכה ברור שהיא באה לפרש את משנתנו ואמרה "כיצד" אין תורמין וכו', ובמשנתנו מפורש שאין תרומתן תרומה. וכן פסק בר"מ הנ"ל, ומן הריבמ"ץ פ"א סמ"ה הנ"ל משמע קצת שכן היה לפניו מפורש בתוספתא. וזה לכאורה קשה, שהרי המפרי"ש מחיוב דאורייתא על חיוב דרבנן — תרומה, ולא תאכל עד שיוציא עליה תרומות ומעשרות, והמפרי"ש מחיוב דרבנן על דאורייתא, תרומה ויחזור ויתרום, כמפורש בדמאי פ"ה מ"י—מי"א. וכבר תמה ע"ז במהרי"ק במקומו.[24] ולא עוד אלא שלהלן בסמוך מפורש שהתנא שלנו סובר שפירות ישראל בסוריא חייבין מדאורייתא, ומפרישין עליהן מפירות א"י, עיין מ"ש להלן בסמוך.

ולפיכך קרוב לוודאי שפירות סוריא כאן פירושו פירות ממורחים שבאו מסוריא, וחזקתם משל גויים[25] והם פטורים אפילו מדרבנן. ונקטה התוספתא סוריא, מפני שממנה מתחילה חו"ל לעניין פירות גויים, עיין דמאי פ"א מ"ג (ובר"ש שם) ובירושלמי שם פ"א ה"א. אלא שעלינו לברר כאן את שיטת א"י בעניין זה, מפני שלכאורה פירוש זה תמוה: שהרי תנא זה סובר (עיין להלן) שפירות ישראל בסוריא חייבים מדאורייתא, וכיבוש יחיד שמיה כבוש, ולפ"ז אין הבדל כלל בין א"י לחו"ל (ומי שסובר שאין קניין לגוי בא"י להסקיע מידי תרו"מ אף בסוריא כן, עיין בבלי גיטין מ"ז א', ב'), אלא בין פירות ישראל וגוי.

ברם שיטת הירושלמי היא שונה משיטת הבבלי, שכן שנינו שם (שביעית פ"ו ה"א, ל"ו ע"ב, ובמקבילה שבקידושין ספ"א): אתם ראשון ראשון קונה ומתחייב. ולפ"ז בבית שני חיוב המעשרות חל בקניית ישראל, והקנייה היא הכיבוש. וכן בירושלמי מו"ק (פ"ב ה"ד, פ"א ע"ב): מהו ליקח בתים מן הגוי וכו', בשבת מותר וכו', שכן מצאנו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת. נמצאנו למדים ששדה שלא היתה בידי ישראל מעולם לא נתחייבה בתרו"מ, ודינה כחו"ל לעניין זה. ומטעם זה עיירות המובלעות אעפ"י שהן טהורות משום ארץ העמים פטורות מתרו"מ (להלן אהלות פי"ח ה"ד, ועיין להלן שביעית פ"ד הע' 36), מפני ששדות הגויים ששם לא היו בידי ישראל מעולם. וכן מסופר בירושלמי (דמאי פ"ב ה"א, כ"ב ע"ג, ושביעית ספ"ט) שריב"ל צוה שלא יקנו לו ירק אלא מגינתא דסיסרא. והפירוש הוא שסבר שגינה זו לא היתה מעולם בידי ישראל, ולפיכך פטורה מן המעשרות, ואליהו גילה לו שהיא היתה פעם של ישראל והגוי גזל אותה ממנו, וזו היא אף שיטת התוספתא (עיין מ"ש להלן שו' 40). ומטעם זה פירות הגויים

[23] כגי' ד' שונצינו ר"ן, ר"ו רפ"ד, ש"י ושי"א, שני כתי"י על קלף וכת"י תימן EMC 395 שבבית המדרש כאן, נוסח כת"י שהיה לפני בעל מעשה רוקח וכפו"פ פי"ח עמ', תל"ו. וכן היה לפני המהרי"ק והרדב"ז. אבל בר' רומי, ר' קושטא רס"ט (ר"ו של"ד עם ד"ר של הכ"מ) וכת"י תימן EMC 418 ליתא. וכן לא העתיקה מרן ביו"ד סי' של"א ס"ק נ"ח ולא ציין למקורו בכ"מ מפני שהיה חסר לפניו ברפוסים.

[24] ועיין בטיו"ד סי' של"א. ובב"י שם (ד' וורשא רע"ג סע"ד) כתב: ומ"ש רבינו ואם תרם אין תרומתו תרומה טעות הוא וכו'. וברור שהטור פסק ע"פ הר"מ הנ"ל, והילק בין סוריא לשאר חיובים דרבנן, עיין במהרי"ק על הר"מ הנ"ל. אבל לפני מרן לא היה כ"ז בנוסח הר"מ, כפי שכתבנו לעיל.

[25] עיין דמאי פ"ו מי"א ובהשגות הראב"ד פי"ב מה' מעשר הי"א.

בא"י חייבים, מפני שכל שדה ושדה היא בחזקת שהיתה פעם בידי ישראל ונתחייבה בתרו"מ, ושוב אין קניין לגוי להפקיע אותה מידי תרו"מ, אבל בסוריא רוב השדות היו של גויים ולא נתחייבו מעולם בתרומות ומעשרות, ולפיכך פירות סוריא פטורים מפני שחזקתם מן הגויים, ופטורים אפילו מדרבנן, ואם הפריש עליהם מפירות א"י (וכן להפך) אין תרומתו תרומה כלל, וזו היא באמת דוגמא למה ששנו במשנתנו ברישא: ולא מן החיוב וכו'. ועיין מ"ש להלן שו' 37—38.

36. ישראל שקנה שדה בסוריא וכו'. במשנה סוף חלה: מפני שאמרו הקונה בסוריא כקונה בפרוור[26] שבירושלים. ולהלן כלים ב"ק פ"א, ה"ה: שהקונה שדה בסוריא כקונה בפרוור ירושלם וחייבת במעשר ובשביעית. והברייתא הובאה בבבלי גיטין ח' סע"א, והתלמוד מפרש: קסבר כיבוש יחיד שמיה כיבוש. ובר"מ פ"א מה' תרומות הט"ו: הקונה שדה בסוריא חייב בתרומות ומעשרות מדבריהם, כמו שיתחייב מן התורה הקונה בירושלים. וניסח כן לפי פסק ההלכה שכיבוש יחיד לאו שמיה כיבוש (עיין רדב"ז שם), אבל בברייתא עצמה אין לפרש כן, והיא בוודאי מחייבת במעשרות מדאורייתא כפירוש הבבלי, והיא מזרזת ומזהירה שהקונה שם כקונה בפרוור ירושלים, כלומר כאילו כובש סמוך לפלטין[27] וחייבת מדאורייתא.[28] ועיין להלן בסמוך.

37. תורם ומעשר עליה. וכ"ה בכי"ע ובד. ובכפו"פ פי"ג עמ' של"ז (ד"ר ע"ז ע"ב): תורם ומעשר עליהם. ובתוספתא כלים ובברייתא שבבבלי הנ"ל: חייבת במעשר ובשביעית. אבל מלשון התוספתא כאן (וביחוד מגירסת בעל הכפו"פ) מוכח שהפירוש הוא שתורם ומעשר עליה מפירות א"י, מפני שאחרי שקנה ישראל נתחייבה מדאורייתא, וכמו שפירשנו לעיל.

37—38. ישראל וגוי שקנו שדה בסוריא וכו'. וכ"ה אף בד ובכי"ע. וכ"ה בירוש' דמאי פ"ו רה"י, כ"ה ע"ד. אבל בבבלי חולין קל"ה ב' וגיטין מ"ז סע"א חסרה המלה „בסוריא". ובגיטין שם הוכיחו מכאן שיש קניין לגוי בא"י וכו', ותירצו: הכא נמי בסוריא, וקסבר כיבוש יחיד לא שמיה כיבוש. והוא לפי שיטת הבבלי, אבל לפי שיטת הירושלמי והתוספתא חלק הגוי בסוריא פטור לגמרי וחלק ישראל חייב מדאורייתא (עיין מ"ש לעיל שו' 35), ומכיוון שבכל קלח וקלח שניהם שותפים בו, הרי יש כאן טבל וחולין מעורבין זה בזה. והלכה זו אינה מצויה אלא בסוריא, אבל בא"י אפילו קנו שניהם מן הגוי יש כאן טבל גמור, מפני שאנו מחזיקים שהשדה היתה פעם של ישראל ונתחייבה, ושוב אין קניין לגוי להפקיע מידי מעשרות.[29]

[26] פרוור כמו פרבר ברהי"א כ"ו, י"ח, ועיין ברש"י וברד"ק שם. ועיין מ"ב כ"ג, י"א וברד"ק שם. ועיין מ"ש נייגר בתוספות ערוך השלם של קרויס ערך פרוור.

[27] עיין בתוספ' גיטין ח' א' ד"ה כיבוש יחיד מה שהביאו בשם הספרי (עקב פי' נ"א, עמ' 116) והשוה פירושו של רב ששת בבבלי שם ח' ב' עם הירושלמי מו"ק פ"ב ה"ד שהעתקנו לעיל בפנים שו' 35 ד"ה ברם.

[28] ולפי זה נבין אף את דברי הירושלמי בחלה פ"ב סה"ב, נ"ח ע"נ: הקונה עציץ נקוב בסוריא אעפ"י שלא קנה עפר תחתיו וקרקע שעל גביו, קנה לחייבו למעשרות ולשביעית. והמלה „בסוריא" לכאורה תמוהה (וברש"ס ליתא), שהרי מאי נפקא מינה לעניין זה בין א"י וסוריא (אבל עיין מ"ש להלן שו' 51—52). אבל לפי הנ"ל הכל מובן, וצריך לפרש כעין שפירש בספר ניר שם, שבא"י אין שום רבותא אם לא קנה עפר שתחתיו, שהרי הקרקע בר חיובא הוא, אבל בסוריא, אעפ"י שהקרקע שלמטה היא של גוי והיא של חו"ל, מ"מ הוי ליה קניין ישראל, מפני שיש לו רשות יניקה, ועפר חו"ל שבא לסוריא נעשה כסוריא, כמפורש בירושלמי לעיל שם. ועיין ירוש' שבת ספ"י, ויש לחלק בין חו"ל נמורה שאין בה מעשרות אפילו בשדה ישראל ובין סוריא שאינה פטורה אלא אם אין בה קניין ישראל.

[29] ובשדה שהיתה חציה בא"י וחציה בחו"ל אין חולק שחלק הארץ חייב וחלק חו"ל פטור, מפני שבתבואה אין שרשים יונקים זה מזה, ועיין ירושלמי פאה ספ"ב ובס' ניר שם. אמנם מחלוקת זו תצויד

38. כטבל וכמעשר וכו'. וכ"ה בירושלמי דמאי הנ"ל, ופירושו: כטבל וכמעושר, עיין ירוש' ערלה פ"א ה"א, ס' ע"ד, ומ"ש להלן מעשרות ספ"ב. ובבבלי הנ"ל: טבל וחולין מעורבין זה בזה.

39. חלקו של גוי פטור. מפני שאנו אומרים זהו חלקו המגיע לו משעה ראשונה. ובירושלמי הנ"ל מעמידה בחלקו שדה בקמתה, אבל גדיש כנגד גדיש אף רשב"ג מודה לר' שכל קלח וקלח של שותפות הוא. ועיין מאירי גיטין עמ' 198. ואפילו בדאורייתא אמרינן כן, עיין בירושלמי שם.

40. ישראל שקנה שדה בסוריא אע"פ שחזר ומכרה וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות כאן, וכן מעתיק בכפו"פ פי"ג עמ' של"ח. וכבר הוכחנו לעיל שו' 35 ששיטת התוספתא והירושלמי היא שאם היתה שדה קנויה לישראל שעה אחת בסוריא, דינה כא"י ומתחייבת מדאורייתא, וכבר אין קניין לגוי להפקיע אותה מידי מעשרות. אבל בבבלי גיטין מ"ז א' גרס בברייתא זו: ישראל שלקח שדה מגוי עד שלא הביא שליש וחזר ומכרה לו משהביאה שליש, חייבת במעשר, שכבר נתחייבה. ושאלו שם: נתחייבה אין, לא נתחייבה לא? הכא במאי עסקינן בסוריא, וקסבר כיבוש יחיד לא שמיה כיבוש. הרי לך שלמ"ד כיבוש יחיד שמיה כיבוש, אפילו בלא הביאה כלל ביד ישראל חייבת, וזו היא שיטת התוספתא כאן, וכגירסתנו וכמ"ש לעיל. והר"מ (פ"א מה' תרומות הי"ח) פסק כבבלי.

41. אבל העריסין והחכורות וכו'. במשנת חלה פ"ד מ"ז: ישראל שהיו אריסין לגוים בסוריא ר' אליעזר מחייב פירותיהם במעשרות ובשביעית, ורבן גמליאל פוטר. ואמרו בירושלמי שם שלא חייב ר' אליעזר אלא בחכירי בתי אבות, כגון אלין דבית ר' ינאי,[30] כלומר, שהחכירות היתה עוברת להם בירושה, ונראית כאילו השדה שלהם. ור' חלפתא בן שאול תני שקנס קנסו ר' אליעזר. ולשני הטעמים אינה אלא גזירה דרבנן, וכ"ע מודי שאריסות אינו כיבוש (עיין מ"ש לעיל), ובאריס לשעה פטור מן המעשרות (עיין בירושלמי שם, ומפורש שלא כפירוש הרע"ב במשנה שם). ועיין במשנה מעשרות פ"ה מ"ה ובירושלמי שם ובתוספתא שם פ"ג הי"ד.

והברייתא שלנו הובאה בבבלי גיטין (מ"ג ב'), ופירש"י שם שהתנא סובר שיש קניין לגוי וכו'. אבל בתוספ' (שם מ"ז א' ד"ה אמר) וכן ברמב"ן (מ"ז א') וסייעתו פירשוה בסוריא. ואעפ"י שהרמב"ן לא גילה לנו שם את מקורו, הרי בב"מ (ק"א א' ד"ה וקסבר, והובא גם בשטמ"ק שם) כתב: דאמרי במס' גיטין פ' השולח האריסין והחכירין וכו', ורישא בתוס' בסוריא מתניא.[31] וכן בתשובת הרמב"ם סי' קל"ב (הוצ' ראח"ש פריימן זצוק"ל עמ' 127) פירש את הברייתא שבבבלי בסוריא, עיי"ש.[32]

42. שעשה לישראל נימוסות עליה וכו'. בד: שעשה ישראל נימוסות וכו'. וככי"ע: שעשה לו ישראל נימוסי (צ"ל: נימוס) עליה וכו'. ובבבלי הנ"ל: שעשה לו נמוסו וכו'. ולעיל שם בבבלי: לוה עליו מן הגוי, כיון שעשה לו הגוי נמוסו וכו', אבל במקור:[33] אם עשה לו הגוי נימוסות וכו'. ופירש רב ששת (בגיטין שם) שנימוסות פירושו

באילן שחציו עומר באי' וחציו עומר בחו"ל ששרשיו יונקים זה מזה, אבל הלכה זו אינה שייכת לברירה, שהרי יש שם תערובת ממש, ואינו עניין לכאן, עיין מ"ש להלן מעשרות ספ"ב.

[30] כני' בעל או"ז ח"א סי' ר"נ, ל"ו ע"ב, עיין באהצו"י לחלה, עמ' 148.

[31] ובמאירי ניטין, עמ' 182, כתב: ומפרשין זו שבכאן בסוריא, ולא הועילו שהרי בפרק ראשון אמרו שסוריא חייבת במעשר כארץ ישראל. וברביו תמוהים מאד, שהרי אמרו שם (ח' ב') בפירוש: קסבר כיבוש יחיד שמיה כיבוש, ובסוגייא של סוף השולח אמרו: קסבר כיבוש יחיד לאו שמיה כיבוש.

[32] ועל פי זה פסק בפ"א מה' תרומות הי"ז.

[33] תוספ' ע"ז רפ"ד, הוצ' צוקרמנדל פ"נ הט"ז.

זמן. ור"א גולק[34] הראה על הנוסחא הרגילה בספירוסים היונים (τὰ νόμιμα (τοὺς νόμους ἐπιτελεῖν והוא בדיוק „לעשות נימוסות", והכוונה היא לשלש התראות שהיה חייב המלוה לשלוח ללוה[35] לפני שיגבה מן המשכון. והברייתא פוסקת שאעפ"י שכבר עשה לו ישראל לגוי נימוסות, כלומר כבר שלח לו את ההתראות והגיע זמן הגביה, מ"מ עדיין אין השדה שלו, ואין כאן קניה וכיבוש, והיא פטורה מן המעשרות.

43. ופטורה מן השמטה. בברייתא שבבבלי הנ"ל חסר, וכן לא היה זה לפני התוספות גיטין הנ"ל ורמב"ן ב"מ הנ"ל, אבל בתשובות הר"מ עמ' 127 הנ"ל מעתיק מן הבבלי: פטורה מן המעשרות ומן השביעית. וכ"ה במשנת חלה פ"ד הנ"ל.

44. מטורי סמניס ואילך וכו'. בד: מטור אמנון ואלך. ובכי"ע: מטורוס אמנוס ואילך. ורבו הגירסאות בשם זה גם במשנת שביעית פ"ו מ"א ובחלה פ"ד מ"ח (עיין בהערות לונץ לכפו"פ פי"א עמ' רמ"ט הע' ו'). ובכפו"פ גורס בברייתא טורי סמנוס (עיי"ש פי"א עמ' רמ"ז, רמ"ט ורס"ה). ובערוך (ד"ו): סמנים, ובשו"ת הר"מ סי' שמ"ו (הוצ' רא"ח פריימן ז"ל עמ' 311): וצריך לידע כי אמנה המוזכרת בשיר השירים (פ"ד, ח', ועיין בירושלמי הנ"ל ובשה"ש רבה שם) היא הנקראת במשנה אמינם, והיא הנקראת בברייתא סמנום. וכן בפ"א מה' תרומות ה"ח (בד"ק): עד אמנה והיא סמנום (וכן מעתיק משם בכפו"פ סוף עמ' רס"ד). ובה"ז שם (בד"ק): מטורי סמנוס וכו' מטורי סמנון. ובכתי"י שם: סמנוס (או סמנום). ואפשר שהגירסא „סמנוס" נולדה מטורוס אמנוס (שבתרגומים, וכע"ז אף בירושלמי חלה פ"ד) שבטאוהו: טורוס סאמנוס. והמקום לא נתברר בדיוק (עיין בהערות לונץ לכפו"פ הנ"ל), אבל בוודאי הוא הר גבוה בצפון לבנון, וממנו ולדרום היא א"י.

44–45. מטורי סמניס ולפנים חוצה לארץ. וכן בד: מטור אמנון ולפנים וכו'. והוא מתאים לנוסחאות המשנה שביעית רפ"ו וחלה פ"ד מ"ח, וכבר טרחו הקדמונים ליישבה. עיין פי' ר"מ בר חסדאי והרמב"ן בחידושיו לגיטין ז' ב', בפירוש הר"ש סיריליאו, פ"ו ע"ב, ובמלא"ש לחלה. אבל בכי"ע גורס: ולהלן, וכ"ה בכל הנוסחאות להלן סוף חלה. ובברייתא שבירושלמי ושבבבלי: ולחוץ, והיא היא.

ובר"ש שביעית פ"ו מ"א כתב: מהנהר ומאמנום ולפנים. בכל הספרים כתוב ולפנים, וספי ניחא לגרוס ולחוץ. ובפיסקי חלה להרשב"א (הוצ' רנ"נ קורניל, י"ז ע"א) כתב: ונראה שמנהר אמנם ולחוץ שתי חלות גרסינן וכו' וכ"ה שנויה בתוספ' (כוונתו למילת „ואילך"), אלא שבכל הספרים כאן ובפ' ששי של מסכת שביעית גרסינן ולפנים. אמנם בריבמ"ץ (שביעית שם) העתיק: ולחוץ, אבל כבר העירותי בכ"מ שדרכו של הרב ז"ל היה לתקן את הנוסחאות מסברא (עיין מ"ש במבוא לתס"ר ח"ד עמ' כ'). ובמאירי חלה סוף עמ' 41 כתב: ויש גורסין ולחוץ, וכוונתו בוודאי להרשב"א הנ"ל. ועיין בהערות לונץ לכפו"פ עמ' ש"ס ועמ' שס"א. ברם בתשב"ץ ח"ב סי' רצ"א (פרק א', ס"א ע"א) כתב: ויש נסחאות שכתוב בהן ולחוץ. וכנראה שהנוסחאות הוגהו ע"פ הריבמ"ץ והרשב"א.

45. נסין שבים וכו'. האיים שבים התיכון היו מיושבים ברובם ע"י יונים, ולפיכך קראו אותם התושבים בשם היוני νῆσοι, איים.

45–46. עד נחל מצרים. הקדמונים סוברים שנחל מצרים הוא נחל אל עריש, עיין מ"ש בכפו"פ פי"א עמ' רמ"ח בשם רב סעדיה גאון, ועיין מ"ש הר"ש קליין בידיעות החברה העברית לחקירת א"י ש"ד תרצ"ו עמ' 26.

49. מקפלריא עד אוקיינוס וכו'. מקום זה לא נתברר בדיוק. ומן העניין נראה

[34] תולדות המשפט העברי וכו', ירושלים תרצ"ט, עמ' 153 ואילך.
[35] עיין גם בירושלמי כתובות פ"ט ה"י, ל"ג ע"ב, ובמקבילה בשבועות פ"ז ה"ט, ל"ח ע"א.

כדברי רש"י שהכוונה היא לעיר היושבת בחודו של טורוס אמגוס. וכידוע כינו היהודים גם לים הגדול (התיכון) אוקיינוס, עיין ת"י במדבר ל"ד, ו', דברים י"א, כ"ד. ועיין בקטע ממגילת סתרים לר"ן שפירסם לוין בגנז"ק שלו ח"ו עמ' 23 ואילך.

50—51. ספינה הבאה מחוצה לארץ וכו'. אגב שהזכיר התנא את החוט שבים הביא אף דין ספינה העוברת את החוט. וכן גם להלן סוף חלה ממשיך אחרי הברייתא שלעיל: ספינה שבאתה מחוצה לארץ והיתה בה עיסה וכו'. ובמשנת חלה פ"ב מ"ב: עפר חוצה לארץ שבא בספינה לארץ חייב במעשרות ובשביעית. אמר ר' יהודה אימתי בזמן שהספינה גוששת וכו'. ופירש"י (גיטין ז' ב') שבספינה של חרס עסיקינן[36] שאינה צריכה נקיבה. אבל רוב הראשונים[37] פירשו שבספינה של עץ עסיקינן, והיא אינה צריכה נקיבה.

51—52. חייבת לפי חשבון. מכאן מוכח שפירות חו"ל שנכנסו לארץ לפני גמר מלאכה פטורים, ודווקא כאן שהוסיפו לגדול בארץ חייבים לפי חשבון, כלומר, התוספת חייבת במעשר, כשיטת רבי במעשרות פ"ה מ"ה, ועיין בירושלמי שם (ובמקבילות) מחלוקת ר"ע וחכמים, ועיין בבלי חולין קל"ו א'.[38] ובמשנת חלה רפ"ב שנינו: פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבים בחלה. ובמלא"ש שם כותב: מצאתי מוגה במתניתין חייבין בחלה ובמעשרות. וכ"ה בכמה כתי"י עם פיה"מ להר"מ, וכ"ה בספרי שלח פי' ק"י בהוצאות הדפוסים. וכן בתשובות הר"מ סי' קל"ב (הוצ' ראי"ח פריימן ז"ל עמ' 128): שחיוב המעשרות אינו במקום צמיחת הפירות וכו' ופירות ח"ל שנכנסו לארץ חייבים וכו'. ומוכח מן הענין שם שחייבים מן התורה. ובספרי שם (וכן בירושלמי חלה פ"ב ה"א): ר' יהודה אומר פירות ח"ל שנכנסו לארץ ר' אליעזר פוטר וכו' ור"ע מחייב. ואם אנו גורסים במשנה ובספרי לעיל "ובמעשרות" הרי גם דברי ר' יהודה הולכים על חלה ומעשרות, ונמצא שהברייתא כאן היא כר' אליעזר, ואינו משמע כן מן הסיפא.

ברם בכל נוסחאות המשנה ובכל כתה"י של הספרי חסרה המלה "ובמעשרות", ומדברי הר"מ בפ"א מה' תרומות סהכ"ב מוכח שהן פטורות מן המעשר,[39] ואם נקבעו באי"י אין חיובם אלא מדבריהם. ולפ"ז אין סתירה בין המשנה והתוספתא שלנו, ואפילו מי שמחייב בחלה בפירות חו"ל שנכנסו לארץ מדאורייתא, פוטר בהם מן המעשרות.[40]

52. והיוצא לחוץ לארץ וכו'. במשנת חלה רפ"ב הנ"ל: יצאו מכאן לשם, ר' אליעזר מחייב ור' עקיבא פוטר. ולפ"ז הברייתא כר"ע, ופירות הארץ שנגמרה מלאכתם בחו"ל פטורים, ומכ"ש פירות שהוסיפו גידולין בחו"ל שהן פטורות לגמרי.[41] וכאן כולם מודים

[36] עיין במשנת כלים פ"ב מ"נ; תוספתא שם ב"ק פ"ב ה"ג ובמקבילה שבתו"כ; ירושלמי שבת פ"ט רה"ב, י"א סע"ד; בבלי שם פ"ג ב', פ"ד א'; מנחות פ"ד סע"ב. וספינות של חרס היו מצויות מאד במזרח, עיין בסטירות של יובינלים סט"ו, 127. ועיין מ"ש ר"י בראנד בספרו כלי החרס בספרות התלמוד, עמ' שפ"ה ואילך.

[37] עיין בתוספ' מנחות פ"ד ב'; תוספות, רמב"ן, רשב"א, מאירי, תוספ' הרא"ש, ריטב"א וחידושי הר"ן ניטין ז' ב'; רמב"ן שם כ"ב ב'. וכן משמע מסחימת לשון הר"מ.

[38] ועיין מנחות ע' רע"א ומ"ש הגאון בעל חזון איש שבת סי' מ"ו ס"ק ב'. ועיין לעיל הע' 28. ועיין מ"ש להלן.

[39] ועיין בכ"מ שם, ואעפ"י שמחשובת הר"מ הנ"ל מוכח כפירוש השני שבכ"מ, מ"מ קשה להעמיס פירוש זה בלשון הר"מ בחיבורו, עיין במה"פ חלה רפ"ב. וצע"ג ביישוב הסתירה בין התשובה הנ"ל וספר היד. ועיין היטב בירוש' מעשרות פ"ה ה"ד, נ"א ע"ד, ובפ"מ שם.

[40] ובהסבר החילוק בין חלה ומעשרות, עיין בחידושי רבינו חיים הלוי (מבריסק) על הר"מ שם.

[41] וכן מפורש בירוש' מעשרות פ"ה ה"ב, נ"א רע"ד: שנייה היא חוץ לארץ בין לעיקר בין לגידולין, כלומר, אחמה, וכפי' בעל פ"מ שם.

שדין חלה ודין מעשרות שוים. ועיין בר"מ ה' תרומות הנ"ל ובבלי גיטין כ"ב א' (ובמים חיים לבעל פר"ח שם) וירושלמי שבת ספ"י ומ"ש בחידושי רבינו חיים הלוי על הר"מ הנ"ל.

52—53. עפר חוצה לארץ חייב לפי חשבון. בכי"ע וד: עפר הארץ (בד: ארץ ישראל) כל שהוא חייב לפי חשבון. ופירושו שעפר הארץ שיצא לחו"ל ויש בו פירות שגדלו בארץ (וקיצר כאן מפני שסמך על הרישא), בכל מקום שהוא חייב במעשרות לפי חשבון הגידולים בארץ. והוא מתאים לשיטת ר"א במשנת חלה הנ"ל. ובארו בירושלמי שם: לחם הארץ בכל מקום שהוא (ומכאן לשון התוספתא: כל שהוא). ולפיכך כל מה שגדל בארץ חייב במעשרות, ואינו נפטר ביציאתו לחו"ל, שהרי בסיפא דין חלה ודין מעשרות שוה, עיין מ"ש לעיל. ואפשר שבכי"ו צ"ל: עפר [שיצא] חוצה לארץ חייב וכו'.

53. אבל ערלה וכלאי הכרם וכו'. כלומר, דווקא במעשרות יש הבדל בין א"י וחו"ל ובין שדה גוי בא"י ובין שדה גוי בסוריא (עיין לעיל ה"י), אבל ערלה וכלאי הכרם שוין וכו'. והברייתא הובאה בר"ש ובירא"ש ספ"ג כאן, ובתוספ' הרא"ש קידושין ל"ז א' ובפסקיו שם פ"א סי' ס"ב, באו"ז ח"א ה' ערלה סי' שכ"ו וסי' שכ"ז, מ"א ע"א, בפי' לתו"כ המיוחס להר"ש קדושים ריש פרש' ג' ע"ט ע"ג, בריטב"א קידושין ל"ו ב' (עיי"ש שהביאה בשם מסכת ערלה), ע"י רבינו ירוחם, אדם, נכ"א רח"ב, ור"י בר טובי בגבול מנשה לר"מ גרוסברג עמ' 27. ועיין שו"ת הרשב"א ח"ה סי' ג"ו ונשמטה שם התוספתא שלנו (וצ"ל שם בפ"ב דתרומות במקום: בפ"ה דתרומות). וכמה מן הראשונים הנ"ל הביאו מכאן ראיה שערלה נוהגת בשל גויים, ועיין מ"ש לעיל דמאי עמ' 248 ולהלן ערלה פ"א ה"ה.

54—55. אין לנכרי כרם רבעי בסוריא. בד ובכי"ע מוסיף: וחכמ' אומרים יש לו. וכ"ה לפני רוב הראשונים הנ"ל והרש"ס בפי' לפאה ט"ו ע"ב. ובמשנתנו כאן ספ"ג: ר' יהודה אומר אין לנכרי כרם רבעי וחכמים אומרים יש לו. ובירושלמי (פאה פ"ז ה"ו, כ' ע"ב, ובמקבילה במע"ש פ"ה) אמרו על משנה זו: א"ר לעזר כיני מתניתא אין לנכרי כרם רבעי כל עיקר. אבל בכי"ס שם גורס: אין בסוריא כרם רבעי כל עיקר. ולהלן שם: תני[42] ר' יהודה אין לנכרי כרם רבעי בסוריא. ואמרו שם בירושלמי שר' יהודה למד כרם רבעי ממע"ש, וכמו שאין מע"ש בסוריא (בשדה של גוי, עיין מ"ש לעיל ה"ט והי"א), כן אין גם נטע רבעי. ועיין ר"מ רפ"ט מה' מע"ש ומ"ש בחי' הרמב"ן ר"ה י' א' ובמיוחסות סי' קנ"ו.

55. בשביון ראש הכנסת של כזיב וכו'. בד: ראש בית הכנסת וכו'. ובכי"ע: בשגביון ראש בית הכנסת של אכזיב וכו'.

55—56. שלקח מן הגוי כרם רבעי בסוריא וכו'. וכן בכי"ע: שלקח כרם רבעי מן הגוי בסוריא וכו'. ובד בטעות: שלקח הגוי רבעי בסוריא.

57. ואמ' לו המתן עד שנהה בהלכה וכו'. אפשר שלא רצה להורות לו, מפני ששתה רביעית יין, עיין להלן פסחים פ"ב (הוצ' צוקרמנדל פ"א) הכ"ח (ובמקבילות). ודייק ר' יהודה ממה שלא מצאנו שאסר לו אח"כ, משמע שר"ג סבר שהוא מותר.[43]

57—58. אף הוא שלח לו ביד שליח חרש וכו'. כלומר שלח לו בסתר כדי שלא לביישו. וכן להלן בתוספתא כלים ב"ב פ"ב ה"ב: שהיו יושבין אצל ר' אליעזר בן עזריה חרש בציפורי,[44] כלומר שהיו יושבין שם בסתר (מפני גזירת המלכות), והוא מלשון הכתוב

[42] לפנינו חסרה מלה זו, אבל כן מעיד הרש"ש בפי' לפאה, ט"ו ע"ג, שכ"ה הגירסא בכל הספרים (אלא שהעתיק בטעות: תניא, וכ"ה בנוסח שלו במע"ש צ' רע"ב). והכוונה לתוספתא כאן.

[43] ולעניין אם שכור מותר להורות לאיסור, כדי לאפרושי מאיסורא, לא מצאתי מבואר בפוסקים, ועיין בבלי ביצה ד' רע"ב. ומלשון הרשב"א ח"א סוף סי' רמ"ז משמע קצת שאפילו להורות לאיסור אסור. וכן משמע מסתימת לשון הפוסקים.

[44] עיין על הגירסא הנכונה בתס"ד שם ח"ג, עמ' 75.

יהושע רפ"ב, ובתרגום שם מתרגם חרש: ברז. והואיל ושלח את ההוראה בסתר, לפיכך לא נודעה בבית המדרש.

58. מה שעשיתה עשיתה. כלומר, ותצעק לשמים, עיין להלן מע"ש פ"ג ה"ט ואילך.

59. אין תורמין מן התבואה וכו'. במשנתנו (פ"א מ"ה): ולא מן החיוב על הפטור ולא מן הפטור על החיוב. והקשו בירושלמי שם: ולא כבר תניית הן כולהן, כלומר, והרי כל הפטורים והחיובים כבר נשנו במשנה בפירוש. ותירצו: ולא מפירות שהביאו שליש על פירות שלא הביאו שליש,[45] כלומר, לרבות אף אילו, אף שהיו יכולים לבוא לידי חיוב. וכנראה שהירושלמי פירש כן ע"פ משנת חלה פ"א מ"ג והתוספתא כאן.

59–60. כיצד יודע אם הביאה שליש וכו'. ר"מ פ"ב מה' תרומות ה"י. ובמדרש תנאים עמ' 76 (מה"ג הוצ' רמ"ז חסידה עמ' 155): ר' אומר היוצא השדה. היכול לצמוח בשדה, ואיזה זה משהביאה שליש. ובירושלמי: א"ר זעירא[46] כתיב עשר תעשר את כל תבואת זרעך, דבר שהוא נזרע ומצמיח, יצא פחות משליש שאינו נזרע ומצמיח. ועיין בבלי סנהדרין ס"ט א' ומ"ש בס' משנה ראשונה כאן פ"א מ"ה סד"ה ולא מן החיוב.

פ"ג

1. מפני שאין יכול לברך. במשנתנו פ"א מ"ו: חמשה לא יתרומו וכו' האלם והשכור וכו'. ופירשו בירושלמי שם: יש מהן מפני ברכה, ויש מהן מפני שאין יכולים לתרום מן המובחר, האילם והערום ובעל קרי מפני ברכה וכו'. ועיין דמאי פ"א מ"ד ובירושלמי שם ובבבלי שבת כ"ג א' ובמקבילות. ובתוספ' מנחות (נ"ה א' ד"ה במחשבה) הוכיחו מכאן שמפרישין תרומה לכתחילה במחשבה גרידא ואין צריך דבור.[1]

והברייתא שלנו הובאה גם באו"ז ה' תפילה סי' צ"ט ח"א, י"ט ע"ב, ובס' מגן אבות למאירי עניין ג' עמ' כ"ח. וברוקח סי' ש"פ: אלם לא ישחוט לכתחילה כדמשמע בתוספתא דריש תרומות. ובאו"ז ה' שחיטה (סי' שס"ז ח"א, נ"א ע"א): מיהו איני יודע אם ה"ה אלם, אם יוצא בברכת אחר כששניהם שוחטים, הואיל ואלם עצמו אינו ראוי לברך. ועיין בב"י טיו"ד סי' א' ובשו"ע שם ס"ק ז' ובט"ז שם. ומכאן הוכיחו הראשונים נגד שיטת אלדד הדני ששחיטה בלי ברכה פסולה, עיין אלדד הדני הוצ' אפשטין עמ' 117 (הוצ' שלזינגר עמ' 75) ובהערות אפשטין שם עמ' 126 ובראש חולין פ"א סי' ב'.

[45] ומ"ש להלן בסמוך שם: ואם תרם תרומתו תרומה היא ט"ס, וצ"ל: אין תרומתו תרומה, וכ"ה בכי"ד ובנוסח הרש"ס שם, וזו היא פיסקא מן המשנה. ואפילו לגירסתנו אין כאן אלא פיסקא ממשנתנו ספ"א, עיי"ש בהמשך הירושלמי. ובירושלמי כאן רפ"ט מפורש שאם הפריש מפירות שלא הביאו שליש לא קדשו. וכן מפורש להלן חלה פ"ב ה"ה.

[46] בפי' רבינו הלל לספרי (קרח, מ"ח סע"ד) מעתיק בשם הירושלמי: א"ר כתיב עשר וכו'. וכנראה שהוא ט"ס, עיין אהצו"י מעשרות, עמ' 96. וכן מעתיק במה"ג הנ"ל כלפנינו בירושלמי.

[1] ועיין תוספ' בכורות נ"ט א' ד"ה במחשבה. ובמה"ג פרש' תרומה: זה ש"ה שמע בני וקח אמרי (משלי ד', י') וכו', א"ר יהושע שמע. פרט לחרש. בני. פרט לגוי. וקח. ולא מן הגזל. אמרי. פרט לאלם. ומלשון זו משמע קצת שאלם אינו תורם מפני שאינו יכול להפריש ברבור. ועיין בתוספ' הנ"ל ובתוספ' ב"מ מ"ג ב' ד"ה החושב ובגליון שם. ברם אין למדין מן האגדות. ולא עוד אלא שבקטעים שפרסם מאן (*The Bible* etc.), עמ' ר"נ, מעתיק: וקח אמרי. ולא מן הגזל.

2—3. מפני מה אמרו שכור וכו'. בירושלמי פ"א ה"ו, מ' ע"ד (לענין תפילה): איזהו שתוי כל ששתה רביעית, שיכור ששתה יותר. תמן אמרין (בבלי עירובין ס"ד א') כל שאינו יכול לדבר לפני המלך. ובכי"ר שם: שיכור אפילו פחות מרביעית. ובכי"ל שם: שיכור אפילו שתה רביעית, ובין השיטין תלוי בכת"י הסופר עצמו: פחות (כלומר, כגירסת כי"ר), והמגיה מחק את המלים פחות מרביעית, ותלה בין השיטין: יותר. וברור שגם הר"ש גרס בירושלמי (עיי"ש בפירושו למ"ו) כגירסת כי"ר וכי"ל.[2] ובמדרש שמואל סס"ב: שתוי פחות מרביעית שכור רביעית. ועיין בתוס' עירובין ס"ד א' ד"ה שתה ובמאירי שם. ולכאורה נראית גירסת כי"ר וכי"ל, והפירוש הוא שאם שתה רביעית נקרא שתוי אפילו יכול לדבר לפני המלך, ודינו כמפוכח לכל דבר, מ"מ לא יתפלל לכתחילה, אבל אם דעתו רעה והוא משתכר בפחות מרביעית, דינו כשכור. ועיין מה שהאריך בזה הר"ל גינצבורג בגנזי שכטר ח"ב עמ' 535 ואילך. ועיין להלן כריתות פ"א ה"כ ומש"ש, ועיין שאילתות שמיני ריש סי' פ"א ובהעמק שאלה שם.

3. מפני שאין בו דעת. כלומר, שאין בו דעת לשער כהוגן, ונמצא פוחת משיעור שקבעו חכמים, עיין היטב בריבמ"ץ פ"א סמ"ו. ובירושלמי פירשו מפני שאינו יכול לתרום מן המובחר. וכ"ה בפיה"מ להר"מ (פ"א מ"ו) ובחיבורו פ"ד מה' תרומות ה"ד, וכן פירש את התוספתא באו"ז ה' תפילה סי' צ"ט הנ"ל. וקצת קשה להעמיס פירוש זה בתוספתא, שהרי היא נתנה טעמים מיוחדים לסומא ולשכור, ולא כללה אותם יחד כמו שעשו בירושלמי. והלכה זו היא בשיכור שלא נתבלבלה דעתו, אבל אם נשתכר כשכרותו של לוט ונתערבבה דעתו אף בדיעבד אין תרומתו תרומה, ודינו כשוטה, עיין מ"ש להלן.

ומכאן הוכיחו באו"ז ובמגן אבות למאירי הנ"ל ששיכור יכול לברך אפילו לכתחילה, ודוקא לעניין תפילה אמרו שתפילתו תועבה (או גידופים) אבל בברכה לית לן בה, שהרי לא הזכירו כאן את הטעם של ברכה. וכן הוכיחו כמה ראשונים מן הירושלמי.[3] ברם מכאן אין כ"כ ראייה מוכרחת, שהרי מטעם חסרון ברכה יש תקנה כשאחר יברך (עיין מ"ש לעיל בריש פרקין), ואפילו שכור שאסור להתפלל יוצא בתפילת אחרים,[4] אבל אין תקנה לחסרון דעת. אלא שרבותינו ז"ל סמכו בעיקר על גירסתם להלן בירושלמי שם.[5]

אע"פ שכור מקחו מקח וכו'. כלומר, אעפ"י שהוא שיכור מ"מ מקחו מקח וכו'. וזו היא נוסחא ישרה וסיגנון רגיל במשנה ובברייתא, עיין מ"ש הריי"ן אפשטין במבוא לנוסח המשנה סוף עמ' 1261 ואילך. ובד, בכי"ע ובאו"ז הנ"ל: אעפ"י שאמרו שיכור וכו'. ובבבלי עירובין ס"ה א': מיתיבי שיכור מקחו מקח וממכרו ממכר עבר עבירה שיש בה מיתה ממיתין אותו, מלקות מלקין אותו. וכ"ה בכל נוסחאות הבבלי וכן מעתיקים הקדמונים. ועיין ר"מ ספכ"ט מה' מכירה. אבל בס' המקח והממכר לרב האי ש"ג סי' ט"ז: כדגרסינן שכור מקחו מקח וכו', ומעתיק את כל הברייתא כנוסח התוספתא, עיין בהוצאת הר"ש אברמסון בתרביץ ש"כ עמ' 313 ובהערה 58[a] שם.

4. ונדרו נדר. רב האי הנ"ל מעתיק: נדריו קיימים. ועיין בתוס' קידושין ע"ח ב' ד"ה לא צריכה ור"מ פ"א מה' נזירות הי"ב.

והקדשו הקדש. עיין ר"מ פ"ד מה' אישות הי"ח. ואין לשער שגרס כאן "וקדושיו

[2] אבל כמה מן הראשונים גרסו בירושלמי כגירסת ההוצאות שלנו, עיין אהצו"י שם עמ' 9, ועיין מגן אבות למאירי, ריש עמ' כ"ח.

[3] עיין אהצו"י, עמ' 10, ובמגן אבות הנ"ל ובמאירי ברכות כ"ו א' (86 ע"א), שם ל"א ב' (110 ע"א).

[4] עיין בה"ג ד"ב סוף עמ' 41 ובתשובת פרקוי בן באבוי בגנזי שכטר ח"ב, עמ' 549.

[5] עיין באהצו"י שם, עמ' 10 ועמ' 11 ובספרי המאירי הנ"ל, ובנוסח הרש"ס, י"ב ע"א. ואעפ"י שבאו"ז גרס כגירסתנו בירושלמי, אבל הוא הרי מסתפק לומר שאין אלם יוצא בברכת אחרים, עיין מ"ש לעיל בריש פרקין. ולפ"ז הוא הדין בשכור.

קדושין", שהרי הוא מביא דין שכור בכ"מ (כלומר, הלכות שלא נזכרו בתוספתא), עיין פ"ב מה' גרושין הי"ד, פ"ב מה' יבום ה"ד, פ"ב מה' שחיטה הי"ב ופ"ד ה"ה שם.

4—5. חטאת מחייבין אותו [חטאת]. המוסגר במרובעים חסר בכי"ו ובד, אבל ישנו אצל רב האי הנ"ל. ובכי"ע: חטאת הרי הוא חייב חטאת. ויש כאן חידוש שאפילו אם השגגה באה מחמת שכרות (ואפשר שלוא היה מפוכח לא היה בא לידי שגגה) חייב חטאת.

6. הרי הוא כפקח לכל דבר. בשמו"ר פ"ל, י"א: שכור הייתי וכו' שלא ידעו כחו של דין וכו', כלומר, שלא ידע את ההלכה ששכור הוא כפקח לכל דבר. ובבבלי עירובין הנ"ל הוסיפו: אלא שפטור מן התפלה. וסיימו שם: אבל הגיע לשכרותו של לוט פטור מכולם. ובה"ג ברכות פ"ה (ד"ו ה' ע"ב; ד"ב עמ' 38): ודוקא דידע משקל ומטרא וידע מאי יהיב ומאי שקיל, אבל ודאי שכור שעברו יין וכו' פטור. ובס' המקח והממכר לרב האי ש"ג סי' ט"ו: מי שנשתכר וכו' ושואלים אותו בדבר ואינו יודע מה להשיב ולא מה שיעשה אין ממכרו מתקיים.[6] ולפ"ז ברור שאף תרומתו אינה תרומה.

מפני מה אמרו בעל קרי וכו'. כבר פירשו המפרשים למשנתנו (עיין ריבמ"ץ ור"ש פ"א מ"ו) שמשנתנו היא כר"מ שאוסר לבעל קרי לברך,[7] אבל לדידן בטלה הלכה זו. והר"מ בפ"ד מה' תרומות ה"ד השמיטה, ומ"מ השכיל לשמור על המניין "חמשה" ע"י זה שהכניס את דין המשנה בפ"א מ"ב, עיי"ש.

7. מפני מה אמרו ערום לא יתרום וכו'. וכ"ה בד, בכי"ע (ואצל צוק' משובש) ובכפו"פ פי"ח סוף עמ' תל"ד, והוא ציין שם לבבלי ב"מ קי"ד א': אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו וכו', מניין לערום שלא יתרום דכתיב ולא יראה בך ערות דבר. ועיין בירושלמי כאן פ"א סה"ו, מ' ע"ד, ובאהצו"י שם עמ' 10 ובספרי המאירי שצוינו לעיל (הערה 3), ובלקוטות הרמב"ן ברכות כ"ב ב' (ד' רע"ב).

מפני שאינו יכול לברך. והתוספתא לא כללה יחד את בעל קרי וערום, אעפ"י שטעמם אחד, מפני שרצו לשנות כאן שיש תקנה לערום.

8. אבל מכסה את עצמו בתבן וכו'. כפו"פ הנ"ל. ועיין מ"ש ע"ז לעיל ברכות פ"ב עמ' 21 ואילך.

8—9. היה הולך להפריש תרומה וכו'. עיין מ"ש בפירוש ברייתא זו לעיל ברכות פ"ו עמ' 115 ואילך.

10. אם עתיד לקרות להם שם וכו'. והברייתא שלנו כרבי להלן מע"ש פ"ד שו' 61, עיין משו"ש.

11—12. ר' יהודה או' מודיד אדן את טבלו וכו'. בכ"י בטעות: מוריד אדן וכו'. ובד ובכי"ע ובכפו"פ פי"ח עמ' תל"ה מודד אדם וכו', והיא היא. ועיין מ"ש על הכתיב "אדן" לעיל ריש ברכות, ועיין בצופה הצרפתי חנ"ג עמ' 214. וסתם משנתנו (פ"א מ"ז) כר' יהודה.

12. ובלבד שלא יתרום במדה שוקל וכו'. וכ"ה בירושלמי פ"א סה"ז, מ' ע"ד, וכן היה לפני בעל כפו"פ הנ"ל. ובד ובכי"ע יש כאן חסרון. ובטעם הדבר שהוא אינו תורם במדה אמרו בירושלמי (כאן ה"ז, מ' ע"ד): ונחשב לכם תרומתכם. במחשבה את תורם ואין את תורם במידה ובמשקל ובמניין. ועיין בר"מ פ"ג מה' תרומות ה"ד. ואעפ"י שלפי

[6] ובר"מ ספכ"ט מה' מכירה הנ"ל: השכור שעושה ואינו יודע מה עושה אין מעשיו כלום, והרי הוא כשוטה או כקטן פחות מבן ששה. ובמרדש במ"ר כ', כ"ג: שלא ידונו כשתויי יין אלא כמזידין. והכוונה שחשש שמא ישתכרו כשכרותו של לוט ויהיו פטורין.

[7] עיין ברכות פ"ג מ"ד ותוספתא שם פ"ב הי"ג ומש"ש.

דרשה זו מפורש כן בקרא, מ"מ אפשר לפרש את הכתוב שיש לו רשות לתרום באומד, ואין הוא מחוייב לתרום במדה, אבל התורם במדה עדיף, ולפיכך בארו הראשונים שאין לנו להוסיף על הכתוב ולומר שהתורם במדה עדיף, שמכיון שמדין תורה הוא פוטר את הכרי באומד ובהפרשה כל שהיא, הרי יש לחשוש שמא יתרום באומד, ואח"כ ימדוד וימצא שתרם פחות (או יותר) ממה שכיון ויוסיף (או יפחות) על המדה, ונמצא מקלקל את התרומה (או את הפירות). אבל אם תורם מאומד גרידא הרי דעתו לכתחילה למה שיפריש, הן פחות הן יותר.[8]

ובריבמ"ץ (פ"א מ"ז) פירש ע"פ הירושלמי (פ"א ה"ד, מ' ע"ד) שיש חשש שיתרום שלא מן המוקף אם יתרום במדה ובמשקל. אבל אם הוא תורם באומד גרידא, הרי יתרום מן המוקף כדי שיוכל לשער יפה את המורם ביחס לכרי.[9]

14–15. לא במדה ולא במדוד וכו'. כלומר, מן הטבל המדוד. ולפי דעתו אסור למדוד את הכרי לפני שתרם, וזה מתאים לאגדה שבמדרשות[10] שיצחק מדד מפני המעשרות[11] כלומר, אחרי שתרם.

16. ואמ' לנו היו מונין וכו'. יפה פירש בח"ד שאנו רואים מעובדא זו שמצוה לתרום מן המנוי והמדוד, ואינה רשות גרידא, וכן יוצא ברור מן העובדא שלהלן. ובפסיקתא רבתי פכ"ה (הוצ' רמא"ש, קכ"ז ע"ב): יצחק הפריש תרומה גדולה.[12] ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בארץ ההיא מאה שערים[13] וכו', שהיה מודד כדי להפריש תרומה. ואגדה זו היא בשיטת החכמים כאן ובשיטת ר"מ להלן, שמצוה לתרום מן המדוד.

16–17. מעשה בזקן אחד בערדסקיס וכו'. ושם היתה מקום ישיבתו של ר"מ, ורשב"א שמש אותו במקום זה, עיין בציונים של הורביץ א"י ושכנותיה ערך ארדסקוס.

17. שהיה שוקל את כלכלתו מלאה וכו'. כנראה שר"מ שבחו על שדייק במשקל הטבל, והרי משקל היא מדה המצמצמת ביותר כמשנת תרומות פ"ד מ"ו. ושמא יש כאן אף קצת הערמה, ששקל מקודם את הכלכלה יחד עם הטבל ונמצא שעדיין לא

[8] השנות הראב"ד פ"ג מה' תרומות ה"ד, ועיין במל"מ שם. אבל במעשרות אין לחשוש לכך שהרי אסור לו לתרום באומד, ואינו קובע שם אלא אחרי המרירה, וכבר יודע כמה עישר. אבל הראב"ד לא קיבל את טעם הריבמ"ץ עי"ש בהשגות פ"ג ה"כ.

[9] ועי"ש בריבמ"ץ הנ"ל סר"ה אבל תורם, וכנראה שצ"ל שם: דבעינן שיהא כל הכרי במק' אח' (כלומר, במקום אחר) וכו', ונשתבש: כל הכרי ממורח.

[10] עיין ב"ר פס"ד, ו', עמ' 706, ובמקבילות שצוינו שם.

[11] "המעשרות" כאן הם ברווקא ואינם כוללים תרומה, עי"ש בפסיקתא ובתנחומא שצויינו בב"ר הנ"ל.

[12] מסורת האגדה שבפסיקתא היא עתיקה ומתאימה לס' היובלות, ולפיה תקן אברהם מעשר ראשון (פי"ג, כ"ה–כ"ו) ויעקב תקן מע"ש (פל"ב, ט"–י"א). ועיין במקורות האגדה שציין הרמ"מ כשר בתורה שלמה בראשית י"ד, עמ' תרי"ט, הע' קל"ב.

[13] כלומר, יצחק שיער אחר ממאה לשם תרומה, והוא שיעורה לשיטת הפסיקתא. וכן בירושלמי כאן (פ"ד סה"ג, מ"ב ע"ד): ער כמה ארם פוטר טיבלו דבר תורה. ר' יוחנן אמר אחד למאה כתרומת מעשר. וכן במדרשים שפרסם מאן (בספרו The Bible etc.), עמ' רס"ז: תרומה גדולה בקש מהם וכמה שיעורה וכו', ויש אומרים א' ממאה. וכן בתנחומא תרומה סי' ד': שאם אינו נותן לו (כלומר, לכהן) א' ממאה יהא יודע שאינו נחל אותו השבט אלא לי. ועיין בהוצ' בובר שם סי' ג' הע' י"ח. וכן מצינו בבית נמר שהיו מניחין פאה אחר ממאה (ירוש' פאה פ"ד ה"ג, י"ח ע"ב), אעפ"י שלפי ההלכה המקובלת שיעורה אחד מששים. ומשום זה הזכירו אותם לגנאי. ובפיוטי יניי הוצ' זולאי, עמ' שפ"ז: גאולי משבעים כמיחולים תרומה וכו', כלומר, ישראל שנגאל משבעים עמים הוא כתרומה מחולין. וכנראה שהיה לפניו מקור שדרש שתרומה היא אחד משבעים. ואעפ"י שלהלן בסמוך הוא אומר: לכן תרומה אתרום אחד מארבעים, אבל כן היא דרכו לצרף מקורות שונים ולפייט על פיהם. ועיין מ"ש להלן פ"ה ה"ז, שו' 27, ד"ה תרומה שנטמאת. ועיין ב"ר פמ"ח, י"ד, עמ' 490, ובשנו"ס.

מדד למעשה את הטבל עצמו, ואח"כ שקל את הכלכלה וידע ע"פ חשבון את מדת הטבל, ויוכל להיות בטוח שלא יפחות כשיתרום אח"כ באומד. ובמעשה זה יצא הזקן ידי כל הדעות.

18—19. הרי אלו תרומות. כ"ה בכי"ע, ופירושו, הרי הורמה תרומה מהן.[14] ובד ובכי"ו בטעות: תרומה, וצ"ל: תרומ', תרומות. ובסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ז ע"ד, וכן בכפו"פ פי"ח עמ' תל"ח, מעתיקים מכאן: הרי אלו פטורין, וניסחו ע"פ הר"מ ספ"ד מה' תרומות ששינה את לשון התוספתא לסיגנון יותר ברור.

19. מפני שלבו לתרום על הכל. וכ"ה בד ובכי"ע ובסמ"ג וברי"מ הנ"ל בכת"י תימן. אבל בר"מ בהוצאות שלנו ובכ"י על קלף ובכפו"פ הנ"ל: מפני שבלבו וכו'. והיא היא. והקשר בין הברייתות הוא שתרומה היא באומד, ולפיכך אנו תולים שתרם על הכל.

20. להיות יושב ומשער. כ"ה בכל הנוסחאות, ובד"ח נשתבש: ומעשר. ובח"ד כתב: צ"ל להיות יושב ומלקט (תקן כנראה ע"פ משנת תרומות פי"א מ"ו), א"נ צ"ל ומשער וכו'.

בין בדקה בין בגסה וכו'. כלומר שישער לתרום בגסים נגד הגסים ודקים נגד הדקים. ועיין להלן פ"ד שו' 3—4 ואילך ומש"ש.

21. צריך שיכוין את לבו וכו'. מעשרות פ"ה מ"ד, והברייתא שלנו הובאה ע"י כמה ראשונים שנציין להלן.

על מה שבקוטין. בכי"ע: שבקיטין. ובד: שבקשין, וכ"ה בכפו"פ פי"ח עמ' תל"ח. ובריבמ"ץ, בר"ש וברא"ש מעשרות פ"ה מ"ד העתיקו בשם התוספתא כאן: על מה שבקוטעין (ברא"ש: על הקוטעין), וכ"ה במשנה שם ובפ"א שם מ"ו, ועיין במלא"ש שם. וכ"ה בר"מ ספ"ד מה' תרומות בהוצ' שלנו, אבל בכתי"י הר"מ: שבקטיעין. והיא היא, ופירושו, שבלים קטועות שלא נידשו. ומכיון שנגמרה מלאכת הכרי מותר לו לתרום אף על מה שלא נגמרה מלאכתו (עיין במשנת מעשרות פ"א מ"ו), עיין מ"ש להלן שו' 42—43 ואילך.

21—22. על מה שבתבן על מה שבצדדין. וכ"ה בד ובכפו"פ הנ"ל. אבל בכי"ע: ועל מה שבצדדין ועל מה שבתבן. וכ"ה הסדר בריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש ור"מ הנ"ל. ובסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ז ע"ד: תניא בתוספתא התורם את הגורן צריך שיכוין את לבו שתהא זו תרומה על הכרי ועל מה שבצדדין ועל מה שבתוך התבן וכו', והעתיק את לשון הר"מ (אלא שנשמט שם: ועל מה שבקטיעין). ובשו"ת מהר"ח או"ז סי' קכ"ט, מ"ב סע"ג: שכתב רבינו אבא מרי ז"ל בתשובה אחת דתניא במס' (צ"ל: בתוס') דתרומות התורם את הגורן צריך שיכוין את לבו על מה שבצדדין ועל מה שבתוכו (צ"ל: שבתבן) וכו'. וכ"ה הסדר במשנת מעשרות פ"א ופ"ה הנ"ל.

22. על מה שבגורן. וכ"ה בד. ובכפו"פ הנ"ל נמצאת פיסקא זו לפני "ועל מה שבתבן". אבל בכי"ע ובכל הראשונים הנ"ל וכן במשנת מעשרות ליתא. וגירסת כי"ו וד נראית נכונה דווקא מפני הקושי שלה. ופירושה שמכוין לתרום על מה שנשתייר על קרקע הגורן.[15] ועיין מ"ש להלן.

התורם את הבור וכו'. וכ"ה בכי"ע, בר"ש מעשרות פ"ה מ"ד הנ"ל, בשו"ת מהר"ח או"ז הנ"ל ובפי' הרש"ס למעשרות ס"ט ע"ב. אבל בד: התורם את הגת וכו', וכ"ה בכפו"פ פי"ח עמ' תל"ח הנ"ל. וכן בדין, שהרי בגת דורכים את הענבים, ובתוכה הם החרצנים והזגים, עיין מ"ש להלן שו' 24. ועיין מ"ש להלן שם בגי' הר"מ והסמ"ג.

[14] רוגמת: היין תרום (להלן פ"ד ה"ח שו' 29, כגי' הראשונים, עיין מש"ש); אין חזקתו תרום (בבלי חולין י"ד א') ועוד. ועיין אף במשנת שקלים ספ"ג.

[15] ועיין תרומות פי"א מ"ו, ושם מרבירים במגורה שנתנו בה תרומה, ולפיכך אף מה שנשתייר היא תרומה אם ליקט.

23. על מה שבחרצנין וכו'. כבר נחלקו התנאים (נזיר פ"ו מ"ב) אם חרצן היא הקליפה החיצונה והזוג הוא הגרעין של הענבה, או להפך.

התורם את הגת וכו'. וכ"ה בכי"ע ובראשונים הנ"ל.[16] אבל בד: התורם את הבור וכו'. וכן היה לפני בעל כפו"פ הנ"ל, אלא שנשתבש שם: והבד, וצ"ל: "ובבור וכו' ", והפיסקא נקטעה שם.

24. על מה שבגפת. גפת היא פסולת של זיתים (או של שומשמין), אבל לא של ענבים, ולפי זה בעל כרחינו בבור של שמן עסיקינן, ומתקיימת גירסת ד וכפו"פ: התורם את הבור וכו'. אבל לפי גירסת כי"ו וכי"ע קשה מה לו לשמן בגת.[17] ואפילו אם נניח שלפעמים השתמשו בגת אף לשמן,[18] מ"מ אין גת לשמן מצויה כלל במשנה ובברייתא.

וברי"מ ספ"ד מה' תרומות: התורם את היקב צריך שיכוין את לבו לתרום על מה שבחרצנין ועל מה שבזגין. התורם את הבור של יין צריך שיכוין את לבו על מה שבגפת. והנה גירסא זו לא תתכן כלל, שהרי מה לה לגפת בבור של יין, ולא עוד אלא שלכאורה הוא יקב הוא בור של יין. ובשו"ע יו"ד סי' של"א ס"ק נ' פסק ע"פ הסיפא שבר"מ: התורם את הבור של שמן וכו'. אבל אין לגירסא זו יסוד בשום כת"י. ובשני כת"י על קלף שבבית המדרש כאן: התורם את היקב צריך שיכוין את לבו לתרום על מה שבגפת. וכ"ה בשנויי נוסחאות וגירסאות להר"מ מכת"י ישן נושן שפרסם טריבולציה (פרנקפורט תר"ן). אבל ברור שיש כאן השמטה ע"י הדומות, ובכל כתה"י של הר"מ שבדקתי נמצאת הבבא של בור של יין. וכ"ה בסמ"ג עשין קל"ד בכל ההוצאות ובנוסח כת"י על קלף.

ברם בר"מ כת"י פרסי (אדלר 1693) גורס: לתרום על מה שבגת (במקום: שבגפת). ואפשר שאין זה שיבוש, ופירושה שהתורם את היקב[19] ואת הבור שהיין יורד אליו מן הגת[20] צריך לכוין לפטור את החרצנים ואת הזגים שבגת ושבבור, והתורם את הבור של יין צריך לכוין לפטור את היין שנשאר בקרקעית הגת. והוא מתאים לנוסח כי"ו וד ברישא (שו' 22): על מה שבגורן, עיין מש"ש. ושמא צ"ל אף בתוספתא: ועל מה שבגת,[21] והיינו התורם את הגת, מקום שם דורכים את הענבים, ורוב הפסולת נשארת שם, מכוין אף לחרצנים וזגים, והתורם מן הבור של יין מכוין לפטור גם את היין שנשתייר בקרקע הגת. והגירסא הנכונה היא בד ובכפו"פ: התורם את הגת וכו' התורם את הבור וכו', ושניהם ביין.

אם לא כיון תניי בית דין וכו'. בר"מ הנ"ל: ואם לא נתכוין אלא תרם סתם נפטר הכל, שתנאי ב"ד הוא שהתרומה על הכל. ועיין מ"ש לעיל דמאי עמ' 287.

24—25. שיתרום על הכל. וכ"ה בד ובר"ש ובראי"ש מעשרות פ"ה מ"ד הנ"ל.

---

16 בראי"ש מעשרות פ"ה הנ"ל בט"ס: את זגיו, וצ"ל: את הגת. ובפי' הרש"ס הנ"ל דלג על בבא זו.

17 אמנם במרדש שמו"ר רפל"ו: הזית הזה וכו' ומשחובטין אותו מעלין אותו לגת וכו', אבל הוא שיבוש ברור, שהרי לגת אין מעלין אלא מורידין, והנכון בכי' אוקספורד שם: מעלין אותו לגג וכו', עיין במשנת מנחות פ"ח מ"ד, בתנחומא תצוה סי' ו' ועוד.

18 בספריהם נזכרת עיר Γεθσημανῆ, על יד הר הזיתים (עיין בס' האונמאסטיקון של אבסביוס, תרגום רע"צ מלמר, עמ' 36 [364]), והכוונה כנראה למקום שנקרא גת שמנים (עיין מ"ש דלמן בספרו דקדוק לשון ארמית יהודית של א"י – גרמנית – הוצאה שניה, עמ' 191, הע' 3); ברם אין השם "גת שמנין" מוכיח על שמוש בגתות לשמן, כשם שאין השם גת רמון מוכיח על שימוש בגתות לרמונים. ועיין פאה פ"ז מ"א, ואף שם אפשר שהכוונה לגת של ענבים.

19 ויקב כולל אף את הגת, כלומר המקום שדורכים בו את הענבים, עיין ישעי' ט"ז, י' ואיוב כ"ד, י"א.

20 עיין בפיה"מ להר"מ מעשרות פ"א מ"ז ד"ה גת העליונה. ורבינו ניסח ע"פ לשון הכתוב: התורם את הגורן וכו', התורם את היקב.

21 והסופרים שינו גת ל"ג[פ]ת' ע"פ משנת מעשרות פ"ה מ"ד.

ובכי"ע: שיתרים על הכל. ובשו"ת מהר"ח או"ז הנ"ל שיהי' תרומה על הכל. וגירסת הספרים נכונה, ופירושה שתנאי ב"ד הוא שתורם על הכל.

25. ר' יוסה או' כל בית גיתות וכו'. בד: כל בית הגרנות וכו', וצ"ל: הגתות (התי"ו נפרדה לנו"ן וי"ו). ובכי"ע: ר' יהודה או' כל בית הגיתות וכו'. וכן מעתיק מכאן ר"ש סיריליאו בפירושו לתרומות, י"ח ע"ב: ר' יהודה אומר כל בין הגתות א' וכו', וכצ"ל לפנינו, כמו שמוכח להלן, וכן מגיה בח"ד.

תפיסה אחת. בבבלי (ע"ז נ' א') מוכח שתפיסה אחת (לעניין אחר) פירושו שאין דבר מפסיק באמצע (ועיין תוספ' חולין ק"ז ב' ד"ה כעין). אבל בירושלמי כאן (פ"ב ה"א, מ"א ע"ב) אמרו שדווקא אגודה היא תפיסה אחת, אבל ערימה אינה תפיסה אחת. ונראה שבכל מקום ומקום משמעו ע"פ ענייננו, עיין מ"ש להלן.

26—27. בזמן שכולם תפיסה אחת וכו'. כלומר, עיקר ויחידה אחת. וכדי להבין את הברייתות כאן, ועניין "תפיסה אחת", ו"עיקר הגורן קיים" (להלן שו' 38) עלינו לברר את מהות המוקף בתרומה. וכן שנינו בספרי (קרח פי' קכ"ב עמ' 149): בהרימכם את חלבו ממנו וכו' שלא יהו תורמים אותו אלא מן המחובר (כגי' רוב הנוסחאות). ומדברי הראב"ד פ"ג מה' תרומות ה"כ מוכח שהוא פירש: ממנו מן המחובר, כלומר, מן המוקף (ועיין גם בכפו"פ פי"ח עמ' תכ"ח ובפי' הרש"ס כאן, ט"ז ע"א). והנה דרש זה "ממנו מן המחובר" מצוי בתו"כ (נדבה ריש פרק כ', ט"ו ע"א; חובה ריש פרק ד', י"ח ע"ג; צו פרש' ב' ה"ה, ל' ע"ד; שם ריש פרש' ז', ל"ה ע"א). ופירש הראב"ד (ריש פרש' ז' הנ"ל): והקריב ממנו מן המחובר שיהיו כולן בכלי אחד וכו' וכעין תרומת הגורן שצריך לתרום מן המוקף. ורבינו פירש שמחובר במנחה פירושו שיהיו כל החלות בכלי אחד, וכן פירש"י (מנחות ע"ז ב', עי"ש בהוצ' ראם ברש"י שנדפס מכת"י, ובתוספ' שם ד"ה והקריב), וכן מוכח מתו"כ (ל' ע"ד הנ"ל ומן הבבלי מנחות כ"ד א'). והראב"ד דייק ואמר: "וכעין" תרומת הגורן, שהרי בתרומת הגורן בוודאי שאין צורך שיהא הכל בכלי אחד (עיין להלן שו' 40 ואילך). ועיין רש"י סוטה ל' סע"א.

ונראה שעיקר הדרש הוא שצריך להרים ממנו, שיהא מחוור שהוא ממנו. ובמנחה שצריכה כלי הרי אין "ממנו" מחוור אלא כשהוא מרים מן העשרון עצמו, מכלי אחד, כשהכל מחובר ממש, ואין בו הפסק. ובחלבים צריך שיהו מחוברים מעיקר ברייתם, ואם ינתח את הבשר ויקיף את החלבים בחבור ממש לא קיים את המצוה (עיין מנחות ע"ז ב', ובתוספ' שם ד"ה מאי), שהרי עשה מעשה ועקר את החלבים ממקום גידולם, ואין "ממנו מחוור", מפני שנראה כאילו הביאם ממקום אחר. אבל בתרומה צריך שיהא חלבו ממנו "כתבואת גרן וכתבואת יקב", כלומר ממנו מן הגורן ומן היקב, ואין כאן לא כלי אחד (כמנחה) ולא חיבור טבעי ממקום גדולו (כחלבים). ולפיכך אם כולם תפיסה אחת, או אם עיקר הגורן קיים, הרי ממנו שבו מחוור. ובתרומת מעשר "ממנו" פירושו מן המעשר (מכל מעשרותיכם), כשם שבתרומה הוא מן הגורן וכו'. ולפיכך אינו צריך מוקף כלל בתרו"מ, ועיין בירושלמי כאן רפ"ב.

ומתוך לשון הבבלי וכן מספרי זוטא (נשא ד', כ"ה, עמ' 237) מוכח שמחובר פירושו מחובר ממש, אבל חז"ל נהגים להשתמש ב"מחובר" שפירושו כפשוטו, ואף מחוור (עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ עמ' 1224 מירוש' חלה ותוספ' עוקצין), ואף כאן צריך שיהא "ממנו", מן המחוור, שיהא מחוור שהוא ממנו, והחיבור הוא בכל אחד ואחד לפי דרכו ועניינו. ועיין במשנת מע"ש פ"ג סמי"ב ורמי"ג ובירושלמי שם. ולשיטת ב"ש אם גף את הקנקנים ואח"כ קרא עליהם שם תרומה, כבר אין "ממנו" מחוור, אלא אם כן פתחם ויערם לגת.

27. ניטמא אחד מהן תורם וכו'. בכי"ע: לא יתרום וכו' (וכנראה שהמלה "לא" נמחקה שם). ובירושלמי (כאן פ"ב ה"א, מ"א ע"ב; חלה ספ"ב) שאלו: ניחא קורה (בנוסח הרש"ס: גת) אחת לשני בורות, אלא שני קורות (בנוסח הנ"ל: שתי גתות) לבור אחד, לא מתוך שנטמא

מקצתן נטמאו כולן? ותירצו: שהיה בלבו לעשות תפושה אחת ונמלך לעשותו שתי תפושות. כלומר, שלעניין מוקף הולכים אחרי המחשבה הראשונה.

29. לא יתרום מן הטהור וכו'. כסתם משנתנו רפ"ב.

29–30. כל בית הבד קורא אחת. וכ"ה בד. ובכי"ע: תפיסה אחת היא. וברש"ס הנ"ל: כל קורות בית הבד אחת הן.

32. נימא אחד מהן תורם וכו'. ואף כאן צריך לפרש שהיה בלבו לעשותן תפיסה אחת ונמלך ועשאן שתי תפיסות, כפי' הירושלמי שהעתקנו לעיל.

34. היה מלקט גפי ירק וכו'. וכ"ה בכי"ע וברמב"ם פ"ג מה' תרומות הי"ט. ובד: כפי ירק וכו'. והיא היא ופירושו אגדי ירק, עיין עה"ש ערך כף ד' (רפ"ה ע"א ואילך).

35. הביא מין אחד ביניהן וכו'. צ"ל: מין אחר, וכ"ה בר"מ הנ"ל בדפוסים ישנים ובכתי"י.

הביא מינין הרבה וכו'. כפו"פ פי"ז עמ' ת"ל, ר"מ הנ"ל.

36–37. לא יתרום מן העליה וכו'. בד, כי"ע ר"מ וכפו"פ הנ"ל: מן העליון.

37. אלא אם כן הקיף. וכ"ה בד, בכי"ע ובכפו"פ הנ"ל. וכבר העיר ר' יונה בר"ג שלפני הר"מ כנראה חסרו המלים "אלא אם כן" והוא משך את המלה "הקיף" למטה, כלומר הקיף חמשה צבורין בגורן וכו'. ועל פיו חילק בחשק שלמה את הברייתות כאן. ובאמת בד"ר, בכי"ע ובכי"ו אין שום הפסק בין "הקיף" ובין "חמשה". ובח"ד הגיה בר"מ: ואם הקיף [תורם מזה על זה]. חמשה צבורים וכו'.[22] ובירושלמי חסרות המלים "אלא אם כן הקיף", אבל פירשו שם: הדא דתימר בשאין שם חלל, אבל אם יש שם חלל תורמין ומעשרין זה על זה, כלומר דווקא שהמינים האחרים ממלאים את כל החלל ומפסיקין לגמרי בין העליון לתחתון, אבל אם יש חלל בין העליון לתחתון שאין בו מין אחר תורם. וזהו כתוספתא שלנו, שאם הקיף במקום אחד (שאין בו הפסק של מין אחר) תורם מזה על זה.

חמשה צבורין בגורן וכו'. ר"מ (עיין מ"ש לעיל) וכפו"פ הנ"ל. ובירושלמי נוסח הר"ש סיריליאו (י"ז ע"ב): כל בית הגרנות אחד הוא. כיצד היו חמשה צבורים בגורן תורם מאחד על הכל ("כיצד" ואילך ליתא בהוצאות שלנו).

38. אמ' ר' יהודה. וכ"ה בד, ובכי"ע ליתא. ובכפו"פ הנ"ל: אמר רבי, ועיין להלן.

בזמן שעיקר הגורן קיים. וכ"ה בר"מ ובכפו"פ הנ"ל. ובירושלמי הנ"ל: א"ר יהודה והוא שתהא תפיסת הגורן באמצע. וברש"ס שם: תפיסת הגרן באמצע, שעיקר הגרן קיים, דהיינו למקום שדשין החטים באמצע. וסובר ר' יהודה שדווקא אם עיקר הגורן קיים מותר לתרום מאחד על הכל, מפני שעכשיו מחוור הוא שתורם ממנו, כלומר מן הגורן עצמו, עיין מ"ש לעיל שו' 26–27. ובירושלמי הנ"ל שאלו אם חטים דווקא הן תפיסת הגורן או אפילו קש ותבן, ולא נפשטה השאלה.

39. המכנס פירותיו וכו'. וכ"ה בכפו"פ הנ"ל. וכן בכי"ע: הכניס פירותיו וכו', וכ"ה בד, וכן פסק הר"מ בפ"ג מה' תרומות הי"ח. וצוק' השמיט בטעות כל בבא זו.

39–40. אע"פ שמפוזרין תורם וכו'. מפני שהכניס את פירותיו לביתו, ובא הבית במקום הגורן, והבית מצרפן. ו"ממנו" שבו מחוור (עיין מ"ש לעיל שו' 26–27). ועיין

[22] במה"פ פ"ב ה"א ד"ה הרי כתב: ובתוספתא גריס עוד הקיף חמשה צבורין בגורן וכו', והביאה הרמב"ם שם. ואין אני מאמין שהיה כן לפניו בתוספתא כת"י שלו, שהרי בוודאי לא היה נמנע להעיר בפירוש על שינוי חשוב שכ"ה לפניו בכת"י, אלא קרוב יותר שהעתיק ע"פ הר"מ. ועיין מ"ש במבוא על כת"י פ"מ ושימושו בו.

ירוש' חלה פ"ב רה"ח, נ"ח ע"ד (ובפ"מ שם רה"ז), פסחים פ"ג ה"ג, ל' ע"א, ובאהצו"י חלה עמ' 129.

40. תורם מכל אחת ואחת. וכ"ה בד, בכי"ע ובכפו"פ פי"ז עמ' ת"ל הנ"ל. אבל בר"מ הנ"ל: שתי מגורות שבבית אחד תורם מאחד על הכל. ובסמ"ג (עשין קל"ד, קצ"ז ע"ב) העתיק את לשון הר"מ בשם התוספתא, כרגיל אצלו, ועיין במפרשי הר"מ ששערו שהיתה לרבינו גי' אחרת בתוספתא. ולולא דבריהם היה נראה שרבינו פירש שאף בבא זו היא מדברי ר' יהודה (שו' 38), והיא מתקשרת יפה מאד עם דבריו, ור' יהודה לשיטתיה להלן (פ"ו שו' 50) ששתי מגורות בעלייה אחת אינן מצטרפות להעלאה, וחכמים חולקים עליו. והשוה היטב את לשון רבינו כאן עם דבריו בפי"ד מה' תרומות ה"ה.

40—41. סקי תבואה וכו'. כ"ה בכי"ע ובכפו"פ פי"ז הנ"ל (בד"ר צ"ז רע"ב. ובהוצ' לונץ עמ' ת"ל: שקי). ובכי"ו: שסקי, וכנראה שמי שהוא הוסיף כאן שי"ן כדי לתקן "סקי" ל"שקי". ובירושלמי פ"ב ה"א, מ"א ע"ב: דתני חמשה שקין (בכי"ר: סקין) בגורן וכו'. ועל הכתיב סקין במקום שקין, עיין מבוא לנוסח המשנה להרי"ן אפשטיין עמ' 1233 ואילך.

41. וחביות של גרוגרות. וכ"ה בכי"ע, בר"מ, בסמ"ג ובכפו"פ הנ"ל. ובד בט"ס: ודוגיות של גרוגרות. וכתב בח"ד שהשקים והחביות היו פתוחות, שאם לא כן אינו תורם מאחת על השניה כדין חביות של יין שהביא הר"מ ע"פ משנת מע"ש ספ"ג. ונעלם ממנו לפ"ש דברי הירושלמי במע"ש שם שדווקא בחביות של יין אינו תורם מאחת על השניה.[23]

41—42. תורמין ומעשרין מזה על זה. וכ"ה בד, בכי"ע ובכפו"פ הנ"ל. ובירושלמי הנ"ל (בהוצאות שלנו): אין תורמין ומעשרין וכו'. וזו היא ט"ס, ובנוסח הרש"ס לנכון: תורמין ומעשרין וכו', ועיין אהצו"י עמ' 17. וכן יוצא ברור מירושלמי מע"ש ספ"ג. ועיין במהרי"ק על הר"מ פ"ג הי"ט הנ"ל. ובר"מ שם: תורם מאחת על הכל, והשמיט את המלה "מעשרין", שהרי במעשר אינו צריך מוקף (ובתוספתא הוא באשגרה מן הרגיל). ועיקר החידוש הוא שאין השקין והחביות מפסיקים ונקרא הכל מוקף, עיין מ"ש לעיל שו' 26—27 (ועיין במשנתנו פ"ב מ"א). ועיין מ"ש להלן שו' 77.

42. משתעקר האלה. וכ"ה בד, בריבמ"ץ מעשרות פ"ה מ"ד ובירושלמי מעשרות פ"א ה"ו, מ"ט ע"א; שבת פ"ו ה"ד, ח' ע"ב. ובכי"ע בטעות: משיתעשר (והשי"ן מנוקדת בצירה, ועליה סימן תיקון, וצ"ל: משיתעקר=משתעקר). ובירושלמי שבת פירשו על פיה את המשנה שם: לא יצא האיש וכו' באלה.[24] ופשטו מכאן שאלה היא כמין דיקרן, כלומר מקל שמתפצל בסופו (עיין עה"ש בערך דקרן א' וב') ועשוי כמין מזלג.[25] הרי לך שהיה ברור לו לירושלמי שאלה כאן פירושו עתר (קלשון), שבו מהפכין את התבואה.[26] וכנראה שהיה דרכם להעמיד את הדיקרן בתוך הכרי (עיין ירושלמי ב"מ פ"ט ה"ד, י"ב ע"א, בבלי שם ק"ה א') לפני שהפך אותו, וכשגמר להפך את הכרי היה עוקר ממנו את הדיקרן ומעבירו משם. וכן מוכח בירושלמי מעשרות שם שהלכה זו היא בשאין דעתו למרח, אבל אם דעתו למרח תורם משימרת, עיי"ש.

ובריבמ"ץ מעשרות פ"ה הנ"ל פירש: משתיעקר האלה דהיינו משיבסוס ראשי השבולין

[23] אבל בחביות של שמן ושאר דברים אין חילוק בין סתומות ובין פתוחות, ותורמין מזה על זה. ועיין בפיסקי חלה להרשב"א ש"ב, י"א ע"ב. ועיין להלן מע"ש פ"ג הי"ח ומש"ש על החילוק בין יין לשאר דברים.

[24] ועיין אוה"ג שבת, עמ' 62, ובס' חפץ הוצ' הלפר, עמ' 208, ובהערה 17 שם.

[25] δίκρανον. והעיר בעה"ש שכן תרגם סומכוס את המלה כילפות (תהלים פע"ד, ו') ανα δίκρανα, בסורית: דיקוֹנא.

[26] עיין בבלי סוכה י"ד א' ומ"ש בתס"ר ח"ד, עמ' 174, וערוך ערך עתר ב'.

הדומין לאלה, ולא מצאתי לו חבר בפירוש זה. ובערוך ערך אלה ב': בתוספת תרומות פ' קמא[27] מאימתי תורמין את הגורן משיתהפך הגורן. אלה כמו עללה משתעקר האלה. ר"מ (צ"ל י"מ, כמו שהגיה בעה"ש). ובכמה כת"י חסרה פיסקא זו (עיין בתוספות הערוך לקרויס ערך אלה), ויפה שער קהוט שיש כאן פיסקא מסורסת. ובמהרי"ק פ"ה מה' תרומות ה"ה: ובערוך מצאתי בערך אלה וז"ל בתוספתא דבכורות (צ"ל: דתרומות) וכו' אלה כמו עללה ופי' משיתהפך הגורן ע"כ. וברור לפ"ז שצ"ל בערוך: משתעקר האלה, משיתהפך הגורן, אלה כמו עללה, והוא כפירוש הירושלמי שהבאנו לעיל, אלא שיש מפרשים אלה כמו עללה, כלומר, תבואה, גורן.

ברם בר"מ פ"ה מה' תרומות ה"ה פסק: מאימתי תורמין את הגורן משיברור (וכ"ה הגירסא בכל נוסחאות הדפוס שבדקתי). ובמהרי"ק שם מביא בשם רמב"ם מוגה: משיכבור, וכן מביא בכ"מ בשם נוסחא אחרת. וכן במעשה רוקח בשם נ"א כ"י. וכ"ה בכתה"י של הר"מ שבדקתי.[28] ובכ"מ ובמהרי"ק מגיהים בר"מ: משיצבור,[29] והוא באור הר"מ לעקירת האלה, כלומר משיצבור את הגורן אחרי שפזר אותו בשעת ההפיכה באלה. אבל עיין מ"ש להלן.

42—43. כבר מקצת תורם וכו'. וכן מעתיק בפ"מ[30] בשם תוספתא על קלף ישן: כבר מקצת הגורן[31] תורם מן הכבור על שאינו כבור. וכן בירושלמי מעשרות פ"א ה"ו, מ"ט ע"א: תני אבל כובר הוא מקצת ותורם מן הכבור על שאינו כבור. א"ר אילא שכן דרך בעלי בתים להיות מכניסין לתוך בתיהן, מאי טעמא והאלפים והעיירים (כ"ה בכי"ל) עובדי האדמה בליל חמיץ יאכלו.[32] הרי לך שהגירסא כבר, כבור, מתקיימת מנוסח הירושלמי ומפירושו. וכן בר"מ הנ"ל בכל הנוסחאות שציינתי לעיל: כבר מקצת תורם מן הכבור וכו'.[33] ובכי"ע: בבור מקצת תורם מן הבבור על שאינו בבור, וצ"ל כלפנינו.[34] ובד: צבר מקצת הגורן תורם מן הצבור על שאינו צבור, וע"פ נוסח זה מגיהים במהרי"ק ובכ"מ גם בר"מ.[35] אבל כאן קשה להגיה כפי שיוצא ברור מן הירושלמי שהבאנו לעיל. ולא עוד אלא שאף הנוסח שלנו קשה, שהרי קביעת הכבירה נשנית (משנה מעשרות פ"א מ"ו תוספתא שם פ"א סה"ו) לעניין קטניות גרידא,[36] וכאן משמע מן העניין שבתבואה עסיקינן. ועיין בארש פ"ה מה' תרומות ה"ד סד"ה אולם, וצ"ע. ועיין מ"ש להלן מעשרות פ"א שו' 19.

[27] לפני הערוך היתה חלוקה אחרת בפרקים של התוספתא, ופ"א נסתיים לפניו באמצע פ"ג (כנראה, בסוף הי"ד המקבילה למשנתנו ספ"א), ופ"ב נסתיים בסוף פ"ג, עי"ש בערך קלפס, ועיין להלן הערה 63 ופ"ד הע' 8.

[28] וכן בסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ח ע"א (וכ"ה אף בסמ"ג כת"י על קלף): ותניא בתוספ' מאימתי תורמין את הגורן משיכבור. וברור שהעתיק מן הר"מ, וכני' כתה"י הנ"ל. ובר"מ כת"י רבינוביץ (על קלף): מ ש י ב כ ו ר, וברור שצ"ל: משיכבור, ועיין להלן הע' 33. ובנוסח אחד מכת"י תימן: משיבור, אבל אח"כ אף שם: כבר מקצת תורמין מן הכבור על שאינו כבור.

[29] חו היא באמת הגהה קלה מאד משום שההבדל בין כ"ף ובין צד"י בכי"י הוא בקוץ קטן על גבי הכ"ף.

[30] מעשרות פ"א ה"ו במה"פ ד"ה תני ובפ"ג שם סה"א במה"פ ד"ה מן הבית.

[31] אם בעל פ"מ דייק והעתיק מן הכתב, הרי מוכח אף מכאן שלא היה לפניו כי"ו ממש, שהרי לפנינו חסרה המלה „גורן". ויתכן שהגיה את הדפוס ע"פ הכ"י שלו. ועיין מ"ש לעיל הע' 22.

[32] ישעי' ל', כ"ד. ועי"ש ברש"י בשם מדרש אגדה. ועיין תנחומא משפטים סי' י"ז ובהוצ' בובר שם סי' י'.

[33] חוץ מכ"י רבינוביץ שגורס: בכר מקצת תורם מן הבכור על שאינו בכור, והשיבוש ברור, עיין לעיל הע' 28.

[34] הסופר כנראה פירש שאם היה מקצת יין בבור תורם ממה שבבור על מה שאינו בבור, עיין להלן פ"ה סה"א ומש"ש.

[35] ועיין תוספתא מנחות פ"ט ה"ג ומ"ש רש"י בפסחים ל"ו א' סד"ה ציבור שאני.

[36] עיין בירוש' שהבאנו לעיל ובעה"ש ערך חמץ ד'. ועיין בירושלים של לונץ חי"א—י"ב (תרע"ז),

43. מאימתי תורמין את הגת וכו'. בתוספתא טהרות פי"א ה"ד: ענבים עד מתי מטמאות טומאות אוכלין משיהלכו בהן שתי וערב, [הילך בהן שתי וערב][37] ונשתיירו מהן גרוגרות שלימין מטמאין טומאת אוכלין. הרי לך שהענבים מיד כשהלכו בהן שתי וערב ונתרסקו, בטל מהן דין אוכלים וחל עליהן דין משקין,[38] וממילא יכול כבר לתרום מן היין על הכל, ואפילו אם נשתיירו גרגירים שלמים תורם עליהן כדין קטיעין וכו', שנשנו לעיל בה"ו. וכן משמע מהמשך העניין כאן, וכן נראה מסדור הר"מ בפ"ה מה' תרומות ה"ו, ועי"ש בה"ד וה"ה, וכ"ה בסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ח ע"א הנ"ל. ולפ"ז התרומה חלה מיד, וחולק על הר"ש פ"ג מ"ד, ועיין בס' משנה ראשונה שם. ועיין בירושלמי חלה פ"ג ה"א.

44. מאימתי מטמין אותה וכו'. בירושלמי פ"ג ה"ד, מ"ב ע"א: א"ר יוחנן הדרוכות מכיון שהילכו בהן שתי וערב מטמאין את הבור מיד. וכנראה שהפירוש הוא שהנוהג הוא לטמא את הבור בכוונה, והטעם הוא מפני שהיד ממשמשת ביין וטומאתו מצויה, הרי מוטב שתהיה טומאתו ברורה משתהיה ספק קרוב לודאי, ואם יטמאו אותו יזהרו בו יותר שלא יגע בטהרות. ועיין במשנתנו פ"ג מ"ד ובפיה"מ להר"מ שם ובפ"ד מה' תרומות הי"ג. ועיין במה"פ בירושלמי שם ד"ה הפועלים וד"ה הדרוכות.[39]

בית שמי או' משיינטל מעשר ראשון וכו'. כ"ה המסורת בדברי ב"ש וב"ה בכל נוסחאות התוספתא, אבל בירושלמי הנ"ל המסורת הפוכה, וכ"ה שם בכל הנוסחאות, וכן יוצא ברור מהמשך הברייתא שלהלן שם: א"ר שמעון נראין דברי בית שמאי בשעת מקדש וכו'. ועיין מ"ש להלן ד"ה אמ' ר' יהודה. ואנו למדים מכאן, שאעפ"י שאמרנו לעיל שתורמים את הגת משהילך בה שתי וערב, ולפי ר' יוחנן הנ"ל מטמאין אותה אח"כ מיד, מ"מ מיד לאו דוקא אלא משיינטל ממנה אף מעשר ראשון (שיש בו תרומת מעשר) לדברי ב"ש, ולדברי ב"ה גם מע"ש.[40]

45. אמ' ר' יהודה הלכה וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע. אבל בירושלמי הנ"ל (וכ"ה גם בכי"ר ובנוסח הרש"ס): אמר ר' יוסי הלכה וכו'. ואולי יש כאן חילוף בין ר' יהודה ור' יוסה במסורת דברי ב"ש ודברי ב"ה לעיל. ועיין במשנת עדיות פ"ה מ"א ומ"ב, ושניהם לא מנו הלכה זו בין קולי ב"ש וחומרי ב"ה.

46. מוציאין תרומה ומעשרות וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן. אבל בירושלמי הנ"ל: מוציא תרומה ותרומת מעשר וכו'. וברור שאף כאן צ"ל: מוציאין תרומת מעשר, וסתמא כר' יוסי לעיל פ"א שו' 31, שבעה"ב יכול להפריש תרו"מ, עיין מש"ש.

47–48. משיטענו ור' שמעון או' משייטחנו. וברי"מ פ"ה מה' תרומות ה"ו פסק כת"ק.[41] ולהלן טהרות פי"א ה"ד: זתים עד מתי מטמאין טומאת אוכלין עד שיטענו[42] ור' שמעון אומ' עד שיטחנו.[43] טחנן ונשתיירו מהן גרוגרין שלימין, מטמאין טומאת אוכלין. ולפ"ז

עמ' 380, אבל מתוך הירושלמי ברור שהכוונה שהאנשים הם שאוכלים בליל חמיץ, אע"פ שאפשר שאף הם פירשו בליל חמיץ – בליל קטניות.

37 נשמט בכי"ו וישנו בר, בר"ש ובר"מ, עיין מ"ש בתס"ר ח"ד, עמ' 100.

38 וכן מפורש בר"מ פ"א מה' טומאת אוכלין הכ"ד.

39 עיין מ"ש להלן הע' 47.

40 ובמעשרות יכול לעשר מן היין על הענבים שהרי אין כאן גזירת מי חטאת, מפני שבין כך ובין כך יכול לעשר מן הטהור על הטמא ושלא מן המוקף, עיין מ"ש להלן הי"ד שו' 53.

41 עיין להלן הערה 42 והערה 46.

42 כ"ה בר"ש שם פ"י מ"ה. וכן בר"מ פ"א מה' טומאת אוכלין הכ"ד (בר"ח): הזתים משיטענו מתטמאין טומאת משקין. ועיין מ"ש להלן הע' 46 בגירסת הר"מ.

43 כ"ה בר"ש הנ"ל. ובכי"ו: משיטחנו. ועיין במשנת מנחות פ"ח מ"ד.

דין הזיתים כדין הענבים לעיל, ומשבטל שם אוכלין מהם וחל עליהם שם משקין, מפריש מן היין על הענבים ומן השמן על הזיתים (עיין מ"ש לעיל שו' 43), ורבנין כדעתם ור"ש כדעתו.[44]

ובירושלמי הנ"ל: מאימתי תורמין את הזיתים. אית תנאי תני משיטחנו[45] ואית תניי תני משיטענו.[46] ניחא למ"ד משיטענו,[47] למ"ד משיטחנו, לא כן א"ר יוחנן הדרוכות מכיון שהילכו בהן שתי וערב מטמין את הבור מיד? והירושלמי סבר שר"י אמר כן בין ובין בשמן, ולפיכך שאל על ר' יוחנן, משיטת ר"ש שאינו תורם את הזיתים אלא משיטחנו, והרי כבר טמאו את הבור לפני כן. ותירץ הירושלמי: אלא כאן ביין כאן בשמן, כלומר, ר' יוחנן לא אמר כן אלא ביין, אבל בשמן שאין טומאתו מצויה אין מטמאין כלל את הבור,[48] והמחלוקת של החכמים ור"ש אינה אלא לעניין תרומה גרידא שתורמין משמן על הזיתים, וכשיטתם בטהרות וכמו שכתבנו לעיל. וכן באמת לא נזכרה כאן אצל הזיתים טומאה כלל.

48. מביא זתים בקופה וכו'. בירושלמי הנ"ל: אם רצה מביא זתים ונותנן וכו'. כלומר, אם רוצה לתרום בטהרה מיד, וכמנהגו בענבים. ומ"ש כאן "בקופה" (וכ"ה בירושלמי בנוסח הרש"ס), עיין טהרות פ"ט מ"א.

ונותן לתוך הממל וכו'. בבבלי ב"ב (ס"ז ב'): ממל וכו' מפרכתא. ופירש רב האי (תשה"ג הרכבי סי' רכ"ב עמ' 105): מפרכתא הוא כלי חרש או אבן וכו' והוא נעשה להניח בתוכו הדבר הכתוש וכו'.[49] ומלשון התוספתא כאן "לתוך הממל" משמע קצת כפירושו. אבל בירושלמי הנ"ל גורס: ונותנן תחת הממל, ומגירסא זו משמע יותר כפי' רב צמח גאון (תשה"ג הנ"ל סי' קפ"ט עמ' 86) או כפירוש הר"ח (עיין רשב"ם במקומו) שהכוונה לאבן שמפרכים בה את הזיתים.[50] ושמא שימש ממל שם כללי לכמה חלקים של הרחים. ועיין מ"ש להלן מעשרות פ"א שו' 29.

49—50. ריכות ונותקות את יינן וכו'. בד ובכי"ע: רכות וכו', ובירושלמי הנ"ל: דיהות, והיא היא (עיין תס"ר ח"ד עמ' 124), ופירושו שאם דרך על הענבים שתי וערב כבר נתרסקו ובטלו מתורת אוכלין (עיין מ"ש לעיל שו' 43) ואפשר לתרום מן היין עליהן,

[44] ובירוש' מעשרות פ"א ה"ו, מ"ט ע"א, אמרו שתורם מן הכבור על שאינו כבור שכן דרך בעלי בתים להיות מכניסין לתוך בתיהן בליל חמיץ (עיין מ"ש לעיל שו' 42—43), ואף שאינו כבור נידון כאילו נגמרה מלאכתו. וכן אמרו בירושלמי דמאי (פ"ו ה"ו, כ"ה סע"ג) שע"י עילה אפשר לתלות בבני אדם שאוכלים זיתיהם עטונין, ולפי זה דין השמן והזיתים כאן כרין מקצתו כבור ומקצתו אינו כבור שתורמין מזה על זה.

[45] בכי"ר: משישחיטנו וכו' ולמאן דאמר משישח' וכו'. וכן בתוספתא טהרות הנ"ל בד: ור' שמעון אומר משיסחט, והיא שחיטה (שבכי"ר) היא סחיטה, ובשניהם ט"ס.

[46] בכי"ר: משיעטנו. וכ"ה בר"מ פ"ה מה' תרומות ה"ו בכל נוסחאות כ"י, חוץ מכ"י פרמי (אדלר 1693) שגורס: משיטענו. ובכ"י תימני אחד: משיבעטנו, וצ"ל: משיעטנו. ובסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ח ע"א: משיטענו. אבל בנוסח כ"י על קלף: משיעט שיטענו, ונמחקה המלה "משיעט" ע"י קוים מעל לאותיות, ובין השורות תלויה מ"ם, כלומר, קרי משיטענו. אבל ברור שמתחילה רצה הסופר לכתוב: משיעטנו. וכן בפ"א מה' טומאת אוכלין הכ"ד (בר' רומי, שונצינו וקושטא רס"ט): הזתים משיעטרו, וברור שצ"ל: משיעטנו, וכ"ה בשני כתי"י תימן. ולפ"ז "משיעטנו" אינה ט"ס, עיין במשנת טהרות פ"ט מ"א.

[47] בכי"ר: משיעטנו, עיין לעיל הערה 46. ולפי שיטה זו דין השמן כדין היין. ועיין ירושלמי דמאי פ"ו ה"ז, כ"ה ע"ג—ע"ד, ובבלי מעילה כ"א א' ובמה"פ בירושלמי פ"ג ה"ד.

[48] אלא דווקא אם היה הבור קטן וכרומה, עיין מ"ש לעיל פ"א שו' 29—30.

[49] עיין בציורים שבקדמניות התלמוד של קרויס (גרמנית) ח"ב, עמ' 218.

[50] השוה תאור רב צמח הנ"ל (ועיין גם בערוך ערך ממל) עם התאור הניתן בירושלים של לונץ ח"ג (החלק הגרמני) 1889, עמ' 72. ועיין מ"ח חנ"א 1907, עמ' 18, הע' 1. וכנראה שני' הירושלמי עיקרית.

אבל זיתים אינם מתרסקים ונותקים את שמנם בדריכה מועטת, ודין הזיתים כאוכלים, ולפיכך אי אפשר להפריש עליהם משמנם.

51. תרומה ויחזור ויתרום. ופירשו בירושלמי שקנסו אותו לתרום שניה משום גדר מי חטאת שלא יבטלו, שאם אתה אומר שמפריש מן השמן על הזיתים לא יטרח לעטן את זיתיו בטהרה, אלא החבר יפריש לו מיד שמן טהור על הזיתים שלא הוכשרו לקבל טומאה, ואח"כ יעשה את הכל בטומאה. אבל כשאסרו לו לעשר שמן על הזיתים, הרי יצטרך לעשות את זיתיו בטהרה, שאם יטמאו הזיתים לא יוכל להפריש עליהם מן השמן הטהור, שאין מפרישין מן הטהור על הטמא, ולפיכך יצטרך להטהר ולעשות את בדו בטהרה, וכשיעטנו (או יטחנו) הזיתים יפריש מן השמן עליהם, כלומר מן הטהור על הטהור.

52—53. וצריך להוציא עליהן תרומות ומעשרות. וכן בד: עליהן תרומה ומעשרות. ובכי"ע: וצריך להוציא מהם מעשר. ובירושלמי פ"א ה"ח, מ"א ע"א: תני שנייה לא תאכל עד שיוציא עליה תרומות ומעשרות.[51] ועיין במלא"ש משם ר' יהוסף שהשיג על הרע"ב, וכתב: פי' זה אינו נראה, דלמה יצטרך להפריש תרומה, כיון שהראשונה תרומה. ובאמת דברי הרע"ב מפורשים בתוספתא ובירושלמי, אלא שצדק ר' יהוסף שצריך למחוק את המלה "תרומה", והנכון איפוא כגי' כי"ע כאן: וצריך להוציא מהם (כלומר, מן השמן והיין) מעשר.

53. ר' יוסה אומ' בית שמיי או' תורמין וכו'. וכ"ה בד, וכן היתה הגירסא בתוספתא כאן לפני הראב"ד (עיין פירושו לעדיות פ"ה מ"ב), וכן הוא במשנת עדיות פ"ה מ"ב, לפי הגהת ר' מנא בירושלמי שנביא להלן, וכן כנראה היתה הגי' גם בתוספתא כ"י פ"מ שמעתיק אותה כגירסתנו (בפירושו לפ"א ה"ח) ואינו מעיר על גירסא אחרת בכת"י. ובכי"ע: ר' יוסי אומ' בית שמאי אומ' אין תורמין ובית הילל אומ' תורמין. ואין לעדות זו משקל נגד כל הראיות שהבאנו. ואשר לירושלמי (פ"א ה"ח, מ' סע"ד) הרי ברור שהיתה לו מסורת אחרת בברייתא שלפנינו, וכן גרס כאן: וצריך להוציא עליה מעשר (עיין מ"ש לעיל) [אין תורמין זיתים על השמן ולא ענבים על היין ואם תרם תרומתו תרומה ואין צריך לתרום דברי ר' מאיר][52] ר' יוסי אומר בית שמאי אומרים תרומת עצמן בהן, ובית הלל אומרים אין תרומתן תרומה.[53] הכל מודין שאם תרם שאינו (צ"ל: שהוא) צריך לתרום שניה. ומכאן הוכיח הירושלמי שר' מאיר מחמיר בגדר מי חטאת, מפני שמרהיטת הלשון משמע שגם הרישא שלפנינו (שמן על זיתים) היא מדברי ר"מ, ורואים שהחמיר ואמר יחזור ויתרום. ואח"כ הגיה ר' מנא את משנת עדיות ואמר: לית כאן זיתים על שמן אלא שמן על זיתים, דהיא דר' יוסי דר' יוסי אומר תרומה ויחזור ויתרום, כלומר הרישא של הברייתא שלנו (שמן על זיתים) היא מדברי הכל וגם ר' יוסי מודה בה (לשיטת ב"ה), ועל פיה אפשר לפרש את המשנה בעדיות, אבל בזיתים על שמן מודים ב"ש וב"ה שאין תורמין.

ובטעם הדבר נראה שב"ש סוברים שתורמין מן הטהור על הטמא (כשיטת ר"א השמותי במשנתנו רפ"ב), וממילא אין כאן גדר מי חטאת, שאפילו אם נגזור שאין תורמין שמן על הזיתים, מ"מ לא יטרח לעשות את זיתיו בטהרה וכשיגמרם בטומאה יקנה שמן טבל טהור מן החבר ויפריש לו החבר מן הטהור על הטמא ונמצא נותן לכהן תרומה טהורה כדין. אבל בזיתים על השמן יש כאן גזל השבט, וגם הדין שצריך לתרום מן היקב (עיין להלן) ובזה מודים ב"ש שאין תורמין.

[51] וכן מעתיקים בריבמ"ץ וברש"ש פ"א מ"ח. והמשך הירושלמי אינו שייך לכאן, כפי הרש"ס ובעל פ"מ.

[52] המוסגר ישנו בירושלמי, וסימנתי בסוגריים מה שחסר בתוספתא לפי גירסת הירושלמי.

[53] כן העתיק במלא"ש פ"א מ"ד בשם ירושלמי נוסח הר"א אזכרי. וכן מפורש בירושלמי לעיל ה"ד. ובירושלמי שלפנינו (בה"ח) תוקן ע"פ ההוצאות של משנת עדיות פ"ה מ"ב.

54. מודים שאם תרם שצריך לתרום שנייה. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן, וכן היה אף לפני הראב"ד (עיין בפירושו לעדיות פ"ה מ"ב), ואין להגיה. ובבא זו אינה מדברי ר' יוסי אלא הולכת על משנתנו פ"א מ"ד:[54] אין תורמין זיתים על השמן וכו' ואם תרמו בש"א תרומת עצמן בהם, ובה"א אין תרומתן תרומה. תדע לך שהוא כן, שהרי מחלוקת זו לא נזכרה כאן בתוספתא כלל, והוא מפני ששנתה כאן את דין המשנה, ולפיכך דלגה עליה[55] והסמיכה לה את הבבא שלנו. וכבר אמרנו לעיל שהירושלמי שנה כאן בפירוש מחלוקת ב"ש וב"ה שבמ"ד.

54–55. התורם זתים על זתים העתידין ליכתש וכו'. ברייתא זו הובאה בירושלמי פ"א ה"ט, מ"א ע"א, בשם תני ר' הושעיה. וסייעו לה שם ממשנתנו (פ"א מ"ט) ששנתה בתורם ענבים על ענבים לאכילה ונמלך לדורכן אינו צריך לתרום שנייה, ש"מ שדווקא אם נמלך אח"כ לדורכן, אבל אם חשב בתחילה לדורכן תרומה ויחזור וירתרום.[56]

57. וצריך לקרות להם שם. בבא זו אין כאן מקומה, וצריך לגרוס אותה להלן (סוף שו' 58), וכן הגיהו המפרשים ע"פ הירושלמי פ"א סה"ח, מ"א ע"א. ובאו"ש (פ"ה מעשרות הי"ט) פירש שצריך לקרות שם לזיתים העתידין ליכתש, כלומר שאסור לאכול מהם עראי, מפני שהתרומה הראשונה קובעת, עיי"ש, אבל פירוש זה קשה בין מצד הלשון בין מצד הענין, עיי"ש באו"ש.

58. ואין צריך לתרום שנייה. כאן צ"ל: [וצריך לקרות להם[57] שם] ואין צריך וכו', עיין מ"ש לעיל שו' 57.

59. התורם זתים על זתים לאכילה וכו'. בד ובכי"ע: התורם זיתים שמן על וכו'. ובח"ד הגיה: התורם שמן על זיתים לאכילה, וכן לכאורה מוכח מן הירושלמי. אבל קשה להגיה את הנוסחאות, ולא עוד אלא שמהמשך הירושלמי שם, יש סמוכין לגירסא שלנו, כפי שנראה להלן, ולפיכך נראה שהנכון בד ובכי"ע: התורם זיתי(ם) שמן על זתים לאכילה וכו'. וכבר נתבאר בירושלמי (בכורים פ"א ה"ג, ס"ג ע"ד): זית שמן זה אגורי וכו'[58] הגשמים יורדין עליו והוא אוגר שמנו לתוכו. וכן מתאר פליניאוס[59] את טבע הזיתים שהם מאבדים את שמנם אם גשמים מרובים יורדים עליהם, מפני שהשמן נהפך ללחם הפרי, והאוכל מתרבה והשמן מתמעט. אבל כנראה שהמין הזה (אגורי) אינו סובל מן הגשמים. וכן באר רש"י (ברכות ל"ט א'): אגור בתוכו. מזומן לצאת ממנו, שאינו נבלע בפרי כמשקה תפוחים ותותים, אלא אגור כמשקה הענבים. וכן במשנתנו פ"ב רמ"ו: ותורמין זיתי שמן וכו'. ופי' בכסו"פ פ"כ עמ' תמ"ו: "זיתי שמן הם ששמנן מרובה", ולפיכך אנו דנים כאן את זית השמן כשמן עצמו. ועיין להלן פ"ד שו' 8 ומש"ש.

59–60. על השמן הראויין לעשות דברי ר'. בירושלמי פ"א ה"ט, מ"א ע"א: א"ר יוחנן אייתיתה מדחילפי ר' אומר לפי אוכלן וכו'. והנכון הוא בנוסח הרש"ס: ר' אומר לפי שמנן וכו'. וכן היתה הגירסא בירושלמי לפני הריבמ"ץ, הר"ש והרא"ש (פ"א מ"ט), וכן מוכח מהמשך הירושלמי, כפי שהעיר בח"ד כאן, ועיין להלן. והנה מן הירושלמי משמע

[54] ובמשנה שלפני התוספתא היתה מ"ד סמוכה למ"ח, והוא סדר הגיוני מאד.

[55] ואפשר שהסופר השמיטה, כרגיל בפיסקאות מן המשנה שבתוספתא.

[56] ולעיל שם בירושלמי (ה"ח, מ' ע"ד) הובאה הברייתא שלנו סתם, והוכיחו ממנה שתרומה ויחזור ויתרום הוא קנס יותר גדול מ„אינה תרומה", שהרי כאן יש גם גזל השבט (שתורם זיתים על זיתים העתידים לשמן, ומטיל את טרחת הכתישה על הכהן) וגם גרר ביטול מי חטאת (שיוכל לעשות את השמן של שאר הזיתים בטומאה), והדין נותן שכאן יחמירו עליו יותר.

[57] כלומר, לשמן ויין של תרומה ראשונה.

[58] ועיין במשנת בכורים פ"א מ"נ ומ"י ובספרי כי תבא פי' רצ"ז, עמ' 316.

[59] תולדות הטבע סט"ו פ"נ סי' י'.

שהמחלוקת היא בתורם שמן על זיתים לאכילה, והברייתא נסמכה למשנתנו (פ"א מ"ט) שם. וכן פירש הר"מ בפיה"מ,[60] וביתר ביאור בריבמ"ץ שם.

ונראה שהדין שוה בתורם שמן על זיתים לאכילה כבתורם זיתי שמן על זיתים רגילים. ולא עוד אלא שלהלן בירושלמי שם שנינו: ואף לעניין שבת כן? אשכח תני ר' אומר ברביעית, רשב"ג אומר כגרוגרת. וקשה מאד להניח שהמחלוקת היא במוציא שמן, ור' סובר כר"ש במשנת שבת (פ"ח מ"א) שאף שמן לסיכה שיעורו ברביעית (ועיין מ"ש להלן רפ"ז). וכנראה שהרגיש בקושי זה הגר"י ראזין בספרו צפנת פענח על הר"מ רפי"ח מה' שבת שפירש את הירושלמי בהוציא ענבים לעשותן יין, עי"ש. אבל לפי דברינו הנ"ל אפשר לפרש שהמחלוקת היא בזית שמן, ששמנו אגור לתוכו, ואין מוציאים זית לסיכה, וממילא דינו כשאר משקין, עיין בבלי שבת ע"ח א' ובתוספ' שם ד"ה דם. ורשב"ג סובר שדינו כמוציא אוכלין ושיעורו בכגרוגרות.

60. חוץ מגלעניהן. שהרי הגרעין אינו אוכל. אבל רבי הסובר שתורמין לפי השמן שראויין לעשות מחשבין אף את השמן הנבלע בגרעינים, עיין להלן רפ"י ומש"ש, ועיין במשנת מעשרות פ"ה מ"ד. ובד: חוץ מגרעניהן, ובכי"ע: מגרעיניהן. והנוסח שלנו גלעינין במקום גרעינין, הוא נוסח א"י, עיין מה שהאריך בזה הרי"ן אפשטין בספרו מבוא לנוסח המשנה עמ' 406 ואילך.

60—61. מודים בקולפסין וכו'. בד: בקלפין וכו'. ובכי"ע: בקלופסין. ובירושלמי הנ"ל: בכלובסים. ובפ"מ שם: ובתוספתא פ"ג גריס קלופס[י]ן וכו' קלופסין הן וכו'.[61] ובערוך ערך קלפס:[62] בתוספת תרומות פרק שני[63] מודין בקולפסין[64] שתורם על האוכלין חוץ מגרעיניהן, והם זתים גדולים ראויים לאכילה ואינן עושין שמן וכו'. ובפי' הרש"ס י"ד ע"ב: ובתוספתא גרסינן בקולפסין בקו"ף ופ"א, ופי' בערוך וכו', ואפשר שהעתיק ע"פ הערוך. וקרוב לוודאי שצדק ר"ע לעף בהשערתו שקלופס, כלובס הוא κολυμβάς, כלומר הזית הצף בשמנו או בציר, והוא זית קשה[65] שהיו אוכלים אותו כדי לעורר את תאות המזון. ומכיון שעיקרו עומד לאכילה ולא לשמן, תורמין על האוכל שלו גרידא, וממילא אינו תורם על גלעינו, עיין מ"ש לעיל. וכאן מדברים שיש כהן, ולפיכך לכ"ע תורם מזיתי שמן על הקלופסין שהוא מן היפה על המתקיים (עיין להלן פ"ד ה"ג), ואפילו בדליכא כהן סובר רשב"ג (עיין להלן פ"ד סה"ד) שתורם מאיזה שירצה, עיין להלן פ"ד שו' 12—13 ומש"ש.

61. התורם ענבים לשוק וכו'. וכ"ה בכי"ע. אבל בד, בר"ש וברא"ש ספ"א וברי"ש מעשרות פ"א מ"ו ובפי' הרש"ס שם (י"ד ע"א) חסרה המלה „לשוק", והכוונה כאן שתורם ענבים לאכילה (לשוק ולא לגת) על ענבים שעתיד לעשותן צימוקים, דהיינו מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. ועיין מ"ש ע"ז להלן.

62—63. ועתיד לעשותן פרד. בד: פרי, ובכי"ע פראגר. והנכון כלפנינו, וכ"ה בראשונים הנ"ל.[66] וכן בריבמ"ץ מעשרות פ"א מ"ו: „כדתניא בתוספתא תרומות מסרדין[67]

[60] הלשון בהוצאות שלנו מגומגמת קצת, אבל מן המקור הערבי ברור שהר"מ פירש שהוא תורם על הזיתים לפי השמן שהם ראויים לעשות, וכ"ה ברע"ב שם.

[61] כנראה שהעתיק מכת"י שלו, שהרי בר גורס בקלפין.

[62] ברוב כתה"י של הערוך שבדקתי חסר לגמרי ערך זה.

[63] וכ"ה בערוך כת"י ספרדי על קלף (כת"י אדלר 1405). ועיין מ"ש לעיל הערה 27 ולהלן פ"ד הע' 8.

[64] בכ"י הנ"ל: בקלופסין.

[65] עיין מ"ש אתינאוס בספרו חכמי המשתה ס"ד 133a.

[66] בפי' הרא"ש בטעות: פרר.

[67] צ"ל: מפרדין, והוא באשגרה מלהלן שביעית ספ"ו, עיין מש"ש.

רמונין לעשותו פרד, ואין אנו מכירין אותו שאין עושין אותו במקומותינו". ובמשנת מעשרות שם: הפרד והצימוקים והחרובין משיעמיד עריסה. וברור שפרד הוא שם הקיבוץ הכללי לפרידות של ריסון.[68] ובירושלמי נזכרה תכופות פרידה של רמון[69] והוא גרגיר של רמון, כפירוש הגאון,[70] או פרטתא של רמון.[71] והיו מפרדין (כלומר מוציאין את הפרידות) את הרמונים, ועושים את הפרד (הגרגירין) עריסה.

63. תרומה ואין צריך לתרום שניה. ומכאן שלכתחילה אינו תורם ענבים על ענבים שעתיד לעשותן צימוקים, כמשנתנו ספ"א שאין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. אבל במ"ט שם מפורש שתורמין יין על ענבים לעשותן צימוקים, וכבר הקשו עליה בירושלמי שם, ותירצו: "אין לך אסור מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו אלא גורן ויקב בלבד",[72] כלומר דוקא מחוסר גורן[73] ומחוסר יקב,[74] אבל מגורן ויקב ואילך, כגון ענבים שעתיד לעשותן צימוקים, שאינן מחוסרות מלאכה גמורה, תורם עליהן מן היין ומן הענבים לאכילה אפילו לכתחילה. ולפי פשוטה חולקת הברייתא שלנו על מ"ט, ולפיה יהיה אסור לתרום יין על ענבים שעתיד לעשותן צמוקים.

63–64. בית שמיי או' אין צריך לתרום שניה וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: צריך לתרום שנייה. ובית הלל אומ' אין צריך לתרום שנייה. וכ"ה בר"ש וברא"ש כאן ספ"א, ועיין מהרי"ק פ"ה מה' תרומ' ה"ד. וזו היא כנראה הגירסא הנכונה. ויפה פירש באו"ש (פ"ה מה' תרומות ה"ד) שבבא זו הולכת על פ"א מ"ט: מי שתרם וכו' וענבים על ענבים לאכילה ונמלך לדורכן אינו צריך לתרום. וע"ז חולקים ב"ש וסוברים שאם דרך אח"כ את המשוייר צריך לתרום שנייה.

64–65. אמרו בית הלל לבית שמיי הרי הוא או' וכו'. וכ"ה בד, אבל בכי"ע ובראשונים הנ"ל: אמרו בית שמאי לבית הילל וכו', וכצ"ל לפנינו.

65–66. אמרו להם בית שמיי וכו'. בכי"ע ובראשונים הנ"ל: אמרו להם בית הילל וכו', וכצ"ל לפנינו.

67. תורמין מן הערימה על הכרי וכו', וכ"ה בכפר"פ פי"ז עמ' ת"ל (ד"ר צ"ז ע"ב), וכן הגיה ר' יונה בר"ג את גי' ד (עיין להלן), ופירש ששניהם נתמרחו, אלא שבערימה התבואה יותר יבשה, והוי ליה תורם מן היפה על הרע, אבל להפך הוא תורם מן הרע על היפה, ועיין ר"מ פ"ה מה' תרומות הי"ח, ולא הזכיר שם את ההלכה שלנו. ובכי"ע: תורמין מן המוץ על הכרי וכו'. ובד: תורמין הערמה מן המוץ על הכרי וכו'. ויש כאן הרכבה של שתי הנוסחאות.

68. המכניס שבלים לתוך ביתו וכו'. ר"מ פ"ה מה' תרומות ה"ה, כפר"פ פי"ח עמ' תל"ח. ופי' ברא"ה (ביצה י"ג א'): דכיון ד[ל]מלילות קיימי ליכא גמר מלאכה אחרת, דמלילה (כלומר, הפרשת הדגן ע"י חיכוך קל בין האצבעות) היינו הכשר אכילה כטחינה בחטים, הלכך משעת שבלים הוא חייב, משיעשה מהן ערמה. והברייתא שלנו כרבי להלן מעשרות פ"ג ה"ה, עיין מש"ש. ועיין בירושלמי מעשרות רפ"ד.

[68] רונמת ענב, פשת (=פשתן, בכתובת מר) וכרומה.
[69] ברכות פ"ו ה"א, י' ע"א; מעשרות פ"א ה"ב, מ"ח ע"ד; נזיר פ"ו ה"א, נ"ד ע"ד.
[70] עיין פיה"נ לעוקצין פ"ב מ"ו, עמ' 142, ובהערות שם.
[71] פסיקתא דר"כ פ"א, ג' ע"ב, ועיין מ"ש ר"ע לעף בפלורה ח"נ, עמ' 37.
[72] עיין ספרי קרח פי' קכ"א, ריש עמ' 148, בפיה"מ להר"מ כאן פ"א מ"ד ובסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ח ע"א.
[73] רונמת שבלים שהן מחוסרות מלאכה גמורה, כלומר, דישה.
[74] ענבים שהן מחוסרות דריכה.

69. בן לוי שנתמנו לו שובלין ועתיד לעשותן וכו'. וכן בד: ועתיד לעשותן וכו'. ובכי"ע בכל מקום בברייתא זו: עתיד (בלי ו"ו), וכן הגיה בח"ד מדעתו, ופי' עתיד, מעותד, כלומר, חייב. וכמובן שזהו דחק מדוחק, ולא עוד שבכי"ע גם בהט"ז עתיד במקום ועתיד. והנה כל המפרשים פירשו ברייתא זו ע"פ הבבלי (ביצה י"ג א') שקנסו את הלוי, וחייבו אותו לעשות את השבלים גורן ואת הענבים יין (ואינו יכול לומר לכהן: כי היכי דיהבו לי, יהיבנא לך), משום שלקח את המעשר לפני שהפרישו תרומה לכהן. וכן בסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ז ע"ב: תניא בתוספתא ומביאה בפ"ק דביצה, בן לוי שלקח מעשר שבולין לא יתן תרומתו לכהנים שבולים, אלא קונסים אותו לדוש ולזרות וכו'. וברור שאין זו לשון הברייתא אלא לשון הר"מ (פ"ג מה' תרומות הי"ד), ובברייתא עצמה מפורש הטעם שמחמת לא נגמרה מלאכתו אתינן עלה, ולא משום קנס, עיי"ש במאירי במקומו. וכבר נדחקו בזה ברדב"ז ובמשל"מ על הר"מ שם ובמהר"ם שיף ביצה י"ג א' סד"ה ברש"י.

ולפיכך נראה לפרש את הברייתא כפשוטה ובלי שום הגהה, והיינו בן לוי שנתן לו בעה"ב מעשר שבלים כדין, כלומר שבעה"ב הכניסן לאכול מלילות, וכבר הפריש עליהן תרומה, וכמפורש ברישא כאן. ויגיד עליו ריעו: ענבים וזיתים שהכניסן בעה"ב לאכילה והפריש עליהם תרומה כדין. ואם בדעת הלוי לאכול את השבלים מלילות, ואת הענבים והזיתים כמו שהם, מפריש ממה שנתמנה לו, שהרי כבר נגמרה מלאכתן, אבל אם עתיד הלוי לעשות את השבלים גורן, ואת הענבים והזיתים יין ושמן, דינו כמפורש בתוספתא להלן.

70. שכשם שתרומת ראשית וכו'. כלומר, הדין הוא: כשם שתרומת ראשית מן הגרן וכו'. והתוספתא, כנראה, העתיקה כאן ממדרש הלכה,[75] ולפיכך אמרה "שכשם" במקום "כשם". וסיגנון כזה מצוי מאד במשנה, עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוסח המשנה עמ' 653.

71. ר' ליעזר או' תורמין מן הטהור וכו'. וכ"ה בד ובמשנתנו רפ"ב. ועיין חלה פ"ב מ"ח. ובכי"ע חסר השם "אליעזר" בטעות. וכבר העיר הר"ש פ"ב סמ"א שמן הירושלמי משמע שתורמין מן הטהור דוקא, ולא רשות.[76]

72. ונפלה דליקה בגרני כפר סגנא וכו'. בד: שנפלה דלקה בגרנו כפר סגנא. ובכי"ע: בגורנו בפרסגנא. ובמלא"ש פ"ב סמ"א: בגרנות של כפר סגנא. וכבר העיר לנכון ראזענטהאל (בסה"י לכבוד הופמן עמ' 37) שדליקה זו נזכרה גם במשנת כלים פ"ה מ"ד, ועיין מ"ש בתס"ר ח"ג עמ' 14. ובמשנת מנחות פ"ח מ"ו: וכפר סגנה בבקעה. ולא נתברר לי מקומו של כפר זה בדיוק.

72—73. ותרמו מן הטהור על הטמא. נראה שבשעת הדליקה הצילו טמאים ונטמאו רוב הגרנות הממורחים, והפרישו מן הטהור עליהם, שחששו שמא יאכלו מהם המצילים מן הדליקה שזכו בהם; ותרמו שלא מן המוקף (עיין להלן מעשרות פ"ב שו' 26 ומש"ש) ומן הטהור על הטמא.

73. משם ראיה אלא וכו'. במלא"ש הנ"ל: משם ראיה לא אלא וכו'.

73—74. ר' אלעאיי או' משם ר' אליעזר וכו'. בד' בטעות: ר' אליעז' אמר משם וכו'. והנכון כלפנינו, וכ"ה בכי"ע, במלא"ש הנ"ל ובירושלמי כאן פ"ב ה"א, מ"א ע"ב, ובחלה ספ"ב, נ"ח ע"ד. ועיין להלן זבחים ספ"ב ומש"ש.

74. אף בלח. כ"ה בכל נוסחאות התוספתא. ומלשון זו משמע לכאורה שכ"ש יבש

[75] בא הכתוב ללמדך שכשם שתרומת וכו'.

[76] במנחות כ"ה ב' הביאו ברייתא שמפורש בה שר"א סובר שבריעבד אף בתורם מן הטמא על הטהור תרומתו תרומה אפילו תרם במזיד. ועיין ריבמ"ץ פ"ב סמ"א. ועיין להלן שו' 78.

ביבש תורם מן הטהור על הטמא, אפילו אם לא הקיף וחבר אותם ממש, אלא צרף אותם ע"י משפך. וחכמים השיבו לו אח"כ שבכגון דא אינו נקרא לח ממש. והדברים דחוקים קצת. ברם בכל נוסחאות הירושלמי חסרה המלה „אף", ופירש הר"ש סיריליאו שדווקא בלח יכול להקיף ע"י משפך מפני שהנוזל מחברן, והוי ליה מוקף ממש, אבל ביבש אין חיבור המשפך חיבור. וגם לפירוש זה נוכל לקיים את הגירסא „אף", ופירושו שביבש יכול להקיף ע"י סמיכה ממש, ובפחות מכביצה בנתים (כשם שנוהג בחלה, עיין חלה פ"ב מ"ח), אבל בזיתים לחים שאינו יכול לעשות כן, שהרי אם יוציא את הזיתים מן החבית ויסמיכם ימשך השמן הטמא תחת הטהורים ויטמאם, „אף" בזה יש תקנה להקיפם ע"י משפך. ואף שמשפך פיו צר ואינו נראית הקפה ממש, מ"מ בנוזל מהני, שהרי השמן של הזיתים הטהורים בפי המשפך מתחבר ממש עם השמן הטמא שבחבית. ועיין מ"ש להלן.

75. משפיך שאין בפיו כביצה. כלומר שבנקב התחתון אין שיעור כביצה, ונמצא שלא יטמא אלא הזית התחתון ופחות מכביצה אינו מטמא אחרים לכ"ע.[77] והוא קורא שם לזיתים הטהורים שנוגעים בזית התחתון. ועיין בס' ניר חלה ספ"ב מ"ש בשיטות הירושלמי והבבלי והראשונים בעניין צירוף חלה ע"י פחות מכביצה.

77. ומן המוקף. מכיוון שהשמן הנוטף מן הזית התחתון מתחבר עם שמן הזיתים הטמאים, הוי ליה מוקף. ובס' הישר לר"ת, עניינים שונים, פ"ג ע"ב (הוצ' מק"נ עמ' 172) כתב: ואפ"ה לא הוי מוקף אלא א"כ נוגעין, כדאמרינן גבי חבית שפופרת שיגע יין ביין בתוספתא. ונראה שכיון לתוספתא שלנו, ויין ביין לאו דוקא, אלא שמן בשמן, וכמו שכתבנו לעיל. אבל הדברים תמוהים שהרי דווקא בטמא וטהור דוקא צריך נגיעה ממש, מפני שהוא מקפיד על תערובתו, אבל בטהור אפילו אם יש הפסק בנתים נקרא מוקף, עיין במשנת מע"ש ספ"ג ובמפרשים שם ובפיסקי חלה להרשב"א ש"ב י"א ע"ב. ועיין מ"ש לעיל שו' 41, ולהלן פ"ה ה"א.

אין קרוי לח אלא יין ושמן בלבד. כלומר, אבל זיתים לחים הם יבש ביבש, ואין נגיעת פי המשפך מספיקה להקיף יבש טהור וטמא. וביין ובשמן טמא וטהור אין לך תקנה אלא כמו ששנינו לעיל בה"ז. וכן מפורש בירושלמי: אלא יין ושמן בלבד. היך עבידא קורה אחת לשני בורות וכו', כלומר, „ניטמא אחד מהן תורם מן הטהור שבו על הטמא שבו", כמפורש בה"ז לעיל. (הרש"ס).

77–78. ר' יוסה או' התורם וכו'. כלומר, וחולק על משנתנו ס"ב מ"ב. ועיין במלא"ש פ"ב מ"ב ומ"ש על הר"מ פ"ה מה' תרומות ה"ח.

79. מה נשתנה זה מן התורם מן הרעה וכו'. כלומר שכ"ע מודי שתרומתו תרומה אפילו במזיד, כמפורש במשנתנו פ"ב מ"ו. ובתוספ' מנחות כ"ה ב' ד"ה במזיד כתבו: התם חזי קצת, הכא לא חזי כלל. ועיין בר"ש פ"ב מ"ב.

79–80. מפרישין תרומת המעשר וכו'. כ"ה בכי"ע. וכן בירושלמי פ"ב ה"א, מ"א ע"ב: תרומת מעשר ניטלת מן הטהור על הטהור ומן הטמא על הטמא וכו'. ובבבלי ב"ק קט"ו ב': והתניא תורמין מן הטמא על הטמא וכו', והכוונה לתרו"מ, כפי שיוצא ברור מן העניין. ובד כאן בטעות: תרומה ומעשרות.[78]

80–81. ומן הטמא על הטהור. אבל לא מן הטהור על הטמא. וכ"ה בד ובכי"ע. וזו היא ט"ס ברורה, וצ"ל: ומן הטהור על הטמא, אבל לא מן הטמא על הטהור. וכ"ה בבבלי הנ"ל. וכן בירושלמי הנ"ל: ומן הטהור על הטמא. ואינה ניטלת מן הטמא על

[77] ועיין בפי' הרש"ס שם ובגליון הש"ס בירושלמי.

[78] ועיין מאירי ב"ק קט"ו, עמ' 329, ומשמע קצת מדבריו שפירש את הברייתא בבבלי לעניין תרומה גדולה, והוא תמוה מאד.

הטהור. ועיין גם בכורים פ"ב מ"ה, ומפורש שם שתרו"מ ניטל שלא מן המוקף, וממילא אין חשש טומאה אם יטול מן הטהור על הטמא. ועיין ירוש' חלה פ"ד ה"ו, ס' ע"א.

81–82. מן הטמא על הטמא אלא בדמיי בלבד. וכ"ה (בשינויים) גם בבבלי הנ"ל. ודווקא בדמאי הקילו, מפני שרוב ע"ה מעשרין הן. אבל בוודאי צריך לתת מן המקודש (כעין דרשת כהנא בירושלמי רפ"ב), ואפילו אם אינו "ממנו". ובירושלמי הנ"ל: כשם שאינה ניטלת מן הטמא על הטהור, כך אינה ניטלת מן הטמא על הטמא,[79] ומודי ר' נחמיה בדמיי.

82. אמרו לו הרי הוא אומר ונתתם ממנו וכו'. כלומר, ממנו, ואפילו הוא טמא מפריש ממנו. ועיין בירושלמי רפ"ב, אבל כבר העיר הגר"א בשנו"א (פ"ב מ"א) שלר' ינאי אין כאן אלא היתר לתרום מן הטהור על הטמא "אבל מטמא על הטמא בודאי שפיר דמי דהא כתיב ממנו, משמע אפילו הוא טמא מ"מ מפריש ממנו". (חזון יחזקאל).

פ"ד

1. התורם והמעשר בשבת וכו'. כפו"פ פל"א עמ' ת"ק, ועיי"ש פי"ח עמ' תל"ו. ובמשנתנו פ"ב מ"ג: המטביל כלים בשבת שוגג ישתמש בהם, מזיד לא ישתמש בהם. המעשר והמבשל בשבת שוגג יאכל, מזיד לא יאכל וכו'. ועיין בירושלמי כאן ובבבלי ביצה י"ז ב', ובר"ש למשנתנו. והבבא שלנו נכפלה להלן שבת פ"ג ה"ט וה"י. והתוספתא כאן אינה נכנסת לעניין היתר האכילה בשבת, אלא מלמדת אותנו שאעפ"י שעבר על דרבנן שגזרו שאין מגביהין תרומות ומעשרות בשבת (מפני שהוא כמקדיש, ואף נראה כמתקן את המאכל, עיין בר"מ פכ"ג מה' שבת הי"ד) מ"מ בדיעבד מה שעשה עשוי. וכן להלן ביצה פ"ד ה"ד: ולא מגביהין תרומה ומעשרות וכו', וכולן שעשאן בין אנוסין ובין שוגגין ובין מזידין ובין מוטעין מה שעשה עשוי.[1] ובר"מ (הנ"ל הט"ו) פוסק כמשנת תרומות הנ"ל ומוסיף: ובין כך ובין כך תיקן את הפירות, כלומר, מוסיף את התוספתא כאן למשנתנו.

2. והמטביל כלים בשבת וכו'. עיין ר"מ פכ"ג מה' שבת ה"ח, ומ"ש לעיל בסמוך.

2–3. תורמין חטין על הפת. כפו"פ פ"כ עמ' תמ"ח. וכ"ה בר"מ פ"ה מה' תרומות סהי"ח. ועיין במשנתנו פ"ב מ"ד. וכנראה שלה נסמכה הברייתא שלנו. ופת וחטים מין אחד הן. ובאר במהרי"ק (על הר"מ הנ"ל) שחטים יפות מפת, מפני שהכהן יכול להכין מהן כל מה שירצה. ופשיטא שאין כאן משאינו גמור על הגמור, שהרי חטים כבר נגמרה מלאכתן בגורן, ומה שבעה"ב עושה בהם אח"כ תלוי בדעתו ובטעמו, ואין לדבר סוף, ועיין ברדב"ז על הר"מ שם. אבל עיין בכפו"פ הנ"ל עמ' תמ"ט. ולפי דברינו להלן פירושו שתורמין מן החטים לפי מדה, מפני שבקב חטים יש יותר מקב פת.

3. על החטין אלא לפי חשבון. וכ"ה בד, בכי"ע ובכפו"פ הנ"ל. ובר"מ הנ"ל חסרה המלה "אלא" בהוצאות שלנו (לרבות ד' רומי, שונצינו וקושטא), אבל במהרי"ק שם (וממנו

[79] בר"ש פ"ב מ"א מעתיק בשם הירושלמי: מן הטהור על הטמא, וו היא ט"ס בר"ש, כפי שמוכח מהמשך הירושלמי, ופי' הרידב"ז שם הוא דחוק מאד.

[1] וכ"ה "מה שעשה עשוי" אף בד, בכ"י לונדון ובראשונים, עיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 211–212. ובכי"ו שם בטעות: הרי זה אסור. ומ"ש בתס"ר בשם כי"ו אינו נכון, וסמכתי על שנו"ס של צוקרמנדל, עיין מ"ש בהקדמה לתס"ר ח"ב, עמ' 4.

בכ"מ) מעיר שבספרי הר"מ המוגהים הגירסא כמו בתוספתא, וכ"ה במעשה רוקח בשם נ"א כ"י. וכ"ה בשנר"ס מכ"י ישן נושן, פראנקפורט תר"נ, וכ"ה בכל כתה"י שבדקתי (שנים על קלף, כת"י פרסי, וארבע כתי"י תימן). וכנראה שהמלה נשמטה בהוצאות בטעות הדפוס. ולפ"ז ברור שאין להגיה בתוספתא. ופירושו שתורם לפי חשבון החטים גרידא, אבל לא לפי הנפח, ואם הפת יכולה למלא קב שלם, אינה פוטרת חמשים קבין של חטין, עיין במהרי"ק הנ"ל.[2]

3–4. תאנים על הגרוגרות במדה. וכ"ה כד ובכי"ע, וכן היה כנראה אף בכ"י פ"מ. וכן בס' יחוסי תנאים ואמוראים כת"י ערך רב חנניה סתם: ובתוספתא שנויה הברייתא בהפך גמרא דידן, תאנים על גרוגרות במדה וכו',[3] וטעמא לא ידענא שפיר, אע"ג דאיכ' למימר שמא התוספתא אית לה לכמות שהיו (כלומר, שרואין את הגרוגרות כאילו הן תפוחות, כמו שהיו תחילה) וכו', מיהו כיון דמייתו לה בגמ' דידן (מנחות נ"ד ב') כדאיתא בירושלמי (כאן פ"ב ה"ד, מ"א ע"ד) וכו'. ורבינו נוטה להגיה בתוספתא ע"פ התלמודים. וכן הדין נותן שגירסתנו משובשת, שהרי מניין התאנים הלחות והנפוחות במדה הוא פחות ממניין הגרוגרות היבשות והצמוקות באותה מדה, ואם תורם מן התאנים על הגרוגרות במדה, נמצא מפחית במניין. וכן אם תורם מן הגרוגרות על התאנים במניין, ומפריש שתי גרוגרות על תשעים ושמונה תאנים נמצא מפחית במדה, שהרי הנפח של שתי תאנים הוא גדול מנפחן של שתי גרוגרות. ולפיכך ברור שעלינו להפך את הגירסא. וכ"ה בר"מ פ"ה מה' תרומות הי"ח. וכן הגיהו כל המפרשים.

4. וגרוגרות על תאנים במניין. צ"ל: במדה, כפי שכתבנו לעיל. ובמנחות נ"ה א': ת"ר תורמין תאינים על הגרוגרות במקום שרגילין לעשות תאנים גרוגרות, ולא גרוגרות על תאנים ואפילו במקום שרגילין לעשות תאנים גרוגרות וכו'. ועיין ר"מ רפ"ה מה' תרומות. ולפ"ז הברייתא שלנו במקום שאין כהן, שתורם מן המתקיים, ברם קשה לפרש כן בתוספתא כאן, וגם בירושלמי אין זכר לזה. ולפיכך נראה שבא"י לא החשיבו את האחד על השני אם נותן גרוגרות במדה, כי מה שמפסיד ביופי מרויח במדה, וכרשב"ג וכר' ישמעאל בר' יוסי להלן, עיין מש"ש.

4–5. אבל לא תאנים על הגרוגרות במניין וכו'. צ"ל להפך, כמו שהוא בירושלמי וברי"מ הנ"ל.

6. סלי תאנים וסלי גרוגרות כולן שוין וכו'. וכ"ה בכפו"פ פי"ז עמ' ת"ל. ובירושלמי הנ"ל: סלי תאנים וגרוגרות מין אחד הן וכו'. ובמשנתנו פ"ב מ"ד: כל מין תאנים וגרוגרות ודבלה אחד, ותורם מזה על זה. כל מקום שיש כהן תורם מן היפה, וכל מקום שאין כהן תורם מן המתקיים. ר' יהודה אומר לעולם הוא תורם מן היפה. ומכיוון שממשנת בכורים (פ"ג מ"ג) מוכח שתאנים יפות הן מגרוגרות, הרי משמע שתרומת גרוגרות על תאנים שנויה במחלוקת חכמים ור' יהודה, ולר' יהודה לעולם תורם מן התאנים, ואפילו במקום שאין כהן, וכן מוכח בבבלי מנחות נ"ה א'.

ברם מלשון התוספתא כאן "כולן שוין" משמע שתורם לכתחילה מאחד על השני, והיא חולקת על הבבלי הנ"ל. ואשר למשנתנו אפשר לפרש שהסיפא ("כל מקום שיש כהן וכו' ") אינה מפרשת את הרישא, אלא היא דבוקה לבבא שאחריה, ומשנה ה' היא שמבארת את הכלל: כל מקום שיש כהן וכו' (כפירוש הר"ש, ועיין בתיר"ט ובמלא"ש). והתוספתא סוברת

[2] מדברי רבינו שם משמע שאין דעתו נוחה לגמרי מפירוש זה, משום מאי קמ"ל. ונראה שאין כאן אלא הקדמה לסיפא, ובה אף רשב"ג מודה.

[3] ויש שם חסרון בפיסקא מן התוספתא.

בשיטת ר' יהודה שביפה ומתקיים רוצה מפריש מן היפה, רוצה מפריש מן המתקיים, כפי שנוכיח להלן, ורשב"ג סובר כר' יהודה (עיין להלן סה"ד, שו' 14 ומש"ש).

7. אמ' ר' ישמעאל בי ר' יוסה וכו'. וכ"ה בירושלמי הנ"ל, אבל בבבלי מנחות נ"ד ב' ונ"ה א': א"ר אלעזר בי ר' יוסי וכו'.

אבה היה נוטל עשר וכו'. בבבלי הנ"ל מוקי לה בתרו"מ, ועיי"ש בתוס' ד"ה ניטלת. וצ"ע איזה חשש יש במרבה בתרו"מ, הרי אין שום קלקול בפירות.

מן המוקצה. וכ"ה בירושלמי, אבל בבבלי הנ"ל: שבמקצוע, וכבר הוכחנו לעיל דמאי פ"א ה"ג (שו' 8) שהוא מוקצה הוא מקצוע, ופירושו מחצלת ששוטחין עליה תאנים לייבש, כפירוש הר"מ עיי"ש.

8. על תשעים תאנים שבכלכלה. בירושלמי הנ"ל: ר' ירמיה סבר מימר אתה רואה את הצמק כאילו תפח ונסב צלין[4] כמה דאינון (כלומר, כמו שהן, עיין בבבלי מנחות נ"ה א' וביפה עינים שם). ר' יונה ור' יוסי תרי[הו]ן אמרין דרך התפח לצמוק ואין דרך הצמק לתפוח. ונסב צלין[5] רבריבין כתאנייא.[6] כלומר, לקח גרוגרות גדולות כתאנים. ולפ"ז עישר מן הגרוגרות על התאנים במניין ובמדה, ושווי הגרוגרות בוודאי לא היה פחות מן התאנים, ואף לא הרבה במעשרות. ועיין להלן סה"ו שו' 25 ומש"ש.

תורמין קלופסין על זיתי שמן וכו'. במשנתנו (פ"ב מ"ו): ותורמין זיתי שמן על זיתי כבש ולא זיתי כבש וכו'. ובערוך ערך קלפס:[7] דתני בריש פר' ג'[8] דתוספת תרומות תורמין[9] קלופסין על זיתי שמן ולא זיתי שמן על הקלופסין. וכבר בארנו לעיל (פ"ג שו' 59) שזיתי שמן הם זיתי אגורי שהם מתקלקלים כדרך השמן שממהר להתקלקל, אבל הקלופסין הקשים שאוכלים אותם בשמן וציר מתקיימים יותר. ולפיכך מפריש מן המתקיים, כדין גרוגרות על תאנים ששנינו לעיל, ועיין מ"ש לעיל פ"ג סה"ו סד"ה מודים, שו' 60—61.

[4] כ"ה בכי"ר, וכן היה אף בכי"ל, אלא שהמניה תיקן את הצד"י לסמ"ך, קרי: סלין, וכן נדפס בהוצאות שלפנינו, והמפרשים נדחקו מאד. ובספר יחוסי תנאים ואמוראים כת"י (ערך רב חניה סתם): עלון, וצ"ל: צלין. ואין צלין אלא גרוגרות. וכן בירושלמי שבת פ"ז ה"ב, י' ע"א: ההן דשטח צלין צימוקין וכו'. ועיין בפ"מ ומ"ש בהירושלמי כפשוטו שם, עמ' 138. וכן בירושלמי פאה פ"ז ה"ד, כ' ע"ב: ההוא דובשא דיהבית לכון דצליין יינון (=אינון). ואף שם פירושו דבש של תאנים. והרז"פ בפירושו לפיאה שם (פ"ו סע"א) השיג על פירוש בעל פ"מ בשבת הנ"ל, וכתב: ומסוגייתנו נראה שהוא תמרים, שהתמרים מוציאין דבש, ולא תאנים. ולא חש הרב הנ"ל לקמחיה, שהרי שלש שורות לפני כן מפורש בירושלמי שם: מעשה שאמר ר' יהודה לבנו בסיכנין עלה והבא לנו גרוגרות מן החבית, עלה והושיט ידו ומצאה של דבש (וכן בספרי האוינו פיס' שט"ז, עמ' 358). וכן לעיל שם בירושלמי: מעשה באחד שהיה לו שורה של תאינים ומצא גדר של דבש מקיפן. וכן לעיל שם (ועיין בבלי כתובות קי"א ב'): מעשה באחד שקשר עז לתאינה ובא ומצא חלב ודבש מעורבים. ופי' הרז"פ עצמו שם: דבש של תאנה! וכן אומר פליניאוס (תולדות הטבע סט"ו פכ"א, סי' פ"ב) שטעם המין של תאנים מבושלות ביותר הוא כטעמו של דבש.

[5] כ"ה בכי"ר, וכן היה בכי"ל. ובס' יחוסי תו"א הנ"ל: עלון, וצ"ל: צלין, עיין מ"ש לעיל ריש הע' 4.

[6] כנ"ל ברור שצ"ל. ולפנינו בטעות: בתאנייא, ובכי"י קשה להבחין בין ב"ת לכ"ף.

[7] לפי כת"י ספרדי על קלף (אדלר 1405) וכת"י קהוט. ובשאר כתה"י שבדקתי חסר לגמרי ערך זה.

[8] עיין מ"ש לעיל פ"ג הע' 27 והע' 63.

[9] בהוצ' הערוך שלפנינו: אין תורמין, וכן מעתיק בשמו בפי' הרש"ס כאן, י"ד ע"ב: דתניא בריש פ"ד (זהו תיקון הרב בעצמו) אין תורמין וכו'. והוא שיבוש ברור, כפי שיוצא מהמשך התוספתא, ואין לנו איפוא אלא גירסת כתה"י של הערוך שהבאנו בהע' 7. ועיין במלא"ש פ"ב מ"ו סד"ה תורמין.

9. ר' יהודה או' אף זיתי שמן וכו'. כבר אמרנו לעיל (סה"א, שו' 6) ששיטת התוספתא בדברי ר' יהודה היא שביפה ומתקיים תורם מה שהוא רוצה.

10. תורמין יין צלול וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות, וכן מעתיק בר"מ פ"ה מה' תרומות הי"ח,[10] וממנו, כנראה, בכפו"פ פ"כ עמ' תמ"ו. וע"פ העניין כאן נראה שיין צלול פירושו שהוא צלול לגמרי, ולא משמריו בלבד אלא אף מכל תערובת טבעית שבו, לרבות אף את הבריות שבו.[11] ויין כזה מתקיים יותר, אבל שאינו צלול[12] טבעי יותר ויש שמעדיפים אותו,[13] מ"מ תורם מן הצלול, מפני שהוא מתקיים יותר.[14]

10—11. ר' יהודה או' אף שאינו צולל וכו'. כשיטתו לעיל שתורם מאיזו שירצה.

11. ובלבד שיתרום מן היפה. ר' יהודה הוסיף כאן, שאעפ"י שיכול לתרום משאינו צלול, אבל לא יתרום מיין עכור בשמריו (עיין לעיל הע' 12), שאינו יפה לשתייה.

11—12. תורמין יין שאינו מבושל וכו'. רוקח סי' שס"ח. ואף בבא זו היא מדברי ר' יהודה, וכפי שמוכח ממשנתנו פ"ב מ"ו,[15] ויין שאינו מבושל מקובל יותר לרוב בני אדם,[16] עיין מ"ש להלן.

12. ולא המבושל על שאינו מבושל. לעיל ראינו שלר' יהודה ביפה ומתקיים תורם מאיזה שירצה. ואף כאן היתה ברייתא ששנתה כן, וכמפורש בירושלמי (פ"ב ה"ה, מ"א ע"ד): מתני' פליגא על ר' יוחנן ואף משאינו מבושל על המבושל (עיין מ"ש להלן על גירסת רש"ס). ומכאן מסיק הירושלמי: וכל שכן מהמבושל על שאינו מבושל. ומתרץ: אמר ר' אימי לא תני ר' יוחנן אף.[17] וברור שלפי גירסת הברייתא בירושלמי היה תנא ששנה:[18] תורמין מן המבושל על שאינו מבושל אבל לא משאינו מבושל על המבושל (מפני שמבושל מתקיים יותר) ר' יהודה אומר אף משאינו מבושל על המבושל.[19] אבל התוספתא שלנו סוברת שלא אמר ר' יהודה שתורם מן המתקיים אם רוצה, אלא דוקא בשלא נשתנה מברייתו, וקלופסין ויין צלול הם מתקיימים מחמת עצמם, ואף גרוגרות שוטח אותם על המחצלות ומחמת ייבושם הם מתקיימים יותר, אבל יין מבושל נשתנה מברייתו (עיין מ"ש להלן בסוף ההלכה), ומקצת בני אדם אינם שותים אותו כלל,[20] והוי ליה כתורם ממין על שאינו מינו. אבל תורם משאינו מבושל עליו, שהרי אף יין מבושל היה מתחילתו יין, וכבר נתחייב.[21]

12—13. רבן שמעון בן גמליאל או' אף המבושל וכו'. רשב"ג סובר

10 ולרבינו בכ"מ נזרמן איזה רפוס משובש של התוספתא.

11 עיין מ"ש ר"ע לעף בפלורה ח'א, עמ' 95 ועמ' 96, ועיין להלן פ"ז שו' 41, ומש"ש.

12 והתוספתא דייקה בלשונה, ולא נקטה יין עכור שפירושו יין עכור בשמרים, עיין להלן פ"ו ה"י.

13 ולא עוד אלא שביד הכהן לשנותו לפי טעמו, והרי אינו צלול יכול לעשותו צלול, אבל לא להפך. ועיין בשו"ת הרדב"ז, לשונות הרמב"ם סי' רצ"ו.

14 ועיין בח"ד שהאריך בזה, אבל קשה להגיה את כל הנוסחאות. ולהר"מ יש כאן שיטה אחרת לגמרי.

15 וכמפורש בירושלמי במקומו, וכפירוש הריבמ"ץ והר"ש שם החולקים על הרמב"ם.

16 ולא עוד אלא שאינו מבושל יכול לעשותו מבושל. עיין לעיל הע' 13.

17 כ"ה בכי"ר. וכן הגיה הגר"א מדעתו, ולפנינו בטעות: אמר.

18 עיין במבוא לנוה"מ להרי"ן אפשטין ז"ל, עמ' 272 ואילך.

19 וכשיטתו לעיל בכ"מ, ועיין מ"ש להלן ברברי רשב"ג.

20 אעפ"י שמשביחו לשותיו, עיין במשנתנו פי"א סמ"א ובירושלמי כאן ושם, ובירושלמי ע"ז פ"ב ה"ו, מ"א ע"נ. ויתבאר אי"ה במקומו בלי שום הדהה.

21 ולא עוד אלא שאינו מבושל יכול לעשותו מבושל. ועיין להלן הי"ז ומש"ש בעניין תורם יין על חומץ.

כר' יהודה לעיל שבכל מקום אם רצה תורם מן המתקיים (עיין שיטתו לעיל סה"א ומש"ש), ואינו מוציא מכללו אף יין מבושל, מפני שהוא מתקיים ביותר, וכפי שהוא מבאר להלן. וברוקח סי' שס"ח (בד' פאנו ובד' קרימונה): דתני בתוספת' תורמין יין שאינו מבושל על המבושל, ולא המבושל על שאינו מבושל. וכן היה רשב"ג אומ' מן המבושל [על] שאינו מבושל וכן היה רשב"ג אומר יין מבושל אין בו משום גילוי וכו'.[22]

ובירושלמי נוסח הר"ש סיריליאו, כ"ה ע"א: מתניתא פליגא על ר' יוחנן דתניא רשב"ג אומר אף מן המבושל על שאינו מבושל, וכ"ש משאינו מבושל על המבושל. ובפירושו שם: הכי תניא לה בתוספתא רשב"ג אומר וכו'. וקרוב לוודאי שכ"ז הוא הגהת הרב בעצמו ע"פ התוספתא, כפי שנראה מן הלשון "דתניא" (לשון בבלי במקום "דתני") וכן מן ההמשך בהלכה שלהלן שם: א"ר אמי תני ר' יוחנן אמר ר' בון בר כהנא וכו', וזה לא יתכן כלל, והעיקר כבהוצאות שלנו וכגי' כי"ר, וכמו שהעתקנו לעיל בריש ההלכה.

14. אף יין מבושל אין בו וכו'. "אף" ליתא בד, בכי"ע וברוקח הג"ל, ונכנסה כאן בטעות מן השורה שלמעלה. וכתב ברוקח הנ"ל: פי' אין מצוי בו הפסד כשאר יין, לכך מותר לתרום ממנו (כלומר, מפני שהוא מתקיים ביותר).

משום גלוי. ואין בו משום יין נסך. מפני שיין מבושל אין הנחש שותה אותו ואין הגויים מנסכים אותו. ובירושלמי (פ"ח ה"ה, מ"ה ע"ג, ובמקבילה שבע"ז פ"ב) וכן בבבלי ע"ז ל' א' נשאו ונתנו בזה ובעניין יין נסך, והביאו בירושלמי ראייה מתוספתא ע"ז פ"ה (כי"ע פ"ד) רהי"ב, ועיין בבבלי שם כ"ט ב'. ולא הזכירו את דברי רשב"ג כאן. וכן פסק הר"מ (ע"פ הבבלי) בפי"א מה' רוצח ה"ח ובפי"א מה' מאכלות אסורות ה"ט. ובראבי"ה ח"א סי' קכ"ג, ח"א עמ' 106: ירושלמי יין מבושל מברך עליו שהכל נהיה בדברו. וצדק אפטוביצר בהחלטתו שאין הוא ירושלמי, עיין בהערות אפטוביצר לראבי"ה סי' תכ"ג ח"ב עמ' 54 הע' 22 ובראשונים שציין שם.[23]

14—15. ירק שדרכו להשתמר וכו'. בר"מ פ"ה מה' תרומות ה"י: אין תורמין מן הלח על היבש ולא מן היבש על הלח, ואם תרם תרומתו תרומה. כיצד ליקט ירק היום וליקט ממנו למחר אין תורמין מזה על זה אלא אם כן דרכו להשתמר כ' ימים וכו'. וממנו בכפו"פ פי"ח עמ' תל"ז. ובח"ד ציין לש"ך יו"ד סי' של"א ס"ק נ"ו. ועיין ירוש' פאה פ"ג ה"ב, י"ז ע"ג.

16. והטרכסמין והטרדין וכו'. בד: והתרדין וכו'. ובכי"ע: הַטַרקסמון והתרדין וכו'. ובירושלמי כלאים (פ"א ה"ב, כ"ז ע"א) פירשו עולשין — טרוקסימון, כלומר, הינדבי (chicorium endivia), עיין מ"ש ר"ע לעף פלורה ח"א עמ' 418. ותרדין הוא סלק, עיין בבלי עירובין כ"ח ב'—כ"ט א' ומ"ש הנ"ל עמ' 346 ואילך שם.

17. החזרין והכרשין וכו'. כלומר החזרת (עיין מ"ש לעף הנ"ל עמ' 426) והחציר (עיי"ש ח"ב עמ' 132).

[22] אם אין כאן ט"ס ברוקח, הרי ברור שגירסתו אינה מקויימת, וכיצד אפשר לומר: וכן היה רשב"ג אומר וכו', והרי רשב"ג חולק על הרישא. וברך השערה הייתי אומר שבתוספתא שהיתה לפני רבינו צ"ל: "אוסר" במקום "אומר" (שיבוש רגיל מאד, עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 1209), דהיינו: וכן היה רשב"ג אוסר מן המבושל על שאינו מבושל, כלומר רשב"ג הסובר בעיקר ההלכה כר' יהודה (עיין לעיל סה"א) אף הוא סובר כאן כר' יהודה ברישא ואוסר לתרום מן המבושל על שאינו מבושל, מפני שיין מבושל אין בו משום גילוי ומשום יין נסך, ונשתנה מברייתו לגמרי, ולפיכך אינו תורם ממנו על יין שאינו מבושל. אבל תורם עליו מיין שאינו מבושל, שהרי אף יין מבושל היה מתחילתו יין, וכבר היה ראוי לתרום עליו ממינו, ותורמין עליו כשם שתורמין מן החטים על הפת, ולא עוד אלא שיין שאינו מבושל בידו לעשותו מבושל.

[23] אבל למעשה החמירו כמה אמוראים (עיין בירושלמי כאן פ"ח ה"ה, מ"ה ע"ג ובמקבילות) ולא שתו יין מבושל שנתגלה.

18–19. הקפלוטות והמלפפונות וכו'. בירושלמי (כלאים פ"א ה"ב, כ"ז ע"א) מפרש כרישי שדה — קפלוטין. ובתשה"ג אסף (הוצ' מק"נ ירושלים תש"ב עמ' 165): קפליט. כרתי. ובנדרים פ"ו מ"ט: [הנודר] מן הכרישין מותר בקפלוטות. ובערוך ערך קפלט: והקפלוטות פי' כרשין שיש להם ראש.[24] ועל מלפפונות עיין מ"ש להלן כלאים פ"א ה"א.

ובר"מ (פ"ה מה' תרומות ה"י הנ"ל): וכן ירק שדרכו להשתמר ג' ימים, כגון המלפפונות, כל שליקט בשלשת ימים מצטרף ותורם מזה על זה. ומכאן משמע קצת שאין סתם ירק משתמר יותר מג' ימים. ועיין רש"י ע"ז ו' ב' ד"ה אבל דבר.

20–21. לא יתרום מן התותים שליקט בשחרית וכו'. פרי התות[25] מתייבש מיד, והיו נוהגים ללקט אותו השכם בבוקר ולמכור אותו מיד, לפני שיתקלקל מחום היום.[26] ולפיכך אמר ר' נחמיה שלא יתרום מן התותים שליקט בשחרית, ועבר עליהם חום היום, על התותים שליקט בין הערבים. ובר"מ הנ"ל: ירק שדרכו להשתמר יום אחד כלבד, וליקט בשחרית וליקט בערב, תורם מזה על זה. וכנראה שרבינו פירש שהת"ק חולק על ר' נחמיה, וכל מין שנלקט באותו יום (בין ירק, בין פירות שאינם משתמרים) תורמין ממנו עליו. ועיין מ"ש להלן מעשרות פ"ב שו' 62–63.

21. וכן היה ר' יוסה או' וכו'. המלים "וכן היה" ליתא בכי"ע (וצוק' לא דק) ובירושלמי פ"ג ה"א, מ"ב ע"א[27] ובבבלי ב"ב קמ"ג א'. ובח"ד מעביר את ההלכה שלנו לסה"ו, ולפ"ז מתפרשת הלשון "וכן היה", אבל קשה להגיה נגד כל הנוסחאות.

22. הרי זה מוסיף על חיצון שבה ותורם. וכ"ה בד. ובכי"ע בטעות: הרי זה מוסיף החיצון שבה וכו'. ובירושלמי הנ"ל: כיצד הוא עושה, מוסיף על החיצון וכו'. וכרור שר' יוסי חולק על משנתנו (רפ"ג) ששנתנו: התורם קישות ונמצאת מרה וכו' תרומה ויחזור ויתרום. ור' יוסי סובר שאינו צריך לתרום שנייה על הכל, אלא מוסיף ממקום אחר על החיצון (וממנו עצמו אינו יכול להוסיף, שהרי כבר תרם ממנו) לפי חשבון הפנימי. ובבבלי הנ"ל: לפיכך כשהוא תורם מוסיף וכו', והלשון מגומגמת, ומשמע ממנה שבכל קישות תורם מן החיצון ומוסיף ממקום אחר אם אין בו כדי שיעור, כפירוש הרשב"ם. אבל פירוש זה קשה מאד, וכבר הוכיחו בתוספות וברמב"ן שם מן הירושלמי הנ"ל שדברי ר"י הם בתרם קישות ונמצאת מרה, ונמצא שהוא תרם מקצתו מיפה על היפה ומקצתו מן הרע על היפה, והוי ליה את וחמור, עיי"ש.

22–23. התורם את הבור ונמצא מגולה וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: התורם חבית ונמצאת מגולה וכו'. וכע"ז אף בירושלמי פ"ג ה"א, מ"ב ע"א. וכן ברמב"ן ב"ב פ"ד רע"ב: בתוספתא במס' תרומו' התורם חבית של יין ונמצאת מגולה וכו'. וכ"ה בר"מ פ"ה מה' תרומות הכ"ב. וזו היא נוסחא ישרה, ופירושה שתרם חבית על הבור, ונתברר שהחבית נתגלתה לפני שתרם, ונמצא שתרם ממגולה על שאינה מגולה, וצריך לשפוך את היין המגולה, עיין במשנתנו פ"ח מ"ד.

23. אבטיח ונמצא נקוד וכו'. כלומר אעפ"י שלא ראו את הנחש נוקר (עיין להלן פ"ז שו' 72–73), ודינו כחבית מגולה אעפ"י שלא ראו את הנחש שותה. ועיין להלן.

תרומה יחזור ויתרום. והסיקו בירושלמי הנ"ל שהדין אחד הוא בין ראו את הנחש נוקר ובין שלא ראו אותו, שאפילו ראו אותו עדיין לא יצאנו מגדר ספק שמא לא הטיל

24 *κεφαλωτόν*, עיין מ"ש ר"ע לעף, פלורה ח"ב, עמ' 133 ואילך ועמ' 137.

25 Morus nigra, עיין מ"ש לעף, פלורה ח"א, עמ' 266 ואילך.

26 עיי"ש עמ' 270.

27 ואף בפ"מ לירושלמי שם העתיק בשם התוספתא בלי המלים הללו. וכנראה שהרב קיצר, עיי"ש.

ארס, ומספק, תרומה ויחזור ויתרום. אבל אם היה ברור שהטיל ארס הרי הפריש עפר בעלמא. ודין התרומה כאן כדין משנתנו פ"ג סמ"א, וכ"ה בר"מ הנ"ל.

23—24. ר' ישמעאל בי ר' יוסה אומ' משם אביו תורמין וכו'. ירושלמי ספ"ב. ועיין ר"מ פ"ה מה' תרומות הכ"א ולהלן שו' 27—28.

25. אפי' תורמין, אין תורמין אלא לפי חשבון. המלים "אפי' תורמין אין תורמין" אינן בד ובכי"ע וברמב"ן ב"ב הנ"ל. ובירושלמי הנ"ל: אבל לא מן החומץ על היין. עבר ותרם תרומתו תרומה. ולפי רוב הנוסחאות כאן תורמין לפי חשבון אפילו לכתחילה, אע"פ שהוא מן הרע על היפה, מכיון שנותן לו חומץ כשיעור שווי היין. ועיין לעיל שו' 8 ומש"ש.

25—26. התורם חבית של יין ונמצאת של חומץ וכו'. רמב"ן הנ"ל, תוספ' הרא"ש נדה ב' ב', מה"פ ריש פ"ג ד"ה התורם בשם תוספתא כ"י. וכל הברייתא כאן עד "ויחזור ויתרום" היא משנתנו פ"ג מ"א, עיי"ש. ולפי פשוטו פירושו שהתורם תרם בסתם ולא היה מפורש בלבו שרוצה לתרום מן היין דוקא, ולפיכך יש מקום לתנא לחלוק על משנה זו ולומר שבדיעבד אפילו אם נמצאת חומץ תרומתו תרומה, שחומץ ויין מין אחד הוא, וכמו שמפורש להלן.

ודין יין קוסס לא נתבאר בתוספתא כאן לענין תרומה ומעשר. אבל בתוספ' ב"ב פ"ו ה"י: ר' שמעון בן אלעזר אומ' וכו' עשאו (כלומר, יין קוסס) תרומה ותרומת מעשר יצא. ועיין בבלי שם צ"ו א', צ"ז ב'. ועיין להלן שו' 31—32.

27. הרי זו תרומה. ספק, תרומה ויחזור וכו'. וכ"ה בכ"י פ"מ הנ"ל. ובד: ספק תרומה יחזור וכו'. ובכי"ע: אם ספק יחזור וכו'. ובתוספ' הרא"ש נדה הנ"ל וכן במשנתנו: ואם ספק, תרומה ויחזור וכו'. וברמב"ן ב"ב הנ"ל גרס כאן: הרי זו תרומת ספק, ויחזור ויתרום. ופירש: "אם משתרמה החמיצה, פי' שמא החמיצה". ואין הבדל למעשה בין הגירסאות.

27—28. דברי ר', שר' או' יין וחומץ וכו'. וכ"ה בכי"ע, בכ"י פ"מ הנ"ל (ובמה"פ ספ"ב ד"ה רבי), ר"ש ורא"ש פ"ג מ"א, תוספ' ותוספ' הרא"ש יבמות פ"ט א', רמב"ן ותוספ' הרא"ש נדה הנ"ל. ובד בטעות: דברי ר' יוסי שר' יוסי אומר וכו'. ובירושלמי ספ"ב: דא"ר ישמעאל בר' יוסי משום אביו תורמין מן היין על החומץ אבל לא מן החומץ על היין עבר ותרם תרומתו תרומה (לעיל שו' 24 ומש"ש). ר' אומר יין וחומץ שני מינין אין תורמין ולא מעשרין זה על זה. א"ר יהושע בן לוי מסתברא יודה ר' לדבר תורה. מה טעמא דר', שאם אומר את כן, שמותר לתרום מן היין על החומץ, אף הוא סבר מימר שמותר לתרום חומץ על היין. ושמא הפירוש הוא שמדבר תורה מותר לתרום יין על החומץ, מפני שאף החומץ היה מתחילתו יין ונתחייב בתרומת יין,[28] אבל בתורם חומץ על יין אין תרומתו תרומה מן התורה, כפי שמוכח כאן.[29] ובבבלי ב"ב פ"ד רע"ב: דתני יין וחומץ מין אחד הוא. רבי אומר שני מינין. ועיין מ"ש להלן.

28. וחכמים או' מין אחד. ולפ"ז ברור שמשנתנו (פ"ג מ"א) היא כרבי, וחכמים חולקים על משנתנו, וכן מפורש בירושלמי פ"ג ה"א: ר' חייה בשם ר' יוחנן דר' היא. וכן הוכיחו מכאן אף בר"ש ובתוספ' יבמות הנ"ל. אבל ברמב"ן ב"ב הנ"ל מביא בשם תוספות רבינו הצרפתים שמשנתנו היא אף כחכמים, והיא מדברת בכיוון להפריש יין דווקא, ומשום טעות אתינן עלה (ועיין גם ברשב"א יבמות פ"ט א'). ולפ"ז אעפ"י שהלשון במשנה ובתוספתא שוה, הם מפרשים

[28] ואף עכשיו לא יצא מתורת אוכל, ולא עוד אלא שבידו לעשותו חומץ, ועיין לעיל הע' 21.
[29] אבל בתוספ' יבמות פ"ט א' ד"ה קישות וברש"ש כאן פ"ג מ"א לא פירשו כן.

אותו בשתי פנים. ועיין בשנות אליהו פ"ג מ"א ובבאוריו ליו"ד סי' של"א ס"ק ס"ה אות ק"ח. ובתוספות שלפנינו[30] מוכח שלא העמידו אלא את הסיפא שבברייתא שלהלן (ה"ח) אף כחכמים, אבל לא את משנת תרומות.

28—29. יין על יין, מה שבידו חומץ, אין תרומתו תרומה. כ"ה בד ובכי"ע. וכ"ה בר"ש וברא"ש פ"ג מ"א הנ"ל, ברמב"ן ב"ב ובתוספ' הרא"ש נדה הנ"ל, ברשב"א, ובריטב"א יבמות[31] פ"ט א' וקידושין מ"ו ב'. ובכי"ו: מה שבידו יין, ולכאורה ט"ס ברורה היא. ובר"מ פ"ה מה' תרומות הכ"א (בהוצאות החדשות): היה בלבו לתרום מן היין על היין ונמצא בידו חומץ אינה תרומה, וזהו כגירסת התוספתא כאן. ברם לא מצאתי בבא זו בשום דפוס עתיק (עד ד"ו שי"א ועד בכלל) ולא בשום כת"י (שנים על קלף, כ"י פרמ', וארבע כתי"י תימן). ובמעשה רוקח על הר"מ: היה בלבו לתרום מן היין וכו'. בנ"א כ"י נמחק ואין שם אלא היה בלבו לתרום חומץ וכו', אינה תרומה (עיין להלן). ומשמע מלשונו שהיה כן בכ"י אלא שנמחק ונשארה רק הסיפא. וכן מעתיק בבא זו מן הר"מ גם ברש"ס בפירושו כאן, כ"ה ע"ב, והיא מחוברת אצלו עם הסיפא בדבור "וכן".

ובסיפא בר"מ שם: היה בלבו לתרום חומץ על חומץ ונמצא החומץ שתרם יין אינה תרומה.[32] ונראה שכן היה לפניו בתוספתא כאן, ובכי"ו נשאר עדיין שריד של גירסא זו ("מה שבידו יין"). והפירוש הוא שאעפ"י שביין על חומץ תורם לכתחילה לשיטת החכמים ולפסק הר"מ (שם הכ"א), זהו דווקא בשנתכוין לכך, אבל כאן שהיה בדעתו לתרום חומץ על חומץ ונטל בטעות חבית של יין הרי זו תרומה בטעות. וכנראה שזו היתה גירסת הר"מ במהדורה ראשונה, ואח"כ הוכנסה הרישא, לפי גירסת רוב הנוסחאות שבתוספתא, ונשארו שתי הנוסחאות באילו ספרים.[33]

ולתוספתא זו כיוונו אף ביד רמה ב"ב צ"ה ב' ד"ה א"ל ובתוספ' שם פ"ו ב' ד"ה יין ונדה ב' סע"ב. ועיין מאירי קידושין 232 ואילך, מעשה רוקח פ"ה מה' תרומות הכ"ב, ואפשר שכיוון למלא"ש כאן רפ"ג.

29. מה שבידו יין היין וכו'. המוסגר ליתא בכי"ו ובכי"ע, והשלמתיו ע"פ ד. וכ"ה ברמב"ן ב"ב פ"ד ב' הנ"ל, בר"ש וברא"ש כאן, וברשב"א יבמות, בריטב"א קידושין הנ"ל.

היין תורם וכו'. וכ"ה בד וברמב"ן הנ"ל,[34] ופירושו שהיין תורם.[35] ובשאר הראשונים הנ"ל בפירוש: היין תרום. ואולי הגירסא הנכונה בתוספתא היא: [היה בלבו לתרום יין על יין וחומץ על חומץ] מה שבידו יין, היין תורם ויחזור ויתרום את החומץ. כלומר, אם לקח בטעות יין על הכל, לא תרם את החומץ, וכע"ז פירשו הראשונים הנ"ל אף לפי הגירסא שלנו, והיינו שהיה סבור שכל החביות הן של יין, ונמצא שמקצתן חומץ.

30. מה שבידו חומץ וכו'. וכ"ה אף בכי"ע, ובד ליתא כל בבא זו. ובראשונים הנ"ל גורסים לפני בבא זו: [היה בלבו לתרום חומץ על חומץ] מה שבידו חומץ, ופירשו כנ"ל שהיה סבור שכל החביות הן של חומץ ונמצא שמקצתן היו של יין.

---

30 ב"ב פ"ד ב' ד"ה יין: נדה ב' סע"ב.

31 ושם: מיין על יין ונמצא חומץ.

32 כ"ה בכל הדפוסים הישנים וכתה"י הנ"ל, ובסמ"ג עשין קל"ד, קצ"ח ע"ב, וכ"ה אף במעשה רוקח וברש"ס הנ"ל, ונוסח ההוצאות החדשות הוגהו ע"פ מרן בכ"מ.

33 עיין מ"ש במבואי לה' הירושלמי להר"מ, עמ' ו' ובהערה 27 שם.

34 עיי"ש מה שרייק מלשון זו.

35 הוי"ו בשורוק, עיין מ"ש ר"ח ילון בלשוננו ח"ג, עמ' 345 ואילך ובקרית ספר שי"ג, עמ' 305 ואילך.

החומץ תורם וכו'. וכ"ה בכי"ע וברמב"ן הנ"ל, ובשאר הראשונים: תרום, עיין מ"ש לעיל.

31. היה בודק את החבית וכו'. כלומר, שהיה בודק את החבית בהקשה שהיה מקיש בה[36] להוודע אם לא נתחמצה. ומכאן שכוונתו היתה לתרום מן היין דווקא, ואם נתחמצה אינה תרומה, ומחמת תרומת טעות אתינן עלה, עיין בראשונים שהבאנו לעיל, ועיין מאירי פסחים ק"ז א' (91 ע"ב).

להיות מפריש עליה והלך וכו'. בד ובכי"ע לנכון: והולך, וכ"ה בירושלמי. ובבבלי: להיות מפריש עליה תרומה והולך. ופירש"י (בקידושין): להיות סומך עליה בהפרשת תרומותיו ממנה על שאר חביות. וכן הסיגנון להלן רפ"ה, עיי"ש.

31–32. עד שלשה ימים ודיי וכו'. וכ"ה בירושלמי ב"ב. ובבבלי נדה ב' ב': כל ג' ימים הראשונים ודאי וכו', וכן היה בקידושין הנ"ל לפני רש"י ותוספות שם. ובירושלמי ובבבלי הנ"ל נחלקו האמוראים בפירושה, ויש סוברים ששלשה ימים הראשונים ודאי יין, מכאן ואילך ספק. ויש אומרים ששלשה ימים האחרונים וודאי חומץ, ולפניהם ספק, ויש סוברים שג' ימים הראשונים וודאי יין, ג' ימים האחרונים ודאי חומץ ובאמצע ספק. ועיין ר"מ פ"ה מה' תרומות הכ"ד, ובשי"ק גיטין ספ"ג ד"ה שלשה. ועיין מ"ש לעיל רה"ז שו' 25–26 סד"ה התורם.

32. אבל יין מגתו מפרישין עליו וכו'. כלומר, אבל יין מגתו אינו צריך לבדוק, והוא בחזקת יין כל מ' יום, מפני שאינו מצוי להחמיץ תוך זמן זה, ובירושלמי גיטין ספ"ג: יין מגיתו מפרישין עליו בחזקת שהוא יין עד ארבעים יום. ר' יהודה אומר עד הפרק. ובריייתא זו נשמטה בירושלמי ב"ב, אבל נשאו ונתנו בה שהרי כ"ה שם (פ"ו ה"א, ט"ו ע"ג): ר' יצחק שאל עבר הפרק בסוף מ' יום, כוחו של פרק ביטל כח מ' יום, או כח מ' יום ביטל כוחו של פרק? ובירושלמי גיטין ספ"ג מבואר שלרבנן מ' יום עיקר, ואפילו בא הפרק לפני כן תורם. ולר' יהודה הפרק הוא עיקר, ואם בא הפרק לפני מ' יום אינו תורם, ואם לא בא הפרק אפילו באו מ' יום תורם.[37] ועיין במהרי"ק על הר"מ פ"ה מה' תרומות הכ"ה שנסתפק מעצמו בדבר זה, ובסוף הסיק: ועיי"ש בירושלמי.

וברי"מ הנ"ל: ויין מגתו מפרישין עליו בחזקת שהוא יין מ' יום,[38] ורבינו לא באר מה דינו אם לא בדק יום או יומים לאחר מ' יום, ואח"כ בדק ומצאו חומץ אם הוא בחזקת יין עד סוף מ' יום. ובירושלמי גיטין הנ"ל היא שאלה שלא נפשטה, ועיי"ש בפ"מ, ועיקר.

33. האומ' תרומת הכרי הזה וכו'. במשנתנו (פ"ג מ"ה): האומר תרומת הכרי הזה בתוכו וכו' עד שיאמר בצפונו או בדרומו. ופי' הר"מ בפיה"מ שם שאינו יכול להפריש תרומה ממקום אחר, אלא מפריש מיניה וביה, וכן פסק בפ"ג מה' תרומות ה"ח. ובירושלמי (פ"ג ה"ה, מ"ב ע"ב) מפורש שהתרומה חלה באמירתו זו ונדמע חצי הכרי, ולפיהו צריך למוכרו לכהן חוץ מדמי תרומה שבו. וכן פירשו בריבמ"ץ וברי"ש שם. ועיין להלן.

מחציו כלפי צפון מדומע. בירושלמי הנ"ל מפרש: ונסב פלגא, כלומר נוטל החצי ומוכרו לכהן חוץ מדמי תרומה שבו, עיין מ"ש לעיל.

34. עושה אותו כמין כי. כלומר כמין כ"י יונית X,[39] ולפי זה מתחיל הדמוע

[36] כמפורש בירושלמי ב"ב פ"ו סה"ב, ט"ו ע"ג, ובגיטין שם ספ"ג.

[37] עיי"ש בירושלמי, ויש שם ט"ס ברורה, עיין בק"ע ובפ"מ שם ומ"ש במחברתי תלמודה של קיסרין, עמ' 69.

[38] כ"ה בכתי"י, ועיין אף במעשה רוקח במקומו. וברפוסים ישנים: בן מ' יום.

[39] כפירוש ר"ב מוספיא. וכ"ה בר"מ פ"א מה' כלי המקדש ה"ט בהוצ' אמסטרדם תס"ב ואילך, ועיין הירושלמי כפשוטו, עמ' 224. אבל בר"מ ד' רומי, ד' קושטא ושני כתי"י על קלף (שכטר ורבינוביץ)

באמצע, וכל מה שמתקרב לצפון מתרחב והולך. ובירושלמי הנ"ל: חד מן ארבעה, כלומר זוית הכ"י שפונה כלפי צפון. ובר"מ פי"ג מה' תרומות הט"ו: אמר תרומת הכרי בצפונו חולקין אותו לשנים והחצי שבצפון לשנים, ונמצא רביע הכרי שהוא צפון צפונו[40] הוא המדומע. ועיין בפיה"מ להר"מ מנחות פ"ו מ"ג וכלים ספ"כ, הוצ' דיריבורג עמ' 178 ומ"ש לעיל בהע' 39.

ובפירוש הגאונים כלים (הוצ' אפשטין עמ' 56) משמע שפירשו שהיא כף הפוכה, ועיין מ"ש בהערות שם בשם גליון כת"י הבבלי בכריתות. וכן מפרש ר' טוביה מארץ יון בלקח טוב תצוה כ"ט, ד' (עמ' 192): "כמין כ"י יווני, כמו שקורין היוונים כ' כפא", כלומר K.[41] וקרוב לוודאי שכן פירש גם הר"מ את התוספתא והירושלמי כאן, והיינו שמתחילה מחלק את הכרי באלכסון, ואח"כ מחלק שוב את החלק הצפוני באלכסון X, ונמצא צפון צפונו של הכרי מדומע[42] (עיין להלן בתוספתא).

34—35. נוטל את התרומה בצפון צפונו. וכ"ה בירושלמי: נוטל את תרומתו וכו'. ומלשון זו מוכח שלרשב"ג לא נדמע הכרי כלל, אלא הוא כקובע מקום לתרומה בחוד הצפוני של הכרי. והוא חולק באלכסון את הזוית הצפונית של הכ"י, ומרים את התרומה מראש זוית זו. ובירושלמי הנ"ל מבאר: חד מן תומנייא, כלומר, צפון צפונו הוא חד מן תומניא. ושמא צ"ל שם: [מ]חד מן תומנייא, כלומר, נוטל מן השמינית הצפונית, וכמו שפירשנו.

36. אע"פ שעובר בלא תעשה וכו'. במשנתנו (פ"ג מ"ו): שנ' מלאתך ודמעך לא תאחר (שמות כ"ה, כ"ח). וכמכילתא (משפטים פי"ט עמ' 318): מליאתך אלו בכורין הניטלין מן המלא, ודמעך זו תרומה. וכ"ה בבבלי תמורה ד' א' (ועיין ברש"י ובתוספ' שם), ה' ב' (לפי שטמ"ק שם אות י"ב).

36—37. שיני לא יאכל עד שיוציא עליו ראשון וכו'. כ"ה בכי"ע. וכן בפיסקי ר' אליהו מנחם מלונדריש לסדר זרעים:[43] ומיהו אם הקדים מעשר שני לראשון לא

הציור הוא כמין כ"ף שלנו. ובכתי"י תימן שם הציור הוא כמין כ"ף הפוכה. ונראה שכל סופר וסופר צייר ע"פ סברתו. ועיין בשנו"ס מר"מ כת"י פרנקפורט תר"ן, עמ' 68, ובכת"י על קלף חסר לגמרי (עיין בבית תלמוד של וייס ש"א, עמ' 96), ואינו אף בד' שונצינו ובר"ו רפ"ד. ועיין מ"ש להלן. ועיין מאירי הוריות, עמ' 165. ברם אין ספק שהכוונה היא כמו שפירשנו, שהרי כבר העיר בבאר שבע להוריות י"ב א': "ולכל הפירושים קשה בעיני למה נקטו כ"ף יונית, הואיל שיש תמונתה באל"ף בי"ת שלנו וכו'", ובעל כרחנו אנו אומרים שכיוונו ל-X היונית שאין כצורתה בעברית.

ובאיכ"ר פ"ב, א', הוצ' בובר, ריש עמ' 99: אותו שהוא נהנה מכל צדדיו וכו'. וברור לי שצ"ל: אות שהיא נהנת (כלומר, שאפשר להגות אותה) מכל צדדי' וכו', כלומר תי"ו כ"י, ותי"ו תישה, עיין בהערה ל"ז שם וס"ש בספרי (אנגלית) היונית בא"י, עמ' 189.

[40] כני' כתהי"י. ועיין אף במעשה רוקח במקומו.

[41] ברור שהגאונים ור' טוביא מארץ יון פירשו כן מפני שבימיהם בטאו היונים (וכן הם מבטאים אות זו אף בזמננו) אות X כמין ש"ן (עיין בפיה"ג לטהרות, עמ' 70 ובהערה 13 שם), שהיא קרובה יותר לש"ן שמאלית מאשר לש"ן ימנית. וכן באמונות ודעות לרב סעדיה מאמר א', חידוש, דעת שני: עד שיהיה כצורת השין (כ"ה בנוסח הערבי, ושלא בצדק תקנו החכמים: כצורת הכ"י, עיין בתרגום של ר"א אלטמאן, עמ' 63 הע' 3) היונית, אשר היא כצורת אלף למד בלא תושבת. וברור שהגאון כיוון לאות X היונית, כמו שהוא בהוצ' קושטא ואצל אפלטון מקור הגאון. ומכיוון שבזמנם קראו אות זו ש"י (ולא כ"י), הרי מובן מעצמו שהגאונים ור' טוביה פירשו כ"י יוונית שבמקורות התלמוד כמין כפא יונית ולא X (ש"י של זמנם).

[42] ועל עצם הסתירה בין פסק הר"מ כאן (פי"ג הט"ו) ובין פסקו בפ"ג ה"ח (עיין מ"ש לעיל שו' 33) כבר עמדו בתוספ' אנשי שם למשנת תרומות פ"ג מ"ה, ואין ליישבה אלא בדוחק רב.

[43] הוצ' רמ"ל זק"ש, עמ' 12, תיו"ט פ"ג מ"ו.

יאכלנו עד שיוציא עליו מעשר ראשון. וממעשר ראשון יוציא התרומ'.[44] וברור שפירש ע"פ התוספתא כאן, וכגי' כי"ע. וגי' כי"ו וד משובשות, עיין בשנו"ס.

38. שאין תרומה מעכבת את הבכורים. בבא זו חוזרת לרישא, ומפרשת שאם הקדים תרומה לבכורים וכו' מה שעשה עשוי, וחייב להפריש אח"כ את המוקדם שאין הפרשת תרומה מעכבת את הפרשת הבכורים. ובתמורה ה' ב' (לפי שטמ"ק שם אות י"ג): דכתיב מכל מעשרותיכם תרימו, להביא אע"ג דקא עשרת מעשר ראשון מקמיה דתשקול תרומה, מ"מ תפריש תרומה.

ובאמת הלכה זו שנויה במחלוקת, ונחלקו אמוראים בירושלמי (פ"ג ה"ו, מ"ב ע"ב) אם הוא עובר על הפרשה הראשונה (כלומר, כשמפריש תרומה לפני בכורים עובר מיד על הפרשת התרומה), ואח"כ מותר לו להפריש בכורים, או שאינו עובר כלום עד הפרשה השניה.[45] ואמרו שם בירושלמי: לסירוף הכרי נפק מביניהון, כלומר לעניין אם צריך לשרוף את הכרי בהקדים מעשר ראשון לתרומה, ולמ"ד שעובר מיד, הרי כבר מה שעשה עשוי ואין לו תקנה, אבל למ"ד שעובר בהפרשה שנייה צריך לשרוף את הכרי כדי שלא יעבור על בל תאחר.[46] ועיין להלן שם בירושלמי ובפ"מ שם. ופושט הירושלמי: תנון[47] קומי דר' אבהו תרומה אינה מעכבת את הבכורים, וזו היא הברייתא שלנו, וש"מ שעל הראשונה הוא עובר, ואינו מעוכב מלהפריש את המאוחר.[48] וכל מפרשי הירושלמי נדחקו מאד, עיי"ש.

כיוצא בו העושה עיסה מן הטבל וכו'. כלומר, דין הקדמת חלה לתרומה ותרומה לחלה כדין הקדמת מעשרות לתרומה ומע"ש למע"ר. ופסקה הר"מ בפ"ו מה' בכורים ה"ו.

39—40. חלה לא תאכל עד שיוציא עליה תרומה. בר"מ הנ"ל: חלה לא תאכל עד שיוציא עליה תרומה ותרומת מעשר. ועיין ברדב"ז שם. ובירושלמי חלה פ"א רה"ה, נ"ז ע"ד: בנתיים מהו[49] וכו', ר' יונה בשם רשב"ל בנתיים כבראשונה (כלומר, חייבת בחלה ופטורה מן המעשרות) ר' יוסה בשם רשב"ל בנתיים כבאחרונה (כלומר, פטורה מן החלה חייבת במעשרות). איזהו בנתיים? העושה עיסה מן הטבל, חלה חייבת בתרומה, ותרומה חייבת בחלה. מניין שחלה חייבת בתרומה וכו', חלה תרימו תרומה, מחלה תרימו תרומה. מניין שהתרומה חייבת בחלה וכו' מאותה שכתוב בה ראשית תרימו חלה. נמצאנו למדים שרשב"ל חולק על הברייתא שלנו. ועיין במלא"ש חלה פ"א סמ"ד.

[44] כצ"ל. ולפנינו שם: התרומות מעשר, והיא טעות בפתרון סימן הקיצור.

[45] עיין בס' ניר מה שתמה ע"ז, ועיין בירוש' יומא פ"ה ה"ב, מ"ב ע"ב.

[46] לעיל דמאי פ"ד ה"ה, שו' 10—11, הוכחנו שלשיטת בני א"י אינו עובר בלאו אלא אם הקדים את המאוחר בפשיעה, אבל אם הקדים בשוגג, הרי יש כאן הפרשה בטעות, ואין כאן הפרשה כלל. ועיין להלן שו' 41 ומש"ש.

[47] כ"ה בכי"ר, ולפנינו בטעות תניין.

[48] ר' אבהו רוחה שם ראיה זו ומפרש את הברייתא שאין (הירוש' גרס כאן: אין, או שפירש שאין" כמו "אין", עיין במבוא לנוה"מ להרי"ן אפשטין, עמ' 652 ואילך) הפרשת תרומה מעכבת את הפרשת בכורים, פירושה אם הכרי כבר נתחייב בתרומה, ורוצה להפרישה מיד, אין הפרשתה מעכבת את הפרשת הבכורים ויכול להפריש תרומה ובכורים כאחת, וכשיטת אבא פנימון שם שאינו עובר אם מפריש שתיהן כאחת, עיי"ש. ומסתבר שאינו אלא דחוי בעלמא, והברייתא מתפרשת כפשוטה, ועובר על ההפרשה הראשונה, וחייב להפריש אח"כ את המוקדם.

[49] כלומר, המשניות שנו שם חיוב מעשרות ופטור חלה, וכן חיוב חלה ופטור מעשרות, והשאלה היא מהו דינו של ה"בנתים" שלא נשנו שם, והיא עיסת טבל. כן פירש בס' ניר שם (ה"נ ד"ה בשמירה) ובאו"ש פ"ו מה' בכורים ה"ג, והוא סיגנון רגיל בירושלמי עיי"ש בס' ניר שרמז לירושלמי כלאים פ"ז ה"ג, ל' ע"ד; נזיר פ"ז רה"ג, נ"ו ע"ג.

40. ותרומה לא תאכל עד שיוציא עליה חלה. וכן בר"מ הנ"ל: ואם הפריש תחלה תרומה לא תאכל וכו'. ואעפ"י שאמרנו במשנת חלה (פ"א מ"ד) שהמדומע פטור מן החלה וכ"ש תרומה (עיי"ש פ"ד מ"ג), כבר נתבאר בירושלמי (חלה פ"א ה"ד, נ"ז רע"ד) שהוא דווקא כשנדמע ואח"כ חל חיוב חלה, אבל כשכבר חל חיוב חלה אינו נפקע ע"י תרומה, ועיין ר"ש חלה פ"א סמ"ד.

41. היה הולך להפריש תרומה וכו'. כלומר היה בדעתו להפריש תרומה ובשעת ההפרשה אמר ה"ז מעשר ראשון מחמת פיזור הדעת, וכן אם הלך להפריש מע"ר ובשעת ההפרשה נתפזרה דעתו ואמר ה"ז מע"ש ונמצא מקדים מע"ר לתרומה או מע"ש לראשון. דבריו קיימין, ואין זו הפרשה בטעות שהרי בשעת ההפרשה היו פיו ולבו שוין, ושיגרא כגון דא אינה נחשבת כשגגה, עיין לעיל הע' 46.

44. בשעת הפרשתו אמ' הרי זה מעשר עני וכו'. כלומר, דבריו קיימין, והברייתא כר"מ הסובר שאין אדם מוציא דבריו לבטלה, והוא יודע שאין מעשר עני בשנה ראשונה והשניה,[50] ומתכוין לשם צדקה, עיין בבלי ערכין ה' א' (ובמקבילות) ובתוספ' שם ד"ה אדם. וצריך לקרוא לו אח"כ שם מע"ש ופודהו ומחלקו לעניים. ועיין מ"ש בתס"ר ח"א עמ' 47.

44–45. נתכוין לומ' מעשר שני וכו'. משנה פ"ג מ"ח, ועיין בירושלמי כאן ובנזיר רפ"ה, נ"ג ע"ד, ובבלי פסחים ס"ג א'. ובתוספ' שם ד"ה המתכוין: אפילו אי דברים שבלב לא הוו דברים וכו', התם אינו טועה בדבורו, אבל הכא דברים שבלב הם, ומה שהוציא בשפתיו אינו כלום, לפי שטעה בדבורו. ועיין מלא"ש למשנתנו מה שכתב על פירוש ר"מ פיזנטי.

45–46. מעשר עני ואמ' מעשר שני וכו'. כ"ה בכי"ע. ובכי"ו ובד בטעות: מעשר ראשון ואמ' וכו'. ופירושו שאם בשגת מעשר עני אמר כן דבריו קיימין, מפני שאין אדם מוציא את דבריו לבטלה (עיין מ"ש לעיל), ואנו מפרשים את דבריו שכיוון למעשר שהוא שני לראשון (עיין בתוספ' ערכין ה' א' ד"ה אדם), ותיקן את הכרי ממעשר עני.

46. ר' יוסה או' אם לשום מעשר עני נתכוון וכו'. כלומר, ר' יוסי סובר כחכמים שאדם מוציא את דבריו לבטלה (ועיין בתוספ' נזיר ט' א' ד"ה אין), וסתם מעשר שני הוא מעשר שני ממש, ולא שני לראשון, ואם הוא כיון למעשר עני ואמר מעשר שני סתם בטל דבורו את מחשבתו, ולא אמר כלום, וצריך לקרוא אח"כ שם מעשר עני.

47. אם משום מעשר שני לראשון וכו'. כלומר, אם הוא בעצמו כיוון בדיבור "שני" לשני לראשון, ולא סתר את מחשבתו, הרי אין הוא גרוע מהפריש סתם ולא קרא לו שם, שהמעשר חל לשיטת ר' יוסי להלן מע"ש פ"ד הי"ד (עיין מש"ש), ובפרט כאן שמחשבתו היתה לשם מעשר עני. ועיין בר"ש למשנתנו. ועיין במשנת תמורה פ"ה מ"ד.

47–48. גוי שתרם תרומתו תרומה. כפו"פ פ"ד עמ' כ"ז. ובמשנתנו פ"ג מ"ט: הנכרי והכותי תרומתן תרומה ומעשרותן מעשרות וכו'. ובמלא"ש שם: אית ספרים דגרסי שתרמו משלהן תרומתן תרומה. וכ"ה בירושלמי נוסח הרש"ס, ל"א ע"ב, וכנראה שהגיה ע"פ הבבלי גיטין כ"ג ב'. ועיין קידושין מ"א ב'. ובירושלמי כאן: מה פליגי בתרומת גורנו, אבל

[50] נייר וסייעתו טענו שהיתה קיימת הלכה עתיקה שלפיה נותנים בשנה ג' מעשר שני ומעשר עני. ולוא ידעו מתוספתא זו היו מסתייעים ממנה. ועיין אף להלן הט"ו שו' 68, ומש"ש. אבל אין לשיטה זו שום יסוד. עיין מ"ש הרצ"מ פינילים בדרכה של תורה, עמ' 173 ואילך (ועיין עכשיו בנוסחא המתוקנת של הספרי הוצ' הר"א פינקלשטין ראה פיס' ע"ב, עמ' 137 ועמ' 321), ומ"ש הר"ד רבל בצופה האנגלי, סדרא חדשה ח"ב, עמ' 534 ואילך.

גוי שלקח פירות מישראל אף ר"ש מודה וכו', היא [ה]מחלוקת. כלומר ר"ש חולק אף בגוי שלקח מישראל, אבל אף לשיטה זו המשנה מדברת בתרומת גורנו. וכן משמע מן התוספתא להלן שהגוי הפריש מפירות גורנו, ואין קניין לגוי בא"י להפקיע מידי מעשר, ואין מרוחו פוטר. ועיין ברש"י ובתוספ' בבבלי הנ"ל. ועיין ר"מ פ"ד מה' תרומות הט"ו, ועיין מ"ש הרי"פ פערלא (בבאורו לכפו"פ פ"ד, ע"ג ע"ב ואילך) בברור שיטות גדולי האחרונים בזה. ועיין להלן שו' 53 ד"ה וחלה ומש"ש.

48. **במי דברים אמורים**. עיין מ"ש על צורה זו לעיל דמאי פ"ג הע' 14.

על הגורן הפריש תרומה וכו'. וכ"ה בכפו"פ הנ"ל. ופירושו שהפריש בפנינו ונתנה מיד לכהן וכו', ומוכח ממעשיו שהפריש כתקון ע"מ לתת לכהן, ללוי ולעני, לכל אחד כדינו. ובבבלי ערכין ו' א': א"ר יהודה אמר רב גוי שהפריש תרומה מכריו, בודקין אותו אי בדעת ישראל הפרישה (פירש"י: למקום שתרומת ישראל הולכת) תנתן לכהן, ואם לאו טעונה גניזה, חיישינן שמא לבו לשמים (כלומר להקדש). ועיין בשטמ"ק שם.

49. **פירותיו מתוקנין**. וכ"ה גם בכפו"פ הנ"ל. ומכאן שאין כאן שאלה בתרומה גרידא שהיא אסורה לזרים, אלא אף בתיקון הפירות שהותרו משום טבל, עיין מ"ש ברישא.

49—50. **המכניס פירותיו לתוך ביתו** וכו'. וכ"ה בד, ובכפו"פ חסרה בבא זו. ובכי"ע: הכניס פירות וכו'. ולפנינו צ"ל: היכניס פירותיו וכו'. כלומר, שהגוי הכניס אח"כ את פירותיו המתוקנין לתוך ביתו.

50. **פירותיו מקולקלין**. שיש כאן חשש שמא עירבן בפירותיו טבל, ונמצא טבל וחולין מעורבין זה בזה, וצריך לתקן אותם ממקום אחר. ואעפ"י שראינו את הגוי מפריש תרומה ומעשר מפירות גורנו כדין, לא החזק בזה כנאמן שיתקן גם את שאר פירותיו.

ישראל החשוד שמכניס וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: להכניס וכו'. וצ"ל לפנינו: שהכניס וכו', כלומר ישראל החשוד שראינו אותו מפריש תרומה ומעשר כדין וכו'.

51. **פירותיו מקולקלין**. וכ"ה בד. אבל בכי"ע לנכון: פירותיו מתוקנין. וכנראה שאף בכפו"פ הנ"ל היתה הגירסא כן, ונשמט ע"י הדומות מ"מתוקנין" עד "מתוקנין" ועיין להלן שו' 60—61. והכוונה היא שבישראל החשוד שראינו אותו מפריש כדין, אין אנו חושדין בו שערב את הפירות בפירות שאינן מתוקנין.

הכותי כגוי וכו'. כפו"פ הנ"ל.

51—52. **כותי כישראל**. וכן להלן פסחים פ"א הט"ו (בכי"ע. ובכי"ו פ"ב ה"ג): רבן שמע' בן גמליאל אומר כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל. ועיין בירושלמי שם פ"א ה"א, כ"ז ע"ב. ובבבלי ברכות מ"ז ב': והני כותאי עשורי מעשרי כדחזי וכו', דאמר מר כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה וכו'. ועיין גיטין י' א', קידושין ע"ו א', חולין ד' א'. ולפ"ז דין כותי בפירות שהכניס לתוך ביתו (ולא למכירה לשוק) כדין ישראל חשוד שראינו אותו מתקן, ופירותיו מתוקנין, כגי' כי"ע. ועיין לעיל דמאי פ"ה שו' 105—106 ומש"ש.

52. **גוי שהפריש בכור פטר חמור** וכו'. בבבלי מנחות ס"ז א': גוי שהפריש פטר חמור וחלה וכו'. וכן בשו"ת הרשב"א ח"ה סי' נ"ו: ותניא גוי שהפריש פטר חמור וכו'. ורבינו לא כיוון לתוספתא כאן, אלא העתיק את לשון הבבלי.

והנה בבבלי ליתא המלה "בכור", וברור שהכוונה היא לפטר חמור גרידא, או לפדיון פטר חמור (עיין מ"ש להלן), אבל בתוספתא משמע שהפירוש הוא: גוי שהפריש בכור בהמה טהורה או פטר חמור וכו'. ואם נאמר שאף בישראל מצוה להקדיש את הבכור[61], הרי יש מקום לומר

[61] עיין בבלי נדרים י"נ א' ובמקבילות.

שאף גוי שהפריש בכור בהמה טהורה דינו כהקדיש קרבן לשמים (עיין ערכין ו' א'), ואסור בגיזה ובעבודה. כרם בספרי ראה (פי' קכ"ד עמ' 183) מפורש: לא תעבוד בבכור שורך, עובד אתה בשל אחרים וכו'. ופי' רבינו הלל שם (מ"ו ע"ג): "דהיינו בשל גוים, דאי[ן] הקדישו קדשות כדתני בספרי דבי רב[52] וכו' לרבות גוים שנודרים נדרים ונדבות כישראל, מותרין בגיזה ועבודה וכו' ". כלומר, גוי שהפריש בכור אין דינו כנדר ונדבה, והוא מותר בגיזה ועבודה.[53] ובירושלמי שבת פ"א ה"ד, ג' ע"ג, נמנו בין גזירות י"ח דבר שגזרו על מתנותיהם[54] ועל בכוריהן. ושמא הכוונה היא שלא יקבלו מהם אפילו בכור בעל מום ופטר חמור.

53. עובדין בו וגוזזין אותו ואחר כך וכו'. במנחות הנ"ל: מודיעים אותו שהוא פטור, וחלתו נאכלת לזרים, ופטר חמור גוזז ועובד בו. וכ"ה בשו"ת הרשב"א הנ"ל: ופטר חמור גוי העובד בו, וצ"ל: גוזז ועובד בו. והנה לפי הבבלי מודיעים אותו שהוא פטור (כדי שלא יחשוד בישראל שהם מזלזלים בקדשים, עיין ש"ך יו"ד סוף סי' שכ"א), ואח"כ מותר פטר החמור בגיזה ועבודה.[55] כרם בתוספתא מפורש שבפטר חמור שהנאתו מרובה, הודעה גרידא אינה מספיקה, אלא מקודם עובדים בו וגוזזים אותו כדי להוכיח לגוי שאינו בכור, ואח"כ מקבלין אותו, ושוב אין כאן חשש של חשד.

ובתוספ' מנחות ד"ה עו"כ כתבו: "שהפריש פטר חמור. פירש בקונטרס שהפריש שה, וקשה אפילו בשל ישראל ליתא משום קדושה דחולין גמורין הוא וכו'". כרם ברי לי שרש"י פירש את הברייתא אחרת, שכ"ה לשונו: "שהפריש שה לפדיון פטר חמור שנולד לו בהיותו גוי". הרי לך ברור שרש"י פירש שאנו עוסקים בגוי שהפריש שה לפטר חמור ונתגייר, והדין הוא שמודיעים לו שהוא פטור, ואינו צריך לתת את השה לכהן, ופדייתו אינה פדייה, ופטר חמור עצמו גוזז בו ועובד בו, כלומר הגר. ולשון הברייתא בבבלי מתפרש יותר יפה כפירש"י, עיין בשטמ"ק שם אות י"ט, וכן משמע מן הלשון "גוזז ועובד בו".[56] אבל מלשון התוספתא משמע כפירוש התוספות שם, שאנו מדברים בגוי שהפריש פטר חמור עצמו כדי לתת אותו לכהן. וכן משמע מסתימת לשון הר"מ פי"ב מה' בכורים הי"ז.

וחלה נאכלת לזרים. בבבלי הנ"ל הוכיחו מברייתא זו (וכן מן התוספתא חלה פ"ב סה"ו) שתנא זה סובר מירוח הגוי אינו פוטר (שהרי מפורש אמרנו לעיל שתרומתו תרומה, ופירותיו תוקנו ע"י תרומתו), וגלגול הגוי של העיסה פוטר מחלה. ולהלן שם דחו ראייה זו. אבל בא"י פירשוה כפשוטה, וכן הסיקו בירושלמי חלה (פ"ג ה"ה, נ"ט ע"ב) שאליבא דרבנן: גילגול פוטר ברשות הגוי, אין המירוח פוטר ברשות הגוי, עי"ש שלמדו כן מן הכתוב.

54. הוציא תרומה מתוך ביתו וכו'. כלומר שלא ראינו את הגוי מפרישה על הגורן, אבל כשנותנה לכהן אין לחשוד בו שהוא נותן טבל לשם תרומה, שלמה יעשה כן. וכל הברייתא בירושלמי ספ"ג, מ"ב ע"ב.

טבל ותרומה דברי ר'. פירשו בירושלמי הנ"ל שרבי חושש שמא הפריש ממין על שאינו מינו, ואין התרומה חלה כלל, וממילא יש כאן ספק תרומה ספק טבל.

[52] תו"כ אמור פרש' ז', צ"ח ע"א.

[53] בבבלי בכורות ט' ב' פירשו את הברייתא בשותפות גוי וישראל. ועיין בספרי דבי רב לר' דוד פרדו שם, רכ"ט ע"ד ואילך.

[54] כלומר, על נדרים ונדבות שלהם, עיין מ"ש בירושלמי כפשוטו שם, עמ' 45. ועיין בילקוט בלק רמז תשס"ו לפסוק מה אקב.

[55] וכר' יהודה בספרי ראה פי' קכ"ד, עמ' 183, וירושלמי קידושין פ"ב ה"ט, ס"ג ע"א, בבלי שם ג"ז ב', בכורות ט' ב'. אבל לר"ש אין פטר חמור אסור בגיזה ועבודה, כמו שהעירו בתוספ' במנחות במקומו.

[56] כלומר, התחיל בלשון רבים "מודיעים וכו' ", וסיים בלשון יחיד.

55. אלא תרומה גדולה בלבד. כלומר, שאינו חושש שמא הפריש ממין על שאינו מינו או משנה לחברתה וכדומה.[57]

56–57. אין נוהג בו אלא מעשר ראשון בלבד. כלומר, רשב"ג אינו חושש לכלום, והוא נאמן. ובירושלמי הנ"ל גורס: אינו צריך להפריש, אלא מעשר ראשון בלבד. ויש כאן קיצור לשון, והכוונה: אינו צריך להפריש (כלומר, כלום), אלא [הוא] מעשר ראשון בלבד.

57. אמ' פדוי הוא. כלומר, שעכשיו הפירות הם חולין גמורים, ופשיטא שאינו נאמן. ובירושלמי חסרה בבא זו.

58. פדאוהו אליכם. בד ובכי"ע: פדאוהו לכם, כלומר הגוי אומר להם שהוא מע"ש גמור וצריך פדיון. ובירושלמי חסרות שתי מלים הללו (אלא סתם מע"ש), והיא היא. ובכי"ו נראה שצ"ל: פדאוי[58] הוא ליכם (=לכם). וכנראה שכ"ז הוא באשגרה מלהלן שו' 60, והנכון הוא בירושלמי הנ"ל.

59. אין נוהג בו אלא מעשר שני בלבד. ובירושלמי הנ"ל: אינו צריך להפריש אלא מעשר שני בלבד. ופירושו כדלעיל, אינו צריך להפריש, אלא הוא מע"ש בלבד. ואמרו שם בירושלמי: א"ר יוסי בר בון ר' חשש שמא הפריש ממין על שאינו מינו (ולפיכך יש כאן בכל מקום ספק טבל גמור). ורשב"ג חשש שמא הקדים. ולפי גירסא זו עלינו להגיה בירושלמי בדברי רשב"ג (עיין בפירוש הגר"א), והירושלמי חולק על התוספתא. ברם בירושלמי כי"ר: ורשב"ג או חושש שמא הקדים. ולפ"ז אפשר שהירושלמי שאל: ורשב"ג אן (=אין) חושש שמא הקדים? כלומר, וכי רשב"ג אינו חושש שמא הקדים הגוי מעשר לתרומה, ומע"ש לתרומה ולמע"ר, ונמצא מע"ר שלו טבול לתרו"ג, ומע"ש טבול לתרו"ג ולמע"ר (ועיין ירוש' דמאי פ"ד ה"ה, כ"ד ע"א). ונשאר בקושיא. ולפי גירסא זו מתאימים דברי הירושלמי לגירסת התוספתא כאן.

60. פדוי הוא לכם לא אמ' כלום. וכ"ה בד. והמלה „לכם" מיותרת כאן ובאה באשגרה מלהלן, ואיננה בכי"ע. ואיננה גם במה"פ לדמאי (פ"ד ה"ג ד"ה אתא), אבל מכיוון שאינו מזכיר את הכת"י שלו, אפשר שתקן בעצמו כן. והפירוש הוא שמכיוון שהחשוד אומר שעכשיו הם חולין גמורין אינו נאמן, כי מה לי מע"ש פדוי, מה לי פירות מתוקנין. ובירושלמי שם: הוציא להן מעשר שיני מתוך ביתו, אמר להן פדוי הוא נאמן וכו'. וכנראה שאין זו הברייתא שלנו, ושם הכוונה שראוהו מפריש מע"ש, והחשש הוא שמא הקדים מע"ש לראשון. ועי"ש בירושלמי שרצו לומר שהברייתא כר' אליעזר הסובר נאמן לשני נאמן לראשון, אבל לחכמים אפשר שצריך להפריש ראשון מן השני, עי"ש. ועיין ר"מ פי"ב מה' מעשר ה"ה ובהשגות שם. ועיין להלן מע"ש פ"ג שו' 51 ואילך ומש"ש.

[57] בכי"ע: אלא לשום תרומה בלבד, וחסרה שם המלה „גדולה". ובמשנתנו לא נזכר כלל הביטוי „תרומה גדולה", ואף בתוספתא אינו נמצא אלא בסוטה ספי"ג ובמכות פ"ג (כי"ע פ"ד) ה"ד. אבל במדרשי הלכה, בירושלמי ובבבלי הוא השם הרגיל לתרומת ראשית. ובס' יריאים סי' קע"א (פיסקא זו חסרה בהוצ' הר"א שיף, עמ' 163): וזאת התרומה הנקראת ראשית נקרא בלשון חכמים תרומה גדולה, פי' חשובה שהיא ראשונה, ועוד שיכולה להיות גדולה שאין לה שיעור. ובשל"ה (שעור האותיות אות ק') פירש להפך שהיא נקראת גדולה מפני שמראורייתא חטה אחת פוטרת את הכרי, ותרומה גדולה הוא כינוי במקום תרומה זעירה, דוגמת קידושא רבה (כפי' בעל תוספ' רי"ד פסחים ק"ו א' כ"ו ע"א מן הספר; מאירי, מהר"ם חלאוה שם ועוד) במקום קידושא זעירא. ועיין בפי' הרי"ף פערלא לכפו"פ פ"א כ"ו ע"ג ואילך. ויש להוסיף אף פי' הראב"ן למס' כלה הוצ' טולידאנו, עמ' י"א ואילך. וכ"ה במנהיג שהביא הרי"ף פערלא שם. ועל ראשון = גדול עיין שמו"ר פט"ו, א', וחזקוני בא י"ב, נ'.

[58] צורה רגילה בספרות א"י, דוגמת: קראוי, מצאוי, עיין מ"ש בתרביץ ש"ב, עמ' 112.

60—61. פדאוהו לי פדאוהו לכם וכו'. כלומר אם החשוד אומר שהוא מע"ש שאינו פדוי, בין אם אמר פדאוהו לי, בין אמר פדאוהו לכם (כדי להפטר מן החומש) נאמן, שאין ישראל חשוד לתת טבלים לישראל בחזקת מע"ש שאינו פדוי. ובירושלמי דמאי הנ"ל: פדו לו (צ"ל: פדוי לי, וכ"ה בהשגות הנ"ל, ובכי"ס שם), ופדו לכם אינו נאמן, כלומר, לי הוא פדוי, אבל אתם פדו לכם (אם אינכם מאמינים לי), אינו נאמן שפדה אותו, וזו היא ברייתא אחרת, עיין מ"ש לעיל. ולפי גירסת התוספתא אף רבי מודה בישראל חשוד שהוא נאמן על מע"ש, ואינו נוהג בו אלא מע"ש בלבד.

61. והכותי כגוי וכו'. כלומר, אם הוציא מע"ש ואמר פדאוהו לכם, נוהג בו טבל ומע"ש, כשיטתיה לעיל.

62. כותי כישראל. לרשב"ג באמת אף גוי נאמן על מע"ש שאינו פדוי, כשיטתיה לעיל, אלא שהברייתא כאן היא כללית, כלעיל שו' 51—52. עיין מש"ש.

כותי שתרם ונתנה לכהן וכו'. ברייתא זו היא קשה מאד ולא הובאה בשום מקום לא בבבלי ולא בירושלמי ולא בראשונים. ומן קושיי פתרתי לה בתס"ר (ח"א עמ' 48) שהכותי נתנה לכהן כותי.[59] ושמא צ"ל לפנינו: ונתנה לכותי.[60] ואעפ"י שהכותי תרם מלכתחילה ע"מ שלא לתת לכהן (שהרי הכהנים שלו הם זרים), מ"מ היא תרומה גמורה, שהרי לשם תרומה הפרישה. וכבר חקרו האחרונים בדין תרומה שהפרישה ע"מ לעכבה לעצמו, עיין מ"ש הרב רח"י קוסובסקי בספר "אזכרה" לזכר הרב קוק מחלקה ה', עמ' כ"ה ואילך, ועיין מ"ש הרי"פ פערלא בבאורו לכפר"ס י"ג ע"א ואילך, ומ"ש לעיל ברכות עמ' 116 ובהערה 53 שם.

63. תרומה ויחזור ויתרום. רשב"א חוכך לומר שאפשר שהפרשה ע"מ לתת לכהן כותי אין כאן הפרשה בקדושה כלל, שכותי כגוי הוא ואם אינו תורם כדעת ישראל אין תרומתו תרומה כלל, ולפיכך צריך הישראל להפריש שניה.

63—64. מכהן שתרם ונתנה לפני בהמתו. כלומר, כהן שתורם טבל טמא משל עצמו, נחשוש שמא לא תרם אלא על מנת לתתה לפני בהמתו,[61] ונמצא לשיטתך שלא תיקן את הכרי.

64. הפרשה היא זו וכו'. בכי"ע: אפרשתה היא זו וכו'. כלומר, בכהן ישראל שהפריש תרומה מכרי טמא היא הפרשה גמורה, שהרי ברך על הפרשתה ותרם בקדושה לשם תרומה וזכה בה, והתורה לא אסרה במפורש לתתה לפני בהמתו, עיין מ"ש בהע' 61.

65. היתה לו ערימה מורחת. הברייתא קשה מאד, וכי עניין גמר מלאכה אתיבן לשנות כאן? ובכי"ו יותר קרוב לקרוא: מודחת, ונראה שצ"ל: מודדת, כלומר ממודדת, מדודה.[62] ובפירושו נראה שאעפ"י שמצוה לתרום באומד, מ"מ אם היתה לו ערימה מדודה מותר לעשות כולה תרומה על כרי מוקף שאינו מדוד, משום שסוף כל סוף אינו תורם במדה,[63] שהרי אינו יודע

[59] עיין לעיל דמאי פ"ג ה"ג ומש"ש.

[60] ושיבוש כזה אף בתוספתא נדרים פ"ב בכי"ע, עיין בהוצ' צוקרמנדל, עמ' 277, שו' 13.

[61] עיין בבלי פסחים ל"ב סע"א (ובהגהות ר"ש איגר שם) ובתוספ' ביצה כ"ז ב' ד"ה ועל וברשב"א שבת רפ"ח, קכ"ו ב'. ועיין מה שהאריך הרב ב"צ אלקלעי בעניין נתינת תרומה טמאה לפני בהמה ב,המסדרונה' של הירשענזאהן ש"ב חי"א, עמ' של"ג ואילך בברור שיטות הראשונים בזה. ועיין בסדר אליהו רבה פי"ג, הוצ' רמא"ש פי"ד, עמ' 66 ואילך. עיי"ש היטב.

[62] עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 1254 ואילך.

[63] במשנתנו פ"א מ"ו: אין תורמין בסל וקופה שהם של מדה. ובריבמ"ן ובר"ש שם: "שהרואה אומר במדה תורם". והדברים תמוהים, שהרי הוא באמת תורם במדה ממש, ומה עניין כאן למראית העין? ועיין מ"ש במלא"ש שם בשם ר' יהוסף [אשכנזי]. ברם לפי התוספתא כאן הכוונה היא שלא יתרום בקופה של מדה על כרי שאינו מדוד משום חשד ותקלה לרואים. אבל בכרי שהוא יודע מדתו אין כאן מראית העין, שהרי אינו ניכר לרואים שהוא יודע מדתו.

מדת הכרי התרום. וכן מסתבר שמותר לו לאדם ליטול תאנה ושתים ולתרום אותן על תאנים שלא מנאן, ואין הוא נקרא תורם במניין. ועיין מ"ש להלן על שייכות ברייתא זו לכאן.

66. נטלה תרומתה אם רצה לעשות אותה וכו'. כלומר, אם היתה לו עריסה מדודה אחרי שניטלה תרומתה מותר לו לכתחילה לעשות את כל העריסה מעשר על כרי שאינו מדוד, ויחשב אח"כ כשימדוד את הכרי, ואין הוא נקרא מעשר אומדות. וכן הדין אם ניטל מעשר ראשון מעריסה מדודה יכול לעשותה מעשר שני על כרי שאינו מדוד. ונראה שהברייתא נסמכה למשנתנו רפ"ד: המפריש מקצת תרומה ומעשרות וכו'. ועיין מ"ש להלן פ"ה ה"א, ומ"ש הרדב"ז לשונות הר"מ סי' קמ"ו. ולעצם ההלכות כאן עיין ר"מ פ"ג מה' תרומות סהכ"ב. ועיין מ"ש בסוף פרקין.

68. ניטל מעשר שיני וכו'. וכ"ה בד, ואין לה פתרון, שהרי בשנה שנוהג בה מעשר שני אינו מפריש מעשר עני,[64] ואין תורמין ומעשרין מן החדש על הישן (משנה פ"א מ"ה). וכנראה שנכתבה באשגרת סופרים, ובכי"ע ליתא לבבא זו (וצוק' הדפיסה בטעות), ואפשר שרק המלים „ניטל מעשר שיני" הן בטעות, והכונה היא רצה לעשות אותה מעשר שני עושה (בשנת מע"ש), רצה לעשות אותה מעשר עני (בשנת מ"ע) עושה.

69. ואם אמ' הריני תורם ומחשב וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע בטעות: אם אמ' הריני תורם תורם ומחשב (אשגרה מלהלן פ"ה ה"ו) אמ' אם תעלה וכו'. והנכון כלפנינו, ופירושו, אבל אם אמר כשבא לעשות את הערימה המדודה (כהגהתנו לעיל) תרומה על מקום אחר: הריני תורם ומחשב וכו', כלומר, אני אמדוד אח"כ אף את הכרי התרום, כדי לראות אם הערימה היא אחד משמים שבו וכו'.

תרומתו תרומה וכו'. צ"ל: תרומתי תרומה וכו' אין תרומתי תרומה, והכל הוא מן התנאי שלו.

70–71. תרומתו תרומה אלא שתרם במדה. כלומר, אעפ"י שהוא תרם באומד, אלא כיון לאחד משמים, מ"מ אם התנה שאם לא יכוין את המדה לא תחול התרומה, הרי הוא כאילו מדד אף את הכרי, ונמצא תורם במדה. אבל כשעושה את הערימה המדודה מעשר על מקום אחר, עדיף שיתנה כן שאם לא יעלה בידו אחד מעשר שלא יהיה מעשר, כדי שלא ירבה ולא ימעט במעשרות. ועיין בירושלמי פ"ד ה"א, מ"ב ע"ג, ומ"ש להלן פ"ה ה"א.

פ"ה

1. היה לקט דלעת להיות וכו'. בכי"ע הלוקט דלעת וכו'.[1] ובירושלמי חלה ספ"ג, נ"ט ע"ג: לקט דלעת וכו'. וכס"ז לעיל פ"ד שו' 31, ופירש"י (קידושין ע"ט א'): להיות סומך עליה בהפרשת תרומותיו ממנה. (ר' יונה בר"ג). ולהלן נסמן דלעת זו כדלעת הפקדון.

והיה רושם ואו' וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: ורושם ואומ' וכו', ויש כאן וי"ו הנשוא, כלומר, רושם ואומר (עיין מבוא לנוסח המשנה להרי"ן אפשטין עמ' 1077 ואילך), ולפנינו צ"ל: והוא רושם וכו'. ובירושלמי הנ"ל: הרי זה לוקט ובא ורושם וכו'.

1–2. עד כאן תרומה וכו'. כלומר, כשלוקט דלעת או שתים רושם בדלעת הפקדון עד כאן תרומה על הדלעת או על שתי הדלעות שלקטתי. ולכאורה תמוה, למה צריך לרשום,

[64] עיין לעיל הע' 50 ומש"ש.

[1] ובס' המפתח לר"ן גאון (אוה"נ נדרים, עמ' 113) ובתוספות ריי"ד (ב"ק קט"ו, י"א ע"נ מן הספר) ועוד קוראים לפרק זה: פרק הלוקט דלעת. ובפי' רבינו הלל (קרח, נ' ע"ב): בפ' היה לוקט דלעת.

הרי יכול לקבוע את התרומה סמוך לעוקץ הדלעת, כמו שעשה רבי בעצמו במעשר שני.[2] ונראה שדוקא במעשר יכול לעשות כן, מפני ששיעורו קבוע, אבל בתרומה שאין שיעורה קבוע, הרי בלי רשימה אין סוף גבולה קבוע. ואם יזכיר מדה, נמצא תורם במדה על המנוי. ולפיכך רושם באומד. ברם רבי בעצמו סובר שאם קבע תרומה בצפונו של כרי נדמע חצי הכרי (לעיל פ"ד ה"ט), ולפ"ז קשה מה איכפת לנו אם אין סוף התרומה קבוע, הרי יכול לחזור ולתרום מן הנשאר על כמה דלועים באומד עד שתכלה הדלעת. ולפיכך רצו לפרש בירושלמי חלה הנ"ל שרבי סובר שטבל בטל ברוב תרומה, ויש לחשוש שמא יהיה רוב הדלעת תרומה והטבל יבטל בה, ושוב לא יוכל לתרום ממנה, ומטעם זה הוא רושם עד כאן תרומה, כדי שלא יהי' חשש תערובת. ודחו שם טעם זה, ואמרו שאף רבי יכול לסבור שאין טבל בטל ברוב, והוא רושם כדי שיהא זקוק לתת חלק הרשום לכהן מיד, ולא יצטרך לחכות עד שכל הדלעת תהיה תרומה.

2. דברי ר'. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן ובירושלמי (לרבות קטעי הגניזה שבשרי"ר עמ' 60 ובתרביץ ש"ג עמ' 132). אבל בנוסח הרש"ס שם: דברי רשב"ג. ר' אומר וכו'. והוא כנראה תיקון של הר"ש סיריליאו בעצמו, מפני שנדחק לפרש את הגירסא המשובשת שבירושלמי במשא ומתן על הסיפא כאן, ומוכרח היה להגיה, כדי שלא תהיה סתירה מר' על ר' ומרשב"ג על רשב"ג. ועיין גם גי' כי"ע להלן.

רבן שמעון בן גמליאל אומר תורם ומחשב וכו'. רשב"ג לשיטתיה וסובר שיכול לקבוע מקום בצפונה מבלי שירשום, עיין מ"ש לעיל פ"ד שו' 34—35, ואינו מחוייב לתת כל חתיכה וחתיכה לכהן, וכשתמלא תרומת הדלעת יתן כולה לכהן, וכפירוש הירושלמי, עיין מ"ש לעיל.

3. היה צריך להפריש בעשר ובחמש עשרה וכו'. וכן מעתיק במה"פ רפ"ד (ד"ה המפריש, מלה במלה כגי' כי"ו). ובד: להפריש מעשר ובחמש וכו'. ובכי"ע לנכון: כעשר וכחמש עשרה וכו'. ובירושלמי חלה ספ"ג (בקטעי הגניזה הנ"ל): היה צריך לתרום ארבע או חמש חביות מן הבור וכו'.

3—4. מעלה את הראשונה וכו'. כלומר, יכול לתרום את החבית הראשונה על הבור, ולא איכפת לנו אם מקצת הבור נתרם ומקצתו לא נתרם, מפני שדעתו לתרום ולחזור ולתרום. ורצו לומר בירושלמי הנ"ל שמ"ד זה סובר שאין טבל[3] בטל ברוב, ולא איכפת לנו אם רוב הבור יהיה תרום ע"י רוב החביות. ועיין מ"ש להלן במסקנת הירושלמי.

4—5. דברי רבן שמעון בן גמליאל וכו'. וכ"ה בד ובכל נוסחאות הירושלמי. אבל בכי"ע כאן: דברי ר'. רבן שמעון בן גמליאל או' וכו'. וכנראה שהסופר הגיה כן, מפני שברישא נזכרו דברי ר' לפני רשב"ג. ועיין מ"ש לעיל ברישא (שו' 2) ד"ה דברי ר'.

5. מעלה כולן לגב הבור וכו'. בירושלמי הנ"ל רצו לפרש שרבי סובר שטבל בטל ברוב,[4] וכמו שרצו לפרש שם אף את שיטתו ברישא כאן. ולפיכך אם יתרום חבית, חבית, יבטל הטבל ברוב חולין כשיתרום מרוב החביות ושוב לא יוכל לתרום יותר. ודחה הירושלמי פירוש זה, ופירש שהמחלוקת היא אם תרומת חבית, חבית, חשובה מוקפת יותר לבור, או תרומת כל החביות בבת אחת (ואין חבית של תרומה מפסקת) חשובה מוקפת יותר.[5] ולפי מסקנת הירושלמי מודים רבי ורשב"ג שאין טבל בטל ברוב.

[2] ירושלמי מע"ש פ"ד ה"א, נ"ד ע"ד. ועיין גם בירושלמי דמאי פ"ה ה"ב, כ"ד ע"ג.

[3] לפנינו בכל הנוסחאות (לרבות קטעי הגניזה): טבל בטל ברוב . . . אין הטבל בטל ברוב. והיא ט"ס ברורה, וצריך להפך את הגירסא, וכן הגיהו הרא"ף והגר"א שם.

[4] לפנינו בטעות: אינו בטל ברוב, עיין מ"ש לעיל הע' 3.

[5] וברור אף מכאן שאין דפנות החביות מפסיקות לענין מוקף, עיין לעיל פ"ג ה"י ומש"ש.

ובמשנתנו רפ"ד: המפריש מקצת תרומה ומעשרות מוציא ממנו תרומה עליו, אבל לא למקום אחר. אבל במשניות כת"י עם פי' המשניות להר"מ גורס: אבל לא ממקום אחר. ופי' הר"מ שם (וכן בפ"א מה' מעשרות הט"ו) שאין התרומה חלה כלל והוא טבל גמור, ומטבל זה שהרים לשם תרומה, חייב להפריש תרומה על עצמו מיניה וביה, אבל לא ממקום אחר. וכנראה שהוא פירש כן את דברי רבי כאן (כהשערה שבמה"פ רפ"ד), ולפיכך אינו יכול להעלות חבית אחת ולתרום אותה על הבור, מפני שהוא מתקן רק חלק בלתי ידוע מן הבור ולא את הבור כולו, ואינה תרומה,[6] וחולקת התוספתא על הירושלמי כאן רפ"ד וחלה הנ"ל, עיין במה"פ שם.

6. נותן סאה לבן לוי וסאה לעני וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע, והפירוש הוא שמותר לו לישראל לתת סאה לבן לוי וכו' מפירות שעדיין לא מדד אותם, ואינו יודע כמה יש בהם, ואח"כ כשימדוד יחול המעשר עליהם (והוא מודיע להם שהן טבל לפי שעה). ועיין מ"ש להלן.

7. בין שהיתה אותה סאה קיימת וכו'. כלומר ר"מ סובר שאפילו אם נשרפה אותה הסאה, יכול להפריש עליה ולאכול, מפני שאנו מפרשים את כוונת בעה"ב שבדעתו היה שהמעשר יחול למפרע לכשיפריש על הבטחתה את הפירות לפי שיעור המעשר. ובמשנתנו פ"ד מ"ב: מי שהיו פירותיו במגורה ונתן סאה לבן לוי וסאה לעני מפריש עד שמונה סאין ואוכלן דברי ר"מ. ופירש הר"מ (בפיה"מ. ועיין גם בפ"ז מה' מעשר ה"ט) ובריבמ"ץ בלשון אחרון (וכתב שפירוש זה נראה לו יותר מכל הפירושים שכתב שם) וכן בר"ש בלשון אחד שמותר לו להפריש לדברי ר"מ עד שמונה סאין ולאוכלן ואינו חושש אם הסאה אינה קיימת, והוא בדיוק כמו בתוספתא כאן. וברור שכן פירש גם הירושלמי אלא שהמפרשים האחרונים לא עמדו על פירושו.

וכן שנינו במשנתנו (דמאי פ"ז מ"ג): פועל שאינו מאמין לבעל הבית נוטל גרוגרת אחת ואומר זו ותשע הבאות אחריה עשויות מעשר על תשעים שאני אוכל, זו עשויה תרומת מעשר עליהם וכו' וחושך גרוגרת אחת וכו'. והנה הלכה זו לכאורה קשה, שהרי התאינה שהוא חוסך היא של בעה"ב, ואין לו רשות לעשותה תרו"מ אלא על מה שאוכל בלבד,[7] וכיצד יכול להפרישה לפני שאכל את המעשר, והרי יש לחשוש שמא לא יאכל את כל המעשר, ולא היתה לו רשות להפריש תרו"מ. ולפיכך פירשו בירושלמי (עיין להלן) שתרומת המעשר חלה למפרע, לכשיאכל את הפירות, וכן אמרו בירוש' דמאי שם: "פשיטא הדא מילתא נשרפו הפירות התרומה בטיבלה", כלומר אם נשרפו התאנים בטלה תרומת המעשר, והרי היא כשאר הפירות. "נשרפה התרומה לכשיאכלו הפירות קדשה התרומה למפרע". וברור שפיסקא זו מפרשת את משנת דמאי ולא את משנתנו בתרומות, שהרי במשנת תרומות אין הדבר תלוי באכילה אלא בהפרשה, ואין מדברים שם כלל לא בתרומה ולא בתרומת מעשר אלא במעשר גרידא.

ובירושלמי כאן אמרו על משנתנו: ר' ליעזר בשם ר' הושעיה עשו אותה (כלומר את ההלכה שבמשנתנו) כפועל שאינו מאמין לבעל הבית,[8] כלומר, כשם שפועל שאינו מאמין לבעה"ב מפריש מיד את המעשרות (ואינו יודע עדיין כמה יאכל), ואנו מפרשים את כוונתו שתרומת המעשר תחול למפרע כשיאכל את הפירות, כן אף בנתן סאה ללוי ולעני לפני שידע את מדת הכרי המעשרות חלים למפרע לכשיפריש על חשבונה, ואעפ"י שנתן להם סתם ולא קרא שם מעשר על הסאה. וממילא לא איכפת לנו אם הסאה אינה קיימת. "פשיטא הדא מילתא וכו'", והירושלמי חוזר על מה שאמר בדמאי. וזהו בדיוק כתוספתא שלפנינו.

[6] ואין הדבר דומה לשיטת רבי לעיל פ"ד ה"ט, שהרי שם תיקן את כל הכרי, אלא שלא קבע מקום מצומצם.

[7] ובמעשר עצמו לא איכפת לו לבעה"ב, שהרי הפועל אוכל מן המעשר מה שאוכל, והנשאר הוא לבעה"ב.

[8] ובירושלמי דמאי הובאה אף פיסקא זו מכאן, כדרך הירושלמי.

8. וחכמים או' אם היתה אותה סאה קיימת וכו'. וכן במשנתנו כאן הנ"ל: וחכמים אומרים אינו מפריש אלא לפי חשבון, כלומר לפי חשבון הפירות הקיימים, כפירוש הר"מ והריבמ"ץ הנ"ל. וטעם החכמים הוא שמכיוון שנתן את הסאה ללוי או לעני סתם, לא היתה כוונתו אלא שיחול המעשר לכשיפריש את הפירות, וממילא אינו יכול להפריש אלא על הפירות שעדיין קיימים, עיין לעיל פ"ב ה"ח.

8—9. מפריש עליה והולך. וכ"ה בכי"ע ובמה"פ (פ"ד ה"ב סד"ה מי). ובד בטעות: מפריש עליהן תרומה והולך.

10. והבינונית מארבעים וכו'. במשנתנו (פ"ד מ"ג) הובאה דעת ב"ש רק בעין יפה, וב"ה שנו את כל המדות. וכבר העיר בס' יחוסי תו"א כת"י (ערך טבות רישבא) שב"ש חולקים על כל המדות, והביא את התוספתא, וכן מוכח בירושלמי שם. וכן כתב הרש"ס בפירושו, ל"ה ע"ב.

11—12. ר' ישמעאל או' מחצה חולין וכו'. במשנתנו (פ"ד מ"ה): המרבה בתרומה וכו' ר' ישמעאל אומר מחצה חולין ומחצה תרומה, כלומר שלא תהא תרומה יותר מן החולין. ובארו בירושלמי שם: דכתיב ראשית דגנך, דיו לראשית שיהא כדגן.

12. ובלבד שיהו חולין מרובין על התרומה. פירש במנ"ב: ולפי שתרומה ניטלת באומד, הרי אי אפשר לצמצם באומדנא, ואם יכוין למחצה תרומה יבוא ליטול יותר ממחצה, ולפיכך הוסיפה התוספתא שיזהר בהפרשתו שיהו חולין מרובין על התרומה, וממילא לא יבוא ליטול יותר. ועיין בבלי חולין כ"ח ב' ומ"ש בהירושלמי כפשוטו עירובין פ"א עמ' 219.

12—13. האומ' לשלוחו צא תרום בבינונית וכו'. בד ובכי"ע: צא תרום תורם בבינונית (בכי"ע בינונית) אחד מחמשים (בד בטעות: משישים). ולפני הר"ש פ"ד מ"ד חסרה כנראה בבא זו בתוספתא.

13. צא תרום אחד מחמשים. כ"ה בד, בכי"ע ובר"ש הנ"ל (ובכי"ו בטעות: משישים). ופירוש בח"ד שאמר לו בפירוש: תרום אחד מחמישים, מ"מ אם טעה והפריש אחת מארבעים או מששים תרומתו תרומה, וכפירוש הר"מ (בסתם), בעלי התוספ' והמאירי, עיין מ"ש להלן שו' 13—14 ולהלן הע' 11.

13—14. פחת עשרה או הוסיף עשרה וכו'. משנה פ"ד מ"ד. ופירשו בירושלמי[9] שפיחת עשירית התרומה (כלומר הפריש ט' עשיריות סאה על ג' סאין) או שהוסיף עשירית תרומה (כלומר, הפריש סאה ועשירית). ואמרו שם שאין לפרש שהכוונה היא שהשליח תרם אחד מארבעים או אחד מששים, שהרי לפ"ז נמצא שאין הפחת והתוספת שוות. כן, לדוגמא, אם הכרי הוא בן ג' סאין, על השליח לתרום סאה אחת (ששה קבים), ואם תרם אחד מארבעים, הרי תרם סאה וקב וחצי[10] והפסיד לבעה"ב קב וחצי (או ששת רבעים כלשון הירושלמי). ואם תרם אחד מששים של ג' סאין (שהן שלש מאות קבין), התרומה היא בת חמשת קבין, והרויח לבעה"ב קב (או ד' רבעין כלשון הירושלמי). נמצאת אומר, איפוא, שאם הפסיד לבעה"ב קב וחצי (שהפריש אחד מארבעים) תרומתו תרומה, אבל אם הרויח לו קצת יותר מקב (שהפריש ששים ואחד) אין תרומתו תרומה, אתמה. ודחו בירושלמי שאפשר לפרש שהכוונה היא שהשליח תרם אחד מארבעים או אחד מחמשים, ואעפ"י שאין ההפסד והריוח לבעה"ב שוים, מ"מ "כאן במתכוין לפחות כאן במתכוין להוסיף", כלומר, אם נתכוין לאמוד בעין יפה מרחיבים לו עד קב וחצי לטעותו, אבל אם נתכוין לאמוד בעין רעה ובקמצנות מצמצמים לו את טעותו לקב.

ולפי דרכנו למדנו מן הירושלמי שפיחת עשרה אין כוונתו שאמד את דעת בעה"ב אם היא

[9] הפירוש הנכון בירושלמי הוא פירוש הגר"א, ועל פיו אנו מפרשים כאן.

[10] סאה אחת על מ' סאין, וקב וחצי (ששה רבעים) על עשר סאין שהן ששים קב.

עין יפה או רעה, שהרי ההבדל בין עין בינונית לעין רעה הוא בחלק ששי מן התרומה (הבדל בין ששה קבים לחמשה קבים, עיין מ"ש לעיל), וההבדל בין עין בינונית לעין טובה הוא עוד יותר גדול (עיין מ"ש לעיל), וכיצד יכול היה הירושלמי לפרש בפירושו הראשון שהטעות היא בעשירית התרומה, ואם טעה יותר מכאן אין תרומתו תרומה. ובעל כרחנו אנו אומרים שהירושלמי פירש את משנתנו שהשליח כיון להפריש אחת מחמשים, אלא שבטעות עלה בידו פחות או יותר, ולפיכך רצו מקודם להגביל טעות זו באחת מעשרה מן האומדנא, אבל אם נתכוון להוסיף, כלומר אם בכוונה נטה ממדה בינונית, אין תרומתו תרומה כלל.

וכן מוכח אף בבבלי כתובות צ"ט ב': ומנא תימרא דשאני שליח לבעל הבית? דתנן וכו' פיחת עשרה או הוסיף עשרה תרומתו תרומה, ואילו גבי בעל הבית תניא תרם ועלה בידו אפילו אחד מעשרים תרומתו תרומה. ולפי פירוש רוב המפרשים שפיחת עשרה וכו' כוונתו שהשליח טעה באומד דעתו של בעה"ב, ותרם בעין יפה או בעין רעה מדעת, הרי אין הנידון דומה כ"כ לראייה, שהשליח לא טעה כלל בהפרשה אלא שטעה בדעת בעה"ב, וכבר נתנו גבול בדעת בעה"ב שהיא בין אחת מארבעים ואחת מששים ולא יותר, מה שאין כן בבעה"ב עצמו שתרם הרי טעה בהפרשה עצמה. ובמשנתנו לא נזכרה כלל טעות השליח בהפרשה (לפי פירוש רוב הראשונים), אם נתכוין להפריש בבינונית.

ולפיכך מסתבר שאף הבבלי פירש שהשליח נתכוין לבינונית, אלא שבטעות עלתה בידו אחת מארבעים או אחת מששים,[11] אבל אם עלה בידו יותר (או פחות) מכאן אין תרומתו תרומה. נמצאנו למדים שפירוש הר"מ[12] למשנה זו מקויים ע"י שני התלמודים. ועיין גם בתוספ' קידושין מ"א ב' ד"ה פיחת בשם י"מ ומאירי כתובות סוף עמ' 453 שפירשו בשיטת הר"מ.

14. ואם נתכוון להוסיף וכו'. כלומר, אם נתכוון לתרום אחת מארבעים ותשע וכו', וכמ"ש לעיל.

15. נתכוון לתרום אחד מעשרה וכו'. חוץ לבעה"ב שטעה. וכן פסק הר"מ בפ"ג מה' תרומות ה"ה.

16. ומששים תרומתו תרומה. ר"מ הנ"ל, ופירשו ברדב"ז ובכ"מ שם שהטעם הוא מפני שיש בכלל מאתים מנה, ונתקיימה מחשבתו. וכתב הרדב"ז שמכיוון שעלה בידו לכל הפחות כשיעור שקבעו חכמים אינו צריך להוסיף, עיין במשנתנו פ"ד מ"ג.

16—17. נתכוון לתרום אחד ששים ועלה בידו מחמשים וכו'. כלומר, אם עלה בידו יותר ממה שנתכוין לתרום אין תרומתו תרומה. ולכאורה ברייתא זו חולקת על הברייתא שבבבלי כתובות (צ"ט ב') שהבאנו לעיל. אבל בר"מ הנ"ל: נתכוון לתרום אחד משישים ועלתה בידו אחד מחמשים אינו תרומה. המפריש תרומה ועלתה בידו אפי' אחד מעשרים תרומתו תרומה, הרי שפסק כשתי הברייתות בכרך אחד. וברור מלשון הר"מ שחילק בין מתכוין

[11] וזו היא כוונת התלמוד (כתובות שם ק' א' ובמקבילות) שתרומת השליח תרומה, מפני שיכול לומר לו בהכי אמרתיך. והיינו שאף התורם בבינונית יכול לתרום בעין יפה, והאומדנא שלו מתקרבת יותר לאחת מארבעים מאשר לאחת מחמשים, ויכול לתרום בעין רעה, כלומר שעינו צרה במה שהוא נותן, ונרמה לו תמיד שהוא נותן יותר מדאי, והאומדנא שלו מתקרבת יותר לאחת מששים מאשר לאחת מחמישים. והשליח יכול לומר לבעה"ב אמרתיך בעין יפה (או בעין רעה), ובעין כזאת נתכוונתי לתרום אחת מחמשים, ולפי כך נזדמנה לי טעותי. ועיין מ"ש הר"י אברמסקי כאן בחידושיו. ולפ"ז אפשר לפרש אף במשנתנו שהבבא "פיחת עשרה וכו' " עונה גם על הרישא, ביודע דעתו של בעה"ב, כמו שפירשנו בתוספתא שו' 13. ובזה יפה כח השליח מכח בעה"ב, עיין להלן שו' 17.

[12] בפיה"מ פ"ד מ"ד ובפ"ד מה' תרומות סה"ז, וכנוסח כמה דפוסים עתיקים, כתה"י וספרים מוגהים. עיין במלא"ש למשנתנו הנ"ל ובמעשה רוקח במקומו ובמה"פ כאן פ"ד ה"ד סד"ה כאן.

לתרום אחד משלשים ובין תורם סתם, שבתרם סתם אפילו טעה באומד, וחשב שבידו אחד מחמשים ועלה בידו אחד מעשרים תרומתו תרומה. ומלשון התוספתא משמע קצת שדווקא אם נתכוון לתרום אחד משלשים הדין כן, אבל אם נתכוון לתרום בבינונית ועלתה בידו אחת מארבעים תרומתו תרומה. ועיין לעיל הע' 11.

17. מארבעים משלשים וכו'. הר"מ לא העתיק את כ"ז, מפני שק"ו הוא מחמישים. ונראה שהפירוש הוא שאפילו עלה בידו הרבה יותר ממה שהדעת טועה אין כאן מחילה וכונה לתרומה, אלא טעות.

18. ואם אמ' הריני תורם, תורם ומחשב. כלומר, אם אמר הריני תורם סתם, דין הוא שיתרום ויחשב אח"כ, ואם תרם ועלה בידו אחד משלשים אינו צריך להוסיף, אבל אם עלה בידו משלשים ואחד, שלא תרם כשיעור שקבעו חכמים, צריך להוסיף, כמשנתנו פ"ד מ"ג. ועיין בתוספ' אנשי שם למשנתנו פ"ד מ"ג.

20. עד כמה מוסיף אפילו אחד על אחד וכו'. כלומר, שיעורה כמפריש בתחילה, וכשיטת ר' ישמעאל, עיין לעיל ה"ג. ובמשנתנו (פ"ד מ"ג): עלה בידו ששים ואחד, תרומה ויחזור ויתרום כמות שהוא למוד, במדה ובמשקל ובמניין. ולכאורה משמע שסתם משנתנו היא כרשב"ג כאן. אבל בירושלמי שם: כהנא אמר כמות שהוא למוד (כלומר, דוקא, ולא יותר). ר' יוחנן אמר אפילו אחת על אחת. והתנינן כמות שהוא למוד? שלא לפחות. א"ר לעזר כמות שהוא למוד במידה. אם נתכוון להוסיף אפילו במדה (צ"ל אפי' לא במדה). נמצאת אומר שלפי כהנא משנתנו כרשב"ג, שאינו יכול להוסיף יותר ממה שלמוד. אבל לפי ר' יוחנן הפי' במשנתנו שאינו יכול לפחות ממה שהוא למוד, אבל אם רוצה להוסיף מוסיף, ומ"מ דינה כתוספת תרומה, והיא ניטלת במדה ובמשקל. ואף ר' אלעזר סובר כן, אלא שהוא מבאר שאם רוצה לתרום כמו שהוא רגיל יתרום במדה כדי שלא יפחות שוב, אבל אם רוצה להוסיף על מה שהוא למוד מוסיף אפילו שלא במדה. ומשנתנו היא כת"ק כאן.

21. ר' יודה או' תוספת תרומה וכו'. בכי"ע: תוספת תרומה ניטלת מן הטהור על הטמא, שלא מן המוקף וכו'. וכ"ה בתוספ' רי"ד ב"ק קט"ו ב' (י"א ע"ג). ובמשנתנו הנ"ל: ר' יהודה אומר אף לא מן המוקף. ולפנינו וכן בד חסרות המלים שלא מן המוקף, והטעם מפני שכן מפורש כבר במשנתנו. והיא היא, שבכל מקום שתורם מן הטהור על הטמא, תורם גם שלא מן המוקף, עיין בתוספ' רי"ד הנ"ל. ועיין בס' משנה ראשונה פ"ד מ"ג.

22. ואין חייבין עליה חומש. וכ"ה בכל הנוסחאות. ובפי' הרש"ס לירושלמי ל"ו ע"ב: דהכי משמע מן התוספתא ר' יהודה אומר וכו' ואין חייבין עליה מיתה וחומש. וזו היא הגהה של הרב ע"פ פירושו בירושלמי,[13] והוא בעצמו מעתיקה (ל"ה ע"ב): אינה מדמעת, ואין חייבין עליה חומש.

במי דברים אמורים וכו'. עיין מ"ש על צורה זו לעיל דמאי פ"ג הע' 14.

22–23. בזמן שנתכוון לתרום אחד ששים וכו'. כלומר, בשתרם סתם אלא שחשב שיעלה בידו אחד ששים, בכגון דא מוסיף, ודינה כתוספת תרומה.

23–24. אבל אם אמ' הריני תורם ומחשב וכו'. כלומר, אם אמר בפירוש הריני תורם ומחשב לראות אם עלה בידי כשיעור שקבעו חכמים, וכוונתו לפטור את הכרי כשיעור חכמים דווקא, וטעה והעלה אחד ששים ואחד, הרי מה שמוסיף דינה כתרומה וודאית ולא כתוספת תרומה. וכן אמר ר' יוחנן בירושלמי פ"ד ה"ג: במתכוין לפטור את כיריו, אבל אם אינו מתכוין לפטור את כיריו, אפילו אחת על אחת. כלומר אם אינו מתכוין לפטור את כיריו בהפרשתו

[13] הפירוש הנכון בירושלמי הוא בפי' הגר"א במקומו, והגהתו שם: תרומה ויחזור ויתרום (במקום: תרומה ואינו צריך לתרום) מקויימת ע"י כי"ר ומשנתנו.

אלא דווקא אם עלה בידו כשיעור חכמים, הרי אם פיחת, מוסיף אפי' אחת על אחת ודינו כתרומה, ולא כתוספת תרומה.[14]

24. ר' ישמעאל שיזורי ור' שמעון אר' וכו'. וכ"ה בד. וכן מונה המאירי (בפתיחתו לאבות, ד' וינה, י"א ע"א) בין התנאים שנזכרו בברייתא תרומות: ר"י ן' שזורי. אבל בכי"ע לנכון: ר' ישמע' ור' שמעון שזורי. וכן משמע קצת בירושלמי בכורים פ"ג ה"א, ס"ה ע"ג, שהברייתא שלנו ר' ישמעאל היא. ובס' יחוסי תנאים ואמוראים כת"י (ערך טבות רישבא): דתניא בתוספת' ר' שמע' שזורי אומר וכו'. ושמא צ"ל: ר' שמעון שיזורי ור' שמעון וכו', עיין להלן שו' 42 ומש"ש.

24—25. כל תרומה שאין הכהנים וכו'. ירוש' בכורים הנ"ל, ועיין ירושלמי ערלה פ"ב ה"א, ס"א סע"ד. ופסקה הר"מ בפ"ג מה' תרומות ה"ג.

25. הכליסין. וכ"ה בירושלמי, בס' יחוסי תו"א ובר"מ[15] הנ"ל. והוא Prosopis Stephaniana. וטעם הקציצין שלו דומה לחרובים, עיין מ"ש ר"ע לעף פלורה ח"ב עמ' 391 ואילך[16]. והמינים הללו היו מצויים בזול בא"י, ולא היו חשובים בעיני הכהנים, ולפיכך מספיק אם יתרום אחת משישים. ועיין מ"ש להלן שו' 28.

26. ותרומה טמאה ניטלת אחד מששים. מתוך סיגנון התוספתא (ועיין גם בירושלמי בכורים הנ"ל) שלא כללה תרומה טמאה ברישא ברור שבתרומה טמאה אין הטעם שלעיל נוהג בה, מפני שאף בשמן טמא שהוא חשוב להדלקה אינו תורם יותר מאחת בששים. אלא שתקנת חכמים כן היא. ועיין מ"ש להלן שו' 27.

26—27. אילו ניטלין אחד מששים וכו'. בברייתא הבאה נמנו הפירות שתרומתן אחד מששים, אעפ"י ששיעור זה נוהג בהם מטעמים שונים. וכל הברייתא גם בר"מ פ"ג מה' תרומה ה"ג (ועיין בהשגות שם) ובס' יחוסי תנאים ואמוראים הנ"ל ובכפר"פ ריש פי"ח עמ' תל"ג.

27. גידולי תרומה. בין גזירות י"ח דבר גזרו[17] על תרומה שנזרעה שתהא כולה תרומה. והוא נותן לכהן כמדת התרומה שזרע, ומוכר את תוספת הגידולין לכהן (מפני שהיא אסורה לזרים). ומכיוון שאף התוספת חייבת בתרומה (משנתנו פ"ט מ"ג), מפריש ממנה אחת מששים, שהרי בין כך ובין כך מוכר את הכל לכהן בזול. ועיין ר"מ פי"א מה' תרומות הכ"א ובנו"כ שם.

ועירובי תרומה. כלומר, תרומה שנתערבה בטבל, ודין כל המדומע להמכר לכהנים בדמי תרומה חוץ מן התרומה שנתערבה בו והתרומה שתורם מן הטבל, ששתיהן ניתנות לכהנים בלי תשלום. ולפיכך אף מה שתורם מן הטבל המדומע (עיין להלן פ"ו ה"א וה"ב) הוא תורם אחת משישים, משום שמוכר את הכל לכהן בזול.[18]

[14] ואח"כ מתחיל שם עניין אחר, והיינו אם נתכוון לפטור את כריו, והמחלוקת היא בשיעור התוספת, וכמו שפירשנו לעיל. ועיין בתוס' אנשי שם למשנתנו פ"ד מ"נ.

[15] בכתי"י: כלוסין, כליסין. ובהוצאות שלנו: קליסין.

[16] אבל בתשב"ץ ח"נ סי' י"א: ולפי פי' בעל ה"נ שפי' יתושין שבכלוסין באקלי בלשון ערבי, ובאקלי הם פולין. וכוונתו לבה"נ ד"ב סוף ה' דגים, עמ' 547 (ובה"נ ד"ו, קל"א סע"ג, ליתא). ועיין מ"ש לעף בפלורה ח"ב, עמ' 502, ויש להוסיף אף את הבה"נ הנ"ל.

[17] ירוש' שבת פ"א ה"ד, נ' ע"ג; בבלי שם י"ז ב'.

[18] הראב"ד (פ"ג מה' תרומות ה"ג) פירש שמסתימת לשון התוספתא משמע שאפילו אם נתערבה במאה שלא נאסר הטבל, אלא שמעלה את התרומה, מפריש מן השאר אחת מששים. והוא חידוש גדול, שהרי אין כאן מרומע כלל, והעלאת התרומה אינה אלא משום גזל השבט (לשיטת רוב הראשונים, עיין מ"ש להלן הע' 50. ואם ירש תרומה מאבי אמו כהן ונפלה למאה סאה אינו צריך להרים כלל, עיין בס' משנה ראשונה ערלה רפ"ב), ולמה תציל סאה אחת של תרומה שנפלה לרבוא של טבל את כל

ותרומה שנטמאת בשגגה ובאונס. וכ"ה בר"מ פ"ג מה' תרומות ה"ג הנ"ל. וכס' יחוסי תר"א הנ"ל חסרה בבא זו. ובמשנתנו (חלה פ"ב מ"ז): נטמאת עיסתה שוגגת או אנוסה אחד מארבעים ושמנה. ובס' משנה ראשונה שם: "ונראה דה"ה גבי תרומה אם נטמא הטבל וכו' אין תורם אלא בעין רעה אחד משישים, הואיל ולשרפה עומד, וצ"ע דלא תני לה התם גבי תרומה וכו'". ויפה כיוון, כמפורש כאן.

ובכפו"פ הנ"ל (ד"ו צ"ח ע"א): "אמרו ז"ל (משנתנו פ"ד מ"ג) בינונית אחת מחמשים, ומסתברא שזהו בתרומה טהורה או בטמאה באונס, דאילו טמאה בשוגג אחד משישים וכו', ומיהו הר"מ (הנ"ל) מנה באונס עם אותן של ששים. והתוספת פ"ה לא זכרו, דאמרי' אלו נוטלין וכו' ותרומה שנטמאת בשוגג". וברור שהמלה "באונס" נשמטה בתוספתא שהיתה לפני רבינו בטעות. אבל עיקר דבריו תמוה מאד, וכיצד יעלה על הדעת להקל בשוגג יותר מבאונס. ועיין מ"ש הרי"פ פערלא בבאורו לכפו"פ פ"א, י"א ע"א ואילך.

ובפיוטי יניי (הוצ' זולאי עמ' שפ"ח): "זה עם בחרת מאומות שבעים (כנראה, שצ"ל ממלכות ששים, כהגהת זולאי) ופאה ובכורים וראשית הגז ותרומה **טהורה** אחד משישים". וכנראה שהיה לפניו מקור שהתורם בעין יפה תורם אחת מששים, כמו ששערנו בשיטת ר' ישמעאל בר' יוסי להלן שו' 35 (שהרי קשה להניח שרמז שכביכול תרם בעין רעה), והתורם בבינונית תורם אחת משבעים (עיי"ש עמ' שפ"ז, ומ"ש לעיל פ"ג הע' 13) והתורם בעין רעה אחד משמונים, וכן בתרומה טמאה, ולפיכך הדגיש: תרומה **טהורה** אחד משישים.

28. **ותרומת הקדש.** כלומר, גזבר שתורם טבל שבא לידו אחרי שנגמרה מלאכתו ביד הדיוט[19] ואינו תורם אלא אחת משישים, והתרומה נפדית וניתנת לכהן.

ותרומת חוצה לארץ. שאינה אלא מדרבנן. ועיין בבלי חולין קל"ז ב' ובמל"מ פ"ג מה' תרומות ה"ג. ולא עוד אלא שבתרומת חו"ל נוטל דמים מן השבט לשיטת הירושלמי (דמאי פ"ג ה"ז, כ"ג רע"ד), עיין מ"ש לעיל עמ' 257 שו' 66.

הקצח. הוא כמון שחור, ונזכר גם במקרא[20]. ולב"ש (עדיות פ"ה סמ"ג; עוקצין פ"ג סמ"ו) הקצח פטור לגמרי ממעשרות. והמינים העידו בספריהם שהפרושים מעשרים את הקצח. ומכאן שכן נהגו למעשה.

והכליסין והחרובין. כבר מנו אותם לעיל שו' 25 בין התרומה שאין הכהנים מקפידין עליה, ועיין במל"מ הנ"ל. ועיין מ"ש להלן בסמוך.

וגמזיות. הגאונים פירשו גמזיות (משנת פסחים ספ"ד): ענפים.[21] ובבבלי פסחים (נ"ך ב', ועיי"ש גם נ"ו א') שניינו: ומתירין גמזיות של הקדש של חרוב ושל שקמה. אמרו, אבותינו לא

הכרי שיפריש ממנו אחת מששים. ושמא דייק כן רבינו מלשון התוספתא שלא שנתה: והמדומע ונידולי תרומה, כמו ששנתה בטהרות פ"א ה"ז. וצ"ע. וחידוש מעין זה לעניין אחר הוא גם במאירי פסחים ל"ז א', עיין מ"ש להלן פ"ז הע' 27.

[19] וכן מפורש בירושלמי פ"א ה"א, מ' סע"ב: מנו תורם לא גזבר וכו' אחד המקדיש טבלו. ובפי' הרש"ס לירוש' כאן (פ"ו, ס' ע"ב) הוכיח שטבל נוהג בהקדש מן הירושלמי הנ"ל, ממשנת דמאי פ"א מ"ג (וכ"ה בתוספתא שם פ"א הכ"ח, עיין מש"ש) וממנחות ונסכים שאין באים מן הטבל (עיין בבלי פסחים מ"ח א', ולהלן תוספ' שקלים פ"א הי"א ובמקבילות). והסיק שאם מרחו ההדיוט והקדיש את הטבל, כבר נתחייב ותו לא פקע איסוריה. ועיין להלן מנחות פ"י הכ"ח, וכנראה שר"ש בן אלעזר חולק. ועיין במשנת פאה ספ"א ובס' משנה ראשונה שם. ועיין בבלי ב"ב פ"א ב', אבל הסוגיא קשה, עיין בהנהות הרש"ש שם. ועיין מ"ש להלן מעשרות פ"א ה"ז.

[20] ועיין מ"ש לעף פלורה ח"ג, עמ' 120 ואילך.

[21] עיין אוה"ג פסחים, עמ' 78. ועיין מ"ש בתס"ד ח"א, עמ' 171.

הקדישו אלא קורות וכו'. אבל מן התוספתא כאן מוכח שהגמזיות הן פרי. ברם ברור שפירוש הגאונים נכון, והדבר מתבאר מתוך תכונת האילנות הללו. וכן כותבים הקדמונים[22] על האילנות מסוג השקמה שיש מהם מוציאים פרי לא מן הענפים אלא מן הגזע עצמו,[23] ויש מהם מוציאים פרי משניהם.[24] ובסמוך לזה כתבו:[25] ובדומה להם אף החרוב, ואף הוא מוציא פרי מגזעו. ומטעם זה מובן שחז"ל קראו לפרי הגדל על הגזע עצמו של השקמה והחרוב: גמזיות.[26] וכן בתוספתא ערכין פ"ה סה"א: "הקנים והזמורות ופירות שקמה בתוכה הרי הן כפירות". ומכאן שפירות שקמה, גמזיות, הן כקנים וכזמורות.[27] והאילנות הללו (חרוב ושקמה) נחשבו בא"י לאילן סרק,[28] ולפיכך מתעשרים פירותיהם אחת משמים. ואנו מדברים כאן בשקמות משתמרות,[29] או במוסטפות,[30] כר' יהודה (דמאי פ"א מ"א).

29. **ותרמוסין.** בתשה"ג גיאוניקה (ח"ב עמ' 323): תרומסין תרומה (שבת ל"ד א'). תרומסין בארץ יש' ניזרעין ומרים הן הרב'.[31] והתורמוס (lupinus) היה מצוי מאד בא"י,[32] ולפיכך לא הקפידו עליו הכהנים.

ושעורין אידומיות. בכי"ע: ושעורים **וסורי** אדומיות. וכנראה שצ"ל שם: וסורין (=וסעורין, ושעורין) אדומיות, והמלה "ושעורים" הוא פירוש שנכנס מן הגליון.[33] ובבבלי כתובות ס"ד סע"ב: מפני ששעורין אדומיות רעות הן. ובירושלמי ערלה (פ"ב, ס"ב רע"א) נמנו שעורים שבאדום בין התרומה שאין הכהנים מקפידים עליה.

ותרומת עציץ. הכוונה לעציץ שאינו נקוב שתרומתו מדרבנן. וברי"מ פ"ג מה' תרומות ה"ג: ופירות עציץ שאינו נקוב. וכן בכפר"פ רפי"ח עמ' תל"ג: תרומת עציץ שאינו נקוב. וכנראה שהעתיק ע"פ הר"מ הנ"ל.

---

[22] תיאופרסטוס, תולדות הצמחים, ס"ד פ"ב סי' א' ואילך; פליניאוס, תולדות הטבע, סי"ג פי"ד וט"ו, סי' נ"ו–נ"ח.

[23] עיין מ"ש פליניאוס הנ"ל סי' נ"ו.

[24] עיי"ש סי' נ"ח.

[25] תיאופרסטוס הנ"ל סי' ד', פליניאוס הנ"ל סי' נ"ט.

[26] בכפו"פ רפל"ז, עמ' תקכ"ז (ד"ו, עמ' ש'): בנות שקמה, והם תאנים מדבריות ונקראים אל נמז, ובלשון אחרת תאני פרעה. וכן קורא להם פליניאוס הנ"ל (סי' נ"ו): תאני מצרים. ועיין מ"ש להלן שביעית פ"ג שו' 30.

[27] והח' ר"ע לעף, פלורה ח"א, עמ' 277, לא עמר על טיבן הנכון של הגמזיות.

[28] עיין במשנת ב"ב פ"ב מ"ז ומי"נ. ופירושו שלאו דווקא חרוב ושקמה שענפיהם מרובים, אלא כל אילן סרק דינו כחרוב וכשקמה. ועיין בירוש' ערלה פ"א ה"א, ס' ע"נ, ומשנת כלאים פ"ו מ"ד ועוד.

[29] עיין דמאי רפ"א ומ"ש לעיל בריש דמאי.

[30] עיין מ"ש לעף הנ"ל (בהע' 27), עמ' 280. וכדברי בר בהלול מפורש אצל תיאופרסטוס (סי' ג') ופליניאוס הנ"ל (בהע' 22) סי' נ"ו. והמסוטפות הן scalpta, כלומר, גמזיות "חרוטות בצפורן של ברזל כדי שיתבשלו". ולעף שם מעיר שמקורו של בר בהלול אינו ידוע לו.

[31] ועיין ספרי ראה פי' ק"ה, עמ' 165; ירוש' שביעית פ"ז ה"ב, ל"ז ע"ב, ורש"י ביצה, כ"ה ב'. ועיין מ"ש בפירושי לה' הירושלמי להר"מ, עמ' מ', הערה ל'.

[32] עיין מ"ש ר"ע לעף בפלורה ח"ב, עמ' 453 ואילך.

[33] ברם וודאי נמור אין כאן, ושמא צ"ל בכי"ע: ושעורים וסורי[ם] ארומיות ("והמלה "ארומיות" עונה על שתיהן). ואין סורה אלא שורה שביעיה כ"ח, כ"ה: ושם חטה שורה ושערה וכו'. וכבר העירו החכמים על הכתובת מן המאה השמינית לפני הספירה הרגילה (קוק, *North-Semitic Inscriptions*, אוקספורד 1903, עמ' 172, שו' 6. ועיי"ש, עמ' 176): ושורה וחטה ושערה וכו'. ובירושלמי חלה פ"א ה"א, נ"ז ע"ב: שורה זו שיבולת שועל וכו', שעורה אלו השעורים. אבל בריבמ"ץ כת"י (לפי "תרומת חלה" הוצ' הר"ש אליעזרי, עמ' א'): חטה **סורה** וכו' **סורה** אילו שיבולת שועל. ועיין בתרגום השבעים לישעיה שם ובשנו"ס שם. ועיין מ"ש ר"ע לעף פלורה ח"א, עמ' 740.

ותרומת אפטרופים. כלומר, אפטרופוס שתורם פירות היתומים,[34] תורם אחת משׁשׁים, כדין גזבר שתורם תרומת הקדשׁ (לעיל שו' 28), שהרי נכסי יתומים כנכסי הקדשׁ.[35]

29–30. אמ' ר' יוסה מניין לתרומה שהיא אחד משׁשׁים וכו'. צ"ל: אחד מחמשי' וכו'. וכ"ה בד וברש"י חולין קל"ז ב' ד"ה דאורייתא ובסמ"ג עשין קל"ג, קצ"ו ע"א, בשם התוספתא והירושלמי. וכ"ה לפנינו בירושלמי (פ"ד ה"ג, מ"ב ע"ד), אלא שהדרשה היא בשם ר' לוי. וכבר העיר הרש"ס בפירושו (שם ל"ו סע"ב): ובתוספתא שנינו לה אדר' (צ"ל: כדר') לוי וכו'. ובס' יחוסי תנאים ואמוראים כת"י (ערך טבות רישבא): „ותניא התם (כלומ' בתוספתא) א"ר יוסי מנין לתרומ' שהיא אחד מחמשים שנ' וממחצי' בני ישר' תקח וכו', מה שאחזתי לך במקום אחר אחד מן החמשי', מנין שאם תרם וכו' ע"כ הבריית', ולא כן גירסתא בספר' (=בספרים, או בספרינו), אלא שכך העתקתיה מתוך הירושלמי." ומכיוון שאף בכי"ע הגירסא: מששים, ואף רבינו מעיד שבספרי התוספתא היתה לו גירסא אחרת, הנחתי את הגי' בפנים כמו שהיא.

31. אף ממה שאחזתי לך ממקום אחר וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: אף מה שאחזתי לך במקום אחר. וברש"י הנ"ל: אחוז שאמרתי לך במקום אחר, ובירושלמי הנ"ל: כל מה שאתה אוחז ממקום אחר וכו'.

32. מניין שאם תרם וכו'. כפר"פ רפ"א ט' ע"א.

33. שתרומתו תרומה. ברש"י הנ"ל: שאין צריך לתרום.

34. וששיתם וכו'. עיין הצופה האנגלי ח"ו, 1894, עמ' 255.

35. מערי הלוים. פירש בח"ד בשם תלמידו הח' המעולה ה"ר יוסף דאנון[36] „דהמכוון כנגד מה שנתן משה רבינו בעבר הירדן לחצי שבט המנשה כל חבל הארגוב לכל הבשן, ושם נאמר ששים עיר כל חבל הארגוב (דברים ג', ד'), וכשהבדיל ערי מקלט שהם ערי הלויים כתוב שם ואת גולן בבשן למנשי (שם ד', מ"ג), הרי שמחבל הארגוב דהיינו הבשן שהם ששים הפריש אחת". ופירוש זה נ"ל קרוב לוודאי, שהרי כן מצינו ביהושע (כ"א כ"ז) שנתן שתי ערים ללויים מחצי שבט מנשה, והיינו את גולן מחלק יאיר, ואת בעשתרה (=עשתרות, דה"א ו', נ"ו) מחלק מכיר, הרי לך שמחלק יאיר נתן ללויים[37] אחת משׁשׁים (עיי"ש ביהושע י"ג, ל'–ל"א).

ור' ישמעאל בר' יוסי הקיש תרומה לערי הלויים, שהרי כן אמרו (ספרי זוטא קרח י"ח, כ"ד עמ' 298): לפי שנתתי להם את המעשר, אמרתי להם אין לכם חלק בארץ. ובספרי (קרח ריש פיס' ק"כ עמ' 146): לפי שהוא אומר ולבני לוי הנה נתתי את כל מעשר, בפירות הארץ הכתוב מדבר. אתה אומר בפירות הכתוב מדבר, או אינו אלא באחד מעשרה בארץ, ת"ל וכו', לפי שלא ניתן להם חלק בארץ, ניתן להם אחד מעשרה בפירות. ובריש ברייתא דמלאכת המשכן: עשר תרומות הן, תרומה גדולה וכו' ותרומת הארץ וכו', תרומת הארץ לכהנים וללוים ולנתינים ולמקדש ולירושלם.[38] ושמא סובר ר' ישמעאל בר' יוסי שהתורם בעין יפה תורם אחת משׁשׁים, עיין מ"ש לעיל סוף שו' 27 בשם פיוטי יניי, ומ"ש לעיל פ"ג הע' 13.

[34] ר"מ וכפר"פ הנ"ל בפנים.

[35] בבלי גיטין נ"ב א'. ועיין ירוש' שקלים פ"ד ה"ד, מ"ח ע"א; בבלי ערכין כ"ב א' ועוד.

[36] קרוב לוודאי שהוא ה"ר יוסף דאנון מארי דאתרא סאריי דמן בוסנא שנפטר בשנת תקע"ה, ומנוחתו כבוד בירושלים. עיין תולדות חכמי ירושלים לרא"ל פרומקין ח"ג, עמ' 209 ובהע' 3 שם. ר' דוד פארדו בעל החי"ד היה מלמד תורה בעיר סאריי בראשית המאה הששית לאלף הששי, עיין באונציקלופידיה היהודית (באנגלית) ח"ט, עמ' 524.

[37] ומהם היו אף ערי כהנים, עיין מ"ש ר"ש קליין בקובץ החברה העברית לחקירת א"י לזכר ד"ר מזיא, ירושלים תרצ"ח, עמ' 86.

[38] עיין יחזקאל מ"ח, י"ב ואילך. ועיין בפיוטי יניי, עמ' רכ"ז, ובמיוחס להראב"ד תמיד ל' א'.

ועיין מ"ש בפירוש התוספתא הגרמ"ש באו"ש פ"ג מה' תרומות ה"ב, אבל אין לזוז מפירושו של ר' יוסף דאנון הנ"ל שהוא מחוור ביותר.

35—36. ר' יוסה או' תשלומי תרומה וכו'. עיין במשנתנו פ"ו מ"א.

36—37. מיתה קרן וחומש. גם ממשנתנו הנ"ל מוכח שמשלם חומש על תשלומי תרומה, שהרי משלם חומש על החומש, וכ"ש על הקרן. ועיין בבלי ב"מ נ"ד ב'. והנה לפנינו מפורש שחייב מיתה על תשלומי תרומה, ומכאן שתשלומי תרומה הן כתרומה לכל דבר, כמו שהסיקו בירושלמי פ"ו ה"א, מ"ד ע"א. וכן פסק הר"מ בפ"י מה' תרומות הט"ו. ועיין תו"כ אמור פרק ו' ה"ז, צ"ח ע"א, ובירושלמי הנ"ל.

ברם בירושלמי שם שנינו: תני תשלומי תרומה אין משלמין מהן קרן וחומש (שהרי הן כתרומה לכה"פ מדרבנן) ואין משלמין[39] עליהן קרן וחומש, ואין חייבין בחלה,[40] ואין הידים פוסלות בטבול יום כדרך שפוסלות בחולין. ולפי גירסא זו ברור שברייתא זו חולקת על משנתנו ועל התוספתא כאן (עיין בר"ש ורא"ש שם). ולשיטת ר' יוסי הידים וטבול יום פוסלות בה, מפני שגם לעניין טומאה דינה כתרומה, כמפורש להלן טהרות פ"א רה"ז. ואולי יש לפנינו השמטה בירושלמי וצ"ל: ומשלמין (כגי' רש"ס שם) עליהן קרן וחומש ואין חייבין בחלה [וידים וטבול יום פוסלות בה כדרך שפוסלין בתרומה. גידולי תרומה אין משלמין עליהן קרן וחומש, ואין משלמין מהן קרן וחומש על מקום אחר אלא לפי חשבון, וחייבין בחלה] ואין הידים פוסלות וכו'. עיין להלן פ"ח שו' 5 ואילך ומש"ש. ולפי גירסא זו הברייתא כר' יוסי, ודין תשלומי תרומה כתרומה דאורייתא. ועיין לעיל דמאי פ"א עמ' 206 ומש"ש.

37. לעלותן במאה ואחד. כלומר, אפילו אם נתבטלו במאה ואחד צריך להעלותן, משום גזל השבט, ונהגין בה כתרומה ממש שעלתה.

ר' שמעון או' במאה. וכ"ה בד. וכן בכי"ע: מאה. וכן בירושלמי שנביא להלן: ר' שמעון אומר תרומה עולה במאה וכו'. ודברי ר"ש עונים על משנתנו פ"ד מ"ז, והוא חולק על כל התנאים שם, וסובר שתרומה עולה במאה והיא, כלומר אפילו אם נפלה לתוך צ"ט של חולין. ועיין בפיה"מ להר"מ שם.

ברם בפי' רבינו הלל לספרי (קרח פי' קכ"א, ג' ע"ב) מעתיק: והכי תני לה בתוספ' תרומות בפ' היה לוקט דלעת, רש"א תרומה עולה באחד ומאה וכו'. וכן גרס רבינו אף בירושלמי ערלה (עיין להלן): באחד ומאה[41]. ולפי גירסא זו אין ר' שמעון חולק על משנתנו אלא מוסיף כאן את הקל וחומר. אבל להלן בסיפא (שו' 41) מוכח שהנכון הוא כגירסתינו בתוספתא כאן. ולא עוד אלא שקשה להבין את הק"ו לפי גירסת רבינו הלל, שהרי הק"ו מחייב שתרומה תעלה מצ"ט של חולין, עיין מ"ש להלן, ועיין בר"ש תרומות פ"ה מ"א. ולפיכך ברור שאין להגיה בתוספתא.

38. מקל וחומר. מה מצינו וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות, וכ"ה בפי' רבינו הלל הנ"ל. ובירושלמי ערלה (פ"ב ה"א, ס"א ע"ד): תני ר' שמעון אומר תרומה עולה במאה[42] מקל וחומר, אם איסור מתוך איסור עולה, איסור מתוך היתר לא כל שכן.[43] כלומר, אם תרומת מעשר עולה מתוך טבל האסור, כ"ש שתרומה תעלה מתוך צ"ט של חולין (עיין מ"ש לעיל ומ"ש להלן).

[39] וכ"ה גם בר"ש ובראש פ"ו מ"א. ובכי"ר נשמטו בטעות שתי מלים הללו. ובנוסח הרש"ס, נ"ז ע"ב: "ומשלמין עליהן", והוא כנראה תיקון הרב בעצמו.

[40] וסובר תנא זה שחלה בזמן הזה דרבנן, ולפיכך פטורין מן החלה. עיין בבלי נדה מ"ז א' ובר"ש חלה פ"א מ"ד וטבול יום פ"ג מ"ד ומ"ש בתס"ר ח"ד, עמ' 166.

[41] עיין בפירושו לעיל שם. וכן גרס בירושלמי גם הר"ש בפי' לתרומות פ"ה מ"א.

[42] עיין גירסת רבינו הלל והר"ש שהבאנו לעיל. עיין הע' 41.

[43] עיין ספרי קרח פי' קכ"א, ובפי' רבינו הלל הנ"ל.

ואין צורך להגיה כן בתוספתא, שכן הוא דרך התנא לפתוח לפעמים בק"ו (אם אינו ברור כ"כ, עיין להלן בתשובת החכמים) ולסיים במה מצינו.[44] וכן במכילתא משפטים (פ"ב עמ' 251): נכרית מנין היה ר' ישמעאל אומר ק"ו[45] מה שפחה כנענית שאין לה קידושין מכל אדם ולדיה כמוה אף כל שאין לה קידושין מכל אדם ולדיה כמוה. ור' ישמעאל פתח בק"ו, משום שגויה שאינה במצוות כלל פחותה משפחה, אבל סיים במה מצינו, מפני שלעניין יחס שפחה גרועה.[46] וכן בירושלמי יבמות (פ"א ה"א, ב' סע"ב): תני ר' ישמעאל קל וחומר מה אחות אשתו מיוחדת וכו' אף כל ערוה וכו'. ואף כאן פתח בק"ו וגמר במה מצינו, עיין לעיל שם בירושלמי ובמפרשים.

בתרומת מעשר אחד מעשרה וכו'. וכ"ה בד ובפי' ר"ה הנ"ל. אבל בכי"ע: אחד ממאה אף זו אחד ממאה. ואף לפנינו הכונה לאחד מעשרה במעשר, שהוא אחד במאה מן הטבל, כמו שפירש רבינו הלל הנ"ל. ועיין מ"ש להלן בפירוש הדברים.

39. שניטלת קדש מקדש. כלומר, אף שניטלת קודש מקודש כדבריך. ואעפ"י שמעשר אינו נקרא קודש (עיין רש"י יבמות פ"ה סע"ב), הוא דוקא כשהפריש ממנו תרו"מ, אבל אם עדיין לא הפריש, נקרא קודש. וכן בספרי קרח פיס' קי"ט עמ' 146: קראו הכתוב תרומה עד שיוציא ממנו תרומת מעשר. ולהלן שם (פיס' קכ"ב, עמ' 149): הואיל וקראו הכתוב תרומה יהא בקדושתו עולמית, ת"ל וכו', אף מעשר ראשון מפריש תרומה והשאר חולין. ועיין בגליוני הש"ס לר"י ענגיל ליבמות פ"ה ב' שהעיר על הירושלמי מע"ש פ"ה ה"ו, נ"ו רע"ג: שהטבל קרוי קודש.

39—40. ולא נקרא שם איסור עליה. כלומר, הרי עדיין לא נקרא שם תרומה עליה, והוי"ו כאן הוא וי"ו הנשוא, עיין מ"ש הרי"ן אפשטיין במבוא לנוסח המשנה עמ' 1077 ואילך, ומצוי גם במדרשי הלכה, עיי"ש סוף עמ' 1079 ואילך.

40. שניטלת קדש מחול. כלומר, אף שניטלת קדש מחול, כדבריך, וכמו שכתבנו לעיל.

ונקרא שם איסור וכו'. כלומר, הרי נקרא כבר שם תרומה עליה, ולפיכך אינה בטלה במאה אלא במאה ואחת. ובספרי קרח פיס' קכ"א, עמ' 149: מכל חלבו את מקדשו ממנו. שאם נפל (כלומר, תרו"מ) לתוכו הוא מקדשו. מיכן אמרו תרומה עולה באחד ומאה.[47] ובריית זו כחכמים, אבל לר"ש כשם שמעלה תרו"מ ומתיר את הטבל (ותרומה אין לה שיעור מדאורייתא, וחטה אחת פוטרת את הכרי), כן מעלה סאה תרומה שנפלה לתוך צ"ט של חולין ומתיר אותן, וכגירסא שלפנינו בתוספתא.[48] ועיין באור"ש פט"ו מה' מאכלות אסורות הט"ז ד"ה ולכאורה עד סוף ההלכה.

ומסתבר שבין ר"ש ובין החכמים סוברים שכל איסור טבל הוא מחמת תרומה המעורבת בה[49], ולפיכך יש כאן דמיון בין הפרשת תרומת מעשר מן הטבל ובין סאה תרומה שנפלה לתוך החולין.

[44] בפרט במדרשים של דבי ר' ישמעאל, כמו שהבאנו להלן, ובפי' רבינו הלל הנ"ל גורס בירושלמי ערלה: תני ר"ש בן יוחאי אומ' וכו', סימן מובהק למדרש של דבי ר' ישמעאל שרגיל להזכיר את ר"ש בשם אביו (כמו שהוכיח ר"ד הופמן בספרו על מדרשי הלכה. עיין בתרגומו של רבינוביץ, מסילות לתורת התנאים, עמ' 70, הע' 2).

[45] כ"ה בדפוסים, בכי"א, בכי"מ, בס' והזהיר ח"א ס' ע"א ובילקוט. ובחנם הוריד הורוביץ מלה זו לשנו"ס.

[46] עיין ירושלמי יבמות פ"ב ה"ו, ד' רע"א, ובבלי שם ס"ב א'.

[47] וכן דרש ר' יונה בירושלמי כאן פ"ד רה"ו, מ"ב סע"ד, וערלה פ"ב ה"א, ס"א ע"ד. ועיין ר"מ פט"ו מה' מאכלות אסורות הט"ו.

[48] ועיין בדברי רבי בספרי קרח הנ"ל, אלא שהגירסא שם משובשת.

[49] כשיטת רש"י יבמות פ"ו א', ועיין בבלי נדה ז' א'. והתרומה היא שאוסרת את כל הטבל, ואפילו כזית ממנו. ולפני שהפרישה אף הכהנים אסורים בטבל, שהרי אין להם בה אלא משעת הרמה

40—41. ערלה וכלאי הכרם עולין וכו'. ערלה פ"ב מ"א. ובארו בספרי הנ"ל (קרח פי' קכ"א): מקום שכפל את האיסור (כלומר, שאסור גם בהנאה) כפל את העלאה וכו', ערלה וכלאי הכרם באחד ומאתים. וכ"ה בירושלמי ערלה פ"ב סה"א, ס"ב רע"א. ועיין בבלי פסחים מ"ח רע"א וברש"י שם.

41. ר' שמעון אר' מאתים. כנראה שמאתים לאו דוקא אלא מאה ותשעים ותשע (וכע"ז גם בירושלמי ערלה פ"ב סה"ב, ס"ב ע"א), שהרי ר"ש חולק לעיל על החכמים וסובר שמעלה את התרומה מתוך צ"ט של חולין, וכשכפל איסורו הם קצ"ח של היתר, כלומר קצ"ח והיא, דהיינו קצ"ט.

אין צריך להוסיף. כ"ה בכל הנוסחאות. ויפה הגיהו המפרשים: אין צריך להרים, כמפורש במשנת ערלה רפ"ב, שהרי לא אמרו להרים אלא בתרומה גרידא משום גזל השבט אבל לא בשאר איסורים.[50] ואולי צ"ל: אין צריך להוציא, והיא היא. ובבא זו אינה מדברי ר"ש אלא דברי הכל היא.

42. כגון תרומת. חסרה כאן המלה "כו'", כלומר, מה ששנינו לעיל (שו' 25): כגון תרומת [הכליסין והחרובין]. וכן מפורש בירושלמי ערלה (פ"ב סה"א, ס"ב רע"א): כגון תרומת הכליסין והחרובין וכו' אינו צריך להרים. ובפ"מ שם: "בתוספתא דתרומות פ"ה היה ר' שמעון אומר כל תרומה שאין הכהנים מקפידים עליה וכו'". אבל במה"פ תרומות ספ"ד (ד"ה תני) כתב: "דגרסינן שם (כלומר, בתוספתא) בפ"ה וכן היה ר"ש אומר כל תרומה שאין הכהנים מקפידים עליה ספיקה מותר, ולעיל שם קחשיב לתרומת הכליסין וחרובין שאין הכהנים מקפידין עליה". ומכאן נראה שבכ"י שהיה לפניו חסרו המלים "כגון תרומה ערלה וכלאי הכרם", והתוספתא מתפרשת כפירוש בעל מה"פ שם.

ברם בד: כל תרומה שאין הכהנים מקפידין עליה אין צריך להוסיף. ובכי"ע: אין צריך להוסיף תרומה עליה. ושמא צ"ל שם: אין צריך להוסיף ואין בה עליה, כלומר, אין צריך להוסיף, אפילו טעה ותרם פחות מאחת משש, ואינה צריכה עלייה[51] אם נפלה לצ"ט של חולין.

43. ערלה וכלאי הכרם ספיקן מותר. לפי גירסת ד, כשאנו מפסיקים אחרי המלה "להוסיף", אנו קוראים: תרומה ערלה וכו', כלומר, כל אלו שנתערבו ספיקותיהם בפחות ממאה או ממאתים (כל אחד כדינו) מותר,[52] עיין במשנתנו פ"ג מ"ב ופ"ז מ"ו. ולא עוד אלא

ואילך (כמפורש להלן מע"ש פ"ג הי"א ובמקבילות, עיין מש"ש), ודינה כרין קדשים לפני זריקת דמים. ועיין מה שהאריך בזה הגר"י ענגיל בספרו אתון דאורייתא כלל ב'. ובמ"א העיר אף על הירושלמי תרומות פ"ט ה"ה, מ"ו ע"ד: הטבל שרובו חולין, ועל תוספ' ביצה ל"ד ב' ר"ה הא קמ"ל. ועיין מ"ש הרי"ף פערלא בבאורו לכפו"פ, פ"ב מ"ג ע"ד ואילך, בברור פירושי הראשונים לבבלי חגיגה כ"ה ב'. ועיין רמב"ן (בשם הראב"ד) וריטב"א ע"ז ע"ג א' ומאירי שם, עמ' 108. וברשב"א כת"י שם: ואעפ"י שאיסור הטבל, התרומה שבו וכו'. אבל עיין לשון הראב"ד בס' ההשלמה ע"ז פ"ה סוף סי' ו', י"ח ע"ג.

[50] עיין רש"י ע"ז ע"ד א' ד"ה תרתי, אבל כבר השינו עליו הראשונים במקומו שם. ועיין ראבי"ה סי' תט"ו ח"ב, עמ' 18 ובהערות שם, ולעיל שם, עמ' 14. ועיין מאירי חולין, עמ' 382. ולכאורה היה נראה שאף לשיטת רש"י אינו אלא חומרא בעלמא (ועיין בהנהת הרמ"א יו"ד סי' ק"ט ס"ק א'), אבל מצאתי בהשמטות משטמ"ק כת"י לזבחים ע"א ב' (ונדפסו בסוף המסכת בש"ס ראם), אות י', שלשיטת רש"י היה צריך להשליך אפילו במקום פסידא להקדש, ומשמע שדינא הכי.

[51] כלשון זו בירושלמי בכורים פ"ב ה"ב, ס"ה ע"א: מעשר אין לו עלייה, בכורים יש להן עלייה וכו'. וכפירוש הגר"א וס' ניר שם. אמנם מסינון הירושלמי בכמה מקומות אחרים משמע כפירוש שאר המפרשים, אבל אין לזוז מפי' הגר"א וס' ניר, עיי"ש בסוגיא. אבל אפשר נ"כ שהמלה "עליה" היא ט"ס במקום "ערלה", ושכח הסופר למחקה, ולפ"ז תהיה גי' כי"ע כגי' ד, עיין מ"ש להלן.

[52] עיין בבלי ביצה ג' ב' ובתוספ' שם ד"ה ואחרות. ועיין בס' הישר לר"ת סי' ע"ד, ב', הוצ' מק"נ, עמ' 170; ס' התרומה ה' איסור והיתר סי' ע"ו; שו"ע יו"ד סי' ק"י ס"ק ט' ובאחרונים שם.

שספיקן מותר לגמרי, ואפילו בתרומה אינו צריך להרים, עיין בס' משנה ראשונה פ"ז רמ"ו. ובזה מתקשרת התוספתא עוד יותר עם הבבא שלפניה.

ספק נאכלו ספק נגנבו וכו'. כלומר תערובת של תרומה, ערלה וכו' ודאי, שנולד אח"כ ספק בתערובת, שמא נאכלה או נגנבה וכו' כל התרומה, או הערלה וכו', השיריים ספיקן מותר, מפני שאנו תולים את האיסור באבוד. ועיין במה"פ ספ"ד ד"ה תני ומ"ש להלן פ"ו הי"ד,[53] שו' 60.

44. ר' יהודה או' רמונים מתוקין אסורין וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן. אבל בבבלי זבחים ע"ד א': דתניא ר' יהודה אומר רימוני באדן אוסרין וכו'. וכבר העיר השואל לר"ת[54] שמקור הברייתא הוא בתוספתא דתרומות. ברם בכלים פי"ז סמ"ה: אמר ר' יהודה[55] לא הזכרו רמוני בדאן וחצירי גבע אלא שיהו מתעשרין ודאי בכל מקום, כלומר, אבל לא לעניין שיהיו מקדשין כל שהן. וכבר הקשה הר"ש (בכלים שם) שהדברים סותרים לברייתא שבזבחים שהבאנו. ועיין בתוספ' רע"א שם. אבל לפי גירסת התוספתא כאן לא אמר ר' יהודה אלא ברמונים מתוקים, כלומר, כל הרמונים שאינם חמוצים או חריפים וכדומה[56] מקדשין בכל שהן. ועיין בר"ש כלים הנ"ל ובתוספ' זבחים ע"ב ב' ד"ה נתערבו.

45–46. נפל מרבוא לתוך רבוא כולן אסורין. ולא נתבאר איך סובר ר' יהודה כשפירשו לתוך רבוא שלישי. ועיין רדב"ז פט"ז מה' מאכלות אסורות ה"י שנסתפק בזה.

47. משלשה למקום אחר ספיקן אסור. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: ספיקו מותר, וכ"ה בבבלי זבחים הנ"ל, וכן מוכח מנימוק התוספתא: מפני שספק דימוע. וכבר נתברר לעיל בה"ט שספק דימוע מותר. ומשמע מתוך פירש"י שלר"ש הריבוא אסור לעולם, והאמצעיים והאחרונים מותרים. ועיין בתוספ' שם ד"ה פירש, ועיין ר"מ ורדב"ז הנ"ל. ובירושלמי ערלה פ"א ה"ה, ס"א ע"ב: תני רימוני בדן (ש)ספיקו מעלה, וודאו אינו מעלה.[57] ופירושו שהתערובת השניה מעלה, שהרי אפשר שאין בה איסור כלל, אבל התערובת הראשונה שיש בה ודאי איסור אינה ניתרת.

48. אני אחד מן הראויין להורות. וכ"ה בכי"ע. ובד חסרה המלה "אני" ובמקום "להורות" נשתבש "לחורו". ופירושו, שאני נכנס למספק של זקן ממרא אם ב"ד לא יסכימו על ידי, עיין סנהדרין פי"א סמ"ב (והשוה הוריות פ"א מ"א). ועיין בבלי סנהדרין י"ד א'. וכמובן שאין כאן אלא מליצה בעלמא.

48–49. שאם יבאו לידי חילפות תרדין וכו'. כלומר, אני אומר שאם יבוא מעשה לידי בצלעות הסלק (עיין פיה"ג לטהרות עמ' 139, ומ"ש לעיל פ"ד סוף שו' 16) שנתערבו באחד ומאה אורה למעשה שיעלו בא' ומאה (עיין במשנת סנהדרין הנ"ל). והוא חולק על החכמים (ערלה פ"ג מ"ז) שמנו חילפי תרדין בין הדברים שהם מקדשין כל שהן.

49–50. ולא עוד אלא שבית דין צריכין וכו'. כלומר, אעפ"י שלא אורה הלכה למעשה בשאר הדברים שנמנו במשנת ערלה (פ"ג מ"ז) שיעלו, מ"מ מן הראוי הוא שב"ד יימנו על כולם ויבטלו את חשיבותם. וכנראה שבזמנו או במקומו לא היו מחבבים חילפות תרדין

[53] ועיין בר"ם פי"ד מה' תרומות ה"ח וה"ט ובהשגות שם.

[54] ס' הישר הנ"ל סי' ע"ג, ב', עמ' 169.

[55] כני' משנ' הוצ' לו, קויפמן, פיה"ג, עמ' 49, ירושלמי דמאי וערלה (עיין מלא"ש בכלים במקומו), חוספתא כלים ב"מ פ"ו ה"י (עיין מ"ש בתס"ר ח"ג, עמ' 53), הר"ש ועוד.

[56] פליניאוס (תולדות הטבע סי"ג פי"ט סי' קי"ג) מונה חמשה מיני רימונים, ואחד מהם רמונים מתוקים, dulcia.

[57] כ"ה בכי"ר: שספיקו וכו', והמלים "תני רימוני בדן" נשמטו שם.

יותר משאר ירקות, ולא עוד אלא שגם חביבות יתר הדברים היתה הולכת ונפקעת. ועיין ר"מ פט"ז מה' מאכלות אסורות ה"ט, ומאירי ביצה ג' ב' ד"ה כל שדרכו.

50. נתפצעו אגוזין וכו'. ערלה פ"ג מ"ח. ובירושלמי דמאי פ"ז ה"ח, כ"ו ע"ג: נתפצעו האגוזים. בשעבר, הא בתחילה לא. ומשמע קצת שבדיעבד אפילו אם פצע במזיד עלו. ועיין להלן.

50—51. נתפרדו רמונין וכו'. נעשו פרד, עיין מ"ש לעיל פ"ג שו' 62—63.

51. נתפתחו חביות. כלומר של יין דוקא, אבל בשל שמן אפילו סתומה אינה אוסרת, כמפורש בירושלמי מע"ש ספ"ג, ג"ד ע"ג. ובגליון הש"ס שם העיר ששם הוא מקור הר"מ בפט"ז מה' מאכלות אסורות ה"ד. ועיין תוספ' זבחים ע"ב ב' סד"ה כולן שחולקים על הר"מ.

52. נפלו ואחר כך נתפתחו וכו'. בד ובכי"ע: נתחתכו וכו', והכוונה לדילועין, ולפי גירסת כי"ו הכוונה היא לחביות. ובירושלמי ערלה פ"ג רה"ז, ס"ג ע"ב: נפלו ואחר כך נתפצעו וכו'. ובבבלי גיטין נ"ד רע"ב: נפלו נתפצעו וכו', והכוונה לאגוזים.

52—53. דברי ר' מאיר ור' יודה ור' שמעון או' בין בשוגג וכו'. בד: ור' שמעון אומר וכו'. ולפי גירסא זו משמע שר"מ ור' יהודה עומדים בשיטה אחת, ור' שמעון חולק עליהם. אבל בכי"ע חסרות המלים "דברי ר' מאיר", והרישא נשנית סתם, ואח"כ גורס: ר' יהודה ור' שמעון אומ' וכו'. ולפ"ז חולקים ר' יהודה ור"ש על ר"מ, וכן אפשר לפרש גם בגירסת כי"ו. ועיין במה"פ בירושלמי שם ד"ה נפלו, וכנראה שהיה לפניו כגי' כי"ו. וכן בירושלמי הנ"ל: דברי ר' מאיר. ר' יודה אמר בין שוגג וכו', ור"ש לא נזכר שם כלל. ובבבלי גיטין הנ"ל: נפלו נתפצעו אחד שוגג ואחד מזיד לא יעלו דברי ר"מ ור' יהודה. ר' יוסי ור' שמעון אומרים בשוגג יעלו במזיד לא יעלו.[58] והדעה שבין בשוגג בין במזיד יעלו לא נזכרה שם כלל. ועיין בתוספ' שם נ"ד א' ד"ה נפלו. ועיין בירושלמי דמאי פ"ז ה"ח, ומ"ש לעיל.

53. בין במזיד יעלו. פירשו בירושלמי ערלה הנ"ל, שכבר קנסו בידו, שהרי פצע את האגוזים וכו' והפסידן.

בשוגג יעלו וכו'. ופירשו בירושלמי שדינו ככל האיסורין שאם ביטלן בשוגג מבוטלין. וכן פסק הר"מ בפט"ז מה' מאכלות אסורות הי"ב.

54. תרומה סתומה שנתערבה בפתוחות וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: סתומה שנתערבה סתומה בפתוחות וכו'. וכנראה שהנכון כלפנינו והברייתא עוסקת בתרומה לבד, עיין פירושה להלן.

55. סתומה בסתומות ונתפתחו וכו'. בד ליתא, ובכי"ע: פתוחה בסתומות ונתפתחו, והנכון כלפנינו, עיין להלן.

ופתוחה בפתוחות וכו'. וכ"ה בד. וכן בכי"ע: פתוחה בפתוחות וכו',[59] והכוונה היא שנתערבו פתוחות בפתוחות, ואח"כ נסתתמו, עיין להלן. ובירושלמי (ערלה פ"ג רה"ו, ס"ג ע"ב): מתניתא בסתומה בין הסתומות, אבל סתומה בין הפתוחות ונפתחה, או פתוחה בין הסתומות ונסתמה, צריכה שיעור אחר. והנה בתוספתא כאן מפורש שבתרומה גרידא עסיקינן, וכבר אמרו בירושלמי מע"ש ספ"ג (ועיין גם להלן מע"ש ספ"ב ומש"ש) שאין החביות מקדשין כל שהן אלא

[58] ולכאורה הגירסא בטוחה בבבלי שם, כפי שמוכח מן המשא והמתן בגמרא. ברם בתוה"ב להרשב"א בית ד' ש"א, ק"ד ע"א, גרס בבבלי: דברי ר' מאיר, ור' יהודה ור' יוסי [ו]ר' שמעון אומרים בשוגג יעלו במזיד לא יעלו. והסיק שם: חדא דר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה. ועוד דהוו להו ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון רבים לגבי ר' מאיר. וברור שכן גרסו אף בתוספות מנחות כ"ב ב' ד"ה ר"י (ובזבחים ע"ג א' ד"ה ר"י), ופירשו את סוגיית גיטין שהקנס הוא בפצע במזיד, מפני שמראורייתא בטל ברוב, ובקצת יתר באור בתוה"ב הנ"ל. ובחנם הניהו בגליון תוספ' מנחות הנ"ל.

[59] צוקרמנדל בתיקונים, (עמ' 104), העתיק בטעות: פתוכה בפתוכות.

דווקא כשקרא להן שם משגפן, אבל אם קרא להן שם עד שלא גפן, עולות באחת ומאה אע"פ שגפן אח"כ. ולפ"ז מתפרשת הברייתא שלנו כפשוטה, והיינו אם נתערבה סתומה בפתוחות[60] ונפתחה, או סתומה בסתומות ונפתחו כולן, עולה, מפני שהרי עכשיו פתוחות הן ועולה, ולא איכפת לנו אם נאסרו מקודם.[61] וכן אם נתערבה פתוחה בפתוחות [ונסתמו] עולה. ואעפ"י שעיקר העירוב הוא אחרי הסתימה, הרי קרא עליה שם תרומה לפני שנסתמה,[62] וכבר אינה מקדשת בכל שהוא, כמפורש בירושלמי מע"ש שהבאנו לעיל. אבל בירושלמי ערלה הנ"ל פירשוה אף בערלה ובכלאי הכרם, ולפיכך פתרוה כמה שפתרוה.[63] ועיין בצפנת פענח פט"ז מה' מאכלות אסורות ה"ד שפירש כע"ז. ועיין מ"ש להלן מע"ש פ"ב הערה 67.

56. אלא סתומה שבסתומות. כלומר, לא אסרו אלא אם היו סתומות בשעת התערובת ונשארו סתומות, אבל אם נפתחו בין לפני התערובת בין לאחריה עולות, שמכיוון שנפתחו שעה אחת הוי ליה כאילו קרא שם ואח"כ נסתמו שאינן מקדשות בכל שהוא.

56–57. כשתמצא אר' כלל שר' אליעזר אר' בידוע וכו'. כלומר, אם את ממצה את ההלכה[64] [אתה] אומר כלל וכו'. ובד: כשתמצא לומר[65] וכו'. ובכי"ע: שתימצא אומ' וכו'.[66] וממש כסיגנון התוספתא כאן אף בתו"כ (ריש צו ה"ט כ"ט ע"ב): שתמצא לומר[67] כלל שר' עקיבא אומר וכו'. וכן להלן שם (אחרי מות פי"א הי"א, פ"ד ע"ד): שתמצי אומר כלל שהיה רבן שמעון בן גמליאל אומר וכו'. אבל בירושלמי (כאן פ"ד ה"ט מ"ג ע"א) גורס בברייתא שלנו: נמצאת אומר[68] בידוע לא תעלה וכו' דברי ר' אליעזר וכו'. והיא היא.

57. בידוע לא תעלה. כלומר, אם הוא יודע את צבע התרומה שנתערבה הרי אין החולין ממראה אחר נכנסים בגדר הספק כלל, ואינם מסייעים להעלות. ועיין מ"ש להלן.

57–58. בין בידוע בין בשאין ידוע לא תעלה וכו'. כ"ה בכי"ע. ובכי"ו ובד: תעלה. והנה במשנתנו פ"ד מ"ח–מ"י שנינו: ר' יהושע אומר תאנים שחורות מעלות את

[60] כלומר שאינן סתומות כסתימת אומן, אבל הן מכוסות וסגורות בסתימת הריוט, ולגבי אומן החביות הללו פתוחות הן, כפירוש הירושלמי שם. ומטעם זה לא הרגיש בעה"ב כשנתערבה הסתומה בין הפתוחות.

[61] ונראה שאפילו נסתמו אח"כ עולות, שמכיון שנפתחו שעה אחת דינן ככרא שם ואח"כ סתמן.

[62] שאם לא כן הרי לא היתה שם תערובת כלל בפתוחה בפתוחות, שכולן טבל.

[63] עיין בירוש' שם ובריבד"ז במקומו. והירושלמי הובא בראבי"ה סוף סי' תט"ו ח"ב, עמ' 24, עיי"ש מה שהגיה בו.

[64] עיין בבלי כתובות כ' סע"ב וברש"י ובשטמ"ק שם. וכן בירושלמי תענית (פ"א ה"ב, ס"ד ע"א): ובסופה את מציית (צ"ל: אתמציית, במלה אחת, כהגהתו היפה של רזו"ו רבינוביץ בשערי תורת א"י, עמ' 290), ליה ואמר וכו', כלומר ובסוף נתמצתה לו [ההלכה] ואמר וכו'.

[65] כ"ה הסיגנון הקבוע אף בבבלי: כשתימצא (כשתימצי) לומר. עיין שבת קי"ד א'; עירובין כ"ו ב'; שם צ' ב' ובגליוני הש"ס לר"י ענגיל שם שנתן רשימה מלאה של דבור זה בש"ס הבבלי. ועיין מ"ש להלן.

[66] וכן להלן אהלות פ"ה ה"ט: כשתימצא אמור וכו'. ובר שם: שתמצ' אמור וכו', עיין מ"ש בתס"ר ח"ג, עמ' 108. ודיבור זה מצוי מאד במדרשי הלכה מרבי ר"ע, עיין בכר ערכי מדרש תנאים סוף ערך מצא בהערה, ומ"ש הר"ח אלבק בספרו אונטערזוכונגען איבער דיע הלכישען מדרשים, עמ' 69. ובכתי"י של מדרשי הלכה בא דיבור זה בצורות: כשתימצא לומר, כשתמצא אומר, שתימצי אומר. ועיין גם להלן מכות פ"ב ה"י ואהלות פ"ד י"ב.

[67] בכי"י שם: כשתימצא לומ'; שתימצא אומ'. ועיין גם במדה"נ שם, עמ' 116.

[68] מפירוש הראב"ד לתו"כ, י"ט ע"א ומ' רע"ג, משמע שרבינו פירש "כשתמצא לומר" כמו "נמצאת אומר". ואפשר מאד שבכל מקום שהברייתא פותחת: נמצאת אומר וכו', במקום שאין שם מסקנא של משא ומתן, פירושו: נמצית [ההלכה], אתה אומר וכו'. עיין, לדוגמא תוספתא אהלות פט"ז ה"ט ומס' שמחות פי"ד, הוצ' היגר, עמ' 206. ודבריי בקרית ספר ש"ט, עמ' 56 צריכים, איפוא, תיקון.

הלבנות וכו', ר' אליעזר אוסר. ור"ע אומר בידוע מה נפלה אין מעלות וכו', בזו ר' אליעזר מחמיר ור' יהושע מקל. ובזו ר' אליעזר מקל ור' יהושע מחמיר בדורס ליטרא קציעות ע"פ הכד ואינו יודע איזוהי, ר' אליעזר אומר רואין אותם כאילו הם פרודות והתחתונות מעלות את העליונות. ר' יהושע אומר לא תעלה עד שיהיו שם מאה כדים. ואמרו עליה בירושלמי (פ"ד ה"ט): אמר ר' יוחנן תנאין אינון. נמצאת אומר וכו' ר' יושע אומר בין בידוע בין בשאינה ידוע תעלה דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר וכו'. ובפי' ר' אליהו מלונדריש (עיין תיו"ט פ"ד מ"י): דבירושלמי מקשה מ"ש הכא שר"א מחמיר וכו', ומשני תרי תנאי אינון ר"מ ור' יהודה, ואליבא דר"מ ר' אליעזר מיקל בתרווייהו. ומוכח מתוך פירושו שהוא גרס בירושלמי: ר' יהושע אומר בין בידוע בין בשאינה ידוע לא תעלה (כגי' כי"ע בתוספתא) דברי ר"מ, ולפי גירסא זו ר' אליעזר מיקל בין במ"ח ובין במ"י,[69] ור' יהושע מחמיר בשתיהם, וסובר שאין השחורות מסייעות לבטול הלבנות, אעפ"י שאינו יודע איזה מהן נפל. ועיין במלא"ש. ומשנה ח' (תאנים שחורות וכו') היא כר' יהודה להלן. ועיין מ"ש בסיפא.

58. דברי ר' מאיר. נשמט בכי"ו בטעות, וישנו בד, בכי"ע ובירושלמי הנ"ל.

ר' יהודה אומר ר' אליעזר אומר וכו'. כ"ה בד ובכי"ע, ובכי"ו בטעות: ר' יהודה ור' אליעזר אומ' וכו'.

58—59. בין בשאין ידוע לא תעלה. כ"ה בכי"ע ובירושלמי בכל הנוסחאות. ולפי ר' יהודה ר' אליעזר מחמיר, ומשנת תאנים שחורות ולבנות היא כר' יהודה. אבל בד ובכי"ו: תעלה.

59. בין שאין ידוע תעלה. כ"ה בכי"ע ובירושלמי הנ"ל. והוא מתאים לדעת ר' יהושע במשנתנו שם. ובירושלמי שם רה"ח: מילתיה אמר' בידוע מה נפלו מעלות זו את זו וכו'. ובד ובכי"ו כאן: לא תעלה.

59—60. ר' עקיבא אומ' בידוע לא תעלה וכו'. פ"ד סמ"ח. והכל הוא מדברי ר' יהודה, וכל משנתנו הנ"ל כמותו. אבל בירושלמי ה"ח הנ"ל אומר כהנא שגם ר' יהושע אינו מתיר אלא בשידע ושכח אח"כ, אבל אם הוא יודע אף עכשיו אינן מעלות. ור"ע סובר שאפילו אם ידע ושכח לא תעלה. וכן פסק הר"מ בריש פי"ד מה' תרומות.

60—61. ליטרא קציעות שדרסה על פי חבית וכו', עיין במשנה י' שהעתקנו לעיל. ובריבמ"ץ פ"ד מ"י העתיק את הרישא מכאן, אבל לא סיים את שם התנא.

61. ואינו יודע באי זו חבית דרסה וכו'. ופירש ר"י קשטרו (בתולדות יעקב לביצה ג' סע"ב) שהוא דרס את הליטרא ודחק אותה בתוך פי החבית, ואין לדעת בדקדוק היכן סופה של הליטרא, ואם נתיר לו לקחת את השולים, הנה ישער באומד דעתו יותר מן הראוי, ולהכי קאמר ר' אליעזר שרואין את העליונות כאילו הן פרודות ומעורבות עם התחתונות לעניין דימוע, וממילא מסייעות אף להעלות.

על פי כוורת וכו'. כלומר, ע"פ כלי גדול העשוי ככוורת. וכן היו נוהגים באסיה, במקום שהתאנים היו בשפע, להכניס אותן לחצבים גדולים.[70] ועיין מ"ש ר"א גולדברג בהערותיו למס' אהלות שהוציא לאור עמ' 67 ובהע' 1 שם.

62. דרסה בעיגול וכו'. כלומר, על פי עיגול וכו'. וכן גרסו בבבלי בפירוש.

63—64. אם יש שם מאה ואחד ליטרין וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע. אבל בריבמ"ץ פ"ד מ"י הנ"ל מעתיק מכאן: אם יש שם מאה ליטרין וכו', וכ"ה בירושלמי פ"ד ה"י,

[69] וכן העיר לנכון הרמ"ל זק"ש, פסקי רבינו אליהו לסדר זרעים, עמ' 13, הע' 8.

[70] וכן כותב פליניאוס בספרו תולדות הטבע סט"ו פכ"א סי' פ"ב: .inplentur orcae in Asia, ובכי"י אחרים שם: arcae, תיבות, ארונות.

מ"ג ע"א. והפירוש הוא מאה והיא, שהרי ר' אליעזר מצריך בפירוש (פ"ד מ"ז) מאה ואחד כדי לבטל.

64. ואם לאו לא תעלה. ר' אליעזר לא הזכיר כאן שהשולים מותרין, עיין מ"ש לעיל (שו' 61) בשם מהריק"ש. אבל עיין בס' משנה ראשונה פ"ד מ"י ד"ה ואינו יודע.

אם יש שם מאה פומין. וכ"ה בירושלמי ובבבלי. ור' יהושע לשיטתו (פ"ד מ"ז) שמצריך מאה וכל שהוא כדי לבטל.

65. הפומין אסורין והשולים מותרין. כלומר, מכיון שר' יהושע מתיר את השולים, שאינן בכלל דימוע, הרי גם אינם מסייעים לעניין העלאה, וכן להסך (מהריק"ש הג"ל). ועיין היטב בר"מ פי"ד מה' תרומות ה"ו ומ"ש עליו בשטמ"ק ביצה ד' רע"א.

דברי ר' מאיר. כ"ה בכל נוסחאות התוספתא והבבלי בביצה ובזבחים, ולפ"ז ר"מ לשיטתיה ברישא שר' אליעזר מיקל ור' יהושע מחמיר,[71] ומשנה י' היא כר"מ. אבל בירושלמי בה"י שנו כאן: דברי ר' יודה. ר' מאיר אמר וכו'. וכן היתה הגירסא גם לפני ר"ח ביצה ד' א', עיי"ש. וכן לכאורה מוכח מתוך הסוגיא עצמה שם. ברם חשודה היא הגירסא שמקדימה דברי ר' יהודה לדברי ר"מ, וכנראה שהתנאים החליפו את השמות.[72] ועיין בפי' הר"ש סיריליאו, מ"ב ע"ב, ומ"ש במלא"ש פ"ד מ"י בשם ר"א אזכרי. ועיין בכאור הגר"א שם שהגיה בירושלמי כמו בתוספתא כאן, וצ"ע.

66. אם יש שם מאה פומין תעלה וכו'. לשיטת ר"י ר"א מחמיר אף כאן כשם שהוא מחמיר ברישא לפי שיטת ר' יהודה, וכגירסת כי"ע והירושלמי שם. אלא שלדבריו ר' יהושע מחמיר כאן עוד יותר, מפני טעם אחר, עיין להלן.

66–67. והשולים מותרין. שהרי אין הם מסייעים בהעלאה ובעינן הן. עיין מ"ש לעיל בשם מהריק"ש.

67. אעפ"י שיש שם שלש מאות פומין וכו'. מפני שהפומין הם דבר שבמניין, וסובר ר' יהודה בדעת ר' יהושע שאפילו באלף אינם בטלים. ובירושלמי כאן ה"י: הדא אמרה פומין עשו אותן כדבר שדרכו להימנות וכו', הדא אמרה דלעת אפילו אחד ממאה בה אוסר. ונ"ל שהפירוש הוא שאם קבע מקום לתרומה בדלעת (עיין לעיל ה"א ומש"ש, ועיין גם להלן טבול יום רפ"ב), ושכח באיזה מקום קבע ונתערבה אוסרת בכל שהוא, מפני שהדלעת היא דבר שבמניין (ערלה פ"ג מ"ז, ולעיל ה"י). ואעפ"י שבדלעת עצמה יש צ"ט חלקים של חולין, לא איכפת לנו בזה, מפני שסוף כל סוף הדלעת עצמה אסורה (שהרי אין בה ק"א כנגד התרומה), והיא אוסרת בכל שהוא.[73] והירושלמי מדייק כן, מפני שמדברי ר' יהושע כאן משמע שאפילו אם יש בשולים כדי להעלות הכל אסור, לרבות גם השולים, שהרי לא הזכיר שהשולים מותרים. ואין ר' יהושע מתיר את השולים אלא דוקא בשעה שהפומים אסורים מפני שאין בהם כשיעור בלי השולים, ואם השולים אינם מעלין את הפומים, הרי ממילא אתה רואה אותן כאילו עומדים לבדם, והן מותרים, כסברת מהריק"ש הנ"ל. אבל בנידון שלפנינו שהפומין אסורין בכל שהוא, הרי השולים אינם מעלים ואינם מורידים, ואתה רואה את כל הכד כגוף אחד, והכל אסור. ומכאן מוכיח הירושלמי שאפילו אם אין כל הדלעת תרומה, אלא רק חלק ממנה היא אוסרת בכל שהוא. ועיין מ"ש להלן.

[71] וכנ' כי"ע לעיל, וכנ' ר"א מלונדריש בירושלמי, עיין מ"ש לעיל שו' 57–58.

[72] עיין במרדש תנאים הוצ' הופמן, עמ' 115, ובספרי דברים פי' קפ"ח, עמ' 227.

[73] עיין בס' משנה ראשונה ספ"ד, אבל פירושו שם הוא נגד הירושלמי במקומו ונגד כל הראשונים, ואין לו יסוד, עיי"ש. ועיין רמב"ן ע"ז ע"ד א', ואינו עניין לכאן, ושם מדברים בדבר שבמניין שנבלל ובטלה חשיבותו, והוי ליה כנתפצעו אגוזים, עיין בריטב"א שם ובבבלי יבמות פ"א סע"ב.

68. דרסה בעיגול ואינו יודע היכן דרסה וכו'. וכ"ה בירושלמי הנ"ל.[74] ובבבלי ביצה ד' א': דרסה בעיגול ואינו יודע באיזה עיגול דרסה דברי הכל יעלו וכו'. אמר רב ספא הכי קאמר, דרסה בעיגול ואינו יודע באיזה מקום בעגול דרסה, אי לצפונה אי לדרומה, דברי הכל יעלו.[75] ומן הלשון "דרסה בעיגול" שבכל המקורות משמע כפירש"י בביצה (ועיין לשונו בזבחים ע"ג א') שדרסה בתוך העיגול, ואינו יודע באיזה מקום בעיגול דרס אותו, ויש כאן ספק אם האיסור הוא דבר שבמניין, אבל אם דרס אותו בפי העיגול (כגון שהפה הוא רחב) ואינו יודע באיזה מקום, אסור, אעפ"י שיש בתוך הפה גם רוב היתר, מפני שהאיסור נמצא בוודאי בדבר שבמניין, וכפי שכתבנו לעיל.

אבל בר"מ פי"ד מה' תרומות ה"ז: דרסה על פי העיגול ואין ידוע אם בצפונו או בדרומו וכו', ומשמע מתוך דבריו שדרס את האיסור בפי העיגול אלא שהפה היה רחב והיה גם היתר בתוך הפה, וזה סותר למה שכתבנו לעיל שבכגון דא אוסר בכל שהוא.[76]

68—69. סאה תרומה שנפלה על פי המגורה וכו'. במשנתנו פ"ד מי"א: סאה תרומה שנפלה ע"פ מגורה יקפיאנה, ופירש הר"מ בפיה"מ שם שהכל הוא מדברי ר' יהושע שלעיל שם, והביא את התוספתא שלנו. ברם בירושלמי מפורש שלא כדברי הר"מ (והפירוש הנכון בירושלמי הוא בשנו"א במי"א), והתוספתא שלנו הוא עניין בפני עצמו, ודברי הכל היא, והיא מייעצת לנו איך לקפות את הסאה שלא יבא לבטל איסור לכתחילה. עיין בס' משנה ראשונה שם. ועיין להלן.

69. יקלפנה. בכי"ע: יקפינה, והיא היא. ובד בטעות: לקלפה. וברי"מ פי"ד מה' תרומות ה"ד: סאה של חטים שנפלה על פי מגורה של חטים וכו', רואין את התרומה כאילו היא חטים על גבי שעורים ומפריש התרומה עצמה שנפלה על גבי המגורה עם מעט מן החולין שנפלה עליהן, כמי שמאסף חטים מע"ג שעורין. ועיין בפי' רש"ס, מ"ג סע"א. ועיין להלן פ"ו הי"א ופ"ח הי"ד.

70. במשתייר תעלה וכו'. וכ"ה בכי"ע. ובד: במשתמ'. וחכם עדיף מנביא, והוא ר' יונה בר"ג שלא היתה לפניו אלא גירסת הדפוס, והוא העיר: "נ"ל דה"ג רשב"ג או' במשתייר תעלה בא' ומאה, ונראה לפרש דבריו ע"פ הירושלמי (פ"ד הי"א, מ"ג ע"א), דמפרשי ר' יוחנן וכהנא לדברי ר' אליעזר דמתניתין דלעיל (פ"ד מי"א) דאין התחתונות מצטרפות לקיפוי משום שעשו אותו כמרבה במזיד, ומפרש שם בירושלמי על דעתיה דכהנא והוא ששייר וכו'." ועיי"ש בשנו"א שפירש שאם לא שייר, וקפה את הכל אינו נראה כמציל את החולין שלא תתערב בה תרומה, אלא כמבטל במזיד. ואנו רואים שר' יונה כיוון לגירסת כתה"י, ובחנם דחה את פירושו בעיטור בכורים הי"ד סד"ה במשתמר. אבל לפי פשוטה נראה יותר כמו שפירשתי בפירוש הקצר.

70—71. תרומת מעשר של דמיי שחזרה וכו'. בדמאי פ"ד מ"א שנינו: תרומת מעשר של דמאי שחזרה למקומה ר' שמעון שזורי אומר אף בחול שואלו ואוכלו על פיו. וביר שלמי שם (ה"ג, כ"ד ע"א) הביאו את הברייתא שלנו,[77] ומוכח שפירשו שר' שמעון שזורי כר' אליעזר בתוספתא כאן. וכן פירשו בר"ש ובראי"ש שם.

[74] אלא שחסרה שם המלה "בעיגול".

[75] ועיין גם בזבחים ע"ג א' ובשטמ"ק שם אות א' וברק"ס שם.

[76] ועיין במה"פ פ"ד ה"י ד"ה וצריך, וצדק במה שכתב: "זה אדלעיל קאי". וכ"ה החלוקה בר"מ בכתי"י תימן, ובבא זו כתובה שם ביחד עם ה"ו. ואח"כ מתחילה הלכה חדשה: דרסה על פי עיגול וכו'. ובדפוסים ישנים יש שם השמטה בדברי הר"מ, והנכון הוא כבד"ח, וכ"ה בכתי"י.

[77] בהוצאות שלנו לקתה הפיסקא בחסרון, אבל יש למלא אותו ע"פ כי"ד, כי"ס והראשונים, עיי"ש בהוצ' לונץ.

71. למקומה מדמעת וכו'. בערלה פ"ב מ"א שנינו שגם תרו"מ של דמאי עולה באחד ומאה, כלומר שתרו"מ של דמאי מדמעת, וצריך להרים. ובירושלמי שם (ס"א ע"ד) העמידוה כר"מ שהוא מחמיר בדבריהן כדברי תורה. ומכאן שהחכמים חולקין עליו וסוברין שתרו"מ של דמאי אינה מדמעת, ודינה כספק תרומה.[78] ובירושלמי דמאי הסביר ר' חגיי את שיטת ר' אליעזר שבחזרה למקומה מדמעת, מפני שהיא מתרת את השיריים לאכילה, כלומר, אעפ"י שתרו"מ של דמאי אינה מדמעת, מ"מ בחזרה למקומה שאני, שהרי אותה תרומה עצמה התירה את השיריים לאכילה, והחזקנו את הכרי לבלתי מעושר, ותרומה זו היא שהתירה אותה, ואם נתיר עכשיו מדומע זה יראה הדבר כחוכא ואיטלולא, וכאדם הסותר את עצמו מיניה וביה.[79]

72. בין למקומה בין למקום אחר מדמעת. כסתם משנת ערלה רפ"ב הנ"ל. וכן פסק הר"מ בפט"ו מה' תרומות הכ"א, ודין תרו"מ של דמאי אינו כדין ספק תרומה, אלא כתרומת ירקות שאינה אלא מדרבנן, שהיא מדמעת.

73. בין למקום אחר אינה מדמעת וכו'. ר"ש סובר כר' אליעזר לעיל, אלא שאינו מחלק בין מקומה לשאינו מקומה.

74. בין בלול ובין שאינו בלול. פי' ר' יונה, בין בלול בתוך החולין ובין שאינו בלול בו, והתרומה נמצאת כולה במקום אחד אלא שאינו יודע באיזה מקום נפלה התרומה, עיין ר"מ פי"ד מה' תרומות ה"ד. וכן באגודות או בפירות גדולים, כגון קישות, הפרי נחשב כאילו הוא בפני עצמו, ואינו בלול, עיין מ"ש להלן בשם הירושלמי, ועיין להלן הי"ד.

כך טמאה תעלה מתוך הטהור וכו'. השלמתי ע"פ ד' וכי"ע, וברור שיש לפנינו השמטה ע"י הדומות, שהרי הברייתא פותחת: כשם שהתרומה עולה וכו' ובהכרת שהגמשל חסר. אבל בפ"מ ספ"ד: תני בתוספתא פ"ה התרומה עולה מתוך החולין באחד ומאה בין בלול ובין שאינו בלול ר' יוסי אומר וכו'. ולפי גירסא זו אף ר' יוסי מדבר בתרומה שנפלה לתוך החולין, וגם לא נזכר שהתרומה היא טמאה. ברם וודאי הוא בעיני שהרב העתיק מכת"י שלו שהוא בעיקרו כמו כי"ו, אלא שהשמיט את ההתחלה "כשם ש" שאין לה מובן לפי גירסת כי"ו, וגירסת כי"ו בלי פתיחה זו מתאימה לגמרי למסורת הירושלמי, לפי פירוש הפ"מ. ועיין מ"ש ע"ז להלן. אבל אינני מאמין שכן היתה הגירסא באיזה כת"י של התוספתא, וגם פירוש פ"מ בירושלמי אינו מדוייק, עיין להלן. ולעצם העניין של תרומה טמאה שנפלה לתוך תרומה טהורה, עיין במשנתנו פ"ה מ"ד ולהלן פ"ו ה"ד.

75—76. בבלול תעלה בשאינו בלול לא תעלה. כ"ה בכי"ע ובכי"ו, אלא שהמלה "לא" הושלמה בכי"ו ע"י הסופר בגליון. וכן מעתיק בפ"מ הנ"ל. ועיין מ"ש להלן בשם הר"ש. אבל בד בטעות: בבלול לא תעלה בשאינו בלול תעלה.

והנה לפי גירסת התוספתא ברור שר' יוסי חולק דוקא בתרומה טמאה שנפלה לתוך תרומה טהורה מפני שהוא מקפיד על תערובתה, וכן מוכח בסיפא שלהלן. ובירושלמי ספ"ד: תני בלול מעלה ושאינו בלול אינו מעלה. והא תנינן אמר ר' יוסי מעשה בא לפני ר' עקיבא וכו' הרי אינו בלול ומעלה, כלומר הירושלמי מקשה ממשנתנו ספ"ד שמפורש שם שלר' יוסי אפילו בשאינו בלול מעלה. ומתרץ: דבר שהוא מקפיד על תערובתו אינו מעלה ושאינו מקפיד על תערובתו מעלה. היך עבידה קישות טמאה שנפלה לתוך מאה קישואין טהורין (כלומר, שלא הוכשרו) הואיל ואינו מקפיד על תערובתו מעלה, הוכשר[ו] הואיל והוא מקפיד על תערובתן אינו מעלה. ולכאורה ברור שהירושלמי כיון לתוספתא כאן ששנתה את הברייתא בשם ר' יוסי. וכן בר"ש ספ"ד:

[78] עיין במשנתנו פ"ג מ"ב ומ"ש לעיל שו' 43.

[79] כן פירש הנר"א שם. ועיין מה שאריך בזה מהרי"ט אלגזי בה' בכורות פ"ד ריש סי' מ"ו ואילך (ס"ה ע"ג ואילך), וכל הפירושים שהביא שם דחוקים, ואין לזה מפירושו של הנר"א.

ובירושלמי פריך דר' יוסי אדר' יוסי דתניא ר' יוסי אומ' בלול מעלה שאינו בלול אינו מעלה וכו'.[80]

ברם בתוספתא מוכח שר' יוסי מדבר בתרומה טמאה שנפלה לתוך תרומה טהורה, ומה עניינה למשנתנו שעוסקת בתרומה טהורה שנפלה לתוך החולין. ולפיכך נראה יותר שהירושלמי לא כיוון אלא לסיפא (שו' 77): קישות של תרומה שנתערבה במאה קישות של חולין וכו' ר' יהודה (צ"ל: ר' יוסי, עיין מש"ש) או' לא יעלו. ומתחילה סבר הירושלמי שבקישות של תרומה טהורה אנן קיימין, ור' יוסי אומר שלא תעלה מפני שאינו בלול אינו מעלה, וממנה הקשו יפה על משנתנו. ותירצו שהברייתא בתרומה של קישואים טמאים שנפלו למאה קישואים של חולין שהוכשרו, והוא מקפיד על תערובתן, ולפיכך אינו מעלה.[81]

והנה בירושלמי פ"ד רהי"ב הסיקו: שתי קופות בשתי עליות. ושתי מגורות בעלייה אחת (כלומר, מעלות). אבל שתי מגורות בשתי עליות לא בדא. מה בין קופות למגורות. קופות דרכן להתפנות. מגורות אין דרכן להתפנות, ועיין להלן פ"ו הי"ב. ולר' יוסי טמא שנתערב בטהור ואינו בלול, אפילו בבית אחד אינו מצטרף, מפני שהוא מקפיד על תערובתו, עיין ירושלמי חלה פ"ב ה"ח, נ"ח ע"ד (לעניין מוקף), ולא עוד אלא שאפילו נוגעים זה בזה אינו מצטרף.

76. נפלה לתוך החולין טמאין הכל מודים שתעלה. כלומר, שהתרומה וגם החולין טמאין, הרי אינו מקפיד על תערובתו, והכל מודים שמעלה אפילו בשאינו בלול. וההתוספתא דייקה בלשונה והזכירה בפירוש לתוך החולין טמאין, מפני שעד עכשיו אנו עוסקים בתרומה טמאה שנפלה לתוך תרומה טהורה, וכמובן שאם נפלה לתוך תרומה טמאה אין נ"מ כלל, והכל ישרף, ולפיכך פירשה שאם נפלה לתוך חולין טמאין הכל מודים שתעלה.

77. קישות של תרומה שנתערבה במאה קישות וכו'. המפרשים האחרונים הגיהו כאן: קישות של תרומה טמאה, והסתייעו מסוגיית הירושלמי ספ"ד. ברם בכל נוסחאות התוספתא חסרה המלה "טמאה" ואין צורך בה, שהרי כל תרומה דתניין הכא (ובהי"ג) בתרומה טמאה אנן קיימין. ובברייתא זו אינה אלא המשך מהי"ג, וכמו שפירש ר' יונה בר"ג. וקישות הוא דבר שאינו בלול, וכמ"ש לעיל. ולא עוד אלא שמן הירושלמי ברור שאף לפניו לא היתה כאן הגירסא תרומה טמאה, שהרי לפי גירסא זו אין להקשות כלל מר' יוסי על ר' יוסי שבמשנתנו, המדברת בתרומה טהורה. עיין מ"ש לעיל. והירושלמי סבר בתחילה שבתרומה טהורה עסיקינן, אבל אח"כ דחה ואמר: היך עבידה (כלומר, הכא במאי עסיקינן, בלשון הבבלי) קישות טמאה שנפלה לתוך מאה קישואין טהורין. כלומר הירושלמי מעמיד את הברייתא בתרומה טמאה, וכפי שמוכח מן העניין כאן.

77—78. וכן פרוסה של תרומה שנתערבה וכו'. וכן בכי"ע: וכן פרוסות של תרומה וכו'. ובד: וכן פרוסה של לחם הפנים וכו'. ואפשר שזו היא אשגרה מלהלן פ"ח הכ"א. אבל הדין דין אמת שגם בקדשים יש לחלק בין דבר הנבלל ובין דבר שאינו נבלל, דוגמת קישות בקישות בתרומה ופרוסה בפרוסות בתרומה ובקדשים, והת"ק סובר שאפילו דבר שאינו נבלל מעלה.[82] ועיין מ"ש להלן שו' 79—80.

[80] ואפשר שכן היתה הגירסא לפניו בירושלמי, וכ"ה בנוסח הרש"ס, מ"ה ע"א. אבל בכי"ר הגירסא היא כלפנינו, ומתקבל שהרש"ס הגיה ע"פ הר"ש, כדרכו. ומתוך דברי הר"ש עצמו אין הוכחה גמורה שגרס כן בירושלמי, שהרי אפשר שפירש מעצמו שקושיית הירושלמי היא מן התוספתא כאן.

[81] אבל בפ"ס סבר שהכוונה לתוספתא שלנו, וכגירסא הלקויה שבכי"ו, ולפיכך הגיה בה מה שהגיה (עיין מ"ש בפנים שו' 74 ד"ה כך טמאה), כדי שתתאים לגמרי לירושלמי. ברם ברור שאין להגיה בה כלל, וכן מוכח מן הסיפא הסמוכה.

[82] המפרשים ציינו כאן לבבלי יבמות פ"א ב' ולירושלמי ערלה פ"ב ה"א. ברם התלמודים לא כיוונו לכאן אלא לברייתא שלהלן פ"ח הכ"א.

78–79. ר' יהודה או' לא יעלו. וכ"ה גם בד ובכי"ע. ואעפ"י שקשה עלי להגיה נגד כל הנוסחאות, מ"מ קרוב לוודאי בעיני שצדק ר' יונה בר"ג שכתב: "נ"ל ליישב הך ברייתא דגרסי' הכא ר' יוסי או' לא יעלו, ופרושי קא מפרש לפלוגתא דת"ק ור' יוסי דלעיל דפליגי באינו בלול, וכמו שמפרש לעיל בירושלמי,[83] כגון קישות טמאה וכו', ומחמת דפליגי ת"ק ור' יהודה בפרק הערל (יבמות פ"א ב') ובתוספתא לקמן בפ"ח (הכ"א) בפרוסה של לחם הפנים וכו', דפליגי בטעמא אחריגא כמו שאפרש שם, טעו הסופרים והגיהו גם הכא ר' יהודה וכו'". ודברי פי חכם חן.

79. אם נגעו פרוסות וכו'. השלמתי ע"פ כי"ע, וכ"ה גם בד, אלא ששם בטעות: טימאו זו בזו. ואף כאן פירש יפה ר' יונה בר"ג, שזו היא נתינת טעם לדברי ר' יוסי, שלא עלו מפני שאם נגעו זו בזו ניטמאו, ולפיכך הוא מקפיד על תערובתו.

79–80. ואם היה אוכל פסול שנפסל בטבול יום וכו'. מדנקטה התוספתא דוקא פסול טבול יום משמע קצת דגרסינן לעיל אף לחם הפנים (כגי' ד), והכוונה היא שאפילו נתערבה תרומה פסולה בתרומה טהורה,[84] ופרוסת לחם הפנים פסולה בפרוסות לחם הפנים טהורות מעלה, שאין מגע טבול יום פוסל לא את התרומה ולא את הקדשים, כמפורש במשנת פרה פי"א מ"ד ולהלן טהרות פ"א ה"ד ובכבלי מעילה ח' ב'. אבל אם אין אנו גורסים בברייתא זו לחם הפנים כלל, הרי היתה הברייתא יכולה לקצר ולשנות: ואם היה אוכל שלישי הכל מודים שיעלו, כלומר, אפילו אם נתערבה תרומה כזו בתרומה טהורה תעלה, מפני שאינו מקפיד על תערובתו.

80. הטבל שנתערב בחולין וכו'. משנת חלה ספ"ג. והרישא הובאה לעיל דמאי, עיין מש"ש עמ' 255. ואעפ"י שבתוספתא דמאי אפשר להעמידה בדמאי, אבל כאן מסתבר שבוודאי אנן קיימין, ועיין מ"ש להלן. ובסמ"ג עשין קל"ג, קצ"ה סע"ד: תניא בתוספתא הטבל שנתערב וכו'. ובסמ"ג כ"י על קלף חסרה פיסקא זו והושלמה על הגליון (בכ"י הסופר?).

81–82. ואם לאו ר' ליעזר ור' לעזר בן ערך או' וכו'. בד ובכי"ע: ואם לאו ר' אלעזר בן ערך או' וכו'. ועיין בירושלמי פ"ג רה"ה, ומוכח שגם ב"ש אינם מצריכים בקריאת שם שיריה ניכרים, ולפ"ז אפשר שאף ר' אליעזר השמותי סובר כמותם. ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי. ובתוספתא דמאי הנ"ל לא נזכרה דעת ר"א בן ערך בזה, וכבר העירונו שם שהברייתא ההיא חולקת עליו, והסתייענו מן הירושלמי, עיי"ש.

82. קורא שם לתרומת מעשר שבו וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע. ובסמ"ג הנ"ל (כד' שונצינו): ואם לאו קורא שם לתרומ' ומעשרות ותרומת מעשר ומעשר שבו ויעלה וכו'. ובגליון כת"י הנ"ל: קורא שם לתרומה ותרומת מעשר ומעשר שבו ויעלה וכו'. וכנראה שהמלה "ומעשר" מיותרת, שהרי אין קוראים שם מעשר אחרי תרומת מעשר. וכנראה שאף בתוספתא כאן צ"ל: קורא שם [לתרומה] ותרומת מעשר שבו. ומרהיטות לשון התוספתא משמע שאינו צריך לקרוא שם למעשר, אלא קורא שם לתרו"מ,[85] ודלא כראב"י בפ"ג מ"ה, לפי פירוש הר"ש שם. ברם לפי גירסת הסמ"ג הנ"ל בדפוסים, קורא שם לתרומה ומעשר ותרו"מ, אבל כבר העירותי בכ"מ שרבינו בעל הסמ"ג לא נהג להעתיק את לשון המקורות ממש אלא ע"פ פירושיו. והר"מ השמיט הלכה זו, שהרי פסק כחכמים שצריך שיהא שיריה ניכרים.[86]

[83] כוונתו לירושלמי שהעתקנו לעיל שו' 75–76.

[84] ובבא זו עונה אף על הרישא, על הי"ג, שהרי לפנינו המעורב חולין, ואפילו אוכל שני אינו פוסל את החולין.

[85] עיין בס' החינוך סי' רפ"ד ובמנחות חנוך שם אות ב'. ועיין מ"ש הר"י טייב בווי העמודים לס' יראים סי' ק"ע, אות ד'.

[86] ועיין בה' בכורות פ"ג סי' ל' (מ"ה ע"ב) למהרי"ט אלגזי שהסביר שאין מכאן סתירה לשיטת המרדכי סוף חולין סי' תשל"ז, עיי"ש.

82—83. ועולה באחד ומאה. עיין מ"ש הגרמ"ש באו"ש פי"ב מה' פסולי המוקדשין הט"ו.

83. וכן מעשר. מעשר טבל וכו'. בד ובכי"ע: וכן מעשר טבל וכו', ועיין לעיל דמאי פ"ה שו' 54. ואם אין לפנינו ט"ס בכי"ו, צריך לפרש: וכן מעשר דינו כן, ואח"כ באה הדוגמא: מעשר טבל שנתערב וכו'.

הרי זה אוסר כל שהוא. ברשב"א ע"ז ע"ג ב' (כת"י) מתקשה בדברי התלמוד שם שטבל אוסר במשהו מפני שכהיתירו כך איסורו, וכשם שחיטה אחת פוטרת כל הכרי אף חיטה אחת אוסרת כל הכרי, והוא שואל: תיפוק לי משום דהוה ליה דבר שיש לו מתירין וכו', ותניא בתוספתא דתרומה[87] מעשר טבל שנתערב בחולין הרי זה אוסר בכל שהוא וכו'. ודייק רבינו ושאל מכאן ולא מן הרישא (שו' 80), מפני שכאן הרי אינו שייך הטעם של כהיתירו כך איסורו, שהרי היתירו כאן עישורו, ולא משהוא, ועיין היטב בס' יריאים השלם סי' תל"ח, רנ"ג ע"א, ובהערה י"ג שם. ועיין בשו"ת הרלב"ח סי' פ"ו, ק"ט ע"ד, ומ"ש להלן הע' 89.

והבבא שלנו הובאה בירושלמי דמאי פ"ז ה"ח, כ"ו ע"ג, וחלה פ"ג ה"א, נ"ט ע"א. וכנראה שלפני הירושלמי לא היתה כאן הרישא (שו' 80 ואילך), דאי לא כן שבק רישא ואמר סופה, אתמה. ועיין ריבמ"ץ פ"ג סמ"ה. אבל ברור מתוך הירושלמי בחלה שאף בתרומה יכול לעשות כן. ונחלקו שם אם הלכה כר' אלעזר בן ערך.

84. ואם לאו ר' אלעזר בן ערך אומ' וכו'. כ"ה בד ובכי"ע ובירושלמי דמאי וחלה הנ"ל. ובכי"ו בט"ס (ובאשגרת עין מלהלן בסמוך): ר' שמעון בן ערך אומ' וכו', ותנא בשם זה אינו קיים במקורות שלפנינו.

85—86. ואם היה טבל מעשר ראשון ומעשר שני וכו'. ברייתא קשה מאד, אבל אין להגיה אותה, שהרי כ"ה גם להלן פ"ו סהי"ח (וכן מביאים הראשונים משם) ופ"ח הי"ט. ואפשר שהובאה לכאן דרך אגב מלהלן פ"ו, והיא משמיעה לנו עוד חומרא בטבל, ועיין מ"ש להלן ספ"ו. ועיין כפר"פ ספ"ב עמ' י"ז ומש"ש הרי"פ פערלא בבאורו, מ"ג ע"ג ואילך.

87. ר' שמעון או' כל דבר שיש לו מתירין וכו'. בירושלמי (שביעית פ"ו ה"ג, ל"ו ע"ד, ובנדרים פ"י ה"ה, ל"ט ע"ד): זה הכלל שהיה ר' שמעון אומר בשם ר' יהושע וכו'. ובבבלי נדרים נ"ז סע"ב כלפנינו כאן. ובס' המפתח לר"ן גאון (אוה"ג נדרים עמ' 113): עיקרה של ברייתא זו בתוספת תרומות בפרק הלוקח דלעת. וכן ברשב"א (כת"י) ע"ז ע"ג ב': ועוד תניא בתוספתא ר"ש אומר כל שיש לו מתירין וכו'.

כגון טבל מעשר שני וכו'. בד: כגון טבל ומעשר שני וכו'.[88] וכן מעתיקים מכאן ברשב"א הנ"ל ובראשונים שנציין להלן, וכ"ה בירושלמי ובבבלי הנ"ל. ובבבלי ע"ז (ע"ג ב') אמרו: תניא כוותיה דר' יוחנן ור"ל כל איסורין שבתורה בין במינן בין שלא במינן בנותן טעם, חוץ מטבל ויין נסך במינן במשהו, שלא במינן בנותן טעם (עיין להלן בתוספתא ספ"ח). בשלמא יין נסך משום חומרא דע"ז אלא טבל מ"ט? כהיתירו כך איסורו (עיין בספרי שהעתקנו לעיל שו' 40), דאמר שמואל חטה אחת פוטרת את הכרי וכו'. וכבר תמהו הראשונים (עיין בתוספ' שם ד"ה טבל, ובראשונים שנציין להלן) על טעם זה, שהרי בברייתא שלנו מפורש שטבל הוי ליה

[87] כ"ה דרך הראשונים (ובתוכם אף הרשב"א) לקרוא למסכת תרומות: מסכת תרומה, עיין להלן הע' 100 ולהלן פ"ח הע' 25. ועיין תוה"ב להרשב"א ב"ד ש"ב, קי"ג ע"ב (בפי' השניה); שם ש"א, ק"ד ע"א; מאירי חולין ר"ב סע"א. ועיין בס' הוספות ותיקונים לראבי"ה, עמ' 67.

[88] בכי"ו: כגון טבל מעשר, טבל מעשר שני וכו', ונמחקו המלים ,מעשר טבל". ובכי"ע: כגון טבל ומעשר טבל ומעשר טבל ומעשר שני. וכנראה שצ"ל שם: ומעשר טבל וטבל מעשר שני, כלומר, טבל לתרומה, ומעשר טבל (כלומר לתרומת מעשר) וטבל למע"ש. ועיין מ"ש להלן הע' 89.

דבר שיש לו מתירין.[89] ותירצו בשם ר"ת שבגמרא מדברים בטבל שאין הבעלים שם.[90] ובס' הישר לר"ת (ע"ז סי' תק"א, נ"ו ע"ג) כתב: ונראה דבתערובת שנימוחו[91] כגון שהאיסור אין בו ממש, אפילו יש לו מתירין בטל. ועיין הסבר הדברים בתוספ' רי"ד מהדו' תנינא סוף ע"ז (מ"ה ע"ב מן הספר). ובסוף הסיק בתוספ' רי"ד: ועיין בס' הערל במהדורא תליתאה שפירשתי שאין לומר דבר שיש לו מתירין אפילו באלף לא בטל אלא בדבר יבש, אבל בדבר לח לא אמרינן הכי. והנה תירוצי הראשונים מוכרחים, שהרי להלן ספ"ח (ובברייתא שבכבלי שם) שנינו בפירוש: הטבל ויין נסך מין במינו כל שהוא וכו'. ואם הטעם הוא משום דבר שיש לו מתירין מה עניין טבל ליין נסך, ולמה לא נקטו שאר הדברים ששנו כאן,[92] ובהכרח ששם מדובר בטבל שאין לו מתירין. ושמא חולקים החכמים על ר"ש, והברייתא בספ"ח כחכמים.[93]

88. **ולא נתנו להם חכמים שיעור.** צ"ל: לא נתנו וכו', כמו שהוא בד ובכי"ע.[94] והנה בתוספתא כאן ובברייתא עצמה שבכבלי נדרים לא נזכר כלל שום הבדל בין מין במינו ובין מין בשאינו מינו לעניין דבר שיש לו מתירין. אבל בירושלמי שביעית ונדרים הנ"ל הגירסא: לא נתנו להן חכמים שיעור אלא מין במינו בכל שהוא, ושלא במינו בנותן טעם. ובריטב"א ע"ז ע"ג ב' הנ"ל: והקשה ר"ת ז"ל ותיפוק ליה דהוי טבל דבר שיש לו מתירין, דקיימא לן דמינו במשהו, ושלא במינו בנותן טעם, כדתניא בהדיא בתוספתא דתרומות וכדתנן בהדיא בנדרים וכו'.[95] וכ"ה שם ס"ז א' (ד"ה ותו): אבל במין שאינו מינו בנותן טעם, כדאיתא בתוספתא בהדיא. וכ"ה בחידושיו לב"מ (לפי שטמ"ק שם ג"ג א'): דאילו בשאינו מינו בטל בס', כדאיתא בנדרים ובתוספתא ובירושלמי. וכן בר"ן ביצה סי' תתקכ"ז (קרוב לסופו): וכדתניא בתוספתא משמיה דר' שמעון דבר שיש לו מתירין מין במינו במשהו, שלא במינו בנותן טעם.

וקרוב לוודאי בעיני שהריטב"א לא העתיק מן התוספתא (הר"ן שאב מן הריטב"א, כרגיל) אלא מן הרמב"ן. וכן כותב הרמב"ן במלחמות סוף כיצד צולין: שכל דבר שיש לו מתירין וכו' שלא במינו בטל הוא, שכך רמז במסכת נדרים במשנה פרק הנודר מן המבושל (פ"ו סמ"ו), ומפורש שם בירושלמי, ושנוי שם בתוספתא דמסכת שביעית, וכבר כתבתי כן למעלה בפרק כל שעה. וברור שכוונת הרמב"ן היא לברייתא שבירושלמי שביעית. וכן לשונו בפרק כל שעה (סי' תשט"ו בריי"ף הוצ' ראם, ז' ע"ב): כדאיתא בפ' הנודר מן הירק, ומפורש שם עוד בירושלמי (כלומר, בירושלמי נדרים הנ"ל), זה הכלל שהיה ר"ש אומר וכו', דאמר במס' שביעית בברייתא ואיתא בנדרים וכו'. וכ"ה בחידושיו לע"ז ע"ג ב' הנ"ל: ותו דתניא במסכת שביעית ואיתא בנדרים וכו'. וכן מעתיק בשמו ברשב"א ע"ז כת"י שם. וכן בתוה"ב להרשב"א בית ד' ש"ד: שנינו

[89] ושמא רצה סופר ת"ח לתרץ קושיא זו בהגיהו בכי"ו ובכי"ע: כגון טבל מעשר וכו' (עיין לעיל הע' 88), כלומר, שהברייתא שלנו מדברת בעיקר בטבל של מעשר שאין כאן הטעם של חטה אחת פוטרת, ולפיכך אסרו משום דבר שיש לו מתירין, אבל טבל שהוא טבול אף לתרומה אוסר במשהו אפילו במקום שאין לו מתירין. עיין בראשונים הנ"ל. ועיין מ"ש לעיל שו' 83 בשם הרשב"א.

[90] עיין במנחת חינוך סי' רפ"ד שנתקשה למה לא יפריש משלו על של חברו. ברם בכגון דא אין לך אין לו מתירין גדול מזה, שהרי צריך להפסיד משלו, עיין ברמב"ן ע"ז שם.

[91] כצ"ל, עיין ברמב"ן ע"ז ע"ג סע"ב וברשב"א כת"י הנ"ל. ולפנינו בס' הישר בטעות: שלא מיחו.

[92] כמו שדייקו הראשונים, עיין בס' ההשלמה ע"ז פ"ה סוף סי' ו', י"ח ע"ג. וכ"ה ברשב"א כת"י הנ"ל. ועיין ברמב"ן וריטב"א ע"ז ע"ג ב'.

[93] עיין בס' הישר לר"ת הנ"ל, ברמב"ן ע"ז הנ"ל, במלחמות פסחים פ"ב סי' תשט"ו, בברק הבית להרא"ה בית ד' סוף ש"ר, קכ"ט ע"א, וביתר ביאור בפירושו לע"ז, כפי שהובא בריטב"א שם ע"ג סע"ב.

[94] ובגליון כי"ו לא השלים הסופר כהוגן, והיה צריך להשלים אחרי המלה ,והחרש': לא נתנו להם חכמים שיעור. וכל דבר וכו' אין לה מתירין.

[95] לפנינו בס' הישר לר"ת סי' תק"א מבואר להפך שר"ת סובר כשיטת הרי"ף שדבר שיש לו מתירין אפילו בשאינו מינו לא בטל, עיי"ש.

בברייתא דמסכת שביעית ומייתי לה בנדרים וכו'. סוף דבר, קרוב לוודאי הוא שחילוק זה בין מין במינו ובין מין בשאינו מינו בדבר שיש לו מתירין[96] לא נתבאר בפירוש אלא בירושלמי גרידא. ועיין בר"מ פט"ו מה' מאכלות אסורות הי"ב ובכ"מ שם ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' ת"ק, ובמיוחסות סי' קנ"א. ועיין מ"ש אפטוביצר בסה"י לכבוד רב"מ לוין עמ' ס"ב ואילך.

88—89. כגון ערלה וכלאי הכרם. בירושלמי הנ"ל: כגון תרומה וחלה וערלה וכו'. ובבבלי נדרים הנ"ל: כגון תרומה ותרומת מעשר וחלה וערלה וכו'. וכבר העיר הרא"ם (שטמ"ק נדרים נ"ז סע"ב): ה"ג בשביעית כגון תרומה ותרומת מעשר וחלה וערלה וכו', ובתוספתא לא כתיב תרומה ותרומת מעשר וחלה וכו'.

89. נתנו חכמים להם שיעור. וכ"ה בבבלי הנ"ל, אבל בירושלמי שביעית הנ"ל: מין במינו,[97] ושלא במינו בנותן טעם. ובירושלמי נדרים משובש, ועיין באהצו"י שביעית עמ' 56 ואילך.

והלא שביעית אין לה מתירין וכו'. בבבלי הנ"ל מוסיף התלמוד: דתנן (שביעית ספ"ז) השביעית אוסרת כל שהוא במינה. וסוברים החכמים שהטעם הוא משום שמין במינו אינו בטל בכל האיסורים, כשיטת ר' יהודה.

90. אמ' להם שביעית אינה אוסרת וכו'. וכ"ה בבבלי הנ"ל בכי"מ, אבל בהוצאות שלנו (ובראשונים): אמר להן אף אני לא אמרתי אלא לביעור וכו'. וברי"ן שם: אף הם לא אמרו וכו'.

90—91. אלא לביעור אבל לאכילה וכו'. ופירש הריבמ"ץ (שביעית ספ"ז) שדווקא לעניין חיוב ביעור, משהו מחייב את הכל, אבל לעניין אכילה בקדושת שביעית אינה אוסרת אלא בנותן טעם. וכן פירש בתוספ' רי"ד נדרים פ"ו סי' ו', נ"ה ע"א מן הספר.[98] אבל הר"מ (פיה"מ ע"ז פ"ה מ"ח ופט"ו מה' מאכלות אסורות ה"ח) כתב שאף לעניין אכילה בקדושה שביעית אוסרת במשהו, ולפי שיטתו צריך לפרש כאן: אבל לאכילה, כלומר, לאכילה אחר זמן הביעור שדינה בשריפה לשיטתו (פ"ז מה' שמיטה ויובל ה"ג). ובהשגות שם כתב שלפני זמן הביעור האחרון (כלומר, בזמן שיש לו עדיין היתר אכילת ג' סעודות) אוסרת במשהו, אבל כשעבר זמן הביעור האחרון, ונתחייבה השביעית בשריפה אינה אוסרת במשהו.[99] והעתיקו בכפר"פ פמ"ח עמ' תרנ"ו, והוסיף: ודין זה יתבאר בתוספות מסכת תרומה[100] סוף פ"ה.[101]

[96] ומה שנתבאר להלן ספ"ח החילוק בטבל בין נתערב במינו לשאינו מינו הוא לא מחמת דבר שיש לו מתירין. עיין מ"ש לעיל סוף שו' 87 ד"ה כגון טבל. ולשיטת הרי"ף וסייעתו אף ביעור בשביעית ואכילה בקדושה אינו עניין לדבר שיש לו מתירין, עיין היטב בר"מ פט"ו מה' מאכלות אסורות ה"ח והי"ב ובהשגות שם. ולפיכך אין קושיא ממשנתנו. ועיין שו"ת הרלב"ח סי' פ"ח, ק"י ע"א ואילך.

[97] כלומר, במין במינו דוקא נתנו להם שיעור קבוע, וכמפורש במשנת ערלה פ"ב מ"א, ועיי"ש במ"ז.

[98] ועיי"ש שכתב: "נ"ל לאיסור ספיחין", כלומר לאכילה פירושו שספחי שביעית האסורים באכילה אינם אוסרים במשהו.

[99] והראשונים הנ"ל לא פירשו כן, מפני שהם סוברים שאין דין שביעית אחר הבעור בשריפה אלא בהפקר, ואין הלשון "לאכילה" מתאים לה, שהרי לעולם אינה נאסרת באכילה. ועיין בפי' הרמב"ן בהר כ"ז, ז', ובר"ן נדרים שם במקומו. ועיין ירוש' שביעית פ"ט סה"ז ובפי' הרש"ס שם, קנ"ד סע"א. אבל הנכון הוא כפי' בעל פ"מ שם, ואינו עניין לכאן.

[100] עיין לעיל הע' 87.

[101] ויש שפירשוה בנידולין, עיין במיוחס לרש"י בנדרים שם, בתוספ' ובראש שם, בפי' הר"ש שביעית ספ"ז, בירושלמי שביעית פ"ו ה"נ הנ"ל ובפי' הרש"ס שם, ק"ב ע"א. וברשב"א ובמאירי נדרים נ"ח א' כתבו: יש מי שגורס אף אני לא אמרתי אלא לביעור אבל לאכילה כל שהוא, ונרחקו בפירושה, ולבסוף דחו גירסא זו. ועיין במה"פ שביעית ספ"ז ד"ה והשביעית.

פ"ו

1. סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה חולין וכו'. כ"ה בד. ובכי"ע: סאה תרומה טמאה שנפלה וכו'. וכ"ה בכי"ו אלא שנמחקה המלה "טמאה". והנכון כגי' ד, וכן קורא הרשב"א[1] לפרק שלנו: פרק סאה תרומה שנפלה. ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי.

1—2. אין חייבין עליהן קרן וחומש. מפני שמן התורה בטלה התרומה ברוב, ואינו משלם חומש כלל, ומשלם לכהן דמי תרומה שנפלו, כדין כל ממון שאינו בטל ברוב, ואין דינו כאוכל תרומה שמשלם קרן מן החולין, והחולין נעשין תרומה. ועיין להלן פ"ח ה"ב ומש"ש.

ברם בירושלמי (פ"ה סה"ג, מ"ג ע"ג) שנינו: תני סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה הרי אילו מדומעין. ואין משלמין מהם (כ"ה בכי"ר ובנוסח הרש"ס) קרן וחומש על מקום אחר, ולא ממקום אחר עליהן אלא לפי חשבון. ובדבר שאין דרכו להיבלל, אבל בדבר שדרכו להיבלל הולכין אחר הרוב, אם רוב תרומה תרומה, ואם רוב חולין חולין. נמצאנו למדים שלדברי הירושלמי חייב חומש אפילו על תערובת שרובה חולין (בדבר שאין דרכו להבלל), אלא שאינו משלם אלא לפי חשבון התרומה שבה. ונ"ל לומר בדרך השערה שבירושלמי צ"ל: סאה תרומה שנפלה לפחות מסאה[2] וכו'. ומדברים כאן בתערובת שרובה תרומה, ולפיכך אין משלם ממנה קרן וחומש על מקום אחר כלל, אבל משלם עליה קרן וחומש לפי חשבון, מפני שאין ההיתר נהפך לאיסור ביבש ביבש, אבל בדבר שדרכו להבלל (כלומר לח בלח) הדין הוא שאם רובו תרומה, תרומה ומשלם על כולה. ואם רובה חולין חולין, פירושו שאין משלמין עליהן קרן וחומש כלל, וכן משלמין מהם על מקום אחר לפי כולן, מפני שבטלו ברוב, והם לעניין זה חולין, ואם שלם מהם נעשו תשלומי תרומה. ועיין ברמב"ן ע"ז ע"ג סע"א ובפרי מגדים, שער התערובות ח"ג פ"ה, ובאו"ש פט"ו מה' מאכלות אסורות ה"י.[3]

2. ואין משלמין מהן קרן וחומש ממקום וכו'. צ"ל: על מקום וכו', כמו שהוא להלן פ"ח ה"ב בכי"ו. עיין מש"ש. והתוספתא מדברת בדבר שאינו נבלל, ולפיכך אינו יכול לשלם מהם לפי כולם אלא לפי חשבון חולין שבהם, עיין מ"ש לעיל.

3. סאה תרומה שנפלה למאה וכו'. בכי"ע באה כאן ה"ב (שו' 8): סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה וכו', ואח"כ באה הלכה שלפנינו.

3—4. עושין אותן תרומה ומעשרות וכו'. כנראה שצ"ל כאן בכ"מ בלשון יחיד,[4] והכוונה לסאה שהגביה, שאעפ"י שהיא תרומה לחומרא, מ"מ הרי יש בה צ"ט חלקים של טבל שלא נפרשה מהם תרומה כלל, ולפיכך עושה את כולה תרומה על מקום אחר (והמלה "ומעשרות" היא באשגרה מלהלן). ובירושלמי (פ"ה ה"ב, מ"ג ע"ג) אמרו שאפילו ר' אליעזר שסובר דאמרינן היא סאה שנפלה היא סאה שעלתה מודה לחומרא: "בסאה שהעלת מתוך טבל שהוא צריך לקראות שם למעשרותיה" (ועיין להלן מ"ש בשם הירושלמי).

[1] ביצה ד' רע"א; יבמות פ"ב ב' ד"ה וסבר.

[2] והסופרים שהיו רגילים לכתוב בכל הסוגיות הללו "לפחות ממאה" שיבשו את הסמ"ך למי"ם.

[3] ויש לציין שכל ה"ד שבירושלמי פ"ה התחילה בספר שהיה לפני הר"מ מיד אחרי הברייתא שלנו. ואחרי הלכה זו אמרו בירושלמי שם: ובדבר שאין דרכו להבלל וכו'. וכבר הראיתי בכ"מ (עיין במבואי לירושלמי כפשוטו, עמ' כ"ט) שהסוגיות הכפולות שבירושלמי הוכנסו תכופות שלא במקומן הנכון; והרי ה"ד שלנו כפולה בירושלמי סוכה פ"ב ה"ח. ומטעם זה פירש הר"מ שהמאמר "ובדבר שאין דרכו וכו'" עונה על משנה ה' שם, עיין בפי"ג מה' תרומות ה"ד.

[4] כמו שהוא בה"ב, ושם צ"ל בלשון רבים, כמו שהוא כאן, ונשתרבבה הלשון משם לכאן, ומכאן לשם. ואפשר שהכוונה על הפירות של הסאה שהעלה.

4. או קורא שם וכו'. כ"ה בכי"ע. וכן בד: או קרא שם וכו'. ובכי"ו בטעות: ואין קורא וכו'. ובירושלמי רפ"ה: תני ר' חייה טבל מעלה וכו' טבל מעלה וקורא (כ"ה בנוסח הרש"ס) שם למעשרותיו.[5] ושנו"ס מכי"ע בשתי הבבות הם לפי הסדר של כי"ו.

לתרומת מעשר שבהן. בכי"ע: לתרומה ולמעשר שבהן. וצ"ל: שבה, עיין מ"ש לעיל, הע' 4 (ואפשר שהכוונה לפירות של הסאה שהעלה). והפירוש הוא שאם התרומה לא היתה שלו הוא קורא שם לתרומה ותרו"מ שבה (שהרי מן התורה היא טבל) ונותנה לכהן. ואינו ענין לתרומה שנפלה לתוך החולין שנוהג אחרת, עיין להלן הע' 30 ומש"ש בפנים.

5. עושה אותן תרומה ומעשרות וכו'. בכי"ע: תרומה ומעשר, ופירושו שאם היתה קניינו יכול לעשות אותה תרומה או תרו"מ על מקום אחר, עיין בספרי זוטא שהובא בריבמ"ץ וברי"ש פ"א מ"ה וברי"מ פ"ג מה' תרומות הכ"א.

6–7. מחללן על המעות בדמי תרומה וכו'. כלומר הצ"ט חלקים שבסאה שהעלה הם מע"ש, והוא נותנן לכהן, ולפיכך מחללן רק לפי השוי של תרומה. ועיין מ"ש להלן שו' 11–12.

7. אם היו של חדש ימתין וכו'. לכאורה נראה מכאן שהכהנים נחשדו על החדש, כשם שנחשדו על השביעית (עיין להלן שו' 13 ומש"ש) ועל פטר חמור (עיין להלן בכורות פ"א הט"ז ובבבלי שם י"ב ב') ועוד. ולפיכך לא יתננה לו לפני הפסח.

9. עושה אותה תרומה וכו'. בד ובכי"ע לנכון: עושה אותן וכו', ועיין מ"ש לעיל הערה 4. והכוונה היא לפירות המדומעין, שהרי רובן טבל, ועושה אותן תרומה ומעשר לפי חשבון הטבל שבהן.

9–10. או קורא שם לתרומת מעשר שבה. וכ"ה בד. אבל בכי"ע לנכון: לתרומה ומעשרות שבהן, וכמו שכתבנו לעיל שו' 4 ד"ה לתרומת.

10. אותה תרומה ומעשרות על מקום אחר. וכ"ה בד. ובכי"ע: תרומה ומעשר וכו', וצ"ל: אותן תרומת מעשר וכו'. ועיין מ"ש בהערה 4. ועיין במשנתנו פ"ה מ"א וברי"ש וברא"ש שם, וכדבריהם מבואר בתוספתא כאן.

11. לתרומת מעשר שבה. וכ"ה בד. ובכי"ע לנכון: שבהן. ועיין במשנתנו פ"ה מ"א וברי"מ פי"ד מה' תרומות ה"י.

11–12. מחללו על המעות בדמי תרומה וכו'. כלומר, את המע"ש. ובד: מחללין וכו', ופירושו מחללן, עיין מ"ש הרינ"א במבוא לנוה"מ 1245. ואעפ"י שבנידון דידן אינו נותן את המדומע לכהן אלא מוכרו לו בדמי תרומה, מ"מ אין המע"ש שוה יותר מדמי תרומה, שהרי אינו נאכל אלא לכהנים, ודינו כמע"ש שנתקלקל או כמע"ש שהוליכו ממקום היוקר למקום הזול (מע"ש רפ"ד). ועיין בס' משנה ראשונה פ"ה מ"א ד"ה בדמי, ושמא רמזה המשנה שאין המדומע שוה יותר מתרומה, ונ"מ לפדיון מע"ש שהזכירה המשנה שם. אבל בר"מ הנ"ל סתם כלשון המשנה, וכנראה שסבר שהמשנה חולקת, ופודה בדמי חולין.

12. אם היו של חדש וכו'. עיין מ"ש לעיל שו' 7.

13. סאה תרומה שנפלה למאה שביעית וכו'. בפירוש הרש"ס לירושלמי רפ"ה הביא תוספתא זו והעיר שזו היא הברייתא שהובאה בבבלי (סנהדרין כ"ו א') כלשונה כאן. ובירושלמי רפ"ה: תני ר' חייא טבל מעלה וכו', ספיחי שביעין מעלין, וינתנו לאוכליהן.[6]

[5] בכי"ר למעשרות. ולפנינו צ"ל: למעשרות', כלומר, למעשרותיה. וזו היא התוספתא שלנו. ועיין במה"פ שם ר"ה תני.

[6] בבבלי הלשון: תעלה. ורש"י לא פירש כלום מה יעשה בתרומה. וכנראה שלשיטת רש"י משלם דמיה לכהן (עיין רש"י בכורות כ"ב ב') ותרקב, כמו להלן בסיפא. אבל כמה מן הראשונים חולקים (עיין להלן הע' 12) על רש"י. ולדבריהם צריך לפרש שנותנה לכהן. ועיין מ"ש להלן.

וזו היא ההלכה שלפנינו בלשון אחרת. ונראה בפירושה שספיחי שביעית כאן הם ספיחים המותרים אלא שבאו מן השמור (עיין להלן), ולפיכך ינתנו פירות התרומה שהועלו מתוכם לאוכלי שביעית. וכן נמצא דיבור זה ("ינתנו לאוכליהם") גם במשנת שביעית פ"ט מ"ט, והעירו בר"ש וברא"ש שם שלפי פשוטו פירושו לאוכלי שביעית. וכן מבואר בירושלמי שם (ל"ט ע"א): ר' יוחנן אמר בפירות היתר היא מתניתא. ומקשה הירושלמי: בהדא תנינן ר' ליעזר אומר ינתנו לאוכל[יהן]? כלומר, ולמה הוא קורא להם אוכלי שביעית, ועוד למה לא יאכלם בעצמו? ומתרץ הירושלמי: ר' ליעזר דהוא שמותי וכו', כלומר שר' אליעזר הולך בשיטת ב"ש שאין אוכלין פירות שביעית בטובה,[7] ולפיהם הבא מן השמור אסור.[8]

נמצאנו למדים שהיו מקומות, מקומות בא"י, ויש שהחמירו בזה ויש שהקילו, מפני שהיתה מחלוקת תנאים בדעת ב"ש וב"ה.[9] ואפילו לר' אליעזר שהלך בשיטת ב"ש לא החמיר אלא למחמירים, אבל התיר לתת את הפירות לאוכליהם, מפני שאף הם לא נחשדו לאכול אותם שלא בקדושת שביעית ולעשות בהם סחורה. ולפיכך אמרו לעיל דמאי ספ"ג: אם היתה עיר כולה של אוכלי שביעית אין צריכין לדקדק באוכלי שביעית.[10]

וכן בבבלי סוכה מ"ד ב': הוה קאימנא קמיה דר' אלעזר בר' צדוק, אתא לקמיה ההוא גברא א"ל וכו', אתו בני קרייתא ומקשקשין בכרמיה ואוכלין בזיתיא, אריך או לא אריך? א"ל לא אריך וכו'. א"ל אפקר זיתיא לחשוכיא ותן פריטיא לקשקושי כרמים וכו'. ופירש"י: לחשוכיא. לעניים. ולכאורה משמע משם ששאל את ר"א בר' צדוק שאלה כללית, כיצד להתנהג בשביעית, ולאו דוקא בזמן הביעור, ולפ"ז קשה למה אמר לו שיפקיר את הזיתים לעניים דוקא. ולולא דברי רש"י היה נראה לפרש בשיטת בני א"י (ששם היה מעשה), והיינו שבעל הזיתים שאל אם מותר לו לאכל את הזיתים, מפני שבני עירו היו מקשקשים בזיתים, ואינם מפקירים אותם לעניים (כפירש"י שם ד"ה ואכלי), ונוטלים את הזיתים לעצמם, אלא שהיו משאירים אף לו חלק מן הזיתים (כמנהג האריסים, אף שהוא הפקיר אותם). והשאלה היא אם הם מותרים לו באכילה מפני שבאו מן המשומר. וע"ז א"ל ר"א בר' צדוק: אפקר זיתיא לחשוכיא, כלומר, הפקר חלקך לחשוכים (בריש שה"ש רבה: חשוכים, אלו הרשעים), דהיינו לאוכלי שביעית, לאלה שאינם מקפידים לאכול מן המשומר. ושוב החמיר עליו לשלם בעד הקשקוש, כדי שלא יהנה מעבודת הכרם בשביעית ע"י הפירות שאוכלים המקשקשים, ויראה כאילו פורע חובו מדמי שביעית. וכבר העיד ר"א בר' צדוק על השואל שהיה הולך בדרך ישרה, עיי"ש, והיה מחמיר על עצמו.

וכן אף לפנינו התירו לתת את התרומה שרובה שביעית לכהנים האוכלים שביעית, מפני שהתרומה שלהם היא. עיין מ"ש להלן.

14. פחות מיכן ירקבו. בירושלמי לא נזכרה הלכה זו, אבל הבבלי הנ"ל מעתיק אותה ומפרש, מפני שהכהנים נחשדו על השביעית, והם חשודים שלא לנהוג בה קדושת שביעית,[11] ולפיכך אסור למכור את התערובת לכהן. ודווקא אם עלתה סאה מתוך מאה נותנה

[7] עיין גירסת הראשונים באהצו"י שם, עמ' 95. ולפנינו מביא הירושלמי את משנת ר' יהודה בעדיות פ"ה מ"א. אבל הכוונה היא לת"ק בשביעית פ"ד מ"ב, עיין בפ"מ שם. ולפני הראשונים הנ"ל היה מפורש כן בירושלמי.

[8] כמפורש בתו"כ בהר פ"א ה"ח, ועיין בראב"ד שם ק"ו ע"ב, עיי"ש. וכן מוכח מן הירושלמי שביעית פ"ד סה"ב, ל"ה ע"ב.

[9] ולר' יהודה במשנת עדיות הנ"ל (בהע' 7) ובשביעית פ"ד מ"ב היו ב"ה לחומרא. ובאתריה דר' יהודה חמירה להו שביעית, עיין בבלי ניטין נ"ד א' ובכורות ל' א'.

[10] ובירושלמי דמאי פ"ג סה"א, כ"ג ע"ב: אמר ר' מנא מביא כהן חשוד ומטבילו ומשמרו עד הערב ומאכילה לו. ולא נמצא מחזיק ידי עוברי עבירה? הרי לך שר' מנא לא חשש לקושיא זו, וסבר שנותנים את התרומה לאוכליה (כלומר, לחשוד על השביעית).

[11] עיין הטעם ברש"י סנהדרין שם וברי"ף פ"ח מה' שמיטה ויובל ה"ח.

לכהן האוכל ספיחי שביעית (של היתר), שהרי היה צריך להעלות את הסאה כדי להתיר את השירים, ומכיוון שהעלה אותה קדשה והיא של כהן,[12] ומשלו נתן לו, ודינה כחלה שניתנת לכהנים אפילו בשביעית,[13] מפני שאין לעכב מתנות כהונה מפני חשש שמא כהן זה חשוד על השביעית שהרי כבר אמרנו לעיל שאף אוכלי שביעית לא היו חשודים שלא לנהוג בה בקדושה, אבל כשנתערבה תרומה בפחות ממאה, שאין הוא יכול להעלות אותה, ומן התורה בטלה ברוב,[14] אסרו למכור את התערובת לכהן, מפני שהוא חשוד על זלזול בפירות שביעית, ואסור לו לישראל למסור את פירותיו שלו לחשוד.

15. בית שמיי אוסרין. וכ"ה במשנתנו (פ"ה מ"ד), והם סוברים שאין תרומה טהורה מעלה את הטמאה וכל התערובת אסורה. ועיין בתו"כ אמור פ"ד, צ"ו ע"ד, ובראב"ד ובמיוחס להר"ש שם, פ"ט ע"ב ואילך.

17—18. שהיא עולה מתוך החולין להאכל לזרים. וכ"ה בכל הנוסחאות, ועיין בח"ד שנדחק מאד בפירושה (עיין לעיל הע' 12), ואף לפי פירושו אנו זקוקים להגהה. ולפיכך מסתברת השערת ר' יונה בר"ג שצ"ל כאן: לכהנים (במקום „לזרים").

18—19. ליאכל לכהנים. המפרשים פירשו שב"ש סוברים בטמאה שנפלה למאה חולין טהורים, תירום ותישרף, תדע לך שהוא כן, שהרי ר' אליעזר השמותי סובר כן (פ"ה מ"ב), ויפה פירשו. ואעפ"י שהחכמים קבעו את הכלל (להלן סנהדרין פ"ז ה"ו): ואין מושיבין את האדם אלא כמידותיו, וכן בירושלמי (שקלים פ"א, מ"ו רע"ב): וקשיא משיבין לאדם דבר שאינו מודה בו,[15] הרי כאן ב"ה הם שהתחילו בתשובה, והשיבו להם ב"ש שאין כאן ראיה לפי שיטת ב"ש.

19—20. שאין עולה מתוך החולין ליאכל לזרים וכו'. כלומר, אעפ"י שאינה נאכלת לזרים בין לשיטתכם (שהיא נשרפת, כשיטת ר"א הנ"ל) ובין לשיטתנו שהיא נאכלת לכהנים, מ"מ אף אתם מודים שהיא עולה והשיריים מותרים.

21. בחולין שהתירן היתר מרובה וכו'. זו היא תשובת ב"ש במשנתנו (פ"ה מ"ד): לא. אם העלו החולין הקלין המותרים לזרים את הטהורה וכו'.

22. וכי במה החמירה תורה וכו'. בכי"ע בטעות: וכי במה החמירה תרומה וכו'. ובד: וכו' במה וכו'. והנכון כלפנינו. והנה במשנתנו לא נזכרה תשובת ב"ה לטענה האחרונה של ב"ש, ותמהו בירושלמי (פ"ה סה"ד, סוכה פ"ב ה"ח): ב"ש מסלקין לן,[16] ואינון מודיי לן (כלומר, וב"ה מודים להם, בתמיה). א"ר אבין יש כאן תשובה אחרת, כהדא דתני ר' הושעיה ומה טהורה שהיא בעון מיתה אצל הזרים עולה, טמאה שהיא בעשה אצל הכהנים (עיין להלן הערה 18) לא כל שכן. וזהו קיצור של התוספתא כאן. אבל הירושלמי הכיר גם את הברייתא שלנו בצורתה המלאה כבתוספתא כאן, עיין להלן.

24. וטהור שאכל את הטמא וכו'. ברייתא זו הובאה בירושלמי בכורים פ"ב ה"א, ס"ד ע"ד. ובמגילת סתרים לר"ן גאון (לקוטים ממגס"ת הוצ' פוזננסקי סי' י"ב) ובערוך ערך טען א' בשם התוספתא והירושלמי. ועיין בפי' הרש"ס לירושלמי, מ"ה ע"ב. וכן להלן (זבחים פי"ב הי"ז): ואילו הן שבמיתה האוכל טבל וזר שאכל תרומה וכהן טמא שאכל תרומה

[12] כשיטת רוב הראשונים. עיין ר"מ רפי"ג מה' תרומות, בתוספ' בכורות כ"ב ב' ד"ה תעלה, בר"ש ובראש פ"ה סמ"ב, בתוספ' רי"ד שבת קמ"ב סע"א ועוד. ועיין במשנתנו פ"ה מ"ה ובס' משנה ראשונה שם. ועיין מ"ש להלן הע' 30.

[13] עיין לעיל דמאי ספ"ג ובירושלמי שם פ"ג סה"א, כ"ג ע"ב.

[14] ואין עליו חיוב נתינה לכהן. וגזל השבט אין כאן שהרי אינו נהנה מכל התערובת.

[15] ועיין מ"ש בתס"ר ח"ב, עמ' 158.

[16] כלומר, סילקו וניצחו את ב"ה, עיין מ"ש בתס"ר ח"ד, עמ' 48.

טהורה.[17] וכן בבבלי סנהדרין פ"ג א': וכהן טמא שאכל תרומה טהורה, וזר שאכל את התרומה, ומכאן שבזר שאכל את התרומה חייב מיתה בין בטהורה בין בטמאה ובין בטמא ובין בטהור. וכן פסק הר"מ בפ"ו מה' תרומות ה"ו.

26. **טהור שאכל את הטמא בעשה.** ירושלמי בכורים הנ"ל, ומבאר שם: ואחר יאכל מן הקדשים מן הטהורים ולא מן הטמאים, כל לא תעשה שבא מכח עשה עשה הוא. וכן הוא בר"מ פ"ז מה' תרומות ה"ג.[18] ובבבלי יבמות ע"ג סע"ב: בשעריך תאכלנו לזה ולא לאחר. ולאו הבא מכלל עשה עשה. ובהשגות הרמב"ן על סה"מ להר"מ (מ"ע ששכח הר"מ, מצוה ב') מונה אותה כמ"ע ומביא את הגמ' הנ"ל ומוסיף: וכן בא עוד בפרק שני ממסכת בכורים בירושלמי, ורומז לכתוב שהביאו בירושלמי הנ"ל.

וטמא שאכל את הטהור. וכ"ה בירושלמי הנ"ל. ומכאן שברייתא זו סוברת שכהן שאכל תרומה טהורה בטומאת הגוף אינו אלא בל"ת. ולעיל הבאנו בשם התוספתא (זבחים וכריתות) ומבבלי סנהדרין פ"ג א' שכהן טמא שאכל תרומה טהורה הוא במיתה בידי שמים. וכן פסק הר"מ ברפ"ז מה' תרומות. וכנראה שהמקורות חולקים. ועיין ירוש' כאן פ"ב ה"ב, מ"א ע"ג, והוא שיבוש ברור שם, עיין מ"ש לעיל הע' 18.

26–27. **וטמא שאכל את הטמא בלא תעשה.** פירוש המיוחס להר"ש לתו"כ, צ' ע"א. וכן פסק הר"מ בפ"ז הנ"ל. ובבבלי (סנהדרין פ"ג א', חולין קי"ג ב'): דאמר שמואל אמר ר' אליעזר מניין לכהן טמא שאכל תרומה טמאה שאינו במיתה, שנא' ומתו בו כי יחללוהו, פרט לזו שמחוללת ועומדת. ועיין רש"י יבמות צ' א' ד"ה תרומה טמאה, ובהגהות מהר"ב רנשבורג ובגליון הש"ס לרע"א שם.

30. **אחר שהודו ר' ליעזר או' תרום ותרקב וכו'.** וכ"ה ("תרום ותרקב") בכל נוסחאות התוספתא, וכן מעתיק מכאן בר"ש פ"ה מ"ב ובתוספ' לבכורות כ"ב ב' ד"ה תרום. ובמשנתנו (פ"ה מ"ד, בכל הנוסחאות): לאחר שהודו ר' אליעזר אומר תירום ותשרף (וכ"ה הנוסחא לפני הירושלמי, עיין להלן). והנה במשנתנו לא נזכרה התשובה האחרונה של ב"ה לב"ש, ומנוסחתה יוצא כאילו ב"ש נצחו לב"ה. ולא עוד אלא שלא מצאנו בשום מקום שב"ש הודו לב"ה. ולפיכך שאלו שם בירושלמי: מי הודה למי? ואמרו שם שר' אליעזר שמותי הוא, וממילא מוכח שב"ש הודו בפעם זאת לב"ה, שאם לא כן הרי הוא ר' אליעזר לפני ההודאה הוא ר' אליעזר לאחריה. ברם אם נאמר שר' אליעזר הלך בשיטת ב"ה אין הוכחה מן המשנה עצמה, מפני שיש לומר שב"ה הודו לב"ש, ולפני ההודאה סבר ר' אליעזר שתרומה טמאה בטלה בטהורה, ומכיון שרובה תרומה טהורה אף ר"א סובר שאין להעלות את הסאה ולשרוף אותה.[19] אבל לאחר שהודו ב"ה לב"ש שתרומה טהורה אינה מעלה את הטמאה, אמר ר"א שדינה כתרומה טמאה שנפלה לחולין טהורין, ותירום ותשרף מפני גדירה, כשאר ספיקות שגזרו חכמים עליהם שריפה,[20] וחכמים אמרו שאבדה במיעוטה וכולם ירקבו.

[17] וכ"ה בכי"ו אף בתוספ' כריתות פ"א ה"ה. ובר שם בטעות: וזר שאכל תרומה **טהורה**, וכהן טמא שאכל תרומה. וברור שהמלה ,טהורה' היא שלא במקומה, וצ"ל כמו שהוא בכי"י ובזבחים. וגי' צוק' בדויה מן הלב, והורכבה מגי' ד וכי"ו.

[18] ובירושלמי כאן (פ"ה סה"ד) שהעתקנו לעיל: טמאה שהיא בעשה אצל הכהנים (ולירושלמי זה כיוון בזוהר הרקיע להרשב"ץ סי' נ"ד). ועיין בירוש' כאן פ"ב ה"ב, מ"א ע"ג, לפי' גירסת הר"ש והרא"ש פ"ב מ"ב. ונוסח משובש נזדמן להם, עיין מ"ש לעיל דמאי פ"ד הע' 13.

[19] ולחומרא גרידא הוא סובר (פ"ה מ"ב) בתרומה טמאה שנפלה לתוך מאה חולין טהורין שתירום ותשרף, ואנו אומרים היא סאה שנפלה היא סאה שעלתה, שהרי ממה נפשך אם היא התרומה הרי היא טמאה, ואם היא חולין מה בכך שתשרף, עי"ש בירושלמי ה"ב.

[20] עיין בירושלמי הנ"ל. ולירושלמי זה כיוונו בתוספ' בכורות כ"ב ב' ד"ה ותירום, ברמזם למחלוקת של בני בבל ובני א"י במשנתנו כאן פ"ה מ"ב.

ברם מתוך גירסת התוספתא בדברי ר"א ("תירום ותירקב") ברור שב"ש הודו לב"ה, שאם נאמר שב"ה הודו לב"ש שכל התערובת אסורה הרי כל התערובת נגנזת (עיין בבלי סנהדרין קי"ב ב') ונרקבת, ולמה לו להרים סאה באופן מיוחד. וביר' הנ"ל לא הסתפקו בהוכחה שר"א שמותי הוא, ואמרו: מתני' אמרה כן (כלומר, שב"ש הודו לב"ה) אחר שהודו אילו לאילו תעלה,[21] וצריך לפרש "תעלה", בטלה.[22] ובפירוש הרא"ף שם: ברייתא היא ולא ראיתי בתוספתא. אבל בפירוש הרש"ס שם (נ"ב ע"א): אחר שהודו אלו לאלו תעלה. הכי תניא בתוספתא.[23] ובפ"מ שם: "בתוספתא פ"ו אמרה בהדיא כן אחר שהודו וכו' תעלה." וקשה לי להאמין שהיה כן לפניו בתוספתא כת"י שלו, ולא העיר בפירוש שכ"ה בכת"י, ושלפנינו נוסחא אחרת לגמרי. ושמא כיוון הירושלמי לדברי ר"א שבתוספתא כאן, וצ"ל שם: תעלה [ותרקב], ומכאן מוכח שב"ש הודו לב"ה, וכמו שכתבנו לעיל.

30—31. אבדה במיעוטה. כלומר, ויאכל הכל בטהרה (ר"מ פי"ד מה' תרומות הי"ד), דהיינו נקודים או קליות.

31—32. סאה תרומה... ור' שמעון מתיר. עד כאן היא פיסקה ממשנתנו פ"ה מ"ח.

32—33. במי דברי' אמורים וכו'. עיין מ"ש על צורה זו לעיל דמאי פ"ג הע' 14. ועיין בראשונים שציינתי להלן.

33—34. נפלה אחרת הרי זו מותרת. לכאורה משמע מלשון זו שר' אלעזר בר' שמעון מפרש את דברי החכמים שאמרו: הרי זו אסורה, וע"ז אמר במה דברים אמורים וכו'. אבל אפשר לפרש שהתוספתא מסמיכה כאן את דברי ר' אלעזר בר' שמעון למשנתנו, והוא שנה משנת אביו בלשון אחרת, ודבריו אמנם עונים על דברי החכמים, אבל הוא אינו מפרש את דבריהם אלא חולק עליהם. וכן פירשוה בירושלמי כאן (פ"ה רה"ח): ר' שמעון אומר ידיעתה מקדשתה, ורבנין אמרין הרמתה מקדשתה. ופירשוהו הראשונים שר' שמעון סובר שכיוון שידע שנפלה הוי ליה כאילו הרימה (עיין בבלי פסחים י"ג ב' ובמקבילות) וכבר בטלה, וחכמים סוברים שהרמתה דווקא מקדשתה, וכל זמן שלא הרים לא בטלה, אעפ"י שידע שנפלה, שידיעתו אינה מעלה ואינה מורידה בתרומה כל זמן שלא הרים, ועיין בבלי שבת קמ"ב א'. וכן פירש את התוספתא בריבמ"ץ פ"ה מ"ח. והלכו בעקבותיו הראבי"ה (ח"ב סי' תי"ט עמ' 36), הר"ש, הרא"ש ואגודה כאן פ"ה מ"ח, הרמב"ן ע"ז ע"ג א' (ד"ה והא דמתרצינן), ומרדכי חולין סי' תש"ו.

ולא עוד אלא שהראשונים הנ"ל (חוץ מן הרמב"ן) מעתיקים מן התוספתא: וחכמים אומרים הרמתה מקדשתה. ובאו"ז (ח"ד, ע"ז סי' רע"ח, ל"ז ע"ב) העתיק את דברי הר"ש הנ"ל, והעיר: "משמע שהיה בתוספתא שלפניו בפירוש, וחכמים אומרים הרמתה מקדשתה, דהיינו משמע להדיא דאדר"ש אבוה קאי, ובתוספתא שלפניי [ליתא]" (כנ"ל ברור להניה). ברם בראבי"ה מזכיר בפירוש שהעתיק מן הריבמ"ץ, והר"ש כן הוא דרכו להעתיק ממנו, ושאר הראשונים הנ"ל כנראה העתיקו מן הר"ש, ונמצא שאין לנו אלא עדות אחת, והוא הריבמ"ץ. ובריבמ"ץ עצמו אפשר לפרש שההוספה הוא פירוש משלו ע"פ הירושלמי הנ"ל (עיין מ"ש במבוא לתס"ר ח"ד עמ' כ'). אבל אף בלי גירסא זו בתוספתא, הרי מוכח מן הירושלמי כפירוש הראשונים הנ"ל. וכן פירש

[21] וכ"ה הגירסא אף בכי"ר ובמקבילה בסוכה פ"ב ה"ח, נ"ג רע"ב, ובנוסח הרש"ס כאן.

[22] כסינגון המשנה בערלה פ"ב מ"א ועוד בכ"מ. ועיין בק"ע ובשי"ק ובגליון הש"ס לירושלמי סוכה הנ"ל. ופשיטא שאין לקבל את פירושו הרחוק והמרוחק של הק"ע. והר"ש שהביא שם קיצר, ואין להביא ראייה כלל מן ההשמטה של הר"ש שהיא נגד כל הנוסחאות בתרומות ובסוכה.

[23] אין להסיק כלל מדבריו שכן היה לפניו בתוספתא כאן, שכן דרכו בכ"מ לקרוא לברייתות שהובאו בירושלמי תוספתא, עיין, לדוגמא, בפירושו כאן, צ' ע"ב, כלאים, י"ח ע"ב ועוד. ועיין מ"ש בתשלום תוספתא, עמ' 6 ואילך.

גם בהשגות פי"ג מה' תרומות ה"ו (עיין מ"ש להלן סוף שו' 37—38) ובאו"ז ח"ד הנ"ל סי' רע"ט, אלא שהוא פסק הלכה כר' שמעון, ונמצא שלמעשה אינו חולק על הר"מ ועל הראשונים שנביא להלן.

ולפי דרכנו למדנו שלא נחלקו חכמים על ר"ש אלא בתרומה שצריכה הרמה, אבל בשאר איסורין שאינם צריכים הרמה, כיון שידע בהם כבר נתבטלו אף לדבריהם, עיין בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תש"ל, מיוחסות סי' קפ"ב ובראש"ש חולין פ"ז סי' ל"ז ובבאור הגר"א יו"ד סי' צ"ט ס"ק ו' אות ט"ז. ועיין מ"ש להלן שו' 37—38.

אבל הר"מ בפיה"מ פ"ה מ"ח (ועיין פי"ג מה' תרומות ה"ו) הביא את התוספתא ופירשה שר' אלעזר בר' שמעון מפרש את דברי החכמים, ולא אסרו חכמים אלא בשלא ידע, אבל אם ידע ד"ה מותרת. וכן פירש הראב"ן, סי' שי"א נ"ח סע"א, והובאו דבריו בקיצור בראבי"ה ח"ב סי' תי"ט עמ' 34, והוסיף: והכי נמי קסבר יב"א (=הריצב"א) והרב רבינו שב"ט (=שמואל בר' נטרונאי) דפלוגתא דרבנן ור' שמעון בשלא ידע, אבל ידע לדברי הכל מותרת. ועיין בס' הוספות ותקונים לס' ראבי"ה עמ' 67 ועמ' 66. וכן מביא בשמם באו"ז (ח"ד ע"ז סי' רע"ז—רע"ח, ל"ז ע"א): דר' אלעזר בר"ש אדרבנן קאי, והכי קאמר בד"א דאמרי רבנן אסורה בזמן שלא ידע בה וכו'. ועיין מרדכי ב"ק פ"ט סי' ק"כ, הגהות מרדכי סוף ע"ז סי' תתנ"ח, אגודה ב"ק פ"ט סי' קכ"א, ע"ט ע"ג. ועיין כפו"פ פכ"א עמ' תנ"ה, ועיין מ"ש להלן פ"ח שו' 27—28.

34. שכבר היה לה להעלות. וכ"ה בד. ובכי"ע: כבר היה לה לעלות. ועיין לעיל גירסאות הראשונים, שהוסיפו כאן: וחכמים אומרים הרמתה מקדשתה. ובאו"ז הנ"ל העיר שבתוספתא שלפניו [ליתא] (עיין מ"ש לעיל בסמוך), והוסיף: "מיהו זה יש בכל התוספתות שכבר היה לה להעלות, דהיינו משמע דה"ק שכבר היה לה להעלות, וכל העומד להרים כמורם דמי. וכן פי' רבינו יצחק דסימפונט זצ"ל". וכן גם ברמב"ן ע"ז ע"ג א' הנ"ל: ור"ש מתיר, מפני שהוא רואה אותה כאלו הגביה, מאחר שידע בה שכבר ראויה להעלות, והכי מפרש בתוספתא טעמיה דר"ש.

הקמחין והסלתות וכו'. בר"מ פי"ד מה' תרומות ה"ג: והקמח והסולת אינן מצטרפין להעלות את התרומה, ומתוך העניין בר"מ שם משמע שדינו כמו תאנים שחורות ולבנות וידע איזה מין נפל שאין צבע אחר מעלה אותו. ואף כאן הרי יכול להרקיד אותם ולהפריש את הסלת מן הקמח, ועיי"ש בה"ד, ועיין להלן הי"א. ור' נחמיה סובר כמ"ד (לעיל פ"ה ה"י) בין בידוע בין בשאינו ידוע תעלה.

35. לוג מים שנפל וכו'. המוסגר נשמט בכי"ו ע"י הדומות. ובד כמו שהשלמתי, אלא ששם בטעות: ואחר כך נפל לוג שמן.[24] ובכי"ע: לגין שנפל לתוך תשעים ותשעה לגינין של יין (מעלין זה את דברי ר' נחמיא וחכ' או') ואחר כך נפל לתוכו יין מעלין זה את דברי ר' נחמיא וכו'. והמלים שהקפתי הוכפלו בטעות, וגם בכי"ע נראה כאילו יש עליהם סימן למחיקה.[25] וכן בר"מ פי"ג מה' תרומות ה"ט: לוג מים שנפל לתשעים ותשעה לוגין יין, ואח"כ נפל לתוך הכל לוג יין של תרומה, נדמע הכל שאין המים מעלה את היין. וכן היתה הגירסא בתוספתא לפני הראב"ד שם, והוא פירש שהמים והיין אינם מצטרפים, מפני שהמים ביין בנותן טעם, ויין ביין (כ"ה בדפוסים הישנים, ובד"ח בטעות: ויין במים) שיעורו במאה, וכיון שאין שיעוריהם שוים לבטול התרומה, אין מצטרפין, ועיין מה שהאריך באו"ש פט"ו מה' מאכלות אסורות ה"ל.[26] נמצאנו למדים שהגירסא בהשלמה שלנו מתקיימת ע"י כי"ע, הר"מ והראב"ד.

[24] וצ"ל שם: ש[ל]יין.
[25] נוסח צוק' בשם כי"ע ברוי מן הלב.
[26] ומ"ש שם (ד"ה אולם כפי) מיוסר על ההעתק המשובש של צוק' בתוספתא, עיין לעיל הע' 25.

37—38. סאה ערלה שנפלה למאתים ידע בה וכו'. וכ"ה בד ובראבי"ה (סי' תי"ט ח"ב עמ' 36) ובכי"ע, אלא שבכי"ע הסדר הפוך (כלומר, ה"ט ואח"כ ה"ח), והנכון כלפנינו, עיין להלן. ובהשגות הראב"ד (פי"ג מה' תרומות ה"ו) גרס כאן: סאה תרומה שנפלה וכו', עיין ע"ז להלן.

והנה כאן מפורש שאין הסאה הראשונה מתבטלת אלא אם ידע בה, ולפי שיטת הר"מ וסייעתו בתוספתא (עיין מ"ש לעיל שו' 33—34) שהחכמים הם שמחלקים בין ידע ולא ידע, הרי ברייתא זו כחכמים, אבל לפירוש הריבמ"ץ וסייעתו (עיין מ"ש לעיל שם) שר"ש הוא המחלק בין ידע ולא ידע, אבל לחכמים אפילו אם ידע אסורה כל זמן שלא הגביה, הרי לכאורה ברייתא זו כר"ש דוקא. ברם כבר אמרנו (לעיל שם) שדווקא בתרומה מצריכים החכמים הרמה, אבל בשאר איסורים שאינו צריך להגביה,[27] הרי ידיעה גרידה מספיקה, וכיוון שידע, כבר בטלה, והברייתא שלנו היא כמשנת ערלה (פ"ב מ"ג): והערלה מעלה את הערלה, עיי"ש בר"ש, והיא ככו"ע. ועיין בבאור הגר"א יו"ד סי' צ"ט ס"ק ו' אות ט"ז ומ"ש להלן.

ובראבי"ה הנ"ל מקשה מכאן על הראב"ן (שהולך בשיטת הר"מ הנ"ל), דהרי מוכח שלשיטתו ברייתא זו כרבנן דווקא (עיין מ"ש לעיל), וא"כ קשה למה אמרו חכמים במשנתנו (פ"ה מ"ז): סאה של תרומה שנפלה למאה והגביהה ונפלה אחרת הרי זה מותרת עד שתרבה תרומה על החולין, ולמה צריך הגבהה, הרי ידיעה גרידה מספיקה, לשיטתם, כפי שמוכח מכאן ומלעיל ה"ה.[28] ולפיכך נוקט שם הראבי"ה בפירוש הריבמ"ץ שהחכמים אוסרים בכל עניין אפילו אם ידע, ור' שמעון הוא שמחלק בין ידע ולא ידע, והתוספתא כאן היא כר"ש.

וכן מסיק בשמו אף באו"ז ח"ד (ע"ז סי' רע"ח), והוא ממשיך (שם סי' רע"ט): וליכא למימר דדוקא גבי תרומה אזלי רבנן בתר הגבהה, מפני שצריך להרים התרומה, אבל בשאר איסורין שאין צריך להרים הכי נמי דמודו לר' שמעון, ובידע בה סגי, לא היא, דאין חילוק בין תרומה לשאר אסורין וכו', דמותרין מיד באכילה ואעפ"י שלא הרים, אבל מה שצריך לתרום בתרומה היינו מפני גזל הכהנים וכו', ואפי' לגזל השבט לא חיישינן אי יהיב ליה דמי, ואין צריך להרים אפילו בתרומה, דהא ליכא גזל, שפרע לו הסאה של תרומה.[29]

והנה נקט רבינו כאן כשיטת רש"י (בכורות כ"ב ב') שתרומה שנפלה למאה של חולין, מותרת כל התערובת באכילה מיד, ואם משלם לכהן דמי הסאה אינו צריך להגביה. ברם רוב הראשונים חולקים על רש"י,[30] ובשיטת בני א"י בוודאי אי אפשר להעמידה (עיין מ"ש להלן סוף שו' 40—41 ופ"ח שו' 3—4). וכן אמרו בפירוש בירושלמי ערלה (פ"ב ה"א, ס"א ע"ד) שהגבהת התרומה היא כעין הפרשה,[31] עיי"ש. ועלינו לקבל את פירושי הראשונים שבכל מקום שהצריכו חכמים הגבהה, התערובת אסורה כל זמן שלא הפריש.[32]

[27] עיין מ"ש לעיל פ"ה הע' 50.

[28] קושיא זו כבר תרצוה האחרונים, שבמשנתנו רבותא קמ"ל שאעפ"י שהגביה את התרומה מ"מ אסורה ברבה האיסור על ההיתר, משום שאנו חוששים שמא עלו חולין גרידא בהרמותיו הקודמות, אבל אם לא הגביה הרי פשיטא הוא שיש כאן רוב איסור, עיין בפר"ח יו"ד סי' צ"ט. ועיין להלן שו' 40.

[29] ועיין בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תש"ל, מיוחסות סי' קפ"ב וראי"ש חולין פ"ז סי' ל"ז. ולדברי הרשב"א כל התערובת מותרת באכילה אפילו לשיטת הר"י, אלא שחייב להרים.

[30] עיין מ"ש לעיל הע' 12.

[31] וכן אם נפלה תרומה טמאה שלא באה ליד כהן למאה חולין, נותן לכהן את הסאה אעפ"י שאין כאן גזל השבט אלא כשיעור דמי עצים. ועיין בירוש' כאן פ"ה ה"ח, מ"ג ע"ד, וב"ב רפ"ו, ט"ו ע"ב, ובר' קושטא שם, ובתשב"ץ ח"ב סי' רע"ב ובנוע"י ב"ב שם ומ"ש במחברתי תלמודה של קיסרין, עמ' 68. ושם השאלה היא בתרומה טמאה שכבר באה ליד כהן שנפלה למאה חולין, ונהנה ישראל ממנה, ולפיכך חולקים, כמו בנפחא, עיין בבלי ב"ק מ"ז א'.

[32] ותרומה שאין הכהנים מקפידים עליה שאני, מפני שלא חייבו אותו להגביה. עיין לעיל פ"ה שו' 42.

נמצאנו למדים שהחילוק בין תרומה ושאר איסורים שדחה רבינו בעל או"ז במקומו עומד, לשיטת רוב הראשונים. ובערלה אף החכמים מודים שידיעה גרידה מספיקה, וכן בירושלמי ערלה (פ"ב ה"ב, ס"ב ע"א): ידיעת ספק מהו שתתיר כידיעת וודאי. היך עבידא, היו לפניו שתי קופות, אחת יש בה מאתים ואחת אין בה מאתים, נפלה סאה ערלה[33] לתוך אחת מהן, ואין ידוע לאיזה מהן נפלה, ואחר כך נפלה בשנייה, מדדה ומצא בה מאתים ושתים וכו'. קופה אחת ספק יש בה מאתים, ספק אין בה, נפלה סאה ערלה[34] לתוכה וכו'. והשאלה היא לפי החכמים, מפני שבערלה שאינה צריכה הרמה, אף הם מודים שידיעה מתירה, כבתוספתא שלפנינו.

ובראב"ד (פי"ג מה' תרומות ה"ו) גרס כאן בתוספתא: סאה תרומה שנפלה למאתים וכו'. ולפי גירסא זו עיקר החידוש הוא בסיפא, שאם נפלו לפחות ממאתים התערובת אסורה, ואין הידיעה מספיקה להעלות את התרומה (כפירוש המהרי"ק במקומו), ומכאן שהחכמים סוברים שאפילו אם ידע אסור, והברייתא היא כחכמים שחולקים על ר"ש. ברם כבר ראינו שנוסח הראב"ד מתנגד לכל כתה"י, המקויימים גם ע"י הראבי"ה הנ"ל, ולרבינו הראב"ד נזדמן נוסח משובש, עיין הע' 33 והע' 34.

38. לפחות מיכן הרי זו אסורה. לפי גירסת הראב"ד הנ"ל, יש בבבא זו משום חדוש רב (עיין מ"ש לעיל), ולפי גירסתנו צריך לפרש שאפילו אם רבו אח"כ פירות היתר כנגד הראשונה, כבר נאסרה, ואין הידיעה מועילה אלא בשעה שהיא מתירה, אבל אם בשעת הידיעה היתה אסורה, הידיעה אינה מעלה ואינה מורידה, וצריך היתר כנגד שתיהן.

39. סאה עורלה שנפלה למאתים וכו'. המוסגר חסר בכי"ו וכד, אבל ישנו בכי"ע,[35] בראבי"ה (סי' תשי"ט ח"ב עמ' 36) ובאו"ז (ח"ד, ע"ז סי' רע"ח, ל"ז ע"א, אלא שבאו"ז העתיק בבא זו גרידא ולא העתיק ה"ח). והברייתא חוזרת על ה"ח משום הסיפא.

40. עד שירבה אסור וכו'. עיין במשנתנו פ"ה מ"ז. וערלה אינה צריכה הרמה, כמשנתנו בערלה פ"ב מ"א, וכמו שכתבנו לעיל. ועיין מ"ש לעיל בהערה 28.

40–41. סאה תרומה שנפלה למאה ואחר כך וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה הגביהה ואחר כך וכו'. והגירסא "לפחות ממאה" היא בוודאי ט"ס, שהרי בפחות ממאה אינה מועילה הגבהה. ואין ספק שהנכון הוא כלפנינו, ופירושה שנפלה למאה והגביהה (כגי' כי"ע), ואח"כ נפלו לתוכה חולין כל שהן הרי היא מותרת. וכן פירש בח"ד, אלא שהמפרשים האחרונים דחו את דבריו. ברם כדבריו מפורש בירושלמי אלא שנפלו כמה שיבושים בהוצאות שלנו. וכ"ה שם (פ"ה רה"ה, מ"ג ע"ד): אמר ר' יחנן סאה תרומה שנפלה למאה (כלומר, והגביהה), חולין כל שהן מבטלין אותה.[36] מתני' פליגא על ר' יוחנן אינה מדמעת אלא לפי חשבון (כלומר, ומכאן שהיא מדמעת אם נפלה לחולין כל שהוא). ר' יוסי בשם ר' יוחנן לא תני ר' יוחנן[37] אלא אינה מדמעת כל עיקר.[38] יהודה ברבי[39] אמר והוא

[33] כ"ה בנוסח הרש"ס שם, ל"ח ע"א (ואעפ"י שאפשר שהגיה כן מעצמו, עיי"ש בפירושו שכתב: ה"ג, מ"מ וודאי הוא שהיא הנוסחא האמיתית). אבל בהוצ' שלפנינו, בכי"ר, ברי"ש שם פ"ב מ"ג ובראבי"ה סי' תס"ט, ח"ב, עמ' 37: תרומה. וכן נשתבש אף כאן בתוספתא לפני הראב"ד, עיין להלן בפנים.

[34] כ"ה בנוסח הרש"ס הנ"ל, וכ"ה בראבי"ה הנ"ל בכי' אחר. ולפנינו וכן בכי"א של הראבי"ה: תרומה, עיי"ש הערה 25.

[35] אלא ששם בטעות: לסאתים. והסדר שם הפוך, כלומר, ה"ט לפני ה"ח.

[36] כ"ה בכי"ר ובנוסח הרש"ס, ועיין בירוש' פ"ט ה"ו, מ"ו ע"ד. ולפנינו בטעות: אותן.

[37] כ"ה בכי"ר ובנוסח הרש"ס. ולפנינו בטעות: לא תני בשם ר' יוחנן.

[38] כלומר, "אינה מדמעת אלא לפי חשבון" פירושו שלפי חשבון אין בה בסאה שעלתה אלא אחת ממאה תרומה, וממילא אינה מדמעת כל עיקר בחולין כל שהן. וכן פירש הרא"ש את משנתנו (פ"ה מ"ה). ואין ספק שאמר כן ע"פ הירושלמי והתוספתא כאן.

[39] כ"ה בכי"ר, והכוונה ליהודה בנו של חזקיה. ולפנינו בטעות: ברם.

שרבת תרומה על החולין, והוא שרבו חולין על חשבון תרומה, כדי שתיטבל ברוב.[40] כלומר, יהודה ברבי חולק על ר' יוחנן, והוא מבאר אינה מדמעת אלא לפי חשבון, פירושו שאם חלק התרומה שבסאה גדול מן החולין שנפלו לתוכה מדמעת, ואם רבו חולין על חשבון תרומה שבה (כלומר, אם נפלו לתוכה חולין יותר מאחת ממאה שבסאה) אינה מדמעת, מפני שבטילה ברוב. ונמצא שהגירסא שלנו בתוספתא היא ממש כדברי ר' יוחנן בירושלמי, וכפירוש הרא"ש במשנתנו פ"ה מ"ה.[41] ומדברי שניהם למדנו שהסאה שהגביה כשהיא לעצמה אסורה לזרים. עיין מ"ש לעיל בה"ח, שו' 37—38.

41. סאה תרומה שנפלה למאה וכו'. כלומר, שנפלה למאה והגביהה כמו ברישא. ומדנקט כאן סאה תרומה סתם, ולא סאה של חטים נקיים (כמו "יין צולל" שבשו' 42), ש"מ שהתרומה היתה יחד עם הזונין. ואעפ"י שהזונין אינם מאכל אדם[42] ואינם חייבים בתרומה, מ"מ כשמפריש את החטים יחד עם הזונין שבהם חל שם תרומה עליהם (עיין במשנתנו פ"י מ"ו), ואפילו אם יבדילם אח"כ מן החטים, כבר לא נפקע מהם שם תרומה לעניין נתינה לכהן (עיין מ"ש להלן פ"ח שו' 19), ועיין מ"ש להלן. ומפרשי התוספתא נדחקו מאד בפי' התוספתא כאן ובפי' הירושלמי, ובסיפא להלן שו' 44. ועיין מ"ש בסמוך.

42. אין מוציאין זונין שבה. וכ"ה ("שבה") אף בד, בכי"ע ובירושלמי (פ"ה ה"ט, מ"ג ע"ד) בהוצאות שלנו ובכי"ר.[42א] ולפיכך נ"ל שהכוונה היא לסאה שהרים, והשאלה היא אם מותר לו לישראל להוציא לעצמו את הזונין מן הסאה שהרים, שהרי התרומה כבר בטלה, ואינו מרים אלא משום גזל השבט, וזונין של תרומה אינם צריכים הרמה (עיין לעיל פ"ה שו' 42 ומש"ש), ומלמדת התוספתא שדין הרמה לעניין זה היא כתחילת הפרשה (עיין ירוש' ערלה פ"ב ה"א, ס"א ע"ד), ומכיוון שהזקיקוהו להרמה, הרי כשם שחל שם תרומה על החטים כך חל על הזונין. והברייתא כאן נסמכה למשנתנו פ"ה מ"ט, עיין מ"ש להלן.

פחות מכן מוציאי' וכו'. כלומר, אם נפלה סאה חטים עם זוניה לפחות ממאה והכל נדמע, והוא צריך למכור את כל התערובת לכהנים חוץ מדמי אותה סאה, הרי מותר לו לישראל להוציא את הזונין לעצמו. והכוונה שהכהן משלם לו בעד הזונין שבתרומה, שהרי מדין תורה בטלה התרומה ברוב, ואין כאן יותר תרומה. ומכיוון שאין כאן הרמה, הרי ממילא אין מקום שתחול שוב קדושת תרומה עליהם.

42—43. לוג יין צולל שנפל לתוך מאה וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: לוג יין צלול שנפל וכו'. וכ"ה בירושלמי פ"ה ה"ט, מ"ג ע"ד, בר"מ פי"ג מה' תרומות ה"ח ובתוספ' זבחים ע"ג א' ד"ה ר"י ומנחות כ"ב ב' ד"ה ור"י.

43. אין מוציאין שמרים שבהן. וכ"ה בר"מ ובירושלמי הנ"ל.[43] ובתוספ'

[40] עיין בנוסח הרש"ס. אבל גירסת הרפוסים מקויימת אף ע"י כי"ד, ואין להגיה.

[41] ועיין בפיה"מ להר"ם ובריבמ"ץ פ"ה מ"ה. ואפשר שגרסו בחלק השני של דברי יהודה ברבי: והוא שרבו חולין על תרומה (ולא גרסו את המלה "חשבון"), כלומר שהחולין הם קצת יותר מסאה, כדי שתיבטל הסאה שהעלה ברוב, וחלק התרומה שבה במאה חולין ממקום אחר. אבל הראשונים הנ"ל לא הצריכו אלא סאה חולין, ולא סאה וכל שהוא. ואפשר שפירשו כן ע"פ דברי ר' אלעזר בירושלמי שם. עיין בשנות אליהו לפ"ה מ"ה ובפי' הרידב"ז בירושלמי במקומו.

[42] זונין הם זרעונים שחורים הגדלים בין החטים, Lolium Temulentum, ומאכילים אותם ליונים, עיין בירושלמי ריש כלאים, ובמקורות שציין ר"ע לעף בפלורה ח"א, עמ' 725 ואילך.

[42א] ברש"ס שם: שבהן, וכן הניהו המפרשים אף כאן. וקשה להגיה את כל נוסחאות התוספתא והירושלמי.

[43] באהצו"י שם, עמ' 45, מביא גירסא אחרת בירושלמי בשם האו"ז ח"א סי' תשע"ט וח"ד סי' קע"ח ושו"ת מהר"ם ב"ב הוצ' רנ"נ רבינוביץ סי' קס"ה. ויש שם ט"ס בכל המקומות הנ"ל כפי שיוצא ברור

מנחות שם: יעלה. והתוספות לא העתיקו את לשון התוספתא, אלא הוכיחו מכאן שאף לח בלח עולה במאה (נגד שיטת ר"ת שם). ובפירושה נראה שאין הוא חייב להוציא את השמרים מן החולין ולהרים אח"כ את הלוג, כדי שירים לוג יין צלול כמות שנפל, אלא מעלה את הלוג מן החולין כמות שהן, ואעפ"י ששמרים מעורבין בו.[44] והטעם הוא מפני שהשמרים מסייעים לבטול הלוג, ואם יוציא את השמרים מן החולין לפני כן נמצא כאילו מברר את החולין שאין בהם ספק (שהרי בתרומה לא היו שמרים), ומגלה למפרע שלא היו כאן מאה חולין לבטל את התרומה. וכן משמע מלשון הר"מ הנ"ל: אין מוציאין שמרים שבהם, אלא מעלין את הלוג. כלומר, מעלין את הלוג מן החולין כמו שהוא. ומפני בבא זו הובאה הברייתא לכאן, והיא נסמכת למשנתנו ספ"ה.

ובד ובכי"ע נוסף כאן: פחות מיכן מוציאין שמרים שבהם. וזו היא אשגרה מלעיל שו' 42, ואינה גם בירושלמי וברא"מ הנ"ל. ובפ"מ שם העתיק מנוסח הדפוסים.

לוג יין עכור וכו'. ירושלמי ור"מ הנ"ל, ופירושו לוג יין עכור של תרומה שנפל, והעלהו, כמו ברישא.

44. אין מוציאין שמרים שבו. וכ"ה בד בכי"ע וברא"מ הנ"ל. אבל בירושלמי הנ"ל: את מוציא שמרים שבו. ובפי' הרש"ס שם (ג"ד סע"ב): ה"ג לוג יין עכור שנפל למאה לוג יין צלול [אין] אתה מוציא שמרים שבו, והכי איתא בתוספתא וכו'. ולפי דברינו פירושו כמו ברישא, שנותן את הלוג עם השמרים לכהן. ומפרשי הר"מ פירשו אחרת בדבריו, עיי"ש. ועיין בשו"ת הרדב"ז ח"ב לשונות הר"מ סי' רצ"ו.

שאר שבללו בשאר אחר וכו'. עיין ערלה פ"ב מי"א, ולהלן פ"ח הי"ג ומש"ש. ועיין בבלי פסחים כ"ז ב'—כ"ז א'.

45. אם אין באיסר בנותן טעם וכו'. וכן בד: אם אין באסור וכו'. אבל בכי"ע: אם אין בשאור וכו', וצ"ל: בשאור [של איסור] וכו'. ובמשנה הנ"ל: וחכמים אומרים בין שנפל איסור בתחלה ובין בסוף, לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי לחמץ. ובירושלמי שם: עד כדון שנפלו זה אחר זה. נפלו שניהן כאחת מה אמר (כ"ה בד"ק, ולפנינו בטעות: אמרת) בה ר' ליעזר? נשמעינה מן הדא[45] וכו'. והשאלה היא בפירוש לר' אליעזר גרידא, אבל לחכמים מכ"ש שאם נפלו בבת אחת מותרין.[46] ובבבלי ע"ז ס"ח סע"א: ת"ש שאור של תרומה ושל חולין שנפלו לתוך העיסה, בזה כדי להחמיץ ובזה כדי להחמיץ, וחימצו אסור. ר' שמעון מתיר. נפל של תרומה תחלה ד"ה אסור וכו'. אבל בריבמ"ץ ערלה פ"ב מי"א גרס בבבלי: ולא בזה כדי לחמץ ולא בזה כדי לחמץ ונצטרפו וחימצו וכו'.[47] וכנראה שאף התוספתא שלפנינו היא משנת ר' יוסי (עיין להלן) שסובר זה וזה גורם מותר, כמסקנת הבבלי בע"ז מ"ט א' (ועיין גם בירושלמי ערלה פ"א רה"ח, ס"א ע"ג). ועיין להלן פ"ח שו' 29 ואילך ומש"ש.

חיטים בשעורים יבור. שהרי אפשר להכיר את האיסור, ועיין לעיל פ"ה הי"ב, שו' 69. וכן הוא בתוספ' יבמות פ"ב א' ד"ה ר"י ובתוספ' הרא"ש שם ובתוספ' מנחות כ"ב ב' ד"ה ור"י ובתוספ' זבחים ע"ג א' ד"ה ר"י.

45—46. טחנן בנותן טעם. כדין מין בשאינו מינו, עיין להלן. ועיין בתוספ' יבמות

מהמשך הדברים שם, שהרי יין התרומה שנפל הוא צלול, והיין של חולין הוא עכור, וכיצד אפשר לומר אתה מוציא שמרים שבו. פי' שאינו מצטרף לאיסור וכו' ", והרי השמרים הם חולין!

44 עיין להלן פ"י הי"ב, שו' 42.

45 כ"ה בגוף כי"ל, והוגה ע"י אחר: אמר נשמעינה וכו'.

46 עיין רש"י ע"ז מ"ט א' ד"ה אלא רבנן דשאור. ופירוש בעל פ"מ בירוש' ע"ז (פ"ה הי"א) שהשאלה היא על שיטת החכמים הוא תמוה מאד. והגירסא המקוטעת בירוש' ע"ז שם גרמה לו כן.

47 ולגירסא זו צריך לפרש את ההמשך שם: נפל של תרומה תחלה (כלומר, וחמצה) ד"ה אסור. נפל של חולין (כלומר, וחמצו) וכו', ור"ש מתיר. ומכאן מוכיח התלמוד שבפנים מעיקרא פליגי.

פ"ב א' הנ"ל שכתבו: אפילו קמח חטים וקמח שעורים מין במינו הוא לרבא, דאזיל בתר שמא וכו'.[48]

46. בשלן בנותן טעם. ערלה פ"ב מ"ז. ובירושלמי שם (ה"ד, ס"ב ע"א, וכגירסת הר"ש שם סמ"ז) אמרו שלפיכך נקטו גריסין שנתבשלו בעדשים, מפני שאפילו למ"ד נותן טעם לפגם מותר מודה הוא הכא שהוא אסור. ופי' הרש"ס (מ"א ע"ב): דגריסין מתבלין העדשים.

46—47. גריס של פול וגריס של טופח וכו'. וטופח הוא מין ממיני הקטניות, Lathyrus Cicera, עיין לעיל פלורה ח"ב עמ' 440 ואילך. ועיין מ"ש להלן.

47. הרי אילו מין אחד. בח"ד הקשה ממשנת כלאים פ"א מ"א שמוכח משם שפול וטופח הם כלאים זה בזה והם שני מינים. ועיין מ"ש בזה לעיל פ"ב שו' 9.[49] והר"י אברמסקי בחדושיו כאן העיר על הר"מ פט"ו מה' מאכלות אסורות סה"ל שפסק שאם נתערב מין בשאינו מינו ואין יכול לעמוד על טעמו (מפני שאין קפילא שיטעום) חוזר לדין של מין במינו, ושיעורו בתרומה במאה. ובאור"ש במקומו שם העיר גם על פיה"מ להר"מ ע"ז פ"ה מ"ח, והביא ראיה לדברי הר"מ מבבלי ע"ז ס"ט א', עיי"ש. ולפ"ז אמר ר' יוסי כאן שפול וטופח הם קרובים בטעמם, וכשנתערבו אין להבחין בין האיסור וההיתר, וממילא דינם כמין במינו.

47—48. שתי קופות אחת של חולין וכו'. משנתנו פ"ז מ"ה, וסתם משנתנו איפוא היא כר' יוסי. ועיין ר"ש שם ובבלי יבמות פ"ב א' ובתוספ' שם ד"ה שתי. ועיין בערוך לנר שם לתוספ' הנ"ל, ונעלמה ממנו הברייתא כאן. ועיין מ"ש להלן הי"ב שו' 52 ד"ה הריני או'.

49. שתיהן מותרות. במשנתנו הנ"ל: הרי אני אומר לתוך של תרומה נפלה. ולשון המשנה עיקר, שהרי הקופה של תרומה לא נכנסה כאן לגדר ספק כלל, וכל ההיתר הוא בנוי על "אני אומר" גרידא, עיין מ"ש להלן. ועיין ידים פ"ב מ"ד, וסיגנון הברייתות להלן.

49—50. שתי קופות בשתי מגורות שתי מגורות בשתי עליות וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: שתי קופות בשתי מגורות בשתי עליות וכו'. כלומר, שתי קופות שהן או בשתי מגורות,[50] או בשתי עליות, אבל שתי מגורות בשתי עליות לא נזכרו כאן כלל. וכן בירושלמי פ"ד רהי"ב, מ"ג ע"א: שתי קופות בשתי עליות ושתי מגורות בעלייה אחת. אבל שתי מגורות בשתי עליות לא בדא. וכן כנראה גרס הר"ש אף בתוספתא כאן, שכן הוא כותב (פ"ד מי"ב): תניא ב' קופות בב' עליות, ב' מגורות בעליה אחת, הרי אלו יעלו וכו', ודווקא ב' מגורות בעלייה אחת, אבל ב' מגורות בב' עליות לא. ומפרש בירושלמי (הנ"ל) מה בין מגורות לקופות? קופות דרכן להתפנות, מגורות אין דרכן להתפנות וכו', ועיין גם בפי' הרא"ש שם. והירושלמי הובא גם בפיה"מ להר"מ שם והבליעו בפי"ד מה' תרומות ה"ה. ולפי גירסת הירושלמי והר"ש צ"ל בתוספתא כאן: שתי קופות בשתי מגורות, שתי קופות בשתי עליות וכו'. וכן הביאו תוספתא זו בנוסח הר"ש (כולם העתיקו כנראה גם את נוסח התוספתא מן הר"ש) ברשב"א ביצה ד' א' ד"ה ר"י, יבמות פ"ב ב' ד"ה וסבר, תוה"ב, ספק התערובת, בית ד' ש"ב, קי"ג ע"ב וקי"ד ע"א, שו"ת שלו ח"ג סי' ר"ן (ויש שם חסרון בהעתקה מן התוספתא), ריטב"א יבמות פ"ב ב' ד"ה ואיכא, נ"י שם פ"ח סי' ק"ט.

ובמאירי חולין עמ' 404 הביא את התוספתא בנוסח זה בשם קצת רבנים שפרשו במשניות

[48] ועיין בתוספ' הרא"ש שם. ועיין בתוספ' פסחים מ"ד סע"א (ושם כתבו לשיטת אביי). ועיין מ"ש באו"ש פי"ד מה' תרומות הט"ו ומ"ש להלן שו' 47.

[49] ובאו"ש הנ"ל משמע שהוא פירש ששניהם נקראים "גריס", ור' יוסי סובר כשיטת אביי שאוזלין בתר שמא, והוי ליה כחמירא דחיטי וחמירא דשערי (עיין בבלי ע"ז ס"ו א') שהם מין במינו. ועיין גם בצפנת פענח פט"ז מה' מאכלות אסורות הי"ד.

[50] כלומר, שהפירות אינם במגורה עצמה אלא בקופות המונחות במגורה, ודרכן של הקופות להתפנות, עיין להלן.

של תרומות וכו'. אבל לעיל שם (סוף עמ' 403) כתב: "רואין אותן כאלו נתערבו ומצטרפות וכו', וכן בתוספת תרומה,[51] אמרוה אף באחת בבית ואחת בעליה וכו', לא נאמר בתוספת תרומות בשתי קופות שמצטרפות אפי' היו אחת בבית ואחת בעליה, אלא מפני שהוא דבר הראוי להתערב וכו'". ואל תטעה לומר שכן היתה הגירסא בתוספתא לפני המאירי, אלא הרב ז"ל העתיק כאן ע"פ תוה"ב הקצר להרשב"א בית ד' ש"ב ד"ה היו שתי קדירות. ועיין מ"ש בתשלום תוספתא עמ' 17.

והנה בר"ש הנ"ל פסק ע"פ התוספתא והירושלמי שאין מצרפין את הקופות אלא באדם אחד, מפני שדרכן להתפנות, אבל בשני בני אדם אינם מצטרפין. והרשב"א בחידושיו, בשו"ת ובתוה"ב הנ"ל דוחה את ראיות הר"ש (עיין מ"ש להלן שו' 52 ד"ה הריני), ומסתייע גם מסתימת לשון הר"מ (שאינו מחלק בין אדם אחד ושני בני אדם), אבל הוא מסיק (תוה"ב קי"ד ע"ב): ומ"מ צריכים אנו לחוש לדברי הרב ר' שמשון ז"ל, שרב גדול ומובהק הוא. וכן בתוה"ב הקצר הנ"ל: ויראה לי שאפילו היו לשני בני אדם, אלא שאחד מגדולי המורים אוסר, ויש לחוש ולהורות הלכה למעשה כדבריו. ועיין ברשב"א יבמות הנ"ל ובתוה"ב שם (קי"ג ע"ב) מ"ש בשם הרמב"ן, ובמאירי חולין עמ' 404 הנ"ל.

50–51. ר' יהודה או' לא יעלו. דעת ר' יהודה לא נזכרה במשנתנו פ"ד מי"ב. ועיין מ"ש לעיל פ"ג שו' 40.

51–52. בזו מאה ובזו אין מאה וכו', כ"ה בד, בכי"ע ובכל הראשונים הנ"ל. ועיין במשנת מקואות פ"ב מ"ג ותוספתא שם פ"ב סה"ד, וידים פ"ב מ"ד.

52. הריני או' לתוך מאה נפלה. לפי פשוטו חוזר על דברי הת"ק ור' יהודה, שאפילו במקום שאינם מצטרפים, מ"מ ביש באחת מהן בכדי להעלות, השניה מותרת, מפני שאנו תולים בהיתר. ויש כאן המשך של הי"א, והפסיק במחלוקת הת"ק ור"י ור' שמעון, כדי להשמיע לנו "שהריני אומר" נוהג במקום שאין צרוף. ובר"ש הנ"ל הוכיח מכאן שבשני בני אדם אינם מצרפים את הקופות, שאם לא כן למה לנו מאה ופחות ממאה אפילו בחמישים וחמישים סגי, שאנו מצרפין את הקופות ותעלה באחד ומאה. ולפיכך העמידה בשני בני אדם שאין כאן צרוף, אבל תליה בהיתר נוהגת אף בשני בני אדם. ולבסוף הסיק שם: "ואין לומר משום ב' עיירות [נקט לה. דהא][52] קתני לה בתר מילתיה דר' שמעון וכו'", כלומר, ולדידיה הרי יש צרוף בכל מקום. ברם חזרה לרישא מצויה מאד בתוספתא (ובפרט כאן שדברי ר"ש הן פיסקא מן המשנה), ואין בזה משום דוחק כלל, וכן פירש גם בס' משנה ראשונה שם.

וברשב"א ביצה ויבמות ובתוה"ב הנ"ל חידש שבברייתא שלנו אין דין צרוף נוהג כלל, שהרי הקופה בת מאה אינה נכנסת לגדר ספק כלל, מפני שהיא מותרת אפילו אם נפלה לתוכה תרומה,[53] וממילא אלמלי הדין שאנו תולים בהיתר היתה השניה אסורה. והסכים לסברא זו גם בבדק הבית להרא"ה קי"ד ע"א. ובתוה"ב (קי"ד סע"א) הוסיף עוד פירוש שהברייתא משמיעה לנו שצריך להרים מן הגדולה, ואילו מטעם צרוף היה יכול להעלות מאיזו שירצה או מחצה מזו ומחצה מזו, כמפורש בירושלמי בפ"ד הי"ב, מ"ג סע"א.

ובירושלמי פ"ז ה"ד, מ"ד ע"ד: אחת יש בה כדי לעלות ואחת אין בה כדי לעלות, אני אומר לאותה שאין בה כדי לעלות נפלה. ואעפ"י שכן הוא בכל הנוסחאות (לרבות גם כי"ר ונוסח הר"ש סיריליאו) מ"מ נראה שיש שם ט"ס וצ"ל: לאותה שיש בה כדי לעלות נפלה, כמו שהגיהו המפרשים (ועיין בראש פ"ז מ"ה) וכמו שהוא בתוספתא. ולהלן בירושלמי שם: ר' שמעון בן לקיש בשם

[51] עיין לעיל פ"ה הע' 87.

[52] כן מעתיק הרש"ס (מ"ד ע"א) בשם פי' הר"ש. ועיין גם בפי' הרא"ש פ"ד מי"ב. ובגליון הר"ש בהוצ' ראם לא תקנו יפה.

[53] עיין שו"ת הרשב"א ח"א סי' תש"ל ומיוחסות סי' קפ"ב שכתב: ואפילו לרבינו יצחק ז"ל שפי' שלכתחילה צריך להרים וכו' מ"מ מותר לאכל המרומע בלי הרמה וכו'. עיין לעיל הע' 29.

בר קפרא אמר והוא שיש בשנייה רוב. ר' יוחנן אמר אעפ"י שאין בשנייה רוב. והמחלוקת הולכת על הבבא שלפנינו.[54] וכתב הרש"ס שם: להכי מייתי תלמודא פלוגתא דר' יוחנן וריש לקיש בהך ברייתא, ולא הביא הפלוגתא במתני' דידן, להודיעך כחו דר' יוחנן דאע"ג דברייתא לכאורה משמעה כריש לקיש, אפ"ה פליג גביה [ר' יוחנן]. ובריטב"א יבמות פ"ב ב' סד"ה ואיכא: ולר' יוחנן מיירי התם אע"ג שאין בהן רבייה כלל, ואיידי דתני שיש בזו מאה, נקט שאין בזו מאה, ולר"ל מאה הוא דליכא, אבל רבויא איכא. ועיין מ"ש להלן שו' 69.

52—53. אחת מדומעת ואחת שאינה מדומעת הריני וכו'. וכ"ה בירושלמי ה"ד הנ"ל (אלא ששנו שם בבא זו לפני הרישא כאן). ובתוה"ב להרשב"א (בית ד' ש"ב, קי"ג ע"ב) ובחידושיו ליבמות (פ"ב ב'): דתנן בפרק ששי של תרומות אחת מדומעת ואחת שאינה מדומעת אני אומר לתוך מדומעת[55] נפלה. והכוונה לתוספתא כאן. ועיין גם בפי' הרא"ש פ"ז מ"ה. והלכה זו כפולה אף להלן בסמוך, עיין מש"ש. ועיין בתוספתא מקואות פ"ב סה"ד.

53—54. בזו ארבעים סאה ובזו ארבעים סאה וכו'. כ"ה בכי"ע. ובכי"ו ובד בטעות: ובזו אין ארבעים סאה וכו'. ובירושלמי (פ"ד הי"ב, מ"ג סע"א): ר' סימון בשם בר פדיה היו לפניו שתי קופות, בזו חמשים סאה ובזו חמשים סאה[56] וכו'. והר"מ (פי"ד מה' תרומות הט"ו) פסק כהלכה שלנו והשמיט את הדוגמא, וכתב: שתי קופות שנפלה סאה של תרומה וכו'.

54. וידוע לאי זו מהן נפלה וכו'. ירושלמי ור"מ הנ"ל, תוה"ב להרשב"א בית ד' ש"ב, קי"ד ע"א, וכחידושיו ליבמות פ"ב ב', מאירי חולין עמ' 404, כל הברייתא עד סוף ההלכה.

56. למקום שנפלה ראשונה וכו'. זו היא ההלכה שבסוף הי"ב, ולא נקטה אלא משום סיפא, ועיין בתוספתא מקואות פ"ב ה"ג.

57. ואין ידוע וכו'. המוקף ליתא בכי"ע, בראשונים ובירושלמי הנ"ל.

58. וידוע לאיזה מהן נפלה וכו'. וכ"ה בכי"ע, בראשונים, בירושלמי הנ"ל ובתוס' מקואות פ"ב ה"ד. ועיין בשנו"ס.

אינו יכול לתלות וכו'. ירושלמי, תוספתא מקואות וראשונים הנ"ל. ועיין תוספ' נדה ס' ב' ד"ה כאן. והלכה זו נוהגת אף בשתי קופות שאין בשתיהן יחד מאה כנגד התרומה שנפלה לאחת מהן, ואח"כ רבו בשוגג חולין באחת מהן ויש בה כדי להעלות, אין אנו תולים שנפלה לתוך זו שיש בה עכשיו כדי להעלות, עיין בירושלמי שם.

59—60. אחת של חיטין ואחת של שעורים וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: אחת של שעורים ואחת של חיטים, לפניהם שני סאין אחת של חיטים ואחת של שעורים וכו' (ועיין הסיגנון להלן הי"ח). וכן צריך לפרש גם לפי גירסא שלפנינו שהיו בביתו שתי קופות גדולות של חולין, אחת של חיטין ואחת של שעורים, ולפניהם שתי קופות קטנות (בכי"ע: סאין), של תרומה, אחת של חטים ואחת של שעורים. נמצא שלפניו ארבע קופות: שתים גדולות של חולין, ושתים קטנות של תרומה.

60. נפלה אחת מהן ואבדה אח' מהן וכו'. השלמתי ע"פ ד, ובכי"ו השמטה ברורה, כפי שרואים מהמשך התוספתא.[57] והמפרשים נדחקו מאד בפירוש התוספתא,[58] והגיהו בה.

[54] וכן פירש הרש"ס שם ובפ"מ. אבל בר"ש שם פ"ו מ"ה פירש שהמחלוקת שלהם עונה על משנתנו.

[55] בתוה"ב בטעות: מרומעת בתוך מרומעת.

[56] סתם קופות גדולות היו מחזיקים ששים סאה ביבש (להלן כלים ב"מ רפ"ה) כשהן גדושות וארבעים כשהן מחוקות, עיין במשנת כלים רפט"ו ובבבלי שבת ל"ה א'.

[57] ובכי"ע משובש יותר: ונפלה אחת מהן ואינו ידוע לאיזו מהן נפלה שתיהן מותרות.

[58] באו"ש (פי"ד מה' תרומות הט"ו) פירש ע"פ כי"ע שנתערב קמח בקמח ואין להכיר אם הוא מין במינו או מין בשאינו מינו, והשאלה היא אם הוא בטל בששים או במאה. ואף פירוש זה דחוק מאד

ונראה לפרשה בפירוש מרווח בלי שום הגהה. והכוונה היא שראה שקופה אחת נפלה לתוך אחת מן השלש הנשארות, ואח"כ אבדה אחת מהם, ונמצאו בידו שתי קופות גדולות, אחת של חטים ואחת של שעורים. והנה יש מקום לתלות ולומר שאין כאן תרומה כלל, משום שמא נפלה התרומה לתוך התרומה והיא היא שאבדה,[59] ונשארו לפניו חולין גרידא. אבל יש להסתפק ולחשוש שמא נפלו חטי התרומה לתוך חטי החולין והשעורים של תרומה אבדו, ונמצאו בידו שתי קופות גדולות, אחת מדומעת, ואחת של חולין.[60] וכן ספק זה כשאנו באים אצל שעורים. והתוספתא פוסקת ששתיהן מותרות, מפני שהוא ספק דמוע: ספק אין כאן מדומע כלל (שאנו אומרים תרומה לתוך תרומה נפלה ואבדה), ואפילו אם תימצי לומר תרומה לתוך חולין נפלה, כשאתה בא אצל קופה של חטים אתה תולה שהתרומה של שעורים נפלה לתוך של שעורים והחטים של תרומה אבדו, וכשאתה בא אצל שעורים אתה אומר שהתרומה של חיטים נפלה לתוך החטים והשעורים של תרומה אבדו,[61] ועיין לעיל פ"ה שו' 43 ד"ה ספק ומש"ש.

62. נפלה סאה תרומה לתוך אחת מהן וכו'. כלומר, אם נפלה סאה תרומה טמאה לתוך אחת מהם הריני אומר שתרומה טמאה נפלה לתוך הטמאה, מפני שתולין הקלקלה במקולקל. ובירושלמי פ"ז ה"ד, מ"ד ע"ד: אחת טמאה ואחת טהורה אני אומר לתוך טמאה נפלה. ודברי הירושלמי עונים על המשנה שם: שתי קופות אחת של תרומה ואחת של חולין שנפלה סאה של תרומה לתוך אחת מהן וכו'. והירושלמי אומר שאם היו שתים של תרומה, אחת טמאה ואחת טהורה ונפלה תרומה טמאה לתוך אחת מהן וכו', כבתוספתא כאן, ועיין בפי' הרא"ש פ"ז מ"ה. ברם מדברי הר"מ (פי"ד הט"ז) מוכח שהוא פירש את הירושלמי בשתי קופות של חולין אחת טמאה ואחת טהורה שנפלה תרומה (בין טהורה ובין טמאה) לתוך אחת מהן אני אומר שהתרומה נפלה לתוך החולין הטמאים. אבל הלכה זו מתנגדת לדברי התוספתא להלן (סהי"ז) שפוסקת שאין תולין את הקלקלה במקולקל אלא אם יש מתירין כנגד המתוקן, כלומר שהמקולקל אינו נאסר כלל, ובשתיהם של חולין הרי החולין הטמאין נאסרין לזרים בין אם נפלה תרומה טהורה ובין אם נפלה תרומה טמאה לתוכם, ועיין גם להלן שו' 68, ומ"ש בשם הירושלמי שם.

63. וטהורה לא תאכל בטהרה עד שתתחשב וכו'. הטעם הוא שלחומרא אנו חוששים שמא יש בה תרומה טמאה, ולפיכך מחלקים את התרומה לעיסיות קטנות פחות מכביצה, כדי שלא תטמא אותן הטמאה שבתוכה לכשיכשרו לטומאה בלישה.[62]

ומוציא את התוספתא מידי פשוטה. ועיין בס' תוספות ירושלים להרי"א איסרלין יו"ד סי' קי"א, ואף הוא לא עמד על העיקר שיש להסתפק שמא נפלה תרומה לתוך תרומה, והיא היא שאבדה, ולפיכך נרחק לפרש שהיו של שני אנשים ועוד, עיי"ש.

[59] אבל אין להסתפק שמא נפלו חולין לתוך חולין ואבדה, שהרי החולין מרובים מן התרומה, ואם נפל המרובה לתוך המרובה הרי היה מכיר.

[60] אבל אין להסתפק שמא אבדו השעורים של חולין ונשארו השעורים של תרומה, שהרי בכגון דא היה מכיר את התרומה, משום שהיא בקופה קטנה.

[61] סוף דבר הספקות הם: ספק אין כאן תרומה כלל, משום שנפלה תרומה לתוך תרומה והיא היא שאבדה; ספק אחת מדומעת ואחת חולין. אבל ודאי הוא שאין כאן קופה שלמה של תרומה; שהרי אם נפלה קופה של חולין לתוך חולין ואבדה, נשארו בידו שתי קופות קטנות (או שתי סאין כנ' כי"ע), וניכרות הן ואין כאן ספק. ואם נפלה תרומה לתוך תרומה (וע"י זה רבתה הקופה), ואבדה אחת מן החולין, הרי ניכר הוא שאחת מהן מעורבת חטים ושעורים יחד. ואם נפלה תרומה לתוך חולין מין במינו ואבדה הקופה השניה של חולין, הרי ניכר הוא שנשארה הקטנה של תרומה. ולפיכך לא יתכנו הספיקות הללו אלא אך ורק אם נפלה תרומה לתוך תרומה ואבדה ואין כאן תרומה כלל, או שנפלה תרומה לתוך חולין מין במינו, והשניה של תרומה אבדה, ויש כאן לכל היותר אחת מדומעת ואחת של חולין.

[62] ועיין לשון הר"מ פי"ד מה' תרומות הי"ד.

64. שתי קופות אחת של תרומה וכו'. כל הברייתא בתוה"ב להרשב"א (בית ד' ש"ב, קי"ג ב') בשם התוספתא.

65. סאה תרומה לתוך אחת מהן וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע וברשב"א הנ"ל. וביר' (פ"ז ה"ו, מ"ד ע"ד): סאה תרומה טמאה וכו'. וגם לפנינו הפירוש הוא תרומה טמאה. ברם בר"מ פי"ד מה' תרומות ה"כ מעתיק: שתי קופות אחת של תרומה טמאה ואחת של חולין טהורין ונפלה סאה תרומה טהורה לתוך אחת מהן אומרים לתוך של תרומה נפלה וכו'. וכנראה שהר"מ פסק ע"פ התוספתא כאן ופירש "תרומה"— תרומה טהורה. ועיין להלן.

66. וחולין טהורין לא יאכלו בטהרה עד וכו'. וביר': והחולין יאכלו בטהרה. וברי"מ הנ"ל: והחולין יאכלו קליות. וגירסתו מתאימה בתוכנה לתוספתא כאן שצריך לאכול את החולין במדה כזאת שלא יבואו לידי קבלת טומאה, ואין הבדל בין אם מחלקן לעיסיות פחות מכביצה, ובין אם אוכלן קליות מבלי הכשר מים, עיין במשנה פ"ה מ"ב. ועיין בבבלי בכורות כ"ג א' שבארו למה אוכל את החולין קליות. ברם לגירסת הר"מ הנ"ל שנפלה תרומה טהורה, ספק לתוך תרומה טמאה ספק לתוך חולין טהורין קשה למה יאכל את החולין קליות וכדומה, הרי שניהם טהורין, ואין צורך אלא לאוכלן בטהרה, כגירסת הירושלמי.[63]

67. אחת של תרומה טהורה וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע ובתוה"ב להרשב"א: שתי קופות אחת של תרומה וכו'.[64] ועיין מ"ש להלן בשם הירושלמי.

68. נפלה סאה תרומה לתוך וכו'. וכ"ה בד, בכי"ע ובתוה"ב הנ"ל. והכוונה לתרומה טמאה. וביר' פ"ז ה"ו, מ"ה רע"א: שתי קופות אחת של תרומה טהורה ואחת של חולין טמאין[65] וכו' נפלה סאה תרומה טמאה וכו'.

68—69. ואין ידוע לאי זו מהן נפלה וכו'. בכי"ע: ואין ידוע אם מזו לתוך זו ואם מזו לתוך זו וכו', והסופר השמיט שם מ"ואין ידוע" שבשו' 68 עד "ואין ידוע" שבשו' 72.

69. שתיהן אסורות. וכ"ה בכת"י פ"מ (פ"ז ה"ה), בתוה"ב להרשב"א ובירושלמי הנ"ל. אבל בד בטעות: שתיהן מותרו'. ומסביר בירושלמי: מה נפשך, אי לתוך תרומה נפלה אסורה, אי לתוך של חולין נפלו אסור,[66] כלומר, הרי כאן אין לו מתירין כנגדו.

אם יש בהן לעלות זו את זו וכו'. תוה"ב להרשב"א הנ"ל. ופירושו שאם יש בתרומה טהורה, או בחולין, מאה כנגד הסאה של תרומה טמאה, הריני תולה שנפלה לתוך של מאה (כמפורש לעיל שו' 52), והן מצילות זו את זו.

[63] אבל בירושלמי הגירסא בפירוש: תרומה טמאה. ועיין מ"ש מהרי"ק במקומו. ועיין בהשגות הראב"ד פי"ד הי"ז, והשגתו אינה מובנת לפי הגירסא המשובשת ברברי הר"מ שברוב הדפוסים. והנכון הוא בר"מ ר"ק (במקום הי"ח והי"ט שבהוצאות החדשות): נפלה סאה תרומה טמאה לתוך אחת מהן (כלומר, בשתי קופות אחת של תרומה טהורה ואחת של חולין טמאין, עיין בהי"ז שם) אומרין לתוך של תרומה נפלה, והחולין יאכלו קליות או ילושו במי פירות (ומה שבאמצע חסר). וכ"ה הגירסא בכתי"י, וכן מביא במהרי"ק בשם ר"מ מונה ור"מ כ"י. וע"ז תמה הראב"ד, אם התרומה שנפלה היא טמאה והחולין הם טמאים מה מועילה בה אכילת קליות או לישה במי פירות. ופתח את השגתו: זאת הפיסקא לא מצאתיה לא במשנה ולא בתוספתא ולא בירושלמי. ועיין מה שנרחק במהרי"ק ליישב את דעת הר"מ. וצע"ג בדבר. ועצם ההלכה קשה שהרי התרומה הטמאה אוסרת בין את התרומה הטהורה ובין את החולין, ואין כאן מתיר כנגד המתוקן, ולמה אנו תולין בתרומה טהורה יותר מבחולין. ועיין בר"ט שם הט"ז ומ"ש לעיל שו' 62.

[64] וצוק' הכנים מעצמו "היו לפניו".

[65] בתוספתא כאן: טהורין, ברם הרין אינו משתנה כאן ע"י טהרת החולין או טומאתם.

[66] בירושלמי מוסיף עוד: למה שספק טמא טמא וספק מרומע מותר. ברם הדברים אינם עונים על הבבא שלנו אלא על הרישא שם, והירושלמי מבאר למה אוכל את החלין ניקודין. אבל עיין בר"מ ספי"ר מה' תרומות ובמהרי"ק שם.

69—70. ולא יאכלו בטהרה וכו'. וכ"ה בד. אבל בתוה"ב להרשב"א הנ"ל: וזו וזו לא יאכלו בטהרה וכו'. וגירסא יפה היא, והכוונה היא שבין התרומה ובין החולין יתחלקו בעיסיות וכו', שהרי אף התרומה נכנסת לספק החומרא ודינה כמו שמפורש לעיל שו' 63, עיין מש"ש. וכן צריך לפרש אף לפי הגירסא שלפנינו: ולא יאכלו וכו', כלומר זו וזו, התרומה כמו שבארנו, והחולין כמבואר במשנתנו פ"ה מ"ב, וכטעם הכבלי בבכורות כ"ג א'.

71. שתי קופות אחת של תרומה וכו'. בבבלי נחלקו עליה ר' יוחנן ור"ל אם צריך רוב חולין. וכבר תמהו הראשונים למה לא נחלקו על משנתנו פ"ז מ"ה, עיין בר"ש שם ובתוספ' יבמות פ"ב א' ד"ה שתי ומ"ש לעיל סוף שו' 52. ועיין בפי' הרש"ס לירושלמי, ס"ח ע"א. ובכפר"פ ספכ"א עמ' תנ"ו מביא הלכה זו מן התוספתא, ועיין להלן פ"ח הי"ח.

73—74. ואם היה טבל מעשר ראשון וכו'. לעיל פ"ה הט"ו ולהלן פ"ח הי"ט. וכן הביאוה בר"ש ובראי"ש פ"ז מ"ה וברשב"א בתוה"ב בית ד' ש"ב, קי"ג ע"ב. והפירוש הוא שאם היו שתי קופות אחת של טבל ואחת של חולין, או אחת של מעשר ראשון ואחת של חולין, או אחת של מע"ש ואחת של חולין ונפלה תרומה לתוך אחת מהן (והוא הדין שתים כנגד שתים, דוגמת הרישא כאן, ואין הדין משתנה בזה). ופשיטא שניחא לו לבעה"ב לתלות בטבל, מפני שאינו מפסיד כלום שיכול לעשות את השיריים תרומה על מקום אחר. וכן ניחא לו לתלות במעשר ראשון, שהרי הוא צריך לתנו ללוי, ואין אחריותו עליו, ונותן לו את המדומע, והלוי יפסיד שימכרנו לכהן בדמי תרומה,[67] וכמו כן ניחא לו לתלות במע"ש, מפני שהוא רוצה יותר להפסיד במע"ש שצריך לאכול את פדיונו בירושלים מאשר להפסיד בחולין (ועיין לעיל ה"ב שמפורש שם שמע"ש שנדמע פודהו בדמי תרומה). ועיין בפי' הרש"ס, ס"ח סע"א, ופירושו דחוק מאד.

74—75. שלא התירו ספק מדומע אלא לדבר שיש לו מתירין. וכ"ה בכל הנוסחאות ובמקבילות שציינתי לעיל ובראשונים הנ"ל,[68] ואין להגיה. ועלינו לקבל את פירוש הר"ש שהכוונה היא שלא התירו ספק מדומע אלא בדבר שיש לו מתירין כנגדו, כלומר, שהשני אינו נאסר אם אנו תולים שהאיסור נפל לתוכו,[69] אבל אם השני ג"כ נאסר, אלא שנוח לו לבעה"ב לתלות בו אין נוהג בו "שאני אומר" (כשם שלא ינהג בשתי קופות אחת של שבעים סאה ואחת של עשרים שנפלה תרומה לאחת מהן, שנוח לו לבעה"ב לתלות בקטנה, כדי שלא תיאסר הגדולה).[70] ובפירוש הרא"ש הנ"ל: דמאי חזית לאסור קופה [זו] יותר מזו. והתוספתא השתמשה כאן בדבור המושאל "יש לו מתירין" כמליצה בעלמא.[71]

[67] ואפילו לשיטת הרמב"ן שהובאה ברשב"א יבמות פ"ב א', ובתוה"ב הנ"ל קי"ג ע"ב, דינו כאן לכל הפחות כאדם אחר שבא לישאל עליו ועל חבירו ששניהם אסורים.

[68] בשינויים קלים: בדבר (כי"ע ור"ש), בשיש (רשב"א. ועיין במקבילות), והיא היא.

[69] כגון שיש בו כדי בטול, או שהוא אסור בין כך ובין כך.

[70] ועיין בס' איסור והיתר המיוחס לרבינו יונה סי' כ"ט, ה', שלא פסק כן. וכבר השיג עליו הש"ך יו"ד סי' קי"א ס"ק ה' אות י"א. ועיין בס' תולדות זאב להגרז"ו פראנק ז"ל יו"ד סי' קי"א.

[71] במשנת מקואות פ"ב מ"ג: ספקו טהור מפני שיש לו במה יתלה. היו שניהם פחותים מארבעים סאה וכו' ספקו טמא שאין לו במה יתלה. ושם שניהם שוים, ואפשר לומר כפירוש המפרשים שם "הי מינייהו מפקת", אבל כאן יש לו במה לתלות, בדבר שאינו מפסיד בו כ"כ, אלא שההלכה היא שאין לו לתלות אלא בדבר שלא נאסר ע"י הנפילה, בדבר שיש לו מתירין.

פ"ז

1. הסך יין של תרומה וכו'. בד ובכי"ע: הסך שמן של תרומה וכו'. וכן בפירוש ר"י קרא לש"ב כ', כ"ב (יאהרבוך הפרנקפורטי ח"ח עמ' 18): במסכת תרומות בפרק ר' שמעון אומר הסך שמן של תרומה. ולפי גירסא זו צ"ל שר"ש חולק על משנתנו רפ"ו (ועל הברייתא הסתמית להלן רה"ג) שמחייבת חומש בסיכה. ובתו"כ אמור (פ"ו ה"ח, צ"ח ע"א): ולא יחללו להביא את הסך ואת השותה. ופירשו בבבלי (נדה ל"ב א'): להביא את הסך כשותה. אבל בירושלמי[1] אמר ר' יוחנן על ברייתא זו: לית כאן סך, כלומר, סמי מכאן סך. ולפ"ז הדרשה על סיכה היא אסמכתא בעלמא, ואינו חייב חומש על סיכה, אלא קרן בלבד.[2] (ע"פ פירוש ר' יונה בר"ג). ועיין בתוספ' נדה ל"ב א' ד"ה וכשמן ובאחרונים שציין בקומץ מנחה כאן ה"ג אות א'. ועיין בתוספ' אנשי שם לתיו"ט פ"ו מ"א.

וגירסת כי"ו מתפרשת כפשוטה, שיין אינו ראוי לסיכה,[3] והוא אינו אלא מזיקו, ולפיכך משלם קרן[4] ואינו משלם חומש אפילו מדרבנן.[5] וברי"מ פ"י מה' תרומות סהי"א: והשותה שמן והסך את היין משלמים את הקרן ולא את החומש. ושערו במהרי"ק ובכי"מ שם שכן גרס רבינו בתוספתא. ולפ"ז צ"ל בכי"ו: הסך יין [והשותה שמן] של תרומה וכו'. ובד ובכי"ע צ"ל: הסך [יין. והשותה] שמן של תרומה וכו'. אבל אין השערה זו מוחלטת, שהרי דרך רבינו לצרף את המקורות, ושמא צרף כאן את הברייתא בבבלי ברכות (ל"ה סע"ב) עם התוספתא כאן. אלא שמ"מ מוכח שרבינו גרס כאן יין של תרומה, כגי' כי"ו. ולפיכך השארתיה בפנים כמות שהיא. ועיין מ"ש להלן בסוף ההלכה.

2. האוכל תרומה נקורה וכו'. ר"מ פ"י מה' תרומות ה"ז וכפו"פ פי"ט ריש עמ' תמ"ג. ופירושה שאעפ"י שאין לה דמים ואינה שווה כלום מ"מ חייב קרן וחומש, כסתם משנת פסחים (פ"ב מ"ד) שמחייבת כן באכילת תרומה בפסח. והר"מ הנ"ל פסק כברייתא שלנו ופסק (שם ה"ו) שלא כמשנת פסחים. ועיין באו"ש שם מ"ש לחלק בזה,[6] ולפירושו כל הברייתות כאן הן אפילו למ"ד לפי דמים משלם, עי"ש.

ואעפ"י שתרומה שהטיל בה נחש ארס היא כעפר בעלמא (עיין ירוש' רפ"ג ומ"ש לעיל פ"ד שו' 23) ובטלה ממנה קדושת תרומה, מ"מ כיון שאכל ולא הוזק, הרי נתברר למפרע שלא היה בה ארס ולפיכך משלם. ועיין מ"ש בצפנת פענח להגר"י ראזין פ"י מה' שחיטה ה"ח.

3. משלם את הקרן ואינו משלם את החומש. וכ"ה בד ובר"מ פ"י הי"א, וכן העתיק בפ"מ (פ"ז ה"א ד"ה במזיד בתרומה). אבל בכי"ע: משלם קרן וחומש, וכ"ה בהשגות על הר"מ הנ"ל. וכבר העירותי במבואי לתס"ר (ח"א סוף עמ' 1) שגירסאות הר"מ בתוספתא מתאימות יותר לד וכי"ו, וגירסאות הראב"ד קרובות יותר לכי"ע. ובמבי"ט על הר"מ (וכן אף בח"ד כאן) כתב לחלק בין נזיר ויוה"כ (עיין להלן שו' 4), משום שבתרומה כתיב כי יאכל קדש

[1] מע"ש פ"ב ה"א, נ"נ ע"ב; שבת פ"ט ה"ד, י"ב ע"א; יומא פ"ח ה"א, מ"ד ע"ד; תענית פ"א ה"ו, ס"ד ע"ג.

[2] בירושלמי הנ"ל: שוות סיכה לשתייה. לאיסור ולתשלומין אבל לא לעונש.

[3] כמשנת שביעית פ"ח מ"ב ומקבילות ולהלן פ"ט הי"ד ומקבילות, עיין מש"ש.

[4] מדאורייתא, אם בא ליד כהן, עיין בשטמ"ק לברכות ל"ה סע"ב ובריטב"א שמובא בשטמ"ק ב"מ צ"ט ב'. ועיין לעיל הע' 2. ובמאירי ברכות ל"ה ב' הלשון משובשת.

[5] עיין בתוספ' ב"מ צ"ט ב' ד"ה פרט.

[6] ומש"ש שמותר למכור לגוי חולין מגולין או נקודין (עיין בבלי ע"ז ל"א סע"ב), הרי מפורש להלן (שו' 54) שלא ישקה מים מגולין לגוי. ושמא יש לחלק בין מודיעו לאינו מודיעו.

בשגגה, דמשמע דאין באכילה זו אלא איסור קדש, מה שאין כן ביין לנזיר דאסיר עליה משם אחר, וביום הכפורים הרי נאסר בכל האוכלין, אבל בנזיר, האוכל הוא שנאסר עליו וכו'. וכנראה שירד לחלק בין איסור גברא לאיסור חפצא, ונזיר הוא איסור חפצא,[7] וכן לכאורה משמע מן הירושלמי נזיר (פ"א ה"ב, נ"א ע"ב) וכפירוש הריטב"א בנדרים.[8]

ברם כבר הכריע הרדב"ז על הר"מ הנ"ל שגירסת כי"ע המקויימת ע"י הראב"ד היא הנכונה, ומגיהי הספרים הם שהגיהו בד ובכי"ו, מפני שראו שהתוספתא נוקטת כאן בבות בבות, באחת משלם קרן ואינו משלם חומש ובשניה משלם שניהם.

3–4. אכל תרומה ביום הכפורים וכו'. ר"מ פ"י מה' תרומות ה"ז.

4. יין וחומץ משלם קרן וחומש. וכ"ה בד. ובכי"ע: הסך יין וחומץ משלם את הקרן ואינו משלם את החומש. וגירסא זו מתאימה לגירסת ד וכי"ו בריש פירקין, עיין מש"ש. אבל לפי גירסת כי"ו וד כאן פירושו: השותה יין וחומץ וכו', כלומר, השותה יין וחומץ כאחד משלם קרן וחומש.[9] ובר"מ הנ"ל: והסך יין ושמן כאחד, או ששתה שמן וחומץ כאחד וכו', ה"ז משלם קרן וחומש (וכ"ה גם בנוסחאות כי"י). וכנראה שרבינו גרס כאן: שמן וחומץ (במקום: יין וחומץ) משלם וכו'. ובבבלי ברכות (ל"ה סע"ב): הסך שמן של תרומה משלם וכו'. אבל בכ"י בית נתן שם (כ"ב רע"ב): הסך יין וחומץ של תרומה וכו'. ובמאירי שם (123 ע"א): הא אם סך אפי' ביין ושמן כאחד משלם קרן וחומש. ומכאן נראה שגרס בבבלי שם: הסך יין ושמן[10] וכו', וכן, כנראה, גרס גם הר"מ שם, וצרף את הברייתא שבבבלי לתוספתא שלנו. ואם הגירסא בכי"ו ובד כאן נכונה, הרי מוכח שאם שתה חומץ לבד אינו משלם חומש, וכחכמים שחולקים על רבי (עיין להלן פ"ט הי"א ומש"ש). אבל הר"מ שגרס כאן: שמן וחומץ, הרי הרבותא היא שאעפ"י ששתה שמן לבד אינו משלם חומש (עיין מ"ש בריש פירקין) אבל אם שתה שמן וחומץ יחד הרי הוא כשותה אכסיגרון (ὀξύγαρον) וחייב (עיין בבלי ברכות ל"ה סע"ב). ולפיכך פסק שם: או גמע את החומץ ה"ז משלם קרן וחומש, ואין כאן סתירה מיניה וביה.

5. משלם דמי עצים לכהן. כפו"פ פי"ט ריש עמ' תמ"ג הנ"ל. ולפי פשוטו (שלא הזכירו שבאוכל מזיד עסיקינן) משמע שאפילו אכל בשוגג אינו משלם אלא דמי עצים, ומפריש חולין טהורין כשווי דמי תרומה טמאה, ונותנן הן וחומשן לכהן, והן נעשין תרומה (עיין במשנתנו פ"ו מ"א). ואעפ"י שלאחר שהן נעשין תרומה מפסיד הכהן, שהרי החולין לא היו שוין יותר מדמי עצים, ועכשיו שנעשו תרומה פחתו בדמיהם מ"מ לא איכפת לנו בזה, מפני שבשעת התשלומים היו שוים דמי התרומה טמאה שאכל. (רשב"א גיטין נ"ד א' בשם יש מפרשים. ועיין מאירי פסחים ל"א סע"ב). ולשיטת בעלי התוספות (יבמות צ' א' ד"ה חסורי) משלם חולין טהורין במדה כזו שמחירן כדמי עצים אף לאחר שנעשו תרומה. כלומר אם דמי התרומה הטמאה שאכל שוויין זוז מפריש חולין בדמי שני זוזים ושני חומשין, והן נעשים תרומה ונפחת ערכם עד זוז וחומש (עיין להלן כתובות רפ"ה ומש"ש) ונמצא שהכהן מקבל דמי עצים. ואם היתה תרומת

[7] ודלא כשיטת הרא"ש בנדרים ב' ב', הרנב"י שם י"ז א', הריטב"א שבועות כ"ב ב' ד"ה או דילמא ועוד. ועיין בתוספ' רי"ד סוף פסחים מהדו"ת, כ"נ סע"א מן הספר.

[8] ט"ז ב' (כ' רע"ד מן הספר). ועיין במאירי נזיר נ' ב' (ד' ליוורנו פ"ז רע"א ואילך) ומה שהאריך בזה המגיה למאירי (שם פ"ח ע"ד, ומ"ש בשם כת"י לרבנן קמאי). ועיין ברדב"ז על הר"מ שם ובאחרונים שציין בשירי מנחה כאן. ועיין בבית האוצר לר"י ענגיל ח"א כלל קכ"ה ובשמן למנחה על המנחת חינוך מצוה ש"ג שהאריכו לבאר תוספתא זו.

[9] עיין בבלי ע"ז ס"ו סע"א ובתה"ב להרשב"א בית ה' שער ה', קנ"א ע"א, ובמאירי ע"ז, עמ' 264 ועמ' 271.

[10] עיין שבת פי"ט מ"ב, תוספתא שם פי"ג (כי"ע פי"ב) הי"ב, ירושלמי שם פי"ד ה"ג, י"ד סע"ג (ומקבילה בברכות פ"א ה"ב, נ' ע"א); בבלי שם קל"ד א'.

תותים טמאים שאינם ראויים לכלום, אינו משלם כלום, עיין להלן פסחים פ"א ה"י ובבלי שם ל"ב א'. ועיין מ"ש להלן ה"ז.

5–6. כל דבר שיש בו שוה פרוטה וכו'. כלומר, ואעפ"י שאין בו כזית חייב לשלם קרן וחומש. עיין בבלי פסחים ל"ב ב', ועיין מ"ש להלן.

6–7. לא אמרו שוה פרוטה אלא בהקדש בלבד. בבבלי גרסו כאן: אלא לעניין מעילה בלבד, אבל לתרומה אינו חייב עד שיהא בו כזית. ודייקו מכאן שלאבא שאול חייב אעפ"י שאין בו כזית, אם יש בו שוה פרוטה. ועיין בירושלמי פסחים פ"ב ה"ג, כ"ט ע"א, ומ"ש בהירושלמי כפשוטו עמ' 403. ועיין בירושלמי כאן פ"ו ה"ד, מ"ד ע"ב, ובמה"פ שם ד"ה א"ר ינאי.

נמצאנו למדים שלפי החכמים אם אכל פחות מכזית אינו משלם חומש, אעפ"י שהוא שוה פרוטה, דכתיב "כי יאכל, אין אכילה פחותה מכזית" (תו"כ אמור פרק ו' ה"ג, ועיי"ש פ"ד הט"ז), ואין כאן אלא נהנה מן התרומה (בלי אכילה), ומשלם את הקרן. ואם אכל כזית אעפ"י שאין בו שוה פרוטה משלם.[11] ועיין במהר"ם חלאוה פסחים ל"א סע"ב.

7. אחד האוכל וכו'. להלן כריתות פ"ב ה"ב, ובמשנתנו כאן פ"ו מ"א, והובאה בבבלי פסחים ל"א סע"ב וב"מ נ"ד ב'.[12]

אכל וחזר ואכל וכו'. להלן פסחים פ"א הי"ב; יומא פ"ד (כי"ע פ"ה) ה"ג, כריתות פ"ב ה"ב. ועיין להלן מקוואות פ"ז ה"ה, בבלי כריתות י"ג א'.

8. אם יש מתחלת אכילה ראשונה וכו'. וכ"ה במקבילות הנ"ל, ופירושו שאף זמן האכילה נכלל בשעור הפרס, וכן מוכח מלשון המשנה בכריתות פ"ג מ"ג.[13]

כדי אכילת פרס. כלומר, חצי ככר, ונחלקו בו התנאים אם הוא כשלש ביצים או כארבע ביצים, עיין בבלי עירובין פ"ג א', ולהלן מקוואות פ"ז ה"ו ומש"ש בתס"ר ח"ד עמ' 46.[14]

10. כדי שתיית רביעית. וכ"ה בד ובר"מ פ"י מה' תרומות ה"ג. אבל בכי"ע: כדי אכילת פרס. ובהשגות להר"מ הנ"ל: אמת הוא שכן מצא בתוספתא (וא"כ גם לפני הראב"ד היתה כאן הגירסא ככי"ו וד), אבל במסכת כריתות (י"ג א') וכו' נראה שאף לשתייה בעינן כדי

[11] ועיין בר"מ פ"י מה' תרומות הכ"ד ובכ"מ שם, ומש"ש בפי' הבבלי בפסחים ל"ב ב'. ועיין במאירי פסחים שם ד"ה האוכל. ברם מ"ש בכ"מ בפירוש הירושלמי כאן פ"ו ה"ד, הרי נראים מאד דברי בעל מה"פ שם ד"ה א"ר ינאי, ואין להניה בירושלמי.

[12] באהצו"י לירושלמי, סוף עמ' 46, מביא גירסת ס' ירואים (וכ"ה בהוצאת שיף) סי' קע"א במשנתנו: משלם קרן חומש ואשם, ומעיר: ליתא, כלומר שהמלה "ואשם" ליתא במשנתנו. ופשיטא שאין גירסא זו זקוקה לביטול, ואינה אלא אשגרה ממשנת ב"ק פ"ט מ"ז ומ"ח; שבועות פ"ח מ"ג ועוד בכ"מ. ברם ראיתי במאירי ניטין נ"ד רע"א (עמ' 222): זר שאכל תרומה בשוגג משלם קרן וחומש ומביא אשם. וכאן אין ט"ס, שהרי הוא כותב ממש בלשון זו אף בברכות ל"ה סע"ב ד"ה זר ויבמות ל"ד א', הוצ' הר"ח אלבק, עמ' 149. ובהערות שם העיר על דברי רש"י כריתות ז' רע"א. ובשטמ"ק שם: בקצת ספרים כתיב כאן אשם, ורש"י ז"ל לא גריס ליה. ועיין מ"ש הרמ"מ כשר בתלפיות ח"ד (ניריורק, תמוז תש"ט), עמ' 91 ואילך.

[13] בבבלי פסחים ק"ד ב': ובלבד שלא ישהה בין אכילה לחברתה יותר מכדי אכילת פרס. ועיין במאירי שם ובשו"ע או"ח סי' תע"ה ס"ק ו' ובברכי יוסף שם. ובר"ן יומא פ"ח סי' תתקע"א: מצטרפין כל שלא שהה בין אכילה ראשונה לאכילה אחרונה יותר מאכילת פרס. ועיין גם בתוספ' כריתות י"ב ב' ד"ה מתחלה. וכבר העיר הגאון החסיד ר' שלמה זלמן מווילנא שאף הר"ן מכניס את האכילה לתוך השיעור, דוגמת לשון חז"ל (ירוש' בכורים פ"ב ה"א, ס"ד ע"ד; בבלי ר"ה י"ח א' ועוד בכ"מ): עשרה ימים שבין ר"ה ליום הכפורים, שאף ר"ה ויוה"כ בכלל (תולדות אדם ח"נ רפ"ב).

[14] עיין מ"ש בזה בס' שיעורי תורה להר"ח נאה סי' נ' ס"ק ט"ו, עמ' ר"נ ואילך.

אכילת פרס, וכן בתוספתא פסחים כך הוא בכדי אכילת פרס. אבל לפנינו בתוספתא פסחים (פ"א הי"ב) בד, בכי"ו, בכי"ע ובכ"י לונדון: כדי שתיית רביעית. וכן מעתיקים משם גם בר"ן יומא פ"ח סי' תתקע"א ובס' מנוח על הר"מ, ה' שביתת עשור פ"ב, ל"ד ע"ב. וכ"ה להלן יומא פ"ד (כי"ע פ"ה) ה"ג בכל הנוסחאות, וכן מעתיקים משם גם הקדמונים, עיין בתס"ר ח"א עמ' 193. וכ"ה להלן כריתות פ"ב ה"ב. אבל בתוספתא מקוואות פ"ז (בד פ"ח) ה"ז: כל המשקים[15] מצטרפין לפסול את הגוף בשותה רביעית בתוך כדי אכילת פרס, שתה וחזר ושתה וכו' כדי שתיית רביעית וכו'. פתח באכילת פרס וסיים ברביעית! אבל בד ובר"ש: כדי אכילת פרס וכו'. וכ"ה בבבלי כריתות י"ג א' שהעיר עליו הראב"ד. וכן פסק הר"מ בעצמו בפ"ח מה' אבות הטומאה הי"א, ועיין במ"מ פ"ב מה' שביתת עשור ה"ד. ועיין מ"ש להלן.

11. אף שתייה בכזית. וכ"ה להלן פסחים (אלא שבכי"ו חסרה שם המקבילה מכאן ואילך), יומא וכריתות הנ"ל. וכן פוסק הר"מ בפ"י מה' תרומות סה"ב, וכ"ה בסמ"ג לאוין רנ"ח, ע"ו ע"ב. וכן בכפו"פ פי"ט סוף עמ' תמ"א: אכילה בכזית שתיה בכזית, ואין מצטרפין. ובח"ד (סד"ה אבא שאול) כתב שדין זה הוא דווקא בתרומה דלא כתיב ביה שתיה אלא אכילה וכו', לומר דאפילו שותה יין דתרומה שיעורו בכזית כשיעור אכילה. ברם כבר ראינו שהלכה זו נשנתה גם לעניין חמץ, יוה"כ וחלב. וברור שיש בבבות הללו כמה הלכות שנשנו אגב גררא ואינן שייכות אלא למקום אחד ונשנו באשגרה בכל המקומות. כן, לדוגמא, אין לשנות הלכה זו ביוה"כ, שהרי שיעור אכילת יוה"כ הוא ככותבת ולא כזית, וסמי בבא זו מיומא. ומעתה יש לשאול היכן הוא עיקר בבא זו. וכבר עמד על עיקר הדברים בס' שיח יצחק ליומא (פ"א א' ד"ה מה שתמצא בתוספתא). והגרא"ז מרגליות[16] הוכיח שמלשון הר"מ ברפ"א מה' חמץ ומצה משמע שאף בחמץ אמרינן כן, עיי"ש שהאריך בעניין זה. והנה יש מקום לומר שעיקר ההלכה היא בחמץ ובחלב, והיא הולכת על הרישא (בפסחים וכריתות שם): אחד האוכל ואחד הממחה ושותה וכו', "דכל דבר שעיקרו עומד לאכילה וכו', אעפ"י שנהנה דרך שתיה, מ"מ מתחייב על שיעור שהיה מתחייב עליו אם אוכלו, משא"כ כשעיקרו עומד לשתיה, כך נאמרה הלכה שלא יתחייב אלא ברביעית שזה שיעור שתייה".[17] ולפ"ז אם שתה יין של תרומה חייב ברביעית, ולא נאמר שיעור כזית אלא לעניין אוכלין שהמחן ושתאן. אבל כבר ראינו שהר"מ הביא את ההלכה שלנו אף לעניין תרומה ולא חילק בין אוכלין שהמחן ובין משקין.[18] ועיין מ"ש להלן.

ומסתבר ששיעור השהייה "כדי שתיית רביעית" ששנינו לעיל אינו אלא במשקין שמתחייבין עליהם ברביעית, אבל באוכלין שהמחן שחייב עליהם בכזית אף שיעור השהייה הוא כזית בכדי אכילת פרס. וכאן אנו רואים מדברי הר"מ הנ"ל שפסק שכתרומה חיוב השתייה בכזית והשהייה היא בכדי שתיית רביעית, ועיין בשו"ת הרדב"ז, לשונות הר"מ ח"ב, סי' ק"צ.

12. אכילה ושתייה אין מצטרפין. וכ"ה במקבילות הנ"ל.[19] והפירוש הוא שאכילה ושתיית משקין שדרכן לשתות כשהן נוזלין אין מצטרפין, מפני שאין שיעורן שוין, עיין מ"ש לעיל. ולהלן כריתות פ"ב הי"ט: הימחה את החלב וגמעו, היקפה את הדם ואכלו, אם יש בו כזית חייב וכו'. אבל כחצי זית ושתה כחצי זית ממין אחד הרי זה חייב. כלומר, אם אכל חצי

[15] כ"ה בד ובר"ש מקוואות פ"י מ"ז. ובכי"ו בטעות: הביצים.
[16] בית אפרים או"ח סי' י"ד.
[17] בית אפרים הנ"ל. ועיין בתוספתא כריתות פ"ב הי"ט ובירושלמי יומא פ"ח ה"ג, מ"ה ע"א, שבועות פ"ג ה"ב, ל"ד ע"ב. ועיין חולין ק"כ א' וירוש' מע"ש פ"ב ה"א, נ"ג ע"ב.
[18] עיין בבית אפרים הנ"ל.
[19] ועיין בכפו"פ שהעתקנו לעיל ריש שו' 11.

זית חלב כממשו ושתה חצי זית חלב מחוי מצטרפין, שהרי שיעור שניהם שוה.[20] ויש גם מקום לומר, שבמקום ששנו: כשם שאכילה בכזית וכו', לא שנו אכילה ושתייה אין מצטרפין, ובמקום ששנו: אכילה ושתייה אין מצטרפין, לא שנו: כשם שאכילה בכזית וכו'. וכבר אמרנו לעיל שבימא בוודאי לא שנו "כשם שאכילה בכזית וכו'" (שהרי ביוה"כ השיעור הוא ככותבת), ושם שנו אכילה ושתייה אין מצטרפין, מפני שאין שעורם שוים, ועיין במשנה שם פ"ח מ"ב. ועיין מ"ש באו"ש פ"ב מה' שביתת עשור ה"א.

ובר"מ הנ"ל פסק שבתרומה אף שתיית משקין ממש היא בכזית, ולפיכך השמיט הלכה זו, ומשמע שלשיטתו אכילה ושתיה מצטרפין בתרומה. וזו היא שיטת אבא מרי בירושלמי[21]: ואין לית כאן סך, לית כאן שותה. דלכן דבר שהוא בא משני לוין מצטרף? כלומר אם אין אנו גורסים בברייתא שבתו"כ (אמור פ"ו ה"ח, צ"ח ע"א) סיכה, הרי אין לגרוס שם אף שתיה, שהרי אכילה ושתיה מצטרפין בתרומה, ומכאן ששתיהן בלאו אחד (שתיה בכלל אכילה). ולא נשנית שתייה בברייתא זו אלא אגב סיכה, לומר שסיכה כשתיה (כפירוש הבבלי בנדה ל"ב א'), ועובר בסיכה משום ולא יחללו. אבל בכפו"פ פי"ט הנ"ל הביא גם את הבבא שלנו (לעניין תרומה), אעפ"י שפסק ששיעורן אחד. ושמא טעמו משום שאין שעור שהייתן והפסקתן שוה, כפירוש בעל ח"ד, ועיין מ"ש להלן בסמוך.

12–13. אפי' מחמשת המינין הרי אילו מצטרפין. וכ"ה להלן פסחים וכריתות הנ"ל. ולכאורה נראה שעיקר בבא זו מקומה בפסחים,[22] ולפיכך אומרת התוספתא שאפילו אכל כזית אחד מצורף מכל חמשת המינים חייב. וזהו כמשנת חלה פ"א מ"ב: האוכל מהן (כלומר, מחמשת המינין) וכו' כזית חמץ חייב בהכרת. ובירושלמי שם (ה"ב, ג"ז ע"ג): אפילו תימר כזית מכולהון, שנייא היא שכולהן לשם חמץ. והדברים מובנים לעניין חמץ, אבל מאי שיאטהון דחמשת מינים דוקא, לעניין תרומה ושאר איסורין. ברם הר"מ (בפי"ד מה' מאכלות אסורות ה"ה) פסק: וחמשת מיני תבואה וכו' מצטרפים לכזית, בין לאיסור חמץ בפסח בין לאיסור חדש מלפני העומר, בין לאיסורי מעשר שני ותרומות. ומכאן שפירש בבא זו אף לעניין תרומה. ולכאורה משמע מלשון זו שדווקא חמשת המינים מצטרפים לכזית, אבל מין מחמשת המינים ומין אחר אין מצטרפין, וזה לא יתכן, שהרי אמרנו לעיל שאכילה ושתיית משקין ממש מצטרפין לשיטת הר"מ, אע"פ שיש כאן צירוף של מינים מחוץ לחמשת מיני תבואה. ולפיכך מחוורתא שאף כאן אין מדברים אלא בחמץ בפסח, שאין חמץ ממש מחוץ לחמשת המינין, וכל מה שנוהג בו חמץ מצטרף, והוא הדין לעניין תרומה בכל המינים. והר"מ נקט את לשון התוספתא.

13. כחצי זית אחר ממין אחר וכו'. בכי"ע: כחצי זית ממין אחר, וכ"ה להלן כריתות פ"ב ה"ג. אבל להלן פסחים פ"א הי"ב (בד ובכ"י לונדון): כחצי זית אחר אפילו ממין אחד. ומכיוון שבכמה כתי"י קשה להבחין בין ר"ש לדלי"ת, הרי מסתברת השערת בעל ח"ד שגם כאן צ"ל: ממין אחד, ואין לנו להרבות במחלוקות המקבילות.

14. אין מצטרפין. מפני שיש ידיעה לחצי שיעור, וכחכמים במשנת שבת ספי"ב, ועיין בירושלמי ובבבלי שם (ק"ה ע"א) ובכריתות י"ב ב'. וכנראה שעיקר מקום ברייתא זו הוא בתוספתא כריתות הנ"ל. ושמא לעניין תרומה לא יצטרך לשלם חומש אם היתה לו ידיעה באמצע, ועיין בירושלמי כאן רפ"ו ובפי' הרש"ס שם, נ"ו סע"א.

כשם שאין נותנין תרומה וכו'. לעיל דמאי פ"ג שו' 6, ועיין מש"ש.

[20] כן פירש לנכון הרי"ז האדמו"ר מסאקולוב בהסכמתו לס' גור אריה יהודה להר"מ יהודה ארי' ליב זעמבא. ועיין בס' שיח יצחק ליומא פ"א א' ד"ה מה שתמצא בתוספתא, שהזכרנו בפנים.

[21] מע"ש פ"ב ה"א ובמקבילות שצוינו לעיל הע' 1. ושיטת אבא מרי היא בהתאם למשנתנו, עיין מש"ש בריש פרקין.

[22] בכי"ו ובכי"ע שם נשמטה בבא זו, אבל היא ישנה בר ובכ"י לונדון.

15. האוכל תרומת עם הארץ וכו'. לעיל דמאי פ"ג שו' 7, ירושלמי כאן פ"ו סה"א (ועיין בפ"מ שם), ר"מ פ"י מה' תרומות הכ"א.

16—17. וחבר נוטל דמים וכו'. כלומר, החבר שאכל נוטל דמים מן הכהן וכו'. וכן הוא בר"מ הנ"ל, וכן מוכח מן הירושלמי הנ"ל, עי"ש ועיין מ"ש לעיל דמאי פ"ג שו' 8. ובח"ד פירש שהחבר הוא הכהן ששילמו לו, וכן משמע לכאורה מרהיטת הלשון בתוספתא, אבל הדיבור „נוטל דמים" מתפרש יותר יפה על החבר שאכל (אעפ"י שאפשר לפרשו גם על הכהן ששילמו לו, ופירושו שנוטל דמים מביתו ומסייס בהם). ולמעשה אין הבדל אלא בטורח, מי צריך לפייס את ע"ה. ועיין להלן שו' 23 סוף ד"ה וחבר ומש"ש.

18. כופין וכו'. עיין לעיל דמאי פ"ג שו' 9 ומש"ש.

18—19. האוכל תרומה טהורה משלם מן החולין טהורין. וכ"ה בד. והוא לפי תיקון הבבלי (יבמות צ' א', גיטין נ"ד א') בברייתא זו. ובכי"ע: האוכל תרומה טמאה משלם דמי חולין טהורין. ובירושלמי פ"ו ה"א ופ"ז ה"א (ובמקבילה בכתובות): תני אכל תרומה טמאה משלם חולין טהורין (אלא שמסיים שם: ואם שילם חולין טמאין יצא). וכ"ה בבבלי הנ"ל (לפני שתקנו את הברייתא). וגם בכי"ע צ"ל: מן (במקום „דמי") החולין וכו', שאם משלם דמים, הרי בוודאי אינו צריך לשלם כחולין טהורין. ובבבלי הנ"ל הסיקו: חסורי מיחסרא והכי קתני, אכל תרומה טמאה משלם כל דהו, אכל תרומה טהורה משלם חולין טהורין וכו'. וכן פסק הר"מ בפ"י מה' תרומות ה"כ.[23] ולפי גירסת הירושלמי וכי"ע פירושו שאכל את התרומה הטמאה בשוגג, ומשלם חולין טהורין והן נעשין תרומה. ועיין להלן.

19. סמכוס או' וכו'. בירושלמי הנ"ל: ר' נתן אומר סומכוס אומר וכו'. ובבבלי הנ"ל: סומכוס אומר משום ר' מאיר וכו'.

19—20. בשוגג תשלומיו תשלומין וכו'. כלומר, אם שלם חולין טמאין בשוגג שלא ידע שהן טמאין, עיין בתוספ' יבמות צ' א' ד"ה בשוגג. וכן מוכח מהמשך הירושלמי שם ששוגג ומזיד הוא בתשלומין ולא באכילה.

20. במזיד אין תשלומיו תשלומין. עיין בבבלי הנ"ל וברש"י שם ד"ה דאכל. והירושלמי לא חש לקושיא זו, שהרי מפסיד לו לכהן, עיין בתוספ' הנ"ל.

וחכמים או' בין בשוגג בין במזיד וכו'. וכ"ה בבבלי הנ"ל, אבל בירושלמי ליתא. ובסמ"ג לאוין רנ"ח, ע"ה ע"ג, הובאה בבא זו בשם התוספתא.

21. תשלומיו תשלומין וכו'. עיין בתוספ' יבמות צ' א' ד"ה אזיל.

ישראל שנתנו לו תרומה וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע. ובר"מ פ"י מה' תרומות הכ"ב: וכן אם נפלה לו תרומה מאבי אמו ואכלה וכו'. וכל הדוגמאות כאן הן בתרומה שבאה לידו בהיתר.

22—23. משלם קרן וחומש לכהן חבר וכו'. עיין במחלוקת ר' יוחנן ורשב"ל בירושלמי (פ"ו ה"א, מ"ד ע"א), בר"מ הנ"ל ובמהרי"ק שם. ועיין מה שהאריך במהרי"ט אלגזי פ"ד מה' חלה סי' י"א, צ"ג ע"ב ואילך, בבאור התוספתא והירושלמי, ועיין באו"ש פ"י מה' תרומות הכ"ו.

23. וחבר עונה אותן דמים. בד: וחבר נותן להן דמים. וכ"ה בר"מ הנ"ל. ובכי"ע: וחבר אינו נותן אותן דמים. וזו היא בוודאי גירסא משובשת, ואולי צ"ל שם: וחבר אינו נותן להם דמים, והיא כרבי (תו"כ אמור פרק ו' ה"ז ירושלמי כאן פ"ו ה"א) שסובר מתנתה מקדשתה, וצריך לתתה לכהן בלי דמים, עיין בירושלמי ובמהרי"ט אלגזי הנ"ל. ברם אין לגירסת

[23] והני' הנכונה היא בר"ח, וכ"ה בכי". אבל בר"ק ובד"ו הני' בר"מ היא: אכל תרומה טמאה משלם חולין טהורין, ואם שילם חולין טמאין וכו'. ועיין ברדב"ז שם.

כי"ע קיום נגד נוסח כי"ו, ד והר"מ. וגירסת כי"ו נראית מקורית, אלא שהלשון מגומגמת קצת. ואעפ"י שהכסף יענה את הכל מ"מ נראה יותר שצ"ל: וחבר עושה אותן דמים (כסיגנון הרגיל במשנה ובברייתא). והתוספתא דייקה בלשונה, ואמרה שהכהן מקבל את התשלומין בתורת נתינה כתרומה, אבל לא כמקח. והברייתא היא כרבי הסובר שמתנתה מקדשתה, ונותנה בתורת תרומה, אלא שמ"מ גוף התשלומין הן של הישראל (שהרי משלו אכל) והכהן עושה אותן (כלומר, את תשלומי התרומה) דמים, כאדם שנהנה מחבירו וחסר אותו, ואינו משלם אלא לפי הנאתו, עיין בר"מ הנ"ל. ולפי כל הפירושים החבר כאן הוא הכהן החבר, ועיין לעיל שו' 16—17 ומש"ש.

הגונב תרומת הקדש וכו'. כלומר, שידע שהיא הקדש, ולא נתחייב בקרבן מעילה, ולא נתחלל ההקדש ונשאר בהוייתו.

25. אכלה וכו'. כלומר, אכלה בשוגג, ונמצא שעכשיו מתחייב בקרבן מעילה ובחומש על ההקדש ובחומש על התרומה.

משלם שני חומשין. בד: שני קרנין וחומש, וכ"ה בכי"ע. והנכון כלפנינו, וכ"ה במשנתנו פ"ו מ"ד, וכמו שמפרש להלן.

26. והן נעשין קדש בתרומה. וכ"ה בד. ופירושו שבהרמתו נעשין קודש, כלומר תרומתו והפרשתו מקדשתן. ובריייתא זו היא כר' אלעזר בר שמעון[24] הסובר שהפרשתה מקדשתה, אלא שחייב להחזיר להקדש את הגזילה, וממילא כשמפריש ע"מ לשלם להקדש, הוי ליה כמפריש להקדש, והחולין נעשין קודש בתרימתו.

קרן נותן לגזבר וכו'. כלומר, הקרן גרידא נעשה הקדש, מפני שהחולין שנעשו תרומה הן החזרת הגזלה, והחומש שחייב להקדש הוא חומש דמי תרומה, ואינו צריך לשלמו מן החולין, והחומש שמשלם מן החולין הוא חומש בעד התרומה ולא בעד ההקדש, כמפורש להלן.

26—27. בקרן זה מועלין וכו'. בד: בקרן מועלין. וכן בכי"ע: קרן מועלין (ובין השורות תלוי: זה). וגם לפנינו "זה" לאו דוקא, שהרי אין כאן אלא קרן אחד, ונקט "זה" אגב חומש שלהלן.

27. בחומש זה אין מועלין. בכי"ע: וחומש זה וכו'. ו"אין מועלין" לאו דוקא, שאינו קודש כלל אלא הוא כשאר תרומה, שהרי ניתן לכהנים.

חומש שני תרומה ודמיי תרומה. בכי"ע: ודמאי תרומה, ובד חסרות שתי מלים הללו. ולפנינו צ"ל: ודמי תרומה, כלומר, חומש שני (בעד המעילה בהקדש) יכול לשלם תרומה (שנפלה לו מאבי אמו כהן, או שגבה בחובו) או דמי תרומה, שהרי לא הפסיד להקדש יותר מדמי תרומה.[25]

27—28. נותן לגזבר וחומש לבעלין. וכ"ה בד, ובכי"ע: נותן לגיזבר וחומש זה אין מועלין (חומש שני תרומה ודמאי תרומה נותן לגיזבר). והמלים שהקפתי נכפלו בטעות מלעיל. וקרוב לוודאי בעיני שבטופס שלפני הסופר של כי"ע היה כתוב: וחומש זה מועלין (אלא שהעתיק מלעיל בטעות: אין מועלין. חומש שני תרומה וכו'), וכצ"ל לפנינו: וחומש זה מועלין,[26] שהרי הוא הקדש, ועיין בבלי ב"מ נ"ד ב', תו"כ ויקרא חובה פ"כ סה"ז ובפי' הראב"ד שם. ונראה שהלכה זו נוהגת אף במתפיס פירות מע"ש לבדק הבית (להלן מע"ש פ"ה הכ"ב ומש"ש), וכשפודה אותן אין מועלין בחומש ראשון, ובחומש שני מועלין. ולעצם העניין כאן, עיין בירושלמי פ"ו ה"ד, מ"ד ע"ב, ובר"מ פ"י מה' תרומות הכ"ו ומ"ש באו"ש שם.

[24] תו"כ אמור פ"ו ה"ז, צ"ח ע"א; ירוש' פ"ו ה"א, מ"ד ע"א.

[25] במלא"ש פ"ו סמ"ד בשם ר' יהוסף [אשכנזי] נסתפק בזה, וכאן מפורש שמשלם תרומה או דמי תרומה.

[26] ונשתבש באשנרה מלעיל שו' 26: וחומש לבעלין.

28. ר' מאיר מחייב בקופה וכו'. להלן חלה פ"א ה"ה. ובמשנתנו (פ"ז מ"ה): אין ידוע איזו היא של תרומה. ואי זו היא של חולין. אכל אחת מהן פטור והשניה נוהג בה כתרומה, וחייבת בחלה דברי ר' מאיר, ר' יוסי פוטר. ועיין להלן טבול יום פ"ב ה"ז (ומ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 166) ובבבלי נדה מ"ז א'. והעמידוה בבבלי שם בחלה דרבנן, ולפיכך פטורה מן החלה לר' יוסי. אבל מסתימת לשון הר"מ (פ"ו מה' בכורים ה"ד) משמע שמדומע פטור אפילו מחלה דאורייתא, וכן מפורש במאירי נדה מ"ז א' עמ' 166, ועיין במה"פ חלה פ"א ה"ד ד"ה והמדומע. ועיין מ"ש להלן.

28—29. וחכמים אומ' מדומע פטור וכו'. להלן חלה הנ"ל. ובירושלמי כאן פ"ז ה"ו, מ"ה ע"א: א"ר יוחנן ספק מדומע פטור מן החלה, ספק דימוע הנאכל משום דמע חייב בחלה. ובחלה פ"א סה"ה, נ"ז סע"ד: דא"ר יוחנן מדומע פטור מן החלה ספק מדומע והנאכל משום דימוע חייב בחלה, וכ"ה (בשינויי כתיב) גם בקטעים מן הגניזה (תרביץ ש"ג עמ' 126). וכן בר"מ (פ"ו מה' בכורים ה"ד) הנ"ל: וספק מדומע חייב בחלה. וכ"ה במאירי פסחים ל"ז א' ד"ה המדומע. וברור שהם דברי ר' יוחנן הם דברי החכמים שלפנינו. והנה הלשון בירושלמי בחלה ("והנאכל") משמע שיש לפנינו שני דברים: ספק דמוע, ונאכל משום דמע, ובשניהם חייב בחלה. וכן אפשר לפרש גם את התוספתא כאן.

ושמא ספק דמוע היא ההלכה שבמשנתנו פ"ז מ"ו, כלומר, קופה ספק תרומה ספק חולין שנפלה לתוך החולין, והיא מותרת, וחייבת בחלה. ו"נאכל משום דמע" היא ההלכה שבריש מ"ה שם, והייבו בשתי קופות אחת של תרומה ואחת של חולין ונפלה סאה תרומה לתוך אחת מהן החולין מותרין, מפני שאנו אומרים תרומה לתוך תרומה נפלו. והתוספתא קוראת לה "נאכל משום דמע" מפני שגם ההיתר נאכל לפעמים בחומרות דימוע (עיין מ"ש לעיל פ"ו הט"ז והי"ז). וזהו ספק מדומע שנזכר לעיל פ"ו סהי"ח ובמקבילות. וכן פירש הרש"ס לירושלמי תרומות ספ"ז. ועיין במה שהאריך במהרי"ט אלגזי ה' חלה פ"ד סי' י"ט, ק"ג ע"ד ואילך. ברם לכל הפירושים הנ"ל קשה מה שאמרו בירושלמי (חלה הנ"ל) על מאמר ר' יוחנן הנ"ל: הדא דאיתמר כשהיו יותר מחמשת רבעים, אבל אם היו חמשת רבעים מצומצמין פטורה מן החלה. ומשמע מכאן שבתוך "נאכל משום דמע" יש בוודאי תרומה. ולפירוש הנ"ל קשה מה לי יותר מחמשת רבעים מה לי חמשת רבעים מצומצמים, הרי אפשר שכולם חולין.

ונראה שנאכל משום דמע פירושו מאה חולין שנתערבה בהן אחת של תרומה, והורמה האחת. ואעפ"י שלפי החשבון עדיין נשאר בחולין רוב התרומה שנפלה, מ"מ כיון שנתבטלה התרומה ומדומע זה מותר לזרים, חייב בחלה. ולפיכך אמרו בירושלמי הנ"ל שאם נשארו חמשת רבעים מצומצמים אחרי שהרים אחד ממאה מן החולין לשם תרומה פטורין מן החלה, שהרי בוודאי נשאר בהם חלק מן התרומה, ונמצא שאין כאן שיעור של חיוב חלה. ואל תתמה על חידוש זה, שהרי גדולה מזו כתב במאירי פסחים ל"ז א' (כ"ד דע"ג): ועיקר הדברים לפרשו (כלומר, מהו מדומע שפטור מן החלה) בשנפלה לאחד ומאה, שמותרת לזרים אחר שהעלה שיעור הדמוע, שהרי מכל מקום התרומה נשארה שם, והותרה בביטול אלא שצריך להרים מפני גזל הכהן. והדברים הללו הם תמוהים מאד, וקשה להניח שסאה שנפלה למאה תפטור את הכל מן החלה,[27] אבל מ"מ למדנו מדברי המאירי שיש מקום לומר שגם סאה שנפלה למאה פטורה מן החלה, ולפיכך אין לתמוה אם התוספתא משמיעה לנו שהמדומע במאה חייב בחלה.

[27] עיין מ"ש לעיל פ"ה הע' 18 בשם הראב"ד. ובירוש' חלה פ"א ה"ה, נ"ז ע"ד, ותרומות פ"ד ה"ח, מ"ג ע"א: אפילו סאה אחת שנפלה לתשעים ותשע חולין, כלומר פוטרת את הכל מן החלה. והריבמ"ץ בכת"י שם (לפי ס' תרומת חלה להר"ש אליעזרי, ז' ע"א) וכן באו"ז ח"א סי' רי"ז, ל"ג ע"ב, מעתיקים כן בפירוש בשם הירושלמי. ואעפ"י שמסתבר שזו היא הוספת פירוש הריבמ"ץ בעצמו כרגיל אצלו, מ"מ הפירוש הוא פירוש אמת, והסוגיא מפרשת את משנת חלה, ולא את משנת תרומות (עיין ר"ש חלה

29—30. ר' ליעזר או' משלמין וכו'. פיסקא ממשנתנו פ"ו מ"ו. והתוספתא שלנו הובאה בתוספ' רי"ד עירובין כ"ט ב' (ב' ע"א) ד"ה דתניא ובפי' תו"כ המיוחס להר"ש, אמור פ"ו ה"ו, צ"א ע"ג. ועיין בתו"כ שם.

30. מן היפה על הרע. ע"כ הפיסקא ממשנתנו.

31. אכל שעורים ומשלם חטים גרוגרות וכו'. בכי"ו נוסף אחר „חטים": אכל חטין ומשלם שעורין.[28] וכ"ז ליתא בד, בכי"ע ובראשונים הנ"ל. וכתב בח"ד שאפילו לר"א צריך שיהא מאותו הסוג, ואם אכל מין דגן ישלם מין דגן ואם אכל פירות האילן ישלם מפירות האילן. ונעלם ממנו לרגע קטן דברי הירושלמי במקומו (רה"ו): הא כיצד אכל ירק ושילם גרוגרות, גרוגרות ושילם תמרים וכו'. וכ"ה בריבמ"ץ פ"ו מ"ו. ובתו"כ הנ"ל: הא כיצד אכל גרוגרות ושילם לו תמרים תבא לו ברכה. ולא נזכרו שם חטים ושעורים. וכנראה שלבריתא זו בתו"כ כיון רב יוסף בבבלי עירובין כ"ט ב' ופסחים ל"ב א'. והוכיחו ממנה בבבלי שם שתמרים עדיפים מגרוגרות, ותבוא עליו ברכה שמשלם גריווא תמרים בעד גריווא של גרוגרות. ודחו שם הוכחה זו, ואמרו שאין מכאן ראיה, ואפשר שלפי דמים משלם, וגרוגרות עדיפי מתמרים,[29] אלא שיש יותר קופצים על תמרים (מפני שהם בזול). אבל מן הגירסא שלנו בתוספתא משמע שתמרים עדיפי מגרוגרות, ויגיד עליו ריעו: אכל שעורים משלם חטים,[30] כלומר, אכל לחם של שעורים וכו'.[31]

32—33. כשם שמשלמין מן החדש על הישן וכו'. כלומר, שהרי ר"ע עצמו אומר (במשנה פ"ו מ"ו): אם אכל קישואין של ערב שביעית ימתין לקשואין של מוצאי שביעית וישלם מהם, הרי לך שמשלם מן החדש על הישן. ובריבמ"ץ ספ"ו: תניא אמר לו ר' אליעזר לר' עקיבא כשם שמשלמין מן החדש על הישן לדבריך, אף כן משלמין ממין על שאינו מינו. והמלה „לדבריך" הן פירוש של הריבמ"ץ ע"פ המשנה הנ"ל. ועיין ר"מ פ"י מה' תרומה הי"ח, ובמהרי"ק שם בסוף ההלכה.

33—34. האוכל את הטבל משלם מן הלקט וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות.[32] ובח"ד פקפק בגירסא זו, ואמר: טבל. אי גירסא דוקנית היא וכו' לא מתוקמא אלא דאתו לידי כהן בטבלייהו וכו'.[33] וכמעט מן הנמנע הוא לפרש כאן טבל כפשוטו,[34] ושמא צ"ל: האוכל את הטבל משלם [ד]מין. [משלם מן] הלקט וכו', כלומר, האוכל טבל משלם דמיו, כמפורש להלן מע"ש (פ"ג הי"א, עיין מש"ש). ואח"כ חוזר למשנתנו פ"ו מ"ה: משלם מן הלקט וכו'. כדברי חכמים שם, עיין להלן.

פ"א מ"ד וטבול יום פ"ג מ"ד ובפירוש הרש"ס לירוש' תרומות פ"ד, מ' ע"ב). הרי לך שדווקא אם נפלה סאה של תרומה לתשעים ותשע פוטרת אותן מן החלה, אבל לא כשנפלה למאה.

[28] ועיין מ"ש על גירסא זו להלן הע' 30.

[29] עיין רש"י עירובין שם ד"ה א"ל אביי ובמאירי ד"ה זר, והמו"ל בהע' א' שם לא עיין יפה בגמרא. ועיין בבלי פסחים ל"ב א'.

[30] ושמא נובעת מכאן גירסת כי"ו (עיין לעיל הע' 28): אכל חטין ומשלם שעורין, כלומר, במקום שיש יותר קופצים על שעורים תבוא עליו ברכה אם משלם שעורים כפלים כחטים (לפי דמים), מפני שיש עליהם קופצים. ולפי גירסא זו אין ראיה מכאן שתמרים עדיפי מגרוגרות.

[31] שהרי אם אכל שעורים ממש אינו משלם אלא קרן (עיין בבלי יומא פ"א רע"א), ואין התשלומין קודש.

[32] ועיין מ"ש להלן הע' 39 על דברי הראב"ד בתו"כ.

[33] ואם פירושו נכון, תהיה מכאן סתירה לדברי הרא"ש בשטמ"ק חולין קל"א א'.

[34] עיין להלן מע"ש פ"ג הי"א ובבלי חולין ק"ל ב'. ועיין מ"ש באו"ש פ"י מה' תרומות הי"ח, והדוחק נראה לעין.

34. ומן התבואה שלא הביאה שליש דברי ר' ליעזר. וכ"ה בד. ובכי"ע ליתא „דברי ר' ליעזר". ובמשנתנו הנ"ל: אין משלמין מן הלקט ומן השכחה ומן הפאה ומן ההפקר ולא ממעשר ראשון שנטלה תרומתו ולא ממעשר שני והקדש שנפדו,[35] שאין הקדש פודה את הקדש דברי ר' מאיר. וחכמים מתירין באלו. ובירושלמי נחלקו ר' לקיש ור' יוחנן אם „באלו" פירושו רק במע"ש והקדש, או שהחכמים מתירין בכולם. ומן התוספתא כאן ברור שהחכמים מתירין בכולם.[36] וכן בתו"כ אמור פ"ו סה"ה, צ"ז ע"ד: וחכמים אומרים משלמים מכולם. ובפי' הראב"ד (שם ה"ו) הסיק שאפילו לר' אליעזר שמשלמים ממין על שאינו מינו, מ"מ אין משלמין מפירות שביעית, שהרי פירות שביעית אינן ראויין ליעשות תרומה. ברם בתוספתא כאן מפורש שלר' אליעזר משלמין אפילו מפירות שלא הביאו שליש. ולא עוד אלא שבירושלמי חלה (פ"א ה"ג, נ"ז ע"ד) אמרו שלר' אליעזר פירות שלא הביאו שליש פטורין מן החלה, ואין חייבין עליהם משום חמץ בפסח וכו', ומ"מ הם כשרים לתשלומי תרומה[37] אעפ"י שאינם לחם.[38] ומכאן ש„כל שהוא ראוי להיות קודש" (משנתנו פ"ו מ"ו ותו"כ הנ"ל) פירושו להוציא דמים גרידא.[39]

וברי"מ (פ"י מה' תרומות הי"ח) פסק כחכמים, וכר' יוחנן בירושלמי שמשלמים מכולם. ובהי"ט פסק שאין משלמין מפירות שביעית, מפני שאין פורעין חוב מדמי שביעית, וברדב"ז שם העיר על פיה"מ להרי"מ (פ"ו מ"ו) שכתב: לפי שפירות שביעית הם הפקר לכל, וכבר קדם לך שאין משלמין מן ההפקר, והוא תמה עליו שהרי פסק (בהי"ח) כחכמים שמשלמין מן ההפקר. ברם נעלם ממנו לרגע קטן שהר"מ בפיה"מ (מ"ה) כתב: וחכמים מתירים באלו. ר"ל במעשר שני והקדש שנפדו וכו', כלומר פירש כריש לקיש בירושלמי הנ"ל, ולפיו לא נחלקו החכמים כלל על ר"מ בהפקר. אבל בחיבורו הרי חזר בו, ופירש כר' יוחנן וכתוספתא כאן ותו"כ הנ"ל, ולפ"ז נחלקו חכמים על כולם ומשלמים מן ההפקר, ולפיכך פסק שאין משלמין מפירות שביעית מפני שאסור לפרוע חוב מהם. וכן מפורש בירושלמי ספ"ו, ועיין בריבמ"ץ ור"ש שם, וזהו לשיטת ר' יוחנן, עיין מ"ש בס' ניר.

35. ר' עקיבא או' אין משלמין מהן שאין משלמין מדבר וכו'. בכי"ע: וחכמ' אומ' אין משלמין מהן לפי שאין משלמין וכו'. ולפ"ז משמע קצת שהחכמים נחלקו על כולם, וסוברים שאין משלמין מכולן, וכר"מ במשנתנו פ"ו מ"ה.[40] אבל בד: ר' עקיבא אומר אין משלמין מדבר וכו', ולפי גירסא זו משמע יותר לפרש שלא נחלק ר"ע אלא על פירות שלא הביאו שליש, אבל מודה לר' אליעזר שמשלמין מלקט שכחה ופיאה, וכחכמים שבמשנתנו הנ"ל.

36–37. ימתין עד שתצא שבת ויצא לחצר ויגמור. כ"ה („שתצא") בכי"ע. ובבכי"ו: שיבא. ובד: עד שתבא שבת ויצא וכו'. וצ"ל: ויוצא [חוצה] לחצר וכו', כלומר, או שיוצא חוץ לחצר וגומר. וכן כנראה היתה הגירסא בתוספתא לפני רש"י, עיין בפירושו לביצה, ל"ה סע"א, סד"ה ה"ג, עי"ש. וכן יוצא מן הירושלמי פ"ח ה"ד, מ"ה ע"ג; מעשרות פ"ג ה"ט, נ' סע"ד.

[35] עיין במלא"ש, ויתפרש אי"ה במקום אחר.

[36] ועיין במשנת ידים ספ"א ובס' הכריתות להרי"ש מקינון ח"ה ש"ב סי' ס"ד ובחזון נחום למשנת ידים שם.

[37] אמנם בכי"ע כאן ליתא „דברי ר' אליעזר", אבל אפילו אם אין כאן ט"ס, הרי תנא זה הולך בשיטת ר' אליעזר.

[38] ועיין בירושלמי כאן פ"ו ה"ו, מ"ד ע"ב.

[39] ושמא היתה לו להראב"ד כאן הגירסא כמו שהיא בנוסחאות, ופירשה בטבל שבא ליד כהן, כפי' בעל ח"ד, ולא נזכרה כאן תרומה כלל.

[40] ו„לעונת המעשרות" לאו דווקא, אלא לכלל מעשרות.

ובמשנתנו פ"ח מ"ג שנינו: היה אוכל באשכול ונכנס מן הגנה לחצר, ר' אליעזר אומר יגמור, ור' יהושע אומר לא יגמור, חשיכה לילי שבת, ר' אליעזר אומר יגמור ור' יהושע אומר לא יגמור.[41] ולפי גירסא נכונה זו סובר ר' אליעזר שבין אם נכנס לחצר, ובין אם חשכה עליו השבת יגמור. ומשמע מרהיטת לשון המשנה שגומר בין בחצר ובין בשבת,[42] מפני שהתחיל בהיתר (עיין בירושלמי הנ"ל שם). ומפרש ר' נתן שאין הדבר כן, אלא שאף לר' אליעזר אסור לגמור בשבת או בחצר,[43] אלא ממתין עד שתצא שבת, או שיוצא חוץ לחצר. ובר"מ ספ"ד מה' מעשר פסק שאעפ"י שיצא מן החצר, לא יגמור עד שיעשר, והיינו כר' יהושע שחולק על ר' אליעזר. ובספ"ה פסק: ואם הניחן לאחר שבת ה"ז גומרו, והיינו כר' אליעזר שלפנינו, וזהו מפני שגרס במהדו"ק (עיין מ"ש לעיל בהערה 41): ר' אליעזר אומר לא יגמור ור' יהושע אומר יגמור, וגרס בברייתא זו בסיפא (בבבלי ביצה): ולא כשאמר ר' יהושע וכו',[44] ופסק כר' יהושע. ועיין בנו"כ שם ובמעשה רוקח ספ"ה שנדחקו מאד לפרש את החילוק בין חצר לשבת.

ברם נאמנים עלינו דברי בעל מלא"ש (כאן פ"ח סמ"ג) שכתב: אלא שאני ראיתי בספר מדויק שם בספ"ה מוגה, לאחר השבת ה"ז לא יגמור.[45] ולפ"ז פסק בשניהם: לא יגמור, ובשניהם ר' אליעזר לקולא ור' יהושע לחומרא, והלכה כר' יהושע.

37. ר' יהושע אומ' דם שעל הככר וכו'. בירושלמי פ"ח ה"ג, מ"ה סע"ב, ובבבלי כתובות ס' א', כריתות כ"א ב', כ"ב א', נשנתה הברייתא סתם. ועיין להלן.

גורר את מקומו ואוכל את השאר. בירושלמי ובבבלי הנ"ל: גוררו ואוכלו.[46] ובמשנתנו (פ"ח סמ"ב): או שטעם טעם פשפש לתוך פיו הרי זה יפלוט. ופירש"י (נדה נ"ח ב', ועיין גם בריבמ"ץ ור"ש למשנתנו), דלא חיישינן להפסד תרומה, ומכ"ש שצריך לעשות כן בחולין. ובירושלמי (סה"ג, מ"ה ע"ג) הסיקו: ולא סוף דבר פישפש אלא כל דבר שנפשו של אדם חתה ממנו. נמצאנו למדים שאם נמאס האוכל, פולט בין בחולין בין בתרומה.

ולהלכה זו נסמכה גם הברייתא שלנו, והיא מלמדת שאם מצא דם על הככר גורר את מקומו ואוכל את השאר, ואפילו היה ככר של תרומה רשאי לגרור את מקומו אעפ"י שמפסיד קצת את התרומה, מפני שדם אדם שפירש אסור מדרבנן, אבל חייב לאכול את השאר. והר"מ פ"ו מה' מאכלות אסורות ה"ב פסק ע"פ הבבלי, ובחולין עסיקינן.

[41] כ"ה במשנה שבירושלמי, בכי"מ, לו, פרמה, בבלי ביצה ל"ה א'. וכן היה לפני הריבמ"ץ, הר"ש ועוד. אבל הר"מ גרס בבבא אחרונה: ר' אליעזר אומר לא יגמור ר' יהושע אומר יגמור. וכ"ה בכת"י קויפמן, וכן מעיד במלא"ש בשם ר' יהוסף אשכנזי: ברוב הספרים גרסי' בסיפא ר' אליעזר אומר לא יגמור ור"י אומר יגמור. וכ"ה במשניות עם פי' הר"ש והר"מ ד"ו רפ"ב ואילך (אלא שהקדימו שם דברי ר' יהושע לדברי ר' אליעזר). ועיין ברק"ס ביצה, עמ' 92, הע' ז' ודבריו נכונים, וכיוון לדעת המהרי"ק מעשרות ספ"ה, עי"ש. ועיין בבאור הגר"א יו"ד סי' של"א ס"ק קי"ד, אות קע"ו. ואף לפני רש"י היתה הגירסא בבבלי שם: ולא כשאמר ר' יהושע וכו', אלא שהגיה, כמו שהוא לפנינו. ברם ברור מן התוספתא כאן ומן הירושלמי (שהזכרנו בפנים) שהגהת רש"י נכונה. ואף ר' יהוסף אשכנזי הסיק שהגירסא "ר' אליעזר אומר לא יגמור וכו'" משובשת היא, והנכון הוא: ר' אליעזר אומר יגמור וכו'. וכן הוגה אף בפיה"מ להר"מ, עיין בתיו"ט ובמלא"ש שם.

[42] כלומר, גומר את החלק שבידו, אבל מה שבתוך פיו בוודאי גומר אף לר' נתן, עיין בירוש' פ"ח ה"ג, מ"ה סע"ב.

[43] מפני ששבת וחצר קובעים לר' אליעזר אפילו ברבר שלא נגמרה מלאכתו. אבל עיין בר"ח ביצה ל"ה א'. ועיין להלן מעשרות פ"ב ה"ב ומ"ש. ועיין בבאור הגר"א הנ"ל (הע' 41).

[44] וכדברי בעל דק"ס שם, עיין לעיל הע' 41.

[45] לא מצאתי גירסא זו בשום כת"י.

[46] עיין בתוספ' רי"ד כתובות ס' א', ונוסח משובש הוא. ועיין במשנת מכשירין פ"ו סמ"ו, בתיו"ט ובמלא"ש שם. אבל עיין בס' משנה אחרונה שם.

38. נמצא בין שניו משפשפו ואינו חושש. וכן בד: משפשף ואינו וכו'. ובכי"ע: אוכל ואינו חושש. ובירושלמי הנ"ל: ואם היה מבין שניו אוכלו ואינו חושש. ובבבלי הנ"ל: שבין השינים מוצצו ואינו חושש. ולפי גירסת הבבלי ברור שכאן מדברים בדם שבין השינים גרידא שמותר למוצצו אפילו לכתחילה מפני שלא פירש. ולפי גירסת כי"ע והירושלמי מדברים בככר, שאם נתמצה הדם בתוך פיו מבין שיניו אוכל את הככר ואסור לו לפלוט, ואין כאן לא מאיסה ולא איסור. ולגירסת כי"ו וד אפשר אולי לפרש שמשפשפו בלשונו (עיין להלן פ"י הע' 52) בתוך פיו ובולעו ואינו חושש לדם, וממילא אסור לו לפלוט בתרומה.

האוכל את הדירה ואת הגמלה וכו'. וכ"ה בכי"ע וברוקח סי' תס"א. ובד: האוכל את הגמלה וכו'. ובמשנת פרה (פ"ט מ"ב): הדירה והכנה שבתבואה כשרים מפני שאין בהם לחה. וברי"מ פ"ט מה' פרה הי"א: אפילו היו יבישים ביותר כגון הגמלה והדירה והכינה שבתבואה. ומכיוון שלא מצאתי גירסא זו ("הגמלה") בשום נוסח שבמשנה, הרי נראה שהר"מ צרף את הגמלה מן התוספתא כאן לדירה וכנה שבמשנה שם. ומשמע שגמלה זו היא תולעת מיוחדת לתבואה, ואין בה שום לחות. ואשר לדירה, מפרשים הגאונים (פיה"ג לטהרות עמ' 106) שהיא תולעת שנקראת דרנא.[47] ובמס' שמחות:[48] [אין מרביצין עליהן] לא שמן ולא יין מפני שמרבין עליהן את הדירה. ובתוה"א להרמב"ן:[49] מפני שמרבה עליהן את הדרנה.[50] והלכה זו והבאות אחריה נשנו כאן אגב הפשפש שנזכר במשנתנו (פ"ח מ"ב), עיין מ"ש לעיל.

38—39. ואת הכינה שבתבואה חייב. כנראה שהיא כינה היא כנימה,[51] ודרך כל השרצים הללו לכוא לתוך התבואה מן החוץ ואינם גדלים מתוכה, ולפיכך אסורים. ולשיטת שמואל (חולין ס"ז רע"ב) אפשר שאסורים מפני שמתליעים באביהם.[52]

39. את הזיז שבעדשין וכו'. בתו"כ שמיני רפי"ב: בכל השרץ השורץ על הארץ, להוציא את היתושים שבכליסים ואת הזיזים שבעדשים ואת התולעים וכו'. וכ"ה בבבלי חולין ס"ז ע"ב. ועיין בירושלמי פ"ח ה"ג, מ"ה ע"ב. ובשאילתות שמיני סי' פ"ד: דתניא על הארץ להוציא את הדרנין[53] שבעדשין ואת היתושין וכו'. ובה"ג ה' דגים (ד"ו קל"א סע"ג): על הארץ לרבות הזיזין שבעדשים וכו'. וכנראה שזוהי טעות הדפוס וצ"ל: להוציא וכו' (כמו שהוא בה"ג ד"ב עמ' 547). ופירש"י בחולין שם: זיזין בוצינש (כלומר, כנימה, עיין רש"י שם י"ג א'), וכמין יתושין הן אלא שבעדשים זיזין שמן.

שבכליסין. פירש"י (בחולין הנ"ל): מין קיטנית. ופירוש זה לקוח מה"ג, עיין מ"ש לעיל פ"ה הע' 16.

40. פטור. ברוקח סי' תס"א הנ"ל: חייב. ויש שם השמטה ברורה וצ"ל: [פטור. פרשו וחזרו] חייב, כמו שהוא בכל נוסחאות התוספתא כאן. ועיין בבלי הנ"ל ור"מ פ"ב מה' מאכלות אסורות הי"ד. ובירושלמי (פ"ח ה"ג, מ"ה סע"ב): אפילו יצאו על שפת האוכל וחזרו הרי אלו אסורין. ובחולין ס"ז ב': בעי רב אשי לגג תמרה מהו. ולא איפשיטא.

[47] בבלי שבת ק"ב ב'. ועיין בפיה"ג מכשירין, עמ' 130, בפי' המלה כנימה. ועיין מ"ש להלן שו' 39 בשם השאילתות.

[48] פי"ב ה"ט, הוצ' הינר, עמ' 197.

[49] עניין שמועה וליקוט עצמות, ד"ו פ' ע"א.

[50] אבל עיין במס' שמחות ספ"ט, סוף עמ' 178, ומ"ש להלן פ"ט הע' 89.

[51] בספרי עקב (פי' מ', עמ' 82 ואילך): לא כינה ורקבובית וכו' כינה ורקבובית וכו'. ובדפוסים שם: כנימה. ועיין ערוך ערך כנימה וברש"י חולין י"ג א'.

[52] וחייבים עליהם אעפ"י שאין בהם שום ליחה (עיין מ"ש לעיל שו' 38 ד"ה האוכל), מפני שהם כברייתם.

[53] עיין לעיל הע' 47 והע' 50.

40—41. את התולעין שבעיקרי אילנות ואת הקפא שבירק חייב. וכ"ה בד. ובכי"ע: האוכל את התולעין. וכ"ה בר"ח פסחים קט"ו ב', ברוקח הנ"ל ועוד (עיין להלן). וגם לפי הגירסא שבכי"ו ושבד ברור שהבבא הולכת על הרישא, כלומר, האוכל וכו'. ולגירסא זו אין לשנות בשום אופן "מותרין" במקום "חייב". והגירסא "חייב" מקויימת לא ע"י ד וכי"ע בלבד, אלא גם ע"י הר"ח הנ"ל, וכן משמע גם מלשון הערוך בשמו (עיין ערך קף האחרון). ולא עוד אלא שבתולעת שבעיקרי האילנות כו"ע מודים שהיא אסורה. וכן בתו"כ (פרק י"ב ה"ב, ג"ז ע"א): בכל השרץ השורץ לרבות את התולעים שבעקרי זיתים ושבעקרי תאנים. ובבבלי (חולין ס"ז רע"ב): שבעיקרי זיתים ושבעיקרי גפנים. ואם יש מקום לפרש בעיקרי זיתים ובעיקרי גפנים שהכוונה היא לפירות (הזיתים והענבים) שהתליעו באביהן (עיין בבבלי הנ"ל), הרי לפי הגירסא: בעיקרי אילנות,[54] הכוונה היא בוודאי לתולעים שבאילנות עצמם, שהם אסורים, אפילו אם אין הלכה כשמואל.[55] ומכיוון שהתנא כורך יחד תולעים שבעיקרי אילנות עם קפא שבירק, הרי בעל כרחינו הגירסא היא: חייב.

ברם ברשב"ם (פסחים קט"ו ב'): מעתיק: ור"ח פירש קפא תולעת, דתניא בתרומות התולעים שבעיקרי אילנות (ואת) הקפא שבירק יבחושין שבחומץ ושביין מותרין. סיננן במסננת אסורין, דכיון דפריש ממקום רביתיה הוי ליה כשרץ השורץ על הארץ.[56] וכן בראב"ן (פסחים, ע"ד ע"ד): דתני' בתרומ' האוכל תולעי' שבעיקרי אילנו' ואת הקפא שבירק ואת היבחושין שבחומץ ושכח (צ"ל: ושביי', ושבייין) מות'. סיננן במסננת אסור. וכאן ברור שיש ט"ס, שהרי אי אפשר לומר: האוכל את וכו' ואת וכו' מותר. וקרוב לוודאי שנשתבשה הנוסחא, וצ"ל: הקפא שבירק חייב (במקום: ואת). היבחושין וכו', כמו שהוא לפנינו וברו"ח. וברוקח סי' תס"א הנ"ל: האוכל תולעי' שבעיקרי אילנות שביין ושבחומה (צ"ל: ושבחומ', ושבחומץ) הרי אילו מותרין. וההשמטה ברורה.

ובתוספות (פסחים קט"ו ב' ד"ה קפא): קפא. פי' ר"ח תולעת כדתניא התולעת שבעיקרי זיתים ושבעיקרי גפנים[57] והקפא שבירק והיבחושין שביין וחומץ הרי אלו מותרין. וא"ת תיקשי מיניה לשמואל דאמר בסוף אלו טריפות קישות שהתליע באביה אסור וכו'. הרי לך ברור שבתוספות אין כאן ט"ס, שהרי הקשו ממנה על שמואל, וכבר האריך בזה הגאון ר' ישעיה ברלין בחיבורו "תנא תוספאה" על התוספתא (שלא זכינו לאורו), כפי שהעתיק בפירושו שאילת שלום על השאילתות שמיני סי' פ"ד, עיי"ש שהאריך. וכן במאירי (פסחים קי"ד א', 97 ע"א): "ויש מפרשים בו תולעת. וכמו שאמרו בתוספתא תרומות הקפא שבירקות[58] והתולעת שבעקר[י אילנות] ויבחושין שבחומץ מותרין. סנגן במסננת אסורין. ומה שהתירו בראש התוספתא, פירושו בשהתליעו לאחר שנתלשו, שאם במחובר ודאי אסורין. ומה שאמרו משום קפא לא לעניין איסור, אלא לעניין סכנה, שאם לעניין איסור מה ענין להתירו בשקיעתו, ומה לי באיסור זה בין חי בין מת, אלא לעניין

[54] וכן מעתיק אף בר"ח ובערוך הנ"ל (בפנים), ברשב"ם פסחים קט"ו ב', בראב"ן פסחים, ע"ד ע"ד, ברוקח סי' תס"א, בפי' הר"ש מפלייש לפיוט אלקי הרוחות (או"ז ח"ב סי' רנ"ו, ס' ע"ב). ועיין מ"ש להלן על גירסת התוספות ובעל העיטור.

[55] עיין בשאילתות שמיני סי' פ"ד.

[56] ברור שבכת"י הר"ח שהיה לפני הרשב"ם נשמטה המלה "חייב" בטעות, ופירש הרשב"ם "מותרין" עונה על כולן. וכן אם סיננן פירושו שסיננן את התולעים ואת הקפא וכו'. וכבר הלשון "ואת" הקפא מוכיחה על הטעות, שהרי אין לומר "ואת" וכו' מותרין.

[57] נקטו לשון הבבלי חולין ס"ז רע"ב. ועיין מ"ש בתס"ד ח"א, עמ' 53, הע' 1. ועיין להלן ני' העיטור.

[58] עיין בשאילת שלום שהזכרנו בפנים, והוא העביר את הקפא שבירק לרישא. ואם רבינו בעל המאירי העתיק כאן בריוק, הרי כבר יש כאן הוכחה שבבא זו נדרה ממקום למקום.

היזק, שהחי מזיק והמת אינו מזיק". ובדבריו מתורצת הסתירה בין הבבלי ובין התוספתא לפי הגירסא שלנו, שהתוספתא מדברת בקפא שבמחובר, והבבלי מדבר בעניין שבדק את המרור כשתלשו, ולא היו בו תולעים, אבל כשאוכלו בלילה יש לחשוש שמא אינו רואה את התולעים שנולדו בתלוש, והם מותרים, ורק מחמת סכנה אתינן עלה. ובעיטור הכשר בשר:[59] דהו"ל כאיתלע אילנא גופא דאסור. ומסתברא שנגמר התולעת, שיש בו כח לשרוץ על הארץ, אבל לא נגמר מותר, והיינו קופא שבירקות דגרסינן בתרומות האוכל תולעת שבעיקרי הזיתים[60] וקופא שבירקות. וגרסינן בפסחים האי מרור צריכין לשקועי משום קופא. ולכאורה משמע מתוך דבריו שגרס בתוספתא מותר, ובאר שההיתר הוא משום שעדיין לא רחש. אבל להלן שם[61] כתב: איכא למיחש לקפא, מדקאמר לשקועי משום קפא, ופיר"ח ז"ל קפא תולעת, כדתניא בתרומה האוכל תולעת שבעקרי האילנות[62] וכפות שבירקות. ולפ"ז ברור שאף הוא גרס בתוספתא וכר"ח: חייב, ודבריו בהכשר בשר כוונתן לתרץ סתירה זו, והוא מבאר שבפסחים החשש הוא מפני תולעים שעדיין לא רחשו וקשה להבחין בהם והם מותרים, אלא שמחמת סכנה אתינן עלה, אבל בתוספתא מדברים בתולעים הרוחשים.

נמצאנו למדים, שהגירסא שלפנינו "חייב" מקוימת בלי שום פקפוק. ובעלי התוספות העתיקו מן הרשב"ם (ולא מגוף התוספתא). והראשונים שלא העתיקו "האוכל את" לא כיוונו אלא להוכיח שקפא היא תולעת (לאפוקי מפירוש רב האי גאון, עיין אוה"ג פסחים, עמ' 152). וכן בראבי"ה סי' תקכ"ה (ח"ב, עמ' 165): קפא. פירוש תולעת שיש בו. וכן משמע במסכת תרומות.

אלא שעלינו לברר את הסוגיא בבבלי הנ"ל, שהרי כאן מפורש שהקפה אסורה, וא"כ מה מועיל אם משקעו בחרוסת, והרי אף תולעים מתים אסורים. אמנם כבר ראינו לעיל שאפשר לתרץ סתירה זו ע"פ דברי בעל העיטור והמאירי, אבל הרי הר"ח הביא את התוספתא ולא פירש כלום, ומתוך דבריו משמע שמחמת איסור אתינן עלה. וכן בפי' הר"ש מפלייש לפיוט אלקי הרוחות (או"ז ח"ב סי' רנ"ו, ס' ע"ב): וצריך לשקועי למרור משום קפא. היא תולעת המצויה בירקות כדתנן התולעים שבעקרי האילנות והקפא שבירק. ואין בהם משום ארס. ומרהיטת לשונו משמע, שאין בהם חשש משום ארס, אלא משום איסור אתינן עלה כסתימת לשון הר"ח.

ולפיכך עלינו לבדוק את הדברים לאור המנהגים של העמים העתיקים. והנה בספר גיאופוניקה (סי"ב פ"ח) מביא בשם אפוליאוס תחבולות כדי למנוע את הקפא מירקות והאילנות.[63] וכן כותב פליניאוס:[64] מינים שונים של בריות קטנות (bestiolae) נולדים [בירקות גינה] כגון וכו' קפה[65] ותולעים (vermiculi) בצנון, וכן בחסא ובכרוב.[66] הרי לך ברור שהקפא גדלה

[59] שער א' סח"ג, ד' למברג ה' ע"ד; הוצ' רמא"י י"ב ע"ד.
[60] עיין לעיל הע' 54, ולהלן הע' 62.
[61] ה' מצה ומרור, ד' למברג נ"נ ע"ד; הוצ' רמא"י קל"ד ע"א.
[62] ולא: הזיתים, עיין לעיל הע' 60.
[63] *κάμπαι*, ומכאן שהמלה *κάμπας ἐν λαχάνοις ἢ δένδροις μὴ εἶναι*, קפה, הוא שם כולל לתולעים שבאילנות וירקות.
[64] תולדות הטבע סי"ט פנ"ז סי' קע"ז.
[65] urucae, erucae עיין בשנו"ס שם. ובגלוסריונים היונים והרומים של ימי הבינים מתרגמים: urucae – *κάμπαι*, וכן מעיר קולומילא בספרו על עבודת האדמה סי"א פ"ה: הבריות שאנו קוראים erucae נקראים ע"י היונים *κάμπαι*. וכן מתרגמים השבעים את הגזם שבמקרא *κάμπη*, והירונימוס מתרגמו eruca. ולפי הבנת המתרגמים אין גזם אלא הביצים והתולעים שממנו מתהווה הארבה. ועיין ע"ז להלן.
[66] עיין בבלי מכות ט"ז ב'.

בחסא.[67] והקדמונים היו נוהגים להפטר מן התולעים ע"י זה שהיו מזבלים ומזהמים את הצמחים, והתולעים היו נמשכים מריח הזוהמא לתוך הזבל והיו נקברים שם.[68] ואף היהודים השתמשו בתחבולה זאת, עיין מ"ש להלן שביעית פ"א שו' 37.

וכן הפירוש אף בבבלי פסחים הנ"ל, והכוונה שהיו משקעים את החסא בחרוסת "משום קפא וכו' וקפא מריחא מיית", כלומר, שהריח ממית את התולע והוא מציל את עצמו מן החסא.[69] ולפ"ז אין השקיעה בחרוסת אלא כדי להבריח את הקפא מן החסה, ונוטל את הרואה (עיין מ"ש להלן שביעית פ"א הנ"ל), וזורקו.

41—42. יבחושין שביין ושבחומץ הרי אילו מותרין. אם סינן וכו'. וכ"ה בכי"ע.[70] ובד: הרי אילו אסורין, ונשמט שם: "מותרין. אם סינן הרי אילו". וכגי' כי"ו וכי"ע כ"ה גם בר"ח, רשב"ם, תוספות ומאירי פסחים הנ"ל, ראב"ן ורוקח הנ"ל. וכן בתו"כ שמיני (סוף פרק ד ה"י, נ' ע"א): להביא את (כגירסת כתה"י) היבחושין שסיננן. ובבבלי חולין (ס"ז סע"א): לרבות יבחושין שסיננן. ובה"ג (ה' דגים ד"ו, קל"א סע"ג, ד"ב עמ' 547): יבחושין פרוחי, כלומר זבובים.[71] ועיין להלן ידים פ"ב ה"ג ומש"ש.

ובר"מ פ"ב מה' מאכלות אסורות ה"כ: המסנן את היין או את החומץ או את השכר ואכל את היבחושים או את היתושין והתולעת שסינן לוקה וכו', אבל אם לא סננן שותה ואינו נמנע. וניסח ע"פ התוספתא כאן וצירף לו את הבבלי בחולין (ס"ז א'), ופסק כת"ק כאן, ודלא כר' יהודה להלן בסמוך שאסור לסנן.

42. ר' יהודה או' המפנין את היין וכו'. צ"ל: המסנין. וכן בכי"ע: המסנן וכו'. ובד בטעות: מסננין, וצ"ל: המסנן, המסנן וכו'. וכבר פירשתי[72] בבא זו ע"פ המנהג של המינים הקדמונים לחשוש לכל מיני יבחושין שבמשקין, ולא היו שותים משקין אלא אם סיננו אותן. ולפיכך אמר ר' יהודה שהמסנן יין וחומץ הרי הוא הולך בדרך אחרת.

42—43. והמברך על החמה וכו'. וכ"ה בכי"ע. ובד: המברך וכו'. והנכון כלפנינו, ור' יהודה צרף כאן את שני המנהגים מפני שרמז לאותה כת שנהגו לסנן את המשקין ולברך על החמה. עיין מ"ש לעיל ברכות עמ' 111.[73]

43. הציר והחומץ והמוריים וכו'. בירושלמי פ"ח ה"ה, מ"ה ע"ד (וכ"ה גם בכי"ר ונוסח הרש"ס): חמשה משקין אין בהן משום גילוי, הציר והמוריים וכו'. וכן בחולין (מ"ט ב'): חמשה משקין (כגי' כתה"י שם) אין בהם משום גלוי, ציר וחומץ וכו'. ומלשון זו משמע ששאר משקין יש בהם משום גלוי. והקשו בתוספות (שם ד"ה ושאר) ממשנתנו כאן (פ"ח מ"ד): שלשה משקין אסורים משום גלוי, המים והיין והחלב,[74] ושאר כל המשקין מותרין. ותירצו שלא

[67] קהוט בערוך השלם ערך קף, קנ"ז סע"א, כתב: "קפא, תולעת שבירק. נ"ל מלשון יון *κάμπη*". ומכיוון שפירש כן ע"פ צלצול המלה בלבד, לא חשו לו. ולא עוד אלא שר"ע לעף (פלורה ח"א, ריש עמ' 439), פסק: "אין זה *κάμπη*!" וטעמו מפני שמצא אצל אתינאוס שהתולעת שבחסא נקראת *πρασ-κουρίς*. ואעפ"י שכן הוא הרבר, הרי כבר ראינו לעיל ש*κάμπη* הוא שם כולל, ואף התולעים שבחסא בכלל, כמו שהוכחנו לעיל.

[68] עיין מ"ש פליניאוס הנ"ל (לעיל הע' 64); תיאופרסטוס, תולדות הצמחים ס"ז פ"ה; גיאופוניקה הנ"ל סי"ב פ"ט.

[69] רב האי גאון גרס שם: מריחא דחלא פקע, עיין אוה"ג שם עמ' 152.

[70] אלא ששם: וסיננן, כלומר, אם סיננן.

[71] עיין בבלי שבת נ"ז ב'; נדה י"ז א'. ועיין מ"ש בפרוסדינגס (עיין להלן הע' 72), עמ' 396, הע' 14.

[72] פרוסדינגס של האקדימיה האמריקנית למדעי היהדות ח"כ, 1951, עמ' 396 ואילך.

[73] ועיין במאמרי הנ"ל, עמ' 398 ואילך.

[74] עיין בערוך ערך שלש מ"ש בשם הילמרנו ובילקוט שופטים רמז מ"ה ובהוספות למרש תלים פקל"ו, הוצ' בובר, ר"ס סע"א.

נקטו חמשה אלא כדי להוציא מידי ר"ש שחולק בחמשה משקין הללו, ולדבריהם כל המשקין מותרין חוץ ממים וחלב. אבל בפרקי דרבי (הוצ' שענבלום, כ' סע"ב): חמשה אין להן משום גלוי, הציר והמוריים וכו'. ולפ"ז ההלכה שם אינה מדוייקת שהרי לא הזכירו שם כלל את דברי ר"ש.[75] ובירושלמי שבת (פ"א ה"ד, ג' ע"ד): השמן והחומץ וכו', ולא נזכר שם מניין כלל, והברייתא שם מתאימה לתוספתא כאן. ועיין מ"ש להלן.

44. ור' שמעון אוסר. וכ"ה בירושלמי שבת הנ"ל, ומשמע שהוא אוסר בכולם. וכן מפורש בחולין הנ"ל: ר' שמעון אומר אף הן יש בהן משום גלוי.[76] אבל בירושלמי תרומות הנ"ל: ור' שמעון אוסר בדבש,[77] והמעשה שלהלן לא נזכרה שם כלל. ובפיה"מ להר"מ כאן (פ"ח מ"ד): ונתבאר מן התלמוד כי הדבש והציר והמוריים ודומיהם והשומין הכתושין[78] שהן אסורין כשהן מגולין. ומכאן שפסק כר"ש, שאוסר בכולן, והחמיר משום סכנה. ברם בפי"א מה' רוצח ושמ"ב ה"ז פסק: ואלו הן המשקין האסורין משום גילוי המים והיין וכו' והחלב והדבש והציר, אבל שאר כל המשקין אין מקפידין על גילויין, שאין בעלי ארס שותין מהן. וכ"ה בסמ"ג עשין ע"ט, קנ"ו ע"ב. ולפ"ז פסק כר"ש רק בציר ודבש גרידא, אבל שאר משקין אין בהם משום גילוי,[79] והזר ממה שכתב בפיה"מ הנ"ל.[80] וברי"ף (ע"ז פ"ב, סי' אלף רל"א): וגרסינן בפרק אלו טריפות מגימין בנדוקאה איגלי ליה ביסתקאה דדובשא וכו', ומיסתבר מההוא מעשה דדבש וציר יש בהן משום גילוי. וכן מעתיק בראי"ש (שם פ"ב סי' י"ג). ושניהם קיצרו את הסוגיא בחולין במלה "וכו'". אבל בהגהות כת"י באלפס ישן (בגליון הוצ' ראם שם י' ע"ב) משלימים את המקוצר: אתא לקמיה דרבא אמר למאי ניחוש לה וכו', מאי ר' שמעון דתניא ר' שמעון אומר אף הציר והדבש יש בהם משום גילוי. ברם אף כאן ספק גדול הוא בעיני אם הרי"ף העתיק את הסוגיא כצורתה, ואפשר שקיצר, וסמך על העובדא שהביא ר"ש שראה בחש ששתה ציר, ור"ש בן אלעזר שטובר כר"ש בדבש, עיי"ש בגמרא. ועיין בב"י טיו"ד ריש סי' קט"ז ובב"ח ופר"ח שם.[81]

44—45. אני ראיתיו ששתה ציר בצידן וכו'. וכ"ה בחולין הנ"ל. אבל בירושלמי ליתא, אלא שהוסיפו שם: מודין חכמים לר"ש בשראו אותו נוקר. כלומר, החכמים

[75] וצריך להניח שהמסדר לא כיוון אלא ללקט ברייתות שנזכר בהם המניין חמשה, ואעפ"י שלהלכה כאן חמשה הוא לאו דווקא. ועיין להלן הע' 76.

[76] אבל בתוה"ב להרשב"א (בית ג' סוף ש"ה, פ"ה סע"ב): אמר ר' שמעון אני ראיתי נחש וכו', וחסרות שם המלים "אף הן יש בהם משום גלוי". ולפי נירסא זו אפשר לומר שלמסקנת הגמרא שם לא נחלק ר"ש אלא בציר. וכן גורס הרשב"א להלן בגמרא שם: דהא ר' שמעון בן אלעזר קאי כוותי' (וכ"ה בכמה כתי', עיין דק"ס שם) וכו', ולא כוותיה (שפירושו כר' שמעון), שהרי לפי נירסתו לעיל אפשר לומר שר"ש לא חלק ברבש. ועיין מ"ש להלן. ועיין מ"ש לעיל בפנים בשם התוספות.

[77] וכ"ה אף בכי"ר. וכן היה אף לפני הרש"ס אלא שהגיה ע"פ הבבלי, עיי"ש ע"ט ע"א. ובחולין להלן שם: וכן היה ר' שמעון בן אלעזר אוסר ברבש.

[78] עיין במעשים שנזכרו בירושלמי כאן פ"ח, מ"ה ע"ג, מ"ו ע"א, ובבלי ביצה ז' ב' וסוף נדרים.

[79] ועיין בתוספ' ב"ק קט"ו ב' ד"ה אלא, ומוכח שהם סוברים שאף בשמן אסור משום גלוי, ועיין גם ברשב"א שם. וכן משמע מלשון הברייתא עצמה שם שפסקה: ובשמן לא יעשה כן. ואם שמן טמא שנתגלה ראוי להרלקה, מה מפסיד הכהן, והרי אף עכשיו ראוי למלאכתו. אלא שאפשר לפרש בברייתא עצמה שהגילוי עונה על יין גרידא, ובשמן הכוונה לשבירת החבית, עיי"ש.

[80] אמנם אף בפיה"מ לא הזכיר שמן, אבל הרי כתב שם: ודומיהן, ומהיכי תיתי לן להוציא שמן גרידא מן החמשה. ועיין במשנת סוכה ספ"ד, ולא נזכר שם שמן. ועיין בירושלמי, בבבלי ובר"ח שם. ואף הר"מ בפ"ו מה' איסורי מזבח לא הזכיר ששמן שנתגלה פסול לנסכים. ואעפ"י שאם ראוהו שותה פסול לכ"ע, מ"מ אין לנו ראייה ששתה נחש שמן מימיו.

[81] ועיין בנירסת הרשב"א שהבאנו לעיל הע' 76.

מתירים במשקים הללו, מפני שאין דרכם של בעלי ארס לשתות מהן, אבל אם שתו מהם הרי הם מטילים בהם ארס, כמו במים ויין. ועיין לשון הר"מ שהעתקנו לעיל.

45. אין ראיה מן השוטין. בד: נחש שוטה היה ואין מביאין ראייה מן השוטין. וכן בחולין הנ"ל (כגי' כתה"י, עיין דק"ס נ"ז ע"א הע' מ'): אותו נחש שוטה היה ואין מביאין וכו'. ובכי"ע: אין מביאין וכו'. ועיין בבלי שבת ק"ד ב', נדה ל' ב'.

משמרת אסורה משום גלוי. משנתנו פ"ח מ"ז. וכן פסק הר"מ בפי"א מה' רוצח ושמ"נ הי"ד. ולפני התוספתא היה כאן סדר אחר במשנתה.[82] ובירושלמי הסדר משונה גם בבבות של התוספתא עצמה.

45–46. ר' נחמיה או' אם היתה תחתונה מכוסה וכו'. במשנתנו הנ"ל: ר' נחמיה מתיר.[83] ובבבלי (סוכה נ' א', ב"ק קט"ו ב'): א"ר נחמיה אימתי (כלומר, יש בה משום גילוי) בזמן שהתחתונה מגולה, אבל בזמן שהתחתונה מכוסה, אעפ"י שהעליונה מגולה, אין בה משום גלוי וכו'. והדברים מתבארים יותר מתוך הירושלמי כאן פ"ח (ה"ה, מ"ה ע"ד): המשמרת של יין ר' יודה אומר אם היתה פקוקה מלמעלה, אע"פ שהיא פתוחה מלמטן, ר' נחמיה אומר אם היתה התחתונה מכוסה אעפ"י שהעליון מגולה מותר וכו'.[84]

ומסתבר כפירוש הראשון שבראב"ד,[85] שר' נחמיה מצריך שתהיה התחתונה (כלומר, החבית התחתונה ששופך לתוכה) מכוסה לגמרי במשמרת, שתהיה מהודקת ולא מחולחלת, ולפיכך אין לחשוש שמא עבר שפיפון מחוץ למשמרת ושתה. ואם שתה מלמעלה הרי הארס צף ואינו בוקע את הרשת (כצ"ל בר"ח סוכה נ' א'). ור' יהודה סובר להפך שהארס עובר דרך המשמרת, ולפיכך אם היתה החבית העליונה מגולה חושש שמא שתה ממנה. אבל אם היתה העליונה פקוקה מלמעלה, כלומר, מכוסה במשמרת שפקוקה לתוכה ומהודקת בה לא איכפת לנו אפילו אם החבית התחתונה, שהוא שופך לתוכה, מגולה, משום שהנחש יפחד לשתות ממנה, מפני הטיפות הטורדות לתוכה, עיין בתוספ' ב"ק קט"ו ב' ד"ה אימתי ובשטמ"ק שם.[86] וברי"ף ע"ז (פ"ב סי' אלף רל"ב): משמרת של יין אסורה משום גילוי ור' נחמיה מתיר, וברי"ן שם: ר' נחמיה מתיר. מפני שהיא מנטפת, הנחש שומע קולו ובורח. וכבר תמה ע"ז בתוספ' חדשים כאן, שהרי בפירוש אמרנו בברייתא שאם התחתונה מגולה אסור לר' נחמיה. וטעם זה הוא לר' יהודה, אבל לא לר' נחמיה. ועיין בדרישה ובפרישה טיו"ד סי' קט"ז, ולפלא שלא העירו על דברי התוספות בב"ק הנ"ל.

47. דומה לספוג ועומד במקומו. וכן בבבלי הנ"ל: דומה לספוג, צף ועומד במקומו. ופירושו שהארס אינו קשור וסמיך אלא הוא מלא חלולים כספוג, וכשהמשקה עובר דרך המסננת הספוג עולה וצף עליה, ואינו עובר. ובירושלמי הנ"ל: עומד כסבכה ועומד מלמעלן. ופירושו שהארס אינו מתפזר ומתפורר לטיפות בודדות אלא הוא מהווה כעין סבכה, וסבכה זו צפה ואינה עוברת דרך רשת המשמרת. ולהלן בירושלמי שם: שלשה אירסין הן. ארס

[82] ולא עוד אלא שספק גדול בעיני אם משנה ז' היא מנוף המשנה, עיין במלא"ש ומ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 950.

[83] ועיין בריבמ"ץ שם, אלא שבש"ס הוצ' ראם הדפיסוהו כהמשך של מ"ו, עי"ש.

[84] כ"ה הגירסא בכי"ר ובנוסח הרש"ס. ובפירושו שם (פ' רע"א): ויש טעות לעיל במקצת ספרים, והגירסא כראיתא בפ' הגוזל בתרא, דגרסינן ר' נחמיה (ומכאן שהרש"ס לא תיקן מעצמו, שהרי העיד שהשיבוש הוא רק במקצת ספרים). וכן היה לפני הראב"ד, עיין בפירושו לב"ק קט"ו ב', הוצ' ר"ש אטלס, עמ' שכ"ב. ובהוצאות שלפנינו נתחלפו בטעות ר' יודה בר' נחמיה ולהפך. ועיין מ"ש ר"י בראנר בספרו כלי החרס בספרות התלמוד, עמ' שי"ח.

[85] הנ"ל, עמ' שכ"א, והובא גם בשטמ"ק שם.

[86] אבל עיין בראב"ד שם, עמ' שכ"ב, שהכריע כפירוש השני שהציע שם.

שוקע. ואירס צף. ואירס עומד כסבכה מלמעלה. ובבבלי (ע"ז ל' ב'): שלשה מיני ארס הן של בחור שוקע, של בינוני מפעפע, ושל זקן צף. ולפ"ז ההבדל בין עומד כסבכה וצף הוא שבצף הארס כולו למעלה, כמו שמן על גבי יין, אבל כסבכה הוא שקוע במשקה אלא שהוא עומד מלמעלה, וכן כשמטין את החבית לשתות ממנה, הצף הוא תמיד עולה מלמעלה, אבל הסבכה משתקעת לאמצע המשקה ומפעפע. ולפי דרכנו למדנו, שלשיטת ר' נחמיה (בין לפי הירושלמי ובין לפי הבבלי) הארס אינו יורד דרך המסננת, משום שהטיפות אחרוות זו בזו (כסבכה או כספוג), ולפ"ז אם טרף (או טרק) את המשקה הארס מתערב בו, ועובר דרך המשמרת. וכן הסיקו בירושלמי ובבבלי ב"ק קט"ו ב'.

עיסה שלשה במים מגולין וכו'. ר"מ פי"ב מה' תרומות הי"ד וספי"א מה' רוצח ושמ"ג, כת"ק. ובירושלמי פ"ח ה"ה, מ"ה ע"ד: מים שנתגלו לא יגבל בהן את העיסה וכו'. ובריש ה"ה (שם מ"ה ע"ג): תבשיל שבישלו במים מגולין אפילו של תרומה ישפך, ואין צריך לומר של חולין.

49. **מפני שארס של נחש כלה באור.** וכ"ה בירושלמי הנ"ל. ומלשון זו משמע שלר' נחמיה אפילו ראוהו שותה מותר אם אפה את הפת, אלא שלכתחילה לא יגבל ולא יטפל בעיסה מפני שבעצם הטיפול יש סכנה.[87] ולהלן שם בירושלמי: אם היתה נופלת אסור, כלומר אם הפת נעשית ניפולין (עיין מ"ש להלן מע"ש פ"א שו' 60) אסורה, מפני שאנו תולים שמחמת הארס לקתה. ומכאן שאין האור רפואה ממש, אלא בחינה לדעת אם יש ארס בעיסה. ולפ"ז אפשר שאם ראוהו שותה, לא סמכינן על האור אפילו לר' נחמיה. ובפי' הר"ש סיריליאו (ע"ח סע"א) העיר על הבבלי בחולין (נ"ט א') בעובדא דבר טביא דהוו מפסקן כרעין, וחששו לנשיכת נחש, ואמר שמואל: מאי תקנתיה ניתביה בתנורא דאיהו בדיק נפשיה. אותביה נפל תילהי תילהי (ועי"ש נ"ג ב'). ופירש במאירי שם (קי"ג סע"א) שאפילו בוודאי נשכה נחש סמכינן על בדיקה זו. ועיין בר"מ רפי"ב מה' רוצח ושמ"ג, וכשאתה מצרף את סוף פי"א עם רפי"ב שם משמע שיש חילוק בין בדיקת הפת ע"י האור ובין בדיקת הבשר ע"י צלייה, מפני שאור שולט יותר בבשר צלוי מאשר בפת שנאפת.[88] ברם רוב הפוסקים (עיין בטיו"ד סי' ס' ובמפרשים שם) מפרשים את הבבלי בחשש שמא היה ניקור במקום החתך, או בכרעים שנפסקו, ואין כאן אלא חששא רחוקה, ולפיכך סמכינן על הבדיקה.

מי כבושין וכו'. ירושלמי פ"ח ה"ה, מ"ה ע"ד. ר"מ פי"א מה' רוצח ושמ"ג ה"ט כלשון התוספתא. ומי כבושין פירושו מים שבהם כבש את המאכל החי עד שנעשה כבוש. וכן מי שלקות הם המים ששלק בהם את האוכל, כפירושן ברוב המקומות.[89]

מי תרמוסין. מי פירות פירושו מים שיצאו מסחיטת הפירות, אבל כאן אין לפרש כן, שהרי כל מי פירות (חוץ מן המשקין שנמנו במשנתנו ולעיל הי"ב) אין בהם משום גילוי ומכל שכן מי תורמוסין המרין, ויגיד עליו רעו: מי כבושין ומי שלקות, ומכאן שבמים אנו מדברים אלא שנשתנה טעמם. ולפיכך ברור שהכוונה היא בין למים ששלקו ובין למים שכבשו בהם את התורמוסין, וכעדות חז"ל[90] שהתורמוס אינו יוצא מידי מרירותו עד ששולקים אותו שבע פעמים. והעמים הקדמונים נהגו להמתיק אותם גם ע"י כבישה במים מתוקים ג' ימים.[91] ועיין לעיל פ"ה שו' 29 ומש"ש.

[87] עיין להלן הי"ד ובתוספ' ב"ק קט"ו ב' ד"ה אלא.

[88] אלא ששמואל עצמו סובר בירושלמי כאן (מ"ה ע"ד) שאפילו מים שנתחממו אין בהם משום גילוי, ומכ"ש שיסבור כן באפייה, עיין בירושלמי שם.

[89] עיין במשנתנו כאן ספ"י: מקואות פ"ז מ"ב ועוד. אבל עיין מ"ש להלן פ"ט שו' 50 ד"ה ולולא.

[90] בבלי ברכות ל"ח ב', ביצה כ"ה ב', תנחומא בראשית סי' ה'.

[91] עיין מ"ש ר"ע לעף פלורה ח"ב, עמ' 461.

50. מים ששרה בהן כבושין וכו'. וכן פסק בר"מ הנ"ל.[92] ולפי גלינוס[93] היו נוהגים לשלוק את התורמוסין, ואח"כ היו שורין אותן, וכן כנראה נהגו גם בכמה מינים אחרים,[94] ולפיכך פסקה התוספתא שהשרייה שבאה אחרי הכבישה והשליקה תלויה בזמן, ואם נישרו עד כדי נתינת טעם במים מותרים משום גילוי.

51–52. מים שהדיח בהן עובטין[95] ודרמסקניות לחולה וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: חובשין ודרמסקונין וכו'. ובר"מ הנ"ל: וכן מים שהדיח בהן פרישין ודרמוסקין וכו'. ולפ"ז ברור שאף לפני הר"מ היה כגירסת כי"ע, ופירש חובשין, חבושין, כלומר, פרישין, שהרי כן אומר רבינו בפיה"מ (כלאים פ"א מ"ד): ופרישין הן חבושין, ולפ"ז הוא מין ממיני התפוחים, ונקרא אף עכשיו בסורית חבושא.[96] ובבבלי (ברכות מ"ג ב'): באתרוגא או בחבושא, ורבינו (רפ"ט מה' ברכות) ניסח: כגון אתרוג או תפוח, וכן בשערי ברכות לר"ש בן חפני (אוה"ג שם הפירושים, עמ' 67): ועל האתרוגין ועל התפוחין.[97] אבל קשה מאד לפרש שמדברים כאן במים שהדיח בהם תפוח, שהרי תפוח הוא פרי קשה, ואינו עולה כלל על הדעת שבהדחה גרידא ישתנו המים בטעמם.

ברם בירושלמי הנ"ל גורס כאן: הדיח בהן ענבים ואובשין ("ואובשין" גם בכי"ר ובנוסח הרש"ס) לחולה וכו'. ונוסחא זו לכאורה קשה מאד, ומהיכי תיתי לן להתיר משום גילוי מים שהודחו בהם ענבים, והרי הנחש אוכל ענבים (עיין במשנתנו פ"ח מ"ו) ושותה יין ומים, ומאי קמ"ל שהמים אסורים (כגי' כי"ע והירושלמי להלן). לפיכך נראה יותר ש"ענבים ואובשין" שבירושלמי פירושו: ענבים אובשין.[98] והירושלמי לא נקט אלא דוגמא אחת מן התוספתא, ולא הזכיר ענבים רגילים כלל. וכן צ"ל אף לפנינו בתוספתא: מים שהדיח בהן עובשין[99] וכו'. ואין עובשין, חובשין, אובשין, אלא אובשין שבמשנת מעשרות (פ"א מ"ב): הענבים והאבשים[100] משהבאישו. וברד"ק ישעי' ה', ב': "ויעש באושים. ורבינו האי ז"ל כתב באושים הוא מין ידוע ממיני הענבים, והוא הרע שבהם, וידוע הוא מלשון משנה הענבים האובשים, במוקדם האל"ף על הבי"ת". והירונימוס תרגם שם: labruscae, כלומר, ענבים שוטים. ומכיוון שטעמם חמוץ אין הנחש אוכל אותם.[101] ומספרי הקדמונים ידוע לנו שפרי הגפן השוטה (labrusca) שמש תרופה לכל מיני מחלות,[102] והוא מתאים לדוגמא של התוספתא והירושלמי. והואיל והאובשין והדורמסקניות[103] מליאים ליחה, הרי אפשר לטעות שהם פולטים את ליחותם ונותנים טעם במים, ואין בהם משום גילוי.[104]

[92] ובירושלמי הנ"ל: מים שהריח בהן כבשין ושלקין ותרמוסין הרי אלו אסורין. אבל רין השרייה לא החכר שם. וסתם הרחה אין בה בנותן טעם. ועיין להלן.

[93] הובא בספרו של לעף הנ"ל (הע' 91).

[94] עיין בתנחומא הנ"ל (לעיל הע' 90) ומ"ש להלן מע"ש פ"א הי"ג.

[95] הטי"ת של עובטין אינה ברורה כ"כ, ואפשר לקרוא: עובשין.

[96] עיין מ"ש ר"ע לעף פלורה ח"ג, עמ' 240 ואילך.

[97] ועיין גם בתס"ר ח"ד, עמ' 174.

[98] והוי"ו של "ואובשין" הוא וי"ו הפירוש, עיין מ"ש ריין אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 1088.

[99] עיין לעיל הע' 95.

[100] כ"ה גם בהוצ' לו, כי' קויפמן, פרמה ועוד. אבל בריבמ"ץ בערוך ועוד: והאובשין, עיין אהצו"י שם, עמ' 93.

[101] ועיין מ"ש ר"א הראובני בתרביץ שכ"א (תש"י), עמ' 124. אבל מ"מ לא נתברר מהותם בוודאות.

[102] פליניאוס, תולדות הטבע, סכ"ג פי"ד. ואעפ"י שפליניאוס, כנראה, טעה שם בכמה דברים, אבל אנו למדים ממנו שכן נהגו בזמן העתיק.

[103] כלומר, הדמשקיות, damascena, מה שקוראים עכשיו שזיפים, עיין פלורה של לעף ח"ג, עמ' 167.

[104] אבל אם נפרש אובשין שבירושלמי כמו חובשין, חבושים, פרישין, הרי אי אפשר לקבל אותם

52. אין בהן משום גלוי. וכ"ה בד. אבל בכי"ע לנכון: אסורין משום גילוי. וכ"ה בר"מ פי"א מה' רוצח ושמ"נ סה"ט. וכן בירושלמי הנ"ל: אסור. ובפ"מ שם: ובתוספתא גריס אין בהן משום גילוי. וכן היה לפניו, כנראה, אף בתוספתא כת"י שלו, כלומר, נוסח שהוא בעיקרו כי"ו, עיין מ"ש במבוא.

מים שנתגלו וחיממן וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע הסדר הוא: מי חמין כל זמן שעולה הבל וכו' מים שנתגלו וחממן וכו'. וכ"ה הסדר בברייתא זו בירושלמי פ"ח ה"ה, מ"ה ע"ד. ולעיל שם: "הכל מודין[105] במים שהוחמו שאסור וכו', כאן הכלי מפסיק וכו' ", כלומר בין האור והמים.

53. כל זמן שמעלין הבל וכו'. ירושלמי הנ"ל, ר"מ הנ"ל ה"ח (גם ביין וחלב). והטעם הוא שהנחש אינו שותה רותחים, וגם מפחד מפני ההבל.

53—54. מים מגולין לא ישפכם ברשו' הרבים וכו'. ירושלמי פ"ח ה"ה, מ"ה ע"ד (בשינוי סדר); בבלי ב"ק קט"ו ב', ע"ז ל' ב'. ר"מ פי"א מה' רוצח ושמ"נ הט"ו. ועיין מנוה"מ ח"ד עמ' 585.

54. ולא ישקה מהן גוי. וכ"ה בד ובכי"ע (שם: לא). וכן בירושלמי: ולא ישקה לגוי. וכן מעתיק בריבמ"ץ פ"ח מ"ד. אבל בבבלי הנ"ל ליתא. ואפשר שהטעם הוא מפני שבבבל סברו שאין הגילויים מזיקים לגוים, עיין בבלי ע"ז ל"א סע"ב.

55. אבל משקה הוא בהמת עצמו. וכן בירושלמי ובמנוה"מ הנ"ל: אבל משקה הוא בהמתו. ברם בבבלי הנ"ל העתיקו מברייתא זו שאינו משקה לא את בהמתו ולא את בהמת חבירו. ובע"ז שם הקשו: והתניא אבל משקהו לבהמת עצמו (כגירסא שלנו בתוספתא), ותירצו: כי תניא ההיא לשונרא. ופירש"י: דלא מזיק ליה ארס, דשונרא אכיל ליה לחויא וכו'. ולהלן שבת (פט"ו, כי"ע פי"ד, ה"ט): מים שנתגלו מטלטלין אותן מפני שהן ראויין לבהמה וכו'. אבל בבבלי שם (קכ"ח רע"ב): מפני שהן ראויין לחתול.[106]

לא ירבץ בהן את הבית וכו', ירושלמי ובבלי ע"ז הנ"ל בשינויים.

56. אלא בזמן שיש בו סרטה. כלומר שריטה, סדק. והסיקו בירושלמי שם: פניו כסירטא הם, ראש אצבעות ידיו ורגליו כסירטא הן. ולפ"ז לא נחלקו אלא בגב היד ובגב הרגל. ובבבלי ע"ז הנ"ל: איכא ביניהו גב היד וגב הרגל.

57. בקרקעות ארבעים סאה. וכ"ה בד. ובכי"ע: אחד ארבעים סאה, ועל המלים "אחד ארבעים" נקודות לסי' מחיקה. ובירושלמי שם רה"ו: תני המים בקרקעות ארבעים סאה. ובמשנתנו פ"ח מ"ה: שיעור המים המגולין כדי שתאבד בהם המרה. ר' יוסי אומר בכלים כל שהן, ובקרקעות ארבעים סאה.[107] וברי"ף:[108] ויש אומרים חילוף, שאם אין בהן זה השיעור והמים נראין צלולין מותרין, שאילו היה בהם סם היה ניכר. אבל אם המים מרובין אסורים, שחוששים שמא יש בהם סם, ואינו ניכר. ובטיו"ד סי' קט"ז מנסח: וי"מ איפכא שעד מ' סאה מותר לפי כפירוש לענבים, ובהכרח ענבים לחוד ואובשים לחוד, ולפי זה יחזרו כל הקושיים שהזכרנו לעיל למקומם. וברוחק אפשר לפרש שענבים שנתנו טעם במים הם כמו יין תוסס שאין בו משום גילוי. או שמא אין הנחש שותה מים שיש בהם תערובת של קצת יין, עיין דרישה בטיו"ד סי' קט"ז אות י'. וכ"ז דחוק.

[105] כלומר, אפילו ר' נחמיה שנחלק בעיסה שנילושה במים מגולים ואפאה, עיין שו' 48—49 ומש"ש.

[106] ומסתברא שבא"י סברו שאין הארס ממית לבהמה אלא מזיקה לזמן, ובשלו רשאי, אם היא בהמה טמאה שאינה ראויה לאכילה.

[107] ועיין בפיה"מ להר"מ ובר"ש שם שנחלקו אם מ' סאה הם להיתר או לאיסור. ועיין בר"ף שהבאנו להלן בפנים ובמאירי חולין ח' ב', עמ' 43.

[108] ע"ז פ"ב סוף סי' אלף רל"א. וכ"ה בראש שם פ"ב סי' י"ג.

שהן מועטין וכו', ומשמע מדבריו שמחלוקת המפרשים היא בקרקע ובמ' סאה ואילך, והוא תמוה מאד, שאם כן אין אדם רוחץ במקוה שהיא יותר ממ' סאה מחשש מים מגולין, כהוכחת הר"ש במשנתנו שמ' סאה הן להיתר, עיי"ש. ברם מתוך פירוש הר"ש והרא"ש למשנתנו ברור שמחלוקת המפרשים היא ברישא גרידא, והיינו בכלים, שלדבריהם מתיר הת"ק במים צלולין מועטין מפני שהארס היה ניכר בהם, ור' יוסי אוסר בכלים כל שהן, כלומר, אפילו קטנים מאד,[109] מפני שגוזר קטנים אטו גדולים. אבל ביותר ממ' סאה בקרקע לא נחלק אדם מעולם שהן מותרין משום גילוי.[110] ועיין בתוספ' חדשים כאן במקומו שעמד על עיקר הדברים.

אחרים או' סאתים. דעה זו לא מצאתי במקום אחר.

58. כדי שתהא חבית של שועין מתמלא מהן. כלומר, זהו שיעור המים בקרקע שארס בטל בהם. ובד: חבית של שיטין. ובכי"ע: חבית של שיחין, ובירושלמי (רה"ו, מ"ה סע"ד) הנ"ל: חבית שיחין. וגם בכי"ו צ"ל: של שיעין (=שיחין), כלומר חבית הנעשית בכפר שיחין,[111] ושיעורה היה ידוע להם.[112]

58–59. מעין כל זמן שהוא מושך אין בו וכו'. ירושלמי פ"ח ה"ו, מ"ו רע"א. ובר"מ פי"א מה' רוצח ה"ט: מעיין המושך כל שהוא אין בו משום גילוי.

59–60. שהלך ר' יוחנן בן ברוקה וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע וביוחסין השלם (מאמר א', 69 ע"ב) בשם התוספתא תרומות פ"ז. אבל בירושלמי הנ"ל להפך: שירד ר' יוחנן בן נורי אצל ר' יוחנן בן ברוקא אבא לבית שריי. וכבר העירו שגירסת התוספתא מסתברת יותר, שהרי ר' יוחנן בן נורי ישב בבית שערים, עיין להלן סוכה פ"ב ה"ב ומש"ש בתס"ר עמ' 197.

60. ומצא גבי שאין בו שלשת לוגין וכו'. וכ"ה בד (שלשה). ובכי"ע בטעות: שאין בו ארבעים שלשת לוגין וכו'. ואולי נתערבו כאן שתי נוסחאות, כלומר, שאין בו ארבעים, שאין בו שלשת לוגין. וכנראה שצ"ל: שאין בו [אלא] שלשת לוגין. ובירושלמי הנ"ל: והראהו גובי שלא היה בו אלא שלש' לוגין מים, והיו הגשמים מטפטפין ויורדין, ושחה ושתה, ואמר כזה אין בו משום גילוי.[113] ופירשו המפרשים שאין בו משום גילוי, מפני שהנחש מפחד מפני הטיפין היורדין (ועיין גם במה"פ שם ד"ה עד). ופירוש זה אינו מסתבר כלל, ואין להניח שהנחש מפחד מפני הגשם, ולא עוד אלא שאין להבין כלל מה עניין מעשה זה עם המעיין שלפנינו. ברם הדברים מתבררים מתוך המשך הדברים בירושלמי שם: ועד היכן וכו'? עד כדי שתפרח הברית.[114] וכן בירושלמי מו"ק (פ"א ה"א, פ' רע"ב): עד איכן?[115] עד כדי שתפרח הברית[116] וכו'. פרחה הברית ולא פסקו, למפריעו הוא נעשה כמעיין וכו'. ומכאן שהפירוש הוא שכל זמן שהגשמים יורדים וההרים בוצצים מים, נחשבים הגבאים למעיינות, ולפיכך אמר לו

[109] והמפרשים נדחקו לפרש כן, כדי שלא להוציא את הדיבור "כל שהן" משימושו היותר מצוי.

[110] וכ"ה במאירי הנ"ל (בהע' 107).

[111] עיין להלן ב"מ פ"ו סה"ג, בבלי שם ע"ד א', שבת ק"כ ב'.

[112] עיין כלים פ"ב מ"ב. ובר"ש שם: וסתם קדרות הבאות מלוד רגילין לעשותן מסאה וכו', וסתם חביות הבאות מבית לחם רגילין לעשותן וכו', עיי"ש. והגירסא "חבית של שיטין" שבד היא באשנרה ממשנת כלים הנ"ל מ"ג. ברם חבית זו היא סתומה, ולא היו ממלאין אותה מעולם, עיין במפרשים שם.

[113] וכנראה ששתה בכוונה כדי ללמדו הלכה למעשה, עיין ירוש' כלאים פ"ד ה"ד, כ"ט ע"ב, ובמקבילות שבעירובין ושבסוכה ובבבלי עירובין י"א ב'.

[114] כ"ה לנכון בכי"ר. ולפנינו בטעות: עד כדי שתפוח הכרית.

[115] כלומר, עד איכן יחשבו כמי מעיין כל זמן שהגשמים יורדים, עיין מ"ש במבוא לתס"ר ח"א, עמ' 3.

[116] כני' שריי"ר, עמ' 186: כדי שתיפרח הברית וכו' פרחה הברית וכו'. ולפנינו בטעות: חברית.

"כזה" כלומר, אם הגשמים יורדים נחשב למעיין, ובמעיין אפילו כל שהוא אין בו משום גילוי. והירושלמי קבע זמן לירידת הגשמים באביב עד שתפרח הבריית, והוא הצמח שנזכר במקרא.[117]

61. היין בין בכלים וכו'. כ"ה בכי"ע. ובד: יין בין וכו'. ובירושלמי הנ"ל (מ"ה סע"ד): היין בין בכלים בין בקרקעות כל שהוא. ובכי"ו בטעות: היה בין בכלים וכו'. ובר"מ פי"א מה' רוצח הסי"ב לא חלק בין מים ושאר משקין עיי"ש. ועיין מ"ש להלן בסמוך.

61—62. מעשה ונמצא נחש מת בכור יין וכו'. בירושלמי הנ"ל (מ"ו רע"א): היין כל זמן שהוא תוסס אין בו משום גילוי. כמה תוסס עד שלשה ימים. ומעשה שנמצא נחש בצד הבור של יין ובא מעשה לפני ר' יודה והתיר. ולפ"ז הפירוש הוא שהתירו ר' יהודה,[118] מפני שהנחש אינו שותה יין תוסס, כפירוש הרא"ף שם. אבל כאן אין לפרש כן (אפילו אם נניח שזו היא פתיחה לסיפא, ובבור יין תוסס עסיקינן), שהרי יש לחשוש שהנחש נפל כשהוא חי וטבע בבור של יין, ובוודאי השתעל כדי להוציא את היין מתוך פיו.[119] ושמא אינו פולט את הארס מחמת הפחד. ואולי הוא מעשה לסתור, ור"י בן בבא חולק וסובר שגם ביין אם הבור הוא גדול ומחזיק מ' סאה מתבטל בו הארס. ולפיכך פסק הר"מ הנ"ל כמותו, וכמעשה רב.

62—63. יין תוסס כל זמן שהוא תוסס וכו'. עיין על הסדר בירושלמי שהעתקנו לעיל. ופסקה הר"מ בפי"א מה' רוצח ה"ח (ע"פ הבבלי).

64. לגין שהניחו וכו'. ירושלמי פ"ח ה"ה, מ"ה ע"ד, ר"מ פי"א מה' רוצח הי"ג.

ובאלפסנה. בד חסרה מלה זו,[120] ובכי"ע: ובפלסגר. ובאגור להר"ש ג'מע עמ' 23: ובתוספתא תרומות פ"ט לגין שהניחו בשדה ובתיבה ובאלפסור הרי זה אסור. ובירושלמי ובר"מ הנ"ל: בשידה תיבה ומגדל. וברור שהמלה הזרה (שלא עמדתי על טיבה) היא מקורית, ועניינה כמו מגדל שבירושלמי.[121]

64—65. בדקן והניחן הרי זה מותר. כלומר, אם בדקן ולא מצא שם דבר, ואח"כ הניחן הרי זה מותר. ובפ"מ לפ"ח סה"ה: וכמה שיעור נקב. סיפא דהתוספתא דלעיל היא, בדקו לשידה תיבה ומגדל ואח"כ הניחו מותר. ומסיים שם ואם היה בהן נקב אסור. והנה סיום זה ליתא בתוספתא בשום נוסח, ולכאורה יש כאן ראיה מוכרחת שכת"י התוספתא שהיה לפני בעל פ"מ היו בו שינויים חשובים שאינם בכי"ו. ברם כל זמן שאין הרב מזכיר שהעתיק כן מתוספתא כת"י, עדיין יש מקום להסתפק שמא העתיק מן הזכרון, ונתחלף לו לשון הרמב"ם (פי"א מה' רוצח הי"ג) בתוספתא.[122]

65. לגין בתיקן וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: ביתיקו וכו'. ובירושלמי: בתיקו מותר. ובר"מ הנ"ל: בתיק שלו וכו' הרי זה אסור. ופסק כתוספתא ולא כירושלמי. ואף כאן אנו חוששים שמא היה שפיפון בתיק ולא הרגיש בו.

65—66. נתנו בבור אפילו וכו'. כלומר, אפילו בדק מקודם ולא היה שם דבר, אסור, מפני שבעלי ארס יכולים לרדת לבור עמוק ולעלות משם, וכן לעלות למגדל גבוה (פתוח)

---

[117] ירמי' ב', כ"ב; מלאכי ג', ב'. עיין מ"ש ר"ע לעף בסה"י לכבוד סימונסון, עמ' 158 ואילך.

[118] אף בכי"ע כאן חסרות המלים "בן בבא".

[119] ועיין בס' משנה אחרונה לפרה פ"ט מ"ב ד"ה שקצים.

[120] כ"ה דרך הסופרים להשמיט את המלים הזרות שפקפקו בקריאתן. והם רגילים להניח במקומן ריוח פנוי. עיין מ"ש בתס"ר ח"א סוף עמ' 212 וח"ד, עמ' 181.

[121] ושמא צ"ל לפנינו: ובאלמפנה, והכוונה לעגלה מכוסה מכל הצדדים, καμπήνη. והוא מתאים למגדל שעל יד שידה ותיבה, עיין להלן מע"ש פ"ה הי"א; ניטין פ"ב הי"א; ב"מ פ"ח הי"ג. ומגדל לעניין נסיעה גם להלן אהלות פי"ח ה"ה; ירוש' עירובין פ"א ה"א, כ' ע"ד; בבלי שם ל' ב'; חגיגה כ"ה א' וש"נ.

[122] ואשר לר"מ עצמו הרי הכניס דברים הללו כחוליא המקשרת את ההלכות, עיי"ש.

ולרדת משם. ועיין לשון הר"מ הנ"ל, וסידר את הדברים שיהא מוכח מתוכם שכבור ובמגדל (פתוח) אפילו עמוק וגבוה כמה אין בדיקה מועילה. ובירושלמי ליתא הלכה זו.

67. אפי' מפוייח אפי' מסוייד וכו'. בד: אפילו מצויר מסוייד. ובכי"ע: אפילו מפויה ואפילו מסויד וכו'. ובר"מ הנ"ל: או בטרקלין מיופה ומסויד וכו'. ועיין להלן ב"ב ספ"ב ובבלי שם ס' ב', ופי' הרשב"ם שם: מפייחין. צורות של מיני צבעונים (ועיין בערוך ערך פח ד'). ומ"מ אסור, מפני שאפילו לאמן גדול קשה לצייר צורה שתפחיד את בעלי החיים.[123] ובטריקלין אינה מועילה בדיקה, ואפילו היה כולו מסוייד בלי סדקים, מפני שניתנה רשות לארץ להבקע מפני הרחש ולא ניתנה רשות לכלי להבקע מפניו, ואפילו בדק בית שכולו שיש (אולומרמרון) אסור, כמפורש בירושלמי פ"ח סה"ה, מ"ה ע"ד. ועיין ח"ד.

67—68. מכסין ולא פוקקין ואם. וכ"ה בד. ובכי"ע: אם, וצ"ל: אס', כלומר, אסור. וכן בירושלמי: מכוסה ואינו פקוק אסור. ושמא צ"ל בתוספתא: מכוסין ולא פוקקין [אסור. פקוקין ולא מכוסין] אם היה וכו'. וכע"ז בירושלמי (עיין להלן). ובפי' הדברים נראה שתנא זה סובר שאם השרץ יכול להרים בראשו את הכיסוי ולשתות חוששים שמא שתה, וכשמשך את עצמו מן הכלי חזר הכיסוי למקומו,[124] ולפיכך מצריך כיסוי פקוק שאין הרחש יכול להרים אותו. וכן מפורש בירושלמי: חד עובדא אתא קומי ר' בחד דחמתי' מגלי ומכסי. אמ' מפני רשע זה נקלקל את הכיסויין. ורבי חולק על הברייתא שלנו, וסובר שכיסוי גרידא מספיק. וכן כנראה פסק הר"מ שהשמיט הלכות הללו. ואם היה הכלי פקוק בפקק מחולחל ואינו מכוסה, יש לחשוש שמא עבר הנחש בין הפקק ופי הצלוחית, שהרי השפיפון דומה לשערה (ירושלמי כאן סה"ה, מ"ה סע"ד). ולפיכך הצריכו שיהא הפקק אפוץ ומהודק, עיין להלן.

68. היה פקק חץ בה וכו'. בד חסרות המלים "חץ בה". ובכי"ע: היה פקק חוצץ. אבל בפ"מ מעתיק בשם התוספתא כגי' כי"ו. ובירושלמי: פקוק ואינו מכוסה, אם היה פקקו חרץ מותר. כלומר, אם היה הפקק חרץ[125] ומהודק שאינו מתחלחל מותר. ובירושלמי שם נחלקו בשיעור ההידוק, חד אמר כדי שינטל בפקקו, וחרנה אמר כדי שלא יכנס לתוכו ראש הכרכר. ועיין מ"ש לעיל.

כמה יהא בנקב. נ"ל שזו היא שאלה כללית, כלומר, כמה יהא ברוחב הנקב שבכלי שיהא בו משום גילוי. ואעפ"י שבנקב פקוק צריך שלא יכנס בינו לבין הדופן ראש הכרכר (עיין מ"ש לעיל), זהו דוקא בנקב רחב אלא שהוא פקוק, והשפיפון יכול להכנס מצד אחד של הפקק ולצאת מצד השני, אבל אם הנקב עצמו קטן הוא מפחד להכנס, וחושש שמא לא יוכל לצאת כמבואר בירושלמי. ובפ"מ פירש אחרת, וכדבריו מבואר בר"מ פי"א מה' רוצח סה"ג, עיין מ"ש לעיל שו' 64—65.

69. אצבע קטנה של קטן. בירושלמי הנ"ל סה"ה: ר' יעקב בר אחא ר' שמעון בר וא בשם ר' יהושע בן לוי עד כדי שלא תיכנס ראש אצבע קטנה לתוכו של תינוק בן יומו. ונראה שעיקר החידוש של האמוראים הוא שקטן פירושו קטן בן יומו. וכן במשנת שבת פ"ח מ"א: שמן כדי לסוך אבר קטן. ובירושלמי שם (י"א רע"ב): ובלבד אבר קטן של קטן בן יומו. ועיין בבלי שם ע"ז ב' ובתוספתא שם פ"ט (כי"ע פ"ח) ה"י. ובר"מ פי"א מה' רוצח

[123] באניקדוטה של פליניאוס (תולדות הטבע סל"ה פל"ו סי' ס"ו) מסופר שציפרים באו לנקר ענבים מצויירים, אבל מ"מ לא פחדו מן הילד (המצוייר) שנשא אותם.

[124] וכמובן שבאיסורים אין אנו חוששים לזה, עיין במשנת פרה רפי"א, ואין למדין מצוות מניקורין, עיין בירוש' כאן פ"ח ה"ו, מ"ו ע"א, ומ"ש להלן שו' 73 ד"ה שמא.

[125] כלומר, אוץ, אפוץ, עיין תוספ' מנחות ל"ו א' סד"ה משעת ומ"ש בתס"ר ח"ג, עמ' 64, וח"ד עמ' 32. ובמאירי חולין (ח' ב', עמ' 43), מנסח: אם היה פקקו מכסה את השפה מותר.

הנ"ל: אצבע קטנה של קטן. וסתם קטן בשיעורים הוא קטן בן יומו. וכדברי רבינו בפיה"מ כלים פכ"ז מ"ה: וחלוק של קטן. בגד ילד קטן בעת הולדו. ועיין בגליוני הש"ס לר' יוסף ענגיל שבת ע"ז ב'. ועיין בתיו"ט עדיות פ"ד מ"ו, במלא"ש שם, ובפי' מהר"ש סיריליאו לירוש' ברכות פ"ח ה"ג, ל"ב ע"ב, ד"ה היה שמן טמא.

70. זורק את הניקור וכו'. דברי ר"ש בן מנסיא לא מצאתי בשום מקום. ושמא צ"ל: [ביבש] זורק וכו'. עיין ריבמ"ץ ור"ש פ"ח מ"ו.

71. פטריות אסורות וכו'. בח"ד מפרש שכל פטריות אסורות מפני סכנת נפשות, וזה תמוה מאד, שהרי כמה פעמים מציגו שפטריות מאכל אדם הוא, ושמא הכונה היא לפטריות הגדלות בחכיות (עיין בבלי שבת ק"ח רע"א), וחיישינן שמא ספגו מן המשקים המגולים.

נקר בתאנה ונעשית גרוגרת וכו'. וכן בר"מ פי"ב מה' רוצח סה"ג: תאנה נקורה שיבשה ונעשית גרוגרת ותמרה נקורה שיבשה שתיהן מותרות. ומלשון התוספתא משמע שאפילו נקר וודאי ונעשית גרוגרת מותרת, מפני שיש הוכחה שלא הטיל בה ארס (עיין ירושלמי פ"ג ה"א, מ"ב ע"א). ובירושלמי כאן (פ"ח רה"ה, מ"ה ע"ג): תאינים וענבים שניקרו אסור לשהותן, ואם שיהן וצמקו מאיליהן מותרות.

72. ראה צפור מנקר בתאנה וכו'. ירושלמי פ"ח רה"ה, מ"ה ע"ג, שם ה"ז, מ"ו ע"א, בבלי חולין ט' סע"א, ר"מ פי"ב מה' רוצח ה"ב. ומבואר במשנה (פ"ח מ"ו) שאפילו במחובר אסורים. ועיין במסה"ת.

73. שמא נקורין היו. כ"ה בד ובכי"ע. ובירושלמי הנ"ל: אני אומר מקום הנקר אכלו. ובבבלי הנ"ל: חוששין שמא במקום נקב נקב. ואמרו בירושלמי (ה"ז) ובבבלי שם (י' א') שאע"ג שבאיסורים אין אנו חוששים בכגון דא, חמירא סכנתא מאיסורא.

74. עשרה בני אדן. עיין מ"ש על צורה זו לעיל ריש ברכות.

השאר הרי זה אסור. ופירשו בירושלמי ובבבלי, מפני שאני אומר ארס שוקע היה. ועיין ר"מ פי"א מה' רוצח הי"ד.

75. אין מערבין תלויות זו בזו. בכי"ע: אין מערבין תרומות תלויות זו בזו. ובד בטעות: אין מערבין תרומות טהורות תלויות וכו'. ובבא זו נסמכת למשנתנו פ"ח מ"ח, והיא ככולי עלמא, שהרי בתלויות יש להסתפק שמא אחת מהן טהורה והשניה טמאה, ונמצא מטמאה בידים.[126] והר"מ לא הביא הלכה זו, מפני שפסק (פי"ב מה' תרומות ה"ג) כר"ג שלא יחדש בה דבר בתלויה, וממילא אם מערב תלויה עם תלויה אחרת אין לך חידוש גדול מזה, שהרי אפשר שהאחרת טמאה.

75–76. אבל מערבין תרומה שניטמאת בולד הטומאה וכו'. עיין פסחים פ"א מ"ו. ונחלקו בר קפרא ור' יוחנן בירושלמי[127] ובבבלי (פסחים ט"ו א', ב') בפירוש ולד הטומאה. אחד מהם מפרש ולד הטומאה, טומאה דרבנן (כגון טומאת משקין וכדומה), ומותר לשרוף טומאה דרבנן עם טומאה דאורייתא אעפ"י שעכשיו מגלגל עליה טומאה דאורייתא. וחד מפרש שולד הטומאה הוא שלישי שנגע בשני, וכשמערבו עם ראשון ע"מ לשורפו נעשה שני, ומוסיף לו טומאה על טומאתו. וטעם ההיתר הוא, מפני שסוף כל סוף היא עומדת לשריפה מחמת טומאה שבה, ואין אתה מצווה מלהוסיף לה טומאה. ועיין להלן פסחים פ"א ה"ו ומש"ש.

[126] ועיין בפי' הר"ש למשנתנו שם, ולפי פירושו בוודאי אסור לערב, שהרי ממ"נ יש שם אחת טהורה ואחת טמאה, אלא שפירושו במשנה אינו מוסכם, עיין ר"מ ספי"ד מה' אבות הטומאה.

[127] בפסחים שם, ועיין גם מע"ש פ"נ ה"ח, נ"ד ע"ב: שקלים פ"ח ה"ה, נ"א ע"ב.

77. אם אמ' על תלוייה טהורה היא הרי זו טהורה. בד: אם אמר תלויה וכו'. ובכי"ע: אמרו לו על תרומה תלויה שהיא טהורה וכו'. ולהלן טהרות פ"ח הי"ד: היה משתמש מן החבית בחזקת של חולין, ואח"כ נמצאת של תרומה הרי זו טהורה, ואסורה באכילה מפני שספק טבול יום.[128] אמרו לו על התלויה טהורה היא, הרי זו טהורה. ולפי גירסא זו פירושה שאם אמרו לו על תלויה שהיא טהורה, אעפ"י שאח"כ נתגלה שהיתה תלויה, והוא נשאל עליה מיד (עיין להלן) ונתברר שהיתה באמת טהורה, הרי זו טהורה, מפני שלא נפסלה בהיסח הדעת, הואיל והוא החזיקה בטהורה ולא בתלויה.

ברם בר"ש (טהרות פ"ז מ"ח) מעתיק משם: אמרו לו על הטהורה תלויה היא הרי זו טמאה, ופירש: „תלויה היא, כלומר נולד לה ספק טומאה, ומתוך כך נתייאש ולא נזהר לשומרה, הרי זו טמאה. דכיון שהסיע לבו ממנה אפילו נודע אח"כ דמה שאמרו לו תלויה היא טהורה היתה, מכל מקום חשובה כטמאה, מחמת שהסיע דעתו ממנה". וכן בירושלמי:[129] דתני תלויה שאמר טהורה היא טמאה היא הרי זו טמאה. ופירש ר' יונה כאן, תלויה שנסתפק בה אם היא טהורה או טמאה ולא שאל עליה, הרי זו טמאה מפני היסח הדעת, ועיין להלן טהרות ספ"ה ומ"ש באו"ש ספי"ד מה' אבות הטומאות ומ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 69. ועיין להלן.

78. הריני מניחה עד ששאל עליה הרי זו טמאה. וכ"ה בד ובכי"ע, ולהלן טהרות הנ"ל בד ובכי"ו. ברם בר"ש הנ"ל מעתיק משם: טהורה, וכ"ה בירושלמי הנ"ל (ובמקבילה שבפסחים). ונ"ל שאין להגיה את התוספתא ע"פ הירושלמי, והלכה זו תלויה במחלוקת ב"ש וב"ה בירושלמי נזיר (פ"ה רה"ד, נ"ד ע"א), ולב"ש כשעתיד לשאל (ולא שאל מיד) הרי הוא כמזלזל וכמסיח דעת, ולב"ה מכיון שעתיד לשאול אינו כמסיח דעת. והברייתא שלנו כאן היא כר' אליעזר השמותי (עיין להלן), והוא סובר כב"ש שאם הניחה עד שישאל עליה ולא נשאל מיד,[130] הרי הוא כמסיח דעתו ממנה והיא טמאה, והברייתא בירושלמי היא כב"ה.[131]

78—79. נולד לככר ספק טומאה ובתוך ידו וכו'. נ"ל שהוי"ו של „ובתוך" הוא וי"ו הפירוש והנשוא,[132] והכוונה שנולד לככר ספק טומאה והיא בתוך ידו או שנולד ספק טומאה על[133] גבי השלחן, ובשניהם אינו מניח את הככר כמות שהיא, אלא מניחה במקום המוצנע, והברייתא כר' אליעזר במשנתנו (עיין מ"ש לעיל). ובבא זו נשנתה בדרך לא זו אף זו, ובנולד לככר ספק טומאה בתוך ידו, הרי פשיטא שצריך להניחה במקום המוצנע אפילו לרבן גמליאל, שהרי כשהיא בידו היא משומרת ואם יניחה במקום התורפה הרי הוא משנה בה. אלא שאפילו כשנולד לה ספק טומאה על גבי השלחן חייב להעבירה למקום המוצנע, וכר' אליעזר. וכן כנראה פירש הגר"א אלא שהגיה הרבה.

80. חבית שנשברה בגת העליונה ובתחתונה וכו'. כ"ה בכי"ע ובמשנתנו (פ"ח מ"ט). ובכי"ו ובד בטעות: בגת התחתונה (ו)העליונה וכו'. ופירושה כמו

[128] עיין בבלי חגיגה כ' א' ומ"ש בתס"ר ח"ד, עמ' 87.

[129] כאן פ"ח ה"ט, מ"ו ע"א; ועיין במקבילה בפסחים פ"א ה"ח, כ"ח ע"א.

[130] „להשאל" פירושו כאן להשאל לחכם על ההלכה אם היא טמאה או טהורה (עיין לעיל דמאי ספ"ב), או לברר בעדים אם נטמאה או לא, ואינו עניין לשאלה על הפרשת התרומה שתחזור לטבלה. ועיין מה שהאריך בזה במהרי"ט אלגזי פ"ה מבכורות סי' מ"ב (קרוב לסופו), קל"ט ע"א ואילך, ודבריו מיוסדים על ההנחה שבשאלה על בטול ההפרשה אנן קיימין כאן, עיי"ש.

[131] ודווקא במקום שאפשר לברר צריך להשאל מיד לב"ש, אבל בזמן שאין מקום לשאלה מותר לו להניחה ולחכות עד שיבוא אליהו (עיין ירושלמי פסחים פ"ג ה"ו, ל' ע"ב, ובבלי שם י"ג א'), ואין כאן היסח הדעת, משום שב"ש ור' אליעזר סוברים שתלויה חייב בשמירתה, וכמ"ש בבבלי בכורות ל"ד א'. ועיין רש"י נדה ו' סע"ב.

[132] עיין מבוא לנה"מ להרי"ן אפשטין, עמ' 1077 ואילך.

[133] כ"ה בכי"ע. ולפי הגירסא שלפנינו (וכ"ה בד) „שעל" פירושו, [בככר] שעל גבי השלחן.

במשנה שבעליונה תרומה טהורה ובתחתונה חולין טמאים, ואם תתערב תרומה בהם יפסיד את כל החולין, שהרי אינן ראויין לא לישראל ולא לכהנים.

הכל מודים שתרד וכו'. כלומר, אם יכול להציל מן העליונה רביעית בטהרה, אף ר' יהושע מודה שצריך להציל, ואעפ"י שבנתים יורד חלק מן התרומה למטה ומפסיד את החולין, עיין במשנתנו. ושמא לא היתה במשנה שלפני התוספתא אלא מחלוקת ר' אליעזר ור"ג בלבד, והברייתא מתפרשת כפשוטה, שבין לר' אליעזר ובין לרבן גמליאל אסור לו להציל מן העליונה בכלים טמאים, ואעפ"י שבין כך ובין כך תטמא כולה ע"י נפילה לגת הטמאה, מפני שמוטב שתטמא בעצמה ואל יטמאנה בידים. ורק אחרי שהוסיפו במשנתנו את דעת ר' יהושע כללו בה את התנאי של הצלת רביעית בטהרה, מפני שבזה אף ר' יהושע מודה.

81. ואל ידמענה ביד. וכ"ה בד. אבל בכי"ע ובמשנתנו לנכון: ואל יטמאינה בידיו.

סיעה של בני אדם וכו'. בירושלמי פ"ח רה"י, מ"ו ע"ב, הובאה רק הרישא של ברייתא זו, ודברי ר' יהודה ור' שמעון לא הוזכרו שם, עיין להלן. ובב"ר סוף פצ"ד עמ' 1184 הובאה כל הברייתא עד סוף הפרק, וכנראה שנוספה שם בדפוסים ע"פ התוספתא, עיין מ"ש הר"ח אלבק שם הע' 5. וברד"ק ש"ב כ', כ"ב: ובדברי רבו' ז"ל סיעה של בני אדם שאמרו להם גוים (בד"ח של הרד"ק השמיטו מלה זו) תנו לנו וכו' (כל הברייתא עד סוף הפרק). ובפירוש ר"י קרא לשמואל שם (יאהרבוך הפרנקפורטי ח"ח עמ' 18): במסכת תרומות בפרק ר' שמעון אומר הסך שמן תרומה, סיעה של בני אדם וכו', כל הברייתא עד סוף הפרק בתוספת באור משלו, עיין להלן. ועיין מ"ש להלן שו' 87 בשם רש"י.

שאמרו להם גוים תנו לנו אחד וכו'. ברייתא זו נסמכה למשנתנו ספ"ח: נשים שאמרו להם גוים תנו לנו אחת מכם ונטמא וכו'. והוסיפה הברייתא שהוא הדין בשפיכות דמים, וחלקה בין לא ייחדו הגוים ובין ייחדו. ולפי פירושנו בפירוש הקצר לא דברה הברייתא אלא בהה, ובמשנתנו לא נתכוונו אלא לתאוותם ולא ייחדו כלל, אבל כאן דרשו שימסרו להם יהודי שהכעיס אותם, אבל לא ידעו מי הוא.

82. יהרגו כולן ואל ימסרו וכו'. סמ"ג לאוין קס"ה, נ"ט ע"ד, בשם התוספתא, ר"מ פ"ה מה' יסודי התורה ה"ה.

83. אם ייחדוהו להם כגון שייחדו לשבע בן בכרי וכו'. וכ"ה בירושלמי, בב"ר, בר"מ, ברד"ק ובר"י קרא הנ"ל. ולא נתבאר בדברי הת"ק מה כוונתו בדוגמא שנתן, אם הכוונה שיהא חייב מיתה כשבע בן בכרי, או שיהא מיחד ע"י התובעים כשם שייחדו לשבע בן בכרי. ובירושלמי שם נחלקו בזה ר' יוחנן וריש לקיש. רשב"ל אמר והוא שיהא חייב מיתה כשבע בן בכרי, ור' יוחנן אמר אעפ"י שאינו חייב מיתה כשבע בן בכרי. ואף דברי ר' יוחנן לא נתבררו כל צורכם, אם כוונתו שביחוד גרידא מספיק, ואעפ"י שהמיוחד אינו אשם כלל בדבר, או שדווקא אם המיוחד פשע וסכן את הציבור מוסרין אותו, מפני שהציבור עלול על ידו, אעפ"י שאינו חייב מיתה. ור' יוסף קרא הנ"ל פירש את דברי הת"ק כאן: יתנוהו להם ואל יהרגו כולם, שעכשיו הם עלולים בשבילו. ומשמע קצת מדבריו שעיקר הטעם הוא שהכניס את הרבים בסכנה, שהרי עליו היה לדעת שדוד יבקש את דמו, ולא איכפת לנו כלל אם הוא חייב מיתה ע"פ דין או לא. ועיין בס' חסידים סי' ת"ש, הוצ' מק"נ סי' רנ"ג עמ' 83, ועיין מ"ש להלן.

84. אמ' ר' יהודה במי דברים וכו'. עיין מ"ש על צורה זו לעיל דמאי פ"ג הע' 14. וברד"ק ובר"י קרא הנ"ל: אמר ר' יהודה אימתי וכו', ולפ"ז ר' יהודה מפרש את דברי הת"ק,[134] וכן פי' ר' יונה כאן, ועיין להלן.

[134] עיין בבלי עירובין פ"א ב', פ"ב א' ובמקבילות. ועיין תוספ' ניטין ז' ב' ד"ה אמר ועוד.

84—85. בזמן שהוא מבפנים והן מבחוץ וכו'. וכ"ה בד, בכי"ע, בב"ר, ברד"ק וברי"י קרא הנ"ל, ואין להגיה.[135] וברור מן הסגנון שר' יהודה בא להקל ולהגביל את דברי הת"ק, והוא אומר אימתי אין מוסרין אותו בזמן שהוא מבפנים החומה והגוים הצרים הם מבחוץ, ושמא יתייאשו מן המצור וינצל אם לא ימסרוהו,[136] אבל כשהגוים כבר נכנסו לבפנים, ויהרגו גם אותם וגם אותו, מוסרין אותו (כנ"ל לפרש, ועיין הע' 135). ומכאן משמע לכאורה שאפילו בלא ייחדוהו אם כולם נהרגים ימסרו לו אחד מהם. וכן מביא ביפה תואר לב"ר בשם יש מפרשים, וכן, כנראה, הבין המאירי את שיטת "קצת מפרשים"[137] וכן לכאורה משמע מסתימת לשון רש"י בסנהדרין ע"ב ב' ומפירוש ר"י קרא הנ"ל.

ברם קשה מאד לקבל פירוש זה, דמהיכי תיתי לבחור אחד מהם ולהפקיר אותו, ולא עוד אלא שמלשון ר' יהודה "בזמן שהוא מבפנים" משמע שמדברים על "הוא" המיוחד. וכן ברד"ק הנ"ל: בזמן שהוא מבפנים והם מבחוץ, כמו שעשו בני יהודה בשמשון, פ'[138] שהיה יכול להמלט שמשון, שהיה מבפנים בסלע (שופטים ט"ו, י"ג), לפיכך לא נתנוהו להם אלא מדעתו. ולפ"ז ברור שהוא פירש שלא חלק ר' יהודה בלא ייחדוהו, אלא חולק על ייחדוהו דוקא שמצריך הת"ק שיהא חייב מיתה כשבע בן בכרי, אבל אם אינו חייב מיתה אינם מוסרים אותו, וע"ז אומר ר' יהודה שאפילו אינו חייב מיתה מוסרין אותו כשכולם נהרגים, ור"ש להלן אינו חולק על הת"ק אלא סובר כמותו, ומפרש שהאשה טענה שהוא חייב מיתה, ולפיכך מסרוהו. אבל בלא ייחדוהו כלל אף ר' יהודה מודה שלא ימסרו אותו אעפ"י שכולם יהרגו, וכסתם משנתנו בספ"ח בעניין נשים שמאיימים שיטמאו את כולן אם לא ימסרו אחת מהן, כמו שהוכיח ביד רמה לסנהדרין, עיין להלן. ועיין מה שפירשנו בפירוש הקצר, ולפי פירושנו שם הכל ניחא, אלא שעדיין צריך ברור מה לי קראוהו בשם, מה לי נתנו בו סימן. עיין בתשובת הגאון שהבאנו בהע' 141.

נמצאנו למדים לפי פירוש זה שלת"ק ור"ש להלן אין מוסרין להם אפילו בייחדוהו אלא דוקא אם חייב מיתה כשבע בן בכרי.[139] וכן כתב הר"מ בפ"ה מה' יסודי התורה ה"ה הנ"ל: ואם ייחדוהו להם ואמרו תנו לנו פלוני או נהרוג את כולכם, אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי

[135] בשם הגר"א הגיהו: בזמן שהוא מבחוץ והן מבפנים וכו'. ופירשו האחרונים את דבריו שהוא מחוץ לעיר ויכול לברוח. וקרוב לוודאי בעיני שרבינו הגיה ע"פ הסמ"ק (סוף סי' ע"ט) שהביא את הירושלמי, וסיים: ונראה דמיירי שהוא בסכנה עמהם אבל אם הוא חוץ לסכנה אין מוסרין אותו וכו'. ומשמע שהיתה לפניו הגירסא כאן: בזמן שהוא מבחוץ והן מבפנים, כלומר, אין מוסרין אותו משום שהוא חוץ לסכנה, אבל אם היו כולם בפנים הסכנה מוסרין אותו. וגירסא זו נוחה יותר (לפי פירוש המפרשים) מפני שלפיה "פנים" הוא מקום הסכנה בין ברישא ובין בסיפא, אבל היא מתנגדת לכל הנוסחאות שהבאנו, ואינה מוכרחת, לפי פירושנו בתוספתא. ועיין בשו"ת הב"ח סי' מ"ג, וקשה מאד לקבל את פירושו בדברי התוספתא. ובפירש"י ש"ב שם: כגון שהוא מבפנים ואתם מבחוץ, ואתם בסכנה וכו'.

[136] או משום חיי שעה. ובמיוחס להריטב"א פסחים (כ"ה א', ו' רע"ג): אבל אם אמרו מוסרו לנו לפלוני ונהרגנו ותנצלו כולכם, או נהרוג אתכם וינצל הוא אסור למוסרו שזה כופרין (צ"ל: כפודין) עצמן בנפשו הוא, כיון שאינו מחוייב מיתה.

[137] חבור התשובה, הוצ' הר"א סופר, עמ' 177. ועיין בספרו לסנהדרין, עמ' 270 (ושם מדובר שייחדו אותו, "קטליה לפלניא", עיי"ש). ועיין במרכבת המשנה ח"א וח"ב על הר"מ פ"ה מה' יסודי התורה ה"ה.

[138] מלשון זו משמע קצת שהמלים "כמו שעשו בני יהודה בשמשון" נוספו בנוף התוספתא שלפניו. אבל אצל ר"י קרא ליתא. ועיין בפירש"י שם.

[139] ואין הברל אם חייב מיתה מפני שמרד במלך ישראל או במלכות של גוים, עיין מ"ש במהר"ם חלאוה פסחים כ"ה ב' ר"ה מאי. ועיין בב"ר ספצ"ר, עמ' 1185 ובוי"ר פי"ט, ו', הוצ' מרגליות, עמ' תל"ב ואילך. ועיין במאירי סנהדרין, עמ' 270, ומ"ש להלן הע' 141.

יתנו אותו להם, ואין מורין להן כן לכתחלה. ובהגה"מ שם: זהו משום דגרסינן בירושלמי דפ"ח דתרומות עולא בר קיסר תבעתיה מלכתא ל ת ש מ י ש[140] אזל ערק ללוד וכו' סלקי גבי ר' יהושע בן לוי ופייסיה ויהבי ליה וכו' א"ל ולא משנה עשיתי, א"ל וכי משנת חסידים זו וכו'.[141] והרי ברור מתוך הענין שעולא בר קושב (או בר קושר) היה מורד במלכות, והמלכות תבעה אותו[142] כדי לענוש אותו, ור"י בן לוי אמר מפורש: ולא משנה עשיתי. ובב"ר הנ"ל עמ' 1185: ולא מתניתא היא סיעה של בני אדם וכו'. ובחי' מהר"ם חלאוה[143] מעתיק בשם הירושלמי: ולא משנה עשיתי, יחדו להם כעין שבע בן בכרי וכו'. ובעל כרחינו הפירוש הוא כן, שהרי דעת ר' יהודה ור' שמעון לא הוזכרו בברייתא שבירושלמי, אלא דעת הת"ק גרידא שאין מוסרין להם אלא א"כ ייחדוהו כשבע בן בכרי, ומ"מ א"ל אליהו שאין זו משנת חסידים, ועיין מ"ש בהע' 141.

וברמ"ך על הר"מ הנ"ל: "אעפ"י שנמצא בתוספתא כמו שכתב הוא (בכ"מ שם העתיק ממנו: כדבריו) לא ידענא טעמא מאי, דהא אמרינן (פסחים כ"ה ב' וש"נ) וכו' מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, והכא ליכא האי סברא, דהא יהרגו כלם והוא עצמו, ומוטב שיהרג הוא עצמו ואל יהרגו כלם והוא עצמו, וצ"ע". ועיין מ"ש בכ"מ שם על דבריו. ומסתברים דברי הר"ח אבולעפיא (עץ החיים, מקץ, ל"ט סע"א) שהרמ"ך תמה אף על דברי הת"ק שבתוספתא, למה לא אמר כר' יהודה "וזו סברת הרמ"ך עצמה". ועיין בח"ד כאן שהאריך בזה. ועיין בחי' מהר"ם חלאוה הנ"ל.

[140] כ"ה בהגה"מ ד"ק, וכן מעתיק בשמן בשו"ת זקן אהרן סי' ג', ח' ע"ג. ועיין בפי' הרש"ס לירוש' כאן, פ"ו ע"ב.

[141] בס' חסידים הוצ' מק"נ סי' רנ"ח, עמ' 85: בירושלמי וכו' אמ' לו ר' יהושע והלא מתני' היא. אמ' לו היה לך לעשות מידת חסידות להיות כולם הרוגים ולא למסור נפש אחת. והדברים תמוהים מאד, והיכן מצינו מדת חסידות על חשבון אחרים. ואעפ"י שאף בר"מ (פ"ה מה' יסודי התורה ה"ה) פסק: ואין מורין להם כן לכתחילה, הרי שם אפשר לפרש שהרב לא יקק להוראה זו, שלא יראה כאילו הדבר נעשה על פיו, אלא יניחם לעשות כרצונם. וכן מפורש בב"ד הנ"ל, עמ' 1185: אמ' וכי משנת חסידים היא, מבעי להאי מלתא מתעברא על ידי אחריני ולא על ידך. ואעפ"י שיש יסוד לחשוב שיש לפנינו הוספת פירוש בב"ד, כמו שמוכח מן הלשון, שהרי בלשון א"י היה צריך להיות: מבעי ל ה ד א מלתא מתעברה על ידי ח ו ר נ י ן ולא על ידך, מ"מ הפירוש נראה אמת (ועיין בוי"ר, עמ' תל"ב הנ"ל, ואפשר שעשו שלא כרין). ועיין היטב בחבור התשובה למאירי הנ"ל, עמ' 177. ובספרו לסנהדרין, עמ' 270, הנ"ל: "אלא שמדת חסידות לעכב, וליתן מתון ברבר ער דכדוכה של נפש, וכל שממהר בכך הפקיע מעליו מדת חסידות וכו', וכי משנת חסידים היא זו. וירא לי שלא אמרה אלא על שמיהר את הדבר ולא המתין ער שיראה אם יחריבו את העיר אם לאו" (ובהגה"מ הנ"ל: שהאשימו על שלא חזר על כל צד קודם שיסרנו). "ומכל מקום יש מפרשים שלא על מדת חסידות לבד היה מתרעם עליו אלא מן הדין. וממה שלא היה חייב מיתה ברדיני ישראל. ומכאן פסקו (כיוון להר"מ הנ"ל) כריש לקיש שאמר והוא שנתחייב מיתה כשבע בן בכרי, ופרשו בו שהא חייב מיתה ברדיני ישראל". ועיין מהר"מ חלאוה הנ"ל (כ"ד ע"ד מן הספר), ולבסוף הסיק: אי נמי משום דמסר ליה בידים, שהיה לו לפתוח העיר, והם יבואו ויקחהו.

ובתשובה מיוחסת ל"מר רב שלום גאון בב"ד הגדול שבירושלים" (נתפרסמה ע"י רא"י אינוס ב"סורא" של ר"ק מירסקי ח"א, תשי"ד, עמ' 23 ואילך) כותב בשם הירושלמי (שם עמ' 25): "א"ל חו משנת חסידים שמוסרין חבירתם בידי גוים. א"ל מה היה לי לעשות? א"ל היה לך לפרותו בכל מטלטלין שבמדינא. כיון ששמע ר' יהושע כך, הלך ופראו באלף דינר זהב". ולא מצאתי סיום זה בשום מקור, ולא אצל אף אחר מן הראשונים. והוספה זו חשודה מאד בעיני. ולמדנו מדברי הגאון שם שאעפ"י "שייחדו להם בסימן ואמרו תנו לנו איש פלוני שחייב מיתה בבירור" (שם עמ' 24), מ"מ אותו יהודי שמסר אותו חייב גלות ומלקות וכו', אעפ"י ש"רצו ליתן ממון גדול ולא קיבל" (שם עמ' 23).

[142] גי' בעל הגה"מ (עיין לעיל הע' 140) אינה באה בחשבון כלל.

[143] פסחים כ"ה ב', כ"ד ע"ד מן הספר.

וברש"י:[144] ואם תאמר מעשה דשבע בן בכרי וכו', דדחו נפש מפני נפש, התם משום דאפילו לא מסרוהו לו היה נהרג בעיר כשיתפשנה יואב, והן נהרגין עמו, אבל אם היה הוא ניצול אע"פ שהן נהרגין לא היו רשאין למסרו כדי להציל עצמן. אי נמי משום דמורד במלכות הוה, והכי מפרש לה בתוספתא ד ת ר ו מ'.[145] והעיר ע"ז ביד רמה שם: "ודילמא אטעמא בתרא קאמר מרן דמפרש בתוספתא, דאלו טעמא קמא, תמה אני אם אפשר לאמרו, דהא בהדיא תנן במסכת תרומות וכו' יטמאו את כולן ואל ימסרו להן נפש אחת מישראל. ואיכא לתרוצי וכו' היכא דאמרי תנו לנו פלונית וכו' יהבינן להו דסוף מיטמו כלהו, וההיא פלונית בהדייהו וכו', ומילתא צריכא עיונא דהא הכא גבי עובר דכתנו פלוני או [פלוני] ופלונית דמי, וקתני שאין דוחין נפש מפני נפש, ואיכא למימר דשאני הכא דאפשר דמיתציל עובר וצ"ע". ולפלא שרבינו לא עיין בתוספתא שמפורש בה גם הטעם הראשון שכתב רש"י. אבל מ"מ מתברר מדבריו שבתחילה הבין בדברי רש"י שלטעם הראשון (כלומר, לר' יהודה שבתוספתא כאן) מוסרין אותו אפילו לא ייחדוהו אם כלם נהרגין. וגם לפי המסקנא שלו מוסרים אותו אם ייחדוהו אפילו לא פשע כלום, אלא שהגוים מתאוים להורגו מחמת רשעות גרידא, כדין אשה שייחדוה, מפני שחומדים את יופיה.[146]

87. א מ ר ה ל ה ן וכו'. ברש"י ש"ב כ', כ"ב: שנינו בתוספתא אמרה להם הואיל והוא נהרג והן נהרגין תנוהו להם וכו', ר' שמעון אומר כך אמרה וכו'.

88. ר' ש מ ע ו ן א ו' כ ך א מ ר ה ל ה ם וכו'. ר' שמעון חולק על ר' יהודה וסובר כת"ק, עיין מ"ש לעיל ומ"ש בפירוש הקצר. וברד"ק הנ"ל מוסיף: "נסחא אחרינא. ר' שמעון אומ' והוא שנתחייב מיתה כשבע בן בכרי". ואין לדעת אם זו היא נ"א בפירוש הרד"ק, או שהרד"ק עצמו מביא כן מנ"א שבתוספתא. ובאמת אילו הם דברי ר' שמעון בן לקיש[147] בירושלמי פ"ח ה"י, מ"ר ע"ב, והעתקנום לעיל בריש הברייתא. ובח"ד פירש שר"ש הוסיף כאן שמפני טענה זו המיתו אותו בני העיר ולא מסרוהו חי. ועיין בוי"ר פי"ט, ו', ובחדושי הרד"ל שם אות ל"ד. ועיין בתוספ' אנשי שם במשנה סוף פירקין.

פ"ח

1. ה ז ו ר ע פ ש ת ן ש ל ת ר ו מ ה וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות. וכן בתוה"ב להרשב"א (בית ד' ש"ב, קי"ג סע"א): ושנינו בתוספת תרומות פרק הזורע פ ש ת ן של תרומה. וכן בפירוש הרא"ש (נדרים נ"ח רע"ב): ברייתא היא בתרומות בפ' הזורע פ ש ת ן (ועיין בהגהות הרש"ש שם). וברור שאין להגיה כמו שהגיהו במיוחסות להגר"א: הזורע ח י ט י ם של תרומה וכו', במזיד זה וזה יקיים (והגיהו כן כדי להתאים את סתם משנתנו לדברי ר' יהודה).

ובמשנתנו רפ"ט: הזורע תרומה שוגג יופך[1] ומזיד יקיים. אם הביאה שליש בין

[144] סנהדרין ע"ב ב', והובאו דבריו ביד רמה שם ובפי' הרא"ש כאן ספ"ח.

[145] כ"ה ביד רמה, ולפנינו בטעות: דתמורה. ועיין להלן לשון רש"י לש"ב.

[146] ועיין מ"ש בפירוש הקצר ומה שהאריכו בזה בכנה"ג הגהות ב"י טיו"ד סי' קנ"ז ובברכי יוסף שם.

[147] מר רב שלום הגאון הנ"ל (לעיל הע' 141) מעתיק בשם הירושלמי: א"ר שמעון והוא שיהא חייב כשבע בן בכרי. ור' אמר אע"פ שאינו חייב מיתה, כיון שייחדו להם סימן יסמרו ואל יהרגו.

[1] עיין מ"ש על שיעור ההפיכה בפירוש הרש"ס כאן, פ"ז ע"ב, ומ"ש להלן כלאים פ"א הט"ז.

שוגג בין מזיד יקיים. ובפשתן מזיד יופך. ופירשו בירושלמי שבשוגג מהפך את הקרקע ומאבד את הזרע, כדי שיוכל לזרוע חולין במקומו,[2] ולא תבטל שדהו על גבי תרומה, אבל אם זרע במזיד קנסו אותו שיקיים ויהו גידוליו תרומה,[3] ונמצא מפסיד את ההבדל בין דמי תרומה לדמי חולין. אבל אם הביאה שליש, וכבר קדשו הגידולים משום תרומה, אפילו בשוגג יקיים. ובפשתן מזיד יופך, כלומר אפילו הביא שליש, שהרי בפשתן הקיסמים הם העיקר, ולא איכפת לו כלל אפילו אם יהא הזרע תרומה,[4] ולפיכך קנסו אותו שיופך. ברם במשנתנו לא נתבאר כלל מה דינו של זורע פשתן בשוגג והביא שליש. ועיין מ"ש ע"ז להלן.

1—2. משהביא שליש יקיים דברי ר' מאיר. ר' מאיר אינו מחלק בין שוגג למזיד אלא בין לא הביא שליש והביא שליש. ומסתבר שר"מ אינו מחלק בין פשתן לשאר זרעים, וחולק על משנתנו הנ"ל, וסובר שאף במזיד יופך אם לא הביא שליש (ולפיכך לא קנס כאן שוגג אטו מזיד).

2. בשוגג עד שלא הביא שליש יופך. בזה אף ר"מ מודה כמפורש לעיל. ולפירוש הר"מ בפיה"מ (עיין לעיל הע' 2) שאם זרע שאר תרומה בשוגג רצה הופך רצה מקיים, הרי אפשר לומר שאף בפשתן כן, ולא קנסו אותו, ולפ"ז צריך לומר שבאותה בבא עצמה יופך אצל שוגג היא רשות ואצל מזיד היא חובה, וזה דחוק מאד. ומחוורתא שאף כאן יופך פירושו חובה (עיין מ"ש לעיל בהערה 2), ומשנתנו לא הזכירה שוגג אצל פשתן, מפני שהיא מדברת בו כשהביא שליש, אבל כשלא הביא שליש דינו כשאר תרומה, ויופך. ועיין להלן.

2—3. משהביא שליש יקיים וכו'. ודינו כשאר תרומה. ובמשנתנו לא נתבאר דינו של זורע פשתן בשוגג, אלא סתם: ובפשתן מזיד יופך. ובמלא"ש שם סמ"א כתב בשם ר' יהוסף [אשכנזי]: "נ"ל לפרש מדלא קאמר אפילו מזיד משמע שדוקא מזיד, אבל שוגג אם הביאה שליש יקיים וצ"ע". ולפ"ז משנתנו היא כר' יהודה. אבל הר"מ (פי"א מה' תרומה ה"כ) פסק: ואם היה פשתן אפילו הביאה שליש ואפילו במזיד יהפך וכו'. ועיין בח"ד שהקשה מכאן על הר"מ. ועיין מ"ש בתוספ' אנשי שם למשנתנו, ועיין מ"ש בס' גפי אש למשנתנו שפירש גם את הר"מ כדברי התוספתא, עיי"ש.

3. הזורע תוספת של תרומה וכו'. ר"מ פי"א מה' תרומות הכ"ב. והטעם הוא שבתוספת תרומה לא גזרו על גידוליהם, עיין לעיל פ"ה שו' 22 ומש"ש. ועיין באו"ש על הר"מ הנ"ל.

[2] הר"מ בפיה"מ פירש שבשוגג מותר לו להפך. וברור שפירש כן ע"פ הירושלמי. ברם בירושלמי לא אמרו אלא על מזיד שקנסו אותו כדי שתיבטל שדהו על גבי תרומה. ואין כאן אלא משמעות שבשוגג הרשות בידו. אבל להלן בסמוך שם שאלו: מהו שיהא נאמן לומר מזיד הייתי. ומכאן מוכח שבשוגג אינו יכול לקיים, שאם לא כן למאי נפקא מינה, והרי אף בשוגג אם רוצה לקיים יקיים. ולפיכך מסתבר שהירושלמי סובר שמכיוון שהתירו לו להפך, חייב להפך, כדי שלא יתרגל לזרוע תרומה (עיין בבלי שבת י"ז ב'). וע"ז שאלו בירושלמי, אם פשע ולא היפך מהו שיהא נאמן לומר מזיד הייתי, כלומר אם התרומה לא הביאה שליש, אלא שעבר הרבה זמן (או שזרע בסוף העונה), והוא מפחד שמא לא יספיק לגדל מחדש בעונה זו, ונוח לו לומר מזיד הייתי כדי שיניחו לו לקיים. וכן נראה מסתימת לשון הר"מ בפי"א מה' תרומות ה"כ שהביא את לשון משנתנו, ולא ניסח שמותר לו להפך. וכן משמע מלשון המשנה עצמה שאמרה בסיפא: יופך, ופירושו יופך דווקא, כמו שדייקו המפרשים.

[3] בריבמ"ן ובר"ש פירשו את הירושלמי הנ"ל בדרך אחרת לגמרי, עיי"ש. אבל מכיוון שבכל הנוסחאות (לרבות כי"ר ונוסח הרש"ס) הגירסא היא: לא מסתברא דלא חילופין, הרי אין לזה מפירוש הר"מ, שנות אליהו ובעל פ"מ. והוא סינון הירושלמי בכ"מ: פסחים פ"א סה"ד, כ"ז ע"ד; יומא פ"ג ה"ו, מ' ע"ד; כתובות פ"א ה"ה, כ"ה ע"ג; גיטין פ"ד ה"ד, מ"ה ע"ד; שבועות פ"א ה"ט, ל"ג ע"ב.

[4] ולשיטת הר"מ בפי"א מה' תרומות סהכ"ב בזורע פשתן של תרומה שהגידולין מותרים לזרים (ועיין באו"ש שם ה"כ), הרי אין כאן שאלה של הפסד כלל.

3–4. וסאה עולה מתוך מאה. פירש בח"ד שברייתא זו היא לשיטת ר' אליעזר שסובר היא סאה שנפלה היא סאה שעלתה (משנתנו פ"ה מ"ב), אבל לחכמים אפילו מדומע שיש בו פחות ממחצה תרומה גידוליו חולין. עיין במשנתנו (פ"ט מ"ד) ובירושלמי שם, ולפיכך השמיט הר"מ הלכה זו, שהרי הביא דין מדומע (הכ"ב שם).

4. גדולי הקדש אין חייבין עליהן וכו'. וכ"ה בכי"ע. ובד בטעות: חייבין עליהן קרן וחומש על מקום אחר אלא לפי חשבון. וברור שצ"ל: אין חייבין וכו', כגי' כי"ו. ובמשנתנו פ"ט מ"ד: גדולי הקדש ומעשר שני חולין, ופודה אותם בזמן זרעם (ועיין בירושלמי שם). ולא נתבאר מה דינם של גידולי הקדש לפני שנפדו. וברי"מ (פ"ה מה' מעילה הי"א): הזורע פירות הקדש פודה אותן בשעת זרען. ואע"פ שלא פדה הרי הגדולין חולין,[5] ואין מועלין בהן וכו'. ומשמע שצריך לפדותם לפני שכלו בקרקע, כדי שיהיה מה לפדות,[6] אבל אם לא פדה אותם הם חולין גמורין, אלא שנשאר שעבוד על הגידולין לפדיון ההקדש.[7] ולפ"ז החידוש כאן שאין חייבין עליהן חומש, אפילו לפני שנפדו.[8] ועיין להלן.

4–5. ואין משלמין מהן קרן וחומש וכו'. וכן, כנראה, היתה הגירסא בטופס שהיה לפני ד אלא שלקה בקצת חסרון (עיין מ"ש לעיל). ובכי"ע: אין משלמין מהן קרן ממקום אחר, וכנראה שצ"ל: אין משלמין מהן קרן וחומש על מקום אחר.[9] וכן בר"מ פ"ה מה' מעילה הנ"ל: ואין משלמין מהן קרן וחומש, וחייבין בחלה. וברור שהעתיק מכאן, כמ"ש בכ"מ שם, והיה לפניו כגירסת כי"ע. ולפי הגירסא שלפנינו משמע שמדברים כאן בגידולי הקדש שבאו מזרע שהוא כלה בקרקע, ואינו חייב להקדש אלא דמי סאה אחת, ולפיכך אין משלמים מהם אלא לפי חשבון, כלומר, לפי חשבון התוספת שיש בהם (ועיין לעיל פ"ו ה"א ומש"ש). אבל לפי גירסת כי"ע והר"מ מדברים בזרע דבר שאין זרעו כלה, שפודה בדמי כל האוצר (עיין בירושלמי פ"ט סה"ה מ"ו ע"ד), ולפיכך אין משלמין מהן כלל על מקום אחר, לפי שאין הקדש שלא נפדה פודה את הקדש (עיין במשנתנו פ"ו מ"ה ובמלא"ש שם), ואעפ"י שגידולי הקדש שבאו אפילו מזרע שאינו כלה חולין הן[10] מ"מ אין משלמין מהן, מכיוון שחייב לפדותן.

5. וחייבין בחלה וכו'. עיין בר"מ שהעתקנו לעיל. ועיין מ"ש לעיל פ"ה שו' 36–37.

5–6. הידים והטבול יום וכו'. לפי גירסת כי"ו וד (עיין מ"ש לעיל) צ"ל שזרע חטים שכבר הוקדשו למנחות, וחלה עליהן קדושת פה והיה דינן כתרומה,[11] ומלמדת אותנו התוספתא שגידוליהם חולין, אבל לפי גירסת כי"ע והר"מ (עיין מ"ש לעיל) שמדברים כאן בזרע דבר שאין זרעו כלה,[12] ובדברים הללו לא תתכן קדושת מזבח אלא קדושת בדק הבית גרידא, ובהם דין הזרע עצמו כחולין גמורין לעניין טומאה, וממילא אין כאן מקום כלל

[5] עיין ר"ש מע"ש פ"ב מ"ג ובפיה"מ להר"מ שם. ועיין בחיבורו פ"ב מה' מע"ש הי"ד וברדב"ז שם. וצ"ע.

[6] עיין בס' משנה ראשונה פ"ט מ"ד ד"ה בזמן.

[7] ועיין בתוספ' אנשי שם למשנה הנ"ל ד"ה גדולי הקדש.

[8] ועיין בח"ד ובפי' ר' יונה בר"ג. וקשה להגיה כאן: גידולי תרומה, שהרי כתה"י והר"מ כולם מסכימים לגירסא שלנו.

[9] אבל ,ממקום' אף לעיל פ"ו שו' 2.

[10] עיין ברע"ב למשנתנו וברי"מ פ"ו מה' מע"ש הט"ו. ועיין מ"ש באו"ש פי"ג מה' שחיטה ה"כ ד"ה אולם.

[11] עיין להלן טהרות פ"א סה"ו ור"מ פי"א מה' אבות הטומאות סהי"ג.

[12] כלומר, בחסיות גרידא, עיין במשנתנו פ"ט מ"ו, ולהלן פ"ט שו' 12.

לקדושת הגידולין לעניין טומאה, ולפיכך השמיטה הר"מ הנ"ל, וסבר שיש כאן אשגרה ממקום אחר (עיין מ"ש לעיל פ"ה שו' 36—37).

6. כדרך שפוסלין בחולין. כלומר, כדרך שאין פוסלין בחולין, עיין מ"ש לעיל פ"ה שו' 36—37.

6—7. הדש כיצד יעשה מביא קפיפה וכו'. כנראה שזו היא משנתנו פ"ט סמ"ג, ומדברים כאן בגידולי תרומה. ובהם כ"ע מודי שעוברים על בל תחסום, עיין בבלי ב"מ צ' א'. ולהלן ב"מ פ"ח הי"א: דש תרומה ומעשר שני[13] עובר משום בל תחסום. כיצד הוא עושה מביא קפיפות וכו'. ובבבלי שם (צ' א') העמידוה בדש גידולי תרומה ומעשר עצמו (שהקדימוהו בשבלים). ופירשו כן מפני משנתנו (כאן פ"ט סמ"ד) שאמרה שגידולי מעשר שני הם חולין, ופשיטא שעובר על בל תחסום. וכן היו מוכרחים להעמידה בגידולי תרומה, מפני הברייתא שהביאו לעיל שם שמפורש בה שהדש בתרומה אינו עובר על בל תחסום. ברם לפי הגירסא שלפנינו בתוספתא ב"מ שממשיכה: כיצד עושה וכו', הרי אפשר לפרשה בגידולי מע"ש, ופשיטא שעובר על בל תחסום, אלא שהברייתא משמיעה לנו שאסור לו להאכיל לבהמתו את הגידולין, מפני שצריך לפדות אותם (ועיין ברש"ש בבבלי שם). ולא עוד אלא שבירושלמי כאן (פ"ט ה"ד, מ"ו סע"ג) מפורש: אית תנויי תני בדייש שהוא אסור לך וכו' מתניתא כמן דאמר אף בדייש שהוא אסור לך דתנינן תולה כפיפות וכו'. ולפ"ז אפשר לפרש את הברייתא בתרומה ובמע"ש עצמם. אלא שעלינו להדחק לפ"ז ולפרשה כשהקדימם בשבלים. ועיין במה"פ שם ד"ה אית.

ודין הברייתא שלנו כאן נוהג אף בגידולי הקדש שנזכרו כאן ברישא, שהרי דינם כדין מע"ש, וכ"ז שלא פדה אותם הוא מפסיד להקדש אם יאכילם לבהמתו.[14]

7. ונותן לתוכה חולין. וכ"ה בד. אבל בכי"ע ובמשנתנו (פ"ט מ"ג): מאותו המין. וכ"ה להלן ב"מ פ"ח הי"א בכי"ע. ובכי"ו ובד שם: חולין מאותו המין, וכצ"ל כאן. ובר"מ ספי"א מה' תרומות העתיק כלשון משנתנו.

7—8. נותן לתוכה כרשינין. ירושלמי פ"ט ה"ד, מ"ו ע"ג, בבלי ב"מ צ' א'. ומתוך הירושלמי מוכח שבחולין אסור לעשות כן לכתחילה, אלא שאף בחולין אם עשה כן אינו לוקה.[15]

8. והן יפות להן מהכל. רבינו יהונתן (שטמ"ק ב"מ הנ"ל) ציין לבבלי ברכות ל"ב א': שהיתה לו פרה כחושה וכו' והאכילה כרשינין וכו'. ולכאורה משמע שאם אינו נותן לה מן המין שהיא דשה אותו מוכרח לתת לה כרשינין דווקא משום דמעלי לה. אבל אסור לתת לתוך הכפיפה פקיע עמיר.

מאה לגינין של תרומה וכו'. וכ"ה בד ובפי' הרש"ס לערלה (כ"ג רע"ב). ובכי"ע: מאה לגין וכו'. ובמשנתנו (פ"ט מ"ה): מאה לגנה של תרומה ואחת של חולין כולן מותרין וכו',

[13] וכ"ה בכי"ע שם. ובר שם חסרה המלה „שני". ועיין בבלי ב"מ צ' א'.

[14] ואשר להקדש עצמו שנינו במעילה פ"ג סמ"ו: וכן פרה לא תאכל מכרשיני הקדש. ובגמרא שם (י"ג א'): דאמר קרא לא תחסום שור ברישו, דישו שלך ולא דישו של הקדש. ולפי הברייתא שבירושלמי שהבאנו בפנים אף בהקדש עובר על בל תחסום, וצריך לתלות לה כפיפה של כרשינין, והמשנה אוסרת לתת לתוכה כרשינין של הקדש. ועיין להלן בסמוך בתוספתא ולהלן תוספתא מעילה פ"א סהכ"א והכ"ב.

ובמאירי ניטין (י"ב א', עמ' 40), כתב: ובתלמוד המערב אמרו פרת הקדש הרשה בתבואת הקדש אינה אוכלת, ולא עוד אלא שחוסמין אותה. ומכאן הוכיח המאירי שאף פרת הקדש אינה אוכלת משל הקדש. אבל כ"ז ליתא לפנינו בירושלמי. ושמא פירש אחד מן הגאונים את משנת מעילה הנ"ל בפרת הקדש (ודלא כרש"י שם). וצ"ע.

[15] עיין מ"ש על כרשינין (vicia) ר"ע לעף בפלורה ח"ב, עמ' 483 ואילך.

ועיין בתיו"ט שם. ובריבמ"ץ שם: ובתוספתא תניא ק' ליגנין של תרומה וכו'. אבל בר"ש ובירא"ש שם: ובתוספתא תני ק' לוג וכו'. ובמלא"ש שם: מאה לגינה[16] פי' בערוך לגינה לשון לגין, ובתוספתא קתני מאה לוג, משמע דלגינה לשון לוג ע"כ.[17] והנכון הוא בפי' הרש"ס (כאן צ' ע"א): ולי נראה שהוא לשון ערוגה שתרגם יונתן וכו' (ישעיה כ"ח, כ"ה) כזרעי חיטין על לגנין.[18] וכ"ה בסוריית, עיין ברוקלמן מלון סוריית, ערך לגתא, ובתוספות לעה"ש ערך לגין, ר"מ סע"ב.

9. אבל דבר שאין זרעו כלה וכו'. במשנתנו הנ"ל: אבל בדבר שאין זרעו כלה אפילו מאה של חולין ואחת של תרומה כולן אסורין.

10. שאין קרקע עולה באחד ומאה. וכ"ה בריבמ"ץ, ר"ש ורא"ש הנ"ל. ולברייתא זו רמז הירושלמי בערלה (פ"א ה"ה, ס"א ע"ב): אף בקרקע כן ספק קרקע מעלה, וקרקע אינו מעלה[19] וכו'. ועיין במשנת ערלה פ"א מ"ו ובבבלי גיטין נ"ד ב' ובפירש"י שם. וכבר הקשו האחרונים מן הבבלי על שיטת הר"ש מקינון (ס' כריתות בסופו) שסובר שאף קרקע בקרקע בטל. ובחקרי לב[20] האריך בעניין זה בדברים ישרים והביא גם את התוספתא שלנו (עיי"ש קנ"א ע"ג) ואת דברי הבבלי בסוכה (ט' ב') ופירושי הראשונים שם. ועיין באחרונים שציין הרז"ו לייטר בספרו מתורתן של ראשונים לגיטין נ"ד ב'.

ובפיה"מ להר"מ כאן: ולא נדון אותן בדין מדומע לפי שהתרומה מופרשת היא ולא נתערבה בחולין. ועיין בחקרי לב הנ"ל ובאו"ש פט"ז מה' מאכלות אסורות הכ"ה, ולעיל פ"ה שו' 75—76.

תלש יעלה ובלבד וכו'. בד: תלש ועלה וכו'. וכן בריבמ"ץ (פ"ט מ"ה): תלש ועלה, פי' בדיעבד יעלה. ובפי' הרש"ס (ערלה כ"ג רע"ב הנ"ל): תעלה וכו'. ובכי"ע כאן האות הראשונה של "יעלה" היא ספק יו"ד, ספק וי"ו. ובר"ש שם: יעלה, כגי' כי"ו. ובח"ד העיר: "ומדקתני תלש ולא קתני נתלש (כצ"ל) משמע דאפי' אם עבר ותלש במזיד כדי לבטלו, דאע"ג דלכתחילה אסור וכו', אי עבר לא אסור וכו', אלא שראיתי להרמב"ם ז"ל פי"ג דין י"ב דשינה מלשון המשנה ונקט ואם נתלש". וע"פ דברי רש"י (גיטין נ"ד ב') נראה לפרש שכל מלקט הוא בחזקת שוגג, מפני שסובר שכבר בטלו במחובר. ובירושלמי ערלה (פ"א ה"ה, ס"א ע"ב): נבילה אין לה עלייה (כלומר, אין חזקת חתיכה חשובה של איסור להחתך ולעלות) קרקע יש לו עלייה (כלומר, חזקת מחובר האסור להתלש ולעלות, כפי' הגר"א שם), וכת"ק שם וכאן.

10—11. ר' שמעון או' אף יתכוין ויתלוש וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: ר' יהודה אומ' אם יתכוין ויתלוש יעלה וכו'. וצ"ל: אף וכו' ויעלה. וכן בריבמ"ץ ובר"ש הנ"ל: ר' יהודה אומר אף וכו'. ובפי' הרש"ס (ערלה כ"ג רע"ב. ועיין גם בפי' לתרומות צ' סע"א) מעתיק מכאן: ר' יוסי אומר אף יתכוין לתלוש[21] ויעלה וכו'. וכן תיקן ע"פ גירסת הר"ש בס' משנה ראשונה כאן (פ"ט מ"ה) וערלה (פ"א מ"ו). ולפ"ז ר' יוסי לשיטתו במשנת ערלה. אלא שמידי ספק לא יצאנו, ואפשר שהרש"ס תיקן כן מדעתו. וברור שהבבלי (גיטין

[16] כ"ה במשנה שבירושלמי, בכי"מ, בר"ש ובירא"ש שם, עיין רק"ס. ובכ"י קויפמן: ליגנה. ובכ"י פרמה, הוצ' לו ועוד: לגנה.

[17] לפנינו בערוך (ערך לגין) ליתא כ"ז, ואינו בשום כת"י שבדקתי. וכנראה שהרב העתיק ע"פ הר"ש, ושינה את סדר הדברים.

[18] כ"ה ברפוסים ישנים. וכן בהוצ' לנדר: ליגנין.

[19] כפירוש מהר"ש סיריליאו שם, כ"ג רע"ב, עיי"ש. ועיין בפירוש הגר"א לירושלמי שם.

[20] יו"ד ח"א סי' ק"ז (ליו"ד סי' ק"י), ק"נ ע"ד ואילך.

[21] בפי' לתרומות העתיק: אף יתכוין וילקוט ויעלה וכו'.

ג"ד ב') לא הכיר דעה זו של הסיפא. והר"מ (פי"ג מה' תרומות הי"ב) פסק כאן כת"ק שלכתחילה לא יתלוש, ובערלה פסק (פט"ז מה' מאכלות אסורות הכ"ה) כר' יוסי שילקוט לכתחילה, וזהו מפני טעם הבבלי הנ"ל שאין אדם אוסר את כרמו בנטיעה אחת, וטעם זה אינו שייך כאן, שהרי תרומה מותרת באכילה לכהנים, כמו שתירץ בס' משנה ראשונה הנ"ל, עיי"ש.

11—12. ליטרא מעשר ראשון שנטעה וכו'. בירושלמי כאן פ"ט ה"ד, מ"ו ע"ג: ליטרא בצלים של מעשר ראשון וכו', וכן משמע מן הלשון כאן („שנטעה", ולא אמר „שזרעה"). ובבבלי נדרים נ"ח ב': ליטרא מעשר טבל שזרעה בקרקע והשביחה, והרי היא כעשר ליטרין וכו'. וכתב הרא"ם (בשטמ"ק שם): ובדבר שאין זרעו כלה מיירי מדקתני סיפא ואותה ליטרא, משמע שעדיין היא שם. ועיין בהשגות הראב"ד פ"ו מה' מעשר ה"ד.

12. חייבת בתרומה במעשר ראשון וכו'. בירושלמי הנ"ל: הרי אלו חייבות במעשרות, כלומר, בכל המעשרות ואף תרומה בכלל, ובבבלי הנ"ל: חייבת במעשר ובשביעית.

13. ובמעשר ראשון שבה עושה אותה תרומה ומעשר וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע (אלא שבד: תרומה ומעשרות). ובפ"מ מעתיק מן התוספתא: תרומת מעשר, והוא, כנראה, תיקון הרב בעצמו. ובירושלמי הנ"ל: ואותו מעשר ראשון שלהן שהוא מוציא (כ"ה בכי"ר, ובדפוסים נשמטה מלה זו), מפריש עליה תרומת מעשר ועל מה שנטע. והכוונה בתוספתא ובירושלמי ברורה, והיא שמפריש מקודם תרומה ומעשרות על כל הגידולין, שהרי מדאורייתא הכל טבל גמור. אלא שמדרבנן לא נפטרה הליטרא שנטע במעשר שהפריש על הכל, שהרי כבר נתחייבה מקודם בתרו"מ. ולפיכך מפריש מן הליטרא שעשאה מעשר על הכל עוד עשירית תרו"מ על הליטרא שנטע, ונמצא מעשר ממנה שתי עשיריות, כלומר, חומש. וכן פירש בח"ד.

ובבבלי הנ"ל: ואותה ליטרא מעשר עליה ממקום אחר לפי חשבון. וכן העתיק הר"מ בפ"ו מה' מעשר ה"ד (ועיין הפירושים במיוחס לרש"י, בתוספ' רי"ד ובשטמ"ק שם), וכן הגיהו כמה מן המפרשים כאן. ברם גם בבבלי עצמו אין הגירסא בטוחה כלל וכלל, שהרי בפי' הרא"ש שם לא גרס „ממקום אחר", והוא מפרש שהבבלי מוכיח שאין הליטרא הראשונה בטלה ע"ג קרקע, מן ההלכה שאינה נפטרת במעשר שהפריש על הכל. ונמצא איפוא שגירסת הבבלי מתאימה לתוספתא ולירושלמי. ובמיוחס לרש"י שם: „לישנא אחרינא ממקום אחר לא ידעינן, מ"ר". וקרוב לוודאי בעיני שצ"ל: לא גרסינן, במקום: לא ידעינן. וכן לא העתיק המפרש את המלים „ממקום אחר" להלן שם נ"ט ב', ד"ה מעשר. וכן בתוספות (שם נ"ח סע"ב): „ואותה ליטרא מעשר עליה לפי חשבון, (היתה) [שהיא] טבולה לתרומת מעשר, כלומר, שהיא של מעשר ראשון, והרי היא טבולה לתרומת מעשר, וגידולין טבל גמור". הרי לך כמה עדיות על התאמה גמורה בין המקורות, ואין להגיה כאן,[22] ומפריש שתי מעשרות בבת אחת.

14. ליטרא מעשר שיני שנטעה וכו'. כ"ה בד. ובכי"ע בטעות: ליטרא של מעשר עני שניטעה וכו'. ובכי"ו בטעות: שבה (במקום: שנטעה). ובירושלמי הנ"ל: ליטרא בצלים של מעשר שני שנטעה וכו'. ועיין מ"ש לעיל שו' 11—12.

15—16. המנכש את הכותי בחסיות וכו'. בד: המנכש עם הכותי וכו'. ובכי"ע בטעות: המנכש עם חנוני בחנות וכו', וצ"ל: עם הכותי בחסיות וכו'. וחסיות הן פירות שאין זרעם כלה (עיין להלן פ"ט שו' 12 ומש"ש), וגידולי טבל שלהם הם טבל (עיין במשנה פ"ט מ"ו). והברייתא שלנו הובאה בבבלי נדרים נ"ח ב', ועיין בירושלמי שנביא להלן.

[22] ועיין בגירסת הרא"ם בשטמ"ק הנ"ל. ובמאירי שם (מ"ג ע"ד מן הספר): ואותה ליטרא מעשר עליה תרומת מעשר שבא ממקום אחר.

ובמשנתנו (פ"ט מ"ז): המנכש עם הנכרי בחסיות אעפ"י שפירותיו טבל אוכל מהם עראי. כלומר, התולש עם הגוי חסיות כדי להרחיב לנותרות, מותר לאוכלן עראי, שהרי ניכוש הוא דבר שלא נגמרה מלאכתו. ואעפ"י שהגוי בוודאי זרע טבל, מ"מ כיון שהטבל שלו מדרבנן לא גזרו על אכילת עראי.[23] ובמלא"ש שם מביא בשם ר' משה פיזנטי: ואית דגרסי עם הכותי. ואין לגירסא זו שום סמך בנוסחאות המשנה, והגירסא "נכרי" במשנתנו בטוחה ומקויימת, וכן בטוחה הגירסא "כותי" כאן ובבבלי נדרים הנ"ל.[24] ועיין מ"ש להלן.

16. אע"פ שפירותיו טבל לא יאכל מפירותיהן עריי. הלשון מגומגמת, שאם אינו אוכל עראי, מאי אעפ"י, אדרבה, מפני שפירותיהם טבל לפיכך אינו אוכל מהם עראי. ובנדרים הנ"ל גורס: אוכל מהן אכילת עראי ומעשרן ודאי. וברי"ץ (שטמ"ק שם): דתניא במס' תרומה[25] המנכש עם הכותי בחסיות וכו' אעפ"י שפירותיו טבלים אוכל מהן ארעי ומעשרן ודאי וכו'. ומכאן נראה לכאורה שהיתה לפניו הגירסא כאן: אוכל מהן ארעי. אבל מסתבר שלא העתיק את לשון התוספתא,[26] אלא ציין למקור הבבלי, והתאימו לגירסת הבבלי. ועיין גם בפירוש הרא"ש שם. ונמצאנו למדים שאין לנו הוכחות להגיה בתוספתא: אוכל מהן ארעי.

ולא עוד אלא שבירושלמי שנינו (פ"ט ה"ח, מ"ו ע"ד): תני המנכש עם הכותי מותר בדמאי. הא בודאי לא וכו'. הרי לך מפורש שבטבל וודאי אינו אוכל עראי כשמנכש עם הכותי, כגירסא שלנו בתוספתא. ולפיכך נראה שאין להגיה, והברייתא שלנו מדברת בזרע הכותי חסיות ממכנסו, ומשום הכי אינו אוכל עראי, מפני שחזקת כותי שאינו מעשר את פירותיו לזריעה (ועיין בתוס' רי"ד נדרים נ"ח רע"ב), וכבר נטבלו בידו, ודינו כדין ישראל שזרע טבל בדבר שאין זרעו כלה. והדיבור "אע"פ שפירותיו טבל" הוא באשגרה מלשון משנתנו, ובאמת היה צ"ל: הואיל ופירותיו טבל וכו'.[27]

16–17. ר' שמעון בן לעזר או' וכו'. בבלי נדרים הנ"ל. ופירש הר"ן שם: מותר לאכול העלין שגדלו בשמינית, דודאי גידוליהן רבין על עיקר איסור המעורב בהן. ובח"ד העיר שהר"מ פירש את הברייתא ביודע שרבו הגידולין (כפירוש אחרים שהביא הר"ן שם ועוד), וממילא אין כאן שום חידוש בדברי ר"ש בן אלעזר (עיין ר"מ פ"ד מה' שמיטה הכ"א), ולפיכך השמיטה הר"מ.

17. המפריש חבילי תלתן של מעשר וכו'. בכי"ע: על מעשר שיני וכו'. ופירשו המפרשים שהברייתא שלפנינו נסמכת למשנתנו כאן (פ"י מ"ו): ומפריש את הזרע ואינו צריך להפריש את העץ. אם הפריש וכו', נותן העץ עם הזרע. כלומר, אעפ"י שבתלתן[28] עיקר המאכל הוא הזרע, והעץ אינו נאכל אלא ע"מ הדחק, מ"מ אם כבר הפריש את העץ יחד עם הזרע נותן את הכל לכהן.[29] וה"ה גם כאן אם הפריש את כולו למע"ש צריך לפדות גם את העץ.[30] ברם פירוש זה קשה מאד, כי מאי שיאטיה של ברייתא זו באמצע בין גידולי איסור

[23] ירושלמי בסוניין. ועיין בבלי מנחות ס"ז א' וברש"ש למשנתנו.
[24] ועיין בשטמ"ק נדרים נ"ח רע"ב. ברם דברי הר"ש מתייחסים למשנתנו ולא לברייתא שם.
[25] כן דרכן של הראשונים לקרוא למס' תרומות, עיין לעיל פ"ה הע' 87.
[26] אע"נ שהעתיק "אעפ"י שפירותם טבלים" שאינן בברייתא שבבבלי.
[27] ועיין בבלי מגילה ד' סע"ב ומלא"ש כלים פי"ז מ"ב וידים פ"א סמ"ג. ועיין מ"ש הר"ש אברמסון בקרית ספר שכ"א, 242 ע"ב; שם שכ"ב, עמ' 172.
[28] מלה שמית, צמח בעל שלשה עלים, או שלשה פרחים, עיין מ"ש ר"ע לעף פלורה ח"ב, עמ' 475. והיא Trigonella Foenum Graecum.
[29] בבבלי ביצה י"נ א' פירשו את המשנה אחרת, עיי"ש.
[30] ועיין במשנתנו פ"י רמ"ה ומ"ש להלן שו' 19.

שלפניה ושתילי בצלים שלאחריה. ונראה יותר לגרוס בבא זו אחרי דברי ר' נתן בר יוסף שלהלן.[31]

18—19. שתילי בצלים עד שלש שנים וכו'. עיין מ"ש לעיל, ובטבל עסיקינן (כלעיל שו' 16). ובירושלמי כאן (פ"ט ה"ז, מ"ו ע"ד): עד היכן וכו', עד גורן הרביעית אסור, והרביעית מותרת וכו', אף גורן הרביעית בדבר שאין זרעו כלה בתרומה אסור, ובטבל מותר. ועיין בבלי נדרים ס' א'. ובריבמ"ץ (פ"ט מ"ו): נמצאת אומר שתילי בצלים של טבל עד ג' שנים אסורות, מכאן ואילך מותרין וכו'. וניסח ע"פ התוספתא כאן, ועיין ר"מ פ"ו מה' מעשר ה"ו.

19. תלתן שנפלה לתוך הבור של מים וכו'. במשנתנו (פ"י מ"ה): תלתן שנפלה לתוך הבור של מים,[32] בתרומה, במעשר שני, אם יש בזרע כדי ליתן טעם, אבל לא בעץ. והטעם הוא שאעפ"י שקרא גם על העץ שם תרומה או שם מע"ש מ"מ אין קדושה גמורה חלה עליו, אלא שחייב ליתנו לכהן (עיין בתיו"ט פ"י מ"ו) בתרומה, וחייב לפדותו במע"ש.[33] ובבבלי (ביצה י"ג א') אמרו שטעם עצו וטעם פריו שוין. ובירושלמי (פ"י ה"ה, מ"ז ע"ב) אמרו: כל דבר שנפלה לתוכו תלתן הוא משבית. וממילא אין כאן שאלה של נותן טעם לפגם.

19—20. ר' מאיר אוסר. נראה שר"מ סובר שמכיון שקרא שם תרומה על העץ חלה עליו שם תרומה, ודינו כתבלין[34] של תרומה, שהרי טעם עצו וטעם פריו שוין (עיין לעיל). ובח"ד פירש שר"מ לשיטתו (פ"י מ"ג) שאפילו ריח גרידא אוסר.

20. ור' יהודה מתיר. כסתם משנתנו הנ"ל שאין בעץ משום קדושה, וסתם בור של מים אין בזרע של תלתן בנותן טעם במים.

20—21. במה דברים אמורים בזמן ששקעה וכו'. ר"ש מפרש[35] את משנתנו הנ"ל ואומר שאין הזרע אוסר אלא אם שקעה כל התלתן, אבל אם לא שקעה כולה מותר, מפני שעדיין לא נתבשל הזרע עד כדי נתינת טעם של תבלין בבור. וכן אמרו בירושלמי מעשרות (פ"א ה"ג, מ"ט רע"א) שאם אין רוב התלתן שוקעת במים אינה חייבת במעשרות כלל, מפני שעדיין לא הביאה שליש. ומכאן ששקיעת התלתן משמשת סימן למדרגת בישולה. ולפיכך אמר ר' שמעון שאם לא שקעה כולה במים,[36] סימן שעדיין לא הגיעה לסוף כוחה.

21. תפוח שרסקו ונתנו וכו'. במשנתנו (פ"י מ"ב): תפוח שרסקו ונתנו לתוך העיסה וחמצה הרי זו אסורה. ואעפ"י שמי פירות אין מחמיצין, זהו לעניין חמץ גמור בפסח, או לעניין החמצת מנחות, אבל מ"מ נותן טעם בעיסה, ודינו כחמץ נוקשה. (בבלי מנחות נ"ד רע"א). ועיין להלן.

22. ר' יוסה אומ' אין חימוצו חמוץ. בראבי"ה (ח"ב סי' תס"ח עמ' 96) נושא ונותן בשיטות ר"ן גאון[37] ור"ת אם מי פירות גרידא מחמיצין והוא מסיק: ואף על גב

[31] ודוחק בעיני לפרש שהקשר הוא, מפני שדין העץ כאן הוא כדין גידולי מע"ש שהם חולין ומ"מ צריך פריון. ועיין מ"ש להלן הע' 33.

[32] כ"ה במשנה שבירושלמי, ובכ"י קויפמן. אבל בשאר נוסחאות: של יין. וכ"ה בגליון אף בכ"י קויפמן.

[33] עיין לעיל שו' 18, ודין העץ כגידולי מע"ש שהם חולין אלא שחייב לפרותם, עיין במשנתנו פ"ט סמ"ד.

[34] עיין רש"י ר"ה י"ב ב' ד"ה התלתן ובגליון שם. ונעלמו לפ"ש מבעל הגליון דברי רש"י ביבמות פ"א א' ד"ה תלתן.

[35] עיין בבלי עירובין פ"א ב'; סנהדרין כ"ה רע"א.

[36] אבל אם לא שקעה רובה אין שם תרומה חלה עליה כלל, והיא חולין גמורים, עיין בירוש' כאן פ"ט סה"א, מ"ו ע"ג, ולעיל פ"ב הע' 45.

[37] עיין בקטע שפרסם הר"ש אסף בתרביץ שי"ב, עמ' 49, סי' י'; שם שי"א, עמ' 240, סי' כ"ח.

דבתוספתא תניא ר' יוסי אומר אין חימוצו חימוץ, סמכינן אירושלמי[38] דגרסינן ר' יוסי מתיר. וכן בפי' הר"ש מפלייש לפיוט אלקי הרוחות (או"ז ח"ב סי' רנ"ו, נ"ח ע"ד): גם בע"ז (=בעניין זה) בתוספ' תפוח שריסקו ונתנו לתוך העיסה ה"ז אסורה, והכא (כלומר, בירושלמי) גרס ר' יוסי מתיר. וכנראה שיש שם חסרון וצ"ל: לתוך העיסה ה"ז אסורה [ר' יוסי אומר אין חימוצו חימוץ], והכא גרס וכו'. ולא ירדתי לכוונת רבותינו בזה, שאם לעניין תרומה אין חימוצו חימוץ, הרי מוכח שאין בו בנותן טעם כלל, ואפילו חמץ נוקשה אינו, ואין נפקא מינה כלל בין לשון התוספתא והירושלמי. ולא עוד אלא שאף בירושלמי מסיק שטעמו של ר' יוסי הוא מפני שאין חימוצו חימוץ ברור (כלשון התוספתא).

ובירושלמי (הנ"ל) הסיקו שהמחלוקת היא דווקא במחמץ במימיו, אבל במחמץ בגופו כולי עלמא מודים שמותר. ופירש בראבי"ה הנ"ל שלא חימץ אלא במים הנסחטים מן התפוח גרידא, ולא היו שם בעיסה מים אחרים. ולשיטת ר"ת צ"ל שהעיסה נילושה במים רגילים ואח"כ סחט לשם מי תפוחים. וכבר האריכו הראשונים בזה, עיין בהערות הר"א אפטוביצר לראבי"ה שם.

23. ר' שמעון אומ' וכו'. וכ"ה במקורות שציינתי במסה"ת (חוץ מירוש' ע"ז). ובכי"ע: וחכמ' אומ' וכו'. וכ"ה בירושלמי ע"ז פ"ה ה"ג, מ"ד ע"ד.

24. כגון החומץ שנפל לגריסין. משנה ע"ז פ"ה סמ"ב. ופירשו בירושלמי (שם ה"ג, מ"ד ע"ד) ובבבלי (שם ס"ז א') שאינו אסור אלא אם נפל לגריסין רותחין, אבל לצוננין משביח הוא, עיי"ש.[39]

24—25. תמרים שנפל על גביהן יין וכו'. במשנתנו (ע"ז פ"ה מ"ב): נפל (כלומר, יין נסך) על גבי תאנים, או על גבי תמרים, אם יש בהם בנותן טעם אסור. ומכאן שיין הניתן על גבי תאנים או תמרים הוא לשבח. וכ"ה גם במאירי (שם עמ' 259) שיין ע"ג תמרים הוא לשבח. כרם ברוב הנוסחאות[40] חסרה בבא זו. וממעשה בבייתוס בן זונין שבמשנה שם מוכח שיין על גבי תאנים נותן טעם לפגם הוא.[41] וכן פסק הר"מ (פט"ז מה' מאכלות אסורות ה' ל"ג), וממילא אין כאן סתירה לדברי התוספתא, וכבר עמד על עיקר הדברים בח"ד.

ובכי"ע כאן: וגריסין שנתן על גביהן יין, וגרוגרות שנתן על גביהן שמן וכו'. ואפשר שסופר ת"ח תיקן בכי"ע "גריסין" במקום "תמרים" כדי שלא תסתור את משנתנו בע"ז לפי גירסת רש"י. ובבבלי (ע"ז ס"ח רע"ב): ת"ש מסיפא, היין שנפל לתוך עדשים וחומץ שנפל לתוך גריסין אסור ור' שמעון מתיר. ולכאורה משמע שהכוונה לסיפא של הברייתא שלנו,[42] והיתה להם גירסא אחרת כאן.[43]

ודווקא תמרים שהן רכות, וגרוגרות שהן מבוקעות,[44] אבל בפירות יבשים אפילו בנותן טעם לשבח ידיחם והם מותרות, כמפורש להלן הי"ד.

[38] כאן פ"י ה"ב, מ"ז ע"א; חלה פ"א ה"א, נ"ז ע"א; שבת פ"ג ה"ג, ה' ע"ד; פסחים פ"ב ה"ד, כ"ט ע"ב.

[39] ובמקבילות שבירושלמי ושבבבלי לא העתיקו פיסקא זו. ובירושלמי ע"ז היא פיסקא ממשנתנו, ולא חלק מן הברייתא. ועיין בבלי ע"ז ס"ח א', ס"ח רע"ב ומ"ש להלן הע' 43.

[40] משנה שבירושלמי, לו, קויפמן, ד' נפולי, ריי"ף, פיה"מ להר"מ ועוד.

[41] ועיין בתוספ' שם ס"ה ב' ד"ה ה"נ ובריטב"א שם.

[42] שהרי הזכירו את הרישא שלנו שם ס"ז ב'. ומ"ש בגמרא אח"כ: תלתא בבי דקתני וכו', בבא דסיפא קמ"ל וכו', פירושו כמו שבאר בתוספ' ריי"ד שם מהרו"ת (נ"א ע"א מן הספר), אבל כאן הכוונה לסיפא של הברייתא שלנו. ולעיל שם (ס"ח א'): איתיביה רב חנא לעולא יין שנפל לתוך עדשים וכו', ולא הזכיר "סיפא" כלל.

[43] עיין לעיל הע' 39.

[44] עיין בתוספ' ע"ז ס"ה ב' ד"ה ה"נ.

26. שאר של תרומה שנפל לתוך העיסה והגביהו וכו'. ר"מ פט"ו מה' תרומות ה"ו. והעיקר כפירוש השני של מהרי"ק שם שהיה בעיסה מאה כנגד השאור, והגביהו כדין סאה שנפלה לתוך מאה, ובפרט כאן שהאיסור ניכר. וכן מוכח מן הירושלמי (ערלה פ"ב ה"ג, ס"ב ע"א) שהביא ברייתא זו, ושאל עליה: ודכוותה תאינה של תרומה שנפלה לתוך מאה, הוגבהה אחת מהן, ואח"כ הוכרה התרומה תהא מותרת?[45] ומתרץ: תמן לא הוכח האיסור, ברם הכא הוכח האיסור. כלומר, בשאור אין הוכחה כלל שהעיסה התחמצה מחמתו, ואפשר שנתחמצה מחמת עצמה, ואפילו אם נתחמצה יפה, אפשר שאין כאן אלא ריח של תרומה,[46] ונמצא שנתחמץ אחרי שסילק את האיסור (עיין רש"י פסחים כ"ז רע"א ד"ה לא שנו) וכבר בטל. אבל בתאינה שהוכרה, הרי הוכח האיסור ואסורה.[47] ועיין בשדה יהושע שם ומ"ש באו"ש על הר"מ הנ"ל. ועיין מ"ש בח"ד, ונדחק מפני שהיתה לפניו גירסא משובשת בהי"ב, עיין מש"ש.

27–28. ואחר כך נתחמץ אסור. וכ"ה גם בכי"ע. וכך בטעות: מותר, וכנראה שזו היא אשגרה מהי"א. וכן הכריע באו"ש הנ"ל שהגירסא "אסור" עיקרית. ועיין מה שהאריך בזה בח"ד ובחקרי לב ליו"ד סי' קט"ו.[48] וכבר העירותי בתס"ר עמ' 55: ואולי לוא היו האחרונים רואים את גירסת כתה"י בתוספתא היו חוזרים בהם.

28. שאר של תרומה ושל שביעית וכו'. ירושלמי ערלה פ"ב ה"ט, ס"ב ע"ג. ומדברים כאן בשאור של שביעית לאחר הביעור או בשאור שבא מספחי איסור, עיין ירושלמי שם ה"י.[49]

29. אסור לזרים. אבל מותר לכהנים, מפני שאין באיסור שביעית כדי לחמץ, וכת"ק במשנת ערלה פ"ב מי"ד. ועיין לעיל פ"ו שו' 45 ומש"ש. ועיין להלן. ובירושלמי הנ"ל מפורש: אסור לזרים ומותר לכהנים.

29–30. ר' לעזר בי ר' שמעון מתיר לזרים. כ"ה בכל הנוסחאות, אבל צדק בעל ח"ד שהגיה ע"פ הירושלמי הנ"ל: ר' שמעון מתיר לזרים,[50] ופשיטא שאם הוא מתיר לזרים מכ"ש שמותר לכהנים. ובירושלמי הנ"ל מפורש: ר' שמעון מתיר לזרים ולכהנים. ור' שמעון לשיטתו במשנה שם שסובר ששני שמות אינם מצטרפים.

30. היה בזה כדי לחמץ וכו'. בירושלמי הנ"ל (וכן בבבלי ע"ז ס"ח סע"א, בעניין שאור של חולין ושל תרומה) מעמידים אותה כשנפלה שביעית בסוף, וסובר התנא קמא שנותן טעם לפגם אסור, ולפיכך אסור לכהנים ומכ"ש לזרים. ובירושלמי מפורש: אסור לזרים ולכהנים.

31. מתיר לכהנים. בירושלמי הנ"ל: ר' ליעזר בר' שמעון מתיר לזרים. ובפ"מ שם: "ר' ליעזר בר' שמעון מתיר לזרים ולכהנים, וכ"ה בתוספתא". וקרוב לוודאי אצלי שט"ס הוא בפ"מ, וצ"ל: מתיר לכהנים, וכן הגיה הרא"ף והגר"א.[51] ולפי גירסא

[45] כלומר, המקשה סבר שטעם ההיתר הוא, מפני שאנו תולים שבוודאי הגביה את התרומה ואפילו אח"כ הוכר האיסור, שהרי אף כאן מוכח שלא נתחמצה אלא מחמת התרומה.

[46] עיין רש"י מנחות נ"ג ב' ד"ה ולחמציה אבראי ובתוספ' שם ד"ה ולישקול. ועיין בבלי שם נ"ו סע"ב.

[47] ולא עוד אלא שבתאנה שהוכר איסורה חוזרת התאנה שהורמה להיתרה, מה שאין כן בעיסה שנתחמצה בשאור של תרומה והורם שאין השאור חוזר להיתרו.

[48] סי' קל"ט מן הספר, ריי"א ע"ד, ריי"ב ע"א.

[49] וסי' ההלכה שם הוא בטעות, והכל הוא המשך של ה"ט, כמו שהוא בר"ח.

[50] ושם הגירסא מוכרחת, כפי שמוכח מן הסוגיא שם.

[51] ולא מסתבר כלל שהרב הגיה ע"פ הכי"י שלו (וכאן היה הכת"י משונה מנוסח כי"ו) שהרי לפי גירסת הרפוסים של התוספתא מתפרש הירושלמי בלי שום דוחק. יתר על כן לפי הנוסח המשוער של

זו גרידא מתפרשת סוגיית הירושלמי כפשוטה, שהסיקו שם: רבנין דקיסרין אמרין אחת בשיטת אביו ואחת בשיטת חכמים. בשיטת אביו, משום נותני טעם לפגם מותר,[52] בשיטת חכמים, משום שמות מצטרפין.[53] ובחנם השיג בח"ד על פירוש הרא"ף בירושלמי ערלה, ונעלמו ממנו לפ"ש דברי הבבלי בע"ז ס"ח ב' שלר"ש גרידא כי האי גוונא מותר לזרים, מפני שהוא סובר ששני שמות אינם מצטרפים.[54]

יין של תרומה שנפל וכו'. כל הברייתא להלן מקואות פ"א ה"ד (ועיין מש"ש בתס"ר ח"ד עמ' 2), ופסקה הר"מ בפט"ו מה' תרומות הי"ח, והביאה הסמ"ג (לאוין רנ"ח, ע"ו ב') בשם תוספתא דתרומות, ובאו"ז (ח"ד, ע"ז סי' רנ"ב, ל"ג רע"ד) בשם תוספתא דמקואות פ"ק. ובמשנתנו (ע"ז פ"ה מ"ב): יין נסך שנפל ע"ג ענבים ידיחן והן מותרות. ואם היו מבוקעות אסורות. ועיין מ"ש לעיל סוף שו' 24—25. ועיין מ"ש להלן על גירסת ד ובעלי התוספות.

32. **(נפל על גבי יין) וכן שמן וכו'.** המוקף ליתא בכי"ו בתוספתא מקואות, ובר"מ ובאו"ז הנ"ל. ובד: יין של תרומה שנפל על גבי יין וכן שמן של תרומה שנפל וכו', כגי' כי"ו. וברור שצ"ל: שנפל על גבי [פירות ידיחם והן מות]רין. וכן שמן וכו'. ובכי"ע: יין של תרומה וכו' (כגי' כי"ו) מותרין. נפל על גבי היין יקפה אותו והיין מותר. וכע"ז אף במקוואות בד (אלא שחסרות שם המלים "יקפה אותו"). וההשמטה במקומות הללו ברורה, אבל כנראה שכבר היתה גירסה לקויה זו אף לפני בעלי התוספות, שכן הם מעתיקים (מנחות כ"ב ב' ד"ה ור"י): דתניא בתוספתא יין נסך שנפל על גבי ענבים[55] ידיחם. על גבי יין יקלף (צ"ל: יקוף) את היין והשאר מותר.[56] וצ"ע. וצ"ל לגירסת התוספות שנפל יין קל לתוך יין כבד, שאינם מתערבים בבת אחת. ועיין בבלי מכות ד' א' ובריטב"א שם בשם ר"מ הדרשן. ועיין במשנת טבול יום פ"ב מ"ו.

33. **וכן על גבי יין וכו'.** כלומר, וכן שמן שנפל ע"ג יין וכו'. ולהלן מקואות מפורש: שמן של תרומה שנפל על גבי היין וכו'. וכ"ה בר"מ הנ"ל. ועיין במשנת טבול יום פ"ב מ"ה.

יקפה אותו והיין מותר. וכ"ה בד ובר"מ הנ"ל ובתוספתא מקואות. אבל באו"ז הנ"ל מעתיק משם: וקפה אותו היין מותר.

34. **כדי שיבטל טעם שמן שבו.** בר"מ הנ"ל: נפל על גבי הציר יקפה אותו ויטול קליפה מעל הציר כדי שיסיר כל הציר, שבו טעם השמן, ועיין לעיל פ"ה שו' 69 ומש"ש.

כלים שסכן בשמן טמא וכו'. ערלה פ"ב מי"ג. ונראה בפירושה שהיו נוהגים לסוך בשמן את כלי העור כדי לרככם, והיו סכים אותם מצד אחד עד כדי שיבלעו את השמן

הכת"י שלו אין צורך להגיה בירושלמי כלל, שהרי אם הוא מתיר לזרים מכ"ש שהוא מותר לכהנים. ולפיכך ברור שנפלה ט"ס בדברי בעל פ"מ, וצ"ל: מתיר לכהנים, וכ"ה בתוספתא, והוא כנוסח הדפוס וכי"ו.

[52] כלומר, ולפיכך מותר לכהנים, שהרי שביעית נפלה לבסוף ופגמה, ותרומה מותרת לכהנים.

[53] כלומר, ולפיכך אסור לזרים, ואין טעם לפגם של שביעית מסייע לבטל את איסור התרומה.

[54] ואף מ"ש בח"ד שיש כאן זה וזה גורם, סמך, כנראה, על דברי התוספ' פסחים כ"ז רע"א ונעלמו ממנו לרגע דברי התוספ' בע"ז ס"ח ב' ד"ה לר"ש. ועיין בשער המלך פ"ה מה' חמץ ומצה הכ"ה מ"ש בעניין נותן טעם לפגם ברבר שאיסורו במשהו, והוא מפני שנגרר אחרי פירושו של בעל שדה יהושע בירושלמי, אבל לפירוש הרא"ף והגר"א אין מקום לקושייתו.

[55] נקטו את לשון המשנה בע"ז פ"ה מ"ב הנ"ל.

[56] וברור שאין כאן לקוי בתוספות עצמן, שהרי הוסיפו ופירשו: "אף על פי שאי אפשר שלא ישאר שם משהו יין", כלומר, ומכאן שלרבנן אינו אוסר במשהו אפילו לח בלח, מין במינו. ולפי הגירסא שלפנינו הרי מדברים בשמן שנפל על גבי יין, כלומר, מין בשאינו מינו.

ויפלטו אותו מצד שני.[57] ואח"כ היו מנגבים אותם ומטבילים אותם ומשתמשים בהם בטהרה. ומובן הדבר, שהיו מעדיפים לסוך בשמן טמא שאינו ראוי לאכילה לאוכלי חולין בטהרה, אלא שהיו חוששים שמא יפלוט אח"כ את השמן ויטמא את הכלי. ולפיכך נחלקו ר"א וחכמים כיצד יעשה שיוכל להשתמש אף בשמן טמא שיש לו.

36. שר' אליעזר או' יהא אדן סך וכו'. כ"ה ("יהא") בכל הנוסחאות (ועל הכתיב אדן במקום אדם, עיין מ"ש בריש ברכות). אבל בר"ש ערלה פ"ב מי"ג מעתיק את כל הבבא, וגורס כאן: שהיה ר' אליעזר אומר לא יהא אדם סך וכו'. ועל פיו פירש וניסח הרש"ס בפירושו לירוש' ערלה, נ' סע"א. ונראה שסופרים ת"ח תיקנו את הגירסא בר"ש, והנכון ככל הנוסחאות שלפנינו. ור' אליעזר מלמדנו כיצד יוכל להשתמש בשמן טמא לסיכת עור, ומייעץ שיסוך מקודם בקצת שמן טמא, ואח"כ סך בשמן טהור עד שהשמן יוצא מצד השני, ונמצא הטהור מוציא את הטמא, ומנגבו וטובלו ומשתמש בו. ועיין להלן.

38. וחכמים או' יהא אדם וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות, ואף כאן בר"ש הנ"ל: לא יהא אדם וכו', והנכון כלפנינו ופירושו כלעיל, שהחכמים מייעצים לסוך מקודם את העור בשמן טהור עד שמשביעו, ואח"כ סך בשמן טמא, והטמא הוא הוא שיוצא מצד השני, מפני שאין לו כבר מקום בעור, ששבע מבליעת השמן הטהור. וממילא מנגבו וטובלו והוא טהור. ועיין בס' משנה אחרונה מכשירין ספ"ד ד"ה ורבו המשקין היוצאין.

ובירושלמי (ערלה פ"ב ה"ח, ס"ב ע"ג): מה טעמא דר' ליעזר הראשון מוציא את האחרון.[58] והסוגיא מתפרשת בדוחק רב. ומכיון שאין דרך הירושלמי לתת טעם לתנא אחד בשעה שדברי שניהם שקולים, הרי קרובה מאד הגהת הגר"א, בירושלמי: מה טעמא דר' ליעזר [האחרון מוציא את הראשון. מה טעמא דרבנין] הראשון מוציא את האחרון. והשמטות כאלה מצויות בירושלמי.[59] וממשיך הירושלמי: עד כדון בשסך מיכן ומצא בצד השני, סך מיכן ומצא מיכן, מה אמר בה ר' ליעזר? והבינו בירושלמי שדברי ר' אליעזר וחכמים הם בסך מיכן ומצא מצד השני, כמו שבארנו לעיל שו' 34 ד"ה כלים.

39. שסכן שמן טמא ונגבו וכו'. כ"ה בר"ש. ובד: ונגבם, ובכי"ע: וניגבו, ובכי"ו בט"ס: ונגנבו וכו'.

39–40. משתמש בהן בטהרה, כלומר, אם מטבילם, ואין השמן הבלוע מטמא אותם מפני שהוא בטל על גבי הכלי, עיין להלן כלים ב"ק ספ"ו ומ"ש בתס"ר ח"ג עמ' 23. ועיין בהשגות הראב"ד פ"כ מה' טומאת מת ה"ה. ועיין בפיה"מ להר"מ ערלה פ"ב מי"ג, וכנראה פירש אף כאן בכלי אבנים שאינם מקבלים טומאה ואינם צריכים טבילה.

40. ויצאו מהן משקין, טמאין. כלומר, לכ"ע, שהרי אין כאן אלא משקה טמא בלבד. ואם בכלי אבנים עסיקינן (עיין לעיל) פירושו שהמשקין טמאין, ואסור להשתמש בכלים עד שינגבו. וכבר העיר בח"ד שלא מצא בר"מ הלכה זו וכן ההלכה שבמשנת ערלה הנ"ל.

קדירה שבשל בה בשר וכו'. בבלי זבחים צ"ו ב', חולין צ"ז א', ק"א ב'. ר"מ פ"ט מה' מאכלות אסורות ה"א.

41. חלב לא יבשל בה בשר. וכ"ה בכי"ע. ובד: בישל בה בשר חולין לא יבשל תרומה. וצ"ל: בישל בה [חלב לא יבשל בה] בשר. חולין וכו'.

[57] עיין מ"ש להלן סוף שו' 38 בשם הירושלמי.

[58] וכ"ה בר"ש הנ"ל. וכן היתה הגירסא לפני הריבמ"ץ שם. וכן כנראה גרס אף הר"ם בפיה"מ, ולפיכך נרחק לפרש שלר' אליעזר שניהם יוצאים, עיי"ש.

[59] ואח"כ צריך להגיה בירושלמי שם: כמה דר' יודה אמר האחרון מוציא את הראשון כן ר' ליעזר אומר אוף הכא האחרון מוציא את הראשון, כהגהת הגר"א. ולפנינו הגירסא להפך.

חולין לא יבשל בה תרומה. וכן כנראה היתה הגירסא אף בכ"י שהיה לפני ד (עיין מ"ש לעיל), אבל בכי"ע חסרה בבא זו, ואף בבבלי הנ"ל ליתא.

41—42. תרומה לא יבשל בה חולין וכו'. בבלי הנ"ל, ר"מ פט"ו מה' תרומות הי"ט. וביר׳שלמי כאן פי"א ה"ה, מ"ח ע"א: תני ר' חלפתא בן שאול קדירה שבישל בה תרומה, מגעילה בחמין שלשה פעמים, ודיו. אמר ר' בא ואין למדין ממנה לעניין נבילה וכו', כמאן דאמר מאיליהן קיבלו עליהן את המעשרות,[60] ועיין בשו"ת הר"מ הוצ' הרא"ח פריימן ז"ל סי' ק"נ עמ' 144 (וכל התשובה נעתקה במהרי"ק במקומו).[61]

42. היו לפניו שתי קדרות וכו'. הלכות דומות נשנו לעיל פ"ו סהי"א ואילך. ועיין במשנת ידים פ"ב מ"ד ומקואות פ"ב מ"ג.

ונ"ל ברור שההבדל הוא בזה שלעיל פ"ו דברנו בנפל מין במינו, קופה בקופה, אבל כאן הוא ההמשך מההלכה שלעיל: בנותן טעם. ולפיכך תפסו כאן מדוכות שנפלו (או שנתן מהן) לתוך קדרה, כלומר, תבלין לקדרה שאוסרין בנותן טעם.[62]

44. הריני או' לתוך של חולין נתן. כ"ה הגירסא בכל הנוסחאות. וכל המפרשים הגיהו (ע"פ משנתנו פ"ז מ"ה, ולעיל פ"ו סהי"א): לתוך של תרומה נתן. ברם אין ספק שגירסתנו נכונה, שהרי כאן ידוע שנתן תבלין של תרומה לתוך אחת מן הקדרות, ואם נתן לתוך חולין, טעמם ניכר בהם. ואפילו אם אין כאן כהן שיטעום את הקדרה, והתבשיל יתקלקל עד שימצא כהן לטעום אותו, מ"מ אסור לישראל לאוכלו, שאין אנו תולין בהיתר אלא דווקא בדבר שאינו מתברר מיד כשאוכלו, אבל כיצד אפשר להתיר משום תולין, ובטעימה ראשונה יתברר שהאיסור נפל לתוכו. ונמצא שהספק כאן בקדירה של חולין גרידא אם יש בה טעם של תבלין או לא. ולפיכך אין כאן תולין. ועיין מ"ש לעיל שו' 42.

44—45. היו לפניו שתי מדוכות וכו'. כלומר, וכאן כבר אי אפשר לברר את טעם האיסור, שהרי בוודאי נתן את התבלין, אלא שהספק הוא אם מתרומה נתן או מחולין נתן, ואנו חוזרים לדין של תולין, כיוון שתרומת תבלין היא דרבנן. ועיין להלן.

45. ולפניו קדרה אחת של חולין וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: ולפניו שתי קדירות, אחת של תרומה ואחת של חולין וכו'. ולפי גירסא זו הפירוש הוא שיש כאן ספק ספיקא, שמא נטל מתוך מדוכה של חולין, ואפילו אם נטל מתוך התרומה שמא נתן לתוך של תרומה. וממילא מותר לו לטעום מחמת ספק ספיקא, ואפילו אם ירגיש טעם תבלין בתוך הקדרה ויתברר שבוודאי נתן לתוך של חולין, הרי אפשר שמא נטל ממדוכה של חולין, ולפיכך אנו חוזרים לדינא של תולין. ובבבא שלהלן משמיע לנו, שאעפ"י שבוודאי נתן תבלין לתוך של חולין, מ"מ מותר מפני שאנו תולין שנתן חולין לתוך חולין ותרומה לתוך תרומה, כדין מין במינו שנשנה לעיל פ"ו הי"ח.

ודע שיש הבדל לדינא בין שתי הגירסאות. כי לפי גירסת כי"ו וד יוצא שאעפ"י שאין לפנינו אלא קדירה אחת של חולין, והספק הוא אם נתן היתר או איסור דרבנן[63] לתוכה, אנו תולים שנתן היתר לתוכה. אבל לפי גירסת כי"ע הרי יש לפנינו שתי קדירות של איסור והיתר,

[60] ועיין ירוש' יומא פ"ח סה"ד, מ"ה ע"ב.

[61] ועיין בגליון הש"ס לירוש' תרומות במקומו, בסמ"ג לאוין ע"ח, ל' ע"ב, בשו"ת הרד"ך בית י"ח ובאהצו'י תרומות, עמ' 92. ועיין מאירי סוף ע"ז, עמ' 333 ואילך ומ"ש בספרי הירושלמי כפשוטו, עמ' 415 ואילך. ולעצם העניין ושיטת הר"מ עיין מ"ש הנצי"ב בהעמק שאלה סי' קל"ז אות י"ט.

[62] ועיין בס' התרומה ה' איסור והיתר סוף סי' מ"ט, בתוספ' זבחים ע"ט א' ד"ה אמור וחולין צ"ט א' ד"ה רבא ומ"ש בבאור הגר"א או"ח סי' תנ"ג אות ב', ויו"ד סי' קי"א אות י"ב.

[63] עיין בבלי פסחים מ"ד א', נזיר ל"ו ב'.

ויש כאן ספק ספיקא (לכל הפחות להתחלת האכילה, עיין מ"ש לעיל) שמא נטל מתוך ההיתר, ואפילו תימר שנטל מתוך האיסור הרי אפשר לתלות שמא נתן לתוך האיסור.

והנה בתוה"ב להרשב"א (בית ד' ש"ב, קי"ג סע"א) מעתיק: „ושנינו בתוספת תרומות פרק הזורע פשתן של תרומה, היו לפניו שתי מדוכות אחת של חולין ואחת של תרומה ונתן מאחת מהן ואין ידוע מאיזה מהן נתן הריני או' משל חולין נתן, אלמא לעולם תולין להקל בשל דבריהם". והרשב"א קיצר בהעתקתו, אבל מוכח מתוך דבריו שאפילו אם היתה לפניו רק קדירה אחת של היתר אנו תולין שנתן היתר לתוכה. ובמאירי חולין (צ"ט ב', עמ' ר"ב) העתיק את התוספתא כגירסת הרשב"א, וברור שהעתיקה מתוה"ב הנ"ל (עיין להלן).

ובבבלי פסחים ט' ב': תשע ציבורין של מצה ואחד של חמץ ואתא עכבר ושקל, ולא ידעינן אי מצה שקל אי חמץ שקל, היינו תשע חנויות, כלומר, ואזלינן לחומרא. ופירשו בתוספות שם ד"ה היינו שהספק הוא על הפת עצמו אם הוא חמץ או מצה, אבל בדיקה אינו צריך, ואזלינן לקולא. ובבעה"מ (על הרי"ף פ"א סי' תש"ה) פירש שהשאלה היא אם צריך ביטול. ועיין בהשגות פ"ב מה' חמץ ומצה ה"י. אבל רש"י והר"מ (שם) פירשוה לעניין בדיקה. ועיין בהשגות הראב"ד על בעה"מ ובראי"ה שהביא הרב המגיד על הר"מ הנ"ל.

ברם במאירי שם (ט' סע"ב, 19 ע"א): וגדולי המפרשים (כלומר, הראב"ד בפירושו) כתבו וכו' שני ציבורין, אחד של מצה ואחד של חמץ, ובית בדוק, ולא נודע איזו נכנסה לבית זה, בזו, הואיל ואין כאן שאינו בדוק לתלות בו, צריך בדיקה. ויש מקילין אף בזו, ואין נראה כן, שכל שאין בה לתלות על דמיון קופות של תרומות, אינו כודאי וכו', ולעניין תרומה מצינו בדוגמת הראשונה וכו', אבל דוגמת השניה, ר"ל בקופה אחת של חולין ושתי סאין אחת של חולין ואחת של תרומה, ונפלה אחת מהן לתוך הקופה,[64] אם נאמר בה שזו של חולין היתה לא מצינו, אלא שאפשר לדון בה כן. ואף אנו כתבנו דוגמתה בעניין איסור והיתר בפרק גיד הנשה,[65] אלא שמכל מקום דעת גדולי המפרשים היתה שמאחר שמצאו דוגמת הראשונה בתרומות ולא מצאו שם דוגמת השניה הקלו בראשונה והחמירו בשניה. הרי לך קרוב לוודאי שהראב"ד גרס כאן כגי' כי"ע,[66] ולפיכך אמר שלא מצאנו דוגמתה בתרומות.[67]

47. היו לפניו שתי קדרות וכו'. בבלי פסחים מ"ד א' (ועיין דק"ס שם עמ' 126 הערה ז'), גזיר ל"ו ב' (בשינוי סדר). ועיין לעיל פ"ו שו' 71 ומש"ש.

50. אם היה טבל מעשר ראשון[68] וכו'. כלומר, אם היו לפניו שתי קדירות אחת של חולין ואחת של טבל, או אחת של חולין ואחת של מעשר ראשון וכו'. והוא רוצה לתלות שהתרומה נפלה לתוך הטבל כדי שלא יפסיד כלום, שהרי יכול לעשות את השאר תרומה על מקום אחר. וכן מוטב לו לתלות שנפלה התרומה לתוך המעשר, כדי שיפסיד הלוי, או לתוך מע"ש כדי שיפסיד מן הפירות שמוכרח לאכול את פדיונם בירושלים. עיין מ"ש ע"ז לעיל פ"ו שו' 73—74, ועיין לעיל פ"ה הט"ו.

50—51. שלא התירו ספק דמוע וכו'. פירשו הראשונים שהכוונה היא שלא

[64] כלומר, בדיוק הבבא שלפנינו לפי גירסת כי"ו וד.

[65] הדוגמא היא (שם ר"ב ע"א): לא היתה שם אלא קדרה אחת והיא של היתר, והיו שתי חתיכות אחת של איסור ואחת של היתר, ונפלה חתיכה אחת לתוך הקדירה, ולא נודע איזו חתיכה, בשל סופרים אני אומר של היתר היתה. ודוגמא זו לקוחה מתוה"ב הקצר להרשב"א בית ד' ריש ש"ב.

[66] עיין מ"ש לעיל פ"ו שו' 3 ולהלן שביעית פ"ה סוף שו' 9.

[67] ואשר למאירי עצמו, הרי בחולין הנ"ל לא העתיק מן התוספתא עצמה אלא מן הרשב"א (עיין מ"ש לעיל), והרי מתוך דברי הרשב"א ברור שהיתה לפניו גי' כי"ו וד, עיין מ"ש לעיל ד"ה והנה.

[68] כ"ה „ראשון" אף בכי"ע, ואצל צוק' היא טעות הדפוס.

התירו ספק מדומע, אלא בדבר שיש לו מתירין כנגדו, כלומר שהשני אינו נאסר[69] אם אנו תולים שהאיסור נפל לתוכו, אבל אם השני ג"כ נאסר, אלא שנוח לו לבעה"ב משום איזה טעם לתלות בו, אין כאן „שאני אומר". עיין מ"ש ע"ז לעיל פ"ו שו' 74–75.

51. חתכה אסורה שנתערבה וכו'. וכ"ה בד ולהלן חולין פ"ז ה"ז. אבל בכי"ע חסרה כאן המלה „אסורה". וכן ברשב"א חולין (ק' א' ד"ה שאני): ובתוספתא (כלומר, בתוספתא חולין) חתיכה אסורה שנתערבה וכו'. ובתוספתא דמסכת תרומ' חתיכה שנתערבה וכו'. וכן בתוה"ב שלו (בית ד' ש"א, ק"ד ע"א): ותניא בתוספת' דמסכת תרומה[70] חתכה שנתערבה וכו'. וכן מעתיקים בשם תוספתא תרומות בראי"ש חולין פ"ז סי' ל"ה ובשו"ת הרשב"ש סי' תרי"ג (ד"ה והשלישי, קכ"ו ע"א). ובר"ן על הרי"ף חולין פ"ז (קרוב לסופו): דבהדיא תניא בתוספתא (כלומר, תוספ' חולין) חתיכת איסור שנתערבה וכו'. ומכאן שהראשונים גרסו חתיכה „אסורה" בתוספתא חולין, אבל כאן גרסו חתיכה (סתם). ונראה שהכוונה כאן לחתיכה של קדשי קדשים, והסיפא (הכ"א) מבארת ומפרשת בבא זו (עיין מ"ש להלן), ובקודש עסיקינן כאן.

52. אפלו הן אלף כולן אסורות וכו'. עיין במשנתנו חולין פ"ז מ"ה. ובבבלי שם (ק' א') הקשו: ותבטיל ברובא וכו', שאני חתיכה, הואיל וראויה להתכבד בה לפני האורחים. והרי"ף השמיט את משנת חולין. ובארו הקדמונים (עיין רמב"ן ע"ז ע"ד א' ד"ה ואקשינן, רשב"א הנ"ל ועוד) שהרי"ף סמך על סוגיית הבבלי בע"ז (ע"ד א'), ולפי פירושו שם אין חתיכה אוסרת אלא אם היא דבר שבמניין ואסורה בהנאה.

והנה הברייתא שלפנינו היא בשיטת משנת חולין הנ"ל. והחתיכה אסורה אפילו אם נתערבה באלף, מפני שהיא דבר שבמניין מחמת חשיבותה. ונדמה לי שהדבור „חתיכה הראויה להתכבד" לא נזכר בירושלמי כלל, אבל אף הירושלמי מודה בהלכה שחתיכה בחתיכות אינה בטלה (כפי שמוזכר במשנת חולין הנ"ל ובתוספתא שם וכאן). וכן בירושלמי ע"ז פ"ה הי"ב, מ"ה ע"ב: תיפתר [חתיכה] בחתיכות.[71] והטעם הוא שחתיכות של בשר ע"י שהן חביבות דרכן להימנות (עיין ירושלמי ערלה פ"ג סה"ה, ס"ג רע"ב). ועיין בראשונים שהזכרנו ברישא.

52–53. אם נמחה הרי זה בנותן טעם. בכי"ע: אם נמחית וכו'. כלומר, אם נמחית החתיכה (ולפי פירושנו לעיל מדברים כאן בחתיכה של חטאת) אפילו אחרי שנפלה מתבטלת אם אין בתערובת בנותן טעם. ועיין בבלי יבמות פ"א סע"ב ובראשונים שציינתי ברישא. ועיין ר"מ פט"ז מה' מאכלות אסורות הי"א ובכ"מ שם.

53. חתיכה של חטאת וכו'. בבלי יבמות פ"א ב' בשינוי סדר (הרישא כאן היא סיפא שם). ועיין על הגירסא להלן. ובירושלמי (ערלה פ"ב ה"א, ס"א ע"ד): תני פרוסה של לחם הפנים שנתערבה במאה פרוסות, וכן חתיכה של חטאת שנתערבה במאה חתיכות של חולין לא יעלו. ר' יודה אומר יעלו. מה טעמא דר' יודה וכו'. ועיין להלן.

53–54. וכן פרוסה של לחם הפנים וכו'. באגודה יבמות הנ"ל (סוף סי' פ"ט, פ"ז רע"א): וחתיכה (צ"ל: ופרוסה) של לחם הפנים, אע"ג דאינה שלימה, כיון דסלת נקייה היא חשיבה ראוייה להתכבד לפני אורחים. ולפי פירושנו לעיל ולהלן, נראה לפרש בתוספתא: וכן פרוסה וכו' שנימוחה.[72] ועיין לעיל פ"ה שו' 78–79 ומש"ש.

54–55. הרי אילו יעלו. ר' יהודה או' לא יעלו. כ"ה בכל הנוסחאות,

[69] כגון אם יש בו כדי ביטול, או שהוא אסור אף בלי הנפילה.
[70] עיין מ"ש לעיל פ"ה הע' 87.
[71] עיין רמב"ן ע"ז ע"ד א'. ועיין בר"ש ערלה פ"ג מ"ז.
[72] וברור מן הירושלמי והבבלי שפרוסה של לחם הפנים בעינה היא כחתיכה חביבה (או חשובה). ועיין מ"ש להלן סוף שו' 54–55.

וכן היה לפני התוספות[73] בתוספתא כאן. אבל בבבלי הנ"ל: דברי הכל לא תעלה. ופירשו בתוספות (הנ"ל) ובס' התרומה (ה' איסור והיתר סי' נ') שחתיכת קדשי קדשים שמתבטלת בחולין הרי היא ראויה לכבד בה אורחים זרים, וחתיכה הראויה להתכבד אפילו באלף אינה בטלה (ועיין בפי' רש"י שם). ברם אין להגיה בתוספתא, וכבר שערנו לעיל שהברייתא כאן מפרשת את הברייתא שלפניה: אם נמחית בנותן טעם. חתיכה של חטאת וכו', כלומר, אם נמחית מתבטלת חשיבותה וחביבותה. כיצד חתיכה וכו'. ואין כאן דבר שבמנין, ולפיכך בטלה במאה. ור' יהודה חולק מפני שהוא סובר שמין במינו אינו בטל, כמו שפירשו בתוספות הנ"ל.[74]

ובירושלמי ערלה שהעתקנו לעיל גורס להפך: לא יעלו. ר' יודה אומר יעלו. וכנראה שבירושלמי פירשו ברייתא זו בחתיכות כהווייתן ולפיכך לא יעלו (כמו בה"כ לעיל). ור' יהודה חולק, ולומד מן הפסוק שקדשים עולים בכל מקום במאה, עיין בירושלמי שם.

55. חתיכה של חטאת טמיאה וכו'. וכן הגירסא בבבלי יבמות הנ"ל, ופירשוה אליבא דר"ל בנימוחה וכו'. ולפי פירושנו בתוספתא הרישא והסיפא מתפרשות באופן אחד, והכל הוא פירוש להלכה כ' שלעיל.[75] ועיי"ש פ"ב א' ובפי' הרשב"א שם.

56. וכן פרוסה של לחם הפנים וכו'. עיין מ"ש לעיל פ"ה שו' 77—78.

57. וכן במנחות. וכ"ה אף בכי"ע, אבל בד ליתא. ועיין להלן.

57—58. וכן בחלות תודה. וכן בד. ובכי"ע: וכן בלחמי תודה. ולכאורה משמע מלשון התוספתא שכרכה מנחות עם לחמי תודה שכל הדינים שנשנו בהכ"א ובהכ"ב נוהגים אף בהן. ולפ"ז חלות תודה הן תרומת לחמי תודה הנאכלים לכהנים בלבד, ודינן כמנחות וכלחם הפנים. אבל במנחות (ע"ז סע"ב) נסתפקו אם תרומת לחמי תודה מדמעת, והר"מ (פ"ט מה' מעשה הקרבנות הי"ג) פסק שהיא בטלה ברוב. ומטעם זה פירש בצפנת פענח פ"א מה' תרומות סהכ"ד שמדברים כאן בלחמי תודה טמאים, וכן פירש בח"ד כאן. ועיין בצפנת פענח פי"ד מה' מאכלות אסורות ה"ו. ולפ"ז הבבא שלנו מוסבת על הסיפא גרידא (כלומר, בטמאים).

58. הטבל ויין נסך וכו'. לברייתא זו כיוונו בבבלי ע"ז ע"ג ב': תניא כוותיה דר' יוחנן ור"ל, כל איסורין שבתורה בין במינן בין שלא במינן בנותן טעם, חוץ מטבל ויין נסך, במינן במשהו, שלא במינן בנותן טעם. ובארו בבבלי שם שיין נסך אוסר בכל שהוא[76] משום חומרא דע"ז,[77] ובטבל משום כהיתירו כך איסורו, וכשם שפוטר את הכרי בכל שהוא, כך אוסר בכל שהוא. ועיין במשנת חלה ספ"ג.

וכבר הארכנו בזה לעיל פ"ה (שו' 87 ד"ה כגון טבל), והבאנו את באורי הראשונים שהוכיחו שכאן מדברים בטבל שאין לו מתירין, ולפיכך צרפו אותו עם יין נסך, ולא נקטו שאר דברים שיש להם מתירין, עיין מש"ש.

[73] עיין תוספ' יבמות פ"א ב' ד"ה דברי הכל.

[74] ועיין ר"מ ספ"ו מה' פסולי המוקדשין ופט"ו מה' מאכלות אסורות הי"ג ומ"ש באור שמח שם.

[75] ובירושלמי ערלה (שהזכרנו בפנים) לא נעתקה בבא זו. ולהלן שם אמרו היך סבר ר' יודה כר' ליעזר וכו'. ועיי"ש בפ"מ שהגיה, ולפי פירושו רומז הירושלמי לבבא שלנו. אבל קשה להגיה בירושלמי נגד כל הנוסחאות, ועלינו לקבל את פירוש הגר"א שם, ולפי פירושו אינו עניין לבבא שלנו כאן.

[76] עיין במשנ' ע"ז פ"ה מ"ח ובתוספ' שם ע"ג א' ד"ה יין ובשאר מפרשים ופוסקים שם.

[77] בירושלמי שם (רהי"ב, מ"ה רע"ב): יין נסך ועבודה זרה וכו' על שם ולא ידבק בידך מאומה מן החרם.

פ"ט

1. דג טמא שכבשו עם דג טהור וכן גרב וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות. ובמשנתנו (פ"י מ"ח): דג טמא שכבשו עם דג טהור כל[1] גרב שהוא מחזיק סאתים אם יש בו משקל עשרה זוז (בכמה נוסחאות: זין) ביהודה שהן חמש סלעים בגליל דג טמא, צירו אסור. ר' יהודה אומר רביעית בסאתים וכו'. ופירשו הר"מ, הריבמ"ץ והראב"ד (בפי' לתו"כ עיין להלן) שהמשנה חדא קתני, והכל הוא לעניין ציר, כלומר, דג טמא שכבשו עם דג טהור, הדין הוא שאם נמצא בגרב בן סאתים עשרה זין דג טמא, הציר אסור.

אבל לפי גירסת התוספתא: וכן גרב (וכ"ה גם בתו"כ כת"י רומי, מספר 31) וכו', משמע שמשנתנו כוללת שתי הלכות שהן אחת: דג טמא שכבשו עם דג טהור, וכל[2] גרב שהוא מחזיק סאתים וכו', בשניהם הציר אסור. כלומר, דג טמא שכבשו עם דג טהור (בכל מקום) ויצא ציר משניהם הציר אסור, אבל הדג עצמו מותר, כמפורש להלן בתוספתא. וכן גרב בן סאתים שיש בו ציר טהור ונמצא בו דג טמא במשקל עשרה זין כל הציר אסור.

ובתו"כ שמיני:[3] ושקץ יהיו לכם, לוסר את עירוביהן. כמא יהא בו ויהא אסור. משקל עשרה זין ביהודה שהן חמש[4] סלעים בגליל. כל גרב שהוא מחזיק סתיים דג טמא צירו אסור. ר' יהודה אומר וכו'. ויפה העיר הגרצ"ה ראפאפורט בתוספות העזרה שם: "האי דג טמא אדלעיל מיניה קאי, וכה"ג במתניתין פ' הבונה (שבת רפ"ב) כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת חייב, דהאי בשבת אעושה מלאכה קאי ולא אמלאכתו מתקיימת דסמוך ליה, וכמו שפירש רש"י ז"ל וכו'". ובוודאי צדק בזה, שהרי כן מעתיק בפסיקתא זוטרתי שם: דתניא כל גרב שהוא מחזיק סאתים[5] ובו דג טמא צירו אסור וכו'. ואעפ"י שקרוב לודאי שזו היא הגהת הרב בעצמו, מ"מ מוכח שפירש שדג טמא אלמעלה קאי,[6] כלומר, חמש סלעים בגליל דג טמא, כל גרב שהוא מחזיק סאתים צירו אסור. ולהלן נוכיח שמן הבבלי אין שום סתירה לפירוש זה. ועיין מ"ש על שיעור זה להלן.

1—2. עשרה זוז וכו'. בכי"ע: עשרה זוזים. ובד: עשרה זין, וכ"ה בכמה נוסחאות המשנה ובתו"כ הנ"ל.

2. שהן חמש סלעים בגליל. וכ"ה בכי"ע ובמשנתנו ובתו"כ.[7] אבל בד: שהן עשר סלעים, וכ"ה בתו"כ בהוצאות שלפנינו.[8] ובתו"כ כ"י רומי מספר 31: שהן עשרים סלעים בגליל. ובמשנה הוצ' לו: עשרה זין ביהודה שהן חמש סלעין בגליל או משקל חמש סלעין

[1] וכ"ה בהוצ' לו, קויפמן, משניות כת"י עם פי' הר"מ, משנה עם פי' הר"ש והר"מ ד"ו רפ"ב, ואצל כמה מן הראשונים. וכ"ה בתו"כ שנביא להלן בכ"י רומי 66, בפי' ר' אליהו מזרחי שמיני י"א א' ולפני הראב"ד בפי' לתו"כ שם. וכן מעתיק בירושלמי ר"ה פ"א ה"י, נ"ז ע"ג. אבל במשנה שבירושלמי, בפיסקא שם, בכ"י פרמה, כי"מ, בפי' הריבמ"ץ ובפי' ר"י מטרינטו (עיין להלן): וכל גרב, ועיין בפי' הר"ש שם ומ"ש להלן.

[2] כני' משנה שבירושלמי ועור, עיין לעיל הע' 1.

[3] סוף פרק ד' ה"ט, נ' ע"א, לפי גירסת כי"ר 66.

[4] וכ"ה גם בערוך ערך סלע ב' ובפי' ר' אליהו מזרחי הנ"ל. ובהוצ' שלפנינו בטעות: עשר. ועיין מ"ש להלן.

[5] כצ"ל, וברפוסים בטעות: מאתים.

[6] והעיר עליו בהגהות מהרי"ד לתו"כ שם. ועיין גם בס' קצור מזרחי שם, קס"ד ע"ב.

[7] כתי"י הנ"ל, ערוך ור"א מזרחי.

[8] וכ"ה להלן שו' 4 בני' ד. ובפי' הריבמ"ץ למשנתנו: שהן ט"ו בגליל. וכנראה שנתערבו שם שתי הנוסחאות שהן "חמש" ו"עשר", ופתר הסופר: ט"ו.

ביהודה שהן עשרים[9] סלעים בגליל. והנכון כלפנינו. וכן בירושלמי יומא (פ"ד ה"ב, מ"א ע"ג): בשתי סלעים ומחצה. אית דמפקין לישנא בעשרה זין. וכן בבבלי בכורות:[10] האחין שחלקו אם יש עשרה זין[11] לזה ועשרה זין לזה (כלומר, חמש סלעים ביחד) חייבין וכו'. ולפי זה עשרים זין הן חמש סלעים. אבל מכיוון שמשקל יהודה כפול היה,[12] הרי עשרה זין שביהודה הן חמש סלעים שבגליל.

דג טמא צירו אסור. בכ"י יש כאן נקודה אחרי המלה בגליל, וריוח בין המלה "בגליל" והמלה "דג".[13] וכנראה שסופר ת"ח חילק כן ע"פ הבבלי חולין (צ"ט ב'): דתנן דג טמא צירו אסור. ר' יהודה אומר וכו'. ופירש את המשנה כפירוש הר"ש במקומו, ועיין ע"ז להלן. ובראבי"ה כת"י סי' תחקפ"ד (לפי אפטוביצר, מבוא לספר ראבי"ה, עמ' 257): ומצאו שפי' הר"ר יוסי מטרינטו הכי שנויה בתרומות דג טמא שכבשו עם דג טהור וכל גרב וכו', ובתוספתא תניא בגליל אסור ר"י אומר וכו'. וחסרו לפניו כאן המלים "דג טמא צירו".

2—3. ר' יהודה או' רביעית בסאתים. כלומר, אחד מקצ"ב.[14] ובפירוש הראב"ד לתו"כ הנ"ל הוכיח מדברי ר' שמעון בן מנסיא שלהלן, שאף הת"ק סובר כן, כלומר, שחזקת עשרה זין דג טמא עושה רביעית ציר, ואין הבדל בין הת"ק ור' יהודה. ואמרו בירושלמי[15] שם (פ"י ה"ז, מ"ז ע"ב): וכל גרב שמחזיק סאתים. כמה סאתה עבדא עשרים[16] וארבעה לוגין, וכמה לוגא עביד, תרתין ליטרין, וכמה ליטרא עבדא, מאה זונין (כלומר, הכל ביחד הם תשעת אלפים ושש מאות זינין), נמצא כל זין וזין (כלומר, כל עשרה זין וזין) אחת מתשע מאות ושששים. הורי ר' יוסי בר' בון בעכברא[17] חד לאלף. והירושלמי נתן לנו רק את החשבון, כלומר, יחס הדג הטמא לציר הטהור. ושוב מפרש הירושלמי את דברי ר' יהודה: ר' אבהו בשם ר' יוסי בר' חנינה רובע ציר בסאתים ציר. כלומר, ר' יהודה אינו מדבר על דג טמא, אלא על רביעית ציר טמא בסאתים ציר טהור, אבל הת"ק מדבר בדג טמא שנכבש. וע"ז שואל הירושלמי: והלא אין ציר טמא[18] מציר.[19] ופירש הרש"ס, שהקושיא היא שאין ציר טמא בלי דג שמחזק אותו שומר על חריפותו, והוא נעשה לזיעא בעלמא, ובטל. ומתרץ הירושלמי: אמר ר' אבהו חשבית יתיה קרוב למאתים. ופירש לנכון בתוספות העזרה הנ"ל שדברי ר' אבהו עונים על הת"ק שבמשנתנו, והוא אומר שהוא חשב ומצא שגרב בן סאתים מחזיק קרוב למאתים פעם שיעור הציר

[9] כנראה שצ"ל: עשר.

[10] מ"ח ב', והעיר עליו במלא"ש למשנתנו.

[11] עיין בשטמ"ק שם ובמלא"ש הנ"ל.

[12] עיין משנת כתובות ספ"ה ומשנת חולין פי"א מ"ב ועוד.

[13] בכי"ע נשמטו כמה שורות אחרי בגליל, והסופר ציין את ההשמטה בקוים.

[14] שהרי הסאה מחזיקה כ"ד לוגין, צ"ו רביעיות. וגרב בן סאתים מחזיק קצ"ב רביעיות. ואמרו בבבלי (חולין צ"ט ב') שאעפ"י שר' יהודה סובר שמין במינו לא בטל, שאני ציר דזיעה בעלמא הוא, ולפיכך היקלו בו. ועיין בהגהות מהרי"ד לתו"כ הנ"ל ה"ט, מ"ה ע"ד. ולהלן טהרות פ"ה ה"ב: מי רגלים של גוי הולכין אחר הרוב. ר' יהודה אומר רביעית בסאתים טמא, יותר מיכן טהור. ועיין בגליוני הש"ס לר"י ענגיל למשנתנו כאן ומ"ש בתס"ד ח"ד, עמ' 63.

[15] ועמר על עיקר הפירוש הנכון הנרצ"ה ראפאפורט בתוספ' העזרה (תו"כ שמיני, מ"ט ע"א). ואני מקבל את עיקר פירושו ונוטה ממנו בפרטים.

[16] כגי' כי"ר וראשונים, ובר"ו בטעות: עשרה.

[17] כלומר, בעיר עכברא באת לפניו עובדא בדג טמא שכבשו עם דג טהור בגרב גדול, כפי' הראבי"ה ועוד, עיין אהצור"י שם, עמ' 79.

[18] כ"ה בכי"ד ובגוף כי"ל. ובין השורות חלוי בכי"ל: דג.

[19] כ"ה בר"ו ובנוסח הרש"ס. ובכי"ר: מצייר.

שעושים עשרה זין דג טמא,[20] והיינו כר' שמעון בן מנסיא להלן. ולפ"ז אין הבדל בשיעור בין הת"ק ור' יהודה אלא שהת"ק נתן שיעור במשקל (הדג), ור' יהודה במדה (הציר). ולפיכך הסיקו שם: ר' אילא בשם ר' שמעון בר חייה רובע ציר בסאתים דגים וציר. כלומר, בין לת"ק ובין לר' יהודה צריך שיהיה שם דג טמא שיחזק את חריפות הציר. והירושלמי מביא ראיה לדבריו, עיין להלן.

וע"פ פירוש זה גרידא מובנים דברי התלמוד בחולין (צ"ט ב'): דאמר ר' יוסי בר' חנינא לא כל השיעורין שוין, שהרי ציר שיעורו קרוב למאתים, דתנן דג טמא צירו אסור[21] ר' יהודה אומר רביעית בסאתים. והעיר ע"ז בתוספות העזרה הנ"ל: "למה מייתי מדר' יהודה גרידא והוי ליה לאתויי גם מת"ק ששיער בתת"ס ומר' יוסי ששער בט"ז". וכיון להוכחת הראב"ד[22] שכתב (פי' לתו"כ, נ' ע"א הנ"ל): ודכולי עלמא ציר טמא שיעורו קרוב למאתים. וכמה הוא מתוקן פירוש זה לענין הגמרא, שאמרו במס' חולין דאמר ר' יוסי בר חנינא לא כל השיעורין שוין וכו' ואם איתא דר' יהודה פליג עליה בהאי שיעורא (והעיר המו"ל: חסר פה בכ"י). וברור שהראב"ד כיוון להוכחה הנ"ל. ואשר לדברי ר' יוסי במשנתנו ובתוספתא, עיין להלן.

3. ר' יוסה או' אחד ששה עשר בו. ופירשו הר"מ והריבמ"ץ שציר טמא בטל בששה עשר, והראב"ד (בפי' לתו"כ הנ"ל) פירש (עיי"ש, ודבריו נשתבשו בדפוס) שר' יוסה סובר שאין עשרה זין פולטין רביעית ציר, [אלא אם יש בגרב אחד ששה עשר בו דגים טמאים פולטין רביעית ציר], ודכולי עלמא ציר טמא שיעורו קרוב למאתים. ובתוספות העזרה הנ"ל פירש ש"בו" עונה על הגרב, והכוונה לעשרה זין בגרב בן סאתים שנקט הת"ק, ועליו חולק ר' יוסי ואומר שעשרה זין דג טמא אינו אסור אלא באחד ששה עשר מגרב בן סאתים. ומכיון שגרב בן סאתים מחזיק תשעת אלפים ושש מאות זין (עיין החשבון לעיל), הרי אחד ששה עשר בו הן שש מאות זין. ולפי דברי ר' יוסי עשרה זין אסורים בשש מאות זין, כלומר, אחד ששים ככל האיסורין.[23]

ולפי פירוש זה וגם לפי פירוש הראב"ד הנ"ל מובן למה לא הזכיר הבבלי בחולין (צ"ט ב') את דברי ר' יוסי. כי לפי פירוש הראב"ד אין מחלוקת בין התנאים בשיעור כלל אלא במציאות כמה ציר פולט דג טמא. ולפי פירוש בעל תוספות העזרה, הרי לר' יוסי שיעורו ככל האיסורים, ואין הוכחה כלל מדברי ר' יוסי.

3–4. אין לך גרב שמחזיק סאתים שאין בו משקל וכו'. וכ"ה בד. והגר"א הגיה: שיש בו משקל וכו'. וכיוון לגירסת הראב"ד (לתו"כ, נ' ע"א) הנ"ל שהעתיק מכאן: אין לך גרב שמחזיק סאתים שיש בו משקל עשרה זין ביהודה וכו',[24] כלומר, אין לך גרב בן סאתים שיש בו עשרה זין דג טמא שלא יהא בו רביעית ציר, ולפיכך אסר הת"ק בעשר זין, אבל בפחות מכאן היקלו מספק שמא אין בו רביעית (עיין מ"ש לעיל). ודברי ר' יהודה והת"ק שוים. עיין מ"ש לעיל.

5. במי דברים אמורים וכו'. עיין מ"ש על צורה זו לעיל דמאי פ"ג הע' 14.

[20] ופירוש המפרשים קשה, שהרי אף ילד דלא חכים ודלא טיפש יוכל לחשוב שרביעית הלוג היא אחת מתשעים ושש בסאה, כלומר אחת מקצ"ב בסאתים. ובוודאי יש איזו רבותא בדברי ר' אבהו שאמר "חשבית' וכו'. ועיין ירוש' סוף סוכה, נ"ה ע"ד.

[21] קיצור של משנתנו, כפירוש הגר"א למשנתנו כאן.

[22] אעפ"י שב"תוספות העזרה" פירש אחרת את הירושלמי ואני נטיתי מדבריו ונקטתי בפי' הראב"ד, מ"מ עלינו לציין שהוא כבר ראה את העיקר. והרב הנ"ל נפטר לפני שיצא פי' הראב"ד לאור.

[23] שאינם ניתרים אלא בששים של היתר חוץ מן האיסור.

[24] וכן העתיק משמו בפי' הרש"ס כאן, צ"ז ע"ב. והמו"ל תיקן בראב"ד "שאין" במקום "שיש", ושיבש נוסח מתוקן. ושגגה זו של המו"ל עלתה לי זרון בתס"ר ח"א, עמ' 56.

5—6. בזמן ששולה ומניח לפניו ומצא בו כשיעור הזה וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע. ובפי' ר' יוסי מטרינטו:[25] ועליה שונה ר' יוסי בר' יהודה בתוספתא בד"א בזמן ששולה ומניח לפניו אבל שולה וזורק לאחוריו ראשון ראשון וכו'. ובירושלמי (פ"י ה"ז, מ"ז ע"ב): במה דברים אמורים בזמן ששולה ראשון ראשון ומניח לפניו שמותר לעשות כסדר הזה.[26]

ובירושלמי מוכיח מתוך ברייתא זו שאם אין דג טמא בגרב אלא ציר טמא גרידא אינו אוסר (עיין מ"ש לעיל שו' 2—3). ולפ"ז ברור שהפירוש הוא שאינו אוסר אלא אם שלה דגים והניח לפניו כדי לאכלן,[27] שמכיוון ששלה בבת אחת עשרה זין דג טמא מן הגרב נאסר כל הציר, אבל אם היה נוטל לאכול ומצא בו דג טמא פחות מעשרה זין, והיה זורק ראשון ראשון, אעפ"י שאם תצרף את כל הדגים שזרק יהיה יותר מעשרה זין, מ"מ הציר מותר, מפני שבפעם האחרונה מצא פחות מכשיעור, ואין הראשונים מצטרפים לאיסור, וציר טמא בלי דגים טמאים מפסיד את טעמו ונהפך לזיעה (עיין מ"ש לעיל בשם הירושלמי), ואנו רואים את הציר כאילו אין בו דגים כשיעור.

7. אע"פ שמצא בו יתר מכשיעור הזה מותר. וכ"ה בד ובכי"ע ובירושלמי הנ"ל נוסח הר"ש סיריליאו.[28] והטעם כבר נתברר לעיל. ועיין בפי' הרש"ס, צ"ח רע"ב.

7—8. ואביו ואמו לא ידעו כי מה' וכו'. וכ"ה בד,[29] בכי"ע ובתוספתא כ"י פ"מ (לפי מה"פ פ"י ה"ח ד"ה ותני כן) ובפי' ר' יוסי מטרינטו (עיין לעיל הע' 25). ובתשובות רבני דרום צרפת:[30] על זה אני קורא ואביו ואמו לא ידעו, כדברי התוספתא, והכל ערבובי דברים.[31] ובירושלמי הנ"ל כתוב במקום פסוק זה: על ידי עילה. ובפי' ר' יוסי מטרינטו הנ"ל: ותואנה היא עלילה וכו', הכי נמי כששולה וזורק לאחוריו מותר משום עלילה וכו'. וברור שפסוק זה נוסף ע"י תלמיד שפירש שההיתר הוא משום עילה, תואנה.[32] ובשו"ת הרשב"א ח"א סוף סי' תקכ"ג: ופי' התוספתא שאמרת באביו ואמו לא ידע, לא ידעתיה, הודיעני מה, ואולי בע"ה אגיד לך אם אמצא מקום לפרשה. וכנראה שלא היתה לפניו הוספה זו בתוספתא. וכראבי"ה (עיין לעיל הערה 25): "תניא בתוספתא דתרומות וכו' ואביו ואמו לא ידעו, מאי קאמר? ומצאו שפי' הר"ר יוסי מטרינטו וכו' ", כנ"ל.

8—9. דג טמא שכבשו עם דג טהור וכו'. כלומר, מתחילה דברנו על איסור הציר, אבל הדג עצמו מדיחו ומותר. וכן בריבמ"ץ פ"י מ"ח: אבל הדג עצמו מפרש בתוספתא ר' חייא אומר מדיחו ומותר (ניסח ע"פ הירושלמי, עיין להלן). ובתר"כ שמיני (פרק ד' פרש' ג' סה"ו, מ"ט ע"ד): תאכלו לרבות את הטהור שנכבש עם הטמא. יכול אעפ"י שנימוק,[33] ת"ל אותם. ותנא זה סובר שכבוש אינו כמבושל, כדברי רבין בשם ר' יוחנן בבבלי חולין

[25] מובא בראבי"ה כת"י סי' תתקפ"ד, לפי מבוא לס' הראבי"ה, עמ' 257.

[26] בנוסח הרש"ס נורס אף בירושלמי: ומצא בו כשיעור הזה.

[27] עיין בבלי שבת ע"ד א' ובירושלמי שם פ"ז ה"ב, י' ע"ב, ובמקבילה בביצה פ"א.

[28] ולפנינו שם: אפילו יותר מכסדר הזה מותר. ובפי' ר' יוסי מטרינטו (עיין לעיל הע' 25) מעתיק בשם התוספתא: אפילו מצא יותר מרביעית [ב]של סאתים, דגים וציר (היתה) מותר.

[29] פסוק זה כני' כי"ו נמצא רק בד"ר, אבל בדפוס שני (ד"ו שי"ב) ואילך השמיטו את הפסוק. ושמא לא היה אף לפני בעל מפתח הדרשות הוצ' הרי"ל פישמן, עייי"ש עמ' א'.

[30] הצופה הצרפתי חמ"ד (1902), עמ' 77. וברור שהרב מכוין לתוספתא שלפנינו כאן.

[31] מדבריו שם משמע שפירש שמסדר התוספתא לא הסכים לדברי ר' יוסה בר"י.

[32] וכן בספרי בהעלותך פי' פ"ה, עמ' 84: מבקשים עלילה וכו', וכן הוא אומר בשמשון כי תואנה הוא מבקש מפלשתים. ועיין מכילתא דרשב"י כ"א, י"ג, עמ' 125.

[33] כלומר, הטהור, כפי' הרש"ס לירושלמי כאן, צ"ו ע"ב.

ק"א ב'.[34] ובריית׳א זו מתאימה למשנתנו פ"י מ"ז ומ"ח.[35] ועיין בפירוש הראב"ד לתו"כ שם, וברא"ש פ"י מ"ח ובמלא"ש שם. ועיין מ"ש בשו"ת נודע ביהודה יו"ד סי' כ"ו.

ובבבלי חולין (קי"ג א'): מיתיבי דג טהור שמלחו עם דג טמא מותר. מאי לאו שהיו שניהם מלוחין. לא כגון שהיה טהור מליח וטמא טפל. ומסקינן שם שהסיפא שלהלן מפרשת את הרישא (עיי"ש שהיה לפניהם שינוי סדר בסיפא). וזהו לפי שיטתם שמליח כרותח.[36]

ברם בירושלמי כאן (רה"ז, מ"ז ע"ב): תני ר' יודה בר פזי דבר דליה דג טהור טפל שכבשו עם דג טמא מליח אסור. תני[37] ר' חייה מדיחו ומותר. א"ר מנא מאן דאמר מותר, בשכבשן שתיהן כאחת. מאן דאמר אסור, בשכבשן זה אחר זה. ופירש הר"ש סיריליאו (צ"ו ע"א): כשכבשן שתיהן כאחת. דתרווייהו פלטי כאחת והדר לא בלעי דשלימין הן. אבל כשכבש האיסור תחלה כבר הוציא מימיו. ומיד שנתן הטהור בלע מן הכבוש. ונראה שהפירוש הוא, שאם הדג טמא מליח הרי הוא כאילו כבר נכבש בתחילה ופולט את צירו כל הזמן, והטהור בולע ממנו לפני שמספיק לפלוט. ועיין בר"ש פ"י מ"ח שתמה הרבה על הלכה זו. אבל כבר אמרנו ששיטת הברייתא כאן שמליח אינו כרותח וכבוש אינו כמבושל לכל דיניו. ועיין מ"ש להלן.

9. דג טמא מליח וכו'. כלומר, המליח פולט מיד, והתפל בולע לפני שמתחיל לפלוט, עיין מ"ש לעיל, ואעפ"י שבתוספתא ובירושלמי עסיקינן בדג מליח ותפל שכבשן, ובבבלי בדגים שמלחם, מ"מ הטעם של פליטה ובליעה אחד הוא.

9—10. דג טהור מליח ודג טמא תפל מותר. ק"ו הוא משניהם תפלים, ולכאורה הלכה שאינה צריכה היא. ועיין בבבלי חולין קי"ג א'. אבל בכי"ע: ודג טמא מליח מותר. ונמחקה המלה „מליח" ובגליון הוגה (כנראה בכת"י הסופר עצמו): תפל. ונראה שהסופר הגיה ע"פ הבבלי. וגי' גוף כתה"י נכונה. ולפיה אפילו שניהם מלוחים מותר, כמו שרצו לומר בבבלי חולין שהעתקנו לעיל. וכן בפי' הרש"ס צ"ו ע"א: „ולפ"ז כי אמרינן בפ' כל הבשר דשניהן מלוחין אסורין הייגו שפתחום, ואינם שלימים, דאילו שלימים ומלחום כאחת, בלעי המלח והדר פלטי כאחת, ותו לא בלעי, לפי סוגיא דהכא דמדמי דגים לזיתים". ועיין בר"מ ספט"ו מה' מאכלות אסורות, ולא נתבאר שם מה דינם של מלוחים בב"א. ובטיו"ד סי' ע' פסק לאיסור ע"פ הבבלי הנ"ל. ועיין מ"ש לעיל שו' 9.

10. דג טמא שבשלו עם דג טהור וכו'. ומכיוון שהם מין במינו, ואי אפשר לעמוד על טעמו, משערין את האיסור כאילו היה בצל או קפלוט.[38] ובירושלמי:[39] ר' אבהו בשם ר' יוחנן כל האיסורין (חוץ מגיד הנשה) משערין אותן כילו בצל כילו קפלוט. וכ"ה בבבלי חולין צ"ז ב'. ואמרו בבבלי שם: מפני ששיערו חכמים דאין נותן טעם באיסורין יותר מבצל וקפלוט. אבל בירושלמי (ערלה פ"ב ה"ו) משמע שאין משערין בבצל וקפלוט אלא דווקא אם דרכו להשתער בהם, כלומר אם דרך תבשיל זה לתת בו בצל וקפלוט.[40] והברייתא

[34] וחולק על מסורת הירושלמי כאן פ"י רה"ח, מ"ז ע"ב: א"ר יוחנן לית כאן נכבשין, אלא נשלקין. כבוש כרותח הוא. כלומר, ר' יוחנן חולק על המשנה, עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 263.

[35] ועיין מ"ש בס' משנה ראשונה פ"י מ"ז ושביעית פ"ו מ"ז.

[36] או שברגים כ"ע מודי שמלוח כרותח, עיין בתוספ' חולין קי"א ב' ד"ה מליח ובגמרא שם קי"ב ב'.

[37] כ"ה בכי"ר ובנוף כי"ל ובראשונים, עיין אהצו"י, עמ' 77. ולפנינו: והתני.

[38] כרישין שיש להם ראש, κεφαλωτόν, עיין מ"ש לעיל פ"ד שו' 18 ד"ה הקפלוטות.

[39] כאן פ"י סה"א, מ"ז ע"א; מע"ש פ"ב ה"א, נ"ג סע"ב; ערלה פ"ב ה"ו, ס"ב ע"ב; נזיר פ"ו ה"א, נ"ד ע"ד; שם ה"י, נ"ה ע"ג.

[40] ועיין בבאור הגר"א לירושלמי ערלה שם ובשי"ק נזיר פ"ו ה"א ד"ה כאלו וה"ט שם ד"ה דאמר ר' אבהו.

שלנו אתיא לכולי עלמא, שהרי דרך דגים לתת בהם בצל וקפלוט. והר"מ השמיט הלכה זו, מפני שאנו פוסקים שמשערים בששים, עיין ברש"י ובתוספות בחולין הנ"ל.

12. אילו הן מיני חוסית וכו'. עיין בשנו"ס. ובערוך:[41] בתוספתא תרומות בפ' דג טמא, אילו הן חסיות וכו'. וכן מעתיק בשם התוספתא ("החסיות") בפיה"מ להר"מ כאן.[42] ובכפו"פ פמ"ז עמ' תרמ"ט (ד"ר תי"ח סע"א): תוספת מסכת תרומות פ"ט אילו הן מיני חסית הלוף וכו'. ועיין בפי' הרש"ס צ"ט ע"א. והברייתא שלנו הובאה בבבלי נדרים נ"ח ב'. וחסית הוא שם כולל למיני הבצלים והשומים בניגוד לירקות.[43] ובריייתא זו מבארת את משנתנו (פ"י מ"י): כל הנכבשים זה עם זה מותרים אלא עם החסית וכו', מפני שמחמת חריפותה מבליעה לנכבשים עמה. ועיין מ"ש על כבוש לעיל שו' 8—9 ובהערות שם.

הלוף וכו'. וכ"ה בערוך, בכפו"פ, בפי' הרש"ס ובבבלי הנ"ל. ובהוצאות שלנו בפיה"מ פ"ט מ"ז הנ"ל חסרה המלה "והלוף" בט"ס, אבל היא ישנה בפיה"מ כת"י,[44] והוא ממינים הטמונים בארץ, (Arum, וגם בסורית לופא), עיין לעף פלורה ח"א, עמ' 214 ואילך. ועיין מ"ש להלן שביעית פ"ב שו' 4.

והקפלוטות. וכן הוא בפיה"מ להר"מ ובכפו"פ הנ"ל, ועיין עוקצין פ"א מ"ב. אבל בבבלי נדרים (נ"ח ב') הנ"ל חסרה מלה זו בכל הנוסחאות (ועיין גם בריבמ"ץ ור"ש כאן פ"ט מ"ז). ואפשר שבבבלי נקטו ע"פ לשון המשנה,[45] אבל גם קפלוט בכלל חסיות. ועיין מ"ש לעיל שו' 10, ועיין להלן בדברי ר' יהודה.

12—13. אין לך מיני חוסית אלא קפלוט בלבד. דברי ר' יהודה לא מצאתי במקום אחר, ובח"ד מעיר: "ומיהו טעמא דר' יהודה לא אתפרש דלא מסתבר שהכרתי (עיין מ"ש לעיל פ"ד שו' 18 ד"ה הקפלוטות) חריף מן השום והבצל". ברם בירושלמי[46] אמרו: מתניתא בבצל של חולין שנתנו לתוך עדשים של תרומה וכו',[47] בבצל. אבל בקפלוטות בין לח בין יבש בין שלם בין מחותך אסור.[48] ומכאן שקפלוט בולע יותר מבצל. ולפ"ז נראה שר' יהודה שנה במשנתנו: "כל הנכבשין זה עם זה מותרין אלא החסית. חסית של חולין ושל תרומה אסור" (עיין דק"ס עמ' 39). ולא שנה את הסיפא. וכעין משנה זו נשתמרה לנו בברייתא שבירושלמי (פ"י ה"ח, מ"ז ע"ב): חסית בחסית מין במינו, ר' עקיבה מתיר וחכמים אוסרין.[49] ור' יהודה פירש שלא אסרו אלא קפלוט בקפלוט[50] שהיא בולעת בכבישה, אבל בצל בבצל בכבישה דינם כשניהם מלוחים שאינם נאסרים,[51] עיין מ"ש לעיל שו' 9—10.

[41] ערך דבר א', לפי עה"ש ח"ג, י"א ע"א.

[42] פ"ט מ"ז. ועיין במלונו של תנחום הירושלמי, לפי בכר לקוטים מן ספר המספיק, החלק הגרמני, עמ' 66, סוף הערה 2.

[43] עיין מ"ש ר"ע לעף פלורה ח"ב, עמ' 125 ואילך.

[44] לעף (פלורה הנ"ל) מעיר שטועים בעלי המלונות המבארים חסית "מין בצל", שהרי לוף אינו מין בצל, והוא מסתמך על דברי הר"מ בפט"ו מה' תרומות ה"ט שמנסח: חוץ ממיני בצלים וחציר (=קפלוטות, עיי"ש בפיה"מ) ושומים. ומכאן שהשמיט "לוף" בכוונה, מפני שהכיר את מהותו. ובאמת היה יכול להסתמך אף על פיה"מ הנ"ל שהשמיט לוף מן הפיסקא שבתוספתא. ברם כבר ראינו שבפיה"מ כת"י מונה גם לוף. ולא עוד אלא שבפירושו (פ"ט מ"ו) מפורש: וכבר בארתי זה פעמים הרבה כי לוף מין ממיני הבצלים. ולפ"ז מוכח שבמיני בצלים שמזכיר רבינו בה' תרומות כלול גם לוף.

[45] פאה פ"ו מ"י; תרומות פ"ט מ"י. ועיין להלן שביעית פ"ד הי"ד.

[46] פ"י ה"א, מ"ז ע"א, ובהכפלה המוטעית שם פ"ט ה"ד, מ"ו ע"ד.

[47] ועיין בר"ש ובראי"ש פ"י מ"א.

[48] ועיין בר"ם פט"ו מה' תרומות סה"ח.

[49] וכל זה עונה על משנתנו, ובטעות הכניסו שם ציון הלכה, וכן ברור מן ההמשך שם.

[50] עיין להלן מע"ש פ"א הי"ז.

[51] ועיין בירושלמי כאן פ"י ה"א ובמקבילה שבמע"ש פ"ב ה"א ובפ"מ שם. ובוודאי שאף ר' יהודה

13–14. כובשין בצלים של תרומה בחומץ וכו'. בפי' הראב"ד לתו"כ (שמיני פ"ד, מ"ט ע"ד): ובתוספתא דתרומות ובתוספתא דשביעית שנוי הרבה בכבישת היין והחומץ ואיני צריך לכתבן. וכוונתו לכאן שנזכרה בהלכה זו הכבישה בחומץ כמה פעמים. אבל בתוספתא בשביעית אינו נמצא אלא פעם אחת שכובשין ביין (פ"ה הי"ד), והרי ההלכה ההיא אף במשנתנו שם (פ"ז מ"ז).

14. ואין כובשין בצלים של תרומה בחומץ של תרומ'. בר"מ פי"א מה' תרומות ה"ד: אין כובשין בצלים של תרומה בחומץ של תרומה מפני שמפסיד החומץ. וכתב בח"ד כאן: "טעמא דמילתא שהחומץ משביח לבצלים, אבל החומץ עצמו נפסד מפני הבצלים, הילכך בצלים של תרומה וכו' בחומץ של תרומה אסור לפי שמפסידו, ואע"ג דממילא נשבחים הבצלים, אסור מפני החומץ וכו'". ולא ידעתי מניין לו להרב שהבצלים משביחים ע"י החומץ, ואם כן הוא למה אסור, שהרי הבצלים והחומץ שניהם נאכלים,[52] והרי מותר לבשל ירק של חולין בשמן של תרומה (עיין שביעית פ"ח מ"ז), אעפ"י שהירק בולע את השמן, ושמא כוונתו שהוא מפסיד את החומץ הנשאר. ונראה יותר בכוונת הר"מ שהחומץ אינו משביח כלל את טעם הבצלים החיים, ואינו כובש אותם אלא כדי שיתקיימו, או כדי להחליש את הארס שבהם ונמצא משתמש בחומץ של תרומה לא לאכילה אלא לשמירת אוכלין, והוא מפסידו.

15. ר' עקיבה או' וכו'. וכ"ה במשנתנו (פ"י מי"א): ר' עקיבה אומר וכו'.[53] וכל הברייתא הובאה בס' יחוסי תו"א ערך זריקא ב', הוצ' הרי"ל פישמן עמ' קע"ח.

16. אלא עם הבשר. וכ"ה בס' יחוסי תו"א הנ"ל ובמשנתנו.[54] ובד ובכי"ע חסרה המלה "אלא" בטעות. ופירש הר"מ: והוסיף ר' עקיבה ואמר אפילו המבושלים, כמו הזרעים וזולתם, כשמבשלים תרומה עם חולין לא יאסרו החולין, אלא אם נתבשלו בשר עם ירק של תרומה, אז יאסר הבשר לזרים, לפי שהוא מושך את הירק ומתקן טעמו. ועיין בר"ן חולין פ"ח סי' תתנ"ד, הוצ' ראם מ' ע"א.

בשר בבשר אסור. בירושלמי (ה"ח, מ"ז ע"ב) דייקו כן מלשון המשנה עצמה שאמרו: חוץ מן הבשר, כלומר, חוץ מבשר שמתבשל עם בשר, ובזה מודה ר"ע לחכמים.[55] ומדברים כאן בבשר שנאסר כבר בבישול תרומה שנתבשל אח"כ עם בשר היתר.[56] ועיין להלן.

16–17. וכולן שנתבשלו זה עם זה וכו'. וכ"ה בד ובס' יחוסי תו"א הנ"ל. אבל בכי"ע: וכולן שנתערבו ונתבשלו זה עם זה וכו'. כלומר, אם הירקות נתערבו מקודם זה עם זה, ונתבשלו אסורין, מפני שיש לחשוש שמא יש בירק של חולין מגוף התרומה. ולא התירו אלא בשלא נתערבו ויכול לסלק את האיסור, ומחמת נתינת טעם גרידא אתינן עלה, ולפיכך הקלו בתרומת ירק שהיא דרבנן.

17. ר' ליעזר או' כבד אוסרת ונאסרת. וכ"ה בד. אבל בכי"ע ובס' יחוסי תו"א הנ"ל לנכון: אוסרת ואינה נאסרת. וכן מעתיק מברייתא זו בבבלי חולין (קי"א א'), ומוסיפה:

מודה שבצל וקפלוט נותנים טעם בבישול, ולא התיר אלא ברגים מחמת הזוהמה שבהם, עיין במשנתנו רפ"י כאן ובבלי ע"ז ל"ח סע"ב.

[52] עיין במשנתנו פי"א מ"א ובירושלמי שם.

[53] כני' המשנה שבירושלמי, הוצ' לו, קויפמן, פרמה, כי"מ, הר"מ, הריבמ"ץ, הר"ש (בר"ו רפ"ב) והרא"ש ועוד. ובהוצאות שלפנינו במשנה: ר' יהודה.

[54] בריבמ"ץ, ר"ש ורא"ש שם: חוץ מן הבשר. וכ"ה בציטטה שבירושלמי ה"ח, והיא היא, עיין בבלי ניטין פ"ב א'.

[55] כנוסח הרש"ס, וכ"ה אף בכי"ר שם, חוץ מן הפיסקא האחרונה שגם שם בטעות: מודים חכמים לר"ע.

[56] כן פירש הרש"ס בפי' לירושלמי, צ"ט ע"ב.

מפני שפולטת ואינה בולעת, וכן במשנתנו (פ"י סמי"א): ר' יוחנן בן נורי אומר הכבד אוסרת ואינה נאסרת מפני שהיא פולטת וכו'. וכן הובאה המשנה בבבלי חולין ק"י סע"ב.[57] וברי"ן (חולין פ"ח סי' תתנ"ד) הנ"ל: כבד דאיסורא אוסרת ירקות של תרומה, ואין כבד של היתר נאסרת מחמתן. ובגמרא שם ק"י סע"ב: דילמא התם בכבידא דאיסורא, ומשום שמנוניתא, משום דמא מאי? וכו'.

18. שלוקה אוסרת ואינה נאסרת וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע (בשינוי סדר): הכבד מתובלת אוסרת ונאסרת, שלוקה אוסרת ואינה נאסרת. וכן היה הסדר בתוספתא בס' יחוסי תר"א הנ"ל ריש עמ' קע"ח. ובבבלי הנ"ל: מתובלת אוסרת ונאסרת שלוקה אוסרת ונאסרת. וכבר הקשה בס' המכריע (סי' ע"ב, נ"ח ע"ב) על גירסא זו, למה לא כלל שלוקה ומתובלת יחד, וכתב: ובמקצת ספרים וגם בתוספתא דתרומות מצאתי כתוב שלוקה אוסרת ואינה נאסרת. וכן ברוקח (סי' תמ"ה): "ובתוספ' [ו]בפרק כל הבשר בספר ישן גרסי' שלוקה אוסרת ואינה נאסרת".[58] וזו היא הגירסא העתיקה, וכ"ה בכת"י ה'[59] ובה"ג ה' דם (ד"ו קל"ג ע"ד, ד"ב עמ' 558). ולפ"ז צ"ל ששילוק הוא פחות מבישול.[60]

ברם קשה לפרש לפי גירסא זו את המאמר "כתנאי" שבבבלי שם, שהרי לפיה לא נחלקו כלל התנאים בברייתא זו בכבד מבושלת. והגר"א ז"ל הגיה[61] בבבלי הנ"ל: כתנאי ר' אליעזר אומר הכבד אוסרת ונאסרת[62] מפני שהיא פולטת ובולעת. ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומר מבושלת אוסרת ונאסרת, שלוקה אוסרת ואינה נאסרת. אבל כל כתה"י והראשונים מתנגדים להגהה זו. ברם בה"ג ד"ו חסרה המלה "מתובלת",[63] ולפיה יוצא שר"י בן ברוקה חולק על ר"א במבושלת וסובר שהיא אוסרת ונאסרת (כמו שהגיה הגר"א במפורש), ושלוקה אוסרת ואינה נאסרת, ומאמר הבבלי "כתנאי" מתפרש כפשוטו.

ורש"י תפס בגירסת ר"ח: שלוקה אוסרת ונאסרת,[64] וזו היא כנראה הגהה של הקדמונים, כדי לפרש "כתנאי" שבבבלי שם.

18—19. מתובלת אוסרת ונאסרת. ופירש"י (חולין שם): התבלין מרככין אותה. ולעיל (הע' 57) צויין שהיתה מסורת שגרסה במשנתנו (פ"י מי"א) "ר' יוחנן בן ברוקה", במקום "ר' יוחנן בן נורי". וכשנצרף סוף מי"א עם ריש מי"ב תצא לנו הקבלה לתוספתא זו בשם אביו של ר' ישמעאל שבתוספתא כאן, והיינו: ר' יוחנן בן ברוקה אומר הכבד (כלומר, שנתבשלה) אוסרת ואינה נאסרת מפני שהיא פולטת ואינה בולעת. ביצה שנתבלה[65] בתבלין אסורין, אפילו חלמון שלה אסור.

[57] בכתי"י ובראשונים, עיין דק"ס שם, ק"נ ע"ב, הע' ר'. ובכי"י רומי ב' שם: ר' יוחנן בן ברוקה אומר וכו'. וכ"ה בראב"ן סי' י"ג. ועיין להלן.

[58] העירותי על כ"ז בתס"ר ח"א, עמ' 56. עכשיו ראיתי שקדמני בזה ידידי המנוח הגר"י הילמן ז"ל בספרו אור הישר לחולין במקומו.

[59] עיין דק"ס חולין, קנ"א ע"א, הע' ט'.

[60] כפי שמוכח בירושלמי כאן רה"ח. וכבר האריכו בזה הראשונים והאחרונים. ור' יעקב גולדמן בס' בני אשר (יפו תרפ"ד) אסף את רוב החומר שבתלמוד על שליקה (עמ' ע"ד ואילך), והסיק (עמ' פ"ד ואילך) ששליקה היא הרתחה ע"י ההבל. ועיין במבוא לנזה"מ להרי"ן אפשטין, עמ' 263.

[61] בשנו"א כאן ובבאורו ליו"ד סי' ע"נ ס"ק ו' אות י"ב.

[62] כנ"ל ד וכי"ן בתוספתא.

[63] והשלימוה בר"ח של בה"ג. וכ"ה בה"ג ד"ב, עמ' 558.

[64] עיין ברשב"א וברי"ף שם. ועיין בריטב"א ובחי' הר"ן שם שתירצו את קושיית ר' ישעי' דטראני הנ"ל למה לא כללו מתובלת ושלוקה יחד.

[65] כ"ה בר' נפולי, במשנה שבתלמוד, במשנה שבירושלמי, כת"י פרמה, גליון כת"י קויפמן, ריבמ"ץ ועוד. ובמשנה שבמשניות, כי"מ וגוף כת"י קויפמן: שנתבשלה. בהוצ' לו: שנתבטלה.

19. ביצים טהורות ששלקן וכו'. וכ"ה בד ובכי"ע.[66] והברייתא שלנו הובאה ע"י כמה מן הקדמונים שנביא להלן. ובבבלי (חולין צ"ח רע"א): אבל טמאה לא.[67] איתיביה, ביצים טהורות ששלקן עם ביצים טמאות אם יש בהן בנותן טעם כולן אסורות. הכא נמי בביצת אפרוח וכו', והא מדקתני סיפא, ביצים ששלקן ונמצא אפרוח באחת מהן, אם יש בהם בנותן טעם כולן אסורות, מכלל דרישא דלית בה אפרוח עסיקינן. פירושי קא מפרש וכו', כיצד כגון ששלקן ונמצא אפרוח באחד מהן וכו'. ועיין מ"ש להלן.

20. ביצים ששלקן ומצא באחת מהן אפרוח וכו'. וכ"ה הסדר בד. וכן היה הסדר לפני הבבלי הנ"ל, ולפיכך פירשו שבבא זו מפרשת את הרישא, כלומר, ביצים טמאות כיצד, היינו כשמצא בהם אפרוח. ובס' יחוסי תו"א ערך גביהא (הוצ' הרי"ל פישמן עמ' ה') מביא את הברייתא מן הבבלי, ומוסיף: ובריתא זו בתוספתא דתרומות פ' דג טמא שכבשו עם דג טהור.

אבל בכי"ע: גיעולי בצים מותרות באכילה, ביצים ששלקן ומצא באחת מהן אפרוח וכו'. ביצים מוזרות וכו' (ועיין לעיל הע' 66). וכן היה הסדר בתוספתא לפני בעלי התוספות (חולין ס"ד ב' ד"ה גיעולי), רמב"ן, רשב"א ומאירי (שם), תה"ב להרשב"א בית ב' ש"ג, ג' רע"ב, בית ד' ש"א, ק"ח סע"ב, ר"ן חולין פ"ג סי' תשפ"ו. ולפי סדר זה הפסיקה התוספתא בין שתי הבבות בהלכה של גיעולי ביצים (עיין להלן), וקשה להניח שהבבא שלנו מפרשת את הרישא. ומכאן משמע שהתוספתא אוסרת גם ביצה של עוף טמא (בלי אפרוח) שנתבשל עם ביצים טהורות. ועיין מ"ש להלן ריש שו' 21—22.

ובס' התרומה (סי' כ"ז) כתב: הלכ' אם בצים של עוף טמא נתבשלו עם בצים טהורות, או עם דבר היתר, אין להתיר ולסמוך על לשון בני אדם דאמרי כמיא דביעי בעלמ' שאין בהם טעם, דהא מקשי עלה (כלומר, בגמרא שהעתקנו לעיל) ותירץ, ואשנויי לא נסמוך, וגם רב נחמן אמר (חולין שם צ"ז ב') דבריו סתם ביצה בס', ולא פירש אי בטמאה, או דאית בה אפרוח. ולפי דבריו אין סתירה להלכה בין הבבלי והתוספתא.[68]

ובירושלמי (פ"י ה"י, מ"ז ע"ב): גיעולי ביצים מותרין. שורו עיבר ולא יגעיל (עיין על כ"ז להלן) בצים שהרקימו[69] הרי אלו אסורות. מוזרות הנפש היפה תאכל. וברור שאף לפני הירושלמי היתה הגירסא בתוספתא כגי' כי"ע (עיין לעיל הע' 66) והראשונים. ואין ביצים שהרקימו אלא ביצה שמצא בהם אפרוח. וכן בירושלמי ביצה (פ"א ה"א, ס' ע"א): תני ביצים שריקימו,[70] גוזלים שלא העלו עליהן כנפים, אסורין משום שקץ (ועיין בבלי שם ו' ב'), ואין לוקין עליהן משום נבילה.[71] ובריש ה"י בירושלמי כאן: יצחק רבה[72] בשם ר' שמעון בן לקיש

[66] וצוקרמנדל שינה כאן את הסדר מדעתו. ולפי הסדר שברה מלבו לא יתכן כלל פירוש הבבלי שהבאנו בסמוך.

[67] כלומר, ביצה טמאה שנתבשלה עם הטהורות אינה אוסרת, דאמרי אינשי כי מיא דביעי בעלמא ואינה נותנת טעם, עי"ש צ"ז סע"ב.

[68] אבל הראשונים רחו את דבריו מהלכה. ועיין בגנזי שכטר הוצ' הר"ל גינצבורג ח"ב, עמ' 136.

[69] כ"ה בכי"ר ובתוספ' חולין ס"ד ב' ד"ה גיעולי. וכ"ה בס' יחוסי תנאים ואמוראים הנ"ל ערך גביהא, עמ' ה', בשם ירושלמי אחר שברק בו. ובנוסח הרש"ס: שריקמו. ולפנינו בטעות: שהקרימו. ועיין בגירסאות הראשונים שהביא באהצו"י, עמ' 86. ועיין מ"ש להלן הע' 73.

[70] כלומר, באתנחתא. ובשרי"ר, עמ' 156: שריקמו, ולמעלה זקף קטן, כלומר, סימן שלא לקרוא: שריקמו גוזלים. ועיין להלן חולין פ"ח ה"כ.

[71] עיין בס' התרומה סוף סי' כ"ז ובהערה שם.

[72] בנוסח הרש"ס, ק' ע"א: ר' יצחק רבא, כלומר, ר' יצחק בשם רבא (=ר' בא, ר' אבא), עיין בבלי ב"ב ק"ע א'. אבל ר' יצחק רבה היה קשיש הרבה מרשב"ל, ולא אמר הלכה בשמו.

ביצים ששלקן ומצא בהן אפרוח בנותן טעם. וריש לקיש פירש את הבבא שלפנינו (לפי גירסת הירושלמי) שהן אסורות ואוסרות בנותן טעם.

21—22. גיעולי ביצים מותרין באכילה. ביצים מוזרות וכו'. עיין מ"ש לעיל על הסדר בכי"ע ובראשונים ובירושלמי.[73] ובבבלי (חולין ס"ד ב'): תנו רבנן גיעולי ביצים מותרות, ביצים מחורות וכו', והוכחנו לעיל מדברי הבבלי (שם צ"ח א') שלפניו היה הסדר בברייתא כאן כגי' כי"ו וד, ולהלן נראה שהמלים "גיעולי ביצים מותרות" אינן מגוף הבבלי, ואפשר שהן לא היו כלל בברייתא שלהם, וממילא אין כאן הפסק בבבא זו.

ואשר לפירוש המלה "גיעולי ביצים" פירש ר"ג ורש"י בחולין שם שהכוונה לביצים טמאות שנתבשלו עם הטהורות. וכבר השיגו הראשונים הנ"ל על פירש"י מן התוספתא כאן. ועיין גם בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תקכ"ח. ועיין בעה"ש ערך געל. ורוב הראשונים הכריעו כפירוש הגאונים ובעל ה"ג.

וכ"ה בה"ג הלכות ביצים (ד"ו קל"א ע"ד, ד"ב עמ' 543): והני ביעי דלא גמרן דרמיא תרגולתא, דקרי להו אינשי חטא,[74] לא תימא כיון דלא גמרן אבר מן החי היא ואסירא, אלא שריא דתניא גיעולי ביצים[75] מותרות, ביצים מוזרות נפש יפה תאכל וכו'. גיעולי ביצים מותרות ומאי ניהו הני ביעי דאותבינהו וכו'.[76] ובראב"ן סי' רס"ו: וגיעולי ביצים מותרין, פירוש עוף שהפליט ביצה בלא קליפה החיצונה[77] שלא נגמרה מותרת, ולא אמרינן לאו ביצה היא אלא אבר מן החי הוא, אלא ודאי ביצה הוא ומותר, כמו תפלט פרתו, וכמו לא יגעיל.

והנה בירושלמי הנ"ל שהעתקנו לעיל מפורש: גיעולי ביצים מותרין שורו עיבר ולא יגעיל. וכבר העירו בתוספות (חולין ס"ד ב' ד"ה גיעולי): ודומה שאינו מסוגיית הירושלמי, ושום תלמיד הגיהו. ובסי' התרומה סי' כ"ז: מיהו יש אחרי כן בירושלמי שורו עבר ולא יגעיל, משמע וכו' שמדמה געולי בצים דברייתא, דמיירי קודם זמנה יצתה, לפסוק (איוב כ"א, י') שאומר שורו כשיעבר הפרה לא יגעיל שכבת זרע בחנם, או שמא שום אדם כתבו על פי תשובת הגאונים.[78] וברור שצדק המפרש גיעולי ביצים ע"פ הפסוק באיוב כ"א, י'. וכן פירשו

[73] ברוקח סי' תמ"ו מעתיק בשם הירושלמי: "גיעולי ביצים מותרין, כדאמ' שורו עיבר ולא יגעיל". פי' שנרחקו מן התרנגולות בעל כרחן. "ביצים שהקרימו מותרות" (וכן כנראה היתה הגירסא בנוסחא אחת של הירושלמי לפני בעל ס' יחוסי תו"א הנ"ל, עמ' ה', עיי"ש בהערת הרי"ל פישמן הע' ט'). פי' שנולדו בקרום בעלמא, אעפ"י שאינה קליפה, אבל בלא קרום אסור דהוי אבר מן החי. ועיין לעיל הע' 69. ובה"ג ה' ביצים (קל"א ע"ד): גיעולי ביצים מותרות. ומאי ניהו, הני ביעי דאותבינהו תותי זנתא (כלומר, תרנגולת) למיעבדינהו אפרוחין, ורחקתינהו זנתא ולא יתיבא עילויהו וכו', וביעתא דרמיתן זנתא ולא גמר קליפתה החיצונה וכו'. ונראה שרבינו בעל הרוקח קרא בה"ג: ורחקתינהו (במקום: ורחקתינהו) זנתא וכו'. וצ"ע. ועיין מ"ש ע"ז להלן הע' 92 ובפנים הפירוש שם.

[74] בר"ב: דקרן להו אינשי חדא. וברמב"ן חולין ס"ד ב' מעתיק בשם בה"ג: "דקרו לה אינשי דשיחלא", כלומר ביצים מבני המעים. ועיין חולין נ"ח רע"א ובבה"ג להלן שם. ועיין חולין צ"ג סע"א ובגליון שם.

[75] כ"ה בר"ב וברמב"ן הנ"ל. ובד"ו בטעות: נוים.

[76] והעתקנו את לשונו לעיל הע' 73, ולכאורה פתח בכר וסיים בחבית. ועיין להלן הע' 92 ומש"ש בפנים.

[77] עיין לשון בה"ג לעיל הע' 73.

[78] ברשימה מתשובות הגאונים (מספרות הגאונים, הוצ' הר"ש אסף ירושלים תרצ"ג, עמ' 229, סי' ט"ו): "חולין גיעולי [ביצים] מותרות. ביצים", עיין מ"ש בתרביץ ש"ה, עמ' 400. ועיין גם במאירי שם, עמ' 245. ונאמנת עלינו עדות הרשב"א בחולין שם שכתב: "ומצאתי כמה ספרים שאין בברייתא שהביאו כאן גיעולי ביצים מותרין, והכי תניא תנו רבנן ביצים מוזרות וכו'. ונראה שבנוסחת הרב (כלומר, הרי"ף)

את המלה יגעיל כבר בזמן התנאים והאמוראים, שהרי גם עקילס וסומכוס תרגמו לא יגעיל — לא יפיל.[79] וגיעולי ביצים הם נפלי ביצים (ἐκβόλιμα), פליטי ביצים, ביצים בלי קליפה או בקליפה דקה מאד ונראות אדומות,[80] והתרנגולת מפילה את ביציה כשהיא נתונה לקור פתאומי.[81] ובה"ג הנ"ל[82] מבאר שהתרנגולת מפילה כשמכים אותה על בית רחמה עיי"ש. ועיין בעה"ש ערך געל.

22. ביצים מוזרות וכו'. וכ"ה בירושלמי ובבבלי הנ"ל. וכן מעתיקים הראשונים הנ"ל בשם התוספתא. וכן פסק הר"מ בפ"ג מה' מאכלות אסורות סה"ט. ופי' ר' יונה ן' ג'נח (ס' השרשים ערך מזר, עמ' 257): ממזר וכו' מדברי רז"ל ביצים מוזרות והן הנגרות, כלומר, הנפסדות.[83] והעירני ידידי הר"ש אברמסון שמקורו הוא רב סעדיה גאון שפירש את הפסוק (ישעי' נ"ט, ה'): והזורה תבקע אפעה אלמדרה עלי מא יקולון פי אלמשנה ביצים מוזרות נפש יפה תאכל.[84] וכ"ה בתרגומו לישעיה שם: ואלמדרה. וכן בפירוש אבן בלעם לישעיה הנ"ל:[85] והזורה תבקע אפעה והו אלביץ אלמדרה, ופירש שהיא ביצה מקולקלת שהחלבון והחלמון מעורבין זה בזה, וביצי נחש הם מאותו צבע וכו'.[86] ובר"ן (חולין פ"ג סי' תשפ"ו): מוזרות מלשון טויה, כדאמרינן בפ"ק דסוטה (ו' סע"ב: משנה שם פ"ו מ"א) מוזרות בלבנה כלומר. טווית, שכשהביצים עומדות זמן מרובה נפסדות ונעכרות והן נטוות כחוט.[87]

הרי לך שכל הקדמונים הנ"ל פירשו ביצים מוזרות — ביצים מקולקלות. ואין ספק שזהו הפירוש הנכון. וכן בסורית מדר פירושו קלקל, ומשתמשים בו בעיקר לביצים שנתחבלו ונשחתו,[88] ומכאן שנתייחד פועל זה בעיקר לביצים שנתחבלו ונשחתו, אעפ"י שמשתמשים בו גם לפירות שנתקלקלו.[89] וכן פירשו רוב הראשונים שביצים מוזרות הן ביצים מקולקלות.

ברם ברש"י (חולין ס"ד רע"ב): ביצים מוזרות שאינן של זכר, ואין אפרוח קלוט בהם לעולם. ואעפ"י שישבה עליהם תרנגולת ימים רבים. והבינו הקדמונים ז"ל שרש"י הגדיר ביצים מוזרות שפירושן ביצים דספנא מארעא, שאין אפרוח גדל בהם (עיין בטיו"ד סי' ס"ו). וזה תמוה

ז"ל לא היה כן". וכן ליתא בריי"ף ד' קושטא. וכן בהגהות הריי"ף (תמת ישרים, ס' רע"א): "גיעולי ביצים מותרות. תבות אלו נמחקו", וכן לא היו לפני רבינו יהונתן והר"ן בריי"ף שם פ"ג סי' תשפ"ו. ועיין במ"מ פ"ג מה' מאכלות אסורות ה"ט. ונמצא שבה"ג העתיק מן התוספתא, עיין מ"ש במבוא לתס"ר ח"ב, סוף עמ' 8 ואילך.

79 οὐκ ἐξέβαλεν, οὐκ ἐξέτρωσεν.

80 עיין ראב"ן הנ"ל ולעיל הע' 73.

81 כשנופלים עליה מים קרים, וכדומה. עיין מ"ש ע"ז אריסטו בספרו *de generat. anim.*, ס"ג פ"ב 752B.

82 בר"ב. ובר"ו נוסחא אחרת. ועיין גם בתוספ' חולין הנ"ל מ"ש בשם הערוך.

83 ועיין בשנתון של צינצינטי חכ"ה (1954), חלק העברי, עמ' ה', הע' 17. (והעירני עליו הר"ש אברמסון). ולהלן קידושין פ"א ה"ד: העולם מתמזרין, עיין בתס"ר שם עמ' 82.

84 שבעים מלים בודדות, כת"י קנטבריא 1a7 .Arab. ועיין מעין גנים לאיוב ל"ט, ט"ו.

85 הצופה הצרפתי ח"ג, עמ' 216, וציין לו דירינבורג במקומו.

86 וקרוב לוודאי בעיני שרבריו לקוחים ממפרש ת"ח שפירש כן ע"פ הבבלי בחולין (ס"ד א'): חלבון וחלמון מעורבין זה בזה בידוע שהיא ביצת השרץ וכו', ודילמא דנחש היא וכו'.

87 ועיין במחברת לר"ש פרחון ערך מזר, ל"ה ע"ב, וערוך ערך זמר.

88 עיין במלונו הסורי של פיין סמית, עמ' 2019: מדר, נמדר וכו', אתמדר, כלומר אתחבל, ונאמרים על ביצים מושחתות. ועיי"ש בעמ' 2020. וכן מוכח מספרי חצא פיס' רכ"ח וממשנתנו.

89 במס' שמחות פי"ב ה"ט (הוצ' היגר, עמ' 197): לא שמן ולא יין (כלומר, אין מרביצין על המתים) מפני שמרבין עליהן את הדירה. ושמא אף שם פירושו שמרבין עליהם את הרקבובית. ואינו עניין לדירה שבתבואה, עיין מ"ש לעיל פ"ז הע' 50.

מאד, ואין להבין מה דחק לו לרש"י לפרש כן. ולא עוד אלא שבשאר המקומות בתלמוד[90] לא הזכיר רש"י כלל שהיא ביצה שאינה של זכר, אלא פירש שהיא ביצה שאינה משריצה, וזה יתכן בכל ביצה מקולקלת.

ונראה שדברי רש"י מתבררים מתוך הפירושים של בה"ג הנ"ל (ד"ו קל"א ע"ד, ד"ב עמ' 543). וכ"ה שם: גיעולי ביצים מותרות, ומאי ניהו וכו'[91] אי נמי ביעי דספנן מארעא דקיימא לן דלא עבדן אפרוחין (חולין נ"ח א', ביצה ז' א') שריאן, וליכא למיחש להו דדילמא ארחישו וכו'. ופירושים אילו לגיעולי ביצים תמוהים, שהרי כבר פירש גיעולי בצים שם למעלה בעניין אחר וכתב: והני ביעי דלא גמרן וכו'.[92] ולפיכך קרוב לוודאי בעיני שנשמטה לפנינו בבה"ג המלה "וכו" אחרי "גיעולי ביצים מותרות" (השני), והפירושים הם לא לגיעולי ביצים אלא לביצים מוזרות (וזהוא מקורו של רש"י). ופירש הגאון שהלכה זו דבוקה לבבא שלמעלה,[93] והיינו שאם נתרקם בביצה אפרוח, אסורה, אבל אם הביצה מוזרת, כלומר, שנתקלקלה ונתכערה גרידא אינו חושש לאפרוח. ולפיכך פירש שהביצים המוזרות הם ביצים שהרחיקה אותן התרנגולת ולא רצתה לשבת עליהן, או ביצים הספונות מן הארץ שאינן עושות אפרוח, אעפ"י שישבה עליהם ימים רבים מותרות, ואין לחשוש שמא הרחישו אפרוח. ומכאן אנו למדים שביצה שאינה מוזרת שישבה עליה תרנגולת כמה ימים אסורה משום חשש אפרוח.

וכן מפורש בשבה"ל ח"ב סי' ג' (הסגלה ח"ב, טבת תרצ"ד, עמ' 4): מצאתי בתשובת הגאונים ז"ל עד מתי ישהו הביצים תחת התרנגולת ויאסרו באכילה משום שיקרץ עד ג' ימים, מכאן ואילך אסורין.[94] ולפ"ז הפירוש הוא שבביצה שישבה עליה תרנגולת ג' ימים חוששים לאפרוח, ואסורין משום שקץ. אבל ביצים שריחקה אותן התרנגולת ולא ישבה עליהן ונתקלקלו אחרי ימים רבים, או ביצים דספנה מארעא אעפ"י שישבה עליהן ימים רבים מותרות, והנפש היפה תאכל אותן, מפני שאין כאן חשש אפרוח. נמצאנו למדים שרש"י לא כיוון כלל לפרש מה הן ביצים מוזרות בדרך כלל, אלא פירש שביצים מוזרות שאינן של זכר, אעפ"י שישבה עליהן התרנגולת ימים רבים,[94א] מותרות לנפש היפה.

נפש יפה תאכל. כלומר נפש חזקה. ופירש"י הנ"ל: שאינו איסטניס, ואין דעתו קצה בהם. ובס' יחוסי תו"א (ערך גביהא עמ' ו') וכן בתשב"ץ (ח"א סי' קל"ו, ד"ה השלישית) הביאו את המקורות שנמצא בהם ביטוי זה, ופירש בתשב"ץ: ובכל דבר שאכילתו מאוסה אומרים כן. ובים של שלמה (חולין פ"ג סי' קי"ט): נפש היפה תאכלם פי' שאינו אסטניס, דאם לא כן אסור משום בל תשקצו.[95] ובס' יחוסי תו"א הנ"ל מפורש שאינו אסור אלא במאוס שמאיסותו ניכרת לכל.

מצא באחת מהן דם וכו'. בבבלי הנ"ל: נמצא עליה קורט דם וכו'. ומשמע מרהיטות הלשון שהדברים דבוקים להלכה שלפניה, כלומר, אם מצא דם באחת מן הביצות המוזרות. וכן בס' האשכול להראב"ד:[96] ביצים מוזרות שנמצא עליה קורט דם על חלבון שלה

[90] עיין ברש"י ב"מ ס"ח ב'; סנהדרין פ"ב ב'; בכורות נ"ז ב' (והלעז שם, וכן בר"נ חולין במקומו לא נתברר לי); חולין ק"מ ב' (וברש"י על הריף שם פי"ב מ"ג); נדה ל"ה ב'.

[91] והעתקתי אותו לעיל הע' 73.

[92] והעתקנו את לשונו לעיל, עיין בהערה 74 ובהע' 75 ומש"ש בפנים.

[93] כבר הראינו לעיל (הע' 78) שהבבא של גיעולי ביצים היתה חסרה בכמה כתה"י של התלמוד, ושערנו שנוספה ע"פ בה"ג שהביאה מן התוספתא, כרגיל אצלו.

[94] והובא בב"י טו"ד סי' ס"ו, עיי"ש מה שחמה על תשובה זו. ועיין בפר"ח שם ובח"ד כאן.

[94א] מפי' הרי"ד לאיוב ל"ט, ט"ו, מוכח שפירש מוזרת היינו שישבה עליה התרנגולת.

[95] מקורו בהגהה לסמ"ק סי' פ"א. ובר"ק שם סי' ע"ח כלולה הגהה זו ברברי הסמ"ק עצמו.

[96] ה' סימני ביצים, ח"ב הוצ' הר"ח אלבק, עמ' 118.

זורק את הדם ואוכל את השאר. וכן ברבינו יהונתן על הרי"ף (פי"ב מ"ג, קמ"ט ע"א): "וביצים מוזרות (כלומר, שפטורות משלוח הקן) בני אכילה נינהו, כדאמרי' בעלמא ביצים מוזרות הנפש היפה תאכלם, ואפילו הכי פטורי משום היקשא דאפרוחים, שאם היו כל כך מוזרות שהיה קורט של דם נמצא על חלמון שלה, כיון שאסורין באכילה וכו'". הרי לך ברור שפירש: מצא באחת מהן דם וכו', דהיינו שהיו כל כך מוזרות שמצא דם באחת מהן מ"מ אוכל את השאר, אבל אם היו מוזרות עד כדי כך שמצא דם על החלמון אסורות.[97] ואעפ"י שר' יהונתן בעצמו פירש בפ"ג (עמ' ע"ג) את הברייתא כרש"י שמדברים בביצים מוזרות דספנא מארעא, וממילא אין כאן חשש אפרוח, מ"מ לא חילקו בביצים, ודין ביצים מוזרות שמצא בהן דם כדין ביצים שאינן מוזרות. ואם מצא דם על החלמון אסורה, משום דשדא תיכלא בכולה "ואיכא אסורא דרבנן, דדמי לריקמה" (רבינו יהונתן הנ"ל סוף עמ' ע"ג). והואיל ובביצים שאינן מוזרות יש חשש דאורייתא בדם,[98] הרי גזרו גם בביצים מוזרות הספונות מן הארץ.[99] ומלמדת אותנו הברייתא כאן שאעפ"י שבביצים הללו אין חשש אפרוח. מ"מ זורק את הדם ואינו אוכלו.

אבל מסדור דברי הר"מ (פ"ג מה' מאכלות אסורות ה"ט) מוכח שפירש שבבא זו מדברת בביצים דעלמא, כלומר בביצים שאינן מוזרות. ובר"ן (פ"ג סי' תשפ"ו הנ"ל) פירש שמדברים כאן בביצים מוזרות, ובלבד ביצים מוזרות שבאו מזכר, אבל בביצים דספנא מארעא אף הדם מותר.[100]

23. אוכל דגים וחגבים וכו'. לפי גירסא זו אף כאן ההלכה דבוקה לשלפניה, כלומר, בעל נפש היפה אוכל דגים וחגבים חיים ומתים, ועיין מ"ש להלן ד"ה בין חיין (ועיין מ"ש לעיל ד"ה נפש). ובתוספ' חולין ס"ד ב':[101] אוכל דם דגים או חגבים בין חיין בין מתים. ובס' דמשק אליעזר לחולין (קע"א סע"ב) מעתיק משם: ואוכל דם דגים או דם חגבים וכו'. ולגירסא זו בוודאי הפירוש כמ"ש לעיל, ולא עוד אלא שגם בסיפא בדם גרידא עסיקינן, וכסיגנון המשנה (כריתות פ"ה מ"א): דם ביצים דם דגים דם חגבים וכו' אין חייבין עליהם. ואין מדברים כאן בחגבים עצמם. עיין מ"ש להלן.

ברם כמעט ברור[102] שהגירסא הנכונה היא בד ובכי"ע: אוכל אדם דגים וכו'. וכן מעתיקים בשם התוספתא ר"ן גאון במגילת סתרים[103] ובעיטור[104] (בשם רב נסים), בתוספ' שבת צ' ב' ד"ה דלא, ע"ז ל"ח א' ד"ה לעולם, חולין ס"ו א' ד"ה במאי, חידושי הרשב"א כת"י ע"ז ל"ח א' ובחידושיו לחולין ס"ה סע"ב, תה"ב שלו, בית ב' ריש ש"ה, נ"ו ע"א, שו"ת שלו ח"א סי' שס"ד, מאירי חולין עמ' 249 וע"ז עמ' 128, סמ"ג עשין סוף ס"ב, קל"ט ע"ד, הגה"מ (משמו) פ"א מה' שחיטה ה"ג אות ג', הגהות מרדכי חולין ספ"ג ריש סי' תש"מ, שו"ת יכין ובועז

[97] ועיין בר"ן שם פ"ג ריש סי' תשפ"ו ד"ה ת"ר.
[98] עיין בתוספ' שם ס"ו ב' ד"ה והוא, ברשב"א שם ובתה"ב שלו, בית ג' ש"ה, פ"ה ע"ב.
[99] עיין בתוספ' הנ"ל מ"ש בשם הירושלמי כאן פ"י ה"י.
[100] ועיין בחי' הרשב"א ובתה"ב הנ"ל, במאירי חולין, עמ' 246, ובטיו"ד סי' ס"ו ובב"י שם.
[101] סד"ה גיעולי. וכ"ה שם בכל הרפוסים הישנים מד' פיזארו ואילך.
[102] אני אומר "כמעט" ברור, אעפ"י שבתוספות עצמן שנביא להלן מעתיקים כגי' ד וכי"ע, מ"מ ראייה גמורה אין כאן, מפני שבתוספות שם העתיקו כנראה מן הר"ש משנץ. והרי אפשר שכאן העתיקו מן התוספתא עצמה.
[103] סעריאנה של שכטר, עמ' 62. ועיין בלקוטים של פוננסקי ממגילת סתרים סי' נ"ז, עמ' 72 ואילך. ועיין במפתח למגילת סתרים שפרסם הר"ש אסף בתרביץ שי"א, עמ' 249, ובהע' 6 שם.
[104] ה' שחיטה ש"ב ח"ג, הוצ' רמא"י, כ"ה ע"ב.

ח"א סי' ס"ד, כ' ע"א וע"ב, מגיד משנה להר"י כלק[105] פ"א מה' שחיטה ה"ג. ולפי גירסא זו הלכה זו נוהגת בכל אדם, ולאו דוקא בנפש היפה.

ובגמרא (חולין כ"ז ב') למדנו שדגים אינם טעונין שחיטה מן הכתוב (במדבר י"א, כ"ב) הצאן והבקר ישחט להם וכו' כל דגי הים יאסף להם, והואיל וכתוב אסיפה במקום שחיטה ש"מ באסיפה בעלמא סגי.[106] אבל לא נתבאר מניין לנו שחגבים אינם טעונים שחיטה. ובשאילתות (בהעלותך ריש סי' קכ"ד): למימרא דדגים לא בעי שחיטה, וחגבים בתר דגים כתיבי. וכ"ה בה"ג.[107] וברי"ף פ"א מה' שחיטה ה"ג: ובחגבים נאמר (ישעיה ל"ג, ד') אסף החסיל, באספה לבדה.[108] וכבר תמהו הראשונים[109] שהרי אספה זו אינה כתובה אצל שחיטה.[110]

ולעצם הדין כבר הוכיחו בראשונים הנ"ל מכמה מקומות בתלמוד שחגבים אינם טעונים שחיטה. וכן בפרקי דר"א פ"ט:[111] ואלו ששרצו מן המים, דגים וחגבים נאכלין שלא בשחיטה. ובשאלה לרב האי[112] מובא בשם רב סעדיה שאסר חגבים מ ת י ם.[113] ואחרוני הרבנים והחכמים[114] סמכו על הגירסא המשובשת בב"י יו"ד סי' י"ג שהעתיק בשם העיטור: חיים. ועל פיו הגיה ר' מאיר יונה בעיטור שם, עיין בהערות שלו. ברם בב"י בד"ר: מתים.[115] וכן מעתיק בשם העיטור בכ"מ פ"א מה' שחיטה ה"ג. וד"ר שמואל פוזננסקי רמז[116] לדברי השומרוני מגג'א בן צדקה שמהם מוכח שר' סעדיה ה ת י ר אף חגבים מתים.

ונ"ל שע"פ דברי השומרוני ושיטת הקראים נוכל לשער מקור הטעות שייחסוה לרב סעדיה. ואלו הם דברי השומרוני:[117] ואספה פירושה הנכון מיתת הדג באויר ביד אנשי האמונה, ויש מן הקראים הסבורים שצידתו היא שחיטתו, ולא יעלה על הדעת להתיר מה שצדהו הגוי וכו', והנה חשב הפיומי (כלומר, רב סעדיה) וסייעתו שהדג המת במקום חיותו אינה נבלה, מפני שאין התורה קוראת למתים שבדגים נבלה. ולפי ההקיש הזה למדו את דין החגב כשהוא מת באויר וכו'. הרי לך שויכוח רב סעדיה עם הקראים נגע באיסור דגים שמתו במים, וחגבים שמתו באויר. וכן אומר הקראי אליהו בשייצי (אדרת אליהו, עניין שחיטה פכ"ג, ס"ט ע"ד): ומהם אמרו כי צריך שתהיה האספה בעת הצדיה, לא אם ימות מיתת עצמו תוך

[105] עיין מ"ש עליו בתס"ר ח"ב, עמ' 217, הע' 1.

[106] ועיין במדרשות שנציין להלן הע' 119.

[107] שחיטת חולין ד"ו קכ"ז ע"ב; ר"ב, עמ' 518. והביאו ברש"י חולין ס"ו א'.

[108] ברשב"א (חולין כ"ו ב' ד"ה הכא; שו"ת שלו ח"א סי' שס"ד ותה"ב בית ב' ריש ש"ה, נ"ו ע"א) הביא דרשה זו בשם בעל ההלכות. ולא יתכן שכיון לבה"ג שהרי הוא מביא אותו אח"כ בשם רש"י כגירסא שלפנינו. וקרוב לוודאי שכוונתו היא לריי"ף חולין פ"ג סוף סי' תש"צ, ונשמטה הלכה זו בהוצאות שלנו. ועיין בר"ן שם.

[109] עיין רשב"א הנ"ל ועוד.

[110] ועיין בשו"ת הרדב"ז ח"א סי' ד' ובברכי יוסף יו"ד סי' י"ג ס"ק ב'.

[111] והעיר עליו הר"י הילמן ז"ל באור הישר לחולין ס"ו סע"א.

[112] הפלס ש"ב, עמ' 74; ניאוניקה של הר"ל גינצבורג ח"ב, עמ' 62.

[113] וכ"ה (מתים") במפתח לס' מגילת סתרים הנ"ל (לעיל סוף הע' 103) ובעיטור הנ"ל (לעיל הע' 104).

[114] עיין בהעמק שאלה לשאילתות הנ"ל; הרכבי בהפסנה ש"ה, עמ' 54; פחנסקי במגילת סתרים הנ"ל (לעיל הע' 103) ועוד.

[115] עיין בב"ח ובפרישה שם אות נ'. ועיין מ"ש בס' שארית יהודה (הר"ש טאיטאצאק) ג' ע"ב ובס' דמשק אליעזר חולין פ"ב, נ"ה ע"ד, ובכנה"ג ב"י יו"ד סי' י"ג ס"ק ז'.

[116] צייטשריפט פה"ב ח"ד, עמ' 74.

[117] לפי וורעשנער, סאמאריטאנישע טראדיציאונען, עמ' 52. התרגום העברי הוא של גיסי ד"ר אברהם הלקין.

המים וכו'. ולהלן שם (פכ"ד) כתב על החגבים: שמרבית החכמים אמרו שאסיפתם תהיה ע"י מים קרים, הפך אסיפת הדגים שטבעם בתוך המים ומותרת (כנראה שצ"ל: ומיתתם) ע"י האויר, ושרצי העוף טבעם באויר ואסיפתם ראוי להיות במים. וכן בויכוחו של קירקסאני[118] לא נזכרו אלא דגים מתים הצפים על פני המים.[119] נמצאנו למדים שרב סעדיה רצה להוכיח לקראים "שהדג שמת בבית חיותו" אינו נבילה, והוא הדין "בחגב שמת באויר" (כדברי השומרוני הנ"ל). וכנראה שמי שהוא טעה לחשוב שרב סעדיה לא התיר אלא כשהחגב מת באויר דווקא. ועיין להלן.

וברי"מ (פ"א מה' שחיטה ה"ג): לפיכך אם מתו (כלומר, הדגים) מאיליהן בתוך המים מותרין. וכבר התקשו בלשונו למה נקט רבינו בתוך המים דוקא, אבל ברור שרבינו השתמש כאן במקורות הגאונים שהזכירו מפורש (נגד הקראים) שאפילו מת בתוך המים מותר, ומכ"ש אם מת מחוץ למים (עיין בב"ח יו"ד סי' י"ג). ובדמשק אליעזר (חולין פ"ב, נ"ה סע"ד) כתב: "ואפשר דגם הרמב"ם לא התיר דגים מתים אלא כשמתו תוך המים בדוקא דה"ל מתו במקום חיותן. ורבי סעדיה מיירי במתו ביבשה ודו"ק". ומכיון שראינו שרב סעדיה הזכיר מפורש שדגים וחגבים שמתו במקום חיותן מותרין, הרי אין פלא שמי שהוא טעה לחשוב להפך שחגבים שלא מתו במקום חיותן אסורין, כמו שפירש הרב הנ"ל את דברי הר"מ.

וברשד"ם יו"ד סי' י"ג (ד' שלוניקי ב' ע"א): ויש מי שאוסר הדגים אם מתו בתוך המים. וכן בשארית יהודה (ר' שמואל טאיטאצאק, ג' ע"ב): נראה דרבינו סעדיא ז"ל במתים קמיירי, והטעם, דבעינן אסיפה בעודם חיים, והשתא לא תיקשי ליה התוספת' דשרי בין מתים בין חיים, דהתם מיירי שנאספו בעודם חיים ואח"כ מתו, אבל רבינו סעדיא מיירי שמתו במים קודם אסיפתם. וייחסו לו רבותינו לרב סעדיה דעה קראית![120] אבל רב האי הרי ידע מנהג הקראים, ולפיכך אמר:[121] "ומאן דאמרין מתים אסורין. אטו לשחיטה מצרכי להו, או לחניקה ביד ישראל", כלומר, אתמה.

בין חיין בין מתין וכו'. עיין מ"ש לעיל. ובסמ"ג (עשין סוף ס"ב, קל"ט ע"ד) העתיק (בשם הר"ש משנץ): בין חיים בין שחוטים. וכ"ה בסמ"ג ד' רומי ובכת"י על קלף, וכן מעתיק (בשמו) בהגה"מ פ"א מה' שחיטה ה"ג הנ"ל. וברור שגירסא משובשת היא, וכל הראשונים שהבאנו לעיל מעתיקים: בין מתים. וכן מביאים בתוספ' (שבת צ' ב') בשם הר"ש משנץ עצמו. ובתוספות שאלו מבבלי שבת (צ' ב') שמוכח משם שאסור לאכול חגב חי משום בל תשקצו, ותירצו שחיים כאן לאו דווקא, אלא שמותר לאכול מהם חתיכות חתיכות כשהם חיים (ואין כאן אבר מן החי), אבל לאוכלם כשהם שלמים אסור. וכ"ה בשו"ת הרשב"א ח"א סי' שס"ד הנ"ל. ובהגהות מרדכי (חולין ספ"ג) מעתיק את התוספתא, ומוסיף: "כלומר בין מצאן חיים בין מצאן מתים". ופירושו שאם מצאם חיים ממית אותם, ואם מצאן מתים אוכלם כמות שהם.

23—24. יין של תרומה שנפל וכו'. במשנתנו רפי"א: נותנין את היין למורייס. ואמרו בירושלמי שם שמשנתנו כרבי (והיינו כת"ק כאן, עיין להלן) שאוסר לזרים יין של תרומה שנפל לתוך המורייס, ומכאן שלא בטל ע"ג המורייס. והטעם מתבאר מתוך הבבלי ע"ז (ל"ח סע"ב) שלדברי רבי הוא נותן את היין "כדי למתוקי טעמא", וממילא אינו בטל ע"ג המורייס, ומותר לתתו לשם לכתחילה. ועיין להלן.

[118] עיין בהוצ' הרכבי, עמ' 292, ובתרגום נימוי, עמ' 25.

[119] ואף הקראים לא הצריכו שחיטה ברגים, אלא הצריכו שימיתו אותם מחוץ למים. ועיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 57. ועיין בב"ר רפ"ז הוצ' תיאודור, עמ' 50, ובמקבילות שצוינו שם.

[120] ושמא חשבו שהם אסורים משום בל תשקצו.

[121] עיין לעיל הע' 112.

24. שנפל לתוך וכו'. בירושלמי: אם עבר ונותנו וכו'. ועיין מ"ש לעיל דמאי פ"א שו' 59 ולהלן שו' 50.

אסור לזרים. בירושלמי הנ"ל, וכן בע"ז פ"ב ה"ו, מ"א ע"ג, גרסו בברייתא זו: דברי רבי. ועיין גם בירושלמי דמאי פ"א ה"ג, כ"ב ע"א. אבל בכל הנוסחאות כאן ולהלן שביעית פ"ו ה"ה ולעיל דמאי פ"א הכ"ד לא נזכר שם רבי. ועיין מש"ש.

מתיר לזרים. וטעמו מתברר מתוך הבבלי הנ"ל שהוא סובר שהיין אינו אלא מעביר את זוהמת הדגים, והוא בטל על גבי המוריים, ולפיכך אסור לתתו לכתחילה לתוך המוריים, מפני שמאבדו. ובירושלמי ע"ז הנ"ל הסיקו שבע"ז שהיא אסורה בהנאה, אפילו דבר שאינו אלא מעביר את הזוהמא אסור, שהרי מ"מ נהנה ממנו. ועיין בירושלמי כאן פ"י סה"א, והוא מתבאר ע"פ הירושלמי ע"ז שהעתקנו.

25. נותן אדם דבילה וגרוגרות לתוך המוריים וכו'. כ"ה בכל הנוסחאות כאן, וכן מעתיק בירושלמי רפ"א (בנוסחאות שלנו ובכי"ר). ובמשנתנו רפי"א: אין נותנין דבילה וגרוגרות לתוך המוריים מפני שהוא מאבדן. וכן פסק הר"מ בפי"א מה' תרומות ה"ג, ופירש שבבא זו חולקת על משנתנו, כמו שהעיר לנכון במהרי"ק שם. אבל בריבמ"ץ ובר"ש רפ"א פירשו ברייתא זו (בירושלמי) שאינה חולקת על משנתנו אלא מפרשת אותה, שאם לא סחטן, אלא נתנן כדרך שנותנין את התבלין מותר.

ולהלן שביעית פ"ו ה"ו: נותן אדם וכו' לתוך המוריס התבשיל. ובד ובכי"ע שם: לתוך התבשיל, וכן בפי' הרש"ס (ק"א ע"ב): "נותן אדם דבלה וגרוגרות לתוך התבשיל (כן גרס בירושלמי) וכו', גבי שביעית מיתנייא בתוספתא, והכא מייתי לה גבי תרומה וכו', וכל הדינין עצמן ששנויין גבי שביעית שנויין נמי בתוספתא גבי תרומה". וכתב כן, מפני שאף לפניו היתה הגירסא בתוספתא כאן: לתוך המוריס (שלא כגירסתו בירושלמי), ולפיכך פתח בשביעית, וסיים בתרומה.

26. בתבלין מותר וכו'. וכ"ה בירושלמי ובתוספתא שביעית הנ"ל ולהלן מע"ש פ"ב ה"ב. ועיין בפי' הרש"ס כאן, ק"ב ע"א, ובתוספ' יומא פ"ה ב' ד"ה שהפילפלין. והנה נתבאר כאן שתבלין בלבד מותר לסחטן, מפני שמלאכתן בכך, אבל לא שאר דברים, ועיין במשנה כאן פי"א מ"ג. ובמשנתנו (עדיות פ"ב מ"ו) שנינו: השום והבוסר והמלילות שריסקן מבעוד יום שר' ישמעאל אומר יגמור משתחשך. ובתוספתא (שם פ"א סה"ט): כהנים נהגו כדברי ר' ישמעאל. ובירושלמי (שבת פי"ד סה"ב, י"ד ע"ג) מפורש: הכהנים נהגו בתרומה כר' ישמעאל. ומכאן שבחול מותר לכ"ע לרסק בוסר ומלילות של תרומה, כדי שיזוב מהם המשקה. ושמא דין כולם כתבלין, עיין בפירש"י שבת י"ט סע"א.

26–27. צורר את התבלין וכו'. וכ"ה בירושלמי (בשינוי לשון) ובתוספתא שביעית ומע"ש הנ"ל. והר"מ (פ"ה מה' שמיטה הכ"ב) הביאה לעניין שמיטה. ועיין בפי' הרש"ס הנ"ל.

27–28. אין עושין את היין אילנתית וכו'. וכ"ה בד ולהלן שביעית ומע"ש הנ"ל. ובכי"ע חסרה כאן כל הברייתא. ועיין להלן שו' 56–57 ומש"ש. ובמשנתנו (פי"א מ"א): אבל עושין את היין יינומלין (οἰνόμελι). ופירש בריבמ"ץ יין ודבש ותבלין הוא יינומלין, ובלע"ז קונדיטין. וכן מפרש בבבלי (שבת ק"מ א', ע"ז ל' א') את היינומלין ובפסיקתא את הקונדיטון, ומכאן שהוא יינומלין הוא קונדיטון, עיין במלא"ש למשנתנו.

ואשר לאלונתית מפורש בבבלי (הנ"ל) שזהו "יין ומים צלולין ואפרסמון[122] דעבדי

[122] בפי' הרש"ס לשביעית, קכ"ה ע"א: אלונתית, והיינו פיטום שמניחין בו דבש ומים צלולים כדאיתא בפ' אין מעמידין, ולפנינו לא נזכר שם דבש אצל אלונתית.

לבי מסותא למיקר". וכן יוצא מדברי התוספתא להלן שבת פי"ב הי"ב שאלונתית היא מיין ושמן, עיין מש"ש. ומן הירושלמי[123] מוכח שהיו סכין באלונתית.[124] אבל בבבלי הנ"ל מפורש שהיו שותים אותה.[125] וכנראה ששניהם אמת.[126] ולפ"ז יש חילוק גדול בין יינומלין שהוא ראוי לכל (וכי מאן יהב ליה קונדיטון לעני ולא שתה), ואלונתית שאינה אלא לחולין,[127] או לבריאים כדי להקר בו בבית המרחץ, והברייתא שלנו אינה חולקת על משנתנו. ועיין במשנת שבת פ"כ מ"ב ובתוספתא שם פי"ב הי"ב הנ"ל, ובברייתא שבבבלי שם ק"מ א'.

ובר"מ פי"א מה' תרומות סה"ג: אבל מערבין יין ושמן[128] ודבש ופלפלין וכיוצא באלו לאכלן. וכן בפיה"מ כאן פי"א מ"ב: ויינומלים הוא דבר מעורב משמן ויין ודבש ופלפלים, הרי לך שפירש שנותנים שמן ליינומלין. ובמקורות שלנו לא נזכר שמן, וכן לא הזכירו הר"מ בפכ"ב מה' שבת הי"א. ושמא ניסח ע"פ הגוהג בזמנו.[129]

28. **ואת השמן ערב.** וכן מפורש במשנתנו (רפי"א. ועיין גם במע"ש רפ"ב): ואין מפטמין את השמן. ופירשו הריבמ"ץ והר"ש שהטעם הוא מפני שהשרשים והבשמים בולעים את השמן, ונמצא מאבד שמן של תרומה. והר"מ (בפיה"מ ובחיבורו פי"א מה' תרומות ה"ג) פירש מפני שהוא מוציאו מכלל מאכל ועושהו שמן המשחה. ואעפ"י שמותר לסוך בשמן של תרומה, מ"מ הרי כל שמן ראוי אף לטבול בו את הפת ולתקן בו את המאכלים, וכשמפטמו מוציאו מידי אכילה לגמרי, כמ"ש בס' משנה ראשונה. ועיין במשנת דמאי פ"א סמ"ג, ומ"ש לעיל דמאי פ"א שו' 66 ד"ה שמן ערב.

28—29. **ואם עשה...יין וחומץ** וכו'. וכ"ה בכל הנוסחאות כאן ולהלן שביעית פ"ו ה"ח, וכ"ה להלן מע"ש פ"ב ה"ג בכי"ו ובכי"ע, וכמה מן המפרשים מחקוה, דמאי שיאטיה של חומץ לכאן. ברם בירושלמי מע"ש (פ"ב ה"א, נ"ג ע"ב) מפורש: יין של מעשר שני שפיטמו אסור לסוך בו, שמן של מעשר שני שפיטמו מותר לסוך בו. מה בין זה לזה? זה דרכו לכן, וזה אין דרכו לכן. וכנראה שהכוונה לברייתא המקבילה לכאן. ולפיכך נראה שהמלה "וחומץ" היא באשגרה מלהלן שו' 55 ומן המקבילות שבמשניות, וכאן צ"ל: ואין סך יין וכו' יין אין דרכו לסיכה. והכוונה שאם עבר ועשה את השמן ערב מותר לסוך בו, שכן דרכו של שמן לסוך בו, אפילו אם לא פטם אותו, אבל אם עשה את היין אלונתית אסור לסוך אותו אלא שותהו אחר המרחץ ומתקרר בו. וצ"ע.

30. **דבש תמרים ר' ליעזר** וכו'. בר"ש פי"א מ"ב: תניא דבש תמרים וכו'. וצ"ל: תניא בתוספתא וכו'. ובכפו"פ פכ"ו (ד"ו, ק"ט ע"ב): תוספת מסכת תרומות פרק ח'[130] דבש תמרים וכו'. ובמשנתנו (פי"א מ"ב): דבש תמרים וכו' ר' אליעזר מחייב קרן וחומש

[123] שבת פי"ד סה"ג, י"ד ע"ג; ברכות פ"א, ג' רע"א.

[124] ובבבלי שבת קל"ד א' אפשר לפרש אותו מעשה שהכינו את האלונתית לשתייה.

[125] עיי"ש שבת ק"מ א' במעשה על רב יוסף ומר עוקבא.

[126] עיין מ"ש דיובאל בצופה הצרפתי חי"ד, עמ' 279 ואילך ומ"ש ר"ע לעף בפלורה ח"א, עמ' 60 ואילך. ובמקורות שהביאו החכמים הנ"ל מבואר שהיו עושים אלונתית (*οἰνάνθη*) מפרחים של גפן שוטה, כדי שיתן ריח טוב. וכנראה שהיהודים היו שמים בו אף שמן אפרסמון.

[127] עיין במקורות שהבאנו לעיל הע' 123, 124, 126. ועיין בפי' הרש"ס לשביעית, ק"ז ע"ב, ובמלונו של ברוקלמן ללשון סוריה, עמ' 830, ערך תפלתא.

[128] כ"ה בכל הנוסחאות הישנות ובכת"י. וכן משמע קצת מן הלשון "לאכלן", כלומר, פרט לסיכה. ואם אין כאן שמן פשיטא שעושה כן לאכלן. ובד"ח השמיטו את המלה "שמן" ע"פ הגהת הכ"מ.

[129] בניאופוניקה ס"ח פכ"ה סי' ג' כותב שאחרים היו עושים יינומלין (*οἰνόμελι*) אף ביין, דבש, שמן המור ועוד.

[130] בהוצ' לונץ, עמ' תפ"ג, הגיהו: פרק ט'. ועיין לעיל פ"ג הע' 27, אבל עיין בכפו"פ פ"כ, עמ' ת"נ, ומ"ש בשמו לעיל ספ"ה.

ור' יהושע פוטר. ואמרו עליה בירושלמי שם: מה פליגין בחומש, אבל בקרן אף ר' יהושע מודי. מה פליגין לשעבר (כלומר, אם כבר אכל) הא בתחילה אף ר' יהושע מודה. ותניגן דבש תמרים ר' ליעזר מחייב במעשרות ור' יהושע פוטר (כלומר, ומותר לו לאכול לכתחילה בלי תרומה ומעשר). ומתרץ הירושלמי: כאן שזבו משנטבלו. וכאן שזבו עד שלא נטבלו. כלומר, אם זבו אחרי שנטבלו למעשרות, וכבר נתחייבו התמרים במעשרות, מודה ר' יהושע שאסור לאכול את הדבש, אבל אם זבו עד שלא נטבלו לא נתחייב הדבש במעשר כלל.[131] והיתה כאן לירושלמי ברייתא אחרת שנזכרה בה דעת ר' יהושע מפורש, ועיין להלן. ועיין בבלי חולין ק"כ ב' ובס' משנה ראשונה כאן.

30—31. אמ' ר' נתן מודה ר' ליעזר וכו'. כ"ה בד, בר"ש ובכפו"פ הנ"ל. ובכי"ו בטעות: אמר ר' לעזר וכו'. ובכי"ע נשמטה כאן בבא זו עד "אמר ר' נתן" שבסיפא.

31—32. שלא יאכל מן הדבש עד שיתקין את התמרים. וכ"ה בד, בר"ש ובכפו"פ הנ"ל. ולפי פשוטו פירושו, שלר' נתן (בשיטת ר' אליעזר) דבש פטור מן המעשרות, אבל מכיוון שיצא מן הטבל אסור. ובחולין (ק"כ ב') שנינו: דתניא הטבל וכו' משקין היוצאין מהן כמותן (ועיי"ש בגמרא ובתוספ' ד"ה היכא). ובתו"כ (שמיני פ"ד ה"ב, מ"ח ע"ד): תרומה תוכיח שאין אסור בפסולתה ועשו את שיוצא ממנה כמותה. ובעל כרחנו בכל תרומה הדין כן (כפי' בעל קרבן אהרן) ואפילו ביוצא מדגן.[132] וטעם האיסור הוא מפני שעשו את היוצא מן האיסור כמותו,[133] והוא הדין בטבל.

ובירושלמי הנ"ל מסורת אחרת לגמרי, וכ"ה שם: תני ר' נתן אומר לא שר' ליעזר מחייב במעשרות,[134] אלא שר' ליעזר אומר שלא יאכל מן התמרים עד שיעשר על הדבש. מילתיה אמרה שהוא מעשר מן התמרים על הדבש לפי דבש ולפי תמרים.[135] ולפ"ז הפירוש הוא שהדבש כשהוא לעצמו פטור מן המעשרות, אלא שהתמרים נתחייבו לפי בשרם ודובשם, וכל זמן שלא עשר מן התמרים אף על הדבש, לא יאכל מן התמרים. ועיין להלן.

32. מודה ר' ליעזר שאם תיקן תמרים כן[136] וכו'. מלשון התוספתא ברור שהכל הוא מדברי ר' נתן, ופירושו, הואיל וכל איסור הדבש הוא מפני שיצא מן האיסור, הרי כיון שתיקן את האיסור הותר הדבש מאיליו. עיין מ"ש לעיל. אבל בירושלמי הנ"ל (לפני דברי ר' נתן שהעתקנו לעיל): מודי ר' ליעזר שאם עישר על התמרים אפי' באיספמיא דבשן מותר. מילתיה אמר שהוא מעשר מן התמרים על הדבש לפי תמרים.[137] כלומר, הדבש כשהוא לעצמו פטור מן המעשרות, ואינו מעשר עליו כלל, וכל החיוב הוא רק מפני שיצא מן האיסור וכו', וכמו שכתבנו לעיל, אלא שבירושלמי אינו מדברי ר' נתן, והוא חולק על בבא זו, עיין מ"ש לעיל.

32—33. ודובשן באספמיא וכו'. בכפו"פ הנ"ל: ספרד (עובדי' א', כ'). תרגם

[131] במשנתנו הנ"ל שנינו שאף בשאר מי פירות של תרומה מחייב ר' אליעזר קרן וחומש, והוא מפני שכבר חל עליהם שם תרומה לפני שזבו מן התרומה. וכן סובר ר' אליעזר שאף שאר מי פירות מכשירין, ולא גרעו ממים. אבל לעניין מעשרות לא נזכר אלא דבש תמרים גרידא, ולא שמענו אם חייב לעשר מי פירות לשיטת ר' אליעזר. ושמא שאני דבש תמרים משאר מי פירות לעניין מעשר. עיין להלן בתוספתא טהרות פ"ב ה"ה.

[132] עיין רש"י חולין ק"כ ב' ד"ה החרש.

[133] עיין מ"ש בפירוש התו"כ שם בתיקונים והוספות שלי למאירי נדה, עמ' 329.

[134] עיין הסינגון להלן בסיפא ולעיל פ"ז שו' 36 ומש"ש.

[135] וכ"ה אף בכי"ר ובנוסח הרש"ס, ואין להגיה.

[136] =כאן, עיין במבוא לנהמ"ם להרי"ן אפשטין, עמ' 1236.

[137] וכ"ה אף בכי"ר ובנוסח הרש"ס.

יונתן אספמיא. ובספיקתא רבתי (פל"א, הוצ' רמא"ש קמ"ז ע"א): במקומות הרחוקים באספמיא. ועיין בתוספ' ב"ב ל"ח א' ד"ה אלא.

33. דבש תמרים ר' ליעזר מטמא וכו'. ר"ש וירושלמי הנ"ל. משנתנו הנ"ל. ועיין בבלי ברכות ל"ח א'. ור' אליעזר חולק על משנת מכשירין פ"ו מ"ד. ועיין בירושלמי כאן.

33–34. אמ' ר' נתן מודה ר' ליעזר וכו'. וכ"ה בד, כי"ע ור"ש הנ"ל. ובירושלמי הנ"ל: תני ר' נתן אומר לא שר' אליעזר מטמא משום משקה, על מה נחלקו וכו'. ועיין לעיל הערה 134.

34–35. על שנתן לתוכו מים וכו'. וכ"ה בד, בכי"ע ובר"ש הנ"ל. אבל בירושלמי הנ"ל: על שנפל לתוכו משקה וכו'. והעיר בפ"מ שם על התוספתא להלן מכשירין פ"א ה"ז: מי פירות שנפלו לתוכן טיפת מים כל שהן טמאין דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים הולכין אחר הרוב. ואמרו בירושלמי כאן שעל דעתיה דר' נתן ר' אליעזר ור' מאיר אמרו דבר אחד. ובר"מ פט"ז מה' טומאת אוכלין ה"ד חילק בין מי פירות שנתערבו בשאר המשקין שהולכין אחר הרוב, ובין נתערבו במים שהן מטמאין אפילו במים כל שהן (כשיטת ר' ליעזר כאן ור"מ שם). ועיין בהשגות שם, ובמה"פ כאן ד"ה על דעתיה, ומ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 108 ואילך.

35–36. זתים של תרומה טהורין וכו'. ירושלמי פי"א ה"ג, מ"ז ע"ד, ועיין במשנתנו פי"א מ"ג. ונמצא שלר' מאיר אין משנין אף זיתים וענבים מברייתן אלא בזיתים טהורין בלבד, מפני ששמן חשוב יותר מזיתים, אלא שבטמאים חושש שלא יבוא לידי תקלה ויאכל מהם בשעה שסוחטן (עיין בבלי פסחים ל"ג סע"ב). וענבים "חשובות הן לאוכל יותר מן המשקה" (ירושלמי הנ"ל). ומשנתנו פי"א מ"ג דלא כר"מ.

39. וענבים טהורות ייעשו וטמיאות לא ייעשו. וכ"ה בירושלמי הנ"ל. נמצא שלר' יעקב כולם מודים בזיתים ובענבים טהורות שיעשו משקין ובענבים טמאות שלא יעשו משקין, ולא נחלקו אלא בזיתים טמאים שר' אליעזר חושש בהם משום תקלה ור' יהושע לא גזר בהם משום תקלה, משום שיכול לסחטם בכלי מאוס (עיין בבלי פסחים ל"ג ב'). ולפ"ז לר' יעקב בדעת ר' יהושע עושין משקין מזיתים ומענבים חוץ מענבים טמאות שאין עושין מהן משקין, שהרי אין הן ראויות לכלום (עיין בבלי הנ"ל; שם כ' ב').

40. מודה ר' יהושע לר' ליעזר וכו'. צ"ל: מודה ר' יהושע ור' ליעזר וכו'. ובירושלמי: מודה ר' אליעזר ור' יהושע וכו'.[138]

41. על מה נחלקו על הטמאות וכו'. ונמצא שלר' יהודה בשיטת ר' יהושע עושין משקין מזיתים ומענבים בין טהורים ובין טמאים. ומבואר בירושלמי שהתירו לו לעשות יין מענבים טמאים, כדי שיהנה מן החרצנים ומן הזגים. ועיין בר"מ בפי"ב מה' תרומות הי"א שפסק כן ע"פ טעם הבבלי בפסחים הנ"ל. וכן משמע מסתימת לשון משנתנו (פי"א מ"ג) שלא חילקה בין טמאים וטהורים. ועיין במהרי"ק על הר"מ הנ"ל ובח"ד כאן.

42. אמ' ר' לא נחלקו וכו'. בירושלמי הנ"ל בטעות: א"ר יוחנן מודה ר' ליעזר ור' יהושע וכו'. אבל בכי"ר ובנוסח הרש"ס שם לנכון: אמר רבי מודה וכו'. וכן מוכח מהמשך הירושלמי שם.

42–43. על זתים טהורין שייעשו ועל ענבים טמאין שלא ייעשו וכו'. וכ"ה בירושלמי בהוצ' שלפנינו ובכי"ר. ולפ"ז אין מחלוקת בין רבי ור' יעקב בשיטת ר' יהושע, ולשניהם סובר ר' יהושע שעושים משקין מזיתים וענבים, חוץ מענבים טמאות, וכמו

[138] עיין הגי' בירושלמי בבבא שלנו, והנכון הוא כלפנינו בתוספתא, וכן תיקן בפ"מ שם.

שכתבנו לעיל, ולא נחלקו ר' יעקב ורבי אלא בשיטת ר' אליעזר, שלר' יעקב כולם מודים שעושים יין מענבים טהורות, ולרבי סובר ר' אליעזר שאין עושין יין מענבים טהורות.

ברם בירושלמי נוסח הרש"ס גורס בדברי רבי: מודים ר' אליעזר ור' יהושע בזיתים טהורים שייעשו, וענבים טמאות וזיתים טמאים שלא יעשו, ועל מה נחלקו על ענבים טהורות שר' אליעזר או' לא ייעשו וכו'. וכן מוכח ממסקנת הירושלמי שם: זתים טמאים ר' ור"מ חד (כלומר, שניהם סוברים שאין עושים מהם שמן) ר' יעקב ור' יודה חד (כלומר, שניהם סוברים שלר' יהושע עושין מהם שמן).

44. תרומה ניתנה לאכילה וכו'. שביעית פ"ח מ"ב, ר"מ רפי"א מה' תרומות. ובראבי"ה סי' קנ"א, ח"א, עמ' 154: תניא בתוספתא דתרומות תרומה ניתנה וכו', וכי האי גוונא תניא בתוספתא דשביעית (רפ"ו) לגבי שביעית. והברייתא שלנו הובאה בירושלמי שביעית פ"ח ה"ב, ל"ח ע"א, ובמע"ש פ"ב ה"א, נ"ג ע"ב.

46. כיצד לאכל וכו'. מכאן ואילך הוא פירוש התוספתא למשנה הנ"ל.

47. קניבתו של ירק וכו'. עיין מ"ש להלן עמ' 465 ד"ה קלפי.

ולא תבשיל שעיברה וכו'. בירושלמי שביעית הנ"ל: שנתקלקל צורתו, אבל בירושלמי מע"ש הנ"ל כלפנינו. ועיין בר"ש שביעית פ"ח מ"ב.[139] והר"מ הביאה בפ"ה מה' שמיטה ה"ג והוסיף: כדרך שאינו אוכל בתרומה ומעשר. ובירושלמי שם מוסיף: וכן הוא שביקש לאכול תרדין חיין (עיין בבלי עירובין כ"ח סע"ב, כ"ט רע"א) או לכוס חטין חיות (עיין בירושלמי תרומות פ"ו ה"א, מ"ד ע"א, ובמקבילות) אין שומעין לו.

49. מטמא טומאות אוכלין ושורפין אותה במקומה. וכ"ה גם בד ובכי"ע (ושורפה במקומה). ופירושו שמותר לשרוף אותה מיד, ואין ממתינין בה עד ערב הפסח, ואין זו תרומה שאני מצווה על שמירתה. ובירושלמי חלה פ"ד רה"ו, ס' רע"א: ושורפין אותה בטומאה, והיא היא. ועיין בדברי ר' חנניה סגן הכהנים עצמו במשנת פסחים פ"א מ"ו (עדיות רפ"ב) ובירושלמי שם, ובבבלי שם (ט"ו ב', מ"ה ב'): ונשרפת עם הטמאה בפסח. ועיין בהשגות הראב"ד פ"ב מה' טומאת אוכלין הי"ד, ובגליון הש"ס תרומות פי"א ה"ב וחלה פ"ד רה"ו.[140]

50. אין מחייבין אותו להיות גומע וכו'. כ"ה בד ולהלן שביעית פ"ו ה"ג. ובכי"ע כאן ושם: אין מחייבין אותו לשתות וכו'. וכ"ה בירושלמי שביעית ומע"ש הנ"ל.

אניגרון וסניגרון. בירושלמי שביעית הנ"ל: אניגרון ולא איקסגורין וכו'. ובמע"ש הנ"ל: לא אניגרון ולא אכסיגרון. והיא היא. וברש"י שבועות כ"ג רע"א: אניגרון שהוא מין מאכל, כדתניא בתוספתא דביצה (פ"ב הט"ז) הביאו לפניו אניגרון ואכסיגרון ועליהן פלפלין שחוקין, ורגילין לתת לתוכן יין, כדתניא בתוספתא דדמאי (עיי"ש פ"א הכ"ד ומש"ש) או תרומת (צ"ל: ותרומות) יין לתוך אניגרון ואכסיגרון. ועיין רש"י יומא ע"ו סע"א וברכות ל"ה ב'.

ומתוך הבבלי ברכות (ל"ה סע"ב, ל"ו א') מבורר שהיו נותנים שמן לתוכם,[141] וביומא (ע"ו א') ובשבועות הנ"ל מבואר שהיו נותנים יין לתוכם. ומתוך הירושלמי (עירובין פ"ו ה"ה, כ"ג ע"ג) מתברר שהיו נותנים שניהם יחד לתוכם. וכבר קבעו החכמים לנכון שאניגרון ואכסיגרון

[139] והוא פירש שם שעבר עליה לילה אחד (כסיגנון הרגיל אצל קדשים), והביא מכאן ראיה לקדירה שאינה בת יומה.

[140] ובריית זו לא הובאה בתוספתא שביעית. ובירושלמי מע"ש (פ"ב ה"א, נ"ג ע"ב): ר' יודן בעי שמן של מעשר שני שנסרח? אמר ר' מנה מכיון שנסרח פקעה ממנו קדושתו. מה צריכה ליה שביעית, אעפ"י שנסרח בקדושתו הוא (שהרי קדושת שביעית חלה אף על אוכלי בהמה).

[141] וכן משמע בתוספתא מעשרות פ"א ה"ח ושבת פי"ב ה"י שהיו נותנים שמן לתוך אניגרון.

הן מלים יוניות *οἰνόγαρον* ו־*ὀξύγαρον*, מורייס של יין ומורייס של חומץ. והשתמשו בהם כמשקה, או מאכל שמגרה את התאבון.

ולפ"ז הפירוש בתוספתא הוא שאין מחייבים אותו לשתות (או לגמוע) אניגרון ואכסיגרון כשהם לעצמם, אלא מטבל כדרכו בהם ואינו חושש (כמפורש להלן) ואעפ"י שהם בטלים ע"ג הפת של חולין (עיין מ"ש להלן). וכנראה שכל מורייס המעורב בתבלין ובשאר ירקות קראו בשם זה. וכן מפורש בתוספתא ביצה ספ"ב (שהביא רש"י הנ"ל) שהיו נותנים פלפלין בתוכם (עיין הגירסא בירושלמי שם ספ"ב, ס"א ע"ד). והיוונים היו משתמשים במאכל שהיה מורכב מסלק ושמן ומורייס (*γάρος*) בהוספת קצת אשלג. וחשבו שמאכל זה מרפה את המעים.[142] וכן מפורש בבבלי:[143] אניגרון מיא דסלקא. אכסיגרון מיא דכולהו שלקי.[144]

ולולא דברי רוב רבותינו הראשונים היה נראה פירוש המאירי (בברכות שם, 122 ע"ב) שבאר מיא דסלקא, כלומר מיץ של סלקא (של תרדין), וכן הפירוש גם במיא דשלקי, כלומר המיץ של הירקות (השלקות) עצמן. וכן מפורש בירושלמי (תרומות פי"א סה"ב, מ"ז ע"ד): מודי ר' ליעזר לחכמים במי תרדין (מי סילקא) ומי שלקות שאינן מכשירין, כלומר, אעפ"י שר' אליעזר סובר שכל מי פירות מכשירים מודה הוא במי סילקא ובמי שלקות שאינם מכשירים, מפני שאינם ראויים למאכל כלל כשהם לעצמם (כפי' הר"ש סיריליאו שם), וכאן בוודאי הכוונה למים שנסחטו מהם. ואעפ"י שאמרו בבבלי (ברכות ל"ט א'): מיא דסלקא כסלקא וכו', ומיא דכולהו שלקי ככולהו שלקי, ומכאן שמברכים עליהם כשהם לעצמם, כבר פירש ברא"ה שם[145] שהכוונה היא שהסלק פוטר בברכתו את מימיו. ומתוך מנהג היונים שהבאנו לעיל מוכח שהיו נותנים שמן לתוך הסלק עצמו, וכנראה שהיו מבשלים אותו במימיו עד שהיה נימוח במימיו, ומכיוון שתרדין חיין אינן ראויין למאכל,[146] הרי דרך אכילתו בכך, ומברך עליו ועל מימיו בורא פרי האדמה.[147]

ולפ"ז אין סתירה בין הבבלי ברכות והתוספתא כאן, שמוכח מהם שאניגרון ואכסיגרון הם משקין, ובין הבבלי יומא ושבועות שמחשבים אניגרון ואכסיגרון כמאכל. והכל תלוי בירק ובתבלין שבהם, אם נימוחו לגמרי, או שעדיין גופן קיים. ואעפ"י שגם בריאים היו שותים ואוכלים אניגרון ואכסיגרון[148] כסגולה לעצירות,[149] מ"מ אין מחייבין כל אדם לשתות אותם בעינם אם אין לו צורך בהם, אלא מטבל בהם כדרכו.

51. **והחושש בשיניו** וכו'. תוספתא שביעית וירושלמי הנ"ל; משנה שבת פי"ד מ"ד; תוספתא שם פי"ב (בד: פי"ג) ה"ט. והקשו בירושלמי (שם פי"ד רה"ד, י"ד סע"ג) ובבבלי (שבת קי"א א') מן הכתוב (משלי י', כ"ו) כחמץ לשנים וכו'. ותירצו שחומץ מזיק לשן בריאה ומרפא שן חולה (ועיי"ש תירוץ אחר).

142 ניאופוניקה סי"ב פט"ו סי' ב'. וציין לו ר"ע לעף בפלורה ח"א, עמ' 349, עיי"ש.

143 ברכות ל"ה סע"ב; יומא ע"ו א'; שבועות כ"ג א'.

144 בה"נ ברכות פ"ו, ח' ע"א: דכולהו סלאקי. וכן גרס אף להלן שם (בבבלי ברכות ל"ט א'): מיא דכולהו סלקי ככולהו סלקי. וכן בבבלי שבועות הנ"ל: מיא דכולהו סלקי. ובר"ח שם: סילקי. ועיין מ"ש להלן.

145 פ"ו סוף עמ' ק"ז, והובאו דבריו במיוחס להריטב"א פסחים כ"ד סע"ב. ועיין להלן הע' 147.

146 עיין מ"ש לעיל שו' 47 סד"ה ולא תבשיל.

147 עיין בראי"ה הנ"ל (לעיל הע' 145). אבל בעמ' ק"ד פירש את הגמרא שלנו שבמי סלקא גרידא עסיקינן, ועליהם מברך שהכל. ובמאירי הנ"ל הסיק: ומברך על מיץ הסלקא בורא פרי האדמה, ופירש את הבבלי כרוב הראשונים.

148 עיין בבלי ברכות ל"ה סע"ב הנ"ל.

149 עיין לעיל הע' 142.

אבל מגמע ובולע. וכ"ה במקבילות ובתוספתא שבת הנ"ל (לעניין שבת). אבל במשנתנו הנ"ל: לא יגמע בהן את החומץ. ופירש אביי (בבלי שבת הנ"ל; ביצה י"ח ב') שאף במשנתנו פירושו: לא יגמע ויפלוט, אבל לבלוע שפיר דמי. ורבא (שם) העמיד את משנתנו בגומע לאחר טיבולו, ואין דרך העולם בכך, ומשום כך אפילו אינו פולט אסור, דמוכח שמתכוין לרפואה, אבל הברייתא מדברת בגומע לפני טיבולו, ולפיכך מותר לבלוע. והסיקו שם שרבא חזר בו מפירושו.

אבל בירושלמי שם תירצו שהברייתא שלנו כרבי שמחייב קרן וחומש בגומע חומץ של תרומה,[150] מפני שלפעמים דרכו בכך. או שהברייתא עוסקת בגומע אחר טיבולו, ובזה אף החכמים מודים לרבי שמשלם קרן וחומש, מפני שהחומץ מיישב את הנפש. אבל משנתנו מדברת בגומע לפני טיבולו, שאין דרכו של אדם בריא לעשות כן, ולפיכך אסור לו לגמוע, אפילו אם אינו פולט. ונמצא שהירושלמי מפרש בדיוק להפך מן הבבלי. וכנראה שהכל תלוי בטיב מנהגי המקום.[151]

51–52. מטבל ואינו חושש. וכ"ה במקבילות הנ"ל. ובמשנת שבת הנ"ל: אבל מטבל הוא כדרכו, ואם נתרפא נתרפא. וכנראה שכאן (וכן לעניין שביעית) מפרשת בבא זו את כל ההלכות שלעיל, כלומר אין מחייבין אותו לשתות אניגרון ואסור לו לגמוע חומץ, אבל מטבל בהם פתו ואינו חושש שמבטל את המשקין של תרומה על גבי הפת של חולין, מפני שדרכו בכך, שהרי אוכל את הכל מיד.

52. החושש בגרונו וכו'. המלים שסגרתי במרובעים חסרות בכי"ו,[152] וישנן בד בכי"ע ובמקבילות הנ"ל. והברייתא הובאה גם בבבלי ברכות ל"ו א' (ועיין דק"ס שם עמ' 195 הע' צ').

לא יערענו וכו'. כ"ה בד ובבבלי ברכות הנ"ל. ולהלן שביעית פ"ו הנ"ל בכי"ו: לא ירערענו. ובשבת פי"ב הנ"ל: לא יערערנו. ובכי"ע: לא יידנו, ובגליון כתובה אות ר"ש, כלומר, קרי ירדנו. ועיין להלן סוטה פ"ב ה"ג בכי"ע. ופירש"י (בברכות הנ"ל): לא יערענו בשמן. בשבת, דמשהי ליה בתוך גרונו ואינו בולעו וכו'. ובתוספ' שם (ד"ה לא): ע"כ פי' הר"י לא יערענו אפילו בבליעה בלא שהייה, שכל שתייה שאינה אלא לרפואה קרי ליה ערעור, ואפילו כשבולעו, והיינו טעמא דמתסר, משום דקא מוכחא מילתא דלרפואה קא מכוין וכו'. ועיין בתוספ' ר' יהודה שם. ועיין מ"ש הרל"ג בסה"ז לכבוד לינדא מיללער עמ' 104, ואינו מחוור.

ובמשנת סוטה פ"ג סמ"ג: מערערים אותה וכו' (וכ"ה בכמה נוסחאות שבדקתי), וכ"ה בספרי נשא פי' י"ז עמ' 21 ובס"ז שם (עמ' 236). וכ"ה בתוספתא שם פ"ב ה"ג בד. אבל בכי"ו שם: מרערעין אותה.[153] והוא ערער הוא רערע,[154] ופירושו לגרגר את הגרון, והיינו שאדם מכניס את המשקה לתוך הגרון, פולט אותו לפיו ושוב בולע אותו, ועושה כן כמה פעמים. ולפיכך נקטו חז"ל מלה זו במשנת סוטה, מפני כשמשקין אדם בעל כרחו, הוא מנסה לפלוט את המשקה לתוך הפה, ומכריחין אותו לבולעו שוב. ונראה שאסור לעשות כן אף בתרומה, מפני שנראה שעושה כן לרפואה, אבל מותר לעשות כן באניגרון, מפני שדרך אכילתו בכך מחמת חריפותו. ועיין בתוספ' ובתוספ' ר"י הנ"ל.

אבל נותן הרבה וכו'. בד, בכי"ע ובמקבילות: נותן שמן הרבה וכו'. כלומר, אעפ"י שנותן לתוך האניגרון שמן יותר מן הרגיל אין מדקדקין בזה ומותר.

[150] ירוש' כאן פ"ו ה"א, מ"ד ע"א; יומא פ"ח סה"ג, מ"ה ע"א.
[151] ועיין מ"ש בספרי הירושלמי כפשוטו, עמ' 185, בשם הר"ח.
[152] והסופר הניח ריוח בכי' למלים הללו. וכנראה שהיו מטושטשות בכי' שהעתיק ממנו.
[153] נ' פעמים שם. ועיין בכי"ע שם ולעיל שם ה"ב.
[154] השוה ענע=נענע, עיין מ"ש ר"ח ילון בתרביץ ש"ג, עמ' 103, ובהע' 31 שם.

53. ו ב ו ל ע. כלומר, ובלבד שלא יפלוט, אבל מותר לו לרערע, עיין מ"ש לעיל. ובתוספ' הנ"ל פירשו (בשיטת רש"י) ובולע כלומר, או בולע שמן בעינו. וכ"ה בתוספ' ר' יהודה שם בשם רבינו שמואל (הרשב"ם). ועיין ר"מ פכ"א מה' שבת הכ"ד, ובהגה"מ שם אות ש'.

53–54. ס ך א ד ן ש מ ן ע ל ג ב י מ כ ת ו. וכ"ה להלן שביעית פ"ו ה"ד ושבת פי"ב הי"ב. אבל במקבילות שבירושלמי שביעית פ"ח ומע"ש פ"ב הנ"ל חסרה בבא זו ואף הר"מ השמיטה. ובמשנתנו (שבת ספי"ד): בני מלכים סכין שמן ורד על מכותיהם, שכן דרכם לסוך בחול. ר"ש אומר כל ישראל בני מלכים הם. ומכאן שבשמן הרגיל לכ"ע סך שמן על גבי מכתו בשבת (ועיין בבלי שם ק"א ב'). ועיין ר"מ פכ"א מה' שבת הכ"ג. אבל בברייתא שבבבלי (שם קל"ד ב'): אין נותנין חמין ושמן על גבי מכה בשבת. ופי' בתוספות (שם ד"ה ואין) חמין ושמן מעורבין יחד, אבל שמן לחוד מותר, כמפורש במשנה הנ"ל. וכן הביא ר' ירוחם בס' אדם ני"ב סח"ט בשם „יש מהמפרשים". ועיין בשו"ת הרשב"א ח"ד סי' ר"ל. אבל ר' ישעיה הזקן (מובא בשלטה"ג על הרי"ף שם פי"ט ריש סי' תצ"ב) אסר לתת אפי' שמן לחוד ע"ג המכה, וחילק בין סיכה ונתינה, כלומר, נתינה משמע הרבה בבת אחת,[155] אבל סיכה מותר.[156] והר"מ (פכ"א מה' שבת הכ"ו) העתיק את הברייתא כלשונה, ולא פירש אם מדברים בשמן או חמין או בשניהם יחד. ורב (בבבלי שם) התיר לתת שמן וחמין ע"ג המכה בשבת. ועיין מ"ש להלן מע"ש פ"א שו' 10. ועיין להלן.

54. ו ב ל ב ד ש ל א י ט ו ל ב מ ו ך ו ב מ ט ל י ת וכו'. וכ"ה להלן שביעית ושבת הנ"ל. ובברייתא שבבבלי (שבת הנ"ל): אין נותנין שמן וחמין ע"ג מוך ליתן ע"ג מכה בשבת. ולכאורה היא הברייתא שלפנינו בתוספתא שבת פי"ב הי"ב הנ"ל. ומכאן שהפירוש הוא או שמן או חמין.[157] וכן משמע מתירוץ הבבלי שם לרב: התם משום סחיטה. ואם משום סחיטה אתינן עלה, הרי בסחיטה מן המוך ומן המטלית אין הבדל בין מים ומשקין, ובכל אחד לחוד אסור. והר"מ (פכ"א מה' שבת הכ"ו) פסק: אין נותנין חמין ושמן על גבי המכה וכו' ולא ע"ג מוך ליתנו על המכה בשבת. ומכיון שפסק כשמואל (בבבלי שם), הרי הטעם הוא מפני שאין דרך סיכה בכך, ונראה כנותן לרפואה, וממילא אף בתרומה ושביעית אסור (ועיין ר"מ פ"ג מה' מע"ש הט"ז ומ"ש להלן מע"ש פ"א ה"ג), אעפ"י שנותן במוך ומטלית שכבר בלעו ושבעו בשמן של חולין (שאין כאן בליעה ואיבוד של שמן תרומה ושביעית). ועיין מ"ש להלן בסמוך בשם רב הילאי גאון.[158] ועיין בבלי שבת נ' א' ומ"ש להלן עמ' 563 הע' 1.

54–55. ה ח ו ש ש ב ר א ש ו ו כ ל מ י ש ע ל ו ל ו ח ט ט י ן וכו'. וכ"ה במקבילות הנ"ל. והלכה זו הובאה אף בירושלמי שביעית פ"ח ומע"ש פ"ב הנ"ל, אבל הר"מ השמיטה. ובברייתא זו (לעניין שבת) נעתקה ע"י רב הילאי גאון,[159] וכ"ה כותב: אבל הראש מפני צערו

155 ועיין ב"ח טאו"ח סי' שכ"ח.

156 ועיין מ"ש להלן הע' 161. ולפי שיטת רבינו ישעיה צריך לחלק כן אף בחמין (ועיין בתוספתא שבת פט"ו ה"ד), ובשמן מותר לסוך ובחמין מותר לזולף, ובלבד שלא יתן הרבה בבת אחת. ועיין ירוש' שבת פ"ט ה"ג, י"ב ע"א; פי"ט ה"ג, י"ז ע"א, וב"ר פרש' פ', ט', עמ' 962, ובהערות שם.

157 שהרי בתוספתא, מקור הברייתא, לא נזכרו חמין כלל, הרי לך שמדברים כאן בכל אחד לחוד. ועיין בתוספתא שם פי"ב הי"ד ובני' הראבי"ה (סי' רפ"ג, ח"א, עמ' 354) בבבלי הנ"ל. ובחנם תיקן המו"ל שם: חמין במקום מין, והאמת היא שאין מין אלא מיין, מים. עיין לעיל שם בראבי"ה.

158 ועיין מ"ש בירושלמי כפשוטו, עמ' 109 ואילך. וברור שאם יש כאן חשש של בליעה אסור בתרומה ובשביעית, שהרי הוא כאילו עושה איספלנית (עיין פיה"מ להר"מ כלים פכ"ח מ"ג) משמן של תרומה או שביעית. עיין במשנת שביעית רפ"ח ובתו"כ בהר סוף פרש' א', ק"ו ע"ג, ועיין לעיל דמאי פ"א הכ"ה.

159 שו"ת נאוני מזרח ומערב סי' ס"ז; א"ח ח"א סי' שכ"ח, נ"ה ע"ג; אוה"ג שבת ח"א, עמ' 124.

הקשה התירו חכמים לסוך על מכתו שמן בלבד, שכך שגינו החושש בראשו ומי שיש לו חטטין בראשו וכו', ששמן דרכו לסוך, וחומץ אין דרכו לסיכה. ואם רוצה לתת את השמן במוך להניח על מכת הראש שפיר דמי. והדברים סותרים לבבא שלעיל וגם לברייתא שבבבלי הנ"ל. ומשמע שפירש שבראש התירו לתת אף במוך ובמטלית,[160] וזהו כל החידוש של הסיפא כאן, שהרי לכאורה מיותרת היא, שאם התירו סיכה ע"ג מכה שנראית כרפואה, מכ"ש מי שחושש בראשו, או שיש לו בו חטטין, שסך את כל הראש. ולפיכך פירש הגאון שכן דרך סיכת הראש במוך, מפני שאם סך ביד נמחה השמן בשער שבראשו. וכ"ז הוא לכאורה דוחק רב (ועיקר החידוש כאן בסיפא, שאין סך יין וכו'). וצ"ע.[161] ועיין להלן שבת פט"ז הט"ז בגי' ד וכי"ו ומש"ש.

56—57. יין של תרומה אין עושין אותו אלנתית. כבר שגינו הלכה זו לעיל שו' 28, בכי"ו ובד, עיין מש"ש. ובכי"ע חסרה שם. ואפשר שהוכפלה שם אגב גררא מתוספתא שביעית פ"ו, עיין מש"ש.

57. ואין עושין אותו זלח. בכי"ע: זלף, והיא היא. ובתו"כ (בהר סוף פרש' א', ק"ו ע"ג): לאכול. ולא לעשות ממנה זלחין. ובראב"ד שם: זולחין. זלוף, לפי שאינו שוה לכל אדם, והרי הוא כמלוגמא, ועיין מ"ש להלן בסוף פירקין לעניין זלחין בשבת. ובד: ואין עושין אותו אנימלון, ובמשנתנו (פי"א מ"א) מפורש להפך. ועיין לעיל שו' 27—28 ומש"ש.

ולא יתן משירי הכוס בידיו. בגמרא של מסכת כלה רבתי פ"י (בהוצ' היגר פ"ט, עמ' 332): דאמר מר כל שיורי כוסות מטפשין וכו', מאן דשתי שיורין ארבעין (בהוצ' היגר: ארבעין שיורין) לא חיי (כלומר, אינו חי ארבעים שנה). ומכיוון שלא היו שותים שיורי הכוס, היו נותנים את השיורין בידים, כדי ליהנות מן הריח. ומלמדת התוספתא, שאעפ"י ששיורי הכוס בחולין אינן ראויין לשתייה אסור לעשות כן בתרומה.

58. והאשה לא תדיח בו את בנה. להלן שבת פי"ב (בד' פי"ג) הי"ג: רבן שמעון בן גמליאל אומר האשה רוחצת בנה ביין אע"פ שמתכונת לרפואה. ובירושלמי:[162] וכי כל שמותר בשבת מותר במעשר שני וכו', והא תני מדיחה היא אשה עצמה ובנה ביין מפני הזיעה. בתרומה אסור. וברור שבתרומה אף ר' שמעון בן גמליאל מודה שהוא אסור, אפילו אם מדיחה את בנה מפני הזיעה.

59. שופך ושונה ואינו חושש. וכ"ה בד. ובכי"ע: שופך ושותה וכו'. ונראה שגירסתנו עיקרית. ולהלן שבת פט"ז (בד פי"ז) ה"ג: אין מזלחין את הבית בכל מיני זלחין, אבל ממלא חבית מים ושופך ושונה, ואינו חושש. ושם הרי הפירוש ברור שאעפ"י שאסור לזלוח בשבת, מ"מ מותר להערים ולשפוך את המים במקום אחד ולחזור ולשפוך במקום אחר,[163] ונמצא מזלף את ביתו בשבת.[164]

ונ"ל שכן הפירוש אף כאן, והיינו שרשב"ג מתיר לשפוך יין מגולה לתוך מקום השופכין

[160] והחשש של סחיטה אינו אלא לרב בבבלי שם, ושמואל לא גזר משום סחיטה. ועיין בב"ח טאו"ח סי' שכ"ח.

[161] עיין היטב בירוש' מע"ש פ"ב הנ"ל (אחרי המשא והמתן בברייתא שלנו) שחילקו בין סיכת הראש בשבת ובין סיכה במע"ש ובתרומה (כלומר, שאינו נותן שמן ע"ג ראשו ולוחש). וכנראה, שהאיסור הוא משום שאינו סך כדרכו אלא נותן שמן הרבה (עיין מ"ש לעיל שו' 53—54 בשם ר' ישעיה הזקן), ואסור משום אבור קרשים. ובשבת מותר לעשות כן לשיטת ר' יוחנן ור' יוסי ואפילו בכלי. וכדברי ר' הילאי הנ"ל.

[162] שם פי"ד ה"ג, י"ד ע"ג; מע"ש פ"ב ה"א, נ"ג ע"ב.

[163] כלומר, אינו שופך את החבית בבת אחת, אלא שופך וממתין קצת ושונה ושופך במקום אחר.

[164] עיין בבבלי שבת צ"ה א'. והשוה ירוש' תרומות פ"ב ה"ג, מ"א ע"ג; שבת ספ"ב, ה' רע"ג; פט"ו ה"ג, ט"ו ע"ב.

בבית, אפילו אם אינו שופכו בבת אחת. ודווקא בזילוף יש חשש תקלה, אבל בשפיכה לא גזר שישתה מן היין, ולפיכך מותר לו לשפוך ולחזור ולשפוך, כדי שהיין לא יכלה בבת אחת, ונמצא נהנה מן הריח המבטל את ריח השופכין.[165] וכן מותר לו לעשות ביין תרומה שנטמא. ובניגוד לדברי ב"ש שאמרו בחבית יין של תרומה שנטמאת תשפך חבל,[166] אומר רשב"ג שופך ושונה.[167]

פ"י

1–2. גלעני תמרים וגלעני חרובין כולם אע"פ שאין מכנסן אסורין. במשנתנו (פי"א מ"ה): גרעיני תרומה בזמן שהוא מכנסן אסורות. ואם השליכן מותרות. והברייתא שלנו מפרשת שמשנתנו מדברת בשאר כל הגרעינין, פרט לגרעיני זיתים,[1] תמרים וחרובין שהן אסורין אעפ"י שאין מכנסן. וכן פירשוה בירושלמי במקומו (רה"ד, מ"ז סע"ד): א"ר יוחנן בגלעיני אגסין וקרוסטומלין היא מתניתא (כלומר, פרט לגלעיני תמרים וכו'). א"ר לעזר ואפי' תימר בגלעיני הרוטב,[2] במחוסרות למצמץ, כלומר, במחוסרות [לחלוחית] למצמץ.[3] ודין גרעינים יבשים של תמרים כדין שאר הגרעינין. ואין כאן סתירה בין דברי הירושלמי והתוספתא. וכן פסק הר"מ (הנ"ל בהע' 3) כדברי התוספתא והירושלמי.[4]

ברם בפיה"מ כאן פירש רבינו שמשנתנו מדברת בגרעינין שהן ראויין לאכילה כגון גרעיני החבושים והפרישין,[5] או שתהיה ראויה למציצה, כגון גרעינת התמרה כשהיא לחה, אבל שאר הגרעינין, כגון גרעיני חרובין, אע"פ שלא השליכם הכהן מותרים. וכן בריבמ"ץ שם: אבל גרעיני תמרים ואפרסקין אפילו אם מכנסן מותרים. וברור ששניהם פירשו על פי הירושלמי הנ"ל, שבאר את משנתנו בגרעיני אגסים וקרוסטומלין,[6] או בתמרה המחוסרת למצמץ (כלומר, תמרה לחה, כפירוש המפרשים בירושלמי). אבל סתם גרעיני תמרה אעפ"י שמכנסן מותרין, מפני שאינן ראויין לאכילה. וזהו בניגוד לתוספתא שלנו כאן שנקטה בפירוש שגרעיני תמרים וחרובין אעפ"י שאין מכנסן אסורין. וכבר העירו במהרי"ק וברדב"ז על הר"מ שם על הסתירה בין פיה"מ וספר היד.

וכן בתוספתא עוקצין פ"ב ה"י (בגי' ד): גרעיני זיתים וגרעיני תמרים אעפ"י ששלקן

[165] עיין בבלי ב"ק קט"ו ב'. ואף לרשב"ג הנאה כזאת אינה מצויה, שהרי לא תחכן אלא ביש לו מקום שופכין בבית. אחרת אסור לו לשופכו בתוך ביתו. עיין בבלי שם ולעיל פ"ז שו' 55.

[166] כ"ה בפסחים כ' ב' ובב"ק קט"ז רע"א בכי"י, עיין דק"ס שם.

[167] ושמא אף רשב"ג אוסר זילוף רגיל. ויש כאן עוד הכרעה בין דברי ב"ש וב"ה, עיין בבלי פסחים וב"ק הנ"ל. ועיין בח"ד ובפירוש ר' יונה בר"ג שנדחקו מאד.

[1] עיין מ"ש לעיל פ"ג שו' 60. ועל הצורה גלעינין (=גרעינין) עיין מ"ש הרי"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 406 ואילך.

[2] כלומר, תמרי הרוטב, עיין מ"ש לעיל פאה פ"א שו' 30–31. ועיין להלן חולין פ"א הכ"ג ומש"ש בתס"ר ח"ב, עמ' 221.

[3] וקיצור לשון הוא. ונ"ל ברור שכן פירש אף הר"מ, עיין בפי"א מה' תרומות הי"א, וע"פ זה מתפרש יפה המשך הירושלמי שם. ומפרשי הירושלמי לא עמדו על הפירוש הנכון.

[4] אלא שפסק כמסקנת הירושלמי (וכר' יוחנן שם) שהמשנה מדברת בשאר הגרעינין, ובאינן מחוסרין לחלוחית למצמץ, וכעצמות של קדשים שנשנו יחד אתם.

[5] הם חבושים הם פרישין, עיין מ"ש לעיל פ"ז שו' 51–52.

[6] והר"מ נקט ע"פ שיגרת משנת כלאים (פ"א מ"ד) ועוקצין (פ"א מ"ו): האגסים והקרוסטמלין והפרישין וכו'.

לאוכלין אין מטמאין טומאת אוכלין. גרעיני חרובים[7] אע"פ כינסן לאוכלין אין מטמאין טומאת אוכלין. וכן פסק הר"מ בשתיהם בפ"ה מה' טומאת אוכלין הי"ז והי"ח. והוא מתאים בדיוק לפירושו בפיה"מ כאן. ואם נגיח שבס' היד בה' תרומות חזר בו מפירושו במשנה[8] ופסק כתוספתא שלנו כאן, ופירש את הירושלמי אחרת (עיין מ"ש לעיל) מ"מ נשארת הסתירה בין הפסקים בה' תרומות ובה' טומאת אוכלין.[9] ושמא יש לחלק בין תרומה שכבר חל על הגרעינין שם אוכל בזמן שהיו בפרי (ואין דינן כפסולת תרומה שמותרת) ובין טומאת אוכלין אחרי שפירשו.[10] ובאמת אף בתוספתא עוקצין ישנן כמה גירסאות אחרות, עיין מה שהארכתי בהן בתס"ר ח"ד עמ' 179 ואילך.

2–3. קלפי פולין ושמשמין וכו'. וכ"ה בר"מ פי"א הנ"ל סה"י. וכן להלן עוקצין פ"ב ה"ט: קליפי פולין והשומשמין אם יש בהן אוכלין מטמאין טומאת אוכלין. אין בהן אוכלין אין מטמאין וכו'. וכ"ה (בשינויים קלים) גם בקטע כת"י מן הגניזה שם. אבל בד שם: קליפי פולין וקליפי תורמוסין זרקן אין מטמאין טומאת אוכלין, כנסן לאוכלין מטמאין טומאת אוכלין, ובר"מ פ"ה מה' טומאת אוכלין הי"ב: קליפי פולין ותורמוסין זרקן אינן מתטמאות, כנסן לאוכלין מתטמאין. ואם נשאר בהם אוכל בין כך ובין כך מתטמאין.[11] ומכאן שאם כנסן אפילו אין בהם אוכל מטמאין טומאת אוכלין, וזה לכאורה סותר לפסק הר"מ בה' תרומות ולתוספתא שלנו כאן. וצ"ע. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 178.

3–4. קלפי מלפ' אע"פ שאין בהן וכו'. וכן בד: קלפי מלפפין וכו'. ובכי"ע: קליפי מלפפון וכו'. וכן פסק הר"מ בפי"א ה"י הנ"ל, וכן בתוספתא עוקצין פ"ב ה"י (בד): קליפי מלפון אע"פ שאין בהן (כלומר, אוכל) מטמאין טומאת אוכלין. וכן בר"מ פ"ה מה' טומאת אוכלין הי"ב: קליפת מלפפון אעפ"י שאין בהן מתוך המלפפון מתטמאות טומאת אוכלין. והוא מתאים לכאן.

אבל בכי"ו שם: קלפי טלפין (צ"ל: מלפין) אע"פ שיש בהן אוכל אין מטמא' טומאת אוכלין, וכן בקטע מן הגניזה: קלפי מלפפון אפעלפי שיש בהם אוכלין אין מטמאין טומאת אכלים. וזה סותר לכאן. ועיין מ"ש לעיל לחלק בין תרומה וטומאת אוכלין.

ומעי מלפפון לא נזכרו כאן ולא בר"מ הנ"ל, וכנראה שמעי מלפפון אסורין לזרים, מפני שהן לאכילה, כמפורש בירושלמי מעשרות פ"א ה"ב, מ"ח ע"ד.

4. קלפי אתרוג אסורין. גלעני אתרוג וכו'. וכ"ה בד ובר"מ פי"א הנ"ל ה"י והי"א. ובכי"ע חסרה המלה "אסורין".

5. מעי אתרוג אסורין. וכ"ה בכי"ע (אסרין). וכן פסק הר"מ בה"י הנ"ל. ובד חסרה בטעות המלה "מעי". ומעים הם הגרעינין שבפנים האתרוג, עיין להלן כלאים פ"א שו' 34 ומש"ש.

מפני שהקיאות אוכלות אותן. וכ"ה בד. וכן בכי"ע: שהקאות וכו'. ובירושלמי (שביעית פ"ד ה"ח, ל"ה ע"ג): בוסר וכו', אמר ר' אבון שכן דרך הקיהות אוכלות אותו. ופי' הרש"ס שם (ס"ה ע"א): "מעוברות ששיניהן קיהות שמתאוות לכל דבר אוכלות אותו". ומכיוון שמזכיר גבי קיהות (קיאות) מעי אתרוג וענבי בוסר, הרי מסתבר שהקהות הם בני אדם

[7] כ"ה בכי"ו, בר"ש ובר"מ. ובר בטעות: הריחים.
[8] עיין ברדב"ז במקומו שהגיה בר"מ ע"פ פיה"מ, אבל ברקתי בכמה כתי"י, ובכולם כברפוסים.
[9] עיין באו"ש כאן במקומו.
[10] עיין לעיל פ"ט שו' 49 ומש"ש.
[11] לפני הר"מ היתה בתוספתא שם גירסא מורכבת מני' ד ומני' כי"ו. ועיין ירוש' כאן פ"ה ה"ט, מ"נ ע"ד; ערלה פ"א ה"ד, ס"א ע"ב; נזיר פ"ו ה"י, נ"ה ע"נ (קלפי איסור מצטרפין להיתר).

שנפשם בוחלת במאכל והם רגילים בדברים הללו.[12] ונראה שאין דינם כרפואה, מפני שהקיהות רודפים אחרי מעי אתרוג ובוסר, ומעדיפים אותם על פירות אחרים, ונהגים מטעמם יותר, ולפיכך דינם כמאכל.

קלפי אבטיח ומעי אבטיח וכו'. במשנתנו (עדיות פ"ג מ"ג): מעי אבטיח וקניבת ירק של תרומה ר' דוסא מתיר לזרים וחכמים אוסרין. ולא הוסיפה התוספתא עליה אלא קלפי אבטיח. ובכולם אעפ"י שמשליכין אסורין, כדין משנתנו כאן פי"א מ"ד. וכן פסק הר"מ בפי"א מה' תרומות ה"י. ועיין בירושלמי כאן ומ"ש בזה לעיל דמאי פ"ד שו' 7 ד"ה קנובת ירק. ובירושלמי מעשרות פ"א ה"ב, מ"ח ע"ד: "מעי מלפפון לאכילה, מעי אבטיח לזריעה". וזרע ירקות פטורות מן המעשרות (עיין להלן שביעית פ"ב סה"ז). והירושלמי בשיטת ר' דוסא כאן.

6—7. ר' יעקב או' משמו הבכורות והסייפות וכו'. וכ"ה בד (אלא ששם בטעות: הכברות). ובכי"ע: ר' יעקב אומ' בבכורות וסייפות אסור' וכו'. והנה לא מצאתי במקום אחר שר' יעקב מוסר הלכה בשם ר' דוסא [בן הורכינס], וגי' כי"ע נראית לכאורה נכונה. אבל קשה להניח שמי שהוא הוסיף מעצמו "משמו". ולכאורה נראה שצ"ל לפנינו: ר' יעקב אומר מעי (במקום: משמו)[13] הבכורות וכו', והכוונה לאבטיחים בכורות וכו', והטעם הוא שגרעיני הבכורות והסייפות עדיין לא נתקשו יפה וראויים לאכילה, ור' יעקב מכריע בין ר' דוסא והחכמים.[14]

ברם ברוב המקומות שמזכירים בכורות וסייפות סתם בלי שם לואי הכוונה היא לתאנים,[15] ובפרט כאן שנזכרו בכורות סייפות ואמצע הקיץ (עיין במשנתנו כאן פ"ד מ"ו). ושמא היה סדר המשניות במשנה של התוספתא: גרעינים, קליפות, ועוקצין (כלומר, המשנה התחילה בפנים הפרי), ודברי ר' יעקב הולכים על פי"א מ"ד: עוקצי תאנים וכו'. והוא אומר שבבכורות (כגי' כי"ע) ובסייפות העוקצין אסורים,[16] ובאמצע הקיץ מותרין, והטעם הוא שהעוקץ שהוא מובלע באוכל אינו מתקשה בבכורות ובסייפות.[17] ועיין ב"ר רפמ"ו עמ' 458 ובמקבילה.

7—8. כשם שאסורות לאכל בתרומה וכו'. מכאן משמע שכל הגרעינין, הקליפות והמעים שנשנו למעלה חייבים במעשרות אעפ"י שפירשו מן הפרי. אבל מתוך התוספתא עוקצין פ"ב ה"י מוכח שכמה מהם אין מטמאים טומאת אוכלין, וממילא אין חייבים במעשרות (כמפורש במשנת נדה פ"ו מ"ה), ואין בהם משום טבל. ועיין מ"ש לעיל ה"א. וצ"ע. ועיין להלן עוקצין פ"ג הי"ג ומ"ש להלן שו' 14 ד"ה ר' שמעון.

8. ומעשר טבל. וכ"ה בד, אבל בכי"ע ליתא, ולפנינו הוא באשגרה מכ"מ אחרים בתוספתא, והוא מיותר. והמפרשים פירשוהו ע"פ הבבלי ברכות מ"ז ב' (ומקבילות), ואין צורך.

---

[12] לפי פליניאוס (תולדות הטבע סכ"ג פנ"ו סי' ק"ה) היו מאכילים מעי (זרע) לימון לנשים מעוברות שהיו בוחלות באוכל.

[13] שי"ן ועי"ן דומות זה לזה בכי"י (והן מתחלפות תכופות בכי"י), והסופר שטעה וקרא: משי, תיקן מעצמו: מש[מ]ו.

[14] פירוש המפרשים ז"ל שר' יעקב מדבר בקניבה של ירק אינו מובן כלל, שהרי ירק גדל בכל השנה, ואין בו בכורות, סייפות ואמצע הקיץ.

[15] פשיטא שהגדרת התוספתא (לעיל דמאי פ"א ה"ג) לבכורות וסייפות אינה עניין כלל לנדון שלפנינו.

[16] כגי' כי"ע: אסור' וכו' מותר', כלומר, אסורין וכו' מותרין, לשון זכר.

[17] ושמא היו נוהגים לבשל את הסייפות, והעוקץ היה נאכל אתם. עיין להלן שביעית פ"ג שו' 49 ומש"ש. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ד, עמ' 174 ועמ' 186.

9. **ובמעשר שיני והקדש שלא נפדו.** במשנתנו (פי"א מ"ה): וכן עצמות הקדשים בזמן שהוא מכנסן אסורין וכו'. והתוספתא מוסיפה כאן דין הקדש לבדק הבית. וברור שאם הקדיש את הקליפין והגרעינין אחרי שפירשו שיש בהם מעילה אפילו אין בהם אוכל, ואפילו אם משליכן, שהרי אפילו אם הקדיש עצים מועלין בהם, ואינו עניין לכאן. ובוודאי מדברים כאן שהאוכל היה ברשות הקדש ואח"כ פירשו הגרעינין והקליפין וכו', עיין להלן שו' 44 ומש"ש. ועיין במשנת מעילה ספ"ג ומ"ש באו"ש פ"ה מה' מעילה ה"ח, ובתוספ' תמורה ל"א ב' ד"ה לאתויי. ודכוותיה אף במע"ש שכבר קרא עליהם שם מעשר, ואח"כ פירשו, ודינם כתרומה, עיין ר"מ פ"ג מה' מע"ש הי"ב.

9—10. **הניצולות והרקבונית של תרומה אסורות.** בד: המצולית וכו'. ובכי"ע: המצולות והרקביבית וכו'. וברי"מ פי"א מה' תרומה הי"ג: הנצולות והרקבניות של תרומה וכו'. ובספרי עקב (פי' מ' עמ' 82 ואילך, לפי כת"י ברלין): לא כינה ורקבנית בפירות וכו' ורקבנית בפירות וכו' (ובשאר נוסחאות שם: רקבובית). ואשר לניצולות ציין במהרי"ק על הר"מ הנ"ל לב"ר פס"ז, ד' (עמ' 759) ופע"ד, ג' (עמ' 861): **ויצל וכו'**, כזה שמציל מן הניצולת.[18] וכנראה שניצולת הוא זרע דגן שהוא ריק באמצע[19] ואינו עושה קמח.[20] ונראה שכן צריך לפרש אף בבבלי (ברכות ט' ב'; פסחים קי"ט א'): **וינצלו וכו'** כנצולה שאין בה דגן,[21] כלומר, הריקו את מצרים ועשאוה נצולה, כנצולה זו הריקה שאין בה דגן העושה קמח.

10. **העלו אבק וכו'.** ר"מ הנ"ל. ועיין במהרי"ק שם שנסתפק אם הלכה זו עונה על רקבוניות גרידא או אף על ניצולת.

סובין של חדשות וכו'. משנתנו פי"א מ"ה, והטעם הוא שבחטים חדשות אין הסובין יוצאין ידי אוכל. ועיין ר"מ הנ"ל ובמעשה רוקח שם.

11. **עד מתי חדשות אסורות וכו'.** ירושלמי פי"א ה"ד, מ"ז סע"ד. והר"מ (פי"א הנ"ל הי"ב) פסק כחכמים וכלשון התוספתא.

12. **שלשים יום.** ועל סיו פירש הרע"ב את משנתנו.

תלתן של תרומה וכו'. להלן מע"ש רפ"ב, ובריבמ"ק, ר"ש (ושם בטעות: של טבל) וראו"ש מע"ש פ"ב מ"ג. ר"מ פי"א מה' תרומות ה"ט. ועיין מ"ש על תלתן לעיל פ"ח שו' 17.

שחפה בה בת כהן ראשה וכו'. הקדמונים היו נוהגים לשוף את הראש בתערובת קמח של תלתן, כדי להרחיק ממנו את הסובים.[22]

12—13. **אין בת ישראל רשיית לחוף אחריה.** וכן פסק בר"מ הנ"ל. והטעם הוא מפני ששיירי התלתן הרי לא נתחללו. וכתב הר"מ שם: ומפני מה הותרו הכהנים לחוף

[18] עיין במה"נ שם, הוצ' מרגליות, עמ' תקס"ח: מלמד שנתחייב לבן כלייה וכו'. ולפ"ז כל מקנהו של לבן היתה ניצולת, עיין להלן הע' 20.

[19] granum cassum. עיין מ"ש פלניאוס בתולדות הטבע סי"ח פמ"ה סי' קס"א.

[20] ובהשאלה קראו ניצולת לכל דבר שאין לו ערך, או דבר האבוד. עיין לעיל הע' 18.

[21] כני' בה"נ ד"ב, ריש עמ' 594, והגאונים, עיין אוה"נ ברכות, הפירושים, עמ' 9 ועמ' 107. ודגן פירושו כאן לחם ובשר הפרי, כלהלן סוף מע"ש ומקבילות.

[22] באנגלית dandruffs. וכבר ציין ר"ע לעף בפלורה ח"ב, עמ' 477, לדברי פליניאוס (תולדות הטבע סכ"ד פק"כ סי' קפ"ח) הכותב שהיו משתמשים בקמח של תלתן עם יין ואשלג כדי להרחיק את הסובין –furfures– של הראש. ובספר אלמנצור ה' א' (לפי מלונו של בן יהודה ערך סב ב', עמ' 3900): מסובין שבראש הנלעזות פורפוריא, הסובין יוסרו כשתמיד תעבוד תער בראש ובכל לילה למשוח בשמן.

שערן בתלתן של תרומה מפני שאינו ראוי למאכל אדם. ועיין בר"מ פ"ב ה"ח ופי"ב ה"ז. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 188.

13. אבל מעגנת שערה בשערה. וכ"ה להלן מע"ש. וכ"ה בד כאן ושם. וכ"ה בריבמ"ץ (מעגנות) ובראי"ש הנ"ל. ובר"ש הנ"ל בטעות: מצננת (וצ"ל: מעגנת, כמו שמעתיק בראי"ש). ובר"מ הנ"ל בד' סונצינו: מעגנה.[23] ובכי"ע כאן ולהלן מע"ש: מענגת. ופירוש המלה ע"פ העניין הוא שהיא דוחקת ומסבכת שערה בשערה, ושפה אח"כ את התלתן שנדבק בשערה, וטעם ההיתר הוא שהתלתן כבר בטל על גוף הכהנת ונתחלל, עיין להלן ה"י ומש"ש.

14. אין עושין אותן טחינין. כ"ה בד ובכי"ע, ובכי"ו נשמטה המלה טחינין בטעות. ופירושו שאין טוחנין את הקטניות של תרומה ונותנים דבש ותבלין בתוכם, מפני שמשנים אותן מברייתן, עיין מ"ש על כ"ז לעיל דמאי פ"א שו' 60 ד"ה וכרשנין.

ר' שמעון מתיר בכרשנין. עיין מ"ש ע"ז בדמאי הנ"ל. ולהלן עוקצין פ"ג הי"ג: כרשינין וכו' ור' שמעון אומר אין מטמא' טומאת אוכלין. ובתס"ר שם (ח"ד עמ' 188) פירשתי את המשך התוספתא שם, שר' שמעון סובר שאעפ"י שאין מטמאין טומאת אוכלין מ"מ חייבין במעשרות, ואין למדין מן הכללות (מן הכלל של משנת נדה פ"ו מ"ה). ועיין מע"ש פ"ב מ"ד.

14–15. כמה יהא בתרומת מעשר של דמיי וכו'. משנתנו פי"א סמ"ח. ומסתברא שהיא מדברת ביין ושמן כמו ברישא שם. וכן מוכח מן התוספתא עיין מ"ש להלן.

15. אחד משמנה בשמינית. כלומר, של לוג, והיינו קורטוב. עיין להלן ב"ב פ"ה סה"י ומ"ש בתס"ר ח"ב עמ' 142.

15–16. במי דברים אמורים וכו'. עיין מ"ש על צורה זו לעיל דמאי פ"ג הע' 14.

17. בטהורה אבל בטמאה אפילו כל שהו. וכ"ה בד ובכי"ע. ובפ"מ פי"א סה"ה: „ובתוספתא פ"י גריס הכי כמה יהא בתרומת מעשר של דמאי וכו', בד"א בטמאה אבל בטהורה כל שהוא (ובתוספתא דפוס כתוב האי בד"א בתרא בהיפוך וטעות דמוכח הוא) וכן אתה אומר וכו' ". ומכאן נראה שהעתיק מתוספתא כת"י שלו.[24] ולפי זה התוספתא מתפרשת כפשוטה.[25]

ברם מכיוון שגירסתנו מקויימת אף ע"י ד וכי"ע הרי אין לבטלה בוודאות. ופירושה שמשנתנו (וכן הרישא כאן) מדברת בתרו"מ של יין ושמן טהור של דמאי, אבל בטמא של דמאי אפי' כל שהוא, כלומר, אפילו הרבה,[26] אינו חייב לטפל בו. ואף שגם בתרו"מ של דמאי טמא אסור לו להפסיד לכהן,[27] אינו אלא שאסור לאבדו בידים (כשיש כהן), או להפריש מן האבוד, אבל אין עליו חובת טיפול להוליכה לכהן.

[23] בכת"י מצרי עתיק: מענה, וכ"ה בכת"י תימן אחר (EMC 418). וכן אפשר לקרוא אף בר"מ ד"ק. ובר"מ ד' רומי וכת"י תימן אחר (S. A. 28) מענה (עיין גי' כי"ע). ובשני כתי"י על קלף: מענלה. ובר"מ ד"ו רפ"ב ואילך: מענלת. וכן תיקנו והרפיסו אף בתוספתא בר"ח. ועיין להלן שו' 34.

[24] לעיל בסמוך שם מזכיר פעמים את הכת"י שלו ולפ"ז יש לנו כאן דוגמא של שינוי חשוב בכ"י פ"מ שאינו בכי"ו.

[25] מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 58, שלפני הר"מ והסמ"ג היתה הגי' בתוספתא כמו בכת"י פ"מ הם דברי הבל. עיין מ"ש להלן.

[26] כסינון המשנה בכלים פי"ט מ"ג, שם ספכ"ט ועוד. ועיין תרומות פ"ח מ"ה ומ"ש לעיל פ"ז שו' 57.

[27] עיין לעיל דמאי פ"ח שו' 31 ומש"ש.

ומדברי הר"מ שנעתיק להלן נראה שחסרו לפניו כאן המלים „אפילו כל שהוא", ולפ"ז צ"ל לפנינו: בד"א בטהורה אבל בטמאה וכן אתה או' בתרו"מ שבשאר כל הפירות וכו'. כלומר, בד"א שבשל וודאי אסור אפילו כל שהוא, דווקא בתרומת מעשר של יין ושמן טהור, אבל בתרו"מ וודאי של יין ושמן טמא, וכן בתרו"מ של שאר כל הפירות (חוץ מיין ושמן), בין בדמאי ובין בוודאי בין בטמא ובין בטהור, דינה כיין ושמן של דמאי ששנינו במשנתנו (ובריש כאן) שאם יש בה שמינית שבשמינית מטפל בה, ואם לאו משליכה לאור.

וכן פסק הר"מ בפ"ג מה' תרומות הט"ז: תרומת מעשר (כלומר, בין טהורה ובין טמאה, בין דמאי ובין וודאי) שהיה בה אחד משמונה בשמינית מוליכה לכהן. פחות מיכן אינו מטפל להוליכה, אלא משליכה באור ושורפה (זו היא הסיפא של הבבא שלנו). וביין ובשמן אפילו כל שהוא מוליכה לכהן, ובלבד שתהא תרומת מעשר ודאית וטהורה, אבל אם היתה טמאה או שהיתה של דמאי אם אין בה כשיעור אינו מטפל בה אלא שורפה. ובסמ"ג (עשין קל"ד, קצ"ז ע"ב) העתיק את לשון הר"מ בשם התוספתא, כדרכו (עיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 58 ועוד), וזו היא ממש התוספתא שלפנינו בלי המלים „אפילו כל שהוא".[28]

אבל בירושלמי (פ"א סה"ה, מ"ח ע"א): בטמא. אבל טהור אפילו כל שהוא צריך להחזיר. בדמאי. אבל בודאי בין טמא בין טהור בין רוב בין מועט צריך להחזיר.[29] והירושלמי חולק על התוספתא.

17—18. וכן אתה או' בתרומת מעשר שבשאר כל הפירות וכו'. בהשגות הראב"ד פ"ג הט"ז הביאה ופירשה שתרו"מ של שאר כל הפירות הן דרבנן, ואפילו וודאי הרי הן כדמאי. ועיין מ"ש באו"ש שם, ולעיל בסמוך פירשנו אותה לפי גירסת הר"מ לעיל בתוספתא.

19. שילדה בכור מאכילה וכו'. צ"ל: מאכילו, כמו שהגיהו המפרשים ע"פ הר"מ פ"ט מה' תרומות ה"ט. ואעפ"י שהישראל מחוייב ליטפל בבכור (משנת בכורות רפ"ד), מ"מ הרי גוף הבכור של כהן, ואינו גרוע מישראל ששכר פרה מכהן שמאכילה תרומה (כמפורש במשנתנו פי"א מ"ט). והראשונים (רש"י ותוספ' ע"ז ט"ו א' ד"ה ישראל) נחלקו אם מותר לו להאכיל לבהמה שכורה תרומה משלו דווקא (שקנאה בדמים או שנפלה לו בירושה מאבי אמו כהן) או אפילו תרומה שחייב ליתנה לכהן.[30] ולשיטת רש"י וסייעתו הוי ליה כמאכילה ברשות כהן ובשליחותו, מפני שניחא ליה לכהן שיאכילנה בריוח, ויוצא בזה ידי נתינה.[31] ואפשר שסברא זו היא דווקא בשכר פרה מכהן, שיודע למי הוא מזכה, אבל בבכור אינו מאכילו אלא מתרומה שהיא קניינו. ועיין היטב בירושלמי פי"א ה"ז, מ"ח סע"א—רע"ב.

20. ולא עוד אלא שיזכה לה וכו'. בד: שזכו וכו'. ובכי"ע: שזכה וכו'. ואין שיזכה אלא שזכה, ובאה היו"ד במקום סגול כרגיל בכי"י, עיין מבוא לנוסח המשנה להרי"ן אפשטין ז"ל, עמ' 1243. ורשב"ג סובר שאף בבכור מותר לו להאכילו כרשיעין שחייב ליתנן לכהן, והוא זכה לו לכהן בתרומה, ומאכילה לבכור, וכשיטת רש"י שהבאנו לעיל. ועיין בירושלמי הנ"ל.

20—21. נותן אדן כרשני תרומה לתוך שובכו ואינו חושש. במשנתנו

[28] ועיין במהרי"ק וברדב"ז ששערו שהר"מ גרס בתוספתא „ער שתהא בה כשיעור" במקום „אפילו כל שהוא".

[29] וכ"ה אף בכי"ד ובנוסח הרש"ס. וכ"ה לפני הריבמ"ץ, הר"ש והראב"ד בהשגות על הר"מ שהזכרנו בפנים.

[30] ולעצם העניין באיסור הנאה של כילוי בתרומה עיין מה שהאריך במשנה למלך פ"ב מה' תרומות הי"ד.

[31] ועיין במאירי יבמות ס"ו ב', הוצ' ר"ח אלבק, עמ' 251.

פי"א מ"ט: כרשיני תרומה מאכילין אותם לבהמה ולחיה ולתרנגולים. והנה המשנה שינתה כאן מסיגנונה הקבוע ולא אמרה מאכילין אותם לבהמה ולחיה ולעופות, כמשנת פאה ספ"א.[32] ודייקו מכאן בתוס' אנשי שם למשנתנו „שלא התירו אלא לעופות דומיא דתרנגולים דהכהן נהנה במה שהם אוכלין, אבל לעופות שאין מזונותיהם עליו ואינו נהנה אח"כ מהם אסור, דהוי כמאבדה בידים". ונראה שלכך כיוונה אף התוספתא שמותר לו לכהן לתת כרשיני תרומה לתוך שובכו, ואינו חושש שמא יבואו יוני הפקר ויאכלום.

אבל בר"מ פ"ט מה' תרומות ה"ט הנ"ל: ואוצר אדם כרשיני תרומה לתוך שובכו ואינו חושש שמא יבואו היונים שלו ויאכלו אותן. ואולי צ"ל: [שאינן] שלו וכו'. אבל בדקתי בכמה כתי"י, והגירסא שם כלפנינו.

21. עבד כהן שברח וכו'. להלן יבמות פ"ט ה"ב; גיטין פ"א ה"ה ופ"ב הי"ב; בבלי שם י"ג רע"א. ר"מ פ"ו מה' תרומות ה"א. ובתוספתא יבמות נשנתה ברייתא זו ללמדנו שאעפ"י שמרדה האשה, וברח העבד, אין עבדיהם מפסידים זכותם בתרומה. ובתוספתא גיטין פ"ב נשנתה אגב ההלכות שאין לחשוש למיתה (ועיי"ש גם במשנה שם פ"ג מ"ג), ולפיכך הביאו אף דין רוצח שגלה לערי מקלט. וכאן הובאה כל הברייתא כמו שהיא אגב הברייתא שלעיל ששנינו בה שמותר להאכיל תרומה לקניין כספו של כהן.

22. לא יצא הרוצח וכו'. תוספתא יבמות וגיטין פ"ב הנ"ל. ולכאורה משמע שאפילו כהן גדול זקן או חולה, ודינו כיוצא במזיד (עיין בבלי מכות י"ב א', בפיה"מ להר"מ שם פ"ב מ"ז וברי"ח ובריטב"א לבבלי הנ"ל, וברי"מ פ"ה מה' רוצח הי"א). ולא מצאתי הלכה זו בר"מ.

23. בקרו של כהן שהיה עומד וכו'. וכן מעתיק בר"מ פי"א מה' תרומות הי"ח. ולפ"ז פירושו שאם הבקר של הכהן נמצא ברפת אחת עם הבקר של ישראל, או שהכלים של הכהן ושל הישראל נארגים במקום אחד מותר לו לישראל להדליק על גביהן שמן שריפה בלי רשות כהן. כמפורש בר"מ הנ"ל. והטעם הוא, שנר לאחד נר למאה, והרי הוא מדליק לטובת הכהן, ומה בכך שאף הוא יהנה.

ובירושלמי כאן (פי"א ה"ז, מ"ח ע"ב): בקרו של כהן שהיה מאכיל אצל ישראל וכו'. ובירושלמי שבת (פ"ב ה"א, ד' סע"ג): בקרו של כהן שהיה עובר (צ"ל: עובד) אצל ישראל וכו'. ולפי גירסא זו פירושה שרועה בקר של כהן שהיה מאכיל (או: עובד) בבקר של כהן אצל ישראל מותר לו לישראל להדליק שמן שריפה על גבו ולהאכיל גם את בקרו לאור השמן.

23—24. וכן כליו של כהן שהיה נארג וכו'. וכ"ה בד ובר"מ הנ"ל ובירושלמי שבת הנ"ל. וכליו הוא לשון יחיד (הכלי שלו). ובירושלמי כאן הנ"ל: וכן בגדו של כהן וכו'. ובכי"ע: שהיו נארגין וכו'. וכבר העירותי בכ"מ שיד „מתקנת" עברה על פני כ"י זה.

25. ישראל שהיה יושב בחנותו של כהן הרי זה ממלא לו את הנר וכו'. הלשון סתומה ואפשר לפרשה שהכהן ממלא לו את הנר לישראל וכו'. אבל אפשר לומר ש„ממלא לו" היא פעולה חוזרת, כלומר הישראל ממלא לו לעצמו את הנר. ובר"מ פי"א הט"ז: ממלא הכהן נר שמן שריפה ונותנו לישראל לעלות בו לעלייה וכו'. ובסמ"ג (לאוין רנ"ח, ע"ה ע"ד) וכן בכפו"פ (ספכ"ג עמ' תס"ו) העתיקו את לשון הר"מ בשם התוספתא. ובירושלמי (כאן ושבת פ"ב הנ"ל): תני ישראל וכהן שהיו שותפין בחנות ממלא ישראל את הנר שמן שריפה ועולה לעלייה וכו'. ולפי הירושלמי שאף ברישא בשותף עם כהן עסיקינן וודאי שמותר לו לישראל להדליק שמן שריפה לצרכי השותפות בלי רשות כהן. ועיין מ"ש להלן.

[32] וכ"ה בקביעות במשנה ובתוספתא. עיין במשנת פסחים רפ"ב; ביצה פ"א מ"ט; ב"ק ספ"ה; חולין פ"ב מ"ה ופ"ח מ"ד; בכורות פ"ח מ"א ובמקבילות; כריתות רפ"ה; מכשירין פ"ו מ"ה; זבים פ"ב מ"ב; עוקצין פ"ג מ"ב.

26. עולה לעלייה ויורד לדות וכו'. וכ"ה בכי"ע. ובד: לדו', כלומר, לדות (ובד"ח פתרו בטעות: לדור). אבל במשניות ובירושלמי רגיל יותר "חדות"[33] במקום "דות". וחדות הוא בור שהיו מחזיקים בו חביות של יין או שמן (עיין להלן ב"מ פ"ו ה"י) או בור בשדה שהיו אוצרים בו חטים ושעורים.[34] ופירושו שמותר לו להדליק שמן שריפה על מנת לעלות בנר זה לעלייה (מקום מגורות החטים והשעורים בבית) או לרדת בו לחדות לצרכי הכהן גרידא, אבל לא לצרכיו. וכר"מ הנ"ל: לעלות בו לעלייה, ולהכנס לחדר וכו'. וכנראה שהיה כתוב בתוספתא שלפני הר"מ: ויורד לחדו' וניסח רבינו: לחדר. ובירושלמי הנ"ל: ועולה (בשבת מוסיף: בו) לעלייה ויורד בו[35] לעשות צרכיו של כהן וכו'. ועיין בס' הישר לר"ת, יבמות סי' י"א, ו' ע"א, ומ"ש להלן.

27. אם היה שותף עמו בחנות וכו'. וכן בר"מ הנ"ל: ואם היה שותף עמו מותר. כלומר, מותר לו לעשות בנר זה אפילו צרכיו גרידא, כדי שיתפנה מהר לעסקי השותפות, עיין המעשה בר' חנניה בר עכברי בירושלמי הנ"ל. ובמאירי יבמות ס"ו ב' (עמ' 251): וכמ"ש בתוספתא[36] בבית מדרשו של רבי היו מדליקין בשמן שריפה של תרומה בשביל כהנים שהיו שם, ואף ישראל משתמש עמהם לאורה, וכמ"ש בברייתא באחרון של תרומות שאם היה ישראל שותף עם הכהן בחנות, כהן ממלא את הנר בשמן שריפה ומשתמש בו ישראל. ומשמע שפירש הרב כאן מותר, כלומר, לעשות צרכי השותפות. וכן משמע בירושלמי הנ"ל, כפי שפירש ברדב"ז על הר"מ הנ"ל, כדי שלא לעשות מחלוקת בין הירושלמי והתוספתא. וכן משמע מלשון הברייתא שבירושלמי המדברת מלכתחילה בשותפים, שאסור לו להשתמש בשמן שריפה שלא לצורך הכהן.[37]

27–28. וכן כהן שהיה מסב בתוך ביתו של ישראל וכו'. וכ"ה בד. ובמאירי הנ"ל: וכ"א (=וכן אמרו) שם שכהן שהיה בבית ישראל מדליק לו וכו'. וכן במרדכי יבמות (פ"ז סי' ס"ו): ובתוספתא דפרק בתרא דתרומה[38] תניא כהן שהיה מיסב בתוך ביתו של ישראל וכו'. ובירושלמי (תרומות ושבת הנ"ל): כהן שבא לעשות חשבון עם ישראל והדליק על גביו שמן שריפה ועמד לו והלך לו, אע"פ כן אין מחייבין אותו וכו'. והביאו ברייתא זו לעיל שם (בירושלמי תרומות) והעמידוה במזכה לו את השמן ע"י אחר. וכנראה שפירשוה שהכהן בא לעשות חשבון לצורך ישראל גרידא.

ובר"מ פי"א הי"ז: ישראל שהיה אורח אצל כהן, והדליק לו שמן שריפה, ועמד הכהן והלך לו, אינו חייב לכבותו עד שיכבה מאליו. וטובל הישראל פתילה בנר הכהן ומדליק לילך בה. וכרור שהר"מ לא בדה לשון משונה זו (שהכהן הלך מביתו שלו) מלבו ושינה "והדליק" במקום "הרי זה מדליק". ובוודאי גרס כן בתוספתא כאן. ועיין להלן בסמוך בתוספתא.

30. להדליק לו וכו'. מדברי הר"מ הנ"ל משמע קצת שגרס: והדליק (במקום: להדליק) וכו'. ושמא בא הישראל לביתו של כהן לצרכי כהן, ואם לא יתן לו שמן לחזור לא היה בא, וכמעשה של ר' חנינא בר עכברי בירושלמי שם. ועיין מ"ש להלן הע' 39.

30–31. וכן בת ישראל שנכנסה אצל בת כהן וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע: בת ישר' שהיה בידה נר מלא שמן וכו'. ואעפ"י שנשמטה שם בבא שלימה, מ"מ למדנו מכי"ע

[33] עיין ערוך ערך דות, פיהי"ג לטהרות, עמ' 49, ור"ש אהלות פי"א מ"ח.
[34] עיין במלונו של בן יהודה ערך חדות סוף הע' 2.
[35] כ"ה בגוף כי"ל בתרומות. ונמחקה המלה „בו" ובין השורות הושלם: לחנות, וכן הרפיסו בר"ן. ובכי"ר חסרות „בו לחנות".
[36] כנראה שצ"ל: בתוספות, עיין בתוספ' שם ס"ו ב' ד"ה לא, ומ"ש בתשלום תוספתא, עמ' 43.
[37] ושמא הכוונה שם שאין לכהן שום הנאה בשמושו של ישראל בשמן שריפה.
[38] וכ"ה אף בר"ק ובד"ו רפ"ב. ועיין לעיל פ"ה הע' 87.

שלא היתה שם המלה "וכן". ובאגודה סוף תרומות (קצ"ב ע"ב): תניא בתוספתא בת ישראל שנכנסה להדליק מכהנת וכו'. ולפ"ז יש כאן עניין אחר. וכן בירושלמי: בת ישראל שנכנסה להדליק מכהנת וכו'. והעמידוה בירושלמי (שם) ששעת משלחת זאבים היתה (כלומר, והתירו לעשות כן מפני הסכנה), ולא עמד ב"ד וביטל את ההיתר. ולפ"ז אין הלכה זו דבוקה לרישא, ויש כאן טעם אחר. אבל אם אנו גורסים כאן "וכן בת ישראל" (כגי' כי"ו וד), עלינו לפרש שאף דין הרישא נתחדש בשעת משלחת זאבים, ולא בא ב"ד וביטל,[39] עיין במשנה למלך פי"א הי"ח. ועיין בפי' הרידב"ז לירושלמי כאן ספי"א, ג"ח ע"ב ד"ה תני.

33. הרי זה נותנת לתוכו חולין וכו'. בירושלמי כאן פי"א ה"ז, מ"ח ע"ב (ובמקבילה שבירושלמי שבת פ"ב ה"א, ד' ע"ד): א"ר אבהו שנה לי יונתן בן עכמאי בת כהן שהיתה עומדת ערב שבת עם חשיכה ובידה נר וכו'. והברייתא מתבארת יפה לשיטת הירושלמי (שבת פ"ב ה"ב, ד' ע"ג) שאסור להדליק שמן שריפה בשבת מפני שאין שורפין קדשים בשבת וביו"ט, ואפילו אם המלאכה נעשית מאליה. וזהו דווקא אם מדליק את הנר בע"ש עם חשיכה לכבוד שבת, ונראה כמדליק את הקדשים ע"מ לשורפן בשבת, אבל אם מוסיפין שמן של חולין לתוך הנר, הרי הוא כאילו מדליק את החולין, ונמצאו הקדשים נשרפין מאליהן. ולשיטת הבבלי (שם כ"ג ב') פירושו שאם נתן חולין בנר הרי מראה שאינו רוצה שיכלה השמן מהר, ואין כאן גזירה שמא יטה, כפירוש המפרשים. ועיין במה"פ בירושלמי בסוף מכילתין ד"ה תני.

33–34. סך כהן עצמו שמן של תרומה ומביא בן בתו ישראל וכו'. וכן בירושלמי מע"ש (פ"ב ה"ב, ג"ג ע"ג): סך הוא כהן שמן של תרומה ומביא בן ביתו[40] של ישראל ומעגלו על גבי מעיו, ואינו חושש. והפירוש כאן ברור, שהכהן סך את עצמו ומעגיל על עצמו את בן בתו, והוא מותר מפני שהשמן כבר נתחלל ע"ג הכהן. ברם בבבלי כריתות (ז' א') שנינו: תני רב חנניה קמיה דרבא מנין לכהן גדול שנטל משמן המשחה שעל ראשו ונתן על בני מעיו, מנין שהוא חייב, שנאמר על בשר אדם לא ייסך. א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי מ"ש מהא דתניא כהן שסך בשמן של תרומה, בן בתו ישראל מתעגל בו ואינו חושש. א"ל התם ומתו בו כי יחללוהו כתיב, כיון דחלליה הא איתחיל, אבל גבי שמן המשחה כתיב כי נזר שמן משחת אלקיו עליו, שמן משחה קרייה רחמנא דאע"ג דאיתא עליו לא איתחיל. והנה לפי גירסא זו ברור שהתלמוד מחלק בין שמן תרומה ובין שמן המשחה, ששמן תרומה מתחלל ושמן המשחה אינו מתחלל.

אבל נוסח הברייתא שלנו בבבלי בדפוסים כולו מתוקן ע"פ רש"י ופירושו. ובכי"מ שם: דתניא כהן שסך שמן של תרומה לבן בתו ישראל, מתעגל בו ואינו חושש. והפירוש מבואר במיוחס לר"ג שם (בהוצ' ראם, ח' ע"ב): "כהן שסך שמן של תרומה [ל]בן בתו ישראל שאינו רשאי לסוכו, ואעפ"כ מתעגל בו, אותו בן בתו ישראל מתהפך בו באותו שמן, כדי שימשח כל גופו, ואינו חושש לשם איסור, הואיל והוא לא שם על עצמו קודם לכן באיסור. א"ל. לא דמי התם בשמן של תרומה ומתו בו כי יחללוהו, הוא הכהן שסכו ענוש שחיללו, וכיון שחיללו יצא לחולין, הלכך מתעגל בו ואינו חושש. הכא אע"ג דאיתא עליו לא איתחל, דהא נמשח ראשו בהיתר, וכיון דלא איתחל, הלכך כי סכו על בני מעיו חייב". ולפי גירסא זו ופירושה, ההבדל בין שמן תרומה ושמן המשחה הוא שבשמן תרומה כאן סכו באיסור ונתחלל, אבל בשמן המשחה הרי סכו בהיתר ולא נתחלל.

וכדי להוציא מגירסא זו ופירושה כתב רש"י שם: "כהן שסך בן בתו ישראל מתעגל בו כו'.

[39] ולפי זה אין צורך לפרש את הרישא בישראל שבא לצורך הכהן.

[40] כתיב מלא במקום: בן בתו, עיין דק"ס מגילה, עמ' 138, הע' ה'; מבוא לנוה"מ להרי"ן אפשטין, עמ' 1241. ועיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 176 (לשו' 12).

ופי' כהן שסך את עצמו שמן, יכול בן בתו ישראל לבא להתעגל בו, ואפילו גדול, ושף עצמו באבי אמו ואינו חושש, אלמא כיון דבטלה בהיתרא בטלה, והכי תניא בהדיא בתוספתא דמסכת תרומות סך כהן את עצמו שמן של תרומה ומביא בן בתו ישראל ומעגלו על גביו". ורבינו הביא את התוספתא כדי להוכיח שהכהן סך את עצמו ולא את בנו, ונמצאנו למדים ממנה שהשמן בטל אפילו אם ניסוך בהיתר.[41] והר"מ (פי"א ה"ח) העתיק את לשון התוספתא. ובסמ"ג (לאוין רנ"ח, ע"ה ע"ד) העתיק את לשון הבבלי.

34—35. ונכנס למרחץ. כלומר, סך את עצמו מחוץ למרחץ דווקא, אבל במרחץ אסור לסוך בשמן של תרומה משום בזיון קדשים. עיין בירושלמי שביעית פ"ח סה"ב, ל"ח ע"א, ובבאור הגר"א שם, ומ"ש בתס"ר ח"א עמ' 59.[42]

35. אין הזר נמנע וכו'. וכ"ה בד. אבל בכי"ע: ואין הזר נמנע וכו'. ומכאן שהלכה זו דבוקה לשלפניה. וכן בר"מ (פי"א ה"ח הנ"ל): ואם סך עצמו בשמן ונכנס למרחץ מותר לזר וכו'. ועיין להלן.

מלמשחינו. בכי"ע: מלמשחו. ובד: מלשמשינו. ובר"מ הנ"ל (בכל הדפוסים, לרבות גם ד' רומי ושונצינו): מותר לזר למושחו, ולא מצאתי קיום לגירסא זו בשום כת"י. ובכ"י על קלף (זולצברגר): למששו. ובכ"י שני על קלף (רבינוביץ): לשהותו. ובשלשה כת"י אחרים: למשותו (למשתו). ונראה שהגירסא (ברמב"ם) "למשותר" נכונה (וממנה נשתבש למושחו). וכן במשנת שבת פכ"ב מ"ו (הוצ' לו, קויפמן פרמה ועוד): סכין ומתמשין. ובפיה"מ להר"מ שם: ומתמשין (כ"ה בכי"י) הוא מגזרת משה, משיתיהו, ועניינו משיכה וגרירה, כלומר, שמושכין וגוררין הידים על הגוף בחוזק. וגירסא זו מתאימה לגירסת ד כאן: מלשמשינו (מלמשמשינו, עיין בשנו"ס למשנת שבת הנ"ל), ועיין בכ"מ במקומו. ולהלן שבת פ"ג (ד פ"ד) ה"ו: אין משמשין (ד: משחין; כי"ע: מושחין; כי"ל: ממשחין) את המעיין. וצ"ל: אין ממשין וכו'.

ואין הבדל להלכה בין הגירסאות, והעיקר הוא שמותר לו לישראל לשוף את הכהן בשמן של תרומה, אע"פ שידיו של ישראל ניסכות בשמן. ולכאורה אין הלכה זו מובנת, שהרי כבר אמרנו לעיל שהשמן מתחלל ע"ג הכהן, ופשיטא שאם הכהן סך את עצמו מחוץ למרחץ וכבר נתחלל, מותר לו לישראל למרח את השמן על גביו.

ולפיכך נראה שאין התרומה מתחללת אלא דווקא אם הכהן נותנה על גופו כסיכה שתבלע במקומה, אבל אם נתן הרבה שמן במקום אחד כדי למרחו אח"כ בשאר הגוף לא נתחלל.[43] והכהן, מכיוון שאסור היה לו לסוך בתרומה בבית המרחץ, היה נותן בראשו הרבה שמן,[44] וממנו היה מתחיל לסוך את שאר האברים.[45] וכאן לא נתחלל כל השמן שע"ג הראש, ועודף

[41] ולפ"ז אין להוכיח כלל מדברי רש"י שאין התרומה מתחללת אלא דווקא אם נתחללה בהיתר, שהרי כל עצמו של פירש"י כאן בא להוציא מפירוש המיוחס לר"ג הנ"ל, שפירש להפך, כלומר, שאין התרומה מתחללת אלא דווקא אם נתחללה באיסור, והוכיח רש"י מן התוספתא שאף בהיתר דינו כן, ולפיכך הגיה ופירש אחרת. וכן יוצא מדברי הראשונים (עיין תוספ' מנחות ס"ט א' ד"ה דבלע, ר"ש אהלות פי"א מ"ז; תו"י יומא פ"א רע"א) שאפילו זר מחלל את התרומה. ועיין במל"מ פי"א מה' תרומות ה"ח שרייק מלשון הכ"מ (והוא באמת לשון רש"י הנ"ל) שאין התרומה מתחללת אלא אם ניסוכה בהיתר. ולפי דברינו אין שום ראיה מלשון רש"י. ועיין לעיל דמאי פ"א הכ"ג שו' 58 ובמל"מ הנ"ל.

[42] עכשיו ראיתי שכבר קדמני בעיקר הדברים במל"מ הנ"ל.

[43] ואינו דומה לשמן המשחה שבראש כהן גדול שהיה מתחלל לולא הפסוק (עיין מ"ש לעיל שו' 33, 34), שהרי שמן המשחה לא ניתן לסיכה על הגוף, וכשניתן על הראש כבר נעשתה מצותו, והיה ברין שיתחלל מיד, אלא שלמדנו מן הכתוב שאינו מתחלל כל זמן שישנו עליו. עיין בתוספ' כריתות ז' א' ד"ה מניין ובתוספ' הרא"ש שם בהשמטות לשטמ"ק בסוף המסכת.

[44] עיין להלן בתוספ' שבת פט"ז (בד פי"ז) הט"ז. ועיין בבלי שם קכ"ח ב'.

[45] עיין בבלי שם ס"א א' ובמס' ד"א פ"י (הוצ' היגר, עמ' 298).

השמן הוא עדיין כמונח בכלי, ומ"מ התירו לו לישראל לסוך ולמשמש בשמן זה את גוף הכהן, מפני שהוא עושה כן לצורך הכהן, ואינו חושש למקצת השמן שידו ניסכת בו.

ורק ע"פ שיטה זו נבין את פיה"מ להר"מ במע"ש (פ"ב מ"ב) שנתקשו בו במל"מ ובמעשה רוקח על הר"מ כאן. שכן שנינו במשנת מע"ש הנ"ל: ר' שמעון אומר אין סכין שמן של מע"ש בירושלים וחכמים מתירין. ופירש הר"מ שמעולם לא נחלק ר"ש על היתר סיכה במע"ש בירושלים, אלא כוונת ר"ש שאסור לו לאדם לאמר לחבירו שיסוך אותו במע"ש, כדי שע"י זה תמשח יד הסך, ונמצא מרויח בעבודתו, עבודת הסיכה. ואמרו החכמים לר"ש אם הקל בתרומה החמורה "ר"ל שיתן הכהן לישראל שמן של תרומה וימשח אותו בו, ולא נקפיד במה שידבק בידו מן השמן,[46] אינו דין שנתיר זה במעשר שני הקל שהוא מותר לזרים, ונאמר גם כאן (כלומר, במע"ש) שלא נקפיד במה שידבק בידו מן השמן. וכן אמר בתלמוד (כלומר, בירושלמי שם הנ"ל) מה היקילו בתרומה כהדא דתניא סך כהן שמן תרומה ומביא ישראל ומעגילו על גבי מעיו ואינו חושש". והדברים הללו אינם מובנים כלל, ומה לה לברייתא זו (הרישא שבתוספתא כאן) לדברי ר"ש במע"ש, והרי כאן מותר לו לעשות כן מפני שנתחללה התרומה, עיי"ש במשל"מ הנ"ל.

ולפי דברינו הנ"ל דברי הר"מ מבוארים. ורבינו דייק משינוי לשון הירושלמי שהעתיק: "על גבי מעיו" שהכוונה היא שהכהן עושה כן לצורך עצמו, כלומר, הכהן רוצה לסוך ולמשמש בבני מעיו,[47] ומנהגם היה למשמש ואח"כ לסוך, ואומרת הברייתא שמותר לו לכהן לסוך שמן הרבה במקום אחד, ולהביא בן בתו של ישראל ולהעגילו ע"ג מעיו ואינו חושש, אעפ"י שבזה אף בן בתו ניסוך, מפני שעושה כן לטובת הכהן, ואין אנו חוששים לשמן שמתדבק בבן בתו, אעפ"י שהשמן לא נתחלל לפני הסיכה והמשמוש.

35–36. לא יתן כהן שמן של תרומה וכו'. וכ"ה בד. ובכי"ע הסדר הוא: שמן של תרומה אין סכין (כלומר, הרישא של הי"א) וכו' לא יסוך כהן שמן של תרומה על גבי טבלה וכו'. והברייתות נכפלו להלן שביעית פ"ו ה"ט ואילך והובאו בירושלמי שם פ"ח ה"ח, ל"ח ע"ב. ועיין להלן שבת פט"ז (בד פי"ז) הי"ד ומש"ש.

36. על גבי טבלה של שיש להתעגיל עליה. בר"מ פי"א מה' תרומות ה"ו: אבל לא יתן שמן על גבי טבלא של שיש להתעגל עליה מפני שמאבדו. והכוונה היא שאף בטבלא של שיש שאינה בולעת, מ"מ נשאר קצת שמן ע"ג השיש שאינו נכנס בגופו (עיין במהרי"ק שם וברש"ס שביעית, קכ"ה סע"ב). אבל אם עבר ונתן והתעגל עליה, כבר נתחלל. ועיין לעיל דמאי פ"א שו' 58 ומש"ש.

רבן שמעון בן גמליאל מתיר. וכ"ה להלן בשביעית ובירושלמי שם הנ"ל. אבל בתוספתא שבת הנ"ל לא נזכרו דברי רשב"ג (שהרי האיסור שם הוא מטעם אחר, עיין לפ"ש בתכלת מרדכי שם). ברם בירושלמי (שם פ"ו ה"ב, ח' ע"א, ובמקבילה בסנהדרין פ"י ה"א, כ"ח ע"א) אף שם: רבן שמעון בן גמליאל מתיר. ועיין מ"ש להלן בטעמו של רשב"ג.

ולעצם העניין כבר העיר ברייל[48] על האניקדוטה באדריאנוס קיסר שמסופר עליו שפעם ראה חייל זקן מתחכך בכותל בבית המרחץ. וכששאל אותו הקיסר למה הוא נתן לשיש לגרד אותו,[49] ענהו החייל שהוא עשה כן מפני שאין לו עבד. ונראה שהעניים נהגו להתעגל ולהשתבר

[46] והר"מ כותב כל זה בערבית, כלומר, אין כאן ציטטה.

[47] עיין להלן שבת פ"ג (ד פ"ד) סה"ו ומ"ש בתס"ד ח"א, ריש עמ' 114, ועיין בבלי שם קמ"ז ב, וסנהדרין ק"א א'.

[48] יאהרביכער שלו ח"א, עמ' 216.

[49] חיי אדריינוס פי"ז סי' ו': *Script. Hist. Aug.* Se marmoribus destringendum daret.

על השיש, מפני שחסו על השמן שלא ילך לאיבוד ויבלע בטבלא שמשתברים עליה (ולפיכך לא התעגלו על העור). וטעמו של רשב"ג מתבאר מתוך דבריו במס' ד"א רבה פ"י (הוצ' היגר עמ' 300): ומעשה ברבן גמליאל שהיה חלוש, חלפו לו שמן על השיש ולא קבל. רבן שמעון בן גמליאל אומר המשתבר על השיש חבירו של חמור, כלומר, כחמור הזה שמתחכך בכותל של אבנים, מה שאין כן בני אדם שהם מתעגלים על קוטוביליה (עיין להלן), ואינם חסים על קצת השמן שיבלע בה. ונראה שלפיכך מתיר רשב"ג לתת שמן על השיש ולהתעגל עליו, מפני שחזקה על אדם המתעגל והמשתבר[50] על השיש שלא ישאיר כלום על גבי השיש, ויתחכך בו עד שיסחט כל השמן שבו. אבל ליתן שמן ע"ג עור אף רשב"ג מודה שאסור, מפני שהעור בולע.

37. שמן של תרומה אין סכין וכו'. להלן שביעית פ"ו סה"ט בכי"ו ובד (לעניין שמן של שביעית). ובכי"ע ליתא שם, אבל ישנה גם בר"מ פ"ה מה' שמיטה ה"ז. ועיין מ"ש בשביעית שם. והלכה שלנו הביאה הר"מ בפי"א מה' תרומות ה"ז, ופשוטה היא, שהרי אפילו סתם ידים שניות הן ופוסלות את התרומה, ועושות את המשקין תחילה. ולא נצרכה אלא לסיפא.

37–38. משפשפו אפי' בידים טמאות. המפרשים פירשו שמשפשף וסך, והטעם הוא מפני שכבר נתחלל השמן. אבל נראה יותר שאין כאן עניין לחילול,[51] אלא פירושו שמשפשפו על גבי בשרו כדי לנגבו.[52] וכן הפירוש לעיל דמאי פ"א שו' 57, עיין מש"ש. ולא הצריכו לשפשף ולנגב לכלוך של תרומה בידים טהורות דוקא.

38. שמן של תרומה אין חוסמין בו וכו'. וכ"ה בר"מ פי"א רה"ו ולהלן שביעית הנ"ל. אבל ברשב"א כ"מ ל"ח ב' (ד"ה ואסיקנא, וכן מעתיק בשטמ"ק בשמו): ותניא שמן של תרומה אין מסיקין (צ"ל: מסיכין) בו תנור וכירים, ואין סכין בו מנעל וסנדל. לא יסוך את רגלו והוא בתוך המנעל או בתוך הסנדל. ועיין להלן ביצה פ"ג הט"ז ובבלי שם ל"ד א' וירושלמי מו"ק פ"א ה"ט, פ"א רע"א. ומכאן משמע שנהגו לסוך בשמן, כדי להקשות ולחסם את התנור והכירים, והטעם כדי לחסמן (בביצה שם) עונה על כולם, אבל רש"י (בביצה שם) ושאר הראשונים לא פירשו כן.

39. לא יסוך את רגליו וכו'. ר"מ פי"א מה' תרומות ה"ו. ועיין במסה"ת.

41. ומתעגל על גבי קטבוליא ואינו חושש. בד ובכי"ע ובר"מ הנ"ל: קטבוליא חדשה וכו'. וכ"ה במקבילות שבשביעית ובתוספתא ובירושלמי שבת. אבל בבבלי שם חסרה המלה "חדשה", ועיין בר"מ פכ"ג מה' שבת ה"י. והחידוש הוא שאעפ"י שהקטבוליא חדשה ובולעת הרבה מ"מ מותר. ובפירוש המלה קטבוליא כתב הגאון (פיה"ג כלים פט"ז מ"ד עמ' 45): פי' עור של מעלה קורין אותו בל' יוני אנבולי, ושהוא למטה קורין אותו קטובולי (καταβολή).

42. שמרים של תרומה ראשון ושיני אסור וכו'. וכ"ה בתוספתא כ"י פ"מ לירושלמי פי"א ה"ה, ובירושלמי שם ובבבלי ב"ב צ"ז א' ובר"מ פי"א מה' תרומות הי"ג. אבל בד ובכי"ע בטעות: ראשון אסור שיני מותר. ופירש הרשב"ם (בב"ב שם) שנתן מים ע"ג שמרים ומצא כמדתן. ועיין מעשרות פ"ה מ"ו ובבבלי ב"ב שם וברמב"ן שם.

ושלישי מותר. ופירש הרשב"ם "ואפילו אם יש בו טעם יין", מפני שאינו אלא קיוהא בעלמא. ובירושלמי מוסיף: במה דברים אמורים בשנתן לתוכן מים. אבל לא נתן לתוכן מים אפילו

[50] עיין מ"ש על "שבר" בירחון סיני תרצ"ט, עמ' נ"ד ואילך. ועיין בשירי מנחה בראש ס' מתת יה לר"מ שטרשון, עמ' 47, סי' צ"ה וסי' צ"ו.

[51] עיין מ"ש לעיל שו' 35 ד"ה מלמשחינו.

[52] כסינגון המשנה, במקואות פ"ט סמ"ב; לעיל פ"ו שו' 38; ירוש' ברכות פ"ג ה"ח, ו' ע"ד; שבת פ"י ה"ב, י', רע"ב; בבלי יומא ל' רע"א ועוד.

שלישי אסור. ופי' הרש"ס: אבל לא נתן לתוכן מים, אלא שנתן יין של חולין לתוך שמרים של תרומה כדי לחזקו, אפילו נתן בהם יין ג' פעמים אסור, מפני טעם השמרים שמחזקין את היין. ופירושו מיוסד על באור הבבלי (זבחים ע"ט ב') בברייתא של חרסן של זב (להלן הי"ג), עיין מ"ש להלן שו' 46—47. וברי"מ הנ"ל: ואם לא נתן עליהן מים אלא מסנן היין מעל השמרים בלבד, אף השלישי אסור לזרים. ובמהרי"ק שם: "ולא נתברר לי כשלא נתן מים, מה שייך פעמים לא שני ולא שלישי". אבל נראה שאף בר"מ "מעל השמרים בלבד" פירושו שהשמרים בלבד שהן תרומה סינן עליהן יין של חולין, וכפירוש הרש"ס הנ"ל.

42—43. ר' מאיר או' שלישי בנותן טעם. וכ"ה בתוספתא כ"י פ"מ הנ"ל ובירושלמי בנוסח הרש"ס[53] ובבבלי הנ"ל. אבל בד ובכי"ע בטעות: שני בנותן טעם.

43. שיני. ראשון אסור ושיני מותר. וכן בתוספ' כת"י פ"מ. ובירושלמי הנ"ל: שמרים של מעשר שני, ראשון אסור, ושני מותר. וכן בבבלי הנ"ל: ושל מעשר, ראשון אסור וכו'.[54] וכן פסק הר"מ בפ"ג מה' מע"ש הי"ב. ובד בטעות: ושל מעשר, ראשון ושני אסור, שלישי מותר. ובכי"ע: ושל מעשר, ראשון שיני אסור וכו'.

ר' מאיר או' שיני בנותן טעם. וכ"ה בכת"י פ"מ ובירושלמי ובבבלי הנ"ל. ובד בטעות: ור' יהודה אומר בנותן טעם. ובכי"ע: ר' מאיר אומ' שלישי בנותן טעם.

43—44. ושל הקדש. ראשון וכו'. וכ"ה בכי"ע, בכ"י פ"מ ובבבלי הנ"ל. וכן פסק הר"מ בספי"ג מה' טומאת אוכלין. ובד בטעות: ושל חדש, וצ"ל: ושל קדש. ובירושלמי חסרה בבא זו, ועיין מ"ש להלן.

44. ורביעי מותר וכו'. ובבבלי הנ"ל שאלו: ורמינהי של הקדש לעולם אסור וכו'. לא קשיא כאן בקדושת דמים, כאן בקדושת הגוף.[55] ופירשו הרשב"א ורבינו יונה (לפי שטמ"ק שם) שבקדושת דמים לעולם אסור, שהרי מ"מ יכול לקבל דמים בעד המים, ואפילו אין בהם אלא קיוהא בעלמא, אבל בקדושת הגוף שאינו חל אלא על היין, כבר אין כאן יין.[56] וכן משמע גם בירושלמי פי"א ה"ה שחילקו כן בין קדשים שאין להם מתירין ובין קדשים שיש להם מתירין, בחבית של קדש שנתן לתוכה חולין,[57] עיי"ש. ועיין מ"ש לעיל שו' 9. ושאר הראשונים פירשו להפך.[58]

ובירושלמי הנ"ל לא נזכרה בבא זו של הקדש כלל, אלא אמרו שם: ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יוצדק הקודש במי נוי'. והגר"א ז"ל הגיה ע"פ המאמר של ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יהוצדק בבבלי ב"ב צ"ז א'. ובפ"מ הגיה: במינויין, ופירש שדינו כמיניינו לענין טומאה, שראשון, שני ושלישי טמא (ורביעי אינו אלא פסול), וכן אף כאן: ראשון, שיני ושלישי אסור, וכמפורש בתוספתא. וכיון לגירסת כי"ר: בקודש כמיניינו. וכן בנוסח הרש"ס:

[53] בכי"ל, בכי"ר ובהוצאות שלפנינו ליתא. וכנראה שהרש"ס הוסיף בעצמו ע"פ הבבלי.

[54] ביד רמה שם: והאי מעשר דקאמרי ראשון אסור שני מותר, דוקא במע"ש, אי נמי במעשר עני, אבל במעשר ראשון הניתן ללוי כיון דטבול לתרו"מ שבו, כתרומה דמי וכו'. ולא כיון רבינו לפרש שהברייתא מדברת במעשר עני, שהרי התלמוד מעמיד את הברייתא השניה שם בדמאי, ובדמאי מ"ע לעצמו, אלא כוונתו שדין הברייתא אינו נוהג אלא במע"ש ובמעשר עני, אבל לא במעשר ראשון.

[55] כסדר של כתי' וראשונים, עיין דק"ס שם, עמ' 294, הע' ב'. ועיין להלן הע' 56.

[56] וכן משמע קצת מסדר התלמוד: כאן בקדושת דמים וכו' כאן במעשר ודאי, שמפרש בתחילה את הברייתא השניה, עיי"ש. ועיין לעיל הע' 55.

[57] והפירוש הנכון שם הוא ברש"ס ובס' ניר. ואין להגיה בירושלמי שהרי כ"ה אף בכי"ר ובנוסח הרש"ס שקורא ללוג של מצורע קדשים שיש להם מתירין, עיי"ש.

[58] ועיין בפירוש המיוחס להר"ג בב"ב שם שנזהר מן הקושי שהעירו עליו ברשב"א וברבינו יונה, ע"ש.

הקדש כמנייניו (אלא שנדחק שם בפירושו).[59] ור' מאיר מונה גם את הפסול, וממילא בתרומה השלישי אסור, ובקודש אף הרביעי אסור.

ברם בירושלמי כי"ל: הקודש כמיצוי (והוגהה הצד"י ע"י אחר), ולפ"ז פירושו שדין הקדש כדין חבית שהרכינה ומיצת, שהמיצוי הוא תרומה. כלומר שבהקדש לעולם אסור. ושמא כיוונו בברייתא שבבבלי הנ"ל למאמר של ר"ש בן יהוצדק (ובבבלי חשבוהו לתנא, עיין סוכה י"א ב') ושנו: של הקדש לעולם אסור, עיי"ש.

45. שמרי גוים שיבשו וכו'. ומכאן שאם תימד בשמרים של ע"ז לעולם אסור, כמו בהקדש בקדושת דמים (עיין מ"ש לעיל). וכן כתב בעליות דר' יונה (ב"ב צ"ז א', לפי שטמ"ק שם): וכן הדין לענין י"ב שהמתמד בשמרים של יין נסך כיון שהשמרים אסורין בהנאה, כל התמדין אסורין לעולם.[60] ועיין מ"ש ברא"ש (ב"ב פ"ו סי' ט') בשם הראב"ד ומ"ש הגר"א ביו"ד סי' קכ"ג אות כ"ג.

ובירושלמי דמאי (פ"א ה"ג, כ"ב ע"א): שמרים שיבשו אין בהן משום הניית ע"ז. ועיין באהצו"י שם עמ' 87. וכן בבבלי ע"ז ל"ד סע"א: א"ר זביד האי דורדיא דחמרא דארמאי, בתר תריסר ירחי שתא שרי. וכן פסק הר"מ בפי"א מה' מאכלות אסורות הי"ד. ורבינו אפרים התיר פת שנתחמצה בשמרים של גויים שנתייבשו בתנור מק"ו, מה אם שמרים שמתייבשים מאליהם במשך י"ב חודש מותרים ק"ו אם נתייבשו בתנור. וחלקו עליו חכמי שפירא רבינו שמריה ורבינו אברהם ז"ל.[61] ור"ת פירש שבלשון תלמוד דורדייא פירושו תמרים שנתמדו מקודם, וכבר יצא מהם היין, ואם אח"כ נתייבשו מותרין, אבל שמרים שלא נתמדו לעולם אסורין, אפילו נתייבשו.[62] וכנראה שאח"כ מצא ר"ת ראיה לדבריו מן התוספתא כאן, כפי שהביאו בשמו הראשונים.[63] וכן בריטב"א (ע"ז ל"ד א'): האי דורדיא דארמאי כו'. קשיא ליה לר' תם ז"ל מה שאמרו בתוספתא שמרים שיבשו אסורין. ותירץ דהתם בשלא נתמדו וכו'. וכן ייחסו ראיה זו לר"ת עצמו במאירי ע"ז שם עמ' 103 ובתשב"ץ ח"ג סי' רצ"א.

וכן הביאו ראיה מתוספתא זו לשיטת ר"ת בתוס' ע"ז ל"ד סע"א, תה"ב להרשב"א בית ה' סוף ש"ג, קמ"א סע"א, סמ"ג לאוין קמ"ח, נ"ה ע"ב, ומשם בסמ"ק סי' רכ"ג, ומשם בא"ח ח"ב (ה' יין נסך, סי' ט"ו, עמ' 250) וכל בו סי' צ"ו (ועיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 60). וכן הביאו תוספתא זו בס' אמרכל (הוצ' פריימן בס' היובל לכבוד רד"צ הופמן, עמ' 18) ובאהל מועד לר"ש ירונדי (ח"ב דיני יין נסך, כ"ט ע"א).

ולפי פשוטה חולקת תוספתא זו על הירושלמי והבבלי הנ"ל. וכבר כתב בר"ן (ע"ז פ"ב סי' אלף ר"מ): "איכא למימר דההיא תוספתא דתרומות ר' מאיר היא", כלומר, שאוסר (ע"ז פ"ב מ"ד) בהנאה חרצנים וזגין אפילו יבשין.[64] ולפ"ז אף הלכה זו היא מדברי ר"מ שבסהי"ב לעיל.

[59] וביפה עינים לב"ב (צ"ז א') כתב על פירוש הפ"מ שהוא דחוק, והניה אחרת. ואין להנהתו שום יסוד. ופירוש בעל פ"מ אינו דחוק כלל, וכ"ה הסינגון להלן בתוספתא (חגיגה פ"ג הט"ו): יש מניין לקודש ולתרומה וכו'. ואף כאן בתרומה הראשון והשני אסור, ובקודש אף השלישי אסור.

[60] עיין מ"ש להלן הע' 65.

[61] או"ז ע"ז סי' קפ"ג, כ"ה ע"ד; ראבי"ה כת"י סי' תתרמ"ח, עיין מ"ש ר"א אפטוביצר, מבוא לס' הראבי"ה, עמ' 166 ואילך. ועיין להלן.

[62] עיין בס' התרומה סי' קס"ו, תוספ' ר' אלחנן וחי' הרשב"א כת"י לע"ז ל"ד א'. ובכולם לא נזכר שר"ת עצמו הביא ראיה לדבריו מן התוספתא. ועיין בבלי חולין ק"י א', ומשמע משם כשיטת החולקים על ר"ת (שהרי לשיטתו דין פורצני כדין שמרים).

[63] או"ז הנ"ל (בהע' 61).

[64] וכנראה שר' מאיר אוסר בהנאה כל דבר שבלע יין נסך כיון נסך עצמו, עיין בתוספ' ע"ז ל"ב א' ד"ה והא ובח"ד לתוספתא ע"ז רפ"ח, ושוב אינו ניתר אפילו נפלט ממנו היין.

חרסן של זב וכו'. וכ"ה בכ"י פ"מ, בכי"ע, ולהלן טהרות פ"ה ה"ג ובירושלמי (פי"א ה"ה, מ"ח ע"א) בנוסח הרש"ס (בכי"ר שם: הרסן, ובהוצאות שלנו: הרוסן) ובבבלי זבחים ע"ט ב'. ופירש"י שם: עביט של מי רגלים, ובגליון כי"ע כאן: חרסן, לשון כלי חרס. ובד כאן בטעות: התמד[65] של זב וכו'.

ובשו"ת ר' ישעי' דטראני (כ"י קנטבריא 11 סע"א): דתניא בתוספת תרומות ובתוספת טהרות (הנ"ל) ומיתינן לה בערק (צ"ל: בפרק) כל הזבחים שנתערבו (הנ"ל) חרסן של זב(ה) ושל זבה, פעם ראשון ושני טמא, ושלישי טהור. בד"א שכצצו (צ"ל: שכיבסו) במים, אבל כבסו במי רגלים אפי' עד עשירי טמא. ראב"י אומ' אחד מים ואחד מי רגלים פעם ראשון ושני טמא, שלישי טהור. והעתיק את לשון הבבלי מעין הלישנא אחרינא שהביא בדק"ס שם, עמ' 148 הע' ה'.[66] ועיין מ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 63.

46. במי דברים אמורים וכו'. עיין מ"ש על צורה זו לעיל דמאי פ"ג הע' 14.

46—47. לא נתן לתוכו מים וכו'. כלומר, אלא שנתן שם מי רגלים של טהור. ועיין בלשון שהעתיק הרי"ד הנ"ל ומ"ש לעיל שו' 42 ד"ה ושלישי.

47—48. שלישי אע"פ שלא נתן לתוכו מים טהור. כלומר, אף שכבסו במי רגלים של טהור, טהור, וכמפורש בלישנא אחרינא שבבבלי הנ"ל. וטעמו שאחרי ב' הדחות "לא נשאר בה לחלוחית מימי רגלים" (ר"מ הנ"ל) של הזב.[67] ובירושלמי הנ"ל לא נזכרו דברי ר' אליעזר בן יעקב.

48. לוקחין ושואלין מימי רגלים מכל מקום וכו'. וכ"ה בתוספתא טהרות הנ"ל. ופי' הר"ש שם: מי רגלים ראויין לכבס[68] וכו'. וברי"מ פ"ב מה' מטמאי מר"מ ה"ז: שואלין כלי מי רגלים מכל מקום וכו'. אבל המלה "כלי" ליתא בכתי"י הר"מ, עיין בכ"מ שם ומ"ש בתס"ר ח"ד, עמ' 63.

50. אין מערבין תרומה תבואה וקטנית וכו'. ר"מ פי"א מה' תרומות ה"ד. וכנראה שנהג העם לעשות כן כדי שתשתמר יותר, ואסרו לעשות כן בתרומה, מפני שמאבד את היפה ברע.

50—51. אבל מערבין שמשמין באיספילים וכו'. בד ובכי"ע: שומשמין וכו'. והיא Sesamum indicum (עיין לעף פלורה ח"ג עמ' 1 ואילך), וכשמערבין אותם עם פולין אפשר להפרידם אח"כ ע"י כיבור. וברי"מ הנ"ל: וכל דבר שיתפרש זה מזה כשכוברין אותו, מערבין. כלומר, ואין כאן אבוד תרומה בערוב.

52. התחילו לערב תבואה בתבואה וכו'. כלומר, מחמת עניותן היו מערבים חטים בשעורים יחד והיו טוחנים אותן ועושין פת מן התערובת. ומכיוון שנהגו כן אף בחולין,

[65] ושמא נמשכת המלה „התמד" למעלה, כלומר, אסורין בהנייה התמר, ואח"כ צ"ל: [חרסן] של זב וכו'. ומי שהוא הוסיף „התמד" על הגליון, ופירושו שהתמר לעולם אסור בהנאה, עיין לעיל הע' 60, ומש"ש בפנים.

[66] וכן גרסו אף בראב"ן ריש סי' שי"א ובאו"ז ע"ז סי' רס"ו, ל"ה רע"ד (בשם ר"ת). ובס' חסידים סי' תחשפ"ב, סוף עמ' 296: חרצן של זב וכו', וכ"ה בבבלי בכ"י ק' (עיין דק"ס זבחים, עמ' 148, סוף הע' ה') ובתוספ' חולין צ"ז א' ד"ה אמר רבא, ובחנם הגיהו בגליון שם. והערת המו"ל בס' חסידים הנ"ל צריכה מחיקה.

[67] ר"מ פ"ב מה' מטמאי משכב ומושב ה"ח. ועיין ר"מ פי"א מה' מאכלות אסורות הי"ח. אבל עיין בתוספ' ע"ז ל"ג ב' ובתוספ' ר' אלחנן ובמאירי שם (עמ' 96) ובתוספ' זבחים ע"ט ב' ד"ה שלישי ובשטמ"ק שם אות י"ח ובתוספ' חולין צ"ז א' ד"ה א"ר ובראב"ן ריש סי' שי"א, ומ"ש לעיל שו' 42 ד"ה ושלישי.

[68] עיין שבת פ"ט מ"ה; נדה פ"ט מ"ו ומ"ז; תוספתא ב"מ פי"א הל' ל"ב; ירוש' מו"ק פ"ג סה"ב, פ"ב ע"א ועוד.

הרי דרך העולם בכך, ואין כאן אבוד יפה לתוך הרע.[69] ועיין בבלי ב"מ ס' א': והאידנא דקא מערבי וכו', דידעי וקא מחלי.

52–53. אבל לא תבואה בקטנית. ר"מ הנ"ל. ופירש ברדב"ז שם, שאסור לעשות כן, אפילו אם נהגו העם בכך.

53. ולא קטנית בתבואה. בר"מ הנ"ל השמיטה (ואינו אף בכתי"י). וכנראה שרבינו קיצר, ואסור לערב אפילו את הרע ביפה, ודינו כאילו משנהו מברייתו (עיין במשנה פי"א מ"ג).

54. הרי אילו אסורין שהכל משליכין לבית הדמע. וכ"ה בכי"ע. ובד: הרי אלו אסור שמשלימין וכו', וצ"ל: שמשליכין וכו'. וברי"מ פי"ב מה' תרומות הט"ז: הרי אלו אסורים משום גזל, שמא אחרים הניחום שם עד שיטלום. ובמשנת ב"מ (פ"ב מ"ד) שנינו: הלוקח פירות מחבירו, או ששלח לו חבירו פירות, ומצא בהן מעות הרי אלו שלו. אם היו צרורים נוטל ומחזיר. ואמרו בגמרא שם (כ"ז א'): לא שנו אלא בלוקח מן התגר, אבל בלוקח מבעל הבית, חייב להחזיר וכו', כגון שדשן ע"י עבדו ושפחתו הכנענים. וברי"ף שם (פ"ב סוף סי' רפ"ח) מוסיף: מפני שידן כידו. ופירשו ברמב"ן וברי"ב"א (לפי שטמ"ק) שם שהטעם הוא שמה שקנה עבד קנה רבו, אבל אם דשו ע"י פועלים אחרים אינו חייב להחזיר. וכפי' ר' יהונתן שם (לפי שטמ"ק): "ודוקא שידוע שדשן בעל הבית עם עבדיו הכנענים, דאי נמי נפלו לעבדיו הוי של בעה"ב, אבל אם אינו ידוע, שאיפ' (=שאיפשר) שדשו עמו יש' (=ישראלים) אחרים, אינו חייב להחזיר, דהא אינו יודע של מי היו, והבעלים נמי נתייאשו שאינם יודעים באיזה מקום נפלו מהן".

ולפ"ז אם שלחו לישראל חולין ומצא בהם דבר שאין בו סימן אינו חייב להחזיר (חוץ ממקום שיודע בודאי שבעה"ב דש את התבואה, בעצמו או ע"י עבדיו הכנענים) וכאן אמרו שאם מצא דברים אחרים בתרומה חייב להחזיר, מפני שמחמת פחד האנסים היו לפעמים משליכים דברים בחפזה לבית הדמע (למקום התרומה), וכמשנת נדרים (פ"ג מ"ד): "נודרין להרגין ולחרמין ולמוכסין שהיא תרומה, אעפ"י שאינה תרומה", ומכאן שאימת תרומה על האנסין, ולא היו מחפשין שם,[70] ולפיכך יש לחשוש לספק הינוח, אע"פ שהדברים מפוזרין. ועיין מ"ש להלן מע"ש פ"ה שו' 4.

54–55. אין מביאין תרומה מן הגרן לעיר וכו'. ירושלמי דמאי פ"א ה"ב, כ"א ע"ד; בבלי חולין קל"ד ב'. ר"מ פי"ב מה' תרומות הי"ז. ובמשנתנו פי"א מ"ח: וכמה תהא בתרומת מעשר של דמאי ויוליכנה לכהן וכו'. ופירש בח"ד (לעיל רה"ו) שבתרומת מעשר חייב לטפל, וכן פירש בתוספ' אנשי שם למשנתנו הנ"ל. אבל מן הירושלמי הנ"ל מוכח שדין תרו"מ כדין תרומה, ולא עוד אלא שבתוספתא פאה מפורש שבכל קדשי הגבול אינו חייב לטפל בהם, עיין מ"ש לעיל עמ' 182. ולפיכך מסתבר, שהכהן מחוייב לחזר עליה דווקא בגרנות, אבל כשהפריש בביתו בעה"ב חייב לטפל בה שהרי מניין לו לכהן שיש לו תרומה, וכסברת בעל ח"ד. ועיין להלן מע"ש פ"ג שו' 39 ומ"ש להלן. ועיין מ"ש להלן שו' 58–59.

56. ונוטל שכרו מכהן מפני חלול השם. בירושלמי הנ"ל: מביאה ונוטל דמים מן השבט. וברי"מ הנ"ל: התקינו חכמים שיטפל בה ויביאנה לעיר ויטול שכר הבאתה מכהן, שאם הפרישה והניחה לבהמה ולחיה ה"ז חילול השם. ובבבלי הנ"ל: ואם אין שם כהן שוכר

[69] עיין ברדב"ז על הר"מ שהזכרנו בפנים.

[70] כדי שלא יטמאו אותה, עיין מ"ש במבוא לתס"ד ח"ד, עמ' ט"ו, הע' 1. וכן ידוע אף מנוהג העולם העתיק שאפילו על גוים היתה אימת קדשים של זולתם.

פרה ומביאה, מפני הפסד תרומה. ולא נזכר שם כלל שמדברים במקום שחיה או בהמה אוכלתה, ושנוטל שכר מכהן.

וג"ל קרוב לוודאי שיש לפנינו שתי מסורות. ובבבלי אנו עוסקים במקום שאין חשש אכילת חיה ובהמה, אלא שהתרומה תרקב ותתקלקל, ומשום הפסד התרומה והכהן גרידא אתינן עלה, ואינו חייב להוציא יותר משווי התרומה. והברייתא שבבבלי דייקה בלשונה, ואמרה משום הפסד תרומה,[71] כלומר, אפילו אם הטיפול הוא כדי שווי התרומה מטפל בה, כדי שיקיים מצות נתינה (עיין במאירי שם עמ' 499). ומכ"ש אם שכר הטיפול פחות משווי התרומה חייב לטפל משום השבת אבדה, ומשום הפסד כהן (עיין הלשון בברייתא בבבלי להלן שם). ועיין לעיל פ"א שו' 55 ומש"ש. וכן בשאילתות קדושים סי' צ"ח: ואם אין שם כהן שוכר עליהן ומביאן מפני הפסד תרומה. ומן הלשון "שוכר עליהן ומביאן" משמע שהגאון פירש שתרומה כוללת כאן אף מעשרות, ושוכר על חשבון הכהן והלוי (עיין הסיגנון במשנת ב"מ רפ"ו) ומביאן. וכמובן שאינו יכול לשכור עליהן יותר משווי התרומה והמעשרות. וכן להלן מע"ש פ"ג הי"ב: המביא פירות מן הגרן לעיר הפריש תרומה ונתנה לכהן, מעשר ראשון ונתנו ללוי וכו', אם קרא להן שם בגורן הרי זה מחשב עמהן דמי הבאה. כלומר, אם הביאן עם פירותיו מחשב עמהם לפי החשבון.

אבל בתוספתא כאן ובירושלמי מדברים במקום שחיה אוכלתה, ויש כאן זלזול תרומה וחילול השם,[72] וחייב לטפל בה אפילו אם ההוצאה יתירה על דמי התרומה. ודייק הירושלמי בלשונו, ואמר: מביאה ונוטל דמים מן השבט, כלומר, מוכרה לכהנים,[73] מפני שאנו עוסקים כאן בזמן שההוצאה יתירה על דמי התרומה, ונוטל כל דמיה מן הכהן. וכן מפורש בירושלמי להלן שם: א"ל ואינו מצוה להשיב אבידה? (כלומר, אפילו במקום שאין חיה גוררתה, וכי אינו מחוייב לטפל משום השבת אבדה?) א"ר יוסי מצוה הוא להשיב אבידה בדבר מועט (כלומר, שאין טיפולו מרובה, ודמי התרומה שוים הרבה יותר מן הטיפול) ואינו מצוה להשיב אבידה בדבר מרובה, כלומר, שטיפולו מרובה מדמיו. ודווקא במקום שחיה גוררתה, חייב לטפל בה מכל מקום.

57. עשרה אין חולקין להם בבית הגרנות וכו'. כפו"פ ספי"ח עמ' ת"מ (בשם התוספתא), בבלי יבמות צ"ט ב', ר"מ ספי"ב מה' תרומות.

חרש שוטה וקטן. כלומר, ואפילו יש להם אפוטרופוס, חוששים שמא יטמאו אותה, או יתנום לזרים, לפני שיביאו אותה לביתם.[74] ולהלן חגיגה פ"א ה"ב: יודע לפרוש חוקו חולקין לו על הגורן. וכ"ה בד שם. אבל בכי"ע שם: יודע לפרוס את חיקו חולקין לו בגורן. ובס"ז שלח (ט"ו ל"ח, לפי הילקוט שם רמז תש"נ): וכל היודע לפתוח חקו (הכהנים) חולקים לו בבית הגרנות. ובמדרש הגדול שם: וכל שהוא יודע לפרוס ידיו חולקין לו תרומה בבית הגרנות. וברור שהגירסא חקו (חיקו) נכונה, ופירושו אם הקטן יודע לפתוח או לפרוש כנף בגדו (עיין מ"ש לעיל ברכות פ"ב שו' 47) כדי לקבל את התרומה חולקין לו, מפני שיש בו דעת. ובבבלי (סוכה מ"ב א'): היודע לפרוס כפיו[75] חולקין לו תרומה בבית הגרנות. וכבר נתקשו בו

[71] כ"ה הגירסא בכל כתה"י (פרט לכי"ר ב') ובשאילתות, עיין דק"ס שם, קפ"ז ע"א, הע' ג'.

[72] כלומר חילול התרומה שנקרא שם שמים עליה, שהרי הוא אומר תרומה לה', עיין במשנת חלה פ"ב מ"ג ובגליוני הש"ס לר"י ענגיל שם. ועיין ירוש' מע"ש פ"ה ה"ו, נ"ו ע"ג, חלה ספ"א, נ"ח ע"א.

[73] כסיגנון הירושלמי בכ"מ, עיין רמאי פ"ה ה"ט, כ"ד ע"ד; כ"ה ע"א (כמה פעמים); ערלה פ"ב ה"א, ס"א ע"ד ועוד.

[74] עיין ברשב"א ובריטב"א יבמות צ"ט ב' ובתוספ' שם ד"ה וכולן.

[75] וכ"ה בכל כתה"י ובה"ג סוף ה' ציצית ד"ו, מ"ז סע"א, ד"ב, עמ' 237, וברי"ח במקומו ובראשונים שם.

הראשונים,[76] שהרי מפורש במשנתנו (מגילה פ"ד מ"ו) שאין קטן נושא את כפיו, עיי"ש שנדחקו. אבל לפי המקבילות בתוספתא ובספרי זוטא ברור שאין כפיו אלא כנפיו, כלומר, היודע לפרוס חיקו.

ואין ספק שכן פירש הר"מ הנ"ל שפסק: והקטן שאין בו דעת[77] לפרוש חיקו.[78] ומכאן שאם יש בו דעת לפרוש את חיקו חולקין לו, כברייתא הנ"ל. וכבר העירותי ע"ז בקיצור בתס"ר ח"א, עמ' 245.

57—58. טומטום ואנדרוגינוס. ופירשו בבבלי יבמות (ק' רע"א): בריה בפני עצמה נינהו. ופירש"י: והויא זילותא דקדשים. ועיין להלן בכורים פ"ב ה"ו ומש"ש.

58. נשים ועבדים. ופירשו בבבלי (שם) שבאשה חוששין משום ייחוד, או משום שמא תתגרש ותמשיך לתבוע תרומה, ובעבד שמא יעלו אותו ליוחסין.[79] ובירושלמי (יבמות פי"א ה"ה, י"ב ע"א, כתובות פ"ב ה"י, כ"ו ע"ד): דתני ר' חייה נשים ועבדים אינן חולקין על הגורן, אבל נותנין להן מתנות כהונה ולוייה מתוך הבית, והיא הברייתא שלעיל פאה פ"ד ה"ד. ועיין מ"ש לעיל עמ' 180 שו' 13.

וערל וטמא. אעפ"י שהערל (שהוא אנוס שמתו אחיו מחמת מילה) יכול להאכיל לנשיו ועבדיו, והטמא יאכל לכשיטהר, מ"מ מאוס הוא ליתן לו תרומה בפרהסיא.

והנושא אשה שאינה הוגנת לו. שהרי פסלו אותו החכמים לכהונה, עיין במשנת בכורות ספ"ז.

58—59. וכולן נותנין להן תרומה מתוך הבית וכו'. וכ"ה הלשון ("נותנין להן וכו' ") בירושלמי שהעתקנו לעיל. אבל בבבלי הנ"ל (צ"ט סע"ב): וכולן משגרין להם לבתיהם. וכן בר"מ ספי"ב הנ"ל: וכולן משלחין להן לבתיהן וחולקין להן כשאר קדשי הגבול. וכבר כתבנו לעיל פאה עמ' 180 שאין הבדל בלשון, וכשנותנים מתוך הבית משלחין לכהן לביתו (ועיין מ"ש לעיל שו' 54—55).

59. חוץ מן הטמא והנושא וכו'. וכ"ה בבבלי הנ"ל. וכאן מפורש שאין חולקין לטמא בשום פנים, ואפילו לביתו אין משלחין לו, אבל ערל הוא בכלל "וכולן". ופירשו ביבמות (ק' א') שלטמא קונסין מחמת שלא נזדהר, אבל ערל שמתו אחיו מחמת מילה אנוס הוא. אבל הר"מ בספי"ב פסק שאף לערל אין משלחין, וכבר תמהו עליו במהרי"ק ובכ"מ שם. ועיין מאירי יבמות שם עמ' 361 ובהערת ר"ח אלבק שם. ועיין מ"ש לעיל עמ' 182 שו' 20 ד"ה וטמאים.

[76] עיין בתוספ' שם ד"ה היודע לפרוס, בתוספ' הרא"ש, בריטב"א, במאירי ובר"ן שם.

[77] כני' שני כתי"י על קלף. אבל בכל הדפוסים הישנים וכן בשני כתי"י תימן ובכת"י מזרחי עתיק: שיש בו דעת. ובר"מ ד"ו של"ד ואילך: שאין בו דעת וכו'. והרפיסו כן ע"פ הכ"מ שפתח: ומה שכתב והקטן שאינו יודע לפרוש חוקו וכו'. אבל מיד אח"כ הוא כותב: "ובספרי רבינו כתוב שיש בו דעת, כלומר שיש בו דעת לפרוש כפיו" (כ"ה בכ"מ בר"ר). והמניחים בד"ח תקנו בכ"מ: "ובספרי רבינו כתוב שאין בו דעת, כלומר שאין בו דעת לפרוש כפיו".

[78] כ"ה בר"מ ד' רומי ובכל כתה"י (אלא שבכ"י רבינוביץ בטעות: חלקו, ובכת"י אחר: חקו).

[79] עיין היטב בספרי שופטים פי' קס"ה, ריש עמ' 215, ובהערות ר"א פינקלשטין שם. ובירושלמי מע"ש פ"ה סה"ה, נ"ו סע"ב: "אין שלח תלמידיה אמור ליה אתם כתיב". ולכאורה מוכח משם שאינו יכול לשלוח את אשתו ועבדו, שאינם מצווים על הטומאה, ויכולים לעבור דרך מקום טומאה, ולקבל מעשר ראשון. וברור שאין שם אלא דיחוי בעלמא, שהרי כתוב: אתם וביתכם. עיין לעיל שם בירושלמי.

TOSEFTA KI-FSHUṬAH

A COMPREHENSIVE COMMENTARY ON THE TOSEFTA

ORDER ZERA'IM, PART I

by

SAUL LIEBERMAN

Published by

THE LOUIS RABINOWITZ RESEARCH INSTITUTE IN RABBINICS

AT THE

JEWISH THEOLOGICAL SEMINARY OF AMERICA

NEW YORK, 5715 — 1955